

GÁVAI GAAL JENŐ

NEMZETGAZDASÁGI ÉS SZOCIÁL-
POLITIKAI VÁLOGATOTT
TANULMÁNYAINAK ÚJABB

RENDSZERES
GYŰJTEMÉNYE

MÁSODIK KÖTET

A RENDELKEZÉSÉRE BOCSÁTOTT KÖLTSÉGEK
FELHASZNÁLÁSÁVAL KIADTA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1932
„PÁTRIA” IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZV. TÁRS.

**Harmadik fejezet.
BESZÉDEK.**

I.

Akadémiai beszédek.

1. Centenáris köszönő beszéd.

△ Magyar Tudományos Akadémiának 1925. évi november 30-án tartott
összes ülésén.

November 3-i ünnepi közülésünk lefolyása mély és valóban lélekemelő benyomást tett mindazokra, akik szerencsések voltak azon személyesen résztvehetni; de hazafiasán érző összes hírlapolvasó közönségünkre is. Akadémiánk alapításának századik évfordulója a bennünket manapság környező és a felettünk még mindig tornyosuló sűrű nehéz felhőkön mintegy rést ütött, melynek szakadékain át régi, ép és az utolsó félszázad alatt ismét nagygyá lett hazánk ragyogó egét és azt a varázslatos szép jövőt láthattuk, melyért esengünk, amely, ha jelen megpróbáltatásunkban megálljuk helyünket, mint biztató lehetőség int felénk. Az az érzelmi és értelmi egység, mely a terjedelmes dísztermünket teljesen megtöltött művelt, lelkes, előkelő nagyközönséget összefűzte; az alkalom fontosságának szembeötlő tudata, amely a komoly tárgyalást a legkisebb hangulatzavar nélkül, feszülten, de koronként, ahol illő volt, kitörő lelkesedéssel követte; az európai művelt nemzetek, köztük két egymással békülni csak most kezdő hatalmas nagy államnak és népnek, amelyek egyike eddig nekünk is kérlelhetetlen ellenségünk volt; továbbá a velünk

rokon vagy rokonszenvező kisebb nemzetek – részben saiat drága nemzeti nyelvünkön – elhangzott meleg üdvözlétei, melyek annyi elismerést tartalmaztak legfőbb közművelődési intézményünk és általában a magyar nemzet iránt is: valósággal balszamként hatottak sajgó lelki sebeinkre. Most mindehhez járult két, korábban velünk szemben szintén ellenséges, de most baráti érzelmeket tanúsító nagy nemzet akadémiái nevében hozzánk intézett utólagos üdvözléte s azokban a sajnálkozás kifejezése amiatt, hogy idejekorán megbízott képviselőik magán az ünnepeylen nem tolmácsolhatták azokat. Ki kell emelni ezek meleg hangját és a Brit-Akadémia a világpolitika terén is nagyon kiváló állású elnökének kegyeletes megemlékezéseit Dicső Alapítónkról, akivel való rokonságát az angol szellemnek magasztalóan elismeri; de elismeri azt is, hogy tudósainknak megnyit köszön már régóta az angoi nemzet és angol világuralom.

Új mozzanatok ezek, melyek Akadémiánk első centenáriumát magasan a napi események szintje fölé emelik, mivel megnyugvással szolgálnak a múltra és alapos reményekkel kecsegtetnek a jövőre nézve. A társadalmi erők szülte Akadémia, melyben a magyar nemzet élniakarása és tudása nyilatkozott meg, emeltyűjévé lett annak, hogy a nemzetek műveltségi fenséges népszövetségében jogos igényünk fényesen kiderült a többi nemzetével egyenlő értékű tagságra, mely ma még többet nyom a latban, mint kétséssé vált becsú másik népszövetségi tagságunk. És a kultúrai népszövetségben nem csupán egyszerű tagsági helyünk van, hanem mint a finnugor nemzetek ma már nyíltan a világ előtt, de magyarul is köszönettel vallják, hogy a tudomány nem egy fontos terén az ő kultúrai érdekeikben is úttörők voltunk a múltban és vezető szerep illet meg bennünket ezentúl is.

Tehát jó úton járt Akadémiánk eddig; de sikereiből erőt meríthet úgy az, valamint az egész magyarság is, s megszilárdulhat az a hite, hogy gróf Széchenyi István általában helyes útra kalauzolta, midőn folyton fejlesztendő eredeti nemzetisége által képessé akarta nevelni az emberiség nagy érdekeinek szolgálatára, amely egyedüli igaz biztosítéka fajunknak.

Három ízben vezette Széchenyi mint alelnök az Akadémia közgyűléseit: 1842, 1844-ben és 1846-ban. Két utóbbi elnöki beszédében mintegy útmutatást ad, melyet nem lehet eléggé megszívlelni. Az Akadémiának szerinte sajátságos körülményei közt nemzeti újjászületésünk főtenyezőjeként folyton működni szoros kötelessége. Lélektelen gép volna ez az intézet, ha nem venne a haza eme szent műveletében a legbuzgóbb és legernyedetlenebb módon részt. Ebben az Akadémia tisztelt tagjai menjenek elől. Ha azonban az Akadémia hű marad rendeltetéséhez, egy-egy lépcsővel mindig magasabbra segítheti ügyünket azon cél felé, mely nem kisebb, mint a nemzeti felvirágzás. Az Akadémia sokat tehet a magyar név megbecsülteért. Soha se felejtjük, hogy magyarok vagyunk. Ha valaki ezt feledni látszik, figyelmeztetni kell reá, de arra is, hogy nemcsak magyarok, de emberek is vagyunk. Másutt említette, hogy minden eszközzel oly magasra kell feljutnunk, hogy ha bárhol derék emberről esik szó, önkéntelenül is a magyar jusson az illetők eszébe.

Magas, talán elérhetetlen célt tűzött ki, de megmutatta az utakat és módokat is, melyeken afféle kell törekedni. Az ő rendszere azért, mint az eszmény általában, soha sem avulhat el, s a jelen és jövő minden bajai közt vezető tűzozlopunk lehet.

Miért hozom fel mindezt éppen most? T. A.!: azért, mivel meg akarom állapítani, hogy az Akadémia vezetését most már nyolcadszor megválasztott mélyen

tisztelt elnökünk és jelenleg vele kongeniális legközelebbi munkatársai a Széchenyi óta először ismételve megválasztott másodelnökünk, továbbá bámulatos szorgalmú, finom tapintatú, példátlanul önzetlen főtitkárunk, aki az Akadémia kényes természetű, általános kultúráltságot kívánó és rengeteg mindenféle munkával járó adminisztrációja élén áll, azt Széchenyi szellemében intézi.

Ha az Akadémia vezetése akkor, midőn ismert okokból az anyagilag csaknem tökéletesen tönkrement, nem ily kezekben van, s ha azt nem megfelelően képviselik a külvilág előtt, a társadalom és az állam segítsége annak újabb megalapozásához oly mértékben, mint ahogy elnyertük, valószínűleg nem lett volna kapható. De az elnök fennkölt magyar érzése, bámulatos kitartása, munkabírása és a fény, mellyel bennünket képvisel, a bel- és külföldön egyaránt imponál, a főtitkár pedig szerencsétlen előzmények után vállalkozott a sokak előtt hálátlannak tetsző súlyos feladatra és az Akadémia közigazgatását tényleg szanálta.

Mindkettőjük céltudatos tapintata megteremte itt a békét és rendet, amelyek nélkül tekintélyről sehol, de különösen egy ily magas szintájú erkölcsi testületben szó sem lehet. Az első centenárium meglepő sikerrel járt; rendezésének fő érdeme is őket osztatlanul illeti meg.

Ezt a magyar állam Főméltóságú feje a Kormányzó, aki sajátmaga is látta és hallotta a november 3-án történeteket, azokat kedvező alkalmul használta fel arra, hogy az Általa adományozható legmagasabb kitüntetéssel jutalmazza érdemeiket. Az Akadémia sem maradhat néma szemlélője a magasztos szolgálatoknak, melyeket nem csupán a szóbanlévő és eseményszámba menő alkalommal, de Magyarország ezen legfőbb közmívelődési intézményének bölcs és méltó

vezetése s újból való anyagi megalapozása körül egyedül hazafias kötelességtudásból tettek.

Mint az Akadémiának egyik legidősebb és régi tagja, bátor vagyok indítványozni, hogy az Akadémia alapításának első centenáriuma alkalmából az elnökségnek, beleértve a főtitkár urat is, válságos időkben tanúsított odaadó buzgalmaért, nagysikerű, előkelő munkásságáért és azért a díszért, anyagi, szellemi és erkölcsi megbecsülteért, melyben a magyar társadalomtól és a magyar államtól, de a művelt külföld elsőrendű illetékes tényezőitől e révén részesült, fejezze ki tisztelet- és szeretetteljes elismerését, hálás köszönetét s biztosítsa részére további feltétlen bizalmát.

2. Egy elfelejtett nagy emberünk, Thessedik Sámuel emlékezete.

Felolvasattat a Magyar Tudományos Akadémiában 1918-ban. Megjelent a Budapesti Szemle 1918. évi április havi füzetében. (496. szám.)

Az emberi nagyság fogalmának megállapítása nem tartozik az egyszerű feladatok közé. A siker, mely előtt a felületes köznapi felfogás oly könnyen meghajlik, nem lehet elismertetésének egyik legfőbb feltétele. Ebben a két mondásban: »*victrix causa diis piacuit, sed victa Catoni*«, továbbá: »*in magnis iam voluisse est*«, mély bölcsesség rejlik.

A fennkölt felfogás által áthatott magasabbrendű eszményi törekvés, amennyiben nem mozog az üres képzelgés ködös körében, ha az a korviszonyok megítélésében netán tévedett, vagy különösen, ha az adott helyzetben egyébként lehetséges feladatok kielégítő megoldását az erre kedvezőtlenül alakult körülmények megghiúsították is, az igazi emberi nagyság alapját alkothatja. Az ily nagy lelkek tragikuma azután minden jobb embert meghat és vele szemben a rom-

latlan erkölcsi érzés valamely elégtétel nyújtását látszik követelni. Mélyen bennünk gyökeredzik az osztó igazság, de vele csodálatos harmóniában egyszersmind alkotó és gyarapító társadalmi erő is jelentkezik. A nagyratörő, de hajótörést szenvedett szellemek feltűnő egyhangúsággal a balsikerek okozta sebek balszámát a jövő igazságosabb ítéletétől remélik, így találkozhatnak e kölcsönös lelki vágyak, melyek a vígasz enyhítő hatásáért keresik egymást. És hogy találkozzanak, az nagyon kívánatos, sőt szükséges. Hiszen az eszményi törekvéseknek kultúránk mégis legtöbbet köszönhet; ezeknek pedig propagatív hatását nagy mértékben fokozza az, ha a jelen által cserbenhagyott nemesek jövőbe vetett bizalma nyilvánvalóan meg nem csalatkozik.

Thessedik Sámuel is 1768-tól kezdve több mint ötven éven át szarvasi ágostai hitvallású evangélikus lelkész, egyike volt azoknak a fennkölt lelkű, szent hivatásukat megértő és nagyrabecsülő egyházi férfiaknak, akik az élet nemes felfogása, helyes világnézetük és ragyogó saját példájuk által is a haladás terén természetes vezetői és irányítói nemcsak közvetlen környezetüknek, hanem sok tekintetben az egész társadalomnak is. Emlékének felelevenítése éppen napjainkban, midőn a nemzet valamennyi alaperőit minden irányban hatványozni – élet- és versenyképességük biztosítása érdekében – múlhatatlanul szükséges, nem csupán az írói kedvtelésnek szolgáló munka. A tanulságok, amelyek hosszú, tapasztalatokban gazdag életének majd sikeres, majd sikertelen, egészében véve pedig korukat jóval meghaladó élelátással és bámulatraméltó erkölcsi erővel folytatott nagy és nemes küzdelmeiből mintegy maguktól adódnak, oly becsesek, hogy azok folyásának lehetőén hű előadása és megszívlelése bőven megérdemli a ráfordított időt és fáradságot.

Thessedik Sámuel szabadelvű, felvilágosodott és mindenekfelett munkás ember volt, aki hazája elmaradottságát élénken érezvén és fájlalván, egyedül a honfiak erkölcsös értelmességétől és szorgalmától várta a jobb jövőt. A külföld jeles nevelőivel és nemzetgazdáival személyes ismeretségben állott, elveiket, tanácsaikat elfogadta, sokban ki is javította. Mint pap sokat tett egyháza felvirágoztatására is. De az ő lelke szélesebb munkakört teremtett magának s kiválóan a tanügy és az ország anyagi helyzetének javítására fordította figyelmét, mert meg volt győződve, hogy a természettől annyira megáldott Magyarország csak akkor fog a többi művelt országok színvonalára emelkedni, ha népe át fogja érteni saját érdekét és ha – a nagy költő szavaival élve – azt, amit emberi ész és kéz kivívhat, nem várja mástól, mint szerencsedíjat. Ehhez képest akarta átalakítani az iskolákat is. Sürgette az életre való tanítás behozatalát, anélkül azonban, hogy a humanizmust teljesen mellőzte volna. Amit a mostani nemzedék kezd komolyan sürgetni, azt ő már Mária Terézia korában nemcsak szóval és tollal követelte, hanem tetteleg is megvalósította.

De a politikai és társadalmi viszonyok nagy akadályokat gördítettek útjába s ezen akadályok nagyságához képest nagyok és rendkívüliek voltak küzdelmei is. Ez a körülmény teszi különösen érdekessé és tanulságossá Thessedik életleírását. Az ő küzdelmeiből tanulhatja meg a mai nemzedék, mint kell a megrögzött előítéletekkel bátran szembeszállni s miként kell a szellemi és anyagi érdekeket okosan egyesíteni, az egyházat és a hazát takarékos, kitartó munkásságban és az ifjúság nevelésében tetteleg szeretni.¹ Emlékének felfrissítése sohasem volt korszerűbb, mint napjainkban.

¹ Önéletrajza. Fordította: Zsilinszky Mihály, 1873-ban. A fordító előszava.

Thessedik Sámuel 1742. évi április 20-án, akkor született Albertiben, midőn hasonnevű atyja, aki szintén tanult, kiváló, lelkes s igen erélyes férfiú volt, még ott működött mint lelkész. Ezután már csak két évig volt az említett pestmegyei faluban, mert 1744-ben már Békéscsabára hívták. Még öt évig tevékenykedett itt hasonló minőségben, ahol 1749-ben meghalt. A kis Sámuel akkor két nőtestvérével együtt pozsonyi polgári származású édesanyjuk, Lang Erzsébet gondjaira maradt. Hogy a fiatal özvegy gyermekeit jobban nevelhesse, szülővárosába költözött és a hétéves Sámuel ott kezdte látogatni az iskolákat. Ügy látszik, Lang Erzsébet nagyon okos és jó anya volt. Fia önéletrajzában azt írja róla, hogy özvegységében nemcsak a saját gyermekeit gondozta odaadással, hanem kenyerét is mások gyermekeinek nevelésével kereste meg. Sokszor nyolc, tíz gyermeket fogadott evégből magához és több előkelő család áldotta őt a gyermekei iránt tanúsított jóságáért még sírjában is. Derék fia azt vallja, hogy az anyának a tanítása és példája nyomán fogamzottak meg az ő lelkében a gyermeknevelésnek főbb elvei. Tanácsára, amint a középiskolai tanulást elvégezte, házinevelőnek szegődött el előkelő pozsonyi polgári házakba. E réven nemcsak megkönnyítette szegény jó anyjának gondjait, hanem a jobbmódú iparos, kereskedő és ügyvédi házak szokásaival, gondolkozásmódjával, háztartásával, továbbá hibáival és erényeivel is alaposan megismerkedett. Mindezt a nyilvános iskolákban nem tanulhatta volna meg. – De tanítványainak képességeit és jellemét is tanulmányozta és pedig úgy, hogy azok eredetét és fejlődését lélektani alapját kutatta. Továbbá figyelme minden házban kiterjedt a vendégekre, sőt a cselédekre is, miáltal már ifjúkorában oly világ- és életismerethez jutott, mely később közhasznú működése közben üdvös törekvéseit nagyban elősegítette. Különben első

jó házi nevelésén kívül nagyon javára vált, hogy szerencsés temperamentuma az öntanulásra, önmérséklésre és önfegyelmezésre képessé tették.

Olvasmányaiából már kora ifjúságában a tárgyias ismereteket igyekezett elsajátítani. Gellert iratai és beszélő állatai voltak azok, amelyekből fáradhatatlan szorgalommal merítgette természetrajzi, gazdasági és valláserkölcsei első ismereteit. Egy tanárnak ez nem tetszett, hanem azt ajánlotta neki, hogy mindennekfelett a logikával barátkozzék meg, mert akkor minden dologról helyes ítéletet fog mondhatani (de omnibus rebus scies recte judicare). De neki sehogy sem ment a fejébe, miként lehessen valakinek helyes ítélete oly tárgyról, amelyeket még nem ismert jól, vagy amelyekről talán fogalma sem volt azelőtt? A logika hasznosságát persze nem akarta tagadni, csak egyedül üdvözítő voltát vonta kétségbe, mert gyakran tapasztalta, hogy a formalisztikus képzettségű ifjak az iskolából hazaménve, ott mindent jobban akarnak tudni, mint azok, akik egy-egy dologgal hosszabb ideig, talán egész életükön át alaposan foglalkoztak. Hiába beszélnek az ilyen úgynevezett »tanult embernek«, mert az az igazán okos szóra elbizakodottságában nem is hederít. Ő ellenben korán felismerte a gyakorlás útján szerzett ismeretek igen nagy becsét. Szülei már gyermekkorában kertimunkára fogták, miáltal a kertészet és gazdaszat iránt nagy kedvet ébresztettek benne. Ez magyarázza meg azt, hogy mint lelkész is szenvedéllyel kertészkedett és gazdálkodott s e foglalkozások áldásait minél szélesebb körökben terjeszteni igyekezett.

De épp oly határozottan idegenkedett a haszontalan munkától. Legnagyobb kint fejének és szívének az értelmetlen és az életben szükségtelen dolgok könyv nélkül tanulása okozott. Önállóan gondolkozni, a dolgokról szabadon vizsgálni, ez volt életeleme. De pezsgő vére és egészséges teste nem tűrte a hosszas

egyhelyben üldögélést. Ő a gondolatok, de egyúttal az erélyes cselekvés embere is volt. Már korán bizonyos önérzet, áldozatkészség, de határozott erély és kitartás is jellemezték.

Fiatal korában Thessedik Sámuel jól tulajdonkép csak németül tudott. Azt a kevés tót nyelvismeretet, amelyet Békéscsabán szerezhettek gyermekkorában, Pozsonyban, édesanyjának akkor csaknem egészen német szülővárosában, legnagyobbbészrt elfeledte, a magyar nyelvet pedig ott csak hiányosan sajátíthatta el. De érezte, hogy arra nagy szüksége lesz, azért tizenkilenc-húszéves korában Debrecenbe ment és ott közel két évig a kollégiumban tanult.

Debrecenben egy esztendeig a kollégium beneficiumát is élvezte. Barátságot is kötött ott magyar ifjakkal, akiknek neveit önéletrajzában megőrizte. Hogy a magyar nyelvet később sem kezelte olyan könnyen, lendülettel és hibátlanul, mint anyanyelvét, a németet, annak bizonyítéka az, hogy semmit sem írt magyarul és itt-ott olvasható idézeteiben egyes hibák is fedezhetők fel; de azt igen jól értette és becsülte. Lelkületére azonban a debreceni tartózkodás főleg annyiban gyakorolt nagyobb befolyást, mert hazafias érzését megnövelte és megerősítette, úgy hogy azt a több évi külföldi tartózkodás sem volt képes meggyöngítene.

Az ágostai hitvallású evangélikus lelkészekre nézve úgyszólván kötelező németországi tanulmányútra 1763-ban kelt. Az egyetemi város, amelyet választott, Erlangen volt, mivel azt hallotta, hogy ott akkor nagyon sok kitűnő tudós tanárkodott. Két évet töltött e városban, mely alatt ösztöndíjat, vagy más pénzbeli segítséget nem élvezett, mint azt, amelyet derék édesanyja juttatott neki. Egy pozsonyi zsidó asszony által minden negyedévben 15-18 aranyat küldött kedves fiának, amivel ő minden észszerű szükségletét fedezni

tudta, sőt rendszeren az említett időszak végén maradt is egy-egy kevés takarítmánya. Így tanult meg bánni a pénzzel. Már Erlangenben személyes ismeretséget szerzett tanáraival, de sorbajárta ott a kiválóbb iparosok, főleg gyárosok, azután a művészek telepeit és műtermeit is. Átment e célból tanuló éve alatt Nürnbergbe is. Azok elmúltával pedig az a vágy keletkezett benne, hogy más német egyetemi városokat szintén meglátogasson. Mindenekelőtt Jenába ment és pedig gyalog. Ott jól körülnézvén, hasonló módon utazott Lipcsébe és Haliéba. Az apostolok lován jutott el azután több más város érintésével Berlinbe. Mind e városokban megnézett minden akkori nevezetességet. Nemcsak a tudomány és emberiség intézményei, mint az egyetemek és árvaházak, hanem a technika alkotásai is érdekelték. Jenában megbámulta például a vízszabályozási munkálatokat, Berlinben pedig a csatornázást. Megfogamzik benne a mindent hasznosítás gondolata. Azért szólalt fel azután otthon a szolnoki és szegedi Duna-Tisza-közti, még ma sem létező csatorna ügyében; persze mindhiába. Innen eredt a faszegény Alföld befásítására való lankadatlan törekvése, a magyar folyók és mocsarak szabályozása és az előbbieken rendezése iránti érdeklődése, amit az is bizonyít, hogy hasonló nevű fiát vízszabályozó mérnöknek képezette ki.

Miután külföldi tanulása véget ért, itthon állást egy protestáns nagybirtokos kastélyában kapott, mint udvari lelkész. Ez alkalmul szolgált neki arra, hogy e helyen, miként Pozsonyban a városi polgárok, úgy most a magyar földesurak életviszonyait, felfogását és elveit közvetlen szemlélet és érintkezés útján tanulmányozza. Itt azonban csak egy félévet töltött, mivel megválasztották Szarvasra segédlelkésznek. De egy év múlva már rendes pap lett. Ott azután több mint félszázadig nagyon áldásos köztevékenységet folytatott

mint lelkipásztor, tanító, iskolaalapító, fenntartó és igazgató, mint az okszerű gazdálkodás és társadalmi haladás buzgó apostola, mint a nép önfeláldozó barátja és egy nagy falu rendszeres gondozója.

Új állásában vizsga-szemmel tekintett maga körül. Kereste a költők által olyan elragadó színezéssel festett falusi élet egyszerű, de vonzó képét. És mit talált? Együgyűséget, bizalmatlanságot még a leghasznosabb javaslatok iránt is, hamisságot, gonoszszágot, megrogzottságot és hiányt még a legszükségesebb dolgokban is. Kereste a cselekvő kereszténységet és talált a vallás álarca alatt borzasztó zavart, hamis néphitét, babonáságot, előítéletet, ferde nézeteket, amelyek a földművelő nép lelkében sötétséget, szívében aggodalmat és az életben nyomort terjesztenek.

Első neje a nagyérdemű Markovicz Mátyás szarvasi első lelkész leánya, nagyon jeles hölgy volt, akinek híre épúgy mint férjéé, országszerte, sőt az ország határain túl is elterjedt.

Már tíz gyermek anyja volt, midőn a selyemtermelés tanulmányozása végett legidősebb leányával Mazzucattóhoz felment Budára. Később kitűnő Teréz leányának korai halála után férje őt, midőn egyik fiát gazdasági, különösen mezőgazdasági vegyészeti ismereteinek gyarapítása végett Németországban helyezte el, méltó mély bánatának enyhítése végett magával vitte ez útra. Ekkor egy német hírlapi cikkíró mondta róluk, hogy átutaztuk alkalmával személyesen is megismerkedett a jeles házaspárral. Meghatotta őt annak egyszerű patriarchális, de példás viselkedése, nagy műveltsége és lelki jósága. Úgy a férfi, valamint a nő magasztos felfogását nem győzi dicsérni és például ajánlani. Thessedik e nő oldalán egész lélekkel látott magasztos hivatásának betöltéséhez. Működésének, volt is látszatja. Ennek leírását nagyon megkönnyítik az ő saját, teljesen megbízható feljegyzései.

Thessedik főgondját eleinte az képezte csupán, hogy a szarvasi egyháznál és iskoláknál tapasztalt hiányokat pótolja és a hibákat kiigazítsa. Sok tévedést és mulasztást kellett jóvátennie. Evégből minden rendelkezésre állott eszközt és módot megkísérelt. Ott kezdett a munkához, ahol a legégetőbb szükség volt reá. A házi nevelés nagy munkáját a nála kosztban levő gyermekeknél indította meg. Nejét és később idősebb leányát oktatta ki e részben, hogy utóbb nagy vállalkozásánál munkatársai lehessenek. Ez neki kitűnően sikerült. Híveit is folyton gondozta. A beteglátogatásokat arra használta fel, hogy nemcsak a betegeket, hanem a jelen volt egészséges családtagokat is lelki épülésen vigye keresztül s a jóra, szépre, hasznosra felbuzdítsa őket. Nyilvános előadásaiban a babonának, az uralkodó előítéleteknek, az esztelen szokásoknak káros voltát igyekezett feltüntetni és kézzelfoghatóvá tenni. Kifejtván hallgatói előtt, hogy az emberi nyomorúságnak melyek a kútfejei, azokat betömni igyekezett és pedig úgy, hogy kimutatta a természetben megnyilatkozó nagyot, szépet és hasznost. Külön beszédeket tartott a szülőknek és másokat a gyermekeknek. A katechetikai leckékben, a felolvasások és reggeli könyörgések alkalmával fejtegette a gazdák és cselédek, a felsőség és alattvalók, a tanítók és tanítványok, a szülők és gyermekek, a gazdagok és szegények kötelességeit. Mikor fennemlített működése közben Thessedik meggyőződött arról, hogy a korosabbak igen nehezen hajlíthatók és javíthatók, főigyekezete odairányult, hogy az ifjúságot nevelje. Evégből a tanítókat józanabb pedagógiai elvek ismeretéhez kívánta juttatni. Megszerezte a legkitűnőbb nevelés-tani munkákat, hogy elolvasás és megszívlelés végett azokat egyik-másik arravaló tanítónak adja kezébe. Majd tisztársaihoz fordult. Olvasó-egylet alapítását javasolta kétszer is, de mind a kétszer megbukott

tervével. Ezért kettős buzgalommal tért vissza a falusi parasztyermekekhez, akik még kevésbé voltak romlottak. De a népiskolák rettenetes állapotban leledztek. Ezt az állapotot ő »A paraszt ember Magyarországon« című munkájában, melyet 1784-ben írt és gróf Széchenyi Ferenc fordítottatott le s adatott ki magyarul 1787-ben, élénk színekkel ecsetelte.

Egész lélekkel hozzá is látott annak javításához. Megírta a gyermekek szükségleteinek megfelelő és a magyarországi evangélikus népiskolákban a maga nemében első olvasókönyvet. Nemsokára a békésmegyei evangélikus iskolák felügyeletével, a dekanatussal bízott meg. Mikor e részben utasítást kért, azt a választ kapta, hogy legjobb belátása szerint szabadon intézkedjék mindaddig, míg az alkalmas utasítások elkészíthetők lesznek. Ekkor történt, hogy a trónra lépett, de magát, hogy szabad keze legyen, meg nem koronáztatott II. József azt a kérdést intézte a protestánsokhoz, hogy szabad vallásgyakorlatuk épségben tartása mellett miként lennének a Ratio Educationis rendelkezései az ő iskoláikban is végrehajthatók. Az akkori evangélikus egyházi főfelügyelő, báró Prónay Gábor, Thessediket bízta meg azzal, hogy erre a kérdésre egy emlékiratba foglalja a feleletet. Ezt ő el is készítette, ami utat nyitott neki a Pozsonyban székelő királyi iskolai bizottságba, melynek Skerlecz Miklós híres nemzetgazdánk, valóságos belső titkos tanácsosnak, Zágráb vármegye egyik követének elnöklete alatt ő is tagjává lett. S mint ilyen, nagy befolyást gyakorolhatott a magyar iskolaügyre, melynek emelése – ezt maga hangsúlyozza – gondjainak legfőbbike volt mindenben. Ő a pedagógiában mestereinek Comeniust, Pestalozzit, de különösen Salzmann-t vallotta és azok tanításait tartotta szeméi előtt mindig, de különösen akkor, midőn a felügyelete alá került 14 iskolát gondozta. Azonban fájdalmasan

észlelte a »slendrianizmus« által okozott pusztulást s meggyőződött arról, hogy ott a legszentebb törekvés is hiú s a legvilágosabb okoskodás is falra hányt borsó lesz.

Elhatározta azért magában, hogy az ő hosszas tanulmányok- s tapasztalatokból kialakult eszményének megfelelő mintaiskolát fog felállítani. Sokáig gondolkozott azon, hogy milyen eszközökkel és mi módon érheti el legjobban ebbeli célját. Belátta, hogy tetemesebb költség és más áldozatok nélkül ez nem fog menni. Folyamodott a Harruckern örökösök gyulai közös uradalmi igazgatóságához, hogy a jelzett célra hat hold szikes, úgy sem jövedelmező földet engedjenek át neki. A kedvező válasz 1780. évi május 8-i kelettel megérkezvén, az ő iskolájának a saját költségén való létesítéséhez látott. Azt minden szükséges tanszerrel, megfelelő könyvtárral és a földműveléshez, később bizonyos iparágak folytatásához szükséges minden anyaggal, eszközzel, szerszámmal és géppel ellátta. Beállott maga is tanítónak s lelkészi teendőinek lelkiismeretes ellátása mellett a szarvasi mindkét nembeli ifjúságot négy éven át ő maga oktatta. Nagy segítségére volt derék felesége, aki összes magasztos törekvéseinek buzgó, fáradhatatlan és nagyon okos részese volt. Valószínűleg hozományával is előmozdította azokat. De segítségére voltak külföldön és később beható tanulmányozás útján itthon szerzett gazdasági ismeretei is, melyeket folyton öregbített és mélyített. Gyakorlati érzéke és éleslátása nem lévén kisebb, mint idealizmusa, gyorsan sokat tanult, hogy különféle tárgyat alaposan sikerrel taníthasson. Ez a haszonkeresés nála valóban »sacro egoismo« volt, mely őt azután rendkívüli alkotásokra képesítette. Németországi utazásai alatt mély benyomást tett reá a parasz- tok sok helyen észlelt nagy jóléte, mely mellett egyszerűen, minden fényűzés nélkül élnek és ruházkodnak.

Nem egy német községben látta, hogy ott az emberek a saját kezeikkel készített ruhákban járnak. Innen iparban szegény faluink iparosításának eszméje. A kupferzelli parasztok erkölcsössége és az is mély benyomást tett reá, hogy azok vagyonságuk mellett mégis változatlanul parasztok maradtak. A koldulok, részegesek, adósságcsinálók teljes hiánya is feltűnt neki. Tüzetesen tanulmányozta a trágyakezelést és a gipsz hatását a mezőkre. A szántóföldeken ültetett alma- és körtefák, az ezek gyümölcséből készített bornak kezelése, a sófőzés, a takarmányszínek, a csőrök berendezése, a marhák szabályszerű etetése, a rendes cselédek, a répával, lóherével, szecskával és darával való takarmányozás, a gabonatisztítás és ennek eszközei, a marhaistállók rendkívüli tisztasága és a hizlalt ökrök roppant súlya, a sikeres zöldségtermelés, a gyönyörű káposztafajok, melyekből néha 4–5 nyomott egy mázsát, a heti marhavásárok, melyek né nagyobbakat sohasem látott: ezek mind megragadták figyelmét. Mindennek okait kutatta és rájött, hogy hasonló alkotások és eljárások Magyarországon is lehetségesek, ha értenénk hozzájuk. De erre tanítani és nevelni kellene földművelőinket. Ennek a szükséges volta hatotta át, midőn a falusi iskolai tanítás útján a reális mezőgazdasági és ipari ismereteket igyekezett elterjeszteni, hogy azok révén terjedhessen a javulás és a jólét. Tanítványait tehát értelmesen és gyakorlatiasan gondolkozó emberekké akarta nevelni. Azt gondolta, hogy a siker biztosítása céljából ezt az ő rendszerét II. József császárnak is be kell mutatnia. A bécsi Staatsrath foglalkozott is vele, de előzetes bizottsági tárgyalás után, mely alatt kiemeltetett, hogy olyasmit kíván, ami megvalósíthatatlan, mert igazán plátói állapotokat akar teremteni, továbbá mert sok már létező és bevált intézkedéssel jön összeközésbe, habár buzgalma elismerést, jutalmat érde-

mel, javaslata az 1786. évi május 6-án kelt rezolúcióban használhatatlannak jelentetett ki. Pedig ő nagyon óvatos volt. Az adott nagy politikai, társadalmi és közgazdasági kereteket nem akarta megbolygatni, hanem a létezőkön belül az iskolai tanítás útján kívánta a felsőség rendeleteit, melyek az alattvalók javát célozták, jól megmagyaráztatni, megértetni s a honpolgárokat ama rendeletek készséges követésére buzdítani. Azt akarta, hogy ezt már a gyermekek megszokják.

A legtöbb gazdasági és ipari tárgyra szemléltető módszerrel oktatta tanítványait. Az összes műveletek a gyermekek kezén mentek keresztül. Ezáltal ők az egész eljárást könnyen felfogták és gyakorlatilag elsajátították. Ezt tette a selyemtermelés s a Magyarországon terméketlenül tartott szikes föld művelésénél. Azt gyakori szántás, más földdel való keverés és észszerű termelés által olyan használható állapotba hozta, hogy már az első két esztendő alatt ötvenhárom különféle terményt volt képes rajta felmutatni. Később a környéken több ezer hold szikest javítottak meg így. Mindezen terményeknek a háztartásban, a kereskedelemben, a különféle iparágakban és gyárakban való felhasználását is lehetőleg szemléltető, gyakorlati módon mutatta meg.

Csaknem lehetetlen volt még a Thessedik korában is, hogy ennyi jó és ilyen buzgó törekvés az első visszautasítás után sokáig homályba rejtve maradjon. Őt közhasznú törekvéseiért, mikor még annak kézzelfogható eredményei nem is lehettek nagyok, sok elismerés, de azok nyomán egy bizonyos idő múlva sok gáncs és ádáz fenekedés is érte. 1787. évi szeptember 2-án jelent meg Szarvason, II. József rendelete folytán, Békés vármegye kinevezett alispánja a főjegyzővel és más kitűnőségekkel együtt. A nép a szarvasi nagytemplomban, éppen vasárnap lévén, isteni tiszteletre

gyűlt volt össze. A főjegyző az oltár elé lépett és ünnepélyes hangon felolvasta a német nyelven szerkesztett királyi leiratot. Majd az alispán erőteljes magyar beszédben ecsetelte az ünnepély okát és fontosságát. Ezután egy aranygyűrűn és vörös szalagon függő huszonöt arany értékű érmet »Virtute et exemplo« felirattal nyújtott át neki mint intézete alapítójának és egy másik ugyanolyat nejeének, mint az intézet létesítése és fejlesztése körül fáradhatatlan segédjének. Ez a kitüntetés, melyet nem kis részben a selyemtenyészés és a lóheretermelés előmozdításáért kaptak, természetesen igen fokozta Thessedikék igyekezetét s fáradtságban és pénzben mutatkozott áldozatkészségét. Az ország első gyakorlati gazdasági és ipariskolája annak nyomán teljesen ki is alakult, sőt annak fennmaradhatását veszélyeztető nagy arányokat öltött; volt 900-at jóval meghaladó tanítványa is. Hogy ez miként történt és az intézet mivé lett, később pedig hogyan és miért szűnt meg, azt »A falu gondozásáról« írt művem külön fejezetében adom elő.¹ E helyen csupán személyi visszahatásával kell foglalkoznom.

Thessedik, aki annak és abban élt, midőn intézete emelkedőben volt, boldognak érezte magát és családja is virult. Első felesége csak ezt látta és férje sikerei őt is emelték, valamint gyermekeinek szaporodó száma is csak azért szomorította el, mert azok nagyobb része az akkor még igen veszélyes ragályokban, nevezetesen himlőben halt el és pedig tizenhárom közül kilenc. Talán mégis ez törte meg az ő anyai szívét, mert nemsokára, 1790 kezdetén, elhunyt, nagy úrt hagyva maga után nemcsak szerető férje és életbenmaradt gyermekei szívében, hanem fontos munkakörében is.

¹ Gaal Jenő: A falu gondozása. Thessedik Sámuel élete, alkotása és művei. A M. Tud. Akad. kiadása. 1918.

Ez az úr azonban nem maradt sokáig betöltetlenül, mert Thessedik Sámuel adott viszonyai között nem élhetett háztárs nélkül. Sem hivatását, sem azonkívül vállalt hatáskörét nem tölthette be s gyermekeit nem gondozhatta feleség nélkül. Ekkor azonban már 48 éves volt és a kor, valamint külső körülmények tekintetében neki való életpárt kellett keresnie. Ezt meg is találta még ugyanazon évben, midőn második feleségével, Lissovinyi Karolinával kelt egybe. Boldog volt vele a reánézve most már terhesebbé és koronként válságossá váló idők folyama alatt is. Hálás is volt iránta. Két gyermekét a magáénak fogadta s végrendeletében a többiekkel egyenlő örökösivé tette. Húsz gyermekét nevelte Thessedik a saját módszere szerint, öröme telt lelki és testi fejlődésükben. Volt sok öröme abban is, ha látta, hogy munkásságának van valamely sikere. Sohasem szerette a zajos mulatságokat és kedvteléseket. Ellenben gyönyörködött a természet szépségeiben, kertjének, vetéseinek, szőlőjének virágzásában. Szerette a mások gyermekeit is és azokért minden áldozatra kész volt, mivel az Ur vetéseinek tartotta őket. Mindig vidor és elégedett volt, ha ezek vagy amazok körében működhetett. Nemcsak a pénzt, hanem az időt is meg tudta becsülni és gyakran hajtogatta, hogy nincs kevés időnk, hanem csak sokat vesztegetünk el belőle (non parum temporis habemus, sed multum perdimus).

Nagyon lehangolta koronként, hogy felettes papi hatóságai, a szuperintendensek, az ágostai hitvallású evangélikus püspökök is olyan nézeteknek hódoltak, amelyek az ő felfogásával és meggyőződéseivel, eszméivel és tapasztalataival a pedagógia, a gazdaszat, a politika, a teológia, az ipar, egyház és iskola terén homlokegyenest ellenkeztek. Ezért vigaszt a szentírásban és lelkiismeretének tisztaságában keresett. »Én – írja – még a legkeserűbb csalódások és ellen-

működések között is folyvást szemeim előtt tartottam azt, hogy a hazámnak és az emberiségnek használnom kell. És az Úr megsegített annyira, hogy minden ellenmondást, ellenműködést, rágalmat, gyanúsítást és ármányt ki bírtam állani, le tudtam győzni és ellen-súlyozni képes valék.«

A legtöbb kellemetlenséget és bajt azonban nem az idegenek és a felettesek, hanem az ő befolyása s ajánlata folytán tisztársává lett Boczkó Dániel okozta neki. Ennek rosszindulatú, szakadatlan agitációja egy bizonyos idő múlva tönkretette Szarvason a Thessedik Sámuel igazán közhasznú működésének hatását és üdvös befolyását. Az általa szerencsével folytatott okszerű földművelés, de főleg a földjavítás és ennek céljából eszközölt földkeverés az ő áskálódása folytán a »vakondok« gúnynevet szerezte meg neki, mert állítólag haszontalanul mindig csak a földet turkálja és hivatalát elhanyagolja. – A lakodalmakra, keresztélésekre és temetésekre vonatkozó nézetei folytán azok alkalmával a lakmározást, dorbézolást, torozást teljesen el kellett hagyni a parasztnak, mert azok következtében közülük számosan tönkrementek. Ezt »A Parasztról írt nagy munkájában, mint általában a falu akkori képét, bőven, megkapó színekkel és meglepő adatokkal festi, illetve bizonyítja. Azonban Thessedik egyes tisztársai, lelkészek és tanítók, a torokat és dáridókat szerették látogatni, az ő tanácsait és tanításait tehát különködésnek, őt magát pedig úgy tüntették fel, mint aki gőgös és megveti a szegény parasztnépet.

Felsőbb rendeletre az ő iskolájába minden tanterületből két-két tanítóképezdei tanítványt kellett küldeni, akik között persze katolikusok is voltak. A túlbuzgó, elfogult és rosszakarátú rajongók emiatt nagy zajt ütöttek és az evangélikus lakosság között azt az aggodalmat keltették, hogy most már ennek következtében az ő kárukra veszélyes vallási keveredés

fog beállni. A díszfák ültetése miatt kicsúfolták, sőt a hasznosnak bizonyult nemes gyümölcsfák neveléséért is kinevették. Egyszer szép és drága faiskolájában és gazdasági kertjében hat napon át hét községi bika rombolt és pusztított. Mikor ez ellen oltalmat kért, feleletül azt a hatósági kijelentést kapta, hogy a bikáknak nem lehet parancsolni; továbbá, ha nem ültetett volna fákat, akkor a bikák nem pusztították volna el. Mikor a templom építéséhez szükséges jobb felszerelést és egyes szakértőket Pozsonyból hozattott, a helybeli zsaroló, ügyetlen mesteremberek emiatt megharagudtak rá. Később ugyanaz történt vele az iskola épületének emelése alkalmával is. A régi, rossz épületet eladták 20.000 forintért, az újat, jót, szépet és célszerűt felépítették 13.000 forintért, a hívek megterhelése nélkül. A helybeli úgynevezett értelmiség ezt felfoghatatlannak mondta s csak azt az egy magyarázatot engedte meg, hogy ez a bűvös pap kincset talált valahol. Mikor a két nagy épület készen állott, díszére a mezővárosnak és hátrányait sem az egyesek, sem a köz nem érezték, mégis azt a hitet terjesztették a nép között, hogy a mezőváros azok miatt kimerül és nem lesz képes fizetni.

Ő volt az első hazánkban, aki az egészségtant a népiskolákban tanította és taníttatta. A nép fiai azelőtt tudatlanságból súlyos betegségekbe estek és ezek folytán gyakran a halál fiaivá lettek. Azért a legközönségesebb betegségek okairól, azok esetén a helyes étrendről és eljárásról, általában az egészséges életmódról felvilágosítást nyújtott és az egészség fenntartásának szabályait a tanítványok által leíratta, hogy emlékezetükben könnyebben megtarthassák azokat. A feltűnőbb halálesetknél prédikációjába a pusztító betegségek elhárítására vonatkozó nézeteit is beleszötte. Fájdalmat kellett éreznie, mikor megérte és el kellett tűrnie, hogy az általa olyan szépen fel-

emelt népiskolák felügyeletét kivették kezeiből és egy csizmadiára ruházták, akinek első dolga volt az egészségtan kiküszöbölése onnan.

Mikor iskolai olvasókönyvét a legjobb minták szerint megszerkesztette, mivel abban csak olvasmányok s nem a miatyánk és hiszekegy voltak – hiszen nem is voltak odavalók –, ezt a vallástalanság jelének tüntették fel s könyvét 10-12 éves gyermek kezében veszélyesnek hirdették. Thessedik az iskolai épület homlokzatára az ipart és földművelést jelképező szobrokat hozatott Pestről. A parasztok között csakhamar elterjesztették annak a hírét, hogy ő bálványokat, vagy miféle idegen isteneket állíttatott fel. Mikor észrevette, hogy az épület előtt elhaladó népség folyton káromkodott és őt szidalmazta emiatt, néhány év múlva levétette a szobrokat és a torony alsó részén helyezteté el. Minthogy hívei mindig könyv mellett találták, azzal kezdték gyanúsítani, hogy még mostanáig sem tanulta meg azt, amit mint papnak tudnia kellene, mert íme, a többi tanító urak mindig csak pipálhatnak s lakodalmakra, keresztelőkre és disznótorokra járnak. Még II. József uralkodása alatt megbízták a katonaság részére való szállításra kirendelt fuvarosok összeírásával. Ezek azonban a teljesített szolgálatért nem kapták meg – miként a szomszédos községekben – a megígért fuvardíjat, ő emiatt felszólalt s a valahol elsikkadt díj csakugyan megkerült. De azért nem köszönet, hanem a vád volt jutalma, hogy ő alávaló áruló és feladó.

Ezt a hihetetlen gyűlöletet, irigységet, keserű szemrehányást és ármányt egyénileg Thessedik mind könnyen eltűrte volna, mert lelkiismerete tiszta volt és tudta, hogy őt méltatlanul érik s hogy azok milyen forrásból erednek. De nagyon fájlalta, hogy hasznos működését bénítják meg vele és hogy nagy áldozattal létesített tanintézetének fennmaradását is veszélyez-

tetik. A szarvasi nép ugyanis kezdte rossz szemmel nézni, azt teljesen céltévesztett vállalkozásnak, gyermekei odajárását nemcsak haszontalannak, hanem károsnak is, a reáfordított községi támogatást pedig attól elvonandónak tekinteni. Ezt a község vezetői ezután határozatban formaszerint ki is mondták, amelyet az uradalommal és felettes megyei, később ennek útján az országos hatóságokkal is hivatalosan közöltek. Mikor ugyanis gazdasági tanintézete erőteljes fejlődésnek indult, ez sokak irigy szemének nem tetszett; rosszul esett nekik a siker szemlélete. Sokan annak bizony várható összeomlását jósolgatták. Többen voltak, akik a földművelők felvilágosodásától tartottak, mert – szerintük – az majd nem lesz engedelmes és könnyen kihasználható. Ezt persze nem vallották be, hanem azt hirdették, hogy amit most Thessedik mint önkéntes adományt vagy áldozatot kíván az emberektől, azt és a hasonlót később mint kötelezettséget fogják követelni tőlük. Könyvemnek a tanintézetről szóló fejezetében mindennek következményeit tüzetesen kimutatom, mert ez volt az első és legfőbb oka megszűntének, amelyet a francia háborúk alatt a legfőbb állami tényezők – köztük maga a király – sem tudtak megakadályozni.

Nem csoda, hogy ez Thessediket is alkotásának elejtésére bírta, ő magát több, nyomtatásban is megjelent irataiban igazolta, úgy annak első, valamint később második és végleges beszüntetése miatt, de lelke soha be nem hegedt sebet kapott, amelynek sajkását a további elismerések és a nemesítés sem tudták megszüntetni.

Pedig a rágalmak és bántalmak mellett sok dicséretben is volt része. Így a Szarvason 1787. évi május 2. és 3-án tartott esperesi gyűlés, amely a pest-es békésmegyei egyházi felügyelő elnöklete alatt tanácskozott, Thessedikre nézve igen hízelgő határozatot

hozott. Ebben kiemeltetik az a sok és akkor újszerű ismeret, amelyeket a tanítványok a kitűnő módszerű oktatás révén bámulatos könnyűséggel sajátítanak el és biztosan megtartanak. Az eredményeket hallatlanoknak mondja. Ennek az oktatásnak keretében a reális tudományok s a gazdaságtan és ipari technológia is nagy tért foglaltak el.

Ugyanilyen elismerés nyilvánul a II. Lipót király parancsára kiküldött vizsgáló és jelentést tevő bizottságok véleményeiben és az azok alapján érkezett jóváhagyó, sőt magasztaló leiratokban is. Midőn hazánk több vidékén szóba jött a gazdasági tanintézetek felállítása, onnan tanácsért Thessedikhez fordultak. Így gróf Festetics György, mikor annak gazdasági tanintézete már néhány évi fennállása után meglepő virágzásnak indult, elhatározta magában, hogy Keszthelyen hasonló intézetet fog létesíteni. Levelezésbe is bocsátkozott vele, amelynek során az ott tanítandó tantárgyakról és az alkalmazandó tanítókról kérdezősködött. Sajnos, ennek a levelezésnek és később kelt emlékiratainak a mai hercegi könyv- és levéltárban a kérésre folytatott kutatás útján sem sikerült nyomára jönnöm. Először gazdatiszteknek való ifjakat küldött a gróf Thessedikhez, hogy Szarvason az ő uradalmaiban leendő hasznosítás céljából megfelelő ismereteket szerezzenek maguknak. Azután, hogy ez az ügy minél hamarább és minél jobban legyen nyélbe-üthető, kívánságára Thessedik néhány növendéke kíséretében személyesen ment át Keszthelyre, ahol a hazafias nemes gróf több napon át maga vezette őt végig uradalmain, megmutatván neki azok természetes előnyeit s elbeszélvén terveit, óhajait és szándékait. Néhány gyűlést is hívott akkor össze, melyeken a felállítandó intézet tantervéről tanácskoztak. Végre felszólította Thessediket, hogy igen előnyös feltételek mellett, melyek közt az is szerepelt, hogy munka-

képtelensége esetén róla és családjáról gondoskodni fog, vállalja el az alapítandó intézet igazgatóságát. De ő lehetetlennek tartotta, hogy fellendülőben levő saját iskoláját és egyházát elhagyja, azért javaslatait eleinte csupán élőlőszóval, majd pedig írásban terjesztette a gróf elé. Később tizenegy más tudós férfival együtt megválasztották őt is a Georgikon ülnökévé. Abban a kitüntetésben is részesítették az 1817. évi május hó 20. és 21-én tartott nyilvános keszthelyi gazdasági vizsgálat alkalmával, hogy őt vallották az első gazdasági iskola alapítójának Magyarországon. Az erről szóló oklevelet 1817. évi december 9-én nyújtották át neki azzal a kérelemmel együtt, hogy a keszthelyi tanintézetet a gazdasági tudományok és kísérletek mezején tanácsaival és útmutatásaival tovább is segítse.

Mint a Georgikon tanácsának tagja is teljesíteni, kívánta kötelességét. Egy pályakérdést tűzött ki, amelynek a gyakorlati tapasztalt gazdák által való megfejtése szerinte sok szép eredménnyel kecsegtet. A második hazai gazdasági tanintézet, melynek alapításánál hathatósan közreműködött, a nagyszentmiklósi földművesiskola volt, melyet új birtokán a Macedóniából bevándorolt dúsgazdag görög Nákó Kristóf tisztán az ő tervét és tanácsait követve létesített. Az oroszországi gazdasági tanügyek rendezésének elvállalására kétszer is felszólították. József nádor, kinek, miként kisjenői és alcúti uradalmainak mintaszerű berendezése és felszerelése által bebizonyította, különös érzéke volt a mezőgazdasági ügyek intézése iránt, két nappal előbb történt bejelentés után 1805. évi június 16-án tényleg meglátogatta a Thessedik gazdasági és ipari tanintézetét. Csak rövid ideig tartózkodhatott Szarvason, de azalatt ott nagyon sokat megtekintett és megmagyaráztatott magának. Thessedik felhasználta ezt a becses alkalmat és több

fontos akkori gazdasági problémára vonatkozó nézeteit és javaslatait adta elő a nádornak, amiket ő rendkívüli figyelemmel hallgatott meg és szakavatott kérdéseivel segítette elő azok tisztázását. Végül magas megalégedésének adott kifejezést. Thessedik a saját és összes, név szerint felemlített családtagjai nemesiségének később bekövetkezett adományozását nem kis részben a nádor befolyásának vélte köszönhetni, aki a nála tett tanulságos látogatás maradandó emlékét óhajtotta ezáltal biztosítani.

Ferenc király Thessediket szintén mindig nagyra becsülte, éppen úgy, mint atyja, II. Lipót. Az utóbb nevezett király egy személyes kihallgatás alkalmával mondotta 1792-ben Thessediknek, hogy igaza van, midőn gazdasági tanintézetét alapította és fejleszteni kívánja, mert hiszen »Magyarország az ilyen iskolák nélkül soha sem fog boldogulhatni«. Fia pedig a szarvasi gazdasági iskola működésének szünetelése alatt 1798 augusztus 10-én királyi dicsérő oklevéllel és egy 26 aranyat nyomó díszéremmel tüntette ki, melynek egyik lapján a király arcképe, a másikon pedig ez a körirat volt: »Lege et fide«. Ennek megvolt a nagy hatása Thessedikre, mert őt az újabb keserves pénzáldozattal, a már elvesztett 17.000 forinthez még 5000 forintjának beruházásával intézetének ismételt megnyitására indította. Ez is hiábavalónak bizonyult.

A nádor látogatása után megindult a tárgyalás az ő nemesítése ügyében, miután, ami lényeges lett volna és Thessediket bizonyára jobban megörvendeztette volna, annak céljaira elegendő anyagi támogatást nem adtak neki. Évekig tartott, míg magát a nemesi oklevelet megkapta. Az 1917. év május havában behatóan tanulmányoztam az országos levéltárban található és Thessedikre vonatkozó érdekes összes kir. udvari magyar kancelláriai, a helytartótanácsi, a királyi

magyar udvari kamarai és az arad-pécskai kincstári jószágigazgatósági, a cameralis praefecturatusi latin-német iratokat. Később megkaptam a bécsi Staatsrath idevágó ügyiratait is. E kutatások során állapítottam meg azt a huzavonát és tehetetlenséget, mely a szarvasi gazdasági tanintézet bukására vezetett. Jellemző, hogy mikor már kifogytak minden újabb ürügyéből a támogatás iránti kérelem teljesítése halogatásának, a kancellária azt javasolta, hogy hallgattassák meg gróf Festetics György, akinek gazdasági tanintézete íme, milyen szépen virágzik, hogy mit kellene a Thessedik intézetének fellendítésére tenni, aki pedig – miként láttuk – az előbbi felépítéséhez bölcs tanácsai révén annyival járult. Ezt a bölcs javaslatot a Staatsrath ugyan nem pártolta, de a segélyezés elől az is újabb jelentéstételek szorgalmazásával tért ki.

Miután 1806-ban a tanulmányi alapból hat éven át intézete céljaira kapott összesen 1300 forintnyi segély megígért nyújtásának időtartama lejárt és ezt a csekély támogatást sem voltak részére hajlandók biztosítani, Thessedik ugyanazon év végén beadványt adott be a helytartótanácshoz, melyben intézete megszűntének bejelentése után kérte, hogy legalább a gyulai uradalom által neki átengedett szikes talajú kert birtokában ő és családja meghagyassék. Az ennek birtoklásában való megerősítése végett a már kilátásba helyezett módon ő nemesíttessék. Továbbá az arad-megyei Madrizesty – a Drocsa-Hegyes hegységben fekvő félreeső kisközség – engedtessek át neki birtokul és pedig árának félévi részletekben való törlesztése mellett. Végül kérte, hogy hű munkatársa, az egyik tanár, valamely cameralis gazdasági hivatalban alkalmazást kapjon. Válaszul a helytartótanács azt ajánlotta a kancelláriának: Minthogy a kertre nézve a Thessedik birtoklását megerősítő uradalmi és megyei

határozat már létezik, további eziránti intézkedésre szükség nincsen. A nemességgel járhat a madrizestyi birtok adományozása is. A nemesség pedig a Thessedik nagy érdemeire való tekintettel neki kegyelmesen megadandó lenne, mert valóban közhasznú tevékenységet fejtett ki, mellyel a hazai gazdasági kultúrát csakugyan szolgálta és az ő nemesítése másoknak is hathatós ösztönzésül szolgálhat. Ez az ügy 1807-ben került a király elé, aki az iratok közt levő sajátkezűleg aláírt elhatározása szerint azonban megint mindenféle újabb jelentést kívánt.

Ennek folytán 1808-ban február 17-én a helytartótanács, ugyanazon év augusztus 15-én pedig a kancellária felterjesztik jelentéseik kapcsán Thessedik két munkálatát. Az egyikben intézetének tömör, rövid történetét adja elő az 1779–1806. évekről. E dolgozat felette becses, mert e részben pontos, hiteles adatokat tartalmaz. A másikban pedig, a felhívásnak engedve, szerényen, de a valóságnak megfelelően saját érdemeit, melyekre a nemesség iránti kérelmét alapítja, sorolja fel. Magát a címeres levelet 1809 február 17-én írta alá I. Ferenc király.

Az elismerések és kitüntetések között azonban intézetének romjain és törekvéseinek lehet mondani csődje mellett, melyet a tudatlan rosszakarat idézett elő csak Istenbe vetett hitével tudott Thessedik vigasztalódni. Fájt neki, mikor látta, hogy a vásott gyermekek minden foglalkozás nélkül ismét az utcán kóborolnak, mint azelőtt, ahol csak rosszat látnak, hallanak és tesznek. Fájt, mikor az egyházban és iskolában oly sok káros és szégyenletes dolgot tapasztalt és nem bírt rajta segíteni. Vagy mikor az a sok viszásság, amit ő teljes ereje megfeszítésével nagynehezen megszüntetett, ismét visszaállított és azt a jót, amit ő behozott, dacból ellene beszüntették, a visszaélések pedig az egész vonalon megújultak. A nép

gazdasági tudatlanságával és annak mélyreható következményeivel lépten-nyomon találkozott. Most már amazok ellen sem tehetett többé semmit. Tizenöt esztendeig dolgozott egy falusi rendőrségi szervezeten, mely a főbb visszaélések és bajok elejét vette volna. Javaslatai felhasználatlanul maradtak és neki hajmeresztő rendetlenségeket kellett tapasztalnia, mert mezővárosában rendőrség egyáltalán nem létezett. Maga az előjáróság rovottmúltú, tudatlan, tapasztalatlan emberek kezébe került és ezer meg ezer ember kénytelen volt tehetetlenül tűrni vakmerő, durva, sértő és káros arcátlanságaikat. Aggkorában sem engedte azonban magát az élet viszontagságai által teljesen leveretni és lelkipásztori hivatását, ameddig csak testi ereje végkép ki nem merült, a mindenkori lehetőséghez képest betöltötte. Ifjabb korából ezerszámra voltak szórói-szóra, minden alkalomnak megfelelően kidolgozott egyházi beszédei. Azokban nemcsak a homeletika és retorika szabályait, hanem az etikai és a gyakorlati élet parancsait is szem előtt tartotta. E fiatalkori előkészületei tették lehetővé, hogy hivatala terhére egy 12.000-13.000 lelket számláló egyházban 77-78 éves korának gyengeségei mellett is elbírt. De a sok hajsza, mellyel üldözték, a számtalan csalódás, mely érte, a folytonos megaláztatás, melyben oly emberek is részesítették, akik nem voltak arra sem méltók, hogy saruit megoldják, az ő vas-szervezetét is megtörte végre. Azelőtt sokat vétkezhetett túlbuzgósága által az ellen. De az értelmes orvosok mindig kirántották súlyos bajaiából. Különböleg lehet mondani, hogy erős, egészséges, munkabíró és folyton újabb és újabb munka után vágyó ember volt. Midőn azonban fürögalmazója, Boczkó Dániel lelkészarsa, nem szünt meg őt a templomi szószékről becsteleníteni s híveit ellene lázítani, ennek folytán ő nagy lelki szenvedések és töprengések martalékává

lett. Három héten keresztül habozott, hogy e minősíthetetlen eljárással szemben, melyet igazságtalannak, alapnélkülinek, méltatlannak talált, hallgasson-e vagy pedig erélyesen lépjen fel ellene? E nehéz gondok közt nem bírt aludni, vére erős hullámszóba jött és szervezete oly válságos helyzetbe jutott, hogy családjá Békés vármegye akkori legjelesebb orvosát hívatta el. Ez Józsa István orvos- és bölcsész tudor volt, aki súlyos bajának igazi okát felismervén, az ág. hitv. evangélikusok egyházi főfelügyelőjéhez fordult támogatásért rágalmozott nagybetege javára. Ő buzgó katolikus lévén, levele semmiféle egyoldalúságból nem származhatott. Annak főbb részei így szólnak: »Mint orvos járulok nagyságod elé életet vagy halált kérni egy nagyon sérült betegem számára . . . Thessedik Sámuelt értem, aki vallásának ernyedetlen híve, hallgatónak buzgó lelkipásztora, minden tudomány-szakban jártas, a közjó előmozdításában fáradhatatlan férfiú, aki erejét, életét és minden szellemi és vagyoni tehetségét a hívei iránti szeretetből áldozta fel; ő az államgazdászati tudományokban igen nagy érdemeket szerzett magának. Ez a férfiú egészen oda van s ha csupán ellenségeitől függne, el is halhatna. Mint ártatlan esnék áldozatul néhány elvetemült . . . gazembernek dühétől. Nagy lelki gyötrelem miatt szenved elannyira, hogy féltő, miszerint . . . elmeháborodás fogja érni. Sokkal feltűnőbbek e férfiúnak a jelen nemzedéket túlélő érdemei, semhogy tisztársainak irigykedése alááshatná azokat. A szentegyházban, ahol a vétket irtani, az erényt oltogatni és az Istent imádni kellene, Thessedik ellen villámok szóratnak, gyűlöletszulte rágalmak hintetnek, a nép lázítottatik, zendülés támasztátik s az egyház romlásba vezetetik. Ezek döntötték őt ágyba. Még most is veszélyesen beteg. Egész őszinteséggel hozom ezeket nagyságod tudomására, egyúttal tehetségeim szerint ama férfiú életéért és

javáért, megtartásáért hathatós és gyors oltalomért, minden ellenségeivel szemben védelemért és atyai pártfogásáért a legforróbban könyörgök. Még sokat tudnék írni, de csak azt az egyet kérem végül, hogy erről a szeretetből származott lépésről senkinek, különösen Thessediknek ne legyen tudomása.«

Thessediknek azonban mégis tudomására jutott e levél, mely őt és állapotát a valósághoz híven jellemezte. Az nagyon jól esett neki. Emlékirataiban megindultan, hálával beszél róla. »Így írt – mondja – egy buzgó katolikus orvos az ő protestáns betegének egészsége és élete érdekében. Áldja meg érte az Isten! Őh! mily fenséges szent összhangja nyilatkozik meg benne a kedélynek. Ha ez a harmónia egykor általános lesz, akkor az ég leszálland a földre és az Isten akaratja itt is teljesülni fog.«

Valószínűleg az a meleg emberiség, mely a kiváló orvos eljárását is áthatotta, nagyobb hatással volt a Thessedik lelki egyensúlyának helyreállítására, mint a távolról jött felséges, de hideg kitüntetések. Ádáz ellensége is elhárult életpályája utolsó szakaszáról, mert Boczkó Dániel másnemű viselkedése által is lehetetlenné válván, hivataláról kénytelen volt lemondani. Mikor Thessediket nemesítették 1809-ben, ugyanakkor amaz itthagya az életét is.

Thessedik utolsó évei nyugodtabban teltek el. A magasztos kötelességek hű teljesítésének tudatában az istenes, igazi lelkészhez illő öregség utolsó évtizedét csendesesen morzsolta le. Tiszta lelkiismeretén és hozzá méltó öntudatán kívül a keresztyéni önmegadás és fennkölt alázat, továbbá családjának meleg szeretete, a múltaknak hanyatló napja által megaranyozott emlékei elviselhetővé, koronként még erkölcsi élvezettől sem idegenné tették reá nézve a patriarchák korát.

Aggkori törődöttségéhez 1817-ben még szemgyöngeség is járult. Balszeme egészen elhomályosodott,

jobb szemével is, kivált borús időben, alig volt képes a betűket és három lépésnyire az embereket fölismerni. Ő maga kilátásait a jövőre nagyon aggasztóknak és szomorúaknak ismerte föl. A szentírás idevágó szavai-
val igyekezett magát vigasztalni és további jöttekkel imádkozva remélte enyhe végét.

De nem szűnt meg apostolkodni utolsó pillanatáig. Sőt miután legnagyobb alkotását, hazánk első gyakorlatias gazdasági és ipari tanintézetét, rajta kívül esett okok miatt és a rendkívül kedvezőtlen körülmények közt már nem volt képes fenntartani, iratai által törekedett áldásos eszméit még halála után is terjeszteni. E műveknek itt csak szellemét emelem ki, amelyeknek mintegy foglalatát látom a nép erkölcsi javításának és anyagi jólétének emelésére irányuló ama tanácsaiban és mondhatni esdekléseiben, amelyeket tisztársaihoz és általában a hazafiakhoz intézett akkor, midőn emlékirataiban az élettől búcsúzott. E tanácsokban is az a mély és szent meggyőződése nyilatkozik meg, hogy még a legnehezebb közviszonyok közt is sokat lehet a nemzet legalsóbb, legszélesebb, tehát legfontosabb rétegének emelésén lendíteni. Hogy evégből a létező politikai és azokkal kapcsolatos közgazdasági nagy keretek adott terén belül miként kell az erre hivatottaknak eljárni, hogy méltó lelki diszpozíciókkal kell feladataik megvalósításához látni, hogy minő irányban kell haladniok, mily módokat és eszközöket alkalmazniok, mindez dióhéjban megvan tanácsaiban, melyeket ő azonban nem csak szavakkal, hanem hosszabb életre és fejlődésre szánt intézményekkel kívánt a maga részéről megvalósítani.

Ha Thessedik érdemeit igen röviden akarom összefoglalni, a következőket kell mondanom: Eszményi pedagógiai alapon akarta népoktatásunk és népművelésünk impozáns épületét felemelni már Mária

Terézia és II. József korában. Az első nagy mezőgazdasági és ipari tanintézetet ő létesítette hazánkban és pedig saját okszerű terve és módszere mellett a maga költségén, holott szegény ember volt. Hogy az ő idejében a reáfordított 22.000 pengőforint milyen összeg, az legjobban kiderül, ha meggondoljuk, hogy hiteles történeti adatok szerint akkor egy hold kitűnő szántóföld haszonbére nem volt több 30 krajcárnál. Ő terjesztette el nálunk legfontosabb takarmánynövényünknek, a lóherének termesztését s egy maga 500 mázsa lóheremagot hozott – részben ingyen – forgalomba. Az akkori kormány magyar és német nyelven 4000 példányban osztatta szét az ő munkáját, melyben e termelésre útmutatást nyújt. Nagy sikerrel terjesztette a selyemtenyésztést, továbbá a gyümölcsfák termelését. Több mint 15.000 csemetét osztott ki a parasztok közt. A talajjavításnak olyan példáját szolgáltatva, melyet ma is követnünk kellene. Tanítókat és gazdatiszteket képezett ki nagyobb számmal. Iparoktatása igen észszerűnek és eredményesnek bizonyult. Négy nagyobb munkája számot tesz gazdasági régibb irodalmunkban. Számos cikket írt hazai és külföldi folyóiratokba, de vagy 120 kisebb-nagyobb becses dolgozata, továbbá 1500 értekezésszerűen kidolgozott egyházi beszéde nyomtalanul elveszett. Így a Zsilinszky Mihály által 1873-ban magyarra szépen fordított önéletrajzának eredeti kéziratát sem voltam már képes felkutatni.¹ Megmaradt azonban nyomtatásban megjelent műveiben és az Országos Levéltárból általam kiemelt hat kéziratában az ő szelleme és azokból kidomborodó rendszere a falu tervszerű, okos és jelen viszonyainkhoz alkalmazva ma is korszerű, mert lélektani alapon nyugvó, gondozásának. Ezek mind maradandó érdemei. Az ő példája és hatása nem

¹ Később megtalálták. G. J.

lehet csupán a múlté, hanem emlékét hasznosítanunk kell a jelen és a jövő számára is.

Dicséretét inkább nyújthatják alkotásainak képe és irodalmi műveinek szelleme, mint zenghetik azt a szavak. De ezek által is ki kell emelni, ami emlékeztének dicsőségére szolgál és pedig annál inkább, mivel sem kora, sem az utókor nem adta meg neki azt, amit ő méltán megérdemelt. Hálátlanság a valódi nagy érdemek jutalma e földön; csak a késő kor fiai képesek igazságosabb megítélésre. Miként az életrajzból is kiviláglik, ő sokkal jobban járt volna egyénileg és családjára nézve is, ha elfogadja a gróf Festetics György meghívását Keszthelyre, vagy ha a lelkészi állást elhagyva, az általa alapított tanintézettel együtt, mely ellen polgártársai csak fenekedni tudtak, átköltözött volna a kincstár által neki felajánlott aradmegyei, akkor még el nem adományozott, volt modenai hercegi birtokokra, melyek központján, a ma is virágzó Pankota mezővárosában intézetét országos nagy alkotássá fejleszthette volna. Szarvas ellenben akkor valóságos magyar Abdera volt, mely még sokáig nem tudta felfogni, hogy minő nagy lélek és szellem lakik rozoga falai közt és hogy mivel kínálja meg. Az abderita szellem e városon még félszázad múlva is megbosszulta magát, midőn a tiszavidéki vasút építését megelőzőleg neki kínálkozó nagy előnyököt nem tudta, sőt nem akarta magának biztosítani és így félreeső hely maradt, melyen a később áldozattal épített szárnyvonal sem volt képes nagyobbat lendíteni. A gimnázium mellett egy országos gazdasági és ipari tanintézet annakidején csodákat művelhetett volna ott és Thesedik álma megvalósulhatott volna, mely a Hármaskörös partján fekvő helységből már az iparos empóriumot látta kibontakozni.

Ő e mostoha helyhez és szent hivatásához valóságos fanatizmussal ragaszkodott, a hűségnek olyan példáját

mutatva, melyet az máig sem tud méltányolni. Ennek a férfiúnak porladó csontjai csaknem száz év múltán, napjainkban is egy kisgazda magánbirtokán, a volt halásztelki határban, minden emlékeztető jel nélkül nyugszanak – szégyenére a községnek és az egyháznak, amely egy fennkölt nagy lélek önfeláldozását nem tudta megérteni.¹

Művem megírására a gyakorlati célon kívül, hogy eszméi legalább halála után száz év múlva kezdjenek, mint ő kívánta, kamatozni honfitársainak, az a felfogás indított leginkább, hogy ezt az igazságtalanságot kötelességszerűen némileg legalább a rákövetkező harmadik-negyedik nemzedék enyhítse.

Midőn befejezésül emlékirataiban búcsúzik a világtól, olyanokat mond, melyek magukban is találozatosan jellemzik őt és amelyekre hivatkozva, én is a legméltóbban fejezhetem be emlékezetének ez igénytelen felújítását. »Istenem iránti legforróbb hálával tekintek vissza – így ír – életem lefolyt éveire. Mily sok nagy örömben részesített engem az ő kegyelme és az ő keze mily sok nehéz fájdalmat segített elviselnem és legyőzőnöm! Mindezek elmúltak mint súlyos viharteljes felhők s nem is sejtett áldásokat hagytak számomra hátra. Óh, mily szép volt, mennyi jóval bővelkedett az a nagy hatáskör, melyet én ötven esztendő alatt az utamba gördített akadály ellenére betölteni igyekeztem; mert ott is, ahol nem gyanítottam, nem gondoltam, bő gyümölcsöket termett a mag, melyet szóval és írással elhintettem. Áldott legyen ezért az Urnak szent neve. Én remélem, az Isten megadja, hogy még síromon is ki fognak kelni ama virágok, melyeknek magvait talán idő előtt, talán terméketlen földbe, jó remény fejében elvettem. Életpályámnak

¹ Ez később másként alakult. G. J.

Isten segedelmével nem sokára vége leend és korhadtt
vándorbotomra támaszkodva, bátran elmondhatom:

Jam tetigi portum, spes et fortuna valet
Sat mecum luditis, ludite cum aliis.¹

Szemét 1820. évi december 28-án hunyta be örök
nyugalomra.

3. Berzeviczy Gergely emlékezete.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. évfolyamának
695–704. lapjain.

»A magyar közélet – hála Istennek – komolyodni kezd.« Ez a nyilatkozat egy szepesmegyei lapban jelent meg és híven adja vissza azt a hangulatot, melyet a XVIII. században élt legnagyobb nemzetgazdánk és társadalmi politikusunk emlékének nyújtott társadalmi igazságszolgáltatást képező ünnepély az 1908. év július havának 26-án országszerte keltett, midőn a Berzeviczyek ősi kastélyának falán a Magyar Tudományos Akadémia által ott elhelyezett emléktáblát leleplezték. »Berzeviczy Gergely a közéletünkben rejő nagy igazságtalanságokat az akkori viszonyok közt érdemszámba menő bátorsággal és igazán megkapóan leplezte le és a jobbágyság sorsát az osztó igazság megvalósulásának követelésével igyekezett javítani. Maga is kiváltságos földbirtokos lévén, szembeszökő volt áldozatkészsége, amint általában altruisztikus jelleméhez kétség nem fér. Életében a legtöbb irányban mellőztetés tárgya volt. Most az Akadémia, emlékét a valósághoz híven fölelevenítvén, megtette iránta, akit tagjai közé már koránál fogva sem választathott, azt a legkevesebbet, ami őt tőlünk megilleti. Ennek az eljárásnak nemes voltát elismerte egész Szepes vármegye és az ünnepséget magáévé tevén, annak lélekemelő lefolyását hatóságaival és legfőbb testületeinek tömeges képviselétével biztosítottak. Jelen volt az egész Berzeviczy nemzetség Berzeviczy Albert akadémiai elnökkel az élén. Az ágostai hitvallású evangélikus egyház és sok országos testület is résztvett az ünnepségben, ahol a Magyar Tudományos Akadémia képviselője, Gaal Jenő rendes tag volt. Az ünnep rendjének fő pontja az ő emlékeszéde volt, mely ime itt következik:

»Tisztelt Ünneplő Közönség! Régi tapasztalat,
hogy az ember a mindennap látott dolgokat és jelen-
ségeket, még ha oly nagyok is, hogy körülötte min-

¹ Magyarul: Már elértem a révet, remény és sors Isten veletek,
Játsszatok másokkal, velem bőven enyelegtetek.

denre kihatnak és reá magára is a legnagyobb befolyást gyakorolják, valódi mivoltukban csak nehezen s aránylag későn észleli és valóságos fölfedezésszámba megy, ha valaki azokat tudatosakká képes tenni ember-társánál. Ilyen általán ható s mindenre kiterjedő elsőrendű, mély, sőt döntő befolyást gyakorló nagy tényező az igazság is.

De különösen van az emberiség éppen az igazság fogalmával. Évezredek óta hirdetik bölcsek, bölcselek és látnokok, hogy az minden nemzeti boldogulásnak és minden tartós valódi hatalomnak is alapja s erről mégis az egyes nemzedékeknek, úgy látszik szabály szerint – többé-kevésbé keserű – saját tapasztalataikból kell külön meggyőződniük. Ez azért van így, mivel az igazság fogalma az erkölcsi világ körébe tartozik, melynek saját nagy alaptörvényei vannak és ezek szerinti nevelés tekintetében a mi korunkban még a legelső művelt nemzeteknél is, az anyagi és szellemi világra vonatkozó diszciplínához képest, különösen a gyakorlat terén, vajmi kevés történik.

Pedig az én mély meggyőződésem, hogy az emberi és nemzeti valódi közműveltség feladatai nem azért nehezek, mivel a körülöttünk levő nagy természet és az emberi gondolkozás szabályszerűségeinek megismerése csak tetemes fáradsággal s csupán fokról-fokra haladva történhetik, hanem főleg azért, mivel az anyagi és szellemi haladás egyszer már meghágott lépcsőzetén sokkal könnyebb megmaradni, vagy másokat odasegíteni, mint az erkölcsi emelkedés fokozatain.

Az anyagi és szellemi kultúrát bizonyos jelentős mértékben a múltból örökölni, más nemzetektől is át lehet azt venni, de az erkölcsi világ utain minden nemzet és annak minden nemzedéke, a körülményekhez

képest esetleg nagyobb vagy kisebb fáradsággal, de csak a maga erejével haladhat; és ha valahol, itt áll az, hogy az ősök által megszerzett eredményeket minden generációnak újból kell meghódítani, hogy azokat tovább bírhasssa.

Az erkölcsi világ fogalmai közé tartozó elsőrendű nagy tényező – ismétlem – az igazság is, melyről találóan mondta Széchenyi, hogy az, miként a mechanikának, úgy a nemzetek életének is valósággal tengelye. De a már említett két oknál fogva: először mivel egyszerű és nagy, másodszerrel mivel erkölcsi természetű, az élő, tehát megvalósított igazság a legtöbb esetben igen nehéz probléma.

Talán egy kissé abszolút módon, de a lényegét éppen azért világosan kiemelve mondja megint Széchenyi, hogy az élők közt voltaképpen nincsen igazság. Meg kell várni, míg embertársunk elhagyja ezt az árnyékvilágot, hogy – amint mondani szokás – levetkezze emberi gyarlóságait, pedig tulajdonképpen az élők vetkezik le azt, midőn a zavaró napi tekin-
tetektől megszabadulva, képesek a különösen régebben elhunytól igazságosabban ítélni és hajlandók azt, ami netán valóban becses volt benne, sokkal kevesebb elfogultsággal, hasonlíthatatlanul nagyobb készséggel elismerni. Jobb volna a köztünk működők iránt igazságosaknak lennünk, mert ez esetben erényeik sokszor legendaszerűen fokozódnának; de ha erre már nem vagyunk képesek, a halottak emléke iránti rendszeres igazságszolgáltatás révén a vezetésre és a magasabbrendű alkotó munkásságra hivatottak életerejének felköltése által is nagyot lendíthetünk az egyes nemzetek és általuk az emberiség sorsán.

Megmutatta ezt a távol keleten példájával egy sokáig csak furcsának és érdekesnek tartott nép, mely

az ősök buzgó és igazságos, de nem ötletszerű, hanem intézményes tisztelete folytán oly mesés ütemben tudott haladni, hogy ezáltal bámulatba ejtette az egész világot.

Igen bölcs ezeknél fogva a Magyar Tudományos Akadémia az az eljárása, mellyel a tudomány és irodalom jeleseinek emlékét tiszteletben kívánja tartani. Ennek a bölcs eljárásnak egy mozzanata a jelen alkalom is, mely a Berzeviczy Gergely emlékének van szentelve és pedig itt, az ő bensőleg szeretett szűkebb hazájában, annak a háznak emléktáblával történő megjelölésével, ahol ő 1763-ban született, melyben nemcsak boldog gyermekkorát élte le, ahová ő a nagyvilágot járva, ifjú kora fáradalmait kipihenni visszatért, hanem ahol férfikorát csaknem szakadatlanul töltötte és 26 évig kitartó, igen széleskörű, történeti nevezetességgel és ezért ma is nagy beccsel bíró tudományos irodalmi tevékenységet folytatott. Halála óta, mely 1822-ben három napi szenvedés után szintén itt következett be, nyolcvanhat év telt el és ennek az érdemes férfiúnak emléke már-már elhomályosult, midőn a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottsága valamennyi kiváló nemzetgazdasági művének, melyek legnagyobbbrészt latinul, kis részben németül jelentek meg, magyar nyelven való közzétételét és azoknak, valamint a jeles írónak is méltatását, most pedig maga az Akadémia ennek az ősi kastélynak az itteni zordabb éghajlat viszontagságaival is dacolni alkalmas emléktáblával megjelölését határozta el.

Sokan e díszes gyülekezetben résztvevők közül általában nagyon jól tudják, hogy ki volt a hazának, tudományos irodalmának, Szepes vármegyének és ágostai hitvallású protestáns hitsorsosainak kakas-lomnici és berzevicei Berzeviczy Gergely, de, habár ama néhány rövid perc alatt, ameddig becses türelmüket

és figyelmüket igénybe vennem szabad és illik, sem az ő érdemeit kellőleg nem domboríthatom ki, sem rendkívül érdekes egyéniségének hű képét nem festhetem meg, talán az ő emlékezetökben sem lesz felesleges fel-elevítenem néhány adatot, melyek élete folyásának kereteit és jelleme igazságos megítélésének támpontjait szolgáltatni alkalmasak lehetnek.

Berzeviczy Gergely egy oly családból származott, melynek tagjai már a XIII. század első negyede végén előkelő szerepet játszottak s amely a századok folyamán különböző ágakra szakadt, úgy hogy ezek más és más keresztény felekezet hívei voltak, sőt külön neveket is viseltek. Sok viszontagságon, de sok előnyös változáson is ment keresztül a család, míg érdemei és összeköttetései révén abba a helyzetbe jutott, hogy ennek a községnek a megalapításában is előkelő része volt s tekintélyben és vagyonban is gyarapodott.

Egy gradetzi Horváth leánynak, a Gergely korán özvegyen maradt édesanyjának, az ő igazi nevelőszülőjének hozománya azt az ágat, melyből ő származott, még gazdagabbá tette. Jólét, magas műveltség, vallásos erkölcsiség és törekvő előkelőség jellemvonásai azoknak a köröknek, ahol ő itthon, a szomszédos Késmárk városában, az ország különböző vármegyéiben, annak fővárosában és az egész művelt Nyugat-Európában nevelkedett. Szerencse, hogy a fejlődés e kivételesen előnyös feltételei nem érdemtelenné jutottak. Részint áldott természete, részint okos s gondos neveltetése folytán Berzeviczy Gergely már korán feltűnő fogékonyságot tanúsított minden jó, szép és nemes iránt. Női erényekben gazdag anyján kívül nagy része volt értelmi és erkölcsi haladásában anyai nagybátyjának, Szepes vármegye híres alispánjának és országgyűlési követének, gradetzi Horváth Imrének is, akitől a haza, a megye és hitfelekezete iránti

áldozatkész hűséget is örökölte és tanulta. De a hazai elméleti és gyakorlati segédeszközök használata őt nem elégítvén ki, tőle magától származott az a három éven át, 1784-től 1787-ig, megvalósított gondolat, hogy jogi és államtudományi ismereteinek bővítése és széleskörű tapasztalatok szerzése végett külföldi tanulmányútra menjen. Ennek jelentőségét ma, a mi fejlett közlekedési és forgalmi viszonyaink közt általában alig vagyunk képesek kellően értékelni. Annak igen nagy hordereje ellenben, hogy egy fogékony és az itteni fogalmak szerint már kész és tanult ifjúnk bejutott az akkori egyetemek egyik legkiválóbbjába, a göttingaiba, ott az állandó és huzamos érintkezése nagynevű tanárokkal, számtalan előkelő finom társaságban, sőt Nyugat-Európa valamennyi elsőrangú udvaránál való megfordulása, ott fejedelmekkel és államférfiakkal behatóbb beszélgetései, sőt eszmecseréi, az akkori politikai és társadalmi életet legteljesebb virágzásban és pompájában színről-színre láthatása, emellett a tudományos és művészeti nagy intézetek, a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és forgalom legjelentékenyebb intézményeinek tanulmányozása; minden rendű és rangú emberrel éveken át azok saját anyanyelvén az emberi élet összes főmozzanatainak tárgyairól folytatott társalgása: mindennek nagy hordereje ma is alig lehet más, mint szembeszökő előttünk.

Nem csoda, ha a nyílteszű, világos felfogású, finom érzésű és nemes becsvágygal bíró, törekvő és erkölcsi szempontból is jól nevelt Berzeviczy Gergelynek hazatérte után nem volt kedve a vidéki közszolgálatban tölteni idejét, hanem oly helyre vágyott, ahol képességeit s ismereteit a köz javára szélesebb körben hasznosíthatta volna.

Neki, aki anyagilag független, kiváltságos állású ember volt, egyénileg, különösen a megélhetéshez az

érvényesülésre nem volt szüksége. Ambícióját az képezte, hogy magasabbrendű szolgáltatásokat tehessen hazájának, melyet irataiban nem egyszer így szólít meg: »óh! te elhanyagolt Szülőföldem! Szeretve csüggök anyai kebleden és kérdem, mikor fogsz végre-
valahára odajutni, hogy minden erőid, melyekkel a természet oly bőségesen áldott meg, kifejlődhessenek, hogy az általa neked szánt sorsot élvezhesd s valamennyi gyermekedet boldogítván, a legteljesebb virágzásra emelkedhess?«

A magasabb rendű közszolgálatok végzésére irányuló vágyai azonban nem teljesültek. A külföldről visszatérve, csak nagysokára kapott a helytartótanácsnál egy kis fogalmazói állást, melyről azonban, mert az ki nem elégítette s mert a Martinovich-féle összeküvésben résztvettek kivégeztetésének szemtanúja lévén, az akkori közállapotoktól megundorodott, 1795-ben lemondott s birtokára, ebbe a kastélyba vonult vissza. Itt töltötte életének jobbik, fontosabb és maradandó nyomokat hagyott második felét, teljes 26 évet, mely alatt mint független, világlátott, a gyakorlati életet is megismert tudós s idejével és gondolataival szabadon rendelkező író, fáradtságot csak halála előtt ismerve, szakadatlan kitartással és igen eredményesen dolgozott. Ha a közviszonyok kedvezőben alakulnak, akkor ő valószínűleg magas hivatalba, vagy az országgyűlésbe jut és a sarat ott is minden bizonnyal szintén megállotta volna. De egyéniségének és iratainak behatóbb tanulmányozása után merem azt a nézetet kockáztatni, hogy a tudományos irodalmi pályán inkább volt a maga elemében, mint lett volna bárhol, mert összes képességei közt írói tehetsége volt a leghatározottabb. Az, hogy a könyvek és idegen adatok nem elégítették ki, hanem mindent lehetőleg a saját szemével látni is akart, nem változtat ezen semmit s csak azt bizonyítja, hogy az eszmék világában

való jártassága mellett gyakorlati érzékkel is bírt, de főleg a dolgok helyes felfogása tekintetében. Inkább volt a gondolatok, mint a tettek embere, pedig inkább ez akart volna lenni. Művei hosszú sorának még csak megnevezését sem adhatom itt elő. Azok kiterjedtek elsősorban az alkalmazott, a leíró nemzetgazdaságtanra és az ő korában legaktuálisabb közgazdasági kérdések egész sorozatára. De írt elméleti nemzetgazdaságtant is és pedig nem a tanulók, hanem a törvényhozó rendek számára. Nekem jutott a szerencse, hogy iratai közt azt felfedezhessem és magyarra lefordítván, közzétehessem. – A Szentszövetség idejében garázdálkodó cenzúra azt ugyanis az ő életében elnyomta és még oly szerencsés sem volt vele, mint a magyar parasztról remek latinsággal írt művével, mely annak dacára nyilvánosságra jutott és nevét egyrészt dicsővé, másrészt félelmissé tette. Oly szociális politikai szellem hatja azt át, melyet napjainkban is modernnek kell elismernünk. A legkényesebb és legbonyolultabb közjogi kérdésekre, továbbá az egyházpolitikára vonatkozó számos becses, ma is érdekes dolgozata van, úgyhogy ő nemcsak kitűnő nemzetgazdának, hanem jeles publicistának is tekintendő.

Ki kell emelnem végül azt az irodalmi és védelmi nagy szolgálatot, melyet elsősorban a saját protestáns felekezetének, de ezzel egyszersmind a magyar törvényes szabadság ügyének is tett. Berzeviczy Gergely ugyanis kötelességtudó híve, képviselője és előharcosa volt az ágostai hitvallású evangélikus magyar egyháznak. Talán ebbeli hűségének és különösen tiszai kerületi főfelügyelői minőségében 20 évig tanúsított odaadásának kell tulajdonítanunk azt, hogy aspirációi később sem teljesültek. De ez az ő vallásos hűsége korántsem volt egyoldalú pártos felekezetiesség. Erről sok tette és nyilatkozata tanúskodik. Egy ilyen tette

volt az, hogy hunfalvi patronátusát megfelelő anyagi áldozatkészség tanúsítása mellett felajánlotta az akkori szepesi püspöknek. Bizonyítékot tartalmazó nyilatkozata pedig e részben az, hogy midőn gróf Batthyány József bíbornok-prímás szerette volna őt megtéríteni s midőn, úgy látszik, fölhívás is jutott hozzá ez irányban, erre azt felelte, hogy ha katolikusnak születik, akkor minden bizonnyal megmaradt volna ősei hitében, de mivel mint protestáns pillantotta meg a napvilágot, kötelességének tartja ezen felekezetének és hitsorsosainak megtámadott érdekeit védelmezni. Különben a szabad vizsgálódás embere lévén, örömmel állapította meg, hogy ez egyházának is egyik fő jellemvonása és őszinte igyekezettel mozdította elő a hasonló jellegű helvét hitvallású magyar egyházzal való uniónak az időtájt megindult mozgalmát.

De sajnos, ilyen összefoglaló módon sem folytathatom a reá nézve jellemző tények felsorolását. Legfeljebb azt az egyet kell még felemlítenem, hogy ezen megye közigazgatási, társadalmi s mint jeles zenész, művészeti életében is kiváló részt vett volt. Az általa Magyar-Svájcnak nevezett Magas-Tátrát az ő korában senki sem ismerte és ismertette jobban nála. A bel- és külföld sok tudósa és kitűnősege, fejedelmi és főúri vendégek köszönhették neki az akkor itt sokkal szükségesebb kalauzolókat és a kastélyában nyújtott meleg vendégszeretetet.

Több adatot ezekről ez alkalommal már csakugyan nem közölhetek. Aki irántok érdeklődik, megtalálhatja azokat a Berzeviczy Gergely életéről és műveiről írt akadémiai munkámban. Itt nekem most már nincs más feladat, mint hogy ez alkalomnak megfelelő módon összefoglaló igazságos ítéletet mondjak róla és kimutassam helyét jeleseink közt. Ő korának nálunk kétségkívül egyik legtanultabb, legműveltebb és legjobb embere volt. Számos előnye, jelessége és szeren-

cséje őt nemzeti közművelődésünk elsőrangú tényezőjévé tehettek volna, ha küzdve-küzdése mellett, hasonló mértékben bízni is tudott volna nem csupán a magyar államiságban, de ami az ő korában, elismerem, sokkal nehezebb volt, a nemzeti állam és az államalkotó magyarság jövőjében. Tény az, amit egy iratában maga mond, hogy az igazság, a közhasznú működés, a tiszta honszeretet őnála mindenek felett állott. Igaz az is, hogy a saját kiváltságos rendjének akkor uralkodó kicsinyes kasztszerű szellemét elutasította magától. Gyökeres reformjavaslatai megegyeznek az új kor legmesszebbmenő jogos követeléseivel. A benne élt szép lélek és sok gazdag ismeret, tántoríthatatlan széles látókörű jóakarát folytán s a magas etikai alapon, melyen állt és működött, igen nagy szolgálatokat tett több irányban a közügynek. Tehát nemcsak a saját korának, hanem minden időeknek élt.

Általában elismertetik, hogy legalább az irodalom terén, határozottan előfutárja volt Széchenyinek, akihez azonban, ha annál szabatosabb író és nagyobb tudós is, természetesen nem fogható. De ez nem gáncs, mert hiszen olyan reformátor, mint aminő gróf Széchenyi István volt, századok folyama alatt csak egy születik, hogy azután állandóan irányt adjon és nemzetének életét századokkal hosszabbítsa meg. Az ilyen providencialis férfiú előfut árjaként általan elismertetni már maga is nagy dicsőség.

Emlékét tiszteletben kell tartanunk, mert jó, igaz ember, kítűnő író és a maga módja szerint hű hazafi is volt. Igazságot szolgáltathat neki háttérbe szorítatásáért most az ország, amely műveltségének hírét nagy tanultságával messze földre elvitte, műveit világnyelveken írván, azokat mindenfelé olvasták és többször méltatták is, hiszen a göttingai tudós társaságnak is tagja volt. Büszke lehet rá Szepes vármegye,

melyet melegen szeretett és szintén jutalmazatlanul sokáig odaadóan és hasznosan szolgált. Valóban hálás lehet iránta hitfelekezete, melyért igaz lelkesedéssel annyit áldozott. És végre büszke lehet rá családja is, melynek neve köré a maradandó dicsőség fényes sugárkoronáját vonta. Az ország utólagos elismerésének igénytelen tolmácsa a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából ezúttal én vagyok. Megyéjének és egyházának illetékes kiváló férfiai működtek vélem közre e tiszt betöltésében.

Befejezésül most Berzeviczy Gergely általam nagyrabecsült egész családját, de különösen azokat, akik e kastélyt immár mint ötödik nemzedék tulajdonul bírják, fölkérem, hogy azt és vele együtt a kitűnő ősöknek érdemeit és dicsőségét hirdető ezt az emléktáblát szeretettel fogadván, gondozni és azt utódaikra is sértetlenül átszarmaztatni igyekezzenek.«

Mint a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottságának elnöke G. J., aki az emléktáblát is indítványozta, a Berzeviczy Gergely sirját is felkereste a kakaslomnici temetőben, kötelességének tartotta, hogy feleljen az egyetlen tekintélyes nagy német nyelvű napilapunkban közzétett arra a cikkekre, melyből súlyos szemrehányás volt kiolvasható közművelődésünk első társadalmi nagy intézetünk ellen. Ezt »Berzeviczy Gergely redivivus« felirat alatt a szerkesztőséghez intézett következő levélben tette:

»Becses hírlapjának 1926. évi december 5-diki számában egy nyugalmazott kúriai bíró nevének teljes kiírása mellett Berzeviczy Gergelyről előkelő helyen, a közgazdasági rovat vezércikkében hosszabb megemlékezést közölt mint Cobden Richárd előfutárjárói. Felemlíti abban, hogy Smith Ádám nagy nemzetgazdasági úttörőnek érdeméül tudható be, hogy

korszakalkotó nagy műve még az oly, szerinte nagyon hátramaradt országban is, mint aminő akkor még hazánk volt, feltűnő benyomást tett, aminek bizonyítéka Berzeviczy Gergelynek 1797-ben latin, 1802-ben pedig német nyelven Magyarország iparáról és kereskedelméről szóló remek munkája. Ebben hazánk létérdekeinek figyelmen kívül hagyásával folytatott osztrák egyoldalú kiszípolyozó vámpolitikával megkapóan és bátran foglalkozott. Abból vett bő idézetekkel igazolja, hogy szerzője már akkor mily meggyőződéses híve volt a szabad kereskedelemnek. Az ilyen reminiscencia csak dicséretet érdemel, mert nagyjaink emlékének kegyeletes ébrentartását mozdítja elő. Nem is volna egy szavam sem, ha az említett cikk szerzője egy pár megjegyzést nem fűz ismertetéséhez, melyekben nemcsak a tudományos műveket olvasni képes közönség, de az ilyenek iránti érdeklődést felkelteni és fenntartani hivatott tényezők ellen is, habár csak leplezve, gáncs, sőt vád foglaltatik. Azt mondja ugyanis, hogy Berzeviczy Gergely szóban levő monográfiáját csak kevesen ismerik és ő maga is már-már elfeledt alak, holott az utókornak emléke iránt illenék hálásabbnak lenni. E gáncs és vád nem alapos. Azonban nem vehető zokon, mivel nem tulajdonítható másnak, mint tájékozatlanságnak, amit maga a cikkíró is beismer, midőn felemlíti, hogy mily véletlen juttatá őt a tárgyalt dolgozat megismeréséhez, mikor t. i. a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában egy adattári műben keresett valamit. Ez meglepő vallomás. Hiszen Berzeviczy Gergely idézett műve nem ismeretlen mindazok előtt, akik főiskolában valaha nemzetgazdaságtani előadásokat hallgattak, de minden nagyobb kézikönyvben is olvashatni róla. Sőt régibb és újabb történetíróink is megemlékeznek arról, midőn hazánk közzgazdasági elnyomását, melyről az oly világos képet nyújt, vázolják.

De elsősorban magáról írójáról sem feledkezett meg a Magyar Tudományos Akadémia, mely több, mint egynegyed századdal ezelőtt éppen e sorok íróját bízta meg azzal, hogy túlnyomólag latinul, de német nyelven is írott műveit fordítsa le s azokat, valamint a jeles szakembert kellően méltassa. Így jött létre az a nagyobb dolgozat (550 lap), melyben a cikkíró által méltán feldicsért mű magyarul is olvasható. De Smith Ádám hatása nem csupán ott észlelhető. Remek latin munkát írt ő a magyar parasztról, vagy ha helyesebb, a magyar jobbágyról is, melynek emberies, nemes szelleme még ma is üdítő hatást gyakorol az olvasóra. Végül magyar fordításban látott először napvilágot 1819-ben írt közgazdaságtana. E sorok írójának volt szerencséje, hogy ezt a törvényhozók és kormányzók részére szerkesztett rendszeres munkát kéziratai közt felfedezze. Még a család tagjainak sem volt arról tudomásuk. Kérésére azok a kéziratot a Nemzeti Múzeumnak ajándékozták. A mű azért nem látott napvilágot, mivel a cenzúra kinyomatását késleltette, mígnem szerzője 1822-ben bekövetkezett halálával az egészen feledésbe ment. A szóban levő gyűjteményes munkának 1902-ben történt bemutatója alkalmával csaknem formyszerű emlékbeszéd is tartott s minden adódó alkalommal szó van róla. Így megemlékeztek érdemeiről a Smith főműve centenáriumának alkalmából is 1926. évi november 29-én. A magyar Tudományos Akadémia nem feledkezik meg senkiről, akinek szolgálatai előbbre vitték a nemzet ügyét. A régi kiváló nemzet gazdákról sem, példa erre Skerlecz Miklós műveinek kiadása és méltatása. Helyes az, ha a közönség érdeklődik tevékenysége iránt, de nem helyeselhetni, ha akkor éri a mulasztás szemrehányása, midőn a legteljesebb mértékben tesz eleget magasztos, de nehéz hivatásának.«

4. Emlékezés Falk Miksa felett.

Felolvastatt a Magyar Tudományos Akadémia 1909. évi februárius 22-én tartott ülésén.

Külföldi utaimról hazatérve, gyakran tapasztaltam, hogy részint a tájaknak, melyeken azok utoljára átvezettek, unalmas volta és kietlensége, részint a saját telütségünk folytán itthon még egyideig az utazásnak túlnyomólag csak kellemetlenségeit és fáradalmait érezzük. Lassanként azonban ezeket elfeledvén mindinkább a látott nagyszerűségek és kellemes benyomások emléke emelkedik ki s végre az úti élmények képe egy állandóan becses visszaemlékezésben rögződik meg. Sok tekintetben hasonló módon domborodik ki előttünk a kiváló emberek életpályájának képe is,, különösen akkor, ha azt, aki életének delén, vagy talán még őszén is erős, befolyásos és hatalmas volt. testben, lélekben megtörve, vagy legalább természetes módon hanyatlott állapotban, befolyás és hatalom nélkül, a rajta napirendre tért társadalom által többé-kevésbé mellőzöttnek láttuk évekig magunk között. Ha tiszteltük is őt, de az iránta önkéntelenül érzett sajnálat nagyrabecsülésünket vele szemben nem kis részben elhomályosította. így vagyunk alkotva s az eszmék és érzelmek ez alakulásán nem sokat változtat annak meggondolása sem, hogy hiszen szervezetünket a legtermészetesebb életmód is elhasználja és hogy annak a nagy környezetnek, amely közepén élünk és működünk, az események folytán beállott reánk kedvezőtlen alakulása oly ellenállhatatlan befolyást gyakorol, mely a leghatalmasabbak társadalmi állását is könnyen felforgatja.

Ezek a gondolatok talán soha sem jelentkeztek nálam oly határozottan, mint midőn az Akadémia megtisztelő felhívása folytán azzal kezdtem foglalkozni, hogy hazánk egyik elsőrendű publicistájának

és kétségkívül legnagyobb hírlapírójának emlékezetét, hozzá és e helyhez tölem telhetőleg méltóan s ami ebben már bennfoglaltatik, a valóságnak megfelelően domborítsam ki.

S ha igaza van Akadémiánk nagy Alapítójának, hogy »élők közt nincsen igazság«, a valóságnak az is megfelel, hogy az elhunytaknak teljes igazságot csak egy későbbi nemzedék képes szolgáltatni. Ezért annak, aki egy oly lét felett kénytelen ítéletet mondani, melynek java része a közélet küzdelmeinek porondján folyt le, nagyon óvatosnak kell lenni és illik megvizsgálnia magát, hogy mindenféle viszonyainál fogva az igazságot megközelítő módon képes-e tisztében eljárni?

Részemről a szóbanforgó megbízatás teljesítésére azért vállalkoztam, mivel úgy érzem, hogy, habár három évtizedig működtem a közélet egyik, vagy másik terén Falk Miksával együtt, sine ira et studio beszélhetek róla. Soha sem voltunk egy politikai párton. Továbbá soha sem voltam abban a helyzetben, hogy ő engem támogathatott, vagy lekötelezhetett volna. Sőt bátran merem állítani, hogy egyéni jóakarata is csak akkor fordult felém, midőn annak már nem igen vehettem hasznát. Ellenben kora ifjúságom óta igen gyakran volt módom és alkalmam szellemi erejét, bámulatos hírlapírói ügyességét s odaadó buzgalmát magasabbrendű kötelességeinek teljesítése közben is csodálni. Midőn pártküzdelmeink során és után közelebb vitt hozzá a sors, akkor szintén azt tapasztaltam, hogy ő nem veszített annyit, mint a híres emberek szoktak veszíteni, ha színről színre megismerjük őket.

Szóval úgy érzem, hogy bírok az elfogulatlanságnak mind a két ellentétes irányban azzal a mértékével és annyi erkölcsi bátorsággal, mely nélkül az ő méltóságának igen érdekes, de éppen nem egyszerű és könnyű feladatát el kellett volna hárítani magamtól.

Midőn egy hosszú, csaknem az emberi lét határáig terjedt munkás és változandóságokban sem szegény élet folyását kell vázolnom, egyúttal fordulatainak háttereiről, a magyar közélet korunkban legválságosabb alakulatairól és az azok által teremtett helyzetekről sem szabad koronként egészen megfedkezmem. Ennek elmulasztása esetén lehetetlen volna öt kellően méltatnom.

Már eszmélő ifjúsága hazánk és nemzetünk megújulásának legmozgalmasabb évtizedére, a múlt század negyvenes éveire esett. Pesten 1828. évi október 7-ikén született. Atyja jómódú kereskedő volt, azonban egy üzletbarátjának és rokonának könnyelműsége folytán már a Miksa gyermekévei alatt tönkre ment. Az élénk fiú gondtalan boldogsága nem sokáig tartott, mert az élet terhe korán szakadt rá. 1903-ban megjelent kor- és jellemrajzainak szép gyűjteménye, melyhez előszót Magyarország mostani miniszterelnöke írt, valósággal az ő életküzdelseit híven visszatükröző emlékiratok jellegével bírnak. Azokból igen sokról értesülhetünk, ami lelki világának kialakulására és életpályája főbb mozzanataira vonatkozik.

Említett munkájának »A pálya kezdetén« című első fejezetében 1888-ban ezt írja: »Félig gyermek voltam, mikor irkálni kezdtem és így félszázadon túl terjed a nyilvánosság előtti működésem. A közönség tudja tehát, mennyit dolgoztam ez idő alatt; de szeretném, ha megtudná azt is, mily sanyarú körülmények közt kellett, főleg eleinte, dolgoznom; mily rögzös volt írói pályám kezdete s mennyi nehézségen és nélkülözésen keresztül kellett magamat felküzde-
Dem a fölszínre«.

Atyját jeles eszű és irodalmilag is művelt férfinak mutatja be. Alig múlt öt éves, midőn ez őt az első elemi iskolai osztályba küldte. Akkor még igen vagyonos embernek volt mondható. A nála idősb

iskolás fiúk e fiatal osztálytársukat tréfáik céltáblájának választották ki. Egy reggel örömjongva tódultak feléje és rákiáltottak: »Tudod-e, hogy atyád megbukott?!« Alig várta, hogy otthon édesatyjához e hír valódisága iránt kérdést intézzen. Szépen írja le ezt a jelenetet. Midőn atyja a rosszra fordult helyzetéről felvilágosította, magához vonván s megcsókolván elsőszülött fiát, reszkető hangon mondta neki: »Soha se bánd, édes fiam, csak te tanulj szorgalmasan; nem lesz semmi baj«.

Családjára ezután a sanyarú nélkülözés éveinek egész sora következett. Már tizenhároméves korában kénytelen naponkint órákat adni havi két pengő forintért. Három ily órája lévén, hat forint havi jövedelme volt és ezzel gazdag embernek képzelte magát. Hogy ilyen dolgait elvégezve, mégis haladhasson, mindennap éjfélig kellett tanulnia. Atyja rendszeren mellette virrasztott. Ily örömvirágokat hozott számára az élet tavasza.

Néhány év múlva Glückswerth Mihály nevű tekintélyes pesti választópolgárnak, aki egy szót sem tudott magyarul, Kossuth Lajos »Pesti Hírlap«-ját olvassa egyre folyékonyabban németül, míg végre ebbe a gyors fordításba tökéletesen belegyakorolja magát. Ez a foglalkozása vitte rá őt, hogy koronkint egy-egy magyar költemény németre fordításával is tegyen kísérletet. Így lett az első Petőfi-fordítóvá nemcsak nálunk, de általában is.

Ezen fordítások révén jutott ahhoz, hogy az egyik pesti német hírlap a megjelent magyar könyvekről néha ismertetéseket hozott tőle. A másik német lap szerkesztője csakhamar arra szólította fel, hogy a Nemzeti Színház előadásairól kritikát írjon havi tíz forintért. Maga utóbb e bírálatairól nem sokat tartott, de azok szerezték meg a jóval idősebb Szigligeti Ede, majd a báró Eötvös József és a Szalay László jóakaró

korai ismeretségét, később barátságát neki. Már gimnazista korában az egyetemre jár, ahol Lemouton tanártól franciául és angolul tanul. Nemsokára elvállalja egy francia-magyar-német szótár nyomdából kikerülő íveinek pontos javítását, amivel szeméit nagyon megerőlteti, de valamit szerez. Ily rendkívül megerőltető munkával sikerült anyagi helyzetét némileg mégis tűrhetőbbé tennie. De becsvágyát persze mindez nem elégítette ki. Ő más irányban óhajtott volna haladni: magyar író kívánt lenni.

A nemzeti megújulás e korszakában egy szepes-megyei német eredetű, de lelkes magyar érzelmű evangélikus tanár, Teichengräber-Tavasy egy kis magyar önképző kört alakított. Ennek Falk Miksa is tagjává lett. E »Magyar egyesület«-nek köszönhette, hogy gimnáziumi bizonyítványában a hazai nyelvből jó osztályzatot kapott, melyhez még ez a megjegyzés volt toldva: »Societatis linguam et literaturam hungaricam colentis membrum primum«.

Az ott szerzett gyakorlat bátorította őt arra, hogy a Vahot Imre »Divatlap«-jába egy kis dolgozatát beküldje. Tőle azonban udvarias elutasító választ kapott, melynek értelme az volt, hogy tanuljon tovább szorgalmasan, de az irodalmat ne bántsa, mert írásra semmi tehetsége sincs. Ez azonban őt nem kedvetleníté el, hanem a »Honderű«-be, majd az »Életképekébe Súlyom álnév alatt előbb fordításokat, majd később apró eredeti dolgozatokat küldött be, melyek ott meg is jelentek.

Köztudomású dolog, hogy a Hugó Károly írói név alatt ismeretes dr. Bernstein hóbortos hasonzenű orvos három németül írt színdarabját fordította magyarra s részben azokat úgy átjavította, hogy a nemzeti színpadon is előadhatókká lettek. Idézett dolgozatában Falk igen szemléltető módon adja elő ebbeli tevékenységét és annak sikereit. Később báró

Jósika Miklós »Zrínyi a költő« című regényét fordítja németre.

Kerek száz forint megtakarított irodalmi tiszteletdíjjal ment fel atyja kívánatára már mint a bölcsészet tudora 1847-ben Bécsbe, hogy ott műegyetemi hallgató legyen. De a száz forinton kívül, leszámítva a Saphirhoz szóló ajánlólevelet, melynek azonban nem sok hasznát vette, semmi egyebe nem lévén, pénzecskéjéből igen szűken telt mindenre egyideig, azután pedig éppen semmije sem maradt a megélhetéshez. Egy szerencsés véletlen, vagy inkább már akkor szembeötlően megnyilatkozott írói nagy képessége utat tört számára. Pestről ismerős énekes barátjának biztatására cikket küldött be az egyik szabadabb szellemű és elterjedt bécsi laphoz. Alig merte erre a lépésre a húsz éves fiatalember elhatározni magát. De az annyira bevált, hogy régibb viszonyaihoz képest fényes keresethez és állandónak ígérkező álláshoz jutott. Ezt a lapot ugyan éppen szabadabb szelleme miatt nemsokára be kellett szüntetni, de melléklapja, a »Wanderer«, megmaradt és jelentékeny újsággá nőtte ki magát. Annak lett belmunkatársa és az is maradt, ameddig csak Bécsben volt hírlapíró és 1850 óta az osztrák takarékpénztár titkára. Ugyanakkor nyílt meg a magyar hírlapírói pálya is előtte. Kezdeté inkább fordításokból állott. Maga Falk írta meg, hogy ennek további folyása miként alakult.

A világosi fegyverletétel után az egész országban síri csend uralkodott, mely végre a korlátlan hatalom akkori kezelőit is megfélemlíté. A konzervatívek voltak az elsők, akik életjelt mertek adni. Elhatározták, hogy lapot adnak ki, melynek »Figyelő« volt a neve és szerkesztését Vida Károly vállalta el. Falkot is felkérte munkatársnak. Az ő álláspontja ugyan más volt, mint a lapé, de az adott helyzetben örvendetesnek tartván, hogy a magyar politikai élet, hacsak

a sajtó terén is, újból ébredezni kezd, annak cikkekkel való támogatására készséggel vállalkozott.

A konzervatívok az 1847-ik évi törvényes állapotokhoz fűződő új egyezményre akartak volna lépni a koronával. Gróf Széchenyi Istvánnak ekkortájt szintén ez volt a véleménye és valamivel később kérdést intézett Fáíkhhoz, hogy nem volna-e hajlandó egy oly röpirat szerkesztésére, mely ezt az álláspontot igazolni lenne hivatva. De, a Széchenyi iránt táplált nagy tisztelet dacára, ő ezt a megbízatást elhárította magától, mivel Deák Ferencnek a jogfolytonosságra vonatkozó nézeteit osztotta testestől-lelkestől. Később azonban a Hollán Ernő által csakugyan megírt röpirathoz Széchenyi kívánságára mégis írt előszót, de annak tartalmáról nem nyilatkozott, hanem csak az alkotmányosság helyreállításának szükséges voltát hangoztatta általánosságban. A »Figyelő«-be is a cenzúra által csaknem tűrhetetlenné lett sajtóviszonyok folytán nagyon színtelen cikkeket írt. Ez a lap a konzervatívok álláspontját különben több szellemmel, mint sikerrel képviselte. Lefelé a szélesebb rétegű közönség úgy vélekedett, hogy míg Magyarország teljes tétlenségre van kárhóztatva, addig ne követeljen semmit; ha pedig abba a helyzetbe jut, hogy valamit a siker némi reményével kívánhat, akkor követelje jogát a maga egészében. A »Figyelő« nemsokára meg is szűnt és magyar politikai hírlap egyideig megint nem létezett.

A Pesti Napló később indult meg s előbb Császár Ferenc és Récsy Emil, később Török János, majd báró Kemény Zsigmond voltak szerkesztői. Falk már 1854-ben lett annak bécsi munkatársává. Cikkei ott kezdetben a kulcs jegye alatt jelentek meg. Török János a Pesti Napló szerkesztését kénytelen lévén abbahagyni, »Magyar Sajtó« név alatt Bécsben indított meg lapot, mert azt hitte, hogy ott a cenzúra

kevesebb bajt fog okozni neki és onnan a magyar közönség is szívesebben fogadja majd lapját. Ennek a hírlapnak is munkatársává szegődött Falk és ott kezdte az Fk. jegyet használni először. A »Magyar Sajtó« szerkesztőjéhez csakhamar az ország minden részéből tömegesen érkeztek tudakozódó levelek, melyekben azt kérdezték, hogy ki az az Fk? Török János nem volt kevésbé büszke erre a sikerre, mint maga a 26 éves ifjú cikkíró, akinek anyagi helyzete annak folytán, mind a két lap felemelvény fizetését, tetemesen javult. De az öröm nem tartott sokáig. A »Magyar Sajtó« a kiadója által elkövetett sikkasztás következtében Török János kezeiből kiesett. Pestre vándorolt és Falk is megvált tőle. ő azontúl csak a »Pesti Napló« és a »Wanderer« főmunkatársa maradt. Közkedveltségüvé lett jegyét az előbbiben használta azontúl és elérte azt, hogy cikkeit egy évtizeden át az egész ország leste. Szavai, vagy inkább a sorai közé igen ügyesen becsempészett biztatásai és egyszerűnek látszó, de valóban nagyon körmönfont és a nemzet alkotmányos érzését és vágyait ébrentartó okoskodásai lelket öntöttek abba.

Most újból megtekintettem ezeket a cikkeket és azok közül nem egyben oly jóslatokat találtam, melyek legnagyobb részt beváltak később. Több cikkének címe »Tájékozás« volt. Ezek csakugyan néhány meglepően világos, határozott mondatban az akkori európai helyzetet pregnáns módon érthetővé tették a magyar olvasó közönségre nézve és pedig mindig úgy, hogy azzal szemben Magyarország akkori állása követelményeit egy szó vesztegetése nélkül is ki lehetett venni.

A hazai egyhangú, vagy helyesebben, alig is létező közélet legcsekélyebb megmozdulása is irányító megfigyelésben részesült e cikkeken. Midőn pl. a hírlapbélyeget behozzák, Falk megmondja, hogy az

mit jelent, tudniillik azt a kérdést veti fel, hogy a hivatalos lapokon kívül legyenek-e Magyarországnak független hírlapjai is? A koronként tűrhetetlen cenzúra dacára megmagyarázza, hogy ezek fenntartása némi áldozatot kíván a közönségtől. Akkor három ilyen hírlap létezett, melyek tovább is fennmaradhatnak, ha az együtt 6000-re tett összes magyar előfizetők mindegyike hajlandó naponként egy-egy garassal többet áldozni, ami az előfizetési díjat két forinttal, 18 forintra emelné évenként. Az első magyar biztosító társaság alakulásának útjait szintén hathatósan egyengette szakszerű, találó és mégis világos megjegyzései által. Gróf Mikó Imre egy hitelesen bizonyítható nyilatkozatáról értesültem ez időből, mely szerint a magyarságban az Fk. tartja a lelket. Hasonló szolgálatot tett Falk Miksa a »Wanderer«-be írt cikkei által is, mivel ott meg a németül olvasó osztrák és külföldi, sőt a hazai ilyen közönséget is Magyarország igazainak alapos és reményekre jogosító voltáról törekedett egyre nagyobb sikerrel meggyőzni. A Falk megjegyzése szerint ily modorban kellett és lehetett csak ez időben hatni. A cenzorok akkor úgy gondoltak: őket nem azért fizetik, hogy a sorok közt olvassanak és azon törjék fejüket, vájjon egy teljesen ártatlan passzus alatt mit érthetne egy kevésbé ártatlan olvasó. Így tehát még e valóban borzasztó törvény nélküli állapot mellett is lehetett írni, de persze csak tollal és nem – mint most néha-néha megtörténik – bunkóval. Az olvasó közönség őt teljesen megértette és titokban örült, hogy a rendőrséget naponként felültette.

Érthető ezekből az is, hogy a »Pesti Napló« körül tömörült egész írói gárda és annak az orakulumszerű lapnak vezető magasb szellemei egyaránt a legnagyobb hajlandóságot, tiszteletet és barátságot érezték iránta. Báró Kemény Zsigmond, Királyi Pál, Salamon Ferenc,

Greguss Ágost egyfelől, báró Eötvös József, Trefort Ágoston, majd Deák Ferenc is és ezeknél korábban gróf Széchenyi István másfelől, igazi jóakarattal tüntették ki és a magyarságnak tett rendkívül ügyes és eredményes szolgálatait kellően meg tudták becsülni.

A Legnagyobb Magyarhoz való viszonyát nemcsak ő maga, hanem különféle irataiban Kecskeméthy Aurél is vele összhangzóan sokkal jobban leírták s azok adatai sokkal ismertebbek, semhogy nekem azokra itt tüzetesebben ki kellene térnem. A Széchenyi-vel folytatott gyakori érintkezés nemcsak Fáinak vált nagy előnyére, hanem a döblingi remetét is gyakran felvidította s az forrásává lett az első nagyobb Széchenyi életrajznak és irodalmi becsü méltatásnak, mely magyarra is lefordítottván, igen széles körökben a báró Kemény Zsigmond nagyszabású jellemrajzával együtt megvetette a magyar társadalom legészszzerűbb programjának: a nem személyes, hanem tárgyias jellegű újabbkori józan Széchenyi-kultusznak alapját.

Tudvalevőleg Széchenyi 1859-ben Hopf kanonokhoz, a reá nézve oly fontos személlyé lett Lonovics érsek titkárához egy levelet intézett, melyben ezt felszólította, hogy »Falkot élve, vagy halva vigye ki a döblingi barlangba«. Jelzett művében Falk Miksa igen részletesen és drámailag írja le első találkozásukat. Széchenyi öt idősebbnek gondolta s miután azt mondta neki, hogy dolgozataiból már évek óta ismeri s bizonyára Falk előtt ő sem ismeretlen, bizalmas barátok módjára beszélgethetnek tehát mindjárt. Bele is mentek az akkori legfontosabb kül- és belpolitikai kérdések taglalásába azonnal. Ezt Széchenyi a Falk nyilatkozata szerint ragyogó előadással vezette be, mely ismert felfogását Magyarország helyzetéről és viszonyáról a dinasztiahoz és Ausztriához tartalmazta. Itt lehetetlen ennek az igen érdekes és jellemző beszélgetésnek és a később hetenkint háromszor ismétlődő

látogatásoknak részleteire kitérnem. Tovább folytatták a társalgást, valahányszor Széchenyi levélben meghívta Falkot ebédre, midőn több másokkal együtt Lucullus módjára megvendégelte őket. Ezen levelek egyikében ezt írja: »Biztosítom önt, hogy nagyon, igen nagyon örülök, hogy Önnel megismerkedtem«. Gyakran kocsit küld érte, mert a beható, szellemes politikai eszmecsere életszükséglet volt reá nézve még a tébolydában is. Nem mindig értettek egyet. Volt oly alkalom is, midőn egy Széchenyi által írt és Lipcsében már kinyomatott, biztosan veszedelmessé váltandó röpirat a Falk közbelépése folytán nem tétetett közzé. Falk elbeszélései és tanításai Széchenyi ez időbeli döblingi tartózkodásáról, utolsó évről és haláláról az elsőrendű történeti okmányok becsével bírnak. Ha soha egyéb érdeme nem lett volna is, Falkot ezen egy cselekvősége alapján hely és halála után igazságos elismerés illetné meg Akadémiánkban.

A Széchenyi halála évében, 1860-ban december 22-én ajánlotta őt nem kisebb ember, mint Deák Ferenc az Akadémia második osztályában levelező tagnak. Székét azonban csak három év múlva foglalhatta el, mert 1861-ben börtönbe került a »Wanderer«-ben megjelent egy vezércikke miatt, melyben, az akkori hivatalos felfogás szerint, éles kifejezésekkel – manapság azok nevetségesen szelídnek tűnének fel – kikelt a pestmegyei adminisztrátor kinevezése ellen. A mindenható államminiszter akkor Schmerling lovag volt, akinek elnöklete alatt, miként már említettem, 1850-től fogva mint titkár szolgált az osztrák takarékpénztárban. Schmerling egy alkalommal az ő közvetítése folytán találkozott Széchenyivel Döblingben. Eleinte jóakaratot színlelt iránta s azt izente Fáiknak, hogy óvatosabban írjon; de mikor ez azt hitte és mondta, hogy az alkotmányosnak nevezett új osztrák korszakban a törvényre hivatkozhatik,

annak értelmében sok jogcsavarás révén három havi hetenkint egy napi börtönelítéssel súlyosított börtönbüntetésre íteltette őt. Ebből előbb a börtönt, később két hetet elengedtek ugyan, de tíz hétig igen megkínózták. Polgárosult embernek nem való helyen és élelmen közönséges gonosztevők közelében és módjára bántak el vele. Később enygelően is tudott akkor nagy keservek közt elviselni fogságáról írni, mondván, hogy ha abban nem lett nagyobb baja, az csak a magyar konstitúció jósága mellett bizonyít. Erről szóló essayjét, valamint a többieket is ragyogó irány, megkapó képek s a gondolatot és érzelmeket keltő fordulatok gazdagsága jellemzik.

Büntetésének kiállása után Schmerling takarékpénztári állásától is meg akarta fosztani. Csak egy jószívű bécsi nyárspolgár, igazgatósági tag, szavazatán múlt, akit nem tudtak az ellenkezőre rábírní, hogy több mint tíz évi szolgálata után egyoldalú politikai üldöztetés révén, nyolc tagból álló családjával együtt nem tették ki az utcára.

A pesti egyetemen szerzett bölcsészettudori oklevélét is meg akarták semmisíttetni. Mindig hálával emlékezett meg – mert a vele jöttveőknek még emléke iránt is elismerő volt, de a bosszúállást nem ismerte – Pauler Tivadarról, aki ekkor mint az egyetem rektora, bátor elhatározással a bécsi kormány ez iránti felhívását egyszerűen ad acta tette. Egész korrajz az, amit később írt e fogságáról, melyet voltaképp a történetileg kimutathatólag először általa használt dualizmus szóért, vagy Csemegi Károly szerint, helyesebben Magyarország külön állami létének hangoztatása miatt kellett kiállania.

Amint e kellemetlen epizód elmulta után tehetette, azonnal hozzálátott akadémiai székfoglalójának, melyet 1863-ban tartott, megírásához. »A Menedékjogról, a nemzetközi jog alapelveiből származtatva«

értekezett. Ez lévén egyetlen szoros értelemben vett tudományos dolgozata (hacsak az Egyetemes Magyar Enciklopédiában 1859-ben megjelent tíz nagy negyedréttel terjedő munkáját az összes ausztriai monarchiának 1849–1859. alatt érvényes adórendszeréről ilyenek nem fogadjuk el), arról e helyen egy pár érdemleges megjegyzést kell tennem. Nyomatásban való megjelenése után egy névtelen bírálója azt írja róla, hogy »e munka egyik legnépszerűbb írónktól ered, aki szorgalma, sokoldalúsága és ismeretei által nem egyszer lepte meg a közönséget. E műve most arról tanúskodik, hogy Falk a tudománynak is avatottja volt s az nem mások műveinek reprodukciója, hanem csakugyan önálló származtatás a nemzetközi jog elveiből, ő e jog íróinak véleményeit nyelvezetének erős dialektikájával, logikájának ismert élességével és előadásának tisztaságával veszi bonckés alá s midőn a menekültek jogát megállapítja, a megvilágított jogelvekből vezeti le azt a jogot, melyet a menekültek részére követel. Felfogása a magyar jogérzettel és a magyar büntető törvényjavaslattal is megegyezik«.

E bírálatot egészen találónak észleltem most, midőn nagyobb terjedelmű egyetlen tudományos tanulmányát elolvastam és bámultam egyfelől nagy olvasottságát a nemzetközi jogi irodalom terén, másfelől felfogásának tisztaságát, megkülönböztetéseinek élességét és okoskodásainak önállóságát. A Falk boncoló tehetségével, a dolgok velejébe hatoló ítélőképességével, melyek később említendő államiratait oly becsessé teszik, itt is találkozunk. Különösen áll ez műve ötödik fejezetéről, melyben a politikai menekültek akkor annyira aktuális jogáról értekezik.

Időközben összeköttetése a magyar vezető politikusokkal mind szorosabbá válik. Egyesekkel, nevezetesen báró Kemény Zsigmonddal, báró Eötvös

Józseffel és Trefort Ágostonnal számtalan meleghangú levél által bizonyított barátság is fűzi őt össze. Szalay Lászlóval szintén jó viszonyban volt és emlékét az »Österreichische Revue« 1865. évi folyamában megjelent kiváló essayje által örökítette meg. Egy trilógiát kellett volna írnia, de az említetten kívül csak gróf Széchenyi Istvánról és koráról tett közzé ugyanott egy már említett nagyszabású és mintaszerű essayt, melyet azután magyarra Áldor Imre és Vértesi Arnold fordítottak le. Erről pótlólag még csak annyit akarok kiemelni, hogy anyagát lelkiismeretes alapossággal és igen pontosan gyűjtötte, szemléltetően állította össze és művésziessé dolgozta fel. Különösen a politikai helyzetek jellemzésében és utolsó évei alatt Széchenyi uralkodó lelkiállapotainak boncolásában felülmúlhatatlan s az egészben is maradandó irodalmi becsű munka.

Magyar fordításához előszót írt, mely így végződik: »idegen földön születvén és vígan sietvén hazafelé, most megfordítja azt az utat, melyet a sors szerzőjével tétetett, aki korán szakadván el a hazakebléről, már csak az írott szó szárnyán küldheti honfitársainak szíve legmelegebb üdvözlését«. A harmadik essaynek valamelyik konzervatív magyar államférfiúról kellett volna szólni, de Falk már arra nem vállalkozott.

Bécsi tartózkodása alatt még egy oly szolgálatot tett hazájának, mely jelentőségre nézve semmivel sem kisebb az előbbieknél. Sokan azt hitték, hogy báró Eötvös József ajánlatára lett 1866-ban Erzsébet boldog emlékü nagy királynénk magyar irodalmi tanítójává. Ezt azonban egy erre vonatkozó, nyomtatásban is megjelent nyilatkozata megcáfolja. »A királynéról« írt és 1887-ben napvilágot látott, ma már közkezen forgó közleménye igen plasztikusan írja le ebbeli minőségében való első megjelenését a bécsi

udvarnál és ott viselt dolgait. Ez a kis munka igen becses, mert Falk Miksa tényekről soha sem írt más-ként, mint a valóságnak megfelelően. Egyébiránt azokról szóló elbeszélése a jelen esetben már az adott közleményeknél fogva sem lehetett más, mint hű képe a történeteknek.

Erzsébet királynéval a magyar nyelvet, melyet a Falk meghívása előtt is már elég folyékonyan beszélt, nern ő, hanem főleg Ferenczy Ida kedveltette meg először. De irodalmának varázsát és megragadó hatását ő tárta fel előtte. Ezenkívül nem egy esetben a politikai befolyás ildomos gyakorlásáról sem feledkezett meg e gondviselésadta alkalommal. Hiszen az ilyen eljárásban ő akkor már nagy mesterré képezte ki magát. E részben csak arra a történeti fontosságú tényre kell utalnom, hogy Horváth Mihály a Falk tapintatos közbejárására kapott engedelmet a számkivetésből való hazatérésre és nyert módot arra, hogy a magyar nemzet sérelmeinek élethű, szívreható képét mutathassa be az ország örökre áldott emlékü védő szellemének. Minden és mindenki, ha vele érintkezésben volt, megérdemli érdeklődésünket s ha irántunk kedvezően hangolta őt, hálánkat is.

Már jóval a kiegyezést megelőzőleg Falk valóságos bizalmas embere volt báró Eötvös Józsefnek, aki politikájának s hazafias aggodalmainak és más-nemű kételyeinek is jóval előbb részesévé tette őt. Midőn 1865 elején a »Politikai Hetilap«-ot meg akarta indítani, Fáíkhhoz a következő kéréssel fordal: »Őn oly könnyen ír és mi cikkeit oly nehezen nélkülözzük! Lapomra nézve csakugyan életkérdés, hogy főleg most, kezdetben, velünk legyen. És Ön barátja nemcsak elveimnek, de személyemnek is. Irántam való barátságáról teljesen meg vagyok győződve.« Báró Kemény Zsigmonddal, aki nélküle alig tudta volna a Pesti Naplót a kor követelményeinek magaslatán tartani,

öt szintén nemcsak az érdekközösség kötelékei, hanem a rokonszenv finom szálai is fűzték össze. Általa és Eötvöstől Deák Ferenc nézeteiről is folyton értesült.

Hogy a haza bölcsének mi volt a véleménye róla, azt nem csupán akadémiai ajánlása, hanem egy 1874-ből származó levele is bizonyítja, melyben az akkor tervben volt és Deákról Berlinben kiadandó essayre vonatkozólag azt írta Fáiknak, hogy »én annak a munkának a megírására alkalmasabb és értelmesebb embert nem ismerek, mint te vagy, ki a lefolyt eseményeket alaposan ismered és azok mélyebb értelmét sine ira et studio fogod fel, ennélfogva a legjobbnak tartom, ha a dolgot a te tiszta lelked és ügyes tollad ragadja meg«.

Ez időtől fogva egész annak haláláig tartó benső barátságban élt Trefort Ágostonnal. Később gróf Andrássy, különösen mint külügyi előadót, nagyon méltányolta és halála előtt báró Sennyey Pál is inkább barátja, mint egyszerű politikai ismerőse volt.

Alig következhetett be ily körülmények közt más, mint az, hogy a külföldnek is kellő tájékoztatása végett a »Wanderer«-ben általa annyira támogatott kiegyezés évében, Wahrmann Mór kezdesére, a pesti Lloyd társaság akkor még nem igen nagy jelentőségű német lapjának vezetésére őt nyerték meg. Az országnak szüksége volt és azt hiszem van ma is oly tekintélyes, a kor színvonalán álló nagy újságra, mely állami különállásunk, nemzeti jogos törekvéseink s közművelődési és gazdasági érdekeink méltó képviselője legyen a magyarul nem értő művelt világ közvéleménye előtt. Harminckilenc évig volt a Lloyd-társulat titkára és szerkesztette annak lapját. Mindnyájunk élénk emlékezetében él a tekintélynek, befolyásnak és hatalomnak az az ereje, melyet ez az időszakai sajtótermék az ő kezében az ország határai közt és azokon kívül állandóan kifejtett.

Mi, ellenzékiek, barátságatlanságának érdességét és súlyát eléggé éreztük. Annak szerkesztése alatt mutatta ki e hírlapban és azonkívül legnagyobb erejét, midőn a közélet különböző terein működött. A képviselőház, a delegáció és ezek több fontos bizottságának és küldöttségének tagja vagy elnöke, vagy előadója volt egész addig, míg az általa egyedül üdvöt hozónak hitt Deák-párt élt és különösen a szabadelvű párt példátlan robajjal össze nem roskadt.

Így jutottam el ahhoz az időponthoz, melynek eseményeire nézve nekem, de azt hiszem, az én mostani helyemen mindenkinek nagy fenntartásokkal és igen diszkrét ítéletet kell mondani. Az, ami hazánkban 1875-ig történt, már valóban egészen a múlté. Az ezen kelet óta lefolyt események azonban reánk nézve még mindig csak a félig múlt időben, vagy éppen a jelenkor kezdetén történeteknek mondhatók. Falk Miksa köztevékenységének egésze a jelzett dátumig olyan, melylyel kétségekívül a nemzeti nagy ügyet szolgálta. Utóbb, mivel a mai helyzet alakulatára is kiható pártusák és új pártképződések következtek be s mivel ő egy pártnak nemcsak határozott híve lett, de előkelő és nagyon exponált tényezője, a köz terén való működése is alakot változtat és feltételesebb megítélés alá esik, mint a korábbi. Erről határozott véleményt mondani én nem vagyok, de azt hiszem, ma még más is alig lehet illetékes. Hiszen már ismertetett tudományos értekezésében maga Falk vallotta (48. 1.), hogy »az úgynevezett politikai dolgokban – mondjuk ki nyíltan – senki sem mondható elfogulatlanak; e téren nincs megtámadhatatlan dogma, hanem itt többé-kevésbé csak pártelvekről lehet szó«. A jövő korszakok történései bizonyára másként ítélandik meg azt a politikai keretet, melyben az utolsó 33 év alatt Falk is munkálkodott, mint akik párt- vagy ellenfelei voltak. És miután az ő szolgálatai e keretben

igen sokszor a dolog természete szerint nem bírhatták az egész magyar közvélemény osztatlan jóváhagyását, azoknak csak oly részeiről beszélhetek ezúttal, amelyek kétségkívül általános nemzeti érdekek voltak.

De a valónak megfelelőleg hangsúlyoznom kell, hogy ilyen munkája is elég nagy számmal akadt és maradt fenn ez utóbbi időből. Nem feladatom Falk Miksának kimerítő életrajzát nyújtani, hanem tisztán csak az lévén, hogy rövid idő alatt előadható emlékbeszédet mondjak róla, sem korábbi, sem később keletkezett kisebb-nagyobb, de az ő egyéniségének méltatása szempontjából nem fontos dolgozatait, melyek sorozata igen hosszú, most fel sem említhetem. Továbbá különféle állásairól, melyeket az egyes köz- és magántársulatok és vállalatok kebelében elfoglalt, kettőnek kivételével, melyről később lesz szó, sem akarok beszélni. Csupán azokra a dolgozataira kívánok még utalni, melyekkel ő közéletének e második korszakában szintén egészen, vagy nagy részben nem egy párt érdekeit, hanem a magyar nemzet közügyeit szolgálta. Tehát még irányi szempontból szép felirati javaslataira sem térek ki, hanem csupán jelentéseit a külügyekről a delegációkban, üzeneteit és jelentéseit a horvát ügyi regnikoláris bizottságban és hasonló munkálatait a kvótadeputációban emelem ki.

Midőn neki Magyarország nevében kellett nyilatkozatokat fogalmazni, akkor azokat tartalmi és alaki szempontból mindig oly tökélyvel és fenséggel tette, hogy az általa szerkesztett magyar államiratok igen sokáig mintaképei fognak a hasonló szerkesztői számára maradni. Ellenzéki koromban is ezért, de meg mivel tudtam, hogy tartalmukban az akkor első magyar államférfiak Falk által igen jól ellesett, mélyreható felfogása nyilatkozik meg, mindig sajnáltam, hogy az állami művészet okmányainak ezen remekei

az országgyűlési nyomtatványok feneketlen, poros papírsírába temettetnek el. De meg vagyok róla győződve, hogy el fog jönni az idő, midőn azok ismét napfényre kerülnek, mint ahogy mi most egy Berzeviczy Gergely és egy Skerletz Miklós nem is magyarul írt műveit kiemeljük a feledés homályából.

Az említett államiratok számszerű adatai bizonyára csakhamar el fognak avulni, de a felfogás és a módszer, mellyel Falk azokat feldolgozta és az írásmódor, mellyel bemutatta és érthetővé tette, elévülhetetlen beccsel bírnak.

Falk Miksa a hazai nagy német lap vezetésétől már csak akkor lépett (talán nem is egészen önként) vissza, midőn a természet a testi erők hanyatlása révén nála is követelte a maga elengedhetlen adóját. Mindaddig úgy vezette azt, hogy az elfogulatlanok német nyelve dacára, itthon és a külföldön is magyar lapot láttak benne. Habár egy kiváló kereskedelmi társulatnak volt hivatalos közlönye, nem szította a gazdasági osztályharcot és meg tudta csinálni azt, hogy ezzel egyidőben a kormánynak, a katonaságnak és a magyar katolikus főpapságnak is félhivatalos lapja legyen. Nem mondom, hogy e különféle irányok párhuzamban tartása neki sikerült, de azt kétségkívül elérte, hogy volt egy oly világnyelven szerkesztett lapunk, mely Magyarország egészének is sajtóbeli képviselőjére alkalmas lehetett. Általa Magyarországot jobban és jobbnak ismerték, mint azelőtt. Utódai, akik emlékéet kegyelettel őrzik s elég elfogulatlanok iránta, nekrológiájában maguk elismerik, hogy őt a lapvezető élelátásában, az érdekesség felismerése, de egyúttal a durva szenzáció kerülésében épp oly nehéz követni, mint főszerkesztői egyéb tulajdonságainak hasznosításában. Hírlapirodalmunk műszaki tökéletesítésében is igen nagy része volt a maga idején. A mai legjobb hírlapírók mesterüket tisztelték

benne. Kötelességeinek hű, önfeláldozó teljesítése és bámulatos munkabírása által példát adott munkatársainak.

A magyarországi hírlapírók más tekintetben is sokat köszönhettek neki, mert habár ő egyénileg nem volt reá utalva, nyugdíjintézetük létrejötte és megerősödése nem kis részben neki köszönhető. Ennek megalakulásától fogva egész haláláig munkás, gondos és folyton sikeresen közreműködő elnöke volt. ő valóban szerette és nagyrabecsülte hivatását s annak testet, lelket emésztő fáradalmait valamely fényesebb hatáskör kényelmesebb teendőivel soha sem akarta felcserélni. Esze ágában sem volt, hogy más legyen, mint hírlapíró, aminek született, amivé viszonyai és ő maga is nevelte magát, ő a hírlapírásban első sorban nem kenyérkeresetet, hanem magasabbrendű hivatást látott, melynek természetesen el kell tartani a maga igazi emberét. Mikor e hivatásának reá nézve kedvező alakulása folytán befolyáshoz, egyidőben mondhatni valóságos hatalomhoz jutott s igen magas, sőt az alkotmányos élet hágcsójának legmagasabb fokán levő állásokba, nagy s általa soha el nem nyert kitüntetésekhez segített egyeseket, nem gondolt arra, hogy ilyeneket önmagának is biztosítson. Később, midőn ez utóbbiak talán jól estek volna neki, már késő volt; de ekkor sem járt utánuk. Mindössze, midőn 1898-ban huszonötödik jelentését terjesztette a delegáció külügyi albizottsága elé, a Szent István-rend középkeresztjét kapta.

Nagy vagyont sem gyűjtött, pedig bőven lett volna alkalma reá. De persze ezt nem stoicizmusból tette, hanem egyfelől mivel évi nagy jövedelmét részint költségesebb hivatásszerű életmódja, részint nagy családjának anyagi gondozása vették igénybe, másfelől pedig, mert mindenek fölé hivatásbeli helytállását, sőt lehető kiválását helyezte.

Senki sem jellemezte az ő köztevékenységét talá-
 lóbban, mint Kállay Béni, midőn negyedszázados
 szerkesztői, különben igen csendes, évfordulója alkal-
 mából 1892. évi december havában, azt írta neki,
 hogy hatásának és sikereinek titkát abban látja, hogy
 bizonyos eszményi vonás volt minden cselekvésében
 és minden iratában, de az nem állott ellentétben az
 egészséges gyakorlati felfogással. Különben az igazi
 idealizmus nem is pusztá álmodozás, hanem szeretete
 a nagy eszméknek. A valódi eszmények nem érhetők
 el, de nem is ez a rendeltetésük s elég, ha a gyakorlat
 útján azok részben megvalósulnak. A földolog az,
 hogy a világot mozgató nagy eszmék iránt ne hidegül-
 jünk el. Ez az, amit ő gyakorlati eszményiségnek
 nevez. Azzal bírt Falk Miksa nem kis mértékben
 s annak tulajdonítható, hogy hazánk történetének
 félszázada alatt nemcsak nagy idők klasszikus tanuja,
 hanem koronkint azoknak mint elsőrangú, sőt eddig
 hazánknak – nemcsak az én véleményem szerint –
 legnagyobb hírlapírója ő maga szintén figyelemre-
 méltó tényezője is volt. Többi kitűnő hírlapíróink
 közül, akiből a közélet sokkal nagyobb emberei,
 írók, agitátorok, miniszterek, államférfiak lettek, ebbeli
 hivatásuk körében a Falk Miksa által képviselt mér-
 téket soha sem ütötték meg. őt e pályára nemcsak
 különös tehetsége és külső életviszonyai, hanem kizáró-
 lag hírlapírói magasabbrendű becsvágya is képesítet-
 ték. Ennek csupán egy-két bizonyítékára hivatkozom.
 Midőn 1863-ban akadémiai székfoglalóját tartja, vilá-
 gosan kimondja, hogy ő csak mintegy a hírlapírók
 képviselője tarthat igényt arra, hogy e legmagasabb
 közművelődési testületben helye legyen s megválaszta-
 tásáért nem csupán a maga, hanem osztálytársai
 nevében is köszönetet mond. Huszonkilenc évvel
 később pedig, midőn hírlapjával ezüst mennyegzőjét
 üli, azt írja abba, hogy egyelőre még nem szándékozik

visszavonulni, de ha érezni fogja, hogy erejének hanyatlása miatt hivatása kötelességeinek nem tehet majd eleget, teljesíteni fogja utolsó, legnehezebb kötelességét is. Midőn továbbá én egy alkalommal említettem, hogy a képviselőházba nem akarok többé visszatérni, azt mondta nekem, hogy ő is szívesen kilépné onnan, ha hírlapírói feladatait ezáltal nem lenne kénytelen kevésbé jól megoldani. Reá nézve annak becse abban állott, hogy az állami élet belső működésébe, annak rugói közé mindig saját szemével nézhetett be. Ugyancsak erre vonatkozott egy nyilatkozata, melyet előttem tett, midőn egy később miniszterré vált hírlapíróársánál rosszalta, hogy a politikai és a hírlapírói pálya közt, melyek más és más készültiséget és gyakorlottságot kívánnak, nem tud idejében választani.

Falk erre képes volt. De összes hírlapírói előnyeit belevitte parlamenti működésébe, amelynek előnyeit viszont a hírlapírás és vezetés terén értékesíté. Így lett az ő hosszú élete minden viszontagságai mellett is egyöntetű és egységes. Így vált lehetővé, hogy jogosult egyéni és családi érdekein kívül, ezeknek azt sokszor elébe is téve, igen szerény kezdetből kiindulva és nagy erőfeszítéssel, de valóban szolgálhatta a nemzet érdekeit is.

Korán megszokta a megfeszített munkásságot, a nagyobb küzdelmeket és a munkafelosztással járó lemondást. Ez neki szellemes kedélyessége és érző szíve mellett is szilárdságot adott, mely sem jó, sem rossz körülményei közt soha sem hagyta el. Önérzet, mely néha talán sokaknak kevésbé tetsző hiúságban, magas becsvágy, mely azonban igen határozott alakban, büszkeség, mely a testben, lélekben megtört aggastyánnál is nyilvánult: jellemezték őt. És ki vehetné, emberileg gondolkodván, azt rossz néven tőle, aki mindent ami volt, csakis önmagának köszön-

hetett, mivel tehetségén és lelkületén kívül a születés neki igazán semmit sem adott. És felküzdötte saját erejéből magát oda, hogy az ország első emberei keresték társaságát, barátságát, tanácsát és támogatását. Egy időben boldogok voltak, ha jóakarató kegyelmében részesítette őket. Eljut a trón közelébe, ahol nem csupán annak fényében sűtkérezik, hanem van mit adnia, ami a koronás főeknek is becses. Ha azután mindennek meggondolása büszkévé teszi s boldog miatta, ki ellen mit vétett vele s ki az, aki hasonló helyzetben hibásabb nem lett volna nála?

Érthető az is, hogy midőn 1896. évi október 5-én lapja vezetésétől megvált, mely neki már mindene volt a közéletből, midőn 1895. évi szeptember 7-én Karlsbadban élete második társát, 54 évi példásan boldog házasság után, elveszti, testileg összeroskad. Két hónappal vége előtt volt alkalmam bámulni megmaradt szellemi erejét, midőn az első magyar általános biztosítási társaság félszázados fennállásának ünnepén egy kis küldöttségben engemet is vezetett. Csak gyermekeinek szerető, gondos ápolása tartotta fel még néhány hétig, hogy azután a külföldről, ahol erősbödést kerestek részére, hazatérvén, abban a pillanatban, midőn saját ágyába tették pihenni, az örök pihenés lett csaknem 80 éves korában annyi fáradtságának és törődésének reá nézve megváltó egyetlen jutalma.

De a mi szemeinkben van ennek a gazdag életnek még egy másik jutalma, annak maradandó emléke az elfogulatlan emberek és hazafiak lelkében. Meg vagyok róla győződve, hogy nagy kortársai, akik eszméinek megvalósulását hathatósan mozdították elő, ha e teremben most fűltanúi lehetnének, teljes mértékben jóváhagynák az én ítéletemet.

Az Akadémia azonban, elismerem, alig köszönhet neki többet, mint azt, hogy jóhangzású nevét 47 éven

át a magáénak is mondhatta. De én úgy vagyok meggyőződve, hogy szellemi életünk e legmagasabb areopagjához nagyon illik, ha tagjainál is nem azt tekinti első sorban, vájjon azok neki mily nagy szolgálatokat tettek, hanem főleg arra figyel, hogy mikép viselkedtek azzal a nagy nemzeti érdekekkel szemben, melyeket magának is odaadással szolgálni legszentebb kötelessége.

És én most azzal a megnyugvással hagyom el e felolvasóasztalt, hogy amennyire tőlem telt, anélkül hogy a mindenek felett álló igazság ellen vétettem volna, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és mint egyszerű magyar ember a magam nevében is a Falk Miksa emléke iránti tartozásnak becsületesen eleget tenni törekedtem.

5. Bezerédj Pál emlékezete.

Felolvasatott a Magyar Tudományos Akadémia 1919. évi április hó 14-én tartott összes ülésén.

A harmadik osztály hálával fogadott becses javaslatára¹ a Tekintetes Akadémia azzal a szép és nagy feladattal volt kegyes engem – nem is annak az osztálynak tagját – megbízni, hogy egyik legkiválóbb tiszteleti tagjának dicső emlékét irodalmilag rögzítsem meg s ezzel kapcsolatban igazán hasznos életét és hervadhatatlan érdemeit tőlem telhetőleg az igazsághoz híven és kegyeletesen méltassam. Azonban amennyire vonzó és megtisztelő, épp oly kevésbé könnyű ez a feladat. Hiszen olyan férfúróll kell hozzá és az Akadémiához méltóan megemlékeznem és tárgyilagos értékelést nyújtanom, akinek neve meglepő sikerei folytán az eredményes önzetlen nagy munkásság fogalmává

¹ Tétetett a III. osztály 1918. évi februárius 25-i zárt ülésében.

nötte ki magát. Oly férfiúról kell szólanom, aki a legellentéteesebb tulajdonságok összhangzatos kibékülése útján lett hasznos és nagy fiává hazájának. Az ő valója mélyen gyökeredzik a régi magyar eszményies nemzeti és családi életben, de lelkületét a legújabszerű emberi haladás s a nemzet- és világ-gazdasági élet kérlelhetetlen törvényszerűségeinek egyetemes szelleme hatja át. Benne a múlt legnemesebb hagyományai, a jelen és jövő megélhetés s élet-érdekű gyarapodás rideg követelményei, a kisemberek őszinte szeretete s a független nagy úr önállóan rendelkezni, szolgálva parancsolni hajlandó természete öllekeznek bensőleg. Ez ellentétek kibékülésének megfelelő magyarázata nélkül őt és alkotását kellően megérteni és méltatni nem lehet.

Bezerédj Pál szerencsés és méltó ivadéka volt egy ősrégi nemzetség annak az ágának, amely már generációk óta családi és hazafias erényei által tűnt ki az állásra nézve hozzá hasonlók nagy sokaságából, ő István nagybátyjának nemcsak anyagi örököse, de úgyszólván szellemi és erkölcsi neveltje is volt, akire a kortársai által »örök igazságnak« nevezett férfiúnak úgy egyénisége, valamint barátai: Deák, Széchenyi s a nemzet többi nagyjainak példája és közvetlen személyes hatása is már kora ifjúságában döntő, üdvös befolyást gyakorolt. Ezt nem egyedül homályos sejtetem, hanem lelkiismeretesen gyűjtött bő adatok alapján mint kétségtelenül kidomborodó tényt állapíthatom meg.

Nagyatyja idősb Bezerédj István volt, aki a maga édesanyja, Gindy Zsófia után is Sopron és Tolna megyében igen vagyonos emberré lett. Két fia közül az egyik, István, a múlt század harmincas, negyvenes éveit magyar közéletének ismert előkelő alakja, a másik pedig, a mi Pálunk, hasonnevű, kevésbé híres, de több megyében mégis nevezetes szerepet játszott

édesatyja volt. Idősb Bezerédj Istvánnak sokezer holdnyi birtoka, Sopronban háza, Badacsonyban pedig szép szőlője volt. Érdekes és valamennyiökre nézve jellemző az előbbi által 1841. évi április 27-én kiállított osztálylevél, amelynek bevezető szavai így hangzanak: »Alulírott idősb Bezerédj István, miután Istvánnak és Pálnak gyermekeik vágnak, amannak idvezült Bezerédj Amáliától született leánya (Flóriána, akinek korán elhunyt szülője az irodalmunkban úttörő híres Flóri gyermekkönyvet írta), emennek hitvesétől, gróf Murray Everildától tavaly (1840. évi március 13-án Szerdahelyen) született fia, Pál, az én édes unokáim, jónak gondoltam, hogy felejthetetlen feleségem, felsőbüki Nagy Örsébet, fiaimnak jó édes anyjok is már elhalálozván, meg az én már hetven évű kort haladt életemben mind anyai, mind az én utánam várható vagyonomra nézve a valóságos és teljes erejű osztály megtörténjék, hogy mint eddig atyai öröömre engedelmes jó fiúk és egymást szerető, egymással jól megférő és egymástól semmit sem irigylő testvérek velem egy kenyéren a már hosszabb idő óta reájok bízott gazdagságomat közre folytaták, úgy ezután elválasztva mind-egyik maga kezére s számára az ő külön osztályrészét, melyet ezennel nekik átadok, hasonló egymásiránti jóindulattal használják«. Önmagának – igen szerényen – élete fogytáig nem kötött ki többet, mint a két fia által két részben, Szent György és Szent Mihály napján fizetendő összesen 2500 forintot.

A testvérek úgy egyeztek meg, hogy az akkor még értékesebb és jobban fölszerelt sopronmegyei birtokot, a soproni házat és badacsonyi szőlőt, ámbár mint idősebbet őt illette volna meg, István, mivel neki már fia is született, öccsének, a mi Bezerédj Pálunk atyjának engedte át. Ő maga megelégedett a tolnamegyei Hidjával, amelyet azonban homokos pusztából csakhamar paradicsommá varázsolt és történetileg is

nevezetes helyé tett. Ott a később még bővebben megemlíthető Szedres ma is virágzó községet alapította. – Hídja volt azután még sokáig a megyei és koronkint az országos közélet legjelesebb férfiainak is egyik kedvelt gyűlőhelye és az ő nemes életének több mint egy negyed századon át lakályos, meleg otthona. Már zsenge korában ott látta Bezerédj Pál is az ő nagylelkű és fennkölt szellemű István nagybátyját hónáért és nemzetéért dolgozni, küzdeni, aggódni, de lelkesedni is. Ott tapasztalta boldogan úgy szülei, valamint saját maga iránti majdnem atyai szeretetét és bölcs gondoskodását. Midőn édesatyja 1838. évi augusztus 20-án házassági frigyét kötött gróf Murray-Melgum gróf altábornagy és neje Eszterházy Almeria grófnő leányával, Bezerédj István lelkét nagy öröm töltötte el. Ez időben írja neki, hogy elvászthatatlannak tekinté eddig magát öccsétől. Az új sógornőnek, gróf Eszterházy Miklós nádor leszármazottjának, ha nem fényes, de kényelmes otthon kíván a maga részéről is biztosítani. Annak és családjának öccsével együtt el kell fogadniok, szeretniök kell őt is és szeretetni magukat általa. Midőn a kis Pál születéséről értesül, alig várja, hogy láthassa a kis fiút és édesanyját, akinek ezt a nagy örömet és kedves maradékot köszönhetik. »A kis Palit és Flórit megtanítjuk majd« – írja – »úgy szeretni, mint atyáik szeretik és szeretni fogják egymást.« Ilyen meleg érzésnek ad kifejezést akkor is, midőn négy évvel később fivérének második fia, Andor, születik. Ettől fogva mind a két fiú, de különösen a kis Pali állandó gondoskodásának tárgya. Első neveltetése és oktatása családja körében történt. Ő ajánl részére megfelelő instruktort. Mikor már felcseperedett, a bécsi Theresianumba adták, ami azonban nagybátyjának nincs egészen ínyére. Erre vonatkozóan írja 1847. évi május 11-én: »Nehezen esik az új formaruhájában képzelni Őt. Mindenféle gondolatok, félések

támadnak ránézve bennem. Elhiszem tudniillik, hogy rend, fegyelem, csinosság is katonásan fenn lesz tartva, hanem az ész és szív nemesb csíráira, tehetségeire lesz-e figyelem és tudják-e, akarják-e ezeket csak annyira is felköltetni, ápolni és kifejleszteni a gyermekben, mint ez máskülönben csak igen közepszerű körülmények közt is megtörténik? Nem akarnak-e csak katonaszellemben, katonai célokra formálni ott testet úgy, mint lelket?» A Theresianumban nevelkedett fiúk a szünidőt rendszeren nála töltik. Karácsonyra, újévre elhalmozza őket ajándékokkal, főleg jó könyvekkel. Öccsét felhatalmazza, hogy az iskolakönyveken kívül egy-egy kis könyvtárt szerezzen be nekik az ő költségén. Ez a segítség ennek jól esik, mert idősb Bezerédj Pál nem volt olyan szerencsés gazda, mint bátyj? Később anyagi zavarokkal is küzdenie kellett. Az ifjú Pálra eszményiesen és szabadelvűen gondolkozó s eljáró nagybátyjának példája igen nagy hatással volt. Ez már fennmaradt gyermek- és ifjúkori leveleiből is minden kétségen felül kiderül. Bécsben is a legnagyobb súlyt folyton a magyar nyelvben való alapos kiképzésre veti. Nagybátyjától olyan könyvet kér, amelyből kellő szóbőséget szerezhet magának. Egy alkalommal írja neki: »Nagy Pali bácsi (felsőbüki Nagy Pál) a kapus segítségével felkeresett, örült, midőn íróasztalom egyik felén a maga arcképét nagyban és a Deák Ferencet kisebb alakban egy kis piedesztálon látta. Csodálkozott, hogy ezt nem tiltották el, de a tanárok mindig azzal a németül mondott megjegyzéssel hagyták el szobáját, hogy »azok nagyon nevezetes férfiak«. Minden csekély magyar dolognak fontosságot tulajdonít. Megírja, hogy egy udvari kancelláriai tanácsos házánál csárdást táncolhatott és hogy a kapott levelekre nyomatott e mondásának »áldás hazánkra«, mennyire megörült. Számatlan ilyen apróság ifjú szíve hazafias hűségéről, mások pedig a nagybátyja

íránti ragaszkodásról, ennek 1856 március 6-án bekövetkezett halála után pedig igaz kegyeletéről tanúskodnak. Bezerédj István második neje, az elsőnek nővére, Bezerédj Etelka tovább folytatta a róla való szeretetteljes gondoskodást. Midőn a Theresianum elhagyása után a bajorországi Weichenstephanban gazdasági tanintézetbe ment, onnan 1856. évi december 20-án írja nagynénjének, hogy István bátyja kívánságához képest nem hagyta el a latin nyelvet és a nyelvbölcsészetet. Mihelyt az említett helyre érkezett, elment az ottani klostomba, ahol szerencsére talált egy professzort, aki a felsőbb osztályokban tanítja a latint. Elmondta neki őszintén, hogy mit akar. A tanár Cicero disputációit adta kezébe. Elragadtatással ír Ciceróról és reméli, hogy az idén megismerkedik főműveivel is. Ezenkívül foglalkozik az esztétikával s a maga számára magyarul ír szépészeti tanulmányt is. Tudja, hogy a német irodalomban melyek voltak nagybátyjának kedvenc olvasmányai, ő azokat megszerzi és épül belőlük. A hazai politikai dolgok is érdeklik. Alig várja báró Eötvös József egy akkor megjelenendő politikai művét. Kéri azonban Etelka nagynénjét, hogy mindezekről szüleinek ne mondjon semmit, mert az aggodalmat keltene bennük a gazdasági tanulásra nézve, amely tekintetben pedig szintén nem volt hanyag. De nem tehet róla, neki nem lehet más életcélja, mint a szív és ész művelése. Egy év múlva Bécsből írja, hogy hála Istennek a gazdasági dolgokban félig-meddig eléri a célját, de a többi kötelességekben rettentően hátramaradt. Ennek pedig főokát abban látja, hogy nem volt bizonyos a pályája. Érdekes, hogy Schubertet is kereste és később, midőn Drezdában ráakad, hosszabb időt tölt vele. A képzőművészetek iránti vonzalma is kétségtelen. Alapos tanulmányokat folytat, hogy a müncheni nagy műkincsetek jobban tudja méltányolni és élvezni.

Gazdasági tanulmányainak végeztével Tótmegyerre kerül a gróf Károlyi Lajos uradalmába gyakornoknak. Ott úgy a tulajdonos, valamint főtisztjei nagy előzékenységgel fogadják. Majd Pesten át, ahol Deák Ferencet, báró Kemény Zsigmondot és Csengery Antalt meglátogatja, haza, onnan pedig hosszú tanulmányútjára megy. Ennek költségeit oroszországi öröksége, de jórészt Etelka nagynénje is viseli, aki benne férje anyagi és szellemi örökösét látja és magát 1888-ban bekövetkezett haláláig a hidjai nagybirtok csak haszonélvezőjének tekinti. Különböztetve őt nemcsak mint kettős rokont, hanem mint hálás, szerető nevelt fiát szintén nagyon szerette. Sokat is tartotta magánál, ami Bezerédj Pálra minden tekintetben igen előnyösnek bizonyult. Pesten nyílt házat tartott s híres vasárnapi ebédén Deák Ferencről kezdve megfordultak a politikai és szellemi élet legjobbjai, a legismertebb nevek e korbéli történetünkéből. Maga Bezerédj Pál beszélt el, hogy 1864-ben virágvasárnapján miként fogamzott meg náluk a politikai életükben fordulatot jelző húsvéti cikk eszméje. Ott szöbakerült, hogy a magyar nép napról-napra jobban megbarátkozik az osztrák közigazgatással, amely jobb a régi magyarnál s ez lassanként hasznára válik az osztrák centralista törekvéseknek. Kemény Zsigmond báró szuggerálta, hogy a haza bölcse írjon egy cikket. Két nap múlva az elkészült. Deáknál éppen Bezerédj Pál is jelen volt, midőn ő azt Nyáry Pálnak fel akarta olvasni. Amaz szerénykedve el akart távozni, de Deák visszatartotta, mondván, hogy »jó lesz azt neked is meghallgatni«. Az említett virágvasárnapi ebédre céloznak. Arany János a »Jóságos Özvegy« című költeményében a következő szavak: »Hogy kössük a múlttal a jövődöt össze, Fehér asztalodnál pendült meg az eszme«.

Bezerédj Pál azután is sokat tartózkodott a külföldön. Bejárta Németország, Belgium, Franciaország,

Olaszország és Spanyolország nagyrészt. Angliában is utazott és tanulmányozott s az angol nyelvet ott sajátította el. Volt Oroszországban is, ahonnan anyai rokonságától mintegy 240.000 korona értékű örökséget kapott, amelyet csak kevés ideig élvezett, mert később a selyemtermelés előmozdítására fordította azt. Csak évtizedek múlva kapta vissza azt kamat nélkül. Tolnában akkor az a tréfa kelt szárnyra, hogy a selyemészet felvirágzásában nálunk az örökséget kivinni idejében megengedett orosz cárnak van a legnagyobb része.

A selyemtenyésztéssel és selyemiparral külföldi tanulmányútján is alaposan foglalkozott. Bécsből 1856. évi július 3-án írja, hogy bár nagybátyja bővebb végrendeletet nem hagyott hátra, hála az Égnek, legalább reszkető kezével ceruzával egyetmást mégis feljegyzett, amit halála után megtéetni kívánt. Ezek közt volt az, hogy felesége és utódai a selyemtenyésztést ne hagyják abba. »Megnyugtató – írja –, hogy tudjuk mit kívánt és így akaratát minden legkisebb részletben teljesíthetjük«.

Hat évig élt Párizsban és több időt töltött a selyemipar főhelyén, Lyonban. Fél évig kék zubbonyban együtt dolgozott a szocialista érzelmű munkásokkal, hogy észjárásuk- és az általuk végzett dolgokkal alaposan megismerkedjen. Olaszországi utazásai közben meglátogatta Kossuth Lajost is, aki azzal bocsátotta el magától a nagyreményű, törekvő ifjút, hogy »fiam, odahaza csináljatok iparüzemet«. Ezt, valamint a többi intelmeket nem feledte, sőt a selyemtermelés és ipar felkarolását mintegy reábizott szent küldetésnek tekinté. Nagyrabecsült István bátyja is élete végéig szeretettel csüggött azon és a letiport haza szomorú sorsának szemlelete közben némi vigaszt talált abban. Nagy céltudatossággal és szilárd elhatározással rajta volt, hogy felismert hivatásának minél teljesebb sikerrel

szentelhesse magát. Ő valósággal »gondolt merészet és nagyot s rátette életét«. A munkamegosztás elvének ez a következetes gyakorlati érvényesítése is nagyon jellemzi őt.

Merészet gondolt, mert hiszen amire vállalkozott, nem volt kis dolog, tudniillik felvirágoztatni azt a termelési ágat, amelyet ebben az országban olyan hatalmas egyének, fejedelmek és főurak annyi szilárd akarattal és nemes áldozatkészséggel nem tudtak meggyökereztetni. És úgy intézte a dolgát, hogy amit ezek ismételt nagyszabású kísérletek után nem tudtak elérni, az harmincnyolc évi önfeláldozó, odaadó, lelkes, de egyszersmind tárgyias, a helyzethez és viszonyokhoz bámulatosan alkalmazkodó, tervszerű munkásság révén fényesen sikerült neki.

Hogy eredményeit igazságosan méltányolhassuk, egy pillantást kell vetnünk a selyemtenyészet múltjára hazánkban. Annak első nyomaira 1680-ban Baranya megyében, Pellérdén találkozunk, ahol I. Lipót király uralkodása alatt Passardi Péter toricellai olasz lakos tett kísérletet a selyemtenyésztéssel. Magyar felesége őt is magyarrá tette s I. Józseftől 1708-ban nemességet kapott. De halálával elalszik az egész ügy. Folytatása Temes vármegye újabb betelepítése után indult meg, midőn Mercy Kolos Florimund tábornok veszi azt kezébe, ugyanaz, akit III. Károly király 1720-ban a temesi bánság kormányzójává nevez ki. Ez Rossi mantuai apát közreműködésével nagy eperfaültetvényeket létesített és azokat eréllyel védelmezi. Ez időben Temesvárott selyembeváltó hivatalt, gombolyítót, sőt selyemszövőgyárat állítanak fel. De a Mercy tábornok 1733-ban bekövetkezett halálával megint nagy hanyatlás állott be e téren. Új életre az Mária Terézia alatt kelt, midőn Eszéken gubóbeváltó hivatal keletkezik s a temesi bánságban és Kecskeméten megint hozzálatnak felkarolásához. II. József szintén

lendíteni akar rajta s 1787-ben tudvalevőleg nagy aranyérmeket adat át a szarvasi evangélikus templomban Thessedik Sámuel lelkésznek és a selyemtermelést Mazzucatonál, Budán megtanult feleségének azokért az eredményekért, amelyeket el tudtak érni.

Azonban, mintha átok sújtotta volna az ebbeli kezdéseket, II. József halála után megint nagy visszaesés állott be. Tolna megyében, amely itt elsősorban jön tekintetbe, a helytartótanács 1766-ban indítja meg e részben a mozgalmat, de egy 1770-ben hozzá intézett jelentés szerint az egész megye területén akkor még csak 768 darab szederfa létezett. Hanem ezek száma gyorsan emelkedett. Az eredmény 1788-ban már 2371 font beváltott gubó, de ez 1812-ben újfent 736 fontra csökken. Később a megye karolja fel és 1829. évi március 31-én erélyes intézkedéseket tesz, amelyek eredménye szembeszökő. Van akkor három megyei főkertész, akiknek kezelése alatt az eperfaállomány közel százezer darabra szaporodik fel. Szekszárdon tíz kazánnal dolgozó gömbölyítő keletkezik.

A jeles tolnai alispán és kiváló gazda, Csapó Dániel, majd Bezerédj István veszi kezébe ezt az ügyet. A megindult országos mozgalomban akart résztvenni ő is. Birtokán már előbb létesíti a ma is virágzó Szedres nevű községet, ahol főleg a selyemtenyésztésre szorítja és édesgeti a lakosságot, melynek örökbérletet ad s különféle felekezeti templomokat építtet. Annak nemcsak földesura, de őszinte barátja és áldozatkész támogatója, ő nemsokára a selyemipari tevékenységet is megkezdi s azzal az egész országban figyelmet keltő eredményeket ér el. Széchenyi már előbb létesítette Cenken a nagy eperfaültetvényeket, ahol ráveszi a lakosságot a selyemhernyó tenyésztésére. Az ő buzdítására Tolnában is megalakul a szeder-selyem egylet, amelynek főintézőjévé ugyancsak Bezerédj István lett. Az itt nyert selymet eleinte egy

pozsonyi szalaggyárnak adták el. Később Hídján is szőttek selyemárút, de csak annyit, amennyit évenként a család barátainak elajándékozhattak. Deák Ferenc is kapott minden karácsonykor hat darab selyemzsebkendőt onnan. Ez az ipari tevékenység másutt is, nevezetesen Cenken és Ikervárott, hasonlókat indított meg. A Bezerédj István selyemárúi az 1844. évi honi kiállításon, majd 1853-ban is aranyérmet és elismerő oklevelet kaptak. A legombolyított selyem Hídjáról Bécsbe és Berlinbe került. Özvegyének, aki a lelkére kötött ipart híven folytatta, szerződése volt a maga idején általán ismert váci-utcai Alter és Kiss divat árukereskedő céggel.

Az 1873. évi bécsi kiállításon megint aranyérmet kapott, ami a mindnyájunkra nézve, akik megtekintettük s a vele kapcsolatos első nagy országos gazdasági kongresszuson résztvettünk, nevezetesen 1879. évi székesfehérvári kiállításon ismétlődött. Akkor ismerkedtem meg én is Bezerédj Pállal, aki a hidjai selyemtermékeket ott személyesen képviselte. A magyar kormány az özvegynek 500 darab arany jutalmat adott, amelyből ő férje emlékére alapítványt tett. A megye által kiosztandó kamatokat kiválóbb selyemtenyésztők kapják ma is.

Meg kell itt még említenem azt a viszonyt, amelyben a Bezerédj-család a selyemtenyésztés tekintetében gróf Széchenyi Istvánnal állott. Olaszországi benyomásain kívül Bezerédj István buzgalma inspirálta őt, hogy a selyemtenyésztésnek a társadalom által való felkaroltatását előmozdítsa. A sopron-vasmegyei szederfa-és selyemtermelés egyesületet alkotta meg mindenekelőtt. Hogy a többieknek mintául szolgáljon, elnöke ő maga lett, alelnökül pedig idősb Bezerédj Pált vette maga mellé. Ehhez Széchenyi a szóbanlevő ügyben négy, tudtommal eddig még kiadatlan levelet intézett.

Az egyikben, amely 1840. évi december 16-án Pesten kelt, a következő jellemző szavak olvashatók: »Szeretném megállapítva látni, hogy zsidó is vehessen részt Egyesületünkben. Ez ugyan ex principio nincs kirekesztve, de tapasztalásból tudom és pedig az itteni (pesti nemzeti) Kaszinó után, hogy sorsolás után alig veendünk zsidót be, ha közöttünk nem létez már néhány.« Egy másik levélben Tatai evangélikus lelkészt megfenyegeti, hogy ha a selyemtenyészés ügyét lanyhán fogja szolgálni, »akkor püspökké majd nem tesszük meg«.

De hiába buzgólkodtak korábban és később is legjelesebbjeink, a selyemtermelés nem terjedt el úgy, mint lehetett és kívánatos lett volna. Az 1879-ben már annyira hanyatlott volt, hogy felderített sajnálatos állapota általános megütközést keltett és ennek a termelési ágnak a kormány által teendő hathatós gyámolítása iránti hangos követelést váltotta ki.

Képzeltető, hogy ezt az állapotot a selyemtenyészés hagyományai közt felnőtt Bezerédj Pál hazafias lelke mennyire fájlalta. A közgazdasági minisztériumban az ügynek főelőadója akkortájt Kenessey Kálmán miniszteri tanácsos volt, aki vele a siralmas állapotok megszüntetése tárgyában először érintkezett. Ő volt az, aki Bezerédj Pál tartózkodó szerénységét legyőzvé, ajánlkozását, hogy mint a kormány meghatalmazottja, a dolgot kezébe veszi, a miniszternél közvetítette.

Egy kihallgatás után programját 1880. évi február hó 10-ről keltezett emlékirat alakjában mutatta be. Felette érdekes és gazdasági történeti szempontból is fontos okmány ez. Abban Bezerédj Pál a selyemtenyészés súlyos helyzetét, annak valódi okait, orvoslásának eszközeit és módjait alaposan, behatóan és nagy szakértelemmel világítja meg. Kíméletesen, de egész határozottsággal deríti fel az összes igazolhatatlan

mulasztásokat és tévedéseket. Megjelöli a hibákat és azok elkövetőit. Azután részletes programot fejt ki és pedig megokolással. Felsorolja azokat a kívánalmakat, amelyeket az ügy élére állítandó egyénnek magában egyesíteni kell. De oly követelményeket állapít meg, amelyeknek az egész országban egyedül csak ő felelhetett meg igazán. Jellemző ez a beadványa a közállapotokra, de reá magára nézve is, aki a benne megírtakat azután a legteljesebb mértékben csakugyan megvalósította. Nincs annak egy pontja sem, amelynek nem tett volna eleget s nincs e téren egy észszerű követelmény sem, amelyet emlékiratában ki nem fejtett volna. Ez a céltudatos kötelességérzet által diktált okmány egyúttal az ő legjobb, legáltalább jellemrajza is.

Emlékiratában abból indul ki, hogy fogadtatása alkalmával a miniszter a maga törekvésének céljául azt jelölte meg, hogy a selyemtenyésztés akkor már sajnálatosan alacsony fokánál lejjebb ne szálljon. Bezerédj kereken kijelenti, hogy ha a minisztérium eddigi eljárását meg nem változtatja és pedig ellenkezőre, akkor az bizonyosan meg fog szűnni az egész országban s megint nemzedékek fognak elmúlni, míg ismét talpra lesz állítható. Úgy tárgyi, valamint személyi nagy hibák követték el, amelyek folytán a neheztelés és az elítélő felháborodás általános. A vezetőben mindenekelőtt hiányzik a kellő szakértelem, nincs meg az elengedhetetlen gondosság és szervező-képesség. Utal arra a selyemhernyóbetegségre, amely a század közepe óta a gubótermelést egész Európában korábbi mértékének egyötödére redukálta. E bajnak azonban megtalálták a biztos orvoslási módját, de nálunk arról egyszerűen tudomással sem bírnak.

A korábbi miniszter által alkalmazott selyemtenyésztési felügyelő merőben tapasztalatlan, sőt teljesen tudatlan fiatalember, aki kétségbejettette a leg-

buzgóbb tenyésztőket is. Képessége és a reáruházott feladat között mutatkozó távolság komikus, de egyúttal nagyon szomorú is. A kormány egyéb rendelkezései is a legvisszásabbak. A miniszter intencióinak tisztaságáról meg van győződve, de akik szaktanácsokat adtak e téren neki, úgy jártak el, mintha őt szándékosan félrevezették volna. A selyemtermelés életrealitása hazánkban a legmostohább viszonyok közt is bebizonyult. Annak itt megfelelő eljárás mellett nagy jövője van. Ez pedig a létező és el nem tüntethető előnyök felhasználása mellett az egyedül tőlünk függő okszerű termelési és szervezeti feltételek megteremtése által alapozható meg.

Részletesen kifejti ezután, hogy a nélkülözhetetlen szederfaültetvények létesítése, gondozása s folytonos szaporítása és javítása nélkül gondolni sem lehet e termelési ág fölvirágoztatására. Elmondja továbbá, hogy ezt miként lehet biztosan elérni. Azután rátér az 1870. évi nemzetközi selyemtermelési szaktanácskozmány megállapításaira, amelyek folytonos szem előtt tartása alkalmas lesz a népünk körében elterjedt, de megokolatlan pesszimizmus leküzdésére. Bemutatja erre a később tényleg keresztülvitt vezető és felügyelő országos és vidéki szervezetet és annak minden főbb részletét megokolja. Számol az ország ama korbéli roppant súlyos állampénzügyi helyzetével és valósággal oly gazdálkodást ajánl, mint amilyen volt az a csoda, hogy a krisztusi hegyi prédikáció alkalmával öt kenyérrel és három hallal ezrek éhét csillapította.

Kiemelem itt, hogy a vezetéssel megbízandó főfelügyelőtől, nemcsak önzetlen, teljesen jutalmazatlan hivataloskodást, hanem anyagi áldozatokat is kíván. Ennek persze csak úgy van értelme, ha tudjuk, hogy ő akkor szóval a megbízatást már elnyerte és hazafias buzgalmában kész volt a nagyobb anyagi áldozatok hozatalára is.

Emlékiratának két becses és kivonat által nem pótolható passzusát most már szószerint idézem: »Nem tagadhatom – írja –, hogy mindezen rendszabályok keresztülvitele, amelyek nem kevesebbet jelentenek, mint egy új termelési ágának a legnehezebb viszonyok közt hazánkban történő meghonosítását, egy embernek bizony egész erejét és idejét veszi igénybe. S most az a kérdés, ki legyen ez az ember? Legyen az magyar ember, aki minden kellékekkel rendelkezik, amelyek által hatni lehet azokra, akikre hatni kell. Legyen az továbbá mindenekelőtt teljesen független ember, minden hangzatos cím nélkül, akihez még a feltevés sem ér, hogy a kormány által díjaztatik. Mutassa meg az illető, hogy azon ügy, amelynek szolgálatában áll, oly szent előtte, hogy minden tekintetben ingyen áldozza fel érette idejét, erejét és hogy vissza fogja nyerni ez ügy iránt a népnek régi bizalmát, amelytől azt, mi tagadás benne, senki más, mint az eddig díjazott királyi felügyelők fosztották meg. Érzem, hogy olyan argumentáció az előttünk, amelyet megbotrányozás nélkül alig vagyunk képesek leírni, de hiába, aki a néphez akar szólni, ahhoz a maga nyelvén szóljon. Mellőzzük tehát elnevezését, hogy kormány- vagy miniszteri-biztos; legyen ő címtelen, aki ismert névvel ugyan, de csakis a felügyelőség nevében tesz és a miniszter vagy minisztérium megbízásából rendelkezik ott, ahol abszolúte kell. Az így kvalifikált emberek közül, de csakis ezek közül keressük ki azt, aki legtöbb szakértelemmel bír.«

»Hogy legyen most már e miniszteri megbízottnak viszonya a minisztériumhoz szabályozva? Felelet: legyen az egyrészt a minisztériumnak teljesen alárendelve, másrészt a minisztériumtól teljesen független. Alárendelt legyen annyiban, hogy köteleztessék a lehetőségig részletes előirányzat felterjesztésére, valamint a felhasznált pénzről szóló számadások beadására,

hetenként, havonként vagy évnegyedenként. Számoljon a legrészletesebben arról, hogy mikor vette fel az egyes szükségelt kisebb összegeket és mire adta ki azokat. De másfelől utalványoztassék ki neki az év első havában mindenkorra ama 6000 forint, amelyet az év folyamán felhasználni szabad. Mondassék ki, hogy amit ez összegben felül találna költeni, azt az illető sajátjából köteles megtéríteni; s ha csak legkevésbé is szokásos az ilyen dolog, tétessen le a minisztérium ez eljárás biztosításául az illető által egy 6000 forintra rugó kauciót . . . Teljesen önállónak kell lenni azonban a felügyelőségnek minden e kereten kívül eső intézkedéseiben. Kell, hogy teljes szabadsággal tehessen mindent, amit jónak lát s csakis utólagosan legyen felelős a földmívelési osztály vezetője vagy egyenesen a miniszter irányában. Kell, hogy a helyszínén működő szakemberek felelősek legyenek mindenről, amit tenni jónak látnak; lehetetlen, hogy ezek egyes esetekben tanácsot kérjenek vagy rendeletet várjanak a helyszínétől távol élő nem szakemberektől. Csak két esetben tartom a minisztérium előleges beleegyezését okvetlenül szükségesnek: *a)* a kinevezéseknél, amelyek azonban csakis a felügyelőség előterjesztése folytán történhetnek; *b)* a gubóbeváltási ár és eladási árak meghatározásánál. Ez utóbbi intézkedés azonban olyan közélről érinti a felügyelőség működésének sikeres vagy sikertelen voltát, hogy talán méltányos volna, ha a minisztérium arra kötelezné magát, hogy ezirányban semmit sem fog tenni és határozni a felügyelőség előleges meghallgatása nélkül, amelynek szintén jogkörébe tartoznék bármely irányú kezdeményezés ezen a téren.«

Az, hogy a kezdet óriási nehézségeivel szemben, amelyekről minden más valaki visszariadt volna, mesés áldozatkészsége fejében úgyszólván föltétlen bizalmat kívánt az általa tisztán látott siker érdekében,

most utólag nagyon érthető, sőt természetesnek látszik. De az ő korában uralkodó nézetek mellett az nem volt ily egyszerű dolog. Az akkori politikai viszonyok közt annak megadása s ennek előmozdítása époly kockázatosnak tűnhetett fel, mint tárgyi nehézségei miatt annak elvállalása. Hányszor mondott itt már csütörtököt az ilyen vállalkozás, amelynél a selyem, e fényűzési cikk, árhullámozása miatt koronként a termelés és különösen annak következetes fejlesztése nagy kockázattal volt összekötve. Ehhez járultak a pebrine nevű selyemhernyó betegség okozta bajok és káros következmények, melyek egyideig az előbbieknél is súlyosabbak voltak. Mind a két baj miatt nemcsak nálunk, de másutt is óriási visszaesések következtek be, melyek az országban az egész termelési ágat hajótöréssel fenyegették. Az említett betegség egyidőben Franciaország termelését 25 millió kilogrammról 5 millióra csökkentette; a mi kezdetleges selyemtenyésztésünk pedig miatta úgyszólván megszűnt létezni. Láttuk, hogy az illetékes tényezők nálunk a világ haladásáról és a gyakran előforduló óvó példákról nem vettek tudomást, azok tanulságaival egyszerűen nem törődtek. És ezek a példák akkor nem is voltak nagyon régiek. A kormány a múlt század negyvenes éveiben a bécsi Hoffmannsthal-cégnek adta meg azt a kizárólagos jogot, hogy az országban termelt gubókat beválthassa. De midőn az árak 30-40%-kal csökkentek s a termelőkttől a gubókat a megígért áron nem volt képes beváltani, a tenyésztési kedv a minimumra lohadt, pedig akkor-tájt a termelés már szépen el volt terjedve. Bezerédj Pál belátta, hogy oly kevés ellenállóképességgel bíró közönségnél, mint a mienk, ezt a kérdést csak a leg-tökéletesebb technikai berendezéssel és csupán igen bölcs, előrelátó, a piacot ismerő és emberekkel bánni-tudó üzletszerűség ruganyos rendszerével lehet megoldani. Plein pouvoir kellett tehát hozzá, de ezt csak

olyan embernek lehetett megadni, aki tudása és erkölcsi tökélye alapján azt meg is érdemelte. Hogy Bezerédj Pál ilyen volt, azt a jelenségekből ítélj) tudók előtt csakhamar be is bizonyította. Megbízataa folytán rögtön egymásután küldte embereinek csapatait Görzbe, hogy a bacillusmentes peték előállítását alaposan mielőbb megtanulják. A kormány azelőtt már létesített volt Szekszárdon egy külön selyemtenyésztési felügyelőséget, de azt nagyon rosszul töltötte be és látta el. Továbbá egy 30 orsóra berendezett kis fonodát is állított fel s ezt egy olasz cégnek adta bérbe. Ezek az erőfeszítések annyira nem vezettek célhoz, pedig évek során 200.000 koronánál többet fordítottak azok fejlesztésére, hogy 1870-ben az egész ország területén 100 tenyésztő 2507 kilogramm gubót termelt alig 6000 korona értékben, a szekszárdi fonoda olasz bérlője pedig megszökött.

Bezerédjnek első gondja volt a legmegbízhatóbb és a legújabb kor mindennemű vívmányait felhasználni képes szakértelmet az egész vonalon elterjeszteni. A szervezet megalkotásával egy napig sem késlekedett. Átalakította a szekszárdi felügyelőséget. Megindította a szederfák nagyarányú ültetését országszerte. Gubó-beváltó raktáarakat és fonodákat létesített. Ezek kifogástalan építésére méltán nagy súlyt fektetett. Szerencsés volt abban, hogy záhonyi Ritter Vilmost, egy akkori világhírű görzi cég vezetőjét megnyerhette, aki a pancsovai első fonoda létesítésénél őt a legkisebb részletekig terjedő s kivétel nélkül bevált jó tanácsokkal látta el. A földmívelésügyi miniszterek bizalmát egymásután megszerezvén, az államkincstártól az ügy fejlesztésére tőlük nagyösszegű előlegeket kapott, amelyeket úgy fektetett be, hogy a gyorsan gyarapodó forgalomból csakhamar visszafizethesse, de azokat újból es újból igénybevette, hogy tartozásait ismét pontosan lerovogassa. – A selyemtenyésztés egész nagy szer-

vezete ilyformán évről-évre fejlődött és három évtized alatt az érdeklődő külföld legilletékesebb embereinek elismerését vívta ki. Minden nyugati és keleti nagy selyemtermelő országból jöttek ide, hogy megbámulják. Midőn Olaszország déli tartományában a selyemtermelés nagyon hanyatlott, még a parlament nyilvános ülésén is hivatkoztak a követendő sikeres magyar példára. Az északamerikaiak, orosz és japáni szakértők is eljöttek okulni.

Az árhullámban rejlő veszélyt Bezerédj úgy háritotta el, hogy a leszállott világszertei árak idején is a régi magas árakat fizette s e célból milliónyi hiteleket vett igénybe, de azokat az előbb említett árak felemelkedése után nemsokára törlesztette. A termelők bizalma így a kereset iránt megszilárdult s azok, valamint a termelt gubók súlyegységének és a külföldről aranyban bekerült ellenérték millióinak száma aztán évről-évre szaporodott. Ismert gyarló és valóban gyökeres reformra utalt közigazgatási viszonyaink közt is minden hivatalos és nem szorosán hivatalos tényező rokonszenves támogatásával is mindinkább dicsekedhetett. Hogy ez nem volt játszva elérhető, ennek bizonyítékául csak egy adatra hivatkozom. Még nem nagyon régen mondta nekem egy előkelő munkása a mezőgazdasági érdekképviselőnek, hogy mennyi kárt csinált túlzott buzgalomával az a Bezerédj, mikor a rossz fát adó szederültetvényeket erőszakolta a sokkal hasznosabb akácfa rovására.

Nálunk igazán csodaszámba menő roppant szervezetet létesített, amelynek szellemét valóban csupán az értheti meg és értékelheti helyesen, aki annak szellemébe és elrejtett mélyeibe is bele tud hatolni. Bezerédj Pál minden reményt meghaladó sikerének titka, vagy helyesebben, észszerű eljárása eredményeinek kulcsa kettős természetű: azt minden, de főleg két irányban a termelés és a szervezkedés terén, a céltudatos szak-

szerűség és eljárásának nemcsak egészében, de minden egyes tényében az emberbaráti szellem és a lélektaniség jellemzi. Már a selyemtermelés előfeltételét alkotó szederfatenyésztés szabályozásával a selyemtáplálék szaporítására, folytonos javítására, felhasználásának minél gazdaságosabbá tételére irányuló törekvéseinél is szigorú szakszerűséget érvényesített. Ő erre különösen azért vetett súlyt, mivel a szederfalombot ingyen kívánta a magyar termelőknek juttatni, hogy e gazdasági águnk versenyképességét biztosíthassa a világpiacra. A külföldön a termelők ugyanis a szederfalombért nyers bevételük átlag 30%-át kénytelenek odaadni. Ennek az elvének ő nagy jelentőséget tulajdonított s ezért egyes esetekben, midőn valahol előkelő birtokok nem voltak hajlandók a szegény népek ingyen adni a szederfalombot, mivel másként nem tudott volna elszámolni a fizetendő bérrrel, a magából is anyagi áldozatokat hozott. Azután ő a Széchenyi által hirdetett közgazdasági felfogásnak hódolva, a selyemtenyésztés útján minden másra nem használható, de már vagy még meglévő munkaerőt értékesíteni kívánt és pedig oly időben, midőn a gazdának másnemű termeléséből kevesebb jövedelme van. Ehhez a termelési ághoz alig kell valami beruházás és a hozzá megkívántató szaktudás is könnyen megszerezhető, az tehát igen széles körökben mint mellékfoglalkozás is felkarolható. Jövedelmező munkát adhat a társadalom minden rétegében mindenféle gyöngye elemnek, ami azután a maga összességében óriási gazdasági horderevével bírhat.

A selyem világcikk, a magyar selyem pedig kiváló természetes tulajdonságainál fogva, nagyon keresett árú. Ha az versenyképes marad, fizetési mérlegünk kedvező alakulására is minden körülmények közt nagy hatása lehet. Hogy ezt a kitűnő minőségét felismerték a külföldi piacokon is, az szintén nem kiskészben

Bezerédjnek köszönhető. Ilyen sikerek után érthető, ha bizalommal nézett a jövőbe és nagy feladatába egész élete és valója úgyszólván beleolvadt. Annak olyan fontosságot tulajdonított, hogy részleteinek is nagyratartásáért – mint láttuk – sokan a túlzás vádjával illették. De neki igaza volt, mert ő tudta, hogy itt is, mint a jól működő gépezetnél, minden részletnek hajszára össze kell vágni. Azért ő a rend és fegyelem szenvedélyes szeretetét a szorosabb értelmű technikáról átvitte a szervezés technikájának terére is. Egy kérdésemre volt hivatalnokai azt felelték, hogy »ő társadalmi érintkezéseiben európai műveltségű, hanem mint hivatalfőnök talán túlszigorú is volt; de egyes alkalmaknál szíves készséggel elismerte, hogy alkalmazottai általában odaadó munkatársai«.

Ez azonban nem mindig volt így. Különösen eleinte, neki következetes szigort kellett alkalmazni, hogy az ilyen szellemű munkatársak gárdáját megteremtse. Eközben nem kímélte önmagát sem s képes volt éjjeleket átutazni, hogy a hanyagnak mutakozó alkalmazottakat meglepje, megbüntesse, de azután jóságával az ügynek véglegesen meg is nyerje. Belátta, hogy egy ily sokoldalú és kényes feladatot csupán a zöld asztal mellől és a központból megoldani nem lehet, hanem ehhez olyan élő és működő hálózatra van szükség, amely minden fölösleges bürokratikus békóktól fölszabadítva s minden heterogén érdeket kizárva, egyedül az eléje tűzött cél elérésére törekszik.

Már 1910-ig mintegy 3000 községben létesíté e szerves hálózat utolsó, végrehajtó közegeit, mindenütt egy-egy alkalmas külön egyént bízván meg a teendők végzésével. Minden 15-20 községet egy felügyelőnek osztott be, 10-12 felügyelőt pedig egy főfelügyelő alá rendelt, aki közvetlen összeköttetésben áll a központtal. A központban pedig egy osztálynak ügkörét a személyi dolgok és a felügyelőség alkalmazottainak ellen-

őrzése képezi. Egy másik osztály a szederfatenyésztés ügyeivel foglalkozik. Ehhez tartoznak a faiskolai felügyelők, akik az állam költségén fenntartott faiskolákat kezelik és ellenőrzik a szolgabírói járásokban működő faiskolai felügyelők tevékenységét. A felügyelő oktatja a tenyésztőket, személyesen vezeti a szederfák tisztítását, szabályszerű csonkítását, ellenőrzi a szederfák ültetését, azok helyes gondozását, a tenyésztés befejeztével pedig beváltja a gubókat a tenyésztőktől. Ilyen felügyelő 80 működött 1910-ben.

Jól van szervezve az üzletvezetés is. Van két alkalmazott a központban, akik az oktatással foglalkoznak és vezetik a górcsövező telepet. Van egy fonodái igazgató, aki az állami kezelésben való fonodákat s az összes beváltott gubómennyiség szakszerű válogatását vezeti, a bérbeadott fonodák bérlőivel pedig fenntartja a szükséges érintkezést. Minuciózus gondossággal van szabályozva a gubóbeváltás. Ennek és az árhullámszám ellenére egyenletesen fizetett beváltási áraknak köszönhető, hogy a selyemtermelés nálunk a koronként beállott rossz konjunktúrák mellett sernyűcsökkent, hanem most elsőízben megszakadás nélkül fokozatosan emelkedett.

Nem kevésbé jól van berendezve a gubók raktározása. A mindennel felszerelt gubóraktárak száma 19, amelyek átlag 80.000 koronába kerültek. Azokban vagy 200.000 kilogramm gubó helyezhető el és kezelhető s bennük mintegy 1100-1200 munkásnő foglalkozott. A nyers selyem előállításának selyemfonódáink feladata. Utoljára kilenc ilyen fonoda létezett, egynek építése és felszerelése átlag 400.000 korona beruházását és 250.000 korona forgótőke alkalmazását tette szükségessé.

A fonodákban körülbelül másfélmillió kilogramm nyers gubót több mint $4\frac{3}{4}$ millió korona értékben

dolgoztak fel évenként. Azokban 2650 munkásnő foglalkozott, akiknek keresete évi 800.000 koronára rúgott. A selyemfonást a gyöngébb szálak sodrása egészíti ki. A fonódák közül Bezerédj csak a tolnait kezelte maga, hogy mintául szolgáljon az üzletszerűen bérbeadottaknak, melyek élén azonban szintén szigorúan ellenőrzött, szakavatott vállalkozók álltak. A bérösszegeből törlesztetett a gyárakba beruházott tőke.

Mivel tenyésztőink legnagyobb részének nincs saját földje, mindenekelőtt az állami, megyei és községi utakat, valamint a községnek más célra nem használt területeit igyekezett befásíttatni. Ez irányban volt a legnagyobb küzdelme, amelyet eréllyel és szívós kitartással csaknem négy évtizeden át folytatott. De ennek volt is látszata. Az ő felügyelői működése alatt 1880-tól 1917-ig 69.987 liter szederfagapot, 113,684.931 két-hároméves csemetét és ötven állami faiskolából 2,658.057 darab szederfát osztott ki a termelőknek és községeknek ingyen. A községi faiskolákból ez idő alatt 6,307.489, tehát az összes ily helyekről összesen kevés híján 9 millió kész szederfát ültettek ki. De miután ezek fele el szokott pusztulni, e munkának szerinte nem volt szabad szünetelni.

Hogy mindennek milyen pozitív eredményei voltak, azt néhány sommás számadat összehasonlításával jelezhetem: Volt 1880-ban egyfelől a világháború első évében, tudniillik 1914-ben, másfelől a termelő községek és puszták száma 71 és 2471, a termelő családoké 1058 és 71.560, a termelt gubók mennyisége 10.131 és 1,390.169 kilogramm, az összes kereset pedig, amely a selyemtenyésztéssel és selyemparral foglalkozóknak kifizettetett 40.051, illetve 4,521.870 korona, összesen pedig 1880-tól 1915-ig bezárólag 111,523.845 korona 14 fillér. Hogy az eredményt kellően méltá-

nyomassuk, meg kell állapítani még a következőket. A Bezerédj Pál működése 30 évének 1910-ben történt bezárultáig 31 megyének 2549 községében kerekszám-mal 100.000 tenyésztőt oktattak ki szóval, írásban és képekkel. A kincstártól 1917 végéig 158.1 millió koronát vett igénybe, ebből visszafizetett 110[”]6 milliót készpénzben, 1,050.000 koronát tett ki az à fond perdu nyújtott állami segély. Azt a 110½ milliót külföldről nyert vételár fejében aranyban szolgáltatotta be a kincstárnak. Az állam tulajdonát képező árúkészletek értéke abban az időben, továbbá a beruházásokra, befektetésekre és leltári tárgyra fordított összeg 10,907.069 korona 41 fillért tett s így az 1916/17. év végén 4,503.650 korona cselekvő vagyon mutatkozott. A külföldi cégeknek bérbeadott fonódák 1,650.000 koronát igényeltek, amely összeg szintén a magyar selyemipar érdekében volt lekötve. Fájdalom, a világháború kitörése óta ezek a bérletek részben szünetelnek, részben lejártak.

Elve mindig az volt s ezt meg is valósította, hogy az általa folytatott üzlet a maga eredményeivel fedezzen az államtól kapott minden néven nevezendő hozzájárulást; de mégis olyformán, hogy a selyemtenyésztéstől és a selyemfonóipartól semmi se vonassék meg, ami annak továbbfejlesztéséhez szükséges. Mert ő az elért eredményekkel korántsem volt megelégedve. Adatokkal mutatta ki, hogy éghajlatunk alatt sokszorosan nagyobb állandó eredményeket lehetne itt elérni, amelyekre pedig úgy a szegény lakosság, valamint hazánk mélyen megrendült közjóléte annyira utalva van.

Nem is hagyott semmit figyelmen kívül, egy felhasználható tényezőt sem hanyagolt el, hogy ezt a magasabb célt minél előbb s minél jobban megközelíthessük. De tudta, hogy ezt csupán bármily szakszerűen, pontosan és szabatosan alkalmazott anyagi

és hatalmi eszközökkel biztosítani lehetetlen. Azért vetett oly nagy súlyt az erkölcsi mozzanatokra is, s ezért törekedett a lélektani megfontolás és számítás valamennyi segédeszközének és fogásának hathatós alkalmazására. És sikerei titkának ez volt a második kulcsa. E tekintetben azt kell szemügyre vennünk, hogy miként bánt a helyi hatóságokkal és a termelőkkel, továbbá azt, hogy a munkásügyet milyen szociális érzékkel kezelte.

Hivatalos érintkezésében mindig előzékenységet és finom tapintatot alkalmazott, de soha sem volt erélytelen vagy elnéző. Ebbeli cselekvőségét nem volt módom közvetlenül megfigyelni, hanem évenként kiadott s nyomtatásban megjelent, sok költségbe került, de ámulatbajtó céltudatossággal megyék szerint külön is adatokkal felszerelt jelentései e nézőpontból már régebben megragadták figyelmemet.

Országos jelentéseiben folyton arra utalt, hogy a selyemtenyésztés csak úgy lendíthető fel, ha a tényezők meg vannak győződve arról, hogy ebbeli munkálkodásuk reményteljes és célszerű. Tudniok és folyton szemek előtt kell tartaniok továbbá, hogy Magyarország gazdasági és éghajlati viszonyainál fogva, mert selyme elsőrendű, hivatva van arra, hogy hatalmas selyemtermelő állam legyen. Akik tehát a közgazdasági érdekeket szívükön viselik hazánkban, lássanak buzgón és kitartással e termelési ág felkarolásához, a néppel való megkedveltetéséhez s kitartásának előmozdításához. Az egyes megyék selyemtenyésztéséről évenként kiadott 250-300 lapos jelentéseiben pedig példás komolysággal arra törekedett, hogy a megyei, városi, és községi, továbbá az egyházi hatóságokat s a tanítókat kellően tájékoztassa aziránt, ami közvetlen szomszédságukban már tényleg eléretett és minden módon buzdította arra, ami még ott könnyen elérhető.

Nem csupán igen bő és áttekinthető táblázatokat közölt bennük, hanem úgy az illető megyére, valamint az egyes községekre nézve elért haladást is kitünteté, de felemlítette a minden irányban elkövetett hibákat és észlelt hiányokat meg mulasztásokat. És ezt nem sommásan tette, hanem úgyszólván egyénítve és lehetőleg személyesítve.

Minden érdemes, buzgó és kiválóbb sikerű szolgálatteljesítő hatósági személyt, lelkészt, tanítót és honoraciort, de az ügyesebb, kitartóbb, szerencsésebb kezű s épp ezért jobban boldoguló tenyésztőket is névszerint, eljárásukat pedig adatokkal támogatva, kövér betűkkel említette fel. Ezt tette már a szederfák gondozását illetően is. Ha valahol utasításait e részben híven követték, azt mint örvendetes jelenséget feltűnően domborította ki. Minden apróbb mozzanatra kiterjedt a figyelme. A megyémbeli Magyarád községben egyesek a házuk előtt levő utcán néhány lépés széles kis kertet csináltak, amelybe egy-egy szederfa is beleesett, amelynek lombjaihoz így a selyemtenyésztők nem juthattak, ő ezt is szóvá tette. Sommásan elmondja, hogy minden községben mi volt a kereset átlaga, de szám- és névszerint kitünteteti azokat, akik azon felül tudtak emelkedni. Ezt a vetélkedés szellemének felkeltése érdekében csinálta. Feltüntette továbbá azokat a megyéket is a többiek előtt, ahol a lefolyt évben a legnagyobb eredmények érettek el. Azután a külföld haladottságáról sem feledkezik meg, hogy annak példájára minél többen induljanak meg. Általában oly benső szeretettel bánt el a tárgyakkal és emberekkel s ezt oly kitartóan és következetesen tette, hogy az általa önfeláldozással vezetett ügy iránt mindig többen érdeklődtek.

De amilyen rendszeres volt agitációja, épp oly öntudatos rendszerességgel folytatta a szakértelem terjesztését is. Elsősorban a tenyésztők ellenőrzésével

megbízott egyéneket oktatta ki. Majd a termelők közt különböző hazai nyelven szerkesztett és százezrekre menő kisebb-nagyobb nyomtatványt osztatott szét. Később szükségesnek látta, hogy e részben is behatóbb működést fejtsen ki. Úgy intézkedett, hogy minden második, de legalább minden harmadik évben az összes községekben előadást tartsanak a nép nyelvén a selyem és szederfatermesztésről, még pedig egyenként 130-140 vetített képpel illusztrálva. Az eredmény észlelt fokozódása nem egy esetben ennek volt tulajdonítható. Már 1905-ben például az egész országban 36 szakember 654 községben 87.143 hallgató előtt tartott ilyen előadásokat. Ha ezeken a helybeli értelmiség tagjai megjelentek, hogy az ily példaadásra buzdítsa őket, gyakran köszönő leveleket intézett hozzájuk.

A nyilvános köszönetmondásokkal s az érdekes világi és egyházi előjáróknak a miniszter figyelmébe való ajánlásával sem fukarkodott jelentéseiben. A megrovásokkal óvatosabb volt és annak előbb csak jelzéseit olvashatták az illetők, akik azonban biztosak lehettek, hogy ha ezeket meg nem szívlelik, a következő évben pellengéren olvashatják nevüket. Mindenkiel érdeme szerint és nem sommásan bánt el. A szociális osztó igazságot a lehető legteljesebb módon akarta megvalósítani, azért a gubóbeváltásnál is nagy figyelmet fordított arra, hogy a jobb áruért megfelelően nagyobb árt fizessenek, mint a silányért.

Rászoktatta a termelőket, hogy a gubók válogatását és osztályozását a saját érdekükben már otthon maguk eszközöljék. Minden oly eljárást vagy intézkedést, amelyet utánzásra méltónak talál, kellően kiemel és annak gazdasági jelentőségét meggyőzően magyarázza. Kaláccsal és ostorral a kezében jutalmazott és büntetett, fegyelmezett és oktatta, befolyásolta a közönséget s a közigazgatást egyaránt.

Nagy gondozásban részesítette a selyemipart is, amelynek fejlődését a mi munkásviszonyaink rendkívül megnehezítik. A fonódák létesítésénél nemcsak a legjobb technikai berendezésre, hanem arra is figyelt, hogy azok minél jobb és biztosabb munkásokkal rendelkezzenek. Szabály szerint ott állította fel azokat, ahol a népesség hajlandóságot mutatott az ipar iránt. De ha a kiválasztott vidék azután számra és minőségre nézve nem szolgáltatott elegendő munkást, azokat haladéktalanul más vidékekről szerezte be. A külföldieket csak addig alkalmazta, míg a magyar munkásokat jól betanították.

Lélektani helyes és finom tapintata sehol sem tűnt ki annyira, mint a munkásügy kezelésénél, melyre nézve nemcsak érzéke, hanem saját gyakorlatával a külföldön szerzett befejezett iskolázottsága is volt. Ő nem csupán fogadni, hanem nevelni is akart munkásokat és különösen az ezen iparágnál elsősorban is túlnyomólag figyelembejövő munkásnőket. Az első munkásnőotthont, amint ő nevezte, orfelinátot, 1910-ben a tolnai selyemfonódával kapcsolatban létesítette. Abban fiatal munkásnőknek alkalmazott, 13 éves olyan leánygyermekeket helyezett el, akiket az állami gyermekmenhelyek, az Országos Gyermekvédő Liga, kivételesen az árvaszékek és a jótékony magánosok bocsátottak rendelkezésére. Az ott honok felállításával kettős célt óhajtott elérni: segíteni kívánt a selyemfonódáknál mutatkozó munkáshiányon, továbbá a hazai iparnak is szolgálatot vélt tenni a képzett, megbízható és ügyes munkás-elem nevelése által. Egyúttal reális és gyakorlati módon akarta megkönnyíteni, illetve kiegészíteni a gyermekvédelem nemes feladatát azáltal, hogy az állami gondozás alól kikerülő, rendszerint elhagyatott leánygyermekeket 15 éves korukon túl is, midőn felügyeletre leginkább szigorú fegyelem alatt igyekezett

tartani. Arra törekedett, hogy azok az addig élvezett könyöradományok demoralizáló hatásától az önerejükre való támaszkodásnak idején való megszokása révén meneküljenek. A tolnai selyemfonódával kapcsolatos munkásnőotthonon kívül még Győrött és Komáromban is létesített ilyeneket, melyek azonban csak később alakultak ki, azért az általa kiadott idevágó füzetben róluk még nem számolt be. De a tolnai szerkezetének és eljárásának tüzetesebb ismertetése is messze vezetne. Csak annyit említek fel, hogy ami munkásjóléti gondozás a külföldön csak létezik, annak tanulságait ő itt megvalósítani igyekezett. A leányok egy része már a züllés lejtőjén volt, de ő az otthonok egyik feladatává tette, hogy ezeket is lehetőleg megmentsék a társadalomnak. Eljárása e részben szintén lélektani és pedagógiai alapon nyugodott. A leányok keresetükből tartották fenn magukat, női hivatásukra is készülhettek, így háztartási ismeretekre is oktatták s megvédték őket a munkaadók és a kapzsi szülők zsarolásától. Testi jólétük mellett gondoskodtak lelkük és szívük nemesítéséről is. A gyári munka is ifjú leányok korához mérten volt berendezve. A folytonos szeretetteljes ellenőrzés és a gyermek keresményének és vagyonkájának nyilvántartása a legjobb hatással volt rájuk. Erősíté önbizalmukat és nagyobb szorgalomra serkentette őket. Ha terve szerint az otthonok mind kiépültek volna, azokat külön szervezettel kívánta ellátni. Elve az volt, hogy a munkásnők otthonait azok tartsák fenn, akiknek érdekében állanak, tudniillik maguk a munkásnők, a gyárak és a hazai ipar. Bőven kifejté, hogy ez a tehermegosztás miként eszközöltessék. Jelentésében meg van elégedve az elért eredménnyel és azok fokozódását várja.

De óva int az ilyen otthonokkal való visszaélésektől, amelyek ellen munkásvédelmi törvényes rendel-

kezéseket sürget. Bezerédj Pál tekintve, hogy az állami gyermekmenedékhelyekről közel 4000 tizenhárom éves gyermek kerül ki, okszerű berendezés és ellenőrzés mellett nagyobb jövőt jósolt alkotásának úgy a gyermekvédelem, mint a hazai iparfejlesztés javára. De csak kellő szervezés mellett, különben annak csődjét, mely Franciaországban tényleg beállott, biztosan bekövetkezendőnek mondta nálunk is. Méltán írták nekem volt hivatalnokai, hogy az ő összes vállalatainál, de különösen a fonódákban alkalmazott munkásokkal és munkásnőkkel szemben valósággal okos atyai jóindulattal volt eltelve.

És most felmerül előttem az a kérdés, hogy ezek után van-e szükség a Bezerédj Pál jellemrajzán ak megírására még külön is. Hiszen az ő valóban kiváló, mert senki máshoz nem hasonlítható, nemes egyénisége teljesen összeolvadt volt nagy alkotásával, melybe belevitte a maga szellemét, vagy talán helyesebben mondhatni, azt egészen ennek mintájára létesítette. Úgy hiszem azonban, hogy éppen, mert az ilyen alkotó szellem másutt is, de különösen nálunk, a ritkaságok közé tartozik, azzal erre való hivatkozással egészen sommásan a kegyelet ez órájában sem szabad végezni.

Kevés emberünk volt, főleg a közgazdasági élet terén, aki elsörendű nagy tulajdonságok olyan szerencsésen kombinált harmóniáját valósította volna meg önmagában és cselekvőségében, mint Bezerédj Pál. Ez összhang alapelemei: idealizmus a célok kitűzésében, realizmus eszközeinek megválasztásában és teljes altruizmus azok felhasználásában. A legjobb magyarok hazafias lelkesedése és önfeláldozása párosul nála oly szellemi és erkölcsi tényezőkkel, amelyek, sajnos, nem általános magyar lelki energiák: a lelkesedés mellett meghódolás a lemondani tudó következetes munkafelosztásnak; a buzgalom mellett tör-

hetetlen erély és eltéphetetlen szívósság; a részletek feltűnő szeretete mellett a bámulatos szervezőképesség. A rend bálványozása, a kis és nagy dolgok természetes hierarchiájának több mint intuitív átértése, a mindenre kiterjedő figyelem, a dolgok és emberek alapos és gyors megítélésének képessége, az apostoli hév és az alkotó erő, amelyek közül az elsőséget nem lehet megállapítani, oly jelenségek, melyek együttese a leghaladottabb országokban is ritkítja párját. Ez a szellem az, mely Bezerédj Pál nálunk szokatlan egyhangúsággal elismert roppant sikereit megmagyarázza s már csak a példaadás okából is maradandóvá teendő alkotását megteremtette. Milyen csoda mostanság Magyarországon egy ember, akinek útjába nem állanak, akinek nincs ellensége, sőt ellenfele sem, akire nem irigykedik senki és akinek magának a mi utilitárius, kapzsi és telhetetlen korunkban nem kell semmi, még vasúti szabadjegy sem és aki éppen azért imponál és az ő fennkölt jellegű, de nem csattanós népszerűségére ezen az áron nem áhítozik a mai kor gyermekének különben mindenre éhes becsvágya. Ember, akit évekig kell rábeszélni, hogy a főrendiséget és a belső titkos tanácsosságot elfogadja és aki kereken visszautasítja a már megkapott francia magasosztályú becsületrendet, otthon pedig az ilyenfajta kitüntetések nyomatókusan ismételve deprecálja. De hálával fogadja polgártársai megkülönböztetéseit, a szekszárdi díszpolgárságot, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tiszteletbeli és a Magyar Tudományos Akadémia által csak tavaly előtt neki juttatott tiszteleti tagságot. A Wahrmann-díjat pedig, amelyet nagy dicséretekkel 1911-ben kapott meg, visszaadja, hogy az Akadémia megható kegyelettel őrzött boldogemlékü István nagybátyja életrajzának megírására azt pályadíjúl tűzze ki. A kiírt pályázat meddő

maradván, később megbízatás alapján sikerült egy olyan elfogadható nagyszabású művet kapnunk, amelyhez ő is sok adattal járult s amelynek megjelenését alig várta. Fájdalom, ezt már nem érte meg. Régebben betegeskedett.

Magas kora mellett csaknem példátlan munkásélete meghozta neki is az öregekre leselkedő arteriosklerosist. Kétszer kisebb szélhűdés érte, amelyek igen erős szervezetét alapjaiban támadták meg. Bezerédj Pál tagbaszakadt, szélesvállú, zömöktermetű alakján klasszikus szépségű, igazi arisztokrata fej foglal helyet. Szemeinek különös fénye, átszűrő, fürkésző tekintete volt. Szeretett a lelkekbe nézni. Szellemes társalgó, ötletes, sziporkázó elméjű, mindenkivel szemben keresetlenül udvarias ember volt. Barátai beszélnek, hogy dicsőült Erzsébet királynénk nagyon kedvelte őt, állítólag előkelő feleséget is szemelt ki számára. Bezerédj azonban várt s nem Magyarország imádozott királynéjának ajánlatára, hanem a saját szívére hallgatott, midőn aránylag későn, ötvenkét éves korában, magyar hölgygel, baráthi Huszár Máriával kötött több mint negyedszázadig tartott boldog házassági frigyét, amelyből két leánya, Mária és Ottilia s nagybátyja után Istvánnak keresztelt egyetlen fia maradt.

Szerető családjában részesült igen gondos ápolásban. A múlt év végén a badeni gyógyfürdőt ment használni. Egyik utolsó levelét onnan, 1917. évi december 5-én, hozzám írta. Abban felel egy kérdésre, amelyet, ismervé áldozatkészségét, mint a jelzett mű bírálója, de mint régi tisztelője és őszinte barátja is bátor voltam hozzá aziránt intézni, hogy a jelen nyomdászati viszonyok közt annak a munkának megjelenhetése nagyon kétséssé válván, azt nem volna-e hajlandó anyagilag is előmozdítani? »Roppantul restellem«, írta, »hogy nagybátyám élet-

rajzát illető javaslatoddal megelőztél. En akartalak arra kérni, hogy közölnéd velem a könyv kiadásának költségeit. Ez a kérésem sokféle foglalkozásom és gondom közt elmaradt; most azonban kérlek, tudasd velem, mennyibe kerülne a könyv kiadása; de nagy súlyt fektetek arra, hogyha az én költségesen is, azt az Akadémia adná ki, ami a könyv tekintélyét nagyban emelné. Ha január közepén innen hazatérek, okvetlenül felkereslek.« Várva várt látogatása helyett azonban egy halotti jelentés jött, melyben Hídján 1918. évi januárius 21-én történt elhunytának híre volt olvasható. Előtte való nap délután még egy hosszabb emlékiratot diktált a munkásotthonok ügyében és a rákövetkező éjfél után egy óraker alig pár pillanat alatt kiszenvedett. Elhunytá óriási részvétet keltett mindenfelé, végtisztessége is impozáns részvét mellett ment végbe. Hosszú sorokban zarándokolt az egész megye közönsége a kies Hídjára. Mint írják, könnyekig megható volt a tolnai orfelinat növendék-munkásleányai mély hálájának szívhezszóló énekben való megnyilatkozása. A megye, melynek büszkesége volt, rövid idő múlva elhatározta, hogy 10.000 koronával gyűjtést kezd meg és annak kézbevételeére a földművelésügyi minisztériumot kéri fel, hogy mint István bátyjának Szekszárdor, neki Budapesten emeljenek szobrot. De nemcsak szűkebb hazájában, hanem az ország szívében és egész területén a viskók és paloták lakói is igaz meghatottsággal és hálás érzelemmel fogadták halála hírét. A nekrológok egész sora tanúskodik arról, hogy felülmúlhatatlan odaadását és önzetlenségét széles körökben tudják méltányolni. A kormány képviselőiben a földművelésügyi minisztérium politikai államtitkára jól mondta azonban ravatalánál, midőn koporsóját imádott nagybátyja mellé voltak helyezendők, hogy minden márványkőnél megfelelőbbben hirdeti majd az ő dicsőségét,

ha az alkotás, amelyet atyailag gondozott, száz- és százezernyi szegények és az ország általa szolgáltni kívánt közgazdasága érdekéhen létesített, tovább virágzik, mert emlékének abban kell élni időtlen időkig. Ez volt az ő leghőbb vágya is. Abbáziából 1910. évi március 14-én írta nekem: »Te ismered azt az irányt, amelyben én működni igyekszem. Ami tőlem tellett, azt jó szívvel megtettem és csak arra kérem az Istent, hogy engedje meg, miszerint tevékenységemnek igazi gyümölcsseit majd a későbbi generációk élvezhessék, amidőn selyemprodukciónk nem úgy, mint most, évi 5-6 millió aranykorona értéket, hanem ennél aránytalanul nagyobbat fog teremteni.«

Valamint a József-műegyetem nemzetgazdasági katedráján közel huszonöt évig a fiatalság ezreinek minden esztendőben, úgy most is, míg tehetem, mindig hirdetni kívánom az ő fennkölt dicsőségét és irányzatának nemcsak a selyemtenyésztés, hanem ezer és ezer sebből vérző egész közgazdaságunk összes terén való minél teljesebb megvalósításának múlhatatlan szükségességét. Az államhatalom és az érdekelt egész társadalom fogjanak össze, hogy elméje fényével és szíve izzó melegével megteremtett nagybecsű hagyatékát a váltakozó kormányzók szeszélye és balfogásai s a közönség ellobbanni annyira hajlandó szalmalángja meg ne ronthassák s az a kincs, amelynek kiásása hazánk földjéből századok jóakarató, de hiú törekvései után először neki sikerült, ne csak megmaradjon s ne csupán az anyagi jólétet mozdítsa elő, de az ő magasztos példáját követő újabb és újabb apostolok felmerülése alakjában is kamatozzék. Főnséges életéből minél többen tudják levonni azt a nagy tanulságot, hogy csak az a nemzet maradhat fenn, amelynek minél több hű fia képes magát, lelkes, okos munkásságát s ha kell, életét is feláldozni annak erkölcsi alapon nyugvó boldogulásáért.

6. Matlekovits Sándor emlékezete.

Felolvastattott a Magyar Tudományos Akadémia 1926. évi május hó 31-én tartott összes ülésén.

Tegnap múlt félesztendeje annak, hogy hazánk és korszakunk egyik legérdekesebb és érdemesebb fia, Matlekovits Sándor, nyolcvanhárom éves korában, végső percéig munkálkodva, örök nyugalomra hunyta be fáradt szemeit. Egy hasznos, rendkívül tartalmas és minden viszontagságai közt egységes élet zárult be akkor. Hasznos, mert közéletünkben évtizedeken át nélkülözhetetlennek bizonyulván, annak legkimagaslóbb mozzanataival össze volt forrva; gazdag tartalmú, mivel a nemzeti lét egyik alapföltételét képező közgazdasági fejlődést fényes elme által vezetett tollal és tanáccsal teljes hat évtizeden át lankadatlanul sikeresen szolgálta; és egységes, minthogy kora ifjúságának ragyogó eszményeihez sem mint lázasan dolgozó férfi, sem mint munkabírását gondos igyekezettel fenotartó aggastyán nem volt hűtelen soha. Nem mondható szerencse fiának. Önerejéből úgy emelkedett, hogy semmihez, de igazán semmihez sem jutott könnyen. Oly küzdelmei voltak, melyekhez hasonlóban közéleti embereink közül nem egy pályája közepén végkép elbukott s életében nem szedte magát többé össze. E küzdelmek földidézéséhez ő maga csak jelentéktelenül s aránylag csak kevéssel járult, hanem azokat a társadalmunkban, sajnos, mélyen gyökerező s tudatalattian lappangó gonosz indulatok és szenvedélyek kényszerítették reá. Érdeme, hogy helyét mindig szilárdan megállta és a számára keletkezett kellemetlen helyzetekből újból fölemelkedett és pedig élete hullámvonalának korábban elért legmagasabb pontjára, ahonnan azontúl nem volt leszállítható. Ezt a jóságos természet által osztályrészéül juttatott rendkívül becses lelki tulajdonságoknak, továbbá annak

köszönhette, hogy oly korban ismerte fel a neki való munkakört, midőn Magyarország legújabb kiépítésének nagy feladatainál mint ritka, mondhatni egyedüli munkaerő teljes odaadással működhetett közre. Erre a szerepre céltudatosan készült, annak betöltésében magasabb hivatást látott, minélfogva a mindnyájunkkal közös emberi gyarlóságok okozta árnyéklatok becsületes jelzése csak fokozhatja a róla rajzolandó, élethűnek tervezett képen a fényes részek szembeötlő uralmát.

Hogy adott rövid időm alatt az emléke által nemcsak elviselhető, de megkövetelt egész igazság lehetőleg kis helyen legyen kidomborítható, a róla elmondandókat három természetes csoportosítással kívánom előadni. Az elsőségéit versenyző első két rész közéleti és tudományos irodalmi tevékenységét s azok méltatását foglalja magában, az utolsó pedig egyéniségének rajzát s az őt jeleseink oszlopcarnokában megillető hely kimutatásának kísérletét nyújtja.

Birtoktalan, 1628-ban nemesített, értelmes középosztálybeli szegény családból származott. Nagyatyja 1809-től 1813-ig az ekkor még nem törvényhatósági jogú Arad város polgármestere, atyja az abszolút korszakban rendőrbiztos, azután ügyvéd, később bíró volt Pesten, ahol harmadik gyermeke, Sándor, 1842. évi október 12-én született. A kegyesrendieknel végezte középiskolai, az itteni egyetem jogi karán főiskolai tanulmányait, ahol még csupán tudományos fokozatot jelentő jogtudori, majd a királyi táblán csakhamar köz- és váltóügyvédi oklevelet szerzett. Az egyetemen régi törvényeinken alapuló s jogi és nemzetgazdasági tartalmú dolgozataival pályadíjat nyert 1864-ben. Még két ifjúkori munkája keltett feltűnést 1865-ben. A tanári pálya képezi vágyainak célját, azért megírja 1867-ben 420 lapos nemzetgazdaságtanát s a következő évben felényi pénzügytanát. Pályázik a

műegyetem nemzetgazdasági tanszékére, de azt más, hasonlóképpen gyöngébb készütségű egyén nyeri el, azért mint tollnok Pest szabad királyi város szolgálatába lép. De amint az 1867. évi kiegyezés létre jön, nyomban fogalmazó lesz a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumban. Még meg sem melegszik ott, már egyetemi magántanár, akinek 1868-ban hirdetett biztosításügyi előadásaira én is beiratkozom s kezdi ontani dolgozatait a különféle jogi és közgazdasági folyóiratokba. Hat folytatólagos közleményben méltatja mestere, Kautz Gyula, pályanyertes nagy művét, a »Nemzetgazdasági eszmék fejlődéséről s azok befolyásáról hazánk közviszonyaira«. Első ízben akkor ír a tőzsde állami szabályozásáról, az Akadémiának Statisztikai és Nemzetgazdasági Közleményeiben az állami biztosításról értekezik, amit ellenez, hét közleményt tesz közzé a Jogtudományi Közlönyben a nemzetközi pénzegységről, hatot a részvénytársaságokról, az engedélyezés rendszerét ellenezvén, hármat pedig az ipartörvényről. Az Akadémia két munkáját tüntette ki és pedig 1872-ben a Dóra-díjjal azt, mely a kereskedelmi szakoktatás- és 1875-ben dicsérő elismeréssel azt, melyben a vasúti különbözeti díjak kérdését tárgyalja. E két dátum közt egész sorozatát publikálta ismét a tanulmányoknak. Megírja kisebb bilinquis-magyar-német nyelvű nemzetgazdasági tankönyvét. 1874-ben átdolgozza és új kiadásban jelenteti meg a nagyobb, továbbá a kereskedelem történetét s a magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezetének bírálatát.

Az Akadémia nem is harmincegy éves korában, 1873-ban választja levelező tagjának és már október 13-án megtartja székfoglaló értekezését a részvénytársasági ügyről törvényhozói szempontból. Még ugyanazon évben hat közleményt ír e kérdésről, hármat az iparbíróóságok intézményéről s folyton cikkez oly

tárgyakról, melyek hivatalos működése közben merülnek fel.

Abban lényeges fordulat áll be 1875-ben, midőn Horn Ede államtitkár halála után a vámosztály vezetésével bíztatik meg, ahol különben már mint titkár dolgozott s főnöke lett a gyakorlati ismeretek szerzése végett 1870-ben fizetéstelen szolgálatba odakerült gróf Apponyi Albertnek. Az előbb jelzett időpontban vált az irányító munka emberévé. Történetileg is nevezetes időpont ez, mivel csaknem másfél évtizedre került az ő kezeibe a vám- és külkereskedelmi politika intézése. Ekkor a magyar kormánynak a legzűrzavarosabb bel- és külpolitikai bonyodalmak közt kellett legfontosabb közgazdasági érdekeinket a szövetséges Ausztriával, a Német birodalommal, de a többi külföldi állammal szemben is tisztázni és lehetőleg megvédeni. Erre a feladatra Matlekovitsot minden előzménye úgyszólván predesztinálta. Elméleti alapos készültsége, gyors felfogású tájékozódási képessége, nyelvismeretei, korábban tett külföldi tanulmányútja, leleményessége és találékonysága, bámulatós munkabírása, továbbá a részletek beláthatatlan tömegein uralkodni képes emlékezőtehetsége és nagy tárgyszeretete mellett nemcsak nálunk, de a régi kamerálisztika ősi hazájában, Ausztriában sem volt, aki sikerrel versenyezhetett volna vele. Midőn a politikai válságra is vezető második közgazdasági kiegyezés előestéjén felismerték benne az arravalóságot, rögtön megbízást kapott a tárgyalások irodalmi megalapozására. Ekkor írta meg vaskos kötetben magyar és német nyelven »Az osztrák-magyar monarchia vámpolitikája 1850-től kezdve napjainkig« című félhivatalos munkáját, mely két év múlva új kiadást ért. Azt részint megelőzték, részint követték e tárgyra vonatkozó véleményt is mondó saját tanulmányai, melyek azt szélesebb körökben még tüzetesebben ismertették. Az első érintkezések

után az osztrák kormány arra a meggyőződésre jutott, hogy régi udvari tanácsosai Matlekovitsnak nem megfelelő erejű ellenfelei, mert sem tudásával, sem dialektikájával szemben nem bírtak megállani. Emiatt Razant János brünni kereskedelmi kamarai titkárt hívták meg részére akkor rendszeresített magasabb állásba. Az 1876., 1877. és 1878. évek hadiévek voltak Matlekovits számára. A hetek felét folyton hadakozva Bécsben kellett töltenie és csak azok másik felében jutott a lassanként egészen gondjaira bízott mind nagyobb számú fontos ügyek legfőbb, de igen gyakran a részleteket is felölölő elintézéséhez. Azután 1877-ben hat hétre Berlinbe is el kellett utaznia, mivel Németországban a szabadkereskedelmi irányt a védvamos váltotta fel, melyet Delbrück eltávolításával Bismarck vezetett be, akinek parlamenti estélyein vele gyakran érdemleges eszmecserét folytathatott, sőt asztalához is hivatalos volt.

Itthon már korábban kezdődött élénk részvétele az organikus nagy törvényalkotások előkészítésében. Tagja lett annak a szakbizottságnak, mely a kereskedelmi törvényt ötven évvel ezelőtt kodifikálta. Nemcsak nyolcvanöt ülésének legnagyobb részén van jelen, hanem a biztosítási fejezet szakelőadója is. Tavaly készültek megülni e törvénykönyv félszázados jubileumát, melyen neki kellett volna elnökölni. El is készült a vitát bevezetendő beszédének jórésze, mely utolsó, de torzónak maradt dolgozata. Ebben amannak keletkezési részletes történetét adja. Kiemeli, hogy a magyar nomenklatura az ország az időben elsőrendű nyelvészeinek bevonásával miként alakult ki. Ezt az eljárást követte később is, midőn a vámtarifa és szerződések szövegezése során a vámügy ma is használt műszavait kellett megállapítani. Matlekovits élete ettől fogva egy darab magyar kortörténet.

Midőn 1880-ban elsőrangú pénzerők báró Sennyei Pál elnöklete alatt egy hatalmas nagy bankot akartak létesíteni és fényes anyagi előnyök biztosításával Matlekovitsot igyekeztek vezérigazgatójának megnyerni, kevésbe múlt, hogy az egészen más irányú folyásúvá ne legyen. Trefort akkor, mint ideiglenes minisztere, kérve-kérte, hogy maradjon meg az állam szolgálatában és figyelmeztette Tisza Kálmánt ennek országos fontosságára. Ekkor a miniszterelnök az ez időben oly ritka államtitkárságot ajánlotta fel neki. De mivel sem a miniszterek, sem az államtitkárok nem bírtak még nyugdíjra jogosultsággal, helyettes államtitkárnak, de teljes politikai államtitkári hatáskörrel neveztetett ki, ami e nehézség megkerülésével vagyontalan Matlekovits számára lehetővé tette a maradást és megnyitotta előtte 1881-ben a képviselőház tanácsstermeit. Két miniszterének föltétlen bizalmát élvezvén, kezébe vette a közgazdasági minisztérium átszervezését és ügykezelésének – részben a többiek által is utánczolt – reformját s ami a fő, új, korszerű intézmények létesítését és a szerves nagy törvények gyors és alapos előkészítését. Így keletkezett a mezőgazdasági és jól kombináltan a külön magyar áruforgalmi statisztika. Behozatott a métermérték rendszere. Kítűnő szakemberrel, Kvassay Jenővel együtt elkészítette a vízjogi törvényt, szabályoztatott a külforgalom szempontjából is oly fontos állategészségügy, továbbá a halászat. Megindult a fiumei kikötő kiépítése és létesült az Adria tengerhajózási vállalat. A hajózás fejlesztése érdekében évtizedeken át elnöke a hajózási egyesületnek. Elkészült az új bányatörvény is, mely azonban a széntulajdon kérdésének nehézségei miatt nem volt törvényerőre emelhető, valamint a mezőgazdasági közigazgatást szervező törvény sem. De megalakul a kultúrmérnökség és a különleges talajjavítási záloglevelek intézménye meghonosul. Bezerédj

Pál megnyerésével, neki szabad kezét adván, fellendül a mintaszerűen fejlesztett selyemtenyésztés a maga nagy beruházásokat kívánó felszerelésével és pedig úgy, hogy az az államnak egyetlen krajcárjába sem került és azt még Japánból is tanulmányozni jönnek ide.

E nagy alkotások érdemének oroszlánrésze az övé, mert tényleg ő volt a miniszter. Nemcsak pártoltatja az életérdekű eszméket, hanem maga is dolgozik azok megvalósításán, de sehol sem annyit, mint legsajátabb terein, a folyton újabb és újabb fordulattal járó vámügyben, az ipari törvényhozás előkészítésénél és az iparfejlesztés körében. Itt nemcsak alapoz és vezet, hanem ő maga kodifikál, behatóan indokol és épít. Az 1859. évi osztrák ipari rendtartás még meghagyta a céheket, de az 1872. évi VIII. törvénycikk azokat eltörölvén, a teljes iparszabadságot minden átmenet nélkül honosította meg. Ennek folytán tíz év alatt olyan zűrzavar támadt, melyben rendet kellett teremteni. Matlekovits a gazdasági szabad mozgás meggyőződéses híve lévén, törvényjavaslatában főleg a fegyelem és a szociálpolitikai kezdemények alkalmazásában vélte a kézműves osztály üdvének fő segédeszközeit feltalálhatni, azért a retrográd iránynak nem akart a múlhatatlanul szükségeseken túl engedményeket tenni. Azonban ezekkel nem igen tudta a nagyipar versenye folytán károsult kézművesek rossz helyzetbe jutott tömegét kielégíteni és az ország képviselőválasztás előtt állván, a kormány fejének határozott kívánására kénytelen volt tovább menni. Ekkép jött létre az 1884. évi XVII. törvénycikk a maga félrendszerabályaival, melyek azonban annak érvényét csaknem csorbíthatatlanul egész 1922-ig, tehát 38 éven át fenn tartották és keretei ma is megvannak. Ez alkotása miatt sok küzdelme volt egész haláláig, mert egyedül helyesnek tartott alapelveinek ellenzőit hiába akarta tévedéseikről meggyőzni.

Más téren szerencsésebb az iparosság zömével szemben. Az 1885. évi általános országos első nagy kiállítás rendeltetése az volt, hogy az 1867. évi politikai és gazdasági kiegyezés üdvös voltát dokumentálja. Ezt a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumnak kellett az összes állami és társadalmi tényezők bevonásával megvalósítani. A kiküldött számos bizottság működésének vezetése, mint elnöknek, az ő gondját képezte. Hiába akarta minden jogosult elemnek az elvileg őket megillető hatáskört a közreműködésben biztosítani, a féktelen beszédesség, a feltűnési és kitüntetésekre számító érvényesülési vágy az expedítív munkásságot merőben lehetetlenné tette. Miután tudta, hogy a kihirdetett határidőre való teljes elkészülésnek politikailag is mily fontossága volt s a sikerhez sok irányban mily más érdekek is fűződtek, félretelva minden okvetetlenkedő és nehézséget okozó elemet, mint valóságos diktátor intézkedett, amit eleinte sokan rossz néven vettek tőle. De a pontos időre elkészülés s a fényes siker igazolta imponáló erélyességét; azok elhallgattattak minden ellenvéleményt. A kiállítás megnyitása ragyogó nemzeti ünnepséggé vált. Az újonnan feléledt magyar állam összes barátait lelkes örömmel s bel- és külföldi nagyszámú ellenségeit álmélkodó bámulattal töltötte el az, amit anyagi, szellemi és erkölcsi erőben e tárlat nekik leleplezett. Tizennyolc év alatt ennyi haladást senki sem várt. Nagy elégtétel volt ez az eladdig sok téren külsőleg csak kínos vergődést tanúsított dualisztikus magyar politika számára s e révén annak életképességét fokozta, mert javára kézzelfogható bizonyítékot szolgáltatott az összes reménykedőknek és fenekedőknek egyaránt. A bécsi udvar a maga egész pompájával, a monarchiánál akkreditált összes külképviseltek, a nagy tömegekben összesereglett hazai és idegen közönség minden rétege képviselve volt a megnyitás alkalmával és az

utána következő félév alatt a látogatók számtalan ezrei által. A kiállítók a nemzet azidőtájt legnagyobb költőjét, Jókai Mórt kérték fel, hogy negyvenharmadik születése napján nevében üdvözölje Matlekovitsot. Akkor egyebek közt ezt is mondotta: »E kiállítás sikeréről beszélnek a haza és a külföld, a trón lépcsőiről leszálló és az eke mellől felsereglő alakok egyaránt. E sikernek vezéri része az Öné. Ipari vezérférfiaink legkimagaslóbb alakjainak egyikét tiszteljük Önben, akinek érdemei elmúlhatatlanok. Kívánjuk, hogy a maga dicsőségére egész nemzetünk áldása kísérje diadalról-diadalra mindvégig«. Hátrahagyott iratai közt megtaláltam erre mondott választát, melyből csak azt emelem ki, hogy »a bámulatosan megnyilatkozott nemzeti tetterő ébrentartására irányuló törekvéseinek közreműködésükkel való támogatását kéri tőlük«.

Alig hangzottak el azonban e szép szavak s alig multak el az aranjúezi kellemes napok, eleinte halkan, később mind észrevehetőbb módon megindult a hajsza ellene. A gyönyörű kiállítás természetesen hiánnyal végződött s számadásait az államnak és fővárosnak rendezni kellett. Miniszterének, gróf Széchenyi Pálnak, 1886. évi március hó 28-án egy külföldi küldetése alkalmával hozzá intézett levele már említi, hogy az ez utóbbi képviselőjében nyilatkozott férfiak közül kik nem nagy barátai neki. Sokalják a részükre emelt épületek váltságárát és ajándékokat akarnak kapni az államtól. Szeretné egy kissé ennek az ügynek törvényhozási tárgyalását elhalasztani, nehogy az ízetlen viták lerontsák a pompás morális hatást.

Az előző évben meghozott ipartörvény szintén csalódást vont maga után a majdnem a régi céhek húsos fazekai után vágyódó kisiparosoknál. A kitört román vámháború az erdélyi, de az osztrák iparnak is nagy károkat okozott és sokan voltak, akik emiatt Matlekovitsot okolták, aki nyugati állatkivitelünk érde-

kében az állategészségügyi követeléseket eréllyel szorgalmazta az irredenta által már túlon-túl szaturált keleti kis királyság ellen, mely nem tudott elteni a részére általunk kivívott szuverenitás fenhéjázásától. Pedig abban a vámháborúban Matlekovitsnak csak annyi része volt, mint a magyar agráriusoknak, akik a szerb sertésbehozatalt akarták megszorítani, a világháború földézésében. Mindehhez járult a nálunk folyton leskelődő nagy Galeotto. Az említettek által okozott szelet egyes befolyásos pártpolitikai törtetők készséggel fogták fel a maguk vitorláiba. Közülük az egyik, aki később el is érte vágyai teljesülését, a kényelmes miniszterséget, nekem mondta (ma is cseng fülemben): »miért nem veszi észre ez az ember, hogy útban van, hiszen ha önként állna félre, gazdag emberré tennők őt«. Matlekovitsot azonban egykönnyen nem lehetett eltávolítani, mert az 1887. évi újabb kiegyezés s a rákövetkező év külföldi vámtárgyalásainak anyagát senki sem dominálta úgy, mint ő és számtalan elsőrendű feladat megoldásánál még mindig nem nélkülözheték őt, aki már a parlamentben is jól töltötte be az egészségi okokból többször távol volt miniszter szerepét. Ez fürdőhelyéről 1888. évi februárius hó 4-én írja neki: »A hírlapokban végig olvastam az országgyűlési tárgyalásokat úgy a kereskedelmi szerződések, valamint költségvetésünk felett. Megszokott szónokaink ezúttal talán még gyengébbek voltak, mint máskor, különösen a német szerződés vitája alkalmával. Pedig de sokat lehetne ott egy ellenzéki szónoknak mondani, ami konzekvencia nélkül nyithatná meg a német urak szeméit és tudathatná velük a közhangulatot. Már többször gondoltam rá, hogy miként kellene nekünk egy ellenzéki nemzetgazdát fognunk, akinek azután mi mondanánk be, hogy az illető alkalommal mit mondjon el? Teljes szívemből gratulálok a szépen sikerült védelemhez. Volt abban szakértelem és bátor-

ság, humor és él. Megvagyok róla győződve, hogy ha a ház érdeklődéssel volt a tárgyaláskor, szép sikert arathattál.«

Kállay Béni közös külügyminiszter több levelét láttam ez időből, melyekben a boszniai külforgalmi viszonyokra vonatkozólag tanácsokat és útbaigazítást kért tőle, aki »az ily ügyekben biztos orákulum«.

A külügyminiszteri vámügyi főosztályt vezető emberek is egyre kérik a nehéz kérdések tárgyalásánál személyes jelenlétét. Midőn híre jár, hogy a vizektől, melyeknek már nem tud parancsolni, szabadulni óhajtó Baross Gábor keresztül viszi a régi reszortbeosztás felbontásával külön földművelési és a gróf Széchenyi István műszaki minisztériumával szemben kereskedelminek alakítását s amannak élére 1889-ben gróf Szapáry Gyula lép, akihez Matlekovits kénytelen lemondását benyújtani, Szögyenyi László, ekkor első külügyi osztályfőnök, Bécsből írja neki, hogy ennek elfogadását nem tudja elképzelni. És az mégis bekövetkezett.

Így távolított el ő alkotásainak színteréről, amin nem segített semmi. Mikor ez tényleg bekövetkezett, elsősorban azok, akik munkásságának ott közvetlen tanúi voltak, csoportostul adtak kifejezést sajnálatuknak. Például csak egyet, az aradi kereskedelmi- és iparkamaráét idézem, mely függetlenségére mindig sokat tartó főtítkáranak, aki egyszersmind mérsékelt ellenzéki képviselő is volt, tollából eredt s főbb részei ekkép szólnak: »E kamara folyton azt tapasztalta, hogy az a szellemi irányítás, melyet különböző miniszterek vezetése alatt állandóan Méltóságod kezelt, mily hasznos és üdvhozó volt az általunk képviselt termelési ágak fejlődésére. Ez idő alatt a nagy organikus törvények egész hosszú sorozata keletkezett. A központi adminisztráció működése a vidéken is előnyösen érezhetővé lőn s a kereskedelmi és iparkamarák-

ban, melyek a megfelelő centrális vezetés hiánya folytán már-már ellenszenves testületekké váltak saját közönségük körében is, élet mutatkozván, azok a közgazdasági szervezet hasznos, ma már általában tisztelt orgánumaivá lettek. Mi, akik mindig függetlenül teljesítjük hivatásszerű kötelességeinket és semmiféle kultusz, vagy az illem szoros határain túlmenő udvariaskodás hibájába sohasem estünk, csak a méltányosság és igazság parancsainak engedelmeskedünk most is, midőn visszalépte alkalmával őszintén és nyíltan kijelentjük, hogy e tényben mi a hazai iparnak és kereskedelemnek érzékenyen fájlalt veszteségét látjuk«.

Ezek a nyilatkozatok azonban nem változtattak azon a sajnálatos tényen, hogy Matlekovits annak következtében életfolyása hullámvásának egyik alsóbb pontjához jutott el. Tudta ő jól, hogy e depresszióból csak fokozott újabb közhasznú tevékenység által emelkedhetik fel ismét arra a helyre, mely őt megilleti. Erre két tér kínálkozott részére, a társadalmi és a tudományos szakirodalmi, ahol kiváló arravalóságának már annyi elismert próbáját adta. De sajnos, az Akadémiában szintén sokáig nyomott maradt a hangulat vele szemben. Később ismertető nagy irodalmi sikerei után levelező tagságának csaknem két évtizede múltán kétszer is hiába ajánlotta őt Kelety Károly rendes tagságra, amihez még nagyobb sikereire hivatkozva tiszteleti tagságra való ajánlata járult 1907-ben szintén eredmény nélkül. Ily előzmények – lehet-e csodálkozni rajta – időleges visszavonulását vonták maguk után az Akadémiától. Közben a többi szabad alakulatokban fejtett ki munkásságot, de ott sem volt könnyű dolga. Az Országos Iparegyesület élére csak tizenegy évi végrehajtóbizottsági elnököködés érdemleges fáradalmaival jutott el, holott azt korábban a versenyegyesületi felburjánzás veszélyétől

menté meg. A Kossuth és Batthyány ez alkotásának, mint elnök, előbb tekintélyét állította helyre, a nagy összeomlás után pedig az anyagi bukás örvényéből szabadította ki. Az Akadémiában csak 1910-ben sikerült néhány őt jobban ismerőnek a rendes tagság elégtételében részesíteni, mire ő régi lendületével ismét, mint azelőtt, egyik kimagasló és 52 évig szolgált nap-számosa lett közművelődésünk e főintézményének. Elnöke lett a nemzetgazdasági bizottságnak s végre beválasztatott az igazgatótanácsba is. A Közgazdasági Társaságot újból megalapozta s virágzásnak indította, tudományos közlönyét pedig soha el nem ért szintjára emelte akkor, midőn más szemlék, ha nem szüntek is meg, alig tudtak lézengni. Hosszú időt venne igénybe azoknak a tereknek felsorolása, ahol szaktudása érvényesült, mert számosan igyekeztek irányító munkásságát megnyerni. Ott tartott előadásai, melyek nagy része nyomtatásban is megjelent, ha aktuális kérdésekre vonatkoznak is, maradandó becsűek, mert alaposan kidolgozott tanulmányok, melyeket utólag is érdemes lesz konzultálni, ha a tartalmukat képező problémák kerülnek szóba. Belőlük a különféle álláspontnak, ha más irányban is, okulást, figyelmeztetést és tanulságot meríthetnek. Egyleti tevékenysége nem is maradt az ország határai közt. Egy csomó külföldi meghívást és köszönőiratot találtam hátrahagyott iratai közt, melyek a világgazdaság mozgalmi iránti érdeklődését és azok szóval, vagy írásban három nyelven történő méltatásának készségét tanúsítják.

Itthon a kormány ekkor már megint gyakran kért tőle felvilágosítást és tanácsot, különösen az ipar-tanácsban, főleg ha iparfejlesztésről volt szó. Ő minden közérdekű munkából nem késett kivenni a maga részét. Így például Wekerlét támogatja a középeurópai közgazdasági egyesület magyar csoportjának vezetésében. Elvállalja a magyar-francia kereskedelmi kamara

elnökségét. Tovább működött, mint az Országos Ipar- és Kereskedelmi Oktatási Tanács elnöke. Mint ilyen, annak felállítása óta a második, de 26 évig vezette annak tanácskozásait, mely idő alatt iparoktatásunk mintaszerűvé alakult.

A magyar ipari és kereskedelmi szakoktatás alapjait az 1884. évi XVII. t.-cikkben foglalt ipar-törvény vetette meg. Ennek a törvénynek a tanonc-oktatást illető rendelkezései, a bennök kifejezett kényszer elvénél fogva, az iskola falai közé kényszerítik az egész tanoncifjúságot, hogy a mindenkire nézve kívánatos erkölcsi és értelmi színvonalra emelje és a szakszerű kiképzés részesévé tegye.

A tanoncotatás bevezetése Matlekovits Sándornak egyik legszebb alkotása és jelentősége köznevelésünkre annál nagyobb, mert a kötelező elv kimondásával, a népoktatás hézagainak kitöltése mellett, az egyéni és társadalmi kezdeményezésben hiányzó önműködő erőket igyekszik pótolni. 1895-től 1922-ig volt az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács elnöke. Huszonhat évi elnöksége alatt és irányítása mellett a Tanács a hazai ipari és kereskedelmi szakoktatás szervezetének megalkotása és kiépítése terén nagyméretű és maradandó tevékenységet fejtett ki. Az iparos- és kereskedőtanonc-iskolák, a különböző iparágakra berendezett ipari szakiskolák és kézművesiskolák, a nőipariskolák, az ipari továbbképző tanfolyamok szervezetei és tantervei, a szakfelügyelői és iskolalátogatói utasítások, a tan könyvbírálati szabályzat, az iparos- és kereskedőtanonc-iskolai tanítói szünidei tanfolyamok, az építőipari téli tanfolyamok szervezete és tanterve, az ipariskolai rendtartás, a felső kereskedelmi iskolák új tanterve és érettségi vizsgálatának szabályozása, a kereskedelmi akadémiák szervezete és tanterve képezik annak a munkásságnak fontosabb eredményeit, melyek e tanácsnak Matle-

kovits korszakához fűződnek. Ezeknek az intézményeknek fejlődésére nézve a következő adatok jellemzők.

Elnökségének kezdő évében, az 1895-1896-ik tanévben 366 tanonciskolában 2150 tanító 72.676 tanoncot oktattott, a háború kitörését megelőző utolsó normális tanévben, 1913-1914-ben pedig 746 iparos- és kereskedőtanonc-iskola volt 137.317 tanulóval és 6009 tanítóval. A gyakorlati irányú iparoktatási intézetek népessége ugyanebben az időszakban 2549-ről 23.914 főre emelkedett. A felső kereskedelmi iskolák száma 1896-ban 36, míg az összeomlás idejében 74 volt összesen 11.599 tanulóval, ugyanebben az időben a 89 női kereskedelmi szaktanfolyamot 5513 növendék látogatta.

Kezdetől fogva egyik legszorgalmasabb tagja volt a Kivándorlási Tanácsnak, ahol felszólalásai gyakran döntő súllyal estek latba. A kivándorlási ügy legújabb szervezésénél nagy haszonnal járt az ő érdeklődése. Ott egy fontos bizottság alelnökségét vállalta el, jöllehet, ahol alkalmazására került a sor, őt voltaképp mindenütt az első hely illette meg.

Ennyi odaadó hasznos munka meg is termé a maga elmaradhatatlan gyümölcsét. Matlekovits Sándort nyolcvanadik születésnapján a hálás egyesületek s azok meghívottai olyan ovációkban részesítették, amilyenek csak dicsőségének zenitjén érték őt valaha. Ekkor mértékadó hangok hallatszottak, hogy nagy kár volt szavára nem figyelni a múltban, de a jövőben életérdekű, főleg külkereskedelmi problémák megoldása alkalmával, ha az újabb szarvashibákat el akarjuk kerülni, Matlekovitsot mellőzni nem szabad.

Mindazonáltal nem a társadalmi, hanem a szakirodalmi tér lett az, ahol a legnagyobb szolgálatokat tette és a legmaradandóbb sikereket érte el. E helyen nekem is a fősúlyt annak ismertetésére kell helyeznem. Azt állítják, hogy a drágagyöngyöket az illető kagylók

jelentősebb sérelmeik folytán termelik. Ezt nem tudom, de azt igen, hogy Matlekovits legbecesebb műveit a hivatalától való visszalépésre következett két évtized alatt írta. Azok által kiválóságra tett szert, mely egyenértékű közéleti tevékenységének becsével. Irodalmi művei oly számosak, hogy azok felsorolásáról is le kell mondanom, de összeállításuk nem is könnyű feladat. Nagyobb dolgozatainak számát 120-ra teszik, a kisebbek jóval meghaladják a 200-at. Én most a már említettekén kívül csupán a legfőbbek jelzésére s ezek közt csakis háromnak tüzetesebb bemutatására szorítkozom, melyeket az adott viszonyok közt eddig kellőleg nem méltányoltunk.

Remek gondolat volt tőle, hogy munkabírásának tetőpontján szellemi erejének rehabilitálása végett mintegy a művelt nagyvilághoz való fellebbezés-képen alapos elméleti képzettsége és roppant gyakorlati tapasztalatainak quintessentiáját az ilyent a miénknél jobban megbecsülni tudó nyugateurópai könyvpiacra mutassa be. Ezt nem daczból tette, hanem – miként előttem ő kinyilatkoztató – mert azt az önmegmentés legbiztosabb módjának tartotta. Lemondása után alig egy év múltán Duncker és Humblot kiadásában jelenteté meg saját fogalmazású tiszta és szabatos német nyelven az Osztrák-Magyar monarchia és a Német birodalom vámpolitikájának története 1868-tól és annak közeli jövője¹ című csaknem ezer (971) lapos nagy művét 1891-ben.² Ez a műve egymagában alkalmas volt arra, hogy szélesebb körökben igazságot szolgáltatson neki, de amint láttuk, csak az országon kívül. Aki a magyar alkotmány visszaállításá

¹ Die Zollpolitik der österreichisch-ungarischen Monarchie und des deutschen Reiches seit 1868 und deren naechste Zukunft, Leipzig, 1891.

² De a nekem sajátkezüleg felajánlott példány már 1890 november havában volt kezeim közt.

utáni korszakot a tizenkilencedik század utolsó évtizedéig végigélte, az e mű olvasása és ismételt átlapozása révén a mi közgazdasági életünk színdús, változatos képének elvonulását biztosíthatja magának, a későbbi kor számára pedig az egy könyv- és levéltárt tesz nélkülözhetővé s a múltak tanulságainak feltárása által többrendbeli főbenjáró aktuális gyakorlati kérdés kezelésének igen hasznos segédeszközét nyújtja. Németországban azonnal meg is érezték annak jelentőségét tudósok, államférfiak és politikusok egyaránt. A napi és heti sajtó orgánumai – kiválóságának egyhangú elismerése mellett, szabadkereskedelmi és védvamos pártállásuknak megfelelőleg – hosszasan foglalkoztak vele. A birodalmi gyűlésen vita tárgya volt és Bismarck utóda, Caprivi birodalmi kancellár elmondván, hogy keresztüldolgozta magát rajta, a védvamos fordulatot mint legújabb aktuális követelményt igazolni igyekezett vele szemben. Schaeffle három tanulmányt közölt róla a saját folyóiratában. Az elfogulatlan Deutsche Litteratur Zeitung 1891. évi 32. számában kiemeli, hogy e nagy művel kezünkben oly jelenségeket látunk, melyek a legnagyobb figyelmet érdemlik. Megállapítja, hogy Matlekovits könyve a múlt tapasztalatainak rögzítését célozta ugyan, tehát jó értelemben vett iránymű, de oly széles alapon tárgyalja azokat, hogy egyszersmind tudományos munka, mely többfelé világot gyújt. A vámok hatását az árakra a legszélesebb körben úgy elemzi, hogy az szinte üdítőleg hat. Abból konkrét módon derülnek ki a tudomány szem elől nem tévesztendő nagy igazságai. Rengeteg anyagot dolgozott fel, de amit belőle rendszeresen kihoz, az nagyon fontos s habár zúdítja a számokat, meggyőzően világos képet ad velők. Kiderül belőlük, hogy a nagy birodalomnak vámuniói is lehetségesek és hasznosak. Lehetségesek, mert szuverenitásuk sérelme nélkül létesíthetők és hasznosak, mivel

a szabadság mérhetetlen előnye számára a világgazdaságban úttörőként hatnának. Ezt a felfogást támogatja a két nagy középeurópai birodalom vámuniójának legrészletesebben kidolgozott és szövegezett szerződési tervezete és vámtarifája. De nemcsak a szabadkereskedelem hívei, hanem a nemzeti munkát vámok által védeni akarók is előnnyel forgathatják e becses, kellemesen olvasható és szuggesztív művet.

Matlekovits hivatkozik ott az 1885. évi első budapesti nagy gazdasági nemzetközi kongresszusnak az európai vámuniót bizonyos föltételek mellett ajánló határozataira is s általában minden ezt érintő anyagot feldolgozott. Bátran mondhatom, hogy Matlekovits e művét a világgazdaság mai vajúdásai közepett nem szabad csupán tiszteletreméltó gazdaságtörténeti dolgozatnak tekinteni.

Általa Ő Németországban oly tudományos tekin-
télyhez jutott, hogy tisztán német vonatkozású vámpolitikai fontos művek bírálatos ismertetésére elsőrendű szakfolyóiratok kérték fel s megköszönték, mikor erre vállalkozott.¹

A Zollpolitik megjelenése után szerzője nyomban beszámol annak tartalmáról a Budapesti Szemle novemberi füzetében s megokolja a vámunióra nézve általa mondottakat.

Barátai közt volt minisztere el van ragadtatva sikeres irodalmi munkássága által, de figyelmezteti, hogy kímélje idegeit, melyekre a jövőben még nagy szükség lesz. Mindazonáltal semmi sem állott tőle távolabb, mint az ily jóakarató tanácsok meghallgatása.

¹ E dolgozata: Zimmermann Alfréd: Geschichte der preussisch-deutschen Handelspolitik, Aktenmässig dargestellt. Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik. 1894 június.

Előbb említett nagy művének itthon történt hűvös fogadtatása után, még a szakemberek által is, csakhamar hozzálát egy másik megírásához, mely már 1894-ben látott napvilágot e cím alatt: »Magyarország államháztartásának története 1867-től 1893-ig«. Terjedelme két kötetben együtt 1823 lap és egy ötöd félszázlapos adatokat tartalmazó negyedréti pótkötet. Hű képét adja bennük pénzügyi viszonyainknak, azokkal kapcsolatos politikai vergődésünknek, de sorunk jobbra fordulásának is. Bevezetésében szerencsésnek vallja magát, hogy olyan időben írhatott, midőn ezt jó lelkiismerettel állapíthatja meg. Mily boldog korszak volt az, melyben efféle biztató, nyugodt, szép hangokat lehetett hallani. E műve elsősorban a hazai belső történetírás nagy forrásmunkája, mely nemcsak pénzügyi és közgazdasági fejlődésünk, hanem ettől elválaszthatatlan politikai életünk s ezek kölcsönhatásának az adatok beláthatatlan, de rendezett tömegére épített egységes hű rajzát adja. Az 1848 előtti és alatti állapotok miniatűr-képével vezeti be. Ez maga is szép külön tanulmány. Azután jön az országos és közös költségvetések, zárszámadások, azok megokolásainak, a képviselő-, főrendiház s a delegáció vitái fő mozzanatainak, az egyes törvényjavaslatok és hasonló járulékaiknak s ha kell, a pártélet fordulatainak és intrikáinak tárgyilagos, mindent felderítő, tömör, logikus, de mindig rendszeres felsorakoztatása. Módszere e tekintetben egészen eredeti, biztosan vezet a tömeges jelenségek útvesztőjén keresztül a kialakuló helyzetek helyes felfogásához. Mi mindent idéz vissza emlékezetünkbe, akik e kort végig küzdöttük és mi mindenre figyelmezteti az utókort, amiből – csak igazi jóakarat legyen – nem nehéz a tanulságokat levonni. E korbéli politikai történetünket azok ismerete nélkül haszonnal nem lehet alaposan tanulmányozni. Felhívom rájuk az illető általános történet-

írók figyelmét; nagyszerű név- és tárgy-mutatója s adatgyűjteménye e roppant mű kezelését szerfelett megkönnyíti. Itt is áll, hogy egész könyv- és levéltárt pótol. Még részletesebb elemzése nem volna helyén, de az, ha műhelyébe egy pillantást vetünk, nem lesz fölösleges. Kezembe akadt Kónyi Manónak 1892. évi december 23-án kelt levele, melyben megköszönvén neki a szóbanlévő munka egy részletének megküldését, többi közt a következőket írja:

»Mikor nekem dolgozata tárgyát megnevezte s még inkább, mikor a töméntelen számokat láttam íróasztalán, azt hittem, hogy kiskörű közönségnek szánt szakmunka van készülóban. A nekem belőle megküldött füzet azonban tartalmánál és az előadás módjánál fogva olyan, hogy az egész politikus-világ élénk érdeklődésére tarthat számot. Ilyet csak az alkothat meg, aki a szövevényes rengeteg anyagot apróra ismeri s akinek a forma iránt is van érzéke. Saját tapasztalatomból mondhatom, ily fajta jó munkát végezni nagy türelem, lelkiismeretes fáradozás és erős ítélet nélkül nem lehet. Az előttem lévő munka előadás tekintetében is példás. Ezt jó lélekkel mondhatom, mert ismerem a vitákat, amelyek föl vannak dolgozva.¹ A készülóban lévő munka tehát nagyon becsesnek, igen tanulságosnak és a nagyközönségre nézve is érdekesnek ígérkezik. Nem tudok senkit, aki így megbírná csinálni. Bámulom a lelki erőt, mely a közönséges ember munkakedvét megőző körülmények közt sem nyugszik, de káromkodom vezető embereinkre, akik tűrik ezeket a körülményeket«.

Úgy vélem, hogy hazánk államháztartásának történetét 1893-tól egész a világháborúig és pedig a

¹ Kónyi Manó, az országgyűlési gyorsiroda főnöke és Deák Ferenc hat kötetben kritikailag szerkesztett és kiadott beszédeinek híres közlétevéje volt.

Matlekovits módszerének lehető alkalmazásával folytatni kell. A későbbinek megírásával az Akadémia egy illetékes szakértő tagtársunkat megbízta már.

Harmadik monumentális munkájában Matlekovits a milleneum korabeli nagy Magyarország közgazdasági és közmívelődési állapotát mutatja be, melynek képe mint az 1896. évi általános kiállítás eredményeit feltűntető kilenc kötetes óriási kiadvány-sorozat két első része együtt 1689 (565 + 1124) sűrűn nyomtatott lapon 1897-ben és 1898-ben jelent meg. Az adatokkal való festés művészetében e munkájával excellai. Az integer Magyarországot úgy írja le, ahogy azt rendszeres és olvasható egységes műben sem előtte, sem utána senki sem volt képes kidomborítani. Minden hivatalos számadat rendelkezésére állott ugyan, de azokat igen sok irányban a saját tudomásával és adataival igen bőven gyarapította, gazdag tapasztalatai révén szerzett ügyességével dolgozta fel és minuciózus gonddal tette egyöntetűvé. Nincs tárgyának egy részlete sem, mely figyelmét és az azt megillető méltatást elkerülte volna. Érdemét fokozza az is, hogy valamivel később, 1900-ban megint a lipcsei Duncker és Humblot cég kiadványaként »Das Königreich Ungarn volkswirtschaftlich und statistisch dargestellt« cím alatt a nyugati művelt nagy olvasóközönség számára és annak igényeihez majd bővítve, majd rövidítve, de még mindig 1675 lapon két kötetben tette közzé azt. Bevezetésében védelmére kel a magyar nemzet igazainak nála ritkán tapasztalt melegséggel, de amellet az ő legsajátabb tárgyilagosságával, mellyel minden állítását szilárdan szokta megalapozni. Irálya sima s a tárgyak szárazságát tekintve, a komoly olvasónak élvezetes is, ami művének elterjedését biztosította. Azzal a régi boldog Magyarországnak oly emléksobrot állított, mely aere perennius. Kár, hogy annakidején nem gondoskodtak arról, hogy ez a becses alkotás

más világnyelveken is terjesztessék mindenfelé, ahol sorsunkról a döntés bekövetkezett, amit persze nálunk akkor csaknem lehetetlennek tartottak.

Hátra van még, hogy szorosán vett elméleti műveiről, s néhány legjelentősebb kisebb irodalmi dolgozatáról röviden megemlékezvén, őt mint írórt sommásan jellemezzem.

Kezdetül nyomtatásban megjelent ifjúkori iratairól csak annyit jegyzek meg, hogy már az egyetemen feltűnt képessége és korát meghaladó készültsége. Már itt nyilatkozott meg benne a tudomány s a hazai közállapotok és alakulatok iránti párhuzamosan jelentkező érdeklődése, továbbá jogi érzéke. Komoly számbavételt érdemel 1867-ben kiadott Nemzetgazdaságtana. A jókora kötet (448 lap) a klasszikus nemzetgazdasági s főleg a Roscher-Kautz-féle történeti iskola szellemében van írva. Az etikai és pszichológiai iskolák természetesen még nem gyakorolhattak rá befolyást, de azok elemeit pedzi. A huszonötéves fiatal egyetemi magántanár olvasottsága bámulatba ejt, szabatos, világos, egyszerű irálya, a korábbi magyar hasonló művektől eltérőleg, kellemesen lep meg. Példáit előszeretettel a hazai irodalomból és viszonyok köréből választja ki. Hivataloskodása alatt szerzett megszívlelései előadásának bizonyos gyakorlatiasságot kölcsönöznek. Nem csoda, ha néhány év múlva (1874-ben) új, bővített kiadást kell belőle rendeznie. Aki nem ismeri éveinek számát, az leszűrődött, nagy tapasztalati kincs birtokában lévő meglelt férfiút sejt a szerzőben, aki bátran és nem is helytelenül, szólamok nélkül s a homály elkerülésével szembeszáll a tekintélyek kevésbé szabatos megállapításaival, ami által némelyiknek neheztelését vonja hosszabb időn át magára. Már a következő, 1868. évben adja ki szintén több kiadást ért, de kevésbé jelentékeny Pénzügytanát.

Minden szabad idejének felhasználásával egész sorát teszi közzé az oly dolgozatoknak, melyekben az iparra és kereskedelemre vonatkozó fürkésző tanulmányainak elméleti lecsapódásait lehet látni. Ilyen például az Országos Iparegyesület által 1911-ben kiadott 110 lapra terjedő fejtegetése az »Ipar alakulásáról a kapitalizmus korában«. Mélyen behatol a kérdés lényegébe s meggyőzően bizonyítja, hogy az állam törvényhozása és kormányzata a természetiekhez hasonló gazdasági törvényszerűségeket észszerűen, nagyobb károk és rombolások nélkül nem mellőzheti, hanem képviselőinek és funkcionáriusainak azokat ismerni és hozzájuk lehetőleg alkalmazkodniuk kell. A tőke hatalma az ipar terén új világot teremtett, a meglévőt néha rohamosan átalakította s az itt-ott mutatkozó pusztulások és eltolódások természetes tünetények, amit az iparágak ápolása, gondozása és előmozdítása közben sohasem szabad feledni. E szükségszerűséget nem lehet egy pár tétel felállításával, vagy néhány példa idézésével elintézni, azért belemélyed a részletekbe s bő adatok rendszeresítésével mutatja ki, hogy mindegyiknél a közgazdasági törvényeknek milyen hatása mutatkozik minden irányban. Az említett átalakulás fájdalmat, anyagi és szociális áldozatokat követel, melyek enyhítendőek s a károk organikus pótlásáról nevelés, szaktudás és segítségnyújtása által gondoskodni kell, de mindig csak a haladás szellemében. A tudományt így a gyakorlati élet közvetlen szolgálatába vonta s a hazai adatokat szembeállította a világ összes nagy és jelentős kisebb államának fejlődési adataival, hogy kimutassa azt, ami kikerülhetetlen s azt, hogy a réginek mindenáron való fenntartására irányuló erőlködés mily nagy botorság. Ilyennek tartotta ő később az 1922. évi XII. ipartörvényi novella számos rendelkezését. Azokat egy nyilvános előadásában éles, sőt kíméletlen szavakkal ítéli el, miként elítélte 1908-

ban »Az új ipartörvény tervezete« című értekezésében az észszerűtlen pazarlással rémítő anyagalmazra épített 800 szakaszos akkori javaslatot. Elméleti érveit, ha dióhéjban is, egyre ismétli. Ismeri az Országos Ipar-egyesület ezzel nem egyező álláspontját, azt megérti, nyomott hangulatát méltányolja, de nem képes osztani. Szemléltetően írja le a nagyipar és a közlekedés szerfelett javult eszközeinek nyomása alatt keletkezett folyamatokat. De sem a fájdalmas panaszkodás, sem az államnak céltévesztett támogatása nem használ. Menteni a menthetőt csak a kapitalisztikus termelés követelményeihez való simulás által lehet. Amazokkal csak fölösleges pazarlást viszünk végbe, a drága időt vesztegetjük, de jólétet nem teremthetünk. Ez így van és volt az egész világon, különösen a tőlünk nyugatra fekvő középeurópai államokban is. Az ellenkező az adminisztrációt megoldhatatlan feladatok elé állítja, drágítja, továbbá képtelen kazuisztikára vezet s az ábrándozást, mely az élet megrontója, fokozza. Ily szellemben ír a gazdasági szabadságról nagytömegű értekezéseiben és felszólalásaiban minden irányban, melyek mindegyikének megvan a tudományos magja.

Hogy a magyar közélet minden lényeges baját jól ismerte, annak bizonyítékát egy 1892-ben írt értekezésében e cím alatt »Huszonöt év után« szolgáltatta, melyben szembeötlően találó pontossággal mutat arra, hogy nálunk miért nem alakultak a pártok elvek szerint csoportosulva. A politika vezérei jobbról és balról nem igyekeztek belátás és mérséklet által a közjogi felfogáskeltette különbségeket eltüntetni, de még enyhíteni sem. Így azután a politikai élet meddő és izgalmakat keltő személyes tülekedéssé fajult s az nem is lesz másként meggyógyítható, mint úgy, ha a főokok távolítatnak el. Különben végzetes harc és háború következik be. Ez a jóslata csakhamar beteljesült s fájdalom, a

legszomorúbb véggel fenyegető válságok katasztrófájának rémsége elé állított bennünket.

Az Akadémiában Matlekovits igen becses munkásságot fejtett ki azelőtt és utoljára is. Apáthy és Wekerle felett tartott emlékbeszédei,¹ különösen az utóbbi, mintaszerűek. Nemcsak azok emlékét és jelentőségét mutatja be igazságosan, hanem az elsővel kapcsolatban hiteltörvényhozásunk, a másodikkal pedig, 52 lapon foglalkozva vele, államháztartásunk későbbi, a valuta-helyreállítás s az adóreform történetét adja. Ezáltal mintegy kimutatja, hogy kétkötetes nagy történeti művét mily irányban kell folytatni. Sokszor lépett a felolvasó-asztalhoz,² gyakran mondott beható bírálatokat s bátran szállott síkra a jónak tartott álláspontok mellett. Erre például csak a bizottságilag Kvassay Jenőnek javasolt Wahrmann-érem odaítélésénél felmerült nagy összesülési vitára utalok.³ 1918. évi március hó 18-án, midőn a régi képviselőház illedelmes, de legélénkebb harcaira emlékeztető küzdelemben, néhányunk által támogatva, menté meg a meghurcoltatástól e rendkívül érdemes szakembert és melegen érző hazafit, aki később honfibánatának lett áldozata. Szétszórtan, különösen folyóiratokban megjelent kisebb, vagy a könyvpiacról már eltűnt iratainak rendszeres gyűjteménye igen becses kiadvány lenne.

Nem annyira nacionalizmusa, mint tárgy-, ügy- s a tökéletes munka iránt folyton érzett meleg szeretete által sarkalva, másoknak elbírhatatlan fáradtsággal

¹ Az 1891-ben, ez 1922-ben.

² Már említett székfoglalóján kívül báró Wüllerstorffról és a szabad kereskedés meghonosításáról az osztrák-magyar monarchiában értekezett 1891-ben.

³ Ő volt a javasló és a bizottság előadója is.

alkotott folyton maradandó becsű irodalmi termékeket. A magasabb eszmék iránti – veleszületett és céltudatosan fejlesztett – érzéke legkisebb statisztikai jellegű dolgozataiban mint mélység nyilatkozik meg és szépi-észeti érzéke tetszetős képeket domborít ki, mert fanatikusa volt a valónak és igaznak. Ez magyarázza meg, hogy hosszú életén át sok megrendítő válságon vergődött keresztül anélkül, hogy régi ideológiája 1867 óta észrevehetően megváltozott volna. Az alkalmazkodásnak ezt a hiányosságát mint hibát rójják fel neki sokan, de a jellemtelenségig menő opportunizmus uralma idején, mely annyi káros tévedésre vezetett, azt nem megróni, hanem kiemelni szükséges. Eléggé meg is szenvedett érte, mert ahhoz képest, amit intranzigens állhatatossága által bizonyos előnyökben nyert, vég-elemzésben a kor zajlásai közepett is szemet szűrő sikerekben aránytalanul sokat veszített. Mint a munkafelosztás embere, a saját szakmája körében is kerüli a minden óceánba, a csak térdig való bemerészkedést, hanem a saját kisebb tengerének mélyeit keresi és meg is találja. Ez az önuralom egyik legfőbb jellemvonása tudományos irodalmi működésének.

Ennek megállapítása kedvező átmenetül szolgál egyéniségének méltatásához, mert Matlekovitsra nézve teljes mértékben áll a francia közmondás, mely szerint: *le style c'est l'homme*. Amilyen írmodora, olyan életművészete is. Mind a kettő természetes és öntudatosan egyszerű, fegyelmezett és a maga nemében kiváló.

A természet neki jó megfigyelő- és megkülönböztetőképeséget, gyors felfogást és éles elmét adott. Magával hozta a világra az ideálok szeretetével párosult gyakorlatiasságot, az előbbieik túlsúlya mellett, minélfogva az utóbbi csak a külső körülmények nyomása alatt tudott azzal szemben érvényesülni. Amint ez a nyomás megszűnt, azonnal felülkerekedtek az

eszmények. Közéleti és irodalmi működésében egyaránt látszott, hogy nem szívesen enged belőlük. Ha emiatt az érdekeltek zúgolódtak, azt könnyen viselte el, mivel feltétlenül bízott a mindenféle áldozatok meghozására érdemes ideálok diadalában. Nem áll, hogy a termelési ágak közt olyan különbséget tett volna, hogy az iparnak és kereskedelemnek barátja, a földművelésnek pedig ellensége lett volna. Sokkal jobban ismerte és tisztelte a nemzetgazdaság szerves természetét, semhogy ilyesmire képes lett volna. Már ifjúsági irataiban s közéleti tevékenységében hamar bizonyítékát is szolgáltatva annak a meggyőződésének, hogy a földművelés a nemzetgazdaságnak legszilárdabb alapja. Tudta, vallotta és hirdette azonban, hogy az ipar és kereskedelem fejlettsége előfeltétele a nyers-termelés haladásának is. Neveltetése, hajlamai és munkaköre mindazonáltal jobban fokozták azok iránti előszeretetét, de gyarapodásukat szerves módon, nem annyira az állam egyoldalú, mechanikus eljárása, mint az organikus fejlődés akadályainak elhárítása, pozitíve pedig a közlekedés tökéletesedése és a szociálpolitika hathatós, de észszerű folytatása révén kívánta elérni. A haladás embere lévén, a konzervatív jellegű földművelés helyett az iparnak és kereskedelemnek juttatta benső rokonszenvét, amit nem is titkolván, de szókimondó természeténél fogva is sok ellenséget szerzett magának. A gazdasági szabadságnak hódolván, az ipar és a kereskedelem terén a korszerű nagy vállalati alakulatok vonzották; maguk helyén a kisebbek ápolását ugyan szükségesnek vélte, de azt is egyedül újkori szellemű intézmények és rendelkezések útján vélte hasznosan elérhetőnek. Innen a véleménykülönbség közte és a kézműiparosok zöme közt, akik érdekében ügyis, mint adminisztrátor, ügyis, mint törvényhozó, annyit dolgozott. Nem egyszer szállt velük szembe, ha nem értették meg s élesen visszautasította, midőn néze-

teik vallását, mint vezetőemberüktől, a tudomány és közszereplés terein is kívánni látszottak; de hiába duzzogtak ellene. Általában sehosem tagadta meg meggyőződéseit és önmagát, ha ez küzdelmeket vont is részére maga után. Azoktól különben nem félt, sőt gyakran kereste az elvi harc alkalmait, de szenvedély vajmi ritkán ragadta el. E részben a helyzetekkel tudott számolni.

Nem volt túlérzékeny, nem panaszkodott és nem dicsekedett soha. A felmerült bajokban kereste a természetes segítség hathatós eszközeit és leleményessége azokat rendszerint meg is találta. A csüggedést nem ismerte és a sokak által kétségbeejtőknek felpanaszolt viszonyok közt sem volt pesszimista, mert az organikus erőkből szilárdan bízott. Ezért nem tartózkodott, a legrosszabb körülmények dacára, a nagy fáradsággal járó, de szerves munkától, melyet céltudatosan magasabbrendű türelemmel végzett. Nála a gyöngének látszó fizikum valóban erős, mondhatni heroikus lélek templomát képezte. Igazán bízva küzdött s nem annyira az eredmény és siker, mint maga az erőfeszítés tartotta fenn. Elve volt, hogy a folytonos dolog legyőz mindent: labor improbus omnia vincit. Ki kell emelnem, hogy a nemzetgazdaságtan az ő szemében nem volt az a sivár tudomány (a dismal science), amilyenek Carlyle, sem az az unalmas, száraz disciplina, aminőnek Szilágyi Dezső hitte. Ő abban a nemzeti, sőt az általános emberi társasélet szabályos lüktetését bámulta, melyben óriási anyagi, szellemi és erkölcsi ható okok uralma észlelhető.

Műveltsége nem is volt egyoldalú. Kevés tudós dolgozószobájának szalonsztylán láttam sok nyelven írt annyi történeti és szépirodalmi művet, mint az övé. A klasszikus zene nyújtotta számára az üdülést még utolsó napjaiban is. Neje, akivel 1868-ban kelt egybe, Szúk Róza, annakidején európai hírű gordonka-

művésznő, központja volt fővárosszerte ismert zenei estélyeinek. A bűvárlataiba és nagyfontosságú hivatásszerű akcióiba elmerülő tudósnak és kormányzati intézőnek termei gyakran egyesítették Budapest művelt társadalmának minden osztályú tagjait, akik ott érintkeztek az ittlévő külföldi képviselőkkel s a kormányfőfiakkal. Sok idegen, hazamenve, hálás levelet írt hozzá, így például egy japáni tábornok is Tokióból 1887. évi július hó 27-én köszönte neki a kapott felvilágosítások mellett a nála élvezett szíves fogadtatást és a nyert kellemes benyomásokat. A családja iránt módfelett gyöngéd és áldozatkész férj és apa aránylag a legigénytelenebb ember volt akit ismertem, de puritánizmusa ízléstelenségektől mentes volt. Határozott és egyenes, nem titkolódzó, nyílt jelleme olyan volt, mint irálya. Saját erős meggyőződése mellett tisztelte, ha az őszinte volt, a másokét is. Jóllehet érzelmi és felfogásbeli nem egy és nem lényegtelen különbség választott el tőle engem is, komoly ellentétre, de még vitára sem került ismeretségünk, majd barátságunk negyvenöt éve alatt a sor soha. Ismétlem, hogy rengeteg és igen nehéz dolgot végzett mindig, pedig nem volt vasegészségű. Ifjú korában nem könnyű természetű mellbajon ment keresztül. Mikor az 1878. évi kiegyezés terhe jórészt az ő vállaira nehezedett, a király elnöklete alatt tartott koronatanácsban kimerülés folytán elájult. Sohasem ment szabadságra, csak a zugligeti villában dolgozott nyáron. 76 és 77 éves korában két életveszélyes műtétet állott ki. A második már nem is volt feltétlenül szükséges, de orvosai intelmeinek ellenére alávetette magát, sőt maga kívánta ezt, mert munkaerejét csorbitatlanul akarta megőrizni. Már több mint egy évtizede, hogy voltaképp csak egyik szemét használhatta s arterioszklerózisa miatt az utolsó évek alatt alig tudott elfulladás nélkül húszat lépni. De azért az írásból nem fogyott ki, még halála évének

legnagyobb részében is minden gyűlésen, ahova mennie kellett, vagy illett, személyesen jelent meg. Szóval minden inkább volt, mint közönséges ember, de követelő, vagy sértő igényei nem léteztek, mert ami volt, az hivatása teljesítésének előfeltételét képezte. Családját azonban nem hagyta fényes körülmények közt hátra.

E néhány vonással igyekeztem bemutatni Matlekovits Sándor komplexitása miatt csak bizonyos nehézséggel kidomborítható jellemét. Az ilyen férfiú, Arany János szavai szerint, ember mindig, minden körülményben. Hasznos polgára volt hazájának, kimagasló tagja társadalmunknak, akinek sok tekintetben a központ szerepe jutott.

Róla is elmondhatni, hogy aki a maga korának kellően élt, élt az minden további koroknak is. De emléke nemcsak azért marad fenn, hanem mert műveinek becse olyan, hogy a maga nemében, miként gróf Apponyi Albert is mondta, klasszikus írótól erednek, akihez az utókor is el fog menni tanácsért s aki a régi nagy Magyarországnak a tudományok egy fontos terén szobrot állított. A halottnak kijáró igazságos ítélet hitem szerint meg fogja állapítani, hogy életének mérlege nemzeti érték már csak törhetetlen munkásságának mindig, de különösen ma annyira fontos példája által is. Midőn a vele e részben kongeniális Wekerle Sándor felett 1922. évi február hó 27-én e helyen emlékbeszédet mondott, annak következő szavait idézte: »Munka nélkül halottakká válnak az intézmények, míg maga a munka egészen új intézményeket képes életre kelteni. Hiába inaugurálunk bármily intézményt, a nagy eredményeket nem magukkal az intézményekkel, hanem azok kihasználásával fogjuk elérni. A magyar közgazdaság felvirágzásának kulcsa is nem annyira intézményekben, mint a csodálatos hatású következetes munkában van«.

Matlekovits Sándor emlékének e három okból nem lehet, mert nem szabad elhomályosulni. Én azt remélem, hogyha az utókor vele kellő megértéssel foglalkozik, utánzásra méltó példája folytán oly mértékben, amint tőle időben és térben távozik, az ő alakja, mentesülve a föld porától, mindinkább tündökölni és növekedni fog.

II.

Emlékezések.

1. Deák Ferencről.

A Nemzeti Újság hasábjain dr. Kumlik Emil »Egy régi deákista emlékeiből«
címen beszélgetést közöl 1926. évi január 29-én

G. J. a haza bölcséről. – A húsvéti cikk hatása. – Deák tekintélye. – Deák mint szónok. – Politikájának eredményei az első félszázad alatt. – Deák nem tekintette dogmának a kiegyezést. – A Deák-birtokok sorsa. – Mezőgazdasági intézet Kehidán. – Intelem Deák Ferenc halála évfordulóján.

»Ma már csak nagyon kevesen élnek – így szól a közlés –, akik személyesen ismerték, szemtől-szembe látták és saját fülükkel hallották Deák Ferencet. A haza bölcse halálának ötvenedik évfordulója alkalmából felkerestük egyikét ama régi deákista politikusoknak, akik benne éltek abban a történeti nevezetességű korszakban, amikor másfél évtizedet meghaladó nemzeti elnyomás után megszületett a magyar-osztrák kiegyezés. Gaal Jenő az akkori korszakalkotó események köztünk élő szem- és fültanúja.«

Ez a szekrény – mondotta kérésünk meghallgatása után – lökösházai birtokom egyik kedves dió-fájából készült, melyet a földművesnép szavajárása szerint megütött a guta. Egyszerre csak elkezdett hervadni és rövid idő alatt tönkrement. Fája azonban nem romlott el. Ebből faragták az újpesti faiskolában ezt a kazettát. Tele van kézírással – huszonnégy kötetre terjedő emlékirataimmal és sokezernyi eredeti levélffel. Valamikor megkapja a Nemzeti Múzeum. Ameddig élek, a szekrény tartalma nálam marad,

mert egyre kiegészítem, folytatom memoárjaimat. Nagyrészüket Deák Ferencről és Széchenyi Istvánról szól. Mindkettővel már fiatalkorom óta nagy előszeretettel foglalkozom. Deáknak is, Széchenyinek is, amióta önállóan gondolkozom, mindenkor lelkes híve és követője voltam. Mint az Aradi Kereskedelmi és Iparkamara titkára, majd mint az ottani Gazdasági Egyesület alelnöke, később meg országgyűlési képviselő, aztán tanárkoromban, legutóbb pedig mint az Országos Kivándorlási Tanács s az Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács elnöke, egyre szem előtt tartottam Széchenyi iratainak és alkotásainak tanulságait. Mint képviselő (1878-93) a mérsékelt ellenzék ama árnyalatához tartoztam, mely híven őrizte egyfelől Széchenyi, másfelől Deák Ferenc hagyományait. Emlékirataimban sokat fognak erre vonatkozóan találni azok, akiket érdekel a dolog. Most pedig szívesen állok rendelkezésre a Nemzeti Újságnak egy Deákról szóló beszélgetés erejéig.

Arra a kérdésre, vajjon volt-e személyes vagy politikai érintkezése Deák Ferencsel, Gaal Jenő így válaszolt:

Közvetlen érintkezésem nem volt. A forradalom után Deák Ferenc aktív szereplése a hatvanas évek elején kezdődött és 1865-ben érte el első kulminációját. Akkor írta meg az ő történeti nevezetességűvé vált és valóban korszakalkotó húsvéti cikkét. (Megjelent április 16-án.) Én 1861-től 1865 július haváig Pozsonyban voltam német szóra s ott is jártam gimnáziumba. 1865-ben még csak tizenkilenc éves voltam, de már akkor is úgy gondolkoztam és Pozsony polgársága körében is az volt az általános felfogás, hogy az a hang, amely abból az újságcikkből kicsendült, valami meglepően új és valami kiválóan fontos dolgot jelent. Közeledést jelentett a magyar nemzet részéről Ferenc Józsefhez, az örökös királyhoz, aki az 1848-iki államcsíny

óta teljesen az osztrák centralisták befolyása alatt állott.

A Pesti Napló volt akkor az egyetlen valamirevaló magyar lap. Benne jelent meg névtelenül Deák Ferenc húsvéti cikke. Nagy dolog volt akkoriban ez a megnyilatkozás. Mindenki, aki tudni akarta, mindjárt a cikk elolvasása után tudta, hogy ez csakis Deáktól eredhetett. Nemsokára szállóigévé vált, hogy »áldott legyen a kéz, mely ezt a cikket írta«. A király ugyanez év nyarán eljött Pozsonyba, ahol akkor nagy lóversenyt rendeztek. Számos magyar mágnás élén Dessewffy Emil gróf, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke fogadta Ferenc Józsefet. Ez a találkozás a magyar főurakkal volt a kiegyezés társadalmi előkészítése. - Kevéssel ezután, 1865 őszén Budapestre mentem joghallgatónak. Itt csakhamar az úgynevezett kiskövetek sorában kezdtem szerepelni, ha ugyan szereplésnek lehet nevezni azt, hogy (a hajdani jurátusok módjára) egy-egy képviselő mellett állandó jeggyel fölmehtünk a képviselőház karzatára. Az én követem Kubicza Pál volt, a későbbi híres trencsényi főispán. Deák akkor már elég sűrűn felszólalt a képviselőházban. Őt azonban nem is az országgyűlésen hallottam legelőször beszélni, hanem az Akadémiában. A Nagy Szótár ügyét tárgyalták épp akkor, amikor hallgatónak elmentem az ülésre. A tudós filológusok, Fogarassy János, Toldy Ferenc és mások, meglehetősen sokat beszéltek és egyre-másra olyan alaposan összezavarták a dolgot, hogy már-már senki sem tudott benne eligazodni, az elnök, Eötvös József báró pedig, jóformán tanácstalanul, szabad folyást engedett a szóáradatnak. Mi, fiatal emberek, a karzaton kíváncsian és izgatottan lestük, mivé fejlődik a vita. Nem is annyira a napirenden levő ügy érdekelt (hiszen csak a Nagy Szótár valami adminisztratív kérdése forgott szóban), mint inkább az, hogy mi módon fognak ebből az összekuszált

helyzetből kievickélni az Akadémia tudósai, ők jobbról-balról két csoportban ültek a teremben, össze-vissza élénken pertraktálták az ügyet és senki sem tudta, mi lesz már most. Egyszerre csak az elnöktől jobbfelől levő csoport első padjának második ülőhelyéről felállt Deák Ferenc. Mindenki odafigyelt, a csöndet már senki sem zavarta. Deák folyékonyan, szabatosan és fenséges nyugalommal szólt a tárgyhoz. Nem sokat mondott, de minden szava meggyőzően hatott és rendkívül súlyosan esett a latba. Néhány mondatával úgy kibogozta a kusza kérdést, hogy egyszerre teljesen tisztázódott. Mindenki a teremben ezt érezte és a hallgatók meg is mondták egymásnak: Hát ez az! Miért nem beszélt senki így? Pedig milyen egyszerű az egész . . .

Ilyen volt Deák Ferenc egész közéleti pályáján. Kevésszavú, világosfejű, vaslogikájú, higgadt és meggyőző. Cikornyátlan szónoki képességével olyan formába tudta önteni mondanivalóját, hogy másokat is szinte észrevétlenül a maga álláspontjára térített.

Volt azonfelül egy kiváló tulajdonsága: a diszkréció. Szilágyi Dezső ezt akként fejezte ki: »Deák tudott hallgatni«. S ezt Szilágyi nem csupán úgy értette, hogy Deák nem beszél, amikor nem kellett és kevés szóval sokat tudott mondani. Deák hallgatása főképen azt jelentette, hogy Deák nem beszélt, amikor valamit négy szemközti, bizalmasan hallott valakitől, lett légyen ez a valaki akár egyszerű képviselő, akár pedig maga a király. Ferenc József azért is tartotta nagyra Deák jellemét, mert meg volt győződve, hogy ez az ember abból, amit az audienciás szobában hallott, csak azt mondja tovább, amit a király továbbadásra szánt . . .

Következett még a hatvanötben összehívott országgyűlés alatt az alkotmány helyreállítása. Deák akkori híres és fontosnál fontosabb beszédeit mind végighallgattam a Házban. Mi jogászok, akkoriban

szorgalmasan jártunk az előadásokra és ott, az egyetemen, nem pedig kávéházban, a korzón vagy valami irodában készültünk vizsgálatra. Nyolctól tizenegyig hallgattuk a prelegáló professzorokat, azután délutánig többnyire szabadok voltunk. Az országgyűlés érdelemes tárgyalásai rendszeren 11 órakor kezdődtek. A karzat egyrésze állandóan tele volt jogászfjakkal. Deák beszédeiben valósággal gyönyörködtünk és sokat tanultunk belőlük. Oly bölcsesség áradt ki azokból, hogy ma is párját ritkítja.

Sokszor láttam Deákot a régi képviselőház folyosóján. F fiatal koromban is már mindenféle emberrel, híressel, egyszerűvel egyaránt, elég sűrűn érintkeztem. Deáknak mégis sohasem mertem volna bármi ügyben alkalmatlankodni. Az a tekintély, amit minden puritán egyszerűsége mellett is maga körül árasztott, egyszerűen mesés volt. E részben nagyon emlékeztetett Széchenyre, akinek életét és műveit régóta tanulmányozom. Csak hogy persze Deák tipikus jogászjelme volt. Széchenyi pedig univerzális zseni. Különben modorra nézve is nagyon különbözött egymástól a két nagy férfiú . . .

Deák tekintélye már a negyvenes években is oly nagy volt, hogy jóllehet inkább Kossuth felé húzott, maga Széchenyi sem vonhatta ki magát alóla. Tudjuk, hogy az 1843-44-i országgyűlésre Deák nem ment fel Pozsonyba. Azt megelőzően ugyanis a zalai követválasztáskor nagy verekedések voltak, sőt vér is folyt Deák kerületében. A zavart a pecsovicsook rendezték, persze a kormány pénzével. Deák meglehetősen nagy többséggel győzött ugyan, a vérrel bemocskolt mandátumot azonban nem fogadta el. Kehidai birtokán türelemmel várta a dolgok fejlődését. Távollétében az országgyűlési ellenzék soraiban oly zűrzavar keletkezett, hogy Széchenyi, felháborodva a lábrakapott fegyelmetlenségen, így kiáltott fel: »Kehidára elmegyek tanácsért!«

Akkor írta aztán Deáknak azt a híres levelet, melynek néhány mondatát most emlékezetből idézem: »Az isteni kegyelem Önnek adta azt a nagy tehetséget, hogy az emberekben bizalmat tud gerjeszteni maga iránt. Most arra van szükség, hogy ilyen ember álljon az ügyek élére, mert különben minden összezavarodik itten. Vegye kezébe a vezetést, legyen pártvezérünk és én leghívebb közkatonája leszek . . .« Deák még sem ment föl az országgyűlésre, hanem megmaradt amellett, hogy neki a történetek után nem kell a mandátum. Ez ugyan még egy negyedszázaddal a kiegyezést követő alkotmányos éra kezdete előtt történt, én azonban mégis főlemlítem most. A Széchenyi-centenárium során időszerű megemlékeznünk a Legnagyobb Magyarok viszonyáról a haza bölcséhez. Különbözik pedig saját megfigyelésemből tudom, mily óriási tekintély volt a hatvanas és hetvenes években Deák Ferenc. A legszélsőbb szélbali honatya sem merte volna akár csak egy szóval is megsérteni, ámbár az ő mérsékelt, mindent megfontoló politikáját egyesek ugyancsak gyűlölték. Deák személyét senki sem merte, de nem is akarta bántani. Ezt az óriási tekintélyét éreztük mindnyájan, akik láttuk és hallgattuk Deákot az országgyűlésen.

Nekünk fiataloknak, akik közt akárhány erősen függetlenségi érzelmű is volt, mindig jólesett őt hallhatnunk. A sok erős Cabanos-szivartól, amit naponként elfüstölt, állandóan rekedtnek hallatszott előadása, kifejezés módja azonban okvetlenül lekötötte a figyelmet. A nemzet sorsára ily módon nem csupán puritán életével és klasszikus írásaival, de beszédeivel is szinte páratlan hatást gyakorolt. Nimbuszát, melyet a felirati vita erősen öregbített, még inkább növelte a húsvéti cikk. Már akkor, sőt 1861-ben is mint a nemzet jogainak hivatott szószólója szerepelt egyre fokozódó sikerrel a hatalom túlkapásaival szemben.

Élete végső szakában már csak ritkán láttam Deákot. 1872-ben Aradra kerültem, ő pedig, midőn pártja körülbelül ugyanakkor mindinkább züllésnek indult, egyre jobban visszavonult az aktív szerepléstől és mindritkábban szólalt fel. Akkor mondotta, midőn a párt emberei vezéreként aposztrofálták: »Az ördög a ti vezéretek!«

Ez időben egyébiránt sokat betegeskedett is már. A testi mozgást sohasem szerette, jól enni-inni pedig nagyon szeretett. Vége felé annyira elgyengült, hogy már nem is az »Angol királyné« szerény két szobájában lakott, hanem Andrassy Manó gróf IV., kecskeméti-utcai házába költözött, ahol keresztleánya, Vörösmarty Ilona, Széll Kálmán felesége ápolta. Ha jobban érezte magát, kedvelt szórakozása volt, hogy meleg, száraz időjárásakor beült a poloskáknak nevezett omnibuszok egyikébe, kivitette magát a Városligetbe és ott, a Rondó bizonyos székén ülve, nézte a sétáló, kocsikázó közönséget. Midőn pedig egy szép napon neszét vette, hogy ezt az ülőhelyet ő iránta való tiszteletből trónszerű márványkarosszékkel akarják helyettesíteni, célzással a kő hideg és kényelmetlen voltára, nagyszerényen azt üzenté a főváros intéző köreinek: »Felírásnak a következőt szíveskedjék rávésetni: Ez az a szék, amelyen sohasem ült Deák Ferenc«. Erre el is maradt a márvány szék-féle megörökítés.

Deák még betegsége előrehaladott stádiumában is féltékenyen őrködött a kiegyezési mű tisztaságán. Sem felülről, sem alulról nem engedte lényegében megbolygatni azt, amiben királyával megállapodott. Fő-érdemét abban látom, hogy a magyar közjog sérelme nélkül keresztülvitte a kibékülést királyunkkal és Ausztriával s ezáltal megakadályozta a monarchia bomlását. Erre a feladatra ő volt predesztinálva. Senki más nem tudta volna a fejedelemnél keresztülvinni a felfüggesztett negyvennyolcas törvények elismerését.

Deáknak azért sikerült ez, mert a király épúgy megbízott benne, mint a nemzet nagy többsége. A király azért bízott meg Deákban, mert a császári hadak 1866-ban szenvedett vereségei után, midőn végül a poroszok megdöntötték Ausztria németbirodalmi hegemoniáját, nem kért és nem követelt többet, mint azelőtt. De nem is engedett a negyvennyolcból, amikor vissza akarták csinálni a 47-es állapotokat.

Az alkotmány helyreállításával és a jogfolytonosság biztosításával lassan bár, de egyre jobban érvényesült Magyarország befolyása. A magyarság négymillió lélekkel szaporodott ötven esztendő alatt. Ez az eredmény legfőképen Deák Ferenc politikájának volt köszönhető. Ennél nagyobb eredményre egyik magyar államférfi sem tudott rámutatni.

Deák Ferenc (hiába állították sokan az ellenkezőt) nem kezelte merev ortodoxiával a kiegyezés közjogi vívmányait. Soha nem kívánta, hogy örökérvényű dogmákká váljanak. Hogy erre nézve mégis történtek időnkint kísérletek, az nem Deák hibájából történt, hanem épp annak volt a következménye, hogy utána a kormányférfiak sorában már nemigen volt hatalmas tekintély, aki a kiegyezés igazi szelleme fölött magyar szempontból sikerrel örködhett volna. Deák halála után mindinkább győzött az opportunizmus . . .

Az ő befolyása a közgazdasági téren csak közvetve volt érzékelhető. Deák gazdasági és pénzügyi dolgokba nemigen avatkozott. Ezen a téren Lónyay Menyhért és Csengery Antal voltak bizalmas tanácsadói. Lónyay iránt, mielőtt ellenfelei befeketítették, különösen nagy elismeréssel volt és benne egy ideig teljesen megbízott.

Azután Deák zalamegyei két családi birtoka, Kehida és Söjtör került szóba. Gaal Jenő elmondta, hogy Söjtör szántóföldeit Deák halála után már régebben parcellázták. Fábián Hona úrhölgy abból csak

a lakóházat, az ős nemesi kúriát szerezte meg. Kehida is eredetileg a mostaninál jóval nagyobb területű birtoka volt. Most nemrég, 1925 november havában, csak 480 kat. holdat vett meg belőle a földművelésügyi miniszter; a többi birtokrészt már korábban feldarabolták. Azon az állami tulajdonba került 480 hold földön gazdasági intézetet tervez a földművelésügyi miniszter, a fennmaradó részt pedig parcelláztatja. Tudomásom szerint az intézet a földművelő nép elméleti és gyakorlati oktatása céljából létesül. Az ott építendő iskolát idővel magasabb fokú tanintézeté akarják fejleszteni. Utolsó kérdésem az volt, vajjon Deák Ferenc elhunytának félszázados emléknapja alkalmából, mint a haza bölcsének régi híve és tisztelője, mit üzen a Nemzeti Újság útján a Trianon utáni magyarságnak. Gaal Jenő felelete ez volt: Kívánnám, bárha a magyarság tartaná ma is, még pedig jobban, mint valaha, szem előtt Deák Ferenc intelmeit. Mert Deák Ferenc époly nagy fia ennek a nemzetnek a közjogi fejlődés terén, amilyen nagy volt Széchenyi István mint társadalmi és gazdasági politikus. Ennek a két férfinak a tanítása és példaadása ma is oly erkölcsi tőkét jelent számunkra, melynek egyesült erővel történő okos, céltudatos felhasználása könnyebben átsegíthetné ezt a szerencsétlen nemzetet a világháború és a ráncszakadt álbéke borzasztó következményein.

Midőn 1848-ban az ország állapota már nagyon aggasztóvá fordult, az akkori miniszterek, köztük Széchenyi István és Deák, István nádor várótermében találkoztak. Mielőtt a főherceg dolgozószobájába bejuthattak volna, Széchenyi gróf, aki akkor már alig bírt az idegeivel, így szólt Deák Ferenchez: »Öljük meg magunkat valamennyien!« Hihető, hogy Széchenyi ezt egész komolyan mondta. Tudjuk, hogy az öngyilkosság gondolata korábban is, akkor is sokszor foglalkoztatta. Deák Ferenc hasonló teljes komolysággal

azt felelte: »Én nem ölöm meg magamat. Nem lehet tudni, hogy az országnak nem lesz-e szüksége reám . . .«

Ezek prófétai szavak voltak. 1867-ben csakugyan nagy szüksége volt az országnak Deák Ferencre. Ma pedig nem is egy, de jó egynéhány hasonló bölcsre volna szüksége Csonka-Magyarországnak. Akkor aztán fokozott bizalommal nézhetnénk nemzetünk jövője elé.

Deák egy másik híressé vált mondása is prófétai bölcsességre vall. Ez pedig így szól: »A haza mindennemt kívánhatja, még az életemet is, de a becsületemet nem kívánhatja«. Ezt az intelmet is jó lett volna mindig és ma is jó lenne szem előtt tartani mindenkinek, akiket illet . . .

2. A kegyelet adója gróf Károlyi Sándor emlékének.

A Magyar Gazdaszövetség elnöksége által rendezett egyik emlékünnepre, annak felszólítása folytán írt, de a körülmények változása miatt el nem mondott beszéd szövege.

Büszkeségem, hogy gróf Károlyi Sándornak, aki Széchenyi egyik leghívebb és sikeresebb tanítványa volt, egyidőben intimusa és gárdájának egyik igénytelen tagja voltam. Ez vezethette a Magyar Gazdaszövetség tisztelt vezetőit arra a gondolatra, hogy emlékét most általam eleveníttesse meg. Magam előtt látom gróf Károlyi Sándort, amint az 1885. évi első nemzetközi gazdakongresszust összehozza egész Közép-Európából, amelyet egyik sarkától a másikig beutazott, hogy a nemzetgazdaság és a mezőgazdaság tudományainak elméleti kitűnőségeit és gyakorlati vezetőembereit az akkor uralkodó két fő nemzetgazdasági problémának: a mezőgazdasági válság és mezőgazdasági hitel kérdésének lehető tisztábazozatala érdekében, éppen akkor már lendületnek indult székesfővárosunkba összehozza. Ez volt az ő első igazi zászlóbontása.

Akkor azzal tisztelt meg, hogy a jelzett időben aktuálisabbnak és sürgetőbbnek tartott első kérdés előadójának szólított fel és választatott meg. Később azonban kiderült, hogy nem az amerikai, általában a tengerentúli és orosz verseny által előidézett válság, hanem a másik, a mezőgazdasági hitel kérdése volt a tényleg fontosabb, termékenyebb és az ő rohamosan emelkedő nagyságának is a valódi alapja. Ennek érdemes előadójaként, mint tudva van, György Endre egy alapvető tanulmányával működött.

De a közfigyelmet akkor nem ez, hanem az első kötötte le. Az én tisztem volt, hogy a válság kérdésének megvitatását abban a fényes nemzetközi társaságban, amelyhez hasonló akkoráig csak kevés fordult meg nálunk, bevezessem. Ez az alkalom azonban nem azért volt főleg becses nekem, mivel igen kiváló szerephez juttatott, hanem mert módot nyújtott arra, hogy gróf Károlyi Sándor bizalmas embereinek körébe juthassak be és mint ilyen betekinthessek az ő lelkületébe s ott olyasmit láthassak, aminek létezése a fiatal nemzedék előtt manapság könnyen meseszámba mehet. És midőn azt a megtisztelő felszólítást, hogy emlékéit a mai napon én újítsam fel Önök előtt, illetékes helyről hozzám intézték, akkor rögtön felvillant előttem az elháríthatatlan kötelesség érzete, hogy az ő magas szellemi és különösen fennkölt erkölcsi valójának igazi megnyilatkozásáról, saját szemléletem, tapasztalataim és közvetlen benyomásaim alapján én is tanúságot tegyek.

Gróf Károlyi Sándor életének második gazdagabb, áldásosabb felében jóidéig nem találta meg helyét közérdekeink szolgálatának terén. Neve jóidéig mint közigazdasági miniszter jelölté volt a politikai világ éppen magukat beavatottaknak tartott embereinek ajkán. Azonban az akkori kormányzat még nagyon is a »laisser faire – laisser passer« elvének alapján műkö-

dött, aminek oka nem kis részben már-már gyógyíthatatlannak bevallott állami pénzügyeink folyton fenyegető katasztrófája volt. Bizonyos elernyedés, lemondás, a jövő iránt ha nem is kétségbeesés, de bizalmatlanság volt az uralkodó hangulat akkor fenn és alatt. De Károlyi Sándor alkotó szelleme a kormánybalépéssel ily körülmények közt valóságos Prokruszesz ágyba került volna. Ő ezt ki is érezte s eltekintve az akkori kormányzat irányától is való idegenkedéstől, főleg emiatt nem volt hajlandó cselekvése szabadságának szárnyait lemetszetni. Inkább az akkor lehető leghálátlanabbnak látszó térre, a társadalmi működés mezejére lépett. Neki volt fenn tartva, hogy a magyar társadalomnak alkotásra is tényleg képes erőit leleplezze, ő újból megmutatta, hogy társadalmunk nem minden körülmények közt meddő. De az ő köztevékenységéből ismét az is kitűnt, hogy a mi társadalmunknak, hogy el ne hagyja magát, hogy a benne szunnyadó erők működni kezdjenek, valóban hivatott, igazi önzetlen, szívósan kitartó és áldozatkész vezérekre van szüksége. Az igazi vezéreit azonban az újabb időben nem könnyen ismeri fel, mert vezéreiben már annyiszor csalatkozott. De ha ilyenek akadnak, előbb-utóbb átadja vezetésüknek magát, sajnos néha sokkal később, mint kellene. A közelmúltban és napjainkban mindazonáltal az erkölcsi hanyatlás mellett is a morális erő dönt a többiek fölött a vezéri képesség tekintetében. És Károlyi Sándorban, aki erősen gondolkozó fő, éleslátású, gyakorlati tapintattal, világlátottsággal bíró ember volt, túlsúlyal a morális erő dominált. Ez a morális erő pedig kettőben nyilvánkozott meg nála. Igazán szerette a magyar népet és a magyar földet s tudván, hogy korunkban csak a munkafelosztás elvének alkalmazása mellett lehet mélyebb, maradandóbb hatást gyakorolni, oly működési teret keresett

és talált magának, amelynek megművelése a legsür-
gösebb volt és olyant, ahol a részleges munka mellett
általános maradandó hatásra is leginkább számít-
hatott. Úgy tett tehát, mint a költő monda: Gondolt
merészet és nagyot s feltette arra életét. A szövet-
kezeti ügy apostolává lett és nem kímélt semmiféle
áldozatot, hogy ezt az élethivatásául felismert ügyet
diadalra segítse. A magával jót tehetetlen kis exisz-
tenciákba akart önállóságot, a fokozódó sikerek
révén önbizalmat önteni s gazdasági téren gyakorlati
közgazdasági nevelést adni az elhagyatott, szegény,
kiszipolyozott népnek. Éppen mikor ebbeli törekvései
sikeresebbekké váltak, nekem más téren kellett működ-
nöm, de a szövetkezeti ügy érdekében a saját vidé-
kemen engem is igénybe vett. Azonban tőle ez időben
valamivel távolabb állván, akkor is láttam, hogy mi
vezeti őt, mi a rugója cselekvésének, mi a magyarázata
példátlan odaadásának, kitartásának és áldozatkész-
ségének.

Ő a nagynevű, roppant vagyonú, kiváltságos,
meginyithatatlan állású magyar főúr nem egyéni
dicsőséget szomjazott. Ha ez lett volna becsvágya,
akkor ő azt sokkal könnyebben, kevesebb fárad-
sággal, izgalommal és nyugtalansággal más téren
jobban érthette volna el. De Károlyi Sándor örege-
s és megfogyatkozott erővel is többet dolgozott, mintha
bármely díszes állami funkció teljesítésére vállal-
kozott volna. Már nagyon megrongált egészségének
kímélésére sem volt bírható, mert nem ismert szentebb
kötelességet, minthogy élethivatását betöltse s készebb
volt az élettől, mint akkor merészelek látszott gondolata
megvalósítására való törekvéstől megválni. S mi
tartotta fenn benne ezt a szívósságot? Fájának és
a magyar népnek s a magyar talajnak rajongó szere-
tete. Ennek a faj szeretetnek melegét érezték bizonyára
munkatársai, amint éreztem én is, midőn eredményes-

nek ígérkező munkánk közben örömeiben nem egyszer átölelt. Kevés embert ismertem, aki kedvesebb, megnyérőbb, bizalmat gerjesztőbb tudott volna lenni. De akár fővárosi palotájában, akár fői kastélyában élveztem vendégszeretetét, mindig tudtam és kellően méltattam, hogy az örömteljes fogadtatás, szívélyességének túlaradó heve nem az én igénytelen személyemet, hanem a vele közösen szolgált nagy közügyeket illeti s a közszolgálatban mindig megerősödtem általa. Ez az igazi szeretet, amely az ő valójának elválaszthatatlan sajátága volt s amely a komáromi vár védelmében, számkivetése alatt, javainak rendezésében, későbbi éveinek fáradtságos munkájában mindig ugyanaz maradt, volt az az erő, amely őt gazdasádmunk hivatott vezérévé tette.

Károlyi Sándor dicső emlékének magasztosságot, iránta önkéntelenül táplált tiszteletünknek termékenységet s kegyeletünknek évenként való megnyilatkozásának áldásos, folytonos hatást, az azokban lüktető nagy erkölcsi erő: igazi faj- és honszeretete biztosít. Kövessük hát példáját! Ezt a balsors által üldözött s az önmeghasonlás átkának súlya alatt szenvedő magyar népet ne szűnjünk meg szeretni egy pillanatra sem. Az tartotta fenn nyelvünket is, mikor a felső osztályok már mindenfelé hűtlenek voltak hozzá. Egész nemzeti létünk alapja ma is ez a nép. Az adta vissza jó hírnevünket s önbecsülésünket a világháborúban. Ha eddig igaz lehetett, hogy csodálatos hatalma van ennek a földnek magyarokat teremteni, ma úgy áll a dolog, hogy Magyarország földjét, amelyet világhatalmak akarnak elrabolni tőlünk, csak a magyar nép földszeretetével leszünk képesek a nemzetnek megtartani. Ápoljuk ezt a képességet benne az iránta folyton tanúsított igaz, okos, gondos, áldozatkész szeretet által. Ne adjunk neki mi közép- és felsőosztálybeliek rossz példát

semmben, de különösen a magyar föld iránti szeretetlenség által. Idegen talajt segítsünk a magyarság számára jogos úton minél többet hódítani, de magyar földet magyar kézből ne engedjünk ki soha. Kövessünk el Összes régi és megszerezhető újabb segédeszközaink és intézményeink által mindent, hogy a magyar föld birtokállományának megtartása és terjesztése útján megtarthassuk a hazát, amelyen kívül nincs számára hely, a kiváló tulajdonságokkal is gazdag magyar nemzetnek.

E szent célnak rendeljünk alá mindent: a kényelmet, az élet könnyűséget, a boszú édességét, a visszavonás és a hatalmi törekvések narkotikus izgalmait. Legyünk hűek a gróf Károlyi Sándor emlékéhez s mint ő, szeressük élethivatásunkat, a magyar népet s vele és általa a magyar földet, amelynek megtartása és gyarapítása érdekében a munkamegosztás elve szerint különböző módon, de vállalva, egy nagy munkaegyesítésben dolgozzunk utolsó pillanatunkig, erőnk teljes kimerüléséig, amiként ő tette.

3. Emlékezés Rudnay Józsefnéről.

Rudnay Józsefné, aki a nőnevelés apostolának: Veres Pálnénak leánya és a nőgimnázium létesítője volt, emlékiratainak (1847-1917) olvasása után, az Országos Nőképző Egyesületben tervbe vett előadásra keletkezett.

Az Országos Nőképző Egyesület nagy alapítója eléggé nem áldható emlékének kegyelettel hódolva, nem az a célom, hogy becses élete történetének adatait felsoroljam, vagy csak nemes jellemének kidomborítását is megkíséreljem. Ezt már csak azért is kerülnöm kell, mivel mások és annyian sokkal jobban megtették, mint ahogyan nekem sikerülhetne. E részben csak annyit engedhetek meg magamnak, amennyi

ahhoz, hogy az ő magasztos eszméinek és alkotó szellemének napjaink égető szükségeivel való kapcsolatba hozásához múlhatatlanul szükséges, ő nemcsak életében kívánt alkotni, hatni és gyarapítani, hanem a maga irányzatának a jövőben hatványozódó érvényesülése révén is akart szolgálatot tenni a nemzetnek, amelyen odaadó, de okos és bölcs szeretettel csüggött. Azok közé a kiváló szellemek közé tartozott, akik valóságos apostoli hivatást rendeltetvék betölteni. Küldetése volt az emberiség emelésének nagy munkájában adott körben hathatósan közreműködni. Hivatását ő nem a saját becsvágyától hajtva választá, hanem azt csak hajlamai és életkörülményei által reávezettetvén, később ismerte fel. Hajlamait pedig, miként mi mindnyájan tudjuk, örökölte; azokat saját tapasztalatai és viszonyai csak kifejleszték és uralomra juttatták benne, ősei, nevezetesen anyai nagyatyja, egyike volt azoknak, akik korukat a vállalkozás és a vele összefüggésben levő emberbaráti alkotó szellem tekintetében évtizedekkel, lehet mondani, több mint egy fél évszázaddal megelőzték. Családjában a kultúra és a jótékonyág szeretete s az erélyes cselekvés hagyományos volt. Szerencsés alakulása sorsának, hogy művelt, kiváló, jó emberek és hű hazafiak alkották környezetét. Házának és úri szalonjának jeles íróink, köztük Madách, gyakori vendégei voltak. Az Ember Tragédiájának egyes fejezeteit ott olvasták fel először. De ő a nyert képzettséggel nem elégedvén meg, önművelés és öntanulás útján akarta és tudta kiváló szellemi tehetségeit hatalmasan fejleszteni. Már fiatalkori naplóiban fájjalja, hogy ismeretei nem rendezettek, mert ő benne mindig a jobb iránti vágyódás jut érvényre. Ez minden közönségest távoltart tőle s ígéri magának, hogy az emberszeretet, gyermekeinek és önmagának tökéletesbítése s az önállóság és szilárdság lesz legfőbb célja. Erős vágyat érez magában a nemes-

bülés és a keresztényi emelkedettség felé. Hangoztatja a világi kitüntetések hiú voltát. Fölötte édesnek nevezi az Istenről s a hozzá és a világhoz való viszonyunkról való elmékedést. Élénken és elragadtatással érzi, hogy urai vagyunk sorsunknak, ha a külső javak fölé tudunk emelkedni. Már ekkor bámulatos belátásról tesz tanúságot. A legnagyobb súlyt az ön- és emberismeretre fekteti. Az ember értékét annak belső becsé szerint kívánja mérlegelni. Neveltetésének hiányait és hézagait oly lelkiismeretesen pótolja, hogy mint fiatal asszony, harminckét éves korában, még a magyar nyelvtant is újból előveszi, hogy nemzeti nyelvünket minél alaposabban bírhatta. De olvasmányai a világnyelveken kiterjednek a legkomolyabb természet-tudományi és bölcséleti szakokra. Érthető, hogy előbb környékének, majd a fővárosnak legkiválóbb irodalmi férfiai is vetélkedve keresik fel elbűvölő társaságát. Ötvenéves, midőn saját egyetlen gyermekének felneveltetése és önállósítása után, a hazánkban akkor szerfelett elhanyagolt értelmiségi nőnevelés felkarolására mint úttörő, apostoli hévvel és egy félelet gazdag tapasztalataival szánja magát. Tudjuk, hogy mily fáradságot nem ismerő, lankadatlan céltudatossággal végezte alkotó munkásságát. Épúgy, mint hazánk nagy nemzeti prófétája, Széchenyi, ismerte a siker biztosításának titkát: a munkafelosztás és munkaegyesítés harmonikus kapcsolatát.

Nem forgácsolja el erejét, de minden nemzeti érdekléssel és sorsfordulattal összekötetésbe tudja hozni az intelligens nők nevelésének nagy problémáját. Ennek végtelen fontosságáról meg tudta azután győzni nemcsak nőtársait, hanem az illetékes kormányzó és törvényhozó férfiakat és országoszerzte a nagy közönséget. Ehhez valóban ész, erő és szent akarat kellett és pedig olyan, amely a hideg köveket is megmozgatni és felmelegíteni képes. Benne megvolt mind a három

említett kellék s emellett az az önzetlenség is, amely azok birtokát varázslatossá teszi. Gazdag szellemi és kedélyi képességeit, utánozhatatlan buzgalmának s behízelt kedvességének minden kincseit könnyű áldozatkészséggel, sőt önfeláldozással kamatoztatá a köz javára. Mint emlitem, nem önzésből tanult és művelte folyton önmagát, hanem hogy magasztos vezetői hivatását minél jobban tölthesse be. Nem vonzották a külső kitüntetések és elismerések sem, amelyeket, hacsak lehetséges volt, elhárított magától, ő elegendő jutalmat talált abban az erkölcsi élvezetben, amelyet a kiválósággal minden irányban fokozódó kötelességek hű teljesítéséből folyó lelkiismereti megnyugvás képes nyújtani. Mély vallásosság, de emellett valóban bölcséleti felfogás és belátás hatották át. Hiszen nyolcvanéves korában nagy testi fájdalmainak leküzdésével gyakorlati lélektani munkát ír az iskolát már elhagyott nők részére. Minden jónak, szépnek és magasztosnak nemcsak tisztelője, hanem terjesztője és apostola volt. Tudtommal három nőnek van szobra ez országban: Brunswick Teréznek, a kisdedóvodák rendszere megteremtőjének a Nemzeti Múzeumban, Bohus Szögyéni Antóniának, a nagyműveltségű, jótékony honleánynak, a ma kétszeresen szomorú emlékü Világos egyik terén s Veres Pálnénak a budapesti Erzsébet-téren. Ez utóbbi Kiss György által alkotott márványszobor felirata így hangzik: »Küzdött, hogy a nő műveltségével és szívével a nemzeti jólét tényezője legyen«. A nevezett téren sétálókat és a szobor mellett elhaladókat eddig hidegen csak egy történeti tényre figyelmeztette e lapidáris felirat. Most, midőn a korábban már valóban létezett nemzeti jólét szerencsétlen hazánk romjai alatt balvégzetünk által szétzúzatva csaknem reménytelen összevisszaságban hever, e felírásnak nem szabad csupán rideg történeti megállapítás szavainak maradni, hanem abból az életrekelő harsona hangjává kell

válni, amely mozgásba legyen képes hozni a törmelék s lelket önteni az egyes darabokba, hogy keressék egymást és a maguk korábbi helyét, hogy az a megsemmisült jólét kiegészüljön, szétrombolhatatlan egységgé alakuljon ismét.

Igazán magyar nőnek születni és valóban művelt magyar nővé neveltetni ma nemcsak szép és nagy, hanem valósággal nemzetmentő gondolat. A magyar értelmiség nem volt képes ezt az ezeréves hazát a nemzetnek sértetlenül megmenteni. Államunk Európa országútján alakulván, a történet tanúságai szerint ez nem is lett volna könnyű feladat. De éppen tanulságokban gazdag történelmünk mutatja, hogy a katasztrófák előidézésében a nemzet ügyeinek vezetésével jogszerűen foglalkozó osztályok sajnálatos fogyatkozásainak is mindig tetemes része volt. A nagy csapások után voltak azonban mindig providenciális férfiak és nők, akik a már-már haldokló nemzetet új életre tudták kelteni s úgy felvirágoztatni, hogy a turáni átok, az egyenlenség és pártvillongás fényűzését, ha nem is erkölcsi szempontból helyeselhetően, de tényleg megengedhették maguknak. Ma lesújtott nemzetünk helyzete olyan, amely valamennyi katasztrófánk összes hátrányait, azok egyes korábban mégis maradt előnyei nélkül egyesíti magában. Valóban és sokszorosan áll most, amit Széchenyi a múlt század harmincas éveiben mondott, hogy »éppen mert helyzetünk oly szerfelett súlyos, azért kell a magyarságnak az erények magasabb fokán állani, mint a jobb viszonyok között élő többi szerencsésebb nemzeteknek«. És tehát ki emelje roppant feladataink magaslatára a cselekedni, munkálkodni, vezetni hivatott jelen és jövő nemzedéket? A pártviszályokba, az önzés fertőjébe, az elernyedés, az erélytelenség és tanácstalanság posványába elmerült szereplő férfiak-e, vagy az ezeken kívül álló valóban nemes gondolkozású egyes férfiak által támogatott

értelmes, széplelkű és a Grachusok anyjának, Zrínyi Ilona és Lorántffy Zsuzsannának és az egriek szellemével bíró nők, akiknek figyelmébe ajánlotta Széchenyi is első nagyobb politikai művét, mellyel a nemzeti regenerálás munkáját megindította? Ezeknek kell a most vezető férfiakat befolyásolni; s különösen fiaikat a magasabbrendű erények, a honfiúi hűség, az önfeláldozás, a munka, a rendszeret és a mindent megértő egyetértés szellemében nevelni. A nemzet megújhodása nélkül az ezeréves Magyarország nem állhat helyre soha. Micsoda szellemi műveltségre és szívbeli gazdagságra van most szükség, hogy a magyar nő valóban tényezője lehessen a nemzeti jólétnek, sőt a nemzeti élet megmentésének! Sohasem volt a Veres Pálné szellemi hagyatéka oly becses, mint nemcsak napjainkban, de jövőnk még számos évtizede alatt lesz. És midőn ma áldott emlékezetét felújítjuk, ne pusztá szavakkal tegyük ezt, hanem azzal a szentül beváltandó fogadalommal, hogy példáját odaadással követni s bölcs okos, szent ihlet sugallta intelmeit megszívelni fogjuk. És szinte hallani vélem az ő aggódó felhívását hozzánk, amely a költő szavainak idézésével történik, mondván: »Eszméim győzedelme legyen emlékjelem«.

III.

Főrendiházi beszédek.

1. A társadalom közreműködése a kivándorlási közigazgatással.

A Főrendiház 1908. évi november 27-i ülésén tartott beszéd, a kivándorlásról szóló törvényjavaslat tárgyalásánál.

A kivándorlásról szóló, általam szívesen üdvözölt és legtöbb intézkedésében helyesnek tartott javaslatában, illetőleg ahhoz mellékelte indokolásában a belügyminiszter úr azt mondja, hogy ezzel a javaslatlal nem célozta a kivándorlás egész bajának gyógyítását, hanem csupán csak a kivándorlásra vonatkozó közigazgatási eljárás javítását. Nem is célozhatta, mert hiszen ez az általa helyesen láznak nevezett nemzeti általános vérvesztésnek a javulás útjára való terelése csak sokféle tényezőnek közreműködésétől várható, amelyek nem állanak sem az ő, sem az államhatalom rendelkezésére. Itt valamennyi tényezőnek közreműködésére van szükség. Oly óriási feladatok előtt állunk, amelyek bennünket, dacára geográfiai fekvésünk kedvezőtlen, félreeső voltának, belevittek a világforgalom sodrába és olyan feladatok elé állítottak, amelyek megoldásánál a legmagasabb mértéket kell magunkra nézve alkalmaznunk.

Teljesen igaza van tehát a belügyminiszter úrnak, amidőn csakis arra a körre szorítkozott, amelyben

törvényhozási intézkedésekkel is lehet valamit javítani. És különösen helyesen teszi, amidőn az 1903: IV. t.-c. által létesített tanács szervezetét magában a törvényben állapítja meg és egyúttal annak olyan hatáskört biztosít, amely működését egész komoly színben kell, hogy feltüntesse. Hiszen nagyon fontos intézkedések megtétele előtt a miniszter úrnak ezt a tanácsot meg kell hallgatnia. Ezenkívül sok más fontos kérdésben iniciatíva adatik annak és köteles a hozzá intézett felhívások alapján véleményeket terjeszteni a kormány elé.

A törvényjavaslat e fejezetéhez fűzött indokolás ezeket mondja (olvassa): »A kivándorlás arányainak pontos megismerése, okainak megállapítása, folyamának mérséklése olyan rendkívüli horderejű feladat, amelynek megoldására a törvényhozó és végrehajtó hatalom egész erejének és a nemzeti társadalom odaadó tevékenységének egyesülnie kell«. Tökéletesen igaza van a belügyminiszter úrnak, mert még a kivándorlási közigazgatást sem lehet társadalmi közreműködés nélkül helyesen intézni. Az indokolás további szakaszában ez foglaltatik (olvassa): »E feladat teljesítésénél kiváló szerep vár a kivándorlási tanácsra, feltéve, hogy annak olyan életképes szervezetet és pozitív hatáskört adunk, mely az összes érdekelt kormányzati, politikai, társadalmi tényezőknek részvételét és tevékeny közreműködését biztosítja«.

Én is abban a meggyőződésben vagyok, hogy ennek a tanácsnak a működése csak akkor lesz kielégítő, hogyha ez a tanács helyes szervezetet nyer. Elismerem, hogy az a szervezet, amely a törvényben a tanácsra nézve javasoltatik, alapjában véve ilyen. Csakhogy én azt tartom, hogy a társadalom közreműködése egy ilyen tanács alakítása által nincsen kimerítve. A társadalom ereje olyan nagy, hogy annak képviselote egy ilyen részben választott, részben kinevezett, de egyet-

len tanács által nem lehet helyes. Ezenkívül ha megnézzük, hogy milyen teendőkkel kell foglalkoznia, akkor meg kell győződnünk arról, hogy ez a közeg úgy ahogy van, teljesen elszigetelve, feladatának nem felelhet meg. A kivándorlásra vonatkozó közigazgatási adatok gyűjtése tekintetében már maguk a statisztikai hivatalok szükségét érzik annak, hogy bizonyos támogatásban részesüljenek olyan társadalmi elemek részéről is, melyek az iránt kevésbé érdeklődtek.

Továbbá tudjuk, hogy a kivándorlási törvény végrehajtása főleg azért nem volt kellőképpen és kielégítően lehetséges, mert annyi mindenféle kényes dolog van e kérdésekkel kapcsolatban. Titkos ügynökök vannak, akiket kifürkészni hivatalosan és a központban majdnem lehetetlen stb. Ellenben ha a társadalom közreműködését valamiképpen biztosítani tudjuk, akkor e részben is sokkal hatályosabban tudunk eljárni. Mély meggyőződésem ennél fogva az, hogy a társadalom közreműködését nem elég egy központi közeg felállítása által szervezni, hanem ki kell menni a perifériákra, oda, ahol a kivándorlás forrásai vannak. Nem csupán a magam meggyőződését adom itt elő e tekintetben, hanem egy szaktanácskozmányét, amelyet a Magyar Társadalomtudományi Egyesület ez év első napjaiban tartott és amelyben kihallgattak a kivándorlás kérdésével elméletileg és gyakorlatilag foglalkozó szakemberek.

Ezeknek véleményei alapján egy szűkebb bizottság küldetett ki, amely szakelőadókat választott, azok ismét meghallgatták a legilletékesebb férfiakat és egy emlékiratba foglalták össze mindazt, amit a kivándorlás ügyére nézve ezidőszert fontosnak tartottak. Benne foglaltatik annak alapos munkálatában az egész nagy nemzeti betegségnek diagnózisa, benne foglaltatnak ennek orvosszerei, prophylacticus intézkedések, amelyek nagyon alaposan vannak megokolva és

benne foglaltatik sok olyan, ami a közigazgatás feladatait érinti, jelenleg tehát minket is kell hogy az érdekeljen. Én annakidején ezt a memorandumot, mint a Ház egyik igénytelen tagja, bátor voltam előterjeszteni és ennél fogva az a Házra nézve nem egészen idegen. Ebben az alapos és lelkiismeretes munkálatban a közigazgatásra nézve két irányban foglaltatnak javaslatok. Az egyik az adatgyűjtésre, a másik a közigazgatási közegek támogatására vonatkozik.

Az előbbiekre nézve maguk a statisztikusok elismerik, hogy lehetetlen a kívánalmaknak megfelelő adatokat tisztán hatósági közreműködéssel gyűjteni. Eddig is sokat foglalkoztak, úgy mondják, az adatgyűjtéssel, de sok tekintetben mégsem alkothatunk a kivándorlásról teljesen kielégítő képet magunknak, mert az az alap, amelyen a kutatások megindultak, gyakran nagyon bizonytalan. Tömerdek statisztikai adat áll ugyan rendelkezésünkre, de azok nem egyöntetűek, sokszor ellenmondásokkal teljesekek és mindenekfelett rendkívül hiányosak. Maguk a statisztikusok javasolják tehát, hogy a vidéken is valami kapcsolat létesíttessék a társadalommal. Nem akarom az idevonatkozó egész passzust felolvasni, de értelme az, hogy a vidéken is kell olyan közegeknek lenniök, amelyek a kivándorlás közigazgatásával foglalkoznak és ennél fogva az ott felmerült adatokról személyes tapasztalatokkal bírnak.

Másrészt szükségesnek mondatik továbbá ebben a munkában az is, hogy a vidékenként, nevezetesen mindazon törvényhatóságokban, ahol a kivándorlás nagyobb mérveket öltött, kivándorlási bizottságok létesíttessenek, amelyek olyan önzetlen és független tagokból állanak, akik hajlandók, készek és képesek is arra, hogy a közigazgatásnak felvilágosítással szolgáljanak minden tekintetben és ennél fogva a visszaélések fel-

derítése tekintetében is. E vidéki s törvényhatósági bizottságok létesítésére én az előttünk fekvő előterjesztésben törvényes fogantyút nem látván, az az aggodalom lepett meg, hogyha ez a törvényjavaslat, úgy amint van, elfogadtatik, akkor az a központi tanács, amely magábanvéve helyesen létesíttetik, nem fogja a társadalmi közreműködés feladatát egymagában megoldhatni. Nem tudom, helyesen értelmezem-e a törvény idevonatkozó szakaszait; nem tudom, van-e törvényes fogantyú arra nézve, hogy a kormány e bizottságoknak létesítését elrendelhesse. Én úgy magyarázom a javaslat e részét, hogy ezt nem rendelheti el. Ennélfogva az ügy érdekében egy módosítványt készülok beadni a t. főrendeknek, amely arra vonatkozik, hogy (olvassa): »a mindenkori belügyminiszter úr felhatalmaztatik, hogy azokban a törvényhatóságokban, ahol a kivándorlás nagyobb mérveket öltött, a szükséghez képest kivándorlási bizottságok alakítása, ezek szervezete, feladatai, valamint a Budapesten működő kivándorlási tanáccsal s a magyar kir. központi statisztikai hivatallal való kapcsolatuk iránt rendeletet bocsásson ki, melyről az országgyűlésnek jelentés teendő«.

Ezt a módosítványt azonban csak az esetben szándékozom a részletes vita folyamán benyújtani, ha a törvényjavaslatról való felfogásom helyes, t. i. ha ebben olyan törvényes fogantyú nincs, amely a kormányra nézve lehetővé tenné az illető törvényhatósági bizottságok létesítésének elrendelését.

Amennyiben a belügyminiszter úr és a kormány azt hiszi, hogy e törvényjavaslat keretében megvan nekik adva erre a felhatalmazás: ismervén a törvényhozás technikáját és e törvényjavaslatoknak az egyik háztól a másikhoz való átküldésével járó nehézségeket, valamint szem előtt tartván a vele kapcsolatos idővesztéget is, a részletes tárgyalás alkalmával nem adnék

be ilyen módosítványt. Ha a t. belügyminiszter úrtól megnyugtató nyilatkozatot kapok arra nézve, hogy ez, amit én célzok és amit az ügy érdekében nagyon fontosnak tartok, e törvényjavaslat keretében, úgy amint van, szintén keresztülvihető lesz, akkor annak módosítás nélkül való elfogadásához hozzájárulok.

Gróf Andrassy Gyula belügyminiszter helyeselte a beszéd intencióit s osztozott abban a nézetben, hogy igenis helyes és kívánatos, sőt szükséges az, hogy a társadalom támogassa a közigazgatást kivándorlási feladatai körül. Teljesen meg van győződve arról, hogy ha ez nem történik meg, akkor a közigazgatás kielégítő eredményeket nem fog elérhetni. De úgy véli, hogyha a társadalomban nincs meg annak az érzete, hogy szükséges a részvétele, akkor hiába mondja ezt ki a törvény. Ha a társadalom belátja a kivándorlás kérdésének nagy fontosságát és segédkezni akar a közigazgatásnak, akkor törvény nélkül is elérjük a kívánt eredményt. Az a célja, hogy a kivándorlási tanács segítségével a társadalmat megszervezze és organikus kapcsolatba hozza a kivándorlási tanáccsal.

Erre a nyilatkozatra G. J. a következő kijelentést tette: »a belügyminiszter úrnak a nyilatkozata engem csak részben elégít ki. Oly társadalmat, mint a mienk, a kormánynak a közreműködésre rá kell vezetni; e tekintetben bizonyos douce violence-t alkalmazni szükséges. Mennél nagyobb a társadalmi erők elernyedése, annál inkább társadalmi politikát kell az államnak folytatnia, annál több feladata van e tekintetben; nem felesleges tehát, hogy az államhatalom, úgyszólván, felhívja és szervezze a társadalmi közreműködésre azokat az erőket, amelyek erre hivatva vannak. De nem igen lévén kilátásom arra, hogy javaslatom elfogadtassék s látva a jóakaratot és oda-

adást, amellyel a miniszter úr az egész kérdést kezeli, a módosítványtól elállók, csak ama óhajomnak adok kifejezést, hogy a törvényes intézkedésnek ez a hiánya ne legyen megint ok arra, hogy a törvény majd sok tekintetben kevésbé kielégítő eredményeket mutasson fel, mint aminőket tőle különben várunk«. (Helyeslés.)

2. A jövedelemadóról.

A Főrendiház 1909. évi március 3-i ülésén tartott beszéd a jövedelemadóról szóló törvényjavaslat tárgyalásánál.

Nem mint a pénzügyi bizottság előadója szólalok fel, mert attól erre megbízást nem kaptam. Szükségnek tartom azonban, hogy egy ily fontos, nagyérdékű reform tárgyalásánál ebben a házban hangot adjak arra nézve, hogy felfogásom szerint annak becsét miként kell mérlegelni. Amennyiben felszólalásom a megbízatás hiánya következtében súlyban talán veszít, annyit nyerek szabadságban a szóban levő kérdés megítélésének előadásánál.

Az előttünk levő nagy adóreform egészben való megítélésére, azt hiszem itt, a jövedelemadóról szóló törvényjavaslat általános tárgyalásának keretében van adva az alkalom. Ennek az egész reformnak jellegét tulajdonképpen ez a javaslat adja meg, ez képezi annak gerincét és tengelyét; ennél fogva méltán lehet ezzel kapcsolatban az egész reformról véleményt mondani. Hogy ez a vélemény alapos lehessen, mindenekelőtt vizsgálni szükséges azokat a főismérveket, amelyek az ilyen reform behozatalához mindenesetre megkívánandók. És én azt találom, hogy négy ilyen főismérve az előttünk fekvő nagy reformműnek veendő itt vizsgálat alá.

Ennek az egész adóreformnak főismérvét az képezi, amit egy szóval, a tervszerűség szóval lehet kifejezni. Nem elhamarkodott alkotás ez és nem annak

az eljárásnak ismétlése, amelyet egy elhunyt magyar államférfiú úgy jellemzett, hogy a rövid váltókkal való gazdálkodásnak képe nyilatkozik meg benne.

Méltóztatnak tudni, hogy már ezelőtt 16 évvel, 1893-ban, a pénzügyminisztérium vezetésével megbízott miniszterelnök úr az egyenes adó kérdését tárgyalni hivatott szakértekezletet kívánt összehívni és ez elé terjedelmes munkálatot kívánt terjeszteni, melyben már mindazon alapelveket, amelyek ezt az adóreformot is jellemzik, megtaláljuk. Előadja abban a mai adórendszer történeti fejlődését; kimutatja a fejlődés során felmerült különböző, nem kívánatos alakulások képét; elismeri, hogy ez a még ma is érvényben levő adórendszer nagy mértékben egyenlőtlen, igazságtalan és aránytalan s hogy az voltaképen már merőben tarthatatlan. Az egyes adójavaslatokra vonatkozó elvei mind bennefoglaltatnak a mostani előterjesztésben. így a földadóra nézve már akkor kimondotta az adókulcs leszállításának szükséges voltát; kimondotta azt, hogy a katasztert folyton javítani kell; kimondotta a reambuláció mellözhetetlen voltát.

A házadónál kiemelte a házbér- és a házosztályadó közötti feltűnő nagy aránytalanságokat és következtetéseiben akkor is odajutott, ahol mai javaslataiban áll, tudniillik ennek a két adónemnek olyan megegyeztetésére, amely az igazság követelményeinek jobban megfelel és emellett ezeket az aránytalanságokat eltüntetni alkalmas. Kimutatta a keresetadó észszerűtlen voltát, értve alatta azt a nagy konglomerátumot, amely e név alatt együtt foglaltatik és már akkor említette, hogy a II. osztályú kereseti adót el kell ejteni; hogy az I. osztályú kereseti adó ama intézkedéseit, amelyek odavalók, a jövedelmi adótörvényben kell felölelni; ugyanígy a IV. osztályú kereseti adót is; a tőkekamat- és járadékadónak pedig kíméletesebb kivetését hangsúlyozta.

Hasonló elvek foglaltatnak a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adójának ez emlékiratban való tárgyalása körében is. Felemlítettük végül a jövedelemadó; annak jellege kidomborítottatik és mindazok az érvek, amelyek a mai idevágó indokolásban foglaltatnak, megtalálhatók ama emlékiratban, ugyanazon tekintetekkel ajánlja ezt az adónemet az igen tisztelt pénzügyminiszter úr most, mint tette akkori javaslatában. Végül nem hagyta figyelmen kívül az alaki törvények reformjának eszméjét sem; kimutatta az akkori állapot tarthatatlan, a köztartozások egyesítésének szükséges voltát és különösen a közadók kezeléséről szóló fejezetben említi a közigazgatással való szorosabb kapcsolatot. Akkor persze a közigazgatás államosításának küszöbén állott az ország és erre vonatkozólag tett nyilatkozatokat és utalásokat a miniszter úr. Ma a helyzet e tekintetben természetesen változik és ennél fogva előterjesztése ma más alapon nyugszik.

Az emlékirat lényege tehát megegyezik az előttünk levő nagy adóreform lényegével. Mindenesetre oly nagy előny ez, mellyel törvényhozásunk terén csupán nagyritkán találkozunk; az igazságszolgáltatás terén talán inkább, de közigazgatási, pénzügyi téren ilyen messzire visszanyúló reformokkal még nem igen volt dolgunk. Ez a megfontoltság és tervszerűség mindenesetre kiválóan nagy előnye a reformnak.

Második nagy előnye az, hogy közvetlen célja nem az adóemelés. Említett emlékiratában utalt a miniszterelnök úr mint pénzügyminiszter arra, hogy az államháztartás már annyira rendbejött, hogy a közterhek közvetlen emelésére nincs szükség; ennél fogva elérkezettnek tartja a pillanatot az adóreform nyugodtabb megfontolására.

Nem állítom, hogy ahol az állami terhek közvetlen emelésének szüksége felmerül, ott az ilyen reformok

nem sikerülhetnek. A nyugati példák mutatják, hogy ily reformok rendszeren az államháztartás nagyobb igényeinek kielégítése szempontjából is hoztunk napirendre és ha talán több nyugtalansággal, több küzdelemmel, több áldozattal is, mint nálunk, mégis keresztülvihetőek voltak és jórészt beváltak. De kétségtelenül előnyére válik minden ilyen reformnak, hogy lehetőleg tárgyilagosan lehessen hozzászólni; lehetőleg, mondom, mert az képzelhetetlen, hogy az egyes érdekeltek izgalomba ne jöjjenek, még akkor is, ha a reform bevallott célja nem az adóemelés, hanem az aránytalanságok eltüntetése, ne lássák a reformban a maguk terheinek emelését, az erre való kilátásoktól ne iszonyodjanak és megfelelő mozgalmat ne indítsanak. De mindenesetre sokkal kevésbé lehet ettől tartani olyan időben, midőn közvetlenül az államháztartás terhei fokozásának kényszere előtt nem állunk. így is tudvalevőleg nagy mozgalmak voltak, de azok nagyobb részt elhallgattak, még pedig nem kis részben azért, mert a kormány kimutathatta, hogy adóemelési célzatai nincsenek, teljes jóhiszeműséggel jár el és leplezett teheremelés sincs e javaslatokban. így is nehéz volt a békét valamiképp helyreállítani. Engedményeket kellett tenni jobbra-balra. Mi lett volna, ha még az említett álláspontjára sem hivatkozhatik a kormány? Mi lett volna akkor s micsoda engedményeket kellett volna még inkább tenni, mint aminőket kénytelen volt így is tenni a pénzügyminiszter úr, midőn az ő szellemes nyilatkozata szerint az ő kliense, tudniillik az államháztartás rendjének érdeke hallgatott, ellenben minden más parciális érdek a legnagyobb mértékben hangosnak bizonyult az egész országban? Ennél fogva az időpontot jól kiválasztottnak tartom s a javaslat előnyéül tudom be azt, hogy annak célja nem az adóemelés. Ez nem azt jelenti, hogy a közterhek, illetőleg az állambevételek fokozódnak ennek

folytán nem fognak; csakhogy ez nem szándékosan, nem célzatosan, nem határozottan erre irányuló törekvés folytán történik, hanem úgyszólván magának a fejlődésnek következménye lesz. Ez mindenesetre kiváló nagy előny, amely e javaslatokat elfogadásra érdemesíti.

A harmadik nagy ismérv, amely ezt az adóreformot jellemzi, a korszerűség. Meg vagyok róla győződve, hogy egy korszerűtlen reform keresztülvihető sem lett volna. S ha azok a külön érdekkörök, amelyek e javaslatok és eme egész adóreform ellen felszólaltak, végre mégis elhallgattak panaszaiikkal, ezt nem kis részben annak lehet tulajdonítani, hogy abban olyan mozzanatok vannak, amelyek a mai kor követelményeiként szerepelnek. De ilyen reformoknál természetesen körül kell tekintenünk, más államok példáját is figyelembe kell vennünk, mert a korszellem azokban nyilvánul és az ott mutatkozó intézkedések szelleme konkrét módon észlelhető. S én ez adóreform nagy előnyének tartom, hogy nem szolgálai utánzása bármely külföldi hasonló törvényeknek és törvényhozásoknak, hanem a mi viszonyainknak megfelelőleg alkalmazza azokat a tanulságokat, amelyek azokból a törvényekből levonhatók.

Általában a külföldi törvényeknek csak úgy vehetjük hasznát, ha azoknak nem szavait vagy egyes tételes intézkedéseit ültetjük át nyersen, hanem szellemüket értjük meg és különösen azok létezésénél alkalmazott módszert fordítjuk javunkra. Már Széchenyi figyelmeztette az országot arra, hogy nemcsak adóügyekben vagy törvényhozási dolgokban, de általában a külföldön csak akkor tudunk igazán hasznosan tanulni valamit, ha a külföldiek módszerét tanuljuk meg, annak szellemébe tudunk behatolni. S én ennek a javaslatnak egyik főelőnyét abban látom, hogy inkább a módszereket, mint a tételes intézkedéseket ülteti át s a

korszerűség bélyegét így nyomja rá az egész adó-reformra.

A korszerűség – idegen szóval modernségnek is lehetne nevezni – ennél a törvényjavaslatnál abban áll, hogy a társiasság szellemét igyekszik megvalósítani. A szociális mozzanatok ebben igen jelentékeny szerepet játszanak s mindjárt az előttünk fekvő törvényjavaslatban a minimumnak a progressziónak megállapítása, az önadóztatás elvének keresztülvitele – mind olyan mozzanatok, amelyek a korszerűséggel állanak összeköttetésben s ennél fogva ha a törvényhozásilag meg nem valósítható osztó igazságot ez a javaslat sem biztosítja, de legalább az affelé való törekvés őszinte szándékról tanúskodik.

Az osztó igazságot törvények által megállapítani nem is lehet, mert az az egyes társadalmi tényezőknek kölcsönhatásából keletkezik. De ennek a kölcsönhatásnak megkönnyebbítése érdekében nagyon sokat tehet a törvényhozás s én azt látom, hogy e törvényjavaslatokban ezirányban sok támpont létezik, a társadalmi tényezők hatalmi mérkőzésének helyes iránya tekintetében fontos biztosítékok vannak.

További ismérve e javaslatnak, amit különben impliciter már említettem, hogy az nem lévén a külföld hasonló törvényeinek szolgai utánzása, a hazai viszonyokat kellően szem előtt tartja. E reformjavaslatok úgyszólván történeti folyamányai a korábbi törvényeknek és igyekeznek is a korábbi törvények minden intézkedését, amennyiben azok beváltak, fenntartani, az újak meghonosításánál pedig szintén tekintettel vannak a régi elemekre, hogy egészen idegenül és elszigetelten ne álljanak amazokhoz, hanem bizonyos összhang teremtsék meg közöttük.

Így tehát természetesen az egész reform valószínűleg sokkal könnyebben lesz keresztülvihető, mint különben. Nem állítom azt, nem reménykedem abban,

hogy éhből nagyobb bajok is nem fognak keletkezni. Meggyőződésem, hogy ez adóreform végrehajtása igen sok bajjal, kellemetlenséggel fog jární, de korántsem annyival, mint azt pesszimiztikus bírálói állítják. Itt nemcsak az elvek célszerű megválasztása játszik szerepet, hanem egyúttal az is, hogy az alaki adó-törvények oly keretet képeznek, amelyek ezt lehetővé fogják tenni. Nem állítom, hogy hibák nincsenek benne, és különösen e törvényjavaslatban, amely előttünk fekszik, igen lényeges tévedések mutathatók ki, melyek azonban nézetem szerint olyanok, hogy részint az élet fogja azokat kiegyenlíteni, kiküszöbölni, illetőleg kijavítani, részben azok könnyen megjavíthatók és ennél fogva magának az egész reformmúnek értékéből, jelentőségéből nem vonnak le semmit. Sok függ minden- esetre a végrehajtástól, a végrehajtás szellemétől, hogy az megfeleljen magának a reform szellemének, hogy különösen gondosan készíttessék elő a végrehajtás. De meggyőződésem az, hogy rövid időn belül egyes intézkedések novelláris megváltoztatását sem fogjuk kikerülhetni s azt sem, hogy már most ne tétessenek bizonyos intézkedések, amelyek a javaslatba becsú- szott egyes nagy hibák kiküszöbölésére irányulnak.

Ami a tévedéseket illeti, azokat nem sorolom fel egyenként. Csak három dolgot kívánok e tekintetben felhozni. Nem tévedésnek akarom nevezni az eddigi adómentes papírok jövedelmi adó alá vonását, mert az kétségtelen, hogy ez értékpapírok adómentessége voltaképen a hozadékadónak mentességét jelentette, a szelvényadó ki nem vetésének ígérete történetileg ki nem mutatható és általánosságban adómentességi ígéret sehol sincs statuálva. Azonban valljuk be, hogy az egész közönség, a bel- és külföldön, e papírokat nemcsak szelvényadótól, hanem mindenféle adótól mentesnek tartotta és mint ilyen adómentes papírokat alkalmazta oly helyeken is, ahol értékek gyűjtése végett

szükség volt rájuk; ott a számítások alapjául azok adómentességét vette.

Hogy azután az ily tételekkel, tényezőkkel számítani köteles vállalatok, például az életbiztosítási társulatok, egyszerre arra ébrednek, hogy nekik óriási összegeket kell a náluk levő nagy értékpapírmennyiség után fizetniök, nem lehet csodálkozni és rossz néven venni, ha feljajdulnak és az intézkedésben az igazságtalanság elemeit vélik felfedezhetni.

Jogilag a kérdés tisztázva van; a külfölddel szemben bajok nem lesznek, de a belföldön bizony itt-ott kellemetlen veszteségeket kénytelenek lesznek az érdekeltek elviselni. Ezt be kell vallani. Dehát az efféle nagy intézkedéseknél az ilyesmik majdnem elkerülhetetlenek. És én, belátom azt, amit a pénzügy-miniszter-miniszterelnök úr a pénzügyi bizottságban mondott, hogy e papírok adóztatlan hagyása oly nagy aránytalanságokra vezetne, amelyek szemet szúrnak, rossz vért keltenek és meg vagyok róla győződve, bizonyos körökben a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok ellen mutatkozó ellenszenvet nem kis részben ez a mozzanat idézi elő.

Most csak egy érdekességéről beszéltem. De egy nagy hibáját vagyok kénytelen most említeni az előttünk fekvő törvényjavaslatnak és ez abban áll, hogy az egyenes adókat nem engedi az adóköteles jövedelemből levonatni. Ha az okot keressük, mely ez intézkedés fenntartására vezette a kormányt, akkor nem találunk mást, én legalább a hivatalos nyilatkozatokból nem vettem ki mást, mint azt, hogy ez adólevonás jövedelmére az államnak okvetlenül szüksége van. Ha a dolog így áll, akkor az én nézetem szerint ez nagy szépséghiba, mert hiszen ugyanazt a célt el lehetett volna másképp is érni, például az adókulcsnak valamivel nagyobb mérvű emelése által, vagy más engedmények megtagadása révén. Így, ahogy van,

a dolog tulajdonképpen úgy áll, hogy a mi jövedelmi adónknak igen jelentékeny százaléka nem lesz jövedelmi adó, hanem a jövedelem helyett az adók megadóztatója, ami az egész jövedelmi adónem iránt is ellen-szenvet fog kelteni.

Sőt még egy más szempontot is hozok fel. Amint annakidején a III. osztályú kereseti adónál történt, a kivető, felszólamlási bizottságban valószínűleg mintegy közös megegyezés fog keletkezni, amely az ilyen adók kiszámításánál a túlterhelések elkerülésére fog irányulni. Meg vagyok győződve, hogy az állam ennek hasznát nem fogja venni, mert egy vagy más alakban a kivető bizottságok be fogják tudni ezt és a jövedelmi adó alapjának szűkebbre szorításánál ez a tekintet mindenesetre uralkodni fog.

Ez tehát olyan hiba, mely végső elemzésében nem használt senkinek, semminek és amelyet előbb-utóbb ki kell küszöbölni a törvényjavaslatból. Az igent, miniszterelnök úr nem is zárkózik el az elől, legalább egy nyilatkozatából azt vettem ki, hogy az ő felfogása szerint, ha majd az államnak az ebből folyó jövedelemre nem lesz szüksége, akkor ezt a törvény keretéből ki is lehet hagyni.

A. harmadik nagy hiba, mely ebben a javaslatban foglaltatik és amely okvetlenül valamelyes intézkedést kíván, az az ellentmondás, mely a javaslatnak 12. és 19. §-ai közt fennforog. Eredetileg ez az ellentmondás a kormány előterjesztésében, sőt az előterjesztésnek abban a formájában is, melyben az a képviselőház pénzügyi bizottságából kikerült, nem volt meg, hanem a képviselőházban beadott egy módosítvány elfogadása következtében merült fel. A dolog lényege abban áll, hogy a törvénynek a 12. §-a a dolog természetének megfelelően helyesen arról szólván, hogy az adóköteles tiszta jövedelemből minő tételek vonhatók le, felemlíti azokat a tartalékokat, melyeknek rendeltetése az értékcsökkenésnek pótlása és itt azok adózatlan hagyá-

sát a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok körére szorítja. Egészen helyesen, mert hiszen e tartalékokat másutt, mint ilyen vállalatoknál tulajdonképpen nem is kell gyűjteni, hiszen például a közkereseti társaságoknál vagy az egyéni vállalatoknál az illetők egész vagyona harmadik személyekkel szemben is tartalékalapul szolgál. Ez az intézkedés tehát a 12. §-ban egészen helyes és a 19. §-ban is ilyen intézkedés foglaltatott. Ott felsoroltnak azok a tételek, melyek a jövedelmi adó alapjául szolgáló jövedelemhez hozzáadandók.

E szakasz első pontjának *d)* alpontjában és ott is a második bekezdésben eredetileg az állott, hogy: »A tartalékalapokra vonatkozólag megjegyeztetik azonban, hogy a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójáról szóló törvény 17. §-ának 7. pontja szerint az ott említett tartalékalapokra helyezett összegek mindaddig, míg e rendeltetésüktől el nem vonatnak, adómentesek«. Ez az intézkedés egészen helyes volt. Jött azonban egy indítvány, amely e szavaknak kitérülését kívánta: »mindaddig, míg rendeltetésüktől el nem vonatnak« és helyükbe a mostani szöveget javasolta.

Ebből azután oly eredmény származott, amelyet tarthatatlannak kell nevezni, mert akármilyen szempontból, akár az értékcsökkenés pótlására szolgáló tartalékalap szempontjából, akár különösen a biztosító-társulatok által kötelességszerűen és a dolog természete szerint gyűjteni szokott és gyűjteni köteles díjtartalékok szempontjából tekintjük, képtelenség az, amit a javaslat mai szerkezete kíván. Azt kívánja tudniillik, hogy e tartalékokba helyezendő összegek az első esztendőben adózatlanul maradjanak, a következő évben pedig adó alá vonassanak a legmagasabb tétel szerint. Világos ennél fogva, hogy idővel az egész tartalékalapok adótárgyát fogják képezni. Azt sem mondja meg világosan e zavaros, furcsán létrejött szöveg, hogy meddig tartozzanak ezek adót fizetni, vájjon csak a második

esztendőben, vagy az évek szaporodó sorozatán keresztül. Szóval itt egy olyan lehetetlen dolog van, amelyet voltaképpen megérteni is nehéz, de miután a szavak itt vannak s a törvény világosan szól, nagyon bajos abban bizakodni, hogy annakidején a végrehajtásra hivatott hatóságok, vagy a végrehajtási eljárásból keletkezett peres ügyek elintézésére hivatott bíróságok kényük-kedvük szerint a józan ész követelményeinek megfelelően fogják ezt alkalmazni.

Ennélfogva valamely korrektívumra okvetlenül szükség van és nekem még előadói minőségemben is kötelességem erre a nagy hibára a t. főrendek becses figyelmét felhívni. Mint előadó, mentségemül azt hozom fel, hogy én e javaslatnak előadására csak az utolsó időben szólítottam fel, továbbá, hogy a tárgyalások oly rohamosan történtek, minélfogva magát a változtatott szöveget is úgyszólván post festa kaptam és nem is volt annyi időm, hogy azt behatóbban tanulmányozzam; ennélfogva érthető, hogy ez aggodalom most merül fel részemről; de kötelességet vélek teljesíteni, midőn táplált aggodalmaimnak ebben a minőségben is kifejezést adok. (Helyeslés.)

Nagyon kérem a pénzügyminisztérium vezetésével megbízott igen t. miniszterelnök urat, méltóztassék ezeket az aggodalmakat valamiképen eloszlatni. Előadói minőségemben talán nincs is jogom azt javasolni, hogy a törvényjavaslat ez evidens hiba kiküszöbölése végett visszaküldessék a képviselőházhoz, de bátor vagyok ezeket az aggodalmakat tolmácsolni s egyúttal azt a kérelmet is előterjeszteni, hogy azok elosztatására valamely módozatot kitalálni s eziránt nyilatkozatot tenni méltóztassék.

Látnivaló, hogy ezek a hibák, tévedések, melyek szerintem nem jelentéktelenek, oly természettel bírnak, hogy azokat részben az élet, részben a törvényhozás későbbi elhatározása, részben talán a végrehajtás is

enyhíteni fogja s magának az egész adóreformnak elviseléséhez közre fog működni különösen az élet.

Meg vagyok róla győződve, hogy azokat az érdekségeket, egyenlőtlenségeket, aránytalanságokat, melyek ebben a műben is foglaltatnak, a gyakorlati élet fogja úgy kiegyenlíteni, hogy az áthárítások révén a terhek elviselhetőbbekké lesznek, az érdekségek le fognak kopni, összesimulnak az érdekek, és természetesen bizonyos tér van arra, hogy e törvények végrehajtásánál az eljárás is javítson. Ennélfogva azt hiszem, hogy ezek a hibák és tévedések korántsem olyanok, amelyek az egész nagy reformnak, a reform lényegének megítélésénél zavarólag hatnának. Ezek átmeneti bajok, olyan hibák – mondom –, amelyek legnagyobb részét nem is nehéz kiigazítani, ennélfogva azután ami apróbb tévedés vagy hiba van a javaslatban, amelyek előadására természetesen nem térhetek ki, azok is lassankint el fognak simulni és ami fő dolog ilyen nagy alkotásnál, azok a lényeket egyáltalában nem is érintik.

Elismerem, hogy e javaslatoknál a nyelvezet, a szerkezet tekintetében is sok a kívánnivaló, azonban ezek megint olyan formai dolgok, amelyek magát a lényeket nem afficiálják.

A lényeket én kettőben látom. Elsősorban abban, hogy határozottan ráléptünk az adótörvényhozás terén is a mai kor szellemének megfelelő törekvés útjára, tudniillik arra, hogy a társadalmi osztó igazság felé igyekezzünk előrehatolni. Ez nem csupán elméleti örömöm, különben is elméleti dolgokban nem is szoktam nagyon kéjelegni, hiszen életem legnagyobb részét a gyakorlati téren töltöttem. Én annak a kíváncsúnak, hogy ez az egész adóreform korszerű legyen, nagy, elsősorban gyakorlati fontosságot tulajdonítok, amennyiben a társadalmi békének fontossága van. Nagyon sok bajunk hárult volna el a múltban, ha korábbi adórendszerünkben is benne lettek volna ezek a mozzanatok.

Nagy és eléggé meg nem becsülhető előnyét látom ennek a reformnak abban, hogy az egész egyenes adórendszernek fejlődési képességét biztosítja. Ez a fejlődési képesség nemcsak úgy értendő, hogy az adó százalékának, hogy a kulcsnak emelése által most már könnyebben lehet az állami bevételeket fokozni, hanem úgy is, hogy ezek természetes módon a gazdasági életnek és a kellőleg gondozandó társadalmi életnek javulása, emelkedése folytán fognak fejlődni. Az egyenes adórendszer jobban el fogja foglalni helyét egész nagy adórendszerünkben, mint eddig. A fejlődési képesség mellett lehetővé válik az, hogy az állam szükségleteinek fokozódása mellett, amely be fog következni, az adóknál is az emelés ne egyoldalúan a közvetett, a fogyasztási adóknál történjék, hanem hogy arányosan, azokkal párhuzamosan fejlődjenek az egyenesadó bevételek is. Ehhez is nagy szociális érdek fűződik és hogy ezt a javaslat lehetővé tette, hogy erre nekünk alapos kilátást nyújt, azt én igen nagy vívmánynak tekintem, és ebből a szempontból üdvözlöm ezt a nagy reformművet.

Annak becsét, ha visszagondolunk a mi adótörvényhozásunk múltjára, nem lehet eléggé kiemelni. Ez oly alkotás, amely, nézetem szerint, nemcsak a jelennek szól, hanem valóságos korszakalkotó jelentőséggel bír. És nagyon tévesen ítélnék meg e reformot azok, akik csak apró-cseprő hibáit tekintenék és nem az egészet magát, illetve egész adórendszerünk keretében az egyenesadóknak ezt a reformját. Lehetetlen e reform jelentőségét szem elől téveszteni és azt hiszem, csak az igazság követelményének felelünk meg akkor, mikor e nagy mű alkotója iránt legteljesebb elismeréssel adózunk. Ezek után az előttünk fekvő törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadom. (Élénk helyeslés és éljenzés.)

3. Az Osztrák-Magyar Bank szabadalmának meghosszabbításáról.

Az Osztrák-Magyar Bank szabadalmának és az érme- és pénzrendszerre vonatkozó szerződésnek ideiglenes meghosszabbításáról, valamint az ezekkel kapcsolatos ügyek rendezéséről szóló törvényjavaslat 1917. évi december hó 15-i főrendiházi tárgyalása alkalmával.

A tárgyalás alatt lévő törvényjavaslat szükség-szerű folyománya annak a helyzetnek, amelybe a kereskedelmi és forgalmi viszonyaink szabályozása tekintetében Ausztriával jutottunk. Én tehát természetesen ezt az előterjesztést általánosságban és részleteiben is elfogadom. Azt hiszem azonban, néhány megjegyzésnek hozzáfűzése, továbbá ezzel kapcsolatban egy pár kérdés felvetése nem lesz felesleges.

Megjegyzéseim elseje arra vonatkozik, hogy ezzel az előterjesztéssel meghosszabbítjuk hatályát az 1902. évi XVIII. t.-c.-nek, amely hosszabbításokkal immár 25 éve van érvényben. Egy negyedszázadnak tapasztalatai szólnak mellette s ezen tapasztalatok annyira örvendetesek, hogy ezekről a jelen pillanatban meg nem emlékezni az én nézetem szerint mulasztás lenne.

A valutának 1892-ben történt helyreállítása egyik dicsősége a magyar törvényhozásnak és nem kis részben annak a férfiúnak, aki ezt az egész nagy operációt annakidején megindította és akinek a monarchia másik államában mutatkozó közönnyel, sőt rosszakarattal és másféle nehézségekkel is küzdenie kellett. Pedig ez a törvény olyan jelentőségteljes, annak hatása olyan mértékben kiterjedt egész közgazdasági életünkre, hogy nem én, hanem éppen osztrák szakemberek és folyóiratok állapították meg, hogy a valutának 1892-ben történt helyreállítása nélkül ezt a világháborút, úgy ahogy megbírtuk, el nem viselhettük volna. Ilyen körülmények között azt hiszem, hogy nekünk a jövőben is úgyszólván vezérszerepet kell játszaniuk a köz-

gazdasági életnek egészséges irányba való terelése tekintetében.

Az igen tisztelt miniszterelnök úr több ízben nyilatkozott a valuta állapotáról, ennek okairól, a gyógyítás eszközeiről és mindig a legtermészetesebbeket ajánlotta; a helyzet megítélése tekintetében is oly mély belátást tanúsított, hogy remélem az ő vezetése mellett valutánk annakidején megint javulni fog, később, kedvezőbb körülmények közt, esetleg helyre fog állni. (Helyeslés.)

Ő a valuta mai megromlásának fő okául magát a világháborút jelölte meg, a háborús körülményeket, azt a kényszerűséget, amelynél fogva fizetési mérlegünk tetemesen megromlott és azt a súlyos helyzetet, amelyben nem vagyunk képesek ezen az állapoton lényegesen javítani. Hozzájárul az, hogy fizetési eszközeink, különösen a bankjegyek, szerfelett megsaporodtak, már pedig a kereslet és kínálat viszonyainak e tekintetben is döntő jelentősége van.

A háború előtti rendes időben a bankjegyforgalom kitett körülbelül 2.100.000.000 koronát, most pedig meghaladja a 17 milliárdot. Nem lehet csodálni ezt a terjeszkedést, hiszen számtalanszor utaltak rá, hogy milyen okokból történt meg. Megtörtént ez minden háborús országban és megtörtént a háborús országokon kívül a semleges államokban is. Ezt azonban nem lehet természetes állapotnak tekinteni. Az kétségkívül anomália, melyen változtatni kell, mely ellen küzdeni feltétlenül szükséges. Mindent el kell követni, hogy a bankjegyforgalom ne bővüljön, hogy a bankjegyek további kibocsátása elé lehetőleg hatályos gátak állíttassanak. Ez annál szükségesebb és fontosabb, mert míg azelőtt havonként a bankjegyforgalom 300 millióval, az utóbbi hónapokban már egy-egy milliárddal szaporodott. Ez minket szemtől-szembe állít az infláció veszedelmével és abban talán már részben benne is vagyunk.

Ellene tehát annál hatályosabban kell küzdenünk. Ennek a küzdelemnek azonban nem lehet hatályos eszköze, ha a bankjegy kibocsátását állami hiteli célokból folyton igénybeveszik. Az utóbbi napokban értesültünk arról, még pedig az osztrák államadósságot ellenőrző bizottság jelentéséből, hogy a két kormány, ha jól tudom, október havában egy olyan szerződést kötött a bankkal, melynél fogva másfél milliárd kölcsönt ad nekik a kvóta arányában és hogy ez a kölcsön 18 hónap alatt lesz visszafizetendő. (Közbeszólás: A békekötéstől!) Ily körülmények között, különösen az igen t. miniszterelnök úrtól kérdenem kell, vajjon meg-egyeztethető-e ez az eljárás az ő dicséretes törekvésével az infláció ellen. Magában abban a testületben, ahol ezt a most idézett jelentést tárgyalták, nagy felháborodással emlékeztek meg róla.

Én nem háborodom fel, mert ismerjük az összes viszonyokat és nehézségeket, de kíváncsi volnék tudni, vajjon nem volt-e más mód arra, hogy az állam a maga függő adósságát más alakban kösse meg és vajjon nem lehetett volna ezt rövidlejáratú kötvényekkel, kincstári jegyekkel, kincstári váltók segítségével eszközölni és azt a talán nélkülözhetetlen összeget, amely a hadviseléshez múlhatatlanul szükséges volt, így beszerezni. Én gondolom, hogy valami nagyon fontos oknak kellett fennforogni, mert különben olyan államférfiú, mint a miniszterelnök úr, akinek oly erős és mély meggyőződése van e tekintetben, nem tette volna meg ezt a lépést. De vajjon olyan aggályosak-e a mi pénzügyi állapotaink, hogy ilyen lépésre van szükség és vajjon kimerítették-e az utolsó eszközt is arra, hogy az infláció ne terjedjen tovább?

Ez az egyik kérdés. Ezzel kapcsolatban felemlítendő még az is, hogy tulajdonképpen sem nálunk, sem Ausztriában nincs pénzhiány. A tőkék oly mértékben szaporodnak, hogy a pénzintézetek alig tudnak a

hozzájuk özönlő tőkével mit kezdeni. A betétek a háborúban, amint egyes közgazdák becslik, a háború kezdete óta a nagy államkölcsonök dacára körülbelül nyolc milliárddal szaporodtak a monarchia területén. Hát ily körülmények között annak ilyszerű állapota ellenére mégis a bankhoz kellett fordulni, hogy a szükséges költségek megszerezhetőek legyenek?

Második kérdésem pedig ez: vájjon az igen tisztelt miniszterelnök úr reméli-e, hogy annak a lépésnek sikere lesz, amelynél fogva a bankaktának 104. §-ában foglalt kötelezettséget a bankra nézve visszaállítja. Tudniillik 1914 augusztus havában a bankaktának több cikkelye felfüggesztetett és így a többi között az is, hogy az aktívák és passzívák kimutatását hetenként közölni tartozik. E felfüggesztésnek nézetem és mások nézete szerint is nagyon káros következményei voltak. Lehet mondani, hogy a mi valutánk megromlásának bizonyos elemét képezi ez is. Erre a meggyőződésre engem az bírt, hogy a mi pénzünk értéke iránti bizalomnak jelentőségét csak a napokban észlelhettük. Amint a harctéri helyzetünk javult, pénzünk értéke emelkedett a semleges államokban is. Van tehát a bizalomnak a pénz értékének alakulásánál bizonyos jelentősége.

A bel- és külföldi közönségre nézve nagyon megnyugtató lett volna kezdettől fogva, ha a bank státusa annak rendje és módja szerint közhírré tétetett volna. Vájjon keresztülvihető-e most, hogy ez közzététessék? Természetes ugyan, hogy ez a kimutatás nem lesz kedvező; de a mai körülmények között nem is kívánhatunk kedvező képet a pénzforgalom adatainál; ennélfogva ez a tekintet nem lehet akadály a annak, hogy erre a térre lépünk át vagy inkább vissza.

És amint mondtam, úgy vagyok értesülve, hogy a miniszterelnök úr, mint pénzügyminiszter, csakugyan

megtette a lépéseket ezirányban; nagyon kívánatos volna, hogy azok tényleg sikerre vezessenek.

Röviden az első kérdésem az, hogy mily körülmények bírták rá a magyar kormányt arra, hogy a mai óriási bankjegyforgalom mellett a két kormány mégis további másfél milliárd kölcsönt vegyen a banktól akkor, amikor Ausztria már körülbelül tíz milliárddal tartozik neki. Semmiféle adatom nem lévén, nem tudom megállapítani a magyar állam eladósodását a bankkal szemben, tehát e tekintetben is bátor vagyok felvilágosítást kérni. A második kérdés a kimutatásokra vonatkozik.

Ezt a két kérdést bátor vagyok előterjeszteni, magát az előterjesztést pedig a dolog természete szerint elfogadom.

A felvetett kérdésekre Wekerle Sándor miniszterelnök, a kevésbé fontos részek elhagyásával, a következőképp nyilatkozott: Először is az állam fölvelt egy kölcsönt a banktól, amely bankjegyeket fog szolgáltatni. Ez egy sürgős természetű kölcsön volt; nem a mi részünkről, hanem az osztrák kormánynak volt arra sürgős szüksége, tekintettel a hadbavonultaknak ott járó túlmenő segélyekre, amelyek kifizetésre vártak. Általában az utóbbi időben előállott nagymérvű bankjegyforgalmat annak kell tulajdonítani, hogy nem vagyunk képesek mértéket tartani a segélyek nyújtásánál, akár a bevonultakat, akár az állami alkalmazottakat, akár a munkásokat illetik azok. Ezek a módnélküli követelések, amelyekről azonban szociális indokoknál fogva nem lehet elzárkózni, rosszabbítják e tekintetben a helyzetet.

Ebben az 1,500.000 koronában forma szerint a magyar állam is részt vett 36.4%-kal, de ezt igénybe nem vette, sőt korábbi kölcsönökből is vannak olyan tartalékaink, amelyeket a legközelebbi hónapokban nem is leszünk kénytelenek igénybe venni. Igaz, hogy

igen szomorú állapot a mi nagy bankjegyforgalmunk. Ha azonban összehasonlítjuk ezt más bankok forgalmával, mégis egy vigasztaló tünet van ebben. Minálunk tudniillik a pénzforgalmi eszközöket kizárólag a bankjegyek képviselik, míg más államokban különböző utalványok vannak forgalomban, amelyek ugyan kedvezőbbé teszik a bank kimutatását, mert a fedezetnél nem vétetnek figyelembe, de magát a pénzforgalmi eszközök sokaságát igen növelik. Nagyon ajánlom, habár indecens dolog is, hogy bankjegyforgalmunk szaporítsassék, hogy ne térjünk át ilyen más pénzforgalmi eszközök életbeléptetésére. Mert így egy eszközünk van, amellyel számolnunk kell, de ha áttérünk a pénzforgalmi eszközök legkülönbözőbb módjainak behozatalára, akkor ezzel csak az egyöntetű rendezést nehezítik meg. Ezért kellett hozzájárulni inkább ehhez, nehogy kincstári utalványok kibocsátásával szaporítsuk a pénzforgalmi eszközöket.

Ami a méltóságos főrend által fölhozott váltókat illeti, hogy váltókölcsönöket vegyünk fel: nem tudom hogy értette ezt, kinél vegyük fel ezt a kölcsönt. Mert ha a banktól vesszük fel, ez épp úgy a bankjegyforgalom szaporításával jár.

Más forgalmi eszközök beszerzése kölcsönök útján a lehetőségig megtörténik. Méltóztatik tudni, hogy most is van két nagy kölcsön aláírásra bocsátva, ami egyértelmű azzal, hogy közvetve a forgalomban lévő bankjegyek beváltásának fogja egyik segédeszközét képezni.

Ami a méltóságos főrend által felhozott másik kérdést illeti, a bankkimutatások kérdését, itt méltóztatassék tekintetbe venni, hogy a mi bankunk eltérő viszonyok között van, mert a mi bankunknak a tulajdonképeni aranyfedezeten kívül azzal egyenértékű fedezetét azok a devizák és egyéb külföldi váltók képezték, amelyek szintén nemzetközi értékekre, tehát

aranyra szóltak, sőt éppen igen jelentékeny részét képezték ezek a bankjegyfedezetnek. A legnagyobb ügyességgel és szakértelemmel, azt merném mondani, Európa általános bámulatára és elismerése mellett tartatott ez fenn évekig és tartatik fenn ma is, úgy, hogy bankunk forgalma talán nem éppen az aranykészletre szorítkozik, hanem támaszkodik egy másik készletre is, amely számszerűleg nem is szokott mint fedezet kimutatatni.

Talán ez a körülmény és még inkább az, hogy bizony forgalmunk arannyal telítve nem volt, a háború első idejében a fedezendő aranyszükségletnél a bank készletét kellett nagyobb mértékben igénybevenni, szolgáltak okul arra, hogy a bankkimutatások függesztettek. Én amellet vagyok és a bankvezetőség is amellet van, hogy a mai állapotok mellett a közzététel hitelünkre nem hátrányosan, hanem megnyugtatólag fog hatni és azért, ha rendszeres heti kimutatások nem is hozatnak be, de a most 19-ére összehívott közgyűlésen a bankstátus kimutatása közzé fog tétetni és remélem, hogy ez megnyugtatólag is fog hatni.

Kérem méltóztassék ezek tudomásulvétele mellett a javaslatot elfogadni. (Helyeslés.)

4. A főrendiházi reform.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat 1926. évi október 27-én felolvasó ülést tartott, amelyen dr. Thewrewk Pallaghy Attila a főrendiházi reformról felolvasott. Abban elítélte a közjogi folytonosság szempontjából a kormány törvényjavaslatát, míg Ottlik László védte azt. A vita berekesztése és a zárszó után felszóltam, kijelentvén, hogy nem akarok vitatkozni, csupán néhány, máshol talán nem könnyen összehozható adatot kívánok felemlíteni, amelyek a kérdést megvilágítani alkalmasak.

Felemlítem, hogy jelen voltam az 1885. évi VII. t.-c. megalkotásánál mint képviselő és részt vettem mint három szakbizottság előadója az utolsó alakulatú Főrendiházban, elnapolása előtt teljes tíz évig, végre a szóbanlevő javaslat alapeszméjének kialakulásánál tényleg közreműködtem. Az 1885 előtti Főrendiház valóságos szörnynek volt mondható. Az idegen szellemű királyi befolyás tette azzá. Utoljára mintegy 750 tagja volt, köztük olyanok is, akiknek útiköltséget adott és fekete kabátot ígért az illető főispán. Ilyen volt Arad megyében báró Fechtig Armand, aki feljövén Budapestre, itt elpanaszolta, hogy Tabajdy Károly főispán őt becsapta, mivel a fekete kabátot hiába sürgette meg nála. De az 1885 utáni Főrendiház is tarthatatlan volt már. Ha nem lettek volna kinevezett tagjai, ülést sem lett volna képes tartani. A fiatal örökletes főrendi urak nekem, amikor kifogásoltam, hogy nem járnak el az ülésekre, egy hivatalos lakomán oda nyilatkoztak, hogy »ez az ő joguk, de nem kötelességük«. Közülök legnagyobb részük nem készítette el jelentését maga, hanem az elnöki irodától kapta azt, ők csak aláírták. Ezekre is állott, amit Széchenyi a maga korabeliekre mondott, hogy »nem vagyunk mi arisztokraták, hanem kakovraták«. Nincs miért sajnálni tehát e kamarát s annak kegyelettel emlegetése helytelenség. Az 1918. évi összeomlás után bölcsen tette báró Wlassics Gyula, akkori elnök, hogy nem oszlatta fel a Főrendiházat, csak üléseit napolta el. Mikor a levegőben repkedett a reform felmerült eszméje, kétízben értekezletre hívta fel a megkapható főrendeket, de azok a reformra nézve annyira eltérő felfogásoknak adtak hangot, hogy az a szerencsés gondolata támadt, mely szerint adja be hozzá írásban mindenki a maga javaslatait, s hatalmazzák fel őt, hogy az ilyenek szerzőit, ő mint szűkebb bizottságot hívhassa egybe s azok tanács-

kozásainak eredményét terjeszthesse fel a mértékadó helyre. Tizenketten adtak be munkálatot. Ezek kétszer üléseztek a Nemzeti Kaszinóban. Túlnyomó volt a maradi felfogás. Sőt az elnöklő mágnás Deák Ferencre hivatkozva azt mondta, hogy nem kell lemondani, mert azt, amit erő és hatalom elvesz, szerencse és más jobb fordulatok még visszahozhatják, de amiről lemondtak, azt soha. Elég élénk vita keletkezett, amelynek vége az lett, hogy négyen körülbelül úgy nyilatkoztak, mint ahogy a reform szól, t. i. meg kell tartani a régi Főrendiházból, ami abban becses, de kérlelhetetlenül ki kell metszeni belőle, ami a korviszonyoknak nem felel meg s a régi alakulatot a szenátus szellemében kell regenerálni. Én ismételten figyelmeztettem a mágnás urakat, hogy ismétlődhetik a Sybilla-könyvek históriája.

Rajtam kívül dr. Benedek Sándor, a közigazgatási bíróság alelnöke, azután dr. Némethy Károly v. b. 1.1., volt belügyi államtitkár, végre maga Wlassics is így nyilatkozott. Erdekes, hogy a többiek lassanként annyira közeledtek hozzánk, hogy ez az eszme jutott túlsúlyra. Az utolsó főrendi szélesebbkörű értekezlet az 1926. év tavaszán ugyancsak Wlassics elnöklete alatt tartatott, amidőn szintén különös eszmék merültek fel. Volt egy csoport, amely a reformot csak mint »ideiglenes«-t tartotta lehetségesnek. Mindenki helytelenítette, hogy a második törvényjavaslatban a király által élethosszra kinevezett éknek legfeljebb új kinevezés által akartak a Felsőházban helyet adni. Ennek képtelenségét Berzeviczy Albert mutatta ki. ' Rákosi Jenő pedig azt vitatta, hogy az egész reform ilyen s ő élte fogytáig főrendiházi tag marad, ha nem is nevezik ki újból. Végül Csernoch primás mondott köszönetet Wlassics fáradozásaiért az értekezletek összehívása körül. Én ezt a köszönetet oda kívántam módosítani, hogy amaz emlékezetes napon Wlassics

nem oszlatta fel a Főrendiházat, amihez nem is lett volna joga, de szolgálatot tett lélekjelenléte által. Ezt a primás is elfogadta. Végül felemlítettem, hogy szerintem az ideiglenes alkotmányreformot hangoztatok nagy tévedésben vannak. Az ellenkezik a nemzeti szuverenitást gyakorló Nemzetgyűlés alapeszméjével, amely ellen hiába protestálnak azok, akik ennek munkálataiban részt vettek. Csak az az ideiglenes törvény, amelyet *expressis verbis* annak mond ki a törvényhozás, amely minden hozott törvényt módosíthat, vagy eltörölhet. Annak hangoztatásával fejeztem be felszólalásomat, hogy szerintem a törvényjavaslat sikere attól függ, hogy milyen emberek jutnak bele azon angol mondás értelmében, hogy »not mesures, but men«

IV. **Birtokpolitikai törekvések.**

1. Telepítési szakértekezlet 1900-ban.

Felszólalás a Darányi Ignác elnöklete alatt 1900. évi január hó 18-23-án tartott szaktanácskozmányban, a telepítés s az ezzel kapcsolatos kérdések tárgyában.

Ismételve hangsúlyozták e vitában, hogy főleg gyakorlati szempontokból kell kiindulni s a telepítési kérdésnek lehetőleg gyakorlati oldalát kell megvilágítani és kidomborítani. De, bocsánatot kérek, az általános vitában, azt hiszem, mégis a leggyakorlatibb eljárás az, ha az egész ügynek elvi oldalát világítjuk meg, mert arra az első kérdésre mindjárt, hogy szükséges-e a telepítési tevékenységet szélesebb keretben folytatni, máskép, mint a telepítési politika medrének elvi meghatározásával felelni nem lehet. És én úgy tapasztaltam, hogy a telepítési politikának fontossága iránt nincs oly nagy egyértelműség e t. gyülekezetben, mint amilyen első pillanatra uralkodni látszik. Vannak – habár még nem nyilatkoztak – többen, akik a telepítésnek az eddigi mértékben való folytatását sem tartják szükségesnek. Kérem, vannak! Méltóztassék felszólalásaikat bevárni! Jönni fognak ilyen nyilatkozatok. Vannak azonfelül, akik a telepítési politikától sokkal többet várnak, mint amennyit nézetem szerint attól várni egyáltalában lehet. Minthogy pedig én e két felfogás közepútján haladok, bátor leszek pár

vonással jelezni, hogy mit tartok én Magyarország telepítési politikájának fontosságáról, és azt mennyire vélem méltánylandónak.

A telepítési politikát én nem tartom önálló politikának, hanem úgy gondolom, hogy az az állami feladatok megoldásánál követendő eljárás bizonyos nyúlványaiból következik. A népesedési politikának, a közgazdasági politikának, továbbá a szociálpolitikának bizonyos eszközöket más, mint a telepítési politika nem nyújthat; ennél fogva a telepítési politika e fontos, nagy és jelentékeny politikai követelmények szolgálatában kell, hogy álljon. Amennyiben a szükség, a népesedési – beleértve a nemzetiségi politikát is –, a közgazdasági téren és a szociálpolitika körében nyilvánul és más eszközökkel annak eleget tenni nem lehet, csak annyiban van ennek jogosultsága. Mert a telepítési politikának – amint már ismételtelen kifejtettük – igen nagy nehézségei vannak. Nagy akadály elsősorban az, hogy telepítési szempontból nem ismerjük az országot; másodsor az, hogy olyan szervezetünk, amellyel megismerhetnők, továbbá, amellyel e politikát hatályosan folytatni lehetne, nincs; harmadszor pedig az bizonyos, hogy az ország pénzügyi ereje nem engedi meg azt, hogy ezzel a politikával sokkal nagyobb mértékben foglalkozzunk, mint amennyire bennünket arra az égető szükség kényszerít.

Habár azonban ábrándos reményekkel e politikát folytatni nem lehet, de amennyiben szükség van rá, okvetlenül meg kell szerezni részére elsősorban a szervezetet, másodsorban a költségeket. Mert abban igaza van Beksics Gusztávnak, hogy amennyiben a telepítési politika által feltétlenül szükséges nemzeti nagy érdekeket kell védelmeznünk, a fedezetet is okvetlenül elő kell teremteni. De, amint a vita lefolyásából tapasztalható volt, az ország különböző vidékein annyi különböző igény és szükség merül fel a telepítés

szempontjából, hogy sablonszerűen elintézni e dolgot csakugyan nem lehet és azt a nagy nehézséget, amely e tekintetben felmerül, másként legyőzni, mint az erők kombinálásával, nézetem szerint, szintén lehetetlen. Ez pedig úgy volna eszközrendő, hogy az állami működés – amelynek a vezetés engedendő át – lehetőleg a társadalmi működéssel kombinálandó. Valóságos szervezetet kell e tekintetben létesíteni, valóságos intézetet, elsősorban azért, hogy az országot a telepítés szempontjából alaposan megismerhessük. Ez intézmény célja a dolog természete szerint nem lehet más, mint az összes társadalmi erőknek az állam által való felhasználása. Olyan szervezetet kell létesíteni, amely biztosítja e tekintetben az állandó következetes eljárást, mely a telepítési politikát függetleníti a kormányzatban történő változások esélyeitől, amely a szerzett tapasztalatoknak értékesítését nemcsak közvetlenül, hanem a jövőre is biztosítja és amely szervezet ilyenformán az állandóságot ebben az egész eljárásban fenntartja. Az én nézetem szerint a telepítés jótékonyági és ápolási elemekkel van szaturálva. A telepítés költségbe kerül; és ha a mi telepítéseink nem sikerültek olyan mértékben, mint ahogy kívánatos lett volna, az részben talán – a szervezetlenségen kívül – annak is tulajdonítható, hogy a telepek létesítése alkalmával nem hoztuk meg a kellő áldozatokat. Azzal tisztában kell lennünk, hogy a telepítés nemcsak nálunk, hanem mindenütt sokba kerül és sokba kerülend a jövőben is; ennél fogva a telepítés bizonyos mértékben áldozathozatalt jelent és azok, akik ezt az áldozatot megkapják, bizonyos mértékben ajándékot kapnak. A jótékonyágnál pedig tapasztalható minden téren, hogy azzal nagyon könnyű visszaélni; akik a telepítés kérdésével foglalkoztak, tapasztalhatták, mennyi visszaélés történik itt is, mennyi nem arra való elem karoltatik fel kezdetben és később

sem elimináltatnak ezek elég gyorsan. Nincs keJlő vezetés magukon az egyes telepeken; a sikertelenség jelentékeny részben ennek tulajdonítandó. Mindezeknél fogva szerény véleményem szerint úgy kell eljárunk, hogy az egyes telepekbe a társadalmi elemeket akként vonjuk be, mint ahogy az pl. Németországban történik, az ú. n. Ansiedlungs-Commission-nál és amint az a jótékonyág és a szegényügy terén történik, hogy a telepések bizonyos nobile officiumot magukra vállaló egyénekre bíztnának. Ezek az egyének, akiket a gazdasági egyesületek jelölhetnének ki, folytonosan figyelemmel kísérnék a telepések eljárását, életmódját, gazdálkodását, tanáccsal szolgálhatnának nekik és egyúttal azok állapotáról jelentéseket tehetnének a kormánynak. Az ilyen bizottságok fölé esetleg egy conseil supérieur-t lehetne állítani, amely nagy tanácsnak támogatásával azután a központ folytonosan tudomással bírna az összes telepek helyzetéről.

Ilyen szempontból kezelve a kérdést, bizonyos hagyomány, határozott eljárás fejlődnek ki, mely a kormányváltozás esélyeitől teljesen érintetlen maradna; így azután következetesen járhatnánk el mindig a helyi szükség mérvei szerint. Mert én a telepítés tekintetében nem mennék tovább, mint amennyire a szükség bennünket okvetlenül kényszerít. Ilyen szükség azonban tényleg sok vidéken jelentkezik. Jelentkezik közgazdasági szempontból és jelentkezik népesedési politikai szempontból. A nemzeti politika tekintetében hasonlóképp igen fontos teendőink vannak. Hisz csak a mai ülés folyama alatt is hallottuk, hogy milyen feladatok volnának pl. Erdélyben és Felső-Magyarországon megoldandók; ezeknek irányítása azonban lehetetlen, úgy hogy egy pár, bármilyen szakavatott és buzgó hivatalnok által kielégítő módon eszközöltessék. Erre egy nagyobb szervezet szükséges és én meg vagyok győződve, hogy a magyar társadalomnak és

az illető birtokos osztálynak bevonása nélkül ezt a kérdést helyesen megoldani nem fogjuk. A társadalom közreműködése nélkül az eddig elköltött milliókon kívül még újabb milliókat fogunk kiadni, de az eredmény nem lesz nagyobb, mint volt eddig. Ennélfogva azt kívánom, hogy e tekintetben magában a hozandó törvényben tétessék intézkedés arra nézve, hogy az állami és társadalmi idevágó közreműködés miképpen szabályoztassék. A részletekbe természetesen nem megyek bele. Ezeket is csak azért hoztam fel, miután itt még nem emlékeztek meg róluk, pedig úgy hiszem, hogy ez az összes eddigi vitatkozásoknak mintegy corollariumát képezi. Ezt vagyok bátor az elnöklő miniszter úr szíves figyelmébe ajánlani.

2. Újabb szakértekezlet a földbirtokreformról.

Beszéd a földbirtokreformról szóló törvényjavaslat ügyében az 1920. évi május hó 12-én, az Országház delegációs-termében tartott értekezleten.

Ha mindjárt a tanácskozások kezdetén bátor voltam szót kérni, ez azért történt, mert némileg érdekelve vagyok a dologban, amennyiben azt hiszem, hogy azok az alapelvek, amelyek ennek a törvényjavaslatnak készítésénél szem előtt tartattak, már évekkal ezelőtt olyan lelkiismeretes és gondos megvitatás tárgyai voltak, hogy csak a közmegnyugváshoz járulok hozzá azzal, ha utalok e tanácskozásokra.

Esztendőkkel ezelőtt, a világháború kezdete előtt három évvel, fejeztetett be egy nagy birtokpolitikai szaktanácskozás, amelyet beható tanulmányok előztek meg. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület, amely ellenlábasa volt a Jászi Oszkár-féle társadalomtudományi és egyéb bomlasztó elveket hirdető egyesületnek, annakidején kötelességének tartotta, hogy mint semmi

irányban nem érdekelt testület, a birtokpolitikával is foglalkozzék. Mi akkor a világ 12 nagy államának birtokpolitikai viszonyait tanulmányoztuk és egy másfél évig tartott szakértekezleten vitattuk meg a helyes birtokpolitika alapelveit. És most, mikor ezt a javaslatot áttanulmányoztam, nagy örömmel és megnyugvással láttam, hogy az ezen régi szaktanácskozás alkalmával felmerült és megállapított nagy alapelvek mind le vannak fektetve ebben a javaslat-tervezetben. (Helyeslés.) Elmondhatjuk tehát, hogy az előttünk fekvő törvényjavaslat nem egy alkalmi törvényhozási kísérlet, hanem jól megfontolt és biztos alapokon nyugvó alkotás, amelynek betérjesztéséért a magam részéről nagyon hálás vagyok mindazoknak, akik e javaslat elkészítésében közreműködtek.

Az 1890-i és azon idők között, amidőn az első mezőgazdasági munkásmozgalmak megindultak, valamint a világháború kitörésének időpontja között egy igen hosszú időszak, 24 vagy 25 esztendő telt el s ezen közbeeső idő alatt a közzgazdasági tényezők a közvélemény és általában a magyar értelmiség mindig igen behatóan foglalkozott a birtokpolitikával. De nem volt senki, aki e kérdésnek nemcsak elméleti, de gyakorlati megoldásához is hozzá mert volna nyúlni. Ezért nem kívánatos, hogy a dolog most úgy tűnjék fel, mintha kényszerű szükség szorított volna bennünket ezen kérdés tárgyalására. A kérdés, amellyel most foglalkozunk, mindig aktuális és mindig égetően sürgős volt. A földbirtokpolitika tulajdonképpen minden nemzetnek legfőbb szociális politikája, a szociális politikát pedig nem szabad intéződni engedni, hanem intézni kell (Úgy van!) s ezért nagy mulasztás volt a mi részünkről, hogy a jobbágyok felszabadítása és a földtehermentesítés után egészen a legújabb időkig, 50-60 esztendőn át, tulajdonképpen nem foglalkoztunk földbirtokpolitikával. (Igaz! Úgy van !)

Olyan hiányok és olyan mulasztások történtek, amelyekkel már korábban foglalkoznunk kellett volna, lehetőleg még akkor, amidőn a közvélemény meg lehetőségen hidegen ítélte ezekről a dolgokról. Hiszen éppen az előbb említett nagy szaktanácskozmány hosszú évekkkel ezelőtt olyan elveket állapíthatott meg, amelyek most, íme, ebben a javaslatban is le vannak fektetve. Ilyen körülmények között a javaslatot melegen üdvözlöm és legteljesebb elismerésemet nyilvánítom azokkal az urakkal szemben is, akik ezen csupa helyes elvek alapján mozgó tervezetet készítették. (Éljenzés.)

Az előttünk fekvő munkálatban a birtokpolitika az, amely a maga egészében, hogy úgy mondjam, meg van fogva, már tudniillik nem az egész birtokpolitika, hanem az agrárpolitika, - az agrárpolitika, amely szemben áll a mezőgazdasági politikával, a föld felosztásával. És az agrárpolitika tulajdonképpen a birtokkategóriák helyes arányának megállapítására vonatkozó rész. Az agrárpolitikának ez a része itt intézményesen van felkarolva s ezért én ebben a törvényjavaslatban nem látok tisztán úgynevezett kerettörvényt. Nem csupán felhatalmazás az, tisztelt uraim, ami itt van, mert én azt látom, hogy e tervezetben intézményes biztosítéka rejlik annak, hogy a birtokpolitika, ha ez a törvény helyesen végrehajtatik, se politikai, se - hozzáteszem - kormányzati széleseknek kitéve ne lehessen.

Helyes alapon nyugszik ez a javaslat először azért, mert a birtokkategóriák közötti földmegosztást olyan állandó feladatnak tekinti, amellyel nemcsak most kell foglalkozni. A nagy-, közép- és kisbirtokoknak, valamint a törpebirtokoknak egymáshoz való viszonya fontos nemzeti kérdés. Minden birtokkategória háta mögött osztályok vannak, amely osztályok egyúttal a nemzetnek fontos alkotórészei, elemei és így azok

az egyoldalúságok, amelyek bizonyos birtokpolitikának és bizonyos birtokkategóriáknak felkarolására irányulnak, nemcsak termelési és szociális, hanem általában nemzeti szempontból is veszedelmesek. Szükség van nemcsak a kisbirtokokra, hanem szükség van a többi kategóriákra is. Mindeniknek megvan a maga nagy politikai és társadalmi jelentősége. Én nagy szerencsétlenségnek tartanám, ha Magyarországnak nem volna erős nagybirtokossága. (Igaz! Úgy van!) A nagybirtokosságnak, ha a maga erkölcsi és politikai feladatait teljesíti, roppant súlya van minden országban. Nem lehetünk kis paraszt reszpublika, mert akkor nem vagyunk képesek megállni helyünket. Nekünk szükségünk van egy hazafias, kötelességeit felismerő és azokat teljesítő nagybirtokosságra nemcsak termelési szempontból, de politikai és nemzeti szempontból is. (Igaz! Úgy van!) Nagy hiba volt, hogy a mi középbirtokosságunkat pusztulni engedjük, amely birtokososztálynak pedig óriási jelentősége volt szabadságaink kivívásában, nyelvünk megtartásában, általában a nemzeti lét biztosítása tekintetében. (Igaz! Úgy van!) Nagy hiba volt 1848-ban, hogy az ugrás rohamosan történt és nagy hiba és szerencsétlenség volt, hogy a birtokosztályozásokat a jobbágyterhek megváltását, a föld tehermentesítést nem hazafiasán érző intézők vezették. (Úgy van!) Ez volt az első lökés, ez volt a pusztulás kezdete.

A kisbirtokosságnál, amely a meglévő birtokkategóriák között még a legerősebb, nézetem szerint helyesen fogja fel a törvényjavaslat úgy a dolgot, hogy ezen birtokkategóriák között a helyes arányt helyreállítani és azt – mindig szem előtt tartva ennek szükségességét – továbbra is fenntartani igyekszik. És ezért nem lehet itt a dolog természete szerint hatalmi kérdésről szó. Ennek a feladatnak megoldására a tervezet senkit sem javasol olyanul, mint aki ezt a politikát

vezetni, irányítani hivatott. De természetes, hogy ez még sem lehet más, mint a közigazgatásnak ezen téren legfőbb szerve, maga a földművelésügyi minisztérium. A minisztérium keze azonban, amint ő excellenciája az elnöklő miniszter úr mondotta, meg van kötve egy olyan intézmény által, amely ha helyesen működik, nézetem szerint eleget fog tenni annak a kötelességének, hogy szabályozója legyen az egyensúly megteremtésének és a helyreállított egyensúly folytonos fenntartásának. Az elővételi jognak időhatárhoz való kötése lehetőséget nyújt arra, hogy valamely szerv ezt a kiegyenlítést eszközölje, ez a szerv pedig nem lehet más, mint egy állami és társadalmi elemekből alakult organizmus. Az országos birtokrendező tanácsnak kellene ennek lennie és én a javaslat erre vonatkozó intézkedéseit szerencséseknek tartom.

Azokon a szaktanácskozásokon, amelyekről az előbb említést tettem, igen bőven, hónapokon keresztül beszéltünk arról a kérdésről, hogy a társadalomnak és az államnak e tekintetben vállvetve kell működnie. Ezt az eszmét hirdette különben a közvélemény sok más testülete is, de megvalósítható nem volt soha. Ezért igen nagy vívmánynak tartom most ezt a javaslatot. Ezen intézmény, tudniillik a birtokrendező tanács által, amely részint társadalmi, részint állami elemekből alkotott testület lesz, feltétlenül biztosítani kell az egyensúlyt, mindenféle egyoldalúság kiküszöbölését, hogy ez a tanács ne csak a birtokkategóriák helyes arányának helyreállítását eredményezze, hanem annak fenntartása érdekében folytonosan hathatósan működ-hessék közre a jövőben is.

A másik nagy elv, amely ezen törvényjavaslatnál alapul szolgál az, hogy a mai társadalmi rend alapján áll, a magánjogot lehetőleg tiszteletben tartja, de természetesen a földbirtok jellegének megfelelően. Mert a földbirtok nem közönséges jószág. Épügy nem

közönséges jószág, amint nem közönséges folyadék a vér. A földbirtok a nemzet főtulajdona, nem szaporítható valami; ezzel helyesen kell gazdálkodni a nemzet érdekében. A magántulajdon sem egyéb, mint célszerűségi intézmény, ennek a nemzeti tulajdonnak helyes kezelése szempontjából. Ezért a magántulajdont lehetőleg kímélni kell addig a határig, ameddig az azzal való élés ellentétbe nem jut ezen nagy nemzeti érdekekkel. És én úgy találom, hogy a jelen esetben a javaslat nem megy tovább a magántulajdon korlátozásában és a magántulajdon használatára és élvezetére csak annyi befolyást gyakorol, magába a magántulajdonba csak annyira nyúl bele, amennyire az okvetlenül szükséges.

A további nagy elv, hogy a föld természetesen kártalanítás tárgya kell, hogy legyen, azt egyoldalúlag elkobozni nem szabad. Sem az elővételi jognak, sem a megváltási jognak, sem pedig a kisajátítási jognak gyakorlása nem egyoldalú intézmény. Nem az általában és nem az a jelen esetben sem. Nekünk szükségünk van a kisajátításra azért, mert bizonyos, hogy az ország egyes vidékein másképen nem lehet a helyes birtok-kategóriái arányt létesíteni, mint azáltal, hogy a nagybirtokok egy része kis aj át itt a tik. Erre pedig most szükség van.

Hogy egy bizonyos időhatárt szab meg a tervezet, az nagyon bölcs dolog és ha meg tudja csinálni a kormányzat a tanáccsal való egyetértésben azt, hogy erre a kisajátítási jogra időközben egyáltalában ne, vagy csak igen kevésbé legyen szükség, szóval, hogy lehetőleg kevés kényszerűség álljon elő, úgy ez nagy vívmány lesz. Ezenfelül azonban az említett okokból, mindenesetre lehetőség szerint, fenn kell tartani a jogbiztonságot is.

A kisajátításon kívül van azután még az államnak egy funkciója, amit teljesítenie kell és ez a parcellázás.

Erre nézve a már többször említett szaktanácskozmánynak az volt a véleménye, ami ebben a javaslatban is le van fektetve, hogy a parcellázás lehetőleg az állam által eszközöltessék, de azért ne legyen kizárva a privát vállalkozás sem, ha egy tisztességes vállalkozó, vagy maga a földbirtokos akar parcellázni. Megfelelő biztosítékok és megfelelő ellenőrzés mellett a parcellázást ilyen esetekben is meg kell engedni. Általában véve a mai körülmények között, azt hiszem, legjobban az állam maga, illetőleg a tanács ellenőrzése mellett, az állam közegei parcelláznak.

A magánparcellázás megtiltása egyrészt nagy felháborodást idézhet elő, másrészt pedig az eddigi tapasztalatok szerint a mi körülményeink között nem is kívánatos. Lehetnek azonban esetek, midőn maga a földtulajdonos akar parcellázni, vagy amikor igazán altruisztikus intézmények akarják a parcellázást végezni, s akkor én ezt az állami parcellázás mellett megengedhetőnek tartom. Ha pedig – ami felhozott egy másik alkalommal, amikor szintén erről a kérdésről volt szó – a nagybankok nem hajlandók parcellázni, ezt én nem tartom olyan nagy szerencsétlenségnek. (Igaz! Úgy van!) Általában érdekes, hogy azok, akik valamely irányban behatóan foglalkoznak valamivel, rendszeren olyan mentalitást sajátítanak el az egyes kérdések megítélésénél, amely mentalitás tulajdonképpen nincsen helyén. Azok a bírálatok, amelyek a tulajdonjog lehető óvásának, továbbá a kis, parcellázott birtokokat szerzett kategóriák ideális érdekeinek szempontjából érvényesülnek, csaknem mindig üzleti mentalitással dolgoznak. (Igaz! Úgy van!) Erre a kritikára tehát nem lehet sokat adni.

Ami ennek a javaslatnak további alapelveit illeti, nagyon fontosnak tartom azt az elvet, amely szerint az ellenőrzés az egész vonalon szükséges és kell, hogy legyen egy olyan biztosíték, amely a vissza-

éléseket lehetőség szerint minden tekintetben korlátozza. A javaslat nagy előnyül tudom be azt, hogy sok olyan intézkedés van a törvényjavaslatba magába felvéve, amely más körülmények között tulajdonképen végrehajtási és egyéb rendeletekbe szokott felvételni. Így például a telekkönyvre vonatkozó szabatos intézkedés nagy előnye a javaslatnak. Azáltal, hogy minden részletesen, technikailag tüzetesen van megállapítva, a hibák szűkebb határok közé szorulnak s ez magábanvéve is megnyugvással vehető.

Ami a javaslat egyéb intézkedéseit illeti – értem az elvi rendelkezéseket –, azok olyanok, a melyek a most említettekből határozottan folynak. De a tüzetes rendelkező intézkedések mégsem mindenben helyesek. Így a kötött birtokoknál és némely nagybirtoknál történő parcellázások és kisajátítások, valamint haszonbérleti kérdések, nézetem szerint, nincsenek kellőleg figyelembevételre, már pedig a haszonbérlettel és a bérleti joggal nem szabad felületesen elbánni, arra nagy súlyt kell helyezni. A haszonbérleti jog helyes fejlesztése Magyarországon birtokpolitikai szempontból szintén igen fontos. Fontos több szempontból. Először azért, mert általában nagyon kívánatos, hogy bizonyos területek bérletileg kezeltessenek, másodsor pedig azért is, mert enélkül nem leszünk abban a helyzetben, hogy a kisbirtokot szerezni óhajtóknak földet adhasunk tulajdonul. Az azonban lehetséges, hogy földbérlőszövetkezetek alapján, vagy külön-külön is bérlőhöz juttassuk őket. így különösen a hadirokkantak egy részét. De ezenkívül az Amerikából visszavándorolt egyének egy része is olyan lesz, amely üzleti tőkével talán igen, földvétel-ár tőkével azonban aligha fog megfelelő értékben rendelkezni. Nagy hiba volna tehát, ha ezeknek lendületesebb módon, nagyobb mértékben nem lehetne bérlet útján földet juttatni. (Úgy van!)

A földhaszonbérleti jognak kifejlesztése más tekintetből is igen fontos, mert ezáltal a nagybirtokok kezelése is jobban lesz hasznosítható, mintha csupa kisbirtoknak osztatnának fel a nagybirtokok. Egyelőre ugyanis nem várhatjuk a többtermelést a kisbirtokosoktól. Általában be van bizonyítva, hogy a kisbirtok nem tud olyan igazi haszonnal dolgozni a többtermelés terén, mint a nagybirtok, ezenfelül pedig a mezőgazdasági munkásosztálynak sem tud a kisbirtok olyan mértékben szolgálatot, munkaalkalmat nyújtani, amint képes erre a nagybirtok. Eltekintve tehát a nagybirtok politikai és társadalmi jelentőségétől, rendkívül fontos az, hogy a nagybirtok ilyen bérlőszövetkezeteknek is bázisául szolgálhasson. Ehhez természetesen megfelelő jogi szabályozás szükséges s ezért kell az, hogy a haszonbérleti jog lehetőleg kifejlesztessék.

Sajnálatomra most már tovább nem vehetem igénybe becses figyelmüket, mert a felszólalásokra szabott idő letelt s így amire még utalni kívánok, azt csak sommásan tehetem.

Mindazzal, ami ebben a törvényjavaslatban foglaltatik, a birtokpolitikai reformok még nincsenek kimerítve. A dolog természete szerint egy egész sorozata következik még olyan intézkedéseknek, amelyek itt csak érintve vannak. Így például az örökösödési jog, az otthon mentesítése, a kötött birtokok szabályozása – amely itt említve nincsen, de amelyről szólnom kellett –, ezek mind olyan fontos kérdések, hogy azok megoldása nélkül ezzel a javaslattal a főkérdést még nem intézhetjük el. Mivel azonban mindezekről most még nincsen szó s mert ezeknek amúgy is okvetlenül be kell következniök, ezen rendelkezések elmaradásáért nem is okolom a javaslat szerzőit, azt azonban újból is hangsúlyozni kívánom, hogy ezen hiányok ellenére is, se a közvélemény, se a törvényhozás ne tekintse ezt a javaslatot alkalmi törvényhozási alkotásnak, hanem

olyan alapintézkedésnek, amelynek hivatása, hogy az általam említett és nyomatékosan hangsúlyozott igen fontos problémákat megoldani segítsen és a birtokkategóriák között az állandó, helyes megoszlást fenntartsa. Ennélfogva bár magát a javaslatot, amelyben vannak hibák is – amilyen a már említett haszonbérleti jog szabályozásának az osztó igazság szempontjából való nem minden tekintetben sikerült megvalósítása, továbbá több hiányos és célszerűtlen intézkedés, így legfőként, hogy a pénzügyi rész egyelőre függőben tartatik –, mondom, bár magát a javaslatot nem tarthatom kifogástalannak, magát a főkérdést nézetem szerint mégis helyes alapelvek alapján oldja meg a tervezet s ezért én azt a tárgyalás alapjául elfogadom, sőt a magam részéről melegen üdvözlöm is. (Élénk helyeslés.)

V.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

1. A magyar társadalom tudományos szolgálata.

Beszéd a Magyar Társadalomtudományi Egyesület alakító közgyűlésén,
1907. évi április hó 28-án, a régi műegyetem nagytermében.

Midőn az alakítandó Magyar Társadalomtudományi Egyesület előkészítő bizottságának megtisztelő megbízása folytán e helyet elfoglalni van szerencsém, annak nevében s melegen és hazafias örömmel üdvözlöm szép számmal megjelent rokonnézetű tagtársainkat. – Nagy feladat megoldására kívánunk szövetkezni, midőn arra vállalkozunk, hogy a tárgyilagosan minél alaposabban felismerendő társadalomtudományi nagy igazságok alapján megnyugvással követhető üdvös irányt mutathassunk ki számtalan köz- és magánbajjal küzködő nemzetünknek. Ez a feladatunk amily magasztos, épp oly nehéz is. Magasztos, mivel lehet-e lélekemelőbb tevékenység valamely nemzet hű fiaira nézve, mintha ennek a legnagyobb emberi szerves közösségnek a révkalauz életfontosságú szolgálatait teljesíthetik oly veszélyes utakon, ahol a hajó vezetésével megbízott kapitányok és kormányosok sem ismerik ki magukat? De egyszersmind nehéz is ez a feladat, éppen mert nagy erkölcsi felelősséggel jár, s mivel oly különös ismeretek adják reá a jog-

címet, amelyekkel az emberek általán nem bírhatnak, minthogy azok megszerzése, gyarapítása és hasznosítása lelkiismeretes, kitartó és odaadó huzamos fáradságot tételez fel. Sajátos ellentmondások képezik fajunk valójának főjellemvonásait. Azoknak hosszú sorozatából most csupán egyet kívánok kiemelni, azt, hogy az ember a maga mindenek fölött társas természetét és ennek csupán nagy, esetleg végzetes károkkal mellőzhető követelményeit oly könnyen, sőt örömet téveszti szemei elől. Ez egyfelől oka annak, hogy létünk legnagyobb problémáit a szociális kérdések foglalják magukban, másfelől pedig innen származik, hogy fajunk azok megoldásánál követi el a legnagyobb tévedéseket és hibákat, amelyeket az Alkotónak többi társas jellegű teremtményei könnyű szerrel kerülnek el, midőn természetadta ösztönük parancsszavának egyszerűen csak engedelmeskednek. Az a tény, hogy a folyton szaporodó, bővülő és mélyülő társadalmi tudományok mellett vagy fölött egy külön, önálló társadalomtan, a szociológia késői alakulásának mind határozottabb körvonalait látjuk, maga is világos bizonyítéka annak, hogy az ember társas életének helyes, tudniillik valójának és körülményeinek igazán megfelelő törvényeit oly nehezen, majdnem azt mondhatni, kínosan tudja megállapítani és alkalmazni. Sőt, ha egyes nemzeteknél ez kielégítő módon sikerült is, a többiek oly kevéssé tudják annak hasznát venni, hogy elsajátításukért az egész tanpénzt nekik újból s nem egyszer ismételve meg kell fizetniök. Ennek tudata bírt reá bennünket, akik az előkészítőbizottságba állottunk össze, hogy ez egyesület létesítésének előmunkálatait végezzük. Mély meggyőződésünk, hogy erre az egyesületre nemzetünknek rendkívül nagy szüksége van; de csak akkor, ha biztosítani tudjuk, hogy az valóban tudományos és igazán magyar leszen.

A tudományosság kívánalma föltétlenül megköveteli, hogy az semmiféle pártnak, vagy felekezetenek szolgálatában ne álljon. A való, a tények és az igazság alapján kell vizsgálnia az ember társas természetének kétségtelen követelményeit és a társadalom gyakran oly bonyolult jelenségeinek törvényeit. Három negyedszázad telt el, mióta a Legnagyobb Magyar szóval, tettel és példája által szociális tudományra oktatta imádott nemzetét, amely tanításait mind e mai napig sem szívlelte meg eléggé. Pedig ő már akkor hirdette, hogy az igazságot megtalálni semmi-
ben sem lehet, míg tudományunkat máshonnan akarjuk meríteni, mint a változhatatlan természeti törvényekből. De ezt míveljük akkor is, ha a léleknek kifejtett gazdagságait tesszük boldogságunk alapjává s nem az anyagnak oly hamar elromló kincseit. Az életnek legnagyobb tudománya abban áll, ha elhárítjuk azt, ami a természetet homályba borítja. És, hála az Égnek, a természet törvényei, amelyeket mi gyarló emberek oly könnyen félreismerünk, tüzetesebb vizsgálat után mindig azt mutatják, hogy a legfőbb igazság és a legnagyobb boldogság azonos fogalmak. A természet dönthetetlen szent törvényeit kell az emberi élet minden terén szem előtt tartani, mert hiszen a társadalom, az alkotmány és az országglás berendezése, vezetése és fejlesztése, sőt a nagy és jó általában sem függ önkényunktől. Csupán a való és igazság biztos kalauzai az emberiségnek. Nem a látzat, hanem egyedül amazok hordják magukban a lehetőség, a siker és az állandóság biztosítékait, mert az egész világnak épp úgy, mint a mechanikának főaxiómája: az igazság. – Ha tehát egyesületünkkel a nemzetnek csakugyan szolgálatokat akarunk tenni, íme, a Széchenyi szavahihető tanúsága szerint is annak elfogulatlanul, tényleg tudományosnak kell lenni.

De másrészt épp oly mértékben a magyar viszonyok alapján, a világos magyar ész, józan felfogás és hamisítatlan, őszinte, önzetlen magyar nemzeti érzés érvényesülési terévé kell azt tennünk. Lehetetlent nem akarhatunk. Mi nem közvetlenül az emberiségnek, hanem igen is annak a magyar nemzet részére teljesített értelmi és erkölcsi minél hathatósabb szolgálatok révén akarunk javára dolgozni. És midőn erre törekszünk, meg vagyunk róla győződve, hogy az sem egyéb, mint a természet törvényei szerinti, tehát tudományosnak egyedül elismerhető eljárás. A természet ugyanis az emberiség fejlesztésének is főszeközévé nem az általános és örök békét, amelyre mint mérséklő eszményre törekedni lehet, szép, sőt szükséges, hanem valójában a folytonos versenyt, a többé-kevésbé éles küzdelmet alkotta. Ez vitte fel mai magaslatára és a jövőben sem fogja azt más tovább emelhetni. A létért folytatott harc és az alkalmasabbnak túlélése (the survival of the fittest) nem az újkori természettudósok felfedezése. Hiszen ezeket már jóval előttük nemcsak régibb természetbúvárok, de bölcs és sikeresen működött államférfiak is nyíltan ismételve vallották. Amazok csak meggyőzően tudták e tételek igaz voltát bizonyítani. Széchenyi például nem egyszer határozottan úgy nyilatkozott, hogy minden győzelem a fölénytől függ, s nincs más jog, mint az erősebbnek joga. Hanem persze ezalatt nem értette a csupán fizikailag és anyagilag erősebbet. Sok ezerszer, a legkülönbözőbb alkalmakkor ismételte, hogy csak az értelmileg és erkölcsileg nemesített és valóban kifejlesztett erejű nemzetiség mentheti meg a magyart; ennek a mentő gondolatnak céljaira kell tehát minden igyekezetünket egyesíteni és az összes erőket hasznosítani.

A legújabb kor tapasztalatai és ezek alapján annak tudománya csak határozottabban mutatják ki,

hogy bármennyire óhajtsák is a jószívű emberek, a természet nem nyugodt helybenmaradást, hanem folytonos versenyt, nem enyhe békét, de szilárdító küzdelmet, sőt harcot, háborút akar, hogy a maga nagy céljait megvalósítsa. Ez a küzdelem észlelhető az egész szerves élet terén, az mutatkozik az ember összes nagyobb társas közösségeinek körében is. Amint a társadalom alapsejtjét képező szűkebb családi fészken, amelynek igazán hatályos összekötő kapcsa a kölcsönös vonzódás, a szeretet és önfeláldozás, túlmegyünk, már az osztályokon belül is, annál inkább a nemzeti élet mezején, a leghatározottabb módon pedig a fajok és nemzetek egymáshoz való viszonyában erős versenyre, sőt kíméletlen tusára találunk. Csakhogy ez a verseny a nemzeteken belül a közös nagy érdekek kiérvényesítése és tudata folytán korlátolt. Az életérdekek közössége megteremti az egyetemlegességet, a szolidaritás fogalmát és érzelmét. És a nemzeti közösség védőszárnyának annál szükségesebbnek kell korunkban feltűnni, minél élesebbé válik az összes fejlemények hatása következtében a nemzetek érdekharca, amely minden komoly lehetőség esetén alapjában véve életre-halálra szóló - ha nem is mindig véres - küzdelem. Azonban az erős nemzetek között is, amelyek nem mindig egyúttal a legnagyobbak, van bizonyos mérvű egymásrautaltság, de ez korántsem oly határozott és szerves természetű, mint amilyen az egyes nemzeteket alkotó elemek vagy részek kölcsönös egymásrautaltsága. A nemzetek közt uralkodó verseny elve, amely mellett az egyetemlegességé csak másodlagos jelentőséggel bír. Ellenben a nemzeti élet főfő elve a szolidaritás, amely azonban mint a haladás tényezőjét a vetélkedést nemcsak megtűri, hanem meg is követeli, de persze csak a második sorban. A nemzeti egyetemlegesség elsőrangú, mindenekfelett álló fontosságát a más nemzetekkel akarva

nem akarva folytatott kíméletlen versenyben, küzdelemben, esetleg élet-halálharcban szükséges minél nagyobb, minél teljesebb és igazibb benső erő kifejtés műlhatatlan volta a legvilágosabban bizonyítja. Csak az erős, szívós nemzet maradhatván fenn, ennek hogy erőtényezőit mind felhasználhassa, életképes összes gyenge elemeit is meg kell becsülnie és fejlesztenie. Sőt a nemzeti szolidaritás lehető emelése az összes gyenge elemek megfelelő felkarolását is kívánja.

Ezt a nagy nemzeti érdeket szolgálja a természetes meleg nemzeti érzés, az összetartozandóság tudatának és érzelmének elemi ereje, amely az egyéni öntudat és önzés mellett – mint ez utóbbinak természetes korlátja – a legnagyobb organikus közösséghez való áldozatkész vonzódás alakjában a homokszemekhez hasonlítható egyénekből természetes folyamat útján megteremti a szikla ellentállásához fogható széttörhetetlen nemzeti egységet.

De valamint – a kataklysmáktól eltekintve – a természetben, úgy a nemzetek életében sincs ugrás, csak gyorsabb vagy lassúbb előre vagy visszafejlődés. Az adott összes külső és belső viszonyokhoz való adaptáció révén jött létre azok gyermek- és ifjúkorában – és pedig sok százados életműködési benső küzdelem folytán – a nemzetek jellege. Annak tehát mint alapnak a jövő fejlődés szempontjából is rendkívüli hordereje van. A történeti előzmények szem elől tévesztése ennél fogva annyi, mint a pozitív tudományos alap egy igen fontos részének oktalan mellőzése. Mi ebbe a hibába esni nem fogunk. Attól a keblünkben élő természetes kegyeleten kívül meg fog örízni bennünket az a tudat, hogy a társadalmi tudományokat csak pozitív, tehát túlnyomólag nemzeti alapon lehet elfogadható sikerrel művelni. Továbbá a nemzetnek eszéhez és szívéhez kell szólnunk, ha a tudomány, az irodalom és a gyakorlati élet embereit

ebbeli érzékük és tapintatuk fejlesztése által a magasabbrendű társiasságnak, amely nélkül rohamosan haladó korunkban nemzeti fellendülésre nincs remény, tényleg meg akarjuk nyerni.

Ebbeli feladatainkat jelen rövid üdvözetem szűk keretében nem domboríthatom ki; azok bővebb kifejtése a napirend egy további pontjánál minden bizonnyal teljesen kielégítő módon meg fog történni. Most csak azt engedjék meg, hogy törekvéseink szent voltának ez egyszerű jelzését egy hasonlattal fejezhessem be. A folyó év második hónapjában az egyik hollandi kikötőben tudvalevőleg a Berlin nevű gőzös rettenetes hajótörést szenvedett, midőn az óriási vihar derékban kettétörte azt. A mentésnek minden kísérlete hiúnak bizonyult. Egyízben mindazáltal kisebb mentőgőzössel sikerült nagy nehezen a roncs közelébe jutni, sőt kötelet is dobhattak az amazon életükért rimánkodó emberek felé. De megint erős áradat jött, amely megakadályozta, hogy a kötél a roncsot elérhesse, sőt a kisebb gőzös is végveszéllyel lévén fenyegetve, a további mentéssel fel kellett hagyni. Midőn a hajó maradványán levők észrevették, hogy az utolsó remény is hiú volt, leírhatatlan, de a partról távcsöveken tisztán látható iszonyú kétségbeesés fogta el a hajótörötteket, akik szerencsésebb embertársaiktól elhagyatva látván magukat, a halálfélelem őrzöngésébe estek. Midőn ezt a rémes történetet olvastam, megvillant agyamban a gondolat, hogy a mi nemzeti társadalmunknak is hány ezer szánandó hajótöröttje esdekel a létfenntartás utolsó reménysugaráért. Bokros társadalmi bajaink kegyetlen hullámai magasan járnak; miattok a mentés igen nehéz, sokszor merőben lehetetlen. Százazrek fognak még menthetetlenül elpusztulni, közülök sokan meg is átkozván a szerintük könyörtelen hazát. Ha nem akarjuk, hogy nemzetünk ily nyomorultan elvérezzék

és élve rothadjon el, akkor a mentés lehetővé tételének heroikus nagy munkájához azonnal hozzá kell látnunk. Szerencsére a társadalmi viharok, ha nem is rögtönösen, de tényleg mérsékelhetők, midőn a kisebb hullámjárás mellett az eredményesebb mentés is lehetővé válik. A tudomány szövéténekével kezünkben a mi nemes, magasztos tisztünk mind a kettő módjait és eszközeit kijelölni s az összes illetékes tényezők által elfogadtatni, hogy nagyon beteg drága nemzetünk minél kevesebb hajótöröttje jusson a süllyedés, a züllés, a kétségbeesés és pusztulás borzalmas örvényébe s a szerencsétlenek minél nagyobb száma köszönhesse megszabadulását ezen ország minden vésszel és viharral megküzdési képes, okosan emberies és nemzeti szellemtől áthatott társadalmi politikájának. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület alakuló közgyűlését e hő óhajjal nyitom meg. (Zajos helyeslés.)

2. A nemzeti életösztön ébresztése és ébrentartása.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. évi első füzetében.

A feladat, melyre a Magyar Társadalomtudományi Szemle körül tömörült írók vállalkoztak, amely egyszerűnek látszik első pillanatra, épp oly bonyolult, ha azt valaki fürkésző szemmel közelebről megtekinti. Az egyesület, melynek közlönyét képezi, a társadalmi tudományoknak, főleg a társadalomtanak (szociológiának) a tények, tehát a történeti előzményeknek is szem előtt tartásával nemzeti és igazán haladó szellemben való művelését és az ezek alapján kiemelkedő társadalmi politika térfoglalásának előmozdítását tűzte ki céljául. Evégből oly orgánusra van szüksége, mely eszméit, felfogását és törekvéseit nemcsak szabatosan megjelölni, hanem azoknak első-

sorban a magyar értelmiség minél szélesebb köreiből utat nyitni és állandó otthonot biztosítani alkalmas.

Mindenekelőtt magának az egyesületnek kell az egész magyar nemzet által maradandó haszonnal folyton szem előtt tartandó társadalomtani igazságokat tisztázni. Annak kell tehát soha meg nem szűnő és beható munkásságot kifejtenie. A társadalomtani igazságok ugyanis határozottan relatív jellegűek, amit a legjobban bizonyít az, hogy midőn a társadalmi tudományok egy-egy helyen jól, sőt talán kiválóan bevált tanításait a maguk nyersségében alkalmazták mások, más viszonyok között, igen sok esetben óriási károkat, néha valóságos nemzetpusztulást idéztek fel velük.

A társadalomtudományoknak ez a viszonylagos természete mindazáltal azoknak sem tudományos becsét, sem használhatóságuk lényegét nem támadja meg. A tudományos érték biztosítása azonban itt és minden nemzet részéről a valóban megfelelő, odaadó tényleges művelésüket kívánja. De a társadalomtani igazságok azért nem különböznek a többi tudományos igazságoktól lényegben, melyeket, hogy tisztán láthatók legyenek, nem adott célzatok számára kell kutatni, hanem azért, hogy minden téren meg tudjunk felelni erre a kérdésre: mi van? A tiszta tudomány rendeltetése tehát itt is: tudni a tudás kedvéért.

De mivel a tudományos igazságok alapja, a társadalmi élet jelenségei a mi esetünkben, folyton, néha nagyon gyorsan változnak, világos, hogy kutatásunknak is szakadatlanul és olyannak kell lenni, mely a mindenkor adott helyzeteket, viszonyokat és körülményeket, a nemzet külső létfeltételeit és lelkületét szüntelenül lelkiismeretesen tekintetbe veszi. A közös emberi természet mellett ennél fogva a nemzeti sajátosságok is érvényesülni fognak az ily pozitív alapon mozgó vizsgálatok eredményeiben. Ebből kétségtelen,

hogy egy nemzet sem kaphatja másoktól készen, hanem a saját jóvoltáért erre hivatott fiai útján kénytelen a lehető tárgyilagossággal és kitartó munkával önmaga megszerezni és világlatban tartani azokat. Különbö a társadalmi élet irányítására szolgáló és annak szabályszerű működéséhez csakugyan mindig nélkülözhetetleneknek bizonyuló szilárd elvi támpontjai sohasem lesznek.

Igen magasztos, szép hivatása van tehát a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek, melyet eddig egyetlen más intézmény vagy társaság sem szolgált a maga elhatároltságában és teljességében. Ezt a hivatást széleskörű megfigyelések, meg nem álló adatgyűjtés és szakszerű adatfeldolgozás nélkül persze nem fogja betölthetni. Mindezt már a legközelebb jövőben célirányosan szerveznie kell és egyes szakosztályainak valóságos szociális akadémiai tevékenységet kellend évégből kifejteniök. Nem a legkisebb és legsürgősebb teendője lesz egy megfelelő szociológiai központi intézet teremtése és annak támogatására hazánk összes társadalmi érzékkel bíró erőinek s minden önzetlenül működni hajlandó közművelődési tényezőjének megnyerése. Az önismeret az egyes emberre nézve is nehéz dolog, tehát fokozottan az az oly nemzeti közösségekre nézve, melyek abban sohasem gyakorolták magukat. Mindezen kutatások alaposan felderített és megbírált eredményeit világos, lehetőleg megkapó közlések által közkinccsé tenni egyik fő rendeltetése ennek a folyóiratnak.

A tiszta tudomány művelése mellett feladatunk e részben egy lépéssel közelebb jutni az élethez is és annak gyakorlati céljai számára nem kész utasításokat, ami kevésbé lenne hasznos, mint szem elöl nem tévesztendő irányelveket felállítani. Valamint az orvosi tudomány és praxis nem merül ki a vények szolgáltatásában, úgy recipéket magukban véve egy nemzet

társadalmi élete számára sem lehet nagy előnnyel nyújtani, ha nincs, aki azokat az egyes esetekben alkalmazza és ellenőrzi. Nagy tévedés ugyanis azt hinni, hogy a kérdések megoldásának abszolutizmusával valami nagy és maradandó jót tehetünk. Az emberi élet szövevényessége mindig több és több felvilágosított egyénnek öntudatos, összhangzó cselekvőségét követeli. És a társadalom terén már mi is ott tartunk, hogy az egész magyar hazafias értelmiség közreműködésére van szükség, ha szociális fejlődésünk egészséges irányát biztosítani kívánjuk. Minden igaz magyar ember jobb meggyőződése alapján apostol kell, hogy legyen e tekintetben, ha a távolibb és közelmúltban elhanyagolt zömét népességünknek vissza akarjuk adni a nemzetnek.

Mindig állott, de különösen igaz ma, hogy a szociális kérdés voltaképp semmi más, mint társadalometikai kérdés. Csakhogy a kötelességek kisebb vagy nagyobb kátéjával ezt a kérdést megoldani nem lehet. A kötelességet ismerni és – főleg tömegesen – teljesíteni, két egymástól nagyon különböző dolog. Ehhez a tudaton kívül a végrehajtás képessége és készsége is szükséges. Azért, annak, aki hasznos szociális politikát akar itt csinálni, mindenekelőtt a társadalmi érzéket kell nagy mértékben fejlesztenie nálunk is.

A történet tanúsága szerint ez a vállalkozás nem reménytelen. Hány esetben történt, hogy züllőfélben levő nemzetek a sír széléről tértek vissza és ismét jeles nemzetekké váltak? De minden ily esetben egyet meg lehet állapítani, azt, hogy az ily megújuló népben megint felébredt és megerősödött valami, amit sem a politikai hatalom, sem a gazdagság ereje, sem a magas külső műveltség varázsa nem pótolhat, a nemzeti életösztön. Ez eredetileg a fennmaradásért folytatott első életküzdelmek eredménye

szokott lenni. Azok hosszabb időre edzik meg sok életre való részét a nemzetnek. De ha a körülmények ezeket a legbecsesebb elemeit megkritikották, a később beállott tusák a létért s az azokból merített üdvös tanulságok újból megajándékozták azzal a nemzetet. Ez a nemzeti életösztön pedig abban áll, hogy a nép minél több egyéne külön-külön és szerves közösségeikben mélyebb gondolkozás és nagyobb nehézségek nélkül, mintegy tapintat által vezetettve, önkéntelenül és megszokásból túlnyomólag azt tegye, ami neki és a legnagyobb szerves közösségnek, melyhez tartozik, hosszabb időt és gyakorlatot tekintve, mindig a leghasznosabb. Millió és millió családban érvényesülve ez életösztön, a feltornyosult nehézségeket is képes legyőzni és az ilyennel megáldott kisebb nemzeteket a netán ellenséges nagyobbak hatalma sem tudja megsemmisíteni, hanem, számba vévén, szövetségeseivé teszi őket.

A népek óceánján vad hullámok verte szigetet képező nemzetünk életösztöne, mely ezer éves múltja alatt szükségkép többször sikerrel jelentkezett és érvényesült, az újabb időben aggasztóan megfogyatkozott. Nemzeti életünk rendkívüli nehézségei leginkább ezért tűnnek fel oly ijesztő módon korunkban. Ahelyett, hogy mint az elsőrendű életösztönrel dicsekvő angolok, még hátrányainkat is előnyre fordítanók, természetes előnyeink is hovatovább hátrányainkká válnak. Sőt több irányban mutatkozó kétségtelen haladásunk is emiatt nem lehet egyenletes. A tapasztalás azt tanúsítja, hogy majd csökönyszerűen elmaradunk, majd pedig ugrásszerű rohammal akarjuk, illetőleg vagyunk kénytelenek mulasztásainkat pótolni. Pedig nemünk természetének nem ez, hanem a haladás és a konzervativizmus észszerű váltakozása felel meg. Emellett huzamosabban tarthatjuk meg azt, amit a múltban nagy erőfeszítéssel alkottunk s

ami jónak bizonyult. Azért a legfőbb gazdasági törvénynek, a lex miniminek, a népek életében az a követelménye, hogy idejében távolítsuk el intézményeink korhadt, elavult és magukat túlélő részeit, mivel a maradiság azzal az óriási veszéllyel fenyeget, hogy a múlt sok, még mindig becses alkotását a rohamos átalakulás elsepri. A magát öncélnak tekintő újítás nincs tekintettel a lehető pusztulásra, melyet maga után von, s lehetetlenné teszi a fontolva haladást, mely csak akkor újít, ha mindent összevéve, legalább kárt nem csinál vele. Az ilyen kapkodás természetes következménye és biztos jele annak, hogy nemzeti életösztönünk megfogyatkozott, aminek bizonyítéka az is, hogy értelmüket régen vesztett jelszavak uralma alatt állunk, melynek benső tartalmával alig, de formuláikkal annál inkább törődünk. Ez nem volna lehetséges, ha nemzeti életösztönünk kielégítően működne.

Már most az a kérdés, hogy ki és mi adhatja azt nekünk vissza? A felelet reá ez újabb kérdésben foglaltatik: vajjon ki törődik javunkkal széles e világon? Nem kaphatjuk meg azt tehát újra, ha csak a magyar értelmiség zöme nem tér ismét magába.

Ehhez az értelmiséghez, annak eszéhez, szívéhez, lelkiismeretéhez, sőt jól felfogott önérdékéhez szólani a kijelölt irányban képezi másik főrendeltetését Szemlénknek. A tömegekkel mi néhányan, sőt néhány százan sem bírunk, mivel azzal nem élünk folyton együtt s vele csak kis mértékben, kivételesen érintkezhetünk. Ellenben nem akarunk letenni a reményről, hogy ha a tudomány fáklyájával tárgyilagosan megvilágítjuk a mai tarthatatlan társadalmi helyzetet, melynek komolyságát és való természetét ma sok, különben jó érzésű és becsületesen gondolkodó hazafi sem látja, akkor hazánk minden nagyobb és kisebb helye számára folyton szaporodó apostolokat fogunk a nemzet társadalmi megújulásának szerezni.

Sem fáradságot, sem áldozatot nem akarunk kímélni, mert tudjuk, hogy ezidőszerint szükségesebb, tehát hasznosabb munkát nem végezhetünk, mintha a magyar társadalom lelkiismeretét, kötelességtudatát és erélyét, szóval a magyarság nemzeti életösztönét felébresztjük és megszilárdítjuk. Kutatni, vizsgálni, bírálni, összehasonlítani fogunk minden hazai és idegen, minden belső és külső mozzanatot, melynek alapos ismerete fontos e célból. Az igazságot egészen akarjuk látni magunk is és a szeretet kíméletével, de őszinteségével kívánjuk megmondani, hogy az igaznak, a valóznak, a szükségszerűnek és elkerülhetetlennek helyes felfogása és tettekész megszívlelése minél szélesebb körökben lehetővé váljék.

A nemzeti egységnek és emelkedésnek viszonyaink közt legfőbb biztosítékát a magyar politikai nemzeti gondolat megvalósulása képezvén, a magyarság nem elfogult, hanem igazán jogosult önbecsülésének és mások előtt való kétségtelen tekintélyének, mely csak mint a mindenféle valódi fensőbbségnek nyújtott önkéntes meghódolás bír értékkel, nagy horderejét hangsúlyozni és kimutatni nem szűnendünk meg. Az önző érdekek szülte ellenséges érzelem nem könnyen változik át szeretetté és a magyarság is érvényesülése közben azért sem lehet népszerűvé, mert már létele is sok mindenféle ellenérdekbe ütközik. Azt tehát kiérdemelni nem érdemes, mert határos az öngyilkossággal, de a tekintélyt – feltételeinek megeremtése által – ki is lehet erőltetni. A nemzetek boldogulásához az teljesen elegendő, de egyúttal nélkülözhetetlen is. Minden, valóban hasznos emberi, családi, polgári és gazdasági erény, melyek voltaképp karöltve járnak, a mondottakban bennfoglaltatik, a felhozottak után ennél fogva egyszerűen utalhatunk arra, hogy íme ez tudományos és gyakorlati rendeltetése e folyóiratnak.

Midőn azt első számával nehéz, de fontos útjára bocsátjuk, magunknak, akik kizárólag magasabb kötelességérzetből munkatársaivá szegődtünk, erőt és lendületet, de egyúttal a szent ügy által keltett minél gyakoribb ihletet is kívánunk; tisztelt olvasóközönségünköt pedig azt kérjük, ami nélkül összes becsületes és önzetlen törekvéseink dugába dülnek, hogy megfelelő fogékonysággal, jóakaró figyelmében részesítsen bennünket.

3. A társadalmi tevékenységnek szellemi és erkölcsi eszközökkel való célszerű irányítása.

Elnöki megnyitóbeszéd a Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1911. évi május hó 11-i közgyűlésén. Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1911. évi május havi számában (IV. évfolyam, 5. szám).

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület fennállásának második hármadik évkörében először jöttünk rendes nagygyűlésbe össze. Működésünk ez a stádiuma feladataink természetéhez képest már a belterjesebb munkásságnak volt szentelve. Mint a felolvasandó igazgatósági jelentésből majd látni méltóztatik, valódi erő kifejtés és tárgyias eredmény tekintetében a lefolytatott egy korábbi munkaévünk sem állja ki a versenyt. Csatányos sikerekre most már nem illik és nem helyes pályáznunk; azokban tavaly nem is volt részünk. De a törekvéseink komolyságába vetett bizalom társadalmunk éppen mértékadó köreiből meggyökerezvén, terjed és ahol az ellentétes áramlatokkal folytatott egyenlőtlen küzdelmünket bizonyos egykedvű székeszisszel szemlélgetik még, ott is mind általánosabbá válik az a meggyőződés, hogy a szociális eszmemozgalmak oly közegére, mint aminőt egyesületünkben sikerült megalkotnunk, a magyar társadalomnak valóban szüksége volt. De ennek a bizalomnak eleget tenni

és ekként a hideg szkepszist eloszlatni s fokozódóan fontosabb és terhesebb teendőinket úgy végezni, hogy amazt tovább is megtarthassuk, ezek révén pedig a magyar társadalom mai nagy és gyors átalakulásánál nyomatékosabban működhessünk közre, ma sokkal nehezebb, mint aminő az egyesület megalapítása volt.

Feladataink már a közeljövőben múlhatatlanul több szellemi, erkölcsi és anyagi erőt kívánnak meg, mint amennyivel eddig rendelkezünk. A kapottaknál e részben napjainkig többet kívánni talán szerénytelenség lett volna, mert az élvezettek is előleget képviselhettek csupán. Most azonban eljött az ideje annak, hogy odaadó, buzgó és nem egy irányban eredményes munkásságunkra hivatkozva, erősebb támogatást, különösen több rokonszenves, tevékeny érdeklődést és hathatósabb jóakaratot kérhessünk a nemzeti szellemű közönségtől. Ez ugyan manapság sok életérdekű kérdés által van folyton igénybevéve, sőt zaklatva, mindazáltal nem hangoztathatjuk eléggé, hogy a magyarságnak azok a társadalmi érdekei, melyeknek önzetlenül és tántoríthatatlanul kitartással szolgálatába állottunk, szintén elsőrendű fontossággal bírnak.

Régi meggyőződéseim, hogy nemzetünknek az őt környező nagyszámú ellenséges áramlatok közepett szilárd fennállása és békés fejlődése legfőbb, sőt egyedül igazi biztosítékait mindenek felett önmagában, erkölcsös, okos, törekvő, haladó, azonban egyúttal a maga lényét s alapjában véve becses ereklyeként őrzendő múltját soha meg nem tagadó, hatalmasan gyarapodó társadalmában kell keresni. Az új korszak mindennemű valóságos követelményeinek ugyan eleget téve, de őseredeti, külön állásra hivatott, tehát jogosult nemzeti létéről soha le nem mondvá, valójának nem elhanyagolása, hanem tökéletesbítése és nemesítése által mindenféle külső és belső ártalmakkal szemben helyt állva fogja a hullámoktól vert szigeteket alkotó magyarság

kívánatos jövőjének legnagyobb problémáit sikeresen megoldhatni.

Ehhez azonban önmagának megemberelése, nevezetesen életösztönének gondos ápolása, a saját léte és az emberiség szempontjából tekintendő hivatása iránti kötelességeinek felismerése, a látszattól és ábrándoktól, általában a lényegtelen dolgoktól elfordulva, a való, az igazság és a lényeg kultuszának buzgó felkarolása és ezek révén a saját önbecsülése és mások által való megbecsültetésnek céltudatos, szakadatlan, áldozatteljes munkásság által való kivívása szükséges.

S ez a munkásság elsősorban és túlnyomólag komoly társadalmi tevékenység. Mi lenne tehát fontosabb, mint ennek a tevékenységnek szellemi és erkölcsi eszközökkel való célszerű irányítása? Ebből a munkásságból erejéhez képest egyesületünk minden tagjának ki kell venni az őt megillető részt. Sőt ennek a munkásságnak minél eredményesebb folytathatása végett hozzánk kell csatlakozni mindazoknak, akik a magyar társadalom erőinek, sajnos, nagyon is észlelhető elernyedésében, mivel annak következtében ellenállóképessége aggasztó módon csökken, velünk együtt nagy veszélyt látnak.

Hogy ezt a mások által azonban csak félvállról vett veszedelmet minél megkapóbb és tettekre minél inkább hangoló és sarkaló módon mutathassuk fel, sok más irányú tevékenységünk közepett is arra kellett elhatározni magunkat, hogy a magyar nemzet legnagyobb újkori reformátorának, gróf Széchenyi Istvánnak, szellemi hagyatékát és elmúlhatatlan erkölcsi hatalmát hívjuk segítségül. Az ő eszméit kívánjuk hamisíthatatlanul a magyar művelt társadalom minél több jóérzésű s a nemes kötelességteljesítés iránt fogékony tagjának elméjébe és szívébe csepegtetni.

Ismételve hangsúlyozom, hogy egyéb feladatainkat el nem hanyagolva, a jövő évben kezdjük meg azt a

nagy Széchenyi-ciklust a Nemzeti Múzeum előadótermében, melynek több évre terjedő programja immár nemcsak főbb vonásaiban, hanem részleteiben is ki van dolgozva s annak megvalósítása emberi előrelátás szerint teljesen biztosítottnak tekinthető. Az első, sőt részben már a második évadra is kijelöltettek az előadók, örömmel jelenthetem, hogy irodalmunk, közéletünk és társadalmunk elsőrendű kitűnőségei vállalkoztak arra, hogy a Legnagyobb Magyar eszméit az ezek által igaz és becsületes magyar érzésre hangolhatók előtt tolmácsolják. Előadásainknak könyv alakjában magyar és francia nyelven való közzététele is csaknem biztosítva van, hogy azok minél szélesebb körökben hassanak és kiépíteni segítsék a valódi új Magyarországot megingathatatlan alapjait.

Midőn hivatásunknak ily módon a leghatékonyabb eszközökkel is eleget akarunk tenni, bátrak vagyunk azt hinni, hogy ezáltal egyesületünknek a közvélemény fokozódó támogatására nyerünk igényt és hatványozódó kötelességeink teljesíthetése végett megfelelő jogcímet.

Minden irányú programszerű előadásaink, vitáink, szaktanácskozmányaink, folyóiratunk, újabban már jórészt biztosított sorozatos és másnemű nagyobb kiadványaink, budapesti és kolozsvári egyetemi szociális és egyéb tanfolyamaink, névszerint munkás-gimnáziumunk s minden nemzeti és szociális kérdés iránti beható tudományos és gyakorlati érdeklődésünk révén reméljük, hogy létjogunkat igazolhatjuk és egyre jobban megokolhatjuk abbéli méltányos kívánságunkat, mely szerint a velünk együtt érzők és gondolkozók minél nagyobb tömegei csatlakozzanak önzést, habozó vagy számító kételyt, avagy panaszt, a nemzeti következetes haladás útján lankadást és csüggedést nem tűrő becsületes törekvéseink zászlajához. E reménnyel és e hitben nyitom meg a Magyar Társadalomtudományi Egyesület negyedik rendes közgyűlését.

4. A közegészségügy ápolásának jelentősége hazánkban.

Elnöki megnyitóbeszéd a Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1912. évi közegészségügyi szaktanácskozmányának februárius 6-i első ülésén.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület abból a meggyőződésből indulva ki, hogy a közegészségügynek igen fontos szociális oldala is van, amelynek közelebről való megvilágítása feladatkörébe tartozik, annak szolgálatában szakegyletek és szakférfiak, orvosok, pedagógusok, technikusok és szociálpolitikusok közreműködésével behatóbb eszmecsere tartását határozta el. A tanácskozások 1912. évi februárius 6-án, 13-án és 20-án folytak le a budapesti kir. tudományegyetem I. sz. szemklinikájának tantermében, ahol mindhárom ülésen nagyszámú érdeklődő közönség gyűlt össze.

Az Egyesület kezdeményezését méltányolva képviselőket küldöttek a tanácskozmányra az Országos Közegészségügyi Egyesület, a Budapesti Kir. Orvosegyesület, a Magyar Kir. Természettudományi Társulat, a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete, az Országos Gyermekegyesület, a »Charité« poliklinika, az Országos Magyar Népfürdő Egyesület, a Nemzetközi Munkásbiztosítás Magyarországi Egyesülete, a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége és az »Ingyentek« egyesület.

A tárgyalások alapjául e sorok írója, mint a tanácskozmány elnöke részéről felkért orvosszakértők meghallgatása után összeállított alábbi kérdőpontok szolgálták: 1. Miként lehetne a szociális érzéssel párhuzamosan a higiénié iránti érzéket ápolni és fejleszteni a társadalomban. 2. Mit várhatni e részben a házi- és közneveléstől és az iskolán kívüli oktatástól. 3. Mindenekelőtt hogyan bővíthetné ki minden itt számbajövő tényező egészségügyi, elméleti és gyakorlati ismeretekkel az összes társadalmi osztályok körében a növevelést. 4. Mit lehetne tenni úgy a városi, mint a vidéki lakás- és élelmezési viszonyok higiénikusabb alakulása érdekében, különösen a tömegekre való hatás szempontjából. 5. Minő és miként szervezendő újabb közintézményekre volna szükség s a létezőket mely irányban és mértékben kellene átalakítani, hogy a nagyközönség a közegészségügyi követelmények megvalósításánál hathatósabban működjék közre. 6. Evégből mely feladatok megoldása hárul: *a)* az államra a maga törvényhozási, kormányzati és közigazgatási hatáskörében, továbbá annak irányítása mellett a különböző fokozatú hatóságokra; *b)* mik volnának mulasztálatlan teendői az egyes társadalmi szerveknek és alakulatoknak, névszerint az irodalomnak, az egyesületeknek, köztük az egyházaknak és a különböző gazdasági társulatoknak. 7. Minő új nemzetközi érintkezések és egyezmények, továbbá a létezők milyen pótlása, illetve módosítása kívánatos, hogy a nemzetek vállvetett közreműködése nélkül gyökeresen meg nem oldható kérdések dűlőre juthassanak.

A bő eszmecsere oly anyagot hozott felszínre, amelynek feldolgozására az értekezlet külön bizottság kiküldését határozta el. E bizottság, e sorok írójának elnöke alatt a következő tagokból állott: Illosvay Lajos, Lukács György, Nékám Lajos, Pertik Ottó és Schächter Miksa, valamint Gerlóczy Zsigmond és Heller Farkas, akik az értekezlet eredményeit összefoglaló emlékirat kidolgozására nyertek megbízást. Az emlékirat elkészültével azt a bizottság felülbírálta és magáévá tette.

Gaal Jenő elnök, az első ülést 1912 február 6-án, a következő beszéddel nyitotta meg: Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim! Mindenekelőtt van szerencsém a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nevében melegen üdvözölni a megjelenteket és felkérni, hogy az általunk szétküldött kérdőpontokra becses véleményüket nyilvánítani szíveskedjenek.

Ennek az ügynek, amelynek szolgálatában összejöttünk, a fontosságát fejtegetni sértés volna az igen tisztelt közönséggel szemben. A higiéne jelentősége korunkban olyan nagy, hogy azzal most már nemcsak általában a művelt közönség van tisztában, hanem annak minden országban hatalmas támogatói keletkeznek és diadalrajutását a szociális kérdés egyik legfontosabb ága megoldásának tekintik.

Ha e tárgyval magával, annak fontosságával nem is foglalkozom, azt hiszem mégsem lesz fölösleges ennek a szakértekezletnek előzményeit és a közzétett kérdőpontoknak némi megokolását szolgáltatnom. Előzménye ennek a szaktanácskozmánynak a drezdai nemzetközi első egészségügyi kiállítás volt. Az a kiállítás, amelynek már programja valósággal szuggerálólag hatott mindenfelé. Midőn azt a programot megkaptam, rám is oly mély benyomást gyakorolt, hogy mindenféle akadályok leküzdésével is erkölcsi kötelességemnek tartottam oda elmenni és meggyőződni arról, hogy vajjon ennek a programnak a keretében itt kilátásba helyezett fenomenális ígéretnek tényleg megfelel-e a valóság.

Bevezetése ennek a higiéné-kiállításnak az 1903-ban ugyancsak Drezdában tartott városi kiállítás és annak főleg egészségügyi osztálya volt, mely olyan feltűnést keltett, hogy már akkor elhatározottak, hogy ha csak lehet, a közegészségügy követelményeinek propagálása érdekében komoly lépést fognak tenni. Sokáig afelett tanakodtak, vajjon ne egy nagy közegészségügyi múzeumot létesítsenek-e? De sok tanakodás után meggyőződtek arról, hogy annak a célnak, amely szemek előtt lebegett, legjobban egy kiállítás rendezésével fognak megfelelni. A kiállítás által t. i. el lehetett érni azt, hogy az szélesebb körben volt tervezhető, hogy arra az illetékes tényezők áldozatkészségét is inkább meg lehetett nyerni, hogy a közönséget is inkább oda lehetett vonzani és hogy a külföldi államokat is rá lehetett bírni, hogy abban részt vegyenek. Ezek a szempontok döntöttek és 1910 február 12-én összejött az a bizottság Drezdában, amely a kiállítás rendezésének fő elveit megállapította, sőt már ekkor magát a programot is bemutatták.

Az ez alkalommal tartott előadásokban mindaz kiemeltetett, amit azután a kiállítás csakugyan meg is valósított. Kiemeltetett ez alkalommal, hogy a tudomány az utóbbi időben igen nagy mértékben haladt, minek következtében a közegészségügy elméleti kincsanyaga oly rengeteg, hogy attól a gyakorlat nagyon elmaradt; kiemeltetett, hogy az utóbbi időben minden törekvés dacára a fejlődés újabb és újabb problémákat vet fel, úgy, hogy még a leghaladottabb országokban is a higiénikus kérdések folyton napirenden vannak. Továbbá megállapították, hogy ezek a kérdések a napirendről nem is fognak lekerülni, mert e fontos problémák mindig megújulnak és ha egyet közülük megoldanak, akkor ismét egy másik jön. Általában megállapították végre, hogy a higiénének a lényegével még a művelt államokban is a

haladottabb, tanultabb közönség sincs teljesen tisztában. Ennek a példájául felhozták, hogy mikor falragaszokra pályázatot hirdettek, a beérkezett 530 munka közül egy sem adta vissza a higiéné lényegét; a művészek higiéné alatt majd gyógyítást, majd szamaritánus jótékonyt és hasonlót értettek, de annak lényegét nem fogták fel. Ha a társadalom ezen mégis már haladottabb rétege, a művészek is ilyen tévedésben vannak a dolog lényegére nézve, akkor még nagyobb lehet a tájékozatlanság az alsóbb rétegeknél. Már pedig, amint ugyanez alkalommal bölcsen kiemeltetett, a higiéné csak akkor válhatik be teljesen, ha annak tudata behatol a közönségnek még alsóbb rétegeibe is. E részben tehát óriási feladatok várnak mindazokra, akik ezen ügy hivatott szolgálói. Ezek pedig nem csupán az orvosok, hanem a közigazgatási hivatalnokok, a technikusok, a pedagógusok, a szociálpolitikusok egyaránt, úgy hogy azok közreműködése ezen kérdés megoldásánál mulhatatlanul szükséges.

Hogy mindezeket a mozzanatokat a nagyközönség szemei elé állíthassák, öt nagy részre osztották a kiállítást. Az egyikben a tisztán orvostudományi ismereteknek kiállítási tárgyakkal való szemléltető feltüntetése céloztatott. Vele kapcsolatban – úgy szólván ennek a modern ipar nyelvére való lefordítását – az iparcikkek tudományos kiállításának osztályát tervezték. De miután a haladás feltüntetése nagyon szükségesnek mutatkozott, elhatározták azt is, hogy először egy történeti osztályt fognak önállóan rendezni, azután mindegyik tudományos szaknak az utolsó 50 éven belül való fejlődését az illető helyeken fogják feltüntetni. Elhatároztattak, hogy népszerű kiállítást rendeznek, amelynek a rendeltetése nem az, hogy az embereket az orvosi tudományokba avassa bele és mindenféle kuruzslások szellemét terjessze,

hanem az, hogy az embert megismertesse önmagával, hogy megmutassa azt, hogy milyen helytelenül élnek az emberek általában és hogy egy népszerű tan-könyvet szolgáltatassanak a nagyközönségnek, amely ilyenformán sokféle intelmet nyerhet és megszívlelésre vihet magával haza. Egy külön részt a sportnak szentelnek, ahol bemutatták, hogy a mostani test-edzés mellett mennyi mindenféle helytelenség, vissza-élés követtetik el; hogy miként kell helyesen élni a sport különböző nemeivel. Végre befejezésül egy külön statisztikai osztályt állítottak fel, amelynek a katalógusa a legérdekesebb adatokat foglalja magá-ban, mert a kiállított grafikonoknak a másolatait közölték benne, ezenkívül tartalmuknak úgyszólván a kvintesszenciáját.

Mikor ezt a programot olvastam, egy olyan eszményi kép tárult fel előttem, amelynek a meg-valósulásában nem voltam hajlandó hinni, azért igye-keztem oda eljutni. De amit ott találtam, az nemcsak megfelelt ennek a programnak, hanem minden várakozásomat meghaladta. Azzal az erős meggyőző-déssel jöttem haza, hogy az ott szerzett tanulságok és intelmek mindenkire nézve, aki azokat látta és észlelte, azt a kötelességet róják, hogy a maga hatás-körében kövessen el mindent, hogy a higiéne mennél jobban népszerűsítsék, de ne csak népszerűsítsék, hanem annak szabályai, parancsai mentől jobban teljesítsenek az illető országban. Úgyszólván inspi-rálva jövén haza, az első férfiú, akivel ezt az eszmét megbeszéltem, a magyar kormánynak kiállítási kor-mánybiztosa volt, Grosz Emil úr egyetemi tanár, udvari tanácsos, aki az eszmét minden tekintetben helyeselte és bámulatos megértéssel, jóakarattal, teljes odaadással, előzőkeny lényének egész melegével fel-karolta ezt az ügyet és mondhatom, hogy a drezdai kiállításon szerzett inspiráción kívül főleg neki köszön-

hetjük azt, hogy ez alkalommal itt jelen vagyunk. (Éljenzés.) Ő nemcsak erkölcsi támogatásával, hanem a szükséges tárgyi segédeszközök szolgáltatásával is lehetővé tette ezt a mai összejevetelt.

Már most mindezekből az előzményekből mi a Magyar Társadalomtudományi Egyesület körében azt a tanulságot vonjuk le, hogy mivel a higiéné legalább is annyira égető szociális kérdés, mint amilyen mértékben orvosi, ennél fogva bizonyos illetékességünk nekünk is van annak megoldásához hozzászólni, sőt azt gondolom, hogy a különböző szakférfiaknak, az orvosoknak, technikusoknak, pedagógusoknak, szociálpolitikusoknak meghívása elsősorban egy olyan egyesületet illet, amely nem szakszerűen foglalkozik részleteivel, hanem annak nagy, egyetemes egészét nézi, ennél fogva azt hisszük, hogy nem léptünk túl hatáskörünkön, midőn elhatároztuk, hogy egy ilyen ankétet fogunk tartani.

Ennek az értekezletnek megtarthatása érdekében és azért, hogy bizonyos konkrét alap legyen, amelyen a tanácskozás megindulhat, bátrak voltunk kérdőpontokat összeállítani. Ezen kérdőpontok, amelyeket a meghívókkal szét is küldöttünk, magukban foglalják azokat a részleges tanulságokat, amelyek a drezdai kiállításból meríthetők. Mindjárt az első kérdés arról szól, hogy hogyan lehetne a szociális érzéssel párhuzamosan a higiéné iránti érzéket ápolni és fejleszteni a társadalomban. Szociális érzés nélkül a higiénét sikeresen ápolni nem lehet. Az a szociális érzés pedig, amely közönyös embertársaink bajai, betegsége iránt, nem igazi szociális érzés. A higiéné viszont nem érhet célt, ha nem az emberszeretetnek szilárd talajából nő ki.

Ezt a kérdést egy további részletes kérdéssel toldjuk meg, azzal, hogy mit lehetne e részben várni a házi és közneveléstől és az iskolán kívüli tanítástól,

szóval egyáltalában az oktatástól. A higiéniével való foglalkozás, t. i. a bajok megelőzése lehetetlen, hogyha bizonyos ismeretekkel nem rendelkezünk. Ismeretek nélkül az új kor vívmányait nem hasznosíthatjuk eléggé. Azokat tehát okvetlenül tanítani kell, s közoktatásunk minden ágában és minden fokozatán a közegészségüggyel sokkal behatóbban kellene foglalkozni, mint amennyire az ma történik.

Külön még egy kérdés van itt, amely specializálja a korábbi kérdéseket: Mit lehetne különösen a nők nevelése tekintetében tenni? Mert – mint a kiállítást előkészítő értekezleteken mondatott – a higiéniének legtermészetesebb és első ápolói a nők. Ők úgyszólván a gyakorlati higiénikusok. Ő rájuk e tekintetben nagy feladat hárul s ha az nem teljesítetik, részint azért, mert a szükséges ismeretekkel nem bírnak, részint mert kezelésükbe nincsenek begyakorolva, akkor hiába minden törekvés. A családban kell kezdeni a dolgot, a családban pedig a nap, a központ – a nő. És a nőnevelés tekintetében erre nézve egészen új mozzanatok keletkeznek, új mozgalmak indultak meg. Figyelmeztetek csak egy mozzanatra, amely a legújabb időben kifejezésre talált egy lipcsei főiskolában. A múlt évben, október 29-én nyitották meg Lipcsében a Hochschule für Frauen nevezetű nagy intézetet. Ennek a főiskolának a rendeltetése nem az, hogy a nők számára külön tudomány-egyetemet képezzen, hanem hogy a mi társadalmunk egyik legfontosabb hivatására oktassa az illetőket, t. i. a nő hivatására. Ennek az intézetnek tanárai jórészt az ottani egyetemről kerülnek ki. 800 hallgatója van; rendeltetése az, hogy a középsorsú és felső osztályú nőket azokra a kötelességekre és teendőkre tanítsa, amelyek őket mint anyákat, mint feleségeket, mint a társadalom kiváló tagjait megilletik, akiknek a mai kultúra színvonalán kell lenniök, hogy a férfitársaságban meg-

állhassák helyüket, hogy férjeiknek tanácsadói, vigasztalói, támogatói lehessenek. Ez a gyönyörű gondolat az, amely itt meg van valósítva. Érintkezésbe léptem az intézet igazgatóságával. Elküldöttek összes nyomtatványaikat és kimutatásaikat és azokból meggyőződtem, hogy egy majdnem ideálisnak mondható gondolat nyert itt az életben megvalósulást.

Íme, a nőnevelés terén miféle perspektívák nyílnak, ha a helyzet és az újabkori viszonyok követelményeit meg tudjuk kellőleg érteni.

Azután a további kérdés, amely az egész tanácskozásnak gerincét képezi az, hogy mit lehetne tenni a városi és vidéki lakás- és élelmezési viszonyok higiénikusabb alakulása tekintetében. Ez óriási feladat, amelyet nem lehet rövid idő alatt, sőt évtizedek alatt sem megoldani. A mélyére hatni a társadalomnak annyi, mint a tenger sötét fenekéig lemenni. Nehéz feladat, de utóvégre olyan, melyet megoldatlanul tűrni a társadalom érdekében nem szabad. És a társadalomban épen a felsőbb osztály, a tanultabbak, műveltebbek kötelessége, hogy e részben a kezdeményezést megtegyék. Sok helyen meg is tették már. Nálunk is előkelő egyesületek és más társadalmi intézmények, állam és hatóságok is, sok mindent próbáltak, de az eredmény e tekintetben nem valami fényes. Csak nemrégiben olvastam egy előkelő orvosi egyesület közgyűlésének elnöki beszédében, hogy a mi közegészségügyi viszonyaink rendkívül nyomorultak. Érdekesnek tartom felemlíteni azokat az adatokat, amelyek a kiállítás statisztikai osztályának katalógusában, ebben az összehasonlító munkálatban foglaltatnak. Abból kitűnik, hogy Magyarországon az élettartam egész Európában egyike a legrosszabbaknak, az a legrövidebbek közé tartozik; alig 40 év a férfiaknál, 39 év a nőknél. Holott más országokban, például Angliában s más északi országokban 52-54 esztendő.

És érdekes, hogy mindenütt a nők élnek tovább, kivéve Magyarországot. Ez nagyon szomorú jelenség, mert arra mutat, hogy a higiéné nálunk, különösen a higiénének az a része, amely a női legfőbb hivatás körüli teendőket foglalja magában, nagyon alacsony színvonalon áll. Kitűnik e statisztikai adatokból, hogy a halottvizsgálat tekintetében egyike vagyunk az utolsó államoknak. A halandóság, különösen a gyermekhalandóság, nagyon szomorú képet tüntet fel nálunk, tuberkulózis tekintetében pedig, fájdalom, egész Európában vezetünk. Ilyen körülmények között lehetetlen a társadalomnak és a társadalom közegeinek közönyösen haladni el e nagy kérdések mellett. Hozzá kell azokhoz szólni és végre tenni kell e tekintetben.

Most következik a hatodik kérdés, amely az államnak törvényhozási, kormányzati, közigazgatási teendőiről szól. És itt megállapíthatjuk, hogy az állam tulajdonképpen legtöbbet tett valamennyi nagy társadalmi szervezet között. Jelentékeny összegeket költ közegészségügyre, azonban az eredmény, éppen a most megjelent kormányjelentés szerint, mely az ország közállapotairól szól, nem valami fényes. A törvényhozás elé terjesztett utolsó kormányjelentésben a közegészségügyre vonatkozólag nem valami biztató adatok foglaltatnak, mert egyes irányokban ugyan haladás, de a legtöbb irányban pangás, némely tekintetben pedig egyenesen hanyatlás mutatkozik. Ilyen körülmények között nem hívságos az a kérdés, hogy vajjon az államra miféle feladatok hárulnak € tekintetben? Azután a társadalom feladatköre is rendkívül nagy és e részben nemcsak az egyesületi életben, hanem az irodalomban és más testületeknél is nagyon sok hiba és hiányosság mutatkozik. Nem lehet tagadni, hogy nálunk a közegészségüggyel kapcsolatos nagyon jelentékeny társadalmi alakulások

vannak; de azok még nem tartanak ott, ahol az állami tevékenység. Legjobban kitűnik ez abból a jelentésből, amely az állami gyermekvédelemre vonatkozólag kiadatott, ahol az mondatik, hogy igenis minden ilyen gyermekmenhely mellett bizottságok vannak, de azok alig működnek. A mi társadalmunk általában véve azt a szomorú vonást mutatja, hogy könnyen kezdeményez, fellobban, de kitartást nem mutat és az első alkalommal, amint teheti, a legszorosabb értelemben vett társadalmi feladatokat is, ha lehet, az állam nyakába varrja és szabadulni igyekszik a kötelességek teljesítése alól.

Ilyen körülmények között éppen a társadalmi alakulatok kötelessége arra az óriási érdekre utalni, mely a közegészségügynek minél szélesebb körökben való felkarolásában rejlik.

Végül, úgyszólván a teljesség kedvéért, a kérdőpontok sorában a nemzetközi érintkezésről és egyezményekről is szó van s azt hiszem, ez a kérdés sem felesleges, tekintve, hogy olyan vívmányok vannak előttünk e téren, amelyek további haladásra biztatnak. Az, hogy tavaly a kolerajárványt a művelt államok határaiknál meg tudták állítani, nem kis részben az 1892-ben éppen Drezdában létrejött nemzetközi koleraegyezmény hatásának tulajdonítható. Van még nagyon sok teendő e részben, nemcsak a koleránál, de a többi ragályos betegségek léi is és nagyon kívánatos volna, ha mindaz vállalva megtörténnék nemzetközileg is, ami az egészségügyi viszonyok javulására szolgál. Ez a kiállítás maga is nemzetközi volt és itt folytonosan hangsúlyoztatott, hogy íme, milyen szép dolog, hogy az ilyen kiállításra sok idegen állam annyit költ, hogy magát méltóan képviseltesse, holott ennek közvetlenül nem látja hasznát. Ez ugyanis nem volt olyan kiállítás, mint a többi, ahova üzleti összeköttetések megteremtésének a reménye viszi a kiállítókat.

Ideális, magasabb cél, amelynek azonban nagy reális tartalma volt, bírta a különböző országokat arra, hogy ezen a kiállításon részt vegyenek. A nemzeti és nemzetközi elem nagyon szépen egyesül e téren. Mindnyájunk érdeke, hogy a külföldről bajok ne jöhessenek be, a külföldnek éppen olyan érdeke, hogy mitőlünk ilyeneket oda ne vihessenek. Azután itt az idealizmus és realizmus együtt járnak és végül ez olyan tér, amelyen közreműködhetik mindenki. Itt egyesülhetnek fontos szociális munkában a legkülönbözőbb pártok, felekezetek, világnézetek, mert maga a közegészségügy szolgálata a szociális tevékenységnek hatalmas képző és gyakorló iskolája.

Más országokban is mindezek a mozzanatok nagyon aktuálisak. Éppen a drezdai kiállítás körül kifejlődött eszmemozgalomból derül ki, mennyire érzi itt a hiányt a külföld is. Mit mondjunk akkor mi, akik minden tekintetben sokkal hátrább vagyunk, akiknél nincs meg az az eredeti őserő a társadalomban, amely a művelt államokat és nemzeteket, ahol a közszellem csakugyan nagy sikereket mutat fel, áthatja és jellemzi. Nálunk általában véve még a szociális felfogás nagyon hátra van. Nagyon kívánatos, hogy e tekintetben megszívleljük mindazokat a tanulságokat, amelyek mindezekből levezethetők és amelyek oly világosak, hogy úgyszólván szemet szúrának.

Én – hogy már most befejezzem megnyitó beszédemet – csak két nyilatkozatra akarok még hivatkozni. Először arra, amit Carlyle hangoztatott a felső osztályok kötelességei tekintetében. Ő tudniillik egyik szociálpolitikai munkájában, mikor korholta a felsőbb osztályok kötelességmulasztásait, azt mondta: Hát ti, felsőbb osztálybeliek, ha nem hiszitek, hogy az alsó osztálybeli szegény nyomorultak nektek édes testvéreitek, várjatok csak egy nagy ragályra, majd akkor a könyeitek és a szepegétek a nagy ragálytól

meg fog tanítani benneteket arra, hogy azok, akiktől ezt a bajt kaptátok, époly szervezettel bíró lények, mint ti: ők édes testvéreitek! – Egy másik nagy férfiú nálunk, a Legnagyobb Magyar, mikor az egészségről szólott, így kiáltott fel: Van-e szebb látvány, mint egy egészséges ember. A felelete az volt: igenis, egy egészséges család. Egy egészséges nemzet, az már olyan tünemény, amely egekbe ragad.

Hát igen, nálunk még mindig a nemzeti eszme varázsától kell kölcsön kérnünk, ha társadalmi tevékenységet akarunk megindítani és lendületesebbé tenni. És e részben éppen nekünk, akiknek a száma kevés, akiknek nemzeti léte ennek következtében sok tekintetben fenyegetve van még ebből a szempontból is, figyelniük kell azokra az oktatásokra, amelyek a szóbanlevő kiállításból felénk hangzanak. Ahelyett, hogy más idegen elemeket akarnánk a nemzetbe beolvasztani vagy azzal párhuzamosan fejleszteni, elsősorban a saját fajunkat kíméljük, a saját fajunk gyökerét igyekezzük minél jobban megmenteni az enyészettől és ezt legjobban, leginkább a higiéne felkarolása által tehetjük. Ezáltal elérhetjük a költő azon intelmének való engedelmességet, hogy minek a távolban kalandozni, mikor a jó olyan közel van. Minek nekünk idegenek megszerzése után esengenünk, mikor a saját családtagjainkat veszni engedjük? Ne engedjük! Széchenyi, mikor a nemzetről beszélt, mindig nemzeti családöt emlegetett. És annak a közérzésnek is át kell hatnia a magyar társadalmat, amely a családi érzésnek felel meg. Ha ez megvolna, akkor belátnók, hogy addig idegeneket ápolni és gondozni nem kötelességünk, míg a saját fajunk gondozására nincs elegendő erőnk. Az állam különböző nyelvű és fajú polgárai között nem lehet különbség. De a magyar társadalom nem járna el helyesen, ha nem elsősorban a magyar népet igyekeznék e

tekintetben is felkarolni és annak virágzását lehetőleg előmozdítani. Ilyen intelmek szólnak a mi viszonyaink között ebből a kiállításból hozzánk. Az ebből merített inspirációnak köszönhetjük, hogy ma összjööttünk és nagy erkölcsi kötelességeink felett komoly, szent érzettel folytathatunk eszmecserét. Erre a Gondviselés áldását kérve, s még egyszer köszönetet mondva a megjelent tisztelt hölgyeknek és uraknak, ezt a szaktanácskozmányt megnyitottnak nyilvánítom. (Lelkes éljenzés.)

Az elnök ezután bejelentette, hogy a szaktanácskozmányon a meghívott egyesületeket kik képviselik. Indítványára a szaktanácskozmány elfogadta azt a javaslatot, hogy az utolsó ülésen egy bizottság küldessék ki, amelynek a feladata lesz, hogy a tanácskozás eredményeit emlékiratban foglalja össze.

A harmadik napon Gaal Jenő elnök a tanácskozás befejeztével meg kívánja állapítani, hogy az egyesület e szaktanácskozmány rendezésével nem lépte át hatáskörét, mert a kérdés szociális oldala minden egyéb vonatkozás fölött dominál. Megállapítani kívánja továbbá, hogy az ankét rendezése nem volt felesleges. Az értekezlet lefolyása tanúskodik arról, hogy igen sok becses eszme, törekvés került felszínre, amit kár lett volna lappangani hagyni. Hálás köszönetet mond azoknak a jeles szakembereknek, teoretikusoknak és gyakorlati embereknek, orvosoknak, pedagógusoknak, technikusoknak és szociálpolitikusoknak, akik a tanácskozásban részt vettek és legjobb tudásuk és meggyőződésük szerint előadták véleményüket a kérdőpontokra nézve. Az értekezletről elmaradtak a közigazgatás emberei, akik közül pedig több szakférfiú kapott meghívót. Ez annál is inkább sajnálatos, mert a felszólalások sokszor érintették a közegészségügyi közigazgatás problémáját.

A buzgó résztvevőknek nem az egyesület, hanem a nagy közérdek nevében kell köszönetet mondania, mert az eszmecserék egész lefolyásából is kiderült, hogy az egészséges nemzet fogalma magában foglalja az okos, valóban művelt – és nem a félművelt –, a rendes viszonyok között élő és gazdag nemzetnek a fogalmát is, tehát nagy nemzeti ügyet és emberiességi ügyet is szolgáltak a felszólalók. Végül köszönetet mond Grosz Emil egyetemi tanár úrnak, aki az egyesületnek az értekezlet megtartásához szükséges tárgyi segédeszközöket bocsátotta rendelkezésére és az ügy iránt való nagy szeretettel, egyéniségének egész melegével támogatta az egyesületet munkájában.

Az elnök javaslatára ezután az értekezlet egy bizottságot küldött ki, mely a szakértekezlet eredményeit egybefoglaló emlékirat felülbírálatát lesz hivatva végezni. A bizottság munkálata, mely »Szemlénkben« is közzé fog tétetni, a maga helyére fel fog terjesztetni. Ennek kijelentésével az elnök a szakértekezletet bezárta.

VI.

Munkaközvetítés.

1. A háborúból visszaözönlő munkások elhelyezése.

Felszólalás a Munkanélküliség Elleni Egyesületben, a Földes Béla miniszter elnöklete alatt 1918. évi május havában tartott értekezleten.

Én csak röviden a kérdésnek gyakorlati részéhez akarok hozzászólni. Itt arról van szó, hogy a háború végeztével a visszaözönlő munkások, akik a frontról, esetleg Amerikából jönnek haza, elhelyezést, megfelelő munkaalkalmat kapjanak. Erre vonatkozólag a t. előadó úr azt javasolja, hogy a termelési ágak között közös és állami jellegű, állami dotációval fenntartott munkaközvetítő hálózat létesíttessék, mert – az indokolást nem akarom ismételni, mindnyájunknak élénk emlékezetében van – nem váltak be az eddigi előzmények; szerinte különösen a mezőgazdasági munkasközvetítés úgyszólván nem létezik. Az 1898. évi t.-c. 77. §-a alapján kiadott szabályrendelet papíron valamit létesített ugyan, de az életben az nem funkcionál. A másik törvény, az 1916. évi alapján az ipari és a kereskedelmi munkások, továbbá bányamunkások számára létesítendő munkaközvetítő pedig nem szaporítható oly nagy mértékben – ez volt a t. előadó úr konklúziója –, amint kívánatos volna. Ennélfogva előnyös lenne úgy az állam, valamint a munkások és az egyes termelési

ágak érdekeltsége javára, ha egy ily közös és pedig modern szabályzatú munkaközvetítő hálózat létesítenék.

Elsősorban arra kell utalnom, hogy ily hálózat létesítése bizonyosan hosszabb időt venne igénybe, nagyobb költséggel járna. De erről tüzetesen nem akarok beszélni, hanem kiemelem, hogy az oly apparátust is igényelne, amit nézetem szerint hamarjában kiállítani lehetetlen. Ha csakugyan modern szellemű és képzettségű hivatalnokok által vezetett ily intézményt akarunk létesíteni, akkor évek telnének el, amíg azt elérhetjük. Hol vannak ugyanis ma ilyen embereink? Azokat is képezni kell. Már pedig nagyon könnyen megtörténhetik, hogy nekünk erre a szervezetre, vagy a munkaközvetítésre már a legközelebbi jövőben lesz szükségünk! Minket a nyugati front kevésbé érdekel, hanem az orosz front, mely úgy látszik, nagy mértékben bomladozik. Ily körülmények között nagy fontossága van annak, amit gyakran, emlegetnek, hogy itt munkáshiány ne legyen. Munkaalkalomban szerintem nem lesz hiány, hanem munkásokban igen. Kell, hogy valamiképen ez a munkáshiány pótoltsék is, hogy az emberek elhelyezkedjenek ott, ahol szükség van reájuk.

De mindenféle más kérdés is merül fel. A női munkások helyét sok hazatérő férfi fogja vindikálni. Azokat is el kell majd helyezni. Itt tehát tényleg valamely intézményre van szükség, de olyanra, amely kellően és már a közeljövőben funkcionál. Nézetem szerint egy részarányosan kiépített új hálózat helyett sokkal helyesebb volna, amennyiben az ipari, kereskedelmi munkások munkaközvetítésére van szükség, a már létező szervezet szaporítani, s nem arra a húsz helyre szorítani, ahol kereskedelmies iparkamara székel, hanem másutt is felállítani. És ezt az ipari és kereskedelmi munkások érdekében meg is kell – nézetem szerint –

tenni, mert több olyan gócpontunk van, ahol iparunk és kereskedelmünk létezik mint húsz. A kezdetnél nem akartak mélyen belenyúlni az állam zsebébe, azért állítottak fel csak húszat. Én nem látom be, most miért ne lehetne ezeket szaporítani.

Másrészt Rubinek Gyula t. igazgató úrral tökéletesen egyetértek abban, hogy a mezőgazdasági munkásközvetítés egészen más nálunk, mint az ipari és kereskedelmi, de más, mint a külföldön is, akár Németországban, akár Angliában, vagy Franciaországban. Különösen más az odavaló mezőgazdasági munkásközvetítés természete, mint a mienké. Ezeket egy kalap alá vonni nem lehet. Az az igen szép tanulmány, amit itt a t. előadó úrtól hallottunk, rendkívül érdekes, olyan óvópéldákkal bővelkedik, amelyek arról győzhetnek meg bennünket, hogy ne engedjük magunkat a külföldi példák által elragadtatni, hanem igyekezzünk a magunk viszonyai szerint eljárni. Ez pedig úgy történhetnék, hogy az 1898. évi mezőgazdasági munkásszervezetet, amelynek bizonyos elvi helyességét szintén elismerte, hamarjában egészítsük ki, különösen annak funkcionálásában mutatkozott hiányokat pótoljuk és igazítsuk ki.

Amikor az első ankét volt erről a kérdésről 1916-ban, bátor voltam fel is említeni, hogy mi az oka annak, hogy a mezőgazdasági munkásközvetítő szervezet nem működik. Utánajártam a dolognak: könnyen vették, senki nem ellenőrizte azt. A községekben a vele megbízottak félvállról vették a dolgot. A megyék általam akkor megkérdezett emberei azt mondták, hogy ezzel az intézménnyel is nagyon sok jót lehetne csinálni, de senki sem törődik vele. A munkával egy-egy aljegyzőt bíztak meg, de az csak mellékesen foglalkozott vele. Ha elvégezte a dolgot, jó, ha nem csinált semmit, nem volt baja és anyagi jutalmazásban nem részesült. Ezt a szervezetet kell

hamarosan revideálni. A hármas fokozat annál megvan, a községekben, továbbá amennyiben szükség van rá, a megyében és a minisztériumban van mezőgazdasági munkaközvetítés és én azt hiszem, hogy ha ezek revideálatnak, a mi közvetlen szükségleteinknek eleget fognak tenni. De oly intézmény kell, amelyet a gyakorlatban közvetlenül alkalmazni lehet. És azok az emberek a helyszínen jobban ismerik a munkásembereket, mint a fővárosból odaküldendő raja a különböző félig szakértő embereknek, akik a zöld asztal mellől mennének ki, vagy egy pár a most hallotthoz hasonló tanulmányt elolvasnak, vagy bekukkannak a külföldre és már azt hiszik, hogy mindent tudnak. Az is nagy szerencsétlenség nálunk, hogy gyakorlati kérdéseket nem gyakorlati férfiakkal intéztesse el, hanem félig-meddig tanult, bizonyos elméleteket meg nem emésztett és az életet nem ismerő emberekkel.

Nem ezen az úton kell nekünk haladni. A részarány, a szimmetria tekintetében nagyon szép a javasolt dolog. Elméleti szempontból nagyon érdekesen beszélhetni arról, hogy mi az államnak, a munkásnak és a termelésnek az érdeke. Azt hiszem azonban, hogy végső eredményben a főérdek egy és ugyanaz. Ha az egyes termelési ágak érdekét megóvjuk, akkor megóvtuk a munkás érdekét is, s így az ország érdeke természetesen kielégül.

Ennélfogva röviden oda konkludálok, hogy a létező szervezet igyekezzünk megfelelő módon kiegészíteni. Ha szükséges, van rá mód, ne is menjünk a törvényhozás elé. Ki kell egészíteni úgy az iparit, mint a mezőgazdaságit. A kettő között kapcsolat pedig csakugyan létesítendő. De erre nem mi vagyunk hivatva, akik csak a zöld asztalnál és nem a gyakorlatban foglalkoztunk e dologgal, hanem akik a gyakorlatban megismerkedtek vele. Jóakarattal, kölcsönös

előzékenységgel, bizonyos elvi ellentéteknek ki nem élezésével tessék összeülni a megfelelő referens uraknak és a kapcsolatot a gyakorlatban alkalmazható módon létesíthetik.

Egyet bátor vagyok azonban különösen hangsúlyozni. Azt, hogy az összes munkás viszony okát nekünk jobban kell gondozni, mint azt eddig tettük. Szégyenünkre egész Európában csak Magyarország az az állam, ahol munkásügyi számontartó és gondozó hivatal nincsen. Én általában nem tartom helyesnek a hivatalok szaporítását részben azért sem, mert nagyon félek tőle, hogy a bürokratizmus nagy mértékben terjedni fog. Valóságos mandarinizmus fejlődik ki nem egy téren. Ezt kerülni kell, de ott, ahol igazán szükség van valamely intézményre, nem kell félni attól, hogy új hivatal állíttatik fel. Ilyen szerintem a munkásügyi hivatal is. Mindenütt van ilyen Office de Travail és a munkásügyi viszonyok folytonos figyelemmel kísérése, az illető intézkedő hatóság figyelmének felhívása, a felsőbb fokon pedig a kiegyenlítés e hivatal feladata. Ez azonban nem végez és nem is végezheti sehol közvetlenül a közvetítést, hanem folytonosan élénk figyelemmel kísérvén a munkásmozgalmakat, figyelmezteti a hatóságokat és az illetékes közegeket is, ennél fogva nagy mértékben közreműködhetik a tekintetben, hogy simábban, helyesebben, célszerűbben eszközöltessék a munkaközvetítés is.

Én tehát kiépítendőnek és megjavítandónak tartom a mostani szervezeteket; ez rövid idő alatt aránylag nem nagy fáradsággal lehetséges. A mezőgazdasági munkásközvetítésnél dotálni és ellenőrizni kell az illető közegeket. Ott vannak a mezőgazdasági felügyelők minden megyében; vegyék komolyan a dolgot és vegye azt komolyan a földművelésügyi minisztérium is. Hányszor szólaltunk fel e tekintetben.

A földművelésügyi minisztereket nem is lehet attól a vádtól megkímélni, hogy nagyon félvállról vették ezt az ügyet. A jövőre ennek nem szabad megtörténni. Azután kapcsolatot kell létesíteni az adminisztráció terén a kétféle munkaközvetítés közt és evidenciában tartani a munkásügyi hivatal felállítása után.

Az előttem felszólalt t. tagtárs úr egyenesen provokált arra, hogy szavaim értelmét megmagyarázzam és felfogásának bizonyos tévedéseire rámutassak. Teljesen távol áll tőlem az, hogy a szociálpolitikát ne értékeljem a maga valódi nagy becese szerint. Hiszen életem nagy részét a szociálpolitika tanulmányozásával és szolgálatában töltöttem. És mikor felszólaltam, a célom nem is az volt, hogy az elméletet sutbadohandónak jelentsem ki, vagy azt lealacsonyítsam, hanem az, hogy egy gyakorlati kérdés megoldásának előbbre vitelénél közreműködjem. Ne elméleti szociálpolitikai értekezletet tartsunk, hanem a gyakorlati kérdéshez szóljunk hozzá. Az a bajunk, hogy mindig másutt kereskedünk, mint ahol kell. Ahol gyakorlati kérdéseket kell megoldani, előhozakodunk mindenféle dologgal, amelyek csak távoli összeköttetésben vannak vele. Azonkívül a szociálpolitikáról azt mondhatom, hogy nem minden szociálpolitika helytálló. A szociálpolitika épp olyan, mint minden más politika, annak elmélete lehet általánosságban nagyon tetszetős, de az bizonyos helyeken nem válik be. Ezért mondtam, hogy Magyarországon a külföldi példákat nem lehet egész nyerseségükben alkalmazni. Mit akar a felszólaló alkalmazni, az angolországi mintát, ahol egy millió ötszázezer közvetítés mellett csupán 14.000 mezőgazdasági van? Vagy a francia példát akarja követni, ahol egészen más viszonyok vannak? Vagy a német példát, ahol a mezőgazdaság oly nívón áll, ahová mi nem fogunk

eljutni talán sohasem oly bölcsesség mellett, amely a törvényhozást kívánja befolyásolni. A megfelelő viszonyokat kell szolgálni a létező intézmények fejlesztésével. Nem mondtam, hogy a mezőgazdasági munkásközvetítés abszolúte nem létezik. Szervezve már van, csak a szervezet nem működik helyesen. Megmondtam, hogy mily oknál fogva. Ezeken az okokon tehát segíteni, változtatni kell.

Ami pedig azt illeti, hogy javára válik a mezőgazdaságnak, ha egységes lesz a munkaközvetítés, azt kétségbe vonom, egyszerűen annál az oknál fogva, mert bizonyos, hogy a mezőgazdasági és ipari munkaadók közt érdekellentét gyakran forog fenn. Én példát hozok fel e tekintetben. Ott van a rózsahegyi nagy textilgyár. Nekem annak létesítésénél bizonyos részem volt huszonöt évvel ezelőtt, mikor miniszteri tanácsos voltam. Annak érdekeltségétől tudom, hogy négyezer vagy nem tudom hány munkás közül a legnagyobb rész mezőgazdasággal foglalkozó egyén, akiket alig tudnak visszatartani a nyári munkától. (Ilyen sok van! Azért kell a kapcsolat!) Az emberek odahaza mezőgazdaságot folytatnak, a gyárban töltik a telet, de nyáron haza akarnak menni. A gyárosok nem fogják előmozdítani, hogy ezek visszamenjenek a mezőgazdasági foglalkozás körébe és ha ilyen vegyes munkaközvetítés létezik, nagyon közel fekszik a lehetőség arra, hogy a kis munkásokat, akiket nem véd senki, vissza fogják tartani, éppen úgy, mint Franciaországban, bizonyos szállítási kedvezményeket nem adnak meg a munkásoknak és más mindenféle nehézségeket állítanak elibük. Az érdekellentét itt a különböző termelési ágak munkaadói között határozottan megvan.

Továbbá arról is volt szó, hogy a speciális hazai viszonyokat kellett volna bebizonyítanom. Akkor az én feladatom lett volna, hogy kompendiumot mutassak

be arra vonatkozólag, hogy mennyire különbözök a mi termelési, mezőgazdasági és egyéb gazdasági viszonyaink a külföldiektől. De ezt nem kívánhatja senki attól, aki azokra hivatkozik, mert köztudomású, evidens dolgok bizonyítása merőben felesleges. Nagyon könnyű és kényelmes módja a vitatkozásnak, ha általános igazságokon lovagolunk, amelyek tetszetősen hangzanak és ha bizonyos svádával adatnak elő, hatást is idéznek elő, de ezzel szemben a konkrét tényeket szem elől tévesztjük. Hogy a mezőgazdaságot nálunk támogatni akarják az illető körök, s hogy ezek a mezőgazdasági érdeket védelmezik, azt nem lehet tőlük rossz néven venni. Ugyanezt teszik a többi érdekképviseltek is. Én azonban egyoldalúan semmiféle érdeket nem védelmezek.

Hogy a szóban levő kapcsolat miben álljon, amint at. előttem szóló nem tudja megmondani, annak előadására én sem vállalkozom. De ha azokat az urakat, akik a mezőgazdasági munkaközvetítéssel foglalkoznak és azt az érdekeltséget, amely az ipari munkaközvetítéssel foglalkozik, össze lehet hozni, hogy konkrét kérdésekre feleletet és felvilágosítást adjanak, akkor el lehet a jobb szabályzatot készíteni. A munkáspiac egységét én is igen fontosnak tartom, ezért utaltam a munkásügyi hivatalra. Nagy hiba volt, hogy ezt nem csináltuk meg eddig, tehát meg kell csinálni mielőbb.

A munkásviszonyok helyes felfogása megfelelő közegek és segédeszközök nélkül lehetetlen. Ezeknek hivatása felvilágosítást adni úgy az intéző köröknek, mint esetleg a végrehajtó közegeknek is.

2. A munkaközvetítés szociálpolitikai feladatai.

Az Országos Munkaközvetítő Tanács 1918. évi április 10-i alakuló ülésén tartott elnöki megnyitó.

Melegen üdvözlöm az Országos Munkaközvetítő Tanács összes tagjait. Annak szervezeti szabályzata közkézen forogván, rendeltetésének fontosságát, melyről mindnyájan át vagyunk hatva, általában nem kell kiemelnem. De jelentőségéről a mi mai helyzetünkben, hogy jelen álláspontunkat s abból folyó különleges feladatainkat munkálkodásunk kezdetének élesebb világításban szemlélhessük, azt hiszem, nem lesz fölösleges egyet-mást ez alkalommal elmondani.

Igen megkönnyíti ezt nekem az a körülmény, hogy az ipari, bányászati és kereskedelmi munkaközvetítés hatósági ellátásról szóló 1916. évi XVI. t.-c.-nek parlamenti tárgyalása alkalmával a főrendiház egyesült pénzügyi, valamint közgazdasági és közlekedési bizottságában annak előadója voltam. Jelentésemben a mondott év február hó 17-én a törvényjavaslatra vonatkozó, ma is vallott nézeteimet, úgy gondolom, elég világosan és tömören adtam elő. Akként üdvözöltem azt, mint egy alkalmi és időhatárhoz kötött intézkedésből keletkezett, nagy horderejű szociálpolitikai kezdeményt. Jeleztem, hogy alkalmas megteremteni azt az alapot, melyen majdan a társadalmi politikánk egyik legjelentősebb, de egyúttal legnehezebb problémája, a munkanélküliségi biztosításnak kérdése konkrét módon tárgyalható lesz. De egyelőre elsősorban a békés idők beköszönteésével reánk zúduló sürgős feladatokat kell számunkra megkönnyíteni. A háború végével ugyanis a munkaalkalmak és a munkások oly tömegei fognak egymással idegenül szemben állani, melyek, illetve akik közt a közvetítést nem lehet egyedül a magánvállalkozásnak átengedni.

A körülmények hatalma tehát mintegy ránk kényszeríti a hatósági munkaközvetítést, mely a haladottabb külföld nagy részében az e nemű tevékenységnek magasabb fejlődési fokát jelzi. A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket megállapító 1914. évi L. t.-c. 11. §-a felhatalmazta volt a minisztériumot, hogy az egyes városokat esetleg azok területén túlterjedő mértékben a munkaközvetítés ellátására kötelezhesse. Miután azonban a kivételes intézkedések megtétele iránti felhatalmazás hatálya a háborúval megszűnik, új törvénnyel kellett gondoskodni arról, hogy az ipari és kereskedelmi munkaközvetítés szélesebb alapon országszerte hatóságilag megfelelő állami anyagi támogatással szervezhető és szabályozható legyen. A kormány akkor felhatalmaztatott, hogy idevágó rendeleteket bocsáthasson ki, de egyúttal tüzetesen megjelöltettek úgy a keret, amelyen belül, valamint a feltételek, amelyekhez alkalmazkodva ez a hatósági munkaközvetítés rendezendő. A törvény azonban nem szünteti meg a magántestületi és vállalati munka-, illetve munkásszerzés lehetőségét és nem terjeszkedik ki a mezőgazdasági munkaközvetítés reformjára. Az egész munkaközvetítést tehát nem karolja fel, hanem azért oly rendelkezéseket tartalmaz, melyek a fejlődés számára megnyitják az utat. Ez pedig oda vezethet, ami minden rendezettebb nemzetgazdaságban ma már csak nagy károsodással nélkülözhető, hogy mi is bírjunk összevágó működésre képes munkaügyi szervezettséggel. Ezeket szó szerint idézem kérdéses jelentéséből. Azután rekapitulálom ott az illető törvény főbb intézkedését és kiemelem, hogy a munkaközvetítés teljesen ingyenes, s az indokolásból merítem a kormány által a megítéléshez nyújtott azt a támpontot, hogy a létezett budapesti, pozsonyi és temesvári ilyen intézetekre utal, amelyek törvényi rendelkezések nélkül kelet-

keztek ugyan, de igen hasznos tevékenységet folytattak az illető városok területén túl teijedő ország-részek érdekében is.

Utalok továbbá arra, hogy a jelentkező szükség-hez képest mindenütt, aránylag nem nagy költséggel lehet ilyen intézeteket felállítani, azokat egymással és a magánközvetítéssel összeköttetésbe hozni s így valamennyi munkaközvetítő intézetből összhangzatosan működő, a gyakorlatban voltaképen egységes nagy szervezetet leszünk képesek létesíteni.

De annak a mezőgazdasági munkaközvetítés szervezetével szintén közre kell működni. Ugyanazon szervezet által mind a kétnemű, egymástól sokban eltérő munkaközvetítést nem lehet talán később sem, legalább általában, együttesen végeztetni, de azok kölcsönös támogatásának biztosítása és pedig kezdettől fogva, kétségkívül nagy közérdeknek tekintendő. Végül idézem az indokolásból azt is, hogy a munkaközvetítésnél tekintettel kell lenni a külföldre szakadt magyar honpolgárookra is, de megjegyzem, hogy ez azonban oly feladat, amely csak része lehet a visszavándorlásra vonatkozó nehéz s nagy tanulmányt és odaadást igénylő, de szintén talán nem-sokára sürgőssé váló problémának. Azonban ennek is előnyére fog szolgálni, ha a munkaközvetítés az országban helyesen lesz szabályozva, ami egyúttal az újabb kivándorlás csökkentésére is hathatós tényező lehet. Ezt pedig nyomatékkal hangoztattam és pedig különösen azért, mivel igaz voltáról mint az Országos Kivándorlási Tanács helyettes elnöke ott a saját tapasztalatomból a kezdeményezésem nyomán megindult tárgyalások során győződtem meg. Ez utóbbi zárt ajtók mellett tanácskozó testületben is már 18 éve mint a mezőgazdasági országos munkáspénztár munkások által kiküldött tagja veszek részt a munkálkodásban. Éreztem is folyton, hogy a mezőgazdasági

munkások mindenféle jogosult érdekeit különös figyelemmel tartozom szolgálni. Azért az 1916. évi XVI. t.-c. főrendiházi plenáris tárgyalásakor nem mint előadó, mert a bizottságtól kifejezetten megbízást nem kaptam, hanem motu proprio felszólaltam ugyanazon évi február 25-én. Akkor a ház naplójának tanúsága szerint más egyebek közt a szóban levő kapcsolatra vonatkozóan ezeket mondtam: Az akkori kereskedelmi és földművelésügyi miniszter nekem adott válasza, mert nagyon elodázó és halogató természetű volt, engem nem elégített ki, de a dolognál további sikerre, kilátást nyújtó sürgetése többé már nem állott módomban.

Mielőtt ezekután a munkaközvetítő tanácsnak szerintem sürgős és jelenleg különösen nagy horderejű feladatait tárgyaló felfogásom előadására áttérnék, azoknak mintegy megalapozása végett még egy mozzanatot kell felemlítenem. Több mint másfél évtizede vagyok a minisztertanács egy régi határozata alapján állandó képviselője a magyar kormánynak a nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület választmányában. E minőségemben bőven volt módom a munkásügyi összes törvényhozási és kormányzati intézkedéseket folyton, de különösen a kétévenként Svájc különböző városaiban, egyízben Londonban is, tartott nemzetközi nagy összejövetelekkel kapcsolatosan figyelemmel kísérni és kötelességem volt azokról a kormánynak beható jelentéseket szerkeszteni. Ezen nobile officiumom (amilyen természetű csaknem valamennyi megbízatásom) ellátása során gyakran nyílt alkalmam Európa minden elsőrangú fővárosában közvetlenül elsőrangú szakemberekkel érintkezni és tanulmányozni az általam különben jórészt már azelőtt ismert munkásjóléti intézményeket. Ekkor győződtem meg újból nemcsak arról, hogy a szociálpolitika terén mily sajnos, sőt szégyenletes módon elmaradtunk,

hanem arról az eléggé nem fájlalható hátralékosságról is, amelyben a munkásügyi viszonyainkra vonatkozó értesültség tekintetében leledzünk. Míg a világ most már minden művelt államának többé-kevésbé megfelelő, de rendszeresen megalapozott és folytatott munkásügyi statisztikája van, addig nálunk csupán egyes ilyen, habár szép, felvételek vitettek keresztül, amelyeknek azonban alig vehetjük valami nagy hasznát, mivel azok a folyamatosság hiánya miatt sem a belföldi ebbeli fejlődés egyes fázisainak szemléjére, sem a külföldi viszonyokkal való összehasonlításra nem nyújtanak csak némileg is megbízható alapot. De ilyet nem is szerezhettünk mindaddig, amíg nem létezik oly szervünk, mely a munkapiac mozgalmainak szakadatlan megfigyelésével, azok jelenségeinek megrögzítésével s a belőlük levonható következtetések megállapításával hivatásosan és szakszerűen foglalkozik. Közvetlenül a világháború kitörése előtt kellett a nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület Bernbe tervezett újabb nagy gyűlésére készülnöm, mert annak napirendjére igen életbevágó munkásvédelmi kérdések voltak kitűzve. Azért szívesen ragadtam meg az alkalmat, amely az 1914. év májusában Rómában megtartott két, részben munkásügyi, nevezetesen a női munkára vonatkozó, tárgyakal is foglalkozó nemzetközi kongresszuson kínálkozott nekem. Saját elhatározásomból és a magam költségén hetekig tartózkodván az örökvárosban, ott az említett kongresszusok látogatásán s a mintaszerű kivándorlási intézmények megszemlélésén kívül a munkásügyi hivatalnak, az Offizio del Lavoro-nak behatóbb tanulmányozásával foglalkoztam. Azt tapasztaltam ugyanis, hogy ott az ipari, bányászati és kereskedelmi munkások, illetve alkalmazottak összes életviszonyainak rendszeres megfigyelése és gondozása mellett a mezőgazdasági munkások lét- és munka-

feltételeivel is meglepő eredménnyel törődnek. Annak, fájdalom, már elhunyt kitűnő szervezője és igazgatója, Montemartini János egyetemi tanár azelőtt éveken át küldözgette meg nekem az említett hivatal igen becses olasz nyelvű, általam jól megértett kiadványait, amelyekből azt vettem ki, hogy valamennyi európai munkaügyi hivatali szervezet között a mi viszonyainknak a római felelne meg még leginkább. Arról tehát még 1914-ben előbb szóval, majd egy emlékiratban önkéntesen jelentést tettem a kormánynak – s figyelmét felhívtam arra az anomáliára, amely a minden megfelelő szociálpolitikai reform előfeltételét képező munkásügyi statisztika s annak jól megszervezett közege hiányában oly károsan jelentkezik. Abban a memorandumban, később a főrendiház bizottságaiban és egy ankéten élőszóval is többször sürgettem ennek az anomáliának megszüntetését. Megértésre azonban az illetékes helyen nem találtam egy alkalommal sem. Talán kedvezőbb szelekkel fogunk most e tekintetben a cél felé vitorlázhatni. Az említett munkálat egy-egy csak mostanában kinyomtatott példányát bátor voltam a tekintetes tanács minden tisztelt tagjának megküldetni; tartalmának elemzése részemről itt és most tehát fölösleges. De arra hivatkoznom kellett, hogy a munkásügyre és annak keretén belül a munkásközvetítésre és az Országos Munkaközvetítő Tanács hivatására vonatkozó felfogásomat szemlélhetőbb alakban mutathassam be.

A munkaközvetítés szervezése és szervezetének valóban célirányos kiépítése mindig és minden civilizált államban életbe vágó feladatnak tekintett. Nálunk az ma százszorosán ilyen, mivel rendkívül nehéz időknél megyünk elébe. A világháború ezer és ezer sebből vérző Magyarországot fog maga után hátra hagyni, amelynek súlyos helyzetében minden anyagi, fizikai, szellemi és erkölcsi erejére s az azokból

kihozható minden energiára feltétlenül szüksége lesz. Ma minden óra, amely hasznos, sikeres, valóban értéktermelő munkában volna eltölthető, de nem így töltetik el, a múltakhoz képest hatványozott veszteség s oly elmaradt haszon, amelyet egy örökkévalóság sem hozhat vissza többé. Ezenfelül a most megszervezendő munkaközvetítésnek általános szociálpolitikai nagy becsé is van, mert újabban első lévén e téren, követendő és bátorító példaként van hivatva hatni a további nélkülözhetetlen munkásügyi alkotások javára. Úgyszólván szemléltető oktatást kell nyújtania úgy a törvényhozásnak, valamint a társadalom munkálkodó és munkáltató tagjainak.

Ennek az intézménynek kellő kiépítése tekintetében kedvező körülménynek tartom azt, hogy az 1916. évi XVI. t.-c, amely törvényes alapját képezi, voltaképp csak keret, csupán felhatalmazás, amely megadja a célszerű szabályozás lehetőségét annak, hogy a kezdetben netán hibásan tett lépések rendeleti úton még idejében biztosan és hamarosan megjavíthatók legyenek. Ehhez hasonló általános felhatalmazást tartalmaz magában a földművelésügyi miniszter részére az 1898. évi II. t.-c. 77. §-a is, minélfogva az egész magyar munkapiac megszervezésére a csaknem korlátlan fejlődés lehetősége áll nyitva. Ez a mai parlamenti válságos állapotok mellett, amelyek gyors szanálására ezidőszerint úgy látszik nem sok kilátás van, a nagy nemzeti szerencsétlenség közepett az általunk szolgálendő ügyek szempontjából valószínű szerencse.

A munkaközvetítés minden közegének összevágó, vállvetett működésének munkálására a Tanácsot a szervezeti szabályzatnak 2. §-a mintegy kötelezvé, e tekintetben, ha időközben pozitív utasítást nem kap, annak e részben mielőbb meg kell ragadni a kezdeményezést. De szerintem addig, amíg a munka-

ügyi hivatal a maga valóságában nem alakul meg és feladatkörének megfelelően szervezendő egyetemes munkaügyi országos tanács támogatásával nem rendelkezik, de korlátoltabb mértékben azontúl is, ugyancsak szervezeti szabályzatunk 2. §-ának b) pontja értelmében minden munkásügyi intézmény szervezeti kérdésében ennek a mi tanácsunknak illetékesnek szabad magát tekinteni. Az önként jelentkező munkaalkalmak és a munkaerők, ha ügyes is, de mechanikus természetű összehozásával a hatósági munkaközvetítő hivatali hálózat a maga feladatát megoldottnak tekintheti. E tanácsnak azonban nem szabad csupán az egyes hivatalok, vagy azok hálózata körében felmerült elvi nehézségek elhárításával beérni, hanem magát az egész nagy intézményt is szervesen fejlesztenie kell. Ez pedig a termelő munkálkodás egész terét nyitja meg számára. A munkaközvetítés fejlett technikája maga már nem túri meg a vele ugyan rokon, de tőle mégis sokban különböző feladatokkal való megterhelhetést. Azért a debreceni példa nyomán külön kell rendszerezíteni ezek különleges szerveit, amelyek azonban személyi uniók révén könnyen benső összefüggésbe hozhatók a munkaközvetítés szerveivel. Így azután mindazzal, ami a munkások jólétének közvetlen, vagy közvetett előmozdítására szolgálhat, érintkezésbe jöhet és maradhat anélkül, hogy neki a maga nagy, sokoldalú és nehéz feladatához – csak figyelmének megosztása révén is – hűtlenné kellene válnia. Egészen konkrété beszélve, ilyen kapcsolatba hozhatók vele nemcsak a falura és városra nézve a fogyasztási, szolgálati, népnevelési és erkölcsi szempontból egyaránt oly fontos házi-cselédügy, hanem más népjóléti intézmények megalkotása és ellátása is. Ezek segítségével a Tanács is megindíthatja nem csupán ékes szavakkal, de hathatós gyakorlati működéssel is a munkanélküliség elleni eredményes küzdelmet. Elő-

készítheti a népbiztosítást, különösen a munkanélküliség elleni biztosítást. Irányítója lehet a közsegélyezés észszerű, mert lélektani alapon nyugvó, szabályozásának.

Közreműködhet az anyasági és csecsemővédelmi akcióval. Támaszul szolgálhat az elhanyagolt ipari és kereskedelmi tanoncügy reformjának. Előmozdíthatja a tanoncotthonok, a népházak (a népszállók), foglalkoztató műhelyek, az ingyenes tanácsadó és jogvédő intézmények, a lakásügyi reformok (telepítések) és általában minden munkásjóléti, komoly, becsületes törekvést, amelyet a hatóságok vagy a társadalom összes tényezői kifejthetnek. Nagy szolgálatot tehet a leszerelés és tömeges vissza vándorlás ideje alatt és a rokkantak elhelyezésénél.

De nem részletezem tovább a teendőket. Valamint Titusz római császár azt mondta, hogy semmi emberi nem idegen tőle »nil humani a me alienum esse puto«, úgy e Tanácsnak azt kell vallania, hogy semmiféle munkáskérdés nem hagyhatja hidegen és közönyösen. Hanem persze elsősorban a maga leg-sajátabb feladataival kell foglalkoznia. Ma sürgős teendők: a vidéki munkaközvetítők szabályzatának s az ő ügyrendjének megalkotása egyfelől, az ipari bányászati s kereskedelmi, valamint a mezőgazdasági munkaközvetítésnek másfelől, továbbá a leszerelés és a munkaközvetítés kapcsolatának, végül a munkaügyi statisztikának és a munkaügyi hivatalnak mielőbb leendő valóban célszerű megteremtése. Azután nem téveszthető szem elől, hogy a munkaközvetítést ellátó hivatalnokok megfelelő képzése, a pályaválasztási tanácsadás szervezése, egy munkaközvetítői hivatalos szaklapnak és csak a hivatalok számára összeállítandó mellékletének szerkesztetése is sürgős dolgok. Már az utóbbiak is oly sok teendőt és azok oly nagy körültekintést igénylő feladatok, hogy valóban kielégítő megoldásuk még az oly kiváló, buzgó, odaadó, lele-

menyes, munkabíró és szakavatott vezérnek is, mint amilyent az Állami Munkaközvetítő Hivatal mostani igazgatójában, dr. Andor Endre miniszteri tanácsos úrban tisztelhetünk, csak az esetben lehetséges, ha a mi testületünk tettel és tanáccsal minél nagyobb mértékben támogatja őt.

De általában a Tanácsot a megértés, a társadalmi béke s a nemzeti szolidaritás szellemének kell áthatni. Elmúlt az az idő, mikor akár állami parancsszóval, akár kenetteljes rábeszéléssel külön-külön a munkapiacon rendet lehetne teremteni és fenn tartani. A lélektani alapon nyugvó szervezettség mindenütt, de különösen a munkapiacon az a legfőbb elv, amelyet sem a jogosult külön, sem a jólfelfogott közérdekek képviselői egy pillanatig sem hagyhatnak tekinteten kívül. Ezt azonban csak a dolgok lényegébe és természetébe behatoló mélyebb bepillantás által megállapított követelményekhez való kész alkalmazkodás által lehet elérni. A jogosult külön érdekek a társadalomban olyanok, mint a különféle hangnemek a zenében, amelyeknek nem elnyomása vagy éppen eltüntetése, hanem kellő mértékű érvényesülése adhatja meg a fülnek és kedélynek egyedül kellemes harmóniát. Én mindig ennek voltam híve és meggyőződésem szerint való igénytelen munkálója. Talán többet beszéltem ez elnöki megnyitóban magamról, mint általában illett vagy kellett volna. De kiéreztem, hogy jelenleg tények világánál volt szükséges bemutatkoznom. Tudom, hogy nem tetszem mindenkinek, ami talán lehetetlen is. De főleg nem ezzel s nem is Berzeviczy Gergely XVIII. századbeli, első valóban tanult nemzetgazdánknak az enyémhez hasonló helyzetben mondott szavaival, hogy t. i. »nekem sem tetszik mindenki«, hanem azzal a tiszta öntudattal vígasztalom magamat, hogy rossz partes felekezeti ember voltam és vagyok. Ez pedig azért van így, mert reám a való, az igaz és az osztóigazság

bírt mindig a legnagyobb, sőt mondhatom ellenállhatatlan befolyással; emiatt történt, hogy tárgyi alapon, néha erős benső küzdelmek útján szerzett meggyőződésemet nem tudtam, de utóbb nem is akartam soha semmiféle mellétekintetnek alárendelni. Negyvenhat évi köztevékenységem valójában egyetlen becses jutalmának teljes anyagi és lelki függetlenségemet tekintem, amelyet semmiért sem tudnék feláldozni. Azt hiszem, hogy azzal, különösen ma, többet használhatok, mintha akár egyénnel, akár a mindenkori hatalommal, akár áramlatokkal szemben kényelemszeretetből, álszerénységből, vagy gyávaságból gyengének mutatkoznám. És azt hittem, a jelen esetben is, hogy a nekem felajánlott ezt a megtisztelő fontos megbízatást egy most már elég hosszúvá lett közélet tapasztalatainak – amelyek nem is az enyéim, hanem a társadalom termékei – közérdekű hasznosítására, míg erőm engedi, nem volt szabad magamtól önösen elhárítani. Elfogadtam, tehát híven és igaz odaadással kívánom teljesíteni azt és pedig az emberileg lehetséges komoly törekvéssel és pártatlansággal, de egyúttal annak a megbízatásnak valódi természete és a saját tiszta lelkiismeretem parancsai szerint is. És ha a mélyen tisztelt Tanács becses, hathatós támogatását kérem, azért elsősorban nem a magam, hanem az általunk válllvetve szolgálendő nagyjelentőségű, életbevágó közérdekek javára esedezem, hogy közös, szép és magasztos küldetésünknek minél jobban s a jövőre is kiható minél dúsabb eredménnyel tehesünk eleget. Ezzel az országos munkaközvetítő tanács alakuló ülését megnyitottnak nyilvánítom.

VII.

A kanadai kivándorlás esélyei.

Elnöki beszéd a Kivándorlási Tanács 1926. évi december 3-i ülésén.
Kivonat a jegyzőkönyvből.

A Kanadában járt és most kihallgatott két szakértőnek nézetei sokban eltérnek egymástól, de alapjában véve szöges ellentétben nincsenek egymással. Az odavaló magyar kivándorlást elvileg egyik sem pártolja. Ezt Zsigovits Béla plébános úr világosan és határozottan ki is jelenti, de ha már az emberek oda járnak munkát keresni és kimennek, bizonyos feltételek fennforgása esetén azt reájuk nézve nem tartja végzetesnek. E feltételek a következők: lehetőleg önálló gazdálkodásra képesíttessenek és pedig úgy, hogy a magyar állam részükre magyar telepek keletkezésére alkalmas földterületeket szerezzen, őket farmjaik felszerelésénél anyagilag támogassa, mert csak úgy boldogulhatnak, ő kintléte alatt látott hosszabb idő előtt kivándorolt magyar telepeseket, akik a jólét minden ismervét tüntették fel. Az ilyen farmerek mellett azonban vannak, akik tönkrementek. A cselédek vagy egyszerű munkások közül is boldogulhatnak egyesek jobban, mint idehaza, ha kitaróknak, szorgalmasnak, ha takarékosnak s ha erkölcsileg nem züllebenek el. De ehhez az szükséges, hogy hathatós állami gondozásban részesüljenek, mert különben Schwartz úr fog gondoskodni róluk, aminek sajnos következményeit felesleges ecse-

telni. Sokat tehet ennek kizárására az egyház is, azonban a felsorolt sok magyar telepnek csak hat katolikus lelkésze van. Ezek nem győzik a reájuk háramló nagy és nehéz munkát. Számukat tehát szaporítani kellene. Beismeri, hogy őket kintjártukban csaknem kizárólag már boldogult magyar telepeshez vezették el. A például felhozott már 23 évvel ezelőtt vándorolt ki, de a maga emberségéből állotta meg a sarat. Álláspontja, hogy a kivándorolni szándékozókra nem lehet teljesen a *salus rei publicae suprema lex*-et alkalmazni, hanem azt is tekinteni kell, hogy az egyén a maga sorsának javítására jogosult. E felfogás kiindulási pontjával Zágonyi Sámuel nyugalmazott alezredes egyetért: a magyar földművesek és munkások Kanadába való kivándorlása nem kívánatos. De nem osztja Zsigovits Béla plébános úrnak azt a felfogását, hogy kivándorlóink Kanadában ma is úgy boldogulhatnak, mint korábban. Azok sokkal előnyösebb viszonyok között mentek ki, később a világháború által teremtett konjunktúrák nagyban szolgáltak javukra. Másfél éven át küzdött Kanadában, mint közönséges munkás, mint egy magyar farmvállalat vezetője és részben mint vállalkozó. Saját bőrén tapasztalhatta, hogy mily nehéz ott ma mindenféle minőségben zöldágra vergődni. Az előtte szóló több fontos mozzanatot hagyott ki a számításból. Az első ezek között az éghajlat, mely mellett tíz eset közül hétben a termény vagy elfagy, vagy a bizonyos évszakban beállani szokott aszály pusztítja el azt. Azután a föld ára a jobb közlekedéssel bíró vidékeken igen drága lett, másutt meg a telkesítés rémítő fáradtsággal és költséggel van összekötve. Ehhez járul az is, hogy Kanadában is sok tényező kizsákmányolja a bevándorolt idegeneket. A helyzet tehát egészen más, mint volt a világháború előtt. Nem ismeri még teljesen úgy, mint itthon-tartózkodása után hat hónap múlva fogja ismerni a hazai megélhetési viszonyokat, de amennyire neki

erről tudomása van, az mégis olyan, hogy az embereket lehetőleg vissza kell tartani a Kanadába való kivándorlástól. Előadása közben, sajnos, annyira személyesen agresszív volt, hogy az elnök kénytelen volt helytelen és bántó kifejezései miatt őt ezekre ismételve erélyesen figyelmeztetni és kéri a Tanácsot, hogy erre való tekintettel az alaptalan vádaskodások felett térjen napirendre. Kéri továbbá, hogy engedjék meg neki, hogy a felmerült nézetekkel szemben ő is elmondhassa véleményét. Eszerint a kivándorlást Kanadába eltiltani nem lehet, bármennyire óhajtandó is az, hogy a számtalan ok miatt úgyszólván kedvezőtlen népesedési viszonyaink között embereink lehetőleg itthon maradjanak. A kivándorlási tilalom csak egyes kivételes esetekben igazolható. Ma ilyenek ritkábban fordulnak elő, mint egy-két lustrummal ezelőtt. Nem beszélhetnénk konszolidációról, ha ez nem így volna. Az állam eminens jogát nem szabad az egyén boldogulási jogos feltételeivel mereven szembeállítani. A kettő összefügg és feltételezi egymást. Lehetnek esetek, midőn jobb, ha az emberek kimennek, nemcsak a saját érdekükben, hanem az állam által tiszteletben tartandó emberességi tekintetek folytán is. Ez azonban ne legyen túlságosan gyakori. Elő kell mozdítani a megélhetést itthon is. Munkaalkalmakat kell teremteni jórészt a közgazdasági élet szánásával és fejlesztésével. Ez utóbbi követelmény összeesik a jó nemzetgazdasági politikával, amelyet mindenkinek kívánni, követelni kell. A szánásnak egyelőre főposztulátuma a munkaalkalmak szaporítása. A nemzetközi kölcsön maradékainak és az állami háztartási feleslegeknek beruházása révén ez most folyamatban van. Népünket erre figyelmeztetni és mindenkit felvilágosítani kell. Ez azonban nem csupán az állam közegeinek a feladata, hanem minden ezirányban hatni köteles tényezőé, tehát a társadalomé is. Annak közönyét kell megtörni és azt cél-

szerűen szervezni. Csak ilyen organikus közreműködés mellett várható eredmény, tudniillik hogy embereink csak az igazán elkerülhetetlen esetekben vándoroljanak ki. Ez annál inkább szem előtt tartandó, mivel az egyik kihallgatott szakértő általában csaknem reménytelennek tüntette fel a kanadai állapotokat kivándorlónk számára. A másik sem tartja azokat „kecsegtetőknek”, csak bizonyos szabatosított feltételek fennforgása mellett. De ezek közül kettő kizártnak tekinthető, az, hogy a magyar állam ma területeket vásároljon telepítés végett Kanadában, és az, hogy a roppant területeken szétszórt magyar kivándorlók gyámolítása végett mindenütt állami közegeket rendeljen ki. Ha azok támogatása egyáltalán lehetséges, ez csupán a társadalmi erő, főleg az egyházak igénybevétele mellett s a társadalom arra való és kapható elemeinek felhasználása mellett remélhető.

VIII.

A Kir. József Műegyetem ötvenéves jubileuma.

Üdvözlő beszéd a Kir. József-Műegyetem ötvenéves jubileuma alkalmával az Országos Magyar Gazdasági Egyesület képviselőtében, 1922. május 21-én,

Megtisztelő feladatomban, hogy ez ünnepélyes alkalmával az Országos Magyar Gazdasági Egyesület nevében szívből üdvözöljem a királyi József-Műegyetemet. Megbízom Széchenyi alkotásai között foglal helyet. Ő, aki egész közgazdaságunkat szervesen fejleszteni törekedett, abban a korban az ország lakosságát, még túlnyomóbb mértékben mint ma, eltartó mezőgazdaság emelése céljából létesítette azt. Ez az egyesület azonban már az ő életében kezdetleges jelentőségén jóval túlnőtt, hiszen tudvalevőleg a múlt század ötvenes éveiben az abszolút korszak alatt a nemzet parlamentjének szerepét is hivatva volt betölteni. De a műegyetem eszméje sem volt nemzetünk nagy prófétája előtt idegen. Midőn 1825 őszén elbarátaival pozsonyi lakásán arról tanácskozott, hogy a magyarság megújulására irányuló reformtevékenységet mivel kellene megkezdeni, felveti azt a gondolatot is, hogy a közlekedés javítása és a műszaki főiskola mennyiben volna erre alkalmas. Később nagy alkotásai során mindig kiváló, főleg magyar műszaki emberekkel vette magát körül. Jelen, szükségkép szűkszavú üdvözlőtemben utalni kívántam arra, hogy a mező-

gazdaság és a műszak a testvériesülés mily közeli viszonyában vannak egymással. Az egyetemesebb jellegű technika tudományos művelése nélkül nincs a mezőgazdasági fejlett technikának sem szilárdabb alapja. De az a maga egészében bármi másnál jobban megtanít bennünket a termelési ágak közt multhatatlanul szükséges egyetemlegességre is.

Ennek révén a vele való szakszerű foglalkozás alkalmassá teszi az embereket a nemzeti és emberiségi szolidaritás iránti fogékonyságra, aminek hiányában pedig csaknem kétségbeejtő helyzetünkől és a nyugati civilizáció válságos állapotából nincs menekülés. Megbízom, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület nevében tehát kívánom, hogy szeretettel és ragaszkodással körülvelt egyetlen műegyetemünknek még inkább, mint a múltban, sikerüljön ezután is a nemzeti szolidaritásnak nagy alkotásokra képes áldozatkész munkával a nemzedékek végeszakadatlan sorát nevelnie, amely tudjon, mint hatékony tényező, a magyarság világraszóló egységének megalkotásánál példaadóan közreműködni. Ez csupán reális kultúrával lehetséges, melyen azután számtalan agyarkodó ellenségeink egész ádáz hatalmának előbb-utóbb meg kell törnie.

IX.

Az egyelőre utolsó üdvözlőbeszéd a magyar Arad megye nevében.

Purgly László aradi főispán beiktatása alkalmával, 1917. évi augusztus 5-én.¹

Midőn az imént elhangzott szavak hatása alatt felszólalok, hogy, mint ennek a testületnek talán a legidősebb jelenlevő tagja, a főispáni beköszöntőnek a bizottság támogatását szorgalmazó felhívására visszhangot adjak, bátor vagyok mindenekelőtt egy figyelmen kívül nem hagyható körülményre utalni. Általában, de a teremben is többé-kevésbé jóhiszemű áramlatok jelszavai röpködnek a levegőben. Ezek helyes megítélése okvetlenül megköveteli, hogy indítékai szerint különbséget tegyünk közöttük. A demokrácia, a népszabadság, a kultúra és a civilizáció nemcsak ránk-nézve barátságos irányzatok nevei, hanem igen sok esetben becsempészkedő angol kiviteli árúk is. Nem szabad azok előtt minden további vizsgálatok nélkül egyszerűen fejet hajtani, hanem azokat eredeti céljaik

¹ A beszédet a még csonkítatlan aradmegyei törvényhatósági bizottság nevében az utolsó órában történt felkérésre kellett az eredetileg kijelölt gróf Károlyi Gyula helyett elmondani. Közvetlen megelőzően Goldis László későbbi román miniszter, román nemzetiségű megyebizottsági tag szólalt fel a saját nyelvén. A beszéd egyúttal válasz az ő felszólalására is. Megjelent három aradi helyi magyar újságban (1917. augusztus 6.) és a Budapesti Hírlapban (1917. augusztus 7.).

szerint kell méltatni. Én azt nem vagyok hajlandó elismerni, hogy különböző, nem magyar ajkú honpolgárok többet szenvednek nálunk, mint mások, akik az állítólag uralmon levő fajhoz tartoznak. Ezt külföldi, de itt élő ellenségeink is nyomatékosan hangoztatják, hogy miként korábban, úgy most is, bennünket meggyengítő visszavonást, egyenetlenséget szítsanak a haza különböző eredetű polgárai között. Ez az ország mindig az egységes politikai magyar nemzet állama volt, amikor a latin volt az állam nyelve, amelynek csak helyébe lépett a magyar. A régi nemesség épügy felölelte a poliglott ország minden nemzetiségét, mint ahogy egységes volt a jobbagység is. Ezek az osztályok belül nem is dúlt viszály, mert előnyeiket és hátrányaikat, örömeiket és szenvedéseiket nem különítették el nyelv szerint. A parasztlázadások nem bírtak nemzetiségi jelleggel, a különböző nyelvet használó parasztok egyformán zendültek fel nem egyszer egymást támogatva is. A magyar nemesség is nemzeti különbség nélkül szabadította fel a parasztságot. De ez nemcsak a múltban volt így, hanem jelenleg is egyik főjellemvonása államunknak, hogy polgár és polgár között sem a jogok nyújtásában, sem a terhek kirovásban nem válogat. Nem vagyunk egyenlők a törvény előtt? Kit zavarnak meg istentiszteletében vagy népnevelésében? Nemadtunk-e presbiteriális, úgynevezett nemzeti autonómiát az episkopális alkatú görögkeleti egyházhoz tartozóknak, olyan egyházi önkormányzatot, amilyennel azok még a legkizárólagosabb nemzeti kis és nagy államokban sem bírnak. Félre kell tennünk most az állítólagos nemzeti szenvedések hangoztatását itt is, ahol a főispán helyes felhívásának megfelelően fokozott mértékben kell kötelességeinket teljesítenünk. Fiaink vérzenek a különböző harcvlakon, hölgyeink egymással versenyeznek a háború áldozatai sebeinek és mindenféle bajainak enyhítésé-

ben; akinek valamije van, az kell, hogy a végsőig meg-
 ossza mindenét a létért küzdő nagy közösségünkkel,
 az állammal, melynek mindig, de különösen ma, fel-
 tétlenül igénye van életünkre, vagyonunkra és teljes
 munkaerőnkre. Össze kell fogni mindnyájunknak,
 mert ennek az államnak épségben való fennmaradása
 és boldogulása nem egy fajnak, de valamennyinek
 életérdeke. Boldogok lehetnek e megyében lakó számos
 polgártársaink is, hogy itt élhetnek s nem kell osztoz-
 niok a velük rokon fajnak tisztán nemzeti államaiban
 lévők szomorú sorsában.

A legnagyobb elismeréssel adózom a főispán úr-
 nak előbb elhangzott programbeszédéért. Abban ő
 úgy tűnt föl előttem, mint aki helyesen fogja fel
 magas megbízatását. Ő elsősorban a magyar állam
 képviselője óhajt lenni közöttünk. Igen szép szónok-
 latának minden részlete erre vall. Ő együtt akar
 élni és dolgozni a megye lakosságával, segíteni akar
 és részt akar venni minden bajában. A munkából
 kivett legnagyobb résznek a címén kíván első lenni
 a megyében és nem csupán a törvény értelmében
 kívánja magának a vezető szerepet. Az írott tör-
 vénnel szemben ez a természet törvényének a
 parancsolata. A főispán azonban egyúttal a minden-
 kori pártkormányoknak is exponense. Ebbeli küldetésé-
 nek kijelentésénél is oly módon nyilatkozott, mely
 nekem szintén rokonszenves, habár a jelen kormány
 iránt a legteljesebb, de jóakarátú semlegesség állás-
 pontját foglalom el. Ő bizalmának adott kifejezést,
 hogy a kormány, melynek bizalma kísérte őt ide, meg
 fogja találni a harmóniát a nemzeti egységes magyar
 állam lételének, fokozatos, zavartalan boldogulásának
 követelményei és a korszellem által követelt választó-
 jogi kiterjesztés mértéke között. Tehát a priusz, a cél,
 a magyar állam létérdeke, a másik csak megvédésé-
 nek egyik eszköze szerinte is. Magam is úgy gon-

dolom, hogy a célt nem szabad feláldozni az eszkö-
zért. Ez a cél pedig olyan szent, hogy ennek mindent
alá kell rendelni. Az egységes magyar politikai, nem-
zeti és osztatlan állam nemcsak a múlté, hanem hogy az
mennyire szükséges a jövőben is, mutatja a most dúló
világháború. Egységes, erős magyar állam nélkül nem
védhető meg a monarchia, de nem védhető meg Közép-
Európa sem. Azt az Isten is egységesnek teremtette,
hiszen mint várfal vesz bennünket körül a Kárpátok bérc-
koszorúja. És hogy az ily magyar állam eszméje valóban
újszerű, modern, igazságos gondolat, mutatja az észak-
amerikai Unió, mely a maga poliglott lakosságával
együtt, egyetlen államnyelv mellett nem faji, hanem
állami egységet alkot. És mégis a szabadság klasszikus
földje. Ha a mi államunk igazi szellemét a körülöttünk
levő kis nemzeti államok megértik, bizonyára jobban
jártak volna. Nem állítom, hogy nem kell itt a magyar
osztatlan politikai nemzetet képező részek lelküle-
tének megértésével kormányozni és viselkedni. Ezt
én mindig vallottam és kívántam. De eziránti érzék-
kel most beiktatott főispánunk is bír, akit mint
húst a mi húsunkból, vért a mi vérünkől és mint
olyant, aki méltóságát nem kereste, hanem – amint
illő és hasznos dolog – annak elvállalására, hál' Isten-
nek megnyertek, én is melegen üdvözlök. A magam
részéről, mint megyebizottsági tag csekély tudásomat
és tapasztalataimat, valamint gyöngé munkaeőmet
neki szívesen felajánlom, amint teszik bizonyára többi
tagtársaim is. Kívánom, hogy valamennyiünk buzgó
támogatásával az általa kijelölt helyes úton közhasznú,
fontos irányító munkásságának sok sikere és nagy
eredményei legyenek. Kívánom végül, hogy amily biza-
lommal és szeretettel fogadjuk őt most, a későbbi korok
époló hálásak és elismerők legyenek érdemeivel
szemben.

X.

Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács.

1. Az ipari és kereskedelmi szakoktatás a nemzeti egység kialakulásának szolgálatában.

Az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács 1922. évi május hó 24-i
teljesülésén tartott elnöki megnyitó.

Midőn e fontos feladatkör betöltésének elvállalására előzetesen lekötelező módon felszólítottam, megvallom, napokig haboztam, hogy az én koromban, körülményeim mellett és viszonyaim közt miként kell válaszolnom. A kornak is megvannak a maga jogai és kötelezettségei. Az elsők közt nálam 50 évi közszolgálat után a nyugalomra való igény sorakozik legelői. A kötelezettségek közt pedig az a negatív jellegű is szerepel, hogy a külső dísz által ne engedjük magunkat kísértésbe hozatni, ha lelkiismeretünk azt mondja, hogy a felajánlott szép munkakör terhei meghaladják a természet kérlelhetetlen törvényei szerint hanyatló erőnk mértékét. Mikor azonban erős érveléssel kimutatták nekem, hogy ily körülmények között is szükség van reám, nem haboztam tovább, mert elvem, hogy ma mindenkinek, ha csak lehet, még a sír széléről is vissza kell térnie a neki való és neki jutott feladatok teljesítése végett. Kiváló nagyérdemű elődeim: Darányi Ignác és Matlekovits Sándor az

ipari és kereskedelmi oktatás kitűnő vezérkarával együtt különben úgy alapozták meg a Tanács működését, hogy a folytatásánál való közreműködésre kötelességsértés nélkül én is vállalkozhattam. Különben a Tanácsnak mindjárt első megalakulása után évekig magam is tagja voltam, azt megelőzőleg pedig mint kereskedelmi és iparkamarai titkár, majd miniszteri tanácsos és végül műegyetemi tanár gyakorlatilag, továbbá szaktudományaim során elméletileg is, hiszen pl. a kereskedelmi szaktanfolyamot már mint jog- és államtudományi tudor végeztem, bőven volt alkalmam ez oktatási térrel érintkezni. Reminiscenciáim és támpontjaim tehát vannak; ami fő, azt hiszem szerényletlenség nélkül mondhatom, van érzésem a Tanács tárgyköre s annak alapját szolgáltató ipar és kereskedelem általános, de különösen mai jelentőségének kellő méltánylása iránt. Nem idegen területre lépek ennél fogva, midőn az elnöki széket elfoglalom és részemről nem csupán szólam, mikor őszintén, lelkem egész melegével üdvözlöm az ipari és kereskedelmi oktatás minden hivatott tényezőjét, elsősorban az érdekes tanári kart, de velük együtt mindazon jeles és tapasztalt férfiakat, akikkel mint a Tanács régi és új tagjaival válllvetve működni lesz közös szent feladatom. Mint most idekerült elnöknek, nem lehet az én tisztetem e működésnek valamely új irányt és erre vonatkozó programot vagy nyomban megvalósítandó részleteként valamely platformot megjelölni. Új irányra egyébiránt nincs is szükség, hiszen az a Tanács által követett régi egy negyedszázadon át fényesen bevált. A program is, amely szerint el kell járnunk, adva van, a platformokat pedig a koronként felmerülő életszükségletek szolgáltatják. Önöknek t. uraim, akik nálamnál sokkal tüzetesebben foglalkoztak az ipari és kereskedelmi oktatás minden ügyével, sem újat nem

mondhatok, sem az eddig ismerteknél jobb eszméket nyújtani képes nem vagyok. Önök, éppen úgy, mint én, sőt sokkal inkább tudják, hogy mi, hol és mikor van a saját munkakörükben a maga helyén, hogy az ipar és kereskedelem életérdekei mit kívánnak a mindenféle fokozatú szakoktatástól és mit követelnek ma szerencsétlen hazánk és nemzetünk létfeltételei az oktatás mellett a neveléstől is. Meg vagyok róla győződve, hogy mai leírhatatlan válságos helyzetünkben átérzik velem együtt azt a hatványozottan fontossá lett posztulatumot, hogy a nemzetnek valóban reális kultúrát kell biztosítanunk. Igaza van ugyan a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, hogy nekünk még így összetörve, szétdarabolva, kifosztva és földig alázva is hasonlíthatatlanul becse-
sebb közművelődésünk van, mint azoknak az államoknak és népeknek, amelyek a tőlünk eldarabolt anyagi és szellemi javak által híztak meg, vagy inkább duzzadtak fel. Azonban époly igazat mondott első tudományos testületünk most lelépett elnöke is, midőn azt állítja, hogy aránylag sehol nincs annyi általánosan tanult között oly kevés valóban használható ember mint nálunk. Azért maradnak el még a valóban helytállóak méltán elvárható sikerei is, főleg mivel a megfelelő együttműködés hiánya lehetetlenné teszi itt a jól szervezett, igazán eredményes munkát. Ezen kell mindenekelőtt gyökeresen változtatni. Már az ipari és kereskedelmi oktatásba is mindinkább bele kell vinnünk a gyakorlatiasság, a tisztaság, a szellemesség, a sikert legfőképpen biztosító munkafelosztásos ügyesség és szakszerűség szellemét. De ez a mai állapotunk mellett nem elég. Itt oly közszellem által áthatott, magasabbrendű hazafias nevelés fokozódására van szükség, amely biztosíthatja, hogy nyomorult viszonyaink között később megélni nem tudó, de nekünk sokba került neveltjeink se vesszenek el

a magyarságra nézve, hanem annak egy, vagy más alakban rendelkezésére álljanak és hasznos alkatrészei maradjanak. A világraszóló szolidaritás megvalósításának nagy problémáját az ipari és kereskedelmi oktatás és nevelés is segítsen tehát megoldani, hogy e szegény országra nézve az az anyagi áldozat se legyen kidobott pénz, amelyet másutt elhelyezkedni kénytelen fiaink kiképzésére fordítandunk. Az ilyen neveltek által gyakorolt ipar és kereskedelem, illetve az azokat űzők mentalitása szolgáljon például a többiek számára is úgy az egész nemzet megmentése, valamint később lendületes haladása, de egyúttal az ipar- és kereskedelmi osztályok önnön érdekében is. Az ilyen osztályokkal szemben a ma gyakran felpanaszolt ipar- és kereskedelemellenes politikát folytatni lehetetlen, ami természetes következetességgel fogja a nemzeti egység kialakulásának útját egyengetni ... A magasabbrendű társadalmi eszmék nem egyoldalúan idealisztikusak, hiszen azok mélyreható reális tényezők. A leggyakorlatibb kultúra: a civilizáció és az ideális eszmék megvalósulásának eredménye. Bölcsen és találóan mondja az írás: Kezdetben jött az ige, azután jött a tett. Erős a meggyőződésem, hogy a magasabbrendű s valóban boldogító kultúra ügyét az ipari és kereskedelmi oktatás terén is csak a jelzett eszmék folytonos szem előtt tartásával szolgálhatjuk valóban sikeresen. Célunk itt nem lehet más s azt e felfogásban csak összeforrvá érhetjük el. Kívánom, hogy a t. uraknak megadassék azt saját szemükkel észlelhetni.

2. A kereskedelmi nevelés a társadalmi szolidaritás és a nemzetpolitika szempontjából.

Elnöki megnyitó az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács
1927. évi június hó 2-i teljesülésén.

Az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács mai napirendjén második tárgyként az elnöki megnyitó szerepel. Ennek egyes mozzanatait természetesen a minket közelebbről érintett események és fejlemények szolgáltatják. A Tanácsnak harmincöt éves fennállása alatt eddig három elnöke volt, akik közül hálás érzélemmel tavaly a másodikat, a nagynevű Matlekovits Sándort parentáltuk el, most pedig az elsőnek váratlanul bekövetkezett gyászos elhunytáról kell kegyelettel megemlékeznünk. Pusztaszentgyörgyi és tetétleni dr. Darányi Ignác, épúgy mint közvetlen utóda, szintén magas korban, rövid szenvedés után szenderült jobblétre folyó év április hó 27-én. ő közéleti működésének kezdő időszakában került e Tanács élére, ahol három évig működött és az alakulón kívül nyolc ülésben vezette annak tanácskozásait éppen abban az időben, amidőn az tevékenységének szilárd alapjait rakta le. Alakuló ülését 1892. évi december hó 11-én rövid beszéddel nyitotta meg, kijelentvén, hogy nem kereste a megtiszteltetést, de készséggel fogadta el, amidőn az neki felajánlított, mert meg volt győződve, hogy egyrészt igen fontos cél szolgálátára vállalkozott, másrészt, hogy a Tanács szakavatott tagjai őt működésében támogatni fogják. Kérte is bizalmukat és őszinte, nyílt tanácsaikat úgy a maga személye, valamint az újonnan alakuló elnökség minden tagja részére, amelyeket ők hasonló bizalommal és nyíltsággal fognak viszonzni. Midőn a Tanács 1895. évi szeptember hó 21-én tartott ülésében földművelésügyi miniszterré a király által kinevezett első elnökétől elbúcsúzott, odaadó tevékenységéért, amellyel a hazai

ipari és kereskedelmi oktatás ügyét igen tapintatosan és pártatlan vezetéssel szolgálta, köszönetét fejezte ki és érdemeit jegyzőkönyvbe iktatta.

De Darányi Ignác valóban kimagasló érdemeit nem itt, hanem hazánk létérdekei tekintetében szintén igen fontos, más, sokkal szélesebb téren szerezte. ő eddig legnagyobb földművelésügyi miniszterünké vált, akivel alkotásokra nézve mezőgazdaságunk ápolásának vezetésében senki sem hasonlítható össze. Azt hiszem azonban, nem tévedek, amidőn állítom, hogy a Tanácsunk elnöki székében eltöltött idő az ő mentalitásának kialakulásában jelentős tényező volt. A mezőgazdasági oktatás ügye, 300 kötetet meghaladó szakkönyvkiadásai, de még szociálpolitikai úttörő működése is annak a rendszeres és lélektani alapokon mozgó tevékenységnek, amellyel e helyen érintkeznie alkalmá volt, bizonyára nem kicsinyelhető hasznát látták. Büszkeséggel tekinthetünk tehát vissza az együttműködés idejére (elnöklete alatt egyideig magam is tagja voltam a Tanácsnak), amely így, ha transformált habitussal is, közéletünk szolgálatában figyelmet érdemlőnek tekinthető.

Iktassuk azért Darányi Ignácnak, Tanácsunk első elnökének hazaszerte áldott emlékét ülésünk jegyzőkönyvébe.

A másik mozzanat, amiről e megnyitóban meg kell emlékezni, az a leirat, amelyben a vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr Tanácsunkat a felső kereskedelmi iskolák végleges tanítástervének elkészítésére hívta fel s közölte azokat a szempontokat, amelyekből a munka elvégzendő lesz. A tisztelt Miniszter Urat elhatározásánál az a szándék vezette, hogy a tanításterv az annak kiadása óta szükségessé vált részleges változatok és a gyakorlati keresztülvitelük során szerzett tapasztalatok s felmerült kívánások harmonikusan egyeztessenek össze anélkül, hogy

az 1920. évi tanításterv a maga alapszerkezetében változást szenvedjen. A kívánt módosításoknak egy része ideiglenesen megtörtént, de az ily részletek nem lehettek a tanításterv egészére kellő tekintettel, ennek folytán újabb problémák támadtak.

A legutóbbi időben a különböző tantervrevíziókat többen az iskolák életében fel-felmerülő bajok orvoslásának hajlandók tekinteni, holott az ily orvosságok, ha még oly jók is, új életet nem adhatnak. Más szavakkal: az iskola létérdekei egyes tárgyak partikuláris céljainak fel nem áldozhatók és nem szabad kockáztatni azt, hogy újabb szempontok erőltetésével a felső kereskedelmi iskola kísérletezés színterévé váljék, mert így könnyebben megtörténhetik, hogy oktatási és nevelési munkánk hajótörést szenved ott, ahol az egységes szellem uralma lenne biztosítandó. Ezért a Tanács erkölcsi felelőssége érzetében hagyományosan, vagyis inkább következetesen idegenkedett a gyökeres revízió eszméjétől. A komoly eredményekre számottartó munkásságnak itt legnagyobb ellensége a gyakori változtatás. Igaz ugyan, hogy a szervezet életműködése hézagokat tüntethet fel, amelyek pótlandók, de ez mélyebbre ható módosítások nélkül is eszközölhető.

Az elnöki Tanács, amiként ezt érdemes titkárunk még jelteni fogja, kötelességszerű gondos körültekintéssel végzi ezt a szerkesztésszerű munkát, azonban a kérdés fontosságánál fogva indítatva érzem magamat, hogy e helyről is rámutassak ama magasabb társadalmi etikai és nemzetpolitikai szempontokra, amelyeket Tanácsunknak általában, de különösen manapság súlyos helyzetünkben egy pillanatra sem szabad kellő tekinteten kívül hagyni s amelyek azt különben eddig is irányították.

Azonban megnyugvással vehetjük tudomásul, hogy azok, akiknek a kereskedelem jövője vezetőinek képzése közvetlenül megoldandó feladat gyanánt

a kezében van, ugyanettől a meggyőződéstől vannak áthatva. A kereskedelmi szakiskolai tanárok múlt évi szeptember 8-án tartott XXXIII. rendes közgyűlésének elnöki megnyitója ékes szavakkal állapította meg ezt. Kiemelvén, hogy a felső kereskedelmi iskolák 1920. évi 72.000. számú tanításterve helyesen tűzi ki a felső kereskedelmi iskolák sajátos feladatát a köznevelés szervezetében, midőn kereskedelmi szakképzést és általános műveltséget kíván az ez iskolát végző tanulóknak nyújtani. Mind a két cél részletes és találó elemzését szolgáltatja a jelzett megnyitó. A több oldalról nagyon is hangoztatott gyakorlatiassággal szemben határozottan rámutat arra, hogy ez csak egy bizonyos pontig lehetséges. Az iskola egyetlen pályán sem képez ki olyan teljesen kész növendékeket, akik az élet iskolájának befejező oktatására és nevelésére már nem szorulnak. De a gyakorlatiasság túlzott erőltetése káros is, mivel az iskola szellemi és etikai szintjének süllyedését vonja maga után. A szakképzés annyira szükséges elméleti részéről tehát nem lehet lemondani.

Nyomatékkal hangsúlyozza továbbá, hogy a szakoktatás és nevelés mellett meg kell adnia az általános s mint magyarázóan hozzáteszi, a nemzeti és társadalmi műveltség elemeit is tanítványainak. Nem csupán a kereskedelmi szellem által áthatott üzletembereket, de egyúttal emberiesen érző és gondolkozó, erkölcsi tökéletesbülés után vágyó, magasabb életcélokért s erkölcsi ideálokért lelkesedni és áldozni tudó egyéniségeket kell nevelni, akik mindennemű kötelességeik teljesítésével a magyar kereskedelemnek majdan mindenütt oly tiszteletet és nagybecsülést vívjanak ki, amely minden vitán felül álló jelentőségének valóban megfelelő, összhangban kell tartani s amennyiben ez itt-ott még nincs meg, összhangba kell hozni a tanítástervben a szaktárgyakat a magasabb társadalmi és

nemzeti műveltséget nyújtó tárgyakkal. Ellenmondás nélkül jelentette ki a megnyitóbeszéd, hogy a felső kereskedelmi iskola szervezete és tanterve a maga egészében mindezeknek a követelményeknek megfelel.

Már most kérdem, szabad-e ezt a nagy vívmányt részleges célokért bármily részben kockára tenni? Szabad-e különösen most, amidőn életkérdés reánk nézve az, hogy a társadalmi és nemzeti szolidaritást a fejlődés lehető legmagasabb fokára emeljük? Mint minden téren, itt is nagyon sok és nagyon fontos teendők vannak ezirányban. Nem kívánok a létezőknél sötétebb színeket használni, de vannak szemetszűrő jelenségek, amelyeket helytelen dolog lenne a simaság kedvéért letagadni. Egy, a földet éppen most körülhajózó előkelő kereskedő, aki a képviselőháznak is tagja, megállapította útleveleiben, hogy bizony sok belföldi terméket lehetne több leleményességgel és megbízhatósággal a világ nem egy táján előnyösen elhelyezni, ha kereskedőink azt az önfeláldozó utazási szolgálatot hiánytalanul teljesítenék, amely más nemzeteket nagyokká tett. Ehhez nemcsak fokozott technikalitás, hanem benső és magasabb rendű ösztön, belátás és odaadás is szükséges, mert központi fekvésünk csak így lehet jövőnk ipari főtényezőjévé. A kereskedelmi osztály minden nemzetnek aránylag csak kis töredékét képezi, de hatása oly általános a nemzet egészére, hogy az ennek boldogulására nem lehet közömbös s jó vagy kevésbé jó befolyása elsőrendű érdekként kezelendő.

A dolog másik oldalára vonatkozóan csak egy megjegyzést teszek. Nemrégiben volt előkelő vezető állást elfoglaló bankárral eszmecserém, amelyben ő a kozmopolitizmust a kereskedői hivatásból folyó szükséges tulajdonságnak értette. Némileg kiderült, hogy ez fogalomcsere folytán történt, mert azt nem különböztette meg a nemzetköziségtől. Az én tételelem ez volt:

helytelen az a felfogás, hogy az emberiség organizmus, amelynek a nemzetek csak alárendelt alkotórészei s azok különléte csupán eltűnő jelenség, holott tulajdonképpen a nemzet az organikus egység, míg azok halmozásában a szerves életműködés csak a nemzetek magasabbrendű fejleményét képezi és sohasem lehet oly organikus jellegű, mint aminő a nemzet léte és így gazdasága is. A világgazdaság mindinkább kialakulhat, de ennek oly határai vannak, amelyeket sohasem szabad szem elől téveszteni. Ennélfogva a világpolgárság és a nemzetköziség között a kereskedelemben is lényeges különbség van. Az első kizárja a nemzeti érzést és a civilizáció fattyúhajtása, az utóbbi pedig kiszélesíti azt. Nemzet nélkül nincs, nem lehet nemzetköziség. Napjainkban mindenütt úgy a nemzeti szolidaritásra, valamint a nemzetközi orientációra a művelt embereket, különösen a kereskedőket, mindenképp képe-síteni igyekeznek, mert különben lehetnek magukban egyelőre hasznos kalmárok, de a magasabb értelmű kereskedő díszes nevét nem érdemlik meg. A nép csak saját jellegének és jellemének tökéletesbülése útján válik nemzeté és van kilátása a hosszabb életre. Ily értelemben magyarán mondotta Sopronban múlt hó 22-én hazánk kormányzója, hogy: »ha ebben az országban mindenki magyarul érez és gondolkodik, hiábavaló minden oly igyekezet, amely a boldogabb jövőbe vetett hitünket megingatni törekszik«. Le kell tehát tenni a világpolgársággal való kacérkodásról, mert Széchenyi saját szavai szerint a kozmopolita a saját gyalázatával kérkedik. A kereskedőnek is nemzetével összeforrva kell dolgoznia, mivel létjogosultsága – mint minden hivatás emberének – csak akkor van, ha a neki jutott munkatéren erkölcsileg is magasabbrendű szolgálatokat – szűkebb vagy szélesebb körben – teljesíteni kész és képes. Erre főleg oly országokban kell utalni, ahol a kereskedelem századok alatt következetesen

elhanyagoltatott és ahol ennekfolytán a horror vacui törvényének érvényesülése nyomán a xenofobiának még történeti maradványai léteznek, amelyek a társadalmi egyetemlegesség kialakulásának nem utolsórendű akadályai.

A kereskedőknek hivatásuk érzékenységénél és exponált voltánál fogva még a legtisztességesebb eljárás mellett is sok félreértéssel és meg nem értéssel kell megküzdeniök. Erre őket lelkiismeretük tisztaságán kívül magasabbrendű etikai emelkedettségre kell képezíteni, tehát ők erre szintén ránevelendők.

3. A racionalizálás s a kereskedelmi és ipari nevelés.

Elnöki megnyitó az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács
1930. évi május hó 28-i teljesülésén.

A napjainkban lépten-nyomon ismételt jelszavak közt elsősorban hallható a racionalizálás. A legkülönbözőbb vonatkozásokban találkozunk vele, az esetek többségében mást és mást értenek alatta, de mindenütt varázshatást várnak tőle. Sokszor ellentétes érdekek céljaira van róla szó, hogy ami az egyiknek hasznára válik, ugyanaz életbevágó károsodást jelent más irányban. Magában véve az észszerűsítés, jól felfogva, a legtermészetesebb törekvés. Annak fejlődési menete egyértelmű az emberi kultúra történetével. A működés legkezdetlegesebb állapotában a munkafelosztás elemi jelenségei már racionalizálást jelentenek, annak további fejleményei a haladás további fokozatait tüntetik fel. Azt alig tudjuk ma elképzelni, hogy még kiindulási pontjai sem léteztek valaminek. De a munkák elkülönítése nemek szerint természetadta mozzanat. Csak érdekes néprajzi adatokra és sejtelmekre támaszkodva tudjuk ma megállapítani, hogy a racionalizálás az ősnépeknél mily alakot öltetett és mily hatásokat

váltott ki. A gazdasági történet így segítségére jön a nemzetgazdaságtudománynak, mert fogalmaink tisztázásához reális alapon nagy mértékben hozzájárul és így egyúttal a mai problémákat is élesen megvilágítja.

Az észszerűsítésnek azonban nem csupán a gazdasági téren, hanem a társadalmi és állami élet minden körében kell érvényesülni. A reformtevékenység azért soha sem lehet befejezett valami, mert hiszen az emberi társasélet minden nyilvánulata folyton tüntet fel javítani valót. Az tisztán divatszzerűség, hogy most a reformot is gyakran racionalizálásnak hívják, a törvényhozást, igazságszolgáltatást és a közigazgatást, átalakító törekvések megjelölésének. De azok sokszor kevésbé észszerűsítését, mint főleg a hanyatlás idején egyszerű korszerűsítést képeznek. Ezek vizsgálata azonban más lapokra tartozik. Nem szakíthatok el mindazonáltal a gazdasági élet jelenségeitől, melyekkel szoros, mondhatni szerves összefüggésben vannak, de az utóbbiak a sikeres eredmény érdekében bizonyos autonómiával ruházandók fel. A kutatások és tanulságaik megvalósítását célzó igyekezet is roppant téren folynak e részben világszerte. Nagy, lehet mondani óriási feladat a felfogható képet nyújtó szemmeltartás felettük. Ez azért van így, mivel a világháború egyetemes örülete a termelés, forgalom, jövedelemeloszlás és fogyasztás összes terepein irtóztató rombolást vitt véghez. Újból építendő csaknem minden. Az észszerűsítés tehát méltán vesz annyi gondolkodó főt igénybe.

Az áttekintés e nehéz feladatára vállalkozott a német »Reichskuratorium für Wirtschaftlichkeit«, mely 1234 oldal petit nyomású »Handbuch der Rationalisierung« című gyűjteményes nagy, és rendszeres kiadványában 118 szaktestület és szakember közreműködésével, főleg németországi iparüzem, otthoni munkahely és kereskedelmi vállalat termelésének,

módszeres szervezetének észszerűségi törekvéseiről nyújt képet. Emellett még bő adatokkal színesen megfestett háttérként mutatja be az egész művelt világ ezirányú mozgalmait, szabatosan megjelölve a szem előtt tartott célszabványokat, az azokat képviselő alakulatokat, ezek eljárásait s a távolibb jövőbe nyúló tervezeteket. Ilyformán ez a rövid idő alatt az idén már második változatlan kiadást ért dolgozat a gyakorlat emberei számára utánlapozásra való könyv, de egyúttal a közgazdaság intézői és irányítói, valamint a tudomány részére is támpontokat bőven szolgáltató becses, minden szempontot felölelő dolgozat. Három része közül az elsőben a racionalizálás mozgalmait történeti egymásutánban ismerteti; a másodikban azok eszközeit több száz lapon elemzi, a harmadikban az alkalmazás mikéntjét és az eredményeket behatóan tárgyalja.

Érdekes, hogy a »Reichskuratorium für Wirtschaftlichkeit« mellett keletkezett Németországban még a mezőgazdaság részére hasonló külön kutató intézet. Neve »Reichskuratorium für Technik in der Landwirtschaft«, továbbá az építészet részére egy külön központ. Ennek neve: »Reichsforschungsgesellschaft für Wirtschaftlichkeit im Bau- und Wohnungswesen«. Ezekkel az első helyen említett kutató intézet keresi a szerves kapcsolatot és ígéri, hogy eredményeik adatait közölni fogja jelentéseinek következő kiadásai-ban. Mindezt azonban csak kezdetnek tekinti.

Látható ebből, hogy minő haladással állunk szemben. Nem részletezhetem itt az ezirányban vezető Északamerikai Egyesült Államok, 19 európai állam, Kanada, Japán adatait, bármennyire tanulságosak is, de azt hiszem, hogy a felhozottakról az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanácsnak is tudomást kell venni. Rosszul teljesítenők hivatásszerű kötelességünket, ha az ipari és kereskedelmi életet ily közelről

érintő jelenségek előtt szemet hunynánk. Nekünk elengedhetetlen feladatunk, hogy már az oktatás és nevelés terén előkészítsük azt a szellemi és erkölcsi légkört, szabatosabban, annak az atmoszférának elterjedését, mely e hatalmas két termelési ág osztályainak megadja a képességet és készséget, hogy nemcsak saját magánérdekeinek, hanem elsőrendű nemzeti feladatainak is megfelelően viselkedhessenek. Különösen a tanárképzés és fejlesztés az a terep, ahol a fogékonyságot eziránt gyarapítani kell. De a fiú- és nőnevelés terén is szükség van erre ma, midőn a nemzetbontó áramlatok teljes erővel igyekeznek érvényesülni. Minden itt mutatkozó szükséglettel szemben Széchenyi intelme szerint nem elég a jóakarát, meg is kell nyerni a csatát. Ez nem eddigi eljárásunk bírálata akar lenni, hanem csupán rámutatás arra, hogy a javítás, a valódi racionalizálás mily fontos, de nem egyszerű probléma. Erre még jóval a két ismertett nagy mű olvasása előtt szándékom volt az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács figyelmét felhívni. Hogy ezt a szóbanforgó fogalomnak valóban megfelelően tehessem, annak négy különböző kategóriáját állítom egymás mellé. Ezek pedig az észszerűsítés természetéből és eredményeiből folyólag a következők: a technikai, a gazdasági, a szociális és az etikai racionalizálás.

A technikai racionalizálás a haladás hosszabb útján jóidéig nagyon előnyös lehet. Smith Ádám klasszikus művét tudvalevőleg a gombostűkészítés körében mutatkozó sikereinek előadásával vezette be. Azóta a műszaki haladás ez eleinte meglepő eredményeket teljesen elhomályosította. Ennek példáit százsámra halmozhatnám itt és napjaink rövid időközökben az ipar terén olyan találmányokat mutatnak fel, melyek adatai csaknem hihetetlennek látszanak. De azok eredményei más tekintetben károsaknak

mutatkoznak. Az enyhébb esetek egész sora e részben a visszalépést tünteti fel okosnak. Nemrégiben olvastam, hogy az angol mezőgazdaságban a szállítást gépekkel kisebb távolságra mellőzik s a lófogatok alkalmazását tüntetik fel előnyösebbnek; minél fogva most megint nagyobb mértékben erre a lóerőt alkalmazták s a lovak száma az angol farmokban újból egymillióra szaporodott. Nálunk egy időben, amikor a mezőgazdasági munkások általános sztrájkja fenyegetett, az aratógépek használatát propagálták a kormány és az érdekképviseltek, nehogy az ország egész évi termése veszendőbe menjen. Most ellenben az aratógépekkel rendelkező gazdákat igénybevételekéről lebeszélni igyekeznek, mert a mezőgazdasági munkások elesnének az aratórésztől, amely pedig évi keresményük nagy töredékét alkotja, ami a munkanélküliek tömegeit növelné s így ez nemcsak gazdasági, hanem komoly szociális bajokat idézne fel. A helyzet e tekintetben az, hogy a gazdák kénytelenek – igaz, saját érdekükben is – így eljárni, mert a munkásnépet nem engedhetik elpusztulni, de a folyton tartó izgatás mellett aratógépeik jókarbantartásáról sem feledkezhetnek meg, mert az a félelmes sztrájk megint jelentkezhethet.

Az ipar és kereskedelem körében a haladottabb munka és üzemi vagy üzleti alakulatok alkalmazását hasonló tekintetek korlátozzák, mert a bel- és külterjes termelésnél a józan számítás parancsolja ezt. A technikai racionalizálás feltételes becset azonban leginkább kimutatta a katonai célokra dolgozó ipar szédületes haladásának egész kultúránkat fenyegető fejlődése, a kereskedelem terén pedig a nagy vállalati társulásnak a fogyasztókat kérlelhetetlenül kizsákmányolni kész és képes törekvése.

A gazdasági racionalizálásnak érvényesülését küzdik az anyagi tekintetek. De ezeknek természetes

határunk van. A szociális racionalizálás rendszeresen maga nem érvényesül, hanem törvényhozási és kormányzati támogatásra van utalva. De az vajmi tökéletlen, különösen a munkásokra való tekintettel. A munkaadók nem egyoldalú viselkedését még inkább ki lehet szorítani, a munkások tömegei helyes állásfoglalásának azonban azok ma nem kellő biztosítékai. Lehet, hogy később megint lesz olyan korszak, amikor azok belátása ismét józanabb lesz, de erre akkor sincs kilátás, ha a jelen válságos állapotok enyhülnek vagy éppen elmúlnak. Azelőtt is csupán egyes haladottabb országokban vagy helyesebben országrészekben volt a munkások okos viselkedésére példa.

Évtizedekkel ezelőtt a Rajnavidék iparának tanulmányozása közben hallottam egy nagyiparostól azt a jól hangzó és megnyugtató nyilatkozatot, hogy a munkások ott rendszerint csak akkor kívánnak béremelést, ha meg vannak róla győződve, hogy a vállalat fennmaradását, melyhez életérdekük fűződik, követelésekkel nem kockáztatják. Oda kell ennél fogva törekedni, hogy a munkásokban is gyökeret verjen az az igazság és nem egyoldalú felfogás, mely mellett képesek tovább látni előre a jövőbe. Nagy kérdés, hogy ez vájjon lehetséges-e? Én szeretném hinni, hogy igen: de csak egy esetben. Akkor, ha a racionalizálás negyedik kategóriája, az etikai is hatályos tényező lesz a társadalmi és gazdasági életben. Az erkölcsi törvények négyezer éve ismeretesek az emberiség nagy része előtt, de megvalósulásuk mennyire elmaradt a technikai haladás mellett. Ezt én két mozzanatra tulajdonítom. Az egyik: mert alapelveivel ma is sokkal kevesebbet törődnek, mint kellene. Pedig ez igen egyszerű. Mi az erkölcs? Az az eljárás, amely szabályként alkalmazva, a köznek hasznos. A második mozzanat, hogy természeténél

fogva ezt a tudatot minden nemzedéknek újból és újból meg kell szerezni és erősíteni önmagában. Sehol sem áll inkább az a bölcs mondás, hogy: amit atyáidtól örököltél, szerezd meg ismét, hogy azt bírhasd.

Erre az erkölcsi szakadatlan törekvésre van tehát mindig, de főleg a mi kaotikus viszonyaink közt szükség. Annak sikere csak így remélhető. Kiket illet a morális racionalizálás inkább, mint az általános és szakoktatás és nevelés irányítóit. Ebbeli kötelességünket eddig sem hanyagoltuk el, de jó azokat a fentebbiek értelmében folyton szem előtt tartanunk, hogy amennyire tőlünk is függ, sem a munkaadó, sem a munkás ne kerüljön a gép alá.

4. Az Ipari és Kereskedelmi Oktatás az egyetemes nemzeti és emberi közérdek szolgálatában.

Elnöki megnyitó az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács
1931. évi május hó 28-i teljesülésén.

A mi korunk az emberiség eddig legmélyrehatóbb általános válságának korszaka. Következménye ez a példátlan nagy háború örületének és békediktátummal történt méltó befejezésének. Egy évszázad tévedéseit és bűneit torolja meg abban a végzet. A tévedések legnagyobbikát a mechanikának az organizmus alapeszméje fölé való helyezése, a legfőbb bünt pedig az egyoldalú gépies civilizációnak uralomra juttatása és tomboló diadala képezi az összhangzatos, igazán emberies kultúra felett. Ott tartunk már, hogy az ókori és középkori alapokon felépült újkori közműveltség lételéért kell remegnünk és az annak alkonyáért érzett aggodalom nem csupán beteges rémlátás. Az eszköz fellázadt a cél, a kiformált anyag az alkotó ember ellen. Nincs győztes nemzet sem, mely a válságtól mentes

volna, mivel annak egyetemes okai mindenütt hatnak és pusztítanak, habár a nagyok és erők tovább bírják a küzdelmet, mint a kicsinyek és gyengék. De szerencsére a kibontakozás utai és módjai világosan állanak a helyzetismerettel bíró és logikusan gondolkozó elmék előtt. Csakhogy a jobbnak pusztán tudata, a megvalósításához szükséges erkölcsi erő nélkül nem segíthet a mérhetetlenül veszélyes bajon. Nincs ennél fogva elsőrendű, vagy kevésbé jelentékeny tényező, melynek nem kellene annak lehető gyarapításához a maga körében és a saját eszközei felhasználásával hozzájárulni.

E tényezők közt kiváló szerep illeti meg a közoktatást és köznevelést úgy az általános, mint a szakismeretek terjesztésének terén. Idevágó feladatainkat a nemzeti termelés két fontos ága tudnivalóinak megállapítása, irányítása, terjesztése és ápolása körében mi sem kicsinyelhetjük. A mi legfőbb gondunkat is elsősorban az egyetemes nemzeti és emberi kultúra szolgálata kell, hogy képezze. Nem akarok új mozzanatokat hangsúlyozni, sem az elfogadott tanítástervekkel, sem a módszerekkel szemben. Csupán arra kívánok utalni, hogy ezeket az imént jelzett célból minél lelkiismeretesebben kell kezelni és csupán a leghatározottabban azt kívánom ez alkalommal nyomatékosan aláhúzni, hogy nem főleg kitűnő iparosokat és kereskedőket kell szakmájuk technikájára oktatnunk, hanem a nemzeti és emberi szolidaritás elvének megértésére és alkalmazására képes és kész embereket kötelességünk meggyőzően tanítanunk és odaadóan, meleg szeretettel nevelnünk. Erre nemcsak hivatottak, hanem szorosán kötelezve is vagyunk. A termelési ágak képezik az osztályalakulás alapját, de amint azok egymásra vannak utalva, úgy a társadalom egyes részei is természetes kölcsönös összefüggésben vannak egymással. Ezt a közgazdasági ismeretek közlésénél oly

meggyőzően kell előadnunk, amennyire csak lehet. A klasszikus alapon etikai elemekkel bővült nemzetgazdaságtannak e részben igen nemes irányú rendeltetése van, amely a magasabbrendű erkölcsi kultúra terjesztésére és az egyoldalú technikai civilizáció káros kinövéseinek ellensúlyozására alkalmas. Ehhez járul az az észszerű hatása is, hogy az egyes nemzeteknek az emberiség nagy családjában őket megillető helyeit igazságosan kijelölheti. De az önelégültség veszedelmétől is megóv, mert kimutatja a teljes önellátás, az autarchia kívánásának képtelenségét. Így azután anyagi szálakkal közelebb hozza egymáshoz a népeket és meggyőzi őket arról, hogy egymásra vannak utalva és valamennyiök anyagi és erkölcsi érdeke egymás erősítése és nem pusztítása. Kölcsey azt mondja Parainézisében, hogy a társaságban született ember nem a magáé. Ugyan ez áll a népekre nézve is. Ennek tudatára azonban nevelni kell az embereket és népeket gazdasági érdekeik és jobb belátásuk révén. Ezért örvendtem én annakidején, hogy a gazdasági élet vezérletére hivatott szakembereket legalább a felső oktatás terén a szakemberek koedukáció segítségével nyílt kilátás közelebb hozni egymáshoz. Ennek reánk nézve legjelentékenyebb hatását a tanterők képzésénél lehetett várni. Végezetül ismétlem, hogy a technika fejlődésének a kultúra haladásával párhuzamosan kell végbemenni. Az egyiknek meg kell lenni, a másiknak nem szabad elmaradni. A kettőnek egymástól való elmaradása legfőbb oka mai összes nagy bajainknak. Azok orvossága pedig az egyoldalúság megszüntetésében áll, ha t. i. ez még idejekorán következik be. Sürgős tehát a feladat. Ennek egyszerű de nyomatékos és tölem telhetően világos hangoztatásával van szerencsém az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács ezidei teljesülését megnyitni.

5. Az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács fennállásának negyvenedik évfordulóján.

1932-ben a Tanács fennállásának negyvenedik évét töltötte be. A május 25-én tartott emlékülésen kegyelettel áldozott Endresz György és Bittay Gyula hős pilótáink emlékezetének. »Mielőtt napirendünk tárgyalására áttérnénk – így szól az elnöki megnyitó –, meg kell emlékeznünk a nemzet legújabb gyászáról (a Tanács tagjai felállanak). Ennek a hősiességnek legújabbán ismét két hőse, Endresz György és Bittay Gyula esett a kifürkészhetetlen végzet áldozatául. Eletükben dicsőséget szereztek hazánknak, sőt elhunytuk is világraszóló szolgálat annak s vérrel megírt propaganda az »Igazságot Magyarországnak. Két nemzet, a magyar és az olasz olyan meleg részvétellel kísérte elhunytukat, hogy ezt a tényt is a magyar és az olasz nemzet szívei összedobbanásának kell tekinteni.«

Kenéz Béla kereskedelemügyi és Karafiáth Jenő vallás-közüzetés-ügyi miniszter üdvözlő iratokban emlékeztek meg a Tanács negyvenéves fennállásáról. Méltatják a magyar kultúrának és közgazdaságnak tett szolgálatokat. A közreműködésével megalkotott intézmények a szakoktatás terén külföldön is elismerést szereztek a magyarságnak. Kenéz Béla miniszter kiemeli, hogy »a szakoktatás nemzetünk kulturális és gazdasági életének nagyon fontos tényezője. Visszafejlődése végzetes volna reánk nézve. Életküzdelmeink mai viszonyai között összefogva, fokozott mértékben kötelességünk öröködni azon, hogy a költségekben való takarékoszággal intézményeink el ne térjenek azoktól a céloktól, amelyeket az elődök bölcs tapasztalata létükhöz fűzött. Kegyelettel hódolok – írja – a már elköltözött hivatali elődeim emlékezetének és hálával teli szívem az élőkkel szemben, mert ők mindnyájan teljes mértékben megértették és mindig szeretettel támogatták a Tanácsot.«

A jelen teljes üléssel befejezzük – így szól az elnöki megnyitó – az Országos Ipari és Kereskedelmi Tanács működésének negyvenedik évét. Oly időtartam ez, amely még az intézmények életében is számot tehet. De annak vége nem jelent örömmünnet reánk nézve sem, mivel az, amit csak láthatunk, ha a köz- és magánélet terén körültekintünk, csupa szomorúság. Azonban ennek nem szabad bennünket lemondásra vagy csak elernyedésre is vezetni, hanem egyedül arra, hogy az adott helyzetben való

észszerű állásfoglalásra hangoljon. A jubileumok majdnem természetes alkatelemét képező hivalkodás helyét az igazi magábaszállásnak kell elfoglalni. Évtizedekkel ezelőtt senki sem gondolt oly bekövetkezendő állapotokra, mint aminőknek az emberiség áldozata manapság. Ezek közepett meg lehet állapítani, hogy mint mindenütt, nálunk is csütörtököt mondott minden józannak tartott előrelátás. Azért a mi Tanácsunk sem teljesíthette azokat a követelményeket, melyekre a jelenkori viszonyok szempontjából voltaképp szükség lett volna. Nem érheti azért gáncs, mivel csak a méltányosan kívánhatókra volt igazságosan kötelezve. Ha ezeken túlmessze tett volna kezdeményező javaslatokat, talán még az a kifogás is érthető volna, hogy a reális alapokat elhagyva, az ábrándok világába tévedt el. Ma ellenben, szerintem, nem helyesen járna el, ha csupán a szakszerűség pozitív terén maradna és nem mutatna rá, hogy ez a tér is csak a magasabbrendű légkör uralomrajtása mellett válhat termékeny. Ez az atmoszféra pedig az ideálok lehetőleg sikeres megbecsülésében áll. És az eszménye részben nem lehet más, mint a nemzeti, állampolgári és hivatási kötelességek összhangzatos teljesítésének önmagáért való szenvedélyes szeretete és az összes fáradalmakért való legfőbb jutalomként az általa nyújtott erkölcsi elvezet panasztalan elfogadása.

Ez eszmény útjainak egyengetéséhez – úgy érzem – Tanácsunknak is hozzá kell járulni. Az nem jelent hűtlenséget legsajátabb hatásköréhez, csupán annak helyzetadta oly kibővítését, mely nélkül az – félő – a nehéz jövő időkben szűknek bizonyulna. Nem értek mást itt, mint a közoktatás körében oly mozzanatok felkaroltatását, melyek az iparos és kereskedelmi szellem betöltését, a magyar nemzeti géniuszt, illetve azoknak megerősítését elő-

mozdítani alkalmasok. A Tanács meg fogja találni alkalmas időben a módot is, amelyen ebbeli természeteszerű feladatának is eleget tehet. Múltja kezességéért.

Szebben, méltóbban és a mai válságos helyzetben találóbban nem üdvözölhették a Tanácsot illetékes legfőbb hatóságai, mint az elhangzott iratokban. Abban melegség, jóakarató megértés és minden irányú méltatás, továbbá puritán, de példásan méltóságos egyszerűség is nyilatkozik meg. Minden mondatuk nyomatékos nagy szempontokat ölel fel és nemcsak teljes elismerést foglal magában, hanem finom tapintattal megjelöli az irányokat is, amelyeket a Tanácsnak ezentúl követnie kell. Ez iratok értéke csak fokozódik, ha velők bővebben foglalkozunk. Tehát, természetesen, mai jegyzőkönyvünkbe szó szerint felveendők. Azokra nézve csupán az lehet a megfelelő elintézés, ha reájuk a Tanács ugyanazon szellemű visszhangot ad, mely azokat jellemzi. Ez okból kérem, hogy a következő határozati javaslatot egyhangúan elfogadni méltóztassék:

»Az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács hálás köszönetét fejezi ki azért a becses elismerésért, amelyben fennállásának negyvenedik évfordulója alkalmából a felettes hatóságait képező kormányzatóktól részesült. Nagybecsű és erőt adó reá nézve ez az elismerés, mert szándékklatai jóakarató, teljes megértéséről tanúskodik. A múltban a hazai kultúra, a magyarság jó hírneve és közélet iránti összes kötelességeinek az adott viszonyok folytonos szem előtt tartásával igyekezett megfelelni. Most azonban érzi, hogy a borús jövőben teljesítendő hatványozottan nehéz feladataival szemben nem ülhet csupán önelégült örömnépet, hanem magába kell szállania, mint minden becsületes tényezőnek e hazában. A nemzeti lét veszélyben forgó

jövőjének biztosítása céljából a tőle észszerűen várható teljes erőfeszítéssel fog legmagasabbrendű, széles körű, fennköltén emberi, mélységesen hazafias és alapos szakszerű utászi feladatai lehetőleg eredményes megoldására lelkiismeretesen törekedni. Erről a felettes hatóságait képező m. kir. kereskedelemügyi, s vallás- és közoktatásügyi miniszter urakat külön-külön felterjesztésében biztosítja.«

Negyedik fejezet.
AJÁNLÁSOK. – BÍRÁLATOK. – ISMERTETÉSEK.

I.
Ajánlások.
1. Tagajánlások.

Csak azok a tagajánlások következnek itt, amelyeket a szerző maga fogalmazott.

Darányi Ignácot 1909-ben, Wekerle Sándort 1918-ban, Popovits Sándort 1926-ban tiszteleti tagnak. Matlekovits Sándort 1910-ben, György Endrét 1916-ban rendes tagnak. Jancsó Benedeket 1916-ban levelező tagnak. Birinyi K. Lajost 1926-ban kültagnak ajánlotta.

Darányi Ignác urat, ezidőszerint földművelésügyi m. kir. minisztert, a II. osztályban üresedésben levő tiszteleti tagsági helyre ajánljuk. Az akadémiai alapszabályok értelmében a tiszteleti tagok elsősorban »oly tudománypártoló hazafiak közül választandók, akik megnyerése által az Akadémia díszé és java öregbedését várja«. A tudomány pártolása tekintetében az általunk ajánlott férfiú rendkívüli érdemeket szerzett magának. Hosszas, tíz évnél több időre terjedő minisztersége alatt a gazdasági szakértelemnek irodalmi, oktatási úton és nagy alkotásai révén való fejlesztése és terjesztése által annyit tett a tudomány és hazai közműveltség érdekében, mint előtte csak kevesen. Több mint 300 önálló gazdasági munkát adott ki, amelyek jórésze maradandó beccsel bír. Az általa alapított népkönyvtárak száma meghaladja a kétezret.

A mezőgazdasági oktatás ügyét úgy fejlesztette, hogy az a leghaladottabb országokéval sok tekintetben kiállja az összehasonlítást. Főiskolai rangra emelte az állatgyógyintézetet és hazánk négy nagy gazdasági középiskoláját. A népies gazdasági tanfolyamokat sikeresen rendszeresítette, úgyhogy e téren 57 megyének 1542 községében 4552 gazdasági tanfolyamot tartanak. A népies gazdasági tanfolyamokat 1896 óta a múlt év közepéig 5761 előadó látta el, akik 33.751 előadást tartottak, amelyeket 2,305.434 kisczorda hallgatott. Ehhez járulnak a gazdasági háziipari tanfolyamok. Ilyen 350 tartatott és a résztvevők átlag 225 koronát kerestek is bennök. A mezőgazdasági vándorszaktanítást rendszeresítette. Végül megteremtette az egész művelt világban páratlanul álló mezőgazdasági múzeumot, amely nemcsak a külföld leghaladottabb országaiból hazánk fővárosát meglátogató elsőrangú szakértők bámulatát vívta ki, hanem a mi mezőgazdasági szakértelmiségünk fejlesztésének is hathatós tényezőjét képezi. Minden más tere tartozó eredményes tevékenységének tekinteten kívül hagyásával is oly érdemeknek tekintjük a felsoroltakat, amelyek alapján dr. Darányi Ignácnak megnyerése esetén nemcsak Akadémiánk díszét, hanem általában ismert tetteinél és hazafias buzgalmánál fogva javának a jövőben való gyarapodását is bizton remélvén, akadémiai tiszteleti taggá leendő megválasztását igen melegen ajánljuk.

Wekerle Sándor urat, Magyarországnak immár harmadízben miniszterelnökét a II. osztályba tiszteleti tagnak ajánljuk.

A Magyar Tudományos Akadémia az ő becses közreműködését az igazgatótanácsban már évek óta igénybe veszi, de bokros érdemei oly mélyrehatók, hogy azok másnemű elismerésre is méltóvá teszik őt.

Ezek közül csupán azokat említjük fel, melyeket még mindenkori politikai ellenfelei is elismertek. Midőn az újabb alkotmányos éra alatt államháztartásunk összes közállapotainkat veszéllyel fenyegető nagy és senki által eltüntetni nem tudott idült hiánnyal küzdött, egyensúlyának helyreállítása kétségtelenül neki volt köszönhető. Ennek bekövetkeztevel nyomban hozzálátott romlott valutánk rendezéséhez, ami az osztrák tényezők és közvélemény által emelt nehézségek legyőzése után a magyar törvényhozás és a saját dicsőségére neki akként sikerült, hogy ma osztrák szakértők véleménye szerint is annak keresztülvitele nélkül a világháború rettenetes anyagi terheit nem lettünk volna képesek úgy elviselni, mint ahogy azokkal tényleg megbirkóztunk. A szociálpolitika terén ő oly alkotásokat létesített, melyek az állami közreműködésnek e téren fényes mintaképei. Ilyen például a fővárossal határos óriási Wekerle-munkástelep, melyet az itt megforduló és érdeklődő külföldiek is méltán megbámulnak. Az egyenes adóknak általa eszközölt reformja modern alapokra fektette idevágó törvényhozásunkat, mely ma annál becsesebb, mert pénzügyeink életbevágó továbbfejlesztésének szilárd kiindulási pontját képezi. Szeretetét és tiszteletét a tudomány és nemzeti közművelődés iránt kormányzati működésén kívül tanúsítja az is, hogy mint magántanár, a budapesti tudományegyetemen hosszabb ideig előadta a pénzügyi joggal együtt a pénzügytant; az egyenes adók reformjáról írt tanulmánya, mely reformjavaslatainak alapelveit tartalmazza, szakirodalmunkban számot tesz és az, hogy több évtized óta tiszteletbeli elnöke a Szabad Lyceumnak. A Magyar Tudományos Akadémiának mindezeket meg nem látni lehetetlen, mert Wekerle Sándor, alapszabályaink szavaival élve, valóban »oly tudományt pártoló hazafi, akitől az Akadémia a maga díszének és javának öregbedését várhatja«.

Popovics Sándor urat, a Magyar Nemzeti Bank elnökét, a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályában tiszteleti tagnak ajánlom. Érdemekben gazdag, hosszú múltra tekinthet vissza. Mint az Osztrák-Magyar Bank kormányzója, ennek a nagy és üdvös hagyományú jegykibocsátó közös intézet vezetésének irányításában – alapos pénzügyi tanulmányai, közgazdasági finom érzéke s a magyar királyi pénzügyminisztériumban szerzett gazdag tapasztalatai által képesítve – a kettős monarchia egész pénzrendszere javára igazolta azt a nagy várakozást, amelyet különösen itthon tápláltunk aziránt, hogy a magyar szakképzettséget és nemzetgazdasági érdekeket kiválóan fogja képviselni. Eme fényes állásáról csak azért mondott le, hogy a rendkívül nehézé vált pénzügyi viszonyok közt elvállalja az elárvult magyar pénzügyministerséget. Mikor azután a közgazdasági stabilizáció legfontosabb feladatai közt a Magyar Nemzeti Bankot kellett megalkotni s azt meg nem ingatható szilárd alapokra fektetni, minden illetékes tényező, de az egész magyar közvélemény bizalma folytán is egyhangúan reá esett a választás az intézet elnökségének betöltésekor, mert hiszen annak szervezése közben a munka oroszlánrészét ő végezte. A Magyar Tudományos Akadémiának, mint igazgatósági tagja, állandóan igen hasznos szolgálatokat tesz. Végre tudományos irodalmi tevékenysége is olyan, hogy – az alapszabályainkban használt kifejezéssel élve – az Akadémia az ő tiszteleti tagságától valóban a maga »díszének és javának gyarapodását várhatja«.

Matlekovits Sándor levelező tag urat a II. osztály A) alosztályába rendes tagnak ajánljuk. Immár harminchét év telt el, mióta az Akadémia őt levelező tagnak megválasztotta. Azóta példátlanul gazdag tudományos irodalmi tevékenységet fejtett ki,

mellyel nevét az ország határain kívül is igen széles körökben ismertté tette. Még 1873-ban írt egy nagyobb munkát a kereskedelem történetéről. A »Kereskedelmi szakoktatásról« írt pályaművét az Akadémia a Dóra-díjjal, a »Vasúti különbözeti viteldíjakról« szerkesztett nagyobb dolgozatát dicsérettel tüntette ki. Akadémiai székfoglalója »A részvénytársulati ügyről a törvényhozás szempontjából« beható tanulmányon alapszik. »Az osztrák-magyar monarchia vámpolitikájáról 1850-1877« cím alatt sokáig közkézen forgó valóságos forrásmű. Legnagyobb művei a következők: »Magyarország államtartásának története 1867-1890-ig«, melyet később egy külön nagy tanulmánnyal egészített ki. Nagy statisztikai munkát írt két vaskos kötetben Magyarország összes közállapotairól, mely igen bő, szintén kétkötetes, kivonatban németül is megjelent. Hazánkon kívül is dicsőséget szerzett 1891-ben a magyar tudományosságnak »Die Zollpolitik der ö.-u. Monarchie und des deutschen Reiches seit 1868 und deren Zukunft« című maradandó becsű művével. Önálló nagyobb munkákat írt a külön magyar vámterületről és egyet annak tarifájáról; továbbá az új ipartörvényjavaslatról. Az 1884. évi XVII. t.-c.-ben foglalt és ma is érvényben levő ipartörvény javaslatának ő a szerzője. Kisebb önálló dolgozatainak, tanulmányainak és cikkeinek se szeri, se száma. A jelen füzetben sok lapot venne igénybe azok csak főbbjeinek felsorolása is. Köztevékenysége kiterjed az ipar és kereskedelem egész nagy területére, melynek igen sok előkelő egyesületében vezető állást foglal el. A kereskedelmi és vámpolitikai bel- és külföldi irodalmában tekintélynek van általan elismerve, amit számtalan adattal lehetne bizonyítani. Több mint egy emberöltőn keresztül volt az Akadémiának egyik legtevékenyebb és most már

legrégibb levelező tagja; ennél fogva rendes taggá leendő megválasztása további megokolásra nem szorul.

György Endre levelező tag urat (szül. 1848-ban, levelező taggá választatott 1876-ban) a II. osztály A) alosztályába rendes tagnak ajánljuk. Ifjú korában az akkori országgyűlési ifjúság megbízásából szerkesztette az »Új Nemzedék«-et, amelyben közzétett egy értekezése az értékkataszterről, feltűnést keltvén, a közmunka és közlekedési minisztériumba neveztetett ki fogalmazóvá. Több ízben küldetett ki e minisztérium által külföldi tanulmányutakra. Erről szóló jelentéseiből kiadta a kormány »Az angol vasúti törvényhozás történetét« hat füzetben, mely a Kohn-féle, később megjelent német műnél sokkal terjedelmesebb. Hasonlóan a nevezett minisztérium kiadásában jelent meg egy kötetben »Az olasz vízjogi törvények«, mely Claudio Callandra összállításának fordítása kimerítő előszóval. A Franklin-Társulat kiadásában jelent meg egy testes kötet: »Angol államférfiak és szónokok« 1874-ben, a Csengery-féle gyűjtemény folytatása szónoklási mutatóványokkal és ezzel kapcsolatban John Stuart Mill »rektori beköszöntő beszédje« a St.-andrewi egyetemen. Szerkesztette később az akadémiai nemzetgazdasági bizottságának megbízásából Halász Imre visszavonulása után a »Nemzetgazdasági Szemlé« több éven át, majd »a Vasúti és Közlekedési Közöny«-t, amely utóbbi jelentékeny szolgálatot tett a vasúti téren a magyarosítás és általában a magyar érdekek szolgálatában.

Az Akadémia Dóra-pályadíját nyerte el »A különböző árszabályok jogosultsága és határa« című dolgozatával, melyet az Akadémia adott ki. A Közgazdasági Társaság Korizmics-pályadíját nyerte el »Keletre magyar« című munkájával, amely 1876-ban jelent meg s melyben részletezett javaslatainak tekintélyes

része meg is valósított az idők folyamán. Közlekedési ügyeinkben a vasúti politikánk összes kérdéseire kiterjeszkedett az az emlékirat, amelyet »Vasúti politikánk« címmel az Országos Magyar Gazdasági Egyesület gróf Károlyi-féle tanácskormánya céljából gróf Dessewffy Auréllal együtt publikáltak s amely majdnem teljes egészében valóvá vált a következő tíz év alatt.

Az Akadémiában székét a »Cash Credit a skót bankoknál« című értekezéssel foglalta el s e tanulmányai vezették át a hitel, különösen a népies hitel kérdéseire, amelyekre különösen Csengery Antal ismételt felhívta figyelmét. E munkálkodás eredménye volt »A kisbirtoki hitelszervezet hiányai«-ról írt műve, amely francia és német nyelven is megjelent s mint ilyen, a külföldi irodalomban is ismert munka. Ez előadói javaslat volt az 1885-ben Budapesten tartott mezőgazdasági kongresszuson a falusi hitelszövetkezetek szervezése érdekében. A birtokpolitika kérdései felől számos röpiratban és értekezésben számolt be tanulmányairól. Felfogását részletesen kifejtette a »Kötött forgalmi földbirtok és agrárpolitikánk« címmel 1903-ban megjelent dolgozatában, mely a földbirtokpolitika legfőbb kérdéseit tárgyalta. Számos röpirata és értekezése között »A középirtokos hitele és a szövetkezeti raktár kérdése« címmel 1902-ben megjelent dolgozat kifejti a raktári és függő terméshitel ügyeit. 1905-ben »Közgazdasági tanulmányok« cím alatt a földművelési kormány kiadta Anglia, Franciaország és az Egyesült-Államokról szóló s hazánkat érdeklő közgazdasági kérdésekről való jelentéseit, amelyek kizárólag aktuális kérdéseket tárgyalnak. Akadémiai megbízásból fordította »Malthus« klasszikus művét, Sidney és Beatrice Webb kétkötetes tanulmányát a »Munkás Demokratákról« és Escottól három kötetben »A mai Angliát«, amelynek jelentékeny része a fordító-

nak saját összeállításában, ismertetése az angol viszonyoknak napjainkig. Ezenfelül a nyugati – főleg angol – irodalomban is számos értekezést, rövidebb dolgozatot tett közzé, főleg hazai viszonyaink ismeretetésére. 1878-tól kezdve több ízben volt képviselő s 1905-ben földmívelési miniszter. Tekintettel arra, hogy György Endre 40 év óta levelező tagja az Akadémianak s ezen idő óta állandóan műveli a közgazdasági irodalmat, rendes taggá választása megokolt.

Jancsó Benedek urat az Országos Szabadoktatási Tanács ügyvezető alelnökét, a II. osztály B) alosztályába levelező tagnak ajánljuk. Született 1854. évi november 19-én. Egyetemi tanulmányainak végeztével előbb középiskolai tanár, majd igazgató. 1895-1899. a miniszterelnökség nemzetiségi osztályához volt beosztva. Azután folytatta tanári működését, míg 1907-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz hivatott be, ahol a szabadoktatás ügyeinek vezetésével és szervezésével bízták meg, 1908-ban az erre vonatkozó nagy emlékiratot szerkesztette, mely széleskörű szaktanácskozások alapjául szolgált. 1905-ben az Országos Középiskolai Tanári Egyesület alelnöke. Ugyanazon évben a Magyar Társadalomtudományi Egyesület egyik megalkotója, igazgatója, majd folyóiratának egyik szerkesztője. 1911 óta pedig mint az akkor felállított Országos Szabadoktatási Tanács alelnöke fejt ki buzgó és sikeres közmunkásságot.

Irodalmi tevékenysége már csaknem négy évtizedes. Főbb művei: Szenczi Molnár Albert. Kolozsvár, 1878. – Magyar Nyelvtudomány történeti Tanulmányok. Budapest, 1881. – Kölcsey Ferenc Élete és Művei. Igen becses nagy munka, mely nemcsak életrajz és esztétikai méltatás, hanem alapos kortörténet is. Megjelent Budapesten 1885-ben. – Fábíán Gábor Élete és Művei. Arad, 1885. – Középiskoláink

Reformja. Budapest, 1891. – Szabadságharcunk és a Dákoromán Törekvések. Budapest, 1895. – Báró Bánffy Dezső Nemzetiségi Politikája. U. o. 1895. – A Román Nemzetiségi Törekvések Története és Jelenlegi Állapota. Két nagy kötet, u. o. 1896. és 1899. Hosszabb időn át több szemlét szerkesztett s más folyóiratoknak és előkelő hírlapoknak termékeny munkatársa volt, melyekbe oktatásügyi és történetileg megalapozott nemzetiségpolitikai tanulmányokat és cikkeket írt. Megemlítendő még, hogy 1892 és 1895 közt szerkesztette Arad vármegye és Arad sz. kir. város nagy monográfiájának négy óriási kötetét.

Irodalmi tevékenysége már tizenkilenc évvel ezelőtt magáravonta a Magyar Tudományos Akadémia figyelmét. Annak a Bródy-jutalom tárgyában kiküldött bizottsága 1897. évi – Zichy Antal t. t. által előterjesztett – jelentésében Jancsó Benedek »Szabadságharcunk és a Dákoromán Törekvések« című munkájáról a legnagyobb elismerés hangján nyilatkozik. Kiemeli »ritka tárgyilagosságát, bő olvasottságát, finom tapintatát és mély történelmi bepillantását«. De úgy ezt a munkáját, valamint »A Román Nemzetiségi Törekvések Története és Jelenlegi Állapota« című nagyobb művének 1895-ben megjelent I. kötetét inkább jeles történeti, mint publicisztikai munkának jelenti ki. A Bródy-jutalmat 1897-ben ugyan egyik munkájával sem nyerte el, mert azt akkor gróf Andrássy Gyula kapta meg, de utóbb említett munkájának II. kötetét, mely 1899-ben látott napvilágot, az Akadémia egy év múlva egyhangú határozata alapján avval megkoszorúzta. E határozat meghozatala előtt csak azíránt merült fel ismét kétség, hogy a túlnyomólag történeti tartalmú becses mű a szabályzatok értelmében részesíthető-e a szóbanforgó jutalomban? Ez a kétség azonban némi vita után eloszlott s az Akadémia a november 26-án folytatólag tartott

nagygyűlésén végleg döntött az 1900. évi Bródy-jutalom tárgyában, mellyel ugyanazon év május 2-án itt nem részletezhető okokból nem tudott végezni. Az a bizottsági jelentés, mely Jancsó Benedek említett kötetének ajánlja a jutalmat kiadni, ennek a kötetnek is tárgyilagosságát, részrehajlatlanságát boncoló, tiszta előadását dicséri, de kiemeli azt a művészetét is, mellyel kifogástalan objektivitású megállapításai keretében képes a magyar állami politika feladatát világosan kitűzni. E jelentéshez pótlólag még csak azt kell hozzá tennünk, hogy Jancsó Benedek a történet eredeti forrásaiból merített és nemcsak mint publicista, hanem mint történétíró is minden tekintetben megállja helyét.

Kiemelendőnek tartjuk végül, hogy Jancsó Benedek nemcsak korábban, hanem a legújabb időben is behatóan foglalkozott a román kérdéssel és különösen oly irányban, mely a világháború végével igen fontossá fog válni. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1910-ben és 1911-ben nagyszabású birtokpolitikai szaktanácskozmányt rendezett; az ennek előzményeit, tárgyalásait és eredményeit összefoglaló rendszeres munka a földművelésügyi minisztérium bőkezű anyagi támogatásával jelent meg. Az előzmények közt foglal helyet tizenegy más hasonló tanulmány között a Jancsó Benedeké is, mely Románia birtokviszonyairól szól. E munkálatában ő nagy tájékozottsággal behatóan elemzi a velünk keleten szomszédos királyság gazdasági életét. Ez a dolgozata arról tanúskodik, hogy ő történeti és politikai tudományos kutatásait gyakorlati célok érdekében is kellően tudja hasznosítani. Erre nálunk most az ország óriási erőfeszítései után általában, de különösen keleti érdekeink megővhatása végett nagy, égető szükség van. A Magyar Tudományos Akadémia az ezirányú tudományos törekvések fontosságát már évekkel ezelőtt belátta, azért

erre a célra egy külön Balkáni Bizottságot szervezett. Az éppen most van átalakulóban és új szerkezetében valószínűleg nagy horderejű, alapvető tudományos munkásságot fog megindítani, mellyel a közel keletnek részünkről való minden irányú átkutatása révén jogosult gyakorlati céljaink megvalósulását van hivatva előmozdítani. Ehhez a munkássághoz azonban az Akadémiának tagjai sorában is szakavatott és kipróbált munkaerőkre van szüksége. Jancsó Benedekben mi már régesrégén ilyen értékes erőt ismertünk fel. Azért megválasztását nemcsak kétségtelen, az Akadémia által többször elismert tudományos és irodalmi érdemei alapján, hanem közreműködésének a jelzett irányban való biztosíthatás végett is a II. osztály B) alosztályában üresedésben levő levelezőtagsági helyek egyikére melegen ajánljuk.

Abban a meggyőződésben, hogy az érdemet méltó elismerés illeti meg, különösen, ha a viszonyok által külföldre szorított honfitársunkról van szó, aki a legnehezebb körülmények közt is úgy teljesítette hazafiúi kötelességét, hogy ezáltal nagy hasznára vált szülőföldjének, mikor már nem is lehetett annak polgára: *Birinyi K. Lajos* Ohio állambeli clevelandi ügyvédet és jeles író akadémiái kultagnak ajánljuk. Mint egészen ifjú munkás került az Egyesült Államokba, ahol egy jólelkű anglikán házaspár karolta fel a földhöz ragadt szegény idegent. Megosztván vele kenyerét, lehetővé tette, hogy alacsony sorsból a magasabb értelmi osztályba emelkedjék. De mint már jónevű és keresett ügyvéd sem feledkezett meg régi hazájáról és magyarságáról; annak példátlanul szomorú sorsában nemes lelkének egész izzó hevével élénk részt vett és részt vesz folyton. Becsületos keresetének jelentékeny részét és éjjeli nyugalját áldozza arra, hogy a Magyarország ellen legújabbán elkövetett égbekiáltó

s az európai, sőt a világbékét is veszélyeztető igazságtalanságok tűrhetetlen voltáról meggyőzze új hazájának hatalmas közvéleményét. Evégből tömörítette a magyar származású unióbeli honpolgárokat s azok szabályszerű képviselőjében egy nagy emlékiratban, amelynek címe Justice for Hungary, beható, meggyőző érveléssel, amelyhez mindenben helytálló adatszoportosítást csatolt, mutatta ki, hogy Magyarországnak Amerika érdekében is igazságot kell szolgáltatni. Ezt a komoly, államiratszamba menő munkálatot az amerikai magyarság zömének két más képviselőjével aláírván, az Unió egyik jelöltje, La Fölette által az ottani parlamentnek, a Kongresszusnak, beadatta. Szívreható tartalmának visszhangzását tapasztalván, nem egészen két év múlva, azt 1925-ben sokkal bővebben, még több hiteles adattal, térképekkel és grafikonokkal gazdagítva, egy 320 lapos gyönyörű munka alakjában dolgozta fel. Saját költségén nyomatta ki azt és az Unió 3000 közkönyvtárának ingyen megküldötte, de gondoskodott arról is, hogy róla az ottani óriási olvasóközönség, amelynek ízlése szerint kitűnő angol nyelven, tacitusi tömörséggel és amerikai világossággal írt, szélesebb körben is tudomást nyerjen. Címe: The Tragedy of Hungary, An Appeal of World Peace. Abban tudományos alapossággal mutatja be a magyar nemzet eredetét, történetét, jelentőségét a múltban és hivatását a jövőben. Történetének kivonata mellett közállapotainak képeit nyújtja Trianon előtt és után. Kimutatja, hogy Magyarországnak semmi része sem volt a világháború felidézésében s részletesen elemzi a megcsonkításnak észszerűtlen kegyetlenségeit. Végül a reparálás érdekében az amerikai nép lelkiiségére igyekszik hatást gyakorolni. Ő saját személyére nézve megoldotta a két haza problémáját. Szerfelett kíváncsú, hogy példáját számosan kövessék a világ minden részébe elszóródott magyarok. Továbbá nagyon kívá-

atos, hogy általunk is támogattatván, úgysis hullámoktól vert szigetet képező amerikai véreinknek ezentúl is apostola maradhasson. Ezt Akadémiánk kultagjává leendő megválasztása hathatósan előmozdítaná.

2. Ajánlások a Wahrmanns jutalomra.

A Wahrmann Mór-jutalom odaítélése 1918-ban és 1930-ban.

A Wahrmann-alapítványból 1918. évben 2000 korona jutalom, vagy hasonértékű aranyérem ítéltetik oda a M. Tud. Akadémia nagygyűlésén annak a magyar állampolgárnak, aki az utolsó hat évben a kereskedelem terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és felvirágoztatása szempontjából legnagyobb érdemeket szerzett.

Az 1914 óta dühöngő háború az ellenséges küzdelmet a kereskedelemre is kiterjeszti és országunkat szövetségeseinkkel a világforgalomtól elszigetelve, saját gazdasági tevékenységének termékeire korlátozza, abban a reményben, hogy ezáltal az ily nagynépességű országok előbb-utóbb élelmi és egyéb szükségleti tárgyokban hiányt szenvedve, gazdaságilag kimerülnek és a háború viselésére képtelenek lesznek. Ebben a háborúval kapcsolatos gazdasági harcban a Duna-folyamnak jelentősége és a jövő gazdasági alakulásokra való fontossága nagymértékben kidomborodik. Mi éppen úgy, mint Németország, súlyosan érezzük, hogy a Duna a közforgalomban eddig nem szerepelt oly mértékben, amint azt a természet adománya lehetővé tenné. A terjedelmes s ennél fogva nagy tömegben szállításra kerülő árúk, amilyenek az emberi és állati élelmezésre való gabona, takarmány, széna, szalma stb., gyors szállítása a rendelkezésre álló vasutakon nem bonyolítható le a kívánt időben.

Sőt, amidőn Románia termékeny részeit elfoglaltuk, az ott rendelkezésre álló gabonakészlet el nem juthatott volna a máris szűken élő német szövetségünk területére, ha a Duna nem áll rendelkezésre és a Vaskapun felül fekvő vasúti állomásokig a Dunán fel nem hozatott volna. A háború sikeres folytatását és különösen a gazdasági elzárkózásból keletkező inség elhárítását részben a Dunán lehetséges közlekedésnek köszönhetjük és köszönheti elsősorban Németország. És ha a jövő gazdasági képét tekintjük, ha Németországnak velünk kilátásba vett gazdasági közeledését vizsgáljuk, ha a balkán államoknak velünk politikai és gazdasági szorosabb egybefűzésére gondolunk, ha végül Kis-Ázsiának a német hatalomkörbe vonzásának nagyjelentőségű kérdésére tekintünk: a Dunának, mint az említett érdekkörök összekapcsoló forgalmi tényezőjének kereskedelmi jelentősége szembeszökő. Tényleg az utolsó években Németországban élénk mozgalom fejlődött ki, amely az északi és keleti tenger kikötővárosaiból a német folyóknak a Dunával való kapcsolatba hozásával egy nagy víziútnak biztosítását követeli.

A központi hatalmak és a velünk gazdaságilag és politikailag szövetséges balkán államok egy saját uralmuk alatt álló hatalmas víziút felett fognak rendelkezni, a Duna a német folyamrendszerrel, a Rajnával, Elbével és Oderával alkalmas csatornázásokkal kapcsolatba jön és a nagy forgalom a szövetséges államok kebelében az eddigi politikai ellenségek hatóságán kívül szabadon lesz lebonyolítható.

Magyarország kereskedelmére és gazdaságára egy ily nagyforgalmú víziút berendezése akkor, amikor a Dunának nagyobb része és éppen középső tagja országunkon vonul át, rendkívüli jelentőséggel bír és létesítésén elsősorban nekünk, magyaroknak kell fáradoznunk. Épp ezért nagy érdemet szerzett magának

Kvassay Jenő miniszteri tanácsos, az Országos Víz-építési Hivatal főnöke, aki irodalmi működése, társadalmi agitációja és hivatalos tevékenysége által a közfigyelmet nálunk épügy, mint a külföldön, a Duna szerepére fölhívta.

Mindenekelőtt a Magyar Duna állapota iránt tájékoztatta a hazai közönséget és a külföldet.¹ Kimutatta, hogy Magyarország saját Dunájának szabályozására 300 millió koronát szentelt, felderítette, hogy az országban fekvő Duna a 650 tonna merületi szabályszerű bajok számára biztos utat nyújt; kifejtette, hogy a kormány a folyam elhomokosodását állandó kotrási szolgálat berendezésével folytonosan megjavítja, szóval, hogy a Magyar Duna a hajózás szempontjából minden tekintetben megfelel. Előadta a Vaskapu szabályozásának jelentőségét, amelyet az ország európai megbízás alapján végzett és amelyre 47 millió koronát költött. Megcáfolta a külföldön, különösen román diplomaták és szakírók által terjesztett azokat a nézeteket, hogy a Vaskapunak Magyarország által történt szabályozása a hajózásnak nem előnyös, hanem hátrányos (az előbbi munkákon kívül: *Das eiserne Thor*, Pester Lloyd, 1916 május 2.). Szóval a magyar Duna állapotát a maga valójának megfelelő igaz és előnyös színében és a magyar nemzetnek a Duna hajózására fordított áldozatait kellő világításban tüntette fel. A Duna-hajózásra vonatkozó munkái még: *Vízi közlekedési politikánk*, Budapest, 1912. – *A budapesti körcsatorna*. Budapest, 1912. – *A magyarországi folyók csatornázásáról*. A vízügyi közlemények 1912 január-

¹ *A nemzetközi Duna és Magyarország*, Budapest, 1913. *Le Danube international et la Hongrie*, Budapest, 1913. *Die ungarische Donau, als ein Teil der Verkehrsstrasse für die Gross Schiffahrt nach dem Orient*, Budapest, 1915. A Duna, mint a szövetséges államok víziútja. A Duna hajózhatóságáról Galatztól Budapestig 3000 tonnás uszályokkal és kisebb tengeri gőzösökkel, Budapest, 1916.

februári füzetében. – Nach dem Wiener Wassertag. Budapest, 1917. – Der Donau Oder Kanal. Budapest, 1917.

Ausztriában épúgy, mint Németországban nagy érdeklődéssel fogadott és nagy irodalmi mozgalomra alkalmat adó írói tevékenysége mellett részt vett, sőt vezető szerepet játszott azokban a társadalmi mozgalmakban, amelyek a háború következtében a Duna jövődöbéli szerepével foglalkoztak.

Így a Magyar Hajózási Egyesületben élénk tevékenységet fejtett ki, amidőn ez az egyesület a Duna kérdésének a háború után leendő kellő megoldása iránt tárgyalásokat kezdett, amelyek által a magyar hajózás érdekeit a magyar kormány előtt megvilágította. Ott látjuk, mint szellemi vezetőt a Dunamenti városoknak 1916 szeptember havában Budapesten tartott kongresszusán. A kongresszust Regensburg polgármestere – már a Kvassay irodalmi működése folytán keletkezett érdeklődés következtében – hozta javaslatba. A kormányok és Bécs városa nem jó szemmel nézték a kezdeményezést és Kvassay szívós tevékenységének, valamint a főváros polgármestere ügyes magaviseletének lehet köszönni a kongresszus megtartását. Igaz ugyan, hogy a nagyszámmal főképp Németországból jött városi és szaktestületi küldöttek nem fejtettek ki beható eszmeцерét, mert a kongresszus éppen aznap nyílt meg, mikor Románia ellenséges betöréssel Erdélybe rontott és így nyugodt tárgyalásról szó sem lehetett, de a kongresszus tárgya szép műszaki, közjogi és politikai előterjesztések által oly jól elő volt készítve, hogy a kongresszus határozatai bőséges indokolást és magyarázatot nyertek abban a nyomtatványban, melyet a főváros, mint a konferencia írásait (Schriften der in Budapest vom 4. September des Jahres 1916 abgehaltenen Donau Konferenz, 222. lap), kiadott és szétküldött és amelyben ismét a Duna állapota,

mégpedig mindegyik része az illető állam szakértője által kimerítően ismertette lett, és Dunánk jövőjére nézve megfelelő javaslatok tétettek.

E kongresszus után megindultak a tárgyalások az Északi és a Keleti tengerbe ömlő folyamoknak a Dunához való kapcsolása érdekében. Bajorországban törvényjavaslatot terjesztettek be a Rajnának a Dunával leendő kapcsolatba hozataláról. Bécsben megtartották a Wassertagot, amelyen az Oderának a Dunával leendő összekötése jött szóba. Megindultak ezek után a tárgyalások a hajózás szabadságának a Dunán leendő nemzetközi biztosítása, illetőleg a megkötendő békében a Dunára nézve érvényesítendő nemzetközi határozatok előkészítésére.

Ez utóbbiaknál Kvassay ismét irányadó működést fejtett ki. Az összes nemzetközi dunai kérdéseket egy Dunahajózási akta tervezetébe foglalta. Ezt a tervezetet a Magyar Hajózási Egyesületben megvitatás tárgyává tette. Az így átszűrődött anyagok a közép-európai gazdasági egyesületek elé kerültek és megérlelték a Duna nemzetközi viszonyának szabályozását, még pedig a magyar kereskedelmi érdekek teljes méltatásával.

Kvassay, aki köztevékenységét a kultúrmérnökség fejlesztésével és a vízjogi törvény javaslatának elkészítésével kezdte, életpályájának nagy részét a hajózás kereskedelmi fontosságának érvényre juttatására szentelte. Akadémiánk megalapítója gróf Széchenyi István még a múlt század harmincas éveiben a Duna hajózhatóvá tételére fordította az ország figyelmét, de tényleg csak az utolsó 20 évben történtek olyan intézkedések, amelyek által a hajózás a jövőben biztosítva lesz. Az ország közel 30 millió koronát fektetett a Duna szabályozására. És e nagy munkálat tervezője és szellemi végrehajtója Kvassay, aki mióta 1889 után az összes vízszabályozási ügyek a közle-

kedési minisztériumból a földművelésügyi minisztériumba tétettek át, a kultúrmérnöki szolgálaton kívül, a folyamatoknak és elsősorban a Dunának hajózási szempontból való szabályozását mint az országos vízepítési igazgatóság főnöke vezeti.

Az előadottak szerint Kvassay »az irodalom terén, a gyakorlati életben és intézmények fejlesztésében a kereskedelem terén« oly kiváló érdemeket szerzett, hogy a bizottság egyhangúlag Kvassay Jenőt a Wahrmann-jutalomra hozza javaslatba; az Akadémia által nyújtott ez a kitüntetés az ország egyik legkiválóbb szakemberére esik, aki egész életében hazánk anyagi jólétének emelésén nagy buzgalommal és lelkesedéssel működik és fáradásainak jutalmát nem külsőségekben keresi, hanem működésének eredményében találja.¹

Az 1893-ban alapított Wahrmann-jutalom szabályzata értelmében a Wahrmann Mór-érmét az 1930. évi nagygyűlésen annak a magyar állampolgárnak kell odaítélni, aki az 1924. évtől 1929. évig terjedő hatesztendő időszak alatt »a kereskedelem terén akár a tudomány előbbre vit ele, akár a gyakorlati találmányok, szervezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és felvirágoztatása szempontjából ... a legnagyobb érdemeket szerzett«.

Minthogy a jutalomra igényt 1929 december 31-éig az Akadémia főtítkári hivatalához senki sem jelentett be, a bizottság az ügyrend értelmében az említett évkörre seregszmlét tartván, különösen három kiváló férfiú érdemeiről emlékezik meg, akik kimagasló szer-

¹ A bizottságnak (elnöke Matlekovits Sándor, előadója G. J.) javaslatát az Akadémia nagygyűlése, félreértésen alapuló egyes tagok ellenzése folytán, parlamentinek is beillő nagy vita után csak hét szótöbbséggel fogadta el.

vezőképességükkel és bölcs előrelátásukkal a magyar kereskedelem fejlődésére kedvező befolyást gyakoroltak és akik a magyar tudásnak az ország határain túl is megbecsülést szereztek. Ezek: Szurday Róbert, Kelety Dénes és Popovics Sándor.

Szurday Róbert kereskedelmi főtanácsosnak kiváló érdeme az, hogy a háború után a magyar textiliparnak az integer Magyarországot túlhaladó szintjára emelésében tevékenyen munkálkodott s ilyen módon nagy mértékben hozzájárult kereskedelmi mérlegünk passzivitásának csökkentéséhez. Az e téren kimagasló szervező működését a bizottság az Akadémia elismerésére méltónak tartja.

Általánosabb és mélyebb hatású volt a másik két kiváló férfiúnak működése.

A Legnagyobb Magyar száz esztendővel ezelőtt közzétett alapvető művében, a »Hitel«-ben azok között a teendők között, amelyek az ország gazdasági helyzetének javítására szükségesek, kiemeli a nemzeti banknak és a jó közlekedésnek nagy jelentőségét.

A világháború után elalélt Magyarország fel-támadásában e két tényezőnek nagy szerep jutott. Nagynevű alapítónk szellemében cselekszik tehát az Akadémia, amikor a végre elért nemzeti bank és romjaiból magas színvonalra emelt államvasút energikus és céltudatos vezetőinek működését érdemlegesen méltatja.

Kelety Dénes ny. államtitkárnak, a m. kir. államvasutak 1927 július 1-én nyugalomba vonult elnökének a magyar államvasutak talpraállító hatalmas munkában van elévülhetetlen érdeme.

A proletárdiktatúra és az utána következő román megszállás a m. kir. államvasutakat olyan siralmas helyzetbe juttatta, amilyenre sehol másutt nincs példa.

A román harácsolás következtében a MÁV elveszített 1281 lokomotívot, 22.590 kocsit s ezenfelül

tömérdek vasúti anyagot. A MÁV-nak kára csupán vasúti anyagban túlhaladta a 4 milliárd pengőt. Tetézte a kárt, hogy az ittmaradt lokomotívok és kocsik nagyobb része nem volt üzemképes állapotban. 1919 őszén a m. kir. államvasútnak lokomotívroncsokkal, ajtó-, ablak- és minden berendezésnélküli kocsikkal kellett nekiindulnia a megcsonkított ország első téli forgalmának. A fődött teherkocsik nagyrésztében, 1921 szeptemberében, 4600 teherkocsiban vagonlakók húzták meg magukat. Úgyszólván reménytelen helyzet elé állította a vasút vezetőjét a szén és egyéb üzemi anyagok hiánya. A nagymértékű veszteségek következtében igen sokan lehetetlennek tartották, hogy a MÁV saját erejéből talpraállhasson. Bérbeadásra, sőt a vasút eladására is gondoltak.

Kelety Dénes vállalta az óriási feladatot, az államvasútnak a romokból új életre keltését. A románok által végsőkéig kifosztott államvasút katasztrofális szénhiánnyal is küzdve, a legsíralmasabb helyzetben, közel a megálláshoz volt 1919 december 20-án, a tél küszöbén, amikor a személyforgalmi teljesítmény alig 9%-át érte el annak a teljesítménynek, amely 1913-ban a csonka hálózatra esett. A céltudatos vezetés, a szívós kitartás, a személyzet hazafias magatartásával párosulva, meghozta az eredményt. A krízis után következik a javulás. A személyvonatokból eltűnnek a teherkocsik s pár hónap múlva már ablakokkal és ajtókkal ellátott kocsik közlekednek. Közvetlen tehervonatokot és az élelmiszerek szállítására fokozatosan gyorstehervonatokot vezetnek be.

A békeidők kényelmes vasúti utazásának megkezdését jelentette 1920 április 7-én az a kifogástalan Pullmann-kocsiból összeállított első gyorsvonat, amelynek megérkezése sokkal nagyobb feltűnést keltett Bécsben, mint Budapesten az elindulása. Ettől kezdve folytonos a javulás. A vasút teljesítőképessége foko-

zatosan helyreáll és vele párhuzamosan a vasút szervezetében is mélyreható reformok kerülnek sorra.

1925 júliusában a kormány a vasutat önálló üzemi vállalattá deklarálta, amelynek saját bevételeiből kell élnie és a tőkeszolgálatot, valamint időközben a menekültek és elbocsátások révén nagymértékben megnőtt nyugdíj terhet is a saját jövedelmeiből kell fődözni. Az utóbbi kötelezettség súlyos voltát bizonyítja, hogy nincs még egy olyan vasút, amelynek a nyugdíjterhe viszonylagosan nagyobb volna, mint a MÁV-é (1926-ban a német birodalmi vasúton a nyugdíjterh a személyzeti járandóságnak 22%-a, az osztrák szövetségi vasutakon 32%-a, a MÁV-on 43%-a).

Az üzemesítésnek idején lépett életbe a MÁV reformtarifája is, amelynek első örvendetes eredménye, hogy megszűnt a deficit és azóta kitartó munkával a kedvezőtlen gazdasági viszonyok ellenére is sikerült a MÁV pénzügyi egyensúlyát megtartani.

A forradalmak és a román invázió után a MÁV olyan rettentő helyzetben volt, amilyenbe vasút még sohasem került. És ebből a rettenetes helyzetből hét esztendő alatt Kelety Dénes céltudatos és bámulatos energikus vezetésével sikerült olyan szintájra emelkednie, amilyenen sok jóval kevesebb kárt szenvedett külföldi vasút sincs. A magyar kir. államvasút üzeme biztosság, pontosság, gyorsaság és a kényelmes utazás szempontjából elérte a békebeli nivót. Megbízhatósága pedig messze felülmúlja azoknak az államoknak vasútait, amelyek fennhatósága alá került az integer Magyarország vasútainak nagyobb része. (Jugoszláviának 25.5%, Romániának 23% jutott.) És emellett a MÁV személytarifája, egyedülállóan, átlagosan ma is a békebeli alatt van, árútarifája pedig nem emelkedik oly mértékben a békebeli fölé, mint a külföldi nagy vasutakon.

Kelety Dénes kiváló működésének értékét csak növeli az a tény, hogy hétesztendei elnöksége alatt mérsékelt összeg, mindössze 120 millió pengő jutott az államvasutak beruházásaira. Ezzel szemben a világháború előtt a megcsonkított ország államvasúti hálózatára redukálva, a beruházás ugyancsak hét esztendőre 480 millió pengőt tett ki, noha akkor nem tönkretett vasút helyreállításáról, hanem virágzó és egészséges vasút fejlődésének biztosításáról volt szó,

Európa egyik legkiválóbb vasúti szakembere, a svájci szövetségi vasutak elnöke, akinek módjában volt a m. kir. államvasutak viszonyait részletesen tanulmányozni, a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik a vasutat regeneráló munkáról. Kiemelve a vasút céltudatos és energikus vezetését, megállapítja, hogy a m. kir. államvasutak abból a szerfelett súlyos helyzetükből, amelybe a világháború után oly csapások és pusztítások következtében jutottak, amilyenekre más országok egyetlenegy vasútjánál sincs példa, csodálatraméltó nagy energiával és ügyességgel emelkedtek ki.

Valóban, az államvasutakat talpraállító munka lényeges részét teszi az országot regeneráló munkának és minthogy az államvasutaknak új életre keltésével Kelety Dénes a kereskedelem előmozdítása terén kiváló érdemeket szerzett, a bizottság a Wahrmann-jutalomra érdemesnek tartja.¹

Azonban a Popovics Sándor érdemeinek méltatása előtt figyelembe veendő, hogy egy bármily fontos vasút, sőt valamennyi vasút és a közlekedés összes ágainak egyeteme is csupán hathatós eszközei a kereskedelemnek, míg a jegybank már maga is kereskedelem s a fejlett hitelgazdálkodás mai korában

¹ A MÁV-ra vonatkozó adatokat Zelovich Kornél szolgáltatta.

annak legmagasabb fokú szublimációja. Annak hiánya, vagy csak meg nem felelő szerkezete a végeszakadatlan gazdasági és társadalmi válságok oka szokott lenni. A Legnagyobb Magyar annak jelentőségét a »Hitel« harmadik kiadásának 146. és 147. lapjain bámulatos éleslátással a következő szavakkal emelte ki: »A nemzeti bank által százszor több jót tennénk, mint kórházak és egyéb ilyen gondviselő intézetek felállítása által; ámbár azoknak is a maguk sorában valaha elő kell jönni s lábra kapni. Ami pedig a nemzeti bank felállítását illeti, van azokról sok jó példa; s más nemzeteknél jókat és rosszakat is láthatunk, úgy, hogy hazánkra illesztésében előre felszámíthatjuk, mit kell elfogadnunk, mitől óvakodnunk. Engedjük át olyanoknak a javaslatot, akik a dolgok praxisát érthetik s értik«. A »communicatio rossz voltáról« abban a munkájában csak általános elítélés alakjában emlékezik meg. Tüzetes, igen becses és az államasutak rendszerének dicséretét is magukban foglaló javaslatai a dolog természetének megfelelően csak később láttak napvilágot.

A nemzeti bank Széchenyi óta folyton elsőrendű nemzeti ideáljaink közé tartozott, de irtóztató körülmények között csak egy század múlva valósulhatott meg. Felállítását a nemzet megmaradt vagyonának is rettenetes, majdnem végső pusztulása előzte meg. A pénz értékének az infláció révén való közel teljes megsemmisülése vezetett az 1921. évi XIV. törvény-cikk alapján létesített m. kir. jegyintézet felállítására. De ez voltaképp állami jegybank lévén, nem volt alkalmas a pénzérték javítására. Azért jött helyébe létre az 1924. évi V. törvény-cikk a Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról. Azt hosszas tárgyalások előzték meg. A Nemzetek Szövetsége és a m. kir. kormány által Magyarország pénzügyeinek és közgazdaságának talpraállítása érdekében készített

és a törvényhozás által jóváhagyott terv megvalósításának egyik főfeltét ele az államtól független, jól megszervezett, a hitelpénz kibocsátását szabályozó és bevált elvek szerint működő jegybank létesítése volt. Azért kellett mindenekelőtt a jegybankot megteremteni, hogy az infláció megszüntethető, ezzel a pénz értékének folytonos romlása megakadályozható legyen s végeszakíttassék a nagy gazdasági és társadalmi bajnak, amely a folyton romló és változó pénzürtékből származott.

A pénzüromlás csillagászati számok előkerülését vonta maga után a magyar közgazdaság terén, s annak fokáról némi fogalmat ad, hogy a pénzürték állandósítása a 346.000 koronának egy angol fonthoz való viszonya alapulvételével ment végbe, amelynek értéke ma 27 pengő és 75 fillér. A jegyforgalom az 1921. évi XIV. törvénycikk 6. §-a alapján eljáró bizottság megállapítása szerint a bank működésének megkezdése napján 2,520.113,700.576 koronát tett, a giró- és egyéb tartozások pedig 1.3885 milliárd koronára rúgtak. Ily viszonyok között az államháztartás rendbehozása a pénzüjavítás nélkül nem sikerülhetett volna, igaz azonban, hogy ez meg a pénzürték-stabilizációt könnyítette meg.

A mi bankaktánk, melyet a törvényen kívül a kiegészítő részét képező s 127 szakaszból álló alapszabályok alkotnak, valóban iskolapéldája a jegybank helyes szervezésének. Megvan benne minden, ami annak függetlenségét s az, ami hivatásszerű vezetésének és a nemzetközi pénzüpiaci viszonyok javulása esetén a készfizesítés főfeltételeit képezi. Az első szempontot szolgálja az, hogy az államkormány úgyszólván csak az ellenőrzésre kénytelen szorítkozni s a közte és a bank közt felmerülő jelentékenyebb véleménykülönbségek választott bíróságok által intézendők el, amelyek elnöksége bizonyos esetben a m. kir.

Kúria, más esetekben a közigazgatási bíróság elnökei által töltendő be. Nemcsak az állam vonhatja meg a banktól az 1943-ig adott szabadalmat, ha ez nem teljesíti alapszabályszerű kötelességeit, hanem az esetben, ha a kormány helytelen kívánságokkal tartósan lépne fel vele szemben, visszaadhatja a jegykibocsátás szabadalmát annak s mint független, hatalmas nagy bank folytathatja működését. A bankjegykibocsátás kontingentálása közvetett módon, adóztatás útján úgy van szabályozva, hogy a merevség okozta bajok nem merülhetnek fel. Ez még a leghatalmasabb jegybankoknál is előfordulhat, mint pl. Angolország bankjánál az 1890. évi, úgynevezett Baring-válság idején, midőn a fizetéseképtelenségtől csak úgy menekült meg, hogy Franciaország bankja 75 millió frank értékű aranyat kölcsönzött neki. Ez utóbbi magánjegybank független létrehozásának roppant szolgálatokat tett, ami Thierst arra a kijelentésre hangolta 1872-ben, hogy a háborús nagy vereség után az mentette meg Franciaországot.

Áttérve most a Popovics Sándor érdemeinek tárgyilagos, igazságos és minden szempontot felölelő méltatására, – tény, hogy a Nemzeti Bank kifogástalan szervezetének megteremtése nem kizárólag az ő működésének köszönhető. Külföldi szakértelem közreműködésének is van abban bizonyos része, ő maga nyomatékosan mindig óvott a csodákban való reménykedéstől, már pedig a tisztán belföldi anyagi és szellemi erővel való kibontakozás az adott helyzetben ilyen lett volna. De, hogy neki oroszlánrésze van benne, azt a következő adatok teszik könnyen elhíhetővé, melyek mellett a zárt ajtók mögött tartott tanácskozások titkaira nincs is szükség. Popovics Sándor idősb Wekerle Sándor iskolájában nőtt fel s erősödött meg, aki az újabb alkotmányos élet tehetetlen, csaknem negyedszázados vergődései után helyreállította

a magyar háztartás egyensúlyát s Ausztria szívos ellenállásának legyőzésével helyreállította az Osztrák-Magyar monarchia valutáját is. Popovics később a béke idején kifogástalan működést fejtett ki az Osztrák-Magyar Bank élén, mint annak kormányzója és ott bőséges tapasztalatokat gyűjthetett; azután pedig a legnehezebb viszonyok között – nagy személyes áldozattal – elvállalta az elárvult magyar pénzügyminiszteri tárcát. Végül egy oly szakmunkát írt a »Pénzről a világháborúban«, melyet az Akadémia 1927-ben legnagyobb, de visszaadott díjával tüntetett ki. Az mint érdemalap itt nem jöhet tekintetbe, mert elintézett ügy s mint ilyen, más lapra tartozik. De arra, mint az ő szakértelmének fényes bizonyítékára hivatkozni lehet, sőt itt kell is. Bátran állítható tehát, hogy Popovics Sándor hazai bankszakértőink díszes sora élén nem csupán kineveztetése révén állott a Magyar Nemzeti Bank megalkotása idején. Abban, hogy a bank-akta létesítésénél hazánk ma még jórészt mezőgazdasági jellege is figyelembe vétetett, neki része van. Később is, midőn a banknak a pénz értékét rontó hivatásos spekulánsok nagy tábora ellen kellett küzdenie, megbecsülhetetlen szolgálatakat tett. A nemzetközi szakértelmet a bank szervezésében két évig Harry Arthur Siepmann úr személyében egy tanácsadó képviselte. De, amikor az ország pénzügyi ellenőrzése megszűnt s a bank vezetése teljesen megbízhatónak bizonyult, a főtanács nagy és meleg elismerésével távozott.

Ennek az egész ügynek a képe kidomborodik a bank hat nagy, de különösen első évi jelentésében, melyet igen becses történeti okmányoknak kell tekinteni. Azóta vezérkarával együtt mint irányadó szakértő és konciliáns főtényező Popovics Sándor szerepel a bank igazgatásában. Ennek kamatpolitikája köz-elismerés szerint helyes. Sikerült ugyanis a termelő

osztályokkal megértetni, hogy a jegybank elsősorban nem bő hitelforrás, hanem a pénzügyi állandóságának legfelsőbb őrszeme. Ebben őt a közgazdasági élet hivatott képviselői, a főtanács tagjai támogatják; ami nem is lehet másként. Hogy a bankvezetőnek szakavatottságán kívül megértő és tapintatos politikai érzékének is kell lenni, ezt a németországi ezirányú legújabb események és tapasztalatok élesen megvilágítják. És ő nem csupán egyéniségénél fogva az egész magyar közvélemény által feltétlenül megbízhatónak tartott jeles bankvezér, hanem belátásos közgazda és politikus is.

S különösen van egy tér, ahol az ő személyes kizárólagos befolyása kétségtelen. Ez pedig a nyilvánosság előtt folyton hangoztatott abbéli intelmeiben nyilatkozik meg, hogy a nyújtott hitelezéssel csínján kell bánni s különösen a külföldi megkönnyebült hitel igénybevételével csak termelékeny beruházás céljaira lehet helyesen élni: különben visszanyert pénzügyi nagykorúságunkat bizton a kiskorúsítás fogná nyomon követni ismét. Ez okos tanács egyszerű ugyan, azonban az ő nagy tekintélye szokatlan és remélhetőleg üdvös rezonanciát tudott adni annak. Mióta kimondta, úgy a kormány, valamint a termelő társadalom komoly megszívlelését mutatják, sőt ez utóbbi részéről felmerült a megvalósítására szolgáló intézményes biztosíték követelése is. Ehhez fűződő még annak megemlézése, hogy a legelső angol nemzetgazdasági és pénzügyi szaklapban, az »Economist«-ban is helyeslő és tekintélyünket növelő visszhangra talált a Magyar Nemzeti Bank elnöke bölcs magaviseletének a híre.

Az előrebocsátottak értelmében a bizottság a Wahrmann-éremmel való kitüntetésre mind Keletyt, mind Popovicsot érdemesnek tartja.

Minthogy azonban az idevonatkozó ügyrend értelmében az érem egy alkalommal csak egy magyar állampolgárnak ítélhető oda, a bizottságnak Kelety és Popovics között sorrendet kellett megállapítania. Az előzőkben részletezett megokolás alapján a többség első helyre Popovics Sándor kiváló működését helyezte. A sorrend eldöntése után a bizottság az 1930. évi Wahrmann-éremmel való kitüntetésre egyhangúlag Popovics Sándort hozza javaslatba.

II. Bírálatok.

1. Akadémiai bírálatok a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítványából hirdetett pályadíj odaítéléséről.

a) Az 1902-1906. években megjelent munkák.

A »Pesti Magyar Kereskedelmi Bank« alapítványának kamatai – 2000 koronányi összegben – az idén az 1902-1906. évek folyama alatt magyar nyelven nyomtatásban megjelent, a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró kérdést kellő tudományos készültséggel tárgyaló viszonylag legjobb munkának, vagy ily mű nem létében annak adandók ki, mely a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbrevitelében számottevő irodalmi terméknek ismertetik el.

Az Akadémia nevében a múlt évi nagygyűlésen és utána hírlapilag is felhivatott e pályázatra a jutalom körébe eső munkák szerzőinek figyelme, hogy műveiket a kitűzött határidőig az Akadémia főtitkárához küldjék be. Az alapszabályok szerint azonban nincs kizárva az sem, hogy az a be nem küldött munka, melyről a bírálóknak tudomásuk van, ne pályázhassék. A bírálóbizottság ezek szerint mindenekelőtt a beküldött műveket volt kénytelen bírálat alá venni, azután pedig szemlét tartott az utolsó öt év folyama alatt megjelent, de be nem küldött közgazdasági és pénzügyi tartalmú

művek felett, amennyiben azok létezéséről minden rendelkezésére álló segédeszköz felhasználása mellett tudomást szerezhették magának.

A főtitkári hivatal által kitűzött határidő letele előtt tíz pályamunka érkezett be. Az első számú, Kricsfalvi Lukács tollából, sem tartalmánál (Jutalomsorsolás a rendes adófizetők és az adóhátralékot az engedélyezett részletekben pontosan fizetők számára), sem alakjánál fogva (14 lapra terjedő füzet) nem tarthat igényt a komolyabb figyelembevételre. – A második számú pályamunka, mely azonos a hatodik számúval, erre már érdemes. Címe: »A tengeri kereskedelem«, írta Kemény Ödön, az Adria M. Kir. Tengerhajózási Részvénytársaság titkára. E 143 lapra terjedő mű első része a tengeri kereskedelem fejlődésének történeti vázlatát, a második pedig intézményeinek és műszaki eljárásainak egyszerű ismertetését adja. Abban magasabb szintájú közgazdasági fejtegetések egyáltalán nem foglaltatván, ezt a – a maga nemében nálunk első - munkát dicséretes szorgalommal összeállított, lényegében magángazdasági dolgozatnak kell tekinteni, mint ilyen tehát a pályázat körén kívül esik. – A harmadik szám alatt Hegedűs Lorántnak kétféle munkálata érkezett be. Az egyik a szerzőnek három különböző időben megjelent tanulmányát tartalmazza a kivándorlásról. Ezek közül azonban a legjelentékenyebb (A magyarok kivándorlása Amerikába) mint a »Budapesti Szemle« különlenyomata, 1899-ben kerülván könyvpiacra, a pályázati időszakot megelőzte. A másik hasontárgyú két tanulmány (A székelyek kivándorlása Romániába, 1902., 105 lap; A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság, 1905., 104 lap) ez időszak alatt szintén mint különlenyomat látott napvilágot. A szerzőnek abbéli fáradozása, mellyel a kivándorlás nagyhorderejű kérdését a helyszínén, ahova az irányul, igen behatóan tanulmányozta, kétségkívül elismerést

érdemel. Igen becses, részben új anyagot gyűjtött össze s adatai a szóbanforgó kérdést több oldalról élesebben megvilágítani alkalmasak. Szorgalmánál nem kisebb odaadó buzgalma sem, mellyel tárgyát megragadta. Azonban anyagának feldolgozása, meglevő tudományos készültsége dacára, ahhoz méltónak nem mondható, komolyságának nem megfelelő. A helyenkénti tárcacikkszerű könnyedségre való törekvés a közönség egyrészének tetszhetik, de itt helytelenül van alkalmazva. Azonfelül a feltűnőnek hajhászata igen mellékes tényeket és körülményeket helyez előtérbe, minélfogva az olvasónak nyújtandó tiszta kép kialakulása igen gyakran lehetetlenné válik. Ennekfolytán a bizottság ezt a két tanulmányt a pályázatnál figyelembe veendőnek nem találta. – A harmadik szám alatt még egy munkát érkezett be ugyanattól a szerzőtől. Ennek címe: »Adórendszerünk betegségei« (Egyenesadók); terjedelme 177 lap. E munkát címlapja azonban világosan megmondja, hogy azt a szerző a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége ügyvivő igazgatóságának megbízásából írta. Sok becses adat és gondolat foglaltatik ugyan benne, amelyekről azonban nem tudhatni, hogy mennyiben, sajátjai a szerzőnek; iránya is (habár a helyenkívüli szellemesség erőltetésével itt is találkozhatni) jobb, mint az előbb említett két tanulmányé. Mindennek dacára a bizottság e dolgozatot sem véli kitüntethetőnek, mert az ily megbízásból készült munkálatok szerzőjének a megbízók nem ritkán egyoldalú felfogását kell szeméi előtt tartani, ennélfogva azzal a teljes szabadsággal és részrehajlatlansággal nem dicsekedhetik, melyre még a gyakorlati irányú, de valóban tudományos alapon álló közgazdasági irodalom terén is nagy súlyt kell fektetni.

Ugyanez okból tartja mellőzendőnek a bizottság dr. Pap Dávidnak »A magyar vámterületiről írt terjedelmes (443 nagy nyolcadrét lap) és behatóbb tanul-

mányok alapján, de az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület megbízásából írt munkáját. Ebbeli elhatározására még az a körülmény is befolyással volt, hogy olyan tárggyal foglalkozik, mely közgazdasági nagy hordereje mellett napjainkban oly politikai jelentőséggel bír, hogy az arra vonatkozó irodalmi termékek akadémiai pályadíjjal való kitüntetése minden előzetes óvás dacára azt a hitet terjeszthetné el a közönség körében, hogy az Akadémia a vámterület kérdésének egy vagy más irányban való eldöntése mellett állást foglalt.

Az ötödik számú pályamű szerzője Krolopp Hugó, aki egy »Mezőgazdasági kereskedelemtan«-t írt meg és azt a földművelésügyi minisztérium támogatásával adta ki. Ez utóbbi körülmény nem egyjelentőségű a megbízatással. Nem is ez okból, hanem azért ajánlja a bizottság ennek is mellőzését, mivel a tagadhatatlanul hasznos és szintén úttörő munka nem közgazdasági, hanem tisztán magángazdasági tartalommal bír.

A maga nemében hasonlóképp úttörő dr. Szilágyi Gyula műegyetemi magántanárnak terjedelmes munkája: »A szeszgyártás üzemének ellenőrzéséről. A bel- és külföldi és, miután német nyelven is megjelent, a külföldi szaklapok és előkelő szaktekintélyek nagy elismerés meleg hangján nyilatkoztak róla. Azonban nem közgazdasági, hanem határozottan alkalmazott technikai tartalmánál fogva a jelen pályázatnál tekintetbe nem vehető. – A nyolcadik pályamű Kondor Alfrédnek »A vámkapcsolat és szakítás Svédország és Norvégia között« cím alatt megjelent érdekes gazdaságtörténeti beható tanulmánya. De annak tanulságai – a szerző várakozásával ellenkezőleg – az egészen különböző viszonyok folytán egyáltalán nem értékesíthetők hazánk javára, e munkának tehát ennek szempontjából gyakorlati fontosságot, ami most elsősorban jön

figyelembe, nem tulajdoníthatunk. – A kilencedik pályamű címe: »A pénzügyintézetek adói és illetékei, elméleti és gyakorlati kézikönyv részvénytársaságok és szövetkezetek részére«. Szerzője, Schmidt Imre, a privigei takarékpénztár könyvvivője, voltaképp nem is közgazdasági, hanem oly művet akart írni, mely arra való, hogy a jelzett közterhek kirovásának ellenőrzése szempontjából a pénzügyintézeti tisztviselőknek útmutatóul szolgáljon. – A tizedik számú pályamű nem ilyen természetű, hanem a »Népesedésről írt közgazdasági tanulmány. Szerzője, dr. Bálas Károly, kassai kir. jogakadémiai tanár, a címlapra is rányomatta ezt, s elméleti és gyakorlati szempontból a nemzetgazdaságtan egyik legnagyobb és legfontosabb problémáját tényleg behatóan és terjedelmesen (541 lapon) tárgyalja. Tudományos készültségét tagadni nem lehet, de bizonyos, hogy az inkább széleskörű, mint mély. Előnyét képezik az összefoglalás, a rendszerezés, a világos felfogás és előadás képessége, továbbá a gyakorlati érzék s a meleg emberi és nemzeti érzés. Hátrányai ellenben irányának terjengése, a mélység hiányára valló folytonos, gyakran csaknem tűrhetetlen ismétlés, mely nélkül művének előnytelen nagy terjedelmét felényire lehetett volna összeszorítani. Következtetései bátor volta magában nem lenne hiba, de a szerzőt példátlan szertelenségekre, majdnem szörnyűségekre ragadta. Ha e műnek a jelzett kisebb árnyoldalai nem válnának is ártalmára, minden figyelemreméltó előnye dacára sem lehetne azt a huszonkettedik fejezetben foglalt, tudományosnak bemutatott, de tarthatatlan végső következtetései miatt akadémiai pályadíjjal kitüntetni.

A beküldött pályamunkák közül ilyformán a kitűzött célra egyik sem mutatkozáván alkalmasnak, a bizottság a tudomására jutott aránylag nagyszámú idetartozó más irodalmi termékek körében kereste az

okvetlen jutalmazandó munkát. – A mi közgazdasági irodalmunk az utóbbi időben örvendetesen fejlődött. Ez alatt nem azt értjük, hogy abszolút becsű munkák nagyobb számmal jelentek volna meg, de az bátran megállapítható, hogy évtizedről-évtizedre mind többen akadnak, akik kisebb-nagyobb tudományos készültséggel és gyakorlati érzéssel komolyan m ívelik a szakot és a figyelmet igen megérdemlő dolgozatokkal jelennek meg a könyvpiacon. Ezeknek a jelesebb munkáknak egyik része azonban olyan, mely valamely akadémiai díjat már nyert, másik része kizárólag vagy igen túlnyomólag gazdaságtörténeti tartalommal bír, azok harmadik része pedig napirenden levő oly közgazdasági kérdésekkel foglalkozik, melyekből az aktuális pártpolitikai célzatokat elválasztani lehetetlen. Mindé munkák félretétele után is maradtak azonban bizonyos számmal oly jelentősebb dolgozatok, melyek érdemességét a bizottságnak figyelmesen kellett mérlegelnie. Az összes tudomásunkra jutott ily művek felett ekkép lelkiismeretes szemlét tartván, arra a következtetésre jutottunk, hogy azok között valamennyi felett úgyszólván egy fejjel kiemelkedő, azokat mind meglepően túlszárnyaló egy sincs. így tehát sem abszolút becsű, sem a többiek mellett viszonylag szembeötlően kimagasló művet nem tudunk ajánlani. Két olyan munka azonban létezik, melyek úgy tárgyuk általános fontosságánál, valamint azok egyetemes, illetve széleskörű felfogásánál, tudományosságuknál, alaposságuknál és körültekintő mérséketlűknél fogva kiválóknak mondhatók. – Nevezetes azonban, hogy előnyeik és hátrányaik jórészt ellentétesek. Az egyiknél a tudományos alapozásban rejlő előnyt a gyakorlati következtetések hiányossága, a másiknál pedig a gyakorlati eljárás helyes megjelölésében álló érdemet a tagadhatlan tudományos készültség dacára jelentkező fogyatékos alapozás csökkenti.

Az első munkát Thirring Gusztáv akadémiai levelező tag és a Fővárosi Statisztikai Hivatal főnöke írta »A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság« cím alatt 1904-ben 366 nagy nyolcadrét lap terjedelemmel. A mű első része a nemzetünk szervezetét majdnem elvézréssel fenyegető kivándorlást minden oldalról oly alapos és célirányos módszerrel világítja meg főképp statisztikailag, melynek már csak alkalmazása is lehetetlen volt volna szaktudományi készülés nélkül. A mű megírásáig rendelkezésére állott egész rengeteg anyagot felhasználta, abba áttekinthető rendet hozott, világos, tiszta képét adja a kivándorlás folyamatainak és veszélyeit plasztikusan domborítja ki. Ugyanígy tünteti fel a külföldön élő magyarság állapotát is úgy, amint az néhány évvel ezelőtt létezett. Természetes azonban, hogy a helyzet mind a két tekintetben az utolsó évek alatt különösen nagy mérveket öltött kivándorlás folytán e pillanatig nagy változáson ment keresztül. A mű becséből ez azonban nem von le semmit, mert kitűnő módszere megmaradt az annyira kívánatos újabb és újabb felvételek számára. E jeles dolgozatnak mindazonáltal nem kis hátránya, hogy a jó diagnózis mellett a terápiára nem fektet kellő súlyt, mert amiket e részben mond, azok nagyon hézagosak. Ez irányban csak az ismételve tartott kivándorlási kongresszusok eredményeire utal, melyeket azonban nem dolgozott fel és nem vett behatóbb bírálat alá. A mű így meglehetősen egyoldalú lett, annak az egész pályadíjat tehát véleményünk szerint nem lehet odaítélni.

A másik szintén jeles munkát Bernát István akadémiai levelező tag, a Magyar Gazdaszövetség igazgatója és országgyűlési képviselő írta »A magyar földbirtok tehermentesítése« cím alatt 206 lapon, 1905-ben. A magyar földbirtok súlyos adósságai lehető csökkenésének problémájával igen tüzetesen foglalkozik és e

részben konkrét javaslatokat is tesz. A szerző a külföldi államokban a földbirtok terheinek könnyítésére irányuló mozgalmak és törekvések méltatása során tudományos készültségének kétségtelen jeleit adja. Néha azonban szerepéből, mely ennek a kérdésnek a legteljesebb tárgyilagossággal való elemzését követeli, mintha kiesnék és akkor is, mikor a dolog érdemét helyesen fogja fel és adja elő, itt-ott olyan kifejezéseket használ, melyeket agitatórius tevékenysége közben szokott meg, de amelyek – helytelenül lévén alkalmazva – alaposabb nemzetgazdasági képzettségének megítélésénél zavarólag hatnak. Az ő alapozása ennél fogva nem is tűnik fel olyan kiválónak, mint az, melyre az előbbi munka szerzője fektette túlnyomólag statisztikai dolgozatát, ő azonban következtetéseivel nem elégíti ki, míg Bernát István a jogosult kívánalmaknak ez irányban megfelel. Helyesen világítja meg a földbirtok eladósodott voltában rejlő nagy baj lényegét s gyógyításának vagy enyhítésének módjaira nézve oly eljárást ajánl, mely határozottsága mellett óvatosság, körültekintés, szakképesség dolgában kívánni valót nem hagy fenn. Ezt a munkát tehát az elméleti fejtegetéseknél inkább nyelvbtlás számba menő tévedései és ebből folyó kisebbszerű tévelygései dacára, de ellentétes okokból, az előbb említettel egyenlő értékűnek kell tekintenünk. Kiemelendő végül, hogy a most bírált két mű nem most vonja elsőízben magára az Akadémia figyelmét. Ennek egy pályázati bizottsága már a múlt évben (lásd az Akadémiai Értesítő 1906. folyamának 187. lapját) igen ismerőleg így nyilatkozott azokról: »Thirring Gusztávnak »A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság« című műve »szigorúan tudományos módszerrel s – mondhatnók – a jelenleg rendelkezésünkre álló egész tudományos anyag felhasználásával készült munka«. Bernát Istvánnak »A magyar földbirtok tehermentesítése« című munkájáról pedig

azt mondja, hogy az »nagy elméleti tudással és gyakorlati érzéssel tárgyalja azt a problémát, amelynek sikeres megoldása a magyar társadalom nyugalmanak szempontjából amily sürgős, époly életbevágó s melylyel, hogy az illetékes körök immár komolyan kezdenek foglalkozni, abban a Bernát buzgólkodásának is nem csekély része van«.

Lelkiismeretes, fáradságos kutatások és mérlegelések alapján vagyunk bátrak tehát ezennel javasolni, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának a tisztelt második osztály a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank díjának e retrospektív pályázat alkalmából Thirring Gusztáv és Bernát István szóbanlevő munkái közt való megosztását ajánlani méltóztassék.

b) Az 1908-1912. években megjelent munkák.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítványának kamataiból 2000 koronára rúgó díj adandó ki az oly közgazdasági műnek, mely az utóbbi öt (1908-1912) év alatt magyar nyelven nyomtatásban megjelent s a közgazdasági életre, vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró kérdést kellő tudományos készütséggel tárgyal, vagy ily mű nem léteben a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbrevitelében számottevő irodalmi terméknek ismeretik el. A jutalom az említett öt éven belül megjelent viszonylag legjobb műnek minden esetben kiadandó.

A bírálók elsősorban a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró kérdést tudományos készütséggel tárgyaló és az 1908-1912. évközben megjelent műveken tartottak szemlét. A lefolyt öt év alatt oly sok és oly fontos közgazdasági kérdés merült fel évenként nálunk is, hogy alapos, beható és eredeti kutatásra indítékul szolgálhattak. Nem is hiányoztak a jelzett időszakban

kisebb-nagyobb művek, amelyek közgazdasági kérdésekkel foglalkoztak. E művek írói közül többen dicséretes szorgalommal, buzgósággal, részben tehetséggel és készütséggel is figyelemreméltó dolgozatokat tettek közzé anélkül, hogy műveik a pályadíj szabályzatában foglalt és elsősorban figyelembe veendő tudományos mértéket megütnék.

Ez okból kerestünk oly művet, amely a közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbrevitele és terjesztése szempontjából számottevő. És e részben tekintetünk elsősorban Exner Kornél egyetemi nyilvános rendkívüli tanár és pénzügyminiszteri osztálytanácsos »Magyar Pénzügyi Jog« című munkáján akadt meg. A pénzügyi jog tudományszaknak megalkotója nálunk néhai Mariska Vilmos egyetemi tanár volt, aki azt több kiadást látott és egyre bővülő nagy munkájával szépen alapozta meg. Ennek az úttörő irodalmi műnek sok előnye mellett azonban az a nagy hátránya volt, hogy a folyton növekvő roppant anyagot akarván felölelni, oly halmazát szedte össze a részleteknek, amely már-már inkább egymásmellé állítása volt a sok pénzügyi tudnivalónak (anélkül, hogy mégis teljes lehetett volna), mint azoknak tudományos alapon nyugvó, könnyen áttekinthető és kezelhető feldolgozása.

Exnernek szóbanlévő könyve, méltatva elődjének érdemeit és az ő nyomán haladva, a magyar pénzügynek szintén rendszeres és lehetőleg teljes külön jogát kívánja előadni, de inkább az elvi szempontokra, mint a részletekre fektetvén a súlyt, megtalálta annak feldolgozásánál a helyes alapot, a kellő mértéket és az észszerű határokat.

A szerzőnek úgy ezen munkája, valamint korábban közzétett dolgozata is tanúskodnak a tudományos készütségről és a rendszeresítő képességről. A tudományos megalapozásnál nem támaszkodik egyedül saját kutatásaira, hanem a közkézen forgó irodalmat, itt-ott

a ritkább műveket és a forrásokat is használja. Ha a tudományos fejtegetéseknél talán szűkebb markú is mint lennie kellene, művének nagy előnye: határozott uralma tárgya felett, világos, tömör, szabatos és általában véve jó magyarságú nyelvezete. Ez képesíti őt arra, hogy 564 nagyobb nyolcadrétű lapon az adó-reformot is kellően kidomborítja és az egész magyar pénzügyi jogot minden vonatkozásaiban részarányosan tudja bemutatni.

Az ő módszere, tudása és önmérséklete hozzájárult ahhoz, hogy oly könyvet adjon nemcsak a főiskolai hallgatónak, de az egész érdeklődő és érdekelt olvasóközönségnek is kezébe, amely által a pénzügyi pozitív ismeretek bizonyára örvendetes módon terjedni fognak nálunk.

Ez indokok alapján javasoljuk, hogy a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítványából a lefolyt öt éyre kitűzött pályadíj Exner Kornél »Magyar Pénzügyi Jog«-ának adassék ki.

c) Vélemény a Ballagi Géza »Posthumus« munkájának kiadásáról.

Utolsó zárt ülésén távollétemben nekem méltóztatott kiadni néhai Ballagi Géza kéziratát a múlt században megjelent anonymus és pseudonymus politikai magyar műnek szótárszerű összefoglalásáról, a következő kérdésekre adandó véleményes jelentés tétele végett:

1. A szóbanlevő munka most milyen állapotban van és igaz-e, hogy nem kész a nyomtatásra?

2. Az Akadémia szempontjából elfogadandó-e a Franklin Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság arra vonatkozó ajánlata?

3. Ha igen, miként ellenőriztessék és segíttessék elő annak kinyomása?

4. A műért kívánt tiszteletdíj tekintetében milyen álláspontot kellene elfoglalni?

Az első kérdésre a következőkben válaszolok. A szóbanforgó kézirat abban az állapotban van, melyben elhunyt szerzője hagyta és melyben azt boldogult társunkkal, Asbóth János volt levelező taggal együtt és évekkel ezelőtt megbíráltam. Összhangzó véleményünk akkor az volt, hogy e nagy munkát irodalmunkban hézagot pótol, mert mintegy ötnegyed század politikai irodalmának arra a részére, melynek termékei névtelenül vagy álnév alatt jelentek meg, vet világot. Ezek a munkálatok nem egyszer igen becses támpontokat nyújtanak az illető korok közéletének igazi megértéséhez, de azok szerzőinek nyomatékát, éppen mert az anonimítás homályába burkolóznak^ nem könnyű megállapítani. E részben a tárgyalt munka megbecsülhetetlen szolgálatokat alkalmas a kutatók részére teljesíteni. Mikor tehát mi, szakértők meghallgatása után véleményünket a tisztelt osztálynak beterjesztettük, azt mondtuk, hogy kiadatása kívánatos, sőt szükséges. E vélemény alapján a tisztelt osztály úgy határozott, hogy amennyiben meglesz a fedezete, a munka, mint az Akadémia kiadványa jelenjék meg. Az osztálynak azonban anyagilag eddig lehetetlen volt e határozatot foganatosítania. Legújabbán kételyek is merültek fel, hogy vajjon az a szedésre kész állapotban van-e? Én tehát a kéziratot újból megvizsgáltam és azt találtam, hogy általában nyomdakész, de egy pár pótlás mégis szükséges hozzá. Nincs címe, nincs bevezetése. A címet az elhunyt szerző velem annakidején szóval röviden közölte, de amit ő mondott, az címnek nem lenne elég szabatos. Azonban most már a kézirat tartalmát is ismerem. Látom, hogy mi volt vele a célzata. Ő a XVIII. század utolsó évtizedeinek és a XIX. századnak anonim és pseudonym politikai önálló nyomtat-

ványaira vonatkozólag azt akarta tisztába hozni, ami bennök rejtélyes. Ezért a névtelen és álnevű írókat kideríteni és az e tekintetben felmerült vitákat eldönteni kívánta. Munkájának főrésze több ezer ilyen dolgozatot vesz betűrendben általa valódiaknak tartott szerzők szerint sorba. Némelyiknél 8-10 írott negyedrétű lapon halmozza fel az érveket pro és kontra. Azután a munkák címét, továbbá a használt álneveket foglalja betűrendbe, mind a két sorozatról a legpontosabb utalások foglaltatnak a főrésze, ahol az ő megfejtésének igazolása feltalálható. Azt hiszem, hogy ez a gyűjtemény csaknem teljes. Hézagok és hibák valószínűleg foglaltatnak benne, mert szerzője egész haláláig folyton pótolgatta azokat. Mi azonban nem tudunk ilyet felfedezni benne. Ha a cím jól választatik meg és gondos kéz fogja írni a bevezetést és vezetni a nyomtatást, akkor az ily hézagok folytán nagyobb gáncs nem érheti sem az Akadémiát, sem azokat, akik nevében jártak el. Szerintem ennek a munkának a következő címet kellene adni:

A XIX. század és azt megelőző két évtized alatt névtelenül vagy álnévvel nyomtatásban önállóan megjelent magyar politikai Irodalmi Termékek Lexikona. Néhai Ballagi Géza akadémiai rendes tag irodalmi hagyatéka. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a Franklin Társulat.

A bevezetésben a fennebbiek volnának elmondandók. Tárgy- és névmutatóra szükség nincs. De a nyomtatást vezetőnek a megfelelő helyekre kellene egy címjegyzéket, amely a sorok betűsoros jegyzékéhez van csatolva, a kellő vonatkozásokra való figyelemmel beosztani, amiben az elhunyt szerzőt a halál akadályozta meg.

A második kérdésre nézve véleményem az, hogy tekintve a II. osztály rendelkezésére álló hitel igen korlátolt voltát, a Franklin Társulatnak az az ajánlata,

hogy nyomtatott ívenként 40 korona segélynyújtás mellett hajlandó a szóbanforgó kéziratot kiadni, elfogadható lenne. Pontosan nem tudtam kiszámítani, hogy hány ívre terjedne a kész munka, de közepes nyomás mellett az 40-50 ívnél többet nem tenne. A legterhesebb esetben tehát 2000 korona az, ami evégből szükségeltetnék.

A harmadik kérdésre nézve jelenthetem, hogy a főtitkár úr szóval előttem készségét fejezte ki egy oly egyén megnevezésére, kire a nyomtatás ellenőrzését s a még szükséges munkát bízni lehet. Az ilyen bizalmi ember részére 500 korona volna számításba veendő.

Végre a negyedik kérdésre nézve, mely a tiszteletdíjra vonatkozik, azt hiszem, hogy boldogult tagtársunk özvegyével a főtitkár úr által írandó levélben meg kellene értetni, hogy a honoráriumhoz való ragaszkodása a műnek kiadását belátható időre lehetetlenné teszi. Az Akadémia nincs abban a helyzetben, hogy még 3000 koronát adjon ki e célra. Szerencsére az elhunyt író családja nemcsak szükségét nem szenved, hanem határozottan vagyonos. Az elhunyt iránti kegyeletből annak is igyekezni kell a családfő munkájának kiadását előmozdítani, amit az adott helyzetben főleg a ránézve úgysem jelentékeny tiszteletdíjról való lemondás által tehet. Ennek tudtadására a főtitkár úr szintén vállalkozik.

Ezzel véleményem előadását annál inkább befejezhetem, mert sietnem kell annak a költségvetés tárgyalása előtt való benyújtásával, hogy az igen tisztelt osztály a 2500 koronának, amellyel a Ballagi Géza munkájának kiadásához szerintem eddigi állásfoglalásai és határozatai alapján járulnia kell, az előirányzat keretében a jövő egy vagy két év alatt való elhelyezéséről gondoskodhassék.

Budapest, 1913 december 1.

d) Bírálatok a Friedreich István »Széchenyi István életrajza« című munkájáról.

Megjelent az Akadémiai Értesítő 1915. évi április havi (304.) füzetében.

Arra a legnagyobb összegű pályadíjra, melyet a Magyar Tudományos Akadémia tizennyolc éve annak ígér oda, aki nagy alapítójának életrajzát hozzá és az Akadémiához méltóan írja meg s azt akár kéziratban, akár kinyomtatva benyújtja, a »Actiones humanas non ridere, nec lugere, sed intelligere studui« jelisével a múlt év végén ismét egy pályamű érkezett be. Az annak megbírálására felkért Ballagi Aladár rendes és Réz Mihály levelező tagok ítélete róla nem egyezvén meg, a gépirású, négy vaskos kötetre terjedő munka, mint harmadik bírálóhoz, így került hozzám.

Nem volt könnyű feladat kellően megokolt véleményt mondanom aziránt, hogy az Akadémia a némely tekintetben egyező, több tekintetben egymástól lényegesen eltérő, végkövetkeztetésre nézve pedig ellentétes két javaslat közül melyiket tegye magáévá. Mert méltányosságból közvetítő javaslat tételétől a dolog természeténél fogva, de meg azért is tartózkodnom kellett, mivel így az Akadémia kettő helyett voltaképp három véleménnyel állott volna szemben.

Jól jegyzi meg bírálata bevezetésében Ballagi Aladár, hogy az Akadémia évi jutalomtételeinek élén rendszerint ezt teszi közzé, mintegy jelezve vele minden egyebet felülmúló érdeklődését e feladat megoldása iránt. Ha azonban ennek a nyílt pályázatnak ilyen jelentősége van, akkor annak minden feltételét komolyan, sőt szigorúan kell venni. Azoknak a pályaműveknek tehát, melyeknek szerzői e díjra igényt tarthatnak, nem elég csupán egyes tekintetben kielégítőeknek, sőt talán még jeleseknek is lenni, hanem minden itt figyelembe jövő szempont követelményeinek valóban eleget kell tenniök. Ez még korántsem jelenti az ab-

szolút tökély mértékének alkalmazását, hanem csak azt a méltányos kívánságot, hogy e szokatlanul nagy és előkelő pályadíjnál az összes jogosult magasabb kívánalmakat kell a megkoszorúzendó pályamű megítélésénél szem előtt tartani.

Így fogtam fel a nekem jutott megtisztelő feladatot, midőn magát a szóban levő nagy munkát és a róla szerkesztett bírálatokat – nem elsietve, hanem egy sort sem hagyva figyelmen kívül, azok minden részét és azután egészét is – a tölem telhető tárgyilagosságra törekedve – áttanulmányoztam.

Az elsősorban felkért két bíráló egyformán elismeri, hogy annak szerzője lelkiismeretes kutató, gondos adatgyűjtő, műve egyes részleteit nagy pontossággal dolgozta ki s könyvének hangját és irányát is nyugodt komolyság jellemzi. Eltérnek azonban egymástól abban, hogy Ballagi Aladár azt valóságos standard munkának mutatja be, melyet nemcsak irodalmunkra, hanem közéletünkre nézve is nyereségnek tart, mivel a Legnagyobb Magyar tárgyilagos hűséggel, minden számottevő eredeti forrás felhasználásával, teljes politikai és történelmi tájékozottsággal elfogultság nélkül, tehát teljesen megbízhatóan mutatja be. Szerinte úgy atyjának, gróf Széchenyi Ferencnek, valamint Széchenyi Istvánnak rajzában is mindvégig oly eleven élet lüktet, hogy ez a kép csupa vér és hús, mely jelenvalóvá, jellegzetessé s érzés- és gondolatvilágában szinte kézzelfoghatóvá teszi az egész alakot. A díj kiadása mellett foglal állást. Réz Mihály szerint ellenben mi haszna minden előnyeinek, ha a szerző nagy tudásával Széchenyit mint államférfit félreismeri és a tömeg egykori előítéleteinek megfelelő következtésektől nem tudja magát megóvni. E munka azért az itt szóba jövő egyik főkérdés felfogása tekintetében a régibb életrajzokhoz képest visszaesést jelent, ő tehát

azért a részleteiben igen nagy értékű s a teljesített munka szempontjából különös elismerést érdemlő műnek, miután az oly meg nem okolt téves fel-fogáson alapszik, mely Széchenyi államférfiúi nagyságával összeférhetetlen, a pályadíj kiadását nem javasolja.

Mondhatom, hogy – lelkiismeretesen akarván eljárni – nagy küzdelmeken mentem keresztül, míg végső ítéletemet meg tudtam állapítani. Oly ritkán találkozunk nálunk íróval, akiben a tárgy szeretetéből folyó nem közönséges cél kitűzésében s az annak megközelítésében oly fáradhatatlan odaadás és nemes áldozatkészség a szerzőéhez fogható mértékben jelentkeznek. Én is valóban azt a benyomást nyertem a mű olvasása alatt, amit róla Ballagi Aladár mond, hogy az egy egész élet legjobb munkájának eredménye. Vannak fejezetei, melyek azzal a reménykedő meggyőződéssel töltöttek el, hogy szerzőjétől a jutalmat igazságtalanság nélkül megtagadni nem lehet. Oly mozaikképeket állít össze sok száz helyről szorgalmas kutató érzékkel összekeresett, pontosan dokumentált s ügyesen, sőt leleményesen csoportosított adataiból, melyek nem közönséges művészek ecsetjéhez is méltók volnának. De viszont vannak benne részek, melyek nemcsak a magaslatig nem érnek fel, hanem ellapulást jelentenek s különösen a munkának az a része, melyben Széchenyit behatóbban, jellemvonásait összefoglaló módon, politikáját magasabb szempontból egységesen kellene méltatnia és értékelnie, a szerző erejének megroppanását jelzi. És a mű méltó betetőzésének lemaradása még nem az, ami a legrosszabb benyomást teszi. Ennél sokkal nyomasztóbbak utolsó fejezetének konklúziói, melyek a Legnagyobb Magyart oly valakinek tüntetik fel, aki a régi magyar átok súlya alatt atyja nyomdokain mint magyar kétségbeesve szállott sírjába. Ez a tényeknek nem is felel meg, mert ő nem a nemzet

jövője feletti aggodalmában, hanem újból felzaklatott beteg idegrendszerének uralomra jutása folytán nyúlt a gyilkos fegyverhez, ő oly érdeklődést tanúsított nemzete sorsa iránt halála előtt is, mely kizárja a szerző feltevését. De az ellentétben áll mindig szentül tartott életcéljával s nemzetregenerátori magasztos hivatásának egész dicsőségével. Annak életrajzát, aki azzal állította talpra a magyar társadalmat, hogy »Magyarország nem volt, hanem lesz«, nem lehet és nem szabad a nemzeti létről való lemondás terjedésének tényezőjévé tenni. Ezáltal a minden jel szerint - kifáradt, sőt kimerült szerző csak arról tesz tanúságot, hogy Széchenyit nemcsak mint politikust, de mint a nemzet regenerátorát sem tudta már helyesen megítélni. És ez nagyobb baj műve megítélésénél a szerzőre nézve, mintha csupán az állana, amit Réz Mihály meggyőzően mond róla, hogy midőn a Kossuth politikai működése ellen kifejtett következetes tevékenységét kifogásolja, sőt lekicsinyli, akkor voltakép a Széchenyi államférfiúi nagyságát negálja, mivel a Széchenyi senki által kétségbe nem vont piramidális nagysága éppen nemzetregenerátori egységes, sohasem lankadó, önmagával mindig egyező működésének széles alapján épült fel oly magasra.

De az is kétségtelen, hogy nem a szó közönséges, hanem tágabb, egyetemesebb értelmében gróf Széchenyi István igazán nagy államférfi is volt. Erre őt széleskörű autodidakta tanulmányain kívül az ő korában lefolyt nagy politikai kataklizmák közvetlen megfigyelése, éles elméje és a legbonyolultabb viszonyok mélyeire ható intuíciója képesítette. Ítélete az állami életről általában és különösen szövevényes és folyton okos kíméletet igénylő helyzetéről valóban bámulatosan találó s a következmények által teljesen igazolt. Vannak egyes nyilatkozatai, melyek vitathatók, de egész politikája olyan, amelynek a változó viszonyok-

hoz simuló alkalmazása nélkül ez az ország mint magyar állam nem maradhat fenn. Intelmeit a múlt század negyvenes éveinek elején – kevés kivétellel – az egész magyar értelmiség félreismerete. Helytelenül fejezi ki magát a pályamű szerzője, midőn azt állítja, hogy Széchenyi 1841-ben letért arról az útról, melyen a többi vezérek a nemzet boldogulását keresték. Nem ő tért le a helyes útról, melyet követett és követtek vele a többi vezérek, hanem ezek gárdája. És ő tudta, nemcsak sejtette, hogy miért kellett volna azon maradni tovább is. Senkinek sem voltak oly alapos és mindenre kiterjedő értesülései az ország sorsát intéző körök nézeteiről, meggyőződéséről és törekvéseiről, mint neki. Nemzeti érzései tekintetében jobb magyar akkor sem volt nála, mikor óvatosságra intett. De amily kevésbé ragaszkodott a saját életéhez, époly aggodalmasan csüggött a nemzetén. Csak ez magyarázza meg azt a szívósságot, mellyel a nemzeti közvélemény egész elhatalmasodott, de általa veszélyesnek tartott áramlata ellen – mindenét kockára téve – küzdött. Hogy Kossuth ellen nem személyes harcot folytatott, ezt később ünnepélyesen maga is elismerte. Hiszen mikor Kossuth valóban nagy sikereket vívott ki, ő az elsők közt volt, akik ezt hirdették. Naplói, beszédei, cikkei és tettei tanúskodnak emellett. De midőn e sikereket kockán forogni látta s a szolidaritás kötelékei őt a végzetesnek újból felismert politikához láncolták, tehetetlensége érzetének súlya alatt összeroskadt. Jóslatai nem voltak rémlátások. A mindent veszélyeztetni kész politikának intézői nem tudtak megállást parancsolni az eseményeknek, de önmaguknak sem. Ettől félt Széchenyi mindig, midőn azok »keblének Istenét« megbízhatatlan bálványának ismerte fel és nevezte el.

Nemrégiben jelent meg kivonatban kéziratként kinyomtatva idősebb bátyjának, Zsófia főherceg-

asszony több mint húsz évig volt főudvarmesterének, gróf Széchenyi Lajosnak és nejének levelezése. Abban a gyűjteményben Széchenyi Istvánnak is van egy pár igen becses levele, melyek az ő áldozatkész, meleg hazafiságáról 1848-ban is fényesen tanúskodnak. Ott azonban láthatók azok a kulisszatitkok is, amelyek ismeretével ő mindig bírt.

Maga említette nem egyszer, hogy az ő jóslatai csak az alaposan ismert tényekből levont, egyszerű logikai következtetések. Az igazi államférfiúnak az erre való képesség és az ilyen eljárás mindenkefelett álló fontosságának megszívlelése képezi egyik legfőbb kellékét. És ezzel a képességgel ő rendkívüli mértékben bírt, emellett más hasonló tulajdonságai is voltak, ezért kell őt nagy államférfinak tartani. A szerző nem annyira nyilatkozatai, mint okoskodásai által azt bizonyítja, hogy az ellenkező véleményen van. Nem kellett volna őt azért minden dolgában feltétlenül magasztalni. Az ő nagysága elég nagy arra, hogy elbíra az igazságot, ő maga hirdette, hogy azt az életrajzot, melyben ez nincs meg, nem érdemes elolvasni. De a részletek igazságai mellett és felett létezik az egésznek igazsága és ennek a megállapítására bizonyult a szerző ereje gyengének.

Ugyanezt kell mondanom a Széchenyi regenerátori hivatásának méltatásáról is e könyvben. Ott, ahol maguk a történeti adatok beszédesek, azok segítségével koronként igen jól tünteti fel annak egy-egy kimagasló mozzanatát. De midőn összefoglaló ítéletet kell mondania, midőn mérlegelésének eredményei volnának kidomborítandók, akkor eljárása már megengedhetetlen módon sommás, banális, sőt érthetetlen.

Azt mondja, hogy Széchenyit nem szabad rendszeralkotó bölcselőnek, vagy megfejthetetlen szfinxnek tar-

tani: ő egyszerűen a Legnagyobb Magyar volt. De hiszen Széchenyi, aki pedig tudta, hogy ezt miért teszi, maga számtalanszor beszél a saját rendszeréről és ő maga intette olvasóit, hogy nem egyes gondolatait, hanem összes eszméit vegyék alapul, ha őt és rendszerét meg akarják érteni. Ugyanígy jellemzi irodalmi és egyéb tevékenységét báró Kemény Zsigmond is. Ennél mások sem mentek tovább, ha felfogásának egyetemességét, tehát bölcselőképességét bámulták és nagyobb apparátussal világosan feltüntetni igyekeztek is. Ha pedig Széchenyi nem megfejthetetlen szfinx, akkor miért nem fejtette hát meg a szerző, hogy ki volt Széchenyi valóban? Mert az a híres mondás, hogy ő a Legnagyobb Magyar, itt okvetlenül megköveteli annak megmagyarázását, hogy miért volt az. Egy előkelő nagy akadémiai jutalomra pályázó műnek erre tüzetes feleletet kell adni. Ez a felelet azután lehet vitatható is, de olyan legyen, mely tartható és alaposan meg van okolva.

A bírálók nem kívánhatják, hogy az ő vélemény - beli árnyalatuknak is megfeleljen; de a beható és lélek-búvárlatokon alapuló megokolásnak az igazsághoz közel kell járni, mert enélkül az Akadémia által megkoszorúzott életrajz könnyen félrevezetheti azt a nagy olvasóközönséget, amelynek okulása, buzdítása és felfogásának irányítása volt vele a főcél, nem pedig egy az eddigieknél valamivel, vagy akár sokkal jobb krónikának, de csak krónikának szolgáltatása. Különb, mint említettem, a részletek feldolgozása tekintetében is vannak e munkának nem annyira hibái, mint feltűnő hézagai. Nemcsak a Ballagi Aladár által is kifogásolt mellőzése a Lombroso és Saint Simon műveinek ilyen, hanem az is, hogy Széchenyinek lord Broughammal való elég szoros értelmi és erkölcsi közösségéről, amiről ékes levelei tanúskodnak, abból is táplálkozó egész nemzetnevelő irányzatáról és annak egyik igen becses

bizonyítékáról. Önismeret című pedagógiai nagy munkájáról meg sem emlékezik. Ez annál csodálatosabb, mert sokkal kevésbé jelentékeny műveinek elemzésébe előszeretettel mélyed el. Továbbá míg több oly eddig elrejtve maradt részletes adatot említ fel, amivel a Széchenyi életrajzát csakugyan díszítette, addig másokat, fontosabbakat meg nem használ fel eléggé. Így például, habár működéséről többször beszél, Kovács Lajost nem mutatja be s aki nincs eléggé beavatva a dolgokba, e műből azt sem tudhatja meg, hogy ki volt az a férfiú, akinek oly nagy szerep jutott Széchenyi mellett a közélet terén való működésének utolsó három éve alatt.

Ezek ugyan nem jelentéktelen hézagok, de ha mélyebben járó, tüzetesebb és mindenekfelett találóbb jellemrajzot és méltatást adott volna hősről, akkor miattok talán még meg lehetne barátkozni a jutalmazás gondolatával, mert azok pótlása, valamint irányának simítása is itt-ott (a gyatra szót legalább ötvenszer használja és pedig mindenféle inferioritás jelzésére) megejthető lenne.

A felfogásban és a méltatásban s részben a feldolgozásban is jelentkező nagy hiányok és nem kisebb tévedések azonban az én meggyőződésem szerint, sajnos, lehetetlenné teszik azt, hogy az Akadémia egyik legnagyobb összegű s határozottan a legkényesebb természetű pályadíját ennek a különben komoly és sok becses részletet tartalmazó műnek ítélje oda.¹

¹ Az Akadémia így határozott, de, tekintettel az elhunyt szerző jelzett érdemeire és hátrahagyott családjának szűkös anyagi viszonyaira, jelentékenyebb tiszteletdíjat szavazott meg.

e) Bírálata a Magyar Kereskedelmi Csarnok díjára beérkezett pályamunkákról 1915ben.

A Magyar Tudományos Akadémia a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából egy 1000 magyar frank összegű pályadíjat tűzött ki a következő pályakérdésre: »Fejtsék ki a kereskedelmi oktatásügy mostani állapota Magyarországon és a külföldön s ismertettessenek az e téren szükséges reformok«.

A pályakérdésre két pályamű érkezett be. Az első számú »A tudás hatalom« jellegével 348 nagy negyed-rétű, géppel írott oldalon tárgyalja a kérdést. A munka mindenekelőtt egy bevezető részben alapos, beható általános fejtegetést tartalmaz és tudományos pontossággal jelzi álláspontját a kereskedelmi oktatás különböző irányelveivel, valamint intézményeivel szemben. Már ebből a részből világosan kitűnik, hogy a szerző nemcsak kitűnően ismeri a tárgyat, de magasabb szempontokból is tekinti, amennyiben a kereskedelmi oktatásnak a nagy közgazdasági és társadalmi kérdésekkel kapcsolatban álló fontosságát is méltatja. A következő első könyv a kereskedelmi főiskolákkal foglalkozik; tárgyalja azoknak jelentőségét és magasabb rendeltetését általában, majd pedig az egyes külföldi és hazai iskolák jellegét veszi vizsgálat alá. Ez a könyv igen bő ismertetéseivel tűnik ki, de nemcsak a nyers anyagot közli, hanem bírálatot is ad és álláspontját szépen domborítja ki. Javaslatának az elemzések során való előterjesztése közben itt-ott talán a kelleténél is jobban részletez, de az anyag kimerítő előadása nem ront a mű egységes voltán és nem homályosítja el a tudatosan szem előtt tartott célokat. Úgy a könyv adatfelsoroló, mint értékelő részéből határozottan megállapítható, hogy a szerző az anyagot szakszerűen ismeri és felette teljesen ural-

codik. Emellett a helyes tárdadaimi és nemzeti követelményeket szépen egyeztetni össze a nemzetiségi, valamint az egyetemes kulturális kívánalmakkal. Felfogása határozottan nemzeti, de azért nem egyoldalú, hanem egységes és organikus; a helyes hangot, a középutat mindig szerencsésen eltalálja.

A második könyv a felsőnek nevezett, de valószínűleg középfokú kereskedelmi oktatással és annak intézményeivel foglalkozik. Szakszerűen ismerteti az idevágó hazai intézetek fejlődésének egyes jelenségeit, az alakulatok történeti egymásutánját és mikéntjét, valamint az újabb reformterveket. Az utóbbiak között mindig kifejti a saját véleményét is. Itt konstatálni lehet minden szóból, hogy a szerző úgy a kereskedelem igényeit, mint az általános műveltség és a honpolgári nevelés követelményeit helyesen tudja meghatározni és egymással összhangba hozni. Pedagógiai fejtegetései lélektani alapon és az élet szükségleteinek teljes átérzésén nyugszanak. Nem kisebb tájékozottságot mutat a szerző a külföldi államok hasonló intézeteinek ismertetésénél is, miközben egyrészt autopszián nyugvó tapasztalatai, másfelől nagy irodalmi képzettsége támogatják.

Ugyanezt mondhatni a munka harmadik könyvéről is, amely az alsófokú kereskedelmi iskolaügy tárgyalásának van szentelve. Ezt a könyvet az összes hazai és külföldi adatoknak beható és emellett tárgyilagos felhasználása jellemzi.

Nagyon érdekesek a női kereskedelmi oktatásról szóló negyedik könyv fejtegetései. Ezekben a szerző a nők kereseti kényszerűségéről és általában a női hivatásról helyesen, mérsékelt, elfogultság nélkül, a haladás szempontjából és a természeti nagy igazságok szem előtt tartásával ítélkezik. Így a tárgynak olyan előadásával találkozunk, amelyben az ellentétek szépen kibékülni látszanak.

A tanárképzésről szóló ötödik könyv méltóan fejezi be a munkát. Ez a könyv a tanárképzés fejlődését és mai állapotát mutatja be és javaslatainak megítélésénél úgy a haladás követelményeit, mint az adott helyzetek és segédeszközök lehetőségeit számbaveszi.

A szerző az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatásügyi Tanács minden munkáját figyelemmel kíséri és általában teljesen pozitív alapon építi fel munkáját. A kereskedelmi oktatás magasabb szociális és nemzeti feladatait ismeri és szükség szerint hangoztatja is. Irálya szabatos, részben választékos, előadása irodalmi nyelvezettel bír, különösen kellemes tulajdonsága, hogy nem a mindenáron való újítás, hanem a komoly szakmunka hangját alkalmazza.

Abszolút becű mű és így javasoljuk, hogy a pályadíj ezen munka szerzőjének kiadassék.

A 2. számú, »Minerva és Merkur« jeligéjű, 319 ívrétű lapra terjedő pályamű nagy szorgalommal gyűjti össze a kereskedelmi oktatásra vonatkozó adatokat. Szerzője ismeri a tárgy irodalmát, de különösen a hazai forrásokat. Általában a kereskedelmi oktatásügy hazai adatainak igen részletes feltüntetésére fekteti a fősúlyt. Az előbb megbeszélte munkával ellentétben Horvát- és Szlavonországra vonatkozólag is tartalmaz bő adatokat, külföldi adatgyűjteménye azonban csak az osztrák, a német és a svájci kereskedelmi oktatásra terjed ki, mint amely államok idevágó példái a hazai viszonyokra leginkább alkalmazhatók. Ennek a munkának nagy érdeme, hogy a hazai tananyagot fejlődésében és jelenlegi állapotában részletes adatokkal mutatja be. Gyengéje azonban, hogy kritikai álláspontot nem foglal el és összes javaslatait, tehát a pályakérdés egyik főrészét, a reformot, utolsó fejezetében »Összefoglalás és reformirányok« cím alatt mindössze 16 oldalon csak vázlatosan terjeszti elő.

Tekintettel arra, hogy főképp a hazai intézetekre vonatkozó adatokat, nevezetesen ezeknek az intézeteknek a fejlődését ez a munka oly kimerítően tárgyalja, hogy azokból a hazai állapotoknak igen tanulságos képét kapjuk, szerzőjét dicséretre ajánljuk.
Budapest, 1915 március 20.¹

f) Bírálát Halász Imre »Alig múlt időkől« című munkájáról
1915-ben.

Halász Imre »Alig múlt időkől; kortörténeti és politikai tanulmányok« című munkájának a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalatában kívánt kiadásáról. E munkának anyaga legnagyobb-részt s pedig részint a Nyugat, részint az Új Szemle nevű folyóiratok különböző számaiban már napvilágot látott, de az gondos simításon, itt-ott átdolgozáson ment keresztül. Egyes tanulmányai pedig oly bő kiegészítést kaptak, hogy egészen új dolgozatoknak tekinthetők. E gyűjtemények könyvalakban való összefoglalása kétségkívül jó gondolat s ilyené való szerkesztésük munkáját a becses tartalom igazoltnak tünteti fel.

Halász Imrének, mint írónak és publicistának, jellemzése és dicsérete, azután, amelyben őt három évvel ezelőtt, amidőn a Bródy-jutalmat egyhangúlag neki ítélte a Magyar Tudományos Akadémia, merőben fölösleges vállalkozás lenne. Közgazdasági, pénzügyi és politikai szakavatottsága, éles, mélyreható judiciuma, tömör, velős, szabatos, világos, koronként megkapó, egyes részekről eltekintve, általában kitűnő magyarságú irálya oly ismereteseek, hogy ebbeli előnyeit bővebben kiszínezve talán sértést is követnék el a döntésre hivatott tisztelt bizottság ellen. E terve-

¹ A díjat Vinez Frigyes, a dicséretet Schack Béla kapta.

delmes tanulmányok legnagyobb részét már ismertem, de midőn jelen szerkezetükben igen figyelmesen az utolsó betűig újból elolvastam azokat, valódi élvezetben volt részem. Azokban nemzeti létünk és kívánatos irányú haladásunk feltételei oly fényesen állapíttatnak meg és domboríttatnak ki, hogy e munkálat közkézre juttatása politikai irodalmunkra, sőt közéletünkre nézve is, szerintem csak nyereség lenne. Ha vannak is állításai, amelyeket vitathatóknak tartok, s azonkívül néhányat én sem írnék alá, de általában felfogásával teljesen egyetértek és bírálatait alapjukban véve helyeseknek vallom. Adatai között sok van, amelyeket csak szorgalmas, lelkiismeretes kutató és a maga dolgával tisztában levő beavatott ember hozhatott felszínre. Azok némelyike oly érdekes, jellemző, részben fontos, hogy a Halász Imre által alig múltnak nevezett korszak oknyomozó történetírói által nem is lesznek majd figyelmen kívül hagyhatók. És ha mindezek ellenére nem ajánlhatom, hogy e tanulmányok gyűjteményét az Akadémia említett vállalata most, vagy a közeljövőben kiadja, ennek oka egyszerűen az, hogy a közgazdasági és politikai kérdések, amelyeket tárgyalnak, még korántsem a múltéi, hanem időszakonként meg-megújuló természetüknél fogva s közeljövőnek életérdekű, leginkább vitatott s az elméket élénken foglalkoztató és egymástól ellentétbe juttató problémái lesznek. Nem állítom, hogy ezekkel a kérdésekkel tudományosan és tárgyilagosan nem lehet foglalkozni, de az éppen aktualitásuknál fogva csaknem lehetetlen, hogy a róluk írottakat minden fél tárgyilagosoknak ismerje el, még akkor is, ha a szerző erre törekedett volna, alig lett volna képes oly munkálatokat készíteni, amelyeket valamely részről pártállásból kifolyóknak alaposan ne lehetne feltüntetni. De Halász Imre nem is törekedett erre. Az ő szabadelvű, protestáns egyénisége, kérlelhetetlen logi-

kaja, egyenes, szókimondó természete független és habár folyton a jóízlés körében mozgó, de nem mindig kíméletes kritikája többnyire az eseményekkel egyidőben vagy amennyiben a múltat is felöleli, azok közvetlen hatása alatt nyilatkozott meg. Ez magában véve nem hátránya az ő jelen gyűjteményének, sőt bizonyos szempontból annak előnye, csak arra nem teszi alkalmassá, hogy az Akadémia kiadványai között foglalhasson helyet.

Ha az általa megvilágított közjogi, közigazgatási, közgazdasági, kiegyezési, pénzügyi, akár egyházpolitikai kérdéseket vesszük elő, mindegyiknél látni fogjuk, hogy azok olyan alakban tárgyaltatnak, amilyenben sok érzékenységet kínosan érinthetnek és szoros Összefüggésben vannak a legközelebbi jövő okvetlenül napirendre kerülő feladataival. Ilyenek főleg az utolsó gazdasági kiegyezés Ausztriával, az ország pénzügyi jövője, az adóreform, a kvóta, a közigazgatási reformról írott dolgozata. Jórészt élő személyek, vagy azok vérségi elődeinek, avagy pártvezéreinek cselekvőségét bírálja. E bírálati fonálán adja elő a maga kétségkívül figyelemreméltó és nyomatékos nézeteit. Közben a jövő politika által is hasznosítható eszméknek ad kifejezést. Vannak ugyan oly tanulmányai is, amelyek inkább történeti természetűek, amelyekben kevesebb az aktualitás. Ilyenek például »A Szent Korona tana és a magyar állami eszme«, »Régi Magyarország«, »Szalay László«, Egy fejezet a magyar-német vonatkozások 1848-i alakulásához, »A hosszú parlamentből«, »Bismarck és az általános szavazás« címűek. Azonban ezek kisebb terjedelműek s magukban összesen is csak egy füzetet töltenének meg. A többiek ellenben mind olyanok, hogy történeti vonatkozásuk mellett is inkább aktuális jelleggel bírnak, ma még kényes természetű részleteket tartalmaznak és kiszínezettebbek, hogyses a sok igazság mellett is, amelyeket kidomborítanak a külön-

böző felekezetűek és pártállásúak által minden egyoldalúságtól menteseknek volnának elismerhetők.

Ezeknél fogva véleményem röviden az, hogy Halász Imre jeles publicistánk e tanulmánycsoportjának könyvalakban való megjelenését nyereségnek tartanám ugyan politikai irodalmunkra nézve, de nem hiszem, hogy annak az Akadémia által leendő kiadása ma még tanácsos volna, mert a politizálástól való következetes tartózkodás önmaga és közérdekű tudományos feladatköre iránti kötelessége.

1915 januárus 30.

g) Bíráló Vig Albert »Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz esztendőben, különösen 1867. óta« című munkái járó 1928-ban.

A Magyar Tudományos Akadémia 1927. évi LXXXVII. nagygyűlésén a báró Kornfeld-alapítvány 1927. évi kamatainak felhasználásával megállapított jutalomra: »Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz esztendőben, különösen 1867. óta« pályatételt tűzte ki. A pályázati feltételek szerint 1927. december 31-ig a mű részletes tervezetét és egy teljesen kidolgozott fejezetet kellett benyújtani. A kitűzött határidőre egyetlen pályamű érkezett be, amely azonban nemcsak a kívánt fejezetet, hanem a teljes munkát foglalja magában. Alulírottak ilyen módon természetesen az egész művet átvizsgálva teszik meg jelentésüket.

A szóban levő tanulmány szerzője Vig Albert, nyugalmazott helyettes államtitkár, az iparoktatásnak huzamos időn át volt országos főigazgatója és az iparoktatási tanácsnak titkára, akinek kezén annak minden ügye keresztül ment. A kitűzött pályatétel megírására szinte predesztinálva volt, minthogy több mint három évtizeden át az iparoktatás ügyének

élt, annak szentelte minden idejét s odaadó tevékenysége az illetékes tényezők osztatlan elismerését vívta ki.

A kitűzött pályakérdést valóban nemcsak az önként értetődő tárgyismerettel, hanem emellett nagy szeretettel is dolgozta ki. A hatalmas nagy szorgalommal összegyűjtött anyagot céltudatosan kellő rendszerbe foglalta. A történeti fejlődés során az iparoktatással kapcsolatban markáns vonásokkal jellemzi az ipar állapotát. Természetesen kiterjeszkedik a külföldi viszonyok ismertetésére is. Helyes célkitűzésében kultúrtörténetet ír, amelyben sem a közállapotok közvetlen hatását, sem a lélektani mozzanatokat nem téveszti szem elől. Tartalmas munkája valóban megérdemli a kitűzött jutalmat.

A méltán kiérdemelt elismerés mellett azonban rá kell mutatnunk a mű egyes, inkább formai fogyatkozásaira is, amelyeknek a publikálás előtti megszüntetése a szerzőnek nem is fog nehézséget okozni. A műnek kétségekívül előnyére fog válni, ha egyes fejezetei (Előszó, Bevezetés, IX. Fejezet stb.), anélkül, hogy lényegbe vágó részeket kellene elhagyni, rövidebbek lesznek. Viszont néhány kiegészítés s egyes részeknek célszerűbb elhelyezése is kívánatos. Mint-hogy a Kegyesrendiek iparoktatási tevékenysége már Mária Terézia uralkodása alatt számottevő, megokolt volna az első fejezetnek ezt a részét nem az 1790/91-iki országgyűlés részéről kiküldött »Tanulmányi bizottság« hatáskörének ismertetése után, hanem a történeti sorrendnek megfelelő helyen tárgyalni.

A múlt század negyvenes éveinek iparoktatási mozgalmában ki kellene terjeszkedni a m. kir. udvari kamara részéről Máramarosszigeten tervezett ipartanoda ügyére is. Ugyanebben a fejezetben ismertetni kellene Széchenyinek »Magyarország kiváltságos lakó-

saihoz intézett II. cikkét, amelyben öt reáltanoda felállítását kívánja, valamint »A kereskedelmi és azzal kapcsolatban levő tárgyak iránt kiküldött választmánynak jelentését. (L. Zelovich K.: Am. kir. József-műegyetem és a hazai technikai felső oktatás története.) A b. Brüdern érdekes végrendeletére vonatkozó adatok id. Szily Kálmán műegyetemi rektor megnyitó beszédében foglaltak szerint volnának kiegészítendőek. A mű átnézésekor mindenütt be kell iktatni a hivatkozott rendeletek számát és keltét, úgyszintén a hivatkozott művek oldalszámát.

A tanulmány stílusa a mű elején még olykor hivatalos ízű, de később keresetlen és világos. A simítás e tekintetben sem okoz nagyobb munkát, annál kevésbbé, mert alulírott bírálók a kisebb-nagyobb tévedésekről és hiányokról részletes jegyzéket állítottak össze, amelyet, hogy a kívánságoknak eleget tehessen, a szerző rendelkezésére bocsátanak. Ki kell emelnünk viszont előadásának szingazdagságát s erős nemzeti érzését. Objektív bírálati, tapasztalatokon, jó megfigyeléseken alapuló javaslatai kétségtelenül irányító befolyással lehetnek a jövőre. A műnek szociálpolitikai vonatkozásaiban figyelemreméltó a lélektani elemzés is.

Vajha egyéb gazdasági ágaknak még hiányzó oktatásügyi történetét hasonló alapossággal és sikerrel dolgoznák fel. Kultúránknak ilyen módon való bemutatása nyilván annak ellensúlyozására is szükséges, hogy a hazánk testéből leszakított részek által felduzzadt ú. n. utódállamok – balkániak és mások – ne tulajdoníthassák el közművelődési, évszázados, becsületes törekvéseinknek nagy áldozattal elért sikereit és az ezeket megillető elismerést. Ez a védekezés jogos nemzeti önértetünk és önbizalmunk ápolásához is szükséges. A veszített háború után nagy részben idegen fennhatóság alá került iparoktatási intézetek

nyilván ott is hirdetik a magyar géniusznak alkotó erejét. Ezeknek az intézeteknek a szerző nyújtotta forró hazaszeretetéről tanúskodó leírása nemzeti érzésünk erősítésére szolgál. Mindezek alapján Yig Albert pályaművének a kitűzött pályadíj kiadását javasoljuk. Budapest, 1928 március hó.¹

2. Jelentés a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara által az 1927. évre a Lánczy Leó alapítvány révén kiírt szakirodalmi pályázat során beérkezett jelíges munkákról.

Megjelent a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának 1927. évi április 12-én tartott teljes üléséről felvett jegyzőkönyvében.

Bírálok voltak a Magyar Tudományos Akadémia, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank által kiküldött dr. Gaal Jenő, illetve dr. Hantos Elemér és Wertheimer Adolf. Összesen öt pályamunka érkezett be. A pályázat tétele volt: »A nagyobb gazdasági területek (Középeurópa, Páneurópa, vagy nagyobb gazdasági területek valamely más formájának) kihatása Magyarországon östermelésére, iparára és kereskedelmére«. Bevezetőül a bírálók kiemelni kívánják, hogy e pályázat a közgazdasági irodalom munkásai körében ezúttal mélyebbrendű érdeklődést és törekvést váltott ki. Erről tanúskodik a beküldött öt pályamű közül négy, melyeknek szerzői fáradságot nem kímélve, az életbevágó pályakérdéssel igen tüzetesen foglalkoztak. A Lánczy-pályázat során 1. számú pályamű jelígeje: »Concordia parvae res crescunt«. Terjedelme a tar-

¹ A szerzőnek e bírálatban foglaltak figyelembe vételével sok új adattal bővített, de egészben rövidebbre fogott műve, mint a kereskedelemügyi minisztérium anyagi támogatásával napvilágot látó/ akadémiai kiadvány jelent meg 1932-ben.

talomjegyzék nélkül 130 sűrűn kopogtatott ívrét lap. Szerzője kétségkívül kellő olvasottsággal bír; bizonyos mértékű közgazdasági képzettséget sem tagadhatni meg tőle, de érvényesülését általános bölcsekedési hajlamának uralma és igen élénk képzelmenek merész röpte meglehetősen megnehezítik. Nyelvezete lendületes, habár aforizmákban és szólamokban túlgazdag és rapszodikus, irányának magyarossága ellen nem tehető kifogás. Tételeit adatokkal is bőven, néha túlbőven támogatja s azok bizonyításánál becsületes igyekezetet tanúsít. Olvasás közben a bírálóan olvasó sokszor sajnálni kénytelen az e részben nála észlelhető erőpazarlást. Okoskodása is nem egyszer helytálló, különösen mikor nagyobb, a szélesebb körű gazdasági területek kétségtelen előnyeit fejt ki. Máskor azonban a legnagyobb erőfeszítés mellett sem tud meggyőzni, mert ellenmondásokba bonyolódik, szembeötlő tényeket ignorál és csaknem evidens más tényeket, ha azok célzatainak nem kedvezők, lényegükből kifogat. Mindez onnan van, mivel hibás tételekből indul ki és fantáziája gyakran féktelenné válik. Helytelen már az a felfogás is, melyből kiindul, hogy t. i. az emberiség organikus egység, melynek a nemzetek csak alárendelt alkatrészei s azok különléte csupán eltűnő jelenség, holott tulajdonkép a nemzet az organikus egység, míg azok halmazában a szerves életműködés csak az előbbieket magasabbrendű fejleménye és sohasem lehet oly organikus jellegű, mint aminő a nemzet léte és így gazdasága is. A világgazdaság mindinkább kialakulhat, de ennek oly határai vannak, melyeket sohasem szabad szem elől téveszteni. Pedig erre az első számú pályamű szerzője nagyon hajlandó, akit logikája lépésről-lépésre előrehajtván, végül az Északamerikai Unió példájának dythirambicus magasztalása után az orosz szovjetek dicsőítésének terére juttat. Aki munkáját figyelmesen, de fejezetei sorrendjében olvasta,

mindig remél még valamit, ami a lejtőn a szerzőt fel fogja tartóztatni, de hiába. Mert a magántulajdonjog (a községi, a tartomány, a nemzeti és az európai) hierarchiájának ismertetése mellett mégis csak oda kerül, hogy a szocializálás lesz szerinte az az eszmény, amelynek megvalósítására kell törekedni. Szerinte ez nem árt a magántulajdonjogi ösztönnek. A magyar és orosz korábbi kommunista kísérlet sikertelenségei nem bizonyítanak semmit a társadalmisítás célszerűsége ellen (125. lap), mert hibáikat el kell és el lehet kerülni. Színvaksága utoljára elhiteti vele, hogy az orosz társadalmi termelés a legutóbbi időben rohamosan fejlődött, aminek igazolására egész tömegét idézi az általa kritikátlanul felhasznált adatoknak, holott a termelés emelkedése legfeljebb az östermelés nyers eredményeinél mutatkozik. Ez irányban javaslatai vannak, melyektől csodákat vár. Ebben a nagy európai közösségben a kis nemzetek, pl. a magyar is, mint ilyen csak boldogulhat; hazánkat mesés haladással kecsegteti, mert központi fekvése határtalan lehetőségekkel gazdag s Budapestet a legelsőbbrendű középeurópai empóriummá teendi.

A felhozottak után nézetünk szerint az első számú pályamunkát sok tekintetben fantasztikus műnek kell tekinteni, annak tehát a pályadíj odaítélésénél mellőzését javasoljuk.

A 2. számú Lánczy-pályamű jeligéje: »Jövők útján«. Terjedelme 89 ívrét kopogtatott lap. Nyelvezete nem kifogástalan, van benne régi és újkeletű germanizmus, néha keresetten homályos, de általában folyékonyan olvasható és gördülékeny. Ennél nagyobb hibája, hogy főleg közismeretű állapotok és tények általánosságában merül ki, minélfogva egy túlméretezett hírlapi vezércikk benyomását kelti. A termelési ágaknak a maiaknál szélesebb keretekben, a közép- és keleteurópai közgazdasági lehető szövet-

ségek határai közt valószínűnek jelzett érvényesüléséről nem helytelen irányban fűzött gondolatai és elmékedései rapszodikus, kissé lapos és halvány, nem is egységes képet adnak. Adatait nem meríti mélyebbről, mert nemzetgazdasági képzettsége felszínes s gazdaságttechnikai szakismeretei hiányosak és sekélyek, minélfogva javaslatai sem szabatosak s leginkább csak közkézen forgók. Igaza van a nagyobb közgazdasági területek előnyeinek s a szabadkereskedéshez való közeledés kívánatos voltának elemzésében, de ezt pontosabban és bővebben szolgáltatott hivatalos adatok szilárd alapjára kellett volna fektetnie, midőn nem is új következtetései meggyőzőbb hatásúak lettek volna. A pozitivitástól annyira idegenkedik, hogy még fejezeteit sem látta el találó külön címekkel. Az egyes termelési, különösen az iparágak helyzetének és kilátásainak tárgyalása közben is csak sommásan jár el, de előszeretettel jósolgat, midőn kevésbé konkrét, sőt túlságosan merész. A nyugat- és keleteurópai, szerinte germán és szláv jellegű, közgazdasági szövetséges területek esetleges előnyeiről és hátrányairól beszélve, azokkal könnyedén bánik el. Érinti ugyan a felmerülő kérdések magvait, de azokat nem fejti ki. Általában optimista, vagy pesszimista aszerint, amint javaslatai kívánják. A vérmes remények s a mindent kérdésessé tevő szkepticizmus körül csapong nem mindig könnyen követhető kombinációinak során. Ahol ezeket nem tudja egyeztetni, ott a szólamok leleményes egybefűzésével segít magán. A germán kapcsolatot tartja hazánkra nézve előnyösebbnek, de tisztában van vele, hogy ez iparosodásunk rovására érvényesülne, míg az általa szlávnak mondott délkeleti mezőgazdasági haladásunkra volna kedvezőtlen hatással. Kifejezéseinek ingatagsága árt a világosságának. Erre nézve egész nyolcadik fejezete számos bizonyítékot szolgáltat. Fejtegetésekkel nem fukar-

kodik, de egyes gondolatkörökben sokáig mozog, ami lehetetlenné tette az ismétlések elkerülését. Helyeselni kell, hogy a közgazdasági kapcsolatok létesítésénél óvatosságra int s csak a nagy közösségek előkészítését javasolja, mert ha azok túlnyomó előnyökkel nem is kínálkoznak, amint helyesen mondja: »szegénységünket konzerválni egyedül is tudjuk«. Az ily nagyobb közgazdasági területek alakulásának és fenntartásának politikai nagy akadályait jobban domboríthatta volna ki. A gazdasági természetűekre nagyobb súlyt fektet. El kell ismerni helyes közgazdasági érzékét és általános műveltségét, továbbá kifogástalan tárgyilagos jóakarátát, de a fentebb kimutatott hiányok és hibák miatt e pályamű, mely különben figyelemreméltó tehetségről tanúskodik, a pályakérdés tisztázásához nem járul méltó módon, minélfogva annak szerintünk sem az első, sem a második díj nem adható ki.

A 3. számú pályamű, melynek jeligeje: »Magyarország Páneurópa felé« kidolgozott munka, ennélfogva helyes a bírálóknak azzal tüzetesebben foglalkozni. Terjedelme 69 sűrű kopogtatott ívrét lap. Attól a pályakérdés megoldására irányuló becsületes igyekezetet megtagadni nem lehet. Páneurópa eszméjét épenséggel nem ítéli el, de belátható időn belül való megvalósításának lehetőségét nem vallja, sőt azt csupán oly ideálnak gondolja, amelynek elérésére törekedni kell, mert megvalósítása reánk, de egész Európára nézve is üdvös lenne. Épp azért minél előbb hozzá kell látni annak előkészítéséhez. Ezt a 3. számú pályamű szerzője úgy képzei, hogy Európa (Anglia és Oroszország nélkül) több államsoporra oszlanék és akként szervezkednék, hogy ennek folytán három úgynevezett főállam jönne létre az azokat képező mostani államok érdekközössége alapján. Az első főállam lenne Francia-, Spanyol- és Olaszország, a második főállam a Skandináv államokból, Dániából,

Németországból s Ausztriából jönne létre, a harmadik főállam részei lennének Cseh-, Magyar- és Lengyelország a Balkánállamokkal. Hosszasan magyarázza ezek érdekközösségeit és bő statisztikai adatokkal igyekszik azokat feltüntetni. Bizonyításai mindazonáltal véleményünk szerint egyik főállam esetében sem sikerültek. Azt elmulasztja, hogy a szerinte lehetséges alakulatok létesülésének utait és módjait megjelölne s nem számít annak mind a három esetben ma és a közeljövőben csaknem merőben leküzdhetetlen nehézségeivel. Nem csupán a gazdasági tényezőket tartja szembe előtt, de a politikai, nemzetiségi, vallási és kulturális mozzanatokat is érthetetlen optimizmussal tárgyalja és oly dolgokat lát, melyek nincsenek, viszont olyanokat pedig, melyek az egekig merednek, részben vagy egészen tekinteten kívül hagy. Okoskodásai nem könnyen követhetők, mert a logikai ugrások a közben oly gyakoriak, hogy úgyszólván a szabályt képezik. Utópisztikus hajlamának feláldoz majdnem minden realitást, mert érzéke a valóság iránt nagyon gyöngé. Neki a Duna-Adria-csatorna elkészítése gyermekjáték. Magyarország és az úgynevezett utódállamok viszonyáról nincs helyes képe és bizalma hazánk reintegrálódásába javaslatainak elfogadása esetén csodálatos. Munkájának vannak betétképen szereplő epizódjai is, melyekre nagyobb gondot fordít, mint művének alapeszméjére. Szinte sajnálja az olvasó azt a fáradságot, melyet az előbbiek statisztikai adatokkal felszerelésére és feldíszítésére fordít. A szemüveg, melyen át a világot nézi, rózsaszínű. Innen merész feltevései is logikai szaltomortalék. Végre a nemzeti érzés követelményeit sem teszi eléggé magáévá. Neki nem kell a magyarság, hanem csak a magyar nyelvet beszélők szaporodása, de az is úgy, hogy fővárosunk kozmopolitikus legyen, melyben a balkániak jól érezzék magukat, ahol idegennyelvű színházak is

álljanak rendelkezésükre. Ettől azután csodadolgo-
kat vár.

Ha a három főállam az ő terve szerint megalakulva kétségkívül beválnék, jönne a nagy egyetértés: a szerves módon kifejlődő Páneurópa, mely nekünk csak üdvös lenne s meghozná boldogulásunkat. E befejezés után nyomtatékul három térképet közöl, ami a komolykodó munkát persze nem teszi komolyan veendővé. Nyelvezete is sok kívánni valót hagy hátra.

A 4. számú Lánczy pályázati mű jeligéje: »Carey«, nem kidolgozott munkát, hanem csupán és nem is részletesen nyújtott tervezet, eszme menet. Páneurópa gondolatát torzszülöttnek tartja, mely nem tartozik a megvalósítandó ideálok sorába. Annak oly technikai akadályai vannak, melyek abszurdum számba mennek. De, ha feltesszük, hogy az valamikép mégis megvalósulna, oly hátrányai volnának reánk nézve, melyek azt egyáltalán nem tüntetik fel kívánatosnak. Ezen hátrányokat lapidaris stílusban említi fel s oda konkludál, hogy nálunk, akik századokon át voltunk igavonó barmai nyugati szomszédainknak, nem volna szabad oly jóhiszemű embernek akadni, aki még ma sem okult a múlt keserves példáin és hazárd utópista ábrándok után való futkosás helyett nem a valóság gazdasági adatai alapján igyekszik programot szerkeszteni, amely kivezetne a mának kilátástalan zsákutcájából.

Az összesen 4 negyedrétt lapra írott sovány vázlat nem felelven meg a pályázati feltételeknek, melyek kész munka benyújtását kívánják, a bíráltnak a 4. számú »Carey« jeligés dolgozattal érdemileg nem kell foglalkozni. Ezt csak az esetben kellene megtennie, ha más figyelmet érdemlő és kész mű nem nyújtatott volna be. De ez esetben is csupán megbízás adásáról lehetne szó.

A pályatételt minden oldalról alaposan tárgyalja az 5. számú pályamű, melynek jeligéje: »Kursus viribus unitis«. Terjedelme kétszázkilencvenöt kopogtatott ívrét lap. Két főrésze oszlik. Az első a bő bevezetésen kívül Európa, különösen pedig Magyarország közgazdsági és vámpolitikájának vázlatos, de némileg oknyomozó történetét tartalmazza 1901-1919-ig, sőt napjainkig, itt bepillantást nyújtván a jövőbe is. Az első alrész tárgyilagos szemle, az utána következő pedig elvi fejtegetés. A második főrész a világ földművelésének, állattenyésztésének, iparának, kereskedelmének, közlekedésének s vámkezelésének elég bő, sőt egyes helyeken túltömött képét adja. Mindezeknél külön fejezetben tárgyilagosan vizsgálja, hogy a nagyobb gazdasági területek minő befolyással volnának hazánk közgazdasági érdekeire, miközben a ma rendelkezésünkre álló összes főbb adatokat használja alapul. A koncentrációk és kartellek vizsgálatánál, valamint a munkásság helyzetének méltatásánál elismerésre érdemes pártatlanságot tanúsít. Utolsó három fejezet a termelés és fogyasztás szervezése problémáinak szentelvék. Végre a páneurópai eszme beható boncolgatása és annak alapján minden eshetőséget felölelő szabatos következményei méltó befejezését képezik e tanulmánynak.

E sommás jellemzés kiegészítéséül felemlítendőnek tartjuk még a következőket. A történeti rész az eseményeket per summás apices, de ahol szükséges, pl. a háborús gazdasági élet ecsetelésénél, oly behatóan méltatja, amint ez a távlat törvényei szerint kívánatos. Midőn ezt teszi, széleskörű olvasottságáról, penetráns megfigyelésről és világos látásról tesz tanúságot. Előadása gördülékeny, nem kapkodó s irálya magyarosság tekintetében kifogástalan. A keretek mind a két főrészben jól vannak megszabva s azokban a hazai események és élmények kellően illesztvék be. A köz-

gazdasági tényéknél nem feledkezik meg a politikai fordulatokról, azok hatásáról sem és e párhuzamok révén a képek egységét meg tudja teremteni. Így sikerül neki mind a kettőnél külön-külön megállapítani azokat a végzetes tévedéseket, amelyeket a közgazdasági ismeretek és a lelkiismeret hiánya folytán politikusok és diplomataik elkövettek és ezek feltüntetése mellett helyesen állapítja meg, hogy a világháborút voltaképpen nem a harcban, hanem a gazdasági téren veszítettük el (41. lap). Mi, akik azt a valóságban végigéltük, mintegy mozgóképek sorozatát látjuk elvonulni szemeink előtt, de azokat szemlélve bizonyos megnyugvást érezhetünk, midőn életerőnk ébredését és szilárdulását észleljük. Egyes részek talán feleslegesek is. Így pl. csaknem az egész magyar autonóm tarifának közlése. De ha az ily részletek a művet kissé drágítani fogják is, annyiban nem ártanak, mert nem egészen köztudomásúvá lett fontos tények ismeretét terjesztik. Itt meg kell említeni, hogy a számtalan bonyolult jelenség egységes szempontból való világos összefoglalása e műnek előnyei közé tartozik, valamint az is, hogy Pán-európa koncepciójával és keletkezése okaival tüzetesen foglalkozik.

De helyes megítéléséhez a szilárdabb alapozást a 'második főrésznek tartja fenn, ahol ismételjük, a termelési ágak világraszóló kereteit nyújtja és azokon belül elég helyet hagy Magyarország termelése számára. Egyik fejezetben sem feledkezik meg arról, hogy a szélesbülendő keret minő befolyást gyakorolna reánk, miközben a páneurópai berendezkedés veszélyeit sem téveszti szemei elől. A jövőbe vetett pillantásainál minden eshetőségre gondol; megszívlelendő eszmétársulásokat idéz fel. Ebben őt elméleti és gyakorlati tájékozottsága nem kissé segíti elő. A társadalom osztályainak egymáshoz való viszonyát elemezvén,

utal azok egyoldalú túlsúlyának káros következményeire.

E pályamű szerzője tehát azt nyújtja, amit tőle a pályázat tétele kíván: magas szempontból való tárgyalását egész világgazdasági helyzetünknek s gazdasági boldogulásunk feltételeinek. Hasznos munka, mert számtalan életbevágó részlet áttekintését mozditja elő s oly üdvös intelmeket foglal bőven magában, melyeket azoknak, akik közügyeinket intézik, egy pillanatra sem volna szabad elfeledni. Okos, szép befejezése úgy a nemzeti, valamint az elfogulatlan általános emberi érzés parancsainak megfelel. Apró adatbeli és némi korrekciót igénylő más tévedései oly csekélyek, melyeket könnyű lesz kijavítani.

Mindezek alapján örömknek adunk kifejezést, hogy ezt a kiváló munkát a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara ezidei Lánczy-pályázatának első díjára egyhangúlag teljesen méltónak jelenthetjük ki. Budapest, 1927. évi április hó 11. Dr. Gaal Jenő, a bírálóbizottság elnöke és előadója.

A kamara elnöke köszönetet mondott a bírálóbizottság fáradozásáért, kiemelve a bizottság elnökének, Gaal Jenő bizottsági tagnak »magas színvonalon álló jelentését«, mely az 1927. évi április 12-iki teljes ülés által egyhangúlag elfogadtatott.

III.

Ismertetések.

1. Könyvismertetések.

a) Gesztelyi Nagy László: »Az Alföld gazdasági jövője« 1924.

Megjelent a Közgazdasági Szemle 1924. október-december havi füzetében.
(XLVIII. évfolyam, 67. kötet, 10-12. szám) 413-4. 1.

Akik kétséget tápláltak az iránt, hogy a mai nehéz anyagi viszonyok között helyes volt-e a szabad társulás elve alapján elég nagyszámmal működő földművelési érdekképviseleti szervekkel szemben a nem éppen olcsó mezőgazdasági kamarákat is törvény útján létesíteni, az idézett kis munkának figyelmes és megértő elolvasása után bizonyára meggyőződhetnek arról, hogy azok megalkotása nem volt ballépés. A gazdasági egyesületek tevékenységében a rendszeresség, folyamatosság és a minden szempont kellő érvényesítése inkább a dicséretes kivételt képezte, holott azoknak súlyos helyzetünkben kivételt nem tűrő szabálynak kellene lenniök. A kamarák igazán megokolt és hasznos volta azonban természetesen attól függ, hogy feladatukat magasabb szempontból fogván fel, annak fáradhatatlan odaadással eleget tudnak-e tenni s oly szellemi és erkölcsi rugóknak fognak-e bizonyulni, melyek nyomása alatt a könnyen ellanyhuló buzgalom a gazdáknak állandóan és általán

fokozódni képes. Mezőgazdaságunk ma legelső nemzeti jövedelmi forrásunk, melyre nézve az adott viszonyok igazán nem kedvezők, pedig az az egyetlen szilárd alap, melyre minden ágának kellő ápolásával egész nemzetgazdaságunkat építeni kell. Szerencse, hogy ez az alap komolyan vett lehetőségekben gazdag. Abból sokszoros értékek hozhatók ki s különösen az eddig nagyon is külterjes termelés által jellegzett Alföld mezőgazdasága az a tér, ahol kincsek vannak elrejtve, ha megfelelően tudunk hozzájuk nyúlni. Erről már az e sorok élén idézett kis füzet is meggyőzhet mindenkit. Az kis helyen igen sok okvetlenül megszívlelendő igazságot tartalmaz és pedig ellenmondást nem tűrő módon megokolva, bő, de nem túlhalmozott adatokkal támogatva, oly előadással, mely megszívlelésre és cselekvésre hangol. Nem is csoda, ha első kiadása csakhamar elfogyott s előjegyzések a másodikra is tömegesen jelentkeznek. A szóbanlevő mű voltakép nem is egy író munkálata, hanem összefoglalása a kamara eddigi törekvéseit jelző irányelveknek, szakértekezletek eredményeinek, szakemberek becses intelmeinek, jeles gazdák gyakorlati tapasztalatainak, szóval az érdekeltség mindenféle alakban való értelmi megnyilatkozásának. A szerző maga is sokat látott, sok adatot és felvilágosítást gyűjtött, nemcsak azért, mivel erre bő alkalom kínálkozott, hanem, mert tárgyához ért s azt valóban szereti. De nem ez a főérdeme, hanem az, hogy rendszeresítő, összefoglaló s miniatűr képet alakító képességet és készültséget is hozott magával. A »többtermelés« vezérszó már csaknem elcsépelet s hitelvesztett szólamná silányult nálunk, mivel azt hiába hangoztatá s ismétlé az unalomig boldog-boldogtalan, de azután nem csupán ott, ahol nagy beruházások kellettek, hanem ott is, ahol egyedül költségbe nem kerülő helyes, észszerű beosztás volt szükséges, hogy a javaslatok minden Demosthenesnél szebben beszélő

tetteké tömörüljenek. E füzet szerzője végigmenve a földművelés, állattenyésztés, a mezőgazdaságot közvetlenül érintő ipari, kereskedelmi, közlekedési, demográfiai, szociális, kulturái és általános közgazdasági kérdéseken, a régi aranyigazságokat úgy állította egymás mellé, hogy azok az általa bemutatott bokkrétában ha nem is újaknak, de megkapóknak, érdekeseknek, vonzóknak és biztatóknak tűnnek fel. A magángazdasági hibákat, tévedéseket és bűnöket párhuzamosan tárgyalja a nemzetgazdaságiakkal s a termelőkhöz épp oly őszintén, de nem megnehezítő túlságos korholással szól, mint a közgazdasági politika szolgálatában álló tényezőkhöz mulasztásaik, ballépéseik, elfogultságuk és egyoldalúságuk okos, mert kíméletes leleplezésével fordul. A mű tüzetes ismertetése itt több okból nem volna helyén. Már magában véve, ha nem is száraz és unalmas, de voltaképp kivonat, melynek minden gazdasági ágra kiterjeszkedő részarányossága egyik legnagyobb előnye. Az így felkarolt kívánalmak és követelmények nem ismeretlenek. Hely sincs az eléggé tisztázott gondolatok aláhúzására.

De alá kell húznunk, hogy közgazdasági politikánk terén az észszerűtlen egyoldalúságnak, visszavonásnak és lanyhaságnak mielőbb meg kell szűnni. Hozzá kell látni minden termelő osztálynak gazdasági külön felfogásaiknak a nemzeti szolidaritás szempontjából való revíziójához s az érdekközösségnek nem csupán elméleti felismeréséhez, de gyakorlati megvalósításához is.

A tárgyalt füzet szerzője e részben legnagyobbreszt helyes úton jár. Kívánatos volna, ha a többi mezőgazdasági kamara is koronként hasonló összefoglaló rendszeres munkálatokat készítenne s azok elterjesztésének legalkalmasabb eszközeit és módjait megragadván, az általuk hirdetett ígék minél előbb és mennél teljesebb megvalósulását biztosítani igyekez-

nék. Azt hiszem, hogy Gesztelyi Nagy László dolgozata ereszben mintául szolgálhat, ezért tőle hazánk élet-érdekű közgazdasági politikájának egyetlen elfogulatlan híve sem fogja az elismerést megtagadni.

b) Fisher Irving: American's interest in World Peace.
New »York és London. 1924.

Megjelent a Közgazdasági Szemle 1924. évi október-december havi füzetében (XLVIII. évfolyam, 67. kötet, 10-12. szám) 414-416. 1.

Az Északamerikai Egyesült Államok egyik legelőkelőbb nemzetgazdájának, a Yale-egyetem nagynevű tanárának, Fisher Irvingnek, vita-, illetve propagandairatáról akarok itt megemlékezni. Ő a címben jelzett kérdéstről egy nagyobb, behatóbb munkát írt »League and War« felirattal, melynek most rövidebb, de kellemesen olvasható, érdekes kivonattal újabb adatokkal kiegészítve nyújtja. Minden tőle telhető módon meg akarja győzni az Unió nagy közönségét, hogy e szövetséges állam nagy és okvetlenül jövátendő hibát követ el, mikor részvételét a nemzetközi állandó bíróságban és belépését a Nemzetek Szövetségébe még most is halogatja. Ennek egyetlen okát, szerinte, tizenegy kibékíthetetlen szenátornak féktelenkedése képezi, akik azzal a lépéssel szemben hatalmas propagandát fejtenek ki. Ennek ellentállva el kell követni minden lehetőt, mivel az a lépés hazafias, okos, de egyúttal nemesen emberies kötelesség. Midőn e kisebb munkáját a folyó év augusztus havában sajtó alá adta, miként szeptemberben írt előszava jelzi, híre járt, hogy Németország is elhatározta magát a belépésre, ami az ő tételének csak megerősítésére szolgálhat.

Hat fejezetben tárgyalja a felvetett kérdést, mely gazdaságilag és politikailag minket szintén igen közelről érint, hiszen ha két oly nagyhatalom, mint Németország

és az Unió bevonulnak a Nemzetek Szövetségébe, akkor hasonlíthatatlanul több, alapos kilátás nyílik arra, hogy ez a fontos nemzetközi alakulat egészen más jellegűvé fog válni s a győző államok zsákmányainak biztosítóintézete helyett a nemzetközi igazságnak és így a világbékének tekintélyes és hathatós örévé fejlődik.

Az első fejezetben kimutatja Fisher, hogy az Uniót elszigeteltsége előbb-utóbb lehetetlen helyzetbe juttatja. Érzí ezt ott minden józanul és becsületesen gondolkozó ember; a politika vezérférfiainak túlnyomó része is. Igen bő adatokkal bizonyítja ezt, de meggyőzően szemünk elé állítja azt a mesterkedő taktikát is, mellyel ezt az életbevágó kérdést egy törpe minoritás az elnökválasztási pártnak játéklabdájává tudta tenni. Hogy a belépés tekintetében úgy a köztársasági, valamint a demokrata párt kedvezően voltak hangolva, azt az elnökjelöltek nyilatkozataival és a pártprogramokból vett idézetekkel igazolja. De akadt tizenegy kibékíthetetlen (irreconcilables) szenátor, akik állásuknál fogva oly befolyást tudtak gyakorolni, hogy a túlnyomó nagy többség által óhajtott cél tényleg elérhetetlenné vált. Azonban erősen hiszi, hogy ezek az alakok üzelmeikkel csak egy ideig bolondíthatják az embereket. Hogy eddig is teheték, annak oka, hogy a nagyközönség a Nemzetek Szövetségét a maga valóságában nem ismeri. Amit róla tud, az másod-harmad kézből kapott értesülésen s karrikatúrákon alapszik. Egy másik főoka az, hogy a köztársasági elnök a nemzetközi kötések tekintetében a szenátus kétharmad többségének hozzájárulása nélkül nem tehet semmit. Az egyszerű többség már e lépéshez meg lett volna s a minősített többséghez is csupán két szavazat hiányzott. Az említett tizenegy szenátor közül egyesek elnök-önjelöltek voltak, de valamennyi mindig arra gondol, hogy valamely fontos elhatározás miként fogja

az ő vagy pártjának érdekeit befolyásolni. Az igazi közérdek pedig csak az, hogy az Unió az elszigeteltségből a belépés által meneküljön. Ez a tizenegy ember azonban elérte azt, hogy a nagyközönségben is eszmé-zavar keletkezett, melynek előidézéséhez hozzájárult az a megvesztegető gondolat, hogy: jó, hát szükséges a nemzetközi bíróság és a népszövetség, akkor csináljanak Amerika kezdeményezésére újat. Hanem voltak sokan, akik ennek képtelenségét belátták. Az eszmék tisztázását előmozdítani óhajtván, egy közszellemű gazdag amerikai polgár, Edward Bok, 100.000 dolláros pályadíjat tűzött ki annak felderítésére, hogy melyik lenne a zűrzavarból kivezető legbiztosabb út és mód. Huszonkétezernél több munkálat érkezett be az eszmepályázatra. Elihu Root elnöklete alatt a legkiválóbb férfiakból és hölgyekből bírálóbizottságot alkottak, mely a titkos pályázatban döntenit volt hivatva. A nyertes jeligés borítékból Charles H. Levermore neve került elő, aki már egy évvel ezelőtt évkönyvet írt a Népszövetségről, tehát tájékozott ember volt. Mint a legtöbb megoldási ja vaslat, ez is nagyon egyszerű. Abban áll, hogy az Unió vegyen részt a nemzetközi bíraskodásban azon az alapon, melyet Hughes elnök titkár dolgozott ki, amelyhez Harding és Coolidge is hozzájárultak és a republikánus párti program is elfogadott; a szövetségbe pedig küldjön ki az Unió egy oly megfigyelőt, aki ott lászon, halljon, sőt beszéljen is, de ne szavazzon, nehogy az Unió felelősségét is lekösse. Később a szerzendő – remélhetőleg kedvező - tapasztalatok alapján válják az Unió esetleg annak formális tagjává. Ezt az eszmét annak a félmillió embernek, akik szavaztak felette, 88%-a elfogadta. Az eszme ily értelemben tehát tiszt áztatott.

Igen részletesen bizonyítja erre Fisher, hogy a nemzetközi állandó bíróság mennyire szükséges, de azt is, hogy az Uniónak a Nemzetek Szövetségébe forma

szerint is okvetlenül be kell lépni. Emellett harcolnak úgy a saját önös érdekei, valamint magasabbrendű erkölcsi kötelességei. Saját érdekeit ez irányban hat szempont alá foglalja. Ezek elseje, hogy a Népszövetséggel eddig szerzett általános tapasztalatok kedvezők (?), a második, hogy magának is kedvező tapasztalatai vannak; a harmadik, hogy hova lenne a világ nagy kérdéseinek eldöntésénél; a negyedik, hogy Európa megsegítése jó üzlet, mert vásárlóképes üzletfeleket és fizetőképes adósokat biztosítana magának; ötödször, közreműködhetnék a folytonos fegyverkezés megakasztásánál és végül hatodszor, hozzájárulhatna a rémes újabb világháború lehetlenné tételéhez. Felveti ezután azt a kérdést, hogy van-e elfogadható ok, mely a belépés ellen szól? A felhozni szokott összes ellenvetéseket sorra megvizsgálván, megállapítja, hogy egyetlen egy sincsen.

De ezek mind többé-kevésbé önző szempontok, azért végül kifejti, hogy az Uniónak a saját bőrét érintő érveken kívül a belépést az etika parancsai is követelik. Noblesse oblige: mondja. Az a nemzet, mely mindig barátja volt a baráttalánnak, reménye az elnyomottaknak, mely elfogadta a Lafayette segítségét, akinek sírjára csak nemrégén tévé le ismét a hála koszorúját, mely önzetlenül (?) beavatkozott a világháborúba, miután három évig hasznot húzott belőle (saját szavai), nem hagyhatja Európát a maga sorsára. Nem illenék hozzá, hogy azt mint valamely szegény rokont vagy bukott üzlettársát elhanyagolja. »Európa a mi húsunk és vérünk. Tulaj donkép anyaországunk.« És Európának tényleg szüksége van Amerikára. De ha a nemzetközi bíróság s a Nemzetek Szövetsége boldogulhatna is nélküle, nem illenék hozzá, hogy a felelősséget elhárítsa magától s a békét élvezze és ne tegyen érte semmit. Engedheti-e Amerika, hogy kiváló szakértőit, akik között Dawes mellett Jeremiás

Smith-t is említi, s a bírákat csak mások fizessék? Amerika döntötte el (így) a háborút s az vonakodjék a hasonló rémes háborúk lehetlenné tételétől? Elesett fiainak emléke ne legyen más, mint egy-egy fehér fakereszt Franciaországban és talán valamely kőoszlop otthon? Amerikának valóra kell váltani a hasonló körülmények között szólt Lincoln egy mondatát, hogy »a halottak nem váltak meg az életől – hiába«. Nagy érdekünk, hogy Irving Fisher e propagandáját teljes siker koszorúzza.

c) Kaán Károly: »A Magyar Alföld« 1927.

Megjelent a Közgazdasági Szemle 1927. november-december havi füzetében
(LI. évfolyam, 70. kötet, 11-12. szám) 819-822. 1.

Az utóbbi időben közgazdasági irodalmunk örvendetes fejlődését lehet megállapítani. Különösen a közgazdasági politika terén nagyon figyelemreméltó művek jelentek meg. Ezek között tárgyának, szerzőjének és kiadójának kiváló voltánál fogva elsősorban foglal helyet az, melyben a Magyar (sajnos ma egyetlen) Alföld problémáját Kaán Károly nyugalmazott földművelésügyi államtitkár igyekszik szabatosítani és megoldani s amely az idén 351 lap terjedelemmel, mint a Magyar Tudományos Akadémia kiadványa látott napvilágot.

Ez a mű főleg a szóban forgó kérdéstről régebben, de különösen az utóbbi évtizedek folyama alatt megjelent nagyszámú, csaknem összes nagyobb és kisebb dolgozatok alapos és céltudatos összefoglalása útján keletkezett s azoknak úgyszólván kodifikációját, vagy talán találóbban digesztáját képezi. De a szerző maga is kutató, eddig fel nem használt adatokat hozott napfényre és oly hivatalos értesültségre támaszkodott, mely másnak nem igen állhatott rendelkezésére. Végül

nem mulasztotta el a m. kir. Központi Statisztikai Hivatalt is igénybe venni, ha szükségesnek látta, hogy egyes fontos részletek mélyeibe bevilágítson. Oly vállalkozás ez, melyhez rengeteg szívesen teljesített munka, széleskörű szakismeret, egységes felfogás, odaadó buzgalom és meleg tárgyszeretet volt szükséges. A probléma horderejét az író találóan jellemezte, midőn Szent István alapvető és gróf Széchenyi István nemzetfejlesztő állam- és politikai bölcsességére hivatkozva, az Alföldet mint a magyarság bölcsőjét és legfőbb erőforrását tünteti fel, melynek a múltban mindig nagy jelentősége volt, országunk rémes megcsönkítése után pedig ennek újból kialakulása szempontjából az ma még sokkal nagyobb. Az Alföld minden irányú emelését nem lehet elég nyomatékosan hangoztatni és szorgalmazni, azért érdemes e munkával is tüzetesebben foglalkozni. A tárgyalt mű beosztása egészen logikus. A történelmi előzmények igen beható felsorolása és éles megvilágítása után a talaj és tenyészet mivoltát s változásai okait mutatja ki. Majd azok arculatának szükségszerűen keletkezett képeit híven tünteti fel egész a legújabb keletig. Széchenyinek magas szempontokból kiindult reformterveit elemzi továbbad s ezek megvalósulásának akadályait fejtegeti. Mélyrehatóan boncolja az Alföldön mutatkozó természetellenes elfajulásokat, valamint a rendellenes ségek gyógyszereit és gyógymódjait. Szakszerűen sorakoztatja fel a rémítő elszikésedés és elhomokosodás bonyodalmas okait. Különös szakszerűséggel foglalkozik erre az erdővel mint a mezőgazdaság és közegészségügy jelentős tényezőjével. A túltengő tanya világ keletkezését és fonák visszasságait találóan világítja meg s megérteti, hogy miért van az 1920. évi népszámlálási adatok tanúsága szerint az Alföldön – Budapest nélkül – 41.901 km² területen 3,440.144 lakossal 24 város és csak 697 község a Dunántúlnak

36.842 km² területén 2,563.811 lakosával, 10 város mellett 2040 községével szemben. Általában ügyes eljárása, hogy a létező állapotok kellő benyomást keltő ecsetelése érdekében nem idegen országokkal hasonlítja össze a magyar Alföldet, hanem egy más, fejlődöttebb hazarésszel. Ugyanezt mondhatni arról a megjegyzéséről is, hogy mily különbség van a lefolyt ezer év alatt ismételve előfordult végromlászerű pusztulások nyomainak eltüntetésére irányult gyógymódok sikere tekintetében, ha azt a nemzet iránti hűség és szeretet vezette, például IV. Béla alatt, vagy pedig a dinasztikus egyoldalú önzés szeretetlensége és célzatlansága intézte azt.

Ez utóbbiból számtalan gazdasági, néprajzi és politikai baj keletkezett, mely életerőnk természetes érvényesülését akadályozta, s amely bajok az utolsó kataklizma idején majdnem végzetesekké váltak. Az Alföld gazdasági és kulturái vérkeringésének káros folyamányai: a csoportos lakóhelyek célszerűtlen kialakulása, a közlekedés alapelemeinek rémesen elmaradt volt, a sajnálatos erdőirtások, a közművelődés lassú menete annak tulajdoníthatók. Mindezek reformeszméit velük kapcsolatosan bőven tárgyalja, utolsó fejezetében pedig tömören sorolja fel azokat.

Sok újat a dolog természete szerint persze nem igen mondhat, de saját specialitásával, az erdészettel összefüggésben mond nem egy olyan bírálatot és javaslatot, melyeket lelkiismeretesen meg kellene szivlelni. Az, hogy e részletekkel azután néha túlgazdag adagyűjtemény és okfejtés mellett foglalkozik, éppen ezért nem volna hátrány, ha mindez némileg más – még fontosabb – részek rovására nem történnék. Az etikai követelmények még e gazdaságpolitikai tanulmány keretében is megérdemelték volna, hogy mindazt, amit ez irányban inkább csak célzásokkal, vagy vékony vonásokat használva mond, sokkal erősebben rajzolva,

sőt szembeötlően kidomborítva nyújtotta volna. Sem a gazdaságtechnikai és közgazdasági, sem az adminisztratív jellegű követelmények nem válhatnak valóra, ha az alföldi rurális városok s kisebb-nagyobb községekben, a helyhatóságokban s a mindenféle közigazgatási és kormányzati központokban a tagadhatatlanul sok jóakarattal melletti a megengedhetőnél sokkal gyakoribb közöny, egyoldalúság, lomha patópáloskodás s a magasabb rendű erkölcsi parancsok félvállról vétele nagymértékben csökkenni és eltűnni nem fog. Hiába halmozunk fel bármily okos, alapos és szép műveket, ha az etikai érzés nem fogja a minden rendű és rangú intézőket, de magát az érdekelt közönséget is minél teljesebben áthatni. Van több irányban elméletileg és elvileg egészen tisztázott reformterv s megvan azok megvalósulásának anyagi lehetősége is, de azért azok ma is csupán egyre hangoztatott problémák és nem igen lélekemelő lemondással kezelt jámbor óhajtasok. Thessedik Sámuel például több mint 130 évvel ezelőtt gyakorlatilag is megmutatta, hogy a szikes talajokat meg lehet javítani és önfeláldozó példaadása ellenére azok az ő ideje óta nem fogytak, de 2-300.000 kataszteri holdról 1,300.000-re szaporodtak.

A szerző többször idézi Széchenyinek azt a kívánását, hogy az Alföldet, – ahol nemcsak a föld, hanem népbetegségek miatt maga a nemzet is pusztul, ahol dühöng az analfabétizmus, ahol a népjóléti miniszter úr egy legújabb adata szerint a jó ivóvíz híján a homoki bortól az összes népiskolai gyermekek 50-80 százaléka kábultan érkezik reggelenként az iskolába – a nemzet virágos kertjévé kell tenni. Kaán Károly kétszer is idézi műve bevezető és befejező részében a Legnagyobb Magyarnek azt a kérdését, hogy miért ne volna lehetséges az Alföld felvirágoztatása, mikor Hollandia sokkal, de sokkal nehezebb

viszonyok közt oly bámulatos magasra tudott fel-emelkedni?

Aki Németalföldön nyitott szemekkel megfordult s ismeri annak történetét és jelen állapotait, kénytelen igazat adni azoknak az idegen íróknak, akik azt kérdezik, hogy ezt a csodálatos országot nem a jó Isten teremte, hanem az ember hódította el a tengertől» Történetileg igazolt tény, hogy annak termékeny és becses részei mesterségesen keletkeztek, mert e területeket a hollandiak csinálták, ők tartják fenn s ha elhagynák, megszűnnének létezni, mivel más nép, mint amely a tengertől csikarta ki azokat s tette dúsan jövedelmezővé, megfelelő erélyes odaadás nélkül nem bírna az őket minden pillanatban fenyegető túlhatalmas elemmel.. De századok megfeszített munkásságának e nagybecsű eredményét nem haboztak feláldozni, midőn a szabadságukat roppant túlerővel elnyomni akaró spanyolokat mint az ürgéket öntötték ki onnan, hogy függetlenségük kivívása után testtel-lélekkel, közös akarattal újra visszahódítsák azt maguknak és a magasabb emberi kultúrának. Ebből a »sem víz, sem föld« országból ekkép oly hazát teremtettek, mely a nagy angol-szász fajnak mestere lett a hajózás és kereskedelem terén és Angliát egyik hőjük, Oraniai Vilmos, segítette alkotmányos szabadságához. Azonfelül a hollandiak a legbecsesebb angol gyarmatok, a mai nagy angol dominium megszerzésénél mint úttörők tettek becses, eléggé soha meg nem hálálható áldozatteljes utászi szolgálatokat. Három, a világ civilizációja élén haladó nemzet közé ékelve, mint önálló nemzeti műveltséggel bíró, tisztelten él a hollandi s a világ harmadik gyarmatosító hatalma ma is. Él benne az igazi kultúra, mely tudvalevőleg a másokkal való jóttevéssel kezdődik és végződik. Erről minden alkalommal nekünk is hálás hódolattal illik megemlékeznünk.

És főleg minek tulajdonítható mindez? Okos, haza- és nemzetszeretetük izzó, sohasem hűlő hevénnek, mellyel példát szolgáltatnak minden sanyarú viszonyok közé került jóra való és nagyobb szerepre hivatott nemzetnek most és időtlen időkig.

Ennek a szellemnek kell áthatni a magyarságot is, hogy alapos kilátása legyen a mai lesújtottságából való kibontakozásra. Épp ezért az Alföldet nemcsak virágos kertté, hanem magyarokat teremtő és virágzó katlanná is kell tennünk, amire való képessége tíz nehéz századnak tanúsága szerint kétségtelen. Ennek pedig legbecesebb emeltyűje nem a technika, hanem ennek leghatékonyabb mozgató eleme, az erkölcsi alapon dolgozó életöszton, melynek életrekeltése és biztosítása nélkül minden anyagi siker csak látszólagos, mulékony és bizonytalan eredmény.

A Kaán Károly összefoglaló munkája igen hasznos segédeszköze lehet az Alföld megmentésének és regenerálásának, de csak akkor, ha tartalma tanulságainak befogadását, állandó megszívlelését valamennyi arra köteles tényező előmozdítja. E munkának az Alföld minden községe irányítóinak asztalán kellene lenni, hogy azt a felmerülő szükségek eseteiben útmutatóul használják. Ezért fektetek én súlyt arra is, hogy a fennebb körülírt szellem szárnyain eljusson e munka minden helyre, ahová való. De evégből óhajtott és remélt újabb kiadásaiba a tetszetősségből is minél többet kell belevinni. Nagyban és egészen alakilag is irodalmi színvonalon állónak ismerem el, szerkezete, irálya és nyelvezete azonban a tökélyesbülés bizonyos mértékét még elbírja. Annak részleteire itt nem térek ki; azokról az érdemes szerző más úton is értesülhet s maga is rájuk fog jönni. Én most csak azt kívánom, hogy becses műve betöltse azt a fontos szerepet, melyre az Alföld gazdasági és kulturális emelése tekintetében kétségkívül hivatva van.

d) Néhány szó a hitbizományokról.

Králik Lajos »Hitbizományi jogunkról« (Pálffy János gróf végrendelete, Budapest, Franklin Társulat, 1909) című munkájának elemzése. Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1909. év (II. évfolyam) 273-9. lapjain.

A hitbizomány intézménye nem magyar eredetű; legalább abban az alakjában, melyben napjainkban beszélünk arról. De az ősiség régi keletű volt hazánkban, ahol az adományi rendszerrel kapcsolatosan I. Lajos 1351. évi egyetlen törvénye óta mind határozottabb uralma fejlődött ki (lásd a 11. §-t). Azóta tudvalevőleg ősi birtokát, kivéve a végső szükség esetét, senki sem adhatta el. Később fejlődik ki az a tétel, hogy a királyi adományt nyert első szerző – a primus acquirer – oly jogutódlást állapíthat meg kezdetben, aminőt akar. III. Ferdinánd király, midőn az első hitbizományt létesíti hazánkban, a törvényen kívül jár el ugyan, de voltaképp nem tesz mást, mint az adomány első élvezőjének rendelkezési jogát intéz« ménszerűen állapítja meg.

Így keletkezett 1651-ben a gróf Pálffy Pál két hitbizománya; a senioratus a pozsonyi grófsággal és az első szülöttségi. Az 1651. évi március 22-én kelt szokatlanul díszes adománylevélben tudatja vele a király, hogy ősei dicséretes eljárása szerint az ország kiváló, hősi embereit meg akarja jutalmazni. Lapokon keresztül magasztalja a Pálffyak családját, mely az uralkodóháznak rendíthetetlen híve volt mindig. Most újból Pálnak adományozza sok faluval együtt a pozsonyi várat, melyet még Rudolf király adott volt gróf Pálffy Miklósnak. Ezt a várat, mely el nem adható, a család bizonyos tagjai in ordine senioris örökké elidegeníthetetlenül bírják. Gróf Pálffy Pál utódai még egy primogeniturán alapuló hitbizományt kaptak. Ez a két első magyar fideicommissum, melyeket a király a maga fejedelmi hatalmával létesít.

A magyar nemzet ezt a joga keretében ismeretlen új intézményt nem ellenezte, hanem tisztelettel fogadta. Nem szólalt fel az ellen senki sem és az ország teljesen érvényesnek ismerte el a királyi elhatározás folytán életbe lépett későbbi hitbizományokat szintén, melyek ma is fennállanak. Ilyenek az I. Lipót által a Pálffy-családdal női ágon rokon gróf Harrach Károlynak 1663-ban és gróf Königsberg Lipót Vilmosnak 1681-ben adott hitbizományok. Azok is hű emberei lehettek a királynak; az, hogy külföldiek voltak, nem vétetett figyelembe, hanem ezt az újabb két hitbizományt is tisztelettel fogadták. De ez a király tovább ment atyjánál. Nyilván népszerűsíteni óhajtván ez új intézményt, azt törvénybe foglalta s megalkotta az 1687. évi IX. törvénycikket, az első magyar törvényt, mely elrendeli, hogyha az első acquisitor végrendeletileg állít hitbizományt és azt a király jóváhagyja, a hitbizományi javak az acquisitionalis tőke erejéig sem zálogba nem adhatók, sem el nem idegeníthetők. A törvény bevezető szavai ennek a rendelkezésnek azt az okát adják, hogy a mágnások lábra kapott féktelen pazarlását kívánja megfékezni. Ez új törvény alapján a király 1687-1723-ig összesen csak három, még ma is fennálló hitbizományt hagyott helyben, köztük 1693-ban az Eszterházy Pál hercegét.

A magyarok nem igen folyamodtak hitbizományért, amit meglehet érteni, ha az akkori állapotokra, Eperjesre és sok más nemzeti sérelemre gondolunk. Ez az első hitbizományi törvény sem hódította meg a vagyonos magyar urakat. Újabb kísérlet következett azért a szóbanlevő intézmény népszerűsítésére. III. Károly, az utolsó Habsburg-házi férfikirály, meghozza az 1723. évi L. törvénycikket és ebben nagyon megkönnyíti a hitbizományok alapítását. Négy rövid szakaszban kimondja, hogy a hitbizományok ezentül

nemcsak végrendeleti úton, hanem hiteles fassiók és királyi adományok révén is állíthatók fel.

De a hitelezők kijátszásának megelőzése végett az ilyen elhatározások a megyei gyűléseken kihirdetendők. Azontúl minden nemes – tehát nemcsak mágnás – folyamodhatott hitbizományért. De azok ekkor sem lelkesedtek érte. II. József, a kalapos király, tíz évi uralkodása alatt csak egy hitbizományt ad – az indigena gróf Migazzi Kristófnak.

E két törvény képezi a magyar hitbizományi jog alapját, de ez az intézmény egészen a legújabb korig voltaképp nem tudott meghonosodni. Ugyanis 1651-től egészen 1867-ig, tehát 216 év alatt, összesen 29 ma is fennálló hitbizomány alakult.

Népszerűvé nem vált sem a nemesség, sem a jogászok körében. Régi híres jogászaik közül többen, akik az ősiség mellett szólnak róla, nem értik, hogy az tulaj donkép mire való. Mások egyszerűen létesíthetősüket említik fel és csak exegetice tárgyalják. Az 1790. évi országos küldöttség többsége ellene nyilatkozik s azt javasolja, hogy a hitbizományok kiváltságos minősége törültessek el és a hitbizományi javak az ősi javak kategóriájába soroztassanak. A kisebbség nem akarta eltörülni a hitbizományokat, csak számukat kívánta meghatározatni.

A törvényhozás a múlt században kétszer foglalkozott vele behatóbban. Először, midőn az 1825/27. évi országgyűlés egy választmányt küldött ki a majorátusok és szeniorátusok dolgában. E választmány munkálata azután sok érvet sorol fel a hitbizományok eltörlése mellett, de végre mégis azok fenntartását javasolja – némely nemzetségre való tekintettel, de csak úgy, ha 500 jobb ágy telekre szoríttatnak.

Az országgyűlés kerületi ülése 1834. évi július hó 12-én foglalkozott a választmány e munkálatával.

Deák Ferenc és Kölcsey Ferenc a leghatározottabban a hitbizományok ellen nyilatkoztak. Deák, Berzsényivel szólva, azt mondta, hogy most, mikor a nemesség »sybaritismusba merült, letépte fényes nemzeti bélyegét és hazája feldúlt védfalából rak palotát heverő helyének«, nincs ok, miért kelljen a pusztá névnek hazánk kifejlődését, a nemzeti közérdeket szükség nélkül feláldozni. Azért ő a természet rendjével és az igazsággal ellenkező, hazánkra káros fideicommissumok eltörlésére szavaz. Kölcsey Ferenc arra utalva, hogy ez az intézmény a háznépi legszentebb viszonyokat dúlja fel, hogy eltépi a szeretet kötelékeit atya és gyermek, testvér és testvér között, szintén elítéli azt. Nem holt birtokra, de a birtokot gyümölcsötető kezekre van az országnak szüksége. A hitbizomány azért már eredetében bűnös; azt gyökerestől ki kell irtani. Törvényeinket e régi szennytől meg kellene tisztítani.

A választmány javaslatát erre a kerületi ülés, igaz, nem nagy többsége, 25 szavazat 22 ellen, elvetette és kimondta, hogy a majorátusok és szeniorátusok örök időre eltörültessenek.

Ez a szavazás azonban egyszerű kijelentésnél nem volt egyéb. Azóta 75 év múlt el és a hitbizományok rendezésének kérdésével az országgyűlés máig sem foglalkozott komolyan. Most azonban már elérkezett ennek is az ideje. A ma létező 91 hitbizomány nem oly csekélység és ezek legnagyobb része, 62, 1867 óta jött létre. Területük már 1889-ben 2,313.429 hold.

Králik Lajos azt mondja, hogy a vagyonos nemesség 1848-ban mintha nem lett volna megérve a szabadságra. A forradalom befejeztével megindult annak eladósodása és pusztulása abból a fényes állásból, melyet az 1848 előtti jognál fogva elfoglalt. A nemességnek nemcsak középrétege, hanem vagyonosabb része is lesüllyedt. Ez a mozzanat változtatott

a hitbizomány népszerűtlenségén annak köreiben. Tudták, hogy ez az egész családot nem menti meg, de legalább egy-egy tag révén megmarad annak fényes neve. A közigazgatási jog újabb fejlődése és a főrendiház 1885-ben keresztülvitt reformja a virilizmus által a vagyoni erőnek, ez utóbbi esetben a nagyobb földbirtoknak, bizonyos családok kezében különös fontosságot kölcsönzött. Így történt, hogy nagynevű családok a hitbizományosok közé kíváncsoztak. A Károlyiaknak kétszáz évig nem kellett a hitbizomány, de 1874 után már hatot állítottak fel. Az Andrássyaknak hét bizományuk van jelenleg. A magyar főurak nézete a hitbizományról íme mennyire megváltozott.

Ily körülmények között nem közömbös dolog, hogy hitbizományi jogunk milyen. Azelőtt a fejedelmeknek tett akárminő szolgálat volt adományozásának alapja. Hiszen 1854-ben a gyászos emlékü báró Haynau Gyula is kapott egyet. A plutokrácia telhetetlenségének kielégítésére akkor sem használták fel, de adományozásánál a nemzetnek tett szolgálatokra sem, vagy legalább nem elsősorban voltak tekintettel.

Az újabb időben más a felfogás. Szilágyi Dezső, mint igazságügyi miniszter, egy nem magyar honos, habár régen itt lakó, gazdag család eziránti kérelmét elutasította, mivel szerinte a hitbizományos úrnak magyar hazafinak kell lenni. Wekerle Sándor első miniszterelnöksége alatt kimondta a magyar minisztertanács, hogy hitbizományt ezentúl csak erdőbirtokra engedélyez.

Nagy baj azonban, hogy a felfogásnak eme jelentékeny és üdvös fordulata számára sehol sincs biztosíték. Az adományozás kellékei nincsenek a törvényben megállapítva. Tisztán a király kegyétől függ minden. Teljesen igaza van Králik Lajosnak, hogyha a hitbizomány intézménye fenntartatik, aminthogy most hamar-

jában nem is igen van eltörlésére kilátás, annak törvényes szabályozása múlhatatlanul szükséges. »Elengedhetetlen kellék, hogy ma már csak a haza iránti érdek fejében adhassák a hitbizományi privilégiumot; ami eddig nincs kimondva.« Abbeli véleményéhez azonban, hogy az érdek persze akármilyen kategóriába tarthatnak: lehet pusztán személyes áldozatkészség is, egy kis szó fér. Szerintem a hitbizományos családnak a közérdek javára nyújtott áldozataiban a szolgálatkészség és tettek által kimutatott hűsége a nemzet iránt a fődolog. Az, hogy csak jelentékeny vagyon, amely azonban ingókból is állhat, képezheti anyagi alapját, természetes. De nagy kérdés, hogy vájjon örök időkre adományoztassék-e? Mert egy-két valóban érdemes családtag miatt nagy területeket századokra lekötni, különösen, ha ezért még semmit sem kap a közügy, a jövőben nagyon aggályos.

Méltán felmerül az a szempont, melynek Králik Lajos is kifejezést ad, hogy »miután a törvény nekik (a hitbizományosoknak) fényes kivételes állást biztosít, úgy élnek-e, amint ezt a privilégium megköveteli?« »Nézzük csak, mondja ő, hol vannak ma nagy törvényhozóink, státusférjaink közt a hitbizományi urak? Hol vannak a hitbizományos urak az ország miniszterei, adminisztrátorai közt? Hol vannak tábornokaink sorában?« És hozzá tehetné: hol vannak csak a főrendiház tanácsstermeiben és a nemzeti kulturális mozgalmak élén is? Králik szerint az összbenyomás nem lélekemelő. Az vitán kívül áll, hogy a hitbizományos uraknak van valami ideális lét joguk. Ő azt gondolja, hogy az országban levő 91 hitbizományost törvénnyel valami felügyelőbizottságféleben kellene szervezni, mely a rangszerű (erkölcsileg és politikailag is helyes) életre felügyeljen. Ennek a bizottságnak ő fegyelmi hatóságot is adna. Meg kellene szerinte pró-

bálni, össze lehet-e a nagy urakat ily bizottságba hozni? Hosszabban fejtegeti ezután, hogy a hitbizományokon igen sokszor minő helytelenül gazdálkodnak, hogy a várományosok viselkedése gyakran mily kevésbé dicsérhető, hogy ez az intézmény a családi vonzódás helyett a legellenségesebb indulatot fejleszti ki. Emellett a hitelviszonyokra kártékony befolyást gyakorol, amire saját ügyvédi gyakorlatából hoz fel példákat. Tehát ez az intézmény úgy, ahogy van, nálunk sem vált be. Annak törvényes úton való és lélektani alapon felépülő tüzetes szabályozása immár halaszthatatlan csak közgazdasági szempontból is. Hiszen az, ha erdőbirtokok az ország határszélein köttetnek le, nem baj, ellenben a szaporodó népesség sík területein az a köz veszély jellegével bírhat. Minden tekintetben a közérdek szempontjából kell tehát a hitbizományi jogot átalakítani. És Králik Lajos e részben sok figyelemre méltó támpontot lát az 1907-ben elhunyt gróf Pálffy János 1908. évi június hó 3-án kihirdetett végrendeletében, melyben ő hitbizomány alapításának keresztülvitelét mondja utolsó megokolt kívánságának. Hogy ezt teljesítsék, fejedelmi áldozatkészséget tanúsít a magyar nemzet közművelődése érdekében. Ő abból a nézetből indul ki, hogy manapság a hitbizomány alapítója a hazának tegyen nagy szolgálatokat. Szolgáltatta életében a közügyet is. Volt áldozatkész, igen bőkezű főispánja Pozsony vármegyének. Nem tett a fejedelemnek a nemzetre nézve még csak egyoldalú vagy gyanús szolgálatokat sem. Nem nevelkedett a királyi kegy sugaraiban, hanem a nagy visszavonás idejében az alkotmány visszaállítása előtt birtokán élt, de sokat utazott s tudományos és művészeti hajlamainak tett eleget, vagyonát pedig hosszú nőtlen élete alatt megtízszerezte.

E magyar főúr 1890-ben egy iskolai ösztöndíj - alapítványt tett. Ennek okmányában így nyilatkozik:

»úgy voltam és vagyok meggyőződve, hogy a magyar államnak, mint ilyennek feltétlenül szüksége van arra, miszerint a törzsét képező magyar középosztály fenntartassák és mindinkább gyarapítva erősbítsék«. Ennek a magyar középosztálynak fiai részére valláskülönbség nélkül 1% millió korona értékű birtokot hagy, hogy 700 és 1000 koronás ösztöndíjakat kaphassanak a közép- és főiskolákon folytatandó tanulmányaikhoz. Mintegy 50-60 tanuló kaphatna ilyen, egy nemzedék alatt tehát 1800. Emellett gondoskodik a középiskolai tanárok számára remek üdülőhelyről egy gyönyörű birtokán. Ennek az alapítványnak birtokai 3 ½ millióra becsültetnek, mert szerinte »a középosztály nevelésén és felemelésén kell dolgoznunk, ha hazánkat boldogab akarjuk tenni«.

Ezen alapítványai szellemében végrendelete még további 5-6 millió értékű alapítványt tesz a főiskolákat végzett oly jeles tehetségű ifjak részére, akik 4000-6000 korona segéllyel évenként külföldi főiskolákon, műhelyekben és gyárakban magukat a magasabb igényeknek is megfelelő módon kiképezni akarják. Ilyen ösztöndíj 15-20 maradt utána.

Továbbá egy nagy vagyont érő képtárt, 178 eredeti klasszikus műfestményt, hagyományoz a nemzetnek. Vidéki és városi palotái berendezésének múzeumként való megtekintését biztosítja a műkedvelő közönség részére. Ezenkívül több millió értékű más közhasznú alapítványokat tesz. Ezek révén Budapest számottevő művészi várossá lesz. Gróf Pálffy János alapítványainak Amerikában igen, de Európában alig van párjuk. Ilyen szellem hatja át öt nagy hitbizományát is, melyek által ez intézmény átalakítására hatalmas lökést adott.

Egy második koridősbségi hitbizományi létesít a Pálffy-család második legidősebb tagja számára.

Ezenkívül négy majorátust. A proszeniorátus birtokainak értékét 16 millió koronára teszik. De ennek élvezete nem egy, hanem a két legidősebb tagnak jut. Azonkívül a szegényebb Pálffy-grófnők is igen szépen kieszelt segélyt kapnak belőle. És pedig nem egypár, hanem 30-40 részére van fedezet. Gondoskodott megfelelő hozományok gyűjtéséről is. Végül a szegény Pálffy-grófok 4000-8000 koronára emelkedő nevelési ösztöndíjat kapnak.

A négy elsőszülöttségi hitbizomány birtokainak terjedelme 47.500 m. hold. Magszakadás esetében itt is sok oly intézkedést tesz, mely családi érzékéről tanúskodik. A hitbizományok által nyújtott előnyöket a családi tanács adja, de felfolyamodásnak van helye a hitbizományi hatósághoz. Gróf Pálffy János családját előkelő, anyagilag független, de rendesen gazdálkodó, művelt, tanult, képzett, hazafias és közszolgálatokra képes családnak kívánja beláthatatlan időkig. Ne egy nagy úr élvezze hagyatékát, hanem 40-60 jól nevelt fiú és leány.

Ma a hitbizományok csak a családi név fennmaradását, a gróf Pálffy Jánoséi a jeles családet vannak hivatva biztosítani, melyből a haza és emberiség szolgálatára való jeles, sőt nagy emberek kerülhetnek ki. Jól mondja Králik Lajos, hogy nincs család, melyről így gondoskodtak volna, de alig is volt ember, aki a családjára iránti kötelességeket oly nemesen, oly előrelátással és hazafiasán teljesítette volna, mint ez az örökhagyó. Es mindehhez járul, hogy hitbizományai 54.000 holdnyi területének legnagyobb része erdő, mely éppen ilyen kötött birtokokra való és erdőhatósági felügyelet alatt áll.

Legjobb volna, ha minden erdő az államé lenne, de ha ez nem lehetséges, legyen ilyformán megkötve. A hitbizományos azt nem adhatja, nem pazarolhatja

el, hanem rendeltetése, hogy erdőit 60-100 évig híven ápolja és fenntartsa, mialatt az zavartalanul folyton nő a birtokos és az ország javára.

Új rendelkezés e végrendeletben az, hogy a hitbizományosok tartalékalapot tartoznak gyűjteni egész addig, míg annak értéke meg nem üti a vagyon értékét, ami ma körülbelül 50 millió korona. A takarékoskodást örököseinek a rendes formában nem hagyhatta meg, hát ilyen alakban kényszeríti őket a gazdaságos eljárásra.

Gondoskodik végül arról is, hogy rendelkezései valóban foganatosíttassanak. A hitbizományi gondnok nem lehet családtag, hanem azt a régi magyar középosztályhoz tartozott családok ivadékaiból kell választani.

Králik Lajos szerint ez a végrendelet egy nagy kiáltvány, mely azt hirdeti, hogy szeresd hazádat és áldozzál érte. Szeresd családodat, de okosan, igazságosan és nemesen, szeresd birtokodat és gondoztasd. Az osztálykülönbségek fölé emelkedjél és az arisztokrácia megújulására a demokratikus elv felhasználásával hass. Terjeszd a műveltséget és észszerű gazdálkodást.

Králik Lajos most elemzett műve kiterjedelmű és nem lép fel más tekintetben sem nagy igényekkel. Ő azt írta egy hozzám intézett magánlevelében, hogy tárcacikkszerűen van tartva. Én ennél sokkal többre becsülöm azt és úgy vélekedem, hogy könyvének megírása és közzététele által a magyar hitbizományi jog fejlődésének határozottan érdemes szolgálatot tett. Tartalmának bővebb ismertetése által én csak azt kívántam előmozdítani.

e) A nyomor problémája.

J. Novicow»Das Problem des Elends« (Lipscse, 1909) című munkájának ismertetése. Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1909. évi (II. évfolyam) 696-706. lapjain.

Az emberiség megélhetésének foka nagyban és egészben oly befolyást gyakorol szaporodásának mértékére, mint a többi élő és érző lényeké azokéra. Elsősorban attól függ az, hogy valamelyik emberfaj valahol jól tenyészik és sokasodik-e? De az embernél a megélhetésnek nemcsak anyagi mérve, hanem alakja és mikéntje is fontos, mivel szükségeinek folyton és minden irányban terjeszkedő, expanzív természete alkotja fejlődésének és haladásának legfőbb tényezőjét. A kielégített alsóbbrendű szükségek újabb, magasabbrendűek alapjaivá lesznek. A testi legdurvább szükségletek megszerzése szellemi és erkölcsi szükségeket ébreszt, sőt amazok is mindinkább telülnek szellemi és erkölcsi elemekkel. Az emberek égető szükségét szenvedése tehát szorosán véve még sem. egy az állatok nyomorával, melyről egy bizonyos mértékű szükséglet megléte esetén általában nem lehet szó. Az embernél ilyen meghatározott mennyiségű és állandó szükséglet nem létezik. Az emberi nyomor ennél fogva hely, kor és művelődési fokozat szerint nagyon különböző lehet. A nyomor problémájával ebből az okból mindig és mindenütt foglalkoztak s bizonyos, hogy a jövőben is egyre foglalkozni kell vele, mivel az teljesen és véglegesen sohasem lesz megoldható.

Mindig voltak és lesznek írók is, akik embertársaik szűkölködése által meghatva, elmélkedtek, illetve gondolkozni fognak azon, hogy az emberi kínos hiányérzeteket miként lehet és kell megszüntetni. Csakhogy az erre vonatkozó okoskodás az egyes korszakokban egymástól igen elütő gondolatmeneteket tüntet fel. A világboldogítóknak azonban egy nagy

közös jellemvonásuk rendszerint volt mindig és van ma is, az tudniillik, hogy irányzatuk többé-kevésbé utópisztikus. Plato, Morus Tamás s a régibb és újabb közgazdasági regényírók, ha módszerük más is, lényegileg alig különböznek az úgynevezett tudományos szocializmus javaslatainak szerzőitől. Sőt az a tény is megállapítható, hogy az ez utóbbiakkal szemben szigorú bírálói álláspontot elfoglalókra is könnyen elragad amazoknak az a betegsége, melyet röviden a megoldások abszolutizmusának nevezhetni.

Régen olvastam az újkori szocializmus felületesség nélkül világosabb, szörszálhasogatás nélkül szabatosabb és egyoldalú igazságtalanság nélkül határozottan elítélőbb bírálatát, mint amelyet Novicow Jakab orosz írónak a »Nyomor problémája« című, eredetileg francia nyelven írt és azután németül mostanság megjelent érdekes, tanulságos és becses munkája foglal magában. Azonban ennek az érdekes írónak szintén egyik főhibája, hogy a nyomort oly bajnak tekinti, melyet nemcsak enyhíteni, hanem meggyógyítani, kiirtani is hatalmunkban áll.

Novicow Jakab 1849-ben orosz apától és görög anyától a Boszporus partján, Konstantinápoly mellett született. Már fiatal korában beutazta egész Nyugat-Európát, ahol igen beható tanulmányokat folytatott, de a jogot orosz egyetemen végezte. Eleinte a művészet történetével foglalkozott és csak később merült el a társadalmi tudományokban. Végre Odesszában telepedett le, ahol most már huszonnyolcadik éve mint városi tanácsnok működik. A társadalomtan alapos művelése útján európai hírnevet és tekintélyt szerzett magának. A szociológusoknak már 1894. évi nagygyűlésén elnökölt Parisban. Azután a nemzetközi szociológiai intézet egyik alelnöke lett. Műveinek hosszú sorát francia nyelven tette közzé. Ezek közé tartozik az is, melyről a jelen sorokban emlékezem meg.

Novicow kiinduló pontja az, hogy a nyomor megítélésénél a polgárosult nemzetek is egész a legújabb ideig nagy tévedésben leledzenek, mivel a gazdagság benső valódi természetét nem ismerték fel helyesen. Ha emiatt nem kellene panaszkodni, akkor a nyomornak valószínűleg már csak nyomai léteznének a művelt népeknél. A nemzetgazdaságtan, melynek a gazdagság fogalmának tisztázása elsősorban lett volna feladata, annak eddig, sajnos, nem tudott megfelelni. Még az orthodox nemzetgazdaságtani iskola sem, melynek szerzőnk egyébiránt máig is nagy bámulója. Ez a tudomány a társadalmi ismeretkörök legidősebb hajtása, melyet másfél század óta nagy buzgalommal alaposan világszerte művelnek. Az különben igen sok becses felvilágosítást nyújtott, számtalan értékes intelmet tartalmaz s jelen bajaink általánoságának forrása sem annyira benne, mint abban rejlik, hogy felfedezéseit s az ezekben rejlő útmutatásokat nem szívlelik meg és nem alkalmazzák eléggé. Annak már is bőven megállapított nagy igazságai, kellően figyelembe véve, kétségekívül rendkívüli módon fokozták volna az emberiség jólétét. De a gazdagság igazi mivoltát, szerinte, ez a jeles és hasznos tudomány sem tisztázta még eléggé. Novicow dolgozatának első része ennek kimutatásával, második része a tudományos szocializmus mélyreható bírálatával, harmadik része pedig a szociális kérdés megoldásával foglalkozik.

Az első részt biológiai fejtegetésekkel vezeti be. Az élet – szerinte – nem más, mint a környezet hatása az organizmusra és ennek visszahatása a környezetre, a miliőre. Ez a visszahatás – a termelés, melynek két alakulási módja van; az első: a kívülről bevont elemek bekebelezése, vagy a táplálkozás; a másik: az említett elemek különös elrendezkedése, vagyis az alkalmazkodás. Általában mondhatni, hogy a táplálkozás jelensége a biológia és a nemzetgazdaság-

tan határán áll, mivel a táplálkozás csak a termelés nyomán lehetséges. Ha erre az álláspontra helyezkedünk, akkor fel kell ismernünk, hogy mily tévedés a termelést csupán emberi és társadalmi dolognak tekinteni. Ellenkezőleg: az biológiai és egyetemes jelenség. A legegyszerűbb ázalagok is oda törek-szenek, hogy környezetüket létérdekeiknek megfelelően alakítsák át; azok is dolgoznak és termelnek. A gazdasági és társas jelenségek nem egyedül az emberi akarat érvényesülésének terén észlelhetők, hanem azok általában a természeti események meze-jére tartoznak. Az élet és a termelés ebből az okból bizonyos tekintetben azonos fogalmak.

Az a lény, mely a saját környezetéhez nem alkalmazkodik, szükségkép elpusztul. Az alkalmazkodás azonban alternatívát foglal magában: az önmegadást és a visszahatást. Az önmegadás a miliőhöz való lehetőleg teljes hozzásimulást, a reakció pedig a környezetnek az illető lény életfeltételeihez való átalakítását jelenti. Hogy a gazdasági jelenségek lényegét jól megértsük, azok forrásaihoz, a biológiai jelenségekhez kell visszamennünk. Csak így alapoz-ható meg a társas gazdálkodás tudománya szilárdan. Ez esetben nem fog – mint elég helytelenül ma - a nemzetgazdaságtani jeles írók átlagos egyéni véle-ménye tudományos igazságnak tekinteni. A termé-szeti tények közvetlen megfigyelésére kell ennél fogva elhatározni magunkat. Ha ezt tesszük, meg kell győződnünk arról, hogy például a termelés nem egyéb, mint a külvilágnak emberi szükségek kielégí-tésére való alkalmassá tétele. Az emberiség a jólét maximumát akkor fogja majd elérni, ha az elsörendű, sőt valamennyi szükségleteinek lehető legnagyobb megkívántató mennyisége felett nem egyesek, hanem mindenki rendelkezik. Ez a földnek legteljesebb alkal-massá tételét jelenti a mi céljainkra.

A termelési tényezők biológiai és lélektani igen beható és sokoldalú megvilágítása után külön nagy fejezetben vizsgálja, hogy az alkalmazkodást a külvilághoz passzív és aktív módon, t. i. ahhoz simulva és azt befolyásolva, miként, lehet leginkább gyorsítani. Ez a gyorsítás nagyon érezhetővé válik a technikai vívmányok megszerzése és felhasználása útján. De nem kisebb mérvű fokozása lehetséges ennek az alkalmazkodásnak a célszerűbb gazdasági és társadalmi szervezkedés által is. Mind a két irányban találó példát hoz fel és számos nem csupán szellemes, hanem igazán gondolatkeltő oly megjegyzést tesz, melyek meglepők, pedig az általán ismert jelenkori közgazdasági tények szilárd alapján állanak. Megjegyzendő azonban, hogy ezekben az észrevételeiben nem sok az eredetiség; önálló okoskodásaival csak a gazdálkodás természetének boncolása közben találkozunk. A már felhozottakon kívül e részben még – rövidre összefoglalva – a következőket mondja:

Általános tapasztalat, hogy azokat a jelenségeket ismerjük fel alapjukban véve a legnehezebben, amelyek közt mindennap élünk. Azért szerinte helyesen állítja Waxweiler, hogy »a tudomány nem más, mint a mindennapi élet tényezőinek bevonása a rendszeres megismerés körébe«. De ezek a jelenségek rendszerint nagyon bonyolultak. Ilyen a gazdagság is, melyet egy definícióval kellően megjelölni nem lehet. Annak úgyszólván minden oldalú ostromlása szükséges ahhoz, hogy valódi értelmének birtokába juthassunk. Novicow ezt meg is teszi s a gazdagságnak tárgyi és személyi objektív és szubjektív mozzanatait éles elmével boncolgatva tárgyalja. A föld sok helyen már szükségünk szempontjából többé-kevésbé átalakított, de azok kielégíthetése végett még sehol sincs teljesen alkalmas állapotban. Szerinte ennek az alkalmasságnak a mértéke szabja meg az illető nép gazdagságát. A fauna

és flóra, sőt az éghajlat is befolyásolható bizonyos határig. Az emberi érdekek szempontjából való alkalmasság ma természetesnek látszó alapjait voltaképp az évezredek előtt kifejtett céltudatos munkásság képezte. Így lesznek a régi, igazi és folyton tartó műveltséggel bíró országok azok lakosaira, sőt a kivándorlás és másnemű befolyásolás révén még az új országokra nézve is becsesekké. A gazdagság tehát nem az egyes testi javaknak sokasága, hanem a környezetnek, a természetnek és a társadalminak, alkalmas volta mindenféle igaz szükségünk kielégítésére. A közgazdaság a maga szerves egészében, de annak egyes mozzanata is ebből a szempontból, egységesen ítélandók meg.

Világosan folyik ebből, hogy ami ezt az alkalmasságot fokozza, az gyarapodást, viszont ami csökkenti, az szegényedést és tömegesen jelentkezve, nyomort idéz elő. Ez áll a termelésre, annak berendezésére, vezetésére s az egyesek vagy csak a nemzetek által bírható összes tényezőkre nézve is. A társadalomnak a maga egészében és tagjainak külön-külön tehát természet-szerű feladata, hogy az emberek minél nagyobb száma részére alkalmassá tegyék a legnagyobb környezetet minél több szükségük minél teljesebb kielégítésére. A létező sok nagy tévedés egyike az, hogy az emberiség mindama tagjai, akik képesek reá, az ily alkalmassá tevő munkásságon, vagy röviden kifejezve e gondolatot, a termelés körén kívül is helyesen élhetnek. De a termelésnek nem egyszerűen a javak felhalmozására, hanem reánk, az egész emberiségre nézve minél kedvezőbb állapotának előidézésére kell irányulni. A legjobban szervezett közgazdaság tehát az, melyben ez a törekvés a legjobban valósul meg. Minden közgazdasági és társadalmi intézmény végső rendeltetése, hogy ezt a célt lehetőleg sikeresen szolgálja. Azonban a miliőre való hatás céljából kifejtett

cselekvőség közt különbség van aszerint, amint az emberek és tárgyak, vagy pedig csupán az emberek egymás közötti viszonya jön tekintetbe. Az előbbi a gazdasági, az utóbbi pedig a politikai jelenségek körébe tartozik. Novicow íves Guyot-val ellentétben, azt állítja, hogy Robinson, mielőtt Péntekkel találkozott volna, már gazdálkodott, mert a körülötte levő természetet szükségének kielégítése szempontjából alkalmassá igyekezett tenni. Később kettejük viszonyába politikai elemek is vegyültek. Szerinte a nemzetgazdaságtan legjobb fogalommegállapítása ez lenne: Az nem más, mint az a tudomány, mely arra tanít, hogy a környezet az emberek céljaira miként tehető a legrövidebb idő alatt a legalkalmasabbá.

Novicow e felfogásában kétségkívül van eredség, de van nagy tévedés is. A nemzetgazdaságtannak, mint igazi tudománynak, csupán arra a kérdésre kell a feleletet megadni, hogy az emberi gazdálkodás körében mi van, vagyis annak egyedül a gazdasági élet törvényszerűségeinek alapos megismertetésére kell törekedni. Nem taníthat tehát arra közvetlenül, hogy bármily célból a gazdálkodás terén mi a teendőnk, hanem csak arra, hogy ami itt van, azt helyesen ismerjük fel és így képesek legyünk az egyes meghatározhatatlan változatú viszonyok közt tájékozódni és célszerűen cselekedni. Továbbá az ember és a tárgyak viszonyának megismertetése nem merítheti ki annak tartalmát, mert hiszen az emberek egymás közötti gazdasági viszonyaiban is sok és fontos eleme rejlik a törvényszerűségnek.

Ebből a sarkalatos tévedésből folynak azután hibái, melyeket a különben igen élesen megfigyelt és bátran megjelölt gazdasági tévelygések megítélése közben elkövet. Azt hiszi például, hogy az emberi nyomor teljesen meggyógyítható s olyan baj, melyet okos eljárás mellett egészen ki lehet kerülni s koránt-

sem olyan jelenség, mint az áradások, a földrengés vagy az aszály. Nem olyan dolog a nyomor, mely az Isten által megállapított világrend kiegészítő része lenne. Novicow a nyomor alapját nem is a javaknak a szocialisták által felpanaszolt célszerűtlen eloszlásában látja, hanem abban, hogy nincs elegendő jószág, mellyel az emberiség szükségéit kielégíthetné. A nyomor nem lehet a helytelen jövedelem- vagy jószágeloszlás következménye és pedig két okból. Először, mivel a mai gazdálkodás mellett nincs és nem lehet elegendő elosztani való jószág; másodsor, mivel a jövedelem- vagy jószágeloszlási folyamat mesterséges, főleg erőszakos befolyásolása az elosztandó javak mennyiségét korántsem szaporítaná, hanem rendkívüli módon csökkentené. A baj onnan származik, hogy az emberiség a körülötte levő világot nem tudja a maga javára kellően hasznosítani. Nagy tömege annak a másfél milliárd embernek, akik a földtekén élnek, ezért nyomorog. És gyorsabb léptekkel a gazdagság felé nem is fog haladhatni, míg az emberek elsősorban a már létező vagy most rendszerint előállítható javaknak állítólag célszerűbb és igazságosabb eloszlására törek-szenek, ahelyett, hogy a környezet alkalmasabbá tétele által aránytalanul többet, szükségükhöz képest elegendőt termelnének. De nem azért termelünk keveset, mintha a földteke a szükségeseket nem volna képes nekünk nyújtani, hanem, mivel erre azt nem tudjuk szorítani, azaz a föld még csak kis mértékben van érdekeink szempontjából alkalmassá téve. A nyomornak a balesetekben, a bűnökben s a társadalmi visszasságokban rejlő forrásait egyenként vizsgálván, legfőbb okának azt találja, hogy az emberiség nem újabb értékek termelését, hanem a létezőknek túlnyomólag rablás és banditizmus útján való eltulajdonítását tartja főcéljának. A rablás fogalmát azonban kiterjeszti mindarra a tevékenységre is, mely az embere-

ket bárhol, tehát idegen országokban is, megakadályozza abban, hogy elegendőt termeljenek. Ha védvámok által valahol a termelés korlátoltatik, az emberiség szempontjából szerinte ez már banditizmus. A nemzetközi munkafelosztás oly természetszerű jelenség, mint a nemzeten belüli, mely ellen küzdve, egyesek javára igazolatlan előnyöket biztosíthatni; de ez banditizmus, mert szabad fejlődés esetén az emberek és nemzetek egymás kezébe való dolgozása révén az értékek sokkal inkább, oly rohamosan szaporodnának, hogy a megélhetés mindenfelé könnyebbé és biztosítottabbá válnék. Azért minden oly politikai eljárás, mely egyesek vagy osztályok egyoldalú érdekeinek becézésére irányuló rablás, sokkal többet árt az emberiségnek, mint használ az illető nemzetnek, sőt a legtöbb esetben ennek is kárára szolgál.

Az a balvélemény, hogy a rablás előnyös a közre nézve, a legrettenetesebb, a legádázabb és fájdalom, a legáltalánosabb csapása az emberiségnek. Pedig az a szörnyű felfogás, hogy a mások javainak eltulajdonítása által köz jólétet is lehet teremteni, ma még igen mélyen gyökerezik a lelkekben. A jelenkor bajainak visszahatásaként keletkezett szocializmus, mely magát hazugul tudományosnak nevezi, szintén e gondolatra építi fel kaotikus rendszerét. Különböben oly jóakarató és világos eszű ember is, mint Bastiat, azt mondja, hogy »a meggazdagodásnak két módja van: a termelés és a rablás«. Ez utóbbi által – igaz – egyesek sokat szerezhetnek, de nem az emberiség.

Ha a nyomor eltüntetését tekintjük célnak, akkor ez eljárás a legcélszerűtlenebb, mert attól folyton eltávolít. Minden erőszakoskodás a jó szándék esetén is oly kerülő út, mely rengeteg idővesztéssel jár. Az államokon belül az egyesek lopva, csalva, orozva, az egész társadalom pedig a rablás, rabszolgaság, kivált-

ság, egyedárúság, tröszt, szindikátus, sztrájk, razziák stb. útján fokozzák a nyomort, amelynek nemzetközileg a tributumok, a hódítás, a monopóliumok, a protekcionizmus és a nemzeti kizárólagosság áll szolgálatában. Volt idő, midőn a rabszolgaságot még nagyeszű bölcsészek is természetszerű fejleménynek vallották. Ma ezt már nem hisszük; de a banditizmus hasznosságát egy vagy más alakban a felvilágosult, sőt tudós emberek legnagyobb része vallja ma is. A politikával foglalkozás így lett a legtöbb országban tisztátlan mesterséggé. És az általános szavazás folytán a rablás még általánosabbá lesz, mint volt azelőtt. Novicow nem is barátja az általános szavazati jognak. De szerinte a szocializmus és kollektivizmus épp oly ellentétben áll a néptömegek valódi érdekeivel, mint ahogy az arisztokrata igazi javával nem egyeztethető össze a politikai banditizmus. Ezt számos találó történeti hivatkozással igyekszik bizonyítani.

Behatóan foglalkozik ezután a szocializmus általános nagy elvi és különös, apróbb tévedéseivel. Az álláspont, melyről ezeket bírálja – érdekes tünetmeny –, a klasszikus nemzetgazdaságtané, melyet, ha nem is egészen jól megalapozott, de általában a természeti tények alapján nyugvó tudománynak tart. Ellenben a tudományos szocialisták az emberi élet lényegét s annak alapfeltételeit merőben fonákul fogják fel és törekvéseik ádáz voltánál csak a dolgok benső természetére vonatkozó tudatlanságuk nagyobb. Célzatuk voltaképen a legotrombább banditizmus, mert egy osztály javára, melyet korlátolt felfogásuk az egész társadalommal azonosít, ezt ki akarják rabolni. A proletárság nem azonos a társadalommal, sőt még nem is többsége annak. Nem más az, amit akarnak, mint fosztogatás. A mai szocialisták tökéletes majmai az 1789. évi harmadik rend vezetőinek. Ők a proletáriusok osztályát akarják uralomra juttatni

a többi osztályok felett. Jelszavuk: Ote toi que je m'y mette! De banditatórekvéseik végeredménye nem az lenne, amivel a tömeget kecsegtetik, hogy t. i. az egész társadalomnak jobb dolga lesz s hogy mindenesetre legalább a proletáriusok meggazdagodnának. Az egyes gazdag nemzetek vagyonos osztályainak kirablása rövid időre a proletáriusoknak valamivel több jószágot juttatna talán, de mivel a sikeres termelés minden kétségen kívül csakhamar nagy visszaesést mutatna, sokkal előbb, mint gondolják, oly nyomorba süllyednének, amilyentől a szabad vállalkozás mai rendszere mellett nem kell tartaniok. Visszás dolog az, ha a termelési eszközöket akarják a magánemberektől elvenni. Ellenkezőleg, minél több munkást tőkésé is kell tenni, hogy a munkafelosztás előnye in kívül a termelési tényezők és a természet-szerű vállalkozás hasznában azok is részesíthetők legyenek. A magánvállalkozás megbénítása a sok százados, talán némileg egyoldalú fejlődés nagy sikereitől fosztaná meg az emberiséget. A kollektizmus megvalósítható összes alakulatai ma is megvannak és a munkások javára azok felhasználhatók. Igyekezzenek a munkásosztály szervezete ezek előnye in minél általánosabbá tenni, de csak békés eszközökkel, becsületesen, nem erőszakkal és áldatlan banditizmussal. A munkások is takarékoskodjanak, vásároljanak részvényeket és szövetkezeti részjegyeket. Társuljanak a tőkéssekkel együtt vagy külön. A rábeszélés útja nyitva áll. Ha azután mégsem sikerül a vállalkozásba a munkásokat nagy mértékben bevonni, ez csak arról fog újabb bizonyítékot szolgáltatni, hogy az említett óhaj nem felel meg az emberi természetnek, amely ellen tehát merényletet akarnak elkövetni, midőn erőszakkal olyasmit szándékoznak megvalósítani, amire az emberiséget szabadon érvényesülő hajlamai nem viszik rá.

Igen mélyreható boncolgatás és bírálat tárgyává teszi Novicow ezután a Marx-féle tanokat. Éles elmével és ügyesen mutatja ki azok tarthatatlan voltát s a tények egyoldalú felfogásán és célzatosságon nyugvó logikátlanságát. Az úgynevezett tudományos szocializmus a felhőkbe, az elmosódottság ködébe és a törekvések határozatlanságából ki nem jön. Arról, hogy voltaképp hova vezet, fogalmat sem képes nyújtani. Nemcsak kezdeményezői, de mai szószólói sem tudják törekvéseik konkrét célját megjelölni. Ő ellenben ki tudja mutatni, hogy mit, hogyan és mily eszközökkel akar megvalósítani. Az ilyen rendszer – kerekén kimondva – misztifikációnál nem egyéb. Hiába mondja, hogy a közjót akarja, mikor az egyenlőség megvalósításának mechanikus megkísértése által méltánytalanságokból szövődik össze s már kiindulási pontja is a legnagyobb igazságtalanság és természetellenesség. Felfogása tehát alapjában véve nem más, mint azé a fekete bokorlakóé, aki a hittérítő előtt etikai meggyőződésének e szavakban adott kifejezést: »Ha feleségemet elrabolják – az rossz; ha én rablom el más feleségét – az jó«.

Sőt a rablásnak az a rendszere is, melyet a szocializmus meg akar szüntetni, sokkal kevésbé káros, mint amelyet megteremtenei óhajt. Az, hogy a gazdagok és hatalmasok rabolják ki a tömeget, ha helytelen is, tartósan és pedig ennek tönkretétele nélkül lehetséges, sőt a népesség számtalan esetben alig érzi meg azt. Ellenben azzal, ha a tömegek rabolják ki a gazdagokat, ezeket azonnal tönkreteszik, de maguknak legfeljebb csak valamelyes átmeneti hasznot szerezhetnek. Azután, a régi tőke elkallódván, újabb pedig nem képződven s a vezető szakértelem is megszűnven működni, a szocialisták által inaugurálandó banditizmus nem-sokára oly munkahiányt s ennek nyomán oly ínséget vonna maga után, mint amelyhez hasonló csak a

gazdasági élet fejlődésének kezdő fokozatain találunk, azokban a korszakokban, mikor a környezet, t. i. a külvilág és a társadalom, emberi céljaink szempontjából sokkal kevésbé volt alkalmas, mint amilyen ma. A szocializmus ezeknél fogva a nyomort nem megszüntetni, hanem rémítő mértékben csak fokozni tudná.

E visszas eredményekkel Novicow a maga javaslatait, melyek a környezet alkalmassá tételének elvéből levezetett és rendszeresített következtetések, állítja szembe. Ha a szocializmus nem volna hamis tan, akkor az emberi természet hajlandóságainak és csengéseinek irányában volna feltalálható. De ennek éppen ellenkezője áll. A szocialisták nem is az evolúció, hanem a revolúció útján vélnék és akarnak annak eldorádójába eljuthatni. Az emberi lélek eszménye nem az erőszak, hanem a békés fejlődés, nem a kényszer, hanem a szabadság, nem a mesterséges uniformizálás, hanem a gazdag változatokból keletkező összhang, a méltányos és szeretetteljes közreműködés közös céljaink megvalósítása érdekében. Ez pedig a milliók minél teljesebb, az egész földtekére és az egész emberiségre kiterjedő alkalmassá tétele útján érhető el.

Novicow eszménye, íme, oly magasan szárnyal, hogy az csaknem az elérhetetlenség, az ábránd jellegével bír s így a biztosan megalapozott tudományosság hiányát tünteti fel. Ha ezt az ideált csupán mint ilyent mutatná be s megmondaná, hogy az egyedül az általunk követendő útírányt jelzi, de voltaképp megvalósíthatatlan, azonban az elérhető célok felé való törekvés közben – miként az iránytű – becses szolgálatot van hivatva teljesíteni: akkor nekem Novicow következtetései ellen egy szavam sem volna. De mivel a nyomort az általa jelzett úton-módon tényleg megszüntethetőnek hirdeti, érdekesen és eredetien megokolt javaslataival szemben két, azt hiszem,

nyomás kifogást nem nyomhatok el magamban. Az egyik az, hogy ő az emberi szükségek expanzivitását csodálatosképen szemel elöl téveszti s a mai művelt ember szükségleteinek határozott mértékét maradó mennyiségnek látszik tekinteni. Pedig tudjuk, hogy a szükségletet alkotó hiányérzet milyen viszonylagos természetű és hogy ebben az ember haladásának mily hatalmas emeltyűjét bírja. A szükségek kielégítésére vonatkozó felfogás a múltban más volt, mint a mai és bizonyára másforma lesz a jövőben, mint aminő most. Az, amit korábban nyomornak tartottak, nem azonos a nyomor mai s még kevésbé lesz ilyen jövődöbeli fogalmával. Azt tehát, ami ily proteusszerűen változik, megszüntetni, vagy kiirtani nem lehet, bárhogyan szervezzék is majdan az emberek társadalmait.

Amit mi e részben tehetünk, az nem több, mint-hogy a termelés javítása és a társadalom mindig igazságosabb és méltányosabb szervezése által a haladás tényleg felismerhető akadályait elhárítjuk annak útjából. De azt, hogy ez a haladás és fejlődés minő alakulatokat juttat majd felszínre s a folyton általánosabbá leendő közjólét minő gazdasági, társadalmi és politikai intézményeket fog teremteni, mi épp oly kevésbé tudhatjuk, mint ahogy őseink évezredekkel vagy csak századokkal is ezelőtt a mai alakulatokról sejtelemmel sem bírtak.

Második kifogásom pedig Novicow abbeli tévedése ellen irányul, mely a nemzeti életnek a számításból való csaknem teljes kihagyásában nyilvánul. Nekem is mély meggyőződés, melyet az emberiség egész múltjának eddig ismert összes adataival támogatok, hogy alaposan csalódnak, akik azt hiszik, hogy ez a tényező korábban nem létezett, hanem csak jelenkori fejlemény s hogy a jövőben az ismét megszűnik majd hatályosan működni.

Azt megengedem, hogy a nemzeti mozzanat az emberiség életének nagy terén sohasem volt oly öntudatos, mint napjainkban, de époly kevésbé hiányzott, mint a nehézkedés törvénye által jelzett természeti tünetény, ennek a törvénynek szabatos megállapítása előtt. A nemzeti élet jelenségei, mióta nagyobb tömegekre kiterjedő társadalom alakult, mindig megvoltak, mert ez másként nem is lehetett és mindig meg fognak maradni. Az lehetséges, hogy a nemzeti mozzanat századok múlva más alakban fog érvényesülni, amint jelentkezése a múltban is különbözik a maitól. Lehet, hogy túlzásaitól megszabadul, hogy a nemzetek versenye és versengése az emberiség nagy körében vértelenebb, talán méltányosság által inkább áthatott lesz és így békésebb eszközökkel fogja a haladást előmozdítani; de az épp úgy nem szűnhet meg, mint ahogy az emberi szükségek terjengésének sem lehet határt szabni. Mind a kettő természeti tényező, melyekkel számítani kellett mindig, de úgy, hogy valószínű hatásukat csak korlátolt előrelátásunk határain belül vegyük komolyan figyelembe. Ami azon túl terjed, az már nem emberi dolog, tehát tudomásunk és tudományunk tárgya sem lehet.

Novicow ebbeli tévedései azonban, ezt ki kell emelnem, erényeinek túlzásából származnak. Művének tudományos értékéből is kétségkívül levonnak valamit. De ami ebből marad benne, még mindig oly tekintélyes mennyiség, mely munkáját becsessé és figyelmes elolvasását a társadalmi oly nehezen tisztázható igazságok után esengők minél nagyobb számára igen ajánlatossá teszi.

f) Magyarország külképviselete az irodalomban.

Gróf Mailáth József »La Hongrie rurale, sociale et politique« (Paris, 1909) című munkájának ismertetése. Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1909. évi (II. évfolyam) 872-884. lapjain.

Most, midőn a közlekedés és mindenféle forgalom szédületesen gyors fejlődése folytán a csak valamikép is polgárosult országok a többiek tőszomszédságába kerültek, a hivatalos, sőt a személyes érintkezés útján elérhető társadalmi külképviselet sem bizonyult elegendőnek. Amaz fontos, életérdekű nagy feladatokkal bír, de voltakép, bármily mértékadó, mégis csak szűk körre kénytelen szorítkozni. A nemzetközi legkülönbözőbb egyesületek és kongresszusok révén már szélesebb rétegekkel érintkezhetni. Az idegenforgalom fejlesztése és az abban való minél nagyobb és belterjesebb részvétel által a nemzetek még jobban a kölcsönhatás viszonyába léphetnek egymással. De mindez nem teszi feleslegessé, sőt talán még szükségesebbé mint valaha, hogy az irodalom is, és pedig behatóan foglalkoztassa az idegen népeket a többiek állapotával s valójuk minél élethűbb bemutatásával. Ha ezt maga valamely nemzet nem teszi meg, azért nem akadályozhatja meg, hogy más nemzetek fiai, akik iránta persze sem azt a ragaszkodást, kíméletet, vagy csak azt a jóakaratot sem érezhetik, mint a becsületes honosok, ne ragadják meg a sajtó révén való ismertetést és bírálatot. Hogy azonban ez nem kellő irodalmi külképviselet, különösen ama nemzet részére, melyet saját irodalmából nem ismerhet meg eléggé a világ, azt talán kiemelni szükségtelen.

A kis vagy csak nem nagyon elterjedt nyelvű nemzetnek (még az oroszoknak is) magának kell az irodalmi külüggyel és pedig lelkiismeretes, méltóan és oly módon törődni, mely a valót nem elhomályosí-

tani, de hátrányait szintén megértető és jóindulatra hangoló módon megvilágítani alkalmas.

E tekintetben nekünk vajmi sokat kell a múltak mulasztásaiból pótolni. Mert, akik rólunk innen, hazulról világnyelveken írtak, azok nem mindig voltak erre a külképviseletre nagyon hivatva. Néha érzelmeiket sem lehetett egészen tisztáknak elismerni, de készülségük, alaposságuk és írói tulajdonaik még ritkábban ütötték meg az itt szóban levő érdekek magasabb mértékét. Ily esetben a jóakarát magában keveset használhat, sőt az ügyetlen túlbuzgóság nem egy esetben határozottan árt.

Mindezek folytán napjainkban az irányunkban még hozzá ellenségessé is alakult külföldi érdeklődésnek eleget tenni valóban önmagunk iránti mulasztáhatatlan kötelesség. Aki ennek a kötelességnek részünkről való teljesítésére vállalkozik, az, ha vállalkozásával legalább túlnyomólag célt ér, méltán megérdemli elismerésünket. De mivel ma nemcsak felvilágosítani, hanem a célzatosan elterjesztett és megrögzött káros felfogások helyett a valónak megfelelőbb nézetek és vélemények elfogadására kell bírni a külföldet, jelenleg az ilyen, még önkéntes vállalkozás is, fokozott felelősséggel jár. Különben a nobile officiumnál általában, ha egy nemzet nevében megbízás nélkül teljesítünk is szolgálatokat, épp úgy szavatolunk tetteink- és mulasztásainkért, mintha kinevezés vagy választás útján kaptunk volna megbízatást, vagy szolgálati pragmatika hatálya alatt állanánk.

Az ilyen vállalkozás megbírálásánál tehát nem szabad az eddig szokásos ingadozó mértéket alkalmaznunk. Ha már most ezzel a magasabb mértékkel vesszük kezünkbe Mailáth József gróf könyvét, akkor azt nagyban és egészben véve érdemes munkának kell elismernünk. Helyes tőle, hogy otiumát rangjának

és függetlenségének megfelelő nemes és ingyenes szolgálatok által igyekszik hazája és faja javára értékesíteni. Ez ugyan minden osztálytársának erkölcsi kötelessége lenne, de éppen mert azt nem teljesítik kellő módon és mértékben, azért engedhető meg, hogy már magát jelzett elhatározását is a tisztelet hangján emlídjük meg.

A tárgyalt munka különben némi csalódásban részesített, mert az minden inkább, mint egységes mű. Koronként külföldi folyóiratokban megjelent dolgozatokból, itthon mindenféle alkalmakkal, főleg a magyar gazdátársadalom szerveinek kebelében előterjesztett előadásokból és a szerző néhány főrendiházi beszédéből, mint bizonyos külső és laza rendszerességgel összefűzött alkat elemekből áll.

Mielőtt a tartalomra térnék át, itt egy pillanatra meg kell állanom. Azt hiszem, hogy valamint midőn kiválóbb és kritikus emberekből álló társaságba lépünk, külsőnkre nagyobb gondot szükséges fordítanunk, úgy, hogyha túlnyomólag nem jóakarátú, külföldi s nem elnéző közönség előtt jelenünk meg, akkor ezt minél kifogástalanabb alakban szükséges tennünk. Már pedig mindenféle bel- és külföldi felfogáshoz alkalmazott és nem valóban rendszert képező irodalmi művel lehetetlen a gondos és a vett fáradság által is előzékenységet tanúsító megjelenés kedvező benyomását tennünk. Továbbá a publicisztikában, mely ha magasrendű, nem más, mint a szerzőnek politikai működése tollal a kezében, nem egyedül az igazság keresése, hanem előadásának formája, hangja, beosztása, az egyes dolgok kiemelése vagy elhallgatása, vagyis a taktika szintén nagy fontossággal bír. Valamint egészen más hangon kell otthon és a házon kívül beszélni, úgy másként kell honfitársainknak és az idegeneknek írunk. Sokszor erősebben is meg kell szeretett véreinknek mondani az igazat, sőt azok

megokolt korholása és gáncsolása is gyakran nagyon helyén van. Ugyanezt azonban csak bizonyos, természetes önkímélettel tehetjük meg és a nemzeti önbírálatot csak módjával engedhetjük meg magunknak ott, ahol rögtön fegyvert kovácsolnak belőle – nem az író, de nemzete ellen. A propria fassio mille testes elve alapján csak a káros és egyoldalú következtetéseket hajlandó levonni az ily vallomásokból, ha azok minden különös óvatosság nélkül történnek.

Azonban, hogy még az ily előnytelen körülmények közt fellépő munka is hasznos lehet bizonyos kisebb mértékben, kivételesen, ha egyébként tartalma képes benyomást tenni, az kétségtelen. És a Mailáth József gróf könyvének sok oly részlete van, melyet a külföldön is bizonyára figyelembe fognak venni és amelyek segítségével több téves gazdasági, politikai és társadalmi felfogás helyesbülhet. Az, amit pl. különösen a középosztályokról mond (38-56 k.), nálunk és – azt hiszem – sok külföldi országban is megszívlelendő. Elméleti fejtegetéseivel többször nem érthetek egyet. De ez a munka nem is igényli magának a tudományos, hanem inkább a publicisztikai dolgozat jelentőségét. Mint ilyen, politikai, gazdasági és társadalmi viszonyaink képét elég hűen tünteti fel s következtetései és javaslatai is a realitás alapján túlhajtás és általában véve a ma gyakori nagy egyoldalúság elkerülésének legalább igyekezetével vannak fogalmazva.

A mű befejezése a szerző politikai fejtegetéseinek tapintatos összefoglalása. Oly emelkedett és tárgyilagos hangon van az tartva, mely ugyan a munka egyes más részeit is jellemzi, de hatását nagy mértékben fokozta és valóban égető szükségnek tett volna még inkább eleget, ha az utolsó fejezet egyöntetűségét, részarányát, egyensúlyát és összhangját az érdemes mű egészében is magasztalni lehetne.

g) Társadalmi bölcselet (Schäffle szociológiája).

Dr. Albert G. Tr. Schäffle »Abriss der Soziologie, Tübingen, 1906« című munkájának ismertetése. Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. év (I. évfolyama) 112-116. lapjain.

Mint e címből is látható, a kitűnő nemzetgazdának posthumus műve valamivel azon idő előtt jelent meg, melyen belül az irodalmi újdonságokat méltatni szokták. Azonban ez nem lehet ok arra, hogy egy most meginduló folyóirat, ha már előbb nem tehetette, az első alkalommal ne igyekezzék arról tudomást szerezni. Es ezt annál inkább meg kell tennie, mivel egyrészt a nem régen elhunyt nagy tudós szellemének tartozik vele, másrészt pedig, mert sok oly tanulság rejlik benne, melyre rámutatni nem lehet fölösleges. Schäffle irodalmi tevékenysége a társadalmi tudományok terén nem volt ugyan korszakalkotó, de az kétségtelen, hogyha egészen új utakat nem tört, de a régi utaknak nem is járt legtöröttebb, legkényelmesebb részein. Az eredeti, önálló gondolkozást nem tagadhatja meg tőle az sem, aki fölfogásában sokszor nem osztozik s akinek ízlését különös, nem igen élvezetes s egy olvasásra nem mindenki előtt világos írásmódora nem is elégíti ki. Ős gondolaterő lakott benne, melynek nyomaival műveinek mindenikében találkozhatni. A württembergi svábnak külső nehézkessége, nem ritkán esetlensége mellett annálfogva valami megkapó van irataiban és különösen azokban, melyekkel a társadalom szervezetéről és életéről annakidején méltán nagy feltűnést keltett. A »Bau und Leben des sozialen Körpers« című két kiadást ért négykötetes művében nemcsak a természettudományi módszert, de hasonlatokat is bőven használta föl, sőt valósággal vissza is élt velük. Emiatt bírálóitól sok szemrehányást kellett hallania. Azoknak különösen azt a vádját vette szívére, hogy ő is »Organiker«. Nem akart addig elvonulni az árnyékvilágból,

míg ezt tőle telhetőleg meg nem cáfolja. Tőle pedig sok telt ki. Hiszen korábban is könyvvel felelt a kifogásokra, midőn 1874-ben először, de azután sok új kiadásban »Quintessenz des Sozialismus« cím alatt megjelent munkája folytán őt már-már a szocialisták közé kezdték számítani. Emiatt 1885-ben, midőn annak nyolcadik kiadása látott napvilágot, tette közzé »Die Aussichtslosigkeit der Sozialdemokratie« felirattal ellátott dolgozatát, melyben a felmerült félreértéseket el akarja oszlatni. Legutolsó művében is ugyanezt az eljárást követte, mely – úgy látszik – német tudós-
nak elég impresszionábilis s a végletektől nem idegenkedő természetében gyökeredzik. Itt meg akarja mutatni, hogy ő nem egyszerű »Organiker« és mellé-
kesen azt is, hogy a szociológia oly önálló tudomány, mely helyét már ma a természettudományi alapozás és támpontok nélkül is megállja.

Azt írja e munkája bevezetésében, hogy harminc évvel ezelőtt az összes társadalmi tudományok közös alapjául szolgáló tények leírását és osztályozását csak megkísérelte, miközben a biológiából és még inkább az élettani alapon nyugvó pszichológiából vett sok analógiát használt fel. De akkor is tartózkodott a biológia és a társadalomtan homológus természetének vitatásától. Azóta annyi adatot gyűjtött s azok felett annyit elmélkedett, hogy most már az összes társadalmi körök szociális jelenségeinek rendszeresítésére vállalkozhat és pedig úgy, hogy a biológiai és lélektani analógiák mankóját eldobhatja magától. Azonban az e tárgy felett folytatott folytonos gondolkozás és az újabbkori mezőgazdasági bajokkal való beható foglalkozásnak alapján azt hiszi, hogy helyesen jár el, ha a »Bau und Leben« »empiriológikus« felfogását megtartja s nem kezd a társadalommal, mint önmagában valamivel, a »Die Ansicht der Gesellschaft«-tal foglalkozni. Az a része szóbanlevő munkájának,

melyben a szociológia valódi mivoltát fejtegeti vagy inkább csak emlegeti, a szerzőnek részint kötöttsége, részint meggyőződésének a fennebiekből is kiderülő ingatagsága következtében az ő végleg megállapodott nézeteire kíváncsi olvasó számára csupán csalódással kínálkozik. Ha sok homályos szavából a lényegét ki akarjuk hámozni, azt fogjuk találni, hogy az említett kérdésnek tisztába hozatalát a jövő számára kívánja fenntartani, de a szociológiának a tudományok hierarchiájában már most is kiváló helyet kíván biztosítani.

Az alapvető fogalmak tisztázásához mindazáltal Schäffle a maga éles megfigyelő és megkülönböztető tehetségével, sajátos, még a németeknek sem kellemes nyelvezete dacára, kétségkívül hozzájárult. Nem szabatosítja e fogalmakat kerekdeden. Erre nem is törekszik. De mindeniknél kiemel egy-egy új ismérvet, vagy feltünteti a régi ismérvek egy-egy új, eddig kellően meg nem figyelt oldalát. Annak azonban, aki ebbeli helyes megjegyzéseinek hasznát akarja venni, mindenestre nagy türelemmel kell megáldva lennie. Persze ez nem ok arra, hogy az ily részletek kihalászását el lehetne engedni annak, aki a társadalomra vonatkozó ma már felmerült ismereteket össze akarja foglalni és azzal az igénnyel lép fel, hogy rendszeres és alaposan írt szociológiát adjon az az iránt mindig nagyobb várákozású közönség kezeibe.

Schäffle a társadalom és a nép fogalmainak fejlesztésénél több oly nagy horderejű mozzanatot is felkarol, melynek sok más szociológus nem eléggé megy a mélyére. Így, mint kitűnő nemzetgazda, a népélet gazdasági vonatkozásaira is valóban kellő tekintettel van és a benső összefüggést azok közt szellemesen domborítja ki.

De, szerintem, ennek a munkának főbecse nem ezekben a hasznos részletekben, hanem abban áll, hogy komoly figyelmet érdemlő kísérletet tartalmaz a társa-

dalomtán általános részének szerves alapon nyugvó, szigorú rendszeresítésére. A kidolgozásra Schäßfle nem fektet súlyt. Igen sok fejezete csaknem üres keret marad. Sőt némelyik a »Bau und Leben«-illettő részeire való utalásnál nem is tartalmaz egyebet. De az tagadhatatlan, hogy a részek egymás mellett, felett és után való sorakoztatásában széleskörű áttekintés, mély bepillantás azok lényegébe és erős, hatalmas logika nyilatkozik meg. Különösen becses az én felfogásom szerint a negyedik fejezet, melyben a néptest és nemzeti társadalomra vonatkozó tanok adatnak elő. A nemzeti eszmének társadalomtani fontosságát kellőképp emelik ki. E tekintetben Schäßfle szóban levő munkája ritkítja párját az egész szociológiai világirodalomban. Szerinte a nép szellemesített összefüggés. A nemzetiség a szellemi egységen, mely viszont a nyelvi közösségen alapszik. A nemzetiség a magasabb fokán nem egyéb, mint az egységes nyelvű összetartozás. Ámbár a vér különös egy folyadék, mégis nem a közös eredet, hanem a nyelvi közösség képezi alapját. De a lényeg ebben az, hogy alanyilag nemzeti öntudatot teremt. Ez a tudat az érzelemben gyökeredzik. Hasonmása a családi és a községi öntudatnak s kielégülését és eredményesülését a nemzet becsének a dicsőség és jóhírnévben megvalósuló elismertetésben találja (217. lap). De az állami alakulat a nemzetiséggel sohasem fedte egymást, most sem fedí és a jövőben sem fog a kettő teljesen összeesni. Az állam tökéletesen sohasem lehet nemzeti állam. Azonban minél inkább közeledik ehhez az egészen el nem érhető tökélyhez, az a legtöbb esetben annál jobb. De vannak esetek, midőn több egyenértékű nemzetiség együtt békésebb állami közösséget teremt (Svájc), mint aminőt egyetlen túlnyomó nagy nemzetiségek alkothatnának. Általában mindazáltal a többnyelvűség az államhatalom kifejtésének nem kedvez. Dacára ennek, nincsenek kizárva a jövő-

ben az oly alakulatok sem, melyek még a főbb európai nemzetiségekre nézve is kényszerítő szükségességgé teszik, hogy közös, főleg kereskedelmi érdekeik megővése végett – a nyelvi különbségeken túltéve magukat – bensőbb szerves viszonyba lépjenek egymással.

Bővebben fejtegeti erre a nemzetiségi viszonyokat a tisztán territoriális és a tisztán nemzeti politikát folytató államokban. Az elsők nincsenek tekintettel a lakosság nyelvi különbségeire, csak a területgyarapításra, míg az utóbbiak mindenáron az államterület és a nemzetiség minél tökéletesebb kongruenciájára törekszenek. E részben is ugyan inkább csak rapszodikus megjegyzéseket sorakoztat egymás mellé, de tagadhatatlan, hogy azoknak gondolatkeltő erejük van. Különbözik tovább is meggy és azt a kérdést szintén elemzi, hogy minő viszonyok keletkeznek és minő alakulatok várhatók az oly államokban, ahol a lakosság egyfelől meglehetősen egyenértékű, másfelől lényegesen különböző haladottsággal bíró több nemzetiség közt oszlik meg. Az első esetben a kölcsönös méltányosságot, az utóbbiban pedig az egyik, a legerősebb nemzetiség türelmes, de folyton győzelmesebb haladásában és így a maga fensőbbségének végleges megállapításában látja a megoldás alapelvét. Ebbeli megjegyzései és okoskodásai, miként egy jegyzetben mondja is, annak eredményei, hogy mint a külföldről meghívott miniszter, Ausztriának nemzetiségi viszonyait közelebről huzamosabb ideig észlelhette.

Íme, világos ebből is, hogy a társadalomtan megnyit nyar azáltal, ha azt minden országban mindenféle állapotok és körülmények alapos figyelembe vétele mellett művelik. Nekünk is saját életérdeünk és a tudomány iránti kötelességünk a magunk részéről ezt megtenni. És Schäfflenek ez a szociológiája nálunk elsősorban ugyan nem az ilyen műveket csak olvasó

közönségnek, hanem főleg azoknak ajánlható, akik a magyar nemzet ebbeli kötelességeinek teljesítését, mint szakemberek és írók, magukra vállalni hivatottak. Az mindenesetre úgy a társadalomtan észszerű rendszerének megállapítása, valamint az összes gondolatirányok felkarolása szempontjából oly becses támpontokat nyújt, melyek különösen a mi viszonyaink alapos tanulmányozásához és feltüntetéséhez szükségesek és amelyek oly helyesen és mértékben, mint itt, más nagyobb és híresebb művekben sem találhatók fel.

h) A szegény ember.

Ecséri Lajos »A szegény ember« (Budapest, Franklin-Társulat, 1909.) című munkájának ismertetése. Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1909. év (II. évfolyama) 793-795. lapjain.

E cím alatt írt egy folyóiratba közgazdasági tanulmányt Ecséri Lajos, akinek iratait az alföldi munkásmozgalomról széles körben előnyösen ismerik. Most, midőn említett tanulmánya külön füzetben is megjelent Budapesten s a Franklin nyomdája révén a könyvpiacra került, annak tartalmával – e Szemle rendeltetésénél fogva – nekünk is foglalkoznunk kell.

A szóban levő kis tanulmány igen alapos és éles megfigyelés eredménye. Nem a nyomorult emberek állapotát ecseteli általában, és így címe könnyen félrevezeti, aki e dolgot csak látja. A magyar Alföld mezőgazdasági munkásnépének életviszonyait írja le. Kevésbé foglalkozik bajai gyógyításának módjával és eszközeivel, mint inkább magukat a bajokat ismerteti. Újat nem igen mond e tekintetben sem. Közönségesen tudja van, amit leír; de oly élethű képet fest az alföldi magyar földművelő munkásról, hogy dacára az imént mondottaknak, e kis füzet szerzője mégsem végzett felesleges munkát.

Főleg a szentesi »szegénység«-et, mint ahogy ez magát a parasztgazdákkal szemben nevezi, tünteti fel. Ismeri annak legbensőbb életét, gondolkozását és vágyódását. Mindenféle viszonyainak e leírását igen becsessé teszi az, hogy közmondásait és szójárásait rendszeresen alkalmazza, midőn azokat jellemezni kívánja. És igaza van, hogy ebben a népies nyelvezetben magának a népnek nemcsak lelkülete, de egész múltja, szenvedéseinek és balsorsának képe s ebből merített életbölcselete is megszólal. Előadása első pillanatra tárcszerűnek látszik, de ha figyelmesebben vizsgáljuk, akkor ennek a sok páratlan tulajdonságban gazdag, erőteljes, de századok óta elhanyagolt népnek szeretetteljes bemutatója csak művészinak tűnik fel. Jól mondja Ecseri, hogy a legnagyobb baj az, hogy a felsőbb osztályok ezt a »szegénység«-et nem ismerik, de viszont az sem ismerhette meg jobb oldaláról a magyar értelmiséget, mivel ez úgy, mint kellett volna, sohasem foglalkozott vele. A magyar munkásnép és a magyar értelmiség, fájdalom, mint két teljesen idegen nemzet s nem mint ugyanazon nemzetnek egymásra utalt alkotó részei állanak szemben. Ez világlik ki, midőn a nép munkás viszonyait és munkástulajdonosságait apróra elemzi. Sok oly bizonyítékát mutatja be a jellemességnek, önérzetnek, melyek túlozva vagy elfajulva károsak, de a maguk tisztaságában, annál inkább – Széchenyiként – nemesítve, rendkívül becsesek volnának.

Alig lehetne nemcsak érdekesebb, hanem áldásosabb törekvés, mint az, mely arra irányulna, hogy kellő értelmi és erkölcsi neveléssel ezeket az értékes jellemvonásokat megingathatlanul uralkodóvá tegye a tiszta magyar népben. Ez a törekvés, ha sikeres lenne, a magyarság felsőbbségét az országban örök időkre biztosíthatná. Nemcsak azért, mert az ilyen munkásnép nem lenne többé már »szegénység«, hanem mivel

azok a felsőbb elemek és elsősorban az ebbeli magasztos feladatait teljesítendő középosztály maga is nemesbülne, ami által szintén megmenekülhetne az elpusztulás veszélyétől. Nekem mindig nagyon furcsának tűnt fel az, ha a vezetni hivatott osztályokat mesterségesen és nem önmagukból akarták és akarják új életre kelteni és megerősíteni. A regeneráció csak a benső életerők fokozása által történhetik mindenütt; legfeljebb ezekre kell élénkítőleg hatni. Ez azonban egyedül természetes tényezőkkel ejthető meg helyesen.

A középosztály értelmi és erkölcsi átalakítása a legelső és legsürgősebb feladat. Evégből közreműködni mindnyájunknak, akik e Szemle körül csoportosultunk, legmagasztosabb hivatása. Igazi örömmel üdvözölhetjük azért mindazokat, akik hasonló irányban nem célzatosan, hanem igazán önzetlenül dolgoznak.

Igaza van a szerzőnek, hogy a nagy Széchenyi elveit sokan hangoztatják most, de csak igen kevesen követik, pedig az ő féltő aggodása a magyar nemzet fennmaradása és fejlődése tekintetében talán soha sem volt annyira helyén való, mint jelenleg. Nagy kár volna a mi színmagyar népünkért, mely mint munkás is páratlanul munkabíró és kitartó, mely a magyaros gondolkozást és beszédet a leghívebben megőrizte, melynek nyelve népünk történetének és ősi gazdasági viszonyai emlékének valódi kincses bányája.

El kell követni azért minden lehető, hogy ezen értékes néposztályt magyar hazánknak megmenthessük. Jól mondja, hogy ha a népen segíteni akarunk, legelőször is meg kell nyerni annak bizalmát, ami nem is oly nehéz, ha szeretettel és jóakarattal közelünk felé. De a népjólét emelésére való törekvés csak úgy lehetséges, ha a szegényebb néposztályok életviszonyaival behatóbban foglalkozva, valódi érde-

keiket felismerjük s jogos törekvéseik hódolói leszünk. »Tettekre van immár szükség, de hogy a munkásnépet megtarthassuk, sikeresen kell dolgoznunk minden irányban.« Nagy érdeklődéssel várjuk azért a szerző e részben kilátásba helyezett javaslatait is.

2. Egyéb ismertetések.

a) A szennyes irodalom nemzetközi üldözése.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1909. évi (II. évfolyam) 144-149. lapjain.

Az erkölcstelen iratok elleni védekezést a nyugat-európai művelt nemzetek már több, mint másfél évtizeddel ezelőtt kezdték. Még. Az egyes országok ugyanis régebben tapasztalták, hogy külön-külön sikerrel nem óvhatják meg főleg zsenge korú olvasóközönségüket ettől a mételeytől. Ha a saját területükön pornográfia nem keletkezett, vagy azt kiirtották is otthon, a léha tartalmú könyvek, hírlapok és képek tömegesen máshonnan vitettek be oda. Nevezetesen Svájc volt az, melynek tiszta erkölcsi légkörét – különösen az ottani idegenforgalomra számítva – beszennyezte a francia és német eredetű piszkos iratok és ábrázolatok fertőző áradata. Ott tartották és pedig Lausanneban, az első pornográfiai nemzetközi kongresszust 1893-ban. Ebből kifolyólag létesítették a »Bureau international d'information contre la littérature immorale« nevű nemzetközi hivatalt Genfben. Ennek – miként neve is mutatja – rendeltetése az, hogy az erkölcstelen irodalmi termékeket számon tartsa és módot nyújtson a hatóságoknak arra, hogy az ilyenekül megbélyegzett nyomtatványok ellen irányuló rendőri és bírósági szükséges óvó és megtorló intézkedéseket könnyebben és gyakrabban tehessék

meg, mintha az üldözendő ilyen, ú. n. szellemi termékeket maguknak kellene megvizsgálniok.

Azon jelentések közt, melyeket a múlt 1908. év május 21. és 22. napjain Parisban tartott legújabb pornográfiai nemzetközi kongresszuson bemutattak, a legérdekesebb és legtartalmasabb az, mely Pérines Jeromostól, az említett nemzetközi hivatal elnökétől származik. Ebben tüzetesen foglalkozik a pornográfia-
nak és szabályozásának jogi természetével is.

Munkálatát ezzel fejezi be, ami nála érthető, mert mindjárt javaslatokat fűz hozzá; de az említett kongresszusi jelentések rövid, tömör ismertetésében talán észszerűbb lesz ezt kezdetnek alkalmazni.

A pornográfia alatt szerinte a jogi irodalom és a törvényhozások többsége azokat az írott vagy ábrázolt szellemi termékeket érti, melyek egészükben véve erkölcstelenek. Nem tekintik ilyeneknek az oly könyveket, melyek erkölcstelen részleteket csak elvéve tartalmazznak. Az illető irodalmi termékek szellemének és célzatának kell kifogás alá esni, hogy mint pornografikusok legyenek megbélyegezhetők. Maga az, hogy ilyen könyv íratott, még nem büntethető; de azzá válik, ha az forgalomba kerül. Nem erkölcstelenek a tudományos vagy naturalisztikus szépirodalmi könyvek sem, ha a nemi étellel leplezetlenül foglalkoznak is. De ilyenekké válhatnak, ha azok a tárgyak tudományos vagy boncoló előadása általában csupán lepel vagy ürügy; az ú. n. népszerű orvosi könyvek nagyon sok esetben csakugyan ilyenek. A szándék vizsgálata tehát úgy a szerzőnél, valamint a forgalomba hozónál e részben mellőzhetetlen. Mélyebben bele bocsátkozik azután e kérdés büntetőjogi elemzésébe; de az nem tartozik ezen ismertetés keretébe.

Azonban egy mozzanatot ebből ki kell ragadni itt is, azt t. i., hogy az ily könyvek írásánál vagy elhelyezésénél az irányadó főtényező a pénzszerzési

vágy szokott lenni. A lelketlen írók s még inkább az őket megbízó vagy anyagi haszonhoz juttató vállalkozók azok, akik a pornográfiát nagyra nevelték. Arra számítanak, hogy elsősorban a serdülő ifjúság s más izgékony egyének is mohón kapnak azon olvasmányokon, melyek természetes, vagy felcsigázott kíváncsiságukat kielégíteni, érzékeiket csiklandozni, és ezáltal őket – sokszor reájuk nézve végzetessé váló izgalmakba sodorni alkalmasok. Lelkiismeretlen nyereségvágyuk számára itt széles tér és termékeny talaj kínálkozik. Oly alkalmak ezek, melyek felhasználására nagy a kísértés, hacsak ennek az illetők erkölcsisége vagy a súlyosabb természetű büntetéstől való félelem nem állanak útjában.

Megállapított az utolsó nemzetközi pornográfiai kongresszuson, hogy ez a visszaélés soha sem volt oly nagyfokú és oly terjedtkörű, mint napjainkban; hogy az erkölcstelen iratokkal és képekkel elkövetett kihágások ellen érvényben levő törvények és rendeletek a legtöbb művelt államban ma már teljesen elégtelenek és a bennük foglalt büntetések nagyon enyhék, hogy a baj nemzetközi jellegű, mert az erkölcsöt rontó ú. n. irodalmi és művészeti termékek behozatala és kivitele túlnyomó jelentőségre jutott és hogy ennél fogva a védekezésnek is elsősorban nemzetközinek, de vele kapcsolatosan nemzetinek is kell lenni. Evégből persze nem elég a törvényhozás, a büntető bírászkodás és a rendőri megelőző gondoskodás alkalmazása, hanem a védekezésből a társadalomnak is ki kell venni a maga részét.

Mivel a nyereségvágy által diktált és közforgalomba hozott iratokon és képeken kívül vannak igen nagy számmal olyanok is, melyek alattomban jutnak a gyermekek és serdültek kezeibe, az ily titkos üzérkedésnek is valamennyi tényezőjét ki kell kutatni, azok eljárását ellenőrizni, hogy valamiképp kézre-

kerítettvén, érzékenyen megbüntethető legyen. De az ilyenek üzelmait nagyon kockázatosná is szükséges tenni ezáltal. A nyilvános olvasószobák, az újságárúsok boltjai és kioszkjai csak úgy ellenőrizhetők kellőleg, ha a jobbérzésű társadalom egészének argus-szemei vigyáznak reájuk. Azonkívül a hatóságoknak is épúgy kell eljárni ezzel a métellyel, mint a romlott vagy hamisított élelmiszerek forgalmával szemben. Ha a legnagyobb szigor megengedhető a test táplálékának felügyelete céljából, miért kellene a szellemével kevésbé szigorúan elbánni? És eddig csak a kereskedők lakoltak meg, a főbűnösök, a szerzők és kiadók, pedig menekültek. Svájcban csaknem kizárólag az idegen származású pornográfának van keleté, mely annál veszélyesebb, mivel otthon nem üldözik azt eléggé. A nemzetközi egyezmény az ilyen bajokon volna hivatva segíteni. Már ennek előkészítése is oly nagy és üdvös feladat, hogy az ilyenmű nemzetközi kongresszusokat igen fontosaknak kell tekintenünk.

A tavalyi párisi pornográfiai kongresszuson a legtöbb polgárosult ország képviselve volt. A német »Férfi Erkölcsvédő Egyesületek Szövetségének« titkára jelentésében igazán rémes képét mutatja be annak a pusztításnak, melyet az erkölcstelen iratok és képek nemcsak a gyermekeknél, hanem a perverzítás terjesztése által a felnőtteknél is végbevisznek. Azt legjobban jellemzik a nemrégén elhunyt berlini bölcsész-tanárnak, Paulsen Frigyesnek következő szavai: »Aki Németországot csak abból ismerné, amit a legnagyobb mennyiségben kinyomat: az élclapokból, a felkapott színművekből, az új regényekből, a könyvkirakatokból s a mindkét nemű nagyközönség által leginkább hallgatott nyilvános előadásokból, annak azt kellene hinni, hogy napjainkban a németekre nézve fontosabb kérdés nincs, mint az: vájjon azok a korlátok,

melyeket az erkölcsstan és a törvény a nemi ösztön féktelenségei ellen felállított, nem károsak-e és nem kellene azokat valamiképp eltávolítani?« Az erkölcs-telen irodalom emelkedő áradatának láttára a megbotránkozás mondatta vele e kemény szavakat. Dr. Hemmer Lajos müncheni tanár »Die graphische Reklame der Prostitution« című könyvében említi, hogy az ott hivatalosan gyűjtött pornografikus képes levelezőlapok 613 félek voltak és sok százezer példányban áruitattak. Ezek több, mint fele német eredetű, de volt ott 233-féle francia és más, köztük vagy hatféle magyarországi eredetű ilyen lap is. Az állítólag művészetnek szolgáló ú. n. akt-képek ezreit kobozza el a hatóság minden évben. A jelentés szerint ez azért ismétlődik évenként, mert az idevágó német törvények nem elég hatályosak. Egyenként felsorolja, sőt szó szerint közli azokat. Elégtelenségük pedig onnan származik, hogy mikor hozattak, senki sem gondolt arra, hogy a pornográfia minden alakban ekkora mérveket ölthet valaha. A német törvényhozásnak is sürgős feladata lenne ennél fogva azokat mielőbb és minél inkább megszigorítani.

Anglia sem áll sokkal jobban e törvények dolgában. De ott a társadalom is hatalmasan megmozdult. A haszonvággyal szembe állítja az üzérkedés fokozódó veszedelmét. A közvéleményre igyekeznek hatni, hogy az esküdszékek biztosan elítéljék a szóbanforgó gonosztevőket. Azonban ott is az a vélemény, hogy e baj mélyreható voltáról meggyőződött férfiaknak és nőknek művelt világszerte szövetkezniök kellene, mivel annak okozói nem egy, hanem a legtöbb polgárosult ország söpredékéből kerülnek ki és aljas nyereségeiket a nemzetközivé vált efféle forgalomból húzzák.

A belga, dán, francia, hollandi és olasz jelentések alaphangja ugyanaz, panaszaik az illető törvények

ellen hasonlók és javaslatuk sem igen különböznek a felhozottaktól.

Hazánkra vonatkozólag e kongresszus elé dr. Szilágyi terjesztett rövid jelentést, melyben büntető törvénykönyvünk 248. szakaszát és az 1897. évi 40.003. számú belügyminiszteri rendeletet idézi szó szerint. Azután tévesen utal arra, hogy a pornográfiát nálunk főleg külföldről behozott irodalmi és művészeti szennyes termékek képviselik. De egyes piszkos ilyen lapokat névszerint ő is felemlít. Ez ügy nemzetközi szabályozására nézve – szerintem nem alapos –, véleménye, hogy az a nemzeti szuverenitásba ütköznék, ő a nemzetközi kongresszus hasznát abban látja, hogy az egyes nemzeti törvényhozásoknak fog irány és nagyobb lendületet adni. Ez tényleg úgy van; de a többi jelentések álláspontja a nemzetközi szabályozás tekintetében azért mégis helyes. Hiszen ily egyezmény feladata nem lehetne más, mint ami hasonló esetekben szokott lenni, t. i. az, hogy az egyes államok kötelezettséget vállaljanak bizonyos célszerű rendelkezéseket tartalmazó összhangzó törvények hozatalára. Ennek az általános nagy bajnak gyökerére csak így lehet hágni. De igazuk van az angolok-, dánok- és svájciaknak, hogy a társadalom, elsősorban a tanítók és szülők sem nézhetik ezt a ragályt összetett kezekkel. A felemlített jelentések több példát tartalmaznak, melyekből a társadalmi ily irányú működésnek hatályos voltára lehet következtetni.

Egyébiránt nem kell messze mennünk, hogy ennek bizonyítékait szolgáltatassuk. Itt vannak a mi Magyar Társadalomtudományi Egyesületünknek már csak eddigi sikerei is. Alig hangzott el a fennebb olvasható előadás, annak benyomása alatt egyik tisztelt tagtársunk, dr. Giesswein Sándor kanonok és országgyűlési képviselő az idej igazságügyi költségvetés tárgyalása alkalmával múlt évi december 7-én felszólalt a

képviselőházban. Bevallva, hogy az innen nyert benyomások folytán mintegy megbízatása van, hogy ezt a kérdést a törvényhozás termében szóvá tegye, felhossa, hogy a sajtó, midőn a betörők ügyességeit dicséri, a kis gonosztevőket nagyban neveli és szaporítja. Az apróhirdetések és az irodalmi malacságok az erkölcstelenséget terjesztik, sőt az erkölcsi érzéket is megrontják s minden irányban megmételtyezik az új nemzedéket. Melegen ajánlotta, hogy a kormány és törvényhozás mielőbb minden lehető tegyenek meg nemzeti becsületünk és eddig oly nemesirányú irodalmunk hathatós védelmére.

Az igazságügyminiszter a felszólalásra válaszolva, beszédét azzal kezdte, hogy »ami az úgynevezett pornografikus irodalmat illeti«. Méltán kiáltott egy általán ismert humorista jeles írónk közbe, hogy »az nem irodalom«. A miniszter utalt is szavaira, melyek szerint ő »úgynevezett« irodalomról kezdett szólni, melyre vonatkozólag véleménye, hogy »a pornográfiát a sajtószabadság védelme alá helyezni annyi, mint félreismerni az igazi sajtószabadságot és ezeknek a kloakába való iratoknak jellegét«. A büntető törvénykönyv 248. §-ával szerinte sikeresebb megtorlást lehet azokkal szemben elérni, mint az eddigi. Megfelelően utasította is már az ügyészségeket. Nemcsak az ifjúságot, de a felnőtteket is védelmezni kell e mételtytől, mely azokat a perverzitás útjára csábítja. Az angol idevágó törvény szavai értelmében az ilyen ú. n. írónkat ő is sehonnai csavargóknak tekinti s aszerint is akar velük elbánni. De az elzüllött szerencsétlen írónknál szerinte még bűnösebbek a vállalkozók, akik az efféle kétségbeesett tehetségek szomorú termékeivel kereskednek. Általános élénk helyeslés követte az igazságügyi miniszter szavait.

Azokkal csaknem egyidőben Pozsony szabad királyi város törvényhatósága írt fel a kormányhoz ez

értelemben. Végül felemlítendő itt, hogy a kereskedelemügyi miniszter úr a szóbanlevő termékek forgalmát megakadályozandó rendeletben utasította az államvasutak igazgatóságát, hogy összes állomásairól minden pornografikus természetű terméket tiltson ki. A rendelet lehető leghigorúbb végrehajtását követeli, utasítja az igazgatóságot, hogy ha a rendeletnek megszegését csak egy esetben is tapasztalná, a könyveket elárúsító vállalattal fennálló szerződést bontsa fel azonnal.

Az ily gyorsan beálló sikerek az egyesület kötelességévé teszik, hogy a szóbanforgó mételey kiirtásával tovább is lankadatlanul foglalkozzék és annak szintén megtalálja a módját, hogy ebbe a hadjáratba a művelt és tisztességes egész magyar társadalmat is bevonja és az ezáltal folytatandó eljárás irányát és eszközeit tüzetesen megjelölje.

b) Idegélet és polgárosodás.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. év (I. évfolyam) 343-348. lapjain.

Nemrégiben az Északamerikai Egyesült Államok népszámlálási hivatala egy jelentést tett közzé, melyről a North American Review januárius havi számában H. Addington Bruce azt állítja, hogy a tizenkettedik népszámlálás összes közleményei közt egy sincs, mely fontosságra nézve azzal vetekedhetnék. Első pillanatra nem látszik nyugtalanítónak, ha olvassuk, hogy 1903-ban az Unió elmeógyógyintézeteiben 150.151 elmebeteget ápoltak. Hiszen ez, viszonyítva annak most már 80 milliónyi népességéhez, nem tűnik fel soknak. Az említett szerző szerint is azonban más képe van a dolognak, ha meggondoljuk, hogy az elmebetegek száma az elmeógyógyintézetekben az 1890-i felvétel alkalmával az előbbinek felét sem tette, mert csak

74.028 volt, tíz évvel korábban pedig, 1880-ban, alig haladta meg a 40.000-t. Az elég gondosan számba vett tébolyodottak tehát sokkal jobban szaporodtak, mint a népesség. Ennek gyarapodása ugyanis 1880 és 1890 közt 25%, az örülteké 85%, 1890 és 1903 közt pedig a népszaporodás százaléka 30, ellenben az elmebajosoké jóval több mint 100 százalék volt. Az emelkedés meglepte magukat az amerikaikat is és annak beható, gondos, lehetőleg elfogulatlan vizsgálatára bírta őket. Ennek során tekintetbe vették, hogy túlnyomólag a statisztikakészítés gondosságának nem lehet az örültek szaporodását tulajdonítani, mert hiszen az intézeteken kívül élő ilyen szerencsétlenek megszámlálását 1903-ban már meg sem kísérelték, miután az avatatlan számlálóbiztosok nem bírnak azzal a képességgel, hogy az elmebajosokat teljesen megítélhessék, az illetők hozzátartozói pedig nem akarták az elmebajos családtagokat, ha azok rájuk nézve nem veszélyesek, vagy nem nagyon kellemetlenek, azért, hogy ilyeneknek mondják be, szükségtelenül mintegy megbélyegezni. Azonban maga az a tény, hogy az intézetek számának szaporodása (az 1890-i 162-ről 1903-ig 328-ra) szintén 100%-os emelkedést mutat, mindenesetre mellett szól, hogy az összes tébolyodottak általában is nagy mértékben sokasodtak, habár ennél azt természetesen tekintetbe kell venni, hogy a vagyonosodó elemek az intézetekben mind több és több betegeiket ápoltatják nem kis részben azért is, mivel a velük való bánásmód folyton észszerűbbé és emberségesebbé válik. Bruce, aki ezzel a kérdéssel alaposan foglalkozott, az Unió elmebetegeinek számát legalább 200.000-re becsüli. Neki azonban nem szolgál vigaszul az, hogy az Egyesült Államok e részben még mindig jobban állanak, mint a legtöbb angolul beszélő ország, sőt, hogy a helyzet Németországban is valamivel rosszabb. Nem elég vigasz ez neki azzal a minden kétséget kizáró

módon megállapított ténynel szemben, hogy az Unióban az örültek szaporodása hatványozódik. Az adatok minden oldalról történt tanulmányozása után tehát bizonyosnak látszik, hogy az életviszonyok az Észak-amerikai Egyesült Államokban az elmebajok előidézésére különösen alkalmasak. Maguk a népszámlálás ügyeinek kezelésével foglalkozó hivatalnokok is ebben a meggyőződésben vannak. Különösen érdekesek ezeknek arra vonatkozó észleletei, hogy a lakosságnak egyes kategóriáiban e részben minő különbségek mutatkoznak. Dacára annak, hogy az Unióban születettek sokkal vagyonosabbak, mint a bevándoroltak, a külföldön született fehér népesség az elme gyógyító intézetekben aránylagosan is jóval több örültet mutat fel, mint amaz. Midőn ezek közt jobban szétnéztek, akkor meg azt találták, hogy a bevándorolt fehér lakosság közt legjobban állottak a szóbanforgó tekintetben a skandináviaiak, azután a skót, majd az angol, a kanadai, a svájci, a német, a francia és hollandi eredetűek következtek. Legrosszabb arányszámot az írek és, ami bennünket a legjobban kell, hogy érdekeljen, fájdalom – a magyarok mutatnak. Ez utóbbiak közül minden 100.000-re 141 a tébolyodás miatt ápolt eset.

A népszámlálási jelentés szerzői ezt a sorrendet annak tulajdonítják, hogy az amerikai bevándorlottak közül némelyek a saját nemzetük javából, némelyek pedig annak legrosszabb részéből valók. De a jelzett adatok szerint legkedvezőtlenebb arányszámot fel-tüntető egyes nemzetiségek közt olyanok vannak, mint a skót és hollandi, melyek az első nagyobb számú kivándorlót szolgáltatták az Uniónak. Ebből azt következtetik, hogy, mindent összevéve, tehát áll az, hogy ezek a különbségek mégis az amerikai életkörülményeknek az elmebajokra való hajlandósítása mellett szólnak. Ezzel a ténynel ennél fogva számolni akar-

nak és behatóan kutatják, hogy miként lehetne a baj várható továbbterjedésének sikeresen útját állani. Mielőtt erre a vizsgálódásra térnék át, csak néhány megjegyzést akarok arra az adatra tenni, mely a magyarországi eredetű kivándorlók oly szerfölött kedvezőtlen arányszámát mutatja fel. Igen kedvezőtlen ez, mivel nagyon valószínű, hogy amerikai volt honfitársaink elmebetegeinek kisebb része kerül az örültek házába, mint az értelmesebb és vagyonosabb más eredetűeknek. Nem igen lehet tehát kételkedni, hogy viszonyaik a tengerentúl e tekintetben is a legrosszabbak. Ennek magyarázata az amerikaiak szerint egyszerűen az volna, hogy a magyar kivándoroltak a saját fajuknak legrosszabb elemeiből kerülnek ki. Mi tudjuk, hogy ez nem áll, sőt bizonyos, hogy, mindent összevéve, kivándorolt honfitársaink egészben a hazai népesség átlagánál legalább testileg és értelmileg magasabban állanak. És ha mégis oly szomorú helyzetben vannak, mint az alig kifogásolható adatok mutatják, azt másnak kell tulajdonítani. Elsősorban annak, hogy mielőtt az amerikai élet idegbontó forgatagába belekerültek volna, már itthon az életgondok, a rossz bánásmód, saját oktalanságuk, a kivándorlással járó s velük talán az átlagosságnál nagyobb herce-hurcas az ezekkel kapcsolatos, hosszantartó izgalmak által mélyreható módon megviselődtek. Odakinn a legidegenebb elemekül élnek s amennyiben most már vannak is Amerikában nagyobb számmal honfitársaik, azok is velük együtt a kizsákmányoltatásnak az összes ott levő nemzetiségűek közt leginkább ki vannak téve. A munkakör is, melybe jutnak, a legtöbb esetben egészen új és igen megerőltető rájuk nézve. Azokat, akik itthon sem tudtak túrni, akiket talán nem is a nyomor, de a nyereség, a vagyonszerzés ördöge kerített hatalmába, különösen a csak így lehetséges takarékoskodás végett folytatott rosszabb és talán észszerűtlen élet-

mód mellett jelentkező csalódások mélyen lesújthatják. A vállalkozás hagyományával nem dicsekedhető fajokra mindennek együttvéve szükségkép igen romboló hatásúnak kell lenni. Az amerikai magyarok említett szomorú sorsának szerintem ez az igazi magyarázata.

Ami már most az amerikaiaknak a jelentkező baj ellen folytatandó küzdelme lényegét illeti, ez főleg az értelmiség és különösen az újkori polgárosultság követelményeihez való alkalmazkodás fokozására irányuló törekvésben nyilvánul. Bruce különös súlyt fektet arra, hogy az örülteknek és az idegbajosoknak életrevaló ivadékaik nem lehetnek. A neuraszténiások száma pedig ijesztő mértékben nő más országokban is, de különösen az északamerikai Unióban. Ezeket a statisztika ugyan nem tarthatja számon, de az bizonyos, hogy az ottani életküzdelmek nemcsak az óriási és közép-nagyságú városokban, de a gyérlakosságú községekben, sőt a magános farmokon is nagy fokban próbára teszik az idegrendszeret.

Ennek időnap előtti kimerülését ott egyesek különös »amerikai betegségnek« (american disease) nevezték el. Bruce azt kérdi, hogy ki ne látna ismerősei közt többeket, akiken a neuraszténia kétségtelen jelenségei határozottan észlelhetők. Minden utcában, minden szögleten találkozhatni velük és naponként érintkeznek az emberek örültekkel, akik csak furcsáknak, szokatlanoknak tűnnek fel, míg egy reggel a lapokban azt nem olvashatni róluk, hogy a tébolyodás veszedelmes módon tört ki rajtuk. Az elmeorvosok némelyike azt mondja, hogy ez a civilizáció természetes adója a társadalom részéről. De ez nem megoldás, mivel az olyan közműveltség, mely a népesség alaperőit aláassa, valóban kárhozatos lenne. Adjunk inkább azoknak igazat, akik azt állítják, hogy ez a baj a civilizáció követelményeihez való kellő simulás hiányának

tulajdonítható. Ebben már van ugyan sok vigasztaló^ mert oly törekvést kíván, melyet fel lehet és fel kell karolni minden módon. Mások azt állítják, hogy a természetes kiválogatódás is közre fog hatni abban, hogy a jövő nemzedék testileg is jobban bírja el a polgárosult élet terheit és inkább tegyen majd kívánalmainak eleget. De éppen a megterheltség ténye mutatja, hogy ezt az állapotot hány szerencsétlen elpusztuló nemzedéken át, minő áldozatokkal és sok-sok idő multán, mennyi szenvedéssel közelíthetni csak meg – talán. Az egyes felvételek, nevezetesen a katonai sorozások alkalmával szerzett tapasztalatok tudniillik egyelőre általános satnyulást és csenevészést tüntetnek fel még a természetesebb viszonyok közt élő lakosság körében is.

Oda kell tehát mindenáron törekedni, hogy az egymásra következő nemzedékek folyton képebbé váljanak a fokozódó polgárosultság öregbedő terheinek és megpróbáltatásainak elviselésére. De vájjon ez lehetséges-e? Bruce nagyon érdekes választ ad erre a kérdésre. Ha az emberi szellem fejlődésének végső határát már elérte volna, akkor ez, szerinte, nem lenne remélhető. De az újabb időben megállapított többrendbeli tény arról tanúskodik, hogy ennek éppen az ellenkezője áll. Azok szerint a tények szerint az emberi szervezetben eddig nem is sejtett erők rejlenek. Korábban nem ismert folyamatok és képességek vannak bennünk, melyek a lélektani bűvárlatok és a pszichopatológiai kísérletek s tanulmányok során derültek ki. Nem akar ezek részleteibe belebonyolódni, csak a hipnózis tünetényeire és arra utal, hogy ennek máris minő gyógyító erejét ismerték fel. De az idegélet tanulmányozása általában sok oly segédeszköz rendszeres használatának nagyon kedvező befolyását tüntette ki, melyre eddig nem nagy súlyt fektettünk. Pierre Janet, Boris Sidis és Morton Prince nyomán kimutatni igyek-

szik, hogy az idegen akaratnak a lelki életre való hatása mily óriási nemcsak az idegbetegségek gyógyításának, hanem egész testi és nem testi valónk erősítésének szempontjából is. Idejében alkalmazva, a már eddigi felfedezések tanulságai tehát igen sok jót tehetnek. De valónk tudatos töredéke a nem tudatos nagyobb valónknak ma még csak kisebb részéből áll.

Tehát a magasabbrendű polgárosultság valószínűleg meg fogja hozni ama módokat és eljárásokat, melyek az ő követelményeihez való észszerűbb és eredményesebb alkalmazkodást lehetővé teszik. Bruce mindenekelőtt a pszicho-patológiai tanulságoknak minél szélesebb körben való terjesztését sürgeti. Egyetértek vele abban, hogy ha ez sok pénzbe fog is kerülni, nem lesz hiábavaló áldozat, mert a gyengült idegek lehető helyreállítása és általában az idegerő fokozása napjainkban, midőn az emberi termelőerőfeszítés mindinkább idegmunkává lesz, mely mellett az izommunka folyton hátrább szorul, jutalmazóbb módon nem ruházhatja be tőkét, mint ha finomuló munkarejét idejében minél inkább fokozza.

Mi azonban nem tartunk még ott, hogy reánk nézve a pszicho-patológiának minél szélesebb körben való népszerű előadása lenne a nem csupán kétségkívül hasznos, de a legelsőbbrendű segédeszköze népességünk ereje lehető kímélésének és megóvásának. Sokkal egyszerűbb és kevésbé költséges módokat és eljárásokat ajánlhat a már kellőleg kifejlesztett társadalmi politika és erkölcsan. Azok tanításai iránt kell a fogékonyságot terjesztenünk és elsősorban a magasabb társadalmi kötelességérzetet fejlesztenünk.

c) Jutalom a szociális érdemnek.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1912. év (V. évfolyam) 658-660. lapjain.

Premio al merito social. Ezen cím alatt számol be a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület idei zürichi nagygyűlésének a spanyol szekció a maga tevékenységének egy tényéről, melyre, úgy látszik, nagy súlyt helyez. Az altruisztikus érzés egy megnyilatkozásában részes egyének számára társadalmi és királyi kitüntetést eszközölt ki.

Az eset és az annak feltüntetésében megnyilatkozó felfogás oly jellemző, hogy legcélszerűbbnek tartom, a spanyol eredeti jelentésből az ide vonatkozó részt szó szerinti fordításban, illetve bő kivonatban adni.

Rettenetes szerencsétlenség történt a Güell-cég Santa Colomai (katalóniai) posztó- és bársonygyárában. Egy Campderras nevű gyermekmunkás 1905. évi február 23-án oly tartályba esett, amely tele volt igen magas hőfokra melegített festőanyag-folyadékkal. Lábai csak néhány pillanatig voltak a maró és forró lében, de aminek folytán mégis igen súlyos égési sebeket kapott. A telep orvosának első segélye után a beteget a Szent Szív kórházba vitték, ahol annak orvosi kara rögtön gondozásába vette. A gyártelep lelkésze, D. Gaspar Vilarrubias is csakhamar meglátogatta, midőn arról értesült, hogy a szerencsétlen fiúnak mind a két lábát nyomban amputálni kell. Mélyen meghatotta ennek hallása a lelkészt. De eszébe jutott, hogy hasonló esetről ő már hallott, midőn egy lelkész a saját bőrének felajánlásával a beteget megmentette. Ő is késznek jelentkezett ez áldozatra, remélvén, hogy a munkástársai közül is fognak akadni, akik példáját követik.

A kórházi főorvos a meglepetés és öröm vegyülékével fogadta el ez ajánlatot, mire a pap következőleg járt el:

Összehívta a gyár munkásait egy nagy terembe, ahová szavára 400 festőmunkás jelent meg. Előadta nekik az esetet és annak azt a következményét, mely múlhatatlanná tette a veszélyes kettős amputációt, melyet a tudomány szerint csak egészséges epidermisnek transzplántálása által lehetne elkerülni, ami által valószínű lenne a szegény fiú életének és testi épségének megmentése. Tudtukra adta az ő ajánlatát is. Ennek hallatára a munkások közül sokan a szavakon és példán megindulván, rögtön hasonló ajánlatra határozták el magukat. A lelkész azonban annak újból való meggondolására szólította fel őket, mondván: Eredjetekek naza, a férjek feleségeiket, az ifjak szüleiket kérdezzék meg és holnap azok, akik elég erőseknek érzik magukat és elhatározásuknál megmaradnak, jöjjenek el, hogy neveiket beírassák. Másnap 43-an jelentkeztek, köztük a vállalkozó két fia, akik közül az egyik igazgatója, a másik főintézője (gerente) volt a vállalatnak. Az erre következő napon, miután misét hallgattak, az Úr felmutatásának malasztjában s a lelkésznek, plébánosnak és most bajtársnak, megható prédikációjában részesültek volna, azokat operálni kellett, a kórház színhelyére, Barcellonába utaztak. A Szent Szív kórházban a két Güell testvér várta őket. A műtétnél sok orvos és orvostani hallgató is jelen volt. A tudósítás szerint, midőn már a testek meztelenítve és meg voltak állapítva a helyek, melyeket operálni kellett, az elsőség felett a lelkész és a két Güell testvér között versengés keletkezett. Az intéző azon az alapon, hogy a vállalatnak ő a vezetője, magának követelte az elsőséget s a műtőasztalra vetette magát, hogy a rettenetes kést kezelőnek rendelkezésére álljon. De a műtőorvos, bizonyára azért, hogy a nagy áldozatot

elhárítsa tőle, észrevevén, hogy nem régen újból oltatta magát, kijelentette, hogy ezen körülmény folytán nem operálható meg. De Don Claudio Güell, az intéző, meg lévén győződve arról, hogy az ő bőre is használható, azt kívánta, hogy operáltassék meg. Egyébiránt akár használhatnák azt, akár nem, kijelentette, hogy az asztalról addig nem kél fel, míg a kijelölt bőrrészt testéről le nem vágják és pedig azért, nehogy valaki az ő ajánkozásának komolyságában kételkedhessek, tudniillik, hogy ő azt csak azért tette, mert tudta, hogy nem fogják elfogadni. »Vegyék le a bőrömet, mondotta, ha a szegény fiú részére nem is lesz felhasználható.« Ez csakugyan megtörtént. Utána fivére, majd a lelkész következtek.

A műtétet mindezekon kloroform használata és érzéketlenítés nélkül hajtották végre. Az orvosok azt állítják, hogy ez az operáció fájdalmasabb, mint a lábnak levágása érzéketlenítés nélkül, mert ez esetben a vágóeszköz csakhamar áthalad az érzékeny epidermisen, rögtön kevésbé érző részekbe hatolván, holott a leírt operációnál a kés mindig a legérzőbb részekben mozog. Csodálatos volt a felmagasztaltság, melyben ezek az emberek a műtőasztalon elhelyezkedtek és az az egyforma türelem, mellyel a kínos műtétet elszenvedték. Versenyeztek a heroizmusban; mindnyájukban megvolt a kellő erény ez áldozathoz és az Isten mindnyájuknak megadta az erőt annak meghozatalához.

Hogy a gyógyulást teljessé tegyék a fiúnál, valamivel később még tizet kellett így megoperálni. Ezek is époly csodás odaadással és felebaráti szeretettel hajtották magukon végre az operációt, mint az előbbieik. Két hónappal később a lelkész pótlólag is vágott magán, mert még valamelyes emberbőrre szükség mutatkozott. Ekkor különben más lelkészek is felajánlották magukat. Egy öreg papot korára való tekin-

tettel az orvos visszautasított, ami őt nagyon elszomorította.

A sebek, melyeket operáltjainkon vágtak, elég nagyok voltak. Hiszen a szegény fiú két lábát térdtől fogva be kellett borítani. A testről levett bőr összezugorodik, viszont a bőrtelenítés által okozott seb nagyobb lesz. A sebek eredetileg 15-20 centiméter hosszúak és 7 centiméter szélesek voltak. A bőrlevonás az illetők jobboldalán a bordák felett történt.

Egy évvel az első operáció után a fiú felkelt és a munkástelep úrnapi menetében részt vett. Neki adták ez alkalommal a főzészlót, de mivel maga meg nem emelhetette azt, közvetlen közelben kísérte, zsinageit pedig felváltva azok fogták, akik felgyógyulásához hozzájárultak.

A jelentés ezután közli azok neveit, akiket tényleg megoperáltak, továbbá külön azokét is, akik felajánlották magukat, de valósággal nem operáltattak meg. Végül elmondja a jelentés, hogy ezt a történeti nevezetességűnek mondható tény, mely a társadalmi abnegációnak, a lemondásnak oly példás esete, sokáig hivatalos kitüntetésben nem részesítették. De a törvényes munkásvédelem spanyol egyesülete azt felkarolta és ennek tulajdonítható, hogy nemcsak társadalmi alakulatok nagy elismerést szavaztak meg az operációban tetteleg és szenvedőleg résztvetteknek, hanem a király és a pápa figyelme is felhívatott reájuk és valamennyiüknek fényes erkölcsi jutalmat adtak.

Ezt a jelentést tette a spanyol szekció. Mutatja maga ez, hogy a népek világ- és életfelfogása az altruizmus érvényesülésénél mily különböző módon nyilvánul meg. Míg az angol vagy északamerikai nép például nagy pénzáldozatokra hajlandó, sokszor ingyenes szolgáltatásokat is tesz önként, erre a spanyol

szegénysége és tevéketlensége mellett képtelen. De íme, vallásos ihlete vagy rajongása mily áldozatokra tudja azt hangolni, melyre viszont más, az életet a maga teljességében élvezni kívánó népek fiai alig szánják el magukat. A szociális politikában is fontos tényező a néplélektan, melyet csak a közhasznú irányzatok kárával lehet mellőzni. Ez nekem régi meggyőződés. Az altruizmus egyes népeknél és korszakokban különféle alakban nyilvánul, de mondhatni, hogy ha nem is visszaesések nélkül, a helyes úton haladó közművelődéssel az lépést tart. A spanyoloknak ez a vallásos jellegű altruizmusa az inkvizícióban nyilvánulttal szemben bizonyára óriási haladást jelez.

d) A leánykereskedés elleni nemzetközi védelem.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1909. év (II. évfolyam) 884-888. lapjain.

A művelt országok társadalmi elfajulásainak folytonos szaporodásával és öregbedésével lépést tart azok lehető megelőzésének és gyógyításának igazán tiszteletet érdemlő igyekezete is. Ha e bajok azután a nemzetköziség jellegével bírnak, akkor a társadalmak kellő érzékkel bíró elemei az egyes országok határain túlterjedő szövetségbe sietnek lépni egymással. Ez eleinte állandó szervezet nélkül koronkint, később pedig egyetemes szervezkedés útján rendszeresen történik. Egy nemzetközi összeövetelről és egy nagy nemzetközi intézményről kívánok ez alkalommal megemlékezni, melyek mindegyike fővárosunkban és pedig csak a múlt hetek folyama alatt adott életjelt magáról.

A szegényletes leánykereskedés oly mérveket öltött már világszerte, hogy annak a társadalmak legszentebb érdekeit veszélyeztető kinövésai ellen, mint a legtöbb nyugati és középeurópai államban, nálunk is alakult

újabbán egy külön egyesület, mely ebbeli érdekeinket nemcsak az ország területén, hanem ott, ahonnan azokat most a legnagyobb veszély fenyegeti, a külföldön is megvédeni törekszik. Ennek az egyesületnek meghívására jött el hozzánk az angol egyesület ősz titkára, Mr. Coote és tartott a leánykereskedés ellen egy oly beszédet, mely tapintatos kímélete dacára valóságos philippika volt az ügy és különösen a mi erélyesebb közreműködésünk érdekében. Október hó 14-én a nevezett magyar egyesület az ő meghallgatása végett Székesfehérvár ékesszavú püspökének elnöklése mellett gyűlést hívott egybe, melynek a leánykereskedés elleni küzdelem ügyének mai állásáról szóló jelentés is napirendjére volt tűzve. Nem e gyűlésnek a napilapokban is olvashatott lefolyásáról kívánok én későn beszámolni, hanem azokat az alapeszméket akarom szóvátenni, melyek az egész mozgalom vezetőgondolatait képezik. Az önfenntartással csaknem egyenlő erejű fajfenntartási ösztön számtalan téves lépésre és bűnre ragadja az emberiséget. E hatalmas ösztön érvényesülésének szabályozása próbára teszi az emberi bölcseséget. Annak hiányai és hibái valószínűleg mindig lesznek, de technikailag minél műveltebb a társadalom, ezek annál nagyobb visszaélésekké fajulhatnak. Valóságos fehér rabszolgakereskedés kapott lábra napjainkban, mely jól jövedelmez, ezért a legnagyobb büntetések kockázatával is vakmerően szembeszáll. A társadalom legaljasabb elemeit a nagy haszon egyébként könnyű megszerzése kecsegteti. Mindig van, ha nem itthon, de világszerte, aki árúikat megveszi, mivel a magyarországi nagy fajkeveredés hazánkat az emberi és különösen a női szépség termékeny talajává tette. Ez az árú, melynek más világrészekben is kedvelt jegye a »hungara«, fájdalom, mindig is kapható, két okból. Először, mivel – magunk közt elmondhatjuk – a mai társadalmi lazább felfogást fiatal leányaink egy

jó része sem utasítja el magától. Másodszor, mivel a társadalom a jobb elemeket sem tudja a tévedések egyik legborzasztóbbikának útjától visszatartani!

Ezért történt az, hogy sok más irány mellett ebben is rossz hírünk keletkezett világszerte. Pedig korántsem vagyunk oly rosszak, mint hírünk. Nem igaz, hogy a nemi erkölcstelenség nálunk lényegesen nagyobb lenne, mint másutt és nem igaz, hogy semmi sem történt volna annak korlátozása érdekében, főleg az állam részéről. Mindkét irányban a kulturális gőg mai öntelt, de elég hibával is telt matadorai, a németek vádoltak be bennünket a művelt világ előtt a jövő évben tartandó madridi leánykereskedési kongresszust ez ősz elején előkészíteni hivatott bécsi nemzetközi értekezleten. Szerencsére a magyar állam és társadalom kellően volt ott képviselve s az igaztalan rágalmakat és igazságtalan lealázó következtetéseket jórészt megfelelő határok közé szoríthatták vissza. Hölgyek és urak megállapították részünkről, hogy a leánykereskedésre vonatkozó büntetőjogi rendelkezések a korábbi nemzetközi megállapodásokhoz képest idejében szigorítottak. Igaz, hogy külön hivatalt, bürot a leánykereskedés hivatalos ellenőrzésére nem létesítettünk, mint a többi államok és ennél fogva azokkal e célból elég hatályosan nem működhattunk közre. De azért rendészeti közegeink fokozott tevékenységet fejtenek ki ez irányban. A leánykereskedőket nagy számmal kerítik kézre és különösen a határrendőri állomások felállítása óta igen sok vakmerő kísérletnek állják útját. Megállapították azt is, hogy mióta a kivándorlás ellenőrzése céljából újabb idevágó törvényeink értelmében az útleveleket jobban kezelik, hogy a »hungara« neve alatt a tengereken túl is forgalomba hozott árúk eredete nem is túlnyomólag magyar, hanem oláh, szerb, horvát és balkáni. Adatokkal bizonyítván ezt be, a nemzetközi értekezlet kénytelen

volt kimondani, hogy Magyarország kivéti azon államok sorából, melyek a leánykereskedés forrásainak nevével bélyegeztettek meg.

Mr. Coote, úgylátszik, már tekintettel erre mondta, hogy tiltakozni kell azok büne ellen, akik kiskorúak testét, lelkét aljas önzésből megrontják. Ez a tiltakozás különösen fogékony szívekre fog találni Magyarországon, amely nemcsak a közszabadságnak, hanem az egyéni szabadságnak is klasszikus földje. Nem állítja, hogy a veszély éppen itt nagyobb, mint másutt, bár a magyar nők méltán magasztalt szépsége könnyen érhetővé teszi, hogy ez a baj itt is nagyon elharapódzott. Régebben a hódító ellenség vitte szomorú rabságba a szép magyar asszonyokat; ma lelketlen kufárok viszik ki a magyar leányokat idegen földre erkölcsi rabszolgaságba. Ígérik nekik biztos állást, kényelmes megélhetést, tisztességes keresetet és romlásba viszik őket. Ismételve hangoztatja, hogy ez a veszelem nem speciális magyar baj; világszerte felismerték annak fenyegető voltát. Nemzetközi szervek alakultak hathatós leküzdésére, de ezek csak a nemzeti szervek vállvetett munkájával érhetnek célra. Bizalommal fordult a magyar lelkesedéshez, amely meg fogja teremteni itt is a megfelelő közegeket. E várakozás, úgylátszik, nem lesz hiú, mert az említett nagy gyülekezet előkelő tagjai a hallottak fontosságának tudatától voltak áthatva, és mert át kellett annak elsőrendű jelentőségét is érezniök, hogy nemzetünknek jó hírneve nem az utolsó közkinccs, melynek megőrzéséért azt a csekély áldozatot pénzben, de főleg tevékenységben, mely nélkül a lelkesedés mitsem ér, valóban érdemes meghozni.

Mindjárt meg is tudhatták a jelen voltak, hogy mi a teendőjük. A magyar egyesületet a leánykereskedés ellen támogatniok kell s annak megbízásait el kell fogadni. Lépjenek összeköttetésbe a művelt világ

társadalmi hasoncélú központjaival s a kormányt és törvényhozást sarkalják, hogy ezek a maguk részéről is mindent megtegyenek, ami a társadalmi cselekvőséget igazán hatályossá és sikeressé alakíthatja. De készülni kell a most már ötödik, a madridi nemzetközi leánykereskedés elleni kongresszusra is, mely a jövő évben tartatik meg, hogy ott nemzetünk a világ színe előtt mindenkép tisztességesen megállhassa helyét. De ez sok munkát kíván. Nem is elég csupán törvényhozási vagy hatósági intézkedéseket tenni, hanem a magyar társadalomnak is kitartó és szeretetteljes munkásságra kell elhatároznia magát. És ez az a pont, ahol a leggyengébbek vagyunk. Meggyőződhattünk erről a szóbanlevő összejevetel után két nappal később, midőn az »Union Internationale des Amies de la Jeune Fille« két központi kiküldötte: a neuchateli központi nemzetközi iroda alelnöknője és a svájci osztály tiszteletbeli elnöknője jártak nálunk, hogy intézményeikkel alaposabban megismertessenek minket és a hathatósabb közreműködésre szólítsák fel jobbjainkat.

Ennek a nemzetközi egyesületnek feladata, hogy az annyi kísértésnek, csábnak és mindenféle társadalmi és forgalmi veszélynek kitett fiatal leányokat az erkölcsi védőkészülékek és intézmények egész rendszerével vegye körül – nemzetiségi, felekezeti és foglalkozási különbség nélkül. Annak minden oly hölgy tagja lehet és működésében részt vehet, aki a nemzet jövőjének egyik zálogát, a leány világ erkölcsi javát óhajtja és azt előmozdítani is kész. Az ilyenekből alakult az egyesület, melynek minden művelt országban már is több mint 12.000 tagja van, akik a fiatal leányok iránti szeretetből azok erkölcsi tisztaságát fontos, elsőrendű, nagy társadalmi célnak tekintik. Hat nemzeti bizottsága van, amelyek 1882-től 1906-ig alakultak. A német nemzeti bizottságnak 6525, a svájcinak 1952, a franciának 1580, a németalföldinek 800, az olasznak

449, az angolnak 129 tagja van. Nálunk még ilyen bizottság nem alakult s azok száma, akik beiratkoztak, sem több 27-nél. Pedig fiatal leányaink világszerte való megvédésének egy oly hatalmas társadalmi hálózatával van itt dolgunk, melyhez nem csatlakozni igen nagy hiba lenne. Hiszen az említett 12.000 tag 46 országnak 3500 különböző forgalmas helyén folytat odaadó és sikeres tevékenységet, hogy az idegenbe elvetődött fiatal leányok gyámolói, az illető országok hatóságainál és társadalmi szerveinél közbenjárói, szószólói, tettel és tanáccsal minden irányban támogatói legyenek. Evégből őket a tagok névjegyzékével, jó és hasznos intelmeket magukban foglaló könyvecskékkal, a leányotthonok lakcímeivel látják el, hogy azok az élet minden . körülményei közt hathatós segedelemért fordulhassanak az egyesület közvetlen jótékony befolyásához. Gondoskodik elhelyezésükről is, továbbá a vasutakon, azok állomásain, munkásságuk közben és munkanélküliségük ideje alatt folyton védőszárnyai alatt tartja őket.

Ma midőn mind több és több jó család gonddal nevelt leányai kénytelenek a kereső munkára a házon és igen gyakran a hazán kívül is vállalkozni, az ily szervezet áldásos volta kézzelfoghatóan világos. Gyönyörű eredmények szólnak megokoltsága mellett. A tarsias és emberies nemzeti közműveltségnek és annak révén a nemzetközi érintkezésnek az ily alakulatok valósággal legremekőbb virágai közé tartoznak. Nálunk az ilyenek becsét már szélesebb körökben fel tudták fogni. Nem is szükséges e részben magunknak újat alkotnunk. Teljesen elég, ha azokhoz csatlakozunk, akik, midőn saját érdekeiket szolgálják azzal, ha szervezetüket hozzánk is kiterjesztik, bennünket egyúttal minden előnyeinek egész teljességével megkínálnak. Az ilyen nemzetköziséget nem lehet elég melegen ajánlani.

e) A Magyar Társadalomtudományi Egyesület
»Szabad Iskolája«.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1909. év (II. évfolyam)
888-891. lapjain.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület »Szabad Iskolájá«-nak 1909-ben volt az ünnepélyes megnyitása. Az egyesületet ez alkalommal üdvözölte gróf Károlyi Mihály akkor még hazafias hangon az Országos Közművelődési Tanács nevében, Berzeviczy Albert a Szabad Lyceum, Molnár Viktor az Uránia Magyar Tudományos Egyesület nevében. Az ünnepélyt e munka szerzője a következő beszéddel vezette be.

Midőn a meghívásunkra szíves készséggel megjelent tisztelt közönséget a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nevében melegen üdvözölni van szerencsém, érzem, hogy ennek a farsztó idekérésnek különösebb megokolásával is tartozom. Napjaink különféle divatos kezdeményezései közé tartozik az iskolánkívüli oktatásnak boldog-boldogtalan részéről való felkarolása. Ennek a törekvésnek jogosult, sőt örvendetes voltát nem akarom kétségbevonni, de csak akkor, ha azok igazán illetékes köröktől és nem célzatos szándékból indulnak ki. A közönségnek ma már minden irányban annyi csupán rendszeres oktatás és tanulás útján megszerezhető ismeretre van szüksége, hogy csak természetes, ha azok, akik ezt belátták és a jelentkező szükségét kielégíteni hivatottak, hozzálátnak nemes feladataik teljesítéséhez. De az iskolánkívüli oktatáshoz, hogy az sikeres legyen, nemcsak megfelelő alapot, hanem célszerű szervezés is kívánatik. Ez utóbbi pedig azt kívánja, hogy az egynemű feladatok a jelentkező szükségek mérvéhez képest talán többé-kevésbé széles körben, de egyúttal tudatosan egységes eljárással oldassanak meg. Nincs nagyobb hiba, mintha a létező ügyis korlátolt mértékű társadalmi erők, habár azonos cél elérésére valók, szétforgácsoltatnak és a különféle kezdeményezők néha csakugyan beteges becsvágyának

kielégítését vannak hivatva leginkább kielégíteni. így azután ahelyett, hogy a már létező szervezeteket támogatnák és azok működését hatályosbítanák, a becses erők könnyelmű és káros pazarlására vezetnek. Jelenleg az én kötelességem a Magyar Társadalomtudományi Egyesületet az ilyen eljárást méltán érő és irányában felmerülhető vádtól néhány fontos szempontnak, melyek azt Szabad Iskolája rendszeresítésénél vezették, kiemelése által megvédelmezni.

Korunk e mélyreható társadalmi eszmemozgalmak és küzdelmek időszaka. Művelt világszerte felismerték annak fontosságát, hogy miután a természettudományok felfedezéseinek a műszakra való alkalmazása folytonos roppant haladást tüntet fel, az emberi társadalom életének jelenségei körében is mutatkozó törvényszerűségek a valósághoz híven minél szabatosabb fogalmazásban állapíttassanak meg és azok gyakorlati követelményeihez mindjobban alkalmazkodjék az érdekelt közönség. Az e részben való haladás ma már nem csupán az igaz jó és szép kultuszának jelentőségével bír, hanem egyfelől a természettudományi és technikai vívmányok gyors fejlődése, másfelől pedig a társadalmi tudományok lassú haladása következtében előállott aránytalanság eltüntetése napjainkra a mielőbb megoldandó életérdekű kérdések súlyával nehezedik.

A társadalomtannak elfogulatlan művelésére s a tanulságainak megfelelő igazán magyar társadalmi politika propagálására alakult »Magyar Társadalomtudományi Egyesületinek ezeknél fogva, ha hivatásának meg akart felelni, nem lehetett megelégedni azzal, hogy célját szolgáló tudományos folyóiratot szerkesztet, hogy mindenféle szakmába vágó elméleti és gyakorlati fölolvadásokat, vitákat és szaktanácskozmányokat tartat, hanem okvetlenül kellett, hogy a már teljesen tisztázott és megállapodott társadalomtudományi ismer-

reteket a rendszeres oktatás révén is terjeszteni igyekezzék. Erre társadalmunk legalkalmasabb rétegeként elsősorban a főiskolai ifjúságot kellett felismernünk, mely az új eszmék megértésére és befogadására egyaránt kedvező életkornak örvend. Az már eljutott oda, hogy a társadalmi problémákat a maguk nagyságában kellőleg méltatni képes, de nézetei és világfelfogása még nem csontosodtak meg annyira, hogy megfelelő felvilágosítás nyomán ezek módosítására ne lenne hajlandó. Ehhez az általános tapasztalathoz járult még egy más tekintet is, melyre szintén figyelemmel kellett lennünk, az tudniillik, hogy ezt az ifjúságot nem minden irányban hivatott elemek sokszor egyoldalúan, sőt egyenest célzatosan nemzeti egyenletes fejlődésünk és fokozatos haladásunk feltételeivel nem mindig számolva, törekszenek befolyásolni, sőt teljesen hatalmukba keríteni.

Kétszeres kötelességünk volt tehát, mindent elkövetni, hogy hazánk reményének s jövője legbecsesebb zálogának, a főiskolai ifjúságnak módot adhassunk arra, hogy az általános emberi s a magyar nemzeti fokozatos haladás útjainak párhuzamos voltáról főiskolai színvonalon tartandó tudományos előadások útján alaposan meggyőződhessek. Azonban ott, hogy az ilyen szociális tanfolyamokat csupán az ország szívében s csakis főiskolai hallgatónak rendezzük, az elsőnek remélt sikerei után természetesen nem állhatunk meg. El kell mennünk majd később, ha elegendő támogatásban részesülünk, hazánk valamennyi kulturális központjába és egyetemi szintájú előadási sorozatokat kell rendeznünk együttesen főiskolai ifjaknak és mindazoknak, akik az ő műveltségüknek megfelelő társadalmi képzettséget akarnak szerezni maguknak.

A magyar társadalom mindazon elemeinek, akik hivatottak a nemzet szélesebb rétegeivel hivatásszerűen közvetlenül érintkezni, valóban szociális felfogás

s mélyebb társadalmi belátás által kell áthatva lenni. A társadalmi munka fő- és különböző fokozatú alvezéreit kell e tanfolyamoknak képezni és képesíteni arra, hogy magasabbrendű természetes, de túlnyomólag erkölcsi jellegű kötelességeiknek is eleget tudjanak tenni. E nemzet osztályai máris nagyon elidegenedtek egymástól. Ha a közeledés útjait nem egyengetjük számukra, sőt, ami szintén megtörténik, azoknak még egymás ellen való tüzelését is tovább tűrjük, akkor ennek a hányatott, ezer sebből vérző nemzetnek rétegei ahelyett, hogy támogatnák, elősegítenék és boldogítanák egymást, ádáz, halálos ellenségekként fognak egymással szembe helyezkedni. Íme, ezt a romlást nem akarjuk mi összetett kezekkel tovább nézni, hanem tőlünk telhető minden erőfeszítéssel ez elfajulások ellen dolgozunk s egyfelől védekezni, másfelől a nemzeti összhang s a nemzeti egyetemlegesség kialakulásán kívánunk odaadással munkálkodni. Társadalmi erőket, társadalmi támogatást kerestünk, hogy hathatós társadalmi kettős: tudniillik irodalmi és didaktikai munkát legyünk képesek végezni.

Bizalommal kértük jelen igénytelen megnyitó ünnepélyünkre is azon kiváló és érdemes férfiak megtisztelő megjelenését, akik a társadalmi kulturális eszmemozgmakat és a társadalmi oktatás érdekeit oly méltóan képviselő régibb alakulatok élén állanak. Meg akartuk nekik személyesen és szívünk szerint mondani, hogy az ő nagybecsű vállalkozásaiknak semmiképp sem akarunk nem ellenfelet, de még versenytársat sem teremteni, hanem oly tanfolyammal kívánunk az övéik soraiba lépni, mely azokat is csak előmozdítani, gyarapítani és sikeresíteni lehet alkalmas. Midőn ezt most nekik tisztelettel bejelentem, azt a mélyen érzett kötelességszerű hazafias kérelmet vagyok bátor a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nevében intézni hozzájuk, hogy ennek önzetlen

és, mint hinni szeretem, az ő meggyőződésük szerint is hézagpótló és múlhatatlanul szükséges törekvéseit hathatós támogatásukban és tovább is minden ezirányú becses jóakaratukban részesíteni méltóztassanak.

f) A nemzetközi Semmelweis=díj.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1911. év (IV. évfolyam)
154-156. lapjain.

Mint az egyén a társadalomban, úgy a nemzet az emberiség nagy kötelékében mindjárt, amint igazán öntudatra ébred s önbecset átérzi, szintén érvényesülni kíván. Jól esik minden bármily bölcs, de ép emberi érzésű egyénnek, ha közbecsülés tárgya. Ez az elismeretésre való törekvés társas természetünkben gyökeredzik és csíráját már az apró gyermekekben feltekinthetjük.

Nem egyszerű hivalkodás tehát, ha nálunk is mind többen akadnak, akik a magyar nemzetnek jó hírét állandóan terjeszteni kívánják a nagyvilágban, mely alatt a művelt nemzetek társaságát kell érteni. Ennek pedig a kis nemzetek csak akkor imponálnak, ha a magasabb kultúra mezején tettek az emberi nemnek maradandó becsű szolgálatokat. Boldog a nemzet, melynek oly fiai vannak, akik révén kiválóságáról tehet tanúbizonyságot és beszámíthatlan, elítélendő az a társadalom, mely az ilyen életérdekű előnyöket fel nem használja. A közbecsülés ugyanis a nagy nemzetekre nézve is elsőrendű fontossággal bír, a kis nemzetekre nézve pedig az határozottan létkérdés.

Az újabb időben nem egy oly kiváló hazánkfi volt, aki a világ előtt is becsületünkre vált. Bolyai János matematikusunk nagyságát elismerik ma már mindenütt, azért eléggé nem dicsérhető elhatározása volt a Magyar Tudományos Akadémiának, hogy neki

s atyjának és első mesterének, Bolyai Farkasnak emlékére születése századik évfordulója alkalmából oly nemzetközi jutalmazást rendszeresített, melynek 10.000 koronára rúgó díját először 1905-ben, másodszor 1910-ben adta ki és azután minden ötödik évben az időközben bárhol és bármely nyelven megjelent legkiválóbb matematikai vizsgálat szerzőjét, tekintetbe véve az illetőnek előbbi tudományos működését is, ilyen jutalomban részesíti és éremmel tünteti ki, melynek egyik oldalát a Magyar Tudományos Akadémia és Budapest képe, másik oldalát pedig magyar felirat díszíti. A jutalom odaítélése az Akadémia illetékes osztályának két belső és két külső tagjából és ezek által választott elnökből álló, Budapesten egybegyűlt bizottsága által szerkesztett indokolt javaslat alapján történik. A külső tagok útiköltségeit és tiszteletdíjait is megfelelő összegben az Akadémia adja. így azután a magyar tudományosság és vele kulturai képességünk is koronként nagyon széles körben a kultúrának éppen csúcsein igen kedvező körülmények közt folyamatosan szóba kerül. Ezt a példát tartotta szemei előtt egy kitűnő tudósunk, Pertik Ottó, a budapesti egyetemen a kórbonctan nagynevű tanára, midőn a budapesti orvosi kaszinó január hó 24-én tartott ünneplő estélyen Semmelweis tudományos méltatása során az ő halhatatlan érdemeinek is ilyenmű megörökítését javasolta. Semmelweis érdemei, melyeket a gyermekágyi láz pusztító hatásának gátat vető öntudatos tudományos felfedezéseivel szerzett és amelyeket ma már világszerte elismernek, oly nagyok, hogy azok révén a magyar nemzet is, melynek hú tagja volt, a szellemi úttörés dicsőségében részesülhet. Ez érdemek elismerése közben Pertik Ottó, nagyrabecsült tagtársunk, valóságos művelődéstörténeti korszakot festett meg, melyben az emberi gyarlóságok: az elfogultság, irigység és tudományos gőg árnyékos részei mellett a legille-

tékesebbektől jövő hálás elismerés és kegyelet lélekemelő fényes rajzát is adja.

Nem kisebb férfiú, mint Hebra volt az első, aki Semmelweist második Jennernek nevezte. A mély belátással, orvosi olvasottsággal és tudományos tapasztalattal rendelkező szaktudós alapos és biztos ítéletével mutatja ki Pertik Ottó azt a kimagasló helyet, amely Semmelweis nevét az emberiség nagy jóltevőinek díszes listájában megilleti. Semmelweis korát meghaladta és alapos megfigyelései, éles esze és nagy emberszeretete képesítették őt arra, hogy a tudomány egy csak később megtaposott tartományának közepébe roppant vízváltáson felülemelkedve, mintegy intuíciójának repülőgépén egyetlen ugrással lépett be, mielőtt az orvostudománynak mostani kóroktani, etiológiai korszaka Pasteur, Koch és sok mások fáradozásai nyomán fokozatosan bekövetkezett volna. Pasteur azonban csak 1857-ben kezdte az erjedést tanulmányozni, ami által az orvosi gondolkodás teljes átalakulásának alapjait rakta le. De 1867-ig már megalapította az erjedések vitalisztikus új tanát. Az ő személyében teljessé vált be Robert Boyle nagy angol fizikus XVII. századbeli jóslata, hogy a fertőző betegségek lényegét az fogja megmagyarázni, aki az erjedések titkát fejt meg. A bakteriológia rohamos fejlődése azonban egy ponton megakadt. Haladása Koch Róbert kutatásaival indult meg újból. Így lett ezen egymást felváltó két külön természetű tudományos lángész összeműködése a tudománynak nagy áldása.

Semmelweis már 1847-ben hirdetni kezdett tételei, a tudomány mai álláspontjáról megítélve is megállják helyüket, de tanításainak főérdemét ő maga is abban látta, hogy a gyermekági láz iránti felállított tételeit az azokhoz fűzött profilaktikus rendszabályok útján az életben is megvalósítsa. Egész nemzedékek köszönik lételüket neki, aki az igazság birtokában az ezzel és

vele szemben nyilvánult félreismertetés miatt valóságos martiriumot, vértanúságot szenvedett. A világ tudománya ma igazságot szolgáltat neki; működésének színterén, székesfővárosunkban nemzetközi adakozásból díszes emlékszobrot állított részére. Itt az ideje, hogy a magyar nemzet is megtegye vele szemben kötelességét, midőn – a Pertik Ottó javaslatát elfogadva – egyúttal önmagát is világszerte megbecsülni valóban ritkán kínálkozó kedvező alkalma nyílik.

g) A postatakarékpénztár mint szociális intézmény.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1911. év (IV. évfolyam)
156-158. lapjain.

Különös érzés fogott el, midőn a m. kir. postatakarékpénztár felállításának negyedszázados ünnepségén folyó évi februárus 2-án a Magyar Társadalomtudományi Egyesület képviselőjében az igazgatóság meghívása folytán részt vettem. Éppen huszonöt éve működik ez az elsőrendű állami pénz- és fizetésforgalmi nagy intézet, amelynek törvényhozási előkészítése alkalmával kifejlődött képviselőházi vitájában közel huszonhat évvel ezelőtt magam is felszólaltam. Akkor én másokkal együtt kifogásoltam, hogy letétállományának hasznosítása céljából főleg állampapírok vételét rendelte el a törvény. Felhoztuk, hogy miután ez az 1864-ben először Angliában létre jött intézmény pénzkészleteinek likviditása tekintetében nagyobb politikai válságok idején akkor még kipróbálva nem volt (és ma sincsen), nem helyes csupán állami tartozások megszerzése által biztosítani az annál elhelyezett takarítványokat. Többféle elhelyezést javasoltunk. Nevezetesen azt kívántuk, hogy egy bizonyos részük, a gyengébb anyagi egzisztenciák takarítványai, az állam közvetítésével és jótállásával a kisebb gazdaságok ipari és földművelési személyes hiteligenyeinek kielégítésére

való szövetkezeteknek adassanak kölcsön. Ezek együttevége nem nyújtottak volna csekélyelhető biztosítékokat és előmozdították volna az akkor még nagyon elhanyagolt szövetkezeti hitelügy fellendülését. Azóta a viszonyok nagyon megváltoztak. Erre ma már nincs olyan égető szükség, mint akkor lett volna. Azóta a záloglevelek vétele is gyakorlatban van és nagyjelentőségű az a törekvés is, hogy fokozódó tőkegazdagodásunkkal lépést tartson az állampapírok minél nagyobb mennyiségének itthon való elhelyezése.

A fejlődés, melyen ez az állami nagy takarékpénztár huszonöt év alatt keresztülment, bámulatos. Annak óriási méreteit szemlélve, a divatos pesszimistikus felfogás mellett bizonyos mértékű optimizmust is jogosultnak kell elismernünk. A postatakarékpénztár elsősorban a kisexisztenciák körében a takarékoságot volt hivatva terjeszteni. Ennek a feladatnak az minden várakozást meghaladó módon felelt meg.

A postatakarékpénztár betéteinek zömét a kisbetétek szolgáltatják. Annál a 10 koronára terjedő betétek az összes betett összegeknek 60.85%, a 10-20 koronások 12% és így a betéteknek 72.86%-át a húsz koronásnál kisebb betétek képezik. A 100 koronán felüli összegek 1000 koronáig 6.57%, az 1000 koronán felüli összegek pedig csak 2.10%-ot tesznek.

Ilyen kis betétekből 25 év alatt a postatakarékpénztár 108 milliónyi álladékokat gyűjtött össze, melynek legnagyobb része elkallódott volna, holott ma ez a tőke minden újabb betét nélkül több, mint 30 millióval szaporítja a nemzeti jövedelmet. Újabban az úgynevezett zárt betétek intézménye, melyek felett a betevő bizonyos ideig nem rendelkezhet, a díjfizetés nélküli biztosítás egy nemét honosította meg a kisemberek körében. Nemcsak ez arányszámok, de a statisztikai adatok is igazolják, hogy a postatakarékpénztár a leg-

erősebb hatást a munkásosztályra és az ifjúságra gyakorolta. A betevek közt legnagyobb arányszámmal az iparossegédek és a munkások (17.72%) szerepelnek. Azután jön az ifjúság (14.25%). Majd a házicselédek (9.49%), a kereskedelmi alkalmazottak (8.71%), a tisztviselők és katonák (6.76%) és a mezőgazdasági munkások (6.29%) következnek. Mostanság a betevek száma körülbelül 780.800, minélfogva egyike lett legelső pénzintézeteinknek.

Oly eredmény ez, melyet biztatónak kell a jövő haladására nézve is elismerni. Sok még e részben a teendő. A postatakarékpénztár el is követ mindent, hogy a legkisebb összegeket is meg lehessen minél könnyebben takarítani és pedig mindenkinek, még a fegyenceknek, a hajókon szolgáló matrózoknak is. Érdemes e részben elolvasni a jubileum alkalmából kiadott emlékiratát, mert abban a társadalmi politikának oly sok lélektani mozzanatát s ezek figyelembevételének annyi sikerét láthatjuk, hogy e nagy intézmény példáját más tereken is tanácsos lenne megszívlelni.

Ebből látható, hogy postatakarékpénztárunk helyes szervezete mellett már eddig is mennyi hasznot tett a legalsóbb és leggyengébb társadalmi rétegeknek. De midőn ebbeli hivatását teljesíti, egyúttal a nagy forgalomnak is megbecsülhetetlen szolgálatot tesz a bel- és külföldi csekk- és kliringforgalom meghonosítása és fejlesztése által. E részben az osztrák hasonló intézettel együtt mintául szolgál most a német és francia ilyen intézeteknek is, amire az osztrák takarékpénztár itt volt kormányzója büszkén hivatkozott a jubiláló nagygyűlésen. Ezáltal megerősítette egy másik ünnepi üdvözlő szónok azt a kijelentését, hogy íme, egy példája annak, hogy magyar emberek is képesek nagy, úttörő szervezetek létesítésére, csak a megfelelő erőket kell a maguk helyére állítani.

Ez az intézet gyakorlati bizonyítékát szolgáltatva annak is, hogy kis erőreszletekből mily hatalmas erőösszesítés származhat és hogy az apró tőkéből óriási tőke keletkezhetik, melynek segélyével a kis elemek a legnagyobb pénzkeresőknek, az államnak és a nagybirtoknak válhat hitelezőjévé. Nem jogosult ennél fogva a nagy tőke elleni általános fenekedés, mert a legalsóbb osztályok is lehetnek együttesen nagytőkések.

Két üdvös tanulság vonható le ezen évforduló alkalmából. Az egyik, hogy a takarékoság gazdasági erénye által mily sikeresen lehet a népességben az etikai, tehát társadalmi erényeket is nevelni. A másik pedig az, hogy a társadalmi haladás és emelkedés fő elvét még sem az osztályharc, hanem a vállvetett munka, a társadalmi szolidaritás képezi.

Ötödik fejezet.

VEGYES DOLGOZATOK.

I.

A magyarság nemzeti érzésben való egyesítése világszerte.

Gróf Apponyi Albert 80. születésnapja alkalmából. Megjelent a Külügyi Társaság ez alkalomból kiadott Emlékkönyvében és a Budapesti Szemle 1926. évi május havi számában.

Minden jelentékeny emberi létnek van egy főéletelve, amely felette uralkodik. Akarva, nem akarva, parancsainak engedelmeskednie kell. Ez az életelv csak mint hajlam születik vele, főleg pedig belé neveltetik, elsősorban azok által, akiktől származik és a saját magaviselete, helyesebben a mások hatása, de egyúttal a külső körülmények alatt álló önfejlesztése által is. Régi közmondás, hogy a vér nem válik vízzé. A származás befolyása az egyénre tagadhatatlan. Ez elsősorban a fizikumra vonatkozik és csak közvetve a lelkeségre. Hajlamokat az ősöktől öröklünk, de azokkal néha egyenlő, máskor túlsúlyú nyomatékkal bír az első irányadás, melyet legzsengőbb korunkban kapunk. A fiziológusok és pedagógusok nagyon fontosnak mondják az irreverzibilitás tanát, mely azt állítja, hogy az első év vagy évek benyomásai eltörölhetetlenek; azok döntők az egész életre, mert fel nem forogathatók. Ha ezekhez hasonló benyomások következnek később, a jelleg és jellem határozottabban képződik ki; ha a benyomások másneműek is, egészen ki nem irthatók, hanem az elsővel rokon természetű még

későbbiek által valamely mértékben ismét felélénkülnek. Azonban a leszármazók sohasem lehetnek képmásai a felmenőknek, vagy ismétlődései a testvéreknek, mivel körülményeik és helyzeteik nem azonosak. Az egyén különállása így természetes. Ehhez járul az individuum saját közreműködése. Hiszen ha szabad akaratunk korlátolt is, valamely mértékben tényleg létezik. Minél kiválóbb az individuum, annál inkább érvényesül az ő saját törekvése egyéniségének kialakulása közben. Ennek az erejére nézve pedig fontosak tehetségei, melyek szükségérzeteket is jelentenek s a benyomások gyarapítása útján keresik a maguk mértékének megfelelő fokozottabb kielégítést. Így jön létre a kisebb vagy nagyobb tudás és tanulás vágya s ami vele párhuzamosan szokott jelentkezni, az érvényesülésnek és alkotásnak egész a szertelenségig mehető szomja; a becsvágy, mely a maga irányának követésében fáradhatlan munkásságra, bámulatos kitartásra és szívósságra képesít.

Ha mindezt gróf Apponyi Albert most már a matuzsálemi kor határát elért életfolyására alkalmazzuk, igen érdekes, szerfelett megkapó és tanulságos képet kapunk. Ez pedig minden művelt ember részére lehetséges, mivel az ő élete a figyelmes megfigyelőnek valószínűs nyílt könyv. Ő mindig úgyszólván üvegházban lakott, a közélet terén pedig oly szembeötlő elsőrendű szerepet játszott, melynek útjai néha, különösen kialakulása idején, tekergőknek tűnhettek fel, de a jóhiszemű megítélők által ezek követhetők voltak mindig. Beszédei és iratai telve vannak őszinte valóságokkal, tettei pedig eszményien erkölcsi alapjuknál fogva oly bátrak és határozottak, hogy szándéklatainak tisztasága tekintetében, a különféle okokból elfogultak kivételével, alig hagyhatnak valakit kétségben. De azok megvalósításának eszközei megválasztásában, miként számtalanszor hirdette, ő sem

volt csalhatatlan; lényegének igazságos méltatásához ennél fogva köztevékenysége minden részletének együttes szem előtt tartása és azok összefüggésének megértése szükséges. E részletek pedig nagyon bőségesek és gazdag tartalmúak. Kevés közéleti emberünk volt, akiben az arravalóságok és a másoknál rendszeren egymást kizáró hajlamok és nemes törekvések akkora komplexumával találkozánk, mint nála, azok pedig benne egymás mellett békésen egyesülnek.

Ilyen meggyőződéssel egy ideig kétkedtem, hogy erre a szép, de nem könnyű feladatra vállalkozhatom-e? Miután azonban hitem szerint sikerült az ő életének hullámzása közben végleges szilárdságúvá kialakult főszempontját megtalálnom, úgy véltem, hogy voltaképp kötelességem a nehézségekkel erőim fogyatékosága mellett is szembe szállani. A politikai küzdelmek terén másfél évtizedig – hivalkodás nélkül mondhatom – igen közel állottam hozzá; de azután több mint kétszerannyi ideje múlt el, hogy tisztességes távoból feszült, soha nem lankadó figyelemmel észlelem nagyszabású és hazánk sorsával oly szoros összefüggésben mozgó működésének minden mozzanatát. Szubjektív elfogultságtól mentesen, de sok részletnek megértésére öntapasztalataim által képesítve, vehetem tehát a tollat kezembe és pedig sine ira et studio, amikre semmiféle okom sem lehet.

Gróf Apponyi Albert születésénél, neveltetésénél, tanulmányainál, a közéletben neki jutott feladatok köreiben szerzett bőséges tapasztalatainál fogva, egyéniségének elég zajos kiforrása után eredeti hajlamait követve, a magyar nemzeti érzés hivatott képviselőjévé, apostolává s szellemi és erkölcsi teljes fegyverzettel felruházott elsőrendű harcosává lett az országban és azon kívül mindenütt. Ez az életelve minden más felett győzedelmeskedett benne. Kijelentéses valóságossága másik, de nem a legeslegfőbb lelki életeleme.

Nem az, mert midőn annak parancsai ellentétbe látszanak jönni a tiszta nemzeti érzés s a magyar nemzeti eszme követelményeivel, tettei, beszédei és írásai bizonyossága szerint mindig, ha nagy lelki tusákkal is, buzgón kereste, meg is találta a másik lehető sérelme nélkül az ennek javára szolgáló kiegyenlítés útját s másokat is arra igyekezett terelni. Ennek példája az, hogy felekezeti párt alakítása sohasem volt kedve szerint s az egyházpolitikai küzdelmek után keletkezett abbéli törekvést, hogy a törvényerőre jutott reformok megdöntessenek, nem helyeselte, amit nyíltan kijelentett, habár ama reformok ellen ő is küzdött volt. Utóbb megkönnyebbülve vallotta be, hogy csalódott, midőn attól tartott, hogy azok ártani fognak a vallásosságnak. Apai ősei az Árpádok alatt, anyai elei pedig Árpáddal jöttek be. Ezt biztos tudomás alapján állíthatom. Az a kegyeletes jellemrajz, melyet Emlékirataiban atyjáról nyújt, de ami róla egyébként általán tudható azok előtt is, akik őt személyesen nem ismerték, világossá teszik, hogy gróf Apponyi György, a Széchenyi István és Deák Ferenc barátja, ha nézeteik nem egy irányban eltértek is egymástól s ő lényeges dolgokban tévedhetett is, kiváló tehetségű, kifogástalan és önzetlen magyar hazafi volt. Nekem megadatott, hogy őt serdülő ifjú koromban sokszor, különösen 1857-ben, midőn Ferenc József császár bájos ifjú nejével kocsin első nagy körútját tette az akkor vasúttalan Alföldön, mint igazi magyar főurat láthassam, aki az abszolút korszakban az ő gerendási uradalmában a lovakat váltó fejedelmi pár tiszteletére tisztjeit és cselédségét is magyar díszbe öltöztette, amit én ott először láttam életemben. Később, 1883-ban, mint már régibb országgyűlési képviselő, ugyanott egy egész napot tölthettem vele. Benyomásom az maradt, hogy a volt kancellár és híres országbíróban hazánk egyik nagy történeti alakjával állok szemben. Az uralkodótól még elsőrangú

kitüntetés (a Szent István-rend nagykeresztjét) sem fogadott el, mert a bukott rendszer egyik főemberének adva, az félremagyarázatokra adhatott volna alkalmat. De ezt még fiának sem említette fel, mert csak természetesnek találta. Gróf Apponyi Albertnek volt tehát kitől örökölni közéleti érényeket.

Otthoni első neveltetése után, mely tízéves koráig egészen magyar volt, emlékirataiban szemléltetően ecseteli azt az előkelő aulikus kört, melynek atmoszférájában forgott akkor. Ott csak formai kifogásolhatóságokat, főleg nyelvi tekintetben említ fel, de sem az, sem a kalksburgi jezsuita gimnázium nem terelhették el a nemzete szolgálatára készülő, minden szép és jó iránt fogékony fiatal főurat a magyar érzés helyes irányától. Nagy veszélyei vannak az ily nevelésnek, de hátrányaival szemben jelentékeny előnye, hogy arra képesíthet, amire ez elszigetelt és árva nemzetnek oly nagy szüksége volt mindig és fokozottan van ma is: a világgal szembeni szintáján mozgó politikai és társadalmi nevelésre s a művelt nemzetekkel szemben annak méltó és ha lehet, imponáló képviselésére. Különösen az utóbbi szerephez múlhatatlanul szükséges készséghez eddig csak nagyon kivételesen tudtak nálunk azelőtt egyesek eljutni. Apponyi Albert gróf pedig erre a kettős hivatásra már kora ifjúságában öntudatosan készült. Neki e szerepkörrel oly magasztos felfogása volt, hogy amellet az ő számára voltaképp egy iskola sem lehetett más, mint az öntanulás és önnevelés, tehát a tágabb értelemben vett autodidaxis, metodikájának gyakorlótere. És e részben ott igen hasznos felvilágosításokat s útmutatást kért és kapott. A középiskolai évek elteltével az egyetemiak következtek Bécsben, de Pesten is. A közjogot anélkül, hogy ismertük volna egymást, együtt hallgattuk Kautz Gyulától. Ekkor már megnyílt az újabb alkotmányos közélet színtere, ahol minden fejleményt saját szemével látott és pedig

a szülői ház által nyújtott éles megvilágításban. Ideje nagykorúságáig utazásokkal és a saját rendszere szerint folytatott önképzéssel telt el. Minden iránt, ami hivatása szempontjából fontos volt, tevékenyen érdeklődött, de a művészetek, különösen a zene is, nagy hatással voltak reá. Szónoki tehetsége már a középiskolában is szembeötlő lévén, gyakran kérték fel ünnepi beszédek tartására. Érdekes, hogy Kalksburgban hasznos irányítást kapott e részben, ahol az általa eleinte inkább kedvelt Cicero helyett Demosthenes mintául választását ajánlották neki. Azzal a közmondással szemben, hogy poéta nascitur, orator fit, bátran hivatkozhatom arra a másik mondásra, hogy pectus est, quod disertum facit. Demosthenesnek sem hangja, sem kiejtése nem volt szónoknak való, de keble őt mégis nagy szónokká tette, mert nem hagyta nyugodni, míg fogyatékait teljesen nem pótolta. Gróf Apponyi Albert szerencsésebb volt nála, mivel kellemes és erős bariton orgánumával szabatos, kifogástalan előadása már magukban is esztétikai élvezetet nyújtván, lekötötték számára a hallgatók figyelmét és várákózó jóindulatát. Pulszky Ferenc, mikor először hallotta beszélni, megjósolta, hogy szónoklataival nagy sikerei lesznek, mint hasonló okokból voltak Kossuth Lajosnak is. Később pedig ugyancsak Pulszky Ferenc, mikor azok tartalmával pártállásának álláspontjáról polemizált, azt írta, hogy az Apponyi beszédeit szerkezetük miatt mint a klaszszikus nagy szónokokéit az iskolákban fogják majd tanítani és elemezni.

De keblének istene Apponyit más irányban sem hagyta nyugodni. Vezető szerepre vágyakozván, az mély és széleskörű tanulmányokra készítette őt, melyek a filozófia, állambölcsélet, közjog, politika, nemzetgazdaságtan és szépirodalom terein mozogtak. Oly tanulmányok voltak ezek, aminők a gyakorlati működésre készülők közt abban a korban s talán ma is

páratlanoknak mondhatók. A tartalom és forma, a fennkölt törekvés, a finom tapintat és a dialektika ezidőben úgy gyarapodott és öregbedett nála, mintha az oxfordi és cambridgei kollégiumok szelleme önként nyilatkozott volna meg benne. Az által áthatva, később is, küzdelem közben is képezte magát. Sokszor igen éles ellenzéki beszédeiből kifolyólag sohasem volt párbaja, vagy kimagyarázásokra szüksége. A közélet minden helytállani kívánó emberére nézve rendkívül tanulságosak azok az emlékirati megjegyzései, melyek arra vonatkoznak, hogy mit tanult Tisza Kálmántól és Szilágyi Dezsőtől. Intuíciója vitte őt a régi földművelés, ipar és kereskedelmi minisztérium vámosztályába, de onnan csalódottan távozott, valamint a régi főrendiház jegyzőségéből is, mert nem találta meg, amit ott várhatni vélt.

A képviselőházba igen nehezen jutott be. Rossz, vagy nem neki való kerületekben léptették fel. Első kínos megválasztására három még kínosabb bukás következett egymásután. Már-már lemondott a politikai pályáról s mást keresve, a diplomáciára gondolt. Hiszen családjának több tagja elsőrangú pozíciókban kiváló szolgálatokat tett azon. Azonban váratlanul egy árvamegyei rottenboroughban mandátumhoz jutott. Első felszólalása 1873. évi február hó 8-án történt, melynek körülményeinél csak sikerei érdekesebbek. A zene- és énekaadémia felállításának költségeit újból felvette az állami előirányzatba a kormány, dacára annak, hogy azokat egy évvel korábban az országgyűlés takarékoságból megtagadta volt. Ekkor is akadt egy képviselő, aki megint a törlést indítványozta. Gróf Apponyi Albert, kiemelve, hogy más művelt államok mit áldoznak a magasabb zenei nevelésre, utalt arra, hogy elhanyagolása nálunk mily vétkes mulasztás lenne. A magyar nemzetben van ápolásra érdemes zenészeti képesség, amit világszerte elismernek. Nem

lévén megfelelő tanintézetünk, sok tehetség elvész, elkallódik, vagy külföldre megy tanulni, ami nemzeti szempontból nem kívánatos, mert nem egyedül anyagiilag, testileg távoznak el tőlünk ama hazánkfiaink, hanem megszakad a kapocs is, mely őket velünk szellemileg és nemzetileg egybeköti. Gyakran mint idegen elem térnek vissza, pedig a nemzet szellemi tőkájének megtartása s az ilyen magyar kincs minél teljesebb gyarapítása magyar nemzeti szempontból különösen fontos.

E beszéd általános helyesléssel fogadtatván, a nemzet akkori óriási tekintélyű vezére, Deák Ferenc, elment hozzá gratulálni, de midőn felszólalását s érvelését megdicsérte, figyelmeztette őt, hogy egy nagyon nyomós érvet kifejejtett, azt, hogy mily szüksége van különösen a magyar nemzetnek – a harmóniára. Ezt gróf Apponyi Albert évtizedek múlva is emlegette, jelölve annak, hogy igen mély benyomást tett reá. Nem kis siker volt ez, mert a fiatal szónoknak érdekességét emelte a képviselőházban. De e beszédből kifolyó gyakorlati sikernek is örvendhetett: a költségvetési tétel nagy többséggel elfogadtatott. A zeneakadémia felállítása után félszázad múlva őt, mint annak egyik megalapítóját és minisztersége alatt gyarapítóját ünnepelelték.

A nemzeti érzést szolgálta azután minden megszakítás nélkül egész napjainkig. Szűzbeszéde után közben két és egy negyed évig hallgatott ugyan, részint mivel nem lehetett tagja a képviselőháznak, részint mert a nagy politikai kérdésekhez több parlamenti készséggel és tapasztalattal kívánt hozzászólni.

De már 1875. évi május 4-én elmondta véleményét a beteg kormányzóparti vezér üdvös befolyásának hiánya következtében züllő Deák-párt s a balközép erős akarató vezére, a nagy taktikus Tisza Kálmán közt létrejött fúzió és az elvi tekintetben igen vegyes

társaságot képező új szabadelvű párt programmtalanságáról. A pártéletre és a pártok kötelességeire vonatkozó felfogása ma is megállja helyét. Nem volt ez időtől fogva vitája a képviselőháznak, melyben a küzdők első sorában nem vett volna részt. Három külpolitikai vonatkozású nagyobb felszólalása 1877-ben az osztrák-magyar monarchia és Magyarország létérdekeit úgy domborította ki, hogy álláspontját a boszniai okkupáció általa akkori tájékozottsága szerint az egész magyar közvéleménnyel egybehangzóan elhibázottnak jelzett végrehajtása közben sem kellett megváltoztatnia. De emlékirataiban bevallja, hogy a diplomáciai titkolódzás folytán értesülése a dolog természete szerint akkor nem lehetett teljes.

Az 1878. év közgazdasági és pénzügyi nagy vitáiban vele mint a konzervatív szélső jobb vezérszónokával találkozunk. Azokban a közgazdasági ismeretek oly mértékéről tesz tanúságot, melyek eredménydúsaknak tüntetik fel bel- és külföldön folytatott beható tanulmányait. – A következő évek politikai és küzdelmeiben az állam nemzeti hivatásával és nemzetiségünk biztosítékaival már tüzetesen foglalkozik. Szembeszáll a közéletet megmételtyező mindennemű álsággal és hipokrizissal, melyekkel annak legtöbb terén találkozott. Ostorozza, hogy a külpolitikában a magyar jogos befolyás nem érvényesül úgy, miként az bennünket törvényesen létérdekeink védelmére megillet. Benn az országban a magyar nemzet szempontjából veszélyesnek tartja az annak állítólag érdekében elkövetett erőszakoskodásokat és tapintatlanságokat, de elítéli a nemzetiségi pártoknak a politikai nemzeti egységet megbontó keletkezését és a lappangó alkotmányellenességeket, melyek az ország erkölcsi alapját ássák alá. A magyar fajnak fenntartása és erősödése lebeg szemei előtt mindig, midőn méltányosságot hirdet, mivel az ellenkező annak jövőjét veszélyezteti.

A közgazdasági politika terén tervszerűséget követel s már akkor sürgeti a vasúti fővonalak államosítását. A közigazgatás rendezését a megyei tisztviselők kinevezése és a valódi önkormányzat meghonosítása mellett kívánja, hogy az állami akarat megvalósításának és egyúttal a nemzet regenerációjának egyik lényeges tényezője legyen. Ezt az álláspontját a későbbi közigazgatási nagy reform tárgyalásának idején, már mint a mérsékelt ellenzék egyik vezére, Szilágyi Dezsővel együtt bőven és fényesen kifejti. Tiltakozik a tárcavadászat vádja ellen s kijelenti, hogyha róla így vélekednek, akkor mindazok a tényezők, melyek a hatalom feltételeit kezükben tartják, sohase juttatták őt egész életében hozzá. Szívesen támogatja a képviselői padokról azt a kormányt, melynek hazánk szükségleteiről helyes koncepciója van, de bármi legyen ennek következése saját személyére nézve, ellenzéke lesz és marad minden kormánynak, melyben hiányzik az öntudatos vezetés a nemzet legfőbb ügyeiben. Nevezetes e részben 1882. évi január 21-én tartott beszéde, melyben véleményét az államférfi igazi sikereiről mondja el, így szólván: »A sikernek eszménye, melyért küzdeni szép feladat az, midőn valaki mondhatja, hogy bármely irányban előbbre vitte nemzete ügyét, miáltal a nemzet jótevői közt biztosít helyet magának. Ez a siker a nemes aspirációk jogos célja lehet. De nem vágyik a sikernek arra a fajtájára, mely a nemzet leveretésével és megalázásával, vagy valamely nagy nemzeti érdek megsértésével jár«. Ezzel egybehangzólag 1893. évi április 29-én, tehát több, mint tíz év múlva, követeli, hogy a magyar nemzet minden jogának lehető biztosítékai alkalmaztassanak minden kormányzati körben, tehát a koronával, a monarchia másik államával szemben is és a nemzet érzelmi világának jogosultsága, mely nem lehet más, mint a többi életrevaló nemzeteknél, a maga

teljességével védelemben részesüljön. A magyar nemzeti egység megalapításának és megerősítésének mint külön problémának állandóan szemünk előtt kell lebegni. Ezenfelül minden politikai, kulturális, közgazdasági problémának van egy oldala, amely érinti Magyarország konszolidációját. Még ma is (1893-ban) létezik oly elterjedt felfogás, mely azt hiszi, hogy közjogi téren további teendőink nincsenek, mely ott minden nemzeti követelmény felállítását mint a létező békés és biztos állapotok megbolygatását helyteleníti. Apponyi szerint a közjogi alap romlása azáltal akadályozandó meg, hogy a benne rejlő virtuális jogok fokozatosan mind életbe lépjenek. Deák Ferencnek is ez volt a felfogása, amiről neki pozitív tudomása van. Ha ez a kormánypártnak sikerülne, szívesen fog annak gratulálni és leteszi a fegyvert. – Kifakad a nemzetiségi iskolákban akkor terjesztett szellem ellen. INincs a világon állam, nincs nemzet, mely csak egy napig is túrné azt az állapotot, hogy a népiskolák egy része nem hű állampolgárokat, de ellenségeket nevel az országnak. Nem pártolja, mert nem bírjuk el és nem is szükséges, az egész népoktatás államosítását, de azt igen, hogy ahol a pusztá ellenőrzés eszközeivel nem lehet elérni az iskola nemzeti jellegének biztosítását, ott feltétlenül állítson a kormány állami iskolát.

Jókora füzetet könnyen lehetne hasonló szellemű idézetekkel megtölteni. Azért csupán azokra a parlamenti nyilatkozataira és tetteire hivatkozom tovább is, melyek politikai pályájának legkimagaslóbb csúcspontjait jelzik. Valamennyi azt bizonyítja, hogy gróf Apponyi Albert a magyar nemzeti érzés, öntudat, egység és jövő igazi követelményeiről egy pillanatra sem feledkezett meg. Benn az országban és a külföldön egyaránt teljes odaadással és ragyogóan képviselte és képviseli a magyarság létérdekeit. Működése egészben

alkalmas nemcsak arra, hogy az eszméket tisztázza, hanem hogy hitelünket emelje és példája iskolát teremtsen nálunk.

Ezek a nyilatkozatok azonban kezünkbe adják annak a titoknak a kulcsát is, ami szerencsésebb nemzeteknél tökéletesen érthetetlen volna, hogy Apponyi miért nem ért el a belpolitika terén nagyobb sikereket és hogy miért nem olvaszthatta jobban össze a magyarságot, holott lángoló nemzeti érzésének tüze és fényes tehetségei mellett eszményi odaadása minden tekintetben hivatott lett volna erra. A magyar nemzeti érzés a korona viselőjét nem hatotta át. Az ő mentalitása eredetileg úgy volt beállítva és úgy fejlődött, hogy a magyarság csupán az ő jogára alatt élő néptörzsek egyike. Bármennyire akarta is és pedig elsősorban vallásos meggyőződésből, hogy miután azokra megesküdött, a magyar törvényeket megtartsa, azok magyarozatánál a nála is jelentkezett irreverzibilitás hatása folytán megvolt a saját felfogásának jogosultságába vetett s háza és osztrák környezete által osztott erős hite. Két államot képező kettős birodalmának létfeltételét, a nagyhatalmi állást biztosító közös, egységes hadseregben látta, melyet minden lényegesebb átalakítástól, tehát a magyar ezredekbe a nemzeti szellemnek behatolásától is féltett. A hadsereg egységének bármily megbolygatása főbenjáró bűn volt az ő szemeiben – és a kormányképesség előfeltételét az képezte, hogy az ő ebbeli felfogásának megfelelően noli me tangere-nek fogadja el azt mindenki, ha a hatalom kezelésében részt akar venni. így keletkezett nálunk is egy hatvanhetes ortodoxia, mely azonban az öntudatra ébredt magyar államisággal és a természetes úton fejlődő magyar nemzeti érzéssel biológiai okokból nem volt összeegyeztethető. De a magyar közvélemény még nem volt elég erős, még eléggé tisztában sem azzal, hogy a hatvanhetes ortodoxia állandó

feláldozását jelentette a nemzeti kialakulásnak. Azért, a tiszta perszonálunió embereinek kivételével, akik azonban mint aktív politikusok nem jöhettek számba, a nemzet jogos, méltányos és posszibilis életérdekű igényeinek nem tudott a közvélemény kellő nyomatékot adni. Mindig akadtak sokan, ha kenyértörésre került a dolog, akik az opportunizmusnak hódolva, emelt fővel vállalkozhattak az uralkodó politikájának képviselőjére, mert per fas et nefas mindig tudtak parlamenti többséget szerezni maguknak, amelyben mindazonáltal nem lehetett a nemzeti akarat igazi kifejezését látni.

Sorsdöntővé lett befolyással bírt tehát gróf Apponyi Albert politikai életére, de az ország kormányzatára nézve is az 1889. évi véderővita, ő akkor lépett ki egész határozottsággal és konkrét formában azzal a szabatosított eszméjével, hogy mint minden intézménybe, még a közös hadseregbe is bele kell vinni a nemzeti gondolatot.

Már a Boszniát tárgyazó törvényjavaslatok tárgyalása idején kompromittálta volt ugyan magát Bécs felé, sőt még idősb Andrássy Gyulával szemben is, amit magyar ellenfelei ugyancsak kihasználtak ellene. Az a befeketítési hadjárat azonban, melyet először az uzoratorvény feletti vita idején indítottak meg belföldi ellenfelei, nem volt elég sikeres, midőn klerikálisnak, fekete szocialistának, majd reakcionáriusnak híresztelték el. Mindez lassanként elsimult. A véderőre vonatkozó javaslatok vitájában azonban oly intranzigens módon kötötte le magát és pedig mindent megfontolva, a nemzeti érzés szolgálata javára, hogy azok elejtése erkölcsi lehetetlenségévé vált reá nézve. Amint értesült arról, hogy a magyar közjogba ütköző jogfosztással akarják a véderő-újoncjutalékot nem újabb tíz évre, mint régebben, hanem, ha annak emelésébe a magyar törvényhozás nem egyeznék bele, örökre

megállapítani, minden felsőbb összeköttetésének felhasználásával figyelmeztette a mértékadó köröket, hogy ebből nagy bajok fognak származni. Ennek ellenére a javaslatba ez a rendelkezés mégis felvétellett, amellett pedig a magyar katonai nevelésről is megfeledeztek, sőt az egyéves önkénteseket, ha a német nyelven tartandó vizsgálatokon nem állották meg helyüket, még egy további évi szolgálatra kárhoztatták, ami sok magyar ifjú pályáját kettétöréssel fenyegette.

Apponyi négy beszédet mondott e vitában, melyeket demosthenesi filippikáknak lehetne nevezni. Szónoki tehetsége a maga egész nagyságában érvényesült ez alkalommal is s nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a bécsi és budapesti kormány a jogfosztást tartalmazó szakaszt elejtven, kénytelen volt a régi állapotot fenntartani, de az egyéves önkéntesség sérelmes szabályozásához ragaszkodott.

Egy, a jelenlegihez hasonló szűkkeretű dolgozatban legyen elég itt csak azokra a tételek bizonyítékait képező beszédrészekre hivatkoznom, melyek ma is aktuális fontossággal bírnak. A közjogi, igen messze kiható sérelmek elintézése után a nevelést és kultúrát érintő érvelésre a honvédelmi miniszter, báró Fehérváry Géza, kicsinylőleg azt a megjegyzést tette, hogy »most a véderőről van szó, ne tessék hát kultúráról beszélni«. Gróf Apponyi Albert a magyar nyelvnek a magyar katonatisztek nevelésébe való bevitelének ellenzésére azt válaszolta, hogy mi nem akarunk a nyugati kultúra elől elzárkózni s nincs másról szó, mint arról, ami az 1868. évi véderő vitában történt, midőn több oldalról és pedig az alaptörvényt képviselő előadó és miniszter részéről a nemzeti kultúra és nemzeti egyéniség a vitatkozás egyik kimagasló momentumává tétellett. Az akkori előadó, Kerkápoly Károly, beszédében egyebek közt azt mondta, hogy a mi kul-

túránk sajtószere, mely talán felváltható nagyobbal, fényesebbel, de semmiesetre sem olyanal, mely pótolhatná, mert az egyetlen és eredeti a maga nemében épügy, mint az a nép, melynek sajtója. Ez a kultúra pozitív beccsel bír s olyan feladattal, amit a világ összesége helyette teljesíteni nem képes. Apponyi továbbfüzi ezt az eszmét s megállapítja, hogy éppen a véderővita során elsőrangú bécsi sajtóorgánumokban Magyarországnak önálló politikai létre s nemzeti és kulturális önálló életre irányuló akaratát gyermekes dacnak és kicsinyességnek csúfolják. Ezzel szemben kijelenti, hogy ragaszkodik nemzetiségünk hamisítatlan voltához szíve minden dobbanásával. Ha egy semleges európai államférfi eszével gondolkoznék is, az európai kultúrára nézve nem vívmánynak, de veszteségnek tartaná a magyar nemzeti egyéniség minden gyengítését. Tessék a térképet megnézni. Hiszen a Kárpátok és az erdélyi havasok által környezve ez az ország a nyugateurópai népcsaládnak és ezáltal az európai kultúrának előretolt őrhelye. Ha az ilyen előretolt vár őrségében nincs meg az elszánt szellem, ha nincs meg az elementáris erő, akkor az nem teljesítheti kötelességét, óva intette a kormányt és pártját, hogy ne használják fel ezt az alkalmat a hazafias ellenzék kompromittálására sem az uralkodó előtt azáltal, hogy az nem akar erős hadsereget, sem a külföld előtt annak kürtölésével, hogy itt anarchia uralkodik. Rövidség okáért mint bizonyítékokat még csak Apponyinak példátlanul hű jászberényi választói előtt 1887. évi október 7-én tartott beszámoló beszédéből az utolsó passzusokat hozom fel.

»Én is akarom – monda – a jó egyetértést a nemzet és hadsereg (tehát a király) közt, de nem minden áron. Remélem, hogy a nemzet ezt az árt soha sem fogja megfizetni, belenyugodván abba, hogy közintézményei, közjogi állása, nemzeti egyénisége ne

részesüljön teljes tiszteletben. Állandó alapokra akarom fektetni a jó egyetértést a hadsereg (tehát a király) és nemzet között, megmaradva a mérséklet határai, sőt még a hatvanhetes kiegyezés által szabott határok között is, eltávolítván mindazt, ami Magyarország közjogi állásával teljesen össze nem egyeztethető, a magyar nemzeti önérzetet sérti. Én szerintem ez az út, melyen az államférfiaknak az egyetértést keresni kell. Az ezirányú bajoknak és bonyodalmaknak útvésztlőjéből csak egy menekülés van és ez az, hogy ennek az országnak politikai tényezői arra legyenek eltökélve, hogy a politikai pályán a nemzetet, csak a nemzetet és egyedül a nemzetet, de semmi mást ne szolgáljanak.«

Ezt a lelkiséget tünteti fel közéleti tevékenységének második negyedszázada is. De mielőtt a neki felkínált fúziók kissé bővebb jelzésére rátérnék, meg kell emlékezniem utolsó ellenzéki pártjának, a nemzeti pártnak keletkezéséről és végéről, mert mind az akkori helyzetre, mind ő reá nézve szerfelett jellemzők. Mielőtt az Apponyi által szerkesztett és pártja által egyhangúlag elfogadott program, amely 1892. évi január 5-én mint »Szózat a Nemzethez« jelent meg, ő négy beszédet mondott. Ezekben kifejtette és behatóan megokolta annak alapelveit. Azok elsejében, de később is, összemérte kardját az eközben igazságügyminiszterré lett Szilágyi Dezsővel, akinek közjogi nagy tudását és szónoki, főleg dialektikai erejét mindig elismerte. E titáni küzdelmekben az elfogulatlan közvélemény ítélete szerint a minden magánérdektől mentes Apponyi – álláspontjának kifogástalan erkölcsiségénél fogva – maradt felül. Maga a program ünnepélyes fogadalom a nemzeti egység megteremtésére s mélyítésére. A nemzeti politika minden követelménye nagy világossággal, eréllyel és szabotossággal logikusan úgy van benne kidomborítva, hogy azok alku, vagy engedékenysége

tárgyai nem lehetnek. »Más Magyarország lesz akkor – írja –, ha a hivatalos hatalom kizárólag állami és nemzeti célokat fog előmozdítani s azok megtagadása jutalommal nem jár; mikor egyedül jellem, tehetség, szorgalom és munka fog minősíteni, a szolgálalkúség pedig diszkvalifikál. Szilárd nézetünk, hogy az általunk kijelölt úton Magyarország azzá lehet, aminek azt ideáljainkban látjuk: a nemzeti önéretnek, a szabadságnak és igazságnak hazája, mely fényt áraszt kifelé s jólétben és megelégedésben részesíti összes polgárait.«

Ha az ígéret már magában teljes értékű bizonyíték lenne, ezek után nem kellene tételem igazolása végett egyetlen szót sem mondanom. De a közmondás szerint az ígéret szép szó, ha megadják igen jó. Most tehát határozottan vallom és bizonyítom, hogy gróf Apponyi Albert az emberileg lehető végső határáig elment annak, amit a nemzetnek szép szavakkal fogadott, teljes beváltása érdekében. A hatalomra csupán magáért sohasem törekedett és annak eszméje csak akkor lebegett szemei előtt, midőn elvei kötelességszerű megvalósításának eszközeit látszott biztosítani számára. Különbén – mint Emlékirataiban említi – a miniszterséget nem tartotta másnak, mint amit az szószerinti értelmezés mellett jelent: szolgálásnak. Ezt igazolja a neki néha csak taktikából, a közvélemény követelése folytán keletkezett nyomásra látszólag, de nem egyszer illetékes helyekről komolyan felkínált fúziók sorozatának története. Ennek csak néhány esetére hivatkozom. A nagy közigazgatási viták közben, midőn gróf Szapáry Gyula 277 szakaszos nagy törvényjavaslata a részletes vita megkezdésekor kitört szélsőbaloldali obstrukció folytán kétszakaszos szörny-szülötté zsugorodott össze, a közvélemény nyomása odairányult, hogy a fennállott közjogi alapon működő pártok a minden irányban múlhatatlanoknak felismert

reformok javára egyesüljenek. Ekkor azonban a kormánypárt hatalmi féltékenysége állotta annak útját. Szeretném idézni az Apponyi akkor elhangzott nyilatkozatait, melyekből kiderül, hogy az alkotó tevékenységben való részvételt nem mélyebben fekvő okok nélkül utasította el magától; azonban rá kell térnem az 1899. évi fűziói tárgyalásokra. Ez báró Bánffy Dezsőnek bukása és Széll Kálmán miniszterelnökké lett kinevezése után következett be. Azt jóval megelőzőleg a király egyszer meglehetősen rossz hangulatban szemrehányást tesz neki a hadseregére vonatkozó követelése miatt s azt ajánlotta, hogy foglalkozzék a belügyekkel, ott igen sok a teendő, de a katonai kérdésben ő, míg él, nem fog engedni soha. Apponyi kifejtette a maga álláspontját és remélte, hogy a királyé változni fog, de csalódott. – Erről meggyőződhetett az első Wekerle-kormány bukása után, midőn Apponyit is külön kihallgatásra hívta meg. Hét negyed óráig tárgyalt vele a király. Feltárta előtte egész lelki állapotát. Erre őt az egyházpolitikai kérdésekben reá gyakorolt kényszer vezette. Oly elítélően nyilatkozott az akkori kormánypártról, ahogy még ellenzéki ajkáról sem hallotta Apponyi. Ennek kimerítő előadása után a helyzetről, melyet feszült figyelemmel hallgatott végig, hangoztatta, hogy amit a belügyekről mondott, szíve szerint volt elmondva. De: clara pax, boni amici. Újból kijelentette, hogy a hadseregére vonatkozó követelésekkel megbarátkozni soha, de soha nem fog. Böven, erős érveléssel okolta ezt meg s végül melegen, tőle soha nem tapasztalt közvetlenséggel kérte Apponyit, hogy ejtsen el mindent, amit e t észben kíván s tegye ezáltal lehetővé az együttműködést. Apponyinak ebben az órában választania kellett a hatalom és a nemzeti ügynek hú szolgálata közt. Ő tekintetbe véve minden valószínűséget, nagy sajnálkozás udvarias kijelentése után habozás nélkül kimondta, hogy nem

teheti. Tudta pedig jól, hogy az iránta most felmelegült király hangulatában a végleges elhidegülés fog következni; mégis fenntartotta álláspontját.

A fúzió eszméjére alapított Khuen-Héderváry-megbízatus ekkép meghiúsulván, csak a báró Bánffy Dezső miniszterelnöksége maradt, mint egyetlen lehetőség, íme, magyarázata annak, hogy miért állottak be a következő évek zavaros és másként érthetetlen fejleményei logikai szükségszerűséggel. Báró Bánffy Dezső házelnök lévén, kéznél volt, midőn új kormányalakításra minden különös feltétel nélkül vállalkozót kerestek. Ezek helyett Bánffy lefelé nemzetiségi erőszakosságokkal, felfelé pedig lényeges dolgokban végtelen engedékenységgel akart boldogulni. Az Agliardi-esetben való győzelme ugyan látszólag nem volt ilyen, de az úgynevezett ischli klauzula annál inkább tanúszkodott ez irányban. Az említett klauzula a vám- és kereskedelmi szövetség megújítása tekintetében épolycáros lett volna, mint amily sérelmes volt a véderőjavaslat eredeti 14. §-a közjogi szempontból. Ezt a klauzulát az ellenzék megobstruálta s a kormány sehogysem tudott az ennek nyomán keletkezett zűrzavarból kivánszorogni. A korona Széll Kálmánt bízta meg a kormány alakításával, de ez meg azt hitte, hogy állandóan békés parlamenti helyzetet csak a javaslat visszavonásával és a nemzeti párttal létesítendő fúzióval teremthet meg. A »jog, törvény, igazság« jelszavával jött és a Ludoviceumot akadémiai rangra emelte, továbbá egy-két katonai reáliskolát hozott mint engedményt javaslatba, melyek által lehetővé kívánta tenni az erre felszólított nemzeti párt közeledését. Az ő törekvése azonban főleg a parlamenti rend biztosítását célozta, mely miatt az Apponyi és pártja támogatására volt utalva, amit a királynak is bejelentett.

A nemzeti pártban ekkor már nagyon változtak a viszonyok. Legtöbb és pedig irányadó tagját bizonyos

politikai spleen lepte meg, melytől maga a vezér ugyan mentes volt, mivel ő elvei mellett megmaradt, de annak volt kitéve, hogy az egyetlen Beöthy Ákos kivételével magára marad, mivel a többiek, köztük gróf Károlyi Sándor is, nem egyéni, hanem hazafias szempontból, mivel alkotásokra vágytak, már teljesen megelégtéltek az ellenségeskedést s azt remélték, hogy a kormánypártban némi engedmények árán hasznosabb tevékenységet tudnak kifejtteni. Ehhez járult az a tiszteletreméltó lelki hangulat, amely Apponyinál igen magaskorú atyjának halálos betegsége s később halála nyomán keletkezett, ő a fúzió tárgyalásában személyesen csak egy ideig vehetett részt, később levelek és táviratok útján érintkeztek vele. E deprimált kedélyhangulatban mondotta ki sürgönyében a végleges igent, mert föl sem tehetta, hogy az alkudozó felek egyike, a minden jót ígérő kormány elnök, nem jár el lojálisán. Pedig ez történt. Három bizonyítékom van róla. Az egyik Kovács Albert beszélgetése Szélllel, aki mintegy dicsekedve mondta, »úgy-e, jól tettem, hogy Apponyit a képviselőház elnöki székébe ültettem; ott nem árthat semmit«. Ezt az előbbi mondta el nekem. Azután bizonyíték magának gróf Apponyinak kifakadása előttem, hogy a fúzió feltétele az ő és elvbarátai érvényesülésének kizárása volt. Igaz, hogy Horánszky Nándor évek múlva kereskedelmi miniszter lett, de érte Széll felelősséget vállalhatott a koronával szemben, mert akkor már inkább az ő embere volt, mint az Apponyié. – A harmadik bizonyíték Horánszky nemsokára bekövetkezett gyászos elhunytá után utódának kijelölése alkalmával derült ki, midőn a miniszterelnök mindenféle kifogásokkal megtagadta, hogy helye a kormányban ismét a volt nemzeti pártiak köréből töltsék be. Erről nekem is közvetlen értesülésem volt. Nem kell bővebben kifejtteni, hogy mindez miért történt. Apponyi ezt emlékirataiban így

nem részletezi, de az események, melyek a kormány és a házelnök egymás iránti bizalmát megrendítették, csakugyan így mentek végbe.

A Széll-kormány állása négyévi működése után nagyon megingott. Az új fényes parlamenti épületbe való bevonulás első napján, midőn én is elmentem annak ünnepélyes felavatására, az újabb obstrukciót durva módon bejelentette a szélső bal felszólalója, Barabás Béla. Elmaradt a két elnök tervezett ünnepi beszéde is. Azután a helyzet egészen elfajult s további bonyodalmakra vezetett. Ezek közt drámai hatása volt Beöthy Ákos ama beszédének, melyben ez a felhívás foglaltatott: »menjünk vissza e fényes palotából a mi szerény, régi kis házunkba«. A Széll-kormány bukása után megkezdődött a végzetes alkotmányválság, mely a pártok felbomlását és újak alakulását vonta maga után. Apponyi Kossuth Ferenc s a függetlenségi és negyvennyolcas párt hívásának engedve, elhagyta a hatvanhetes alapot s azt a csodát vitte véghez, hogy pártelnöksége alatt ez többséghez jutott az országban. A király az új pártok vezéreit meghívása folytán eleinte külön, majd együttesen fogadta s ismételve felszólította őket, hogy nagy szenvedések elkerülése végett nemzeti engedmények nélkül vállalkozzanak a kormányzatra. De midőn erre nem voltak hajlandók, a darabontokhoz fordult, akik a magyarság letörésére irányult általános választójog behozatalát készítették elő. Azonban így sem boldogulván, jött az első koalíció szintén a szavazati jog kiterjesztésének rákényszerített programjával, de azzal a kilátással, hogy az ennek alapján összeülendő parlament fog a nemzeti követelésekkel szemben állást foglalni. A plurális szavazatot szabályozó választási törvényjavaslat azonban nem emelkedett törvényerőre s így a nemzeti követelések csupán ilyenek maradtak egész a világháború kitöréséig, midőn teljesen más helyzetek következtek.

A végeredmény az, hogy Apponyinak a magyarság nemzeti érzésben való egyesítése, de nem az ő hibájából, benn az országban nem sikerült úgy, amint azt a nemzet létérdekei kívánták.

Fátuma volt, ami a nemzetnek is balsorsa, hogy ezt a korona nem tudta megérteni és a nem nemzeti királyság túlhatalmának a magyarság oszthatlan és sok okból gyenge ereje nem képezte megfelelő egyensúlyát. Ez volt végzetünk négyszáz év óta. Ezért lettek Magyarország leghűbb, legjobb férfiai mártirokká. Nem lehet most utólagosan senkinek csodálkozni azon, hogy Apponyi az általa fejlődésképesnek tartott, de annak nem bizonyult korábbi politikai alapján kívül kereste a nemzet létérdekeinek megóvását. A tiszta perszónálunióban az adott viszonyok közt nyilván termékenyebb talajt látott. Ezt a véleményt régi párt-hívei közül sokan nem értették. Magam sem. Ma azonban némileg másképp gondolkodom és feszülten várom Emlékiratainak második kötetét, melyben említett lépésének bizonyára igazolását fogja nyújtani.

De midőn a végzet és az események jórészt leszorították Apponyit a nemzeti érzés belföldön való mindent átölelő szolgálatának talajáról, megnyílt előtte egy másik, nem kevésbé fontos tér, a magyarság hathatós és fényes képviselője a nyugati műveltséggel bíró összes nemzetek fórumain, ítélőszékein s több-kévesebbé reményteljesen szervezett agóráin.

Bámulatos szónoki tehetsége és készütsége minden általa bírt világnyelven tüneményesen érvényesült itt is. Nemzeti érzése, a magyar nemzeti eszme iránti áldozatkész odaadása époly teljességgel jellemzi őt e működése közben, mint itthon. Egy lényeges különbség a két téren való tevékenység közt mégis van és az abban áll, hogy míg a belföldi politikájában elejétől fogva sokszor gáncsolták el törekvéseit, külföldi műkö-

dését minden hatalmi és társadalmi magyar tényező örömmel, megnyugvással és hálával fogadja s amennyiben tőle függ, készséggel mozdítja elő. A világháború óta működő kormányoknak más okokból, mint a régieknek, ő mindig ellenzéke volt és az ma is. De valahányszor nehéz, kényes természetű és nemzeti életérdekeket érintő külföldi képviseleti feladat merül fel, minden kormány elsősorban őt kéri fel ezek védelmére legádázabb ellenségeinkkel szemben. Apponyi részéről csak természetes, hogy e kéréseknek és megbízásoknak a legnagyobb készséggel tesz mindenkor eleget.

A nemzetközi intézmények körében kifejtett nagyszabású és rendszeres működésének tüzetes jellemzése nem az én feladatom. Erre nálam illetékeőbb, ott vele együtt dolgozó, kitűnő férfiak vállalkoztak. Én csupán e szereplésnek témám támogatására nélkülözhetetlen összesített eredményére hivatkozom most, melyek szerintem, ha nem is haladják meg a magyar parlamentben és azonkívül a belföldön a nemzeti eszmének tett szolgálatainak becsét, azt legalább is teljes mértékben elérik.

Azt az itthon tartott nemzetközi gazdasági kongresszusunkon már 1885-ben, de később is magam szintén tapasztaltam, hogy mily tökélyvel képes kultúránk bemutatására külföldi nyelveken a legkövetelőbb ízlésű idegenek előtt is. Három amerikai útja ugyanannyi diadalmenet volt. Midőn 1904-ben az interparlamentáris uniónak St. Louisban a más nemzetekéit számban meghaladó magyar csoport küldöttségének élén kinn járt, a magyar névnek dicsőséget szerezvén, meglepett ott is, itthon is mindenkit. Visszatérve, egy sorozatára kérték fel az ismertető előadásoknak, melyek meg itthon gyakoroltak közvetlen nagy hatást. Azon alkalommal számtalanszor érintkezett az Egyesült Államokba szakadt véreinkkel, akikbe lelket öntött s figyel-

műkbe ajánlotta, hogy új hazájuknak hű, becsületes polgárai legyenek, de szívükre kötötte, hogy magyarságukhoz se legyenek hűtlenek. A két haza problémája lebegett szeme előtt, melynek elérhető megoldása erőtartalékaink ápolásának kérdését jelenti. Hogy intelmeinek volt figyelemre méltó sikere, azt második észak-amerikai útján tapasztalhatta. Midőn 1911-ben több tudományos egylet és három nagy egyetem meghívására előadói körutat tett az Egyesült Államokban, elsősorban a pacifizmus, továbbá – saját választása szerint – Magyarország közjogi helyzetéről s a nyugati műveltségnek tett áldozatteljes, de nem eléggé méltányolt szolgálatairól, angol nyelven nyomtatásban is megjelent oly beszédekét mondott, melyekben mélyreható politikai tanultsága nem kevésbé tündökölt, mint meleg, okos hazafisága, mely a nemzeti és emberiségi követelményeket minden nem rosszakaratú polgára előtt a világnak kedves, kellemes harmóniában tünteti fel. Egyik nagyhatású előadása végén az elnöklő amerikai chairman, midőn, mint mondotta, »ragyogó és nagy képességeket eláruló beszédeit« a díszes és nagy hallgatóság nevében megköszönte, így szólt: »Biztosítom a szónokot, hogy minden amerikai honpolgár mélységesen érdeklődik a magyar nemzet fényes történelme iránt és hogy Magyarországból ideszármazott polgártársaink teljes lojalitásuk által tűnnek ki. ők itt, részesei lévén a polgári szabadságnak és helyi önkormányzásnak, kitűnően alkalmasoknak bizonyultak az amerikai eszmék elsajátítására. Azt hiszem, igazat mondok, mikor állítom, hogy azért szeretik ezt az országot, mivel szerették régi hazájukat. Ha nem szerették volna azt, nem tudnának úgy ragaszkodni új hazájukhoz sem, melyet szabadon választottak maguknak«.

Akkor Apponyit az a rendkívüli megtiszteltetés érte, hogy, mint annakidején Kossuth Lajos, a washing-

toni Kapitóliumban, vendégszónokként, mély benyomást keltve, beszélhetett és üdvözölhette Európa nevében Amerikát.

A trianoni békediktátum után volt harmadszor ott. Ekkor a Lloyd George tiszteletére Csikágóban adott díszlakomán Apponyi is megjelent. Midőn az megpillantotta őt, eléje ment, miáltal a közfigyelmet reá irányítván, maga mellé ültette. Aztán együtt ünnepték az összetört, rémítően megcsonkított kis Magyarország nagy fiát az angol világbirodalom amannak szerencsétlenségétől nem egészen idegen volt vezető államférfiával. – A gróf Apponyi Albert külföldi nagyszabású tevékenysége az egész magyarság önértését fokozta és önbizalmát a már csaknem kétségbeejtő helyzetben is szilárdította. Nincs hazafiasán gondolkozó ember, aki ne érezte volna, hogy mégsem utolsó dolog magyarnak lenni. Amerikába kivándorolt véreink helyzetére is jelentékeny hatása volt s azokban a nemzeti érzést, mely mint hervatag virág, bizony-bizony nagyon gondos és módfelett eszélyes ápolásra szorul, éltetően fokozta. E részben még mérhetetlen sok a teendő, de Apponyi a saját példájával megmutatta az utat, melyen haladni kell.

Végre hangsúlyozom, hogy az amerikai és általában a külföldi közvélemény az ő és remélhetőleg nagyobb számmal támadó követőinek szemlélése mellett hajlandóbb lesz elhinni azt, hogy a magyar kultúra, a magyar életképesség és életre érdemesültség nem hivalkodás, nem mese, hanem a művelt emberiség figyelmét, kíméletét és mint hasznos, sőt nélkülözhetetlen tényezőnek támogatását joggal igénylő valóság. Mi értelme van ezek szem előtt tartása mellett annak a felületes gondolkozásszülte balhitnek, hogy az Apponyi külföldi szereplésének lecsapódása csupán az ő világhíre és személyes dicsősége, melyből a magyar nemzetnek édes-kevés maradandó reális haszna van?

Párisi és genfi működése szintén nem járt markolható eredményekkel, de azok útját egyengette és nagyban hozzájárult a törekvéseink megvalósításához mulhatalanul szükséges kedvező atmoszférának megteremtéséhez.

Az ő és a magunk érdekei szempontjából nem lehet eléggé fájlalni azt, hogy sem a bel-, sem a külföldön nem voltak meg szembeötlő, közvetlen sikereinek tárgyi előfeltételei. De azért az ő nagyszabású és az egészre irányuló eszményiségét nem lehet, nem szabad felelőssé tenni. Az ő külföldi fáradhatatlan törekvései iránti feltétlen elismerésben és hálában egyik vagyunk és maradunk. Ebbeli működése minden kritika felett áll s már csak annál fogva is őt a nemzet szellemi és erkölcsi kincse egyik legnagyobb értékételének kell tekinteni.

Az ő sorsához a múltban leginkább a költő Zrínyi Miklósé hasonlít. A tizenhetedik századnak ezt a nagy férfiát az akkori hatalom és más hatalmas kortársai szintén nem tudták kellőleg megérteni és nyomatékosan támogatni, de a nyugati keresztény világ és az utókor elismerte nagy érdemeit. – A magyar belpolitikában Apponyival szemben diszharmonia elégszer keletkezett; ma sem vagyunk ilyenek híjával. De az események a közelmúlt ellentéteit elsimították. Én remélem, sőt hiszem, hogy az idő, mely mindent megfejt és útbaigazít, ki fogja békíteni az újabbakat is. A fejlemények fogják megmutatni, hogy a jelenkor egymással össze nem hangzó törekvéseiből mi a lehetséges és mi a lehetetlen. De ez csak akkor fog bekövetkezni, ha – miként gróf Apponyi Albert mindig hirdette – csupán egy, mindent domináló szempontból tekintünk mindent. Ez pedig nem lehet más, mint a nemzet jól megértett legfőbb java, melynek okosan s megadással mindent alá kell rendelni, bármily hagyomány, kedvenc eszme, vagy vélt következetesség feláldozásával járjon is az.

És a mai ellentétek elsimulásával gróf Apponyi Albert alakja úgy fog állani, hogy a kétségnek még árnyéka sem fog ahhoz férni, ha – mint a Legnagyobb Magyar – azt vallja, hogy »Célom tiszta és nemes vala«.

Be fog következni, amit egyik idézett beszédében mondott, hogy példájának megrögzítése révén marandót alkotván, előbbre vitte a magyarság érdekeit. Ezen az alapon kimutatván helyét a nemzet jótevői között, igazságot fog neki szolgáltatni a történelem.

II.

Üdvözet az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben

gróf Apponyi Albert örökös elnökké való választása alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia nevében.

El nem mondott beszéd, mely az ünnepségen az indítványozó beszéde után a hozzászólások elhagyása miatt maradt el, 1929 januárus 29-én.

A Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében van szerencsém az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet azért a szép, nemes és ildomos elhatározásáért üdvözölni, mellyel gróf Apponyi Albertet örökös díszelnökévé választotta.

Szép ez az elhatározása, mivel ritka érdemnek ritka elismerésére találta el a megfelelő formát. Nemes, mivel példát adott arra, hogyan lehet ellenmondás nélküli egyhangúságot teremteni ebben a különvélemények által, sajnos oly gyakran széttagolt társadalomban. És ildomos, mert okosan tapintatos eljárással feltűnő célzatosság nélkül tudott adni és kapni egyszerre. De az igazságérzetet is teljesen kielégítő dolog egy félszázadot meghaladó kötelességű, de csendes korábbi szolgálatot, a jelen vakító verőfénye által megvilágítva, jutalmazni. Mert gróf Apponyi Albertet a mezőgazdaság ezen anyaképviselőjéhez ilyenek gyakori számai is fűzik.

Csak két emléket idézek fel félszázados saját benyomásaim tárházából. 1879-ben volt, midőn a híres

székesfehérvári országos gazdaösszejövetel szellemében tárgyaltuk a kincstári telepésekre vonatkozólag nem sokkal azelőtt hozott törvény szűkkeblű rendelkezései alatt szenvedő, sőt szenvedő kisemberek ügyét, ezek esdő kérvényei alapján, a Köztelek Üllői-úti nagytermében, Korizmics László elnöklete alatt. Az akkori pénzügyminiszter, aki alá e telepek tartoztak, Wekerle Sándor miniszteri titkárt küldte ki, hogy védje meg az ő elutasító álláspontját a szegény magyar kolonusok megélhetési feltételeit hangosan követelő nagyobb-részt mérsékelt ellenzéki tagokkal szemben. Ezeket gróf Apponyi Albert vezette ott.

Wekerle Sándor titkár azon alkalommal ugyan eleget tett a ráruházott feladatnak, de tanácskozásaink azzal a hatással voltak reá, hogy midőn az államháztartási idült deficit eltüntetésének problémája került, mint miniszternek, az ő kezeibe, az államjavak eladása során erőhöz juttatta azokat, akik, vagy utódaik, erős magyar községek többnyire jólétnak örvendő lakosai lettek. Ama kérvények előadója voltam, nagyobb munkálatom napvilágot is látott a sajtóban, azért emlékszem ily tüzetesen erre az esetre. De egy másik alkalommal is, szintén mint előadó, közlől láttam és hálásan tapasztaltam azt a hatást, melyet mostani díszelnökünk a mezőgazdasági érdekek előmozdításának törekvéseire gyakorolt. Gróf Károlyi Sándorral és gróf Dessewffy Auréllal ő volt az, aki a nevezetes 1885. évi budapesti nemzetközi mezőgazdasági kongresszus határozatainak formulázását előkészítő bizottságban bámulatos szabatosító képességével már közel 44 évvel ezelőtt biztosította azt, hogy méltóan léphettünk Közép-Európa és Franciaország seregestől idejött szakavatott agronómusai és agrárpolitikusai elé. Azután ékes francia beszédben támogatta az óvatosan tervezett vámunió eszméjét. Aki azokat a határozatokat ma végignézi, meg van lepve a mai és a korábbi gazda-

sági helyzet hasonlatosságai által. A különbség a jelen rovására az, hogy míg akkor javaslataink észszerűek és jóakarattal mellett lehetségesek is voltak, ma a világ főleg politikai szétzúllása folytán komolyan szóba sem hozhatók.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület örökös díszelnököt választott ma, azaz minél tovább kívánja ékességéül tisztelni őt, hogy a késő nemzedékek is példát vegyenek odaadó hűségéről. A Magyar Tudományos Akadémiának gróf Apponyi Albert tiszteleti tagja s nekem jutott a kedves kötelesség, hogy nevében nemcsak az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet, hanem legújabb méltóságában őt is hódolatteljes nagyrabecsüléssel melegen üdvözöljem.

III.

Az erkölcsi élvezet mint a nevelés egyik legfőbb tényezője.

Az 1908. év szeptember havában Londonban rendezett első nemzetközi erkölcs-nevelésügyi kongresszus alkalmából gróf Apponyi Albert, akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterünk, e sorok írójával képviseltette magát a kongresszuson. A londoni egyetem nagytermében rendezett meetingen angol nyelvű felszólalásában G. J. egyebek között kifejtette, hogy a nagy és maradandó igazságok közös sorsa, hogy későn állapítják meg őket és formulázásukat még akkor sem lehet véglegesnek tekinteni. Nagyjaink is revízió alá veszik az alapigazságokat. Az ember igazi voltát ma abban látjuk, hogy erkölcsi lény, de fokoznunk kell erkölcsi öntudatát; szoktatni és oktatni kell. E részben gyökeres reformra van szükség. A szociális kérdés túlnyomó részben erkölcsi kérdés. A technikai haladás nem óvja meg műveltségünket a végzetes egyoldalúságtól. Ebben a szellemien üdvözölte a nagyhivatású kongresszust, mely a jövő munkájának előkészítését vállalta magára, mind Apponyi, mind jelenlevő honfitársai és a maga nevében.

Mivel ugyanabban az időben a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület Luzernben tartotta nagygyűlését, ahol a magyar kormány képviselőjében szintén részt kellett vennie, nem maradhatott a kongresszus végéig Londonban; jelölése folytán hivatalos felhatalmazás alapján Fináczy Ernő és Kármán Mór urak vették át londoni kiküldetése szerepkörét.

Az itt közölt tanulmány némi változtatással megjelent az 1908. évi londoni első nemzetközi morál-pedagógiai kongresszus irataiban angol, később hazai folyóiratban magyar nyelven.

Összes emberi törekvéseink a lét és boldogságnak a biztosítására irányulnak. A belénk oltott ösztönök, hajlamok, vágyak és aspirációk célja ez. Individualisztikus altruisztikus és emberi tulajdonságaink mind ennek a megközelítésére bírnak alkalmas természettel. Mindaz, ami ez eszközeinket hatályosbítja, a legfőbb cél szempontjából kívánatos és becses, ami pedig azután hatékony-

ságát alábbszállítja vagy megtámadja, az reánknézve káros és veszedelmes. Azonban valónk nagyon komplikált természetű. Fizikai, szellemi és erkölcsi valónk van s ezek szerves egysége az emberi lény. Minél összhangzatosabban hatják át egymást ezek valónkat, jólétünk annál zavartalanabb és teljesebb. Hogy azonban ez bekövetkezhesek, mindazokat a képességeket és tulajdonságokat, amelyek valónkat alkotják, ápolnunk és fejleszteniünk kell. Ez ápolás és fejlesztés annál hatékonyabb, minél öntudatosabb. Az öntudatosság azonban nem úgy értendő, hogy minden ember egyénileg tudja azt, hogy milyen eszközökkel és módokon s mily célból kell tehetségeit, hajlamait és alaptulajdonságait fokozni és javítani. Ez ily általánosan megvalósíthatatlan kívánság. Minél szélesebbkörű ez az öntudatosság, annál jobb, de az a társadalomnak óriási méretei mellett az alapokig lehető sohasem lehet. Az szükséges tehát, hogy az emberi tehetségek, hajlamok és tulajdonságok nemcsak a társadalom magasabb osztályainak tagjainál, nemcsak a művelt és félművelt, hanem az alsóbb osztályokban is, ahol az oktatásra és nevelésre sok pénz-, idő- és fáradságbeli áldozatot hozni nem lehet, az oktatás és nevelés folytán a tehetségek, hajlamok és alaptulajdonságok mintegy ösztönszerűen fejlődjenek tovább s így ez osztályok is a lét küzdelmei számára a jelzett célnak folyton megfelelőbb fegyverekkel, vagyis életük biztosításának és boldogulásuknak mindig hatékonyabb eszközeit használhassák. Ennek a hatályosításnak a módszerét minél célszerűbben megállapítani a pedagógia feladata, amelynek hova-tovább, annál inkább szociális szellem által kell áthatva lenni. Fontos, ennélfogva a pedagógiára nézve, hogy az ember természetét, ennek alapjait és szerkezetét, fejlődési képességének lényegét és határait jól ismerje fel. Nem szabad más, mint pozitív alapokból kiindulni.

Egyaránt végzetes tévedés volt mindig az, ha az embertől keveset vagy sokat vártak. A kevés nem tűzött ki elég magas és magasztos célokat, tehát a kisebb feladatoknak megfelelően nem is keltették fel az életerőket és életösztönöket úgy, mint lehetett volna; a sok pedig elérhetetlennek bizonyulván, demoralizáló hatást gyakorolt. Igen behatóan, alaposan és tárgyilagosan kell tehát a pedagógiának kutatni azt, hogy mely főtényezőket és hogyan kell a lehető legmagasabbrendű célok elérése szempontjából mozgásba hozni. Evégből három igazságot nem szabad szem elől téveszteni. Az első az, hogy az embernek három: anyagi vagy helyesebben fizikai, szellemi és erkölcsi világa van, amelyek egymással elválaszthatatlan összefüggésük mellett is igen nagymérvű különléttel és a jelenségeikből alakuló törvények tekintetében nagyon figyelemreméltó autonómiával bírnak. A másik az, hogy e külön állapotok azonban csak autonóm és nem szuverén jellegűek s a hasonlatot tovább fűzve, a szuverenitás az emberi való és élet egységét illeti meg, ennél fogva sem a fizikai, sem a szellemi, sem az erkölcsi törvények nem külön csoportjaikban, hanem csak szerves kombinációjuk által lehetnek valóban előnyösen hatályosak. A harmadik igazság végül az, hogy az ember valójának említett három jellegű törvényei a maguk egészében voltaképp ugyan egyenrangúak, már csak azért is, mivel egymást kölcsönösen feltételezik, tehát egyaránt nélkülözhetetlenek; azonban a három való közül leginkább az erkölcsi állván hatalmunkban és az élet minden körülményeihez leginkább az lévén képes alkalmazkodni, a nevelésnél erre kell a legnagyobb súlyt fektetni. Ha helyem volna hozzá, bővebben ki tudnám fejteni és talán alaposabban is bebizonyítani az utóbbi tétel igaz voltát. Az adott helyzetben legyen elég arra utalni, hogy a pusztá életnek fenntartása biztosításához az erkölcsi tulajdonságok meny-

nyire szükségesek s hogy azok meg- vagy meg nem léte teszi az életet minden körülmények között kívánatossá vagy útálttá. Hányszor történik, hogy a legegészségesebb és legjobbmódú emberek, az erkölcsi egyensúly felbille-nése után, mily könnyen dobják el az életet maguktól. A szellemi képességeket csak egy erkölcsi mozza-nat, a fegyelmezetség, s ami ennek nyomában jár, az iskolázottság vagy rendszeres gyakorlat, az alkotások-nál pedig az odaadó és lemondási készség teszi egyedül becsesekké. Ki kell emelnem végül, hogy az erkölcsi-séget és annak nagy jótéteményeit minden nemzet minden nemzedékének sokkal kisebb mértékben lehet akár az ősoktól örökölni, akár az idegenektől átvenni, mint a fizikai és szellemi előnyöket. Az egyén és a társadalom erkölcsösége tehát a legnagyobb kincs és az oly arzenál, amelyből életküzdelseink számára a legbecsesebb fegyverek kerülnek ki s a máshonnan való ilyen fegyverek is voltaképp ott mennek a használ-hatóságához szükséges edzésen és szerelésen keresztül. De az ember erkölcsi világában sem tagadván meg magát, az önző és társas jellegű tényezők kombiná-ciójának hatása alatt áll. Természete itt is az, hogy főtürekvése az ön- és fajfenntartás s hogy elhatáro-zásait inkább érzések és érzelmek, mint eszmék és elvontabb gondolatok irányítják. Így van ez a leg-míveltebb osztályoknál is, annál inkább a minden nemzet zömét alkotó kevésbé művelteknél. Ezen a tényen a kultúra aránylag csak kismértékben képes változtatni, de azt elérheti, hogy az érzések és érzelmek jobbakká, nemesebbekké és célszerűbbekké válhatnak. Azonban az e részben elérhető haladási fokon is csak az erkölcsi erő folytonos ápolása mellett maradhatnak meg az egyes emberi közösségek, azért tehát minden nemzedéknek magáért és a reakövetkezőért folyton kell dolgozni, mert különben a hanyatlás fel nem tartóztatható. Az erkölcsi tényezők közül, mindezt

a legnagyobb horderejű az, amelynek természetünkben a legmélyebb gyökere van: az erkölcsi élvezet, amely nem kevésbé jól esik, mint a testi és szellemi élvezet, de amely, ha nemes, maradandóbb jóérzést s rendszerinti jelentkezése mellett állandóbb megelégedést és boldogságot szül, mint bármely más élvezet. Hozzájárul ehhez, hogy minden másnemű élvezettel, sőt az azokról való lemondással is összefér. Mindenkinnek mintegy önként kínálkozik. Az erkölcsi élvezet mindenüvé bejut; a szegénységgel, a fizikai jólét hiányával, az élemedett korról, az alacsony társadalmi állással, élethivatással és munkával nincs ellentétben. Tehát általánosabbá tehető, mint bármely más élvezet, amelynek értéke attól függ, hogy erkölcsi élvezettel párosítható-e vagy nem. Az erkölcsi élvezetben az altruizmus összeolvad az önzéssel. Átala ez az ember természetének egyik alaptulajdonsága, nem paralizáltatik, csak nemesbül. A boldogságot voltaképp az erkölcsi élvezetek alapozzák és szilárdítják meg. Az emberi élet minden nyilvánulásában és mozzanatában emel, fenntart, erősít, illetve kárpótol. Az tehát az emberiség legnagyobb jótéteménye és áldása, de egyúttal a leghatalmasabb kulturális tényező. Gyökere az emberi érzésben van s az arra való hajlam vele együtt fejleszhető nemcsak egyénekben, hanem az egymásután következő nemzedékeknel való következetes jelentkezés útján a fajokban is. Ez a törekvés közönséges értelemben véve nem utilitárius, de minden ideális irányzata mellett is összhangban jelentkezik az ember fizikai és szellemi valójának összes követelményeivel. Meggyőződésem tehát az, hogy: 1. a nevelés tengelyét alkotó erkölcsi nevelés körében az erkölcsi élvezeteket, mint ennek egyik legfontosabb tényezőjét kell megbecsülni; 2. arra kell hatni, hogy a nevelés minden ágában működők annak fontosságáról és lélektani nagy horderejéről idejekorán meggyőződjenek.

IV.

Gróf Tisza István a nemzetről és társadalomról.

Gróf Tisza István szabad előadása a Magyar Társadalomtudományi Egyesület szociális tanfolyamán. Eszmemenetének közlését e helyen az a körülmény igazolja, hogy azt G. J. elnökgazgató vetette papírra.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület szociális tanfolyamát 1911. évi november 3-án közéletünk egyik legkimagaslóbb alakja, gróf Tisza István nyitotta meg a régi képviselőház tanácsstermében. Meghallgatására a társadalom köreinek igen számos kiváló képviselője is megjelent, úgyhogy a közönség tagjai a teremben és a karzatokon a legutolsó helyet is betöltötték. Az egyesület nevében Gaal Jenő igazgató hosszabb beszédben üdvözölte őt, miközben annak és szabad iskolájának célját szabatosan körülírta. Azzal a rettenetes közönnyel szemben, melyet társadalmunk még a destruktív mozgalmakkal szemben is tanúsít, szükség van – monda – arra, hogy a nemzet szeretetében és az élet feladatai iránti köteleességteljesítésben nemcsak a közemberek egyesüljenek, de a küzdelemben e semleges téren a vezérek és nagyok is tényleg közreműködjenek. Már többen megígérték támogatásukat, de elsőnek a mai kitűnő előadó lépett közénk, hogy más téren való roppant elfoglaltsága mellett is, kivegye a maga hathatós részét becsületos és fontos munkánkból.

Gróf Tisza István szabad előadásában a nemzetről és társadalomról értekezett. Mindenekelőtt a nemzet fogalmát állapította meg, melynek legfőbb ismervét az összetartozás és egyetemlegesség közös érzése képezi. Az etnográfiai egység a nemzet fogalmához nem feltétlenül szükséges és ez az egység magábanvéve nem teremti meg a nemzeti egységet. Gyakran ennek szilárd alapját képezi, de az egynyelvű nemzetek különállása és fejlődése gyakori. A nemzeti öntudat aránylag későn fejlődött ki. E részben a Napoleon fellépése és működése nyomán járó jelenségek igen tanulságosak. A függetlenségükben fenyegetett népek jórészt általa jutottak nemzeti öntudathoz. Azért, ha paradoxonnak látszik is, igaz, hogy például Németországot először ő, míg Bismarck csak másodsorban egyesítette. Érdekesen vázolta ezután a nemzeti eszme kidomborodását és a sok irányban megindult s még ma is tartó megvalósulásának folyamatát. Előadásának második részében a társadalom szerves alakulásának mozgató erőit vizsgálta. Határozottan elítélte azt az egyoldalúságot, mely a történeti materializmust jellemzi. Az anyagi lét fenntartásáért folytatott küzdelem kizárólagos tényezőként való hirdetése éppen olyan hiba, mint lenne fontosságának tagadása. A vallásos érzés és megnyilatkozásának hatása ugyanolyan nagy, sokszor nagyobb is, mint amazé. A mai társadalmi élet bonyolult szerves életműködés eredménye, melynél az ember anyagi, szellemi és erkölcsi valója egyenlő fontosságúak. Az egyéni létérdekek felett állanak elsősorban a nemzeti létérdekek. Sokan ezt a felfogást elmaradottnak tartják. Pedig az azok iránti odaadás oly áldozatra képes hangolni az embereket, mely az önfeláldozással nemcsak határos, de azonos is. Például kettőt hoz fel. Az egyik az angol arisztokráciának közreműködése avégből, hogy a polgári osztály érvényesüljön, aminek eredménye Angliában a demokrácia

uralomrajutása lett. A másik az a történeti tény, hogy a magyar köznemesség önként vette az alkotmány sáncaiba a nép millióit s adott a volt jobbágyoknak földtulajdont és így teremtette meg a mai magyar nemzetet és államot. A nemzeti érzésben sokak szerint faji vagy másféle önzés nyilvánul. Lehet, hogy így van a dolog, de bizonyos, hogy az az önzés, mely önfeláldozással is járhat és altruizmussal annyira telítve van, mindenesetre magasabbrendű önzés, mint az, mely a sertéskondáéhoz hasonló tülekedésre vezet a vályú körül. Azáltal az egyén és társadalom nemesbül s erői fokozódnak. Érthető tehát, hogy a nemzeti érzés nagy befolyással bír a nemzetek életképességére és hatalmának kifejtésére. A magyarságot is egy évezreden át főleg a nemzeti érzés tartotta fenn és a jövőben szintén az lesz életereje és életképességének legfőbb biztosítéka.

A feszült figyelemmel hallgatott és nagy tetszéssel fogadott meggyőző előadásért Farkas Pál, mint a szabad iskola igazgatója, mondott köszönetet, kiemelve, hogy abból erőt és lelkesítő biztatást meríthetünk szociális tanfolyamunk vezetése közben is.

V.

A közgazdasági ismeretek tanítása a középiskolákban.

Felszólalás a középiskolai miniszteri szakértekezleten 1912-ben
a közgazdaságtan előadásáról a középiskolákban.

A szakértők igen értékes és becses válaszokat adtak a miniszter úr felhívása folytán arra a kérdésre, hogy a középiskolai reformkérdések közül melyek volnának alkalmasak arra, hogy hivatalos nemzetközi értekezleten tárgyalassanak. Véleményem szerint most az döntendő el mindenekelőtt, hogy ennek a hivatalos nemzetközi értekezletnek mi legyen elsőrendű s mi csak másodlagos feladata. Az ilyen nemzetközi tanácskozás természete egészen más, mint az eszmék tisztázására hivatott kongresszusoké. Azoknak elsősorban arra kell törekedni, hogy jogilag is kötelezhető oly megállapodásokra jussanak, amelyeket azután minden résztvevő kormány a maga nemzeti törvényhozása által lehetőleg elfogadtatni tartozzék. Minden ilyen hivatalos nemzetközi értekezletnek ez a fő rendeltetése. Az efféle egyezményeket azonban nem könnyű létrehozni, azért nagyon gondosan elő kell készíteni azokat. Az előkészítés vagy írásbeli úton előzetesen, vagy úgy történhetik, hogy a hivatalos nemzetközi értekezlet az egyezmények anyagául már szabatosított kérdések mellett, másodsorban olyanokat is tárgyal, amelyek még csak szabatosítandók vagy tisztázandók. A szakértők

munkálataiból tehát azokat a teendőket kell kiválasztani, amelyek már ma alkalmasak arra, hogy kötelező nemzetközi megállapodások anyagát alkothatják.

Ilyen lehetne az én meggyőződésem szerint az a kérdés például: hogy miként kell a középiskoláknak szervezve, vagy berendezve lenni avégből, hogy az általuk kiállított érettségi bizonyítványok a viszonyosság elve alapján a más államok főiskolaiba való felvételre jogosítsanak. Közvetlen érdekünk, hogy ezt a kérdést nemzetközileg tisztázzuk és evégből megállapodásra jussunk a minket érdeklő főbb nyugati államokkal. Midőn a kormányok képviselői evégből azután összejönnek, ott lehetne meghatározott számú és előbb írásbeli érintkezés útján előkészített más kérdéseket is megvitatni.

Nem érzem illetékesnek magamat arra, hogy a középoktatás terén vita tárgyát képező problémákra vonatkozólag önálló ítéletet mondjak. Azt sem állítom, hogy amit felhozandó leszek, az elsősorban nemzetközileg hivatalosan megbeszélendő, vagy csak itthon meghányandó kérdés-e? De előhozom azt, hogy többször ne kelljen felszólalnom és mivel fontosságot tulajdonítok neki. A szakértők bizalmasan közölt munkálatai közül nem egy felveti azt az eszmét, hogy a szociális ismereteket talán már a középiskolákban is terjeszteni kellene. De ugyan ők azt is hangoztatják, hogy újabb tárgynak tanrendjükbe való felvételétől eltilt bennünket az ifjak túlterhelésére való köteles tekintet. Én mind a két nézetet helyesnek tartom és azt hiszem, hogy azok közt nincs is ellenmondás. Azok szerintem igen jól kibékíthetők és összeegyeztethetők. Bátor vagyok ennek – úgy hiszem – helyes módozatait konkrété is megjelölni.

A középiskola a társadalmi felfogás tekintetében ma sem az életre, sem a főiskolára nem készíti elő a tanulókat. Pedig a szociális műveltség ma már nemcsak

a szak-, hanem az általános műveltségnek is jelentős elemét és alkotórészét képezi. Ez ismereteket azonban a középiskolai ifjúsággal nem csupán a túlterheléstől való tartózkodás miatt, hanem és talán még inkább azért nem lehet közölni, mivel annak felfogási képessége még nem eléggé fejlett. De, hogy ez az ifjúság a más oldalról feléje áramló tévtanokkal szemben lassanként, amint az ilyenek iránt fogékonyságot kezd tanúsítani, ellentállóbbá tétessék, azt egészséges és a nemzeti és emberieségi közérdekekkel megegyező szellemi és erkölcsi légkörben kell nemcsak oktatni, hanem szociális irányban nevelni is. Én ezt úgy vélem elérhetőnek, ha minden középiskolai tanár a maga tárgyával kapcsolatban hozzájárul az ilyen szociális légkör megteremtéséhez. Erre a történelem, az irodalmak, a természettudományok stb. tanítása alkalmat bőven szolgáltatnának. Természetes feltétele ennek, hogy a tanárképzésnél a társadalmi tudományokba a tanárjelöltek idejekorán kellő módon beavattassanak. Ez az ő céljaik és hivatásuknak megfelelően berendezett egyetemi szociális tanfolyamok és a társadalmi tudományok enciklopédiájának kötelező hallgatása révén történhetnék. Arról, hogy ez miként illesztessék a tanárképzés keretébe én nem lehetek hivatva nyilatkozni. De magának az eszmének nagy jelentőségéről mélyen meg vagyok győződve.

VI.

A nemzetgazdaságtannak és a szociális ismereteknek oktatása a tanítókat és tanítónőket képző intézetekben.

Gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából készült módszertani utasítási tervezet, amely 1911-ben változatlanul kormányrendelet alakjában látott napvilágot.

1.

A nemzetgazdaság alaptanai. – Az ember társas természete. – Az egyén és társadalom. – A társas élet fejlődésének főbb korszakai. – A gazdálkodás és társadalmi élet egyik fő megnyilatkozása. – A gazdálkodás alakjai. – Az emberi és állati szükségek különbsége. – A többi nemzetgazdasági alapfogalmak. – A termelés. – A forgalom. – A jövedelem-megoszlás, – A fogyasztás. – A népesedéstan.

A nemzetgazdaság alaptanai. Korunkban a társadalmi élet összes jelenségei megszámlálhatatlan kombinációban jelentkezvén, a belőlük keletkezett tömkelegben egyedül azok törvényszerűségeinek alapos ismerete nyújthat eligazodást. Ezek szem előtt tévesztése, vagy helytelen, egyoldalú, esetleg célzatosan elferdített magyarázata az egyénre és a különböző közösségekre: a családra, osztályra, felekezetre és a nemzetre nézve is megmérhetetlen bajok kútforrása lehet. Ezek az ismeretek ma már nemcsak a műveltebb osztályokra, hanem minden társadalmi rétegre nézve is életérdekű fontossággal bírnak. Nélkülük a különféle

viszonyokat, melyek között él és munkálkodni hivatva van, senki sem értheti meg. Nem teljesítheti kötelességeit önmaga és a köz iránt. Nem tájékozódhat az általa követendő irány tekintetében. Nem tudhatja meg, hogy mit követelhet a társadalomtól és mit kell nyújtania annak.

Az önismeret nemcsak saját testi szervezetünk és képességeink, hanem környezetünk helyes felfogását is feltételezi. Enélkül a netalán folyton javuló helyzetekbe jutó tömegek is, a megokolatlan elégedetlenség folytonos gyötrelmei által nyugtalanítottván, elmulasztják azokat a teendőket, melyek komoly teljesítése esetén ők is boldogulhatnának és mások boldogulását is előmozdítanák.

A társadalmi életben gyakran ismétlődő különböző jelenségek léteznek, melyek szabályszerűségeinek megállapítása a szociális törvények szabatosítására vezetett. Ezek elsősorban való kellő felfogásához már fejlettebb szellemi képességek és hosszas vizsgálódások szükségesek ugyan, de ha egyszer helyesen konstatálták, azok megismertetése másokkal, olyanokkal is, akik kevesebb tanultsággal bírnak, megközelítőleg oly módon lehetséges, mint ahogy a természeti törvényekre vonatkozó emberi ismereteket népszerűsíthetjük, így is nagy hasznát vehetik azoknak a tömegek, mert hozzájuk könnyebben alkalmazkodhatnak és tanulságaikat mint pozitív parancsokat követhetik.

Mielőtt a bonctant és az élettant megalkották volna az emberek, testük életműködésének alapátványozói és azok egymásra való kölcsönhatása azelőtt is létezett. De miután ezt nem figyelték és szívlelték meg helyesen, sokkal észszerűtlenebbül éltek, mint később, midőn a közegészségügy – a higiéné – azok tekintetbevételével szilárdabb alapokra került.

De nem elég a természet nagy igazságait sem egyes beavatottaknak szemük előtt tartaniok. Ha ez a

tömegek által nem történik, akkor a közegészségügy ápolása aránylag szintén csekély sikerű lesz. Kényszerintézkedésekkel sem sokra mehetni. Erre fényes bizonyítékul szolgálhat az a tény, hogy a különböző európai hadseregekben: a franciában, a svédben, a népbetegségek, pl. a szifilisz elleni védekezés céljából alkalmazott mindenféle tiltó rendszabályok hatálytalanok maradtak, mert azokat a szenvedély által elvakított fiatal emberek egy vagy más módon kijátszották. Ellenben midőn azokat e nagy és ádáz betegség csapásának borzalmas lényegéről és irtóztató következményeiről felvilágosították s amazokat eltörölték, az eredmény hasonlíthatatlanul kedvezőbbé alakult.

Így vagyunk a társadalmi élet jelenségei természetének megismerésével is. Az azok tanulságainak követségére irányuló törvényekkel és kormányrendeletekkel nem érhetni célt, csak akkor, ha lényegüket a kormányzottak jól átértik, ezért van azok terjesztésének oly roppant nagy súlya és jelentősége.

Igen nagy feladatai vannak ez irányban a népoktatásnak és a nemes rendeltetését megvalósító néptanítóknak, őket azonban, mint általában, a társadalmi ismeretek terjesztésében álló hivatásukra is alaposan, célszerűen és lelkiismeretesen kell előkészíteni. De ha nehéz az elemieket meghaladó szintájú sok más ismeretnek megértetése az egyszerű nép fiaival, különös nehézségekkel kapcsolatos a társadalom szerves voltára, e szervezet sokféle alkotó részeinek, ezek egybeműködésének egészére és részleteire vonatkozó ismeretek hasznos közlése velük.

A nehézségek itt főleg onnan származnak, mivel önmagunkat és – ami tőlünk elválaszthatatlan – társas állapotainkat kellőleg átérteni a leghaladottabb osztályoknak sem egyszerű dolog, mert az ember tárgyilagosan magát csak akkor tudja felfogni, ha önmagát mintegy kivetíteni képes. A társadalmi tudo-

mányok ezért haladás tekintetében hátrább is vannak a körülöttünk levő, de rajtuk kívül álló nagy természettel foglalkozó tudományokkal szemben. Csak mióta ezek módszerét nem szolgálai utánzással, de megfelelő módosításokkal alkalmazták amazokra is, azóta mutatkozik a társadalmi tudományok terén szintén olyan fejlődés, melynek eredménye – minden ok megvan erre a reményre – állandó közkinccsé fogja képezni az emberiségnek időtlen időkig. De a társadalmi tudományok lassúbb haladásának az emberi önismerettől elválaszthatatlan nehézségek csak egyik okát képezik. A másik főok az, hogy a társadalmi jelenségek nem oly egyszerűek és határozottak, mint a természetiek. Ennélfogva sokkal könnyebb ezeket nemcsak félreérteni, hanem félremagyarázni is. A félreértés és céltudatos félremagyarázás alkotják ez ismeretek hasznos terjesztésének legnagyobb akadályait, sőt veszélyeit. A természeti jelenségek helytelen felfogása azok tanulságainak alkalmazásánál csakhamar kiderül. Ellenben a társadalmi jelenségeknél elkövetett tévedés és tévesztés nem kevésbé káros hatása sokkal később mutatkozik és azok igen bonyolult volta folytán a be nem avatottak előtt sokáig leplezhető is. Ebből azután a közvéleménynek könnyen mélyrehatóbb meghasonlása következhet be, melynek eltüntetése már csak sokkal keményebb munkával sikerülhet, mint előidézése. Ezek a tapasztalatok teszik indokolttá azt, hogy a társadalom életének minden terén mutatkozó szerves megnyilatkozások tudományának tanításánál igen lelkiismeretesen kell őrködni, nehogy tudományos, azaz a kétségtelen tények alapján álló igazságok helyett egyes jólelkű ábrándozók képzelgésai, vagy mások nem mindig helyes célzatossággal összetakolt, úgynevezett tudományos rendszereinek alaposan megokolhatatlan tévtanításai képezze a széleskörű és általános hatásra számított oktatás tárgyait.

Valamint a természetre vonatkozó ismereteink egyedül akkor terjesztendők el a nép széles rétegeiben – ahol azután sokáig megmaradnak –, ha azokat a ma sokkal kevésbé hiszékeny tudományos kritika már általán elfogadta: úgy a társadalomtudományi ismeretekkel sem szabad e részben könnyelműbben eljárni. Ez okból a jelen munkálatban különös nyomatékkal kell az alapfogalmaknál előfordulni szokott tévedésekre figyelmeztetnem.

Az ember társas természete. Az összes társadalmi tudományokban a kiindulási pontot annak megállapítása képezi, amit Kölcsey Ferenc Paraenesisában oly szép egyszerűséggel és találóan fejez ki, mondván, hogy »a társaságban született ember nem a magáé«. Az ember azzá, amivé lett, társaságban fejlődött. Mikor világra jön, a teremtmények legtehetősebbjé lévén, körülötte lévő embertársai: a szülők, rokonok, jóakaró más egyesek és a kisebb-nagyobb közösségek támogatása és ápolása nélkül csakhamar el kellene pusztulnia, összes képességeink és gyengeségeink társas életre utalnak bennünket. Alig is van az Alkotónak teremtménye, mely az embernél inkább társas természetű lenne. Hiszen a társadalmakat képező állatok közösségei csak nagyon szűk határok közt mozgó társas élettel bírnak s egy bizonyos fokon túl nem fejlődnek és nem öregbednek. Ezek a közösségek mindig az egyszerű csoportok állapotában maradnak s ha szervezettel bírnak is, azért nem lépnek egymással szélesebb körű kapcsolatokba. Annál kevésbé lehetséges az, hogy az egész földtekén elszórva levő ilyen állatközösségeknél az összetartozás érzete mindinkább kifejezésre jusson és érvényesüljön, mint nemünkénél.

Az ember értelme és érzelmessége, az emberiség, a humanizmus az ő társas természete folytán alakult ki, de azok viszont társiaságát, szociabilitását szakadatlanul fejlesztik s annak követelményeit mind érthe-

többekké és mindig általánosabban felfoghatókká teszik és pedig annyira, hogy azokból rendszeres tudományt alkothatott magának.

Az emberrel foglalkozó ismeretkörök azért csak akkor épülhetnek föl szilárd alapon, ha ezzel a megmásíthatatlan nagy természeti törvénnyel összhangzásban vannak.

Az egyén és társadalom. Világos azonban, hogy ennek a messze kiható természeti valóságnak megvannak a maga logikai folyományai. De ezeket már csak széleskörű tapasztalatgyűjtés és eredményeinek tárgyilagos, higgadt és gondos mérlegelése mellett lehet megállapítani.

E folyományok szabatosítása mindazáltal nem lehet oly általános érvényű, mint maga az a nagy tény, melyhez kapcsolódnak. Az kétségtelen, hogy miként magát Aristoteles kifejezte: »az ember politikai (társadalmi) lény«. De az már nem oly kétségtelen és feltétlen valami, hogy az egyes ember és a körülötte lévő nagy társadalmi közösségek, különösen az egyén és nemzet minő viszonyban vannak természet szerint egymással. Nemcsak a különböző korok, hanem a műveltségi fokok szerint is különbségeket mutat fel ez a viszony. A régi patriarchális, a theokratikus és klasszikus társadalmakban az egész csaknem zsarnoki fensőbbiségét gyakorol a részét képező egyes ember felett. Sőt vannak egész osztályok, melyeknek tagjai még művelt államokban sem vétetnek emberszámba. De ha a kasztoktól és attól eltekintünk is, hogy a kereszténység szelleme a rabszolgaságot lassanként megszüntette, még a személy szerint szabad jobbágy is gazdaságilag úgy le volt nyűgözve, hogy emiatt viszonya az egész társadalomhoz más volt, mint a többi osztályoké és amivé lett az is felszabadíttatása után. Ezt és az ehhez hasonló elnyomatást, sőt a művelt és jómódú harmadik rendnek háttérbe szoríttatását is,

az emberi méltóság mind hatalmasabbá vált közérzete nem tűrte és az egyént nem engedte mások által egyszerűen eszközként felhasználtatni.

Azonban az emberi haladás rendes menetének megfelelően az egyén jogainak hangsúlyozásával és érvényesítésével már gyakran túllőnek a célon s tudományosan is igazolni akarják azt, hogy az egyén minden: annak jóléte a cél és az Összes közösségek, a szintén evolúció útján, természetes módon keletkezett mai család, a nemzeti alapon kialakult társadalom és ennek legnagyobb szervezete, a legújabbkori állam is, csak arra való eszközök, hogy velük az egyén a maga érdekeit, a saját jólétét és boldogulását előmozdítsa. Ez a felfogás már egyoldalúságot tüntet fel, mert az ember természetének azzal a követelményével jut ellentétbe, hogy csak mint társas lény fejlődhet. A helyes középutat e részben az a felfogás jelzi, hogy az egyén és a társadalom kölcsönösen feltételezik egymást, tehát egyik sem lehet csupán eszköze a másiknak. Az egyik ugyanis nem állhat meg és nem haladhat a másik nélkül. A társadalom színvonala és benső gazdagsága csak akkor emelkedhet, ha egyénei mindig értékesebbekké válnak. De az egyén viszont csak a többi nemzetek versenye folytán haladni kénytelen társadalomban élhet meg és gyarapodhat. A kettő tehát teljesen egyenlő fontossággal bír és az egyiknek a másik fölé helyezése ilyenformán téves felfogáson alapszik.

Mindazáltal ez a viszony, a konkrét körülmények szerint, mindenütt sajátzerű ingadozásnak van kitéve. Az államnak bizonyos esetekben joga van követelni polgárainak még életét is, ami pedig fejlődésük alapfeltétele, de viszont a jól szervezett és rendeltetésének eleget tevő állam meg köteles esetleg nem is számos polgárainak élete és jóléte érdekében a legnagyobb áldozatokat békében és háborúban egyaránt meghozni.

A társasélet fejlődésének főbb korszakai. Fennebb már jeleztem, hogy az egyéni és társadalmi kívánalmak közt ez az összhang és egyensúly nem mindig volt meg.

A múlt a társadalom zsarnokoskodásának az egyén felett igen hosszú láncolatát tünteti fel. E részben itt nem kell mást tenni, hogy a fejlődésnek a valósághoz hű képét nyújtsuk, mint a múltak reánk sok korszakból igen színgazdagon maradt rettenetes képeit felidézni. Különösen kiemelendők e részben azok a művelődés-, de egyúttal gazdaságtörténeti fázisok, melyeken az ó-, közép- és újkor népei megélhetésük biztosítása tekintetében keresztülmentek. Ez irányban a magyar nyelven megjelent terjedelmesebb nemzetgazdasági kézikönyvek is már igen beható felvilágosítást nyújtanak. A legkezdetlegesebb társasviszonyok közt élő mai vad és félművelt népek szintén éles fényt vetnek azokra a történeti adatokra, melyek a kő-, bronz- és vaskorszak néptörzseinek életközösségeit jellemzik. Párhuzamosan haladt azok küzdelme a fizikai létért és a magasabb társadalmi formákért, melyek azután megint a gazdasági eljárások javítását vonták maguk után. A vadász- és halásznépeknek nemcsak termelése és fogyasztása, hanem családi élete, a törzsek tagjainak viszonya azok egyeteméhez és a törzsfőnökökhöz nagyon jellegzetes. Ugyanez mondható a pásztor, az úgynevezett nomád, a földművelő s a már ipart űző, valamint a fejlettebb nagyipart és kereskedelmet folytató nemzetekről is.

Mindezek a művelődési és gazdasági korszakok határvonalai persze elmosódva jelentkeznek, mivel a korszakok lassanként, csaknem észrevétlenül mennek át egymásba. Sokszor a következő korszakot jellemző ismérvek már nagyon korán, de csak szórványosan mutatkoznak. Nem is minden nép vagy nemzet ment át az Összes korszakokon egyenlő gyorsasággal. Néhol egyes korszakok, például a nomád állapot a halász-

népeknél, ki is esnek a sorozatból. De a szabályszerű fejlődés egészben véve mégis az említett fokozatot tünteti fel.

Igen alkalmas ez a gazdasági fejlődési fokozat arra, hogy felemlítésükkel egyidőben a népelet szellemi és erkölcsi oldalaira, a társadalmi, a kormányzati és közgazgatási szervek, a honvédelem, a nyelv, vallás és irodalom kibontakozására is utaljunk. De annak szemléltető módon való kidomborítására alkalmas is.

A gazdálkodás a társadalmi élet egyik főmegnyilatkozása. A társadalmi élet nagy törvényei először csakugyan a gazdasági élet terén állapítottak meg nagyobb alaposággal és a valóságot visszatükröző hűséggel. Amint a társadalom nőtt, úgy keletkeztek azok a kölcsönhatások is, melyek az egyes családok gazdaságait összefűzték. Így történt, hogy a társadalom szerves minősége leghamarabb a közgazdaság terén ötlött a gondolkozó megfigyelők szemébe. A részek itt kölcsönösen függenek egymástól és ez összefüggés oly életműködést teremt, melyet, mint az emberi testet, nem egy akarat igazgat mechanikus módon, ahogyan ez a magángazdálkodás körében észlelhető. A nemzet egész gazdasága is ilyen, az egyének és társulataik egyes gazdaságaiból mint sejtekből alakul. Minden sejtnek külön élete van itt is, miként a testünket alkotó sejteknek. De ez az élet egészen más jellegű, mint a belőlük alakult egészé.

A nemzetgazdaság alapsejtjeit képező magángazdaságokban egy akarat intézkedik, t. i. a gazdáé. Az igazgatója gazdálkodásának folytatása közben a maga gazdaságát. Ennek is vannak szabályai, melyek a nyeresztermelési ágak, a mezőgazdaság, erdőszet, bányászat, az ipar, a kereskedelem és a forgalom technológiáiban jelentkeznek összefoglalva. A különböző technológiák a természet törvényeinek, a fizikai- és kémiaiaknak szem előtt tartásával bizonyos

elérendő magángazdasági célok szempontjából hosszas tapasztalatok alapján állapíttatnak meg és használhatnak fel. De itt a részek nem feltétlenül hatnak egymásra kölcsönösen és nem függnék egymástól teljesen. Ennélfogva minden magángazdaság összes szabályszerűségeivel együtt mechanikus jellegű, melyet azon kívül álló értelem mozgat, mint a gépet a hajtóerő, amit igazgatásnak nevezünk. A magángazdaságok kölcsönhatása folytán keletkezett és fejlődött nemzetgazdaságot ellenben semmiféle rajta kívülálló ilyen erőforrásból keletkezett lökés vagy nyomás nem hozza mozgásba. Az épügy benső, alig felfogható, erejénél fogva él, mozog, halad vagy hanyatlik, mint minden élő szervezet. Abban egyes orgánumok csirái nagyra nőnek és tökélyesbülnek, mint az élő lényekben. Annak részei kölcsönös függésbe jönnek egymástól, vagyis jelenségeik általában okozatokat, de egyszerűs mind más jelenségeknek okait is képezik. Az egyes szervnek munkája azután mindjobban elkülönül, ami azt folyton tökéletesebbé, de egyúttal az egész szervezet ilyen önműködését egyre bonyolultabbá, vagy legalább mindig kombináltabbá teszi.

Ennek az önműködésnek ezt a szerves jellegét nem szabad sohasem szem elől téveszteni és nem szabad soha erőszakot követni el rajta. Ami azonban természetesen nem zárja ki, hogy az, a legsajátabb lényegének megfelelően, ne kíméltessék, ne ápoltassék, ne erősíttessék és gyógyító célzattal ne gondoztassék, ha kell. De mindennek csak úgy szabad történnie, hogy magának a nemzetgazdasági szervezetnek alapereire hassunk fokozólag, ha gyenge; mérséklőleg, ha egyoldalúan, tehát károsan túlerős valamely irányban. Ezt a szervezetet nem alkotta meg senki; nem parancsszóra vagy egyesek bölcsesége folytán, hanem önmagától keletkezett, fejlődött ki. Azt parancsszóra tehát nem is lehet megváltoztatni, csak alaperőinek

hatályosbítása vagy általában természetszerű befolyás gyakorlása által lehet módosítólag hatni életműködésének fejlődésére.

Nagy tévedésben vannak ennélfogva mindazok, akárhányan legyenek és akármily hangosan beszéljenek s követelődzenek is, mint a szocialisták, akik a nemzetgazdaság organikus alapjelleget követelményeit a maguk közgazdasági és társadalmpolitikai, néha jóakarátú, de ábrándos vagy irányzatos törekvéseik közben tekinteten kívül hagyják.

Elemi hibában szenved ezek szerint minden oly rendszer, mely a közgazdasági életet mechanikus módon kívánja szabályozni, vagy annak szerves életműködésébe (a válságok eseteit kivéve, midőn, mint az élő testeknél is, az operatív beavatkozás megokolható) erőszakkal vagy erőltetéssel mélyebben vél hasznosan belenyúlhatni. Az ilyen visszás eljárásnak mesterkéltn megokolása minden inkább lehet, mint tudomány, amely mindig a valóság felderítését célozza s nem vágyakkal, óhajokkal és eszményekkel, hanem tényekkel és azok logikai következményeivel dolgozik. Csak azért önálló társadalmi tudomány a nemzetgazdaságtan is, mivel pozitív igazságokon alapszik. De rögtön megszűnik az lenni, ha a természeti törvények jellegével bíró, nagy társadalmi és különösen gazdasági törvényszerűségek talaját elhagyja. Hangsúlyozom a társadalmi szót is, mivel, habár a nemzetgazdasági élet a nemzet társas életének egyik legfőbb nyilvánulása, mellette hasonló fontosságú más társadalmi életműködések is mennek végbe. Ezek a gazdaságra befolyást gyakorolnak; de viszont ennek befolyása alatt is állanak.

A gazdasági törekvések, a megélhetéssel való törődés az embert és annak mindenféle közösségeit a legnagyobb mértékben fejleszti, alakítja. Gondolkodását, hangulatát, haladási vagy maradási vágyát befolyásolja.

Azért vannak is, akik azt hirdetik, hogy az ember haladása csakis a megélhetésért folytatott osztályküzdelem eredménye. Ez a felfogás azonban az ember összetett valójának félreismeréséről tanúskodik. Világos, hogy bennünket nemcsak az anyagi jólét boldogít, hanem egyéb vágyaink is vannak, melyeknek teljesülését igen sokszor az anyagi sikerek fölé helyezük. És ez megint társas természetünkéből folyik. A legtöbb jóérezsű ember hozzátartozóit minden ellenszolgáltatás reménye nélkül is támogatja, sőt ha kell, el is tartja. A hírnévért sokan lemondanak a más pályákon, vagy a saját munkakörükben is, más célokra törve, kínálkozó jólétről. A hazáért, sőt annak becsületéért a lelkes hazafiak szívesen feláldozzák éltüket is. Szóval, az emberben az önzésen kívül van közszellem, altruizmus is, mely számtalan módon és alakban nyilatkozhat meg. De, hogy legalább oly hatalmas, mint az önzés, az bizonyos.

Az embert tehát nem szabad csak mint gazdasági alanyt venni, hanem úgy kell tekinteni, amint van, azaz valójának minden alkotó részeivel együtt. Ezért bír a nemzetgazdasági ismeretek tanításánál is nagy horderővel az, hogy a társadalmi élet másnemű jelenségeinek gazdasági hatására is figyelmeztessen a gazdaságiakét kiemelő előadó vagy író.

Csakhogy ezek a másnemű jelenségek nagyon sok irányból származnak és igen különfélék. Ahány vonatkozása van a társadalmi életnek, a szociális jelenségek annyifélék és részben annyi külön természetűek. Így például már csak a jog társadalmi jelenségei magukban is egy egész külön világot képezik a szociális ismereteknek. A nép szellemi és erkölcsi műveltségének követelményei megint külön szociális jelenségekkel kapcsolatosak.

Mindezeket a mozzanatokat a szociológia neve alatt külön, széleskörű, egységes nagy tudományba

akarják összefoglalni. De ennek rendkívüli nehézségei vannak. A könnyebben megérthető és konkrétebb jellegű szociális jelenségek önálló tudományba való összefoglalása nem lenne más, mint a már is létező társadalmi tudományok nehezen áttekinthető egymásra halmozása. Ha pedig egyedül a valamennyivel közös mozzanatok foglaltatnának egy külön tudományos rendszerbe, akkor ebből oly elvont ismeretkört kapnánk, melynek elemei egyes bölcséleti tudományokban már jórészt kidolgozva megvannak és csak egységesebb összeállításuk következhet be helyesen. De így meg oly elvont tudomány keletkezik, melyet önállóan kidomborítani csak nagyon magas filozófiai színvonalon lehet, minélfogva annak népszerűbb és széles körökben való előadása igen nehéz és ennek hasznossága is nagyon kétséges lenne.

Leghelyesebb ezeknél fogva a szociális ismereteket, amennyiben valamely társadalmi tudománynak, a jelen esetben például a nemzetgazdaságtannak keretein túlterjednek, ennek tanításaival párhuzamosan, de mindig utalással külön eredetükre, kezelni. Nem mellékesen kell azokra kitérni, hanem minden nemzetgazdasági fogalom vagy törvény tárgyalásánál mindig kellő mértékben figyelembe veendő. Erre később még többször tüzetesebben is hivatkozom. Most pedig áttérek főfeladat ómra.

A gazdálkodás alakjai. A kezdetleges művelődési fokon levő emberek is gazdálkodnak, ők is kénytelenek megélhetésükért egy vagy más alakban fáradni. Ha ezt célszerűen akarják tenni, gondolkozni, a felmerülő nehézségeket a várható sikerekkel képzeletükben összemérni, vagyis számítaniok kell. Az előre való számítással kapcsolatos törődés a megélhetéssel egy szóval: gazdálkodás. A gazdaság a gazdálkodás helye és egész köre a fölszereléssel együtt. Az ennek lényegét képező gazdasági elemek tehát: a gazdálkodó alany, az ember

a maga testi, szellemi és erkölcsi világával, továbbá a tárgyak, melyekkel számítania kell és végre a számítás benső jellegét képviselő gazdasági terv.

Miután a gazdaság ez a három eleme külön-külön is nagyon sokféle lehet, azok is folyton fejlődnek és hatályosabbakká válnak; továbbá mivel az említett elemek kombinációja is csaknem végtelen, egészen világos, hogy a gazdaságnak számtalan alakja van. De minthogy az emberben haladása szempontjából két egyaránt fontos ösztön létezik: a versenyzés, t. i. a kitűnés vágya és az utánzás, ennek folytán a gazdálkodás egyesek előlj árasa, úttörése mellett sokszor előnyösebbé és tetszetősebbé válik, amit azután igen sokan mint példát követnek.

Minden józan ember a legtöbb előnyt a legkevesebb áldozattal akarja megszerezni. Ha ennek kitalálásában egyesek vagy egyes csoportok ügyesebbek, a többiek nem akarnak mögöttük elmaradni. Így azután a gazdálkodásnak tipikus módozatai s alakjai keletkeznek, melyek lassanként mindjobban kidomborodnak.

Ekkép egész gazdasági korszakok jönnek létre, melyek az ismérvek túlnyomósága szerint képződnek. A cseregazdaságból a pénz általánosabb használata nyomán a pénzgazdaság, ebből meg a hiteleszközöknek a fizetéseknel való szélesebb körű és szabályszerű alkalmazása esetén a hitelgazdaság bonyolódik ki.

Azután más tipikus alakjai is létrejönnek a gazdaságnak, melyeket tüzetesen fejtegetni és megismertetni nem ennek a munkálatnak rendeltetése. Ekként különülnek el a gazdálkodásnak egyes nagy főterei is: a nyerstermelés, az ipar és kereskedelem; a bel- és külterjes gazdálkodás, melyeket most előzetesen elég csak megemlítenem.

Az emberi és állati szükségek különbsége. Az embernek az a hiányérzete, mely által hajtatva, vágyait lecsillapítani igyekszik, a szükség. Kínzó érzet lehet ez,

néha azonban csak a szeszély jellegével bír. Főismérve az expanzivitás, a minden irányban való terjedékenység. Sokan, a felületes szemlélők, az ember szükségéinek teljesen soha ki nem elégíthető voltát fajunk átkának tekintik, holott az a maga egészében az emberiségnek legnagyobb áldása, melyet teremtetőjétől kaphatott. Ennek köszönheti eddigi fejlettségét és további fejlődésre való képességét, melyen maga, esetleg határozott irányokban is, nagy sikerrel munkálhat. Az egyetlen teremtmény az ember a nagy természet ölen, mely ezzel a tulajdonsággal bír.

A szükség lényegének kellő boncolása és megvilágítása nélkül az embert és múltját nem érthetjük meg. Nemcsak bonc- és élettant, hanem pszichológiáját szintén ismernünk kell, hogy szükségéinek mivoltát felfoghassuk. Gyönyörű tere kínálkozik itt a nemzetgazdaságot tanítónak arra, hogy az emberi szükségét az adott mértékű és mennyiségű állati szükségekkel összehasonlítván, gyakorlatilag bevezethesse hallgatóit vagy olvasóit a saját természete által hirdetett életbölcselet alaprajzába.

Általában ezt a tudományt a kezdőkre és a laikusokra nézve azzal lehet vonzóvá tenni, ha tanításait, melyeknek tartalmát a közgazdasági élet törvényszerűségei képezik, a példák, utalások és vonatkozások színgazdagsága által érdekessé tudjuk varázsolni.

És ez nem is oly nehéz, mint első pillanatra látszik, mert anyag és alkalom rendkívül bőven van, csak meríteni kell tudni annak gazdagságából. Nagy tévedés azt hinni, hogy a nemzetgazdaságtannak alapfogalmai erre kevésbé valók. Ezek nem csupán a legfontosabbak, mert azok helyes felfogásától függ, hogy az ember a kombinált jelenségeket megértse, hanem megfelelő világításban a leginkább megkapok is.

De mélyen kell azok lényegébe belehatolni, hogy magunk is valóban érdeklődjunk irántuk s képesek

legyünk a nálunk kevésbé beavatottak kíváncsiságát velük szemben fölkelteni és azt kielégítvén, magukat a fogalmakat alaposan megértetni.

A jobb nemzetgazdasági kézikönyvek egész új világot tárják fel valónknak, midőn mindenféle vágyaink alakulásáról, azok módosulásairól, fokenként vagy egyszerre beálló megszűnéséről, esetleg enyhülésükről és ezeknek a vágyaknak valónk főbb megnyilatkozásaival kapcsolatos összhangjáról, vagy azok fejetlen anarchiájáról világosítanak fel. A gondolkozó tanító ezekkel foglalkozván, saját lényének mind tökéletesebb megismerésére jut és eme látszólag elvont fogalmak árnyalatairól oly világosan beszélhet, mintha konkrét dolgokról szólna.

A tanítóképzésnek egyik szép és hasznos diadala lehet, ha valaki nem az egyszerű hallgatókat, de az előadókat ilyesmire tudja képesíteni.

A többi nemzetgazdasági alapfogalmak. Ugyancsak így kell a javak, a vagyon és az érték fogalmával is elbánni. Ezek beható magyarázata szintén akként történhet rövid idő alatt alaposan és célszerűen, ha a tanító azok lényegével és ennek nem csupán anyagi, de lélektani és szociális oldalaival is elsősorban maga ismerkedik meg alaposan. Erre kellő időbeosztással van mód elég. Az irodalmi segédeszközöket persze gondosan és kedvvel föl kell használni. Nem elegendő a szavak ismétlésénél maradni. Mindig az étellel, a körülöttünk elterülő, sőt önmagunkban rejlő nagy, valósággal létező szoros kapcsolatokat kell keresni. És ha jó kedvvel, komolyan keressük, meg is fogjuk találni azokat; mert annak, aki látni akar és tud, valósággal szemébe ötlenek.

Szemet szúr például a javaknál a természet mindenféle adományaihoz való viszonyunk és ennek minden módosulása, mikor a szabad és a gazdasági javak kategóriáit elemezzük. Feltűnik, hogy a természet

ingyenes adományai a maguk nyersségében inkább rombolnak, mint támogatnak bennünket.

Az egy fizikai vagy jogi személy tulajdonában levő javak összességét képező vagyon kategóriáinak fel- említésénél utalni lehet a nagy-, közép- és kisvagyonnak nemcsak gazdasági, hanem társadalmi jelentőségére és a szociális etikának idevonatkozó követelményeire.

Itt mód van az egyenlőség annyit vitatott és oly kevésbé értett fogalmával abban az irányban tisztába jönni, hogy az gazdaságilag is miért lehetetlen és hogy ez az egyenlőtlenség nem pusztán visszaélések eredménye s hogy eltüntetése nem is kívánatos, mert vele együtt a társadalmi harmónia is megszűnnék.

Az érték fogalmának elemzésénél a szükségek ki- elégítése közben mutatkozó fokozatai az elégteltségnek alkalmul szolgálhatnak az emberi hajlamok és a tár- sadalmi állapotok viszonylagosságáról, relatív termé- szetéről értekezni.

A határérték helyes felfogása nemcsak érdekes lélektani megfigyelések, hanem az észszerű módon elő- adandó áralakulás megértésének is alapját szolgál- tatja.

Az értékelmélet egyszerűen és világosan előadható oly példák segítségével, melyek arról győzhetnek meg mindenkit, hogy az érték- és áralakuláznál milyen határozott törvényszerűség mutatkozik, hogy tehát az önkény arra csak károsan képes hatni.

A termelés. Sehhol sem lehet azonban oly sok jót tenni az eszmék tisztázása révén a kevésbé művelt elemek ellenállóképességének fokozására a szocialista tévtanokkal szemben, mint a javak előállításának meg- magyarázásánál.

Itt mindenekelőtt a termelési tényező és a ter- melési költségek jönnek tekintetbe. A természetnek mint termelési tényezőnek méltatása már a korábban szerzett természettudományi s a mező- és kertgazda-

sági ismeretekbe kapcsolódva történhet leghelyesebben. Mind e képzetszoportok bő anyagot szolgáltatnak a természeti erő gazdasági becsének feltüntetésére és a körülöttünk levő természet és valónk összefüggésének megértésére.

A talaj, a földrajzi fekvés és az éghajlat számtalan kölcsönös egybefüggése a gazdálkodással érdekesen emelhető ki. Itt az emberek és nemzetek viszonya a természethez oly közvetlen, hogy relatív becsének kidomborítása nem lehet nehéz. Az ember faji jellegének méltatása is idetartozván, egy kis antropológiai kitérés lehet és a fajok harcának vagy békés küzdelmének megvilágítására adhat kedvező lehetőséget.

Ez a fejtegetés a természet és az ember kölcsönös hatásának kellő felemlítésében tetőzhet.

A munka lényegének boncolgatása csak akkor lesz helyes, ha ennek a termelési tényezőnek különleges igényeit, de egyúttal a többi termelési tényezők rovására való túlbecsülésében rejlő nagy tévedést és ennek ma érezhető veszélyeit is kézzelfoghatólag megmagyarázza.

Bármennyire fontos tényező is a munka, nem ér semmit a természeti erő és csak keveset ér a tőke nélkül. Nem lehet tehát ezt elsőrendű termelési tényezőnek úgy elismerni, hogy ennél fogva a termelésnek tiszta eredménye egyedül azt illethetné meg. Ez a követelés oly képtelenségekre vezet, melyek megértéséhez nem kell nagy erőfeszítés, ha a helyes kiinduló pontokat már sikerült hallgatóinkkal elfogadtatni. De ezek a képtelenségek egyúttal igen becses negatív bizonyítékok is, melyeket kár lenne elhanyagolni, mivel azokkal az úgynevezett tudományos szocializmus alaptévedéseit és szarvashibáit ad absurdum lehet, tehát kell is vinni.

A munkaerő és munkakedv fejtegetése sok nagy jelentőségű megállapításra és következtetésre nyújt

alkalmat. A munka tiszteletében rejlő műveltségi fokmérő kiemelése nem fölösleges, mert a munka nem lévén személytelen, mint a természeti erő és a tőke, voltakép az ember megbecsülését jelenti. Azonban mindebben a középúton kell haladni s az egyoldalú magasztalásoktól, melyek a legjobb akarató és különben igen mélyrelátó nemzetgazdák részéről már annyi félreértést és bajt idéztek elő, gondosan tartózkodni szükséges. Itt végül még a tőke lényegének kidomborítása lesz egyike a főbb dolgoknak.

Tőke nélkül a csak valamivel haladottabb nemzetgazdaságokban lehetetlen a versenyképes, tehát szabály szerint huzamosan folytatható termelés. A tőke a termelés és megtakarítás útján keletkezik. A belterjes ebb gazdaságokban arra okvetlenül nagyobb mértékben szükség lévén, a versenyképesség nem kis részben a munkának és természeti erőnek a tőke által való hatályosbításától függ. Egy szempontból sincs tehát értelme annak, hogy a tőkét s nem a vele való visszaélést támadják. De visszaélni mindennel lehet. Pedig szokássá lett az újabb időben a kapitalisztikus termelés ellen dühöngeni, holott a szocialista rendszerek, ha egyáltalán megvalósíthatók lennének, annak alkalmazására szintén utalva volnának. Különbem nem is annyira a tőke, mint az esik az úgynevezett tudományos szocialisták részéről kifogás alá, hogy az magántulajdont képez. Már pedig a tőkeképződés és múlhatlanul szükséges folytonos tőkeszaporodás – mint később látni fogjuk – másként nem lehetséges, csak úgy, ha egész osztályok életérdeke van lekötve annak céljaira.

Az egyéni tulajdon szentsége nem dogma, hanem annak a sok százados tapasztalatnak úgyszólván lecsapódása, mely szerint a gazdálkodó egyén elsősorban a maga külön javaival törődik és a gazdasági téren a közérdek szolgálatára csak a nemzetgazdaság életműködésének nyomása által kényszeríthető. Akarva

nem akarva, általában véve keresnie kell az egyénnek a saját boldogulásának azt a módját, mely által a köznek a legnagyobb és legbecsesebb szolgálatokat teheti. Ezeket keresik és fizetik meg leginkább, az egyén tehát így jár általában és tartamosán maga is a legjobban. Ezen szolgálatok alakulásába persze sok mellékkörülmény és a véletlen is belejátszik. De nagyban és egészben ekként alakul ki a már többször említett szervek közgazdasági életműködése.

A tőke is csak akkor fog szaporodni, ha ennek az egyesek hasznát látják. Különben azt inkább elfogyasztják, semhogy a termelésnél közvetlenül semmi kép se élvezzék azt. Itt kényszert alkalmazni lehetetlen; annak semmi hatása sem lenne. Ellenben a magánkézben felgyülemlett tőke nemcsak a tőkésnek, de magának a termelésnek közszempontból is javára válik. Az teszi lehetővé a sikeres termelés egyik főfeltételét, az egyre tovább vitt munkafelosztást és munkaegyesítést, aminek folytonos fejlődése megint csak az embernél lehetséges.

A sok, különösen álló tőkének összegyűjtése és beruházása a termelést állandóbbá teszi, aminek előnyeit megint főleg a munkásosztály és a nagy fogyasztóközönség élvezi. Nem is lehet a tőkésosztályt úgy fel fogni, mint a gazdagok kiváltságolt kasztját a szegény társadalmi rétegekkel szemben. Hiszen az a mezőgazda és iparos, akinek jól felszerelt gazdasága vagy műhelye van, ha az nem is nagyméretű, már egyszersmind tőkés is. A jobblétnek örvendő munkások apró takarítványaik révén részesei lehetnek és tényleg szoktak is lenni a tömörített nagytőke hatalmának. A nagytőkések nem is rendelkeznek oly óriási összegek felett, mint a népek milliói. Mert hiszen a tőke nemcsak készpénzből, hanem minden oly értékből áll, mely termelés eredménye és további termelésre használtatik. Egyszerű józan ésszel is be lehet tehát látni azt, hogy a tőkés, a

kapitalisztikus termelés ellen nem lehet észszerűen kifogást tenni, mert hiszen az a korábbi állapotokkal szemben, melyek mellett tőkehiány miatt csak extenzíve, rendszerint sokkal kevesebb eredménnyel lehetett új értékeket előállítani, természetesen nagy haladást jelent.

A tőkés termelés sikeressége és áldásai akkor tűnnek ki leginkább, ha a vállalat természetének behatóbb vizsgálatába bocsátkozunk. A három termelési tényező nem vonzza egymást úgy, miként a vegytani elemek. Kell valakinek, egy olyan magángazdának lenni, aki azok közrehatását a termelés céljaira előidézi és irányítja. Ez a valaki a tágabb értelemben vett vállalkozó, ő oly fontos szerve a közgazdasági életnek, aki nélkül a gazdálkodás egyáltalán lehetetlen volna. A közönséges szójárás a kigazdát, a kisiparost, a szatócsot azonban nem, csupán csak a nagyfőkével messzire vitt munkafelosztással és gépekkel dolgozó gazdát nevezi vállalkozónak s munkakörét a maga teljes berendezésével együtt vállalatnak. De a mi tudományunk szempontjából ezek közt csak fokozati és nem lényegbe vágó különbségek vannak. A vállalat lényege az, hogy abban egy oly akarat létezik, mely a termelési tényezőket összeszedi és azok kölcsönhatását megindítja és vezeti. Ennek az akaratnak alanya lehet egyes ember vagy egyének bizonyos meghatározott módon létrejött társasága, avagy kivételes esetekben valamely hatósági megbízott, illetve igazgatóság. Így állanak egymással szemben a magán- s ezek közt ismét az egyéni vagy társas vállalatok és a közvállalatok. Tehát a közvállalatok kizárólag valamely közcélt szolgálnak, például a posta, távirda, sok helyen az államvasutak stb. Közcél lehet az is, hogy az ipar fejlődése előmozdítottassék. Ez esetekben a közvállalatok létesítése teljesen megokolt. Különben közcélokot szolgálhat részben az a magánvállalata is az államnak,

vagy valamely kisebb közigazgatási közösségnek, pl. városnak, amelynek rendeltetése a jövedelemszerzés az illető hatóságok költségeinek fedezhetése végett. A termelés zömének azonban a maga egészében való államosítása vagy városiasítása megokolhatatlan gondolat és az egész nemzetgazdaság szerves minőségének makacs tekinteten kívül hagyása volna. Pedig manapság nagy szocialista irodalom és párt létezik és terjeszkedik, amelyek programjában ez az eszme a legelőkelőbb helyet foglalja el. Azt vallják és hirdetik, hogy a társadalom mai – kétségtelen, de általuk nagy mértékben túlzott – bajai nem szűnhetnek meg, csak akkor, ha a termelési tényezők a munkán kívül, tehát a természeti erő, nevezetesen a föld és a magánvállalkozás útján már is szépen felgyülemlett tőke kivételnek a magántulajdon köréből és köztulajdonná válnak. Azoknak a termeléshez nélkülözhetetlen közreműködését ekkor a közhatóságok, elsősorban az állam ki-nevezett közegei indítanák meg és igazgatnák. Ebben éri el tetőpontját az ú. n. tudományos szocializmus bölcsesége, amit nagy apparátussal igyekeznek elfogadhatónak bemutatni.

Ez rendes körülmények közt nem sikerülhetvén, a politikai döntő befolyás megszerzése után erővel akarják azt valamiképp megvalósítani. De hogy ez mily módon történék, azt csak az anarchisták világszerte és az őszinte szindikalisták Franciaországban mondják meg kereken, akik az egész nemzetgazdaságra kiterjedő, általános, tömeges munkabeszüntetés folytán keletkezendő óriási zűrzavarban akarják a földet és tőkét azok mai tulajdonosaitól egyszerűen, minden kártérítés nélkül elkobozni.

De a tudományos szocializmusnak nemcsak követeléseinek ez az utolsó szabatosítása, hanem már a kiindulási pontja is, amelyet egy szóval kollektivizmusnak is neveznek, merőben feje tetejére állítása a

ma létező és hosszas fejlődés után keletkezett gazdasági és társadalmi szervezetnek.

Ők elsősorban a magánvállalkozást – mint mondják – békésen szüntetnék meg. Nézzük már most, mire van szüksége a vállalatnak, hogy virágozhassék; hogy a fogyasztókat szükségüket kielégíteni alkalmas javakkal láthassa el; hogy a termeléshez nélkülözhetetlen tőkét folyton szaporíthassa s a jelentkező verseny következtében mellőzhetetlen javításokat a termelés és forgalom összes terein idejében keresztülvihesse.

A vállalat lelke a Vállalkozó, akinek bizonyos anyagi, szellemi és erkölcsi képességekkel kell bírni, melyek őt a célszerű, eredményes termelés vezetésére alkalmassá teszik. Ezek a tulajdonságai az egyes vállalatok iránya, terjedelme és különös céljai szerint mértékre és minőségre nézve nagyon különböznek kell, hogy legyenek. Sokszor igen magas, az egyszerűbb és kisebb vállalatoknál ellenben nem oly emelkedett e részben a követelmény; de az ezen alul jelentkező mértéke a képességeknek és készségeknek mindenütt veszélyes lehet.

A vállalkozónak ugyanis kettős kockázattal kell szembeszállani: a technikaival és a gazdaságival. Ha a termelésének eredménye használhatatlan javakból áll, az nem nagyobb baj, mintha azok huzamosan jelentékenyebb termelési költséggel állítottak elő, mint az ár, melyen a szóbanlevő jóságok elkelhetnek. Azért a vállalkozónak nemcsak kezdeményezni, tervet készíteni s a megosztott munkát egyesítve, az előállítást vezetni, hanem mindezek mellett a sikerért vagyonával és becsületével jót is kell állani. Neki feltétlenül felelnie kell az eredményért. Hogy tehát boldoguljon, nem elég tudnia, hanem leleményesnek is kell lennie, mivel szavatossága teljes és végleges. Ha vállalata megbukott, semmi sem igazolja őt, hanem

vagyonát, rendszerint még üzleti jó hírnevét is elveszti. Azért a vállalkozó az ébrenlét minden pillanatában önkénytelenül is vállalatára fog gondolni.

Hogyan lehet ezek szem előtt tartása mellett, miként azt a szocialisták teszik, a magánvállalkozást fölöslegesnek és egyoldalú, busás nyereségek meg nem engedhető forrásának tekinteni, mely a társadalom anyagi munkát végző, szerintük egyedül érdemes tagjait csak kizsákmányolja?

Vajjon nem pusztá képzelgés-e, hogy ha a kollektív termelés behozatalával a tőkét az államilag szervezett társadalom szolgáltatná, a vezetést pedig ki-nevezett (állítólag alkalmas) tisztviselők intéznék, a társadalom jobban járna, mint manapság? Ez a várakozás az emberi természet és a vállalat vezetéséhez szükséges szellemi és erkölcsi erőfeszítés mivoltának félreismerésén alapszik. Az életérdekek lekötése nélkül rendesen nincs, vagy csak kivételesen, a lélek felmagasztaltsága esetén, extázisban van teljes önfeláldozó odaadás. Csupán emellett érvényesül a sikerért való tökéletes szavatosságnak átérzése. Erre pedig a nemzetgazdaság szerves életműködése és szabad fejlődése szempontjából igen nagy szükség van.

A vállalkozónak nem szabad oly biztonságban élni, mint a hivatalnoknak, mert csak a sikertől való feltétlen függés tudata képesíti őt arra, hogy a megsemmisülés lehető elkerülésével, a termelési tervének beválása esetén kecsegtető nagyobb nyereség elérése után minden erejével, tőle telhetőleg törekedjék. E törekvés azután a fölfedező, a dolgok belső természetébe mélyebben tekintő, az alkotó gondolkodásra kényszeríti, de egyúttal képesíti is őt. A haszon, melyet a vállalkozó sikere általában a nemzetgazdaságnak az előállított javak jobb minősége és olcsóbbsága révén szerez, oly nagy, hogy azzal szemben a még jelentékeny vállalkozói nyereség is aránytalanul kicsiny leend.

Midőn az egyes vállalkozók a tömegek szükségének igen széleskörű, jutányos és jobb kielégítését biztosítják, gyakran milliárdok megtakarítását teszik lehetővé a fogyasztásnál és a tökéletesebb termelésnél. Ezzel szemben az esetleg nekik jutott százezrek s csak ritkán milliók, melyek egyúttal a végkielégítés jellegével is bírnak, szorosan véve csekélységet képeznek.

De az ily jutalom úgy is hat, mint pályadíj, mely azután számtalan egyén legjobb erőinek teljes megfeszítését idézi fel. Az ily törekvések nagy része azonban hajótörést szenved, másik része megél és a vállalkozók csak egy kis része éri el óhajtott célját, mely összeesik a fogyasztók roppant tömegeinek nagy előnyeivel. Hogyan lehetne ezt a szerves rendszert akár-mily szellemesen összetákolt mechanikus berendezéssel pótolni? Amaz a társadalom legalkalmasabb elemeit juttatja a maguk helyére, a vezető tehetségeket természetes módon válogatja ki és lehetővé teszi, hogy nagyban és egészben azok vezérlete alatt menjen végbe a gazdasági élet óriási lüktetése és hódító hadjárata a természeti erőkkel szemben. Továbbá szerves módon válik lehetetlenné a közönségnek állandó egyoldalú kizsákmányolása is. Kivételesen ugyan ez megtörténik, de huzamosan azért nem lehetséges, mivel a vállalkozói nagy nyereség mind több hivatott egyén árnyomó versenyét idézi fel. Igaz, hogy bizonyos körülmények közt a verseny nem érvényesülhet teljesen, de ez csak akkor fordul elő, ha a forgalom szabadsága mindenféle mechanikus intézkedésekkel, különösen védvámokkal megszorítottatik. És az egyoldalú, gyilkoló versenynek is kialakulnak hathatós ellenszerei. Most már állandó a társadalom mind számosabb tényezőinek törekvése a vállalkozók visszaéléseinek korlátozására is. Ha azokat nem is lehet oly könnyen megszüntetni, de a nemzetgazdasági politika éppen arra való, hogy az ily bajok

káros hatása folyton sikeresebb ellensúlyozásának eszközeit és módjait kitalálja és célirányosan alkalmazza.

Nincs emberi rend és alakulat, mely tökéletes volna, de a természetesen fejlődöttek a maguk káros egyoldalúságának ellensúlyozását a további haladás veszélyeztetése nélkül megtűrik, sőt nem kis mértékben elő is idézik. Messze vezetne itt a vállalati alakulatoknak ily szempontból való részletes tárgyalása. Ez a dolgozat csak ujj mutatás arra, hogy a nemzetgazdaságtani és általában a szociális ismeretek tanításának helyes iránya feltalálható legyen. A vállalattal mindazáltal bővebben kellett foglalkozni, mert a társadalmi természetes rend békés továbbalakulásának menetét hivatatlanok épp annak mint archimedesi pontnak felhasználásával akarják kerékvágásából erőszakosan kizökkenteni.

A forgalom. A termelt javak fogyasztóihoz a forgalomnak néha rövidebb és egyenes, de gyakran hosszú és tekervényes útain jutnak el. A forgalmi jelenségek a nemzet gazdasági életének egész széles, nagy terén mindenütt észlelhetők és azzal a különös jelentőséggel bírnak, hogy szabályszerűség és kiszámíthatóság tekintetében legjobban hasonlítanak a természeti jelenségekhez. Ez annyira megy, hogy azok kombinált alakulásait célszerűen matematikai képletek segítségével is lehet érzékíteni.

A forgalom tana mindenekelőtt ennek a tüneménynek benső természetét, annak válfajait és kielégítő alakulásának feltételeit tárgyalja. A forgalomképesség helyes felismerése az értékek és javak keringésének törvényeit és már is nagy tökélyű intézményeit sokkal megérthetőbbé teszi.

A pénz keletkezésének és kialakulásának története például érdekes és igen alkalmas arra, hogy nemcsak a gazdasági, de általában a társadalmi evolúciónak

menetét megmagyarázzuk vele. A pénz eleinte csupán közgazdasági s csak azután állami intézmény. Az a hallgatag megállapodás, mely szerint bizonyos javak értékmérők és csereeszközök gyanánt fogadtatnak el, a nemzetgazdaság eléggé nem hangsúlyozható szerves minőségének bizonyítéka. Az okszerű eljárás e tudomány népszerűsítésénél az, hogy valamint a tükördarab kicsinyben azt a képet mutatja, mint az egész tükör, úgy az egyes amarra vonatkozó részletes ismeretek magyarázata alkalmul szolgáljon az egész gazdasági élet minél gyakoribb és minél több oldalról történő bemutatására.

Ennek az eljárásnak során a pénzrendszerek mint élő dolgok fognak a hallgatóság lelki szemei és az érettebb, sőt még a kevésbé érett ifjúság előtt is elvonulni.

Az előadandó tárgyak konkretizálása mellett azonban mindig vigyázni kell arra, hogy azok a tárgyak a helyes felfogásra nem találó képek alkalmazása által ne szenvedjenek. Ez a veszély itt közel fekszik. Hiszen felnőtt, művelt emberek is gyakran összetévesztik például a papírpénzt a bankjeggyel, sőt a pénzt is a tőkével.

Az árelmélet megint oly keret, melyben a gazdasági és társadalmi élet törvényekben megnyilatkozó természete szemléltetően kidomborítható. Sok oly jelenséget lehet itt kombinációban bemutatni, amely az ifjak és a nagyobb gyermekek előtt is ismeretes. A pedagógiailag képzett tanító könnyen megtalálhatja a módját annak, hogy az ilyenek segítségével fejlessze ki a tanulóknak a szintetikai érzéket, mellyel azután a kevésbé konkrét dolgok is jobban össze-sűrűsíthetők lesznek. A pénz funkcióinak, a pénzül használt javak evégből kívánatos tulajdonságainak rövid elemzése szintén kedvező ilyen alkalom. A hitel eredményes megmagyarázása konkretizáló érveket már inkább kíván a tanítóban és tanulóban egyaránt. De

példák segítségével, különösen ha a hitel különböző válfajai és intézményei előzetesen megvilágíttatnak, a hitel mivoltát is maradandóan meg lehet rögzíteni a tanulók lelki szemei előtt.

A hitel nem termel, de a termelést nagyban előmozdítja, mivel annak alkalmait tömegesen szaporítja. Annak meg nem becsülése és túlbecsülése között van egy középút, melynek megmutatása egyúttal útmutatás a hitel jótéteményeivel való élésre is. Sok téves fel fogást lehet így kiigazítani, amire annál nagyobb szükség van, mert még a műveltebb és meglelt elemek is áldozatai annak.

A hitellel való helyes élés ügyességének szélesebb körökben való elterjesztése a szociálpolitikának egyik legfőbb feladata. Az egész hitelszövetkezeti ügynek szilárd alapját az képezi. A magánvállalati társas formák, a közkereseti, a betéti, a részvénytársasági és legbövebben a szövetkezeti formák itt hasonlítandók össze tüzetesebben, míg a nem teljesen kialakult kartellek és trösztök, a verseny előnyeivel és hátrányai-val kapcsolatban, a vállalatok előadása alkalmával világitandók meg jobban.

A forgalommal összefüggésben meg kell emlékezni a válságokról is, melyek az újkor nemzetgazdaságainak endemikus betegségei. És itt újfent mód van arra, hogy a kollektivista tanok egyike, az állítólag hamis alapokon felépült mai társadalmi rendre vonatkozó úgynevezett összeroppanási elmélet megcáfoltassék.

A válságok természetes tünetényei korunk gazdasági életének; nagyobbszabású kialakulásának és fejlődöttségének jelei. Azok koronként mutatkoznak és fognak is jelentkezni mindig, mert a társadalmak haladása hullámzások és kilengések nélkül el sem képzelhető.

De a válságok nem jelentenek még katasztrófát. Azok után a közzgazdasági tenyészet gyakran sokkal

nagyobb és gazdagabb, mint volt előttük. E részben egy nemzetgazdasági írónak, Wirth Miksának az a hasonlata, mely szerint a válságok olyanok, mint a nyári vihar, mely gyakran több hasznot, mint kárt okoz, számos esetben találó. De a gazdasági válságok is a nemzetek jelleme szerint különböző lefolyást mutatnak, ami szintén azt bizonyítja, hogy semmiféle sablon sem bírhat általános érvénnyel és hogy a nemzetgazdasági kombinált jelenségek hely és idő szerint megszámlálhatatlan változatot tüntetnek fel.

A válságok terápiájának felemlítése alkalmával arra is utalni kell, hogy az csupán az okokra való tapintatos hatás útján – de ez esetben igen hamar beálló – sikerre vezethet, ami a katasztrofális szocialista elmélet alapos megcáfolását rejti magában.

A jövedelemmegoszlás. A harmadik nagy tere a nemzetek gazdasági életének az, melyen a munkálkodó társadalom tagjai, de különösen egyes rétegei között a nemzeti munkásság eredményeinek megoszlására vonatkozó gazdasági törvényszerűségek észlelhetők.

Az ezekre nézve elfogadott tanok a legközvetlenebb és legélesebb támadás tárgyai a szocialisztikus irodalom részéről; azokkal a nemzetgazdasági és szociális tudományos ismereteket oktató tanárnak tehát különös gonddal kell foglalkoznia.

A nemzeti munkálkodás eredménye a három termelési tényező tulajdonosa és a vállalkozó között, tehát négyfelé oszlik meg. Mindenik tényező és vállalat mögött osztályok keletkeznek, amelyek sokféle módosulással, de főleg mégis gazdasági alapon alakulnak ki. Ez osztályok a dolog természete szerint minél nagyobb részt óhajtanak kapni a nemzeti jövedelemből, de kénytelenek annyival beérni, amennyi nekik az ár-alakulás révén az osztályok közt kifejlődő természetes érdekküzdelem folytán kijár. Ez a szétoszlása az osztályrészeknek automatikus módon megy végbe,

melyet parancsszóval megváltoztatni nem lehet s ezt megkísértem sem szabad.

A jövedelemmegoszlás emeltyüire gyakorolt hatással azonban arra is lehet befolyást gyakorolni, ami például az áralakulásnak a felek részéről való befolyásolása útján s adókkal és vámokkal a törvényhozás által történhet, de az ki van zárva, hogy – mint a szocialisták akarják – az egyeseknek a nemzeti jövedelemből annyi jusson, mint amennyi nekik kell, amire nekik szükségük van, ha annak a mennyiségnek megfelelő és a termelt javak vagy szolgálatok árában kiderülő mértékű áldozatot nem is hoztak érte és így mintegy a köz iránt meghatározott jogigényt nem is szereznek maguknak. Ezekről az áldozatokról a szocialisták nem beszélnek, mert az igényjogosultság mértékét úgy, mint a mai nemzetgazdasági élet, nem tudják nyújtani.

Az igazságos és méltányos jövedelem ma sem alakul meg magától; azért küzdelmet kell folytatni és az mindenféle esélynek van kitéve. De legalább megvan a módja annak, hogy az osztályrészek mértéke minden adott esetben kialakulhasson. Ellenben a szocialisztikus gazdasági elképzelt szerkezet erre semmi-féle más mértéket nem helyez kilátásba, mint az egyesek szükségének valamely ingatag mennyiségét, amelyet éppen a szükség nagy bizonytalanságánál és rendkívül expanzív természeténél fogva nemcsak érvényesíteni, de még konkrété megállapítani is merőben lehetetlen.

Csak a nemzetgazdaság szerves életműködése képes minden osztálynak és ezek keretén belül minden gazdálkodó polgárnak a maga jutalékát megszabni. Ez a jutalék az illető osztály és egyén érdemesültsége és tényleges nyomatéka szerint igazodik. Ha ritkább, adott esetben tehát becsesebb és kiválóbb az a tényező vagy szolgálat, mely mögött az osztály és külön-külön annak egyes tagjai állnak: az a jutalék nagyobb lesz.

Más esetekben igen alacsony mértéket fog mutatni, amit az illetők persze kéréseinek. De miután nincs fórum, amely elé emiatt panasszal járulhatnának és nincs a nemzetgazdaság szervezetén kívül álló hatalom, amely rajtuk segíthetne, a maguk osztály- és egyéni igényeiért küzdelmet kénytelenek folytatni. Ez azt jelenti, hogy külön is, vagy amint általában történik, vállalva osztályonként teljes erejükből dolgozni, szervezkedni fognak, hogy súlyuk emelkedjék s tényleges súlyuk és érdemesültségük az azok érdekeire gyakorolt gazdasági nyomás révén a többi osztályok, illetve adott külön esetekben az érdekelt egyének által önként, mint nagyobb ár, nagyobb munkabér, fizetés, kamat és vállalkozói nyereség elismertessék és nekik a forgalom révén tényleg megadassék. A földjára ellenben nem közvetlenül, hanem csak, mint az áralakulás következménye, közvetve fog emelkedni. Igen bonyolult irányzatokból alakul ennekfolytán a sok mindenféle törekvésnek, vagy ha tetszik, békés küzdelemnek ez a szövevénye. Azok alapos fejtegetése részletes boncolgatást tenne szükségessé. De lényegük megértése nem szerfölött nehéz és alapos megértésük lehetővé teszi azok meggyőző magyarázatát is. Ennél persze sokkal könnyebb annak az egész életműködési folyamatnak sommás elítélése és fensőbbes elvetése azon az alapon, mert nagyon bonyolult és mert állítólag igazságos részesedése éppen a legnehezebb munkát végző osztályoknak nem várható attól.

A bonyolultság vádját nem lehet ellenérvül elfogadni, mert hiszen a természetben is tapasztalható, hogy a magasabbrendű lények szervezete és annak funkcionálása sokkal komplikáltabb, mint az alsóbbrendű lényeké. Sőt ezek élet jelenségeinek magyarázata sem könnyű. És a szervek elkülönülése, differenciálódása a fejlődés, az evolúció természetesen haladó folyamatának eredménye.

Ami e szervezet funkcionálása révén való igazság megvalósulásának lehetetlen voltát illeti, ez nagyon különös és visszás vád főleg azok részéről, akik még azt sem tudják csak némileg pozitíve is megmondani, hogy milyen módozatot kellene hát a helyébe tenni. Az egész tudományos szocialisztikus követelődés e részben is merőben alaptalan, illetve az alapot, melyen az ily komoly, az egész társadalom jólétét és boldogulását oly közlő és mélyen érintő kérdéseket tárgyalni kell, teljesen eltéveszti. A társadalom belső életműködésének lényegét olyannak veszi, mintha azt mellőzni és valamely más mozzanat által helyettesíteni lehetne. Sarkalatos tévedése nem is mindig jóhiszemű, sőt a legtöbb esetben célzatos, mert bizonyos meghatározott és elérni kívánt hatalmi célok érdekében a kisebb jövedelmű tömegek vágyait mesterségesen fokozza s az elégtelenséget oly kilátások nyújtása által szítja, melyek nem valósulhatnak meg, mivel természetellenesek. Vannak ugyan jóhiszemű írók is, akik belátják, hogy a társadalom mai rendje mellett ez lehetetlen s nem is a közel-, hanem csak a nagyon távoli jövőben ígérnek (mint Rodbertus 500 év múlva) az alsó osztályok helyzetének lényeges változását és uralmuk biztosítását minden téren. Ellenben a szocialista írók zöme azzal kecsegteti a kisebb jövedelmű számos elemeket, hogy a mai társadalmi rend és jövedelem-megoszlási szerkezet felforgatásával azonnal be fognak állani az eldorádói állapotok. És a társadalmi s gazdasági élet alapjait nem ismerő tömegek ezeknek hisznek.

Az igazságos földjádék, az igazságos és méltányos munkabér, a megfelelő kamat és vállalkozói nyereség megállapodása azért persze csak a maga útján megy tovább. Közben-közben sok igazságtalanság is fordul elő, ami azután ellenhatást idéz elő s ez az igazságtalanság bizonyos mérvű korrigálására, vagy annak

célul való határozott kitűzésére vezet. De ez sem következhetnék be akkor, ha a felszított elégedetlenség folytán elementáris erővel és erőszakkal fellépő tömegek romba döntenék, vagy jórészt hatálytalanítanák a nemzeti jövedelem tényezőit, melyeknek valóban kijár a mai hatalmi viszonyok szerint őket megillető részük a nemzeti jövedelemből, mert azt békés, szívós küzdelmük útján előbb-utóbb mindig igazságosabb mértékben meg is kapják. Hiszen például a munkabér folyton emelkedik, a tőkeamat pedig alászáll.

E küzdelem alól senki sem fogja fölmenteni, mert a világrenddel ellenkezik, hogy magától, simán menjen és fejlődjék minden. De nem kapják meg a nekik járó méltányos jutalékot sem, ha érdekeltjei a termelést magát támadva, azt többé-kevésbé megbénítják, melynek rendeltetése, hogy a nemzeti jövedelem elegendő, sőt folyton szükségkép öregedő előállítását biztosítsa. Hogy ennek a nemzeti jövedelemnek főágai: a különbözeti jellegű földjáradék, a kikötött jellegű munkabér, a szintén ilyen tőkeamat és a bizonytalan vállalkozói nyereség egymástól milyen lényeges vonásokban különböznek és mindenik természete mily módon érvényesül, azt a tanítás e rövid útmutatásában nem adhatom elő részletesen. Arról a jobb nemzetgazdasági kézikönyvek szintén bő és kellően tájékoztató felvilágosításokat nyújtanak. Ugyanez áll a terv itt külön nem említett egyéb részéről is; a földjáradék és a munkabér egyes válfajairól, azok előnyeiről és hátrányairól, a kamatot szabályozó mozzanatokról, az uzsoráról s az uzsoratorvényekről bővebben nem értekezhetem. Ezeken kívül az állam és társadalom által gyakorolható befolyás a jövedelem helyes megoszlására külön veendő figyelembe s különös gondal és türelemmel tanulmányozandó.

A fogyasztás. Az emberi gazdálkodás végcélja a szükségek kielégítése, ez pedig a fogyasztás révén megy

végbe. A termelt s a forgalom útján a nemzeti jövedelemmegoszlás által az egyesek rendelkezésére jutó javaknak ez a felhasználása sem történik általában oly szeszélyesen, mint sok magánembernél, hanem bizonyos szabályszerűséggel, mely szabatosan megállapítva, szintén gazdasági törvényeket alkot.

Az egész nemzet fogyasztását szabályozó törvények elemzése visszavezet bennünket a nemzetgazdaságtan kiinduló pontjához, a szükséghez. Ennek alapos átértése nélkül lehetetlen a fogyasztás benső természetének igazi megismerése. A lélektani mozzanatok egész sorát kell tehát itt figyelembe venni, hogy a valót kellőleg meg tudjuk ítélni. Nem is taníthatja a nemzetgazdasági és a vele kapcsolatos társadalmi ismereteket helyesen az, aki az ember és a nép pszichológiáját magára nézve mellékes dolognak tekinti. Egész világa létezik az első pillanatban megfoghatatlan, vagy legalább is megmérhetetlen, imponderábilis dolgoknak, melyek azonban behatóbb vizsgálódás után világosan láthatóknak és természetes alapon nagyon jól meg rögzíthetőknak bizonyulnak.

Így tekintve a fogyasztást, annak irányadó szerepe azonnal ki fog derülni. Akkor ki lehet mutatni azt is, hogy a millió és millió háztartásban végbemenő fogyasztást mechanikusan semmiféle hatalom sem szabályozhatja vagy igazgathatja. Az egyes emberek szükségkielégítéséből keletkező nemzeti fogyasztásnak oly jelenségei vannak, melyekből mindenki láthatja, hogy azok – ha a külön egyedek nem is – bizonyos határozott rendhez tartják magukat. Ez megint a nemzetgazdasági élet határozottan szerves voltának kétségtelen bizonyítéka. A fogyasztás azonban szoros és elválaszthatatlan kapcsolatban áll a termeléssel, mely amannak kedvéért van. Azt kell kiszolgáltatnia, ahhoz kell alkalmazkodnia. Most már milyen visszásság és ellenmondás lenne az, hogy míg a megrendszabá-

lyozhatatlannak még a tudományos szocialisták által is elismert fogyasztás organikus módon megy végbe, addig a tőle el nem különíthető, azt mindenben követni, vagy legalább vele párhuzamosan haladni kénytelen termelés mechanikus társadalmi szabályozás tárgya legyen? A tudományos szocializmusnak tudománytalansága és antiszociális jellege itt, ebben az ellenmondásban, sőt képtelenségben a szó szoros értelmében szemet szúr. A szükségek és a fogyasztás expanzivitása hajtja előre a termelést és irányítja azt. Ezzel nincs ellentétben, hogy viszont a termelés is szerves hatással van a fogyasztásra. Sokszor a termelők azok, akik úgyszólván sugallják, szuggerálják a szükségeket, mert hiszen tudvalevőleg képzelt szükségek is vannak, melyek megszokhatók, pl. a dohányzás. De a valóságos és elsődrendű szükségek kielégítésének módját, szellemi és erkölcsi tartalmát szintén befolyásolhatja a termelés. Sőt a divat, a leleményesség s a vásárlási kedvnek mindenféleképen való fölkeltése és ingerlése által a termelés ebben az értelemben korunkban tényleg sokszor vezet is. De csak azért, hogy valósággal eltalálja, sőt megelőzi a fogyasztó közönség gondolatait. Erre az előrelátásra és találékonyságra néha saját életérdekük viszi rá és kényszeríti a termelőket, hogy nagyszámú versenytársaiknál, akikkel tehát a legtöbbször nem is beszélhetnek össze, jobban, tökéletesebben, olcsóbban, vagy legalább tetszetősebben tehessenek eleget a közönség kívánságainak. Az ily törekvések azután fejlesztik a termelést és vele együtt az egész nemzetgazdaságot. Vájjon képzelhető-e, hogy az állam egykedvű, csak a maguk nyugalmas megélhetésére gondoló alkalmazottai, akik a szocialisták szerint a termelést vezetnék, ehhez hasonló igyekezetet tanúsíthatnának? Nem szünnék-e meg az ilyen merev berendezés hanyag, lusta és szellemtelen működése mellett az az életteljes kölcsönhatás, mely ma oly szer-

vesén, minden elemnek túlnyomólag nagy hasznára és az egész társadalomnak plasztikus fejlesztése mellett érvényesül?

A fogyasztási képesség javulása így maga után vonja a termelés bővülését is, melynek gyakorlatilag csak az előbbiben van határa. Ennek a termelésnek öregbedése és gazdagodása pedig a kereset javulása révén visszahat a fogyasztási képességre, ami ismét a termelési képességet fokozza. A lelkét venné ki a gazdasági életnek az, aki ezt a kölcsönhatást valamiképp megbénítaná. Szerencsére azonban ez hosszabb időre lehetetlen, mert ha a körülmények összejátszása esetén ideiglenesen az valamiképp bekövetkeznék, annak okozói ellen a fogyasztók és termelők tömegesen rögtön fellázadnának.

A mechanikus beleavatkozás továbbá egyszerre megsemmisítené az észszerű fogyasztást és vele együtt a takarékosságot. Ha az egyesek szabott határt nem ismerő szükségének bizonytalan mértéke állapítaná meg azt a mennyiséget, melyet a nemzeti közös termelés eredményeiből mindenki jogosan igényelhetne, vajjon hányan lennének oly emberfelettien szerények, mértékletesek és bölcsek, hogy tartózkodnának a minél bővebb és pazarlóbb fogyasztástól, ha ez sem jövőjüket nem veszélyeztetné, sem a legkisebb áldozatukkal nem járna? Amint ugyanis a fogyasztás megrendszabályozására határozná el magát a társadalmi termelést igazgató hatalom, akkor – maguknak a szocialista íróknak bevallása szerint is – rögtön megoldhatatlan feladattal állana szemben. Íme, a fogyasztás lényegének kellő megmagyarázása mennyire alkalmas a legmodernebb tudományként árult szocializmus képzetlenségeinek kimutatására.

Ezenkívül egész hosszú sora létezik azoknak a fogalmaknak, melyeknek találó példákkal való megmagyarázása a helyes társadalmi felfogás terjesztésére

igen alkalmas. Ilyen mindjárt a takarékoság viszonya a fősვნისეგhez és pazarláshoz. Ilyen a produktív és improduktív fogyasztás jellemzése. Igen érdekes fejtegetésekre való és érdemes a társas és a közfogyasztás előnyeinek, valamint a család épségében rejlő határának megjelölése. Azután a háztartás konkrét feltüntetésével kapcsolatban a táplálkozás, a lakás és ruházkodás célszerű folytatásában rejlő óriási szociális előnyök, az elelenkező eljárásnak pedig érzékeny hátrányai ecsetelhetők. Maga ez a fejezet a szociális etika, a társadalmi erkölcsen, számos igen becses elemét foglalja magában és a többi tárgyakkal: a vallással, a történelemmel és irodalommal kapcsolatos etikai oktatás kiegészítésére szolgálhat.

A fogyasztással van összefüggésben a válságok egyes fontos oldalainak megvilágítása is, mert hiszen a válságok okainak csak egy-egy csoportja van a termelés, forgalom és jövedelemmegosztás körében, míg egy igen jelentékeny ilyen okcsoport a fogyasztás keretében található fel. Itt azután meg lehet állapítani, hogy a nemzetek fogyasztására az állam, például követett adóztatása által, hogyan képes hatni. Azonban az erkölcsi műveltség terjesztése által, de főleg a fogyasztás üdvös irányítása által még nagyobb mértékben és pedig organikusan befolyásolhatja azt a társadalom is.

A fogyasztás igen érdekes és mélyen az ember lelkületében természet szerint gyökerező válfaja a fényűzés. Tehát éppen, mivel természetes jelenség, azt magában véve egyszerűen elítélni és jelentkezését kárhóztatni nem lehet. Hiszen idő folytával a szükség kielégítése is a fényűzés útján emelkedett, finomult s lett célszerűbb és higiénikusabb. A jövőben is, minden tévelygése mellett, sokat várhatunk attól. E tárgy boncolgatása azért lehet a helyes szociális felfogás keltésében nagyon termékeny, mivel számos művelődéstörténeti korrajznak háttérül való megfestésével a

tanulók figyelmét úgy leköthetjük vele, hogy a rávonatkozó tanulságok mélyebben hatolhatnak a tanulók értelme és emlékezetébe.

Az emelkedő és hanyatló nemzetek fényűzésének megkapó adatokkal való vázolása nyomán igen jól felhasználható fogékonyság támadhat a jogosult és jogosulatlan fényűzés között fennálló nagy különbség iránt is. Itt jól és nagyobb nehézség nélkül cáfolható meg az a még ma is elterjedt balhit, hogy azok, akik – persze sokáig nem tartható – pazar életmódot folytatnak, jötevői a munkálkodó társadalomnak, mivel keresetre alkalmat nyújtanak neki. A takarékos fogyasztás más, hasznosabb javak előállítását által ezt – csakhogy állandóan – szintén megteszi, anélkül azonban, hogy termelésre használható tőkét semmisítene meg és a közönséget demoralizálná. Az ízlés így is finomulhat, a komfort – a fényűzés újkori észszerű alakja – terjedhet és az életmód természetes, fokozatos javulása mindig több szellemi és erkölcsi elemmel való gazdagodása üdvösebb, emelőbb befolyást gyakorolhat a termelésre. Amit ma az egyik felső osztály jogosult fényűzőképpen élvez, azt nemsokára megszokja s csak a többiekre nézve lesz még egy darabig fényűzés, míg annak, mint az élet szebbítőjének – különösen az utánzatok és pótszerek útján – az úgynevezett gazdasági helyettesítés törvényének erejénél fogva részeseivé válhatnak, miként ez a múltban mindig történt, a nagy tömegek is.

A jogosult fényűzés tehát egyáltalán nem antiszociális jellegű tünemény. Hanem annak elnyomása határozottan az lenne. És az elnyomtatás hatásával bírna a nagyobb jövedelmek alakulásának megakadályozása is. Ezek észszerű élvezői szabály szerint a magasabb kultúrának akaratlanul is úttörőiként szerepelnek. És itt megint bő alkalom nyílik a társadalom erkölcsi haladásának elsőrangú fontosságára utalni,

mivel a fényűzést csak az és nem az e részben mindig és mindenütt hatálytalannak bizonyult közvetlen célzatú törvényalkotás tarthatja észszerű korlátok között.

A népesedéstan. Minden állam legbecsesebb elemét népessége képezi. Annak állapota és növekvő, vagy zsugorodó hajlama dönt értéke és jövője felett. A népesedés tana azért a legbecsesebb szociális ismeretkörök közé tartozik. A népesedéssel minden korban törődtek, de annak gondozása azelőtt csak eszköz volt valamely politikai célra. Ma ellenben, mivel a nemzettől elválaszthatatlan, annak úgyszólván az öncél jelentőségét tulajdonítják mindenütt. Vele folyton törödni kell, akár túlságosan nagy, akár elégtelen a népszaporulat.

A demográfia és a népesedési politika a maguk egészében ugyan nem részei a nemzetgazdaságtannak, de a gazdasági élettel közvetlen összefüggésben levő elemeik e tudomány igen fontos fejezetét alkotják.

A nagy népesség magában véve nem mindenütt feltétlenül jó dolog. Becse attól függ, hogy minők annak megélhetési viszonyai. Malthus Róbert előtt másként fogták fel ezt a kérdést, de még ma is eltérők az erre vonatkozó nézetek és főleg a gyakorlati törekvések. A Malthus-féle népesedési elméletnek ugyanis csak alaptétele vált a tudomány kétségtelen igazságává. Az bizonyos, hogy a megélhetési feltételek és a népesség viszonya akkor a legjobb, ha azok közel járnak az egyensúlyhoz. Teljes és állandó egyensúly e tekintetben azért nem lehetséges, mert mozgás nélküli megállás a népek életében is lehetetlen és oly pangást jelentene, amilyen állandóan az egész természetben sehol sem fordul elő.

A népesség lehető szaporodása a megélhetési feltételek javulásával párhuzamosan azért kívánatos mindenütt, mivel a nemzet biztonsága kellő szervezkedés mellett a körülötte növekvő többi nemzetekkel szemben így egyre emelkedni fog, míg a népesség szám-

és minőségbeli hanyatlása azt többé-kevésbé veszélyeztetheti. Azonban a megélhetés és a népszaporodás nem mindig haladnak párhuzamosan. Ebből, ha tartósan jelentkezik, nagy társadalmi bajok keletkeznek. Már most annak a párhuzamosságnak megteremtésére és fenntartására irányuló törekvések s ezek bírálata vagy megokolása sok különbséget, sőt ellentétet tüntet fel. Ott, ahol – mint nálunk is – elég jó lenne a természetes népszaporulat, de a megélhetési feltételek megfelelő mértékben nem javulnak, a kivándorlás és az egy- vagy kétgyermekrendszer által kívánnak egyesek a maguk sorsán javítani, vagy a jólétről alkotott fogalmaikat gyermekeiknél megvalósítani, ami a nemzet testének gyöngülésére, sőt részben elsoványodására is vezet. Ily esetekben minden lehetséges és megengedett módon a nemzetgazdaság erősítésére kellene törekedni.

Más szerencsésebb nemzeteknek a kivándorlás a gyarmatosítás útján még javára válhat, mert népeségüknek fölöslegét így sem veszítik el, sőt esetleg új országokat teremthetnek vele fajuknak, amelyek azoktól majdan még elválva is természetes szövetségesei lehetnek a jövőben. Nálunk az ily módon való gyarapodás ki van zárva. Ellenben nyitva van a benső gazdasági erősödés útja, csak bátran rá kell lépni és kitarással rajta maradni. Mindenkinek száján forog a szó, hogyha Amerikába özőnlő munkabíró kivándorlóink úgy dolgoznának idehaza, mint a tengeren túl, akkor itthon is boldogulnának. De nemcsak ők, hanem az itthonmaradottak is jobban megélhetnének, persze okos közgazdasági politika folytatása esetén.

Itt az alkalom a tanítókat és általuk a nép fiait figyelmeztetni arra, hogy minő mulasztás következik be, midőn a természet által oly bőven nyújtott segéd-eszközöket a népesség nem használja fel az anyagi boldogulásra úgy, mint lehetne, hanem ehelyett a nemzet nem egy rétege öncsonkítást követ el a gyér-

mekek számának mesterséges korlátozása és az ember egész valója követelményeinek ezredek tanúsága szerint legjobban megfelelő családi élet elhanyagolása által. Nem mesterséges úton és mechanikus módok segítségével, hanem a szerves, észszerű nemzeti, az okos gazdasági és általában jó társadalmi politika által kimutatott irányban és feltételek mellett szüntethető meg ez a káros állapot. Annak enyhítésére sokat, sőt legtöbbet tehet a nép értelmi és erkölcsi nevelése, amiben hivatásánál fogva nagy szerep jutott a nép oktatóinak is minden fokozaton, akiknek egyik fő becsvágya legyen az, hogy hazánk népét az öngyilkosságnak ezen erkölcstelen és vészes módjaitól a meggyőződésére való hatás által visszatartsák.

2.

A nemzetgazdaság alkalmazott tanai. – A nyerstermelés. – Az ipar. – Kereskedelem. – Az értékforgalom. – A közlekedés. – Haladás a világ-gazdaság felé.

A nemzetgazdaság alkalmazott tanai. A gazdasági élet az eddig előadottakban összefoglalt alaptanainak megismerése után sokkal könnyebb a nemzetgazdaság tudományának lényegét s elemeinek különböző természetét megérteni. Haladottabb tanulók és olvasóknak azokat már előzetesen meg lehet magyarázni, ellenben kevésbé fejlett, vagy tanult közönségnek jobb az erre vonatkozó és a viszonyokhoz igazodó fejtegetéseket az alaptanokkal való megbarátkoztatás után nyújtani. A főiskolákon logikusabb az előbbi eljárás, ámbár a mondottak egészére visszatekintő szemle ott sem árt. Más intézetekben e tudomány mivoltával tanácsosabb valamivel behatóbban az összes előadandó anyag feldolgozásának mintegy közepe táján foglalatoskodni. A tanulók akkor már fogalommal bírnak arról, hogy e tudomány keretébe miféle képzetek és gondolatsorok tartoznak. Látják, hogy ott

nem gazdaság-technikai, hanem túlnyomólag társadalombölcseleti jellegű ismeretekbe való beavatást kaphatnak. Ennek annál nagyobb becsét fognak tulajdonítani, mivel az ereszben szükséges vezetés még nem érhetett véget és így a tájékoztatásnak nemsokára vagy nyomban is hasznát vehetik.

A tanítóképzőintézeti tanulóknak ez ismeretekből minél többet kell megfelelő módszerrel nyújtani, mert hiszen ott nem gyakorlati embereket kell képezni, akiknél elegendő, ha gazdasági intuícióval bírnak, hanem előadókat, akiknek – képlegesen szólva –, hogy egy hüvelyknyit legyenek képesek haszonnal tanítani, maguknak egy rőfnyit kell tudniok. A tantervben foglalt heti két órai gazdasági oktatás elég idő arra, hogy ügyes beosztás és jó tanítási módszer mellett még a korábbi tanévekben szerzett gazdasági ismeretek is összefoglalhatók, részben ismételhetők és kiegészít – hetők legyenek. Sőt ez a nemzetgazdaságtan gyakorlati szellemű oktathatása szempontjából szükséges is. A mező- és kertgazdasági, a szőlészeti és állattenyésztési, a tanítónőket képező intézetekben pedig ezenfelül még a háztartási ismeretekre is folyton utalni és a példákat első sorban onnan kell venni, midőn a nemzetgazdaságtani elméletek vannak órarenden. Ez különösen kívánatos az első félév végén és a második félév egész folyama alatt, midőn szerintem a nemzetgazdaságnak alkalmazott tanai adandók elő. így történik e tudomány tanítása nálunk és Közép-Európában a főiskolákban mindenütt. A nyugati művelt államokban a nemzetgazdaság egyszerű jelenségeinek megismertése után azokkal kapcsolatban rögtön rátérnek az összetett jelenségek méltatására is. Az értékkel, az árelmélettel és a forgalommal kapcsolatban mindjárt megismertetik a piaci, tőzsdei és értékgazdálkodási intézményeket is. De ezeket sokkal tömörebben adhatják így elő, mivel azokban a többi előadások közt speciális

nemzetgazdasági kollégiumokban, az irodalom terén pedig monográfiákban térnek ki bővebben, egyes esetekben igen behatóan. Ahol azonban e szakra kevesebb idő és fáradság áldozható, ott sokkal célszerűbb a mi rendszerünk már az egyetemeken is, annál inkább a szak- és még inkább a más és így az alsóbb fokú intézetekben is. A műegyetemen az egész nemzetgazdaságtant egy tanév alatt heti négy órában kell előadni. A két órás speciális kollégiumnak már nem sok hallgatója van. Ezalatt kezdők részére aránylag igen jól, sőt behatóan lehet e tárggyal foglalkozni. Annak fele is elég a tanítóképző-intézetekben, ahol még az az előny is megvan, hogy a szorgalmi idő tényleg hosszabb és kevesebb az óráközi akadémiai szünet is.

Mindezek folytán a jelen útmutatásban jónak láttam a nemzetgazdaság kombinált jelenségeinek előadására vonatkozó megjegyzéseimet külön nyújtani. Itt még csak egyre akarok figyelmeztetni és ez a didaktikára vonatkozik. Addig, míg megfelelő tankönyvet nem lehet a tanulók kezeibe adni, nagyon célszerű lenne a tanár részéről az az eljárás, hogy a hallgatókat ne engedje jegyezni, hanem az egyes fejezetekkel való elkészülés után röviden, pontozatokba foglalva ő maga diktálja le a mondottak velejét. Ez a későbbi években őt is segíti az arányosan kimért és szabatosabb előadások tartásában, azután a tankönyv megírásához, vagy később javított kiadásához is becses támpontokat fog nyújtani, a tanulóknak pedig megkönnyíti a hallottakra való hű visszaemlékezést. A vizsgálatokra azonban az ily gondolatok könyv nélkül való betanulását nem kell kívánni, hanem a dolgok lényegének megértésére fektetendő a főszűly. És most áttérek az érdemleges figyelmeztetésekre.

A nyerstermelés. A leendő néptanítók oktatásánál, hazánk közigazdasági alkatánál fogva, legtöbb gondot a nyerstermelésnek itteni főágaira: a földművelés és

állattenyésztésre, melyek együtt alkotják a mezőgazdaságot, kell fordítani, habár a kertészet, szőlőtermelés és erdészet benső természetének kidomborításáról sem szabad megfeledkezni. Mindezen termelési ágak nemzetgazdaságtani méltatása bő alkalmat fog nyújtani egyfelől arra, hogy az alaptanok ismételve felemlíttessenek és így azok élő valóságként állíttassanak a tanulók szemei elé; másfelől pedig arra, hogy az éppen szóbanlevő termelési ágak, melyekből igen nagy osztályok élnek, a többi termelési ágakkal és a társadalmi élet más tereivel és az ott nyilvánuló magán- és közérdekekkel vonatkozásba hozassanak. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a nemzetgazdaságtan ez a része egy lépéssel, sok esetben jóval közelebb van a gyakorlati élethez, mint az első szorosabb értelemben vett elméleti rész, azt igen becsesnek kell tartanunk, mivel az alapjelenségek elhanyagolása nélkül teszi lehetővé, hogy az egyes gazdasági ágak technikai méltatásának főbb részeit is adhassuk, miáltal az elmélet sokkal inkább ölthet testet és érdekesebbé válik.

Ilyenformán lehet az intenzív és extenzív gazdálkodásról, az egyes gazdasági (falusi, tanyai, önművelési, bérleti) és a művelési (háromnyomású, váltógazdasági) rendszerekről, azok alkalmazásának természetes tereiről, előnyeiről és hátrányairól egészen konkrété megemlékezni. Lehetővé válik a haladás előnyeinek kellő feltüntetése és vágyának felköltése. A mezei gazdálkodás alapelemeinek: a talajnak, a mezei munkának, a tőkeberuházásnak, a mezőgazdasági iparnak és feltételeinek, valamint jelentőségének ecsetelése erre számtalan meggyőző érvel és adattal kínálkozik. Ugyanez áll az állattenyésztés okszerűségének és a zootechnikának (mesterséges okszerű állattenyésztés, pl. keresztezések útján és bizonyos gyakorlati célok szempontjából) esetleg rövidebb méltatására nézve is.

Az állattenyésztésnél szólhatni ennek elválaszthatlan kapcsolatáról a földműveléssel és tökéletesítésének egyre fokozható előnyeiről, amit példákkal kell illusztrálni. Épp így kell az intenzív gyümölcs-, zöldséges szőlőtermelésről is megemlékezni, amelyek már iparszerűséget és jelentékeny munkafelosztást kívánnak.

Az erdészet méltatásánál az előadó annak hatását emelje ki az ország éghajlati, vízrajzi s közegészségi viszonyaira és befolyását az ország külső képének szépítésére. Ez utóbbi szociális szempontból is fontos. Az erdős vidékeken lévő iskolákban minderre bővebben lehet kitérni, de általában kiemelendő az a nagy érdek, mely az ország erdőállományának kellő mértékű megóvásában nemcsak a jelen, hanem a jövő nemzedékek végtelen sorára nézve is rejlik. E tárgyhoz azután a társadalmi élet szakadatlan folyásának és a nemzet tagjainak nemcsak térben, hanem időben is jelentkező egyetemlegességének, szolidaritásának, mint szociológiai nagy ténynek, nyomatékos kiemelése fűződhet. Itt az erdőbirtok kívánalmi az állandó nagybirtok-testeken s okszerűen való gazdálkodás követelményeként jelentkező állami szabályozás és annak hordereje emelendő ki, hogy a tulajdon biztosításának általános fontossága van és a különböző birtokkategóriák természetes rendeltetéssel bírnak, melynek megvalósulása a nemzet egészséges, arányos fejlődése szempontjából nagy jelentősége van.

Ezt a mezőgazdasági és agrárpolitika elemeinek jelzése után folytatni lehet, midőn a nagy-, közép-, kis- és törpebirtok előnyeire és hátrányaira, azok és tulajdonosaik természetes hivatására és jogaikkal kapcsolatos társadalmi feladataikra lehet utalni. Nem az egyesek, hanem a köz javára való tekintettel azok kialakulásának története röviden vázolandó. A birtokososztály életérdekeinek lekötése nélkül a nem szaporítható föld, melyre a legtávolibb nemzedékeknek is

szükségük lesz, nem gondoztatnék kellő módon. Oly birtokpolitika folytatandó tehát, hogy ez minél teljesebben legyen elérhető. De a nemzeti fejlődés mai stádiumában erre nem rögtönös és gyökeres rendszer-változással, hanem fokozatosan, folytonos haladást jelző, bölcs reformokkal kell törekedni, melyek által a sok helyen csakugyan meglévő aránytalanságok, visszasságok és igazságtalanságok sokkal biztosabban orvosolhatók, mint az explóziószerű, radikális fel-fordulások előidézésével.

A bányászatot egyszerűen mellőzni nem lehet, de azzal csak bányavidékeken szükséges nemzetgazdaságtanilag tüzetesebben foglalkozni. Másutt a tanulók nem érdeklődnének iránta eléggé. De általánosságban mindenütt megemlítendő különös jellege a nyers termelési ágak közt, melyeket mintegy összekötnek az iparral. Az őstermelési ágakat, a vadászatot és halászatot, röviden, főleg művelődéstörténeti szempontból kell érinteni, de mint modern gazdasági ágról és mint ilyennek jelentőségéről sem szabad egészen megfeledkezni róluk.

A nyers termelési ágak emelésére és fejlesztésére vonatkozó teendőknél csak utalni kell a nagyobb szabású közgazdasági politikára, melyről tüzetesebben az állam és társadalom viszonyát tárgyaló fejezetben kell sommásan megemlékezni.

Az ipar. Az a megjegyzés, hogy főleg a mező-, a kert- és szőlőgazdasággal kapcsolatos nemzetgazdasági törvényszerűségek domborítandók ki, nem úgy értendő, hogy ennek folytán a többi termelési ágakra vonatkozó hasonló tünemények elhallgatandók. Hiszen más országokban és nálunk is sok helyen éppen az ipar s a kereskedelem azok a jövedelmi források, melyekből az ottani népesség nagyobb, vagy legalább aránylag nyomatékosabb része él. Általában ezt a két termelési ágat a nemzetgazdaságban nem lehet kevésbé fontosnak tekinteni. A haladásnak természetes menete az,

hogy csaknem minden nemzet a fejlődés további folyamában szükségkép iparos- és kereskedőnéppé válik. Az ókor népei az iparos- és kereskedelmi osztályokra bizonyos kicsinyléssel, sőt megvetéssel tekintettek. Ezt a felfogást ma határozottan el kell ítélni. Sőt az ipari fejlődés már csak azért is nagyra becsülendő mindenütt, mivel a magasabb kultúrának előfeltétele és még a nyerstermelés, névszerint a mezőgazdaság is túlnyomólag a belföldi ipar befolyása alatt emelkedik és erősödik rendesen. A lakosságnak iparos-elemei azok, melyek a haladás fő mozgatói szoktak lenni. Továbbá az ipari és kereskedelmi érdekeltség jellemzése közben adható a mezőgazdasággal, iparral és kereskedelemmel foglalkozó osztályok összehasonlító természetrajza is. Az előbbieket a haladó, néha radikális elemekkel szemben a konzervatív tényezőt képezik a társadalmi és a politikai életben.

A termelési viszonyok összehasonlítása is nagyon tanulságos. A természeti erő, munka és tőke viselkedése is más az egyik termelési ág körében, mint a másiknál. A munkások és a munkaadók egymáshoz való viszonya sem ugyanazt a képet mutatja mindegyiknél. A társadalmi élet számtalan jelensége marad érthetetlen, ha e különbségeket figyelmen kívül hagyjuk. A tanár részére csak némi intellektus szükséges e részben, hogy a mindennapi életből általa nagyon jól ismert kombinált jelenségeket meggyőzően tudhassa kiemelni. Reá biztatólag fog hatni egy értelmes laikusnak – midőn a nemzetgazdaságtannal foglalkozni kezdett – az a megjegyzése, hogy hiszen ezeket a dolgokat ő már mind ismeri, csak nem tudta, hogy a nemzetgazdaságtanba tartoznak. Hanem persze az ismert dolgokra vonatkozó tudásnak is különböző fokozatai vannak terjedelemben és mélységben egyaránt.

Vannak azonban tapasztalati tények, melyeket empirice mindenki tud, de azok ismeretét valóban csak

akkor képeznek, ha róluk az ember számot is tud adni magának. Így például már az ókorban sejtették az emberek, hogy a földet nem lehet úgy megművelni és termékenyíteni, hogy hozamát végtelenül fokozhatnók. Ez a sejtelem tudattá akkor lett, midőn megállapították, hogy a természeti erőt a mezőgazdaságban úgy, hogy általa a termelés eredménye öregbedjék, csak bizonyos pontig lehet a munkával és tőkével kölcsönhatásba hozni. Azon túl ahelyett, hogy többet, fokozatosan kevesebbet fog hozni. Ezt nevezik a csökkenő hozadék törvényének. Ellenben az ipar és kereskedelem keretében a természeti erőnek munkával és tőkével való társítása nemcsak a nyers, de a tiszta jövedelemnek is fokozhatására vezet. Ezeknek a kombinált jelenségeknek összefoglalása adja az emelkedő hozadék törvényét. Kettő következik ezekből. Először, hogy a belterjesség a mezőgazdaságnál és a vele rokon termelési ágaknál elsősorban nem a gazdától, hanem gazdálkodásának körülményeitől függ. Hiába akar nagy beruházással valaki az ország határain lévő havasi legerősebben váltógazdaságot folytatni. Ha saját tőkéje van is, belebukik vállalkozásába. Viszont a nagy városok közelében extenzív legelőgazdaságot folytatni akkor is kézzelfogható hiba, ha a tulajdonosnak nincs saját tőkéje, mert a hitel útján beszerzettel is sokkal eredményesebb intenzív gazdálkodást űzhet. De az előbb említett törvényekből folyik másodsorban még az is, hogy az iparban, amennyiben a maguk helyén és idején létesülnek és egyébként kellő technikai ügyességgel kezeltetnek, a nagyobb vállalatok jobban fizetik ki magukat, mint a kicsiny vagy közepes nagyságú vállalatok. Nem a mai kor szertelensége tehát a nagy ipari alakulat általánosodása.

Amennyiben az idő engedi, hasonló összehasonlítást még többet lehet tenni. De ennek kiemelése már csak a foglalkozási ágak kellő jellemezhetése céljából

szükséges is. Fejlettebb felfogású tanulósnak az iparra vonatkozó ismereteket egyszerűen és bővebben lehet rövid idő alatt nyújtani. Az ipari alakulatok keletkezésének történeti sorrend szerinti (családi, házi, nép-, kézmű-, gyáripár), az ipari sokféle szervezkedés (kaszt, céh, szabad társulat) hatásának tömör méltatása és az iparpolitika organikus és mechanikus fejlesztő eszközeinek, amazok közt a szakértelemnek, a szocializmussal össze nem férő szabadalomnak, emezek során pedig az ipari védvámoknak és a szabad kereskedelemnek találó megjegyzésekkel való felsorolása nem veend sok időt igénybe és mégis nyomokat fog hagyni a tanulók felfogásában. Ugyanez áll egyes ipari intézményekről, pl. az iparkamarákról, múzeumokról, kiállításokról és a gyárak ellenőrzésére hivatott iparfelügyelőkről, az iparhatóságokról s a főbb és alantasabb kormányzati közegekről. Az ipar iránti meleg rokonszenv ébresztése nagy fontossággal bír különösen nálunk, ahol érvényesülésének óriási tere, de számos, főleg társadalmi, akadály is van. E tekintetben a történeti biztató példák kiszínezése elméletileg és a közügyességi célszerű oktatás gyakorlatilag nagyon jó segédeszközöknek fognak bizonyulni.

Kereskedelem. Sok tekintetben ugyanaz áll a kereskedelemre nézve is, ami a fennebbieken az iparra vonatkozólag mondatott. A kereskedelem természetes alakulat és fontossága hovatovább annál inkább emelkedik. Az emberi polgárosság kibontakozása közben világtörténeti jelentőségre tett szert. Nem is nélkülözheti annak minél nagyobb tökélyét egy boldogulni kívánó nemzet sem. Ha valamely népnek nincs saját kereskedelme, akkor ennek szolgálatát idegenek fogják teljesíteni és kiaknázni. A kereskedelem mindezeknél fogva nem csekélyebb nyomatékú termelési ág, mint a nyerstermelés vagy az ipar. A nemzeti kereskedelmi osztály azonban, éppen mert a kereskedelmet, főleg a

közvetítő kereskedelem alakjában, vagy gyarmatosok képében jórészt egyoldalú haszonnal folytathatják idegenek is, igen érdemes munkát van hivatva végezni a nemzetnek nem csupán gazdasági, hanem társadalmi és politikai életében is.

A nemzeti versenyképesség és a honi termelés javára a bel- és külföldön egyaránt, sok irányban úttörőként működni, a valóban a nemzettel érző kereskedelmi osztály van hivatva, azért a társadalom szervezetének becses része is, melyet ápolni, erősíteni szükséges. Termelékenysége, produktivitása, kétségtelen, ha nincs túltengésben. Azt tehát a többi termelési ágak és az annak körében működő hazafias osztályok, a társadalmi rétegek sorában méltó hely illeti meg. Különböző alakulatairól és ágairól, mint ismert dolgokról, kevesebbet kell mondani, de azok fejlődésének történeti sorrendben való rövid jellemzése szükséges. (Vándor-, megtelepedett, kis-, nagy- és közvetítő kereskedelem.) Valamivel több időt szentelhetni a bel- és külkereskedelem intézményei és politikája fontosságának kiemelésére. Amannál főleg a mértékek, vásár és tőzsde, itt a vám- és gyarmatügy részesítendőik nagyobb figyelemben.

A tőzsdék oly vásárok, ahol a javak és értékek ismert, vagy megállapított és nyilvántartott típusok vagy mustrák szerint jönnek forgalomba, anélkül hogy maguk az árúk is odaszállítatnának. A javak nagy részével a tőzsdéken a kereskedők és más üzletemberek a közraktárakban, ahol el vannak helyezve, rendelkeznek. A tőzsdéken, vagy a másutt is folytatott üzérkedésnek, spekulációnak csak túlzásai, túltengése és visszaélései ítélandók el. Maga a spekuláció a közérdekre sem káros, mivel az egyenletesebb áralakulást mozdítja elő és ingyen raktároz.

A külkereskedelem magyarázatánál ki lehet térni arra a nagy szociológiai tényre, hogy a nemzetek gazda-

sági téren küzdenek egymással, de sok tekintetben egymásra utalva is vannak.

A nemzetközi munkafelosztás a külforgalom útján érvényesül. Közgazdaságilag eszményi állapot az, ha minden nemzet a maga viszonyai és körülményei közt legolcsóbban előállítható javakat termeli és azokat kölcsönösen kicseréli más nemzetek másnemű, de szintén a lehető legkedvezőbben termelt áruival. Ez az összehasonlított termelési költségek törvénye értelmében megy végbe. De mivel a népek nemcsak gazdasági, hanem társadalmi és nemzeti életet is élnek, ennek a törvénynek szabad érvényesülési tere is korlátolt. A nemzetgazdaság részarányos, szimmetrikus kifejlődése és a honvédelem oly követelményekkel lépnek fel, melyek amazt bizonyos határok közé szorítják. Vannak esetek és korszakok minden nemzet életében, midőn a jól kiszámított és folyton megfelelő változásnak alávetett vámvédelem az említett két szempontból jogosultnak mondható. A gyarmatügy annak sokféle változataival együtt szintén rendkívül érdekes úgy közgazdasági, mint szociológiai szempontból.

Az új országok és nemzetek születésének egyes módozatait mutatja fel, melyek bennünket anyagilag ugyan csak közvetve érdekelnek, de attól mint polgárosult emberek általános érdeklődésünket nem tagadhatjuk meg. Erről alább még szó leszen, de előbb a forgalom kombinált jelenségeivel szükséges valamivel behatóbban foglalkozni.

Az értékforgalom. Századokkal ezelőtt világszerte a forgalom terén végbemenő cselekvőség a maga egészében a kereskedelem körébe tartozott. De mivel a nemzetgazdaság mint szervezet fejlődik s annak újabb és újabb szervei keletkeznek, melyek működése folyton élénkebbé és tökéletesebbé válik, a forgalomnak jelentékeny része is különvált és egyfelől mint pénz-hitel-forgalom, másfelől mint közlekedés bizonyos kikére-

kedett rendszerré alakult és első pillanatra bizonyos önállóságot nyert. Most mindenekelőtt az első ilyen rendszerről beszélek.

Ide az érme-, a valuta- és a bankügy, továbbá a biztosítás tartozik. Mindezeknek technikai részletei még oly bő keretben sem adhatók elő, mint az egyetemeken és más főiskolákon. Nem mintha azokra ma már minden csak valamivel magasabb társadalmi állású és míveltségű embernek szüksége nem volna egyénileg is, hanem mivel az itt szóba hozható sok heterogén természetű és fontos dolog tüzetesebb megfigyelése nagyon nehéz, sokakra nézve egyszerűen lehetetlen és a nemzetgazdasági idevágó törvényszerűségek azok nélkül is megérthetők.

De hogy a képzőintézeti tanár ez ismeretkörnek csak velejét is képes legyen másokkal közölni, magának azzal mégis közelebbről kell megbarátkoznia. Erre neki a kiterjedelmű tankönyvek olvasása nem lesz elég, hanem a bővebb tartalmú, rendszeres kézikönyvek idevágó fejezeteit is áttanulmányoznia, esetleg még külön előadásokat is hallgatnia kell. Nem magának a tárgynak, hanem csupán annak előadása lehet itt a feladat, hogy a tanár figyelmét az általa megismerendő anyagnak elvi jelentőségű és általános érvényű mozzanataira felhívjuk.

A pénz- és érmeügy kibontakozása együtt haladt a társadalom fejlődésével. Története a kultúra történetének egyik fontos oldalát alkotja. Milyen más volt a társadalom állapota akkor, midőn egyes, sőt egymás mellett több fogyasztási és ruházati cikkeket, munkaeszközöket és dísztárgyakat használtak pénzül, szemben azokkal a korszakokkal, mikor már csak fémeket, nevezetesen csupán nemes érceket alkalmaztak érték-mérő-, csereeszköz- és értékgyűjtőnek. De ebben az aránylag már haladott főkorszakban is öt alkorszak

különböztethető meg. Az első, melyben a forgalom keretében közreműködő emberek a pénz anyagául szolgáló nemesércet maguk mérik, azaz súlyukat és finomsági tartalmukat meglehetősen kezdetleges műszerekkel, mérleggel és próbakövel maguk állapítják meg. Azokat azután levágják a nagyobb darabból és odaadják a vásárolt jószágért, vagy elfogadják annak fejében. A második korszak az, midőn ezt előre megtévén, az üzletekkel foglalkozók a nemesérből álló pénzanyagot érmévé alakítják át. Ez azonban nagy bizonytalanságot idézván elő, a pénzverés feladatára az állam, egyes hatóságok, vagy más hatalmas tényezők, mint pl. főurak, főpapok stb. vállalkoznak. De az így keletkezett pénz a forgalomba jutó javak hosszú értékskálájának nem felelhetvén meg, elégtelennek bizonyult. A következő korszakban azért megint a nemzetgazdaság szerves életműködése s ennek képviseletében az üzletemberek voltak azok, akik több értékesebb és kevésbé értékes fém-ből vertek pénzt. Ezt az eljárást azután újból az állam ragadta magához és a két, itt tekintetbe jövő fő pénzanyagnak, az ezüstnek és arany-nak egymáshoz való értékviszonyát törvényben állapítván meg, létrehozta a bimetallizmust. De az a tudvalevő okokból (a két nemesércnek önálló, külön áralakulása levén) hamis rendszer országonként való és nemzetközi szervezkedés mellett is tarthatatlannak bizonyulván, a haladottabb nemzetek részint a saját jobb belátásuktól vezettetve, részint más nemzetgazdaságok hatása által kényszerítetvén, áttértek a ma minden haladottabb országban uralomra jutott vegyes pénz- és érmerrendszerre, melynek alapját az egy főpénzanyagul szolgáló nemesérc (valuta), vagyis a monometallizmus képezi, de azt sokféle jegypénz, más szóval váltópénz és számtalan hiteleszköz támogatja a rendeltetését alkotó értékforgalmi szolgáltatás teljesítésében.

Ezt a rendszert nem egyesek gondolták ki, nem is valamely nagy központi hatalom rendelte el, hanem az a gazdasági élet szerves működése során alakult ki. Oly pontos, szabatos és összhangzatos funkcionálás jellemzi azt, hogy ellene ma már csak kivételesen lehet egyes érdekkörökből kifogást hallani. A szocialisták is elfogadják, mert bámulatos tökélyét és életképességét bonyolult volta ellenére is kénytelenek elismerni.

Ezt a helyzetet azonban nem kaptuk meg ingyen, de még nagyon könnyen sem. Sokat kellett addig tévedni és kárt szenvedni az emberiségnek, míg végre ennek a legújabbkori nagy vívmánynak örvendhetett. Ebből világosan következik, hogy a természetes és helyesen megfigyelt fejlődés, ha intelmeinek az emberek és nemzetek engedelmeskedni tudnak, kielégítőbb és megnyugtatóbb társadalmi eredményekre vezet, mint-ha magánál a természetnél is okosabbak és bölcsőbbek akarnak lenni.

És a ma uralkodó pénzrendszer előnyei oly nagyok, hogy azokat csak a múltban szabályszerűen előforduló tévedések káros eredményeivel összehasonlítva tudjuk a maguk kiszámíthatatlan horderejével együtt méltányolni. Az a bizonytalanság, mely az értékmérésben a pénzrontás, vagy helytelen pénzverés folytán állandó volt, lehetetlenné tette a józan számítást s az adás-vételeket és a hitelezést nagyon kockázatosná tette. Akkor senki sem tudta, hogy mije van, hogy mivel tartozik és mit követelhet. Ebből azután a kockázatok s velük a nagy rizikóval együtt járó üzérkedés és a hazardjátékok szeretete terjedt el. A komoly törekvéseknek nem volt keletük. A visszaélések felburjánzottak nemcsak a gazdaság, hanem a társadalom és politika minden terén is.

Íme a nemzetgazdasági hibák hogyan bosszulják meg magukat az egész társadalmi szervezeten, ami nagyon természetes, mert hiszen a gazdasági erények

és az erkölcsi kifogástalanság a nagy közösségekre nézve mindig karöltve járnak. A valutaszabályozás és a pénzverési felségjog helyes gyakorlása azért sokkal szélesebbkörű, sokkal általánosabb hatással bírnak, mint első pillanatra Játsszik. Ennek bizonyítására elég a papírpénzgazdálkodás rettenetes következményeire utalni, melyek adataival nemcsak a világtörténelem, hanem a saját hazánk története is bővelkedik.

A hitel- és bankügy elemeinek és mai állásának tömör ismertetése is érdekelni fogja a nép leendő oktatóit és nevelőit. Maga a hitel egy nagy erkölcsi momentumon, a bizalmon alapszik. Annál kézzelfoghatólag kitűnik, hogy a becsületesség nem csupán szép és erkölcsileg jó, hanem anyagilag is hasznos, mert a személyes hitel alapjának nevezetes részét képezi, annak segítségével pedig a szegények milliói lehetnek jómódúak, sőt gazdagok. De nem csupán a tiszta személyes, hanem a dologi hitelnek is több válfaja, például az üzleti, az áru- és könyvhitel sem lehetséges a bizalom személyes vonatkozásai nélkül, ennél fogva a társadalom tagjainak erkölcsisége visszahat a hitel jótékonyosságának mértékére és azáltal az anyagi boldogulásra általában is.

Azonban erre a becsületesség magában nem elég; a hitellel való élni tudás is szükséges hozzá. Ismerni kell a hiteleszközök és intézmények természetét. Így azután az ezzel való gyakorlati megismerkedés a valóságos iskolázás és nevelés jellegével bír. Ez az ok, mely miatt a hitel- és egyéb szövetkezetek oly nagy fontossággal bírnak. És hogy ezek létesítésénél és kezelésénél a néptanítók is sikeresen közreműködhessenek, meg kell a jelenkori hitelügynek lényegével s amennyire csak lehet, gyakorlati megvalósulásával is a gazdasági életben ismerkedniök. Nem fölösleges tehát a hitel-papírokkal, a bankműveletekkel, a különböző bankokkal és a jegybankkal is megbarátkoztatni őket. Ők

nemcsak maguk fognak jobban eligazodni, hanem helyesebb irányba terelhetik és vezethetik a népet is.

A biztosítási ügynek helyes felfogás alapján történő szabályozása és célszerű felhasználása szintén nem csupán nemzetgazdasági, hanem elsőrendű szociális kérdés is. Általa a károkat ugyan nem tüntetjük el, de azok eseteit társítván, nyomasztó súlyukat úgy oszthatjuk el, hogy érzékenyebb fájdalmat ekkép alig okozhatnak. Az ilyen elosztás által a felaprózott veszteségeket persze pótolni kell és ez a biztosítási díj alakjában történik. A kárveszély (rizikó) valószínű eseteinek társítása és a biztosítási díj beszedésének módozatai szerint fognak alakulni a biztosítási nemek (önbiztosítás, vállalati, kölcsönös, hatósági biztosítás). A biztosítási ágak pedig a kárveszély által fenyegetett tárgyak és feladatok szerint különülnek el (tűz-, jégkár-, szállítmányi, baleseti, életbiztosítás stb.).

Mindezen biztosítási nemeknek és ágaknak megvan a maguk természetrajza, amelynek egy része technikai, más része gazdasági, a harmadik s nem a legkevésbé fontos része pedig társadalompolitikai elemekből áll. A technikai elemek az egész biztosítás sikeréhez ugyan nélkülözhetetlenek, de mi itt velük nem foglalkozhatunk. Ellenben a gazdasági és szociális mozzanatok a biztosításban szoros összefüggésben vannak feladatainkkal.

A károk gazdasági elviselésének könnyebbítésében álló előny világos, ellenben ennek szociális következményei nem mindig kézenfekvők. Azért mondható, hogy a biztosításnak nagy társadalmi becsét nem szokták eléggé kiemelni. Mindenekelőtt hangsúlyozandó itt, hogy a biztosításnak általában gazdasági és szociális nevelő hatása van. Az megtanít a megmáshatatlán magasabbrendű törvényeknek engedelmeskedni, a jövővel számítani s minden kellemetlen és káros eshetőségre gondolni. A biztosítás által meg-

teremtett érzete a biztonságnak a számításához és pontosabb eljáráshoz való kedvet fokozza. Az életbiztosítás ez irányban különös figyelmet érdemel. Az főleg a keresetképes, de vagyonnal nem bíró osztályoknak való. Általa a családnak feje, vagy más kereső tagjai munkaképtelenség esetére magukról, haláluk esetén pedig családjuk tagjairól úgy gondoskodhatnak, hogy azok szükségét ne lássanak, sőt a saját társadalmi osztályukban elfoglalt állásuktól se vettessenek nagyon vissza. Az életbiztosítás így nyugodtabbá teszi a magán- és közéletet s a munkabíró ember hitelét emeli és munkakedvét fokozza. A társadalomra nézve azért nagy áldás ez, mert a lemaradt, elégedetlen művelt egyének túlságos szaporodását megakadályozza. Erkölcsei nevelő hatása abban is nyilvánul, hogy a takarékosági hajlamot, a másokról való gondoskodásban nyilvánuló altruizmust fejleszti és a kötelességteljesítés édes érzete által nemesít. Elterjedése tehát nagyon kívánatos és ennek érdemes munkájában a tanítói kar is részes lehet.

A közlekedés. A forgalom egy másik, bizonyos mértékben önállósult ága a személyek, javak és hírek rendszeres szállítása. Ennek ma már oly magas fokára jutottunk fel, hogy mérhetetlen előnyeit, melyeket megszoktunk, nem is tudjuk kellőleg megbecsülni. De ha azt elemezzük, hogy a közlekedés három fő-tényezője: az út, a vonóerő és a járómű mily óriási mértékben fejlődött, láthatjuk, hogy az emberiség mennyire haladt és ebben mily nagy része van a közlekedés tökéletesbülésének is, mely viszont sok más téren észlelhető haladásnak az eredménye. A természet törvényeinek mily alapos megismerésére és ez ismereteknek a technika útján mily ügyes felhasználására volt szükség, hogy ma világrészek közelebb legyenek egymáshoz, mint az egyes országok különböző, ma szomszédosaknak tekintett részei voltak azelőtt. A ter-

melés és fogyasztás így szélesebb körből nyerhette a maga segédeszközeit és anyagait. Lehetővé vált a közjólét arányosabb elterjedése mindenfelé. A természeti gazdasági tényezők távoli országok munkásnépe és tőkegazdagsága által termékenyíthetők meg manapság.

Ez azután éberségre és igyekezetre, sőt a gazdasági erők minél teljesebb megfeszítésére bírja a nemzeteket. Sok oly vállalkozás vált lehetővé így, amire azelőtt gondolni sem lehetett. Az ismeretek és felvilágosultság gyorsabban terjedt. Az utazás megszűnt nagyon lassú, kínos és veszélyes lenni. Benyomásait ma annak folytán számos, azelőtt helyhez kötött ember széles körökből nyeri. A munkásosztály a költözési szabadságot csak a közlekedés tökéletesbülése óta bírja igazán. A kormányzat és közigazgatás általa teljesen átalakult és a hadviselés is oly változáson ment keresztül, mely a militarizmus ellenére a békét jobban biztosítja, mint ez a korábbi időkben bármikor lehetséges volt. Számtalan jelenséget, melyet sokan sajnálattal észlelnek, mint a nagy birodalmak keletkezését, a városok roppant megnövekedését, a mozgékonyiságnak sok helyen félelmes fokozódását főleg a közlekedés javulása idézte elő. Oly átalakulások ezek, melyeknek kétségkívül – egyelőre legalább – vannak hátrányos következményei is, de amelyeknek előnyei szembeötlők és csaknem felsorolhatatlanok.

A közlekedésnek produktivitása kézzelfogható, társadalmi áldásai naponként mindjobban észlelhetők, politikai befolyása tagadhatatlan. Akár a közutak járhatóságát, a vasutak csodás szaporodását, a vízi utak világraszóló jelentőségét, a posta, távírda és távbeszélő mindenüvé behatoló érzékenységét tekintjük, látnunk kell, hogy más korszakban élünk, mint csak nagyapáink is. Hogyne kellene ennek a nagy gazdasági, társadalmi és politikai rugónak természetével és a módokkal megismertetni a tanítóságot, melyek segít-

ségével annak jótéteményei felhasználhatók? Lehet-e a közlekedés ismerete nélkül a mai társadalmi élet tömkelegében eligazodni? És ha valahol nemzetgazdaságtanra oktatnak, szabad-e ott annak hatását és követelményeit megmagyarázatlanul hagyni?

Hiszen a társadalmi bajok, melyek az újkori fejlődés nyomán ütötték fel fejüket, nem kis részben a közlekedés ügyes felhasználásával gyógyíthatók meg csupán. A vidéket a lakosság tömegesen hagyja el. Meg kell azt ott kötni. De ez erőszakkal lehetetlen. A vidéki egészséges életet lehetővé és kellemessé kell tenni a gazdasági tevékenységnek javítása és a városi élet kellemeinek kiterjesztése által a vidékre is, s annak közelebb hozatalával a városokhoz. Ebben nagy feladat vár a személyeket, árúkat és híreket szállító nagy közlekedési intézményekre is.

Nagyszabásúvá tette a jó, gyors, pontos és olcsó közlekedés az egész emberi életet. Lehet-e mással, mint egyöntetű, összhangzatos és nagyszabású közlekedési politikával a felköltött mindenféle nagy igényeknek eleget tenni? Mennyire megjavíthatja az a termelési, forgalmi és fogyasztási feltételeket? Mennyi tudást, ennek nyomán megértést, hasznos ismeretet és befolyást is terjeszthet el mindenhová? Mennyi állami és társadalmi támogatásban részesíthetők annak révén az eddig elhagyott és elhanyagolt vidékek is? A nemzeti összetartozandóságot csak úgy fokozhatni vele, mint a jogosult nemzetköziséget. Az osztályokat is közelebb hozhatja egymáshoz a gyakori okos érintkezés. Nem! A közlekedés mindenoldalú nemzetgazdasági méltatását a nép oktatóival és nevelőivel szemben sem szabad elmulasztani.

Ez persze ne történjék más, mint általános, magas szempontokból. De az ilyenekről meg lehet látni bizonyos nagy kívánalmakat. Az állam kötelességei e téren kiemelendők és megokolandó az, hogy a közlekedési

vállalatok mely esetben bírnak okvetlenül és hol csak feltételesen a közintézmények jellegével. Hol alkalmazandó azok kezelésénél (közutak, vízi utak) a szabad jószág, hol az illeték elve és egyszerű keresetet a közlekedés folytatása hol, mily körülmények közt képezhet?

Haladás a világgazdaság felé. A közlekedés egyre hatályosabb vívmányainak befolyása alatt a nemzetgazdaság szervezete folyton jobban és jobban épül ki. Azok keletkezése előtt a tartományok egy-egy nagyobb birodalom terén gazdaságilag sem tudtak összeolvadni. Most ellenben a gazdasági életben is mindinkább egységes nemzeti szellem uralkodik. Az osztályok jobban sűrűlődnak, de ez jórészt épp azért történik, mert sokkal közelebb vannak egymáshoz. Régebben, még a hűbértség idejében is, az osztályok közt olyan űr tátongott, mely az egyikből a másikba való emelkedést sokkal inkább kivételessé tette, mint manapság, midőn a harmadik, sőt negyedik rend alsó rétegeiből származó egyének az állam és társadalom vezető tényezői közé emelkednek még a legarisztokratikusabb, de alkotmányos szabadságnak örvendő országokban is. A tömegek értelmi és erkölcsi színvonala is emelkedik – a múlthoz képest.

Azonban a nemzeti élet és a nemzetgazdaság ezen mindig teljesebb kiépülése mellett a közlekedés a nemzeteket és az egész világ nemzetgazdaságait is feltűnő gyorsasággal közelebb és közelebb hozza egymáshoz. Mindjobban felismerik, hogy a nemzetgazdaságok érintkezése – méltányos megértés mellett - haszonnal jár mindegyikre nézve. A nemzeti forgalom gazdagodása és gyorsulása magával hozza a külfölddel való gyakoribb és sokoldalúbb érintkezést is. Az így keletkező nemzetközi forgalom azután szintén mutat fel szabályszerűségeket, melyek azonban mint nemzetgazdasági jelenségek is szembetűnnek. A nemzetek gazdasági érintkezéseinél észlelhető jelenségekből mind-

azáltal sem olyan egyetemes szervezet, mint aminő a nemzetgazdaság, sem a rávonatkozó ismeretekből olyan tudomány, mint a nemzetgazdaságtan, valószínűleg soha sem fog kifejlődni. Az emberiség fejlődése ugyanis nem egyetemesen, hanem a nemzetek versenye, versengése, küzdelme és harca útján megy végbe. Ez sok fontos mozzanatnak: a nemzeti nyelvre, a faj eredetével és kialakulásával kapcsolatos hajlamok, szokások és erkölcsök meglétére és elmúlásuknak valószínűtlenségére, sőt lehetetlen voltára való tekintettel alapvető fontosságú adott természeti ténynek ismerendő el. Sok-sok idő múlva talán ez is másként lehet, de a belátható idők folyama alatt bizonyára nem fog változni.

Mindazáltal a nemzetköziség kialakulásának, bővülésének és terjedésének még igen-igen nagy kilátásai vannak, sőt az eddigi tapasztalatokból az sejthető, hogy a fejlődésnek e részben csak a kezdetén vagyunk. A nemzetgazdaságok mindig több és több érdekei utalják a gondozásukra hivatottakat azok nemzetközi szabályozására.

Elsősorban az áru- és értékgorgalom az, melynek nemzetközi egyezmények útján való rendezése kívánatosnak mutatkozott. A külkereskedelmi és vámpolitika már régebben kidomborodott, habár szelleme és irányai idő folytán meg is változtak. Azután jött sorra a közlekedésügy, hogy nemzetközileg rendeztessék. Most újabban a szociális politika haladása bizonyult olyannak, melyet a közös egyetértéssel történő nemzetközi szabályozás nagyon gyorsíthat. Mindezek oly feladatok, melyek a világgorgalomban résztvevő összes államok egységes egyezményeit is megtűrik, sőt az ilyenek azoknál a leghatályosabbak. Vannak azokon kívül oly érdekek is, melyek az államok egy-egy csoportjára nézve mutatják szükségesnek és lehetségesnek a szabályozó közös eljárást. Lassanként ezek következtében a korábban uralkodó önkény és szeszély

helyéhe itt is az észszerű szabályszerűségek lépnek, melyekben bizonyos nagy gazdasági törvények érvényesülését láthatni. Ezek a szabályozások másutt, főleg a jogi téren is lehetőknek és előnyösöknek bizonyulván, politikailag is közelebb hozzák a nemzeteket egymáshoz, aminek roppant fontossága kézzelfogható. Mindez nem a legkisebb mértékben a közlekedés csodás fejlődésének következménye, mely a nemzetgazdaságok egyre megszokottabbá és így nélkülözhetetlenebbé váló érintkezése folytán kibontakoztatja a világgazdaságot. Hogy ennek szervezete mennyiben érvényesülhet, azt tudomás alapján ma még természetesen távolról sem lehet megmondani, a jóslások és sejtelmek pedig nem a tudomány körébe valók.

3.

A nemzetgazdasági eszmék és törekvések történeti vázlata és fejlődésének tömör méltatása. – Állam és társadalom. – A nemzetgazdasági eszmék és törekvések az ó- és középkorban. – Az újkori felfogás kialakulása a nemzetek gazdasági életéről. – A modern nemzetgazdaságtan. – Az egyes korszakokban jelentkezett gazdasági és idevágó irodalmi ellenhatások. – A társadalmi politika és a szociális reformtörekvések. –
Összefoglalás.

A nemzetgazdasági eszmék és törekvések történeti vázlata és fejlődésének tömör méltatása. A nemzetgazdaságtan oktatása valóban csak úgy pótolhatja a még külön tudományként teljesen ki nem alakult szociológiának tanítását is, ha annál a társadalmi összes jelenségekre és az ezeket tárgyazó szociális ismeretekre folyton tekintettel vagyunk. Erre pedig egyike a legjobb, mert legkevésbé keresett alkalmaknak akkor kínálkozik, midőn az egyes nemzetgazdasági elméletek és intézmények történeti előzményeit és adatait, már csak azok könnyebb felfoghatása érdekében, úgyis nyújtani kell. Ekkép azután a nemzetgazdaságtannak mint tudománynak a története sem lesz száraz, mert hiszen, ha

röviden is, annak előadásánál a múlt társadalmi egyes korszakbeli állapotainak képe nem mellőzhető, hiszen azok talajából nőttek ki amaz elméletek. Azok előbb a súlyos helyzetek javítására irányult javaslatokból és törvényhozási, kormányzati és közigazgatási rendelkezésekből elvonás útján alakultak. Csak később történt, hogy egyesek meglátták azokban az állapotokban a gazdasági törvényszerűségeket is, s midőn mások a korábban már szabatosított gazdasági törvényeket rendszerbe foglalták és eközben kiegészítették, megteremtették magát e tudományt is. Annak fejlődéstörténete ezeknél fogva hozzájárul lényegének megértéséhez is.

Elsősorban ezért, de a már említett második nagy érdek, a szociológiai ismeretek terjesztése kedvéért sem mellőzhető tehát helyesen sehol, ahol nemzetgazdaságtant tanítanak, a nemzetgazdasági eszmék és törvények kialakulásának legalább vázlatos feltüntetése. Ez a történet is azonban, hogy haszna lehessen, a valósághoz híven és egyes részeinek fontosságához mért arányossággal adandó elő. Ami a további fejlődésre nagy befolyással nem volt s ami maradandó becsléstudományos ismereteinket nem, vagy csak igen közvetve bővítette, annak nem tulajdonítandó nagyobb súly, mint aminővel benső értéküknél fogva bírnak.

Igazságérzetem mindig fellázadt az ellen, hogy míg a tudomány alapítói, oszlopos fejlesztői és kiépülésének s tekintélye megteremtésének apostolai csak mellékesen, vagy egyáltalán nem említetnek s nem méltányoltatnak, addig a tévelygést képviselő képzelgők, ábrándos közigazdasági regényírók s politikai pártok agitátorai és az élet által megcáfolt célzatos, egyoldalú, erőszakos szocialista elméletek gyakran nem is eredeti értelmi szerzői és összetákolói mint nagy gondolkozók és az emberiség jótéveői mutattatnak be. A jelen munkálatban ezek hatását érdemük szerint én is igyekszem

teljes elfogulatlansággal jelezni, de nem mulaszthatom el, hogy arra az égbekiáltó igazságtalanságra és úgy erkölcsileg, mint anyagilag káros hatásra ne figyelmeztessem a magyar nép hivatott nevelőit, mely ezeknek a gyakran csak részben s akaratukon kívüli módon, leginkább csupán negatívum hasznos, de túlnyomólag káros befolyású alakoknak igazolhatatlan dicsőítéséből következik.

Állam és társadalom. Az ember társas természete megteremtette magának a társaival való együttes élés céljaira szolgáló kisebb és nagyobb szerveket, orgánumokat. Az államot sem a hatalom, hanem az hozta létre, ami a hatalomnak is szülőanyja: az emberek tömegeinek szervezkedő hajlama és kényszerűsége. Egyszerű halmazállapotban az emberek közt mindenkinek harca keletkezik mindenkivel szemben. Már a szélesebbkörű családok, a nemzetségek és a törzsek is szervezkednek, s a hatalmat, mely őket más embercsoportok ellen védeni van hivatva, így teremtik meg. Ez a hatalmi szervezkedés megfelel az illető családok, nemzetségek, törzsek és az azokból alakult népek összes tulajdonságainak, hajlamainak és hatalmi vágyainak. A békés természetű és békén hagyott nép másként szervezkedik, mint amelynek impulzív ereje és veszélyeztetett lakóhelye, hazája van. A szervezkedés célja tehát a védelem és támadás célszerű intézése.

A védelem azonban nemcsak kifelé, hanem benn is szükséges az egyesek részére. Az a hatalmi főközeg, mely a benső és külső védelemre múlhatatlanul szükséges, de amely a maga hatalmi eszközeivel a védelmet támadás alakjában is rendezheti, sőt a támadást külön is eszközölheti: az állam. Ennek területén s népességén kívül tehát hatalmi szervezetre van először szüksége, hogy a közbiztonságot megóvhassa. Arra csak később jönnek az emberek, hogy az állam emellett a közjólétet

is előmozdíthatja, sőt a védelem hatályosítása kedvéért azt elősegíteni köteles is. A védelem azonban nem csupán a személy-, hanem egyszersmind a vagyoni- és általában jogbiztonság esetén valóság. Az a szabály, melyhez evégből neki és polgárainak alkalmazkodnia kell: a tárgyi értelemben vett jog, melyből az alanyi értelemben vett jogosítványok keletkeznek, de csak úgy, hogy ezekkel szemben kikényszeríthető kötelesek álljanak.

Midőn valamely államban a hatalmat a régi atyai tekintély elve alapján kezelik, ott a patriarchális államról beszélünk. Ahol a hatalmat az Isten szolgálói a Teremtő kijelentései értelmében gyakorolják, ott teokratikus állam létezik. A régi klasszikus nemzeteknél, a görögöknél és rómaiaknál, az általuk létesített úgynevezett klasszikus államokban, az egyének élethivatása nem volt más, mint a köznek s legfőbb szervezetének, az államnak szolgálni. A középkori feudalizmus idejében a fejedelem úgy tekintetett, mint Isten kegyelméből tulajdonosa az ország egész területének, melyből egy-egy darabot az őt katonai erővel támogatni hivatott hűbérúr aknák engedett át. Erinek az alapgondolatnak megfelelő volt az egész államnak és hatóságainak szervezete is. Az újkorban a szabadsági eszmék terjedése folytán a fennebb vázolt s csak a joguralmat megteremtő és fenntartó jogállam ideje következett be. Ma pedig a művelt nemzetek a jog- és kultúrállam hatalma alatt élnek, mely a közjóléttel is törődik.

Látható ebből, hogy minden kornak megvan a magáéval rokonszellemű állami szervezete. Vannak már is törekvések, melyek a szocialista államot akarják megteremteni, amely nem csupán, mint a jog- és kultúrállam, a saját közegeivel lehetséges módon támogatná a testi, szellemi és erkölcsi közjólétet, s nem csupán előmozdítaná az egyeseket abban, amit a maguk

egyéni, vagy önként társított erejével elérni nem képesek, hanem helyettük a köz jólét alapjait is lerakni s amazt ezen felépíteni és fenntartani is hivatva volna.

Hogy ez minő ábránd, arról meggyőződhetik mindenki, ha egy mai alkotmányosan, jól kormányzott országban a hatalmas állam és az egészséges, életerős társadalom tényleg elkülönült, de egybevágó szerepkörére egy pillantást vet. Az ilyen ország társadalmában oly szerves életműködés észlelhető az állami keretben, mely annak önállóságot ad és még az állam vezetését is biztosítja a társadalom részére. Életerői plasztikus, alkatképző jelleggel bírnak. Sok-sok millió agy dolgozik azon, hogy a mindenféle teendőket minél jobban és minél kevesebb áldozattal végezhessék az emberek. Ott csakugyan áll az, amit Széchenyi váltig hirdetett, hogy »az emberi agy a legnagyobb erő és hatalom«.

Az ilyen állam nem szorult arra, hogy sokkal rosszabban és drágábban lanyha, nem odaadó, talán nem is eléggé hű közegeivel végeztesen számos teendőt, mely neki a dolog természete szerint csak akkor lehet feladata, ha az nagyon szükséges és a polgárok a saját érdekükben azt mégsem teszik meg. Ebből az állapotból, ha élni és haladni akar, a társadalomnak ki kell emelkedni. A szocializmus ellenben ezt az álláspontot általánosítaná, véglegesítené, kiterjesztené főleg a termelés minden körére és így egy hátralékos, túlhaladott állapotot az eszmény magaslatára akar emelni.

Nem ez az ideál. A társadalom eszménye abban áll, ha az emberek túlnyomó többsége a maga körében mindazt megtenné, amit ők sokkal könnyebben, jobban és jutányosabban végezhetnek el, mint az általuk fenntartott legfőbb hatalmi és közjóléti szervezet, az állam. Annak úgylis marad mind a két téren elég sok és súlyos feladata, melyeknek szintén csak a polgárok minél nagyobb odaadása mellett tehet fokozódó tökéletes-

séggel eleget. Amely társadalomban az ilyen odaadás legalább a nagy többségnél uralkodóvá lett, ott jóval nagyobb léptekkel fog haladni minden, aminek előnyeivel azután a polgárok egyenként is inkább élhetnek. De ezek képesek az államot is célszerűen ellenőrizni s szervezetét, érdekeiknek megfelelően, mindig átalakítani.

A nemzetgazdasági eszmék és törekvések az ó- és középkorban. A megélhetéssel való tervszerű törődés hatása mindig uralkodott az emberek túlnyomó nagy részén és azok testi szervezetére és lelkületére is mindig a legnagyobb, a leginkább alakító befolyást gyakorolta. Emellett az ó- és középkorban csak a vallásnak van még hasonló hatalma a társadalmak felett. Merőben lehetetlennek kellene tartanunk, ha erre vonatkozó feljegyzések és más bizonyítékaink nem volnának is, hogy már a legrégebbi ókorban ne lettek volna közgazdasági eszmék, gondolatok és törekvések. Igaz ugyan, hogy azok nem olyanok, mint a maiak s leginkább valláserkölcsi tanítások- és parancsokkal vegyesen fordulnak elő a szent könyvekben. Az osztályok sem gazdasági alapon fejlődnek ki, hanem főleg a hódító és meghódított népek szerint különülnek el, az előbbieknél a kellemesebb és úribb, az utóbbiaknak az alacsonyabb, közönségesebb, kellemetlenebb és szolgáibb munkák jutván osztályrészüll. Az ily munkák nagy részét a rabszolgák végzik és azokat a munkákat, mert lekötöttséggel járnak, meg is vetik a szabad emberek, akik magukhoz például az ipart és kereskedelmet nem is tartották méltó foglalkozásnak. A kasztok is eszerint alakultak és a klasszikus világban szintén ezek a nézetek uralkodtak. A görög bölcészek (Sokrates, Plató, Aristoteles), a történetírók (Thukidides, Xenophon) és a közélet emberei a különféle görög köztársaságokban, továbbá a római bölcselek (Cicero, Seneca), a mezőgazdasági írók (Varró, Cato, Columella),

a természettudósok (az idősb Plinius) és a jogászok (Cajus, Ulpianus, Papinianus, Paullus) irataiban már nagyon sok oly fejtegetést, megjegyzést, sőt fogalomhatározatot találunk, melyek ma is helyeseknek ismerendők el. De másrészt igen sok téves nézet is foglaltatik azokban, köztük olyanok, melyeken ama nagy-eszű férfiaknál, akik kijelentették, nem lehet eléggé csodálkozni. Így például Aristoteles, aki Platóval szemben az egyéni magántulajdont oly fényesen megvédte, aki a tudományok egész hosszú sorának atyja, azt állította, hogy a rabszolgaság intézménye mélyen az emberi természetben gyökeredzik, melyet csak akkor lehet majd megszüntetni, ha a plektra magától fogja ütni a citerát és a szövőszék vetelője önmagától fog jární. A környezet, a milieu, íme mennyire befolyásolja az embert. Seneca pedig, aki az emberek egymás közötti egyenlőségét először mondta ki s a külvilág különböző részeinek egymásra utaltságát is említi, a pénzről úgy vélekedik, hogy az a társadalom mérgét képezi, mert összeveszíti az embereket és a háborúkat is az idézi elő, sőt azt is mondja, hogy a vásárlásokat is fárasztókká teszi.

De azután vannak ez írók munkáiban meglepően helyes nézetek is, úgy, hogy ha ez a mi tudományunk az ő korokban létezettnek nem is mondható, de az épületkövek azon időben is gyűltek annak megalkotásához. A gazdasági törekvések is sokszor oly alakban jelentkeznek, hogy azok ma is tanulságosak, mert bizonyos jelenségeit korunknak adott körülmények közt természetesenek tüntetik fel. A rabszolgalázadások és az agrárius mozgalmak, később a »panem et circenses« kiáltás s mindaz, ami vele összefügg, Rómában, a kommunisztikus törekvések Athénében és több sikerrel más görög államokban, a gyakorlati élet megítélése szempontjából figyelmet érdemelnek napjainkban is. A római jog révén pedig a klasszikus római

jogászok felfogása annak elterjedésével és azzal, hogy sok újabbkori jog fejlődésénél alapul szolgált, egészen a mi korunkig folyton hatott a gazdasági életre.

Sok tekintetben ugyanez áll a középkori gazdasági nézetekről és az akkori felfogásokról is. Akkor a keresztény vallás befolyása következtében a rabszolgaság megszűnt, mert a felebaráti szeretettel ellentétben volt. A vagyonszféra létesítésére ugyancsak annak hatása alatt törekedtek nem egyszer, de azt, mivel már idejét múlta, huzamosabban sehohely sem lehetett fenntartani. A hűbérrendszerrel kapcsolatos sok intézmény, habár módosított alakban, ma is fennáll. Az olasz és a Hansa városokban a pénz- és hitelforgalomnak több intézménye: a bank, a folyószámla, az utalvány, a váltó keletkezik s a pénzforgalomra vonatkozó nézetek tisztulnak. A scholasztikus írók azonban nem viszik előbbre ismereteinket, de a kereszties háborúk után az ókori hajózó népek módjára a tengeri közlekedés és a gyarmatosítás fejlődik.

Különben az ókori mintaképeknek itt-ott zsarnoki befolyása akkor még érezhető. Aquinói Szent Tamás például Aristoteles nyomán a rabszolgaságot védelmezi. A nemzetgazdaságtan keletkezése ily körülmények között, midőn a legjobb és legbölcsebb emberek sem voltak képesek meglátni a valót, még távol volt. De ez a kor is mutatott fel oly mozgalmakat, melyek határozottan szocialisztikus jellegűek voltak. Ezeknek felsorolása messze vezetne. Minden nagyobb kézikönyvben feltalálhatók azok. Mint bizonyítékokra, reájuk később hivatkozni lehet.

Az újkori felfogás kialakulása a nemzetek gazdasági életéről. A könyvnyomtatás feltalálása, Amerika fölfedezése és a reformáció új életet teremtettek Európában és általa a világ minden részében. A nagy állandó hadsereg és a fényes udvartartás sok pénzt tett szükségessé a vezető országok államhatalma körében.

Erre az áldozatra legképesebb eleinte – a tengerentúli bódítás folytán – a spanyol világbirodalom volt. Azt egykönnyen a hódítások terén követni nem lehetett, de egyes más országokban a készpénzszerzés oly módjait találták meg többfélekép, melyek gyarmatok nélkül is megtöltötték a kincstárakat. Az akkor legforgalomképesebb árúknak, az iparcikkeknek tömegesebb előállítására és külföldre való kivitele révén nemesércbevételhez jutottak, mely azután megadóztatás útján az illető kincstárba került és ugyanazzal a hatással járt a fejedelmekre nézve, mintha gyarmataik lettek volna. Ez a rendszer szent áhítattal tekintett tehát a készpénzre, melyet nemcsak forgalmi eszközként, hanem az anyagi erő legfőbb biztosító gyanánt minden javak fölé helyezett. És mert ezt az állami nagy előnyt az ipar és kereskedelem segítségével lehetett megkapni, magát a rendszert is merkantilizmusnak nevezték el. Ez a gyakorlatilag államhatalmi érdekek nyomása alatt keletkezett rendszer azonban nagyon lényeges hibákban szenvedett, de mint a nemzetgazdasági politika első megjelenése, tényleg igen nagy jelentőséggel bírt. Ezt a politikát igyekezett azután csakhamar a nyomában keletkezett irodalom is igazolni. És vannak írók, akik a nemzetgazdaságtan létesülését már ebbe az időbe teszik. Az persze nem volt még kiépült tudomány, de már az ilyenek sok elemével bírt, mert képviselői a gazdasági törvényszerűségeket is, habár helytelen irányban, de tényleg nyomozták.

A pénz nem minden, sőt nem is a legfőbb dolog a nemzetek gazdasági életében. A merkantilisták tehát tévedtek, midőn természetét félreismervén, azt túlbecsülték. Az sem volt helyes, hogy mesterségesen csak egy termelési ágat vélték az állam által minden módon felkarolandónak. Nem is maradt el a visszahatás a mezőgazdasági érdekeltség és az ennek fontosságát felfogó írók köreiben. Így jött létre a második

nemzetgazdasági iskola, amely tudományos kutatásokból először indult ki, mert a merkantilizmus csak gyakorlati, kormányzati rendszer, irodalma csupán annak tudományos igazolása volt. A második rendszer, mivel a természetre mint termelési tényezőre fektette a fősúlyt, fiziokratizmusnak, természeturalmi gazdasági rendszernek nevezetett el.

Megalkotója Quesnay Ferenc (1694-1774), XV. Lajos francia király orvosa volt. Az általa alapított iskolának legkiválóbb oszlopos tagja: Turgot A. R. T. (1727-1781), két évig mint miniszter, annak elveit az állam kormányzatában is meg akarta valósítani. Ezek szerint produktív, termelékeny egyedül a természeti erő s az annak háta mögött álló nyerstermelőosztály. Annak gazdálkodását kell főleg a szabadság biztosítása által előmozdítani, mert ha a gazda boldogul, jól megy az iparosnak és a kereskedőnek is a dolga. De éppen, mivel szerinte csak a mezőgazdaság produktív termelési ág, az ipar és a kereskedelem meddő, a többi foglalkozási ágak érdekeltjei pedig, ha szükségesek is a társadalomban, egyszerűen kitartottak, mindennél fogva mást, mint csupán a mezőgazdát és a nyerstermelőt nem kell megadóztatni, mert annak terheiből természetes folyamattal, az áthárítás útján, kijut a maga adóterhe majd mindenkinek. Midőn ezt a felfogást azután átvitték az életbe is, csaknem lázadás tört ki a mezőgazdák széles köreiben. Kénytelen volt e rendszert az udvar is elejteni és ennek nyomán az általan megbukottnak volt tekinthető.

Tévedései e rendszernek világosan láthatók. Azt épp olyan túlzás és egyoldalúság jellemzi, mint a merkantilizmust. De előnye efölött, hogy a gazdasági élet törvényszerűségeire és a nemzetgazdaság szerves mivoltára nyomatékosan először utalt, habár a gazdasági törvények hatályát túlbecsülte is, midőn a természet törvényeivel egyenlő erővel bírónak jelentette ki és

ennek folytán az állami beavatkozásnak teljes mellőzését (*laisser faire, laisser passer*) dogma gyanánt hirdette. A gyakorlati életben megint visszahátas, reakció állott be erre, mely a felfogások egyoldalúságán segíteni igyekezett és mintegy előkészítette a talajt arra, hogy a Smithianizmus alakjában a kevésbbé aránytalan, jobban megalapozott, nagyban és egészben a valóságnak hasonlíthatatlanul jobban megfelelő tudományos rendszere jöjjön létre a nemzetek gazdasági életének.

A merkantilizmus a termelési tényezők közt az elsőséget, főleg a pénz alakjában, a tőkének, a fiziokratizmus a természeti erőnek adta. Most az úgynevezett klasszikus nemzetgazdasági rendszer, habár az említett tényezők hatályosságát is méltatja, a fősúlyt, legalább tanai formulázásánál, a munkára fekteti. Ez az aránylag nem nagy tévedése később végzetesnek bizonyult.

A Smith Ádám (1723-1790) skót bölcseész által igen széleskörű tanulmányozás és eredeti kutatás után több mint tízévi kizárólagos e célra szentelt előkészület által támogatva, megírt rendszere a nemzetgazdaságtannak oly alkotás, mely mindent felölelt magába, ami előtte értékes gondolat ez irányban létezett, és mindennek szilárd alapját rakta le, ami utána mondatott, íratott vagy tétetett a nemzetek gazdasági életére vonatkozólag. E rendszer már eleinte szembeötlő hézagait még a mester korában és néhány évtizeddel később egyesek (Jean Baptiste Say, Malthus Róbert és Ricardo Dávid) kipótolták.

Csaknem háromnegyed századig annak tekintélye feltétlenül uralkodott művelt világszerte. Tanításai főleg Angliában az állami, társadalmi és gazdasági életre döntő befolyást gyakoroltak. De az élet továbbfejlődött. Ez időbe esik a technika óriási haladása is, aminek folytán az egész termelés és forgalom is gyökeresen átalakult és oly tünemények keletkeztek, melye-

ket a maguk egész nagyságában és erejében a klasszikus nemzetgazdák okoskodásaik és tantételeik megállapítása közben nem vettek, jórészt talán nem is vehettek még eléggé figyelembe. Ezek a tünemények a tantételeknek a fejlődő gazdasági élethez jobban simuló, módosított formulázását kívánták és meggyőzhették az emberiséget arról, hogy valamint annak életviszonyai folyton változnak, úgy a társadalom életével bármely irányban foglalkozó tudománynak, tehát a nemzetgazdaságtannak is, megfelelő mértékben és gyorsasággal, szintén változásokon kell keresztülmenni. Az tehát teljesen befejezett tudomány soha sem lehet, nemcsak azért, mert a társadalomnak, valamint a természetnek minden titkait kikutatni a véges emberi elmének tökéletesen alig sikerülhet valaha és egyes fontos mozzanatokot a kellő számításra is könnyen kívül hagyhat, hanem ezenkívül még azért is, mivel tárgya, a gazdasági élet is, folyton változik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nemzetgazdaságtannak szilárd és átalakulásnak kevésbé kitett részei nem volnának. Ezek azok a tanításai, melyek az ember alaptermészetével vannak szoros összefüggésben. Itt csak a törvényszerűségek megállapításának javításáról lehet szó.

A modern nemzetgazdaságtan. A legújabbkori fel fogás e tudományról az, hogy élő és már lényegénél fogva szakadatlan haladásra utalt rendszeres ismeretkör. Törvényszerűségei sajátlagos szabályszerűségekből keletkeznek és semmiféle más törvényekkel nem azonosíthatók. Még a többi társadalmi tudományok által megállapítottakkal szemben is mutatnak fel lényeges eltéréseket. Nagy tévedés ennél fogva azoknak és még inkább a természeti törvényeknek hatását nyers analógiák útján posztulálni a nemzetek gazdasági életére. Csak a gazdálkodásnak alapos megfigyelése, kialakult szerveinek és intézményeinek önálló, beható tanulmányozása, de egyúttal a külvilág és az ember

egész összetett valójának számbavétele s nemcsak az egyén, de a nép lélektanának is kellő méltatása képesítheti az elméleti nemzetgazdát arra, hogy a gazdasági törvényeket az életben jelentkező valósághoz híven szabatosíthassa. Oly feladat ez, mely múlhatatlannak tünteti fel, hogy minden nemzet a maga szempontjából is, a saját lelkületének megfelelőleg ne csak tanulja, hanem művelje is ezt a tudományt. Annak egyetemes jellege így sem vész el, csak bővül, gazdagszik és mindig teljesebbé válik.

Ez a felfogás vitte a művelt nemzetek tudósait a gazdasági életnek nagy apparátussal való statisztikai és gazdaságtörténeti beható megfigyelésére világszerte. De az így felgyülemelő anyagnak egyszerű felhalmozása és raktározása nem elegendő. Azokat koronként fel is kell dolgozni. Azért a néha túltengésbe jutott hisztórizmussal szemben az analitikus elméleti értékesítést kívánóknak is igazuk van.

Terem nem engedi, hogy az ily kombinált módon, a klasszikus nemzetgazdaságtan által nyújtott szilárd alapon óriási terjedelművé és mélységűvé lett mai tudományt részletesebben méltassam. Ezekkel is főleg az volt a célom, hogy kimutassam, mennyi könnyelműség és tudatlanság kell ahhoz, hogy a már több mint másfélszázados, ilyen nagy erővel, egyetemes igyekezettel felhalmozódott ismeretkincs felett, melyben az egyoldalúságok már jórészt ki vannak egyenlítve, képzelgő és célzatos törekvésű írók nyomán a kevésbé művelt elemek egyszerűen napirendre véljenek térhetni.

Az a gondolat, hogy az emberi természetet alapjában meg lehessen változtatni, képtelen. Pedig azok, akik a mai nemzetgazdaságtan ebből a szempontból kipróbált alapjait el akarják vetni, csak akkor jóhiszeműek és logikusak, ha az ellenkezőt vallják. Ez esetben pedig a lehető legsarkalatosabb tévedésben leledzenek.

A nemzetgazdaságtannak, mint mondám, folyton haladni kell. Tényleg halad is. De ez a haladás csak lassan, a plasztikusan fejlődő gazdasági étellel párhuzamosan mehet és szakadatlanul megy is végbe. Ennek a haladásnak azonban irányt szabni nem lehet, mert oly bölcs ember nincs, aki a jövőt a maga összes vonatkozásaival és követelményeivel már ma ismerhetné.

Az egyes korszakokban jelentkezett gazdasági és idevágó irodalmi ellenhatások. Azok a törekvések és irodalmi okoskodások, melyek egy már műszóvá lett kifejezéssel szocializmusnak neveztetnek, nem – mint némelyek gondolják – az ember társas természetének jobban megfelelő állapotokat, hanem a mindenkor létező rend alapjainak felforgatásával a szerves helyett mechanikus, a számtalan változatban jelentkező formák és fokozatok helyett egyöntetű és szabályos új társadalmat, melyben az osztó igazság az ő felfogásuk szerint jobban valósul meg, mint ma és az emberek egyenlőségét jobban érvényesítő gazdasági rendszert akarnak teremteni. Ez a fogalomhatározat – véleményem szerint – mindenféle szocialista rendszert felölel és minden olyant, mely csak haladást, ha ez gyökeresebb is, követel, magából teljesen kizár. Aki a társadalmi és gazdasági életet gyökeresen akarja ugyan alakítani, de csak a fejlődés útján és ezért annak létező alapjait elfogadja, bármily merész reformer is, azért még nem szocialista.

Ebben a fogalomhatározatban egyúttal kifejezésre jut az a tapasztalati tény is, hogy minden korszak és minden ország szocializmusa más és más konkrét célra törekszik, mert az alapviszonyok sehol sem teljesen azonosak. Továbbá megengedi annak a ténynek megállapítását is, hogy szocializmus mindig volt és annak a valószínűségnek hangsúlyozását, hogy szocializmus mindig fog létezni. Hogy mindig létezett, azt az emberiség egyetemes történelméből tudjuk és hogy mindig

fog bizonyos feltételek mellett jelentkezni, azt az emberi természetből is következtethetjük.

Az első német nemzetgazdasági történelmi iskolának feje, Roscher Vilmos, egyenként felsorolja azokat az előzményeket, melyek rendszerint szocialisztikus mozgalmakat idéznek elő. Ezek a nagy gazdagság és szegénység merev ellentétének uralomrajutása valamely társadalomban. Az, ha a munkát nagyon megosztják valahol. Ha a törvény tisztelete nagyon megrendül. Végre, ha a politikai jogok kiterjesztetnek és ezzel párhuzamosan az általános jólét nem halad.

A szocialisztikus mozgalmak alapját mindig a tömegek elégedetlensége és ezzel kapcsolatos erősebb nyugtalansága képezi. Sok függ tehát ereszből attól, hogy milyen a nép lelkülete. A nép lélektana ereszből nagyon figyelembe veendő. A korábbiakkal szemben sokkal jobb állapotba jutott tömegek, ha erősen elégedetlenek, jobban fognak nyugtalankodni és követelőzni, mint azok, melyek valaha és valahol hasonlóan rosszabb állapotban voltak, de nem elégedetlenkedtek.

Ismerjük a szocializmusnak azokat a nyilvánulásait, melyek az ó-, középkorban és az újkornak végéig jelentkeztek. A rabszolga- és parasztlázadások világ-szerte annak jelei voltak. Ilyen volt az angol chartista-mozgalom is, habár külsőleg politikainak mutatkozik. A legújabb kor szocialista mozgalmi, a jelen termelési, forgalmi, jövedelemmegosztási és fogyasztási viszonyoknak megfelelően, egészen más képet mutatnak, mivel az elégedetlenség okai ma mások, mint voltak különösen a távolibb múltban. A legújabbkori fejlődés csakugyan adott is okot sok panaszra. Sok szenvedés lett a gazdasági viszonyok rohamos átalakulásának a következménye. Ez a szenvedés azután elemi erővel nyilatkozott meg és orvoslására az akkori

nemzetgazdaság nem tudott sem orvosságot, sem gyógymódot ajánlani.

Korunkban a szocializmusnak fennebb felsorolt mind a négy feltétele megvan és így nem csodálható, hogy azok meglétének mértéke szerint többé-kevésbbé virulens a szocializmus is. De hogy ezt a mai szocializmust kellőleg méltathassuk, ki kell mutatni helyét a többi szocialista rendszerek között. Az összes szocialista rendszereknek az a fő jellemző vonásuk van, hogy logikájuk voltaképp ugyanaz minden megnyilatkozásnál. Ezt megláthatjuk, ha rendszereiket lényegük szerint osztályozzuk.

Az első nagy szocialista alakulat a kommunizmus, midőn az már idejét múlta. Mert akkor, mikor a családi és törzsi életben az helyén van, még nem szocializmus. A második alakja az, melynél már nem tesznek mindent közössé, de a közösség nagyban és egészben kiterjed a társas élet legtöbb terére. Ezt azonban tüzetesen kell szabályozni. Ugyanis más az a szorosabb értelemben vett szocializmus akkor, ha az állam, illetve hatóságok útján vezettedik: ez az úgynevezett auktoritárius szocializmus. Más, ha a társadalom egyes szervei, pl. szövetkezetek intézik azt, de az állami feladatok céljaira azért a kormány létezését megengedik. És más a szocializmus akkor, ha a társadalom önműködését olyan hatályosnak tudja elképzelni, hogy kormányzat nem is szükséges. Ez az anarchizmus. Mindezen szocialista rendszerek legfőbb baját képezi az éppen említett egységes logika menete, mely valamennyit az egyenlősítés lejtőjén, annak legalacsonyabb fokáig, a kommunizmusig csúsztatja, sőt hajtja lefelé. Ezek a rendszerek úgy jelentkeznek, mint az ezen a lejtőn való megmaradni akarás, mint a félelem kifejezése a szocializmus logikájától, melynek, ha szabad folyást engednének nekik, valamennyit magával ragadná a teljes vagyoni és társas életi, meg a családi

közösség és így az egyéniség megsemmisítése felé is, mivel már a családi élet különállása is megbuktatja a szocializmust. Ezt annak idején igen bölcsen belátta a maga kommunisztikus államának konstruálásakor Plató is.

Legújabban keletkezett egy olyan, nem is eredeti, szocialista rendszer, melyet tudományosnak csúfolnak, de amely merőben tudománytalan alapokon csak a termelést akarja annak közjellegűekké tett tényezőivel nagy állami közösségekben folytatatni. Azért kollektivismusnak is nevezik.

A kommunizmussal közös vonása a termelés együttessége, különbsége azzal szemben, hogy a fogyasztás különállását fenn akarná tartani. A szoros értelemben vett szocialista rendszerekkel azonos nála a gazdasági élet mechanikus szabályozásának elve, különbsége velük szemben, hogy semmit sem szabályoz behatóbban. Az tehát voltaképp egy nagy kérdőjel. Pozitívumot, mely bírálatának célpontjait szolgálhatná, csak egyoldalúan és felületesen nyújt, nagyobbrészt pedig csak a mai állapotok éles, elítélő, kíméletlen, rosszakaratú s épp ezért nyugtalanságot és elégedetlenséget tenyésztő bírálatára szorítkozik. Logikája azonban nem más, mint a szocializmusé egyáltalában.

Ennek a legkevésbé őszinte és becsületlen szocialista rendszernek már is igen sok anyagi s erkölcsi kár és pusztulás az eredménye. Ez is auktoritárius jellegű és a munkástömegek részére a többség elvének brutális alkalmazása útján kívánja az államhatalmat megszerezni, hogy kizárólag a testi munka szempontjából szabályozzon rövidlátóan mindent.

Eddig tüzetesen kimutatott alaptévedései azt természetellenes és a haladást lehetetlenné tevő rendszernek mutatták be. Úgynevezett revizionista for-

mája még kevésbé őszinte és a fogalmak összezavarására még inkább számít, mint eredeti alakja. Történeti megállapításai hamisak, következtetései ferdek, ezek eredményei lehetetlen képtelenségek, megvalósíthatatlan ígéretései lelkiismeretlenek, követelő fellépése terrorisztikus és egész valója mindezeknél fogva ádáz.

De midőn ezt vallom és bebizonyítására bárhol és bárkivel szemben mindig vállalkoztam, nem állítom azt, hogy a természetes jelenség jellegével bíró szocializmust ily alakban is kicsinyelni, afelett napirendre térni, vagy azt erőszakkal, illetve furfanggal elnyomni kellene, vagy csak lehetne is. A szocializmus a maga mindenkori megjelenésében a ki nem elégítő közállapotok kritikája volt mindig. Az ma is és lesz örökké.

Ebben áll roppant jelentősége. De tartalmának csupán negatív része becses, a pozitív rész csaknem kivétel nélkül használhatatlan és csak akkor ér valamit, ha előhozása alkalmával a szocializmus kiesett igazi szerepéből, vagyis a létező társadalmi rend alapjára helyezkedett.

Ezen ugyanis minden korban sok és fontos javítani való lesz, és ennek a javító munkának végzésénél irányadóknak kell lenni a szocializmus által nyújtott bírálat tanulságainak. Ezek rendkívül értékesek és megérdemlik, hogy miattuk a szocializmussal a gyakorlat és tudomány is igen behatóan, teljes tárgyilagossággal és a javítás iránti odaadó jóakarattal foglalkozzék. Ez pedig a társadalmi politika útján és eszközeivel lehetséges sikeresen.

A társadalmi politika és a szociális reformtörekvések.

A társadalmi politika nevezete mást és mást jelent, ha azt szűkebb vagy tágabb értelemben vesszük. Az előbbi alatt egyszerűen a munkásügyet kell érteni, az utóbbi pedig mindazoknak az eszmék- és törekvé-

seknek összességét jelenti, melyek a szintén szerves jellegű társadalom békés és arányos fejlődésére vonatkoznak a maga egészében.

A modern munkáskérdés újabb keletű. Mai alakjában csak azóta létezik, mióta a kapitalisztikus termelés nagy, különösen technikai munkafelosztással és gépek alkalmazásával történik. Ekkor a munkaadók rendszerint tőkések is lévén, oly vállalatokat létesítettek, melyek folyton nagyobbodtak és öregbedésük mértékével párhuzamosan mindig több és több munkást foglalkoztattak. Azok így rohamosan megsaporodván, öntudatra ébredt külön osztályt alkottak, melynek minden érdekközössége mellett a munkaadókkal helyzete ezekkel szemben az úré és szolgáléé volt, mert szervezetlenül a tőke uralmi, a munka lekööttsége és a munkástól való elválaszthatatlan volta folytán pedig szolgálati viszonyt teremt.

A tömegekbe összeverődött ipari, különösen gyári munkások elkezdtek a maguk szervezetlenségében minden fenntartás nélkül versenyezni egymással és így külön-különállva, kiszolgáltatták magukat a munkaadók kegyelmének. Ezek, különösen akkor, midőn túlnyomólag a szintén alacsony sorsból felemelkedett munkaadók ragadták magukhoz a vállalkozást, a reájuk nézve kedvezővé alakult helyzetet nem is késték egyoldalúan, sokszor kegyetlenül kizsákmányolni. A munkások helyzete így tűrhetetlenné vált s megokolt elégedetlenségük eleinte szívreható panaszokban, majd lázadászerű mozgalmakban nyilvánult. Nemcsak azok, akik ez állapotokat szemlélve, jónak látták az így keletkezett nyugtalanságot és elkeseredést szítani, hanem jóakarató ábrándozók, de reális társadalmi politikusok és nemzetgazdák is kimutatták e helyzet tarthatatlan voltát. Kritikájuk, s a munka és tőke benső természetének higgadt s mélyreható vizsgálata meggyőzte a törvényhozókat és

kormány férfiakat, valamint a társadalom jóérzésű, értelmes, jobbmódú elemeit is, hogy mivel a munkát nem lehet elválasztani a munkástól, ezt az államnak és társadalomnak egész addig a pontig támogatni kell, míg egyenlő erejű szerződő féllé lehet a munkaadóval. Ekkor azonban a védelem már ne egyoldalú legyen s mind a két fél részére csak annyi támogatás adassék, amennyit a termelés érdekei megkívánnak. De a munkaviszony javítására irányuló törekvés a közvetlenül érdekelt feladata is, melynek teljesítésére részben szorítani, részben nevelni kell azokat.

Így jött létre kettő. Először oly munkaügyi törvényhozás és közigazgatási rendszer mely a munkaviszonyban közvetlenül érdekelt feleket képesíti arra, hogy a méltányos és igazságos jövedelemért a sikerre való kilátás mellett békésen küzdhessenek. De ezenfelül a gyengébb elemeket (gyermekek, fiatalok, nők) a munkások erősebb része ellen is meg kellett állandóan védeni. Általában a munkások egyesülésének, szervezkedésének és az érdekeik megóvásáért folytatott mellőzhetetlen küzdelemnek keretei és át nem hágható korlátai is megteremtendők voltak. Azontúl, különösen az államnak, nem szabad még az eredetileg gyengébb munkásosztályt túlzott és balul magyarázott emberbaráti érzellel sem támogatni vagy pártolni. Ez esetben igen könnyen az történhet meg, hogy terrorizmusuk által a munkások fogják az egyoldalú zsarnokságot gyakorolni. Itt folyton szem előtt tartandó mindaz, amire a nemzetgazdaságtan alaptanai oktatnak bennünket. Ha azok az alaptanok megszívleltetnek, akkor a munkásügy rendezésénél s vezetésénél lényegbevágó nagy hibák nem fognak elkövetetni. Az elfogulatlanság, az igazságszeretet és a valónak kultusza, az a három legfőbb követelmény, mely itt soha, semmiben sem mellőzendő. Ezek befolyása mellett minden közelről vagy távolabbról érdekelt félnek;

ki lehet mutatni a maga jogkörét és kötelességeinek természetes mértékét.

Az állam, a társadalom, ennek körén belül az egyházak, a műveltebb és vagyonosabb elemek s a munkaadók és a munkások ilyformán a közvélemény oly nyomása alatt fognak állani, hogy a feladataikkal járó teendők alól nem vonhatják ki magukat. A munkásügyi törvények, a kormányrendeletek, a hatósági intézkedések, a munkások javára szolgáló jóléti intézmények s a munkaadók és munkások szervezkedései így hovatovább, annál inkább meg fognak felelni a maguk rendeltetésének.

Teljes, abszolút béke akkor sem lesz. Az újkori alakulások természetszerű hátrányai akkor is folyton ellensúlyozandók lesznek. De a küzdelem nem lesz ádáz s az érdekek ápolása nem lesz reménytelen. A munkásvédelem és munkásbiztosítás ekkor hatályosabbá válik. A súrlódások békéltetés és munkásbíráskodás útján legnagyobbreszt elsimulnak s az ultima ratio, a munkásharc, a sztrájkok és kizárások alakjában épúgy kivételt fognak képezni, mint a diplomácia és nemzetközi egyezmények hatása folytán a háborúk.

Az ember eddigi haladását küzdelmeinek köszönheti. A jövőben sem fog ilyenek nélkül előbbre mehetni. De a küzdelem s a harc és háború közt különbség van. Talán ez sem kerülhető el teljesen. De nagy vívmány, ha az minél ritkábban fordul elő, s erő és erőszak helyett inkább eszének és okosságának segedelmével kíván az emberek mindig nagyobb része boldogulni. A részletek tekintetében a munkásügyre nézve is a nemzetgazdasági kézikönyvekre s a nagyon megnőtt és érdekes idevágó irodalomra kell utalnom az érdeklődőket. Azok nemcsak a gyári, hanem a mezőgazdasági munkáskérdés minden mozzanatát is igen szépen és tanulságosan világítják meg. Ott meg fogják találni a feleletet nagyon sok oly alapos bírálatra is, melyet a pozitív

javaslatokban annyira szegény szocialista irodalom célszerűen gyakorolt. E válaszok a felmerült nagy problémák megoldását még nem jelentik, de határozottan kijelölik ennek az irányát.

A társadalmi politika tágabb értelemben már sokkal szélesebbkörű gondolatok és törekvések keretét szolgáltatja. Itt merül fel mindenekelőtt az a kérdés, hogy miként lehet a társadalmi osztó igazság ma annyira és csaknem mindenkit nyugtalanító kérdését az emberi lehetőség határai között megoldani. Nyugtalanítja azokat, akiknek vesztenivalójuk van és nyugtalanítja az előre törtető s mennél több hatalmat, befolyást és mennél nagyobb jólétet igénylő, többékevésbé elégedetlen elemeket. Idetartozik tehát az állami hatalomban, társadalmi tekintélyben és a nemzeti jövedelemben való részesedés megfelelő mértéke minden osztály, azokon belül pedig minden érdekcsoport s ennek tagjai javára.

Az osztályok ma kétségkívül igen erős küzdelmet, sőt ádáz harcot folytatnak a minél nagyobb enemű részesedésért. Egy bizonyos határig ez a küzdelem jogosult, sőt anélkül nem is volna lehetséges a társadalmi és nemzeti fejlődés. De az nem igaz, hogy ez a küzdelem mindig egyformán létezett, mint manapság. Az ó-, a középkorban s még az újkor nagy része alatt is nem azok a törekvések domináltak, amelyek ma hajtják a népeket és nemzeteket. Csak a vallásos fanatizmus által biztosított kasztrendszerre, a keresztes- és általában a vallásháborúkra és a fanatikus mohamedánok dúló hadjáratainak idejére kell gondolnunk, hogy ezt belássuk. Ma azonban kétségkívül az öntudatra ébredt és a többiek által sok hatalmi eszköz birtokába jutott osztályok gyakran elkeseredett küzdelmének korát éljük. De egy biztató mozzanat ebben a harcban mégis van és ez a nemzeti egyetemlegesség igen nagy horderejének mindhatározottabb felismerésében áll.

Nemzet az a népiség, melyet több kisebb állami önállóság mellett az összetartozandóság érzetének sokkal szívósabb kötelékei fűznek össze, mint aminő abban az elemei szétfutásának hajlama vagy ereje. Ennek az összetartozandóságnak rövid neve a nemzeti szolidaritás. Ahol ez az uralkodó felfogás és érzelem, ott nemzettel van dolgunk, melynek egészét, illetve annak megóvását tartja az elemek többsége a saját élete egyik legfőbb szempontjának is. Ahol ez nincs meg, ott még az egyfajú és egynyelvű embertömegek is csak népiséget képeznek, melyben a társadalom életműködése még nem szerves.

A haladottabb, egészséges népiségek már mind a nemzeti lét stádiumában vannak s azoknál az osztályharcok sem veszélyesek, mert ott van az osztályöntudat felett egy másik hatalmas érzés, mely arra mérséklőleg és módosítólag hat: a nemzeti öntudat. Ez azután képesíti az embereket arra, hogy a saját anyagi, szellemi és erkölsi érvényesülésük természetes feltételét, a nemzet boldogulását s annak követelményeit gondolkozó elméjük könnyebben felfoghassa.

Az osztályok harca ott csak kivételesen lehet pusztító hatású, mert a többi osztályokban is csakhamar fel fogják ismerni érdektársaikat. Be fogják látni, hogy a nemzetnek nem csupán reájuk és az ő osztályukra, hanem a többiekre és azok arányos fejlődésére és hathatós közreműködésére is szüksége van. Nem becsülnek így kevésre és nem fognak semmibe sem venni egy jogosult érdeket és a nemzet biztonsága és jóléte körül teljesített egy szolgálatot sem. A nemzeti egyetemlegesség igazi átérzése a tömegeket is igazságosabbá teszi a társadalom vezetésére magasabb értelmiségük és vagyoni függetlenségük által hivatott osztályok iránt.

Ehhez azonban ezeknél a nemzet iránti fokozottabb kötelességeik felismerése és teljesítése szükséges.

De ha ez megvan, akkor nem lesz nehéz az alapján romlatlan tömegekkel is megértetni, hogy az állam társadalmi politikájának valóban méltányosnak kell lenni; tehát annak sem a politikai jogok osztogatásánál, sem saját gazdasága – tudniillik az állami pénzügyek – kezelésénél nem szabad a műveltebb és anyagiilag függetlenebb osztályok közreműködési kedvét elvennie. Ez a közreműködés annál fontosabb, mert a társadalmi politikában a főszerep neki jut. Mint számtalan feladat, például a szegényügy és közjótékonyág sem lenne nélküle lélektani alapon helyesen berendezhető és intézhető, ők vannak hivatva a nemzet egészének magasabb erkölcsi ideálok által vezetett ingyenes vagy anyagiakkal eléggé nem jutalmazható szolgálatokat tenni.

És a felsőbb osztályok s őket a vezetésre leginkább képesítő kiválóbb állásuk megalázását, azok anyagi érdekeinek teljes feláldozását, felsőbbrendű működésük természetes igényeinek tagadását a jogosult demokratikus irányzat sem kívánja. Sőt ennek érdekeivel szintén ellentétben van e követelmények félreismerése, mert a társadalom e vezérei közé az alsóbb osztályok kitűnő elemei is felemelkedhetnek s ezek közreműködése is csak akkor lehet sikeres, ha az spontán, áldozatkész és odaadó.

Megszívlelendő, hogy a társadalom legjobbjainak vezetése mellett szociális, etikai és lélektani alapon mozgó reformtevékenységnek pedig nem lehet más a célja, mint az, hogy a jelen és közeljövőnek mutatkozó tényleges szükségéi elégíttessenek ki, mert igazi evolúció csak így lehetséges. Nem a forradalmak, hanem az akadálytalan fejlődés viszik előbbre a nemzeteket és a társadalmakat. Jól mondta nemrégiben közéletünk egy kitűnő sége, hogy: »minden forradalom mögött a kutatónak vizsga-szeme egy-egy elmulasztott reformot fog fölfedezni«.

A fokozatos, természetes haladás az, ami kívánatos. Az ábrándok és a megismerhetetlen jövőnek úgyszólván erőszakos anticipálása a politika terén a bűnnél is károsabb nagy hiba. Vájjon csak száz évvel ezelőtt tudták-e a legbölcsebbek is, hogy milyen lesz a mai társadalom képe? Mi sem bírhatunk fogalommal a távolibb jövőről. Aki túlmerész követeléseit által bölcsebb akar lenni, mint az emberiség sorsát ez elől elrejtve intéző hatalom, az olyast arrogál magának, ami nem illeti meg, mert tudni véli azt, amit halandó nem tudhat. Emellett közreműködik abban, hogy az se történjék meg, ami az állam és társadalom által nyújtható minden előnyben tagjainak folyton nagyobb számát mindig teljesebb mértékben részesíteni alkalmas.

Összefoglalás. Csonka lenne ez a munkálat, ha a jelzett és okvetlenül elvégzendő teendők és a magyar nemzet tanítói kara között fennálló szoros kapcsolatra a figyelmet behatóbban fel nem hívnám. Az öntudatra ébredt osztályok harcát éljük. Ezt nem kis részben az egyes hatalmasabb osztályok korábbi egyoldalúsága és kötelességmulasztásai idézték elő. Ez a harc nem kis részben természetes jelenség, de mind öldöklőbbé fog válni, ha nem mérsékeltek és a maga jogosult határai közé szoríttatván, a társadalmi osztályok kölcsönhatásává és békés küzdelmévé nem alakíttatik át. Ez nem más, mint az osztályok közti feszültség mérséklésével a nemzeti egység és összetartozás, a nemzeti szolidaritás érzetének fokozása. Ma pedig már általán elfogadott tétel, hogy a szervezetek betegségeit nem azok tüneteinek, hanem okaik eltávolítása, vagy azok hatásának enyhítése által lehet meggyógyítani.

Ez a munka a múltak nagy mulasztásai után a mai és az utánunk következő nemzedék feladata. Lehet-e a jelen kor szociális bajain javítólag lényegesen változtatni, ha azok természetét nem ismerjük? Van-e rendesen kedvünk az áldozatteljes cselekvésre

és lemondásra, ha azoknak célravezető voltáról nem vagyunk meggyőződve? Ennek a meggyőződésnek pedig alapos tudáson és kellő felfogáson kell felépülni. Miként vezethessük el azonban az embereket valamely tudáshoz, ha annak sem elemeit és adatait, sem útját nem mutatjuk meg nekik? És miként képesítsük valaminek felfogására embertársainkat, ha az iránt érdeklődést és kellő érzéket nem tudunk kelteni, illetve fejleszteni bennök? Ahhoz tehát, hogy a tanítóképző-intézetek a társadalmi és nemzetgazdasági ismereteknek mennél szélesebb körökben való terjesztéséhez hathatósabban hozzájárulhassanak, ott először e tárgyak kellő ismerete, másodsor azoknak magasabbrendű, szeretetteljes pedagógiai felkarolása szükséges. Mind a kettő a tárgyba való mélyebb elmerülést tételez fel.

Ha az előadó tanárnak az eddig nem is nyújtott élvezetet, meg vagyok róla győződve, hogy az arravalóknál a helyes irányú és mértékű próbálkozás után az rövid időn be fog következni. Mert mi lenne az ép szellemi és erkölcsi érzékű emberre nézve vonzóbb, mint fájának és azon belül saját magának megismerése. Hiszen bennünket ezen a világon valóban csak az ember érdekel. Emberileg fogunk fel mindent s a kívülvilág és a nagy mindenség is csak azért tölt el mindenféle vágygal, tudásszomjjal és bámulattal bennünket, mert életünk nagy keretét képezi és feltételeit tartalmazza.

Nemcsak testi, de értelmi és ennek nyomán erkölcsi kibontakozásunk szemlélete is megkapó. És ha soha hasznát nem vesszük is, a mind a hárommal való eredményes foglalkozás megelégedést s végre bizonyos elégtelenséget fog kelteni bennünk. Ily szellemben tanulmányozva, a nemzetgazdaságtan és vele kapcsolatban a társadalomtan vagy szociológia sok magasabbrendű, fenséges élvezettel kínálkozik. Ezeknek a társadalmi

tudományoknak azonban nemcsak elvont, elméleti, hanem eléggé ki nem emelhető gyakorlati értéke is van. Fel is fogták ezt a művelt nemzetek mindenütt. A szociális tudományos ismeretek minden fő- és a legtöbb szakiskolában világszerte folyton behatóbban, alaposabban és mindig nagyobb apparátussal tanítatnak, minélfogva ma-holnap kora színvonalán álló művelt ember szociális tanultság nélkül nem is lesz elképzelhető. Erre már régebben külön egyetemek, kutató, nagy és gazdagon dotált intézetek is keletkeztek. Az összes főiskolákkal és ilyen szakintézetekkel kapcsolatosan továbbá népszerű tanfolyamok is rendszeresíttetnek olyanok részére, akik az egyetemekre nem mehettek el és oda később sem járhatnak. Ezeket tudvalevőleg Angliában munkások, Dániában parasztok is látogatják. De mindennek szabály szerint csak a társadalom kisebb része veheti hasznát. A társadalmi élet útvesztőjében ezeknél is nagy az eltévedés veszélye, hanem korántsem olyan, mint a nemzet legegyszerűbb és legszámosabb fiainál, akik mást, mint népiskolát nem látogathatnak. De ezeket az általános iskolakötelezettség folytán most már általán kell látogatniok. Ennek logikai következménye az ingyenes népoktatás. Emellett azonban létezik még egy más következménye. Az, hogy olyan ismeretekbe avattassanak be, melyek reájuk nézve életérdekűek. Ilyenek kétségkívül az elemi ismeretek. De én láttam már olyan embert nem egyet, aki az írás és olvasás tudása nélkül megélt, sőt, ha jó természetes esze volt, még boldogult is. Ellenben olyat, aki a körülötte lévő dolgokat, embereket, ezek társulatait és intézményeit helytelenül, visszásán fogta fel, boldogulni még nem láttam soha. Erre a felfogásra is szoktatni és nevelni kell az embereket. Az tehát szintén elemi követelmény. És minél nehezebb ez ismeretek hasznos birtokába juttatni őket, annál inkább kell az utakat és módokat keresni,

melyeken ez a probléma mindinkább megoldhatóvá válik. Erre mindenütt, de különösen szükség van nálunk, ahol annyi mindenféle dolog sokkal nehezebb, mint másutt. Itt a tudásra és a társadalmi erényekre sokkal inkább rá van a nemzet utalva, mint más, szerencsésebb országokban. Pedig ezekben is mindinkább megbecsülik a népiskolát abból a szempontból, hogy a társadalomnak minél több irányban tegyen alapvető szolgálatokat. Csak nem régen olvastam, hogy előkelő érdemes katonai kitűnőségek, a ma legjobban haladó két államban, Németországban és Japánban, elmennek a népiskolába, hogy ott mint tanítók huzamosabb ideig rendszeresen oktassanak. Itt térek ki végre röviden azokra a külön tekintetekre, amelyek főleg a tanítóképző-intézetben bírnak nagy társadalmpolitikai fontossággal. A nőket is mindazokra a feladatokra kell képesekké tenni, melyek emberi mivoltukkal szoros összefüggésben vannak. De a modern feminizmus a maga túlzásaival ugyanabba a hibába esik, mint a szocializmus. Igaz, hogy a feministák programjában is nagyon sok a megszívlelni való, de annak szintén negatív haszna, a jelen állapotok kritikája, hasonlíthatatlanul becsebb, mint harsány hangon hirdetett pozitív javaslatok. A nőnevelésnek nem lehet a feladata az, hogy a nemzeti szolidaritást gyengítse, hanem ellenkezőleg annak a lehető leghathatósabb erősítésére kell törekednie. Ez már önmagában is kizárja azt, hogy a nő akár a családban, akár a társadalomban másodrangú emberi lénynek, néembernek tekintessék. A nő élethivatása éppoly becses, mint a férfié, de miként szervezete, amaz is sokkal komplikáltabb. Lehetetlen, hogy arra a férfi és a nő rendeltetésének együttes terheit rakjuk. Ezeket el nem bírhatná. A nőt tehát elsősorban a saját hivatására kell nevelni és csak mellékesen arra is, hogy ennek nem tehetvén eleget, megélhessen.

Egyes nők valamely önálló életpályára különös tehetséggel bírhatnak. Az ilyen tehetségek előtt természetesen nem szabad elzárni az utat és módot kell adni arra is, hogy a természettől kitűnők tényleg is kiválhassanak. Tudom, hogy mind több nőt utal társadalmunk fejlődésének mai iránya az önálló keresetre. De ennek általánosítása máris oly bajokat idézett fel, melyek világosan mutatják, hogy ez az irányzat nem lehet helyes. Nem kell másra, csak a nagy kulturális központokban máris jelentkező tanult női proletariátusra hivatkozni és arra, hogy az úgynevezett emancipált hölgy a családalapításra és annak szerinte nem elég fennkölt, nem elég nagyszabású teendőire nem való. A nőnek meg kell érteni atyját, fivérét, férjét és fiát, ha ezek magasabbrendű társadalmi feladatokra vállalkoznak is. Tehát általános és társadalmi műveltségre neki is szüksége van. De a kisebb-nagyobb fórumokon a nő a természet rendelkezésénél fogva vezetni nincsen hivatva. Ellenben arra, amit ott végeznek, a családi nevelés és családi befolyásolás útján igen nagy, számtalan fontos esetben döntő hatást gyakorolhat. Az alsóbb osztályokban némi módosulással szintén így áll a dolog. Azzal, ha az általános nőnevelésnél nem a nők önálló keresetképességének és külön megállhatásának fokozását tűzzük ki célul, hanem a férfival együtt való megélhetésének és a családi teendők minél természetszerűbb és tökéletesebb végzéséhez szükséges ismereteket öregbítjük és hajlamokat fokozzuk és nemesítjük a nőkben, sokkal nagyobb jót teszünk velük és a társadalommal, mintha a ferde irányú általános nőnevelés útján mind a kettőnek meghasonlását idézzük elő önmagával. Nem részletezem itt a nemzetgazdaságtan és a szociális ismeretek oktatását e szempontból. Hiszen azok ez elvből önként következnek. Nálunk már régen megmondta ezt Széchenyi, aki különben fennen hirdette, hogy nagyobb jót nem

tehetünk polgártársainkkal, mintha rávezetjük őket azokra az utakra, melyeken haladva boldogságuknak önmaguk lehetnek a szerzői. Ez alapon szépen fejtette ki a nők feladatait is a nemzeti élet szempontjából. A mai társas ember elsőrendű szellemi szükségletei folyton szaporodnak. Az élet egyre nehezebbé és bonyolultabbá válik. Erre a nehezebb és komplikáltabb életre kell tehát képessé tenni az embereket. És pedig annál inkább, mert az ő életképességük nemcsak nekik, de a nemzetnek is hasznára fog válni, melynek, midőn szintája így emelkedik, egyúttal arravaló ereje is szakadatlanul fokozódik, hogy tagjainak mindenféle érdekeit folyton teljesebben megóvhassa és hatékonyabban előmozdíthassa. Ennek a harmóniának szolgálatában a tanítóságot a maga egészében és elsősorban a népnek nevelőit minden tekintetben kiváló hely illeti meg.

VII.

1. A szabadoktatás jelentősége általában és különösen hazánkban.

Előadás a Magyar Társadalomtudományi Egyesület által 1907. évi szeptember hó 26-án és 27-én rendezett szabadoktatási szakértekezleten. Megjelent »A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Közleményei. II.« című kiadványában, 1907-ben.

Mindnyájan át vagyunk hatva annak fontosságától, hogy a társadalom tagjai közművelődésének emelése sürgősen szükséges. Ennek a szükségnek oka az újkori fejlődés gyorsasága, s pedig nemcsak nálunk, hanem világszerte. A természettudományok felfedezéseinek alkalmazása folytán a termelési mechanika minden irányban oly lendületnek indult már a múlt század első felében, hogy azzal lépést tartva, a munkafelosztás elvének is egyre határozottabban kellett érvényesülni. A mindjobban elkülönülő munkakörökre visszavonuló termelők ezekkel mindig jobban el vannak foglalva, de különösen a megtanulandó gyakorlati szakismeretek elsajátítása mindinkább maga után vonja azt, hogy az egyének viszonylag folyton kisebb száma sajátíthatja el már ifjúságában azokat az általános ismereteket, amelyek nélkül sem önmagát, sem helyzetét a társadalomban és viszonyát embertársaihoz nem ismerheti meg kellően. Az ilyen hiányzó ismeretek pótlásának szüksége hovatovább annál szélesebb körökben és folyton nagyobb belterjességgel jelentkezik.

Nemcsak a társadalom alsóbb rétegeiben áll ez, de a felsőbbekben, sőt a tudományos körökben is, ahol a szakokra való visszavonulás a világnézetnek könnyen nagy egyoldalúságára vezethet. Azonban e köröknek sok oly segédeszköz áll rendelkezésére, amelyek mellett autodidaxis, vagy a más szakok művelőivel való gyakori érintkezés útján pótolhatják a szóbanlevő és reájuk nézve is káros hiányokat.

A tanulás azonban már sokkal nehezebb a termelés vezetésével foglalkozó elég széleskörű fontos osztályokra nézve, amelyek tehát a magasabbrendű különféle tudományos ismeretek bizonyos nélkülözhetetlen mennyiségének elsajátíthatása végett szakavatott vezetésre vannak utalva. Ha ezek a körök középiskolai képzettséggel bírnak, akkor az egyetemi szintjéé rendes oktatásban igen nagy hasznukkal vehetnek részt. De mint a nyugati művelt államok, különösen Anglia példája mutatja, ezekhez az egyetemnek kell elmenni, mivel ők nem juthatnak az egyetemre. De természetesen azoknak, akik oktatják őket, az egyetemekkel összeköttetésben kell állaniok. Nem feladatom ez alkalommal az angol university extensiont és annak fejlődését részletesebben ismertetni, mivel arra a jelen körben nincs szükség s mivel azt tizenegy évvel ezelőtt másutt meglehetősen behatóan már szintén megtettem. De arra mégis súlyt kell fektetnem, hogy az egyetemi szélesebbkörű külső oktatás eredményes csak akkor lehet, ha annak a középfokú szabadoktatásban, vagy ami még jobb, a hallgatók korábbi középiskolai tanulmányaiban megvan az alapja. Ma, amidőn a gőz és villany segítségével minden termelési folyamatot, sőt a fogyasztás számtalan cselekvőségét, a forgalom egyre szaporodó mozgásait, sőt a mindenféle igazgatások teendőit is folyton gyorsabban, pontosabban és egymásba vágóbb módon kell ellátni vagy végezni, mind többen vannak a társadalom értelmes tagjai közül is

arra utalva, hogy a természetnek általuk felhasznált anyagait és erőit minél alaposabban ismerjék meg. De a termeléssel és fogyasztással járó mindig szabatosabb, részletesebb és szakszerűbb feladatokkal természetesen a társadalmi életnek is bonyolultabbá kell lenni. Ennek útvesztőjében az egyén bizonyos rákészülés nélkül folyton könnyebben eltéved. Nagyon természetes, hogy a társadalom egyre összetettebb mivoltának megértéséhez ennél fogva nem elég az egyéni tapasztalat és a jó ösztön, hanem kívánatos, hogy azzal is, amely a legkonzerváltabb szervezet jellegével bír, megbízható vezetés mellett minél számosabban, rövid idő alatt lehető legalaposabban ismerkedjenek meg. Különösen áll ez a politikai jogok kiterjesztésének korszakában, amidőn a jelen hazafias demokráciájának kell a még szélesebb körű és ismeretlen lelkületű jövő demokráciát úgy nevelni, hogy az eddig szentül tartott, de nem eléggé ápoltnak nemzeti ereklyének minél megbízhatóbb letéteményese legyen. Ez oly közzükség, amelynek eddig történt elhanyagolása roppant tömegek eltévedése és célzatos megtévesztése folytán máris keserűen megbosszulta magát. A társadalmak felső és alsó osztályai még a legműveltebb, legvagyonosabb, legnagyobb közjóléttel bíró és különben egységes nemzeteknél is elidegenednek egymástól. Ha már az egy nyelvet beszélő és vezető nemzetek különböző rétegei sem értik meg egymást eléggé, mit várhatni a hátramaradt nemzetiségekre, felekezetekre és pártokra feltűnően szétszaggatott kis nemzeteknél akkor, ha az osztályok közt keletkezett ez az új lehetőség ki nem töltetik vagy legalább át nem hidalatják? Az újkori kultúra bomlasztónak bizonyult minden esetben, ha a munkafelosztást nemcsak a termelésben, de a társadalmi életben is nem kötjük össze a munkaegyesítéssel, ami itt a társadalmi szolidaritás érvényesítését jelenti. A társadalomnak éppen úgy,

mint a nemzetgazdaságnak szerves jellege van. Ennek megértetése és átéreztetése az a feltétel, amely mellett a társadalmi közösség valósággá lehet. És erre semmi sem alkalmasabb, mintha azt, ami közös, minden társadalmi osztályban tudatossá tesszük náluk. A kultúrának nem elemei, nem az egynyelvűség, egyhitűség, az ugyanazon betűkkel való írás, az ugyanazon műveletekkel való számolás az összetartozandóság legfőbb biztosítékai, hanem az, ha az emberi lét, a társadalmi kölcsönösség, az egyéni és társas életünk főkövetelményeinek, egyszóval a közműveltségnek csúcspontjainak tekintetében uralkodik valamely társadalmi vagy politikai nemzet túlnyomó nagy többségénél egyértelműség. Az egységes közös világfelfogás az, ami a nemzetek szolidaritásának az alapja és egyszersmind zárköve. Erre kell törekedni minden erőnkől nekünk is. És a szabadoktatás legfőbb céljának én azt tekintem. Minden egyéb annál, e célnak csak hathatósabb vagy kevésbé jelentékeny eszköze.

Erre a kérdésre tehát, hogy a szabadoktatásnak mi a jelentősége általában és különösen hazánkban? én a következő pontokban felelek meg: 1. A szabadoktatás rendeltetése: a rendszeres iskoláztatásban nem részesült szélesebb társadalmi rétegek tanítása és nevelése s pedig elsősorban az egész nemzet lehetőleg közös világfelfogáson nyugvó társadalmi összhangja érdekében. 2. E főcélnak elérhetése végett szükséges az egyes osztályok értelmi és erkölcsi fejlettségéhez alkalmazkodni, hogy azok az egységes nemzeti közértelmiség és közérzés színvonalára legyenek emelhetők. 3. A szabadoktatás ennél fogva minden osztályra kiterjesztendő társadalmi tevékenység, amelyben az értelmileg és erkölcsileg magasabban állóknak kell működőleg elsősorban résztvenniük. 4. Ezeknek azonban egységes és öntudatos terv szerint kell eljárniuk, amelynek megalkotásánál és végrehajtásánál az összes társadal-

miakon kívül az állami tényezők közreműködésében és támogatásában is részesülniük kell. 5. Az egész társadalom közös világfelfogása az emberi és nemzeti minél lendületesebb haladás követelményeihez képest dolgozandó ki és az egyes szabadoktatási feladatok szükségkép azok függvényei legyenek. 6. Hazánkban a békés haladás még a politikai magyar nemzeti közérzés ápolását is kívánván, a nem magyarajkú vidékek megfelelő lakosságának szabadoktatását célszerűen és tapintatosan szintén rendszeresíteni szükséges.

2. A szabadoktatás tárgyai, eszközei és módszere.

Előadás a Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjai által 1907. évi október hó 4. és 5-én rendezett országos pécsi szabadoktatási kongresszuson.
Megjelent »A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Közleményei. II.«
című kiadványában, 1907-ben.

Válságos időket élünk. Az államiak mellett társadalmi bajaink is úgy föltornyosultak, mint történetünk legrosszabb korszakaiban. Egyenként e körben fölsorolni merőben fölösleges, mert hiszen ismerjük azokat mindannyian. Ezt a nagyközönségről azonban alig mondhatni. Az inkább csak megnevezni tudja a kellemtelen, káros és veszélyes jelenségeket, de vizsgálatukra kevés időt és fáradságot szentelvén, talán alapokaikba behatolni sem tudván, lényegükkel nem lehet tisztában. A jelenlevők többségét, akik itt azért gyűlünk össze, hogy a szabadoktatás országos rendezésének útjait egyengessük, ezzel a váddal illetni nem akarom, mivel úgy látom, hogy e kongresszus legtöbb munkás tagja egy vagy más alakban rámutat arra, hogy e bajok igazi okát társadalmunk minden rétegének a kor és helyzet követelményeihez képest fogyatékos értelmi és erkölcsi ereje képezi. Hogy ez minek tulajdonítható, hogy annyi jelesünknek a múltban

erre irányult összes igyekezete dacára ez a hiányosság miért oly nagy, azt rekrimináció nélkül volt kormányaink-, sőt egész értelmiségünkkel szemben sikeresen kutatni nem lehet. A vádaskodás pedig nem feladatunk ezáltal, mert gyakorlati közvetlen eredményre nem vezetne. Most csak arra kell törekednünk, hogy ne essünk mi is azok hibájába és hasonló jogos vádagnak ne tegyük ki magunkat a jövőben. Helyzetünket sem akarom túlsötétnek festeni. Nem kicsinylem én azt a haladást, melyet a közművelődés terén az alkotmány visszaállítása óta tettünk. Sőt nyíltan vallom, hogy ha igazságosak akarunk lenni, el kell ismernünk, hogy az utolsó négy évtized alatt valamint számban, úgy vagyonban és tudásban is gyarapodtunk. De csak általában és nem egyszersmind viszonylag is. Azaz sem ismereteink, sem anyagi erőnk a legújabb kor viszonyainak kívánalmaihoz s a más nemzetek haladásához képest nem szaporodtak eléggé és mind a kettőnek terhei szintén tetemesen öregbedtek. Ilyen teher anyagilag eladósodásunk szertelen emelkedése, értelmi haladásunknak fölületessége, a kettő mellett pedig erkölcsi tőkénk és fegyelmezetségünk határozott hanyatlása. Fejében és tagjaiban reformálni kell tehát társadalmunkat és pedig nem a tünetek, hanem az okok gyógyítása által. Azt minden ízében: felső, közép és alsó rétegeiben oktatni; *de* ez korántsem elég, hanem egyúttal nevelni és ilymódon önmagának vissza kell adni azt. Csakhogy ez oly természetű reform, melyet igazán senki más nem vihet keresztül, mint egyedül maga társadalmunk. Ennélfogva ez a kongresszus is csupán akkor fog feladatának eleget tehetni, ha bebizonyítja, hogy valóban a magyar társadalom lelkiismeretének megnyilatkozása. Következetlen lennék azért, ha a reám bízott téma bemutatása alkalmával nem törekedném ennek a lelkiismeretnek igénytelen, de mennél hübb tolmácsa lenni jelenleg. Pedig nem lennék

az, ha a nemzeti természetes önszeretet kíméletével nem igyekezném egyesíteni a valónak és célszerűnek logikai kényszerűségét, midőn a nekem kiszabott szerfölött rövid időre való tekintettel lehető tömörséggel, nyíltan és tőlem telhető szabadossággal nem mondanám el, hogy a kellően szervezendő szabadoktatás körében mire, mivel és hogyan oktassuk és neveljük ezt a magával sokszor annyira jót-tehetetlen szegény társadalmat. Kinyomatott syllabusom első pontjában megmondottam már, hogy »a szabadtanítás tárgya lehet minden tudományszak, melynek ismeretanyaga alkalmas arra, hogy terjesztése által az általános, de magasabb jellegű társadalmi műveltség s a nemzeti szolidaritás közérzése szélesebb körökben megalapítható és fokozható. Ebből azonban korántsem következik, hogy exakt tárgyak ne adassanak elő, hanem csupán az, hogy ezeknek is kevésbé technikai, mint inkább lehetőleg elvi és eszmei mozzanataira s értelmet és erkölcsiséget fejlesztő hatására fektetendő a főszűly«. Nem azt értem ez alatt, hogy a gyakorlati szükségekre megfelelő tekintettel ne legyünk. Ellenkezőleg, nem mulasztom el hangsúlyozni most sem, hogy nem csupán az elemi és elméleti, hanem a gyakorlati ismeretek minél nagyobb mennyiségére vannak utalva korunkban a szélesrétegű tömegek is és pedig elsősorban. Azokat tehát erre mennél nagyobb sikerrel tanítani szükséges. De azt is fennen hirdetem, hogy minden osztály tagjai el vannak már ma is tévedve a társadalmi élet egyre bonyolultabb tömkelegében, hacsak nincs kezükben oly vezérfonál, melyet annak útvesztőjében megnyugvással követhetnek. Ez pedig nem lehet más, mint a gyakorlati szellem által áthatott általános arravalóság, hogy helyzetüket, igényeiket, segédeszközeiket egyfelől, kötelességeiket s az erkölcsiség és ép lelkiismeret által nekik is kijelölt utat másfelől, felismerhessék, mintegy kiérezhessék; egyszóval: ha nem egy-

oldalú, hanem nemzeti szellem által áthatott igazi közműveltségük van. De a valódi műveltség általában úgy tűnik fel előttem, mint az egyének, vagy azok szerves, illetve szervezetlen közössége, tudniillik a nemzet és a társadalom valójának alkotórésze. Igazi műveltséget sem embernek, sem társadalomnak valakitől közvetlenül átvenni, kikölcsönözni, vagy egyszerű utánzás révén elsajátítani nem lehet. Kulturális cafrangokkal telerakhatjuk magunkat és a nagyközönséget, de azok semmit sem használnak, sőt, mint a félszeg dolgok általában, rendszerint még ártalmasok is. A leghasznosabb ismeretek valóban becsesek csak akkor lesznek, ha azok az illető alanynak húsává és vérévé váltak. Azért kell mindenfelé, de különösen a szabadoktatásnak a gyakorlatra folyton tekintettel lenni és azért mondom én, hogy még a technikai előadásoknál sem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy az oktató egyént általuk szintén nevelni kell. A technikai mindenféle ismeretek közlésének, sőt az egyszerű kézügyességi oktatásnak is kellően vezetve meglehet az a jó hatása, hogy az eszmék megvalósításának öröme által annak érzékét kicsíráztathatja, vagy ha megvan, fejlesztheti mindenütt. És hol lenne erre nagyobb szükség, mint a sokat beszélő, de nem elég tetterős magyar társadalomban?

Csaknem fölösleges utalnom arra, hogy nem minden rétegét a társadalomnak kell mindenre és egyforma mértékben oktatni és nevelni. Főleg ahhoz kell a felső-, közép- és alsófokú szabad oktatás útján juttatni az egyes osztályokat, amire szükségük van és aminek elsajátítására eddigi képzettségük- és helyzetüknél fogva valóban képesek is. De minden osztálynak feltétlenül szüksége van azokra az ismeretekre, melyek – túlterjedve a napi megélhetésükhöz nélkülözhetetleneken – képesítik őket arra, hogy helyüket a társadalom kisebb és nagyobb közösségein belül

felismerhessék és megállhassák. Hogy a továbbmondandóknak lehetőleg konkrét alapot nyújtsak, az egyes ismeretköröket aszerint kívánom csoportosítani, amint azok *a)* az egyén testi, szellemi és erkölcsi valójának megértését, *b)* helyzetének helyes felfogását, *c)* az egyénnek a társadalomban való megélhetését biztosítani és végül *d)* annak nem csupán egyszerű megélhetését, hanem fokozott testi és szellemi erővel finomult érzékekkel való ellátása által annak boldogulását előmozdítani is alkalmasok, hogy az élet ne csak küzdelem, hanem a természetes és magasbrendű nemes örömök állandó forrása legyen minél nagyobb számára nézve a nemzeti közösség minél inkább testvérisülő tagjainak. A tudomány-
szakok közé az elemi oktatás tárgyait nem sorolhatom, de azok lehető széleskörű taníttatása az iskolaköteleseknek s az elmaradt, elhanyagolt felnőtteknek nem társadalmi, hanem állami jellegű közvetlen vagy közvetett feladat. A társadalom ereszből csak támogathatja a nép- vagy elemi oktatást, de nem helyettesítheti, sőt sikeresen annak hézagait is csak kis mértékben pótolhatja épűgy, mint az állam csak támogathatja anyagilag és erkölcsileg a szabadoktatás felső két fokozatát, de azt részben sem kell magához ragadnia. Az állam ellenőrzési és felügyeleti jogának természetesen itt is érintetlenül kell maradni.

Ezek kiemelése után most már felsorolhatom a csoportosított tudományágakat. Az egyén valójának megismerését előmozdítják a természettudományok, köztük az embertan és a bölcsészet. Helyzetét a társadalomban kimutatják a jog-, állam- és társadalmi tudományok, a földrajz és a történelem. Megélhetéséhez segédeszközöket nyújtanak az egészségtan, a technikai tudományok és a mindenféle termelési technológiák. Végül az egyén boldogulásához s nemesbüléséhez és tökélyesbüléséhez általában nagyban hozzájárulhat-

nak a matematika, az irodalom, a művészet ismerése és élvezete s a testi nevelés.

Mindeme tudományszakok felkarolásának mérvét nem én vagyok hivatva megállapítani. Jeles szakemberek vállalkoztak erre e kongresszus alkalmából. De mulasztást követnék el, ha a valamennyi tanításának és az általuk elérhető nevelési irányzatoknak legfőbb szempontjait ha röviden is, de élesen megvilágítani nem igyekezném. Eme szempontok közül is csupán kettőt tartok ezúttal mulhatatlanul kiemelendőknek.

Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznom, hogy a szabadoktatás körébe, amely társadalmi jellegének megóvása mellett is igen gondosan szervezendő abból a célból, hogy szabadossággá ne fajuljon el, csak a tárgyilagos és valóban tudományosan leszűrődött ismeretek valók. Nem valók oda ellenben a még meg nem ért dolgok, a bármily érdekes kontroverziák és a célzatos elméletek. Semmiféle felekezeti, politikai, társadalmi vagy tudományos egyoldalúságnak ott nincsen helye.

De midőn arról van szó (és ezzel áttérek a második kiemelendő szempontra), hogy a széleskörű szabadoktatás terén való tanítás és nevelés által előmozdítsuk embertársaink megélhetését és boldogulásának lehetőségét, ezek a felabarátaink a dolog természete szerint nem idegenek, hanem csak minden rendű, rangú, felekezeti, nemzetiségű, osztályú, de csupán honfitársaink lehetnek. Nem hivalkodás e megkülönböztetés, mert sokan és mint látjuk, már hazánkban is nagyon világpolgáriassal felfogással nyúlnak a szőnyegen forgó kérdésekhez. Pedig a dolog úgy áll, hogy e részben sem más kötelességünk nincs, sem más lehetőség nem áll nyitva előttünk. Tudományos felfedezésekkel és igen nagy művészi alkotásokkal javára lehetünk az egész emberiségnek közvetlenül is, de minden más

tekintetben csak nemzetünk emelése révén közvetve. A lángészt korszakos alkotásaiban az öntudatlanság jellemzi, azért minden megszorítás nélkül mondhatni, hogy nincs oly írott vagy íratlan törvény, mely arra kötelezne bennünket, hogy világboldogítók legyünk. Sőt erre törekednünk sem szabad, mivel ezt téve megsértjük világos kötelességeinket saját nemzetünkkel szemben. A világboldogítás az említett kivétellel egyszerűen lehetetlen dolog, lehetetlenségre pedig nincs kötelezettség. De a lehetetlenre való vállalkozás véges erőnk elfecsérlésére vezet. Ennek pedig megvan a maga rendeltetése, mert hiszen kisebb erők tömörítése és szervezése útján a velünk egy nemzetet képező igen sok ügyefogyott vagy tájékozatlan embertársunk szellemi és erkölcsi életszükségeit lehetett volna előteremtteni. De ezektől viszont méltán elvárható, hogy egynek érezzék magukat a nemzettel s annak társadalmi osztályaiban békésen küzdő ellenfeleit igen, de ádáz ellenségeket ne lássanak s ne agyarkodjanak másokra. Aki a szabadoktatás keretében a visszavonás ördögének szellemét terjeszti, az nem a bomlás, nem a züllés ellen működik. Miért kell nekem itthon mások javára is dolgoznom, akiket sohasem láttam és sohasem fogok látni; akik engem nem ismervén, fáradozásaimról tudomással nem bírnak s valószínűleg nem is fognak bírni soha, akik nekem nem adnak, nem is adhatnak semmit? Azért, mert emberi lényem felét, társas valómat tagadnám meg, ha nem tenném és mert hálátlan, megvetendő ingyenélő lennék, ha a múltban és jelenben élvezett összes előnyökért, melyekben a magyar társadalom részesített és részesít, nem akarnék erőm és tehetségemhez képest becsületesen megszolgálni. De vájjon szolgálatot teszek-e a magyar társadalomnak, ha annak és minden kipróbált, mert a nemzet ezeréves megélhetését biztosított intézményének ellenségeket segíték nevelni, akik az első

nehézség felmerültével vagy az első súlyosabb természetű kötelesség teljesítése elől megszökve, annak tömegesen, százezrenként hátat fordítanak? Erős meggyőződésem, hogy a nemzeti együttérés, a nemzeti összhang és szolidaritás szellemének kell az egész szabadoktatást áthatnia. Enélkül jobb lenne, mint közveszéyles dolognak nem propagálására, hanem megtiltására közreműködnünk. Ez az erős nyilatkozat nem nyílt ajtónak betörése. Olvassa el bárki a kongresszusi értesítő második számának egész tizenkettedik lapját és látni fogja, hogy ott nem a nemzeti közösséget, hanem annak ellenkezőjét kívánják. Azt mondják, hogy a nép minden rétegét felölelő hazafias eszményt állítólag nem szabad senkire ráerőszakolni, mert az reménytelen, haszontalan munka. Nem áldozatkész hazafiakra, hanem öntudatos, igaz, bátor emberekre van szükség, akik kedves helyeiket, embereiket, híveiket tetszésük szerint választhassák ki és szerethessék, akár kedvesek azok másoknak, akár nem. Ott csak az öntudatos lét, egyéni nézés, szellemi önállóság mondatik szükségesnek, mert hazafisága, vallása, nemzeti eszméje mindenkinek van s mindeniké más.

A nézetek ezen anarchiája, úgy látom, kezd már iskolát csinálni nálunk is. Azok tüzetes cáfolatába az idő rövidege folytán nem bocsátkozhatom, de úgy érzem, hogy lehetetlen az ellen nem tiltakoznom, mivel ennek az anarchiának elterjedését végzetesnek tartom a magyar nemzetre nézve. Azonban ezen egyszerű tiltakozással nem érhetjük be, útját kell állani azok elterjedésének és evégből úgy kell szerveznünk a szabadoktatást is, hogy gátakat emeljen az ellen. A magyar nemzet egyik első apostola, akiről még leghatalmasabb ellenfele is azt mondta, hogy a legnagyobb magyar, következőket mondta erre vonatkozólag:

»Mi az a varázserő, amivel a társadalomra hatni képesek vagyunk és ami az egyoldalú és káros magán-

érdek maszlagát elnyomni képes? A közérdek szelleme az a nagy kapocs, mely a nemzeteket tartósan egyesíti és a fejlődés útján megtartja. A nemzeti szellem maga is fejlődés eredménye, amely nem úgy jön létre, mint Pigmaleon szobra keletkezett. A nemzeti szellem lassan, alig észrevehető módon ered, növekedik és fejlődik. Csak így lehetséges, hogy a nemzetek alaptulajdonságaik megromlása nélkül is haladhatnak. A nemzetek valódi erejét mindig az összetartás képezi, mely eleinte a fanatizmus, később a tökéletes közműveltség alakjában jelentkezik. A kettő közötti állapot veszedelmes. Pedig a fél fölvilágosodás és a fél tudomány ilyen. Míg a görög görög volt, a római meg római, addig minden bármily hatalmas ellenség is, végre meghódolt előtte. Nagy tanulsága rejlik ebben a világhistóriának. Így lesz az újabb nemzeteknél is. Ha az angol, francia, német elveszti eredetiségét, elpusztuland. Mi is csak akkor maradunk meg, ha minél jobb, nemesebb, természetesebb, igazibb magyarok leszünk. A kozmopolitizmus nem nemes dolog, mert aki azt vallja, így gondolkozik: »a tökéletest fölstedem, a hiányost ott hagyom. Az egész földkereksége az enyém és hazám.« Ezzel más szavakkal azt mondja: én a feleségemet híven szeretem, de a másét is; hazám drága, de a más hazája is az; ha a feleségemet meguntam, elhagyom, kivált ha szebbet találok, a háborúban pedig az erősebbel tartok. Ha győz hazám, heves hazafi vagyok, ha legyőzetik, minden aprólékos előítéleten túltevéen magamat, világpolgár leszek.« (»Hitel«, első kiadás, 164., 165.)

A »Világ«-ban ezeket mondja: »Ami a lélektelen testekben a vonzódás, az a nemzetekben a honnak szeretete, mely a halandó port is félistenné emeli bennünk. A lelki rothadás jele az, ha valakinél a természet e szent törvénye elhomályosult. Aki világpolgárságával dicsekszik, az a romlottság alacsony

lépcsőjén kérkedik szemérmertlenségével. Szerencsére, akik magukat világpolgároknak vallják, nem is tudják, hogy olyasmivel dicsekszenek, ami gyalázatukra válik. Ők egyszerre keresztények és zsidók, törökök vagy ateisták s chameleoni ügyességgel alkalmazkodnak a körülményekhez a haszon kedvéért. A kozmopolitizmus rendszerint a félműveltség jele, vagy a rosszul fölfogott tudomány éretlen gyümölcse s elsősorban a nem eléggé kifejlődött értelmiségből fakadt. Minden bel- és külbecsünket elvesztjük, ha megszűnünk magyarok lenni s minden más a maga nemzetiségére tartó, tehát tisztességes nemzet újjal és megvetéssel fog reánk, mint elvetemedett korcs népre mutatni. Ha ez nem így lenne, a természet ma fönnálló törvényei dőltek volna ki örökös sarkaikból«.

Előadásom második részével könnyen végezhetek. Alapját a syllabusnak az a mondata képezi, melyben megmondom, hogy: »A szabadtanítás eszközeként az oktatás és nevelés célszerűen megválasztott minden tényezője használtassék föl. Nemcsak az előadások és a vele kapcsolatos mindenféle gyakorlatok, hanem a szemléltetés és példanyújtás is oly eszközök, melyek kapcsolatosan alkalmazva, általában hasznosaknak, sőt egyes esetekben merőben nélkülözhetetleneknek fognak bizonyulni«.

Ezeknek az eszközöknek előteremtése nem lesz könnyű feladat. Előadóink a szükséghez képest föltötte kis számmal vannak legalább teljesen készen; azokat tehát még képezni, vagy legalább képesíteni kellend. Nem az én feladatom e képzés és képesítés módozatainak tüzetes fejtegetése és az azokra vonatkozó részletes javaslattevél, de azt hiszem, hogy jelen előadói tisztém körét nem lépem át, ha azok fontosságára és a más által megpendített előadói szervezet szükséges voltára rámutatok. Oly tanítókra van és pedig nagy számmal szükségünk, akik nemcsak maguk alaposan

sokat tudnak, hanem a mi terünkön haszonnal tanítani is képesek, s a tárgy és hallgatósághoz könnyen alkalmazkodnak. Az előadókat szemináriumaikban a már képezett tanárok és tanítók kisebb és nagyobb körű szövetségei képezzék és autonóm módon ellenőrizték. Ezt bizonyára alaposabban fogják kifejteni talán már a holnapi napon. Ezzel az eszmével egyszerű jelzése által én végeztem. De egy másik gondolatnak kell itt kifejezést adnom. Egyes nem könnyen fölfogható, különösen társadalomtudományi, teszem nemzetgazdasági tárgyak részint a tőlük elválaszthatatlan, részint aktualitásuknál fogva mutatkozó nehézségeik miatt nem mindenki által adhatók elő haszonnal. Itt különös tapintat is szükséges, különösen akkor, ha már elfogultakkal állunk szemben, akiknek meggyökeredett hibás nézeteiket kell megváltoztatniok, hogy azon tárgyak helyes fölfogásának náluk tért nyithassunk. Az én egyéni, de szilárd meggyőződés azonban, hogy ennek nehézségeivel is szembe kell szállanunk, mert különben mindig szélesbülő terein társadalmi életünknek az egészséges és helyes eszmék magjaira nézve folyton romlani fog a talaj. Mindenütt kell bizonyos taktika, de itt különösen rá vagyunk utalva. Azonban az itt semmiképen sem jelent valamely ravaszkodást, hanem azt a lélektani célszerűség követeli meg. A társadalom széles rétegeinek a gazdasági kérdéseket leghelyesebb konkrét intézmények és tételes intézkedések keretében előadni, de így aztán meg lehetetlen például a nemzetgazdaság alapfogalmait és főtörvényeit egészen elfogulatlan, valóban tudományos alapon elő nem adni. Nem ezzel kell az ily előadásokat kezdeni, de végezni mindenestre velük szükséges és pedig nem a polémia, hanem az exozé alakjában s ezt oly egyének tegyék, akiknek már ott hitelük keletkezett és akiket az illetők szívesen hallgatnak és komolyan vesznek. Ezt is csak jelezni

kívántam, tüzetesen szívesen kifejtem bárhol és bármikor, midőn ennek ideje és ahol helye lesz. A többi szabadoktatási eszközök, melyek felsorolása is fölösleges, hiszen a kongresszus szakosztályai bőven foglalkoznak velük, szintén okosan és tapintatosan alkalmazandók. Előadásomnak utolsó pontjához értem. Annak velege így hangzik:

A szabadoktatás helyes módszerének lényege abban áll, hogy azáltal a hallgatók, vagy tanulók szellemi és erkölcsi adott irányú öntevékenységre bírassanak és szoktattassanak. Az előadásoknál a legfontosabb, hogy azok az értelemre és kedélyre minél mélyebb és maradandóbb benyomást tegyenek. Miután a szabadoktatás legfőbb célja nem az, hogy élettelen ismeretek halmazának gyűjtését, ami a társadalmi béke szempontjából káros is lehet, hanem olyan nemzeti és emberi egységes világfölfogás elterjedését mozgátsa elő, melynek minél teljesebb közössége mellett az egyén és a nemzet a legjobban boldogul: ennél fogva az egyéniség tökéletesbítésének és az áldozatkész nemzeti közérzés hatályosbításának minél nagyobb összhangjára kell törekedni. Ennek elérésére pedig, vagy csak megközelítésére is, csupán akkor lehet kilátás, ha a szabadoktatók nemes hivatásuk által teljesen át lévén hatva, hallgatóiknak a magukéihoz hasonló, emelkedettebb gondolatokat és érzéseket tudnak szuggerálni. Ez természetesen az illető tárgynak és a hallgatóság értelmi és erkölcsi fejlettségének megfelelő módon és mértékben, de mindig a főnnebbi módszer mellett eszközlendő.

Erre vonatkozólag csupán egyet kell közelebbről megvilágítanom, azt t. i., hogy miért gondolom én a lehetőleg egységes világfölfogást minden nemzetre s különösen a mienkre nézve oly fontosnak; továbbá, hogy az miben állhat általán, különösen pedig nálunk és végül egész konkrét módon tartozom, ha már

ennyire hangoztatom ezt az eszmét, megjelölni azt a módot is, amellyel az egységes magyar világfölfogást érvényre juttatni és általánossá tenni lehet és kell. Nem új ez eszmébe vetett hitem és az annak helyessége iránti meggyőződést hosszabb idő tapasztalatai sem ingathatják meg bennem. Voltakép nem is az enyém, hanem annak a nemzetnek, mely a legtöbb társadalmi tanulsággal szolgált a világnak, az angolnak fejlődési mozgalmában domborodott ki.

Az ismeretek rohamos szaporodása minden téren igen nagy befolyással van a magán- és társadalmi életre egyaránt, azért minél alaposabb megszerzésük az egyesre és az összességre nézve fokozódó életszükségletként jelentkezik. Emellett a tartalomban gazdagodó termelő foglalkozások aránylag is mindig több egyént kötnek le s a munkafelosztás terjedésével hatványozódik azok száma, akik egyoldalú munkára kényszerítvék. Lehetetlen be nem látni, hogy ha ez tovább így halad, a társadalmi összhang egyre nagyobb veszélyben fog forogni.

A termelő munka s a gyakorlati szakismeretek sok embernek biztosítván független megélhetést, a politikai jogokat is mindig több és többnek kell megadni. Azonban ez új elemek az állami és társadalmi élet természetéről tiszta fogalommal rendszerint nem bírván, az iránt vagy egyáltalában nem fognak érdeklődni, vagy pedig kizáróan saját, legfőljebb egyoldalú osztály érdekeiktől vezettetik magukat, midőn azzal szemben állást kénytelenek foglalni. Így aztán az ugyanazon nyelvet beszélő társadalomban is oly ziláltság fog beállani, hogy egy és ugyanazon nemzet fiai, még ha az anyagi jólét bizonyos magasabb fokára jutottak is föl, nem értik meg egymást. Ebből küzdelmek támadhatnak, melyekben egyébként a közös nagy célok megvalósítására fordítható igen sok becses erő vész el és pedig úgy az egyes osztályokra, mint az

egész nemzetre nézve. A gazdasági élet haladásával tehát lépést tart annak a szükségnek érzete is, hogy az egyes termelő osztályok míg egyfelől a fokozódó munkafelosztás miatt eltávolodnak egymástól, addig másfelől a közös emberi és nemzeti kötelekeknél fogva szorosabb érintkezésbe jöjjenek és a kölcsönhatás viszonyába kerüljenek egymással. Az újabbkori haladás magában véve bomlaszt, ha a szélesebb körű társadalmi szervezkedés a széthullani készülő részeket ismét nem egyesíti.

És semmi sem alkalmasabb az emberek egyesítésére, mint a fölfogás, közössége és a gondolkozási mód azonossága. Ha arra nézve, ami mindnyájunkra nézve közös, egyetértünk, az amiben különbözünk, nem távolít el, hanem inkább egymásra utal, ennél fogva még jobban összefűz bennünket. Annak tehát, hogy ahol csak lehetséges, a gondolkozásmód a társadalomban egyenlősíttessék, igen nagy fontossága van. A közös fölfogás azonban csak akkor következhetik be, ha az emberi és társadalmi lét legfőbb kérdéseire nézve egyetértünk. Az összhang nem a közművelődés elemeinek, hanem kimagasló csúcseinak rokonságát tételezi föl. Az a körülmény, hogy valamely társadalom ugyanazt a nyelvet beszéli, ugyanazon betűkkel ír és azonos alapműveletekkel számol, sőt ha ugyanazon vallásfelekezet szertartása szerint mondja el imáit és tiszteli istenét, nem biztosítéka az osztályok közeledésének. Ellenben, ha a polgárok a társas lét alapeszméire nézve tisztában vannak egymással, ádáz küzdelem nem fejlődhetik ki közöttük. Ezért van annak oly megmérhetetlenül nagy fontossága, hogy a nemzet minden osztályának színe-java ugyanazon magas értelmi műveltséggel bírjon, mivel az összes osztályok jobbainak közös eszményei nélkül lehetetlen, hogy azok párhuzamosan vezessék társaikat, ami pedig egyedül teszi lehetővé, hogy a nemzet testének

egyres fontos részei folyton ilyeneknek érezzék s vallják magukat s visszavonásba és nyílt harcba ne keveredjenek egymással.

A szabadoktatás, mint ezt 1894-ben az angol University Extensiont szolgáló egyetemeken egy közgyűlésen mondták, ennek a közös világfölfogásnak hatalmas segédeszköze lehet igen alkalmas a fejlődő és erősödő demokrácia nevelésére is, ha általa a termelő osztályok mélyebb belátást nyernek az ember, az állam, a társadalom természetébe s a tudomány és művészetek varázskönyve kitarul előttük. Rendelgetve van arra is, hogy értelmes honpolgárokat s nem szükkeblű egoistákat, vagy kíméletlen és szenvedélyes párt embereket neveljen, akiknek versengése alkalmas megtéveszteni a tömegeket, melyek azután merőben illetéktelen vezetés alá kerülnek. Végül midőn megtanítjuk a nemzet nagy zömét arra, hogy az újkornak nemcsak technikai, de mindenféle vívmányait miként kell használnia s midőn a tudás hatalmának odanyújtása által versenyképessé tesszük azt mindenkivel szemben itthon és kifelé egyaránt, a jövő egészséges fejlődésének biztos alapjait rakjuk le. A haszonnal fölkarolható egészséges állandó világfölfogás nem lehet a véletlen műve. Csupán egyesek befolyása, agitációja, vagy hatalmas, bármily megragadó képzelete azt nem képes megteremteni. Csak akkor emelkedhetik ki az eszmék zűrzavarából, ha az illető nemzet létérdekeinek és fokozatos igazi haladása föltételeinek megfelel. Azonban mindig és mindenütt a nemzet nagy férfiai formulázták azt, ők, akik azon érdekek és föltételek intuíciójával bírtak. Szerencsére a magyar nemzetnek volt oly nagy férfiai, aki jobban ismerte és jobban szerette azt, mint bárki más, mert mindenét, még jó hírnevét is odaadta annak, amire más, szintén jeles és nagyérdemű férfiai nem voltak hajlandók. Továbbá való-

ságos társadalmi bölcész, alkotó lángész, a Legnagyobb Magyar, aki a nemzetének való egységes világfölfogást iratai, beszédei, nagyszerű alkotásai, egész mártír élete kipróbált intézményei és azáltal is megkonstruálta, hogy míg azt követte a nemzet, föltűnő gyorsan kezdett haladni, s rögtön óriási visszaesés következett be, midőn attól eltért és pedig oly mértékben, mint amennyire annak hátat fordított. És ez érthető is, mivel, mint ő maga mondotta, a világegyetem alaptörvényeinek ismert tartalma, továbbá az inkább értelmi, mint érzelmi tisztult kereszténység és végül az ő rendszere egy és ugyanaz. Nem ma kezdem hirdetni, hogy Széchenyi szellemét kell a magyar nemzet géniuszává tenni és akkor annak a tények, a valóság, az igazság alapján nyugvó oly egységes nemzeti világfölfogása lesz, mely nem szegény igen magasröptű ideálokban, úgy, hogy az túlhaladott állásponttá sohasem válhatik. Más oly nemzeteknél, melyek a szellemi és erkölcsi tényezők befolyása iránt fogékonyabbak, a Széchenyi szellemi hagyatéka már régen közkincsévé vált és teljesen regenerálta volna az illető társadalmat. Ha a még rendelkezésünkre álló drága perceket is nem akarjuk elvesztegetni; az ő szellemében kell a nemzet önreformjának mielőbb megindulni. És a szabadoktatás országos rendszere fölött sem szabad más szellemnek lebegni. A szabadoktatás ily értelmű rendszeresítése ugyan szintén sok munkát, gondolkodást, erős megfigyelést, szeretetteljes odaadást, türelmet, minden osztályunk iránti meleg testvéri érzést, szívós kitartást és igen nagy buzgalmat tételez föl. De mindezen áldozatokkal eredménye fölérne, mert hiszen annak értékét, ha a nyugati közművelődést általánossá és belterjessé tudnók tenni, ha a társadalmi osztályokat, felekezeteket, a nemzeti-ségek túlnyomó többségét s a pártokat egy közös, legalább politikai nemzeti öntudatban egyesíteni vol-

nánk képesek, ha homogén gondolkozású magyar demokráciát s a tudományos és szépirodalom számára jelentékenyebb olvasó közönséget tudnánk nevelni, a termelő osztályok értelmiségét és gyakorlatiságát magasra emelhetnők s a nemzeti érzéssel párosulva, az emberiséget minden rétegben meghonosíthatnók, mindennek mérhetetlen becsét kiszámítani merőben lehetetlen.

A társadalommal foglalkozó minden tudomány-szagnak léteznek igen fontos szociológiai természetű alkatrészei, amelyeket a szabadoktatásnál elhanyagolni nem szabad. De magukból ezekből legalább eddig nem sikerült egy oly rendszeres egységes külön tudományt alkotni, amely mint ilyen, az iránta felmerülő követelményeknek képes volna megfelelni. A nem kész dolgok pedig a szakoktatás körébe nem valók. De azért azokat a részleteket, amelyek belőle más tudományokkal kapcsolatosan kétségtelenül nagy és fontos igazságokat tartalmaznak, közölni lehet minden azok fölfogására általában képes, iskolán kívüli hallgatósággal. És én nem habozom kijelenteni, hogy az iskolán kívüli alsófokú rendszeres oktatás keretében főleg a munkásoknak a nemzetgazdaságtan alapfogalmait ily szellemben előadatni kívánnám. Persze nem úgy, hogy a tudomány szubtilitásaiban mélyedjen el az előadó; nem úgy, hogy ez a bár bölcséleti jellegű, de mégis erősen gyakorlati célzattal bíró tudomány skolasztikussá fajuljon el. Így nem érhetnénk el vele semmi eredményt sem. Hiszem azonban, hogyha a nemzetek gazdasági életének szerves valóját meg tudjuk a munkásoknak magyarázni és mindenféle gazdasági alapfogalmakat életteljesen, megkapóan és azok benső természetének valóban megfelelően vagyunk képesek föltüntetni, akkor igen nagy jót tettünk vele. Ezekkel képesítjük a munkásokat arra, hogy helyzetüket, előnyüket és hátrányaikat fölismerhessék,

magukat a társadalmi élet útvesztőjében tájékoz-
 hassák és igazán reális módon gondolkozzanak. Ezt
 persze megcselekedni nem képes mindenki. Ehhez
 tudás, tanítói képesség, tapintat és erkölcsi hitel
 is szükséges, hogy az előadó szavait a hallgatók komo-
 lyan vegyék, igazságérzetében bízzanak és hajlandók
 legyenek korábbi téves nézeteikkel szemben is meg-
 szívlelni ezeket. Így a nemzetgazdaságtannak a mun-
 kásokkal való megismertetése ezekre és az egész
 társadalomra nézve is mérhetetlen horderővel bírhat.
 Sokkal többet lehet e tudományból adni a második
 fokozatú lyceális és még többet az egyetemi szín-
 vonalú szakoktatási tanfolyamokban. De itt azután
 megint előtérbe nyomul az a követelmény, hogy a
 tudományok csak valóban lehiggadt, leszűrődött taní-
 tásai jöjjenek forgalomba. Ezek leltárába tehát az én
 meggyőződésem szerint az úgynevezett tudományos
 szocialista tanok egyáltalában nem tartoznak. Azok
 legnagyobb része félreértésen, vagy félremagyarázason
 alapuló tévedés és így a belőlük vonható követke-
 ztetések is csak hibások lehetnek. Kritikai becsület
 érinteni nem akarom, de mint pozitív tudományos
 igazságoknak nincsen értékük. Most már látható
 ebből, hogy ezeket a tanokat nem lehet a szabad-
 oktatás gerincévé tenni. Azt a nemzetgazdaságtant kell
 tanítani, amely klasszikus alapokon épült ki, amely
 tekintettel van az ember komplex természetének minden
 követelményére s amely nem célzatos tanokat hirdet,
 hanem valóban tudományos igazságokat, s amely arra a
 kérdésre, hogy mi van, már jórészt pozitív, mert az
 ember természetének és mindenféle körülményeinek
 figyelembevételével alkotott feleletet képes adni.

Záró szó. Tisztelt Kongresszus! Igen kedvezőtlen
 körülmények közt kell a zárszó jogával élnem. Az idő
 nagyon előrehaladt, a figyelem a hosszú vita folytán

kimerült, a hőmérsék nagyon emelkedett e teremben és a déli óra is régen elmúlt már. Ha ezek dacára még is felszólalok, azért teszem, mivel annak elmulasztása által kötelességet mulasztanék. Azonban természetesen eszem ágában sincs a türelmet hosszasan igénybe venni, nem is fogok az egyes felszólalókkal polemizálni, hanem azt, ha szívesek lesznek néhány percre figyelmükkel megajándékozni, avval akarom, meghálálni, hogy tisztán és kizárólag az elvek régiójában fogok maradni. Az mondatott, hogy én ez alkalommal is egy nagyot akartam ütni a szocializmuson. Ha ebben az az állítás foglaltatik, hogy én a szocializmust kicsinylem és teljesen értéktelennek mondom, akkor ellene kell nyilatkoznom. Én a szocializmust úgy fogom fel, mint az emberiség fejlődésének egyik hullámszögét, amely mindig volt és amely mindig lesz. A szocialisztikus mozgalmak a létező helyzetek kritikáját szolgáltatják és rendszerint, ha nem is alkottak közvetlenül semmit, úgy a társadalmi tudományok törvényeinek és *alaptanainak* behatóbb megvizsgálására, esetleg módosítására, javítására, valamint a gyakorlati életben a helyzetnek megfelelő észszerű reformok kezdeményezésére és megvalósítására vezettek. Ez a negatív benső oly kétségtelen, hogy aki a szocializmusról általában lenézően nyilatkozik, az nem ismeri annak benső természetét és horderejét. És én a modern szocializmust is természetes alakulatnak tekintetem, ha pozitív alkotó erejében nem is hiszek. De éppen mert alapját és erejét ismerem, tartom fontosnak, hogy annak nem szerintem megvalósíthatatlan javasolataival, hanem kiindulási pontjaival és ezek közt is azokkal, melyek ebben a vitában kiemelkedtek, foglalkozzam kissé behatóbban. A következtetéseknel természetes, hogy ellentétek merülnek fel, melyek kibékíthetlenné, ha a kiinduló pontok annyira nem rokonok, sőt idegenszerűek, mint ahogy

azt a mai társadalmi rend barátai és ellenségeinél itt is tapasztaltuk. E vitában szerintem négy téves kiinduló pontja domborodott ki a modern szocializmusnak. Az, hogy az ember életfeladata a saját boldogságának keresése, hogy evégből túlteheti magát a nemzeti kötelékeken, hogy az osztályharc az a természetes folyamat, mely azt a boldogságot rendeltetve van megvalósítani s végül, hogy az egységes nemzeti érzület a polgárok nagy többségének közös világ-felfogása lehetetlen, de nem is kívánatos, mert a haladást akadályozná meg. És állítólag én nem mondtam meg, hogy az miben állhatna. Lehető tömörséggel egyenként fogok ezekkel a kiinduló pontokkal foglalkozni.

Ami az ember célját illeti, melyre törekednie kell, azt én nem láthatom a saját boldogulására való igyekezetben. Széchenyi, akire mint nagy társadalmi bölcselőre Önök is folyton és igen gyakran hivatkoznak, egész világosan kimutatja, hogy aki a boldogságot közvetlenül keresi, az bizonyosan nem fogja azt megtalálni. Az tehát, amit nem lehet megtalálni sem, nem lehet olyan életcél, melyet mindig szemünk előtt kellene tartani, ő azt az állapotot, melyre törekedve valóban boldogulhatunk, másként jelölte meg. Szerinte csak annak lehet a boldogság nem elért célja, de becsületes küzdelmeiért jutalma, aki meg tudta magának szerezni a lelki függetlenséget. Ennek persze szerinte négy főfeltétele van: az egészség, nem nagy gazdagság, de bizonyos vagyoni rend, a kitűzött észszerű célok és azok rendelkezésre álló eszközeinek helyes aránya és végre a tiszta lelkiismeret. Ezekre kell törekedni és akkor a boldogság a lelkileg függetlenné vált embert épúgy fogja követni, mint a napon a tömör tárgyat az árnyék. Hibás kiinduló pont tehát az egyéni boldogságnak, mint emberi életcélnek kitűzése, amely nem lehet más, mint az, hogy

képessé tegye magát arra, hogy kisebb-nagyobb közösségeinek javára legyen.

A modern szocializmusnak a szociáldemokráciában szemünkbe ötlő alakja téved továbbá abban is, hogy a nemzeti mozzanatra nem fektet semmi súlyt, sőt az itt elhangzott beszédek tanúsága szerint is a nemzetköziséget az emberiség magasabb fejlődési fokának tartja, mint a nemzetiséget. És itt egy fogalomzavarra kell rámutatnom. A nemzetköziség és az általam teljesen elítélt kozmopolitizmus közt óriási a különbség. A nemzetköziség nemzeteket tételez fel, a kozmopolitizmus pedig a nemzetiséget a tagadásig menő lenézésben részesíti. Az előbbi állítás bizonyítására elég korunknak arra a szembeötölő jelenségére rámutatnom, hogy a nemzetközi érintkezés sohasem volt oly mérvű, mint napjainkban, de viszont a nemzeti öntudat sem emelkedett éppen a vezető és legműveltebb nagy nemzeteknél annyira, mint korunkban. És ez nem ellenmondás, hanem természetes dolog. A szellemi, a forgalmi élet, sőt az egyes érdeküzdelmek terén is van a nemzetköziségnek, mint a nemzetek és így az egész emberiség haladását előmozdító tényezőnek jogosultsága egy bizonyos határig. (Pikler Gyula: Melyik az a határ?) Az a pont, melyen túl már a nemzeti szolidaritás követelményeibe ütközik, mert az egyetemlegesség képezi a nemzeteken belül való küzdelmek főelvét, a verseny csak azután következik, míg a nemzetek között elsősorban a verseny elvének kell érvényesülni és csak az élet-erős nemzetek közt fejlődhetik ki másodsorban valamelyes szolidaritás. Íme ezzel megfelelttem arra a kérdésre is, hogy az osztályharcnak mi a jelentősége. Annak sohasem szabad a nemzet valamennyi tagja felett uralkodó szolidaritásba ütköznie, amint valamirevaló nemzeteknél tényleg nem is ütközik. Világosan folyik ebből a szociáldemokrata negyedik ki-

induló pontjának, t. i. az osztályöntudatnak a nemzeti öntudat feletti felsőségének tarthatatlan volta. Minden életképes nemzetnek van túlnyomó egységes világ-felfogása. Tekintsen bárki az angol, amerikai és német nemzetre, azok egységét fel fogja találni és a leghatározottabban hamis az az állítás, hogy az a nemzetköziség vagy helyesebben a kozmopolitizmus volna, hanem igenis a nemzetiség az, az egyéni öntudat mellett, a nemzeti öntudat, mely mind gondolkozásuk-, mind eljárásaikban észlelhető. A nemzeti jelleg hosszas külső és belső tényezők eredménye, tehát természetes alakulat és a világfelfogásnak ebben kell gyökeredzeni, mert az nem más, mint azoknak a nézeteknek és meggyőződéseknek foglalátja, amelyek mellett valahol az egyén és a nemzet a legjobban boldogul. Ezeknek az én hitem szerint a leghatározottabb és legáltalánosabb kifejezést reánk nézve az a nagy, a Legnagyobb Magyar adott, akire Önök is szeretnek legújabbban hivatkozni. Régebben hirdetem, hogy a Széchenyi szellemének kell a magyarság nemzeti géniuszának lenni, Széchenyiének, aki azt mondta, hogy valamint a világegyetemnek és a mechanikának, úgy a társadalmi berendezkedésnek is főaxiómája az igazság. És ő oly magas és nemes eszményt állított nemzetére elé, hogy azután folyton törekedhetik, mondván: a mi nemzetünket a lehető legmagasabbra kell emelni és pedig úgy, hogy ha bárhol a földtekén derék emberről beszélnek általában, a hallgató önkéntelenül a magyarra gondoljon.

VIII. Leírások.

1. A magyar birodalom államháztartása.

Megjelent id. Lóczy Lajos »Magyarország Leírása« című, a külföld tájékoztatására írt gyűjteményes nagy munkájában és mint különnyomat.

1918. Közlését, valamint a következő két tanulmányét a jövőre is kiható nemzetpolitikai tekintetek okolják meg.

Már régi magyar törvények (például az 1471: II. és az 1504:1.) kimondották, »hogy ne szedjen a király semminemű rovást (adót) az ország lakosaitól« és hogy »az adót a Rákos mezején összegyűlő rendek ajánlják meg«. Más hasonló tartalmú régi törvényeken kívül az 1791-ik évi XIX. és az 1827-ik évi IV. törvénycikk is a leghatározottabban kiemelik, hogy az adó mindig az országgyűlésen szavazandó meg. Az újabb törvények közül először az 1848-ik évi III. törvénycikk tette a kormány kötelességévé, hogy az országgyűlés elé évenként költségvetést és zárszámadást terjesszen. Az 1867-ik évi X. törvénycikk kimondja, hogy »újabb megállapítás és megajánlás nélkül adót kivetni és behajtani nem lehet«. Az 1886-ik évi XXI. törvénycikk pedig a törvényhatóságokra nézve mondja ki, hogy az országgyűlés által meg nem szavazott adó tényleges behajtására vonatkozó rendeletet azok nem kötelesek végrehajtani. Mindazáltal rendkívüli politikai és parlamenti viszonyok között előfordult az, hogy a törvény-

hozás sem költségvetést, sem a kormány részére felhatalmazást az államháztartás továbbvitelére nem volt képes megszavazni és akkor úgynevezett exlex állapot következett be, amilyen 1899-ben 77, 1903-ban és 1904-ben 334, 1905-ben és 1906-ban 524 napig tartott. Ez állapot kivételességét minden hatalmi tényező azonban elismerte és sajnálta s lehetőleg jóvátenni igyekezett, miáltal a fentebb jelzett jogszabály egyedül való teljes hatályosságát minden alkalommal elismerte. Az első rendszeres magyar állami költségvetés, melyet Lónyay Menyhért pénzügyminiszter nyújtott be, az 1868-i volt és csupa nettó összegekből állott. A törvényhozás azonban már akkor kimondotta, hogy a költségvetés mindenkor bruttó tételekből állítandó össze, ami azóta állandó törvényes gyakorlatot képez. A költségvetéssel kapcsolatos eljárás különben törvényesen szabályozhatott (az 1897-ik évi XX. törvénycikk).

A magyar törvényhozásnak a költségvetés megállapításán kívül tüzetesen szabatosított joga van a számonkérésre is, aminővel a rendi alkotmány idejében nem bírt. Az 1848-ik évi III. t.-c. világosan elrendelte, hogy a minisztérium a múltra nézve az államháztartás zárszámadásait megvizsgálás és jóváhagyás végett évenként az országgyűlés elé terjeszteni köteles. Az 1870-ik évi XVIII. t.-c. ennek a módját részletesen állapítja meg. Felállítja a kormánytól független legfőbb számvevőszéket, melynek élén a miniszteri ranggal bíró elnök áll, aki azonban a törvényhozás egyik házában sem lehet tagja.

Magyarországnak Ausztriával a *pragmatica sanctionis* folytatólagos közös ügyei levén, azok ellátásának költségei is közösek. Közös ügyek a külügy és bizonyos mértékben s vonatkozásokban a hadügy. A közös költségvetés a már ismertetett szerkezeti és jogi természetű delegációk által állapíttatik meg. Az így megállapított kiadásokból addig, amíg Magyarország közös

vámterületet képez Ausztriával, a vámkezelési átalányok beszállítása után maradó vámbevételek levonatnak. Az ez után maradó főösszeg a monarchia két államának teherviselési képességét jelző quota szerint terheli azokat külön-külön. Ez a quota eleinte (1867 évi XIV. t.-c.) 70% volt Ausztria és 30% Magyarországra nézve, ma pedig 63.6% és 36.4%. (1907:LV.) Ezen összegek mind a két állam költségvetésébe beiktatandók és tételeikre nézve további változtatásnak nincsenek kitéve, végleg azonban csak az illető költségvetésekkel együtt emelkednek törvényerőre. Azután pedig havonként szolgáltatandók be a közös pénzügyminisztériumba, melynek kezelése másra nem terjed ki, mint a közös költségvetés foganatosítására és az 1880-ik évi VI. törvény értelmében a két állam kormányával egyetértésben eszközölni ideiglenes boszniai és hercegovinál kormányzat vezetésére. A közös költségvetés végrehajtásának ellenőrzése a közös számvevőszék feladata.

A két közös ügynél több állandó közössége nincs Magyarországnak Ausztriával. De a régi szomszédos viszonynál, a több százados múltban kifejlődött mindenféle gazdasági, forgalmi és politika összeköttetésnél fogva több más közös érdekű és időről-időre történő megállapodások alapján, közösen elintézendő ügyeik vannak. Közös állami adósságaik nincsenek, habár elvileg, amennyiben arra elhatároznák magukat, ilyenek is lehetségesek, csak hogy ez eddig még sohasem következett be. Az abszolút korszak alatt keletkezett állami adósságokat közöseknek Magyarország sohasem ismerte el, csak méltányosságból határozta el (1867. évi XV. t.-c), hogy azok egy részének kamattartozásához hozzájárul. Ugyancsak arra is elhatározta magát, hogy az 1867-ben létezett közös vámterületet mind a két állam közgazdasági érdekében fenntartja (1867: XVI.) és azóta 10 évenként e tekintetben újabb és újabb

vámszövetséget, illetve szerződéseket kötött. Ebből folyólag a vámügy is közös időlegesen, de a vámkezelés nem az, csak kölcsönös ellenőrzés mellett megy végbe.

Az érme-, valuta- és jegybankügy sem közös, de jól felfogott saját érdekében mind a két állam 10 évi időszakokra külön konvenciókkal részletesen és egyetértéssel szabályozza azokat. Ez eleinte a vám- és kereskedelmi szövetség iránti megegyezéssel, később külön egyezmények révén történt. Így hozatott be 1892-ben az aranyvaluta és a koronaérték. Az 1816-ban keletkezett régi Osztrák Nemzeti Bank 1878-ban Osztrák-Magyar Bankká alakult át s az minden következő tíz évre megkapta mindkét állam törvényhozásától a bankjegykibocsátás privilégiumát. A valuta szabályozása után ennek a kitűnően vezetett nagy intézetnek feladatává lett a valuta fenntartásánál való közreműködés is, s habár a készfizetési kötelezettsége forma szerint egész a világháború kitöréséig nem volt kimondható, az törvényesen megalapozott (deviza) politikája révén abban a helyzetben volt, hogy jegyeit mindenkor arannyal beválthatta. Szükségessé váltak még más egyezmények is Ausztriával, mert azzal Magyarország szerződésileg ugyan közös vámterületet, de külön adózási területet képez. Azonban az élénk és számtalan vonatkozású forgalmi viszonyok mellett a kettős adóztatásnak, az adók alóli kibúvásnak, a közvetett adóknál pedig a belföldi fogyasztásnak a másik államkincstár javára való illetéktelen megadóztatásának esetei gyakran fordultak elő. Ez okból kellett, nevezetesen az úgynevezett átutalási eljárást gyakran a célnak mindig megfelelőbb módon szabályozni. Az igazság ma már e tekintetben meglehetősen érvényesül.

Magyarország Horvát-Szlavonországokkal és Fiúmével együtt képezi a magyar szent korona szuive-

rén államát, melynek egységét a társországoknak biztosított messzemenő autonómia mellett is az 1868-ik évi XXX. törvénycikk változhatatlanul megállapítja. Ez az önkormányzat a közjogi viszonyokról szóló fejezetben jelzett keretek közt mozog. A társországoknak kiadásai nem önálló tartományi, hanem bizonyos egyezményes arányban az állami adókból fedeztetnek. Ez az arány ma az 1906-ik évi X. t.-c. 2. §-a értelmében az anyaország és társországai közt a teherviselési képességnek megfelelően úgy alakul, mint 91.873 aránylik a 8.127-hez. A társországok területén beszedett és behajtott állami bevételekből azok autonóm beligazgatását 44% illeti meg, a maradó 56% pedig az összes többi állami szükségletek fedezésére fordítandó. De miután az előbbi összeg a maga céljaira rendszerint nem elegendő, a hiányt Magyarország szokta pótolni, ami némely évben igen jelentékeny összegeket vesz igénybe. Ennek méltányosságát ezenkívül az is bizonyítja, hogy a saját beligazgatási költségeire bevételeinek 19-20%-ánál több nem szokott maradni.

Magyarország állami háztartásának jellemzésére megemlítenéd mindenekelőtt, hogy az a korábbi rendi szerkezetéből 1848-ban kezdett kibontakozni és modernizálódni. De a közbejött kataklizma a nemzet függetlenségi harca után ennek reményteljesen megindult folyamatát egyszerre megszakította. Az alkotmányos állapotoknak 1867-ben való helyreállta után a képviseleti rendszernek megfelelően elég gyorsan kiépültek az önálló államháztartás keretei is, hanem persze a megelőzőtt korszak pusztításai, ferdesegei és fattyúhajtásai az egészséges fejlődésnek igen nagy akadályait képezték. A romokat a dolog természete szerint nem lehetett egyszerűen eltakarítani, mert a rohamosan differenciálódó állami élet nagy követelményekkel lépett fel, melyeknek a korábban századokig célzatosan

elhanyagolt nemzetgazdaság nem volt képes eleget tenni. Az osztrák adórendszer így a maga összes visszasságaival és igazságtalanságaival sokáig megmaradt akkor is, midőn az a hasonlíthatatlanul kedvezőbb viszonyok közt fejlődött Ausztriában már lényeges javításokon ment keresztül.

Az önálló, fiatal magyar államháztartásnak így a gyermekség és az öregség vegyesen jelentkező betegségeit kellett végigszenvednie. Emellett, különösen a fogyasztási adóknál, a magyar állam évről-évre igen érzékenyen megrövidült Ausztria javára. Ez okozta azokat a mélyreható pénzügyi bajokat, melyek 80-100 milliós idült államháztartási hiányokban nyertek kifejezést. Ily körülmények közt sem az állami és törvényhatósági kormányzatot és közigazgatást nem lehetett eléggé javítani, sem a termelés ágainak fejlődését nem lehetett kellő beruházásokkal megfelelően előmozdítani. Ennek volt a következménye az is, hogy a magyar állam a birtokában levő nagy magánjogi jövedelmi forrásokat, nevezetesen az állambirtokokat és üzemeket nem tudta sem kellően kihasználni, sem illő áron értékesíteni. Azért az 1875-ik évi adóreform tulajdonkép csak adóemelés volt, melynek segítségével az államháztartási egyensúly a következő három év alatt csakugyan már-már helyre is állott. Ekkor következett be Bosznia és Hercegovina okkupációja a reá következő kettős hadjáratral, mely több mint egy évtizedre ismét alaposan megzavarta az egyensúlyt. A múlt század nyolcvanas éveinek vége és a kilencvenes évek eleje azonban az államjavak (de nem az erdők) elidegenítése és a feudális természetű italmérési jognak (az úgynevezett regálénak) megváltása, illetve az államnak ezúton biztosított szabadság révén az adóforrások jobb kihasználása által a cél végre eléretett. A valutának 1892-ben történt szabályozása s a békés állapotok hosszabb időtartama után a magyar köz-

gazdaság is tetemesen megerősödvén, végre az adórendszer reformjára is lehetett gondolni. Ez 1909-ben valóban be is következett, midőn a magyar államháztartás modern szilárd alapjai jórészt kijelöltek. A hozadéki adókat, a földadót, házadót, kereseti adót, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adóját, a tőkeamat- és járadékadót a törvényhozás átalakította. Behozta a modern államháztartás által nem nélkülözhető személyes természetű általános jövedelmi adót. Igaz, hogy ezt csak mint speciális rendeltetéssel bíró hadi adót alkalmazták eddig a 10.000 koronánál nagyobb jövedelmek megadóztatására. De annak valószínűleg előbb az ennél valamivel alacsonyabb, később valamennyi itt tekintetbe vehető jövedelmekre való kivetése ma már csak rövid idő kérdése.

Átalakított és nagy mértékben javított az adókezelés is, habár igen bölcsen az adóhatóságok nagyjában bevált szerkezetét az idevágó törvény nem bolygatta meg. Más kezelési javítások is eszközöltek. A további kívánatos és szükséges reformmunkásságot azonban a világháború megakasztotta s az államháztartás terheinek súlya még nem elég egyenlően oszlik el az egyes osztályok és termelési ágak között. A társadalmi osztó igazság megvalósításának mindazáltal a beállott nehéz viszonyok nem kedveznek. A teherbírásnak az ország a világháború folyama alatt meglepő bizonyítékait szolgáltatta a több mint tíz milliárdnyi önkéntes nemzeti hadikölcsönnek jegyzése által és a magyar állam polgárai hazafiságuknak és adózási képességüknek oly tanúbizonyosságát szolgáltatták, mint egy-két általán igen gazdagnak elismertnek kivételével, különösen aránylag, egy hadviselő állam sem.

A magyar államháztartás utolsó szabályszerű létrejött költségvetése az 1914-ik évi, de annak csak

fele telt el normális viszonyok közt. Ennek zárszámadása sem jöhetett még létre. Azután időközben a költségvetési év is megváltozott. Leghelyesebb lesz tehát, ha a magyar államháztartást a magyar királyi központi statisztikai hivatal utolsó évkönyvében közölt és az 1896-1913-ik év közt felvett összehasonlító táblázatok alapján ismertetjük. Ezen adatok szerint Magyarország kiadásaiban az 1896-1900-ik év átlagát az 1913-ik évi államháztartási eredményekkel összevetve kiténik, hogy úgy tényleges kiadásai, valamint tényleges bevételei mind megkétszereződtek.

	1896—1900.	1913.
A rendes kiadások . .	914,980.000 K	1.780,180.000 K
Rendkívüli kiadások	{ Átmeneti ki- adások . . . . . Beruházások ..	49,510.000 „
		286,534.000 „
		93,047.000 „
	251,804.000 „	
Az összes kiadások . .	1.057,537.000 K	2.318,518.000 K
A rendes bevételek . .	1.018,127.000 „	1.839,436.000 „
Rendkívüli bevételek	67,979.000 „	707,365.000 „
Az összes bevételek .	1.086,106.000 K	2.546,801.000 K

A költségvetési fötételek megduzzadását nemcsak az állami élet szükségletei, hanem az állami üzemek is nem kis részben okozták. Így az 1913-ik évi állami háztartás eredményei szerint a 2.318,518.000 korona összes kiadásokból volt tulajdonképeni állami kiadás 1.480,175.000, üzemi természetű kiadás pedig 838,343.000. A közös ügyi rendes és rendkívüli kiadások 94,534.000 + 179,174.000 = 273,707.000, az állami adósságok kamatai és törlesztése pedig 336,265.000 koronát tettek. Megkétszereződtek a nyugdíjak és csaknem így emelkedtek a horvát-szalvón beligazgatási, a honvédelmi, a pénzügyi költségek is. De nem csupán a kormányzati és igazgatási, hanem nagymértékben

emelkedtek a kulturális érdekek megóvására és az ebbeli szükségletek fedezésére fordított összegek is. A szóban levő időszak alatt a közoktatásra 1896-1900-ban költött 34,388.000 koronával szemben 1913-ban kiadott 143,490.000. Mindezen kiadások fedezésére főleg a fogyasztási és egyéb közvetett adók, nevezetesen a jövedékek és illetékek emelése és emelkedése szolgált. Az egyenes adók 222.3 milliőről csak 326.2 millióra fokozódtak, ellenben a fogyasztási és italadók 166.6 milliőről 299.9 millióra, a bélyegek 31.7-ről 57.7-re, a jogilletékek 47.6 milliőről 98.6 millióra, a jövedékek 148.7 milliőről 235.4 millióra. Az egyenes adóknál nagyobb jövedelmet adtak a házadó, a keresetadó, a tőkekamatadó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyesületek adója, a szállítási adó, az általános jövedelmi adó; a földadó eredménye kontingenztálás folytán csaknem változatlan. Mindazonáltal a földadó a legnagyobb tétel.

A fogyasztási adók közül nagyobb (50%-os) többletet adott a szeszadó, a söradó, különösen a cukoradó (16.1 milliőről 59.5 millióra emelkedett) és az italmérési adó. A dohányjövedék is csaknem megkétszereződött, a lottó- és sójövedék azonban mozdulatlanul áll. Az állami üzemeknél az emelkedés egészben véve csekély. Az államadósság főösszege volt 1913 végén 6.2 milliárd. Ebből visszafizetés kötelezettsége nélkül felvett kölcsön 5.0 milliárd, az egyes tárcákat terhelő adósság 199 millió.

Ez adóssággal szemben az államvagyon jelentősen több. Az államvasútakba és üzemekbe, továbbá állami épületekbe és felszerelésekbe, az erdőbe és államjóságokba beruházott tőkék messze túlhaladják az államadósságnak főösszegét.

2. A magyar birodalom ipara.

Megjelent id. Lóczy Lajos »Magyarország Leírása« című gyűjteményes nagy munkájában és mint különlenyomat. 1918.

Az alkotmányos korszak elején mindjárt némi foglalkozási statisztikai adatok is gyűjtettek. Így 1869-ben, 1873-ban, majd 1880-ban, de azok nem szolgáltatták az ipar állásának igazi képét. Az 1884-ik évi felvételnek csak egyes részei voltak kielégítőek, nevezetesen azok, melyek a malomiparra vonatkoztak. Sokkal érdekesebb az 1890., 1900. és 1910-ik évi népszámlálás alkalmával és az önállóan 1906. és 1910-ben gyűjtött üzemstatisztikai adatok. Különösen az iparral foglalkozók személyi viszonyai tekintetében nyújtanak ezek érdekes tájékoztatást. Az iparral foglalkozók száma volt: 1857-ben 409.616, 1869-ben 646.964, 1880-ban 788.970, 1890-ben 898.918, 1900-ban 1,127.130. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint iparral a magyar államban mint kereső 1,204.229 férfi és 256.264 nő, tehát összesen 1,460.493 egyén foglalkozott. Az iparoskeresők arányszámai 1869-1910-ig a következő kétségtelenül erős haladást tüntetik fel: 9.4, 11.0, 11.6, 12.8 és 16.3%. Az iparosok száma sokkal gyorsabban emelkedik, mint az egész népességé. De még mindig nagyon elmarad csak a szomszédos Ausztriával és Németországgal szemben is.

Az iparos népesség, a dolog természete szerint, leginkább a városokban lakik. Az 1890-ik évi adatok szerint Magyarországon a lakosság 5.45%-a volt iparos, Budapesten pedig 22.34%, a törvényhatósági jogú városokban 16.41%, a rendezett tanácsú városokban 11.22%, az ország többi területén csak 3.77%. Ez az arányszám a városok javára azóta még jobban eltolódott.

A nők az iparban foglalkozóknak 7.55%-át tették 1890-ben; ez az arányszám 1910-ben 21.28%-ra emelkedett. Vannak iparágak, amelyekben, mint a női kézimunkánál, csipke verésnél, szalmakalapkészítésnél, a foglalkozók 100 %-a (1890-ben) a nő; más iparágakban ez az arányszám csökken; a kőművesek- és cipészeknél még az 1%-ot sem éri el (0.85-0.77%).

Az ipari fejlődésre enged következtetni az is, hogy az önálló iparosok arányszáma egyre fogy, ellenben az egyes ipari vállalatok által foglalkoztatottak száma folyton növekszik.

Magyarországban is az ipari fejlődés a céhek keretében ment végbe. Ezt az intézményt a Nyugat-Európából bevándorolt iparosok hozták magukkal, de itt a viszonyok befolyása alatt több tekintetben különös alakulatokat mutattak. A céheket első alkalommal II. József 1783-ban törölte el, de azokat ugyancsak ő egy rendeletével 1790-ben ismét visszaállította. Azok működési tere az 1840: XVII. törvénycikkkel, mely a mind nagyobb számmal keletkező gyárak jogviszonyait szabályozta, tetemesen megszorított. A magyar kormány 1848-ik évi július 9-én adott ki egy rendeletet, mellyel 107 szakaszban akarták a céhek itt is lábrakapott visszaéléseit megszüntetni, de ez akkor a szabadságharc miatt lehetlenné vált. Az abszolút korszak alatt az 1851-ik évi február 6-án kelt rendelet az iparjogosultság engedélyezési rendszerét hozta be, de gyökeres átalakulást csak az 1859-ik évi december 20-án kiadott s Magyarországon 1860-ik évi május 1-én életbelépett pátenst vont maga után. Ez lényegében az iparszabadságot honosította meg és a céhek jogait nagyon megnyírta. Az alkotmányos korszakban a teljes iparszabadságot az 1872-ik évi VIII. törvénycikkben foglalt ipartörvény léptette életbe. Részint az átmenetnélküli új versenyviszonyok, részint az érdekelték körében

megindult reakciós agitáció folytán keletkezett nagy elégedetlenség, a rend és szabadság harmóniáját az 1884-ik évi XVII. törvénycikk teremtette meg. Az iparszabadság mellett bizonyos iparágakra nézve e törvény a képesítést ismét behozta, de annak ekkor már inkább iparfejlesztő, mint ipart korlátozó jelentősége volt. Az ipari ismeretek megszerzését kívánja lehetőleg biztosítani épúgy, mint a bizonyos feltételek mellett szervezendő ipartestületek által a képesítéshez kötött kézműipar terén a rend és fegyelem s az öngazgatás szellemének, továbbá a szakképzésnél való közreműködés mellett az autonóm bíraskodás uralmát akarta megalapozni. Az ipartestületek eleinte nehezen, később tömegesen jöttek létre és rendelkezésüknek az ipari önsegélyezés tekintetében is általában eleget tettek.

Az illetékes iparhatóságok által kiadott iparigazolványok és ipari engedélyek száma emelkedőben van. Így az 1901-1905-ik évi átlaggal, 48.567-tel, szemben azok száma 1913-ig 61.629-re emelkedett. Ipartestületek létszáma volt 1913-ban 411, ebből a társországokban 10. Azok tagjaiból a mesterek száma 139.590, a segédeké 170.002, a tanoncoké pedig 104.822. Ez évben iparkamara kereskedelmi kamarával kapcsolatosan volt 20, ebből az anyaországban 17, a társországokban pedig 3. Ügyforgalmuk tett 176.078-at; vagyonuk 7.348 millió korona, bevételük 2.4 millió, kiadásuk pedig 2.2 millió korona.

Az ipari érdekeknek a szabad társulás elvének alapján alakult nagymúltú és jelentőségű több országos és egyes vidéki egyesülete magas szintájú és beható tevékenységet folytat.

Az ipari fejlődés Magyarországon eleinte igen lassan haladt. Ennek főokát a gazdasági életnek álta-

Iában nagyobb külterjessége képezte. A háziipar mellett, mely túlnyomó jelentőséggel bírt, határozottabb haladás korábban csak a kézműipar terén mutatkozott, melynek a városokban való lendületesebb előmenetelét is az összes termelési, társadalmi és igazgatási viszonyok akadályozták. Az ipari fejlődésnek főtényezői: az élénkebb forgalom, a tőkék felhalmozódása, a közjólét fellendülése, a védvám és az állami hatalom gondozása, legnagyobb részt hiányoztak. Sőt a vámrendszer, az úgynevezett harmincad, nem is a magyar, hanem bevallottan az osztrák közgazdaság érdekében az országon kívül álló hatóságok által, ellenséges szellemben intéztetett. Ez állapotot a magyar közönség és törvényhozás mindig mélyen fájlalta és amint módjában volt, annak javítására komolyan törekedett is. Ez történt például az 1790-1791. évi országgyűlésen, midőn arra irányuló nagyon fontos törvényhozási előkészületek is történtek. De a csakhamar bekövetkezett napóleoni háború és ezek nyomán egész Közép-Európában, de különösen nálunk keletkezett nyomasztó politikai helyzet folytán azok sikerre nem vezethettek. A múlt század harmincas és negyvenes évei alatt ennek káros volta azután köztudattá lett. Azért egyes kiváló lelkes hazafiak gyárak alapítása által akartak az ipari haladáson buzgalommal akarván munkálkodni, még ugyanazon évben ipartermékekből kiállítást rendezett. 1844-ben jött létre a védegyelet, melynek rendeltetése az volt, hogy a létezett külön vámterületen is tényleg hiányzó vámvédelem pótlására minden magyar család a saját küszöbén állítsa fel a nemzeti ipar javára a vámsorompót s közös elhatározással és következetesen csak hazai iparterméket vásároljon és fogyasszon. Ennek a mozgalomnak, valamint az úgynevezett »Gyáralapító-Társaság«

működésének azonban, részint a dolog természete szerint, részint a közviszonyok átalakulása folytán, valami nagyobb eredménye nem volt. A szabadságharc azután még ezeknek a jóakarátú kísérleteknek is véget vetett s csak az alkotmány visszaállításával kezdtek az ipari haladás előmozdításán munkálkodni. De az Ausztriával közös vámterületen a versenyviszonyok a magyar iparra nézve igen kedvezőtlenül alakultak. Ennek kettős ellenhatása jelentkezett csakhamar. Az egyik volt az a mozgalom, mely a réginél hatályosabb külön vámterület létesítésére irányult, a másik pedig, amely a colbertizmus egy neme által kívánta a magyar ipar megerősítését elérni. Az első több évtizedes agitáció mellett sem ért célt. De azt mégis elérte, hogy a belföldi ipar gondozásának fontosságát és sürgős voltát belevitte a köztudatba. Így jöttek létre azok az iparfejlesztési törvények (az 1881:XLIV., az 1890: XIII., az 1899:XLIX. és az 1907:111. t.-c), melyekkel adó- és illetékmentességek, olcsó vasúti szállítás, ingyen telkek és nyers anyagok, állami és hatósági szállítások, kamatmentes kölcsönök és pénzsegélyek, illetve állami tőkeberuházások, a kisipar terén pedig gépkölcsönzés és gépsegélyek nyújtása által bizonyos új iparágak meghonosítása, nagyobb gyári vállalatok létesítése, a meglevők kibővítése és modernizálása tényleg megindult. E törekvéseknek, mivel a jelzett támogatás csak mérsékelten és meggondoltan nyújtott, kétségkívül volt eredménye és az ipari termelés sok terén lényeges fellendülés volt észlelhető az utolsó egy pár évtized alatt.

Állami kedvezményekben részesült az 1881-ik év óta 837 ipari gyár és 610 mezőgazdasági szeszgyár, ezek között volt 492 új ipari gyár és 470 új mezőgazdasági szeszgyár. Míg 1881-ig iparfejlesztésre az állam összesen nem is fél millió koronát áldozott, azontúl az e célra megszavazott összegek folytonos emelkedése mellett

igen tetemesek voltak: 1881-1890-ig 1.3 millió, 1891-1899-ig 4-4 millió, 1900-1906-ig 16 millió, 1906-1910-ig 30 millió fordított e célra. Az 1906-ik évi felvételek alapján szakemberek által megállapított, hogy a Magyar Királyságban a nagyipar a következő képet mutatja:

	Gyár	Lóerő	Munkás- létszám	Évi termelés (milliókban)
Vas- és fémipar	323	89.374	52.857	267
Gép- és járómű- ipar.....	339	115.484	54.916	219
Kő-, agyag- és üvegipar ...	610	32.038	51.612	77
Faipar.....	645	99.861	49.027	162
Bőr-, sörteipar	86	5.228	8.440	72
Fonó-szövőipar	235	30.302	32.535	133
Ruházati ipar .	223	1.665	14.070	45
Papíripar	103	18.863	10.015	40
Élelmi- és élve- zeti ipar ...	1.560	120.414	72.019	940
Vegyészeti ipar	299	23.492	22.243	173
Sokszorosítóipar	117	2.702	9.345	30
Összesen:	4.540	539.423	377.079	2.158

Ez eredménytől részben, de nem nagy mértékben különböznek az akkori hivatalos összegezesek, de azok a nagyipari termelés értéket 2448 millió koronára teszik.

A némileg más alapokon történt 1910-ik évi gyáripari üzemstatistikai felvétel végeredménye az, hogy ez évben a gyáripari telepek száma volt 4835, az ottlévő gépek lóereje 736.235, az alkalmazottak száma 434.011, ami már e rövid idő alatt, a felvételi különbségek figyelembevételével is, nagy haladást jelez. Ha az 1906-ik évi gyári termelés mintegy 2500 millió

koronára rúgó értéke mellett a nem gyárilag üzött iparágak évi termelésének eredményét csak 1000 millió koronára tesszük, akkor a magyar ipari termelés évi értéke 3500 millió koronánál többre becsülhető. Ez a termelés azonban, miként a külforgalmi adatokból látható lesz, az ország szükségletét korántsem fedezi.

Az 1906-ik évi felvétel szerint a legfőbb iparágak gyári vállalatainak eredményei az alább következő sorrendben tűnnek fel:

I p a r á g	Termelés (milliókban)	Lőerő	Munkás- létszám
Malmok	580·5	73.090	15.049
Gépgyárak	160·5	24.977	44.729
Járóműgyárak			
Fegyvergyárak			
Vaskohók			
Cukorgyárak	124·1	23.337	16.935
Fűrészmalomok	121·1	33.063	32.575
Dohánygyárak	108·5	768	19.694
Vegyigyárak	78·9	11.992	10.014
Szeszgyárak	77·6	13.621	7.005
Bőrgyárak	63·5	4.028	5.434
Pamut-, szövő- és fonó- gyárak	59·2	12·904	10.512
Sörgyárak	48·6	7.069	4.911
Téglagyárak	38·4	18.581	33.154
Kőolajfinomítók	32·3	2.375	2.642

Az 1910-ik évi gyárüzemi felvételével szemben e tekintetben némi eltolódásokat mutat.

Ez adatok pótlására még felemlítendő, hogy főbb kiviteli iparágak a malom-, a szesz- s a cukoripar, melyek legújabb hivatalosan megvizsgált adatai 1913-ik évből származnak; ezek mellett még a söriparról is szó lehet.

A kereskedelmi malmok száma volt 1913-ban 469, ebből Budapesten 14. Ezek megőröltek 24'5 millió métermázsa gabonát, a budapestiek közel 8.5 millió métermázst. A szeszipart 1913-ban összesen 787 fogyasztási adó alá eső szeszgyár képviselte, ebből volt mezőgazdasági 747, ipari pedig 40. Termeltek összesen 1,309.216 hektoliter szeszt. A szesztermeléssel ezeken kívül termelési adó alá eső 53.386 szeszfőző foglalkozott.

A söripart 1913-ban 86 sörfőző – túlnyomólag nagy vállalat – képviselte, amelyek közel 3 millió hektolitert állítottak elő és 12.8 millió korona adót fizettek.

A cukoriparban 28 gyár dolgozott 531 gőzgéppel és 33.670 lóerővel. Azok 22.894 munkást foglalkoztattak. Feldolgoztak 41.2 millió métermázsa répát, amiből 5,911.155 métermázsa cnkrot állítottak elő nyerscukor-értékben..

A vasipar, valamint a fátfeldolgozó iparágak is, nagy termeléssel bírnak, melynek termékei messze az ország határain túl vitetnek ki. A textiliparnak most mintegy 269 vállalata van 49.457 munkással és 167.9 millió évi termeléssel. De ez az ország szükségletét nem fedezi, mivel az más országokból mintegy 500 millió korona értékű textilárút visz be.

A nagyipar jellemzésére szolgálnak azok az adatok, melyek az ipari részvénytársaságokra vonatkoznak. Ilyen létezett 1911-ben 895, 1912-ben 964, 1913-ban 1022. Ezek ipartelepeinek száma volt 1268, amiből csak 19 esett Ausztriára, 8 Bosznia-Hercegovinára és 7 az egyéb külföldre. A részvénytársasági iparvállalatok befizetett részvényeinek és kötvényeinek értéke tett 1913-ban 1090 millió koronát, amiből 794.03 millió a magyar államban, 198.58 millió Ausztriában, 32.71 millió Németországban, 59.51 millió pedig más külföldi államokban volt elhelyezve. Azok vagyona volt 1913-ban 3166.13 millió korona, a külföldi ipari rész-

vénytársaságoké pedig 462.46 milliót tett. Általában az ipari részvénytársaságok nyereségének és osztalékainak adatai kielégítő prosperitásról és mérsékelt kifizetésről tesznek tanúságot és ha az ilyen iparvállalatok mintegy ötöde a nehéz versenyviszonyok közt nem is fizetett osztalékot; közel egyharmada fizetett 5-10%-os és ennél nagyobb osztalékot. A nagyipar erősödését mutatja a gőzkazánok számának 1909-1913-ig való emelkedése 35.034-ről 39.212-re.

A hazai ipar belterjesebb fejlődésére enged következtetni az is, hogy az engedélyezett szabadalmak száma 1909-1913-ig 927-ről 1179-re szállott fel; az emelkedés a ruházati, a gépipar és az építőiparban mutatkozott leginkább. Az érvényben maradt szabadalmak száma az 1901-1905. évi átlaggal szemben 1913-ig (10), 105-ről 14.419-re, a védjegyeké 5310-ről 11.082-re, a mintaké 1047-ről 1912-ig 1460-ra emelkedett. Ezek egy jó része azonban külföldi cégeknek nyújtott, de a hazai lakosoknak és cégeknek nyújtott szabadalmi és védjegyjogtalom is emelkedett.

A háziipar korábban sokkal jelentékenyebb volt, de annak még ma is van bizonyos közgazdasági jelentősége. Az 1896-ik évben ünnepelte a magyar állam ezer éves fennállását. Az ez alkalommal rendezett országos kiállítás a háziiparnak is képét nyújtotta. Ez alkalommal történt felvételek alapján elkészült a háziipar katasztere, melynek adatai szerint kisebb-nagyobb terjedelemben az ország $\frac{9}{10}$ részében folytattak háziipart, mely 53 megyében a népipar jellegével bírt. A fa-, fém-, agyagipar, kosárfonás, seprőkötés, a szövés és fonás ipara, a hímző- és csipkeipar és általában mindenféle szükségleti iparcikk előállítására honos volt. Az állam és társadalom vetélkedtek ezen ipar fenntartására és fejlesztésére irányuló törekvéseikben. Ennek mintegy 48 vidéken a népesség megélhetése szempontjából is van fontossága. Nagyobb sikert e

törekvések mindazáltal csak egyes helyeken értek el, ott ahol egyesületek és intézetek a műipari értékű háziipart lelkesebben karolták fel. Másutt a gazdasági haladás természetes irányzatával állottak szemben.

Ipari szövetkezet 1913-ban csak 181 létezett és ezek $\frac{5}{6}$ -a is csupán 1900 óta keletkezett. Tagjaik száma 16.365 s üzletrészeik befizetett összege csak 41 millió korona volt.

Az ipari szakoktatás az állami, továbbá a községi, egyesületi és magánipariskolákban megy végbe. Állami létezett 1913-ban 33, köztük 1 iparművészeti, 4 felső, 22 szakiskola és 1 női ipariskola két fiókintézettel és 5 kézművesiskola 403 tanárral és 3921 tanulóval. Az utóbbi kategóriába tartozott 15 iskola 145 tanárral és 1950 tanulóval. Úgy az iskolák, valamint személyzetük száma is évről-évre növekszik. Ipari szaktanfolyam úgy a M. Kir. Technológiai Iparmúzeummal és az állandó jellegű iparoktatási intézetekkel kapcsolatban, valamint önállóan is több száz tartatott évenként a résztvevők ezreinek. A tanonciskolák az ország minden népesebb községében működnek és azokra nagy gondot fordítanak.

3. A magyar birodalom kereskedelme.

Megjelent id. Lóczy Lajos »Magyarország Leírása« című gyűjteményes nagy munkájában és mint különnyomat. 1918.

A kereskedelem Magyarországon egyre nagyobb jelentőségre vergődött. Ezt bizonyítja azok számának folytonos növekedése is, akik élethivatását a kereskedői tevékenység képezi. Ez a szám a múlt század közepetáján, 1857-ben, csak 66.788 volt. Az alkotmány visszaállítása utáni első népszámlálás 1869-ben itt már 133.582 kereskedőt talált, akiknek létszáma a hitelforgalom szolgálatában lévőkkel együtt 1880-ban 185.591, 1890-ben 183.037, 1900-ban 225.838, 1910-ben

pedig 300.790-re emelkedett. Az egész népességnek a kereskedők 1890-ben 1.04%, 1900-ban 1.2%, 1910-ben pedig 1.4%-át tették. Ez az arányszám az utolsó évben a törvényhatósági jogú városokban 5.2% volt, a vármegyékben pedig csak 1.0%. A férfiak létszáma pedig a nőkéhez úgy viszonylott, mint az 5 az 1-hez. Ez az arány folyton a nők javára változik, ami azoknak különösen a kiskereskedelem körében való fokozatos érvényesüléséről tesz tanúságot. A foglalkozási statisztika adataiból még az is kiderül, hogy az önálló kereskedők arányszáma az alkalmazottakéhoz képest egyre csökken, ami a kereskedelmi vállalatok nagyobbodását jelenti.

Ezek az adatok a főbb kereskedő államok kereskedelmével szemben ugyan bizonyos elmaradottságot, de egyúttal ugyanazok nyomában való erős haladást is mutatnak. Erről tanúskodik továbbá a kereskedelmi törvényhozás, a belkereskedelem intézményeinek fejlődése és az összes kereskedelmi forgalomnak mindinkább elsőrendű nyugati formák és méretek szerint való alakulása.

A kereskedelmi törvényhozás a múlt század első felében, sőt közvetlenül az 1848/49-ik függetlenségi harc lezajlása után is nagy nehézségekkel küzdött. De az alkotmány visszaállítása után részint a korábbi magyar jog szilárd alapjának felhasználásával, részint az abszolút korszak alatt törvényellenesen behozott osztrák törvények hatása folytán a kereskedelmi törvényhozás a nyugateurópai, főleg a németbirodalminak szem előtt tartásával valóban európai színvonalra emelkedett, így jött létre az 1875-ik évi XXXVII. törvénycikkbe foglalt kereskedelmi törvénykönyv, a maga idején oly kitűnő 1840. évi magyar váltótörvény hatályossága után alkotott új váltótörvény, a korábban keletkezett, de már régen idejét múltnak helyébe a teljesen modern új csődtörvény. Később más keres-

kedelmi és hiteltörvények keletkeztek, melyek azonban a legújabb időben vagy már alaposan revideáltattak, vagy most vannak revízió alatt. A kereskedelmi forgalom természetének megfelelően azokat a reformokat a világgazdaság követelményeinek szelleme hatja át.

A belső kereskedelem intézményei közt legelső helyen említendők a szakoktatásiak. Az első kereskedelmi iskolák a múlt század harmincas-negyvenes éveiben magánvállalkozásnak köszönték létüket. Azok egy részét később az ország fővárosában száz évvel ezelőtt alakult kereskedelmi testületek karolták fel, míg végre egyes nagy városok, sőt maga az állam is nem csupán segélyezett, hanem létesített is különböző fokú és rendeltetésű (keleti, kiviteli) kereskedelmi szakiskolákat. Ügy, hogy e tekintetben itt ma nagyobb fejlettség mutatkozik, mint sok tetemesen nagyobb kereskedelemmel bíró országban. Magyarország területén 1913-ban a fiumei m. kir. tengerészeti akadémián kívül négy kereskedelmi főiskola, 54 kereskedelmi középiskola létezett. Volt itt még 58 női kereskedelmi tanfolyam, legnagyobb részét iskolákkal kapcsolatban. Ez intézetekben tanított 1624 egyén, a tanulók száma pedig 14.424-re rúgott. A fiumei m. kir. tengerészeti akadémiában 16 tanár működött, a növendékek száma pedig 55-öt tett. Az emelkedés évről-évre szembeszökő.

A tőzsde intézményének kezdetei már korán mutatkoztak, de valódi tőzsde itt csak a múlt század hatvanas éveinek folyama alatt jött létre Budapesten, míg az ország más városaiban korábban egyedül gabonacsarnokok s tőzsdék csak legújabban keletkeztek.

A budapesti áru- és értéktőzsde a magyar állam gazdasági haladásával párhuzamosan nyert jelentőségben, amit nagyban elősegített a bizonyos feltételek mellett felebbezhetlenül ítélező és a törvényhozás által is elismert tőzsdebírótság. A budapesti áru- és

értéktőzsdének 1913-ban 1809 tagja és 219 ügynöke volt. Választott bíróságának ügyforgalma 5955. Az a beadott 4498 keresetből keletkezett perek közül 2379-ben mondott ítéletet s a terményeket 3344 esetben vizsgálhatta meg. A tőzsdebíróság pertárgyainak értéke évenként 2-3 milliárdra rúg. A kereskedelmi forgalomnak még két intézménye említendő itt felkülön. Ezek egyike, a vásárok, beható reformra szorul, míg a másik, a kereskedelmi múzeum, a legmodernebb alkotások közé tartozik.

Az 5613 különféle vásár legnagyobb része nemcsak szükségtelen, hanem káros is. A hetivásárokon kívül csupán bizonyos nagyobb forgalmú fontosabb állatvásárok, egyes sokadalmak, továbbá az aukciókkal összekötött speciális vásárok bírnak létjogosultsággal. A magyar királyi kereskedelmi múzeum rendeltetése az, hogy a hazai piacot a magyar ipar számára biztosítani segítsen és pedig teljesítőkétségének és sokoldalúságának folytonos feltüntetése által; továbbá célja a magyar ipar számára megszerezni a közel kelet piacait is. E célt szolgálják központi irodáján kívül, ahol mindenféle felvilágosítás kapható a külföldi és főleg keleti kereskedelmi hitel-, szállítási és vámviszonyokról, továbbá a balkáni és más keleti országokban lévő expozitúrái és képviselőiségei, melyek egy-egy kis állandó kiállítással bíró szakirodák. A hazai ipartermékek e kiállításának hatása másutt vándorkiállítások által támogatatik. A képviselőiségek szabály szerint nem kötnek üzletet, hanem az üzletfeleket leginkább csak összehozzák. Azon hazai cégek részére, melyek közvetlenül a külföldi megrendelőkkel nem képesek érintkezni, azonban tényleg üzleteket is kötnek. A kiviteli újabb címtárak szerkesztése, azok sok ezer példányban való terjesztése, folytonos széleskörű levelezése, szakszerű beható jelentések közzététele és mindenféle idevágó adatokat tartalmazó nagy szakkönyv-

tára, speciális kiállításai és előadási sorozatok tartása, koronként konzuli tisztviselőink által az érdekelteknek a központban személyesen nyújtott tüzetes útmutatások révén e múzeum már eddig is nagyban előmozdította a magyar ipari kivitelt. Keletkezett 1887-ben, de azóta többször gyökeres átalakításon és bővítésen ment keresztül.

A külkereskedelem adatai szintén az ország folytonos gazdasági erősödéséről tesznek tanúságot. Kétféle külföldi áruforgalmi adatokat kell megkülönböztetni. Miután a magyar állam időleges szerződés alapján Ausztriával közös vámterületet képez (az utolsót az 1908. évi XII. t.-c. foglalja magában), melyet egységes vámhatár vesz körül, az azt átlépő forgalom adatai a magyar külkereskedelemre is vonatkoznak. De mivel ennek tiszta képét belőlük nem lehet összeállítani, erre pedig az ország külkereskedelmének megítélhetése végett szükség van, némi hiányos kísérletek után, melyeket az országos statisztikai hivatal tett, a törvényhozás 1881-ben elrendelte, hogy a közlekedési vállalatokat és a postát igénybevevők kötelező bemondásai alapján rendszeresen gyűjtött és az árúk értékének egyenként való megállapítására hivatott szakbizottság által nyújtott ártényező figyelembevételével külön magyar külforgalmi statisztika vezetessék, mely egyre szakszerűbb, pontosabb és megbízhatóbb eredményeket szolgáltat. E kétféle külforgalmi statisztika egybevetése némi magyarázattal megközeleltően hű képét adja a magyar állam külkereskedelmének. Ilyen magyarázatot igényel az a jelenség, hogy a külforgalomnak több mint háromnegyed része a magyar államot majdnem kétharmadrészben körülhatároló Ausztriával bonyolódott le. Ez azonban nem kis részben csak látszat, mivel igen sok Ausztriába kivitt árú voltakép a vámkülföldre megy és amott csak egy ideig tartózkodik, viszont más árúk a vámkülföldről ily-

formán jutnak el a magyar államba. De részint a szomszédság, részint a régi közjogi és közgazdasági szorosabb összeköttetés folytán külforgalmi szempontból a magyar szent korona országaira nézve kétségkívül a legfontosabb állam Ausztria.

Az osztrák-magyar közös vámterület forgalmát e mű keretében csak egy pár sommás főbb adattal jellemezhetjük.

Ausztria és Magyarország közös vámterületének forgalma az 1882-1885-i ötévi átlagáról, 2677.3 millió koronáról 1913-ig 6176.3 millió koronára emelkedett. E forgalomból 3406.6 millió korona a behozatalra és 2760.7 millió korona a kivitelre esik, a behozatal többlete tehát 636.9 millió korona, melyből a nemesfém-es ércpénzkivitel többlete 71.7 millió koronával leszámítandó. A külkereskedelem 1907 óta passzív, míg ezelőtt az vissza egész 1882-ig csupán egyszer, 1898-ban fordult elő, midőn a passzivitás 24.4 millió koronát tett.

Ha ezekkel szemben a kettős monarchia behozatalának és kivitelének adatait közelebbről vesszük szemügyre, látni fogjuk, hogy az mint nyersterményt exportáló többé már nem szerepel, mivel az itt termelt élelmiszereket és nyersanyagokat általában főleg maga fogyasztja el és dolgozza fel. A gabonaneműek közül 1908 óta a főkiviteli cikkek közt csupán az árpa (1912-ben 45.8 millió korona), ellenben mint egyik főbehozatali áru és pedig több mint kétszeres értékkel a tengeri szerepel (1912-ben 105.7 millió korona). Az állatkivitel még jelentékeny (lókivitel 1912-ben 32.2, a szarvasmarhakivitel pedig 36.5 millió korona).

Nagy kiviteli cikk a maláta (1912-ben 66.3 millió korona), a műfa, a barnaszén, a komló, ásványolaj, tojás, baromfi és gyapjú. De azok értékét a kivitt iparcikkek értéke jóval meghaladja. A nyers és finomított cukor kivitele egynegyed milliárdot, a textilárúké több mint 300 milliót képvisel. Általában 1913-ban a nyers-

anyagok kivitele volt az egész kivitelnek 33.18%-a, behozatala ellenben az egész behozatalnak 58.61 %-a, a félgyártmányoké 19.05% és 14.64%, a gyártmányoké pedig 47.77% és 28.75%. Ha csupán az iparcikkeket, a fél- és egész gyártmányokat tekintjük, akkor megállapítható, hogy 1913-ban azok az egész behozatalnak 41.39%-át, a kivitelnek pedig 66.82 %-át képezték.

Egészen más képet mutatnak a magyar szent korona országai külkereskedelmének külön adatai, ha t. i. Ausztriát is külföldnek tekintjük. Ennek a forgalomnak, a behozatalnak és kivitelnek együttes értéke 1913-ban 3980.1 millió korona volt és az utolsó húsz év alatt körülbelül megkétszereződött. A behozatal a jelzett évben 2076.5 millió korona értékű volt.

A magyar állam kereskedelmi mérlege tehát 170.5 millióval passzívnak mutatkozik a nemesfém- és ércpénzforgalom nélkül, mely 26.8 millió koronányi behozatalt és 22.5 millió koronányi kivittelt tüntet fel, tehát 4.3 millióval növelte a mérleg passzivitását.

Ezen összesített tételek elemzéséből kiderül, hogy a magyar állam erősen nyerstermékeket kivivő állam. Csak búza- és búzalisztkivitele állandóan jóval meghaladja az évi 350 millió koronát. Sertés- és ökörkivitele állandóan több, mint 100-100 millió. De az árpa, rozs, tehén, bika, ló, tengeri, zab, bab, állati termékek kivitele is folyton jelentékeny, a cukor, fa, nyers- és kikészített bőrök is elsőrendű kiviteli árúk. A kész ipari gyártmányok kivitele – habár most már szintén nagyon figyelemreméltó helyet foglalnak el a kivitt árúk közt (pl. a pamutszövetek 20-24, a gyapjúszoetek 14-17, a pamutfonalak 14 millió koronával) - egészben véve mégis háttérbe szorul a nyerstermékek és félgyártmányok kivitelével szemben.

Ennek sok tekintetben ellentéte a behozatal képe. Csupán a főtextilárúk behozatala 450 millió koronát

képviselt. Kikészített bőr és bőrcipő 127, kész férfi- és nőruha pedig 54 millió korona értékben jött be.

Összesítve a behozatalt és kivitelt, megállapítható, hogy 1913-ban volt

	a behozatal	a kivitel
a mezőgazdaság és erdészet termékeiből	17·92%	53·17%
a bányászat és kohászat termékeiből	10·78%	2·01%
az ipar termékeiből	71·30%	44·82%
	100·00%	100·00%

Végül a forgalom elosztására vonatkozó és a fennebb nyújtott magyarázat mellett megítélendő következő adatok jellegzetesek. A magyar szent korona országai külforgalmának értékéből esett 1913-ban Ausztriára 72.0%, Bosznia-Hercegovinára 2.2% és Trieszt szabad kikötőre 0.2%, Németországra 8.3%, Nagy-Britanniára 2.7%, Brit-Indiára 1.9%, az Észak-amerikai Egyesült Államokra 1.5%, Romániára 1.8%, Olaszországra 1.7%, Franciaországra 1.2%, a többi országokra pedig egyenként kevesebb mint egy százalék esett. Ez azonban a mondottak szerint csak bizonyos korrekturelvel felel meg a valóságnak.

A vámkülfölddel való mind közvetlenebb érintkezés tekintetében állandó és részben sikeres törekvés mutatkozott. Ez különben nemcsak az igyekezet, hanem a kereskedelmi egyezmények és a termelési viszonyok alakulása folytán keletkező üzleti konjunktúrák kérdése is. A jövő vámpolitikájának fejleményei e tekintetben minden bizonnyal a maiaktól nagyon eltérő eredményekre fognak vezetni.

A hitelügy fejlődése a politikai viszonyoknak a múltban az ország önálló gazdasági haladása tekintetében kedvezőtlen alakulása folytán sokáig nagyon

lassan ment végbe. A múlt század első negyede végén dacára ennek, főleg gróf Széchenyi István társadalmi és közgazdasági erélyes és bölcs agitációja és kezdései nyomán, megnyílt a hitelügy terén is az alkotások kora, melyet csak a szabadságharc és az annak végével beköszöntött abszolútizmus tartóztatott fel csaknem másfél évtizedig, de egyes fontos kezdeményező lépések főleg a jelzálogos hitelügy terén akkor is fordultak elő. Az első önálló kis hitelintézet a brassói általános takarékpénztár volt, mely 1836-ban jött létre, de nagyobb hatású kezdemény csak a Fáy András által 1840-ben létesített Pesti Első Hazai Takarékpénztár volt, melynek mintájára az egész országban keletkeztek ilyen intézetek. Ezek különben nem igazi, t. i. egyedül takarékossgot terjesztő takarékpénztárak, hanem valószínűs letéti bankok voltak s csak nevükben különböztek az ilyenektől. Az első igazi bank a tizenegy évi vajúadás után 1841-ben alakult Pesti Kereskedelmi Bank volt, mely 1848/49-ben bankjegyeket is bocsátott ki.

Az alkotmány visszaállításával a pénz- és hitelintézetek alapítása gyorsan, egyes időszakokban nagyon is gyorsan haladt, úgy, hogy már 1896-ban több bank és takarékpénztár volt a magyar szent korona területén (281, illetve 651), mint Ausztriában (54, illetve 488). A pénzintézetek sokaságát azután kezdték bizonyos nehéz körülmények beállta esetére aggályosnak is tekinteni. így történt, hogy előrelátásból a világháború alatt a törvényhozás azoknak autonómia alapján felépülő szorosabb szervezetben való egyesítését és ellenőrzését találta szükségesnek s e végből a Pénzintézeti Központ alakítására 125 millió koronát szavazott meg.

Az 1913-i, vagyis a világháború előtti utolsó normális gazdasági évben létezett a magyar államban 6062 hitelintézet, melyek közül bank és takarékpénztár volt 2035, földhitelintézet 4, hitelszövetkezet pedig

4023. A magyarországi hitelszövetkezetek jórésze az 1898. évi XXII. törvénycikk alapján keletkezett Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékében igen nagy sikerrel dolgozik.

Az összes hitelintézetek saját tőkéje 2568.4 millió koronára rúgott, melynek csaknem fele (1223.4) a budapesti intézetekre esik. A hitelintézetek saját tőkéjének főösszegéből a bankoké, takarékpénztáraké és földhitelintézeteké 2181.8 millió volt, a hitelszövetkezetek pedig 313.9 milliót mondhattak a magukénak, amiből már csak 70.8 millió esett a budapesti ilyen intézetekre.

Az összes hitelintézetek 10.477.8 millió idegen tőkét kezeltek, ami sok apró intézetnél a saját tőkékkel szemben igen nagy összeg, mert általában az összes intézeti tehernek 75.2%-át képezte a 18%-kal szemben, melyet a saját tőke képvisel. De ez csak általában van így: sok intézetnél ez arány jobb, míg többnél, főleg a kicsinyeknél azonban éppen azért sokkal rosszabb. Ez teszi a fennebb említett ellenőrzést szükségessé, különösen mivel még az aktív és passzív bankműveletek sincsenek liquiditás dolgában azoknál kellő összhangban.

Az 1913. év végén az összes említett hitelintézetek váltótárcája 3266.2 millió koronát, a lombardkölcsonöké 304.3 milliót, a fedezet mellett nyújtott folyószámlahitelek 1513.9 milliót, a jelzálogkölcsonök 3941.8 milliót, a törvényhatóságoknak és községeknek nyújtott kölcsönök 1076.2 millió, az értékpapírtárca 1151.7 millió, az általuk kibocsátott záloglevelek pedig 2639.2 millió korona értéket képviseltek. Magyarország 1913-ban létezett hitelszövetkezetei közül az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe tartozott 1938, más kisebb kötelékekbe 345, a többi pedig minden köteléken kívül állott. Azoknak összesen 1,312.257

tagja volt, akik jegyzett üzletrészeinek és törzsbetéteinek a száma 4,886.373 volt. Az Osztrák-Magyar Banknak, mely bankjegykibocsátás jogával Magyarországon is egyedül bír, ez állam területén egy főintézete és 38 bankfiókja volt 97 bankmellékhellyel. Érckészlete volt 1562.5 millió, kibocsátott jegyeinek összege 2493.6 millió, leszámítolásának értéke az év végén 926.0 millió, amiből a magyar államra 634.3 millió esett, lombardkölcsoeinek álladéka 310.6 millió, melyből a magyar államra esett 110.1 millió, jelzálogkölcsoeinek álladéka itt 245.5 millió, Ausztriában pedig 54.3 millió. A jegybank tehát nálunk szélesebbkörű üzleteket csinált, mint Ausztriában.

Az 1885. évi II. törvénycikk alapján keletkezett m. kir. postatakarékpénztár fennállásának három évtizede alatt szerény kezdetből igen nagy pénz- és hitelforgalmi intézetté nőtte ki magát, mely a csekk- és clear ingforgalomnak is központjává lett. Az 1913. év végén volt tőkéje, a tőkésített kamatokkal együtt takarékkönyvekre 112.5 millió, csekkszámlára pedig 114.7 millió, összesen 227.2 millió korona. Közvetítő hivatalainak száma 4695 és a betéti könyvecskék száma 873.780. A betevők leginkább munkások, cselédek, de más osztálybeliek is igénybe veszik megtakarítás céljából. Az év végén bejegyezve maradt nála 25.630 számlatulajdonos, akik kétharmada belföldi. A csekk-es clearingforgalomban részt vettek befizetései megközelítették az öt milliárdot. A postatakarékpénztári átutalást folyton többen veszik igénybe, ami az ország haladásáról tesz tanúságot a hiteligazdalkodás terén.

A biztosítási ügy terén 1913-ban 24 hazai és 39 külföldi, összesen 63 biztosító-társaság mindenféle biztosítási üzletágban igen nagy tevékenységet fejtett ki. Ezt a következő két adat eléggé bizonyítja. Az említett évben az összes biztosító-társaságok részéről

765.908 fél javára az életbiztosításnál csupán tőke 2121.4 millió, a tűzkárbiztosításnál a biztosított összeg 17.5 milliárd korona volt, amelyért 59.7 millió korona biztosítási díj folyt be és 25 millió korona kártérítés fizettetett ki, a díjak 42%-a.

A közlekedési ügy terén észlelhető fejlettséget szintén csak néhány adattal kívánjuk feltüntetni, melyek az adott nehéz viszonyok közt nagy haladásról és a további erős kibontakozás valószínűségéről tesznek tanúságot. Az összes közutak 1913-ban 96.127 kilométerre terjedtek, azokból 12.195 kilométer állami, 36.073 kilométer törvényhatósági és 47.253 kilométer községi közlekedési út volt. Száz négyzetkilométerre 29 és tízezer lakosra 45 kilométer esett. E tekintetben még nagyon sok pótolni való van és a szükséghez képest a haladás sem elég gyors az utolsó időben. Ennek magyarázatát részben a motorikus erőt használó szárazföldi közlekedés gyors fejlődése képezi, ami azonban az útépitést is meg fogja könnyíteni. Már csak a városi és községi vasutak is rohamosan keletkeztek. Ilyen az 1913. év végén 367.5 kilométer létezett 269.1 milliónyi személyszállítással.

A magyar szent korona országainak első gőzmozdonyú vasútja 1846-ban helyzetetett forgalomba 35 km hosszúsággal, 1913. év végén vasúti hálózata pedig 21.798 km-re terjedt, de amiből kettősvágányú csak 1392 km volt. Abból 8205 km (37.6%) államvasút, 10.208 (46.8%) magánvasút állami kezelésben, 3393 km magánvasút magánkezelésben (15.6%). A magánvasútból fővasút 1322 km (9.7%) és helyi érdekű 12.279 km (90.3%). Az egész vasúti hálózathoz esett 41.6% első-, 52.6% másod- és 5.8% harmadrendű vas utakra. E vasútakba az 1913. év végéig összesen 4904.7 millió korona ruháztatott. A szállított személyek száma 166.1 millió, a teherforgalom pedig 87 millió tonna. Az üzleti fölösleg 1920 millió koronát tett, az

üzleti bevételek 32.7%-át, ami a korábbi évekhez képest hanyatlást mutat, mert az 1891-1901. évi átlag e tekintetben 46.7 %-ot tett. A magyarázatot nem a közgazdasági viszonyok kedvezőtlen alakulása, hanem a nem minden irányban megfelelő vasúti politika szolgáltatja.

Magyarország hajózható vízi útainak hossza volt 1913-ban 6011 km, ebből 3502.7 gőzerővel is használható. A Dunára esik ebből 1293'2, a többi annak mellékfolyóira, továbbá a Balaton tavára 121.0, a Ferenc-csatornára 235.0 és a Béga-csatornára 115.0 km. A kisebb-nagyobb hazai folyamhajózási vállalatok tulajdonában volt 164 géperejű hajó 37.166 indikált gőzerővel, 13.163 tonna befogadási képességgel, a vasuszályhajók száma pedig 521 volt 236.029 tonna hordképességgel. Az Első Cs. Kir. Dunagőzhajózási Társaság, mely gróf Széchenyi István alkotása, úgy hajóinak, mint uszályainak száma és ezek hordképessége csak ez ország területén is ezt jóval, az utóbbinak száma pedig többszörösen meghaladta. A rendes szállítási üzletet fenntartó gőzhajó vállalatok 1913-ban 2,181.013 személyt és 4,863.527 tonna terhet szállítottak.

Ezek, valamint a többi hajózási adatok is azt bizonyítják, hogy a Magyarbirodalom a rendelkezésére álló víziutakat korántsem használja fel úgy, mint kellene és lehetne. De ennek tudata most már általános és így a helyzetnek gyökeres változására e tekintetben a közeljövőben alapos kilátás van. Ugyanez mondható a tengeri hajózásra nézve is, azzal a különbséggel, hogy Fiúménak, mint az anyaországhoz közvetlenül tartozó kikötőnek felszerelése és gondozása tekintében az állam áldozatkészsége úgyszólván nem ismert határt, aminek az mai nagy jelentőségét köszönheti és forgalma, magábanvéve a többi tíz kisebb tengeri kikötőt, háromszorosan felülmúlja s 1871 óta több mint

megtízszereződött. Arra az állam építési és kezelési kiadások címén 1913-ig közel 55 millió koronát költött. Fiumében van a m. kir. tengerészeti hatóság és a tengerészeti akadémia is. Ezenkívül az állam négy nagy tengerészeti hajózási vállalatot bőségesen évi segélyben, valamint a szabadhajózást is építési és hajózási pénzbeli támogatásban részesíti.

A fiumei kikötő a világ minden részével állandó tengeri forgalmat tart fenn, melynek az országgal együtt nagy jövője van.

A posta, távírda és távbeszélő fejlődését és jelentőségét e néhány adat is mutatja. A postahivatalok száma volt 1868-1880-i évek átlaga szerint 1817, 1913-ban pedig 6610, ezenkívül a postai szállítók száma 3514. A távírdaállomások száma pedig ugyanazon idő alatt 771-ről 5171-re emelkedett, melyek közül postával és távbeszélővel volt kapcsolatos 2681. A postajáratok által megtett út 26.6 milliőről 93.0 millióra, a távírda huzalainak hossza 43 ezer kilométerről 161 ezerre emelkedett. Lépést tartott a haladással a távbeszélő helyi, helyközi és nemzetközi hálózatának és forgalmának a terjedése és bővülése is.

Az ipar és kereskedelem terén a szociálpolitikai törvényhozás és igazgatás a modern követelmények szellemének megfelelően alakult az utolsó három évtized alatt s éppen a világháború előtti utolsó évek gazdagok voltak oly törekvésekben, melyek azokat egészen a legműveltebb nyugati államokééknak színvonalára voltak emelendők. Már az 1884. évi ipartörvényben a munkásviszonyokra vonatkozó sok korszerű intézkedés foglaltatik. Külön – koronként revideált - törvényekben szabályoztattak az iparfelügyelet, a vasárnapi munkaszünet, a kötelező betegsegélyezés és baleset elleni biztosítás. Magyarország hozzájárult az 1906-ban keletkezett nemzetközi munkásügyi egyez-

menyekhez és állandóan képviseltette magát a nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület állandó választmányában. Az ipari és kereskedelmi munkásközvetítés országos szervezése a már több nagy városban kipróbált alapon a legutolsó évben vitett keresztül.

Legnagyobb forgalma a budapesti munkaközvetítő intézetnek volt, ahol a jelentkezett munkakeresők 38%-a kapott elhelyezést.

Az ipari és kereskedelmi alkalmazottak az 1907. évi XIX. t.-c. alapján létrejött kötelező munkásbiztosító és betegsegélyező pénztárainak száma 1911-ben 208, melyek közül kerületi munkásbiztosító 111, vállalati és testületi betegsegélyező-intézet pedig 97 volt. Ezek tagjainak évi átlagos taglétszáma 1,232.763-ra rúgott, forgalmuk pedig 32.1 millió koronát tett. Ez az intézmény sok tekintetben reformra szorul, amely csakhamar be fog következni.

A munkásügyi jóléti intézményeknek egész hosszú sorozata létezik, ami az 1910. évi gyáripari üzemi és munkásügyi statisztikai felvétel bő és szépen rendezett adataiból derül ki és az iparfelügyelők évi nagy jelentései szerint évről-évre örvendetesen gazdagodott. E tekintetben az állam és Budapest székesfőváros nagyszerű példákkal járnak elől.

A forgalom élénkségének jellemzésére szolgálnak végül az 1911. évből származó összehasonlítás következő adatai. Magyarország a vasutak abszolút hosszága tekintetében Európa államai közt az ötödik, a területhez való viszony tekintetében a kilencedik, népességhez való viszonyra nézve az ötödik helyet foglalja el. A postahivatalok száma tekintetében a hatodik, a levélforgalom tekintetében a nyolcadik, a távírdavonalak hosszúsága és azok forgalma tekintetében a hetedik helyen sorakozik.

4. Mezőgazdaság és morál.

Ez az értekezés közvetlenül a világháború okozta összeomlás után, mikor minden forrt ebben az országban, a Magyar Gazdák Szemléjé-nek 1920. évi május-június havi számában látott napvilágot. Ez magyarázza meg – az írónál szokatlan – élénkebb hangulatát.

Még mindig fel-fel hangzik a vádaskodás, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó falusi lakosság a maga állítólagos egyoldalúan előnyös helyzetével visszaél, gazdagszik és élvez a nyomorgó város rovására, melyet élelmiszereivel kiuzsoráz úgy, hogy annak megélhetését is lehetetlenné teszi. Adót sem fizet arányos mértékben. Utóhangja ez annak az értelmetlen szájaszkodásnak, mely még a világháború okozójának is az agráriusok telhetetlenségét hirdette. A termelési ágak mögött működő, vagy most inkább küszködő osztályok közti ellentét, valamennyinek – ha nem is egyenlő mértékben – letörése után most is megvan, és szítása egyáltalában nem szünetel. Jelenleg, mikor az egymásrautaltság napnál fényesebben bebizonyult, ez valósággal bűnös üzelemnek bélyegzendő meg, mert kevésbé a helyzet félreismerésén, mint elferdítésén alapulván, rendkívül igazságtalan és az egésze nézve veszélyesen káros eljárás. Ez a kijelentés azonban nem azt jelenti, hogy hibák csak a falakon kívül követtetnek el, mert kétségtelen, hogy rajtuk belül is vétkeznek: peccatur intra muros et extra. De hogy méltányosan ítélhessünk, kettőt kell megvizsgálni: azt, hogy mi idézte elő a nemzetgazdasági szolidaritás megbomlását, továbbá, hogy kik voltak azok, akik gyarapodni vágyásuk közben valóságos rendszert csináltak belőle, mi által a visszahatás törvényének mozgásba hozásával a másik oldalon is megteremtették a reakciót, melynek túlzásai szintén nem kívánatosak. Ezt, ha nem akarunk túllőni a célon, szintén be kell vallani.

A nemzetgazdasági ellentétek kezdetének megállapításánál vissza kell nyúlni egész a múlt század kilencvenes éveinek elejére, midőn az egységes földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium ketté választatott. Saját tapasztalataim alapján mondhatom, hogy akkor a szóbanlevő ellentétek mélyebb nyomai-val, sőt még elnevezéseivel sem találkoztunk. En a hetvenes évek közepe tájától fogva még másfél évtizedre lehettem mint titkár vezető tényezője egy jelentékeny s az országban akkor nagyobb szerepet játszott kereskedelmi és iparkamarának, de egyúttal mint alelnök az általunk akkor új életre keltett aradi gazdasági egyesületnek is.

Ezek a testületek külön felterjesztésekben beható megokolással követelték, hogy a kereskedelmi és iparkamarák földművelési osztállyal is kiegészítetvén, az egész magyar közgazdaság lehetőleg harmonikus képviselésével bízassanak meg. A mezőgazdák ezt akkor épp oly kevéssé perhorreszkálták, mint az iparosok és kereskedők. Ez utóbbiak a gazdák társadalmi és politikai befolyásától várták jobban megértett életérdekeik hathatósabb érvényesítését, amazok pedig abból a meggyőződésből indultak ki, hogy a mezőgazdaság üzletszerűbb vitel nélkül erőteljesebben nem fejlődhetik. Az ipar és kereskedelem jogosult érdekeinek megóvásában nem láttak sérelmet, sőt ismételve elismerték, hogy Roscher Vilmosnak mennyire igaza volt, midőn mint történeti tény azt hangoztatta, hogy a földművelés csak ott emelkedett magasabb fejlemfokra, ahol mellette az ipar és kereskedelem is virágzott. Az említett két érdekképviselő testület egy időben, 1878-ban, követelte a külön vámterület és a magyar nemzeti bank felállítását avégből, hogy a magyar közgazdaság, mint önálló szervezet egészülhessen ki. Midőn az 1889. évi párizsi világkiállítás meglátogatása után hosszabb tanulmányutat tettem

Spanyol- és Olaszországban, ott a gazdasági érdekek hármasság egyesült képviselőjével találkoztam. Itáliában ez most is így van, mert úgy a minisztérium, valamint a kamarák is három osztályúak. Úgy tudom, hogy a spanyol ministerio de fomento is régi formájában áll fenn. Utoljára 1914-ben jártam Rómában és ekkor meggyőződtem arról, hogy ennek a beosztásnak egy modern nagyhatalom kormányzatában sem vallják kárát, sőt úgy a kivándorlási, valamint munkapiaci viszonyok rendezése- és intézésénél közvetlen közelből láttam annak nagy előnyeit.

Ily régi meggyőződés mellett annakidején – őszintén megvallom – én sajnáltam, mert tudtam, hogy a korábbi állapotokra nem lehet visszatérni, azt hogy Baross Gábor impulzív természetének nem tudván ellenállnia, a Tisza-kormány a közgazdasági ügyek legmagasabbfokú intézésének szervezetét, melyet az 1848. évi törvényhozás oly bölcsen állapított meg, felforgatta. Az is két minisztériumot létesített ugyan, de úgy, hogy az összetartozó kormányzati ágakat elszakította egymástól, a műszaki emberek által visszakívánt technikai közmunka- és közlekedésügyi minisztériumot pedig megszüntette. Én akkortájt mint országgyűlési képviselő meglehetősen be voltam avatva az irányadó férfiakat mozgató belső rugók működésének ismeretébe és mondhatom, hogy a szétválasztás nem a közvélemény túlságos nyomása alatt ment végbe. Baross nekem maga ismételve panaszkodott, hogy az árvizek nem csupán a gátakat, hanem egyszer őt magát is szét fogják tépni. Közégeinek egy ízben stentori hangon odakiáltotta, hogy »gátszakadást pedig nem tűrök«; de meg kellett győződnie arról, hogy az elemek néha erősebbek minden hatalmas miniszter még oly bámulatot gerjesztő erélyénél is. Nem remélhetvén, hogy a vizek babérokat fognak neki hozni, a parancsszónak inkább engedelmeskedő vaspályákat,

közutakat s a postát és távírdát magával vivén, felhasználta a valamelyes mértékben csakugyan jelentkező gazdái óhajt, mely a külön földművelési minisztérium létesítését kívánta és a vizeket annak nyakába varrta. A pénzügyekkel akkoriban minden szakértelem híján hiában pepecselő, de igen tárcavágyó gróf Szapáry Gyulának is kellett az arisztokrácia egy tekintélyes és befolyásos részére való tekintet miatt megfelelőbb helyet biztosítani a kormányban. Tibza Kálmán tudvalevőleg nem könnyen ejtette el a maga embereit, még ha arra bőségesen rászolgáltak is. Ez volt igazi oka az egységes és egyensúlyozásra alkalmas magyar közgazdasági minisztérium szétrobantásának.

Nem állítom, hogy a szóbanlevő szétválasztásnak okvetlenül végzetes következményekkel kellett járni. Ha az intéző államférfiak bölcsőbbek és az egyes tárcák élére szakavatottabb és okosabb politikusok kerülnek, akkor mélyrehatóbb bajok talán nem következnek be. De az adott viszonyok közt a bölcsesség és okosság csakugyan igen nagy mértékére lett volna szükség, mert a helyzetek gyakran a legkiválóbb embereket is próbára teszik. Már pedig a mi két közgazdasági tárcánkat kezeikben tartott férfiak nem kivétel nélkül voltak olyanok.

Baross Gábor kezdeményező erélyét és bátorságát s valóban nagy jóakarátát el kell ismerni, de az bizonyos, hogy az újszerű colbertizmussal, az ipar és kereskedelem mechanikus, erőltetett és eszközei tekintetében nem eléggé válogató iparfejlesztésével nem volt sem neki, sem az országnak szerencséje. A nagy áldozatokkal teremtett gyáripar az állam peremén és a fővárosban helyeztetvén el, itt is, ott is sok károsodással járt. Ama külső fekvésű helyeken, íme csaknem teljesen elveszett s már azért is aggályos volt, mivel oda nem kis részben idegen, az országhoz nem húzó elemeket csoportosított, a fővárosban pedig az eladdig

alig létezett szociáldemokrácia alapját teremte meg mesterséges módon, szintén sok idegen elem bevonásával, mely később végzetes bonyadalmakat idézett elő. Ezekbe a fejlesztési törekvésekbe én nagyon is be voltam avatva, de másfél évi előnytelen tapasztalat után a tényleges vezető közreműködés köréből menekültem. Nem állíthatom, hogy – különösen eleinte – bizonyos diszkréciót nem igyekeztek e Colbertizmusnál alkalmazni, de az később valóban mértéktelenssé alakult ki, ami a nem közvetlenül érdekeltek széles köreiben természetes reakciót váltott ki. Érthető, hogy a mezőgazdák erre feljajdultak, a maguk részéről is védekezni kezdtek s korábbi gyöngye vezéreik és kormányférfaik helyébe erősebbeket állítottak. A helytelenül utánzott német és osztrák példára megindult itt is a merkantilizmus és agrarizmus harca, mely közben bizony nem mindig sikerült egyik részen sem a kellő mérséklet megtartása, a másik félen ejtett sérelem pedig az ország közérdekének kárával járt anyagiakban is. De hát ha egyszer megindul, ilyen ádáz a harc és háború: C'est la guerre! Hanem ennek nem a legeslegkárosabb következménye volt az anyagiakban csakhamar észlelhető veszteség több irányban. Ma megközelíthetőleg kimutatható a kár, melyet ilyenekben mindegyik termelési ág szenvedett. De fölbecsülhetetlen a szerintem sokkal mélyrehatóbb másik baj az, melyet nemsokára a nemzetgazdasági egyetemlegesség és vele a már-már kialakulóban volt nemzeti szolidaritás megbomlása alakjában szemlélhettünk. A fogalmak csodálatos, józan ésszel nem egykönnyen érthető megzavarodása következett be. Ezt csupán szíami ikeri viszonyunk Ausztriához és az anyagi érdekek által okoztatni szokott elvakultság, no meg a, fájdalom, nálunk akkor már nem elég mély és kölcsönös megértésre hangoló honfiúi érzés fogyatékosága magyarázza meg. Az érdekcsoportok

magyar és osztrák elemekből vegyesen alakultak. Én mindig azt vallottam, hogy a magyar iparosok és kereskedők természetes szövetségesei nem ausztriai osztálytársaik, hanem a magyar mezőgazdák. De azt sem titkoltam soha, hogy a magyar földművelők érdekefelei a dolog természete szerint nem lehetnek az osztrák agráriusok. Igaz, hogy a közös vámpolitika mellett bizonyos vívmányokat csak együttesen lehetett a támadó egyesült ipari érdekeltséggel szemben kivívni. Azonban én e diadalokat mindig pyrrhusi győzelmeknek tartottam. Véleményemet nem sokan osztották, de – ismétlem – én azt soha sem titkoltam, habár a pusztában hangosan kiáltó szerepére nem vállalkoztam. Így jutottunk egyszer abba a kedves helyzetbe, hogy az ipari érdekeket képviselő hivatalos hazai orgánumok kiegyezési tárgyalások során összejátszottak osztrák ellenfeinkkel a megvédendő magyar mezőgazdasági érdekek rovására. Az ily kegyetlen tanulságokat nem volna szabad soha sem feledni s az elkövetett hibát az igazság mellőzésével tetézni. Szűkreszabott terű elmélkedéseim folyamán arra a béka-egérharcra, melyet a később majdnem kivétel nélkül bolsevistáknak bizonyult papiros merkantilisták indítottak és ádáz lelketlenséggel folytattak, nem tartom érdemesnek kitérni. De azt meg kell állapítanom, hogy a közgazdasági közvélemény elvadulásában nekik soha sem expiálható nagy részük van. Ily hangulat uralkodott, midőn roppant szerencsétlenségünk sorozata a világháborúval megkezdődött. A huzavona és a fenekedés ez alatt sem szűnt meg. A rekriminációk a hadsereg ellátása s általában a háborúból húzhatott s nagyon irigyelt állítólagos előnyök tekintetében minden lehető alkalommal fölütötték fejüket. Sőt akkor sem szűntek meg teljesen, mikor a középeurópai közgazdasági tanácskozások folytak. Bizonyos kiábrándulást Naumann Frigyes

»Mitteleuropa« című munkája hozott ugyan, mert abból világossá lett, hogy a győztes Németország vámszövetség esetén agráriusokat és merkantilistákat a monarchia mindkét államában egyszerűen szép ürügyek alatt zsebrevágta volna, de a teljes kijózanodás annak hatása nyomán sem állott be. A magyarországi papíros és bürokrata merkantilisták voltak azok, akik arcpirító behízelgéssel és felajánlkozással aláztak meg bennünket a németországi kiküldöttekkel szemben. Dísztelen viselkedésükön csak az osztrákok képmutatása és megbízhatatlansága tett túl. De lassanként mind a három fél, első sorban persze Németország győződött meg arról, hogy közgazdasági érdekeiket a békeszerződéssel kapcsolatos hosszabb tartamú lekötések útján a viláfgorgalom kiszámíthatlan esélyei miatt nem óvhatják meg.

A nézetek e tisztulása közben zuhant reánk a forradalomnak helytelenül nevezett két puccs: a Károlyi Mihály-féle és a kommunista örület. Ezek az országban a hibák, tévedések és bűnök folytán felhalmozódott minden gonosz elemet felszabadítottak s leírhatatlan csoportosulás mellett és felszámíthatatlan változatossággal rábocsátották azt a már is elkényszerült s anyagi és erkölcsi alapjaiban megrendült, a saját zilált öntudatával is már alig bírt társadalmunkra. Ennek az átkát még késő nemzedékek is érezni fogják. Rombolásának, melyet a falusi népesség körében előidézett, itt csupán egy pár mozzanatára akarok rámutatni. Nemcsak egyik termelési ág bizalma a másik iránt, hanem minden osztály valamennyi rétegének kölcsönös méltánylása is megszűnt s a régi megszokás és kivételes helyzetek mellett csupán itt-ott maradt megcsappant mértékben.

A városokból indult ki minden lökés, mely a magyar véderőt is elpusztítá, a személy- és vagyonbiztosságot megsemmisíté s a nemzet legszentebb

érzéseit, legnemesebb gondolatait, legmagasztosabb eszményeit, végre önbecsérzetét is sárba tiporta. Az addigi állítólagos igazságtalanságokon fölépült világrend helyett az emberiséget minden képzelhető bajtól megváltó új világrend szerencsés eljötteinek boldog pillanatait magasztalták. A városi és vidéki jómódúak a kiaknázott szegénység zsírján munka nélkül hízó gaz elemek ellen irtó háborút hirdettek. A gazdasági cselédek és a vagyontalan földmunkásokat fel-lázították és a városi felfogatók szellemében szervezték. Soha sem álmodott bérekhez és hatalomhoz, melyekért nem is kellett fáradniok, juttatták őket. A bomlasztás kombinált műveletei a kisbirtok határán egyelőre megállottak, mert tömegével szemközt nem érezték elég erőseknek magukat s a legnagyobb önellenmondás kapcsán csak valamely érdekközösségei akartak azzal létrehozni. Hogy a kommunizmus ezt a siker némi kilátásával tehesse, hízelgett, kedvezett és oly dolgokat engedett meg neki, mely a közép- és nagybirtoknál már főbenjáró bűn számba ment. Folyt a rablás a társadalmosítás ürügye és leple alatt, míg csak ez le nem csúszott róla. De a kárhozatos, képtelen tanok magvai teli marokkal már el voltak hintve. Az erkölcsi mételty be volt nemesak az ipari és földmíves munkások tömegeibe, hanem a törpe- és kisbirtokosok tíz- és százezreibe is oltva. Volt ekkor szép számmal józanul maradt elem is, akik még becses szolgálatot tehettek volna az erkölcsi mételty kiirtásánál, hanem jött a kommunista örület nyomán az oláh megszállás, a maga, itt ecsetelni fölöslegesnek tartott ártaival. Mindez a legtöbb mezőgazdát a pusztá lét vagy nemlét kérdése elé állította. Honnan vegyék ezek a sztoikus felfogást és a krisztusi lelkületet, hogy eredendő emberi gyarlóságuk megtagadásával ne kapkodjanak minden után, amit életük fenntartásához múlhatatlanul szükségesnek vélnék. Innen csak

féllépésnyi távolság volt a cape et rape jelszavának követéséhez. Van-e átlagos ember, aki a végszükségben és a fejetlen bonyodalmak közepett, elsősorban, sőt a leggyakrabban kizárólag nem önmagára és övéire gondol. Az önzés contagiumától a falu sem volt mentes.

Ezt különben azért is nagyon természetesnek kell találni, mert a tömegek ott elsősorban mentek keresztül oly csalódásokon, mint aminőket maguk után vontak az új apostolok ténykedései, a városi üzerek, a galíciai kullancsok, a belföldi láncosok s általában a minden rendű és rangú spekulánsok üzelmői és orgiái. A megszállástól alig felszabadult területekre özönlő áramlat a becsület maradványaival még ékeskedő vidéki lakosságra honnan csapott át, ha nem a városokból? E tektonikus összerobbanás közepett ép erkölcsi érzéket csak a gondolatüres koponyák, vagy a rosszhiszemű gonoszindulat kívánhatnak azoktól.

Minden illúziót félre kell tenni e látvánnyal szemben, mert a baj nagyságát és a romlás mélységét csak így lehet helyesen fölfogni. A betegség megszüntetésének előfeltétele pedig, hogy azt kellőleg megismervén, ne tüneteit akarjuk gyógyítani, hanem szülőökait elhárítani. Ez okok nézetem szerint: a szorult helyzet, a becsületes segíteni akarásba és tudásba vetett hit és bizalom alapos megrendültsége és a nemzeti szolidaritás követelményei szentül tartásának hiánya.

A szorult helyzet a falu és puszta gazdálkodójánál, ha ott a betevő falat jobban megvan is, mindent összevéve legalább is oly súlyos, sok tekintetben még súlyosabb, mint a városokban. A termelési tényezők meghiibanása sok esetben kétségbeejtő. Eltekintve az anyag és iparcikkek beszerzésének ismert nehézségeitől, meg kell gondolni, hogy a falu vitte a háború fő súlyát és viselte túlnyomóan annak messze kiható vérbeli rémes áldozatait. A központi

statisztikai hivatal jeles igazgatója, Buday László, a Magyar Tudományos Akadémiában hiteles adatok lelkiismeretes és szakavatott feldolgozása alapján mutatta ki ez év május 31-én, hogy a földművelő nép mennyivel jobban vérezett, mint a városi lakosság. A munkáshiány most és a jövőben még évtizedekig aggasztóan nagy lesz. Irtóztató, amit munkaerőben veszítettünk és a népesedési mozgalomhoz fűzhető várakozások vajmi gyászosak. A hadsereget az ismétlődött rossz termékek idején is kizárólag a magyar mezőgazdaságnak kellett ellátni s ezen felül még Ausztria élelmi hiányát is pótolni. A maximális ár-megállapítás csaknem egyedül annak termékeit sújtotta, a termeléshez szükséges iparcikkeket pedig a tobzódó szabad forgalom révén kellett beszereznie. A megszállás a vidéket is kifosztván, annak bevásárlásai most hajmeresztő föltételekhez vannak kötve. Most már hivatalosan is elismerik, hogy a falunak minden érdeke alaposan el volt és el van hanyagolva. Annak sem anyagi, sem egészségügyi, sem kulturális érdekei nem részesülnek oly gondozásban, melyet a városiakéhoz csak hasonlítani is lehetne. Mindenki a faluból akar megélni, boldogulni és annak rovására élvezni. Ha valahol ma komolyan dolgoznak, az csak a falukban történik. A városi lakosság, még a munkásság nagyobb része sem végez kitartó és produktív munkát. A falu magára van hagyatva s mégis mindenki attól remél, vár és követel mindent. Nem támogatják, legalább eddig nem tették, ellenben minden irányban támadják. Csakhogy a falu népe sem akar folyton és pusztán misera plebs kontribuens lenni. Állást foglal és visszavág. Ezt nem mindig teszi helyesen, de mi jogon követelik tőle a mélyebb belátást, a fennköltebb fölfogást, az önfeláldozóbb lelkületet és az igazi altruizmust azok, akiknek a fővárosba való első bevonulása alkalmával a kormányzó, akkor még fő-

vezér, szemébe vágta, hogy bűnösök. A mezőgazdaság szorult helyzetének megszüntetésére tehát el kell követni mindent, ha attól tűrhető és békés megélhetést kívánnak.

Megcsalták a bizalmát milliószer, most adják hát komoly tanújelét annak, hogy elsősorban a közbajokon komolyan segíteni akarnak. Meg kell alapozni újból a közbizalmat, hogy a mezőgazdák széles rétegeibe visszatérhessen a többiek iránti az a hit, mely nélkül lehetetlen a nemzeti feltámadás. A segítség, a javítás igazán becsületes akaratának és tudásának nyilvánvalóvá és szembeötlővé kell válni az egész vonalon. Ma minden ember felelős azért, amit tesz, vagy mulaszt. És ha vállalt, különleges kötelessége előljárni, ha vezérszerepre jelentkezett, akkor százszoros kötelme megfélekedezni egyéni és osztályérdekeiről s legjobb tudása és ereje szerint sima modorban, a kihívás mellőzésével tenni, ha kell jutalom és elismerés nélkül is.

A nemzethez való hűség a jó példaadásban áll, Ez napjainkban egyedül hatályos eszköze és módja a hasznos propagandának, míg a sok szó és szólam nem csupán hiábavaló, de határozottan káros erőpazarlás. Ha azután a vezetni hivatottak mindennek az ellenkezőjét csinálják, a bajt csak tovább mérge-sítik s már-már kétes gyógyít hat ás át végkép is veszélyeztetik. Nem akarok sem a napi politika süppedékes talajára tévedni, sem az aktuális kormányzati, törvényhozási és társadalmi törekvésekkel szemben kemény, annál kevésbé bántó szavakat használni. Ma bánjunk lehető kíméllettel egymással. De azt még sem hallgathatom el, hogy a készülõ reformok helyes alapeszméi csak akkor lehetnek üdvösek, ha azok megvalósítása a helyzet által követelt szellemben fog történni. A nagy apparátusok ma megölni lehetnek a legjobb gondolatnak és szándéknak is. Ne tegyék a

sok új fórum, a sok új és sokba kerülő hivatal által lehetetlenné a gazdaságos termelést és a szabad mozgás csekély maradványait ne semmisítsék meg. Mindenféle mellözhetlen közmegethelésnél legyenek embertől telhetően igazságosak, méltányosak és takarékosak. Egy osztály se akarja a másikat megnyomorítani, hogy maga könnyűszerrel menekülhessen. A forgalmi eszközök maradványait elhanyagolás és drágítás által ne tegyék hasznavehetetlenné. A kormányférfiak és politikusok gondolják és rágják meg jól, amit tesznek és mondanak, nemcsak mert ellenkezőleg sokat árthatnak, hanem mert sohasem állottak oly ellenőrzet alatt, mint most s a legmagasb helyről egyszerre a feneketlen semmiségbe zuhanhatnak. A néplélek elvadult; ítélkezése is megfelelő lesz. Ezt ápolni és szelídíteni kell, nem egyoldalúan kihasználni. Erre az ma legfeljebb csak igen rövid időre kapható. Nem elég, hogy a »Falu« gondozásának szövetségét létesítjük, ha az önfeledt jóakarát lelke nem fogja azt vezetni. Az érdekképviselő megalkotásánál ugyanez áll. A kétes jellegű pártvillongás szelleme soha sem volt rosszabb tanácsadó, mint ma.

De nemcsak itt, hanem a társadalom minden terén érvényesüljön az a tudat, hogy nekünk, mivel helyzetünk az összes civilizált népekéi közt a legnehezebb, valóban a legkosabb és legbecsületesebb eljárást kell keresnünk, különösen az ország népességének széles, beteg kedélyű rétegei iránt. Ezeket minél előbb meg kell gyógyítani és visszahódítani a művelt magyarságnak és a nemzeteket egyedül megmentő valódi kultúrának. Erkölcsileg felelősek vagyunk e munkánk sikereiért, melytől leginkább függ a mezőgazdasági népesség morálja is. E felelőség alól pedig a városi lakosság egyetlen osztálya, egyetlen felekezete és egyetlen hivatása sem vonhatja ki magát.

IX. Kis monográfiák.

1. Közgazdasági életünk 1877-1892. év alatt észlelt hullámszásának behatóbb történeti méltatása, az aradi kereskedelmi és iparkamara nagy évi jelentései alapján.

Az 1868. évi VI. t.-c. elrendeli, hogy a kereskedelmi és iparkamarák évenként részletes, megokolt jelentést tartoznak a kormányhoz felterjeszteni. Az író a címben említett kamara titkára volt 1872-től egész 1893-ig. Mint ilyen, 16 nagy, 270-280 lapos, jelentést szerkesztett és általános részeit az ország és kerület közgazdasági viszonyairól és követelményeiről maga írta. Másfél évtizeden át egyszersmind országgyűlési képviselő is volt és így számos alkalma nyílt a magyar állam, sőt tanulmányai, társadalmi működése és gyakori külföldi utazásai révén a világ gazdasági életének megfigyelésére is. A címben jelzett munkálatokban – bő kihagyásokkal és kivonatokkal – am azok behatóbb méltatását kísérelte meg, hogy amennyire csak lehető volt, a jelzett válságos korszak mozaikszerű, de mégis egységes mozgó árny- és fényképét nyújthassa. Ide való felvételét és terjedelmét megokolja az, hogy hazánk közgazdasági élete kialakulásának másfél évtizedéről megkapó tanulságokkal és aktualitásokkal teljes történeti vázlatát szolgáltatja.

Az 1877. év minden irányban nagyon küzdelmesnek nevezhető. Úgy a kül-, mint a belpolitika terén létfeltételeink voltak kockán és az egész év ezek védelmében telt le, anélkül azonban, hogy érdekeink egy irányban is biztosítottak volna. Az orosz-török háború folytonos izgalomban tartotta az egész országot, mert sohasem lehetett tudni, hogy az lokalizálva marad-e,

vagy nem fog-e európai konflagrációvá fajulni, midőn egész állami és nemzeti létünket kellett volna a véres játszmában betétkép feltennünk. A háború változó esélyei mindig éreztették hatásukat a gazdasági étellel is. A közgazdasági helyzetet a biztonság érzetének feltűnő hiánya jellemezte. A kedvezőtlen külpolitikai helyzet súlyát és káros befolyását minden irányban és a társadalmi élet minden főbb terén lehetett észlelni, de seholsem oly közvetlenül, mint a nemzetközi forgalomban, amelyet ez, a mai viszonyok között vonatott lefolyásának nevezhető hadjárat egész Európában teljesen dominált.

Magyarország külforgalmára különösen nagy befolyással volt a keleti háború, mert egyedül kivételképes nyersterményeinknek Oroszország levén leg-hatalmasabb versenytársa, az orosz vasutaknak hadicélokra történt igénybevétele, majd később a Fekete-tenger elzárása folytán a magyar gabona kivitelének esélyei felette javultak. Az egyre uralkodó bizonytalanság egyfelől, a szélsőségig vitt semlegesség pedig másfelől, nem engedték azonban, hogy a háború által teremtett és bizonyos irányban kedvezőbb forgalmi helyzetet kiaknázhattuk volna. Belügyeink intézésénél is nagymérvű küzdelmek folytak ez évben, mert az Ausztriával 1867-ben kötött közgazdasági kiegyezés megújítása volt szőnyegen s a közös költségek kvótájának újabb tíz évre való megállapítása, a kereskedelmi politika iránya, s ebből folyóan a külfölddel kötendő szerződések, a bankügy, a nyolcvan milliónyi bankadósság, az osztrák-magyar Lloyd-társasággal 1872-ben kötött szerződés fenntartása és a hadsereg állományának meghatározása iránt még az előző év folyamán megállapodásra kellett volna jutni. Mind oly kérdések, amelyek a közgazdaság érdekeivel a legszorosabb összefüggésben voltak és nemcsak helytelen megoldásuk, hanem eldöntésük késleltetése is igen káros

lehetett volna rájuk. E kérdések megvitatása heves pártküzdelmet idézett elő, amelyre azonban a külpolitikai helyzet tudata némileg mégis csillapítóan hatott. Felette sajnálatos, hogy az ország legfőbb közgazdasági érdekeinek megóvása a monarchia két államának oly nagymérvű antagonizmusát idézte elő, s a közvélemény szerint is módot kellett volna találni arra, hogy ez az érdekharc minden tíz évben ne újulhasson meg. A folytonos egyezkedések, alkuk, a felettük folytatott viták és a nyomukban támadt válságok a csendes, nyugodt, gyarapító hatású szakszerű munkásságot merőben kizárták. Az év folyamán létrejött harminc törvénycikk közül alig lehet egyet is említeni, amely közgazdasági tekintetben fontosabb haladást jelezne. Azon tizenhárom törvénycikk közül, amelyek nemzetgazdasági vagy államháztartási kérdések iránt intézkednek, csupán a járadékkölcsönről szóló 1877. évi IX. t.-c. és a határőrvidéki vasutak építését elrendelő 1877. évi XXVI. t.-c. érdemelnek különös, figyelmet, mert a többiek mind ideiglenes érvényű, vagy nagyon alárendelt fontosságú intézkedéseket foglalnak magukban.

A hitelviszonyok az 1873. évi válság következményeinek súlya alatt szenvedtek, habár kétségtelen, hogy maga a válság, mint a monarchia főbb forgalmi központjain, úgy nálunk is megszűnt már. Azon pangást, amely a tőkegazdálkodásban tapasztalható, egyrészt az uralkodó politikai viszonyoknak, a beruházás és vállalkozás iránti idegenkedésnek, a közbizalom hiányának, másrészt azonban sokkal mélyebben fekvő okoknak lehet tulajdonítani, melyek azonban nem csupán monarchiánkban, hanem az egész művelt világban látszottak működni. A tőkében gazdag országok a más államok nagyobb vállalatainak adott kölcsönökkel kedvezőtlen tapasztalatokat szereztek. A külföld bizalmatlansága, a változásoknak folyton kitett bel-

és külpolitikai helyzet, az 1873. év válságának következményeképp jelentkező gazdasági gyengélkedés, végre hitelintézményeink rendezetlensége, együttesen idézték elő azt az állapotot, amelyben tőkegazdaságunk jelentkezett. Mindez okok hatását azonban annál inkább kellett nekünk érezni, mert pénzrendszerünk alapjában egészségtelen volt s a természetes nemzetközi pénz áramlat jótéteményeiből teljesen ki voltunk zárva. Pénzértékünk helyreállítása gazdasági szempontból a legelső teendőnk lett volna. Ha ezt azonban a mérvadó tényezők az állam kedvezőtlen pénzügyi viszonyai miatt kivihetetlennek tartották, legalább törvényes fizetési eszközökről kellett volna annak idején gondoskodni. Az osztrák-magyar banktársulat tárgyában készült törvényjavaslatot az országgyűlés tárgyalta ugyan, de törvényerőre való emelkedését még oly jelentékeny nehézségek gátolták, amelyek akkor nem engedtek hitelviszonyainkban e bank közreműködésétől javulást remélni. Hitelviszonyaink gyökeres, vagy legalább nagyobb mérvű javulása pénzrendszerünknek egészségesebb alapokra való fektetése nélkül merőben lehetetlen. A valuta romlottsága a legtöbb hitelüzleti bajok, visszasságok és veszélyek fő kútforrása; mert tőkegyűjtés és nyugodt, reális vállalkozás ott, ahol a pénz fikción alapulván, folytonos áringadozásnak van kitéve, a jámbor óhajtások közé tartozik. Általános a meggyőződés az országban, hogy az a politika, amelyet pénz- és gazdasági ügyeink intézésénél évek óta követünk, felette káros. E politikát az egyoldalú, kíméletlen fiskális irány jellemzi, mely az aránytalanul felszaporodott állami kiadások fedezéséhez a szükséges költségeket kérlelhetetlen szigorral onnan hajtja be, ahonnan könnyebben vagy rendkívül nehézségekkel, de pillanatnyilag valóban még behajthatók. És ezt az eljárást alkalmazzák anélkül, hogy egyszersmind az államháztartás alapja, a mi fejletlen

és szervi hibában szenvedő közgazdaságunk is, kellő figyelemben és gondozásban részesítenék. A nemzetgazdaság terén bármerre tekintünk, az előrelátás, a tervszerűség hiányával találkozunk mindenütt, ellenben a magasabb szempontokból kiinduló s a távolibb jövőre is kiható tanulmány nyomait hasztalan keressük. Pedig a legközönségesebb felfogás előtt is világos, hogy valamint azon föld, amelyet folyton zsarolnak, anélkül, hogy termőerejének pótlásáról is gondoskodva lenne, előbb-utóbb teljesen kimerül, épúgy az egész közgazdaság is, ily félszeg elbánás mellett, fel fogja mondani a szolgálatot, mert kérlelhetetlen, szigorú természeti törvény, hogy a rablógazdaság egyes-nél és társadalomnál, kicsinyben mint nagyban, múlhatatlanul megbosszulja magát. Gazdaságunk szervezete minden irányban igen nagy bajokkal küzd. Termelési viszonyaink kedvezőtlenek, a termények értékesítése majdnem lehetetlen, az elemi csapások minden alakban folyton jelentkeznek, anélkül, hogy e bajok ellen komoly intézkedéseket tennénk. Mint a földműveléssel, úgy vagyunk, vagy talán még rosszabbul az iparral és a kereskedelemmel is. Ezen szintén főtermelési ágak előmozdítására a költségvetés nem egészen 35 ezer forintot vesz fel, de amely összeggel szemben 15⁴ ezer forint rendes bevétel szerepel e címen, az állam tehát iparra és kereskedelemre alig költ valamivel többet 19 ezer forintnál. Ily körülmények között valóban nehéz azon kifakadásoknak, amelyek a közönség körében naponként hallhatók, hogy tudniillik az állam a polgároktól sokkal többet vesz, mint azoknak szolgálatában teljesít, fenntartás nélkül tökéletesen igazat nem adni. Az 1872. évi ipartörvény hatása alatt az ipar szerfelett sokat szenved, ezt feltétlenül el kell ismerni mindenkinek, ha tudja, hogy ez a törvény a rendet és fegyelmet az iparososztályból teljesen száműzte. Nagyon vastag és

nagyon élénk színezést kellene használnunk, hogy azt az állapotot, amelyben nálunk az ipar és iparososztály sínylődik, élethűen ecseteljük. Fontos érdeke az országnak, hogy a jövőre való tekintetből a kormány a csatornázás és öntözés nagy kérdésével, legalább annak megoldását előkészítendő, rendszeresen és folyton foglalkozzék. Sokan versenyképességünk hanyatlását tisztán vasúti tarifakérdésnek tekintik, de azok termelési viszonyainkat nem jól ismerik. Magyarország még mint földművelő állam sem fog hosszabb ideig fennállhatni, ha termelését a mostaninál biztosabb alapra nem fektetik. Ma az ország hitele nem oly kedvező és pénzügyei sem elég jók arra, hogy a csatornázást állami közvetítéssel kezdeményezzék. De ezen nagy kérdés hosszas és a részletekbe is elmélyedő előzetes tanulmányt kíván.

Az 1879. évet az egymásután következő csapások különfélesége és a nyomukban új életre ébredt társadalmi tevékenység jellemzi. Már a tavasz folyamán, valamint az ország egyét> részeiben a vízáradások rendkívüli károkat okoztak és az Alföld legnagyobb, legnépesebb városának, Szegednek a pusztulását is maguk után vonták, épúgy az aradi kamarai kerület kisebb folyói hirtelen kiöntvén, több addig virágzó községet majdnem teljesen megsemmisítettek. Maga Arad városa is kétízben oly imminens veszélyben forgott, mely az egész ország élénk részvétét és aggodalmát felébresztette. A mezőgazdaság és általában a nyerstermelés eredménytelensége folytán a kereskedelem és az ipar pangása sem szűnhetett meg; egyes ágainál kezdett ugyan javulás mutatkozni, de az nagyobb mérveket nem ölthetett, mert egyrészt az értékesíthető termények nagyobb mennyisége hiányzott, másrészt pedig a termelők szükségleteik fedezésénél takarékosagra és mérsékletre voltak utalva. A gyenge aratás mellett kedvezőtlenül hatott továbbá a for-

galomra, hogy legtöbb kiviteli cikkünk termelésének viszonyai mindig kedvezőtlenebbé alakulnak. Piacaink folyton veszélyben forognak, mert az Európa keletén levő szomszéd államok, de főleg Amerika oly hatalmas versenytársakká növelték ki magukat, hogy alig van terményünk, amelynek keletét nem csorbítanak. Ehhez járul állami és társadalmi terheink folytonos szaporodása s velők szemben az a támasz, amelyben a termelés részeseül, felette csekély. A hitel drága és nincs eléggé szervezve, aminek következtében előnyeit a termelők nagyrésze nem élvezheti. A szállítás szintén drága és nyerstermelésünk kívánalmainak nincs megfelelően berendezve. Kereskedelmi viszonyaink a külfölddel szemben szabályzatlanok. A múlt évben bekebelezték Boszniát és Hercegovinát az osztrák-magyar vámterületbe, továbbá oda nyertek beolvasztást az eddig vámkülzeteket alkotó Isztria, Dalmácia és Brody s a szabad kikötőkként szerepelt Martinschizza, Porto-Ré Zengg és Carlopago is.

A hitelviszonyok szabályozatlansága az országban általában állandóan hangos panaszoknak a tárgya. E bajon volt hivatva segíteni az Osztrák-Magyar Banknak az az elhatározása, hogy a vele létrejött egyezményben vállalt kötelezettségének mérvén túl még három bankfiókot létesít. A bankfiókok mellett azonban nagy szükség van oly intézetekre is, amelyek a hitel eme forrásának jótéteményeit a legalsóbb rétegekkel is közvetítsék. És ilyenekül csupán a hitel-szövetkezeteket lehet elismerni. Ez intézmény meghonosítása és terjesztése útján az uzsorának úgy a kisiparosok, mint a földműves nép körében a leghathatósabbban lehetne ellene működni. Hogy azonban a szövetkezetek terjedhessenek, szükséges nekik a részvénytársaságokkal szemben, mert alapjában véve ugyan közkereseti, de mégis különös morális célzattal bíró intézetek, bizonyos adózási kedvezményeket nyúj-

tani és terjedésüket másképen is lehetően előmozdítani. Az iparosok között ennek az intézménynek gyökereit megszilárdítani a több oldalról és különösen az iparososztály részéről folyton sürgetett iparszervezet létesítése esetén az iparkamarák és ipartársulatok közös feladata lenne s azt akkor nemcsak a hitelszövetkezetek, hanem a termelési igények kielégítésénél is hathatós segédeszközként lehetne alkalmazni. A hitelviszonyok javítására hatni azonban a szövetkezetek alig lennének valahol inkább hivatva, mint a kisbirtokos gazdák körében, mert őket takarékosagra és számításra taníthatnák s révükön a nép megszokná a pénzzel és hitellel való bánást, amellet pedig létező hitel-igényeinek egyrészét kielégíthetné segélyekkel, azt tudniillik, amely különösen akkor szokott felmerülni, amidőn készletéből a kisgazda az aratás előtt kifogy, vagy más rendkívüli esetek folytán rövid időre zavarba jön s midőn más pénzforrás hiányában kénytelen az uzsorásokhoz fordulni. A kereskedelem és az ipar szempontjából is felette élenken kell óhajtani, hogy a fogyasztóközönség a vásárlási képességre segítő földműves nép helyzetének javulása útján is gyarapodjék. A létező hitelviszonyok szükségessé teszik továbbá igazságszolgáltatásunk reformjának lehető siettetését. Anyagi és alaki törvényeink között sok olyan hiányzik, amelyek nélkül forgalmunk mindig káros bizonytalanságnak lesz kitéve. Ilyen a polgári törvénykönyv, ilyen egy újabb csódtörvény, ilyen a perrendtartás revíziója és általában a perlekedés gyorsabbá és olcsóbbá tétele, ilyen a csalárd adósokról szóló törvény, a bagatellbíráskodásról szóló törvénynek pedig a kereskedelem igényei szempontjából való módosítása.

A termelés második főakadályai fennálló szállítási rendszerünk hibái és hiányai. A nyerstermények legnagyobb részét különösen az Alföldön vaspályán

szállítják, a csatornázást, sőt még a folyók hajózhatóvá tételét és ez állapotban való tartását elhanyagolják. A hazai folyók egyrésze aránylag nem is nagy kiadással hajózhatóvá volna tehető. Szakértők állítása szerint a Maros is e folyók közé tartozik. A szállításra általán használt vaspályák forgalmát emellett nem is a közgazdaság érdekeinek céltudatos felfogása, hanem az egyes vasúttársaságok magánérdeke dominálja, mert az állam kezében nincs oly tényleges hatalom, amelynek segítségével átgondolt vasúti tarifapolitikát követhetne. Csak helyeselhető tehát, ha az állam hálózatának kiegészítése útján e nélkülözhetetlen befolyást meg akarja szerezni, örvendetes, hogy külforgalmunk a fiumei tengeri kikötő felé kezd fordulni. Ez irányváltozást minden lehető módon és minden felhasználható eszközzel támogatni szükséges. A törvényhozás 1879-ben a közlekedés terén aránylag nem sokat végezhetett. Fontos e tekintetben a berlini szerződés becikkelyezése, amelynek X. cikke monarchiánkat egyfelől, továbbá Szerbiát és Bulgáriát másfelől a vasúti csatlakozások iránti egyezmény mielőbbi megállapítására utasította. A közlekedési kérdésekkel kapcsolatban kell megérinteni, hogy a hazai vízszabályozás állapota felett beható véleményt adni jeles külföldi szakértőket hívtak meg, akik rövid időre a Maros és Körös vidékét is meglátogatták és különösen ez utóbbi folyóra nézve több figyelembeveendő tanácsot adtak. A Marosra nézve a szakértőknek kevés mondani-valójuk volt. Véleményük szerint a Maros mostani állapotán semmi javításra nincs szükség, kivéve, amit a töltések tökéletesbítésére és az ármeder tisztántartására kell tenni. A Körösre vonatkozólag egészen más nézetet voltak. Szerintük a Körös átmetszései még nem elegendők. Általában az átmetszések nem gyakorolják a tőlük várt hatást. A Körösnél jó az árvíz lefolyását siettetni, hogy a Tiszáét megelőzze s

minden, ami e részben fog történni, ez utóbbira is előnyös befolyást gyakorolhat. A Fehér-, Fekete- és Sebes-Körös, továbbá a Berettyó kiegyenesítése érdekében történeteket hasznos munkának mondják s ha kiegészítik őket, a Körös folyó rendszerének vízviszonyai nagyon meg fognak javulni.

Bajaink mellett sok vizgató van a társadalmi élet felporzódásában, amely éppen a bajok bekövetkezése folytán állott be. A székesfehérvári országos kiállítás várakozáson felül sikerült. Ez alkalommal a fejmegyei gazdasági egyesület az ország valamennyi gazdasági egyesületét tanácskozára hívta egybe, ahol nagyon sok életrevaló és megszívlelést érdemlő észme merült fel. Kiderült, hogy még legjobbjaink is minő küzdelmes életet folytatnak, mert az olcsó és számításra alapuló nyerstermelés az iparszerű berendezésnek, a nép pedig a legegyszerűbb gazdasági eljárásnak előfeltételével nem bír. Az előfeltételek biztosítása nélkül a földművelés a kor követelményeinek megfelelő haladást nem tehet, már pedig, hogy a mostani állapotában nem versenyképes, azt a kereskedelem adatai a legvilágosabban kimutatják. A lendületesebb üzleti tevékenység érdekében is kívánatos tehát, hogy a mezőgazdaságnak általában és egyes ágainak különösen adassék meg az az ápolás, biztosítsák számára az az értelmes gondozás, amelyet az valóban államfenn-tartó fontosságánál fogva megérdemel. – A kiállítás idején ipari kongresszusokat is tartottak. Kívánták az ipartörvény célszerű s az ipari szakértelem alaposabb fejlesztése és az iparosok munkásviszonyaiban helyre-állítandó fegyelem célszerű gyakorlása szempontjából leendő módosítását. A kongresszus országos iparügyi bizottság létesítését javasolta. Ennek a bizottságnak hatásköre – az egyes testületek jogkörének csorbítása nélkül – kiterjedne minden az iparügyet érintő kérdésre.

A közgazdasági viszonyok az 1880. év folyamán annyiban különböztek az előbbi évektől, hogy a régebben tapasztalt nagymérvű hanyatlás jelei kevésbé mutatkoztak alatta. A termés, habár eredménye átlag az 1879. évit meghaladta is, az ősziekre nézve kedvezőnek egyáltalán nem tekinthető, a városi terület egyes részein pedig határozottan rossz volt s csakis a tavaszokra nézve volt részben kedvező. Az árak kielégítőek voltak s az 1879. évi árakhoz arányítva csupán a kukoricánál volt jelentékeny csökkenés észlelhető. - A szőlőkben a tavaszi derek tetemes kárt okoztak, aminek következtében a szüret eredménye az 1879. évinél sokkal csekélyebb lett. - A törvényhozás a lefolyt év alatt több gazdasági tekintetben igen nevezetes törvényt hozott. Ilyenek: a fillokszéra ellen szűkséges intézkedések, a fiumei kikötőben építendő tárház költségeinek fedezésére kölcsön felvétele, a fiumei és a nyugateurópai kikötők közt fenntartandó gőzhajózás tárgyában az »Adria-Steamship Company«-vel kötött szerződés, a kereskedelmi és forgalmi viszonyoknak a Németbirodalommal további ideiglenes rendezése, a helyi érdekű vasutak építése, a szerb fejedelemséggel kötött vasúti egyezmény, a tiszavidéki vasút megváltása, a Zágráb-károlyvárosi vasútvonal megvétele, a cukoradótörvény módosítása, a Budapesten felállítandó közraktárak segélyezésére nyújtandó állami kedvezmények.

Az 1880. évben a közgazdasági viszonyok általában javultak ugyan, a vidéken azonban a javulás nem volt jelentékeny. Hogy a hatás, amelyet az általános közgazdasági helyzet nálunk a központból a vidékre szabály szerint gyakorol, nem oly közvetlen és nem oly rögtönös, mint azt várni lehetne, ennek oka abban rejlik, hogy a vidék közgazdasági élete a gyorsabb módosulásokra nem elég alkalmas, mert a vidék jelentékeny része gazdasági tekintetben még meg-

lehetősen fejletlen. Ez az állapot adja magyarázatát annak, hogy termelésünk a kedvezőtlen befolyások iránt fogékonyabb; éppen ezért, mindazok a bajok, amelyekkel a mezőgazdaság a kontinensen és Magyarországon általában küzd, fokozott mértékben jelentkeznek a vidéken.

A gazdasági élet működésének egyik megbízható hőmérője a népesedési viszonyok alakulása. Az 1880. évi népszámlálás adatai szerint a népesség szaporodása feltűnően kis mérvű. A szorosan vett Magyarország területén az utolsó tíz év alatt a népesség valamivel több, mint 1%-kal szaporodott, ami a legnagyobb aggodalmak keltésére alkalmas. A helyzet bajainak okai: a népesség feltűnő mérvű elszegényedésének következményei, mint a rendkívüli gyermekhalandóság és a rossz táplálkozás, az orvosi segély igénybe nem vétele, a járványok és ragályos betegség pusztításai. Ezeknek az okoknak megszüntetésére kell tehát törekedni és a néppel társadalmi és közigazgatási úton is foglalkozni, mert például a pálinkaivás nagymérvű terjedésének, mely a rossz táplálkozás mellett a halandóság egyik hatályos előmozdítója, minden eszköz felhasználásával ellene lehetne működni. A fődolog azonban a közjólétet terjeszteni, de e részben nagyon leverő adatokat tárnak fel az 1880. évi népszámlálással egyidőben végzett állatszámítás adatai, melyek szerint a lefolyt tíz év alatt Magyarország összes marhaállománya nemhogy szaporodott volna, de határozottan fogyott. Ilyen jelenségek mellett igen aggasztó reánk nézve Amerikának és Oroszországnak elméletben már általában kellően, de gyakorlati irányban még nem eléggé méltányolt rendkívüli versenye. Hogy Amerika úgy a gabonatermelés, mint az állattenyésztés terén általában mily veszélyes versenytárs reánk nézve, azt itt fejtegetni fölösleges; de nem utalhatunk elég nyomatékkal erre a körülményre a nép-

számlálás adatai alapján, melyek a népesedés stagnációját, a hasznos állatok létszámának pedig feltűnő aláhízállását tüntetik fel, levonható arra a tanulságra jutunk, hogy ha nem terjeszkedni, nem gyarapodni, de legalább mostani állásunkat megtartani kívánjuk, akkor az államnak és társadalomnak a termelés majdnem minden terén rendkívüli erőfeszítéseket kell tenni.

A termés az 1880. évben sem sikerült. A kedvezőtlen eredményt részben a belvizek és a folyók áradásai, részben pedig a tavaszi tartós esőzések miatt későn végzett mezei munkálatok okozták. Az árak a gazdákra nézve azonban kedvezően alakultak. A marhatenyésztés ott, ahol azt észszerűen folytatják, nem nagy, de biztos jövedelemmel jutalmazta a gazdákat.

A kormány az újabb időben közvetlenebbül gondozza a mezőgazdaság egyes ágait, de tekintettel a kínálózó, sőt a teljesítést már sürgősen követelve fellépő teendők rendkívüli halmazára, nem fölösleges, a gazdasági érdekek képviselésével és társadalmi előmozdításával megbízott testületek rendkívüli fontosságára és gyakorlati ügybuzgó munkásságuk égető voltára folyton utalni. – A kereskedelem tekintetében nagyfontosságú mozzanat, hogy az 1881. évi XIII. t.-c. értelmében Magyarország külforgalmának adatait kezdték gyűjteni. Ezekből az adatokból kitűnt, hogy Magyarország 197 millió forint értékű kiviteléből Ausztriára csak 129 millió forint esett. Viszont a behozatalnál, amelynek értéke félév alatt 150 millióra rúgott, Ausztria 114 millióval volt érdekelve, ami az összes behozatalnak csaknem $\frac{4}{5}$ részét teszi. Élénken foglalkoztak a szakkörök keleti kereskedelmünk bajaival. Megállapították, hogy a viteldíjak magasságán és azon kívül, hogy a Keletre vitt áruk nagyrészenek minősége méltán kifogásolható, ami iparcikkeink hitelét ott aláássa; baj az, hogy az osztrák-magyar konzulságok iparunk és kereskedel-

münk érdekében a Keleten nagyon lanyhán járnak el. Sokkal ügybuzgóbb egyénekre lenne ott szükség, hogy tért foglalhassunk és ne szorítottassunk le azokról a piacokról is, amelyek minket már földrajzi fekvésünk-nél fogva is joggal megilletnek.

A társadalom összes rétegeiben mindinkább gyökeret ver az a felfogás, hogy Magyarország a civilizált állam terheit kellő ipari fejlődés nélkül nem bírhatja meg. Az állapot, amelyben nálunk az ipar sínylődik, általában igen sivár. A külföldi és osztrák verseny mind jobban és jobban elnyomja a belföldi ipart. A kézműiparosok elszegényednek és mezei munkásokká vagy napszámosokká lesznek. Az ipari munkaerő nem képződik s a hanyatlás e téren évről-évre jobban észlelhető. Hogy e bajon segíteni lehessen, ahhoz a kormány, törvényhozás, az egész társadalom és magának az iparososztálynak buzgó közreműködése szükséges. A kormány 1880-ban az ipartörvény revízióját előkészítendő ankétot hívott egybe, amely az elvi szempontokat behatóan tárgyalta. Az állam Budapesten közepé ipariskolát létesített; a háziipar emelésére és tanműhelyek felállítására nagyobb összeget vett fel a költségvetésbe. Az iparoktatás szervezése nélkül azonban haladás nem remélhető. Jó tanácsok az ipari szervezet hatását nem pótolhatják és az értelmiség színvonalát, mint mindenütt, úgy az iparosok körében is csak a nevelés és tanítás útján lehet emelni. Az iparoktatás szervezése és felkarolása alfája és ómegája minden modern iparfejlesztésnek. Ezenkívül ugyan még sok egyébre is van szükség, de nélküle semmiféle anorganikus intézkedésekkel oly viszonyok közt, mint a mieink, ipart fejleszteni vagy teremteni nem lehet.

Igen károsan hatottak a közgazdaság fejlődésére az 1881. évet kiválókép jellemző árvizek és vadvizek pusztításai. A Körösök különösen Békés megyében nagy területeket borítottak el. Sok várost és falut alig

lehetett megmenteni a veszélytől; Köröstarcsa az áradások következtében teljesen elpusztult. Bélzerinden csak a templom maradt meg s meredezik egyedül a sík földön. E bajok bírták reá a törvényhozást az 1881. évi LII. t.-c. megalkotására, amely felhatalmazta a közlekedési minisztert, hogy a Tisza balpartján a Körös és Maros között fekvő területek árvédelmére szükséges intézkedéseket mielőbb tegye meg. A törvény általában széleskörű felhatalmazást adott a kormánynak az ármentesítő társulatok ügyeinek vezetésére, valamint az összes vízszabályozási munkálatok közvetlen vezetésére. A mezei munkák miatt eleinte munkaerőben hiány volt és messze vidékekről: a Felföldről, a Dunántúlról, Erdélyből, sőt Karintiából is kellett munkásokat hozatni. Számuk szeptember vége felé kilencezret, novemberben pedig már tizenegyezret tett. Kétszáz kilométer hosszúságban dolgoztak a munkások. Az elpusztult Tárcsa romjaiból újra felépült. Mezőberényt, Gyomát, valamint Tárcsát is kör-gátakkal vették körül. A mélyebben fekvő helyeket szádfalakkal védtek meg; a gátakat kijavították és ahol szükséges volt, kiszélesítették.

A közigazdaságot előmozdító intézkedések között a legközvetlenebb hatásúak azok, amelyek a közlekedés fejlesztésére irányulnak. Az 1881. év a közlekedés fejlesztése történetében fontos haladás időszaka volt. Erre az időszakra esik a bosznai vasút, valamint a nagyikinda-becskerekai s a szatmár-nagybányai helyi érdekű vasutak építése. A múlt évben szavazták meg a budapest-zimonyi vaspályát s közvetlenül utána a Budapest-Kelenföldről kiinduló s Dombóváron át a Pécs melletti Szentlőrincig vezető elsőrendű gőzmozdonyú vasút engedélyokmányát. Ezt a vaspályát a monarchia legnagyobb pénzerői minden állami hozzájárulás nélkül építik, sőt az engedélyokmányban világosan kimondták azt is, hogy amennyiben a Magyar

Kir. Államvasutak igazgatósága szükségesnek tartaná a déli irányban egyes cikkekre és szállítmányokra nézve a szabályszerű díjtételeket lejobb szállítani, a budapest-pécsi vaspálya is bizonyos feltételek mellett, melyek a forgalomra nézve káros hatással nem lehetnek, kénytelen díjtételeit ugyanannyival alább szállítani. És kimondták az engedélyokmányban, hogyha a vasúti szállítási díjakat a törvényhozás bármikor szabályozza, a díjszabályozás érvénye erre a vasútra is kiterjed. – Fiume érdekében az állam a lefolyt évben is nagy áldozatokat hozott, amennyiben nemcsak a kikötő építését folytatta, hanem azt is elhatározta, hogy ezentúl nagyobb méretek szerint épüljön, amely célra a törvényhozás már erre az évre is tetemesebb összegeket szavazott meg. Ezenkívül a múlt évben a kikötő második számú rakpartján tervezett árúraktár építésére 260 ezer forintnyi kölcsön felvételére kapott felhatalmazást a kormány. – Ebben az évben nyílt meg az arad-körösvölgyi vaspálya borosjenő-borossebesi szakasza, ami Arad megyének jelentékeny részét hozta közelebb a megye székhelyéhez.

A törvényhozásnak közgazdasági tekintetben fontosabb törvényalkotásai: a rézváltópénznek szaporítása (1881: VII. t.-c), a kézizálog-kölcsönügyletek szabályozása (1881: XIV. t.-c), a Spanyolországgal kötött kereskedelmi és hajózási szerződés (118: XVI. t.-c), a csódtörvény (1881: XVII. t.-c), a bélyeg- és illetékekre vonatkozó törvényes intézkedések módosítása (1881: XXVI. és XXXIV. t.-c), a játékkártya-bélyegilleték (1881: XXVII. t.-c), a közforgalmi értékpapírok bírói megsemmisítése és elévülése (1881: XXXIII. t.-c). – Az 1881. évi XXXVIII. t.-c, a kivándorlási ügynökségekről, főleg arra van hivatva, hogy elejét vegye a hazai köznépet kivándorlásra csábító ügynökségek visszaéléseinek. Ezt a célját a törvény el is érheti, de magát a kivándorlást megszüntetni, vagy

csak lényegesen csökkenteni nem tudja, mert a kivándorlás okai oly mélyen gyökereznek, hogy pusztán tilalommal és a kivándorlás nehezítésével a hazájában való boldogulhatás iránt kétségbeesett népet visszatartani nem lehet. A kivándorlás, fájdalom, a törvény meghozatala óta nem csökkent, hanem még nagyobb mérvet öltött. Ez közgazdasági helyzetünk egyik legaggasztóbb körjelensége. Az aradi kamara kerületében a kivándorlás maga nem volt ugyan észlelhető, de Arad- és Csanádmegyének több községében, névszerint Nagy- és Kisvarjason, továbbá Dombiratoson a lakosok, akiknek földjét a nyár derekáig talajvíz borította, már komolyan gondolkodtak a kivándorlásról s valóban érintkeztek is az Északamerikai Egyesült Államok Budapesten levő konzulátusával, hogy az említett községek egész népessége kivándoroljon Amerikába, mert a folytonos vízkárok megélhetésüket az Alföld kellő közepén, meggyőződésük szerint, lehetetlenné teszik. Vidékünk több, az ily kivándorlásban országunkra nézve felette káros és megszegyenítő bajt látó férfiak lebeszélte a kivándorolni készülöket szándékuk végrehajtásáról és odaműködtek, hogy kedvezőbb fekvésű kincstári területre költözhesse nek át.

Vasútügyünk fejlődésére nézve az 1882. évben nagy közgazdasági jelentőséggel bíró alkotások jöttek létre. Közülök messze kimagaslík és kiváló fontosságánál fogva elsősorban érdemel említést a magyar állam és a es. kir. szabadalmazott osztrák államvaspálya társulat között 1882. évi június 8-án és az 1882: XLV. t.-cikkben foglalt szerződés, amely a magyar kormány részéről ebben az időszakban követett tudatos vasútügyi politika diadalát hirdeti. E szerződéssel kívül vasútügyünk fejlődésére különösen jó hatással volt, hogy a létező vasúti rendszer hiányának javítása vasúti hálózatunk szerves kiegészítése folytán

ebben az évben jelentékeny haladást tett. 1882. évi március 11-én forgalomba helyezték ugyanis a M. Kir. Államvasutak rákos-újszászi vonalát, május 12-én a budapest-zimonyi vasút budapest-szabadkai szakaszát és a kiskörös-kalocsai szárnyvasutat, november 15-én pedig a budapest-pécsi vasutat. A vasútépítés terén észlelhető tevékenységről tanúskodik, hogy a M. Kir. Államvasutak sziszek-doberlini vonala elkészült s április 10-én a nyilvános közlekedésnek megnyílt. Hasonlóképp üzembe vették 1882. évi november 15-én az arad-csanádi másodrendű vasútnak arad-mezőhegyesi szakaszát s ugyanazon hó 26-án a kiszombor-szőregi részt, míg a forgalomnak át nem adott részeken az építési munka serényen folyt. Építés alatt állott továbbá a nagykikinda-beckerekai másodrendű vasút is. Ezenkívül az 1882: XLVI. t.-c. elrendelte a budapest-szőnyi elsőrendű vasút kiépítését. A 321.93 kilométer vonalszaporulat folytán 1882. év végén a forgalomnak átadott magyar vasút vonalak hossza 2966.92 kilométert tett ki.

Az 1883. év alatt az országban, egyes, már régebben megkezdett főbb vonalak teljes kiépítése mellett a másodrendű vasutak létesítése a legfőbb mozzanat. A budapest-zimonyi vaspályának, szabadka-zimonyi részét, az india-mitrovici szárnyvasúttal együtt, valamint a trencsén-zsolnai részét a vágvölgyi vasútnak ebben az évben építették ki. Emellett egész sora keletkezett a vidéki vaspályáknak. Elkészült az arad-csanádi vaspálya, amelynek kiszombor-makói része január 6-án, a makó mezőhegyesi május 20-án, a mezőhegyes-kétegyházai május 21-én nyílt meg, amidőn az egész vaspályát is átadták a forgalomnak. Gróf Wenckheim Frigyes és Békés város közreműködésével jött létre a pusztaföldvár-békési szárnyvonal, amely ezt a várost a Magyar Kir. Államvasutak arad-szolnoki vonalával köti össze. – Nevezetes mozzanat a vasúti

politika terén, hogy Németország és Magyarország példáját követve, az osztrák kormány is rátért a vasutak államosítása útjára. – Az 1884. évben az első erdélyi vasút és az alföld-fiumei vasút vonalainak államosítása emelkedik ki. A törvényhozás az első erdélyi vasút vonalainak megváltását az 1884: XXIX. t.-c.-be, az alföld-fiumei vasút nagyvárad-eszéki részét pedig az 1884: XXXIX. t.-c.-be cikkelyezte be. Fontos mozzanat volt továbbá, az állami vasutak budapest-újszónyi vonalának kiépítése, a Duna-Száva vasút megváltása és a helyiérdekű vaspályák egész sorának kiépítése. Az aradi kereskedelmi és iparkamara kerületében a piski-vajdahunyadi 15.5 kilométer hosszú s az arad-csanádi vaspálya kisjenő-kétegyházi 27 kilométer hosszúságú szárnyvonala nyílt meg.

Az 1884. évi törvényalkotások közül az ipartörvény (1884: XVII. t.-c.) és a szerzői jogról szóló törvény (1884: VXI. t.-c.) emelkednek ki. Ez utóbbi megadta a szellemi tulajdon biztosítékait hazánkban is s oly organikus alkotás, amelynek ugyan meg lehetnek a maga hibái, de amely ennek ellenére a törvényhozás tevékenységének egyik fénypontja volt. Az új ipartörvény nagyobb mozgalmat idézett elő az iparosok között; egyrészt a szükséges rend és fegyelem meghonosítása folytán, különösen a kézműiparosok gazdasági életébe kissé mélyebben belenyúlt, másrészt pedig a hatósági tevékenység hatályosítása céljából az iparoselemek kötelező közreműködését szabályozta. Ha az ipartörvény végrehajtása bizonyos apró nehézségekbe ütközött is, az a szervezkedés, amely szükségessé vált, mozgékonytágot hozott az iparososztály körébe és pedig oly irányban, amelynek követezése reá nézve csak hasznos lehet.

A törvényhozás tevékenységében az osztrák-magyar vámterület általános vámtarifája (1882. évi

XVI. t.-c), egyike volt az 1880-81. ülészak legfontosabb közgazdasági alkotásainak. Horderejét csak akkor lehet kellően méltányolni, ha az összes európai közgazdasági viszonyokat és velök szemben Magyarország közgazdasági és pénzügyi érdekeit is figyelembe vesszük. A vámtarifával van összefüggésben az ásványolajvám felemeléséről és az ásványolaj adóról szóló 1882: XVIII. t.-c. is. Az 1882: XII. t.-c. azt a szerződést foglalja magában, amelyet a kormány az Adria Magyar Tengerhajózási Részvénytársasággal a fiumei és a nyugateurópai kikötők közt fenntartandó rendszeres gőzhajózási összeköttetések tárgyában kötött. Az 1882. évi XV. t.-c. magában foglalja a fillokszéra ellen köveendő rendszabályok ügyében 1881. évi november 3-án kelt egyezményeket, amelyek a szőlővesszők forgalmára nézve szigorú intézkedések megtételét kívánják az egyes törvényhatóságoktól. – Az 1883: V. t.-c. a kávéfogyasztási adót megszüntette s az ennek folytán keletkezett beviteli csökkenést a cukor- és sörfogyasztási adó felemelése útján pótolta. Az 1883: XII. t.-c. az 1885. évben Budapesten tartandó országos kiállításról intézkedik. Az 1883: XXV. t.-c. az uzsoráról és a káros hitelegyletekről szól. Ámbár az uzsorát nem tilalmi rendszabályokkal, hanem csupán egészséges hitelszervezet létesítése útján lehet korlátozni, ez a törvény annyiban mégis szükségét pótol, hogy az uzsorának legalább szemérmetlen üzését volt hivatva csökkenteni. Az 1883: XXXII. t.-c. a kikötői illetékeket állapítja meg és pedig úgy, hogy általa a forgalomra újabb káros megterheletés nem hárul. Az 1883. évi XLIII. t.-c. a pénzügyi közigazgatósági bíróság felállítását rendeli el. Erre az intézményre már felette nagy szükség volt, hogy a pénzügyminisztérium tovább is ne legyen fél és bíró egy személyben.

Talán még soha oly közvetlen és rögtönös hatást nem gyakorolt a világgazdaság alakulása Magyarország

termelésére és fogyasztására, mint az 1884. évben. A kultúra most már a világ csaknem minden részében nagy hódításokat tett, a közlekedési eszközök tökéletesbülése pedig a távolságot legyőzte, a világmozgalom kínálata és kereslete, különösen az élelmicikkek tekintetében, oly határozottan állott egymással szemben, hogy alakulásuknak a helyi természetű nehézségek komoly akadályai nem lehettek. A búza ára 7 forintra szállott alá, amely ár mellett a józanul számító gazdák szerint a búzatermelés közepszerű termés mellett már nem jövedelmez semmit.

Az a törekvés, hogy az államok egymástól elzárkózzanak, a középeurópai nagy államok, Német- és Franciaország részéről 1885-ben ismét nagyobb lett, mert általános vámtarifáját ebben az évben mindkettő reánk nézve igen érezhetően emelte. Ezen fokozódó elzárkózással szemben a monarchia két államának kormányai az év folyamán egy vámnovellát terjesztettek a törvényhozások elé, amelyben a nyerstermények vámjait a német vámtarifa magasságáig emelték s vele párhuzamosan némely fontos ipari védvámokat, amint ezt az egyik előterjesztés nyíltan be is vallotta, visszatörlesztés céljából, igen jelentékeny módon szintén emelték. Ezen vámtarifát azonban, mivel azt az osztrák törvényhozás az ülészak végén már le nem tárgyalhatta volna, mindkét törvényhozás napirendjéről egyszerűen levették. Alig volt, aki ezen lépést, akár önként, akár kényszerűségből tették is azt, őszintén nem sajnálta volna, mert mindenki meg volt arról győződve, hogy a vámnovella akár védelmi, akár retorzionális célzattal terjesztetett is elő, érdekeinknek nem felelt volna meg.

Hogy a védvámokkal való következetes elzárkózás politikája egyetlen középeurópai államra nézve sem előnyös, az iránt a közvélemény a monarchia mindkét államában, épúgy, mint Németországban, folyton

hangosabban és érthetőbben nyilatkozik. Belátja azt már nálunk is mindenki, hogy azon lappangó vámháború, mely a monarchia és a nyugati szomszéd nagy birodalmak közt folyik, egyiknek sem használ s benne minden érdekelt fél aránytalanul többet szenved, mint amennyire előnyököt képes a védvámok folytonos emelése által biztosítani magának. Ezt nyilvánosan be is ismerték a vezető államférfiak nálunk és a német birodalomban egyaránt. De ha ez általános beismerés szerint az elzárkózás nagy baj, azt nem lenne helyes még inkább fokozni, hanem ellenkezőleg oda kell hatni, hogy ezen birodalmak lehetőleg ismét a szerződéses vám- és kereskedelmi politika útjára térjenek. A tapasztalás ugyanis nemcsak a monarchiában, hanem másutt is azt bizonyította, hogy ha a védvámokat bármily célból tetemesen emelik, az érdekelt termelő osztályok hajlandók azt állandó jellegű vívmánynak tekinteni, amelyhez azután szívósan ragaszkodnak még akkor is, ha a vámok ezen emelése csupán megtorláskép történt. Igen nagy nehézségekkel jár azután az ily emelt vámok alábbszállítása mindenütt, de e nehézségek sehol sem oly nagyok, mint azon monarchiában, amelynek a közös vámterületen két, voltaképp önálló vám-törvényhozása van, amelyek azonban teljes egyetértéssel kénytelenek eljárni, mert kifelé a monarchia mint egységes fél szerepel a vele szerződő hatalmakkal szemben.

Ha már most a magyar és osztrák kormány és törvényhozás a nyerstermények és iparcikkek vámjait mintegy kompenzációképp emelik, ismét a két államnak kell megegyezni azok leszállításában, hogy valamely külföldi állammal szerződés létesülhessen. És a tapasztalás 1878 óta azt mutatja, hogy amily könnyű a két állam kormányai között a megegyezés, ha a vámok egymást állítólag kiegyenlítő emeléséről van szó, époly lehetetlen azok nagyobb mérvű leszállítását keresztülvinni. Az általános vámtarifa emelési

szándékból történő revíziójának eszméje tehát mély aggodalmakat támasztott, amelyek nagyon kívánatosnak tüntetik fel, hogy azt okvetlenül mellőzzék, hanem helyette – amennyiben szükségesnek bizonyul – oly intézkedéseket tegyenek, amelyek amellet, hogy a közlekedés útját, különösen Németország irányában nyitva tartják, módot nyújtanak a védekezésre úgy a nyerstermények bekövetkezhető nagyobb mérvű beözönlése, valamint a Német- és Franciaország részéről netán még ezentúl is folytatandó védvamos politika egyoldalú káros befolyása ellen.

Általában elismert igazság, amelyet a legilletékebb intéző férfiak sem tagadnak, hogy a nyerstermelést nálunk, a monarchia egységes vámterületén – mert az több nyersanyagot termel, mint fogyaszt – vámokkal hatályosan megvédeni nem lehet; ellenben az ipari védvamosok emelése fogyasztásunkat esetleg mégis érezhetően drágíthatja. Magyarország érdekében tehát csak a szabad kereskedelmi politika áll. De ha ez így van, akkor annak ellentéte, a túlzott védvamos politika, amely már a tilalmi rendszerrel határos, érdekében egyáltalában nem állhat. A kényszerűség, az Ausztriára való tekintet bizonyos ipari védvamosokat mellőzhetetlenné tehet nálunk is, de azért az ellenszolgáltatást nem a nyers termények vámjainak illuzórius értékű emelésében, hanem másutt kell megtalálni, amire a kiegyezési tárgyalások idején elég mód és alkalom kínálkozik. A vámvédelem a mi külföldi piacainkat, pedig ezek és nem a belföldiek vannak veszélyeztetve, nem biztosíthatja részünkre; de az általok mindenesetre bekövetkezhetik, hogy az érdekeinknek leginkább megfelelő szerződéses kereskedelmi politika inaugurálásának pillanata ismét beláthatatlan időkre elhalasztást nyer.

Nemcsak az ipar és közgazdaság, hanem az egész magyar közélet terén kimagasló esemény az 1885. év

május 2-án megnyílt és október 31-én bezárult országos általános kiállítás. Már a kiállításnak I. Ferenc József király részéről történt megnyitása, amely alkalommal Rezső trónörökös intézett a koronás királyhoz lendületes, hazafias szellemű beszédet, az uralkodócsalád számos tagjának, a külföldi államok követeinek és konzulainak, a kormány és törvényhozás minden tényezőjének, a bel- és külföldi sajtó képviselőinek jelenlétében oly fénytel ment végbe, hogy a megnyitás napját bátran lehet az ország történetében a valóban szép napok közé sorolni. A kiállítás rendkívül ügyesen, kiváló finom ízléssel, nagyszabásúan, oly sikeresen volt rendezve, hogy a bel- és külföldi látogatókat egyaránt meglepte s a hatás, amelyet a szemlélőre gyakorolt, általános és ellenállhatatlan volt. Az kétségtelen, hogy az ország közgazdasági s különösen ipari haladását dicsőítő nyilatkozatokban a rendezés ügyessége folytán előidézett varázsnak nem kis része volt, de e varázs hatásának eltűnte után sem lehet tagadni, hogy valamint a termelés minden egyéb ágában, az egyes főiparágaknál is nagy haladás volt észlelhető, amely csak az utolsó 15-20 év alatt mehetett végbe. Már maga az a körülmény, hogy az iparcikkeket kiállítók oly tömegesen jelenhettek meg e kiállításon, amellyel bizonyít, hogy ez országban az ipar nemcsak fejlődött, hanem izmosodott is.

Ebből azonban korántsem következik az, hogy tekintve iparunk elmaradottságát más országok iparához képest, e haladás és izmosodás kielégítő mértékben is történt. Tekintve, hogy évenként több száz millió forint értékű iparcikket hozunk be s tekintve azt, hogy a lakosság a nyerstermelés körében foglalkozást a népszaporodásnak megfelelő mértékben jövőre alig találhat: ma már nincs gondolkozó ember, bármily fel fogású vagy nézetű legyen is más tekintetben, aki be nem ismerné azt, hogy egy erőteljes, önjelentőségű és

legalább itthon versenyképes ipar létesítése ez országban létkérdéssé vált. És ha azon szép képre, amelyet az 1885. évi országos iparkiállítás tárt elénk, e nagy, de egyedül jogosult mértéket alkalmazzuk, akkor rendkívüli elfogultság nélkül lehetetlen be nem ismerünk, hogy habár egyes iparágak körében igen jeles, kitűnő és nagy mértékben versenyképes specialitásokkal bírunk is, de a magyar ipar, mint egész, ma még nem is kora ifjúságának, hanem legfeljebb némileg fejlődött gyermekségének éveit éli. – Egyről azonban ez a kiállítás meggyőzhetett mindenkit s ez az, hogy nagyon tévesen fogták fel azok az ország gazdasági helyzetét, akik még csak a legutóbbi időben is nyíltan hirdették, hogy Magyarországnak nem lehet hivatása iparállammá fejlődni, hanem azt már a természet arra teremtette, hogy jólétét állandóan a nyerstermelés terén kifejtett törekvései által biztosítsa magának. A kiállítás megmutatta, hogy az ország legtöbb része, különösen a Felvidék és Erdély, kedvező viszonyok mellett minő ipar színterévé válhatnának s hogy ott az ipari fejlődés csírái mennyire el vannak hintve. Az a meggyőződés azonban kell, hogy a jövőben még inkább, mint eddig, fokozza az állami és társadalmi vállvetett igyekezetet az ipar fejlesztése érdekében. A kiállítás folyama alatt az országos és nemzetközi értekezletek, amelyeken a közegészségtől kezdve a pénzügyintézetek reformjáig minden fontosabb társadalmi és gazdasági érdeket sok oldalról tüzetesen megvilágítottak, élénk szellemi pezsgést idéztek elő. A gazdaságilag legfontosabb összejevetel az október havának első napjai alatt ülésezett nemzetközi gazdasági kongresszus volt. Bármit tartsanak is némelyek ezen kongresszus határozatairól, egyet azonban senki sem tagadhatott el attól, azt t. i., hogy úgy az ország, valamint a külföld igen számos kitűnő gazdasági tekintélyét hozta össze, akik magas színvonalon álló vitában

cserélték ki a világgazdaság legnagyobb problémái felett eszméiket. A kongresszus tanácskozásai és határozatai egész Európában igen széles és magas körökben méltó feltűnést keltettek.

A külpolitikai viszonyok 1886-ban csaknem az egész éven át általában szerfelett ziláltak voltak. Keleten a válság kitörését egy ideig mindennap lehetett várni. Ennek a feszültségnek hatása alatt a gazdasági élet iránya sem szilárdulhatott meg. Az aratás csak igen közepszerűen sikerült. A gabonatermés Észak-Amerikában kitűnő, Románia nagyrésztében is jó, Németországban szintén kielégítő, Oroszországban azonban csak közepszerű volt. A gabonaüzletben két okból némi javulás mutatkozott. Az egyik ok az volt, hogy az orosz gabona ki nem elégitő minősége folytán Olaszországba tetemes kivitelünk volt. A lendület másik oka abban rejlett, hogy a vámháború miatt kevesebb gabonát hoztak be Romániából, mint az előző évben.

A gazdasági kiegyezést Ausztriával tíz évre újból megkötötték; a vám- és kereskedelmi szövetségről szóló törvény érvényét további tíz esztendőre hosszabbították meg. A kiegyezésre vonatkozó javaslatok mind törvényerőre emelkedtek s nemcsak a vám és kereskedelmi törvény, hanem az Osztrák-Magyar Bank szabadalmáról, a 80 milliós adósságról, a közös ügyek költségeihez való hozzájárulás arányáról szóló törvények, valamint a vámnovella is szentesítést nyertek, amely utóbbinak elfogadtatása után vámtarifánk még határozottabban védvamos jellegűvé vált, mint aminő az különben már eddig is volt. A védvamos iránytól nem várhatni semmi jót az országra nézve. Azon államok ugyanis, amelyek kereskedelmi politikája ellen visszatöréssel kellett volna a tarifa útján élnünk, még tovább akarnak menni a vámok felemelésével, azon országok pedig, amelyekbe eddig szabad kivitelünk

volt, minő pl. Svájc, komoly előkészületet tesznek arra, hogy az ipari vámok felemelése miatt a nyerstermények megvámolása útján represszáliákat alkalmazzanak velünk szemben. Azon nyilatkozatok, amelyek az osztrák ipari védvamosok köreiből hozzánk eljutnak, világosan bizonyítják, hogy e körök, az emelt ipari vámok birtokában állandóan meg akarnak maradni s hogy azokat korántsem hajlandók kompenzacionális tárgyakká, hanem mindenáron megóvandó becses vívmányoknak tekinteni. A legújabb autonóm vámtarifája folytán külkereskedelmi politikai kilátásaink semmiben sem javultak, sőt annak hatása alatt még kedvezőtlenebbé alakultak.]Német- és Franciaország hallani sem akarnak a kereskedelmi szerződésről, sőt a nyerstermények vámját folyton emelni készülnek. Romániával nyílt vámháborúban élünk már egy esztendeje, amelynek megszüntetése iránt folynak ugyan a tárgyalások, de nagyon kevés kilátással a sikerre. Svájc megsokalta vámemeléseinket s az ipari behozatal megakadályozásáért visszatárlást keres ott, ahol bennünket a maga nagyobb mérvű károsítása nélkül érzékenyen sújthat, tudniillik az állatvámok emelése útján. Ezelőtt tíz évvel alig képzelhette valaki, hogy a józan észnek a mai helyzetben, mint eredményben nyilvánuló aberrációja ily mértékben lehetséges lesz, s hogy Középeurópa első államai be nem látják az ellentétet a közlekedési eszközök nagy áldozatokkal folytatott javításában nyilvánuló korszellem, a népek egymáshoz közeledő irányzata közt egyfelől és az uralkodó elzárkózási rendszer között másfelől. És fájdalom, azon ellentét felidézésében és állandósításában a mi kereskedelmi politikánknak is nem csekély része volt. A dolgok ily állása mellett sem nyerstermelésünk, sem kivitelre utalt iparágaink kilátásai nem mondhatók kedvezőknek. Mindezek folytán egyre inkább a belföldi piacra vagyunk utalva.

Az 1887. évben Olaszországgal sikerült tarifaszereződést létrehoznunk, de sajnos, oly áldozatok árán, amelyek a mai helyzetet e szomszédos birodalom irányában kedvezőtlenebbnek tüntetik fel, mint aminő a régi volt. Azonban miután helyzetünk így is sokkal jobb, mintha az olasz általános vámtarifa lépett volna érvénybe, továbbá a mai nehéz kereskedelmi politikai viszonyok között maga az a tény, hogy egy tarifaszereződés kötését biztosíthattuk magunknak, bizonyos nyomatékkal szintén bír; mindazoknál fogva az alapszerződést örvendetes eseménynek kell tartanunk. Sokkal kevésbé kedvezően alakultak kereskedelmi viszonyaink Németországgal szemben, amelyet egyáltalában nem lehetett arra bírni, hogy más, mint legtöbb kedvezményi szerződésre lépjen velünk. Pedig ez az állapot valamint nekünk, úgy Németországnak is hátrányára van s az adatszerű tapasztalatok szerint, a formaszertinti legtöbb kedvezmények útján tulajdonképp kedvezőtlenebb elbánásban részesülünk, mert gabonakivitelünk Németországba ma sokkal kisebb százaléka az összes német bevitelnek, mint azelőtt, holott az orosz bevitel, amely ellen pedig állítólag elsősorban voltak a vámemelések irányulva, ma aránylag nagyobb, mint volt régebben.

Roppant csapás szőlősgazdáinkra, hogy a fillokszéra immár kevés kivétellel az egész szőlővel beültetett aradi hegláncot ellepte. A pusztítás oly gyors, hogy azon birtokosok, akik eleinte hinni sem akartak a baj létezésében, a javulás lehetősége iránt ma kétségbe vannak esve. Mindkét véglet, az elbizakodottság és tanácstalanság egyaránt káros, azért elsősorban a közönség hangulatának helyesebb irányba való terelése érdekében kell országsszerte mozgalmat indítani. A bortermő vidékeken a közönség vagyonának a szőlő nem kis részét tette, megmentése vagy legalább reprodukciójának érdekében a szőlőbirtokosok egy oly biza-

kode közvéleményét kell megteremteni a teendőkre nézve, amelyet a kételyek nem tudnak egyik napról a másikra megingatni. Ez irányban tapintatosan kezdeményezőleg fellépni a gazdasági egyletek feladata, amelyeknek erkölcsi tekintélyében azután a hivatott közegek és a sajtó bizonyos támpontot találhatnak. Különben az aradi hegyalján a ménesi vincellérképezde segítségével úgy a kormány, valamint az amerikai szőlőtelep-szövetkezet útján a közönség felvilágosodottabb része is sokat tették már arra, hogy ha a közönség bizalmát a védekezés vagy a szőlők újjáalakítása iránt visszanyeri, a dologhoz azonnal komolyan hozzá lehet fogni.

A bányászat körében igen élénk sürgés-forgás volt tapasztalható 1887-ben. Különösen a hunyadmegyei aranybányák fejlesztése említendő fel. Német és angol tőkészek vették át ott a régebbi bányavállalatokat, vagy alapítottak újakat. Rudabányán, Boicán, Tekerőn, Pojánán és másutt sok új tőkét fektettek a nemes ércbányákba. A vélemények e vállalatok jövője iránt szerfelett eltérők. Tény azonban, hogy a közlekedési viszonyoké jövő biztosítására gondozást kívánnak.

Az ipari mozgalmak terén Duckerts Gyula, budapesti belga főkonzul rokonszenves fellépésének volt jótékony hatása. 1888-ban megjelent, széles látkörű és alapos jelentésében hazánk ipari viszonyaival foglalkozik, midőn vállalkozó honfitársait arra szólítja fel, hogy a tengerentúli és más bizonytalan állapotban levő országok helyett keressék fel Magyarországot, alapítsanak itten gyárat, mert ez a tér nézete szerint, háládatos lesz ipari működésük részére. íme, mások is így ítélik meg a viszonyokat. Bízást lehet tehát most, midőn a tőke olcsó, a védvamos irány idegen ipari tőke és értelmiség idevonzására kedvező, kívánni azt, hogy az iparfejlesztés lendületesebb munkájához kell fogni. E célból a kedvezményeket az eddiginél

szélesebb körben kellene nyújtani és odahatni, hogy a meghonosítandó iparágak megszilárduljanak. Ezzel párhuzamosan a hazai ipar pártolására is kell hatni, mint azt Baross Gábor miniszter a vasutak fogyasztási cikkei körében kezdeményezte. De bármennyire kívánatos is a törekvés ez irányban, azt nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a hazafiságnak az anyagi érdekek, különösen a fogyasztás tekintetében, meglehetősen szűkre szabott határai vannak s hogy e téren más tényezők sokkal hatékonyabban működnek. Azért iparunkat az oktatásügynek minden alakban, utaztatás, ösztöndíjak nyújtása s más módok és eszközök által való felkarolása útján lehetőleg versenyképessé kell tennünk. A tapasztalás azt bizonyítja, hogy egy kellő szakértelmet szerzett erélyes ember gyakran maga képes egy egész ipart meghonosítani, főleg ha egy kis tőkére is tud szert tenni. E tapasztalat tanulságait kellene rendszeresen felhasználni és az ipari értelmiség segélyezésének állandó forrásáról gondoskodni. A hadsereg iparcikkeinek a hazai kisipar foglalkoztatása útján leendő elkészítése felé fontos lépés történt, midőn a bőrneműek szállításának biztosítására szolgáló szerződés felmondván, a magyar kisipar részére a Magyarországot megillető jutalék negyedrészt kiszakították. E megbízatás kellő módon leendő teljesíthetése végett a hazai kisiparosok közül számosan szövetkezetté alakultak, amely 150.000 forint értékű bőrneműek szállítására tett ajánlatot és kötött szerződést a közös hadügyminisztériummal.

A középeurópai békeszövetség imponáló ereje a béke szükségének érzetét az egész kontinensen tetemesen fokozta. Ehhez járult az 1889. évi párizsi világkiállítás is, amelynek sikerében az egész francia nemzet nagyban érdekelve volt. A gazdasági tevékenységre nézve tehát a külső viszonyok egyáltalában nem voltak

kedvezőtlenek. Sajnos azonban, hogy a béke iránti nyugtalanságot, amely más években a gazdasági életre zavaróan hatott, az országszerte rossznak mondható termés folytán keltett aggodalmak váltották fel. A termés silány volt; a kivitel csaknem szünetelt a gabona-neműekben; a szüret nem sikerült. Az állattenyésztés szintén bajokkal küzdött, mivel a vámviszonyok a nagyobb állatkivitelét lehetetlenné tették. A mezőgazdasági viszonyok terén szerzett tapasztalatok azt bizonyítják, hogy nálunk sem a tisztán hatóságig sem a tisztán társadalmi közegek nem alkalmasak a gazdasági érdekek ápolásának feladatát sikeresen megoldani. A kereskedelmi és iparügyek legmagasabb fokú intézésének a földművelési ügyek központi kezelésétől történt elválasztása, mindinkább érezhetővé teszi oly szervek létesítésének szükségét, amelyek a kormány rendelkezésére is állanak, de még sem bürokratikus közegek.¹ Hatósági és társadalmi elemekből oly közegeket kellene létesíteni, amelyeknek szakértelem mellett hivatalos készséggel is kell bírniok a most nagyrészt elhanyagolt gazdasági ügyek végzésére.

A hitelügy fejlesztésére szintén figyelemreméltó lépés történt a csekk- és klíring-forgalomnak a postatakarékpénztáraknál való behozatala útján. Napirendre került a gazdasági életbe mélyen belenyúló valuta rendezése. Hogy az érték más, mint az arany, nem lehet, hogy a szerződéseken nyilvánuló viszony adósok és hitelezők között lehetőleg annak tényleges értéke szerint vezetendő át a rendezés utáni időszakba is: két oly sarkalatos elv, amely iránt nincs véleménykülönbség. – A kereskedelmi és iparforgalom szempontjából úgy az igazságügy, mint a közigazgatás terén nagy, korszakot alkotni hivatott reformok vannak készülöben. Igen gyakran volt alkalmunk meggyőződni

¹ Célzás a mezőgazdasági kamarák létesítésére.

arról, hogy semmi sem mozdítja elő a közgazdaság baladását annyira, mint az állam főfunkcióinak általános javulása. Minden részleges intézkedés ugyanis, amelyet az állam a termelés javára tesz, csak úgy érheti el célját, ha azon keret, amelyben a termelés végbe megy, a fejlődésre általában kedvező. A közigazgatás javítása gazdasági szempontból is nagy horderővel bír s egyes esetekben ki lehet csaknem szám szerint mutatni azt, hogy mennyivel károsodtunk anyagilag azért, mert a helyesen gondolt központi intézkedések nem mentek át az életbe, hanem egyszerűen a papíron maradtak. Az igazságszolgáltatás útján szintén kiszámíthatatlan anyagi előnyt biztosíthatunk magunknak. Fontos azért, hogy a reformok a gyakorlati élet követelményeinek megfeleljenek s főleg a gyorsaság iránti jogosult kívánságoknak eleget tegyenek.

Az iparfejlesztés feladata újabban fokozott mértékben veszi igénybe a kormány tevékenységét. Az 1881. évi XLIV. t.-c. hatálya még csak öt évig tartván, az inger, amelyet az általa nyújtott kedvezmények gyakorolhattak, a dolog természete szerint egyre jobban gyengült. Itt volt tehát az ideje annak, hogy hatékony kedvezmények nyújtassanak a tőkének s hogy a tőke nagyobb mértékben nyeressék meg az ipari vállalkozásnak. Az ipar létesítésének munkájával párhuzamosan kell az ipari munkaerő fejlesztését is feladatunkká tenni. Hazánk még ma távol van a szocialisztikus áramlatok veszélyétől, mert azoknak nagyobb gyári munkásosztály hiányában nincs meg a tere. De ha célunkat a gyáripar gyarapítására hozott és hozandó áldozatainkkal csakugyan elérjük, a munkások is aránylag rövid idő alatt meg fognak szaporodni nálunk, midőn aztán a vele járó bajok lehetősége is be fog köszönteni. E bajokat megorvosolni azonban akkor, ha már léteznek, mint a művelt államok példája mutatja, igen nehéz. Idejekorán oda kell tehát működni,

hogy azok lehetőleg ne is keletkezhessenek. E célból mindazon szociálpolitikai rendszabályokat, amelyek mellőzése annyi szenvedést, annyi veszedelmet vont maga után másutt, már most meg kell hozni, hogy támogatásban részesített iparunk ezen tehernek súlyát viselve, erősödjék és annak később leendő kényszerű alkalmazása versenyképességét se zavarja meg. Ha elmaradtunk más államok mögött, legalább azon hasznunk legyen belőle, hogy az ő tapasztalataikat észszerűen felhasználjuk és visszas fejlődésük tanulságait javunkra fordítsuk, míg nem késő.

A nyolcvanas évek végén az országos fillokszéra-bizottság fáradozott szőlőink újjáalakításán. Egyesek a legnagyobb odaadással és önzetlenül igyekeztek azon az úton, amelyet a franciaországi megnyugtató tapasztalatok kijelölnek, haladásra bírni az aradhegyaljai közönséget. Mindazok az egyének, akik meglátogatták Franciaország déli részeit, köztük e sorok írója is, aki tapasztalatairól az aradi városházán és gróf Károlyi Sándor felkérésére Pest megye tanácstermében előadásokat is tartott, egyértelműen odanyilatkoztak, hogy amerikai oltvány-iskola létesítése nélkül, a szőlők újjátelepítésénél semmit sem lehet tenni. 1890-ben végre általánossá kezdett válni a törekvés, hogy amerikai alanyokba részint zöld, részint fás oltással újjáalakítsák a szőlőket. Egyesek már nagyon figyelemreméltó tevékenységet fejtettek ki ez irányban, amely mások számára buzdító például szolgált. A földművelésügyi miniszter részéről összehívott fillokszéra-bizottság a teendők egész rendszerére nézve tervezetet készített, amelynek alapján a kormány javaslatára a törvényhozás az adókedvezményeket és adómentességet a fillokszéra elleni védekezés különböző módjai szerint eltérően ugyan, de csaknem általában tetemesen kiterjesztette.

Az 1890. évi népszámlálás előzetes adataiból az tűnik ki, hogy a Magyarbirodalom lakossága 1880 óta

10.82%-kal, vagyis 1,693.827 lélekkel szaporodott s hogy az közel tizenhét és félmillióra emelkedett, tehát most már csakugyan a közép nagyságú államok sorában foglal helyet. De amily megnyugvással állapítjuk meg a kedvező népszámlálási eredményt, époly mértékben kötelességünk foglalkozni azon módokkal és eszközökkel is, amelyek segélyével elkerülhetjük azt, hogy népesedési viszonyaink ismét oly kedvezőtlenül alakuljanak, mint aminők a hetvenes években voltak, amelyek alatt, mint köztudomású dolog, a népesedés pangott. Két irányban kell evégből gondoskodni: a közegészségügyet és a gazdasági érdekek ápolását kell célszerűen intézni. A vidéken a közegészség javítása nem kis részben a közigazgatás javításának kérdése. A népesség szaporodásának másik főtenyezője az anyagi jólét, amelyet előmozdítani és eszközeit lehetőleg hatályosítani szükséges. Az egyoldalúság, amely mezőgazdaságunkat eddig jellemezte, lassankint kezd megszűnni, de még e részben szerfelett sok a teendőnk. Helyzetünk, fájdalom, olyan, hogy az iparnak rohamos fejlődésére minden jóakarat és törekvés mellett sincs kilátás. Mindazon áldozatok által, amelyeket az állam kedvezmények, helyes közigazgatás és jó igazságszolgáltatás, a közlekedési eszközök fejlesztése, a szakoktatás javítása útján nyújthat az iparnak, mást, mint a lassuléptű, hanem éppen azért egészséges haladás biztosítását, az osztrák ipar mindennap észlelhető versenye mellett, elérni nem lehet. De ebből azután szoros logikai következetességgel folyik azon másik tagadhatatlan dolog is, hogy akkor tehát állami és társadalmi életünk máris nagy és folyton fokozódó terhei főleg a nyerstermelésre hárulnak, amelynek oly karban kell lenni, hogy azt minden elgyengülés nélkül folyton elbírhassa.

Az 1890. évi alföldi és délmagyarországi kiállítás megtartása Aradon a társadalmi élet fénypontjai közé

tartozott. Habár csak regionális kiállítás volt is, a fővároson kívül rendezett országos kiállításokon is nem egy tekintetben túltett. A kiállítók száma, a részükről beküldött tárgyak tömege, a látogatás szép arányai, mind a kiváló tárlatok közé emelik azt. Megnyitását Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter személyes megjelenése igen ünnepélyessé tette. Később is megjelent Aradon, midőn az Aldunáról jövet, ahol a Vas-kapu munkálatainak inaugurálásában vettek részt, gróf Szapáry Gyula miniszterelnökkel és Bacquem örgróf osztrák kereskedelmi miniszterrel betért Arad városába.

Tiszteletreméltó gazdasági fejlettséget láthatott e kiállításon mindenki, csakhogy az nem főleg a legutóbbi évek munkájának, hanem a korábbi évtizedek törekvéseinek volt eredménye, mert hiszen új iparágak meghonosítása, vagy csak egy új ipartelepnek is a meggyökereztetése roppant erőfeszítésbe kerül nálunk. Ez az erőfeszítés örvendetes módon nyilvánul is, de bizony sokkal több eredményt érdemelne, mint amennyit vele el lehet érni. Az ipari haladás általában lassú, mert még, maga az egész légkör nem elég kedvező az ipari élet gyorsabb felvirágoztatására. Egyet azonban őszintén el kell ismerni, azt, hogy Baross Gábor kereskedelmi miniszter fáradságot nem ismerő kitartással munkálkodik az ipar érdekében. Azon törvények, amelyek az iparnak adandó kedvezményekről szólnak s azon törvények, amelyeket az ipari munkások védelmezése céljából hoztak, valamint a számos adminisztratív intézkedés, amellyel lépten-nyomon egy-egy akadályt hárítja el az igazi fejlődésnek; azon tanácskozások, amelyek a részéről kinevezett ipartanácsban s az időnkint összehívott szaktanácskozmányokban az ipari tevékenység előmozdítása érdekében, legnagyobbreszt az ő elnöklete alatt folynak: mind mennyi tanúságai annak, hogy az ipari fejlődésre tényleg

kedvezőtlen viszonyok közt is minden emberileg lehető elkövet a siker biztosítása érdekében.

Hogy a lakosság anyagi helyzetének folytonos figyelemmel kísérése a hivatott intézőknek mellőzhetetlen feladata, arról mindenkit meggyőzhetett az ország legáldottabb vidékein 1891-ben lábrakapott mezőgazdasági munkásmozgalom. Kétségtelen az, hogy a munkásmozgalmak, amelyek legelőbb Orosházán mutatkoztak, s pedig még áprilisban, később Békéscsabán, azután Battonyán május, illetve június havában jelentkeztek, mindenkit megleptek. Senki sem hitte, hogy az Alföldnek éppen legtermékenyebb vidékein, s különösen a földművelő nép körében szocialisztikus jellegű zavargások fordulhassanak elő. A baj keletkezésének közvetlen oka az izgatás volt. Eszközeiül a szocialista hírlapok szolgáltak. De izgatók is jártak a vidéken, akik a mezőgazdasági munkásoknak a mindenféle alakított népkörök segélyével keresztülviendő nagy sztrájkját tervezték közvetlenül az aratás előtt. A szervezet e részben főleg Békés megyében oly előrelátó számítással volt kigondolva, hogy a hatóság helyes nyomon járó erélyesebb közbelépése nélkül a nagy munkaszünetelés valóban be is következett volna. Hogy azonban ez nem történt meg, azt a helyesen alkalmazott elővigyázati rendszabályoknak lehet köszönni. De ezáltal a baj koránt sincs meggyógyítva, mivel annak feltűnő nyilvánulására csak alkalmul és közvetlenül indító okul szolgáltak az izgatások; elnyomásukkal a baj csak elhárult, de gyökerei megvannak, s azok a jövőben a kormány és törvényhozás fokozott figyelmét követelik. A talaj ugyanis mindenütt, ahol zavargás mutatkozott a munkások közt, igen alkalmas volt a szocialisztikus izgatások számára. A népesség gyors szaporodása és a munkaalkalomnak vele szemben nem megfelelő öreg-

bedése; a nép igényeinek általán tapasztalt fokozódása, önérzetének fejlődése, a mezőgazdaság körében levő nehéz munkafeltételek, különösen a harmados tengeri művelésénél, némely munkaadónak méltánytalan eljárása munkásaival szemben: a légkört már régebben alkalmassá tették arra, hogy a szocialisztikus métely benne gyorsan terjedjen. Mindezen jelenségeket tüzetesen kinyomozták. A tanulságok arra figyelmeztetnek, hogy gazdaságunk fejlesztésének munkájánál az alapokat szilárdítani és az előfordultakhoz hasonló bajok ellenében is biztosítani kell. Alig merült fel fontosabb eszme az újabb időben az Alföldön, mint az öntöző csatorna létesítésének ezúttal felvetett terve, amely az alföldi gazdálkodás mai egész rendszerének átalakítására volna hivatva. Ha a több munkát igénylő intenzív termelés az egyenletes, sőt lassankint fokozódó nyerstermelés következtében az ipari termelés is mind alkalmasabb talajra fog az öntöző csatornával behálózott vidéken találni. Az Aradmegyei Gazdasági Egyesület 1891 október 18-án Aradon tartott ülésén bizottságot küldött ki 20.000 holdnyi terület öntözési feladata megoldási módozatainak megállapítására. .

A másik kérdés, amelynek megoldásától társadalmi bajaink egyrésznének orvoslása remélhető, a gazdasági gyakorlati szakértelem fejlesztése. A földműves, az iparos és a kereskedő egyaránt kell hogy haladjanak foglalkozásuk technikai és üzleti teendőinek kellő ismeretében. Ugyanazon viszonyok között, ugyanazon tőkével, de több belátással és több ügyességgel mindannyian sokkal többet termelhetnének, mint ma. Különösen áll az a kisbirtokosságra nézve, amely külterjes gazdálkodásával nagyon elmarad a világtól s ez nem kis részben oka annak, hogy a mezőgazdaság körében kevesebb munkás nyer alkalmazást, mint egy kissé haladottabb gazdálkodási rendszer mellett nyerhetne. Kisgazdáink fiai számára jó lenne

minden törvényhatóság területén egy-egy célszerűen berendezett földművesiskolát létesíteni. Ezen intézetek és a példakép berendezendő apróbb mintaszerű parasztgazdaságok fenntartása útján lehetne népünknek földművelési, állattenyésztési és egyéb gazdasági ismereteit javítani és gyarapítani.

A kereskedelem terén az 1891. évben a legnagyobb esemény az volt, hogy annyi haszontalan kísérlet után végre sikerült mindazon nyugati államok irányában, amelyekkel szorosabb kereskedelmi összeköttetésben vagyunk, vámviszonyainkat hosszabb időre tarifaszereződésekkel szabályozni.

A törvényhozás az év utolsó napjain tárgyalta azon nemzetközi szerződéseket, amelyek Németországgal, Svájjal, Olaszországgal és Belgiummal kereskedelmi és vámviszonyainkat rendezték. Ezenkívül állategészségügyi, továbbá szabadalmi, minta- és mustraegyezményt kötöttünk Németországgal, amelyeket a törvényhozás szintén az év végén fogadott el. Tartalmilag e szerződések, habár némely módosítás jelentőségét tagadni nem lehet, lényegben a régi állapotot úgy, amint az autonóm vámtarifák uralma alatt kifejlődött, tartották fenn. Mélyebbre ható változást e részben tehát nem vontak maguk után. De az a tény, hogy részint új tarifatételek alapján, részint az autonóm tarifák sok tételének lekötésével tizenkét évre állandó kereskedelmi politikai helyzetet teremtettek, oly vívmány, amelynek a gyakorlati életre is kiható nagy előnyeit félreismerni lehetetlen, emellett pedig annak irányzata is méltánylandó, mert valószínű, hogy az eddig folyton közelről fenyegető visszaesés helyett a jövőben inkább közeledni fogunk a szabad kereskedelmi rendszerhez. Az egész átalakulást legjellemzőbben fejezte ki a magyar képviselőházban tett azon nyilatkozat, hogy a szabad kereskedelem eddig elfoglalt védelmi állásából támadó állásba ment át.

Az 1892. évben a külpolitikai helyzet úgy alakult, hogy a hatása nem lehetett káros a termelésre. A béke ugyan a hármasszövetség mellett sem volt teljesen biztosítva, de a gazdasági életben veszélyeztetését sem nálunk, sem azokban az államokban, amelyekkel forgalmi összeköttetésben voltunk, a számításoknál nem tekintették tényezőnek. Ily viszonyok között kizáróan gazdasági körülmények működtek közre annak az eredménynek keletkezésénél, amelyet az 1892. év felmutatott. Ez az eredmény korántsem felelt meg az előző évnek, midőn Oroszországban ínség volt, a nyugat-európai államok pedig, a saját gyenge aratásuk folytán, sokkal nagyobb gabonabevitelre voltak utalva, mint különben szoktak lenni. 1891-ben Oroszország kezdte a népességének csaknem egyharmadára mért nagy csapást kiheverni, a nyugat-európai fogyasztási területek sokkal jobb termésnek örvendhettek, amellet pedig az Amerikai Egyesült-Államok annyi gabonát termeltek, mint azelőtt sohasem. Magyarország ellenben nem dicsekedhetett valami különösen jó gazdasági évvel. A gazdálkodásban sem volt feltűnőbb haladás észlelhető. Annak fejlesztése érdekében egy-két gazdasági egyesület buzgólkodását leszámítva, alig történt valami. Az aradi kamara kerületében csupán a gróf Kun Kocsárd adományából létesült Algyógyon, Hunyad megyében, egy földművesiskola. Békés megyében is voltak ily irányú biztató kezdemények, de másutt nem foglalkoztak a kisgazdák rendszeres oktatásának az ápolásával.

A gabonakereskedelem viszonyai igen kedvezőtlenül alakultak. A búza ki nem elégitő minőségű lévén, alig lehetett abból valamit kivinni. Ami mégis kiment, leginkább Svájcba és Délnémetországba irányult, ahol azonban a romániai és déloroszországi gabona versenyével kellett találkoznia. Kedvezőbben alakult a rozskivitel. A rozst igen keresték Cseh- és Morvaország, továbbá Szilézia számára. A gabonaneműek termelése-

sén kívül, kereskedelmi növényeknek is minél tágabb körben való előállítását kívánták. Egy pár uradalom és a Békésmegyei Gazdasági Egylet unszolására több kiscgazda is, néhány száz holdon, hozzálátott a kendertermesztéshez Békés megyében, ahol a mozgalom bizonyos összefüggésben volt a kendert nyersanyagul felhasználó szövő-háziiparral, amit a kormány karolt fel. A kendertermelésnek fő akadályja az volt, hogy a vízszabályozások és az egészségügyi törvények szigorúbb végrehajtása következtében kevés áztatóhely létezett. Kedvezőtlen képet mutatott a bortermelés és a szőlőművelés állapota. A pusztulás, az egy apateleki kivétellel, a fillokszeravész következtében, az egész aradi Hegyalján általános volt. Ami kevés szőlőtermés itt-ott még mutatkozott volna, azt egy óriási jégvihar közvetlenül a szüret előtt tönkretette. A borkereskedés ily körülmények közt nagy nehézségekkel küzdött. Hozzájárult még az is, hogy olasz bort sokkal nagyobb mértékben hoztak be az országba, amint azt várni lehetett. A földművelési minisztérium a szőlőterületek új telepítésére egy montpellieri francia oltvány-kereskedővel szerződött, hogy itt az állam költségére, nagyobb mértékben állítson elő oltványokat, amelyeknek jelentékenyebb mennyiségét az aradi Hegyalja részére tartotta fenn. A készletet sokszorosan túljegyezték, ami maga is a szőlőbirtokosok nagy érdeklődéséről tett tanúságot. A gyümölcsstermés és a zöldség általában nem jól sikerült. Kivételt tett e tekintetben Makó városa, amelynek a zöldség- és különösen a hagymatermelés egyik különlegessége. E törekvő és igen élelmes néppel bíró város határában a zöldség kitűnő eredményt szolgáltatott, amihez még az a kedvező körülmény is járult, hogy rendkívüli keleté volt. Főleg a külföldre szállítottak ki nagymennyiségű hagymát, amelyet igen jól megfizettek. Az állattenyésztés a szokott keretekben mozgott. A lótenyésztés a mező-

hegyesi ménesbirtok közelében nemcsak a nagy- és közép-, hanem a kisgazdaságokban és szépen fejlődik. De már a szarvasmarha okszerű tenyésztése csupán az értelmesebb középbirtokosoknál és az uradalmaknál talál menedéket. A sertésenyésztés is a sertés piacok ármozgalmai szerint hullámzik. A juhtenyésztés az uradalmakban is hanyatlik; a gyapjútermelés helyett a hús előállítására fektetik a fősúlyt. A fakereskedelem bőven volt ellátva faanyaggal. Mivel sokat építkeztek, tetemes mennyiségű épületfát adtak el. A tűzifa termelése igen nagy volt, de az árak mégis magasan állottak, ami a fokozott fogyasztásnak tulajdonítható. Az erdei termények közül a dongafa mind ritkábbá lesz a kamara kerületében.

Észrevehető haladást tüntetett fel a gyáripar. A Weitzer János-féle vaggongyár Aradon 1892-ben kezdte meg működését és már az első évben elsőrendű ipartelep volt. Vajdahunyadon a kincstári vaskohó és gyár nagyban fejlődött. Gróf Wenckheim Frigyes borossebesi vasműve nagy átalakításon ment át s korábbi elhanyagolt állapotából teljesen kiemelkedett. Dobiáschi József gyújtózsínór-gyára, amelynek üzeme mindenféle akadályok miatt igen nehezen indult meg, kedvező üzleti összeköttetésekkel és megrendelésekkel dicsekedhetett. A kisipar helyzete azonban egészen a régi. Az iparosok tele vannak panasszal termelési és eladási viszonyaik ellen. A kézműipar fenntartásának és fejlesztésének a legfőbb tényezője a gyakorlati szakértelem fokozása a kézműiparosok körében. Oda kell hatni, hogy az ipari munkások oktatásban részesüljenek az összes nagyobb városokban, ahol jelentékenyebb számban dolgoznak. Oda kell továbbá hatni, hogy a kézügyességi oktatást eleinte a városokban, később pedig a kisebb helyeken is felkarolják. Ebből az iparra nézve többrendbeli előnyt várhatni. Remélhető, hogy az ipar ily módon nagy mértékben népszerű-

sődni fog s iránta több lesz a rokonszenv a társadalomban; várható, hogy a háziipar sokkal könnyebben lesz terjeszthető, ha a nép a kézügyességre már az iskolában reá szokik s remélni lehet, hogy a kézműiparosok az arra oktatott növendékekből sokkal rátermettebb tanoncokat fognak kaphatni, mint azelőtt. E tekintetben a nagyobb városokban kell kezdeni a dolgot s ha itt beválik, valószínűen terjedni fog a vidéken is. Azok a tapasztalatok, amelyeket Skandináviában, Angliában és más államokban szereztek, egészben nagyon biztatók lehetnek arra nézve, hogy ezzel az oktatással (Slöjd) nálunk is komoly és kitartó kísérleteket tegyenek. Az ipari munkások védelmére hozott két törvénynek: a betegsegélyezésnek és a vasárnapi munkaszünet szabályozásának a hatása általában véve kedvezően alakult. A vasárnapi munkaszünet ellen főleg azért voltak kifogások, hogy egyes üzletágak körében foglalkozók nem élvezhetik azt eléggé. Így az állami egyedárúk eladásával foglalkozó üzletemberek, névszerint a dohánytőzsdések azt kérték, hogy vasárnap délután nem csupán néhány óra alatt, de egyáltalában ne legyenek kénytelenek üzlethelyiségeiket nyitva tartani. Az iparfelügyeletre és a baleset lehető megelőzésére vonatkozó törvényjavaslattal szemben az aradi kamarának az volt az észrevétele, hogy az iparfelügyeletet ne központosítsák a fővárosban, hanem az egyes iparfelügyelőket a vidékre helyezték ki. Ennek a célja az volt, hogy így az egyes kamarákkal szorosabb összeköttetésbe léphessenek s a kerületüket alaposabban megismerhessék, mintha csupán a gyárvizsgálatok alkalmával érintkeznek az illető vidék közönségével. Az ipari munkásviszonyok, eltekintve attól, hogy több iparágban kellő képzettségű segéd és a szükségletnek megfelelő számban nem állottak rendelkezésre, különben kielégítőek voltak. Nem mondható ugyanaz a mezőgazdasági munkásviszonyokról, mert a földművelő

munkások körében a két évvel ezelőtt észlelt bajok, ha elfojtva és lappangva is, de a valóságban még mindig megvoltak. A bajnak főoka az volt, hogy a gazdálkodás módja a lakosság szaporodásával párhuzamosan nem fejlődött, annak következtében a munkaalkalom sokszor gyér, amit részint a földművelés kelterjességének, részint pedig a háziipar hiányának kell tulajdonítani. Egyhamarjában nem is lehetett párhuzamos fejlődést elérni, mert a feltételek közül egy igen fontos, t. i. a gazdasági szakképzettség hiányzott. Ez okból oda kellett hatni, hogy a munkaalkalmak szaporodásának mértékén túl is jelentkező népszaporulatot más vidékekre telepítsék át, továbbá hogy addig is, amíg az észszerűbb nyerstermelés és majdan az ipar tetemesen több munkáskéznek adhatnak foglalkozást, mint a múltban, a háziipar különféle ágait s az aggok és gyermekek foglalkozásakép a selyemtermelést, továbbá a háziipar anyagát szolgáltató termelés egyes ágait honosítsák meg. Az első teendő tekintetében a földművelési miniszter a törvényhozás kebelében úgy nyilatkozott, hogy egy telepítési törvényt fog benyújtani, aminek, kellő megvitatása után, mielőbb törvényerőre emelése nagyon kívánatos. A földművelési miniszter több száz családot is telepített át Makóról és az aradmegyei Kisperegről a Krassómegyében fekvő Bálintzra, ahol róluk, valamint közügyeikről teljesen kielégítő módon gondoskodott az állam. Előkészítették a kitelepítést Békésmegyéből is, ahol egyébként a háziipar terjesztését is megkezdték a durva vászonszövés és a seprőkészítés felkarolásával. A háziiparnak az alföldi vidékeken való meghonosítása nem megy könnyen, de nehézségei ellenére, amelyek a lakosság alsó rétegeinek a múltban történt elkényeztetéséből származnak, szívósan és kitartással kell arra törekedni, mivel ez egyike azoknak a módoknak, amelyek felhasználása a legbiztosabban vezethet célhoz.

Az iparnak egyes ágai körében lényegesebb változás vagy átalakulás nem volt észlelhető. A bányatermelés a régi alapon működött. Eredményesebb volt az aranybányászat, mint az előző évben, de az aranylópások állandó panaszok tárgya az érdekeltek részéről. A gép- és vaggongyártás jelentékeny haladást tett a Weitzer János-féle nagy gyár üzembehelyezése folytán. A faipar is haladt, főleg az arad-csanádi vasutak borosjenői faipari vállalatának fejlődése mutatott erre. A téglagyártás emelkedését jelezte a békéscsabai nagy téglagyár üzemének a tágulása. A szeszipar terén azonban visszaesés állott be, mert az előző évi fellendülés tényezői, mint a rossz burgonyatermés Németországban és az oroszországi nagy ínség, megszűntek hatásukat éreztetni. – A malomipar helyzete sem volt kedvező. Az északamerikai Unió versenye Angliában és Braziliában nagyon érezhető volt. Természetes kiviteli piacunk e részben is Ausztria maradt, de Csehországban oly agitáció támadt liszt kivitelünk ellen, amelyet, ha a múltban nem is volt nagyobb foganatja, szem elől téveszteni már csak azért sem volt szabad, mivel a vám- és kereskedelmi szövetség szellemével merev ellentétben állott. Malomiparunk virágzásához annyi fontos gazdasági érdek fűződik, hogy azt minden támadás ellen meg kell védenünk. Azért tartotta az aradi kamara merőben igazolhatatlannak azt a törekvést, amely odairányult, hogy malmaink vámmentesen ne örülhessenek idegen gabonát, ha annak megfelelő mennyiségű lisztet a külföldre kivisznek. A malmok az olcsóbb román gabonát főleg vegyítésre használták, hogy versenyképesek maradhassanak lisztjükkel. E versenyképesség sokkal nagyobb érdeke volt a magyar mezőgazdaságnak, mint az, hogy idegen gabonát malmaink egyáltalán ne használhassanak.

A bank- és hitelügy terén az 1892. év nagy átalakulás ideje volt. A valuta szabályozását kimondó tör-

vényeket az előző esztendőben hozták meg. Igaz, hogy azok csupán a keretet képezték, amelyben a tartalmat a tervezett érme- és banktörvények voltak hivatva képviselni. De mindaz, ami a valuta-szabályozásról ismeretes volt, arra a várakozásra jogosította fel az ország közvéleményét, hogy ezt a nagy és nálunk addig páratlan műveletet a közgazdaság minden megrázkódtatása és az államháztartás minden megterhelhetése nélkül fogják végrehajtani.

Közlekedési eszközeink szaporodtak. Gróf Wenckheim Frigyes az arad-csanádi vaspálya borossebesi állomásától Déznán keresztül Menyházáig szárnyvonalat építtetett a saját költségén. Biztosítva volt a békés-csanádi vaspálya kiépítése s, amely Szarvast Orosházán át Mezőhegyessel köti össze. Néhány iparvasút is létesült. Az arad-csanádi egyesült vasútnak különböző időben kiadott engedély-okmányait egyesítették. A telefonhálózat Arad városában bővült. Többi közlekedési eszközeink, mint például az utak, szintén javultak. Egyedül a hajózás marad folyton hátra, holott kellő gond, befektetés és kotrás mellett / a Körös, de főleg a Maros elég hosszú vonalon hajózható lenne. A nyugateurópai államokban sokkal kisebb folyók nagyforgalmú víziutak. Ennek azonban még úgy látszik az ideje nem érkezett el nálunk. Az arad-csanádi birtokosokból létesült öntözőcsatorna-társulat az 1892. évben erélyesen hozzáfogott a részletes tervek kidolgoztatásához. Ez a munka annyira haladt, hogy az év végéig 1764 kataszteri hold lejt mérezeve és 860 kataszteri hold kikaróztatva lón. Aradon a társulatnak nagy műszaki irodája van. A részletes felvétel hivatott kiténtetni, ha vajjon az öntözőcsatorna létesítése a gazdaság jelenkori viszonyai között kifizeti-e magát. Az érdekeltek közül több mérvadó egyéniség felfogása az addig végzett számítások alapján az volt, hogy ez a vállalkozás még korai lenne. A munkálat azonban így

sem tekinthető meddőnek, mert oly biztos számítási tényezőket teremtett, amelyek segítségével meg lesz határozható, hogy a csatorna létesítése mely időpontban kezdhető meg. Ez mindenesetre a jövő útjainak egyengetése, amelyeken az öntözőcsatorna eszméjének a megvalósítása biztosan fog előre haladhatni.

Közigazgatásunk állapota gazdasági, ipari és kereskedelmi érdekeinkre nézve nem kedvező. Az emberes állategészségügy szempontjából is, a reformok e részben nemcsak szükségesek voltak, hanem a szó szoros értelmében életérdekek fűződtek hozzájuk. Egyes községekben az egész új nemzedék kihalt. A közegészségügy célszerű szervezése elodázhatatlan feladatként jelentkezett. Arad városában évek óta komoly megbeszélés tárgya, hogy az ottani kedvezőtlen közegészségi viszonyok javítása végett, a csatornázást és a vízvezetékét kellő alapra fektessék. Evégből a Hughes és Lancaster londoni cégnek megbízottaival két év óta folytat tárgyalásokat. A cég ajánlatát a földművelésügyi miniszter kiváló szakértővel technikai és pénzügyi szempontból alaposan megvizsgáltatta. A szakértői vélemény szerint ezeknek a műveknek a létesítése, ha valahol, Arad városában megokolt, mert a kútvizek itt egyáltalán nem felelnek meg az egészségügyi követelményeknek. A város akkori csatornázása csaknem kivétel nélkül hiányos és hibás volt. A rossz minőségű ivóvíz, s az igen változó magasságú és fertőzött talajvíz mellett csodálatosnak mondta a szakértő, hogy e városban évi 38 haláleset mutatkozik ezer lakos után számítva. Valóságos szerencse, hogy a járványos betegségek itt nem öltöttek még nagyobb mérveket, habár azok minden megfelelő időszak alatt rettegésben tartották a város lakosságát. Ezelőtt már nyolc esztendővel is tárgyalásba bocsátkozott a város Meyer angol vállalkozóval egy vízvezetéki mű kiépítése céljából, de akkor pénzügyi eltérések miatt a vállalkozó ajánlatát

visszavonta. Később e művek létesítése újra szóba került, s ekkor az derült ki, hogy a város lejtmerési viszonyaira való tekintettel az úgynevezett Shone-féle elkülönítő rendszer felel meg a legjobban, amiről Arad városának egy kiküldött bizottsága Angliában a saját szemléletéből meggyőződött s azt Barcza Károly, kultúrfőmérnök is megnyugvással alkalmazhatónak jelentette ki. A vízvezetéket és a csatornázást a vállalkozók kapcsolatosan úgy tervezték, hogy a csatornázást 76.590 font sterling költséggel a vállalkozókkal a város létesíttetné, a vízvezetéket pedig a vállalkozók, a város megváltási jogának fenntartásával, a saját költségükön és veszély ökre alkotnák meg, jól tudván, hogy a csatornázás behozatala a vízvezeték használatát is maga után vonja. A reform minden tekintetben bevált, de nagyon szomorú, hogy Áradsz, kir. város lakossága most annak kedvező hatását már nem élvezheti, mivel az azt elszakító keleti hatalom emberei a legfontosabb szűrőkészüléket mindenestől Bukarestbe vitették át. A kereskedelmi politikai helyzet tekintetében az 1892. -évben nem történt változás. Németországgal, Olaszországgal, Svájjal és Belgiummal 12 esztendőre, éppen az előző évben kötöttünk kereskedelmi szerződéseket. Ebben az évben csupán Spanyolországgal nyertek rendezést kereskedelmi viszonyaink, de az erre vonatkozó törvényes felhatalmazás kimondja, hogy amennyiben annak alapján oly megállapodások jönnének létre, amelyek az 1893. év végén túlterjedő hatállyal bírnának, ezeket alkotmányos tárgyalás végett előzően mindenesetre az országgyűlés elé kell terjeszteni. Kelet felé irányuló kereskedelmi összeköttetéseink azonban nélkülözték a részletesebb szerződési rendelkezéseket. Kereskedelmi viszonyaink Szerbiával ideiglenesen 1893 június 30-ig nyertek rendezést. A szerb kereskedelmi szerződés a régivel szemben, a monarchia kiviteli érdekeire nézve, nyilvánvalóan

politikai okból kedvezőtlenebb. De voltak a szerződésben olyan rendelkezések is, amelyek javítást jelentettek. Ilyen javítás volt az az intézkedés az új szerződésben, amely szerint fogyasztási adók átalakítása által a tárgyakat tevő cikkek bevétele nem hiúsítható meg. Románia irányában bajosabb volt a kereskedelmi viszonyokat tarifa-szerződéssel szabályozni, mivel az ottani összes pártok közgazdasági politikájának legkimagaslóbb tétele az volt, hogy belföldi ipart kell teremteni s hogy ezt a durvább cikkek előállításával kell kezdeni. Románia ennél fogva még Németországgal sem volt hajlandó mást, mint legtöbb kedvezményi szerződést kötni s hogy annak Németország hasznát vehesse, Románia késznek nyilatkozott az ottani vámtarifának némely tételeit alább s z állítani. Az adott viszonyok között az látszott kívánatosnak, hogy mi szintén azt az utat kövessük érdekeink megóvása céljából, amelyen Németország haladt. Oda kellett t. i. törekednünk, hogy bizonyos hazai iparcikkek javára a román általános vámtarifa illető tételei a mi érdeünkben is változást szenvedjenek.

Nagy haladás volt megállapítható a kereskedelmi és iparoktatás terén. Arad kereskedelmi akadémiaja annyira fejlődött, hogy újabb beruházások váltak szükségessé. Azokat a növendékeket ugyanis, akiknek szülei Aradon és környékén laknak, az intézet már magához hódította. Tanulói számának a szaporodásában azonban bizonyos pangás állott be, amit főképp annak tulajdonítottak, hogy más kereskedelmi akadémia, még a vidéki városokban is, azon szülők számára, akik nem helyben laknak, sokkal több biztosítékot nyújtanak, különösen a nevelés sikerére nézve, mint az aradi. Nagyon helyes volt tehát az aradi kereskedelmi testületnek abbéli elhatározása, hogy intézetéhez internátust kívánt csatolni. Kedvezően alakultak a viszonyok a kereskedő tanonciskolák tekintetében

is. Az Országos Közoktatási Tanács megállapította az új szervezetet, amelynek kapcsán azt javasolta, hogy a tanonc felszabadítását az iskola sikeres elvégzéséhez kössék, s hogy tizenkét évesnél fiatalabb gyermeket ne lehessen tanoncul alkalmazni.

Fontos lépés történt az ipari szakoktatás terén. Baross Gábor miniszter az ország iparának emelésére és fejlesztésére irányuló törekvéseiben leginkább szakképzett munkástörzs és alapos szakképzettséggel bíró hazai munkavezetők hiányát tapasztalván, elhatározta, hogy ennek a nagy hiánynak a pótlására bizonyos megállapított terv s az ország egyes vidékeinek ipari igényei szerint, szaporítani fogja a gyakorlati iparoktatási intézetek számát. A terve ez irányban az volt, hogy az érdekeltek közreműködésével minden kereskedelmi és iparkamara területén legalább két, az ott folytatott vagy fejlődőképes iparágak főbbjeinek szakszerű oktatására hivatott, ipari szakiskolát vagy tanműhelyt létesít. Ennek a tervnek keretében jött létre 1892-ben az aradi állami fa- és fémipari szakiskola, amelynek eszméjét e sorok írója közvetlen közélről látta keletkezni, fejlődni és megvalósulni, úgy hogy felmerülésének és testté lételének történetét kegyeletes emlékezésül néhány rövid vonással e helyen vázolni kötelességének tartja. Az 1890. évben Aradon szép sikerrel megtartott alföldi és délmagyarországi kiállítás megnyitása alkalmával (1890. évi augusztus 2-án), Baross Gábor miniszter, mint a kiállítás védnöke, azt a megszívlelésre méltó gondolatot fejezte ki megnyitó beszédében, hogyha azt akarjuk, hogy nemzeti létünk első ezredévét más további ezredek is kövessék, akkor kötelességünket úgy kell teljesítenünk, hogy feladatunk körében túlnagynak, vagy túlkicsinynek semmit se tekintsünk. És valóban az ő egész tevékenységét ez a felfogás jellemezte. Ő a legnagyobb és legnehezebb problémákhoz is bátran hozzá mert nyúlni, de a leg-

kisebb dolog sem került el jóakaró gondoskodását. A kiállítást ismételten megszemlélte, de mint a tett gyakorlati embere nem elégedett meg annak megtekintésével, hanem alaposabban tanulmányozta is azt. S következetes, gyors, haladékos nem tűrő eljárásához képest az említett év október 16-án bezárult kiállítás berekesztése után épp egy hónapra, a tanulmányoztatás eredményének alapján, leiratot intézett a kamarához, amelyben kiemeli, hogy míg a kiállítás tanúsága szerint egyes iparágak itt emelkednek, nevezetesen a fa- és fémipar a kamara kerületében szép fejlődésnek örvend, addig más iparágak, névszerint a bőripar, a sajnos hanyatlás képét mutatják. Felhívja a kamarát, kutassa a bőripar bajainak valódi okait s elhárításuk módját, s terjesszen fel megfelelő javaslatot egy fa- és fémipari tanműhelynek Aradon mielőbb leendő felállítása iránt, megjegyezvén, hogy ez intézet a kolozsvári fa- és vasipari tanműhely mintájára lenne szervezendő. A tárgyalásokat a helyi érdekkeltséggel Sztéryenyi József vezette, aki az 1891. évi november 23-án tartott értekezleten munkálatait bemutatván, azok oly szép ipari tanintézet képét tárták fel, hogy a jelenvoltak, különösen a kereskedelmi és iparkamara képviselői, annak megvalósítása érdekében a legmesszebbmenő áldozatok hozatalára is készeknek jelentették ki magukat. Az aradi fa- és fémipari tanműhely 1892. évi szeptember 2-án 20 tanulóval kezdte meg a működését. Nesnera Aladár igazgató ezt a kis tanműhelyt néhány év alatt az Alföld virágzó ipari szakiskolájává fejlesztette ki. Mindaz, ami annak létesítése céljából a kilencvenes években történt, az alapozás munkájának csak egy része volt, de kétségkívül a legnehezebb és a legfontosabb rész abból a tevékenységből, melynek célja a hazai ipar számára egy jobb kor épületét felemelni, s lendületesebb és gyorsabb fejlődés szellemi mozgalmát megindítani.

2. A romániai vámháború tanulságai.

Baross Gábor miniszter felhívására 1891-ben készült s az ő méltató elismerésével fogadott bizalmas jellegű tanulmány.

E munkálatra is alkalmazható az ismert mondás: »habent sua fata libelli«. Az írónak jóval az aradi kereskedelmi és iparkamarából való távozása után annak irattárában alapos selejtezése során az is a megsemmisítésnek volt kitéve. Azonban az illető irodatiszt észrevette, hogy nem közönséges aktával van dolga, azért azt motu proprio lemásolván, volt főnökéhez felküldte. A maga idején Baross Gábor e bizalmas közleménnyel igen meg volt elégedve s nyilatkozata szerint gondolkozott, hogy az író az akkoriban folyó berlini nagy kereskedelmi szerződéstárgyalásoknál ne részesítse-e fontosabb megbízatásban. De a fennforgott pártviszonyok ennek útjában állottak.

Baross Gábor miniszter 1891. évi június 2-án kelt, bizalmasnak jelzett iratával felhívta az aradi kereskedelmi és iparkamarát, nyilatkozzék az iránt, hogy a Romániával fennálló vámviszonyoknak általában és különösen az aradi kamarai kerület érdekei szempontjából minő átalakítása lenne kívánatos? Különösen figyelmeztetett arra, hogy az esetben, ha a legújabb román vámtarifajavaslat életbelép, a helyzet Romániával szemben lényegesen meg fog változni. A leirat utasításának a kamara, amelynek kerülete a román-magyar forgalom által közvetlenül is érdekelve van, minden irányban meg akarván felelni, amennyire az aránylag igen rövid idő engedte, titkára által, aki 1885-ben is részt vett az erdélyrészi kamarák hosszas tanácskozásaiban s a román irodalmi nyelv birtokában, többször volt tanulmányúton Romániában, behatóan tanulmányoztatta az összes idevágó bő anyagot és tekintve, hogy a kérdés nyilvános megvitatása elkerülendőnek mondatott ki, az előadói javaslatot a kamara csak közös bizottsága által zárt ülésben tárgyalta. Romániának kereskedelempolitikai magatartása 1886. évi június 1. óta olyan vámháborút idézett elő, mely reá nézve is nagy kárral járt, de amelynek megszűn-

tetése az osztrák-magyar monarchia mindkét államának szintén előnyére válhatott. Azt, hogy aránylag melyik fél károsodott jobban, megállapítani nagyon bajos volna, mivel nem bírhatunk minden körülményről, amely a helyzetet kellőleg feltüntetné, kellő tudomással. Tény azonban, hogy a monarchia bevétele Romániába, még ha a svájci és hollandi forgalomban jelentkező emelkedést is úgy vesszük figyelembe, mint amelynek legnagyobb része osztrák naturalizált áruk-ból keletkezett, észrevehetően csökkent a vámháború megnyílta óta. E tekintetben nagyon becses adatokat tartalmaz a román vámforgalomnak 1889-ről megjelent, igen szépen és részletesen összeállított kimutatása. Eszerint az osztrák-magyar monarchiának kivitele Romániába 1885-ben 120.6 millió frankot tett, amely 1886-ban 93.5, 1887-ben 53.4, 1888-ban 50.8, 1889-ben 49.3 millió frankra szállott alá. Ezt a csökkenést némileg ellensúlyozza a fennebb említett árúnaturalizációnak tulajdonítható azon gyarapodás, mely a svájci és hollandi kivitelnél nyilvánul. De ha az ezen két ország Romániába irányuló bevitelének kimutatott többletét, mint fennebb mondtuk, egészen az osztrák áruk álutakon történt importjaként vesszük is számításba, a hanyatlás még mindig oly jelentékeny, hogy a monarchiának veszteségeit e részben tagadni nem lehet. Még nagyobb nyomatókat kell e hátramaradásnak tulajdonítanunk akkor, ha meggondoljuk, hogy 1885 óta Romániának bevétele általában mily nagy mértékben emelkedett, mert hiszen még az a mondott évben csak 268,590.150 frankot képviselt, 1886-ban, tehát a vámháború első évében, azonnal tetemes emelkedést tüntet fel, mert az akkor már 296,497.362 frankra rúgott, míg 1887-ben 314,680.752, 1889-ben pedig már 367,944.099 frankot tett.

Három állam húzott e vámháborúból nagy, közvetlen hasznot. Ezek között első helyen Németországot

kell említenünk, mert annak kivitele ma legnagyobb az összes versenyző államok között, pedig 1885-ben a vámháború előtt nemcsak a monarchia, hanem Anglia bevitelénél is tetemesen kisebb volt. Németország 1885-ben a monarchia 120.6 milliójával és Angolország 51.8 milliójával szemben csak 41.4 milliányi frank értéket importált, ellenben 1889-ben a mi 49'3 milliókkal s az angolok 102.2 milliójával szemben már 108.2 millió franknyi értéket vitt be Romániába. Nagyobb haszna volt ezenkívül még Franciaországnak is, mely 14.2 milliányi bevitelét 1889-ig, midőn 32.8 milliót vitt be, több mint megkétszerezte. Olaszország importja is némi emelkedést mutat, 2.6 millióról 4.3 millióra; de számarányai nem jelentékenyek.

Tehát a mi elmaradásunk a román piacokról nagyban megkönnyítette az angol és francia versenyzők helyzetét, Németországnak pedig sikerült úgy megvetni Romániában a lábát, hogy a mi régi predominans szerepünket a felsorolt adatok szerint most már teljesen magához ragadta. És ebben a körülményben az a legérdekesebb, hogy voltaképen ezen előnyért valami sokat nem is kellett Romániának adnia, mert hiszen, dacára a vámháborúnak, e monarchia még mindig jobb piaca annak, mint Németország. A monarchia a vámháború előtt 1885-ben 83.7 millió frank értékű román árut fogadott be, míg Németország csak 2.8 millió értékűt, ellenben 1889-ben e monarchiába még mindig 16.8 milliányi román bevitel irányult, Németországba azonban csak 15.5 milliányi. Különben a románok kivitele általában nem fejlődött ily mértékben, mint bevitelük, mert hiszen az 1886-ben 255.5 milliót tett és 1889-ben sem rúgott többre, mint 274 millióra. A mitőlünk kiszorult román nyers ter meny kivit el, leginkább Angliában helyezkedett el, mert az 1885-ben 85 millió frank értékű volt, míg 1889-ben már 140 millió frankot képviselt. Eleinte Franciaországba is szerencsével ex-

portáltak, de az utóbbi időben az odairányuló kivitel nem valami nagy összeggel haladja meg az 1885. évit, midőn 11.6 milliót tett, az utolsónak kimutatott 1889-ben pedig 13.1 millióra emelkedett, holott a megelőzőtt években megközelítette a 20 milliót. Jó, habár nem nagy mennyiségű kivitelt befogadó piacnak bizonyult részünkre Helvécia is, mert 1885-től 1889-ig az odairányuló export 107.631 frankról 2,964.530 frankra emelkedett. Olaszországba a kivitel nagyon hullámzott, mert míg 1885-ben közel 13 milliót tett, 1888-ban csak 10 milliót ért el, de már 1889-ben 22.6 millió frankra szökött fel. Ezt főleg a nagymérvű sikeres állatkivitelnek lehet tulajdonítani, amiről egyébiránt az állatforgalommal kapcsolatban később tüzetesen fogunk beszélni.

Két következtetést vonhatunk le az itt felsorolt tényekből. Először azt, hogy a vámháború által a monarchia tagadhatatlanul károsodott, mivel volt kivitelének nagy részén a leghatalmasabb európai államok osztoztak meg, amelyektől az elveszett tért visszahódítani most egészen merőben lehetetlen, de részben is csak a legnagyobb erőfeszítés árán és bölcs mérséklet, továbbá a helyzet tökéletes ismerete és előnyeinek gondos felhasználása mellett sikerülhet. A másik következtetés pedig az, hogy bizony Románia is reá van az osztrák-magyar monarchia piacára utalva, mert hiszen íme kivitelének fejlődése egyáltalán nem tartott lépést bevitelének nagymérvű emelkedésével, azt pedig annak lehet tulajdonítani, hogy nyerstermésük csak egyrészével versenyképes a világpiacon, másik részével pedig határozottan reánk van szorulva. A román gabona elmehet a tengeren Angolországig is, amint akkor, amidőn a mi vámterületünkről kiszorult, tényleg el is ment oda. De már állatainak tömeges kivitelével, ami által kárpótolhatta volna magát a monarchia piacának elvesztéseért, sehol sem boldogult

állandóan, mert hiszen a fennebb kimutatott hullámzás az Olaszországba irányult kivitel összegénél éppen azt bizonyítja, hogy a nem valami kiváló fajú és gyenge román szarvasmarhát egy évben némileg nagyobb mértékben is el tudták ott adni, ami azonban nem felelt meg a részben idejött mennyiségnek, más években pedig még ilyen szerényebb kivitelükkel sem értek célt.

Ha már most azt vizsgáljuk, hogy a monarchia két állama részéről külön-külön hogyan alakultak a vámháború folytán a kiviteli viszonyok Romániába, kétségtelen, hogy a régi export elmaradt részének zöme az osztrákoké volt, akiknek nagyon kerülő utakon sikerült egyet-mást bejuttatni a román piacokra, de ha a svájci és hollandi kiviteli többletet egészen nekik tulajdonítjuk és a mi vámkimutatásunkban mutatkozó beviteli hátramaradást egészen a magunkénak fogadjuk is el, még mindig 35-40 millió franknyi beviteli csökkenés sújtja az osztrák ipart, ami oly tetemes veszteség, hogy azt kicsinyelni egyáltalán nem lehet. A mi kivitelünk csökkenésének jelentőségét a magyar vámforgalmi statisztikai adatok nem tüntetik fel eléggé, miután korántsem csupán az a veszteségünk, amit a két szám mutat, amely kivitelünk értékének főösszegét 1884-ben 9,355.910, 1889-ben pedig 5,462.497 forinttal jelöli meg. Mert mi nemcsak csökkenő, hanem a halottak jegyzékére írható kivitelünk felett is sajnálkozhatunk a vámháború folytán. Nem szükséges részletesen elemeznünk, hogy határvidékünk a volt erdélyi részekben mit vesztett azáltal, hogy Románia nagy hévvel karolta fel a nemzeti ipar létesítésének eszméjét. E részben igen érdekes és tüzetes felvilágosítások foglaltatnak a brassói kereskedelmi és iparkamarának az 1890-ről szóló évi jelentésében. Ebből, valamint az újonnan alakult marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamarának már eddigi nyilatkozataiból is kiviláglik, hogy a szász- és székelyvárosok

lakosságára súlyosan nehezedett a vám-visszavonás. Ez utóbbi kamara például a székely agyagiparról beszélve, ez évi március hó 14-én tartott teljes ülésének jegyzőkönyvében élénk színekkel ecseteli azt a hanyatlást, amelyet a székely háziipar körében az a körülmény idézett elő, hogy a szebeni és brassói edénykereskedők most már nem vihetik ki a torda-aranyosudvarhely-csík- és háromszékmegyei fazekasok készítményeit. E két város kereskedői főleg a Székelyföldről szereztek be és szállították Romániába az agyagárúkat. Ilyen edény kereskedők jelentéktelenebb számban még ma is vannak a határszéli vidékeken, akik a romániai fogyasztókkal cserevásárt űznek, leginkább mezőgazdasági terményekért cserélvén be az edényeket. Székelyudvarhely városának nagyszámú fazekasai csaknem kizáróan ezen edénykereskedők számára dolgoztak s így a vámháború reájok a legérzékenyebb csapást mérte. Ezen életrevaló iparosok nagyrésze ma már kénytelen volt más foglalkozás után nézni, mert régi iparából nem képes megélni. A román vámháború pusztító hatása a Székelyföldön sajnosán észlelhető Kézdivásárhelyen is, amelynek lakossága, valamint a hétfalusi és szelistyei járásé is határozottan fogyott az utolsóelőtti népszámlálás óta. Brassó városának lakosai is alig szaporodtak, pedig népességének a százszok, kik a kétgyermek-rendszer állítólagos alkalmazása folytán eddig sem nagyon szaporodtak, csak egyharmadát teszik. Ugyancsak a román vámháború hatásának tulajdonítható azon amerikai kivándorlás, amely Nagykovácsos megyében észlelhető. A forgalom e vidék és Románia között a régihez képest rendkívül megcsökkent, amiért korántsem nyújtott kielégítő kárpótlást az a törekvés, hogy a kisipari cikkek az anyaországban helyeztessenek el és az ipar nyersanyagai olcsó vasúti vitelbér mellett onnan szállíttassanak. És ennek okai nagyon természetesek, mivel

a szász és székely föld közt egyrésztől és Havasalföld között másrészt századok óta oly üzleti összeköttetés fejlődött ki, amelyet hamarjában és a mostan élő nemzedék igen nagy károsodása, sőt nem kis részben, romlása nélkül, mással pótolni merőben lehetetlen. Az erdélyrészi iparcikkek nagy része olyan, amelyet csakis Romániában lehetett eladni, a hozzávaló nyersanyagot csak onnan lehetett beszerezni. Mivel az előbbieket a romániai szükségletekhez alkalmazva állították elő emberemlékezet óta, az utóbbiak pedig nem azért nélkülözhetlenek, mert azoknál jobbat a belföldön nem lehetne kapni, hanem mivel a Szász- és Székelyföldön, de főleg a Romániában kívánt minőségű áru készítése oly durva, de olcsó és meghatározott minőségű anyagnak, például gyapjúnak feldolgozását tette szükségessé. Ehhez járult, hogy a határszéli nép élelmezés tekintetében különösen a román tengerire volt utalva, amit a legcsattanósabban bizonyít az, hogy az egyforintos harci vám mellett is igen jelentékeny mennyiségű tengeri vitetett be folyton és ez a mennyiség újabban egyre emelkedett. Így például 1889-ben a brassói kamara területén lévő vámokon 75.976 mázsa volt a tengeri bevétel, 1890-ben pedig már 98.149 métermázsa. Ugyanez áll, habár kisebb mértékben a kölesre nézve is. Ennek közvetlen más irányban is káros befolyása volt. Például a gyergyói faüzletekre nagyon súlyosan nehezedett az egy forintot tevő tengerivám, mert ez által a munkások élelmezése tetemesen többbe került. A tengerit pedig vonattal e vidék nem bírván elég olcsón hozatni, csak Romániából szerezhetik be azt ma is és például 1889 és 1890 közt a termelési költségek e címen mintegy 6 ezer forint különbözetet mutattak az említett fatermelés terhére. A délkeleti malmokon az alacsonyabb helyi díjszabás útján kívánt a magyar kormány segíteni, de azok tulajdonosai úgy vélekednek, hogy még mindig nem juttatta őket oly kedvező

helyzetbe, mint aminőben a vámháború előtt voltak. A szeszgyárosok pedig ma is Romániából kénytelenek a tengerit hozatni, mert a belföldi termék az engedélyezett szállítási díjmérséklés ellenére is még mindig többbe kerül, mint a romániai. A hízalás üzlete is szenved a mai állapotok mellett, mivel a jobb minőségű szarvasmarha beszerzése a magyarországi marhahízalók versenye miatt nagyon meg van nehezítve az erdélyrészi vásárokon. A brassói kamara jelentésének számtalan helye különben igen érthetően magyarázza meg azt a csapást, mely azt a vidéket a vámháború által érte. Az aradi kamara kerülete sokkal kisebb forgalmat tartott fenn Romániával, de a mi üzletembereink is általában sajnálkozva érzik, hogy nem érintkezhetnek a legközelebbi keleti szomszédokkal szabadon. A fővárosi iparnak szintén csak kára vala e miatt, ha azt nem is fájlalja oly érzékenyen. Azt hisszük, hogy ezekben elég tárgyilagossággal és híven adtuk a monarchia és Románia között ma fennálló vámviszonyok képét. A helyzet azonban most két fontos körülmény folytán lényeges átalakuláson készül keresztülmenni. Az egyik körülmény az, hogy Németországgal tényleg sikerült kereskedelmi szerződést kötnünk, amelyet valószínűleg a Svájccal és Olaszországgal kötendő szerződések fognak követni. Ezáltal a nyugati piacok, hogy mily mértékben, nem tudjuk, de mindenestre meg fognak nyílni előttünk. Ugyanekkor azonban Románia is fontos lépés tételére határozta el magát, midőn a lejárt kereskedelmi szerződései helyett áruforgalmát a külfölddel oly autonóm vámtarifa útján kívánja szabályozni, amely általában sokkal mérsékeltebbnek mutatkozik, mint az, amelyet eddig alkalmazott velünk szemben. Ezen elhatározásának még azon következménye is meglesz, hogy az osztrák-magyar monarchiával a priori nem fog kedvezőtlenebbül elbánni, mint a többi államokkal, amelyek közül

nem eggyel ezekre nézve igazán előnyös tarifaszerező-dései voltak. A főkérdés már most, amely teendőinkre nézve elsősorban felmerül, az, hogy mennyiben felel meg tehát ezen új román vámtarifa a monarchia és ebben különösen Magyarország közgazdasági érdekeinek és van-e benne elég előny arra, hogy mi is lelépjünk Romániával szemben a vámokkal folytatott harcnak teréről?

A monarchia kivitelének zömére nézve az új román vámtarifa úgy, amint az a kiküldött vámügyi bizottság tanácskozásaiból kikerült, határozottan előnyösebb a réginél. Hogy a román törvényhozótestület mennyiben fog rajta változtatni, azt természetesen előre nem tudhatjuk. De ha csak oly módosításokat akar rajta tenni, mint amilyenekről a hírlapokban van szó, akkor a bizottsági munkálatot olybá vehetjük, mint amely a hozandó vámtarifa-törvénnyel nagyban és egészen meg fog egyezni. A monarchiára általában, vagy hogy egészen világosan beszéljünk, az osztrák kiviteli érdekekre Carp Péter, volt román miniszterelnök, mint vámbizottsági elnök által aláírt munkálat elég kedvező, nemcsak mivel a differenciális vámolás annak folytán megszűnik, hanem azért is, mert az osztrák főkiviteli cikkek csoportjának vámjai általában leszállítatnak és a csökkentés igen sok fontos árunál nagyon jelentékeny. Ha ellenben a magyar kiviteli érdekek szempontjából tekintjük a vámtarifát, éppenséggel nem ítélnénk meg azt ily kedvezően. Elég e részben a vámtarifának azon tételeire utalnunk, amelyek a mi bevitelünket alkotó durvább árú vámjait tüntetik fel. Itt részint a régi magasság hagyatott meg, részint néha jelentékeny emelésnek engedtek tért. Például a XVI. kategóriában foglalt azon árucikkek vámjai, amelyek durvábbak és tőlünk kerülhetnének kiemelvek, az osztrák ipar által szolgáltatható beviteli tárgyakéi, ellenben le vannak

szállítva. Továbbá az új osztályozásnál is a finomabb és kevésbé finom árúk elkülönítésére különös gondot fordítottak, hogy az imént jelzett eljárást annál terjedtebb körben és annál tüzetesebben alkalmazhassák. Nem idézzük az egyes tételeket, mert hiszen a régi és új vámtarifának egyszerű összehasonlításából is kiderül, hogy amit állítottunk, az teljesen megfelel a valóságnak. Különben erre legfeljebb csak azért van szükség, hogy saját szemünkkel is lássuk azt, amit a munkálatot készítő vámügyi bizottság maga is nyíltan bevall. Azon bevezetésben, amellyel a nevezett bizottság az új vámtarifát benyújtotta a kormánynak, ki van mondva, hogy a román miniszter kiveheti e munkálatból, hogy a beviteli vámok csak az oly tárgyaknál emeltettek, amelyeknek termelése már megkezdett Romániában. Megállapítja, hogy ilyen tárgyak a tímárságnak készítményei mindazon konfekcionált árúkkal együtt, amelyek a bőripar termelvényeiből készülnek, a közönséges posztó-, üveg-, fazekas- és vasárúk, a kocsikészítő ipar cikkei, a közönséges papír és papíráruk, a kötélárúk, a durvább szövetekből készített konfekció, s a közönséges és félig finom bútortat. Az ezen cikkek előállításával foglalkozó iparágak a vámügyi bizottság felfogása szerint nagyobb lendületet fognak Romániában venni, ha a külföld hasonló iparágainak versenye ellen hatályos vámvédelemben fognak részesülni. A belföldi piacon azok másként sohasem fognának uralkodhatni. A többi iparcikkekre főleg pénzügyi vámokat igyekezett a bizottság kivetni, amelyek az értéknek mintegy 5-8%-át teszik. Magasabb tételek azért nem állapítottak meg, mivel különben esetleg a prohibíció hatású vámokkal a pénzügyi célt nem lehetett volna elérni. A nemzeti ipar fejlesztésének szükségét közgazdasági és társadalompolitikai szempontból a vámbizottság azután oly megokolással adja elő, amely nem hagy

fenn semmi kételyt az iránt, hogy itt csakugyan egy nagy közgazdasági akcióval állunk szemben, amely nem ellenünk irányul és amelynek úgy célját, mint az ennek megvalósítása érdekében hozandó áldozatok mértékét a munkálat szerzői egészen jól ismerik. Az államnak ugyanis szerintük nem elég a jelennel foglalkozni, hanem kötelessége a jövőt is előkészíteni. A közgazdaság terén pedig a jövő az ipar fejlesztését sürögősen követeli, mert a mezőgazdaság körében keletkező proletariátussal nem fog az állam bírni, ha azt az ipari foglalkoztatás útján nem képes idejekorán lekötni. Azt a terhet tehát, amely abból háramlik a fogyasztó közönségre, hogy ipari szükségleteit ma drágábban fizeti azért, hogy áldozatai segítségével nemzeti ipar teremtsék, nem kell sajnálni, mert az így kívánt áldozat jól lesz elhelyezve. Oly felfogás ez, amelytől nem lehet az elismerést megtagadni. Más kérdés az, hogy vajjon csakugyan fog-e minden már most védvámokkal istápoltt iparág Romániában fejlődni és hogy a védelem éppen azon mértékére van-e szükség, amely a törvényhozásnak ajánltatik. Ezt mi nem lehetünk hivatva megítélni, maguk a román törvényhozás tagjai sem lehetnek eziránt ma még kellően tájékozva. A tapasztalás, amelyet eddig a vámvédelemmel szerezhettek, még oly rövid időre terjed, hogy sem a mutatkozó eredményt, sem az új vállalatoknak a kezdet nehézségein szenvedett hajótörését nem lehet még végleges bizonyítéknak akár pro, akár kontra elfogadni. Különben nekünk nem is az a feladatunk, hogy a románoknak a maguk szempontjából helyes eljárását mozdítsuk elő, hanem az, hogy érdekeinket a fennálló tényleges viszonyok között megővni igyekezzünk.

Es e szempontból tekintve a kérdést, azon végkövetkeztetésre kell jönnünk, hogy az adott helyzetben akkor, ha a román kormány a tárgyalt vám-

tarifát csakugyan életbelépteti, a vámháborút Romániával szemben nekünk is meg kell szüntetnünk. Mi tudniillik úgy fogjuk fel a dolgot, hogy a románok azon eljárása, ha tőlünk autonóm tarifájuk tételein felül harcipótlékot nem is vesznek, első lépésnek lenne tekintendő a közeledés irányában. Amennyiben Románia differenciális elbánásban nem részesít bennünket, nekünk sem szabad azt tennünk. Ez esetben autonóm tarifának kell állani autonóm tarifával szemben és az 1886. évi június hó 1-én életbeléptetett intézkedések – a helyzetnek diplomáciai úton lett tisztázása után – hatályon kívül lennének helyezendők. Az állategészségügyi intézkedések azonban több alább kifejtendő okból továbbra is fenntartandók volnának és meg kellene értetni a román kormánnyal, hogy azok korántsem ürügyeken, hanem más szempontokon nyugszanak, amelyeknek a vámháborúhoz semmi közük sincsen. A vámháborúnak ily módozatok mellett leendő megszüntetése, amely természetes és kikerülhetetlen, époly előnyös is lenne reánk nézve. Kikerülhetetlen az, mivel a háború folytatását észszerűen mi sem akarhatjuk, ha pedig ezt nem célozzuk, akkor Románia közeledését okvetlenül méltánylatban kell részesítenünk. De tovább menni, mint ahová a harci vámok elejtésével jutunk, egyáltalán felesleges. Nagyobb lépést tenni, mint a Romániáé nem kell, de nem is szabad, kisebbet tenni lehetetlen. És érdekeinkre sem lenne káros e lépés, mert szerencsére a nyugati piacok útjai a német kereskedelmi szerződés megkötése folytán megkönnyebbültek számunkra. Ily természetű és mérvű könnyebbítést már most a keleti nyerstermények részére is földművelési érdekeinknek minden sérelme nélkül nyújthatunk. A román gabonabehozatal megtorlódás esetén nekünk csak akkor árthatna, ha nyugatra a mi kivitelünk kínai falakba ütköznék. Ha ellenben kivitelünk nyugat felé könnyebben folyik le,

mint eddig, nincs ok, hogy miért ne bocsássuk a román gabonát a mi közelebbi piacainkra is, mert hiszen azt a távolabb fekvő piacoktól elzárni úgy sincs hatalmunkban. Románia ugyanis 1889-ben 141.8 millió frank értékű búzakiviteléből 80.8 millió frank értékűt Angliába, 25 millió értékűt Belgiumba, 15.2 millió értékűt Olaszországba, 8.8 millió értékűt Németországba, 4.2 millió értékűt Franciaországba adott el. Körülbelül ilyen arányban fogadták be a nyugati államok Romániának 251 millió frank értékű rozskivitelét is azzal a különbséggel, hogy ebből Helvécia majdnem 2 millió frank értékűt vett meg. Hasonló jelenségeket észlelhetünk a 42.2 millió frank értékű tengeri és a 18.5 millió frank értékű árpa és maláta kivitelnél is. Különbözik nem szabad szem elöl tévesztünk azt a tényt sem, hogy a monarchiának bizonyos részei kétségkívül reá vannak a román gabonára utalva. Így a vámháború ellenére 1889-ben 3.6 millió frank értékű búzát (243.857 q), 2.7 millió frank értékű tengerit (348.067 q), 957.716 frank értékű zabot és malátát (136.816 q), 1 millió frank értékű kölest (151.723 q) hoztunk be, világos jelöl annak, hogy az erős forgalmi áramlatokat még ily magas gátakkal sem lehet természetes irányaitól elterelni. A gabonának a mi jelenleg érvényben levő vámtarifánk tételei mellett leendő behozatala nem okozna nagyobb bajt Magyarországon, mivel azok körülbelül, úgy hisszük, megfelelnek azon vámoknak, melyek az új német kereskedelmi szerződésben javunkra kikötettek. Egyes iparágak nálunk az olcsóbb román nyersterményvámok által kétségkívül nyernének, különösen az erdélyi részeken, ahol a román nyersterményeket több haszonnal dolgozhatták fel, mint a távolabbról odavitt magyarországiakat. Iparunk egy része, amelyet a román védvámok nem érintenek, amelyek tehát csak pénzügyi vámokat fognak fizetni, előnyös

helyzetbe jutnak, mert ha ott másokkal szemben nem is számíthatnak különös előnyökre, viszont különös nehézségek sem gördítenek útjukba. És ilyen iparunk nekünk van. Nem szólva a cukoriparról, itt van mindjárt a keményítőipar, amely métermázsánként 5 frankkal, a szeszipar, amely 25 frankkal, az ásványvízszállítás, amely 2 frankkal, a stearingyertyaipar, amely 8 frankkal, a stearinipar, amely 5 frankkal, az iparnál használt zsiradékokat előállító ipar, amely 15 frank helyett 6.50 frankkal, a szarvakat szállítók 3-10 frank helyett vámmentesen vihetnek majd ki. A nálunk előállított finomabb árúk, mint a papírok és papír-árúk, a különféle fanemek, a jobb bútor és kárpitos-árúk, a petróleum és annak melléktermékei, sokféle kőárú, majolikák, a nem egészen közönséges üveg-árúk, némely ötvösárú, sok fémárú, a finomabb kocsik, a vasúti vagonok, a gőzhajók, csolnakok stb. tetemesen olcsóbban lesznek exportálhatók. Az erdélyi részek sajátos iparágainak helyzetén ez a vámtarifa azonban nem javít, sőt sok tekintetben ront. E részben a hátrány tagadhatatlan, de ez azon törekvésből, hogy román nemzeti ipar létesíttessék, természetesen következik. E hátrányon azonban szintén csak úgy segíthetünk némileg a jövőben, ha a további közeledést lehetővé tesszük a két fél között és ha kezeinkben értékes engedmények maradnak, amelyekért érdemesnek látszhatik a románok előtt, más reánk nézve beccsel bíró engedményeket becsérélni.

Ha tehát nem is lennénk vámközösségben Ausztriával, a román közeledést, a jelent és jövőt tekintve, egyaránt közeledéssel kellene honorálni és bátorítani. A vámközösség mellett ezen lépés elől kitérnünk pedig merőben lehetetlen, mert hiszen az osztrák ipar kiviteli érdekei oly előnyben fognak részesülni, amelyeket teljeséggel lehetetlen nem látni. Nem is lennénk képesek ezen érdekek követeléseinek

bonyodalmak nélkül ellentállani. Azonban szerencsére ezen előnyök valami nagy áldozatot tőlünk ez alkalommal nem követelnek, habár a vámháború megszüntetésének költségeit, amelyek azonban, tekintve a német szerződést, mérsékeltek, most is fizetjük.

Röviden, nagyobb bajokkal a vámháború megszüntetése nem fog reánk nézve járni, ha az állategészségügyi intézkedések, amelyek összefüggését a harci vámokkal kereken tagadni kell, továbbra is érvényben maradnak. Ezekre pedig két okból van szükségünk. Először, hogy nyugati állatkivitelünk szempontjából is nagyobb állategészségügyi bonyodalmaktól tényleg óvhassuk magunkat, másodszer pedig, hogy maradjon még valamink, amivel különösen a nyugati szerződések szerencsés megkötése esetén Romániát szintén előnyösebb szerződés kötésére szoríthatjuk.

Tudjuk ugyanis, hogy a legbecsesebb engedmény, amit mi Romániának adhatunk, az állatbehozatal könnyebbitésében áll. Állatkivitelével Románia kétségkívül e monarchia piacaira van utalva. Az tehát csak a kérdés, hogy állattenyésztésünk és nyugatra irányuló állatkivitelünk érdekei szempontjából szabad-e annak nagyobb kedvezményeket adnunk a jövőben? Az állategészségügy tüzetes méltatást kíván. Ügy tudjuk, hogy Romániában, valamint az egész kormányzat terén, e tekintetben is nagyon sok javítást hoztak be tíz esztendő óta. Meg vagyunk róla győződve, hogy kölcsönös jóakarattal meg lehet találni azon óvó rendszabályokat, amelyek az állatragályok behurcolásától anélkül mentenek meg bennünket, hogy a román állatbehozatalt már előre kizárnók és így már a priori megszüntetnők az ingert arra, hogy Románia nekünk az árukivitelnél kedvezményeket kívánjon nyújtani. Az esetleges román állatbehozatal által érintett közgazdasági érdekre nézve ki kell jelenteni, hogy mérsékelt

vámoknak alkalmazását a román állatokra ennek szempontjából nem tudná helyteleníteni. Ennek két oka van. Az első, hogy mi a román állatot nyersanyagként tekintjük, amelyből munkáink átalakítólag járulván ahhoz, mi csak hasznot húzhatunk. Másodszor pedig, mert úgy vélekedünk, hogy a román állatbehozatal az ottani állattenyésztési viszonyok miatt oly nagymérvű, hogy ez nálunk az állatok árait túlságosan lenyomhatná, nem lehet. E tekintetben meg kell azon ténnyel állapítanunk, hogy a román állattenyésztés meglehetősen fejletlen és az állomány sem olyan, hogy behozatala előzönléssel fenyegetne bennünket. Érdekesekek és tanulságosak az erre vonatkozó legújabb adatok, főleg ha azokat a régibb adatokkal hasonlítjuk össze. A múlt évben ugyanis állatszámamlást vittek Romániában keresztül, amely azt tüntette ki a lovaknál, hogy egész Romániában nem volt több ló, 594.962 darabnál. Pedig Aurelián volt román közgazdasági miniszternek 1880-ban »Terra nostra« című statisztikai munkája szerint már 1860-ban Romániának 506.105 darabra menő lóállománya volt. Egyébiránt a ló nem is jön a kivitelnél tekintetbe, mert hiszen 1889-ben 775 kivitt lóval szemben 12.237 darab különféle ló szerepelt, amelyből a monarchiára 3211 darab esett, holott az ide jött kivitel csak 420 darabot tett. Sokkal fontosabb e részben a szarvasmarha. Ilyen az 1890. évi összeírás szerint volt Romániában 2,520.380 darab. Aurelián említett munkájában azt állítja, hogy 1860-ban, tehát több mint 30 évvel ezelőtt, a románok marhaállománya 2,751.168 főből állott, ami 230.788 darabnyi hanyatlást tüntet fel azóta. Igaz, hogy időközben járványok és ragályok következtében a román marhatenyésztés roppant sokat szenvedett és hogy volt idő, amidőn például 1873-ban 1,886.990 darabra süllyedt le az állomány, de tény az is, hogy tavaly még annyira sem emelkedett újra,

mint a mily magasságot 1860-ban elért volt. A forgalmi adatok is nagyon szomorú képét tüntetik fel a román állattenyésztésnek. Ezek szerint 1889-ben nagyobb szarvasmarha kivitetett 1460 darab, 292.000 frank értékben, bevitetett ellenben 1758 darab 351 ezer frank értékben. A legérdekesebb, hogy a bevitelből 1745 darab 349 ezer frank értékben a monarchiából került ki. Ily felvilágosítás mellett ki fogja félelmesnek tekinteni a román szarvasmarha behozatalát? A szóban levő román állatszámolás szerint legtöbb volt a juh Romániában, tudniillik 5,002.390 fő, darabonkint 8 frank értékben. Az emelkedés sem 1860 óta, amidőn 4,819.900, sem 1873 óta, amidőn 4,786.317 darab találtatott, épenséggel nem nevezhető nagynak. A forgalmi adatok szerint a juhbevétel 8595 darabot tett 103.140 frank értékben, amelyből a monarchiára 8467 darab és 101.604 frank értékű esik 57.333 darab kivittel szemben, amelynek értéke 687.996 frank volt. Ennek nagyobb fele hozzánk, kisebb fele Törökországba ment. A román juhbehozatal sohasem tette gazdáink panaszainak tárgyát, mert hiszen főleg az erdélyi havasok lakóival folytatott üzleti és legeltetési összeköttetés folyamányaként jelentkezett. De ha nem így volna is a dolog, nagyobb baj nem származhatik belőle.

Fontosabb mindezeknél a sertésbehozatal, amelynek 1889. évi forgalmi adatai azt mutatják, hogy elenyészően csekély behozatal mellett Románia 14.744 darab és 884.640 frank értékű behozatalából a vámháború ellenére 10.794 darabot 647.640 frank értékben tudott a monarchiába szállítani. Itt azonban nagy szerepet játszik a turnszeverini hizlalónak összeköttetése a kőbányai nemzetközi jelentőséggel bíró sertésvásárral. De, hogy a románokat valóban a szűkség kényszerítette arra, hogy hozzánk jöjjenek, mutatja az, hogy hiszen valami nagy sertésállománnyal ők

sem bírnak és hogy a monarchián kívül sertést a nyugati államok közül éspedig 143 darabot 8580 frank értékben, még pedig csak Angolországba tudtak kivinni. Sertésállományuk pedig 1890-ben 926.124 darabot tett az 1860-ban talált 1,088.737 darabbal szemben. E részben a hanyatlás kézzelfogható. Nincs tehát semmi ok a román állattenyésztés versenyétől félni, mert hiszen az nemcsak a velünk folytatott vámháború alatt, hanem általában hosszabb időtartamot tekintve sem fejlődik. A fajok nem kiválóak, a tartás észszerűtlen, az ápolás hanyag, az eredmény tehát nem is lehet kielégítő. De érzi, különösen a nép, hogy ebből a gazdasági ágból nincs semmi haszna. Az aradi Kereskedelmi és Iparkamara titkára néhány évvel ezelőtt beutazta Romániát és akkor tapasztalta, hogy a földműves lakosság különösen azért volt elégedetlen az ottani kormányzati viszonyokkal, mert nagy kínna felnevelt állatait alig tudta potom áron is értékesíteni, miután a húsfogyasztás Romániában aránylag csekély. Volt idő, midőn a marhahús kilogramját 10 krajcárnak megfelelő érteken kellett elvesztesgetni. Megállapítható tehát kettő. Az egyik, hogy a román állatbehozatal az ottani állattenyésztés csekély expanzív ereje folytán nem igen lehet reánk nézve kedvezmények nyújtása esetén sem veszedelmes; a másik pedig az, hogy Romániában közvetlenebbül érzett szükség az állatkivitel, mint az ipar fejlesztése. Ennélfogva nem helytelen az odairányuló okoskodás, hogy nekünk el kell követnünk mindent, ami hatalmunkban áll, hogy Romániát az állatbehozatal könnyebbítésének kilátásba helyezése által szerződés kötésére bírni igyekezzünk. A szerződésnek ára a románok részéről az lenne, hogy ne csak a finomabb árú, hanem bizonyos mértékben a durvább és a mi délkeleti határvidékeink által szolgáltatott iparcikkek behozatali vámjait is mérsékelje. Erre pedig azon vezérelv ki-

mondása ellenére, amelyet a vámügyi bizottság munkálatának bevezetése proklamál és amelyet fennebb már ismertettünk, nem tűnt el minden remény. A nagyobb szükségét mindig a közelebbi és az égetőbb képezvén, azzal kell a tények megfelelő irányzása által meggyőzni a románokat, hogy reájuk az állatkivitel fontosabb, mint az ipar bizonyos primitívebb ágainak a dolog természete szerint úgysem nagy jövőre számítható fejlesztése. Ezen meggyőződés megérlelését bennük nagyon előmozdítaná az, ha a monarchia és Németországnak együttesen Svájjal és nekünk külön Olaszországgal sikerülne szerződésre lépünk. Ezáltal a kereskedelmi szerződések egy oly rendszere létesülne Középeurópában, mely 135 millió emberre terjedne ki, s mely igen kiváló piacot alkotna a nyerstermények számára. Lehetetlennek tartjuk, hogy ezen tény hatását a szerződésen kívül álló keleti államok ne érezzék, s ne igyekezzenek ezen rendszer előnyeiben szintén részesülni. Nincs kétségünk benne, hogy Románia a maga autonóm vámtörvényhozásával sokáig nem fog ez esetben boldogulni, s kénytelen lesz egyik vagy másik államnál megkezdeni a szerződések kötését. Miután azonban főleg állatainak elhelyezésével van nagyon megakadva, sehol sem kaphat az általa nyújtandó kedvezményekért annyit, mint mi nálunk. Ezt be kell a román államférfiaknak látni. Nem is sok idő fog addig eltelni, míg ez bekövetkezhetik. Azt pedig nekünk nyugodtan kell bevárnunk és úgy kell intézni a kereskedelmi politikai taktikát, hogy ők jöjjenek a tárgyalások megkezdése iránti kívánsággal. Ezek során pedig el kell követni mindent, hogy ne csak az osztrák iparcikkek vámjai, hanem azon vámtételek is, amelyek a mi kezdetlegesebb iparágaink termelvényeit sújtják, lehetőén leszállíttassanak. Hogy azonban a törekvés e részben sikerre vezessen, szükséges az ipari kedvezményeket nyújtó 1887. évi

román törvény hatását és általában az ottani ipari fejleményeket alaposan és részletesen ismerni. E részben sok becses támpontot szolgáltatnak úgy a bukaresti, valamint a galaci és más román városokban elhelyezett konzulátusaink évi jelentései, de nem ártana azon ipari viszonyokat a helyszínén szakértő magyar kiküldöttek által is tanulmányoztatni, hogy a magyar kormány kiküldöttei a román kormány képviselőivel folytatott tárgyalások során tudhassák, mily ipari vámok leszállítását remélhetik alaposan, vagy erőltethetik észszerűen. Most ez iránt sem mi, sem egy belöldi kamara sem adhat kellő javaslatot, habár a brassói kamarai kerület érdekelteitől jövő felvilágosításoknak e részben kétségkívül bizonyos értéket csakugyan kell tulajdonítani. Az aradi Kereskedelmi és Iparkamara bizalmasan felszólította kerületének érdekelt üzletembereit és iparosait, hogy a román forgalomra vonatkozó véleményeiket és kívánságaikat adják elő. De be kell vallani, hogy az, amit velünk közöltek, semmi új és pozitív dolgot nem tartalmaz. Ma is a legmegbízhatóbb alapnak és kiindulási pontnak azt a munkálatot tartjuk, amelyet az aradi kamara a brassói és kolozsvári kamarákkal együtt dolgoztatott ki akkor, midőn 1885-ben még arról lehetett szó, hogy az említett évben érvénye tartamának vége felé közeledő román kereskedelmi szerződés meg fog újíttatni. E munkálat úgy jött létre, hogy az említett kamarák kiküldöttei Brassóban szakértők meghallgatása mellett tételről-tételre vették megfontolás alá az egész román-magyar forgalmat. Megállapították az érdekeinknek megfelelő vámtételt és vámszöveget is. Azt hisszük, hogy e részben első javaslatnak ezt a munkálatot, amelyet aztán mindegyik részes kamara külön indokolt és terjesztett fel, ma is nyugodtan el lehet fogadni.

3. Békés megye 1892-ig.

Írta a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából.

Megjelent a »Nemzetgazdasági Szemle« 1892. évi június havi füzetében és különnyomatként.

Történeti adalékok Békés vármegye múltjából. – Az 1715. évi XCIL t.-c. mondja ki, hogy Békés vármegye újból létezik. – Első főispánja és az 1717. évi összeírás. – Haruckern János György főispánja és a megye benépesítése. – Területi és néprajzi viszonyok. – Az 1890. évi népszámlálás adatai. – Éghajlati és földrajzi viszonyok. – Közgazdasági állapot: mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, közlekedés. – Közigazgatás. – Közművelődési viszonyok. – Népszokások. – Báró Wenckheim Béla érdemei a megye fejlődése körül.

Az országnak alig van vidéke, melynek kellő fel-fogásához és jelen viszonyainak megértéséhez, múltjának és fejlődésének ismerete nélkülözhetetlenebb volna, mint az Alföld néhány megyéje között talán elsősorban éppen Békésnek. Célszerűnek tartom azért mindenkéltől néhány történeti adat felsorolásával megadni azt a kulcsot, melyet bírván, az ottani állapotokat mindenki természetesenek, de egyúttal igen érdekeseznek, sőt sok tekintetben bámulatosoknak fogja találni és képebb lesz azok alakulásának jelentőségét méltányolni.

Békés mint vármegye, már az első koronás király idejében létezett. Lakosai több, mint öt századon át tiszta magyarok voltak, mit a helynevek és a megmaradt történeti adatok egyaránt bizonyítanak. Jeles történetírók, köztük Szabó Károly, ebből azt a következtetést vonják le, hogy a honfoglaló magyarság az előbbi lakosokat úgy kipusztította vagy felnyomta a vidékről a hegyekbe, hogy azok közül még hírmondó sem maradt. Mintegy 130 régi község nevét ismerjük, melyek az újabb korban vagy ismét felvirágoztak, vagy határaik ma pusztákat és dűlőket képeznek, de

nevükön a később jött idegenajkú gyarmatosok sem tudtak változtatni. Békés megyében a magyarok a vezérek korában, midőn területe erdőséggel, réttel, mocsarakkal és nádasokkal volt borítva, a Körös mentén fekvő vidékeket foglalták el, mert marhatenyészéssel foglalkozván, mindenekelőtt az itatókat keresték. Hogy ez így volt, bizonyítják a régi okmányok, melyek például Doboz községet, mint azon időben a királyi sertéshízlalók lakhelyét említik. A községek akkor természetesen nem nagy terjedelemmel és népességgel bírtak, mert hiszen egy-egy valamirevaló pusztán kettőnek, sőt háromnak létezését is meg lehet állapítani. Egész sora ismeretes a magyar birtokoscsaládoknak, kik ott élénk társadalmi és közéletet folytattak s ezek közül nem egy tett szolgálatot az országnak is. Gyula várának 1566-ban hetven napi ostrom után történt bevétele azonban 132 évre török uralmat hozott e megyébe, mely azalatt úgy elpusztult, hogy midőn 1695 január 9-én a török várórség Gyuláról elvonulni volt kénytelen s vele együtt az egész megye ismét felszabadult, csupán hét nyomorult községe maradt, t. i. Gyula, Békés, Csaba, Gerla, Doboz, Vári és Ványa, melyek lakosai voltaképp nomád életet folytattak és földalatti kunyhókban, úgynevezett putrikban laktak, melyek nagyon hasonlítottak a vadállatok odúihoz. A királyi kincstár ekkor Békés vármegyére, mint uratlan birtokra, reá tette kezét, de húsz évig teljesen parlagon hagyta, mert nem tudott vele mit kezdeni. Ez idő alatt a királyi kamara egy tiszttviselőjét küldte le, aki azután azt jelentette, hogy a békésmegyei lakosság többnyire rablókból és tolvajokból áll s a vadállatok ott úgy elszaporodtak, hogy Gyuláról Szolnokra menve, a kondorosi pusztán egy egész falka vaddisznó támadta meg. Húsz évi ily csendélet után az 1715. évi XCIL törvénycikk mondta ki, hogy Békés vármegye újból létezik. Első főispánja, ki nem lakott annak területén,

egy bécsi német báró lett, de akiben volt erély és aki egyszer le is jövé, a rend elemeit kezdte itt meghonosítani, így például 1717-ben hivatalos összeírást rendelt el, mely által kitűnt, hogy akkor 11 községben, t. i. az imént említett heten kívül még Szeghalmon, Füzesgyarmaton, Öcsödön és Ladányban összesen 573 család, az egész megye területén pedig 294 darab ló, 938 darab ökör, 1041 darab tehén, 401 darab sertés, 455 darab juh találtatott és a lakosság tulajdonában lévő összes gabona, állatok, továbbá az épületek, szóval az egész vagyon becsértéke 46.520 forintot tett. Ki tudja, meddig maradt volna Békés vármegye ezen állapotban, ha ezidőtájt Haruckern János György linzi születésű, nem pék, mint a közhiedelem tévesen tartja, hanem es. kir. élelmezési biztos és udvari kamarai tanácsos, nem szorgalmazza, hogy a kincstárral szemben fennálló követelései végre egyenlítettessenek már ki. Folyamodványában előadta, hogy ő az udvart már 30 év óta híven szolgálja, jelen hivatalát 18 év óta viseli, 27 hadjáratban vett részt és az élelmezési főbiztos távollétében, mint annak helyettese, már szintén gyakran működött. Felhossa kérvényében, hogy midőn egy alkalommal 23 élelmezési biztos ellen hűtlen kezelés miatt vizsgálat és kereset indítatott, egyedül ő találtatott közülük ártatlannak, azért nemcsak hivatalában hagyatott meg, hanem 1698-ban tanácsossá neveztetett ki s mint ilyen, az aradi vár erősítésének munkálatait vezette. Az olasz hadjárat alatt ismét mint élelmezési biztos szerepelt és hivatkozva Savoyai Jenő fővezérre, állítja, hogy ekkor legalább egy millió forint hasznót hajtott a kincstárnak. Összes követelése 24.000 forint volt, ennek fejében kérte magának és örököseinek tulajdonul a budai hévízi malmot a mellette lévő kis kerttel s a hozzá tartozó úri jogokkal együtt átadatni, ha pedig ez bármi oknál fogva nem volna lehetséges, az esetben a

szegedi királyi kamarai prefektúrához tartozó békés-
megyei fiskális jószágokat kívánta.

E kérelem véleményadás végett kiadatott a királyi kamarának, mely odanyilatkozott, hogy az akkor viselt háború miatt a malmot a kincstár nem nélkülözheti, azért az élelmezési biztos inkább a békésmegyei jószágokkal elégténessék ki. A szegedi prefektúra a nevezett birtokok becsüjére szólíttatván fel, azok értékét jövedelmüknek négy százalékkal lett tőkésítése után 39.299 forintra tette, mely összeget azonban Haruckern nem fizette ki, mivel neki az 1723. évi május 3-án kiadott adománylevél értelmében 24.000 forintos követelésének a vételárba történt betudása mellett csak 13.000 forintot kellett letennie.

E birtokokhoz azonban, hogy értékesíthetők legyenek, politikai hatalom is kellett, azért némi szorgalmazás után Haruckern 1732-ben Békés vármegye főispánjává neveztetett ki. Az új főispán, egyszersmind e roppant terjedelmű birtokok ura, azok benépesítését tartotta első feladatának. Evégből felhívást intézett Magyarország lakosaihoz, melyben a települni kívánóknak földet és vallásuk szabad gyakorlását biztosította. Nemcsak a szomszéd megyékből nagy számú helvét, hanem főleg a felföldről sok ágostai hitvallású evangélikus jelentkezett, akik ezidőtájt vallási üldöztetésnek voltak kitéve. A telepítésnél egyik főszempontnak tekintetett, hogy a felekezeti és nemzetiségi súrlódások kikerülése végett minden községben csupán egy vallású és egy nyelvű jobbágyok telepíttessenek, így például Csabának és Szarvasnak csupa ágostai hitvallású evangélikus tót, Békésnek, Gyomának, Ladányának, Öcsödnek, Füzesgyarmatnak, Szeghalomnak, Tárcsának, Ványának, mely azonban ma Jász-Nagykún-Szolnok vármegyéhez tartozik és Vésztőnek csupa református, Orosházának ágostai hitvallású magyar, a már Arad vármegyében fekvő Eleknek pedig

csupa római katolikus német lakosai voltak. Az új földesúr a jövevényeket mindenféle kedvezményekben részesítette. Nemcsak az úri jogok élvezetében hagyta meg őket, hanem azoknak, akik nem voltak képesek az országos adót fizetni, gyakran ő nyújtott előleget. Megesett, hogyha szántóföldeiket árvíz pusztította el, ekkor saját allodiális földjeit engedte át nekik jutányos haszonbér mellett. Ily kedvező bánásmód mellett folyton erősödtek és gyarapodtak az új gyarmatok és ha gyakran érték is úgy a múlt, mint a jelen században kisebb-nagyobb csapások azokat, kivétel nélkül mind felvirágoztak és ma együtt az ország egyik legvagyonosabb, leghaladóbb és leghazafiasabb vármegyéjét képezik. Fejlődésének alapját kitűnő búzatermő talaja, szorgalmas, értelmes és erőteljes szapora népessége képezik. Szerencséje volt, hogy újjáalakulásának első évtizedei alatt, sőt később is folyton emberszerető földesurai voltak, mert Haruckern utódai, annak egyetlen 1775-ben meghalt Ferenc nevű fia elhunytá után és vele a férfiág kihaltával a leányági örökösök, a Wenckheim, Károlyi, Sztáray, Apponyi és a többi családok nem váltak hűtlenné a nagy telepítő bölcs hagyományaihoz. Ezenkívül szerencséje az, hogy csatatért sohasem képezett és így az ország fejlődésének minden visszaesés nélkül lehetett részese. Nagy csapások is érték azonban, mert a pestis, kolera, szárazság és árvizek rendkívüli károkat tettek a lakosságban és annak vagyonosodását koronkint megakasztották, de ennek tényezőit általában nem gyengíthették meg, úgy hogy Békés egészben véve méltán tartatik hazánk egyik legáldottabb megyéjének.

E vármegye területe nem túlságosan nagy, mert az országának 3558 négyszögkilométerrel csak 1.28%-át teszi. Összesen 28 községe van, melyek határa tehát átlag 12.69 négyszögkilométert tesz, holott egy község területe az országban csak 218 négyszögkilométer,

sőt a Tisza balparti megyékben sem több, mint 3 négyszögkilométer. Látszik ebből, hogy a lakosság Békés vármegyében mily nagy községekben lakik. A legutolsó népszámlálás adatai szerint lakosainak száma 258.386, akik 42.483 házban laknak, a szaporulat az utóbbi tíz év alatt 28.629 lelket és 3941 házat foglal magában. Legnépesebb mezővárosa Békéscsaba 34.243 lélekkel, azután következik Békés 25.087, Szarvas 24.393, Orosháza 19.956, a megyei székhely Gyula 19.991, Mezőberény 12.469, Gyoma 10.867 és Endrőd 10.898 lakossal. A többi községek ennél kevesebb lélekszámmal bírnak, de Tótkomlós népe szintén megközelíti a 10.000 lelket; 5000-en felüli lélekszámmal bírnak még nagyság szerinti sorrendben Szeghalom (8952 l.), Öcsöd (7875 l.), Füzesgyarmat (7829 l.), Vésztő (7577 l.), Körösladány (7122 l.), Szentandrás (6735 l.) és Köröstarcsa (5396 l.), Doboz pedig e számot megközelíti. Legkisebb községe Békés megyének Szabadszenttornya, 1683 lakossal. Ennek megfelelőleg e megyében a törvény által úgynevezett község egyáltalában nincs is, de törvényhatósági joggal felruházott vagy szab. kir. város sem található. A régi nagyközségek már meglehetősen telülve vannak. Mutatja ezt az, hogy a népesség legnagyobb arányú szaporodása éppen a legkisebb új községekben észlelhető. A húsz százalékon felüli gyarapodás az egy Füzesgyarmat kivételével csupán ezekben volt meg, két községben meghaladta az 50, háromban a 30 és ugyancsak háromban a 20%-ot.

A viszonylagos népesség Békésben az országos átlagnál jóval nagyobb. E tekintetben nyolcadik vármegyéje az országnak. Nemzetiségre nézve a lakosság túlnyomókéig magyar, mert annak 73.06%-a az, 22.01% tót, 2.36% német, 2.33% oláh, a többi csekély töredék egyéb hazai nyelvű. Magyarság tekintetében Békés tizennyolcadik, tótság tekintetében pedig a tizen-

hetedik vármegyéje az országnak. Vallásfelekezeti tekintetben e vármegye túlnyomólag protestáns, mert az ágostaiak 35.73, a helvét hitvallású evangélikusok 35.35, tehát együtt 71.08%-át képezik a lakosságnak. A római katolikusok számaránya 22.78, a görögkeletieké 2.89, az izraelitáké 2.78%; a többi felekezetek alig jöhetnek tekintetbe. A békésmegyei nép általában egészséges, erős testalkatú és úgy vérmérséklet, valamint jellem tekintetében megegyezik az alföldi nép azon nemzetiségével, melyhez tartozik. A több, mint 150 éves együttlakás következtében tótok és németek meglehetősen hozzásimultak a magyarokhoz, akiknek viseletét, szokásait, életmódját nagyon sokban elsajátították, de világnézetben és gondolkozás tekintetében azoktól még különböznek. A magyarok között is különbség van az egyes vidékek szerint. Gyulán, hol a többséget képezik és túlnyomólag reformátusok, rendesen takarékos, de egyébként igen középszerű emberek; Orosházán, hol lutheránusok, észre, vállalkozási szellemié nézve kitűnők, de házsártos és gyakran fékezhetetlen elemnek bizonyultak; Békésen szelíd, csendes nép lakik, mely az árvizektől sokat szenvedett, de a szabályozások befejezése és főleg a száraz esztendők bekövetkezése óta anyagilag kissé már megint összeszedte magát. Az árvizek elleni védelem okozta, hogy e derék magyar város 80%-os községi pótdóval van megróva és ha vasszorgalmú és takarékos lakossággal nem dicsekednék, már rég tönkre ment volna, míg most küzdelemmel és lassan ugyan, de tényleg mégis halad előre. Az újkígyósiak gróf Wenckheim Krisztina úrnő volt telepítvényesei, kik igen jutányosán vették 2000 holdnyi határukat és azonkívül 4000 holdat kapván méltányos haszonbérbe, megvannak, de még sokáig kell adósságaikat törleszteniök. Azelőtt igen garázda, haszontalan nép voltak, míg csak egy derék lelkészüknek nem sikerült őket teljesen meg-

szelídíteni, úgy, hogy ma valóban igyekvő, jó emberek, csak a fényűzést szeretik túlságosan, különösen a ruházatban. A gyomaiak meglehetősen veszekedő, verekedő természetűek. Csorváson a magyar lakosok a gyulaiak jellemét tüntetik fel, akiknek gyarmatosai. Szentandrásán és Öcsödön kissé vad természetűek, a legtöbb megbotránkoztató istenkáromlás is innen pereltetik be. Gyulaváriban rovott emberek laknak, kik könnyen megkéselik a velük kikötőt. Mezőberényben alattomosak és bosszúállók. Bánfalván igen jó munkások. A sárréti nép, amely közt a legtöbb őslakó-ivadék található, igen jó és békés emberekből áll. A tótok szintén meglehetősen szelíd lelkületűek megyeszerte. Békéscsabán a gazdaosztály tisztességes, józan és takarékos. Duhajkodás vagy veszekedés vajmi ritkán fordul elő. Az öreg gazdák legnagyobb fényűzése az, ha otthon jól megreggelizvén vagy ebédelvén, elmennek a »Fiume« nevű szálloda kávéházába s ott megisznak egy-két feketekávé, melybe sós »kiflit« mártogatnak, miközben megvitatják a maguk, mások és a város bajait. A fiatal nemzedék az ily mindennapos összejövetelekből azonban ki van zárva. A mérséklet ezen szabálya alól kivételt képeznek a lakodalmak, hol azután van minden, sült vagy főtt burgonya, csöröge fánk, fonott kalács, paprikás és hozzá bicskanyitogató savanyú kerti bor és gabonapálinka bőven. Az ily multság azonban két-három napig is eltart és eszik-iszik ottan boldog-boldogtalan. A halotti torok csak családi körben vannak még divatban. A disznótorok, lakodalmak és egyéb családi ünnepek főleg novembertől a tavaszi munkaidő bekövetkeztéig tartatnak. Családi élete egészen patriarchális. A családfő megnősíti fiait, akik azután mint házasok is az apai udvarban maradnak és együtt folytatják vele a gazdálkodást. A vagyon a gyermekek közt csak az apa halála után osztatik meg. A szarvasi nép erkölcsiség tekintetében dicséretet érdemel, mit főleg

annak lehet tulajdonítani, hogy egyházi hatóságai a legrégebb idő óta valóságos hadjáratot folytattak az enemű botlások ellen. A kisebbszerű lopások itt is megesnek, de útonállás, rablás, gyilkosság szerfelett ritkán fordulnak elő nála, sőt maga a nép lázad fel az ilyenek ellen. Hanem a babonáságból eredő csalások és ígézések újabban sem egészen ismeretlenek. A szarvasi nép is igyekvő és jelleme hasonlít a csabai népéhez. A kondorosiaiak az ő gyarmatosaik, kiknek magaviselete és szorgalma szintén kifogástalan. A komlósi tótok fajji jellegüket a legtisztábban őrizték meg. Igen vallásosak, lopás kevés, gyilkosság éppen nem fordul elő közöttük. Az isteni tiszteletet, különösen télen, szorgalmasan látogatják, míg nyáron a mezei munka idején távol maradnak attól. A közerkölcsiség általában nem rossz lábon áll e helyen, de az aratások a két nem érintkezésére nem ritkán veszélyesek s ennek tulajdonítható, hogy a törvénytelen gyermekek száma elég nagy közöttük. A mezőberényi tótok vagyonszerzés és munka tekintetében versenyeznek az ottani németekkel és magyarokkal. E versenyben elsők a németek, azután a tótok következnek és végül jönnek a magyarok. A megyében németek még Gyulán és Gyomán vannak. Jó és törekvő, de az újabb időben egyáltalán nem vezethető népek mutatkoznak. Oláhok az aradmegyei határon fekvő Kétegyházán találhatók, hol a lakosság zömét képezik, továbbá Gyulán, hol nagy kisebbségben vannak. Mindkét helyen csendes, békeszerető emberek, de anyagilag legkevésbé jól állanak, mert a vallásos bőjtjeikkel összefüggő rossz táplálkozás folytán gyengék és a pálinkaivást kedvelik. A békéscsabai görögkeleti oláhok már régebben eltótosodtak. Az egész megyében legtöbb bűnfenyítő per Gyomárról és Öcsöd-ről kerül ki, hol magyarok laknak.

A békésmegyei nép eléggé hajlandó házasságot kötni és a házasságban élők valamivel számosabbak

itt, mint átlag akár a szorosabb értelemben vett Magyarországon, akár Szent István birodalmának területén. Születési aránya 51.52, ami az ország 44.45-ös arányával szemben elég kedvező. A gyermekhalálozás némely években valamivel jobb, de másokban sokkal rosszabb az országos átlagnál. Ugyanez áll a halálesetekre általában is, melyek a nép jólétét tekintve elég számosak. A békésmegyei nép túlnyomólag földműveléssel foglalkozik, az iparos- és kereskedőosztály általában számra nézve elég jelentékeny ugyan, de tisztán iparukból aránylag kevesen bírnak megélni. A jobb módúak földet vesznek vagy bérelnek, a szegényebbek pedig nyáron a nagy munkaidő alatt napszámba mennek.

Békés vármegye csupa síkság, melyen csak itt-ott emelkedik ki egy-egy halom vagy vonul végig néhány figyelemreméltó völgyület. A domborzati viszonyokat legjobban feltünteti, ha az államvaspályák ottani vonalán fekvő egyes pontok magasságát hasonlítjuk össze. A sínek például a megye keleti szélén, Kétegyházán 22.81, Mezőberényben, annak közepetáján 89.06, a megye nyugati szélén, Gyomán 8718 méter magasságban vannak a tenger színe felett. Az esés a Tisza felé tehát rendkívül csekély. A halmok száma a Berettyó és a Körösök vidékén 300-ra tehető. Azok természete iránt nincsenek a szakértők tisztában. Némelyek e halmokat geológiai emlékeknek tartják, melyeknél több réteg világosan megkülönböztethető, mások szerint emberek rakták régente, midőn az egész vidék még mocsarakkal volt tele és pedig azért, hogy rajtuk lakjanak. Ismét mások őrhalmoknak mondják, melyeken a csatározások alkalmával jelt adtak és mintegy tábori távírdaszolgálatot rendeztek be. Az tény, hogy nem egy vidéken egymás közötti távolságuk tekintetében bizonyos szabályosságot lehet észlelni. Vannak olyanok is, kik temetkezési helyeknek

vitatják, habár a bennük talált leletek nem valami gyakoriak. A nagyobb és kisebb völgyületek mind-megannyi csatornáí voltak a Körös folyónak, mely azokon keresztül vizével gyakran az egész tájékat elborította. Ennek következtében a területet nagyrészt folyton sás, nád és szittyó lepte el. Csak még néhány évtizeddel is ezelőtt Gyula, Csaba és Békés között majdnem összefüggő rét terült el, melyen a közlekedést tavasszal csupán ladikok, úgynevezett lélekvesztők segítségével lehetett fenntartani. Az említett völgyületek legnevezetesebbike a Hajdú-völgy, mely Elektől kiindulva, Kétegyháza, Kígyós, Gerendás felé vonul, Csorvásnál elágazik, ágai azután a Száraz-érrel egyesülnek, mely Arad felett a Marosból kiszabadulván, Tótkomlós és Orosházának tart s Újvároson túl a vásárhelyi pusztákon enyészik el. Gerendáson, gróf Apponyi Albert birtokán e völgyületben egy tó van, mely soha sem szárad ki s mely úgy látszik a folyók közül különösen a Marossal van valami összeköttetésben, mert vízállása a Marosénak rendszerint megfelel. Azelőtt sokkal több volt itt az erdőség, mint ma, midőn néhány pontot kivéve, melyek közt elsősorban Gerlát kell említeni, hol azt a Wenckheim grófok mint vadast őrizték meg az enyészettől, valóságos erdőt alig találhatni e vármegyében. Azonban a több, mint másfél század óta folyton művelés alatt álló szántóföldeken, főleg az árkok mentén, még most is sokszor kibújik a tövises cserje, mint a hajdani őserdők maradványa. Azon térséget, hol a múlt század első felében a halak, rákok, piócák, vízi madarak és óriási mennyiségű békák laktak, ma virágzó helységek és csinos tanyák lepik el. A vizek lecsapolása és a föld rendszeres művelése azonban nemcsak a növényzetet és állatvilágot, hanem az éghajlatot is megváltoztatta, mert ma Békés vármegyében sokkal melegebb van, mint régi feljegyzések szerint azelőtt volt. A mocsárlázak,

melyeket pedig e vármegyében főleg tavasszal alig lehetett azelőtt kikerülni, megszűntek, de helyüket más betegségek, névszerint a tüdőbajok foglalták el.

Békés vármegye talajának főképletét homok- és agyagrétegek képezik. A negyedkori lerakódás felett, mely hellyel-közzel ősemlősök csontvázait rejtj magában, homok, sárga agyag és televény található. A legalsó réteg homokból áll, melynek szemei aprók, rendszeren egyneműek, csak a csillám fordul elő abban vékony, de nagyobb terjedelmű és ezüstfehérségű pikkelyekben. A homokréteg vastagsága tetemes, néhol a felületre is felkerül, másutt ellenben alantabb fekszik s ekkor agyag vagy fekete föld borítja. Anyagára nézve a homok csak kivételesen tiszta kvarc, hanem gyakran keverve van más anyagokkal, miért a vakolásra alkalmas homok e vidéken vajmi ritka, kavicsot pedig a folyók medrében sem találtak.

A békésmegyei földnek termőereje a televényben rejlik, melyet a víz könnyen járhat át, de azután huzamosabb ideig marad benne. Főleg az élő növények számára rendkívüli tápanyag rejlik benne. A békési búza kitűnő minőségét, acélosságát és páratlan súlyát jórészt e tápanyagnak kell tulajdonítani, melyet célszerűtlen termelés útján azonban ki lehet élni, annak gondos trágyázása tehát szintén szükséges. A televény egyik válfaja a szikes föld, mely némely vidékeken nagyobb mennyiségben fordul elő és könnyen észrevehető kisebb-nagyobb foltokat képez. Van oly szik, melyet bizonyos célszerű kezelés mellett használni is lehet, míg a vak-szik merőben hasznavethetlen. A szikes földek nagyobb terjedelemben Szeghalom, Kőrösladány, Vésztő, Szarvas, Szentandrás, Öcsöd, Békésgyula, Csaba és Kétegyháza határában találhatók.

A föld ára és hasznóbére nagyon különböző a megye egyes vidékein. De lehet mondani, hogy katasz-

téri holdankint számítva 125-150 forintot a legelhagyottabb vidéken és a még használható, de legrosszabb minőségű földekért is megadnak. A jobb földek ára 250-300 forintra tehető. A haszonbér a félreesőbb helyeken 8-12 forint, a főbb vonalakon és nagyobb községek határában pedig az 16-22 forintra is felmegy.

Az éghajlat nagy hajlandósággal bír a végletekre. A hideg teleket a legforróbb nyár, a nagyon hűvös napokat pedig rekkenő hőség szokta követni. Ezen erdőtlen síkságon a szélsőségek egymást érik. A tél hidege 3-6 fok közt ingadozik Réaumur szerint, de kivételesen 10, sőt 17 fokra is leszáll. Tartóssága azonban ritkán van. A sokak által, különösen a vasutak behozatala előtt, de most is – mert Békés vármegyének kőútai alig vannak – annyira óhajtott szánút nem szokott tartós lenni. De azért a dülő téli fergetegek néha oly mértékben fordulnak elő, hogy közcsapás jelle gével bírnak.

Tavasza e vidéken alig van. A télből legtöbbnyire beleugrik az időjárás a nyár kellő közepébe. Gyakran április havában még fűtenek s néhány nap múlva már tikkasztó a hőség. A nyár hosszú és nagyon meleg szokott lenni. Júliusban és augusztusban a hőmérő néha huzamosabb ideig mintegy megáll a 28-30 foknál. Voltak évek, midőn az ily meleg negyven napon át szakadatlanul tartott. A nagy hőség végét viharok jelzik. Az üde és nedves nyár Békés vármegyében ritkaság, ellenben az olyan állapot, midőn a megrepedezett és szárazságtól kemény földet nem lehet szántani, gyakran fordul elő. A nyárnak egyik csapása a rettenetes por, mely az utakon és főleg az utcákon, különösen, ha estefelé a község csordája azon átvonult, órákig nem tud leszállani. Ilyenkor az ott tartózkodás gyötrelmekkel van összekötve. Mint az Alföldön általában, legszebb és legkellemesebb évszak itt is az ősz. Rendesen tartós, állandó jellegű és észrevétlenül szokott

az ismét nagyon változó télbe átmenni. Szelei azok, melyek az Alföldön rendszerint uralkodnak: az észak- és délnyugatiak. A nyugati szelek szokták az esőket hozni. A déli és keleti szelek ritkábbak. Eső aránylag kevés és nagyon egyenlőtlenül van elosztva. Legtöbb becsét tulajdonítanak a gazdák a téli nedvesség mellett a májusi esőnek, április havát ellenben csak hűvösnek szeretik. A száraz évek, midőn az aszály mindent vagy nagyon sokat elpusztított a termésemből, 1768 óta a múlt században tíz, e században is már hat jegyeztetett fel, melyek közül legnevezetesebb az 1863. évi, midőn a legjobb földek ára az ínség folytán lement 50 forintra; az állatállomány igen nagy része a rendkívüli takarmányhiány folytán elpusztult és az emberek, ha tönkre nem mentek, több évre tetemesen eladósodtak. Nagy csapását képezik e vidéknek a kései fagyok és a gabonában, főleg a búzában jelentkező rozsda. Mindkettő a végletekre hajló éghajlat következménye.

Békés vármegyét a Fekete-, Fehér-, Sebes-, Kettős- és Hármaskörösök, továbbá a Berettyó szelik át vagy pedig részben annak határvonalát képezik. A felsorolt folyók e vármegyében lévő szakaszainak hossza összesen 189.6 kilométer, melyből a Fekete-Körösre 24.5 esik, a Fehér-Körösre 9.7, a Kettős-Körösre 37.5, a Sebes-Körösre 18.0, a Berettyóra 17.0, az egyesült Berettyó és Sebes-Körösre 15.4. A Fekete- és Fehér-Körös folyók Gyula városától lefelé 4 kilométer távolságban egyesülnek egymással és ettől a ponttól Kettős-Körös név alatt ismeretes, Tárca községe alatt felveszik a már Szeghalom és Körösladány között egyesült Sebes-Körös és Berettyó folyók vizeit. Innen Hármaskörös elnevezéssel folytatják útjukat. E folyók kiszámíthatlan károkat csináltak folyton. Azelőtt az egész megye az ő birodalmuk volt. Az általuk alkotott mocsarak mérges kigőzölgése különféle nyavalyát hozott az emberekre és a mezőgazdaság rendes vitelét,

de még a községekben való nyugalmas tartózkodást is lehetetlenné tette.

Ezért a folyók szabályozásának kérdése már e század elején, 1820-ban, fölvetetett, amennyiben a helytartótanács rendelete folytán ez évben kezdetet meg a folyók rendszerének térképezése és a vízrajzi adatok gyűjtése. Hanem a szabályozás maga 1820-tól 1840-ig a vármegye területén alig haladt előre, 1840-től 1844-ig azonban a Kettős- és Hármas-Körös békésmegyei részén több átvágás létesített, de oly kis mértékben, hogy azok a megye felső részének súlyos helyzetén nem segítettek.

1844-től 1852. évig a szabályozás szünetelt és csak miután 1855. évben az egységes szabályozási tervet elkészült és jóváhagyott, vette az ismét kezdetét és haladt a helyi bajok orvoslásának figyelembevételével kielégítő sikerrel előre. A szabályozási munkálatok feletti felügyeletet az akkor Nagyváradon székel helytartósági vízépítészeti osztály gyakorolta. A békési folyók igen nagy kanyarokkal bírván, helyes volt a felülről nagy sebességgel jövő vizeknek gyorsabb levezetése céljából több átvágást csinálni, aminő 1856-tól kezdve 1870-ig bezárólag összesen 103 tényleg eszközöltetett is. A Fehér-Körös a régibb időkben Gyula városán, a Fekete-Körös Doboz községén folyt és mindkettő Békésen haladt keresztül, sőt e város beltelkei között egyesült. Nem csoda tehát, ha árvizeik a nevezett városokat a legnagyobb veszedelemmel fenyegették. E baj elhárítása érdekében az említett két folyó deltájában Gyula varsándtól Békésig egy 24 kilométer hosszú csatorna ásott.

Ugyanezen időszakban a Sebes-Körös Sárrétjén át ásott egy 35 kilométer hosszú csatorna és miután az egy majdnem 30.000 kat. hold nagyságú, állandóan vízzel borított mélyfekvésű nádason vezetett át, ez

úton abból a legjobb minőségű szántóföld keletkezett. Egy nagy nádaszt képezett a Berettyó Sárrettje is. E terület egyes helyek kivételével most már szintén leginkább szántófölddé alakult át. Az előbb említett átvágások és csatornák leginkább közmunka-erővel ásattak és így 1861 végéig összesen 7,349.127 m³ föld emeltetett ki. Az átvágások ma már teljesen ki vannak képződve, a Fekete-Körösön két, a Sebes-Körösön hat átvágás kivételével. A feketekörösiek a jövő évben jönnek munka alá. A Kettős- és Hármaskörös átvágásai közül a víz önereje által 4 átvágás képeztetett ki az anyameder méretében, míg a többi az anyag keménysége és a lefolyó víz kis esése miatt nem képződött ki s így a kitűzött cél sem éretett el. Miután pedig az árvizek a létesített átvágások dacára a kellő gyorsasággal nem folytak le, sőt az állandó és hosszantartó duzzadás miatt különösen Békés és Gyoma városok veszélyeztetve voltak, míg a ki nem képződött alsó átvágásoknak mesterséges úton való kiszélesítése és mélyítése nem határozottatott el. Ezen munkálat az állam által hajtatik végre és 1881-től a legnagyobb erővel még ma is folyamatban van. A szabályozás, szélesítés és mélyítés költségei eddig megközelítik az 5 milliót.

Az átvágásoknak az anyameder méretében való kiképzésével egyidejűleg építtetnek szabványos távol-ságban a védtöltések is a régi anyamedrek elzárásával. E munka következtében a Gyoma és Endrőd községek beltelkeit alámosással fenyegető árhullám onnan el-távolított, de a vizek gyors lefolyása is eléretett és úgy Békésnél, valamint Gyománál az eddig észlelt duzzadások teljesen megszűntek. Jelenleg ezen munkálat Öcsöd előtt van folyamatban. A jövő évben pedig a Sebes-Körös három kilométer hosszú folyamszakasza fog rendeztetni, mert az Körösladány községének egy egész utcáját elmosással fenyegeti.

Békés vármegye területén a Kettős- és Hármaskörös mentén még 6 átvágást kell szélesíteni és mélyíteni, továbbá több part leásását eszközölni, hogy a szabályozás befejezettnek legyen mondható. E munka 5-6 év alatt befejeztetik.

A vármegyében a folyók mentén levő töltéseket az 1852-től 1862-ig alakult társulatok építették. A vármegyében öt ilyen társulat működik: 1. Az Alsófehérvárosi Ármentesítő Társulat, melynek felügyelete alatt áll és tulajdonát képezi 57.5 kilométer töltés. 2. A Hosszúfoki Ármentesítő Társulat töltésrendszerének hossza a folyó mentén 72.0 km., a csatornák mentén 79.0 km. 3. A Körös-tisza-marosi Ármentesítő és belvízlevezető Társulat Békés vármegyei töltése 84.0 km. 4. A Sebeskörös-i Ármentesítő és belvízszabályozó Társulat töltésrendszere 41.0 km. 5. A Berettyó-körös-i vízszabályozó és Ármentesítő Társulat keretébe tartozó a) Berettyó-osztálynak van 26.0 km.; b) az ivánfenéki osztálynak van 56.0 km. töltése.

A Békés vármegye területén lévő védtöltések összes hossza tehát 415.5 km.-t tesz. A töltések az eddig észlelt legmagasabb víz felett vannak már építve, még némi építkezést csak a Berettyó-osztály töltésrendszere igényel. A társulati költségeket nem lehet könnyen megállapítani, miután azok nem vármegyei területenkint állítvák össze, pedig a nevezett társulatoknak tovább folyó töltései más vármegyékben is vannak. Ezenkívül a legtöbb folyó mellett fekvő város körgáttal biztosította az árvízveszély ellen magát, ami roppant kiadásokat rótt rájuk. Szóval azon termékeny területet, mellyel e vármegye dicsekedhetik, nem kapja a lakosság ingyen, hanem azt nagy munkával kellett elhódítani és folytonos áldozatokkal kell védelmeznie az elemektől, melyek szintén igényt tartanak rá.

A Kettős- és Hármaskörös, melynek szabályozott vonala a 240 kilométer szabályozatlannal szemben 137

kilométer hosszú, tutajokkal és dereglyékkel, sőt kisebb gőzhajókkal is egész hosszában hajózható. A Fehér-Körös erre kevésbé alkalmas, mivel nyáron át igen csekély víz van benne, de lóval vontatott dereglyék közlekedhetnek rajta. A Fekete-Körös az Arad vármegyében fekvő Vadászi-hídtól a Kettős-Körösig mintegy 40 kilométer hosszban lóval vontatott dereglyék általi hajózásra teljesen alkalmas. A Sebes-Körös tutajozásra, a Berettyó egyedül csolnakon folytatott közlekedésre használható. A hajóforgalom az egyes évek vízállásai szerint szerfelett különböző, néha azonban figyelemreméltó. Így például 1887-ben a Hármaskörösön 62 hajó, 6 csavargózós 47.000 métermázsza búzát, 3800 métermázsza kőszenet, sok rakomány tűzfát, homokot, téglát és nádat stb. szállított. A halászat a szabályozások és hajózás folytán sokat szenvedett, de különösen a Hármaskörösben pontyok, harcsák még mindig meglehetősen mennyiségben találhatók. Azelőtt főleg Szarvason a halászat nagyobb fontossággal bírt.

Békés vármegye termőterülete 600.378 kat. holdat tesz, ennek legnagyobb része szántó, t. i. 424.956, legelő 102.731, rét 48.581, erdő 9632, szőlő 6673, nádas 5724 és kert 1811 hold. A termőterületnek tehát jóval több mint kétharmada szántóföld. Ez megadja a mértéket arra, hogy az itteni mezőgazdaság jellegét megállapítsuk. A főszűly a gabonaneműek termelésére van fektetve és ez természetes is, hiszen alig terem valahol nemcsak az országban, hanem általában a világon különb búza a békésinél. Annak sikértartalma és súlya, mely például 1890-ben is felment 85 kilogrammra hektoliterenként, oly nagy, hogy kár lenne, ha az kellő mennyiségben nem állíthatnák elő mindenütt, ahol a talaj arra való. A hiba csak abban rejlik, hogy eddig sok oly helyen is erőszakolták a búzatermelést, ahol több haszonnal mást termelhetek volna helyette.

A rozs termelés nem jelentékeny; több gond fordítatik az árpára és tengerire, mely mint kapásnövény, a búzát termő földön is szükséges. A zab főleg helybeli szükségletre állítatik elő. A dohány igen fontos cikk és a gazdának rendszerint szép hasznot biztosít. Ennek termelése tekintetében nagy haladás észlelhető e vármegyében. A repce ritkán sikerül, de ha beüt, nagyon jól fizet. A len ritkán, a kender már nagyobb mennyiségben, de főleg szintén csak a házi vagy a helybeli fogyasztás céljaira állítatik elő. Nem sokkal nagyobb a gond a hüvelyesekre, habár e részben egyes helyeken újabban több törekvés tapasztalható. Ugyanez mondható a takarmánymagvak, különösen a lóheremag termelésére, amely most már innen nagyobb mennyiségben jut a forgalomba. A legelők a tagosítások következtében egyre fogynak. Ezek helyét a lucernások pótolják. Most már szintén nagyobb területet szánnak neki, különösen az uradalmakban és középgazdaságokban.

Az erdőgazdaság e vármegyében nem jelentékeny, mert az őserdőkől vajmi kevés maradt meg. Erre azonban most kellő gond fordítatik. A fennebb kimutatott erdőterületből 7333 holdon tölgyfák vannak. Legtöbb, 2957 hold, erdeje van egy pár hitbizományi jószágának, ilyen a gyulavári uradalom, továbbá Békés, Gyula, Doboz, Vári községeknek, hol az erdők összesen 1324 holdat tesznek. Ezek rendes üzemterv szerint kezeltetnek, míg Szeghalom, Körösladány, Vésztő és Doboz községek néhány holdon külön álló erdőinek a nyilvántartási törzskönyvből való törlését a földművelésügyi minisztérium újabban megengedte.

A kertészet sokkal több figyelmet érdemelne, mint amennyit neki a közönség szentelni hajlandó. A gazdasági egylet annak haladását különben nemcsak kertészeti szakosztálya, hanem több faiskolája által is lehetőleg előmozdítani igyekszik. A szőlészet a kertekben

dívik, ahol a fillokszera azonban már szintén befészkelte magát és eddig annak jelenléte 13 községben van megállapítva. A gazdasági egyesület a homoki borok termelésén kívül a csemegeszőlők előállításának felkarolására inti a termelőket, miután azzal név szerint Békéscsabán egyesek figyelemreméltó sikert értek el.

Békés vármegye kataszteri tiszta jövedelme rendkívül magasra van megállapítva. Különösen áll ez a szántóföldekre vonatkozólag, melyek 8 forint 45 krajcár után fizetnek földadót és e részben azt csak Bácsbodrog vármegye haladja túl a maga 9 forint 12 krajcárnyi tiszta jövedelmével. Nincs is több 8 forintos vármegyénk e részben és a harmadiknak felvett Csanád vármegye majd egy forinttal kevesebb, t. i. 7 forint 52 krajcár után fizeti földadóját, míg a szomszédos Arad csak 4 forint 91 krajcár után adózik. És miután Békés vármegye termőterületének 70.78%-a szántóföld, az ország legeslegjobb adófizető területei közé tartozik és pedig annál inkább, mert aránylag nemcsak sokat, hanem általában igen pontosan is fizet.

Ezek után áttérek az egyes főbb termelési ágak rövid jellemzésére. Mindenekelőtt a nagy-, közép- és kisbirtokosok termeléséről s az ezekkel kapcsolatos dolgokról, azután az állattenyésztésről, az iparról, kereskedelemről, forgalomról, a közigazgatással együtt a közegészségügyről és végül a közművelődési állapotokról szólni.

A nagybirtokos osztály Békés vármegyében kizárólag Haruckern jogán élvezi földjének tulajdonát. A legtöbb birtokos család vérszerinti utóda a telepítő földesúrnak. Egyik leányát báró Wenckheim József, egyik unokáját gróf Károlyi Antal vette el. A ma élő nagybirtokosok leányágon legnagyobbbrészt tőlük származnak. A Wenckheim-család e század elején két ágra, a grófirra és a báróira oszlott. Mind a két ág tagjai ma is igen terjedelmes és legnagyobbbrészt házilag ész-

szerűen, az alföldi viszonyok által megengedett belterjességgel kezelik gazdaságaikat. Név szerint kell felemlítenem gróf Wenckheim Frigvest, aki 13.573 kat. hold területű kigyósi uradalmában a kor színvonalán álló váltógazdaságot folytat. Ezen nagy uradalomban több mint 7000 kataszteri holdon házilag gazdálkodnak. Annak 50%-a szántóföld, melynek 16%-a mesterséges takarmánnyal van bevetve. A szántóföldnek 10-12%-a évenként trágyáztatik. Hogy az állattenyésztés mily kiterjedten űzetik, mutatja a nagy jószágállomány. Van ugyanis az uradalomnak 1000 különböző szarvasmarhája, 250 drb. lova, 2000 drb. sertése és 2000 drb. birkája. Ezen uradalommal áll kapcsolatban a Csanád vármegyei apácai határban egy közel 1000 holdas pusztá, melynek túlnyomó nagy része szántóföld. Sámson határában van a szőlősi uradalom 5348 kataszteri holdnyi szántóterülettel, melynek több mint fele majorsági kezelés alatt van. Gróf Wenckheim Frigyesnek legnagyobb uradalma e vármegyében a békési, közel 20.000 kataszteri hold területtel, melynek szintén több mint fele majorságilag kezeltek. Mindezen birtokok legnagyobbbrészt kitűnő termőtalajjal bírnak. A bérlők gazdálkodására szintén kellő gond van; a feles földek hármassal forgóban, de ugar nélkül műveltetnek.

A többi Wenckheim grófok és bárók szintén igen nagy és értékes birtokai az enűített két helyen kívül Gyula, Csorvás, Ladány, Mezőberény és Vésztő határában vannak. Kiemelem ezenkívül a báró Wenckheim Béla örökét képező fási uradalmat Kőrösladány mellett, melynek jelenleg Hoyos-Wenckheim Fülöp gróf a tulajdonosa. Területe 3766 kat. hold, melyből 1688 kat. hold szántó, a többi legelő, erdő és kaszáló. A vetésforgó a hármassal rendszeren alapuló váltógazdaság fekete ugar nélkül, melynek a szükséges trágyát 2700 darab birka, 172 darab szarvasmarha és 100 darab ló szolgál-

tatja. A gróf Károlyi család Szarvas, Orosháza és Komlós környékén szintén nagyon kiterjedt gazdaságokkal bír, melyeket kevés kivétellel jó felszerelés mellett számos majorban igen szakértő gazdatisztek kezelnek. A gróf Károlyi család Békés vármegyében bírja a szénási pusztát Szarvas és Orosháza közt, melynek területe 16.000, a sámsoni oldal 15.000, a kakasszéki pusztá 3000 hold. Gróf Almássy Kálmán kétégyházi és gyulavárii uradalmi szintén házi kezelés alatt állanak, melyek közül különösen az utóbbin intenzív gazdaságot folytatnak. Terjedelme 11.215 hold, legnagyobb része szántó, 2814 hold erdő, a többi rét, legelő és nádas. Az erdő faterméke részben mint tűzifa értékesítetik, részben pedig a gazdaságban lévő fűrészgép által szerszám- és épületfának dolgoztatik fel. Egy nagyobb szabású körkemence is állandóan üzemben tartatik s kitűnő épületéglát, cserepet, továbbá járdakövet állít elő. Majorjai rendkívül csinosak, állattenyésztése mintaszerű, gazdasági iparvállalatai nagy pontossággal vezetettek. Van hat kilométer hosszú gazdasági lóvasútja. A kezelés pedig általában olyan, hogy a békésmegyei gazdasági egyesület, mely azt 1888-ban megszemlélte, jelentésében a legnagyobb dicsérettel emlékezik meg róla. Ugyanily intenzív gazdálkodás folyik még több nagy uradalomban, melyek közül elég legyen báró Wodianer Albert gyomai uradalmát felemlítenem, ahol gőzekével dolgoznak és abban mesterséges rétöntözés is van berendezve. Jól gazdálkodnak a gróf Apponyi Albert 3500 kataszteri holdat tevő gerendási gyönyörű birtokán, valamint a Geiszt testvérek csákoói uradalmában. Lehetetlen elősorolni azon birtokokat, melyek az Apponyi, Bolza, Trautmannsdorf, Blankenstein, Inkey, Königswarter stb. családok kezeiben vannak és amelyek, amennyiben házilag kezeltek, szintén a jó gazdálkodás képét nyújtják a szemlélőnek. A nagybirtok, mely igen erős

kezekben van, jelentékeny részét képezi ugyan Békés vármegyében a termőterületnek, de az koránt - sincs túlsúlyban a községi lakosok birtokaival szemben, hanem ellenkezőleg, ez a túlnyomó és ez bír azon irányzattal, hogy mindig több és több területet von a maga körébe. Mielőtt azonban a kisbirtokosokról szólnék, meg kell még a középbirtokos osztályról is emlékeznem, melynek tagjai kis részben, a régi nemesség, nagyobb részben pedig a polgári osztály szülötteiből állanak, kik vagy maguk, vagy szüleik szorgalma és takarékosága útján jutottak vagyonukhoz. Ez osztály valamennyi közt a leggyengébb, amit annál inkább kell sajnálni, mert a vármegyei közéletben részt venni s a közügynek a nép előtt vezérkedve, szolgáltatásokat tenni leginkább az lenne hivatva. De erre nem annyira száma, mint értelmiségének alacsony foka következtében ez osztály nem képes. Egyes művelt családok, melyeknek 500-1000 holdjuk van, léteznek minden község határában, de velük szemben túlnyomó a paraszt középbirtokosok száma. És ez azután meg is látszik Békés vármegyének közéletében. Ettől a fővárosban vagy másutt lakó nagybirtokosság és a parasztgazdák nagy része távol tartja magát.

Az utóbbiak csak a vagyonszerzésnek élnek és az embert aszerint becsülik, amint sok, kevés vagy semmi földje sincsen. Az úri középbirtokosok jól gazdálkodnak és a kor színvonalán igyekeznek maradni, míg a paraszt középbirtokosok gazdálkodása nagyon külterjes. Legnagyobb részt a régi háromnyomásos rendszert követik és csak kevesen folytatják az okszerűbb váltógazdálkodást.

Bizonyos tekintetben az úri középbirtokosokkal tehetők egy sorba az értelmes osztályhoz tartozó bérlők is. E két elem az uradalmak gazdatisztségével képezi a megyei gazdasági intelligenciát, mely a gazdasági egyletben van szövetkezve, annak működő tagjai főleg

közülök kerülnek ki és mint ilyenek nemcsak a maguk érdekeit szolgálják, hanem a gazdasági fejlődés előmozdítása által különben is elismerésre méltó érdemet szereznek maguknak. A békésmegyei gazdasági egyesület köztudomásúlag egyike az ország legtevékenyebb és leghasznosabban működő hasoncélú társulatainak. Már 1861-ben létesült és habár Gyulán alakult meg, alapszabályaiban kimondatott, hogy székhelye Békéscsaba lesz, mely központibb fekvéssel bír és ott a gazdaság előmozdítása iránt is a legtöbb érdeklődés mutatkozik a vármegyében. Ez egyesület bölcsőjénél oly férfiak állottak, mint Trefort Ágoston, báró Wenckheim Béla és László és báró Eötvös József, aki mint békésvármegyei szenttornyai birtokos a nála megszokott nemes hévvel támogatta az annak alakítására irányuló mozgalmat. Elnöke 1869-ig báró Wenckheim Béla volt, akit László öccse követett. Azután Beliczey István foglalta el és tölti be most is az elnöki széket. Mind e férfiak valóban benső odaadással láttak szép küldetésükhöz.

Nem is lehet kiszámítani a hasznot, melyet a vezetésük alatt álló egyesület már eddig is tett a mezőgazdaságnak, mert annak minden ágát kellő figyelemben részesíti és minden érdekét felkarolja. Ott van mindenütt s kiállítások, versenyek, pályázatok, szemlék, előadások, hasznos, népszerű röpiratok terjesztése által gyakorlatilag folyton oktatja a gazdaközönség minden rétegét, továbbá mindenféle közvetítések által is segítségére van. Csak az egyesület néhány évkönyvét kell átlapozni, hogy valóban mintaszerű eljárásáról meggyőződjünk. Legújabbán azon fáradozik, hogy a cukorrépatermelést honosítsa meg Békés vármegyében. Ez már meg is kezdetett részben a mezőhegyesi, részben a hatvani cukorgyárak részére. E cikk, úgy látszik, hivatva van úgy a belterjesebb gazdálkodást előmozdítani, valamint a munkásviszonyokat kedvező irányba terelni és az állattenyésztésnek lendületet adni.

Ugyancsak ez egylet buzgó terjesztője a nép között a biztosítás eszméjének, melyért különben az első magyar biztosító társaságtól szép összegre menő jutalékot is kap, de ezt a legtöbb gazdasági egylet szintén élvezi s annyit még sem tesz e részben, mint a békés-vármegyei. Ennek, de különben a nép helyes érzékének is lehet tulajdonítani, hogy az a tűz és kevésbé a jég ellen biztosít. Békés vármegyében minden hazai és néhány osztrák biztosító társaság is jó üzleteket csinál, de egy iránt sincs oly bizalom, mint az Első Magyar iránt.

A birtokosság nagy zömét a kisebb gazdák képezik. A parasztbirtokon általában a háromnyomású rendszer, de ugar nélkül alkalmaztatik. Búza után kukorica, árpa és zab következnek. Felszerelésük rendszerűkhöz képest elég jó. Sok községben a parasztgazdák kevés kivétellel gőzzel csépelnek, soros géppel vetnek, sőt itt-ott kéveköti aratógépet is használnak. Igavonó állatuk leginkább a ló s csak a nagyobb gazdáknál lehet ökröt is látni. Egész nyáron a tanyán laknak, csupán télire költöznek be a család öregei. De ünnep- és vásárnapokon bemennek a városba és ahol a nép vallásos, például Békéscsabán, az idősebbek majdnem az egész napot templomban töltik. Az ifjabb nép mulatozik, de délután öt órakor már levette az ünnepi díszet, hosszú kocsisorokban vonulnak ki a tanyákra és ott egész héten át szorgalmasan dolgoznak.

Szarvason kettős vasekéket, szecskavágókat és sorvetőket egyesek is vesznek, nagyobb gépek, mint gőzcséplők beszerzésére pedig társulnak. Léteznek azonban vidékek, ahol ez nem így van. Nem is szólva az oláhlakta Kétegyházáról, hol a nép értelmiség dolgában nagyon hátramaradt, de magyar vidékeken sincs még a parasztság mindenütt ennyire. Így például Gyomán, hol egyébiránt a lakosság nem is sok földdel bír, mert a határ felét nagybirtokok foglalják

el, a parasztgazdaságok felszerelése csakis a legnélkülözhetetlenebbre terjed ki. Szántóeke, az aratási munkálatokhoz szükséges eszközök, mint kasza, villa, gereblye, néhány igavonó állat, parasztszekér: ez az egész felszerelés. A szalma- és tengeriszár levelei takarmánynak, a kóró és az izéknek mondott takarmányhulladék tüzelőnek használtatik. E nép vergődésben tölti életét, nincs eladósodva ugyan, de nem is vagyonosodik. Másutt, mint Bánfalván, a magyarok közt is megvolna a gazdasági értelem és törekvés, de nincs földjük és a szomszédban nem is kaphatnak, mert a nagybirtok ott igen szilárd tulajdont képez. Ennek következménye, hogy községi pótdajjuk 82%. Részben ily jelenségek okozták az orosházi munkásmozgalmat is. Erről egyébiránt külön volt szerencsém előadást tartani, miért is minden arra vonatkozó dolgot itt mellőzhetni vélek.

A Sárreéten a birtokviszonyok jobbak és a nép eléggé gyarapszik is, mióta az áradások nem sanyargatják, de gazdasági ismeret dolgában nem halad, hanem mindenik annál marad, amit az apjától tanult. De e részben is mutatkozik újabban bizonyos haladás. A magyar nép is szorgalmasabb most, mint régebben volt, midőn a nagyon megbízhatatlan szeszélyes időjárás arra a hiedelemre vitte, hogy nem ő, hanem az idő a gazda s a termés jó májusi esők mellett, melyek aranyat érnek, bő lesz az ő közreműködése nélkül is, míg ha az időjárás rossz, bármit csináljon, nem lesz semmi termése. Ma már, ha nem is úgy mint kellene, a békésmegyei paraszt is megbecsüli a trágyát, utána lát a dolgának és szívesen okul, ha van rá alkalma. Nagy fontossága van azért a gazdasági egylet azon törekvésének, mely egy földművesiskola felállítására irányul. Békéscsaba legújában 305 hold földet ajánlott fel e célra, a vármegye pedig az épületek és az intézet felállításának költségeire pótdajót akar kivetni

és csak némi segélyt kér az államtól. De valóban itt is az ideje, hogy e részben történjék valami Békés vármegyében, hol a népnek semmire sincs annyi szüksége, mint a szakértelem és értelmiségre általában. E megye meglehetősen merevséggel vidékekre oszlik, melyek idegenül állanak egymással szemben, azért gondolom, hogy egy ily intézet e gazdag megyében talán nagyon is kevés.

Igazán csodálni lehet, hogy ahol Thessedik Sámuel száz évvel ezelőtt működött, ahol ő nagy áldozatok árán gyakorlati gazdasági iskolát létesített és tartott fenn, ott a gazdasági szakértelem fejlesztésével, száz év múlva is, csak a kezdet kezdetén vannak. Ez a bámulatos munkásságú evangélikus pap ugyanis, aki tudományát Németországban szerezte, eleinte a saját költségén, később az ottani egyház támogatásával, egy oly gazdasági és ipariskolát teremtett Szarvason, melyet százával látogattak a hallgatók. Ezen működéséért nemcsak II. József császár, hanem I. Ferenc király elismerését is kivívta magának. Korának felfogását jóval túlhaladva oktatott abban eleinte ő maga, később pedig kitűnő tanárokat szerzett intézete számára. De az irigység és tudatlanság megbuktatta ez intézetet, melynek ideje akkor még Magyarországon nem érkezett el. Thessedik páratlan gazdasági gyakorlati érzékét és műveltségét részben nyomtatásban megjelent, részben kéziratban maradt, de elveszett 135 különféle gazdasági tárgyú és leginkább németül írt műve bizonyítja. Hazánk közmívelődésének történetében e férfiú mindig kiváló alak fog maradni és csak azon lehet csodálkozni, hogy tevékenységének és szellemének több hatása nem volt sem megyéjében, sem az országban. Most azonban ez a szellem az értelmiség körében általános, de kívánandó, hogy az gyakorlatilag is érvényesüljön mindenütt, ahol erre az anyagi előfeltételek megvannak. Mily hasznos dolog lenne az,

ha Békés vármegyének minden főbb vidékén okulhatnának a különben magukra maradt kiscgazdák, akik tanyáikat nagyon csinosan és tisztán rendezik be, de például már a helyes trágyakezelés ismeretével nem bírnak és az állattenyésztés dolgában is hátrább vannak, mint szabad volna e vidéken.

Mert az állattenyésztésnek csak egyes ágai mutatnak haladást Békésben. A lóval tudnak a kiscgazdák is bánni. Ezt főleg az állami ménnek kedvező befolyásának kell tulajdonítani, amilyen tavaly 45 darab volt elhelyezve e törvényhatóság területén. A szarvasmarhatenyésztésnél, mely egyes uradalmakban kitűnő, a népnél minden határozottabb irány hiányzik. A legelők felosztatván, nincs is meg a jó tenyésztéshez szükséges takarmány, melyet mesterségesen szintén nem termelnek eléggé. Csak ott mutatkozik előmenetel, ahol kivételkép a közlegelő megmaradt, vagy pedig oly helyeken, mint Szarvason, hol a gróf Károlyi- és Batthyány-féle birtokokból a lakosok több mint két millió forint értékűt vettek és az így kapott legelőket nem osztották fel. Oly általános baj az egész vármegyében, sőt az egész Alföldön, hogy valóban gondoskodni kellene valamely módról, mely alkalmas lenne arra, hogy az általa orvosoltassék.

Az apaállatok kiosztása a gazdasági egylet által a kormány támogatásával csak akkor segíthetne rajta, ha a kiscgazdák a megfelelő marhatartás föelőfeltételével is, a takarmánytermeléssel, eléggé törődnének. Erre azonban biztatni kell a népet és megadni például a folyók mentén a rétöntözés behozatalával a módot arra, hogy a jó tanácsot követhessék is. A sertés-, de főleg a juhtenyésztés szintén hanyatlott, úgy, hogy ma már a legtöbb helyen alig jöhet számba. A baromfityenyésztés is nagyobb mértékben volna folytatható, habár néhány év óta aziránt Csabán és Orosházán, ahonnan főleg lúdkivitel van, több

figyelmet tanúsítanak iránta. A gazdasági egylet nagyon buzgólkodik, hogy e figyelmet élénkítse.

A méhészet, tekintve a megye virányának alkalmas voltát, szintén el van hanyagolva, dacára hogy meglehetősen tevékeny, okszerű méhészeti egylet létezik itt. Tavaly 1.035 mozgószerkezetű kaptár és 1.683 közönséges köpű, összesen 3.300 családdal találtatott e megyében és az eladott méhtermékek összes értéke megközelítette az 5.000 forintot. A selyemtenyésztés nem űzetik, pedig ott, ahol a munkásnép meg van torlódva, vagy ahol más munkára nem alkalmas emberek nagyobb számmal vannak, ha nem is fényes, de nem megvetendő és folyton fejleszthető keresetet nyújtana a lakosságnak, mert hiszen a selyem világcikk.

Az 1884. évi összeírás szerint volt a megyében 44.293 darab ló, 52.825 darab szarvasmarha, 180.929 darab juh, 108.802 darab sertés. Az 1870. évi összeírás óta a lovaknál és a szarvasmarháknál a létszámban csökkenés mutatkozik, míg a juhok és sertések állítólag szaporodtak volna. De az iránt, hogy az 1870. évi felvétel pontos volt-e, alapos kételyek vannak; én azért semmi következtetést sem akarok belőlük vonni. Az állategészségügyi viszonyok az utóbbi időben kedvezőtlenül alakultak. A járványok és ragályos bajok gyakrabban merülnek fel. A nagyobb községek bírnak állatorvossal, de a megyének csak egy van s az sem lakik a megye székhelyén. E részben a tervezett nagyobb reform e megyének szintén javára válnék. Az uradalmakban az állattenyésztés viszonyai természetesen mind másként alakulnak. Egyes nagybirtokosok, minő például gróf Wenckheim Frigyes és gróf Almássy Kálmán, szarvasmarháikkal és sertéseikkel, a Geiszt testvérek juhaikkal a bel- és külföldi kiállításokon egyaránt feltűnést keltenek és kitüntetést nyernek. A megye azonban általában véve

ellentéte a régi megyének, mely főleg állattenyésztésből élt, míg most a magtermelés aránytalanul túlnyomó.

Ipar tekintetében Békés vármegye soha sem tartozott az ország kiválóbb vidékei közé. Némi kivételt képezett e részben Gyula városa, hol állítólag a törökök által történt bevétele előtt is volt néhány jobb kézműves-, sőt csizmadiacéh is létezett, továbbá egy gyulai aranyművesről is tétetik említés ez időben. De az 1717. évi általam már említett összeírás Gyula kivételével az egész vármegyében csak öt iparost tüntetett ki, kereskedő pedig aszerint egy sem találtott. A csabai evangélikus egyház 1745-ben építtetvén valamit, deszkáért Pestre, ásóért, lécszegekért és más vasneműekért Gyöngyöstre, ablakokért Szegedre volt kénytelen küldeni. Hét évvel később a vármegye különféle sérelmeit terjesztette az országgyűlés elé, melyekben elpanaszolja, hogy ott kézműves és kereskedő nincsen és hogy a népnek, ha a legszükségesebb ruhaneműit és gazdasági eszközeit akarja beszerezni, Szolnokra vagy Aradra kell fáradnia.

Sőt 1775-ben e vármegye az utolsó Haruckernnek elhunytja után halotti tort rendezvén Gyulán, annyira nem kapott semmit, hogy fűszereket, citromot, kávét Aradról kellett hozatnia. Ily viszonyok bírták rá Thessedik Sámuel szarvasi evangélikus lelkészt, hogy Szarvason gazdasági intézetével kapcsolatos ipari tanintézetet is létesítsen 1780 táján, melyben a gazdasági finomabb termények feldolgozására oktatta a népet. Később három tanár lévén iskolájában, azok a polgári építészetet, a természet-, végy- és kézműtant is előadták. Azonban mindez korai dolog volt Békés vármegyében, miért is az említett intézet csakhamar megszűnt. Több mint egy század múlt el azóta és még jó idő fog eltűnni megint, míg aziránt szélesebb körökben valódi érzék fog mutatkozni e vármegyében.

Ma iparos van itt elég, de a viszonyok olyanok, hogy a mesterség csak keveset képes közülök önmagában is eltartani. A finomabb iparcikkek máshonnan, a nagyobb városokból és túlnyomólag a közvetítő kereskedelem útján Ausztriából szereztetnek be. A paraszt nép szükségleteinek fedezésére pedig annyian vállalkoznak, hogy az iparosok alig férnek a szűk téren egymástól. A folyó évben a kamara útján történt felvétel szerint kamarai illetéket fizető, tehát tényleg működő iparos a vármegyében 4403 volt. Legtöbb volt az orosházi járásban 935, és legkevesebb a gyulaiban 118, megjegyzendő azonban, hogy Gyula rendezett tanácsú város lévén, iparosai nem itt lettek kimutatva. Iparosság tekintetében a városok így következnek egymás után: Orosháza, Gyula, Csaba, Szarvas, Békés, Mezőberény, Gyoma, Tótkomlós, Szeghalom, Füzesgyarmat. Látjuk innen is, hogy a sárréti községek a legtisztább földművelő lakossággal bírnak. Kereskedelmi haladottság tekintetében legelői ismét Orosháza áll, mely még ma is falu, azután kedvező fekvésénél fogva Csaba következik, Gyula, mely a harmadik helyet foglalja el, nagyon sokára jön erre, míg a 8900 lakossal bíró Szeghalmon már csak 25 kereskedő lakik. Ipari és kereskedő segédmunkás, aminő az idei felvétel szerint 5358 létezik a vármegyében, néhány gyára folytán legtöbb van Gyula városának, erre a csabai, orosházi, szarvasi, békési járások következnek, a Sárrét és a vele szomszédos gyomai járás e tekintetben is utolsóknak maradnak.

Ily ki nem elégtő helyzetükben a kisiparosok természetesen folyton elégedetlenek, tele vannak panasszal az iparszabadság, a vásárolás és sok minden ellen, a mi bajaiknak pedig nem kútforrása. Most már az 1884. évi ipartörvény sem jó nekik, annak is reactionárius irányú módosítását sürgetik. A piacoknak idegen iparosok által történő látogatása is szálka a

szemükben. Szerintük, ha már behozatott a képesítés, legyen az komoly s ne lehessen azt folyton bárkinek kijátszani; az ipartestületeket lassankint a legtöbben céhekké szeretnék kifejleszteni. Állandó panasz, hogy a vásárok nincsenek rendezve. Maguk felhozzák, hogy a vásározás nem fizeti ki magát és mégis annyira járnak a szomszéd községek vásáraitra, hogy állítólag emiatt a helybeliek nem tudnak megélni. A hadsereg és honvédség bőrneműinek szállítására vállalkoztak és e tekintetben bizonyos mérvű jóakarattal mellett szállítmányaik tényleg beváltak, de az mindenesetre sajnos dolog és a fejlődés szervi hibájának következménye, hogy egy-egy gazdag vidék iparosai annyira esengnek a voltaképp ínséges munka természetével bíró katonai szállítások után. Azt hiszem, az iparosztálynak az, aki meggyőzné, hogy nem itt, hanem a polgári szükséglet fedezésének visszahódításában főleg szövetkezés és kitartó munka, a szakértelem fejlesztése és üzleti mozgékonyág útján kell boldogulásuk terét keresni, nagyobb szolgálatot tennie, mintha a helyzet téves felfogásán alapuló előítéleteiket és elfogultságukat legyezgeti. Azonban azt is el kell ismerni, hogy sem az általános, sem a helyi viszonyok nem kedvezők az ipar fejlődésére az Alföldön és különösen Békés vármegyében, hol a munkaerőnek más irányban, különösen a jobb évek alatt, sokkal jutalmazóbb kereset kínálkozik. Azt hiszem, hogy az a törekvés, mely a felmerült munkásmozgalmak gyógyszerként az ipar meghonosítását is alkalmazni kívánja, amint most és a legközelebbi jövőben állanak és alakulandnak a termelési tényezők, célt érni alig fog.

Ipartestületek vannak Békésen, Csabán, Mezőberényben, Orosházán, Szarvason és Tótkomlóson. Ezek közül legtöbb taggal a csabai és a szarvasi bír. Azok közül az orosházinál van a legtöbb segéd és tanonc belajstromozva, legvagyonosabb pedig a békési.

Általában rendszeresen kezeltenek és sok szolgálatot tesznek a helybeli iparososztálynak, mellyel a kereskedelemügyi miniszter a kamarák útján az ő közvetítésük mellett érintkezik.

Gyáripari vállalat igen kevés van Békés vármegyében, mert ha a szikvíz- és ecetgyáraktól, továbbá a vámra őrölt gőzmalmoktól, amilyen minden községben most már fölös számmal létezik, továbbá néhány téglagyártól eltekintünk, akkor az egész gyáripár egy pár nagyobb gőzfűrészből, néhány készletre és kivitelre is dolgozó mûmalomból, egy gyufagyárból és egy gazdasági szeszgyárból áll. A mûmalmok közül ki kell emelnem az »Első csabait«, mely még az ötvenes évek közepén létesült. A gyufagyár Gyulán van és a technika mai színvonalán áll, de nagy küzdelmet folytat az idegen versennyel. A gazdasági szeszgyárat a gyomai uradalom tartja. Meg kell még említenem, hogy a gyulai központi fogházban a fegyenceket nagyobb mértékben foglalkoztatják kosárfonással.

A házi ipar egyes vidékeken a magyarok és tótok között egyaránt, régebben meglehetősen el volt terjedve s azok különösen a fonást, szövést és fehéritést nagyban folytatták. A nép asszonyai a család fehéreműszükségletét képesek voltak fedezni. Ma ez lassan kimegy a divatból, hanem az olcsó pamutszöveteket vásárolják. Az újabb időben Békéscsabán létesült egy szövőiskola, mely azonban oly szép és drága árúkat készít, hogy azt inkább ipari, mint házi ipari jellegűnek kell tekinteni. A békésmegyei gazdasági egyesület mostanság a szalmafonást kívánja a nép között meghonosítani és evégből tanmûhely felállítását szorgalmazza. Kívánatos, hogy ez létesüljön, mert a nép a téli időszak nagyrésze alatt sok helyen nem ritkán munka nélkül van.

A kereskedelemnek különösen a gabonaforgalmat közvetítő ága bír fontossággal és e tekintetben fő-

piacnak Békéscsabát kell elismerni, mely a vármegyét átszelő vasútvonalak keresztezési pontján fekszik. Egyébiránt most már minden nagyobb határral és vasúti állomással bíró helység oly piac, ahonnan a kivitt gabona egyenesen szállítatik a külföldre. A kereskedelemnek egy másik fontos ága a pénzüzet, mely csaknem kizárólag a hitelintézetek kezében van. Az első ilyen intézet Békés vármegyében Gyulán alakult. Esméjét báró Wenckheim László pendítette meg, ki annak első elnöke is volt 1878-ig. Azután gyorsan keletkeztek, különösen a hetvenes évek elején, a takarékpénztárak, népbankok és szövetkezetek az egész vármegyében, úgy, hogy ma Orosházán van három, Gyulán kettő, Szarvason, Tótkomlóson, Gyomán, Szeghalmon, Mezőberényben, Szentandráson egy-egy takarékpénztár, Békésen és Orosházán egy-egy népbank, Köröstarcsán és Bánfalván egy-egy hitelszövetkezet.

Békéscsabán volt egy népbank, mely 1869-ben alakult, de a múlt évben oly szerencsétlenül bukott meg, hogy passzívái 75.000 forintnyi tőkéjének tízszeresét teszik. Sokkal nagyobb feltűnést keltett e bukás, semhogy annak részleteire e dolgozatnak az anyaghoz képest különben is igen szűk keretében ki kellene térnem. Csak annyit említek fel, hogy miután felette sok visszaélést hozott napfényre és sok szegény ember is pénzét veszítette amiatt, nemcsak az ország közvéleménye, de a csabai nép legalsóbb osztályai is rendkívül megbotránkoztak rajta, aminek nem kis része volt a csabai munkászendülésben.

Az 1889. évben ez intézeteknél összesen 7365 betevő volt, kiknek legnagyobb részét a 100-500 forintosok képezték, ilyen 2381 volt. Azután a 10-15 forintosok következtek (1145), erre jöttek a 10 forintnál kevesebbet betevők, mire az 50-100 forintosokra került a sor. Tízezer forintnál nagyobb összeget 87

egyén tett be. Látható ebből, hogy a közepes jólét még túlnyomó e megyében a szegénységgel és a gazdagsággal szemben. A takarékpénztárak és bankok alaptőkéje 906.000, a tartalék álladéka 387.165, együtt tehát 1,293.165 forintot tett, mellyel szemben 6,823.145 forint betét állott. A rendelkezésük alatt álló tőkéből 2,163.894 forintot jelzálogi kölcsönökbe tettek az intézetek, a többi előlegekben, folyószámlán és értékpapírokban helyezték el. A betétekért 4-6%-ot adtak a felmondási idő szerint, a népbankok általában nyolc, a takarékpénztárak az előlegekért szintén nyolc, a váltókért 63.8, a jelzálogkölcsönökért 6-8%-ot vettek. De a rendelkezésemre álló feljegyzésekből a nagyobb kamat túlnyomónak látszik. Az általam széles körben tett kérdésekre általában az a válasz érkezett, hogy uzsoráról alig lehet szó Békés vármegyében, mert a pénzügyintézetek kevés kivétellel jól szolgálják ki a közönséget. Békés vármegye – mellékesen jegyzem meg – az aradi kereskedelmi és iparkamara egész kerületével az aradi bankfiókhoz van beosztva.

A vásárok nem annyira az iparcikkek, mint az állatok forgalma szempontjából igen nagy jelentőséggel bírnak e megyében. Csaknem minden mezővárosnak látogatott országos vásárai vannak, de valamennyit felülmúlja e tekintetben Gyula, mely vásáraitól nevezetesebb, mint bármiről. A felhajtott és eladott jószágok száma néha valóban óriási. Különösen sok sertés jelenik meg, főleg a téli vásáron, ahova kevesebb 40.000-50.000-nél nem is szokott küldetni, de van év, midőn 60.000-et is összehajtanak a téli vásárra. Érdekesekek még az orosházi heti piacok, melyek ott a hiányzó országos vásárokat bőven pótolják.

Közlekedés dolgában Békés vármegye igen sokáig felette elhanyagolt állapotban volt. Nyáron az emberek csak járhattak az utakon, melyek valaha sárból sárba halmoztattak, de amint a nedvesebb évszakok beálltak,

az utazást mindennek inkább lehetett mondani, mint élvezetnek. A négyesfogatok tartása akkor igazán nem volt fényűzés, hanem szükség és gyakran még azokkal sem lehetett, különösen teherrel, haladni, mert az utak, főleg a folyókhoz közelebb eső helyeken huzamosan merőben járhatatlanok voltak. De nemcsak az utak voltak rosszak, hanem a községek és városok utcáin is alig lehetett ilyenkor járni. A kocsiforgalom nagy kátyúkat idézett elő. Én magam is jól emlékszem, hogy gyermek koromban Csabán a katolikus templom szomszédságában egy ily kátyúba tévedt tehenet farkánál fogva, segítséggel kellett kiszabadítani. Azóta sok változott és javult e részben. A városok a pallókat, melyek csak főbb utcáikon voltak a kitérhetés végett párosak, téglajárdákkal váltották fel, a községben levő utakat pedig – faragatlan kövekkel, az igaz, de mégis – kövezték. Az országútnak teknő formára alakítása mellett töltéseket is csináltak, aminek azelőtt híre sem volt, míg ma, ha nem is sok, de legalább 28 kilométer kóútja van e vármegyének. Az utakat itt különben a vasutak vannak hivatva pótolni és ezekkel Békés vármegye bőven van ellátva. Az első vasutat 1858-ban kapta, midőn a tiszavidéki vasutat kiépítették. Azután az alföldi vasút létesült, főleg Trefort Ágoston buzgólkodása folytán az újabb alkotmányos korszaknak mindjárt első éveiben. Később Szarvas város kamatbiztosítása mellett a tiszavidéki vaspálya építette ki a mezőtúr-szarvasi szárnyvonalat. Békés városa és gróf Wenckheim Frigyes létesítették a földvár-békési szárnyvonalat és legújabban, 1891. évi június hó 29-én nyílt meg a békésmegyei helyi érdekű vasutak hálózata, mely Gyomárol kiindulva a Sárrétet köti össze az államvaspálya vonalával. Magánvasút most csak a földvár-békési és a helyi érdekű. Az előbbinek tulajdonosa kétharmadrészben Békés városa, egyharmadrészben gróf Wenckheim Frigyes. A 48

kilométer hosszú békésmegyei helyi érdekű vasutak létesítését a megye mozdította elő, annak céljaira az útdóalap terhére tíz év alatt fizetendő 400.000 forintot szavazván meg. Az összes érdekelttség az 1,600.000 forintra rugó építési tőkéhez 561.000 forinttal járult. A vaspálya az eddig félreeső és emiatt sok tekintetben elmaradt Sárrétnek haladását előmozdítani van hivatva.

Mindezen vasutak élénk forgalommal dicsekedhetnek. Személyforgalom tekintetében nagy szerepet játszik Csaba, hol az államvaspályának minden délben négy vonata érkezik és indul. Tavaly például az átmeneti forgalomtól eltekintve, csak a csabai jegykiadást és beszedést számítva, ott 332.000 ember jött és ment. Feladatott ez állomáson 267.000 métermázsza gabona és 61.000 métermázsza liszt. Most szóban forog, hogy Szarvasról Orosházán keresztül épüljön egy helyi érdekű vasút, melynek vonalán a közigazgatási bejárás már meg is tartatott. Célja az útjába eső termékeny vidék közlekedési érdekeit szolgálni.

Közigazgatási tekintetben Békés vármegye érdekes és az ország más vidékein észlelhetőktől sokban elütő viszonyokat tüntet fel. Mindenekfelett figyelmet érdemel, hogy ma nincsen annak nehézkedési pontja, minélfogva ott a központosításnak még nyomával sem találkozhatunk. A székhely Gyula rendezett tanácsú város, a megyének keleti szélén van. Onnan alig egy fél órát haladva Bihar, háromnegyed órát menve Arad megyében van az ember. E város nem emelkedik semmi tekintetben a többiek fölé, amiáltal központon kívüli fekvésének hátrányait ellensúlyozhatná. Ennek tulajdonítható, hogy a megye itt valóban földrajzi és hivatalos fogalom csupán, Az országnak alig van része, ahol oly kevésbé lenne kifejlődve, mint itt, az összetartozásnak érzete. Mindenik vidék magának él és mindenik voltaképp magát kormányozza. A megyei

központi hatóságnak természetesen megvan a maga külön hatásköre és kimagasló állása, de a szolgabíró-ságok csupán közigazgatási postahivatalok és mintegy követségei a megyei kormányzatnak, de intézkedni valójuk alig van, mert mindent elvégez a község. Sajnos azonban, a községek minden nagyságuk mellett is csak parasztközségek, melyekben, a városi élet fejlesztése iránt kevés az érzék. Némelyiknek négy jegyzője van, kik egymás közt a munkát felosztják, a közigazgatási teendőket az vállalván magára, akiben legtöbb az önállóság, aki tekintélyt tud gyakorolni és aki ezen az úton a parasztbíróban jelentkező voltaképp beszámíthatatlan főnök mellett viszi a szót és intézi a község ügyeit.

E megyének hét járása és egy rendezett tanácsú városa van, ugyanannyi főszolgabíróssággal, de járásbíró-ság csak hat helyen létezik, mert a külön szolgabíró-sági székhelyet képző Gyoma igazságszolgáltatás tekintetében a csabai járásbíró-sághoz tartozik. Törvényszéke, pénzügyigazgatósága, államépítészeti hivatala, folyammérnöksége mind Gyulán vannak, hol a megye is székházzal bír, melyet az újabb időben alakítottak át. A közigazgatás általam említett jellege hozta magával, hogy néhány évvel ezelőtt a székhelynek Csabára leendő áttétele iránt komoly mozgalom indult meg, mely azonban egyelőre nem ért célt. Hanem úgy látszik, itt is áll, hogy a leányzó nem halt meg, csak alszik, mert meg van a hajlam, hogy azt alkalomadtán ismét kezdeményezzék. Én itt e kérdésben természetesen nem kívánok állást foglalni, de a helyzet és viszonyok jellemzése végett egyet-mást kénytelen vagyok mégis felhozni. A székhelynek Gyulán leendő hagyása mellett szól az, hogy e város volt eddig a megye közmívelődésének ha nem is köz-, de a legtöbb esetben kiindulási pontja. Azóta a vidék sok tekintetben túlszárnyalta, de éppen azért nagy csapás

lenne e városra, ha a központi hivatalokat is elvesztené, melyek itt ha nem is fényes, de megfelelő helyiségekkel bírnak. Ezenkívül a közlekedés mai könnyűsége és olcsósága mellett az a fél óra, mellyel tovább kell a máshonnan jövőknek utazni, mintha Csabán maradnának, alig jön tekintetbe. Csaba mellett harcol azonban központi fekvése mellett az a nagy érdek, hogy miután Gyulából eddig sem lehetett, tehát valószínűleg a jövőben sem lehet nagyobb jelentőségű megyei központot teremteni, amire pedig, ha a közmívelődést emelni kívánják, mindenütt szükség van. Csaba ellenben igen sok arra valóssággal rendelkezik e részben, de éppen a mozgató erő, mely haladásra ösztönöznél, hiányzik nála. A székhelynek oda leendő áttétele által ez a cél valószínűleg elérhető lenne. Emellett kívánatos volna Csabán a lakosságot mostani definiálhatlan állapotából kiemelni. E város lakosai annyira már nem bírják a tót nyelvet, hogy azzal, ha volna is irodalma, tovább fejleszthetnék értelmiségüket, magyarul pedig beszélnek ugyan, de nem tudnak eléggé, hogy olvasmány útján képezhetnék magukat. Így azután abban a szerencsétlen helyzetben vannak, hogy minden vagyonságuk dacára sem művelődhetnek, ami nemcsak durva életmódjukon látszik meg, hanem egészségi viszonyaikban is megbosszulja magát, mert azt nem tanulták még meg, hogy miként kell helyesen élni. Szóval e népre most már áldás lenne, hogy miután félig kivetkezett tótságából, egészen csatlakoznék a magyarsághoz s a magyar nemzeti közösség minden jótéteményét élvezni képes legyen. E tekintetben hatalmas lökést adna e városnak megyei székhellyé tétele. A vagyonos Csaba a szükséges helyiségeket felépíthetné, Gyulát pedig katonasággal és más megyei jellegű intézmények odavitelével s ipara fejlesztésével lehetne kárpótolni, ami mellett azután alig is lenne nagyobb vesztesége.

A mezővárosokra vonatkozó közigazgatási reformnak kilátásba helyezett módon leendő keresztülvitele, úgy tudniillik, hogy azok a rendezett tanácsú városokénál egyszerűbb, de a nagyközséginél mégis fejlettebb fokú szervezettel láttatnának el, seholsem bírna a haladásra oly jótékony hatással, mint Békés vármegyében, melynek 28 községe közül legalább tíz teljesen képes lenne annak költségeit elviselni.

A közigazgatás menete különben, amennyire a mai szervezet mellett lehetséges, tűrhető. Az árva-pénzek kezelése tekintetében mindazáltal, mint a tavaly szerzett tapasztalatok mutatják, bizony még sok a kívánni való. Más irányban is vannak bajok, amint azt az idei munkásmozgalmak kitüntették. A vármegye külső tisztviselői eddigi kényelmes állásukban, a tapintatosságban, a lélek éberségében és a leleményességben nem igen gyakorolhatták magukat. Járási orvosa a megyének egy sincs, ami az egészségügyi felügyeletet illuzóriussá teszi. Szóval bizonyos pangás és álmoság észlelhető a közigazgatási szervezet működésében. A megyei gyűlések hangulata sem felel meg annak a szellemnek, mely a lakosság körében kívánatos és lehetséges volna, ha kissé élénkebb vérkeringés frissítené fel a különben egészséges szervezetet. Ennek egyébiránt fő okát a vagyonos és értelmileg fejlett középosztály aránytalan gyengeségében már megjelöltem.

A közigazgatás terén azonban elismerés illeti a vármegyét buzgó törekvéséért, mellyel a kőutak kiépítését újabban felkarolja. Tavaly például a berénytarcsai kőútból kiépült két kilométer, a gyula-gyulavarsándi kongó téglaut munkái szerződésileg biztosítottak, a gyulai makadám-útra ezreket adtak ki, a törvényhatósági földutak a szükséghez képest javítottak és domborítottak. Nem kicsinylendők azon nehézségek, melyekkel a meglevő kőutak építése járt

ott, ahol hozzávaló anyag éppenséggel nincs és ahol mostanáig e részben egyáltalán semmi sem történt. Állandó gondoskodás tárgyát képezi a szegényügy fejlesztése. Koldus alig van e vármegyében, mert szegényeiről másként gondoskodik. Csabán, Békésen, Gyulán, Szarvason, Füzesgyarmaton és Vésztőn, hol a Wenckheim családnak ezenkívül külön nagy szegény alapítványa van, különféle elnevezés alatt községi szegényházak léteznek, Öcsödön és Endrődön erre most gyűjtik az alapot. Gyomán id. báró Wodianer Albertné tart fenn egy szegények házát, hol 10-14 egyén részesítetik állandó ellátásban. Gyulán gr. Wenckheim Frigyesné alapított egy nagyon szép árvaházat. Dologház a vármegye területén még nincs. A vármegye újabban egy százalékos pótdót vet ki közművelődési célokra, melynek egy részét oly tanítóknak adja jutalomképen, akik a magyar nyelvtanítása körül magukat kitüntették. Hasonló gondoskodást érdemelnek a közegészségi viszonyok, melyek azonban sok kívánni valót engednek, habár éppen tavaly e tekintetben bizonyos javulás volt észlelhető, mert a körülbelül egy színvonalon maradt születésekkel szemben 555 halálessettel volt kevesebb, mint a megelőző évben. De viszont a népszámlálási adatokból éppen a legközvetlenebbül illetékes egyének azt következtetik, hogy a nagy halálozási arány és főleg a túlságos gyermekhalandóság képezi okát annak, hogy a vármegye jóléte dacára a népszaporodás csak 12.24%-ot tett tíz év alatt. Itt azonban némi tévedés van, mert hiszen az kétségtelen, hogy Békés vármegyéből a szomszédos csanád- és aradmegyei kincstári telepítvényes községekbe kivándorlás volt folyamatban és hogy különösen Csanád vármegye majdnem 20%-os népszaporodása részben annak is tulajdonítható. Hanem ennek számbavétele mellett is kétségtelenül igaz, hogy a gyermekek gondozása rossz, hogy ezek halandósága szerfelett nagy.

Ezt nem a szegénységnek, nem is főleg a rosszlelkűségnek, hanem kiváltképen a nép tudatlanságának kell felróni. A felnőttek közt aggasztó módon terjednek a tüdőbajok, melyek mellett még a bélhurut pusztít nagyobb mértékben. Tavaly körülbelül felerészben 2300 egyént ragadtak el e betegségek az élők sorából. Békés vármegyének van az újabb időben egy sajátos betegsége, melyet kezdenek nevééről hívni s ez a járványos agy- és gerincagyhártyalob, meningitis, mely a beleesett betegeknek rendszeren felét viszi el. Utóbántalmi is vannak és felmerülése esetén nagy megdöbbenést és aggodalmat szokott kelteni. A hatóságnak e kóralak felmerülése alkalmával a legnagyobb éberséget kell kifejteni, hogy jelentkezése esetén annak tovaterjedését megakadályozza. Remélhető azonban, hogy úgy a gyermekek, mint a felnőttek egészsége érdekében a közműveltség haladásával folyton több fog történni. Erre a biztos reményre feljogosíthat bennünket a múlt és jelen képének egy pillanatig tartó összehasonlítása is.

A helytartótanács például 1747-ben azt a kérdést intézte a megyéhez, hogy hány orvos van területén, mire az volt a válasz, hogy Gyulán három sebész, Csabán és Békésen csak egy-egy van, kik azonban legfeljebb az érvágáshoz értenek. Tizenhét év múlva, 1764-ben, a helytartótanács felhívta a vármegyét, hogy gondoskodjék vármegyei orvosok rendszeresítéséről, mire azt a feleletet kapta, hogy a vármegye tizenhat év óta tart egy sebészt, de az is alig képes megélni, mert szolgálatait a kevés számú úron és néhány gyulai németen kívül más nem veszi igénybe, kéri azért a helytartótanácsot, hogy ezen felesleges kiadással ne kívánja a szegény adózó népet terhelni. Azonban e furcsa kérelem nem vétetvén figyelembe, 1770-ben az első megyei orvosi állást egy bécsi egyénnel kellett betölteni és az első gyógyszerár e megyében Gyulán

ugyanakkor nyílt meg. A múlt évben az egészségügyi személyzet Békésben a következő volt: működött annak területén 55 orvos, 13 sebész, 17 állatorvos, 175 okleveles szülésznő és 29 gyógyszerár. A megyében 4 községi orvost tartott Csaba, hármat Szarvas, kettőt tartott nyolc, egyet-egyet tizenkilenc község. Megjegyzendő, hogy ezek közül 13 községet nem is lehetett volna orvostartásra kötelezni, de lakosságuk érdekében azt önként megtették. Még egy nagyon biztató jelentéset kell e tekintetben felhoznom. A hivatalos jelentés szerint Békéscsabán a kertek és tanyák lakói oly nőket alkalmaztak a szülésnél, kik erre a törvény értelmében jogosítva nem voltak. Az okleveles szülésznők az előjáróság felhívására a megajánlott díjazásért nem akarván kitelepedni, nem maradt más hátra, mint az említett szülésznőket tanfolyam hallgatására kényszeríteni. A hat hétig tartott tanfolyam után azok, akik legalább a múlhatlanul szükséges elemi ismereteket megszerezték maguknak, a megyei főorvos jelenlétében vizsgára bocsáttatván, eskü mellett a község külterületére szóló szabadalomlevéllel láttattak el. íme egy példája annak, hogy a viszonyokhoz alkalmazkodva, miként kell a közegészség érdekében, ha már a jót nem lehet, legalább a lehetséges jobbat megtenni. Egyes vidékeken, például Gyomán azért gyengül a nép, mivel a lányok igen korán mennek férjhez. Tizennyolc éven túl a leány ritkán marad pártában, ha nincs is kellőleg kifejlődve. Azt, hogy itt az újabb nemzedék csenevész, sokan e körülménynek tulajdonítják. Gyulán a vármegyének és néhány helyen, mint például Csabán, Szarvason, a községnek magának van kórháza.

A nép azonban a hatóságok minden igyekezete dacára, megnehezíti az egészségi viszonyok javulását, mert orvoshoz egyáltalában nem, vagy már csak akkor fordul, midőn a betegség nagyon előre haladt. A gyermekgondozás szempontjából baj az, hogy a nép

szegényebb része kiskorában a gyermeket tehernek tekinti s ha oly korban hal el, midőn még sertés-pász-torságra sem lehetett használni, szerencsének tartja. Itt a lelki műveltség hiányán nevelés által kellene segíteni. A hét éven aluli gyermekek gyógyításának elhanyagolása sok száz esetben ismeretes, de a járási főszolgabíróknak azok egy harmada sem jelentetik be. Javulás várható e tekintetben a kisdédóvóktól, melyekről most már törvény intézkedik. A közigazgatási tisztviselők Békés megyében jobban vannak fizetve, mint másutt, mert kevés különbséggel ugyanazon javadal-mazást élvezik, mint a bírák és a bírósági alkalmazot-tak. A törvénykezésre vonatkozólag csak azt említem még fel, hogy az államügyészség kezelése alatt levő gyulai központi fogházban, melyet én is megtekint-tetem, mintaszerű rend és tisztaság uralkodik. A vár-megye területén 5 közjegyző és 59 ügyvéd működik, kik közül tizennégy lakik a törvényszék helyén. Békés megye a nagyvárad királyi ítélőtábla kerületé-hez tartozik.

Áttérek most Békés megye közművelődési viszonyainak ecsetelésére, melyeket kissé behatóbban kívánok elemezni, mert ha valami, éppen azok kellő jellemzése adhat életet a halomra gyűjtött hivatalos statisztikai adatoknak. És miután azon vidéknek, melyhez engem annyi emlék fűz, összes állapotait előszeretettel tanulmányoztam, nem tudom megtagadni magamtól, hogy az ismeretek azon kincses bányájából, melyet a békésmegyei régészeti és közművelődéstörténeti társulat működési területére vonatkozólag feltárt, a jelen alkalommal én is kissé bővebben merítsek. A fent tisztelt társulatnak, mely 1875 óta száz taggal áll fenn és évenként a megyének más-más helyén tartja közgyűléseit, midőn az illető vidék távolibb és közeli-bb múltjának emlékeit eleveníti fel, felette becses évkönyvei sok oly dolgot tartalmaznak,

melyek nemcsak a megyei, hanem az ország művelt közönségének érdeklődésére is érdemesek.

Amint e munkálatomat kezdtem, úgy is akarom azt befejezni; a közművelődés fejlődésének vázolósa útján kívánom annak mai képét bemutatni. Miután Gyuláról a török kiűzetett, a királyi kamarai számtartó vette át a török hódoltság alatt megmaradt hét nyomorult község felettes hatóságát, mely a megyének újabban lett becikkelyezésével Löwenburg főispán kezeibe került. Ezen osztrák hivatalnok megyéjét ugyan 16 év alatt két napra csak egyszer látogatta meg, de azért fegyelmet tudott tartani a más megyékből nagy ügyel-bajjal összeszedetetett megyei tisztikarban. Ezeket Bécsből kénye-kedve szerint erősítette meg, vagy csapta el. Így tett 1723-ban a főjegyzővel, 1728-ban pedig az alispánnal. Jellemző, hogy ez időtájt az alispán fizetése 200 forint, a jegyzőé 76, a szolgabíróé 60, az esküdté 50, a megyei orvosé pedig 30 forint volt, ellenben a hóhér 54 és fél forint fizetést kapott, majdnem két annyit, mint az orvos. Valószínűleg, mivel sokkal több dolga lehetett, a közerkölcsiség nem igen magas fokon állván akkor a megyében.

Ezért a hatóság minden falu mellé egy akasztófát állíttatott fel, annyi volt a rablás. Két oknak kell ez állapotot tulajdonítani. Egyrészt iskolák, melyek a szellemi és erkölcsi művelődést terjesztették volna, vagy nem léteztek, vagy csak igen kezdetleges állapotban. Másrészt Békés vármegye akkor valóságos asylum volt, hova a máshonnan elkergetett csöcselék menekült és itt, hogy az adózók száma velük is szaporodjék, szívesen befogadták őket. Azután a megyei kormányzat élén állók sem voltak jobbak a Deákné vásznánál, mert visszaélések mindennap fordultak elő és például a főjegyző az iratokkal, melyek nélkül a pénztári álladékot sem lehetett megállapítani, megszökött és más megyékből éveken át dacolt felettes hatóságával. A megyei

gyűlés csupán csak a tisztviselőkből állván, elképzelhető, hogy milyen lehetett itt a közélet. A gazdasági élet sem volt külön. Hogyan is fejlődhetett volna valami ott, hol az elemek még féktelenül uralkodtak. Az árvíz minden akadály nélkül elpusztított mindent, ha szeszélye úgy hozta magával. Néha ugyan megkímélte a vetéseket, de hogy a terményeket értékesíten lehessen, Debrecenbe vagy Nagyváradra kellett vinni. Éles világot vet ez állapotra azon adat, mely szerint 1767-ben a helytartótanács arra a kérdésre, mi ára van a gabonának, a megyei hatóság azt felelte, hogy nem lehet megállapítani, mivel Békés vármegyében hetivásárok nincsenek és csak hozzávetőleg mondhatni, hogy a tiszta búza 2 forint 40 krajcárt, az árpa 68 krajcárt, a zab 52 krajcárt, a köles pedig 94 krajcárt ér köblönként. Az is előfordult, hogy a helytartótanács a nép vagy katonák élelmezésére szükséges gabonának kivitelét e vármegyéből eltiltotta. A jobbágy a tulajdonát nem képezett földet hanyagul művelte, kétharmadába kalászos növényeket vetett, egyharmadát pedig szénatermelés céljából parlagon hagyta. Kukoricát a kerített tanyai udvarban igen keveset termeltek. A házi szükségletet meghaladó mennyiséget vermekbe temették el, vagy boglyákba szórták, hol a nedvesség sokszor elrontotta és mindenféle rágcsáló állatok rendszerint; jól megdézsmálták. Csak akkor lehetett a felesleget kellőleg értékesíteni, ha az ország más vidékein mostoha évek járván, onnan vevők érkeztek, kik a különben eladhatatlan búzát insége, áron vetették meg. A burgonya, repce, lóhere és dohány ismeretlen cikkek voltak. A közteher viselése tekintetében a jobbágyság szintén igen sanyarú helyzetber sínylődött. Ahol több földesura vok a községnek, mindenik saját színével jegyeztette meg jobbágyainak házát, hogy a hajdú tudhassa, hol kell kopogtatni azok ablakpn. Amely jobbágy az úrbéri szolgálattal hátralékban

maradt, az ellen a végrehajtás gyakran igen ember-telen módon intéztetett. Például télvíz időben sok helyen az ajtókat és ablakokat szedték le s míg a szolgálat teljesítve nem lőn, nem adták vissza. Az ellen-szegülő jobbágyon gyakran ennél is egyszerűbb módon, mogyorófacálcával szolgáltaták az igazságot. A paraszt önérzet és akarat nélküli teherhordó állat volt s csak bensejében dült a keserv, mely azonban egyes esetekben, például a Peró-féle parasztlázadás alkalmával, hevesebben is kitört.

Végtelen paszták terültek el akkor e vidéken, mint az Alföld más nem mocsaras részein, melyeket főleg legelőkül használtak. A síri csendet, mely a pusztákon uralkodott, csak a ménesek, gulyák és nyájak zshivaja zavarta meg. Ezek mögött a délibáb játszott és a távolban tavat, azontúl pedig néhol egy tornyot és egy pár fát tüntetett fel. Egyedüli távolról jött látogatói e tájnak a kárpáti sasok voltak, melyek azonban bő lakomáik elköltése után amilyen némán jöttek, olyan némán távoztak el ismét.

A Körösök mentét mocsarakkal vegyes rétek borították, hol a gólyák, gémek, szalonkák, vadludak és rucák, sőt a sirályok légiói keltek hangversenyre az át nem hatolható nádasokban. A cserjés, bokros helyeken csak a vezérkanok kolompja jelölte az irányt, melyben a sertésnyájak legelésztek. Sem árok, sem fa nem jelölte a tulajdon határát. A lovak mentek, amerre ösztönük hajtotta, nem volt ember, kinek kárt tehettek volna és nem volt, akitől féltetni lehetett volna azokat. Ha a gazdának nagy sokára eszébe jutott lovainak sorsa, hallgatódzott, hogy mely irányban szól a vezérlő kolompja. Ha így sem tudott meg semmit, felmászott az őrfára, melyet egy leásott faoszlop képezett s onnan nézett szét, míg szemei a távolban a ménesre akadtak. Ekkor nyergesére pattanván, utána vágatott és a tanyára terelte azt. A szarvasmarha-

tenyésztés szintén vadgulyákban történt. Nagyobb fontosságot tulajdonítottak a juhtenyésztésnek, mely a gazdákat hússal, tejjel és ennek termékeivel, bőrrrel és gyapjával látta el. Az adót a gyapjú árából fedezték, úgy, hogy az egy helyre hordatván, a községi előljáráóság által megmértetett és együttesen adatott el. Miután az adó a gyapjú árából ki lett fizetve, a maradékot az illető termelő megkapta. Ily gazdálkodás mellett természetes, hogy a lakosságnak a pásztorok igen nevezetes részét képezték. Az ipar nagyon ma sem fejlődött Békés vármegyében, de annak múltjához roppant haladást tanúsít. Hogy az ipar milyen nehezen tudott itt meggyökerezni, mutatja, hogy 1726-ban a helytartótanács azt kérdezvén, mily kézműveseket kellene a vármegyébe telepíteni, ez azt felelte, hogy legfeljebb szűrszabókat, mivel a famunka minden nemét a lakosság maga állítja elő; a kovács munkát pedig a cigányok végezik. Az ablakokra nem kellett vasalás, mert nem lévén szándék azokat valaha kinyitni, egyszerűen befalaztatták. Még ennek a századnak kezdetén is az első néhány évtized alatt a jobb bútordarabokat felvidéki tótok, mint saját készítményeiket, megrendelésre szállították le. Szijgyártóra sem volt szükség, mert a hám kenderből, a gyeplő kötelekből készült. A tímárt pótolta a trágyadomb, melybe az állatok nyers bőre bizonyos időre betemtetett és ott hagyták, míg a szőre lehámlott és maga a bőr megpuhult. A szücsök a nyugalomba lépett juhászokból kerültek ki. Kőműves és ács minden családban került. Mesterségüket a szomszédok és rokonok házai építésénél tanulták, hol szíves-ségből, amit azonban félig-meddig kötelességüknek tartottak, segédkezni szoktak. A nép igényeinek csekély voltán kívül nagy hátrányára volt az is, hogy a vármegye készítményeinek árát büntetés terhe alatt limitálta. A kereskedés községenként egy vagy két boltra szorítkozott, melyben kovát, taplót, galandot, a fű-

szerek közül szentjános-kenyeret, a gyarmatárúk közül sárga és fekete cukrot, a gyártmányok közül tút, drótot, kapsot, a kézművek közül veres cserépipákat árultak. A kereskedelem kizárólag néhány görög boltos kezében volt. A múlt század közepetáján egész Békés megyében nem lakott több tizenhatnál. Elgondolható, minő kereskedők lehettek azok. Hiszen még 1831-ben is, kifogyván a megyeházán a pecsétviasz, az alispán lovas embert volt kénytelen Váradra meneszteni, hogy a sürgős hivatalos leveleket zárva lehessen elküldeni. De azért a megye a boltos görögöket a közterhektől lehetőleg kímélte és támogatta őket a beköltözni kívánó zsidók ellenében. Azért zsidó csak egy volt, Váriban, az is szeszfőzéssel foglalkozott. A megye a helytartótanács unszolására csak annyit engedett meg, hogy nyersbőröket vásárolhassanak, de egyebet semmit.

Bármennyi kifogást tettem is Békés vármegye gazdasági, ipari és kereskedelmi életének hibái és hiányai ellen ezen háttérrel szemben méltányosan mást nem tehetek, minthogy afelett bámulatomnak adjak kifejezést, hogy sok részben alig félszázad alatt ez a vármegye gazdaságilag hova emelkedett. Még nagyobb lenne a különbség a múlt és jelen között, ha az oktatás ügyére vonatkozólag hasonló adataink volnának. E részben, fájdalom, a kutatások eredményei még nem kielégítőek. De az alkotmányos korszak alatti fejlődés is nagyon biztató. A tankötelesek a lakosságnak húsz évvel ezelőtt 19, ma 19 és fél százalékát képezik, akkor ezeknek csak 49.75% járt iskolába, ma már 73.5%; a tanítók száma akkor 202 volt, ma a vármegyében 328 tanító működik, az összes népiskolák fenntartásának költsége 119.778 forintot tett, ma 236.345 forintot. Dacára ezen költségemelkedésnek, ma mégis az egyik fő baj az, hogy az iskolák túl népesek, pedig a tankötelesek közül még mindig 13.381 nem jár iskolába, ami

azoknak 26.5 %-át képezi. Ennek különben az a magyarázata, hogy a lakosságnak a tanyákon való szétszórtsága miatt az ott lévő ismétlő tankötelesek iskoláztatása majdnem legyőzhetetlen akadályokba ütközik, mert a 12 évnél ifjabb tankötelesek közül 91.25, az annál idősebbek közül pedig csak 37.39% jár iskolába, holott 13 éven felüli tanköteles húsz évvel ezelőtt ismétlő iskolát egy sem látogatott. Nincs tehát ok a türelmetlenségre, mert ily mérvű haladással a jövőben is meg lehet elégedni. A kimutatott 36.739 iskolába járó közül népiskolát 29.882, ismétlő iskolát, ideértve az iparos- és kereskedőtanulókat is, 6034, polgári iskolát 235, magániskolát 93, végre középiskolát 471 növendék látogatott. A nőnevelés természetesen itt sincs úgy felkarolva, mint kívánatos lenne, de az nyomatékmal kiemelendő, hogy tavaly ismétlő iskolába 2604, polgári iskolába 114 és magániskolába 93 leány járt, akik a közönséges népiskolai oktatásnál mindenestre jobb és magasabb rendű oktatásban részesültek. A tanulók felvételénél nemzetiségi tekintetben kevés különbséggel ugyanazon számarányokat kapjuk, melyeket a népszámlálás adatai tüntetnek fel. A tanítási nyelv szerint tisztán magyar 164, magyar és más nyelvű 39, egészen más nyelvű csak 22 iskola volt. Felekezeti jelleggel 159, községivel 58, egyesületivel 4, magán jelleggel 4 népiskola bírt. A tanítók, egy románnak kivételével, aki emiatt el is mozdítottatott állásától, mind tudtak magyarul.

Iparostanulók iskolája hét van a vármegyében, melyek közül a csabaiban az építőiparostanulók számára külön téli tanfolyam is rendeztetett be. Ezen iskolákba 1529 tanuló, 237-tel több járt, mint a megelőző 1889. évben. Kiseddóvó intézet 14 van, melyekbe 1665 gyermek járt; egy intézet fenntartása 650 forintba került.

Középiskola három létezik a megye területén Szarvason, Békésen és Csabán. A szarvasi fő-, a két utóbbi közül az egyik hatosztályú, a másik algimnázium.

A szarvasi ág. hitv. ev. iskola 1803-tól 1824-ig Mezőberényben állott fenn, hova az esperesség a földesasszony özv. báró Wenckheim Ferencné által, ki protestáns nő volt, támogatva azért vitte ez intézetet, mert ott a tanulók mindjárt három nyelvet sajátíthatnak el. Igen sok a közéletben szerepelt egyén került ki e gimnáziumból, mely azonban a szarvasi földesurak, a gróf Bolza család részéről 305 hold földnek felajánlása folytán e célra 1834-ben Szarvasra vitetett át és abban az emeletes épületben helyeztetett el, melyet a szarvasi egyház Thessedik Sámuelnek e század elején megszűnt gyakorlati gazdasági és ipari tanintézete számára emelt. Hiába igyekezett a berényi érdekeltség hasonló ajánlatokkal azt megtartani, már késő volt. Ezen intézetben 1889-ben 11 rendes, 3 rendkívüli tanár vezetése alatt 405 tanuló volt, kiknek fele más vallásfelekezethez tartozott, de akik közül csak 16 nem vallotta magát magyarnak, Békéscsabán 1857-ben alakult egy ágostai hitvallású algimnázium, mely eleinte magánintézet volt, később az ottani egyház vette át és ma már abban hat tanár több mint száz tanulót oktat, kik közül tíz tótnak, kettő németnek, a többi magyarnak vallotta magát. Békésen 1861-ben alakult egy hat osztályú helvét hitvallású gimnázium, melyben 9 tanár közel száz tanulót tanít, akik csaknem mind magyarok, de a fele sem református, mert ezeknél a zsidók és római katolikusok többen vannak. Ezen tanintézetek tanárai a két protestáns hitfelekezet és a római katolikusok lelkészeivel együtt állanak legnagyobb részt a közmívelődési mozgalmak élén. Közülök kerülnek ki főleg a megye irodalmi emberei, kiknek köszönhetjük például azt is, hogy Békés vármegye múltját és népének jellemét most már munkáik olvasása útján is megismerhetjük.

Az egyházak fejlődése szintén hatalmas volt az újabb időben. Míg azelőtt csak két katolikus plébánia

állott fenn e megyében, egy Gyulán és egy Endrődön, a többi egyház mind protestáns vagy görögkeleti volt, ma még a legerősebb protestáns községekben is rendkívül jól javadalmazott katolikus parókiák vannak. Különben az evangélikus lelkészek, sem panaszkodhatnak, mert ellátásuk kartársaik közt legjobb az egész országban. A különféle felekezetek békében élnek egymással és azok lelkészei vállvetve igyekeznek előmozdítani a nép javát és művelődését. Kénytelen vagyok azonban konstatálni, hogy a megye nem magyar ajkú lakosai közül a katolikusoknál az állam nyelvének tökéletesebb ismerete jobban terjed, mint az ágostai hitvallású tótok körében. Ennek oka részben az, hogy ezeknél a vallásos szertartás a nép anyanyelvén tartatván, az ahhoz jobban alkalmazkodik, mint ahol az anyanyelv csak a profán életnek közege.

Egy előkelő állású evangélikus paptól egy időben kérdeztem, hogy Csaba magyarosodik-e, mire válasza az volt: »Igen, de azért tót marad!« És a dolog valóban így is áll. A csabai tót megtanulja a magyar nyelvet, mert szüksége van reá, de családi életében csak kivételesen használja. Tót nemzetiségi öntudata általában már nem igen van, tágabb értelemben véve magyarnak is tartja magát és ha a tósgyökeres magyarokkal áll szemben, nem tótnak, de bizonyos büszkeséggel csabainak vallja magát, hanem egészen magyarrá nem lett és ha magyarosodása úgy halad, mint eddig, nem is lesz. Pedig ismételve mondom, hogy ez szerencsétlenség reá nézve, mert most már tulajdonképen semmiféle nagyobb kulturális közösséghez sem tartozik, aminek szellemi hátramaradásával, mely sokszor életébe is kerül, megadja az árát. Sok tekintetben ugyanez áll Szarvasról és Tótkomlósról is, ellenben a mezőberényi tót jobban magyarosodik. Itt különben a németek is úgy bírják az állam nyelvét, hogy sokszor kilétük iránt tévedésbe ejtik az embert. A tótok rend-

kívül vallásos emberek lévén, papjaik odavihetnék őket, ahová akarnák, vagy helyesebben ahova a népnek érdekében is kellene vinni őket. Dacára azonban annak, hogy a 24% tót nyelvi tekintetben csak külsőleg magyarosodik, néhány tót papnak és tanítónak egyáltalában nem sikerült e megyében nemzetiségi kérdést csinálni, mert annak lehetősége, hála Istennek, már teljesen megszűnt. Hogy ez nem lehetséges, arra a véletlen is szerencsésen működött közre azért, hogy Orosháza a magyar lutheránusokkal éppen a tótság közepébe telepítettet. Ha ez nincs, akkor Csaba, M.-Berény, Szarvas és Tótkomlós, továbbá a hajdan szintén tót Endrőd is oly összefüggő szláv területet képeztek volna, melynek jelentőségét most utólag nem is lehet kellőleg mérlegelni. Így azonban a magyar elem oly éket képezett ott, mely mind széjjelébb választotta a homogén idegen elemet, sőt azt magához vonzotta, mert az például tény, hogy a békéscsabai tót jobban szereti az orosházi magyart, mint szarvasi vagy berényi tót hitsorsosát. Ennek magyarázatát már más alkalommal volt szerencsém megadni. Az alföldi mezőgazdasági munkásmozgalmakról írt tanulmányban. A közművelődés jelen állapotának feltüntetése végett szólanom kell a békésmegyei nép lakási és élelmezési viszonyairól is. Régebben annak kezdetleges gazdálkodása maga után vonta életmódjának egyszerűségét is s ennek megfelelőleg gyermekies volt kedélye és mulatsága is. Lakása eleinte földalatti putrikból állott, azután jöttek a vertfalú, majd a vályogból és végül a téglából épült házak, melyek teteje a sok nádasok közt alig lehetett más, mint azok terméke. Később sem a zsindey, mely drága volt, hanem a cserép következett. Ma is a lakóházak ily anyagú épületekből állanak vegyesen. Érdekes, hogy sok helyen az utcák valósággal kanyarognak, minek oka az, hogy a házak elhelyezésére a partosabb helye-

ket keresték s a házsorok is így épültek. A békésmegyei városok kinézése azonban nagyot javult az újabb időben. A főbb helyeken az utcán kövezet és téglajárda van. A középületek igen nagyok és szépek. A vendéglők rendszeren emeletes házak és azokban tűrhető ellátást kap az utas. Az utcák sok helyen szabályozták és fasorral vannak beültetve. Békéscsabán a közbirtokosság egy nagy és szép színházat emelt, mely mellett vigadó is van. A színészet azonban itt is, mint másutt a megyében, csak vándormadár.

Rendszeren nagy és – sok helyen – emeletes épület a városháza is. A templomok a népes városokban, ha nem is nagy ízléssel, de nagy méretekkel épültek. Az értelmiséghez tartozó birtokosok nem kastélyokban, hanem kényelmes, de polgári ízléssel épült és egészen modern berendezéssel bíró házakban laknak. Ilyenek a paplakok és egyes vagyonosabb polgárok házai is. A főurak kevés kivétellel nem a városokban laknak.

Gyulán a régi vár helyén, melynek még fennálló tégladüledékei annak parkjában állanak s részben a cselédség lakásául szolgálnak, a gróf Wenckheim család egyik ága bír szép barokk-stílusban épült kastéllyal, Szarvason pedig a gróf Bolzák. A nagybirtokok azonban egy egy csinosabb úrilakkal vannak díszítve. Legnagyobb szerű ezek közül a gróf Wenckheim Frigyes kigyósi kastélya, melyet Ybl tervezett és amely az ő nevéhez méltó is. Fejedelmi kényelemmel és fényvel van berendezve. Azt hiszem, az egész országban ritkítja párját s a fővárosnak is díszére válnék.

A nép lakásának berendezése különböző. A magyar helységekben a csín tisztasággal és egyszerűséggel párosulva általános. A jobb módúak újabb alakú, sokszor fényezett bútorokat használnak, míg a szegényebknél csak a legszükségesebb házi bútorok vannak meg, hanem az utca felől egy tiszta szobája, ahova az idegent vezeti, a legszegényebnek is van. Sok

helyen azonban a nép annyira patriarchális viszonyok közt él, hogy az apa megházasi tván fiát, ez tőle nem válik el, aminek azután sokszor az a rossz következménye is van, hogy mint például Vésztőn és más sárréti helyeken néha egy szobában két, három család is lakik. A lakásviszonyokban javulás a legutóbbi népszámlálás adatai szerint is alig észlelhető, mivel e vármegyében az utolsó tíz év alatt a házak csak a népesség arányában szaporodtak. A tótok között Csabán néhány jobb módútól eltekintve, a lakások berendezése nagyon kezdetleges. Egy tornyos nyoszolya, melyben nem hál senki, egy tulipános láda, egy pár pad, egy kékre festett fenyőfaasztal s végre egy vacok, ahol a gyermekek hálnak, mert a család felnőtt tagjai az istállóban s az úgynevezett hátulso szobában szoktak meghúzódni, hol a berendezés még tökéletlenebb, mert csak a suba vagy a bunda képezi az ágyneműt: ez a bútorzat. A nagyobb gazdák azonban kezdik már a nagy ablakos házakat is építem. Szarvason csinosabb a parasztlakok berendezése, mert az értelmiséggel való érintkezés ott sűrűbb, aminek hatása megvolt a nép életmódjára is. Komlóson is lassankint magyarosabb szokások lettek divatosak. Ott különben e század elején, valamint Szarvason a múlt században a népviselet egészen a felvidéki tótokéhoz hasonlított és lassankint alakult át most már csaknem olyanná, mint aminő a környéken lévő magyaroké, kikkel együtt a kékbelit mind gyakrabban viselik. Csabán a nép viseletével szintén közel áll a magyarokéhoz. A gazdaleányok különösen kedvelik a selymet, melyből pruszlit, rokolyát, kendőt viselnek s lábaikat magassarkú finom cipő fedí.

A népszokásokban sok eredetiség van. A komlósi tótok egyszerűbbek s a dínom-dánomot kevésbé kedvelik, de bizony a csabai és szarvasi tót, valamint a magyarság szívesen mulat minden családi ünnepély alkalmával. Ez a szokás még azon időből maradt,

midőn a természet adományai bőven voltak és nem lehetett azokat másként értékesíteni. Azelőtt az iszákosság jobban volt elterjedve, mint most, midőn a népet általában józannak lehet mondani. A nép fő-tápláléka a főzelék és a tészta; húst főleg addig eszik, míg az általa leölt sertés húsából tart. Sok helyen ezt megfüstölve elteszik és a nyári munkaidő alatt fogyasztják, ami egészen észszerű dolog, mert legerősebb táplálékra akkor van legnagyobb szükségük. A magyarok több helyen a szárnyas háziállatok húsát is élvezik, míg másutt csak arra szorítkoznak, amit az előbb mondtam. A fehérmájú némileg pótolja náluk ez esetben a jó búzakenyér s táplálja őket a szalonna, melyet sütve és nyersen nagyobb mennyiségben fogyasztanak. Az ivóvíz általában rossz e megyében, sok helyen, például Orosházán csaknem ihatatlan, azért egy pár mezőváros artézi kutat fúratott magának. Az első volt a csabai, mely öt évig készült, de most már megvan és vize jó. Gyógyvize a megyének csak egy létezik, az Orosháza melletti Gyopáros tóban, mely szikes területen fekszik és görvélyes bajok ellen javallatik. A nagyobb városok mulatóhely ékül városligetéről is gondoskodtak, melyek közül kiemelendő a csabai és a gyulai. Az utóbbiban szép épület is van táncteremmel. Ez épület egy nagy fülkéjébe van illesztve báró Wenckheim Béla mellszobra.

Méltán őrzik Békés vármegyében e férfiúnak emlékét, mert az ő egyénisége ott csakugyan nagy és üdvös átalakulást idézett elő. Régente annak alkotmányos és nemzeti érzése vajmi fejletlen volt. A múlt században ez a vármegye nem volt más, mint a központi hatalomnak eszköze és rendeleteinek öntudat nélküli végrehajtója. Latin nyelven tanácskozott, levelezett és vezette jegyzőkönyveit s ha magyar átiratokat kapott pl. gróf Károlyi Sándortól, vagy a tiszta magyar vármegyéktől, azokra is latin nyelven vála-

szolt. Még e század első harmadában szintén a legkonzervatívabb és legszolgaibb szellemű vármegyék közé tartozott. Az akkori nem éppen alkotmányos szellemű kormány parancsai ellen soha sem volt észrevétele. A harmincas évek közepetáján azonban néhány év alatt a leglelkesebb törvényhatósággá nőtte ki magát. Ekkor az ifjú báró Wenckheim Béla, ki Pozsonyban és Pesten a Legnagyobb Magyarok bensőbb társaságához tartozott, tűzte ki a haladó szabadelvűség zászlóját és köréje csoportosultak az új nemzedék legjobbjai. Az ő vezérlete és befolyása alatt állott Békés vármegye közélete egész a függetlenségi harcig és azon túl is, amennyiben létezett, a hatvanas évekig. Ez idő alatt a békési értelmiség folyton a pezsgő és haladni vágyó társadalomnak nyújtotta képét. De a hatvanas évek alatt kiesett a vezérlés az ő és elvtársainak kezéből s a fennállott határozati, majd később a függetlenségi és negyvennyolcas párt kerekedett felül, úgy, hogy ma e vármegye politikai tekintetben túlnyomólag annak területéhez tartozik. E tekintetben nincs nagy különbség a nemzetiségek között, mert a gyulai német épúgy érez, mint az orosházi magyar, vagy a szarvasi tót. E tárggyal kapcsolatban fel kell azt is említeuem, hogy e vármegyének minden egyes nagyobb városában van most politikai heti, vagy hetenkint többször megjelenő magyar lap és nyomda, mely azt előállítja és a helybeli közönség e közlönyöket figyelemmel és érdekel olvassa. Vannak a magyar városoknak olvasó- és népkörei is, melyek ha nem is bevallottan, de tényleg hasonló politikai színezettel bírnak. Ezenkívül az értelmiség számára mindenütt léteznek kaszinók s a jótékony és közhasznú egyletek egész serege működik. Minden városban van legalább 10-12 ily egylet vagy társulat. E városok általában igyekeznek maguknak mindent megszerezni s teljesen kielégíteni közönségük mindenféle igényeit. Így azután úgyszólván apró

paraszt-respublikákká alakulnak, ahol egy-egy kicsiny patrícius osztály is létezik, de ez inkább gyengül, mint erősödik. Ezért van az, hogy Békés vármegye népe az értelmiségnek úgyszólván minden vezetését nélkülözvén, a tiszta demokráciának folyton hullámzó tüneteivel köti le a szemlélő figyelmét.

Íme ez Békés vármegye. Csekély, ingatag múltból fejlődött erőssé és erős a remény, hogy a jelenkor szilárdabb alapján minden irányban folyton tisztuló nézetekkel fog haladni nagy és szép jövője felé.

4. Csanád megye 1892.ig.

Ez a tanulmány a M. Tud. Akadémia megbízásából készült.

Megjelent a »Nemzetgazdasági Szemle« 1892. évi augusztus és szeptember havi füzetekben és különlenyomatként. 1892.

Történeti adalékok Csanád vármegye múltjából. – A XVIII. századi települések. – A megyei törvényhatóság vergődése a török hódoltság után. -- Földrajzi helyzete. – Népeségi viszonyok az 1890. évi népszámlálás adatai szerint. – A nép jellege. – Éghajlat és vízrajzi viszonyok. – Birtokviszonyok. – A mezőhegyesi ménesbirtok és gazdasági ügyei. – A kincstár egyéb birtokai. – A közép- és közbirtokosság. – A tagosítás. – Utak. – Közigazgatás. – Közegészségügy. – Közgazdasági állapot: mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, közlekedés. – Szegényügy. – Közművelődési és társadalmi viszonyok,

Csanád vármegye osztozik az Alföld azon szerencsétlenségében, hogy phönixként hamvaiból kellett ismét feltámadnia, reá Hézve tehát ugyanaz áll, ami Békés megyére, hogy t. i. jelen állapotát, fejlődési fokainak figyelmen kívül hagyásával alig lehet méltatni; szükségesnek tartom ezért néhány vonással vázolni Csanád megye történeti alakulását. E vármegye szintén egyike a legrégebbeknek. Nevét mindjárt a honalapítás első századában élt Csanád vezértől, Doboka fiától nyerte, kiről, mint annak első várispán-

járói, a Csanád nemzetségről pedig, mint azontúl még századokon át hatalmas birtokoscsaládról szó van az ország minden részeiben szétszórt okmányokban, melyek a megye múltjára vonatkoznak. Ezek az okiratok keletőleg még nincsenek áttanulmányozva, de belőlük már eddig is megállapított, hogy Csanád megye a mohácsi vész előtt egyike volt az ország legerősebb, legvagyonosabb és legnagyobb megyéinek. Határai a Tisza vizétől az aradi hegységig és a Körös folyótól az Aldunáig terjedtek. Nagyon népes megye soha sem volt, habár területén 129 virágzó község létezett, melyek azonban legnagyobbbrészt oly kicsinyek voltak, hogy például Makó határán nyolcnak létezését lehet a múltban megállapítani. E területek marosmenti vidékeit értékes tölgyesek fedték, míg a síkságon erdő nem igen volt található. A vízmelléki községek szűkebb, a beljebb fekvők pedig jelentékenyen nagyobb határral bírtak. A mai nagyobb városok és sok pusztá neve is megvolt a múltban, de másoknak ma helyét sem lehet megállapítani. A kereszténység első századában püspökségéről lőn nevezetes, amely 1035-ben alapított, midőn az a később szentté avatott és Budán a fellázadt pogány magyarok áldozatává lett Gellérrel töltetett be. A tizenharmadik században erősen kezdett a megye népesedni. Később nagy csapások érték nemcsak a tatárpusztítás, hanem a Dózsa-féle parasztlázadás által is, melynek következtében itt, hol az legjobban dűlt, 40.000-60.000 ember pusztult el. A megyei hatóságoknak, valamint a püspökségnek székhelye ezidőtájt Csanád vára volt, ahol állítólag az országnak azon időtájt legnagyobb székesegyháza állott fenn.

E váron kívül még csak egy erőssége létezett, Nagylak és egy kastélya, mely alatt néhány sáncból és toronyból álló váracstól értettek. De természetes védelmi támpontjai, melyek pedig azon időben oly nagy fontossággal bírtak, nem lévén, a török betörésé-

nek sokkal előbb lett áldozata, mint a szomszédos, de Gyulától erősebb védelmet nyerő Békés megye. Midőn a török Csálya és Nagylak várait bevette, Csanád vára is csakhamar és pedig Fráter György ügyetlen fondorkodása következtében minden kardcsapás nélkül esett kezei közé. Egy vagy két év múlva úgy látszik ismét visszaesett a magyarok kezeibe, de azok sokáig itt nem tarthatták magukat s mondhatni, hogy már 1551-ben egész Csanád megye török hatalom alá került. Igaz, hogy a hazájukhoz ragaszkodó magyarok még akkor is fizetgették az adót, Gyulára menekült tisztviselőiknek, de miután 1566-ban az is elesett, a virágzó csanád-megyei községek egymásután semmisültek meg. A törökök úgy felperzselték és kizsákmányoltak itt mindent, hogy midőn 1699-ben kénytelenek voltak Csanád megyéből is eltakarodni, annak területén más, mint pusztaság, néhány elhamvadt falu omladéka, egy pár magában álló és dűledező templom nem volt látható. Csak Makón, mely azelőtt is a legnépesebb és legvagyonosabb községe volt e vidéknek, laktak még emberek. Az a jómódú birtokosság, melynek tagjai százával éltek e tájon, magyar jobbágyaival együtt teljesen elpusztult. A megye érdekeit tehát nem képviselhette és nem óvhatta meg senki, határait nem ismerte a helytartótanács sem, így történt, hogy területének nagy részét a szomszéd törvényhatóságok ragadták magukhoz, mi ellen a kormánynak sem volt semmi kifogása. A török hódoltság megszűnte után nagyobb-részt az ipeki patriarcha vezérlete alatt bevándorolt rácokból határőrség állíttatott fel a Maros mentén. Ilyen határörközségekké lettek Nagylak, Sajtény, Apátfalva és Csanád, míg Földeák, Makó, Battonya és Tornya a megyei hatóság alá helyezettek. A település azután lassanként megkezdődött, de felette lassan folyt. A birtokok mind a kincstár kezében lévén, a magyar községeket az telepítette a magyar megyékből,

az oláh lakosok Csanádra, Sajtényba, Nagylakra, Battonyára és Tornyára nagyobb részét aradmegyei községekből kerültek, később azonban lassanként nagyrészt elvándoroltak innen, Nagylakról a rácok Oroszországba vándoroltak ki, ahol Odessza közelében hasonló nevű telepet létesítettek, melyen eloroszosodva jelenleg is laknak. A tótok úgyszólván ezek helyét voltak hivatva elfoglalni, mert Nagylak tót lakossága voltaképp csak 1802 óta kezdett megtelepedni Gömör, Nógrád, Zólyom, Liptó, Árva, de leginkább Békés megye Tótkomlós, Békéscsaba, Szarvas és Mezőberény községeiből. Ez a lakosság azután itt úgy szaporodott, hogy 1841-ben a nagylaki evangélikusok már rajt eresztettek, Tótbánhegyes kincstári telepítvényes községet szállván meg. A magyar települőknek még a múlt században mindenféle kedvezményeket adtak, névszerint szabadosoknak jelentették ki őket s mint ilyenek, negyven évig nem tartoztak adót fizetni. A püspökség, mely a hódoltság alatt csak mint in partibus infidelium adományoztatott, szintén visszaállítatott. Az első püspök 1710-ben gróf Nádasdy László lett, aki eleinte Szegeden lakott és ott is akart maradni, azért ő maga kérte, hogy püspöki lakul a katonai élelmezőház engedessék át neki. Sőt 1719-ben egy királyi kancelláriai rendelet is érkezett le, mely Szegedet jelölte ki püspöki székhelynek. De miután a Maroson túli püspöki javak átadását várta tőle, amit azonban nem kapott meg, elfogadta az egyszerű rezidenciát is javak nélkül Temesvárot, ahova 1724-ben nagy pompával vonult be. Utóda báró Frankstein Albert, német ember lévén, szívesebben tartózkodott az akkor túlnyomólag német-rác városban és 1740-1744 közt kieszközölte, hogy a püspöki székhely állandóan Temesvár legyen. így esett el Csanád megye a püspökségtől, mely nevét viseli és amelynek terjedelmes jószágai is itt vannak.

A megyei törvényhatóságnak élete csupa vergődés volt a múlt században. Közgyűléseit majd Makón, majd Battonyán, majd Szegeden tartotta. Értelmisége oly szegénynek bizonyult, hogy saját működő hivatalnokai nem is voltak, hanem eleinte csak a csendbiztos húzotta a megyétől rendes fizetést, a többi tiszviselőket pedig kölcsönkérte Csongrád és Arad megyéktől, akik kénytelenek voltak még jegyzőkönyveit is megírni. Már 1729-ben Edelspacher Ignác személyében volt követe és az 1741-i országgyűlésen eleinte egy, később két követ által szintén részt vett. Történetileg nagyon jellemző az első követi utasítás, melyet a megye akkor adott. Azt kívánta ugyanis az országgyűlésen elhatároztatni, hogy Csanád megye régi határai állíttassanak vissza; régi községei kebeleztesse az ismét területébe, a katonai határőrség intézménye szűnjék meg és miután az 1739. évnek rendkívül erős tele, továbbá a dögvész nagyon megviselte a megyét, katonai elszállásolással és átvonulással ne sanyargassák. Csanád megye ekkor oly szegény volt, hogy a második követének, a nagybirtokú családot alapított Marczibányi Lőrinc csongrádmegyei jegyző fizetésének megbírhata végett a megyében levő pusztai árendások megadóztatását kellett kérelmeznie. Gróf Nádasdy László püspök sem tudott néhány évvel azelőtt a török ellen tovább folytatandó háború költségeire 450 forintnál többet aláírni. Különben Csanád megyének újabkori törvényhatósági élete soha sem haladt valami biztos utakon. Már 1736-ban báró Frankstein Albert csanádi püspök azt kérelmezte a kormánytól, hogy Arad megyéhez csatoltassék. II. József alatt 1786-ban Csongrád és Békés megyével tényleg egyesítették is, de e fejedelem uralkodása után ismét visszanyerte különállását. Az abszolút korszak alatt szintén egyesítve volt Békéssel. Ily tapasztalatok után folyton féltvén önállóságát, Csanád megye területének

gyarapítására folyton törekedett. Tótkomlós birto-
káért például a nádori bíróságnál perlekedett, mely
1840-ben azt csakugyan neki ítélte oda, de ez az ítélet
csak 1850-ben hajtatott végre. Hanem amint Békés és
Csanád megye ismét elváltak, Tótkomlós újból oda,
ahova kívánkozott, Békéshez lón csatolva, mert for-
galmi érdekei és összeköttetései ez utóbbi megyére
utalták.

Ezek előrebocsátása után nézzük, hogy ily kedve-
zötlen viszonyok között mivé fejlődött mégis ez a
megye. Csanád megye ma egyike az ország legkisebb
megyéinek, mert terület tekintetében hatvanhárom
megye között az ötvenkilencedik helyet foglalja el és
1618.20 négyzetkilométer terjedelemmel a szorosabb
értelemben vett Magyarországnak 0.58 százalékát részi.
Területének legnagyobb része 276.990 kataszteri hold
termő, amiből ismét a legnagyobb rész 234.883 hold
szántóföld, a többi művelési ágak területe következő:
23.494 hold legelő, 9442 hold rét, 3994 hold erdő,
3373 hold kert, 1307 hold szőlő, 497 hold nádas.
A szántóföld a termőterületnek csaknem 85%-át képezi,
oly arány ez, mely az egész országban páratlanul áll,
mert az utána következő Bácsbodrogban csak 75,
Torontálban 72 és Békésben 70% esik a szántóföldre.
És ha emellett felemlítem, hogy átlagos kataszteri
tisztta jövedelem tekintetében a negyedik megye az
országban, mert csak Torontál, Békés és az intenzív
gazdasággal bíró Sopron előzik meg, mindenki láthatja,
hogy e kis megye területének termőerejében mily
roppant érték rejlik.

De nem csupán talaja, hanem népe is előkelő
tényezőjét képezi a megye gazdagságának. Az 1890.
évi népszámlálás adatai szerint Csanád megyének
130.575 lakosa volt, kiknek 72.93%-a magyar, 12.05%-a
tót, 10.48%-a oláh, 2.95%-a szerb, 1.08%-a német volt,
a többi nemzetiségek alig jöhetnek tekintetbe. Viszony-

lagos népessége, hazai viszonyainkhoz képest igen nagy. mivel egy négyzetkilométerre 80.69 lélek esett, míg az országban átlag csak 54.11 és e tekintetben Csanád megyét csupán Győr és (ha Budapestet is számba vesszük) Pest megye előzik meg, az országnak 60 megyéje pedig utána következik. Emellett a csanád-megyei lakosság rendkívül szaporodik is, amint ezt a legújabb népszámlálás adatai minden kétséget kizáró módon bizonyítják. Ezek szerint jelenleg Csanád megye népessége 130.575-öt, tehát 21.564-gyel, vagyis majdnem 20%-kal, szabatosan 19.78%-kal tett többet, mint tíz évvel ezelőtt, tehát a szaporodás csaknem kétszer oly nagy volt, mint átlag az országban, hol az utolsó évtizedben 10.23%-nyi gyarapodás mutatkozott. A nép szaporodása a rendezett tanácsú megyei székhelyet képező Makóval együtt négy járása közül éppen ott volt legnagyobb, ahol az imént a munkásmozgalmakat lehetett észlelni, t. i. a battonyai járásban, mert itt 28, a kovácsháziban pedig 27%-ot tett, de elég jelentékeny volt a nagylakiban és a központiban is 20.8, illetve 19%-kal, míg Makó városának gyarapodása 8.6%-nál nem ment többre. Érdekes továbbá az is, hogy a szaporodás a kisebb telepítvényes községek mellett éppen a munkászendülés fészkeiben, Battonyán, mutatkozik a legnagyobbak. Lelén a gyarapodás 62, Reformátuskovácsházán 49, Tótbánhegyesen 47, Tótkovácsházán 42, Magyarbánhegyesen, Kunágotán és Mattencloít-Dombegyházán 32 százalékot tett, de ezek mind 5000 leieknél kevesebbel bíró községek, ellenben Battonya lakossága eddig is jóval meghaladta a 9000 lelket és most az 12.018-ra, vagyis 30%-kal emelkedett. Ezen erős népszaporodás következtében Csanád megye népsűrűség tekintetében ismét előrehaladt az ország többi megyéi között és így bármily meglepő is, tény, hogy a külterjesen gazdálkodó Alföld ezen része a legnagyobb viszonylagos népességű megyék közé tartozik.

Ily sűrű népesség és oly külterjes gazdálkodás, mint aminőt Csanád megyében általában folytatnak, párosulva az ott létező latifundiumokkal, sok tekintetben magyarázatául szolgálhatnak a mezőgazdasági munkásmozgalomnak.

Hitfelekezet szerint 1890-ben a csanád megyei népességből 50.54% római és 3.34% görögkatolikus, 31.44% protestáns, kik közül 18.96% református és 12-48% ágostai hitvallású volt, 12.25% görögkeleti, 2.30% pedig zsidó, a többi hitfelekezet nem igen jöhet számba. A magyarok római katolikusok és reformátusok, habár Makón és másutt is van egy kevés magyar lutheránus is, akiknek a zöme különben a tótok közül kerül ki, a görögkatolikusok mind oláhok, a görögkeletiek pedig főleg oláhok, de jelentékeny számú szerb hívő és néhány száz elmagyarosodott román is van közöttük. A lakosság általában erős, egészséges. Ezer lélekre átlagosan 11 házasságkötés esik, tehát jóval több az országos átlagnál; a születések száma pedig ezer lélekre 58-60-ra tehető, ami az országos átlaggal (45 per mille) szemben felette kedvező. A halálozási arányszám 36 az ország 32 arányszámával szemben, ami kedvezőtlen ugyan, de a halálozások és születések összevetéséből kijövő eredmény körülbelül kétszerese az országosnak, ami nagyjából megfelel a népszámlálás által megállapított szaporodásnak, de nem egészen; a különbözetet a telepes községekbe máshonnan, főleg Békés megye községeiből irányuló bevándorlás teszi. A kedvezőtlen halálozási arálynak főoka a rendkívüli gyermekhalandóságban rejlik. így például 1889-ben, habár ez az év a kedvezők közé tartozik, 1000 születésre a magyar állam területén átlag esett 348 gyermekhalálozás 5 éven alul, míg Csanád megyében 367. Enélkül a népesedés még sokkal nagyobb lett volna.

Azt hiszem, nem lesz érdektelen e nép jellemével kissé behatóbban foglalkozni. A csanád megyei magya-

rok az egyes vidékek, sőt ugyanazon vidéken észlelt különböző viszonyok szerint közelebről tekintve, nagyon elütök egymástól. Más a makói népnek, más a battonyainak, más a volt úrbéresnek és az újabb telepésnek, ezek között pedig a kincstáriaknak, vagy a magánuradalmak területére települt gyarmatosoknak jelleme; habár annak sok vonása elárulja is a családi hasonlatosságot. A makói például rendkívül munkás, szorgalmas és takarékos nép. A magyar lelkületnek túlnyomólag erényeivel bír; ha követelnek tőle, dacos és goromba, de ha szépen kérik, áldozatokra is kész. Iskolákra például készséggel hoz áldozatot. Jó szívről tanúskodik, hogy a szegedi árvíz alkalmával tárt karokkal fogadta a menekülőket és óriási mennyiségű élelmiszert adakozott. A férfiak kitűnő munkások s ilyenekül lévén ismereteseek, messze vidékre elviszik őket. Nejeik és leányaik otthon mint hagymakertészek művelik a veteményföldeket. Ezenkívül a makói magyar ember kiváló üzleti szellemmel is bír, kertészeti terményeit gyakran nagyobb mennyiségben Angliába is elszállítja, itthon pedig kitűnő zöldségeit, melyekről nevezetes és apró jószágait élelmes módon tudja forgalomba hozni. A hatósági rendeletnek, ha az törvényes, engedelmeskedik, de az önkényt nem tűri. A papságnak kevés befolyása van reá. Az ünnepeket nyugodt hangulattal üli meg. Ilyenkor szeret látogatásokat tenni. Lakomái bőven el vannak látva ételekkel, de nem iszákos és bort például csak addig fogyaszt, míg a saját termése tart; a pálinkaivás mind szűkebb körre szorul Makón. Erkölcsiség tekintetében annyiban kifogás alá esik, hogy igen sok a vadházasság és különösen a reformátusok között nagy az elvált házasfelek száma. Ellenben nagyon elleni büntettek ritkán fordulnak elő, lopás aránylag csekély számmal történik. A nép testalkatát az erős középtermet jellemzi. Többnyire barnák, a test arányos fejlődésével. Közepes táp-

lálkozás mellett kitartó munkára képesek. Makó hadjuttalékával sohasem maradt hátralékban. A nép értelmiségének bizonyítéka, hogy az onnét sorozott katonákból kitűnő altisztek válnak. Elég vallásos, anélkül, hogy bigott vagy rajongó lenne, de hazáját a rajongásig szereti és azért minden áldozatra kész. Szóval e nép sok jó és kevés rossz tulajdonai mellett méltó lakosa ez áldott földnek s a fejlődésnek biztos zálogával bír. Makónak a legutóbbi népszámlálás alkalmával 32.663 lakosa volt. Szintén igen jó magyar nép lakik Cs.-Palotán és Apátfalván is. Az előbbi község lakosai kissé fényűzők, míg az utóbbinak népe maga a takarékoság és szorgalom megtettesülve. De oly vállalkozási és üzleti szellem nincs bennük, mint a makóiakban. Nem mondható el ez a dicséret a battonyai magyarokról, akik ezen 12.018 lelket számláló mezőváros lakosságának mintegy hattizedét képezik, ők, habár köztük, különösen a földes gazdák között, szintén van több jóra való ember, általában a magyar jellemnek inkább rosszabb vonásait hordják magukon. Ennek folytán a nagy mértékben szaporodó battonyai magyarság nem is halad sem vagyoniilag, sem erkölcsileg. Nincs ugyan annyi terük a vagyonosodásra, mint a makóiaknak, de ami van, azt sem használják fel kellőleg. A proletariátus egyre nagyobb lesz; az iszákosság folyvást terjed, habár ünnep- és vasárnapokon templomai zsúfolva vannak.

Ezen volt úrbéres községeken kívül a magyarság a telepítvényes községekben is túlnyomó. A kincstári telepések alapján véve nem rossz nép. Munkabírók és elég munkások, kivált a nyári szorgos dolog idején rendkívül nehéz és sok munkát végeznek, de a telet általában tétlenül töltik. Erkölcsük kissé laza, nyugodt viszonyok között békés természetűek ugyan, de könnyen felizgathatók és a benyomásoknak könnyen engedvén, általában nem következetesek. Testalkatuk

középszerű s nem fejlődik úgy, mint kellene, ennek oka az, hogy fiatal korukban nem ápoltnak eléggé s a korán kezdett mezei munka folytán elcsenevésznek. – E nép megélhetési viszonyai nem kedvezők, mert a kincstárral szemben, de egyébként is nagyon el van adósodva, aminek okát nemcsak az képezi, hogy a föld vételára és a közterhek súlyosan nehezülnek rá, hanem az is, hogy könnyelmű. A házas zsellérek kevésbé vannak eladósodva, de a napszámosoknál előfordul, hogy hárman összeállva, ha semmiük sincs is, 150 forintot kapnak hitelbe. A magántelepítvények magyarságának jelleme általában valamivel jobb. Dombegyházán a nők kissé gyengék, de a férfiak elég erősek, a nép vallásos, de papját, előljáróit nem szereti, ünnepnapon délelőtt a templomba megy, délután a korcsmába, de mióta az italmérségi jog bérlője a hitelt megszüntette, csak akkor iszik, ha pénze van. Kevermesen, mely báró Sina-féle telepítvény volt, a nép nagyon értelmes, becsületes, önértékes, kötelessége teljesítésében pontos, de nem mindig őszinte. A munkában szorgalmas, ügyes és kitartó, de nem eléggé előrelátó, számító és takarékos, s mert bizalmatlan, kevés nála a vállalkozási szellem és a társulási kedv, különben erkölcsé jó, nagyobb büntetésekre nincs benne hajlam; természete békés, engedékeny és türelmes, anélkül, hogy szolgálalkú volna. Testalkata elég erős és formás, családi és társas élete csendes s a kevermési, bár örömmel találkozik szomszédaival és barátaival egy kis eszmecserére, a korcsmát az ifjúság és egyesek kivételével a nagy többség kerüli, a módos kisebb része inkább a kávéházat keresi fel ünnepnapokon egy-egy órára. Csak egy pár iszákos van a községben, kik azonban a pálinka drágaságával ritkulnak. Habár előljáróinak és papjainak jelenleg nincs rá nagy befolyása, különben ez az értelmes nép nagyon tisztességtudó. Az oláhok nagyobb mennyiségben Nagylakon, Sajtényben, Csa-

nádon és Tornyán laknak, a tótok legnagyobb számmal szintén Nagylakon fordulnak elő, de a telepítvényes községekben is vannak. Ezen két nemzetiségnek éles megfigyelő tehetségre és hasznos tapasztalatokra valló jellemzését bírom Szeberényi Andor nagylaki ág. hitv. lelkész barátomtól és volt képviselőtársamtól, aki kérésemre szíves volt azt összeállítani. Ő ugyan csak a nagylakiakat írja le, de amit mond, egészben a megye többi tót és román lakosaira is áll; ahol eltérések vannak, azt röviden megjegyzem. A tót nép eléggé értelmes, gazdasági ismereteit kizárólag tapasztalatok útján gyűjti, mert az elméleti ismeretek iránt érzékkel és hajlammal nem bír. Igen munkás, de mindenki iránt bizalmatlan, a hatalommal szemben pedig meghunyászkodó. A románok kissé dologtalanok, de a tótok példája hatott rájuk; a nagylaki oláhok, akik vegyesen laknak a tótokkal, a 12.800 lakosból 6847 tóttal szemben 4269 lelket számlálnak. A magyar, szerb és német ajkúakkal vegyesen lakó oláhok sokkal munkásabbak, mint ahol vegyületlenül laknak, de ravaszok, nem megbízhatók és elbizakodottak. A két nemzetiség (tót és oláh) többnyire farkasszemet néz egymással és ritkán értenek egyet. Házasság vagy vállalatok útján nem vegyülnek, minden kérdést tót vagy oláh szempontból fognak fel, a birtokszerzésben versenyeznek és oda törekszenek, hogy a tótok oláh, ezek pedig tót földet csíphessenek el. Az erkölcsök hanyatlását nagyon előmozdítják az országos képviselőválasztások és ez a hanyatlás, fájdalom, aggasztó mértékben észlelhető. A nép igen babonás, kivált az asszonyok. Hisznek a kuruzslóknak, felkeresik a javasasszonyokat és félnek a megigézéstől. Szeretik, kivált ruhában, a fényűzést, selyemkendőkre százakat költ nemcsak a jómódú paraszt neje, hanem a napszámosé is. Ruha után nem is lehet a gazdát a bérestől s a gazdaasszonyt a szolgáltól megkülönböztetni. A szolgálta, ha nőszül, sokszor

két évi bérét is elkölti a lakodalomra. Pénzre szeretnek kártyázni a lebuajokban úgy, mint a kávéházakban, de a kis lottó, hiába tettek vele háromszor is kísérletet, nem tudott meghonosodni és üzlethiány miatt be kellett gyűjtőhelyét záratni. A tót népnél nemzetiségi öntudat és aspiráció nincs, de anyanyelvéhez családja körében és a vallásos szertartásoknál nagyon ragaszkodik. Van egy háromszáz év óta használatban lévő énekes könyve, melyet többre becsül a bibliánál. Annak ezernél többre menő énekét ismeri és körülbelül kétszáz dallamát tudja. Ezekkel üdvözli ő a hajnalt, ezekkel fekszik nyugvóhelyére és ezek foglalatját nevezi per eminentiam »könyv«-nek. Minden férfi beszél három nyelvet, tótul, magyarul és oláhul, amire a csak egy nyelvet beszélő magyarral szemben büszke és ezzel nem éppen hízelgő módon dicsekszik is, vele szemben arra is sokat tart, hogy nem oly lármás és házsártos, mint a magyar. Nemzetiségi öntudatról, politikai aspirációkkal kapcsolatban, nála azonban szó sem lehet. Nem politizál, nem törődik a világ folyásával, csak jó termése legyen és jó legyen a termények ára. Ennek ellentéte az oláhság, mely egyházat, községet, hazát nem ismer, csak román ügyet. Elöljárói választásánál is főleg nem az alkotmányra, hanem a románságra van tekintettel. Kész hamisan esküdni más nemzetiségűvel szemben, oláh társa javára. Jogokat követel, akár méltányosan teheti azt, akár nem. Önző, elbizakodott, türelmetlen, sőt kegyetlen nem oláhokkal szemben. Egymás között civakodók, verekedők, de ha oláh kérdéstről van szó, az egymást halálra gyűlölők is szövetségre lépnek. Ezen jellemvonások oly élesen az általam ismert battonyai és tornyai oláhok között kevésbé észlelhetők és a velük lakó magyarság iránt én több simulékonyságot tapasztaltam náluk. A tótok vallásosak és sokat adnak papjuk és elöljáróik szavára. Az utóbbi időben ez irányban visszaesés mutatkozik, valamint az

ünnepek szentül tartásában is. Az iszákosság azonban nem terjed közöttük. Az oláhok vallásossága itt az ünnepeknek dőzsölés általi megülésében nyilvánul és e részben jó példával maga a papság jár elől. A vasárnapot alig ünneplik meg s a templomokat nem látogatják. Úgy a tótok, mint az oláhok különben erős emberek, amit ez utóbbiak később még szóba hozandó rossz táplálkozása mellett valóban csodálni lehet.

Így néz ki Csanád megye népe általában. Egészen véve tehát annak becsét, gazdasági tekintetben, minden hibái mellett is elvitatni nem lehet. Mielőtt a termelés egyes ágainak jellemzésére térnék, beszélni kívánok még annak két más fontos feltételeiről, a talaj minőségéről kapcsolatban a vízrajzi viszonyokkal és az éghajlatról. Csanád megyének területe oly sík, mint a tekeasztal, csak egyes halmok, melyek természetére nézve ugyanaz áll, amit a békésmegyeiekre felhoztam, szakítják meg azt. Nevezetes ezek között a battonyai határban lévő Cikóhalom, melynél sok irányban futnak össze a közlekedés útai, ott több község határai érintkeznek és annak nevét az útbaigazítások alkalmával beszéd közben is gyakran hallhatni. A talaj maga a legtermékenyebbek egyike az országban. Általában képletére nézve hasonlít a békésmegyeihez. A búzát époly jól megtermi, mint amaz. Az egyes vidékek szerint, sőt ezek határán belül is azonban nagyon különböző. Így Makónál kilencztedrészben kitűnő feketeföld, ez ismét felerészben kötött mocsaras fekete, a Maros közepében pedig egy kevés iszapvegyülettel bír, de egyes, csupán legelőnek használható szikes részei is vannak. Nagylaknál többnyire fekete szik, melyben a búza kitűnően megterem; szeme kicsiny, vörös és sima, de acélos és súlyos. A tengeri is bőven és jó minőségben terem. A battonyai határ homokkal mérsékeltén kevert fekete agyag. Kevermesen a talaj minősége fekete homokos elsőrendű televény. Tornyán a jobb

szántóföld szárazon barna, nedvesen sötétbarna, kedvező kötöttségű homokos homag, a kevésbé jó föld világosszürke, nedvesen világosbarna. Hogy mily különbség van itt az egyes dűlők közt, mutatja, hogy elsőosztályú szántóföld itt nem levén, a legjobb másodosztályúnak tiszta kataszteri jövedelme 12 forinttal, a nyolcadik osztályúé pedig öt krajcárral van megállapítva. A kovácsházi járásban rendszerint jó fekete televényföld van, itt-ott csekély homokos vegyülettel. Csaknem minden idevaló haszonnövény termesztésére alkalmas és igen könnyen munkálható. Ezt különben az egész megyére szabályul lehet felállítani. Egyes foltok vannak ugyan, hol a szik kiüti magát, de azok kicsinyek és a megye nagyobb részében, a nagylaki határt kivéve felette ritkák. E szik ugyanazon minőséggel bír, mint a békési, de ezzel együtt nagyon különbözik a Szeged és Dorozsma mellettitől. Szabó József szerint csak a név és a felület színe közös. A békés-csanádi vakszik anyaga finom csillámból és kovarészekből áll, a szegedvidékié pedig seperhető sziksó. A békés-csanádi szik a legtömörebb, legsűrűbb talajnem, melyen a víz át nem hat s felületes mázolásához is tetemes eső szükséges, a szegedvidékié a leglazább homoktalaj, melynek hézagain át könnyű útja van a víznek. Amaz a legfinomabb iszapolás eredménye, ez pedig kovának és nátron tartalmú ásványok elmállásából származó termék durva halmazata; amaz székes vagy szikes, emez széksós vagy sziksós föld. Vízrajzi tekintetben nevezetes e megyében a Száraz-ér, melyet már az ősmagyar időben is így hívtak, mert szárazság idején az év nagy részében nem volt benne víz, de néha két méter mély is szokott lenni. A Száraz-ér a Marosból veszi eredetét. Aradtól a Maros keletre fekvő első kanyarulatánál szakad ki a Holt-Maros, mely Pécskánál az anyamederbe ismét visszatér. Ebből jön ki a Száraz-ér és Tornyán, Battonyán,

Mezőkovácsházán áthalad, Tótkomlós és Sámson mellett vonulva tovább. Ezen érnek szabályozásával már régen foglalkoztak, de komolyabban annak előkészítéséhez csak 1872-ben kezdtek látni, mivel ezidőtájt a vad vizek Arad, Csanád és Csongrád megyében roppant károkat tettek. Eleinte arról is beszéltek, hogy a szabályozandó Száraz-ér hajózási célokra szintén alkalmassá tétessék, de még mint vízlevezetőcsatornának létesítéséhez sem tudták a kezdeményezők és a kormány megbízottai megnyerni az érdekeltséget. Tíz év múlva kormánybiztos nevezetett ki e célból, de csak utódának, Návay Imre csanádmegyei volt főjegyzőnek sikerült a szabályozó társulatot, Baross Gábor akkori közlekedési miniszter erélye által támogatva, létrehozni. Ez a nevezett évben meg is kezdte működését és elfogadta a kir. kultúrmérnökség által elkészített azt a tervet, mely szerint az Arad feől jövő szárazéri vizek még az említett város határában az ér medréből kiemeltetvén, Pécska felett a Marosba vezetessenek, a Száraz-ér azontúl összegyűlő vizei azután Sámson alatt emeltessenek ki annak medréből és Apátfalva alatt nyílt csatornán ömlesztessenek a Marosba. Ügy a felső, mint az alsó csatornának 1889 végéig készen kellett lenni. Az összes munkálatok keresztülvitelének költségei 800.000 forintra vannak számítva. Sokan nincsenek e munkálatokkal megelégedve, pedig az idej nagy belvizek két hónapig szakadatlanul dolgot adtak a csatornáknak s mintegy 40.000 hold területet valószínűleg már eddig is annyi kártól mentettek meg, mint amennyibe az egész munkálat került.

Csanád megyének egyetlen folyója a Maros, mely annak kelettől nyugatig déli természetes határát képezi. Hajdan alsó szakaszán több ágra szakadt, melyek közül az anyamedren kívül legnevezetesebb az Aranka volt, azonban kiömlésénél még e század elején elzáratott és ma csak egy völgy jelzi régi medrét. Gátak a Maros

mellett egyes helyeken már emberemlékezet óta voltak. A mostani csanádmegyei és a velük szemben lévő töltések 1825-1830 közt jöttek létre, nagyrészt közerővel építetve ki. E töltések azután folyton javítottak, erősítették és magasbítottak már 1860, de leginkább 1879 óta. A társulati töltések a csanádi oldalon az apátfalva-makói határnál kezdődnek és megszakítás nélkül a Tiszáig terjednek s a Körös-Tisza-marosi ármentesítő társulat tulajdonát képezvén, az árvízvédelmi költségek igen súlyosan nehezednek e vidékre. Apátfalváig részint községi gátak vannak, részint pedig a Maros partja oly magas, hogy annak árvizei ellen a védekezést eddig fölöslegesnek tartották.

A szabályozásokról már II. József idejében volt szó, a harmincas években ismét előtérbe lépett, de már ekkor élénk ellenzésre talált azon eszme, hogy a Maros Szeged alatt vezetessék a Tiszába, mert a város kereskedelmének károsításától tartott ezáltal. A negyvenes évek elején Vásárhelyi Pál vezetése alatt itt is, mint a Tiszán és más mellékfolyóin kitűnő hely- és vízrajzi felvételek történtek. Egy országos bizottság, melyet 1842-ben József nádor alakított, a Dunán és Tiszán kívül a Marost is szabályozandónak véleményezte, mert annak a belföldi közlekedés szempontjából fontosságot tulajdonított. Ily előzmények után ásatott 1845-től 1872-ig a Maroson 33 átmetszés, melyek a folyó hosszát 88 kilométerrel megrövidítették s árvizeinek is gyorsabb lefolyást biztosítottak. Ezen közmunkaerővel készített átmetszések általában anyamederré fejlődtek ki, néhány azonban, de még Arad megyében, túlszélessé válván, elfajult. Az 1872. évtől fogva újabb átmetszés nem létesült, mert az a vélemény vált uralkodóvá, hogy minden fontosabb teendő e részben már végre lett hajtva. Az 1879. évi szegedi katasztrófa után a kormány által meghívott külföldi szakértők, véleményükben a Marosra is kiterjeszked-

tek, azt mondván, hogy miután annak árvizei korábban futnak le, mint a tiszai árvizek, a nagyobb kanyarok átvágása Szeged biztonsága szempontjából nem aggályos, ellenben a helyi körülmények szerint az esetleg kívánatos lehet. Ennek figyelembevételével mellett újabban átmetszések csak ott terveztetnek, ahol ez a helyi körülmények által indokolva van. A Maros medre az állam költségén tartatik rendben s eddig évenként rendszeren 30.000 forintba kerül.

A kormány jelenleg a Marosnak rendszeresebb szabályozását tervezi és az erre vonatkozó tervek most vannak készülöben. Öntözésre a Maros vize igen nagy előnnyel lenne felhasználható, nemcsak, mert annak állása mértékadó az egész vidékre nézve, hanem mivel kitűnő iszapos tartalommal is bír és e tekintetben alig különbözik a Nílus ismert áldásos vizétől. Minden túlzástól ment tehát azon állítás, hogy a Maros vidéke van hivatva Magyarország mezőgazdaságában azt a helyet elfoglalni, mellyel Olaszországban Lombardia bír. Az aradi gazdasági egylet felfogván az öntözés megmérhetetlen horderejét, e vidéken az arad-csanádi öntöző-csatorna terveinek elkészítését s királyi kultúrtechnikusok által kezdeményezte. E tervet múlt évi szeptember hó 26-án mutatta be Mezőhegyesen a kultúrtechnikus főnöke, Kvassay Jenő miniszteri tanácsos és az azokat elkészített Thomka Emil főmérnök az arad- és csanád-megyei birtokosság száz tagot meghaladó nagygyűlésének. Ez az érdekeltség nagy válaszmányát rögtön meg is alakította és elhatározta, hogy mindent el fog követni a nagy horderejű és korszakot alkotni hivatott terv megvalósítására. A tervet Arad vármegye leírása alkalmával fogom részletesebben ismertetni. (E megye monografikus megírására is kapott felszólítást, de viszonyai úgy alakultak, hogy annak nem tehetek eleget. Később megírta 718 lapon Arad és a megye nagy monográfiáját.) Itt helyét a következő tanul-

mány pótolja. A Maros vizéből táplálkozik a mező-hegyesi élővíz csatorna is, melyről később fogok szólni.

Csanád megye éghajlata legnagyobb részben olyan, mint aminővel az Alföld és különösen Békés megye bír. Általános jellege szárazföldi. Télen csikorgó hideg, nyáron tikkasztó meleg és rekkenő hőség van. Az átmenet a felette bizonytalan télből a meleg nyárba, csaknem a tavasz közvetítése nélkül történik, az ősz ellenben szabály szerint hosszú és nagyon szép. Az időjárásnak hajlandósága a végletekre, a tartósság hiánya általában, kései tavaszi fagyok s a nyári változó hőmérsék mellett a gabona rozsdája általán ismert dolgok hazánkban, még az olyanok előtt is, akik soha sem laktak az Alföldön. A csapadékok mennyisége szintén bizonytalan, a középfokú mennyiség áldást, a nagyobb árvizet és főleg vadvizet hoz a Maros mentének felső részéből, a kisebb pedig gyakran igen nagy és ínséggel járó aszályokat vont maga után. Ez ismét a levezető- és öntözőcsatornák létesítésének roppant fontosságát bizonyítja. Orkánszerű viharok télen és nyáron gyakran fordulnak elő e vidéken, melyek néha roppant pusztításokat visznek véghez. A jégesők nem ritkák s kivételesen éjjel is jelentkeznek. A biztosítás az ezek által okozott károk ellen sokkal kevésbé van felkarolva, mint a tűzkárok ellen.

A csanádmegyei nyerstermelő nép túlnyomó többsége kizárólag földműveléssel foglalkozik, de van itt egy kevés erdő, kertészet, szőlőgazdaság is. Az erdők legnagyobb része a kincstár kezében van, az egyes községek is bírnak a Maros mentén erdővel, például Makó, de azok oly karban vannak, hogy további fenntartásuk nem találtatott érdemesnek. A kertészetnek legtöbb művelője van Makón, ahol a répa-, petrezselyem- és általában a zöldségtermelés általános. Különösen a hagymát termesztik és azt a külföldre is nagy mértékben szállítják. Oly mennyiségben és kitűnő minőségben

tudják ezt termelni, hogy nem ritkán évenként 1500 kocsirakományt küldenek el belőle az ország és Európa minden részeibe. Ugyancsak a makóiak foglalkoznak leginkább a szőlészettel is. Boruk eddig sok termett, de oly gyenge volt, hogy eltartani nem lehetett, azért a termést, mint csemegeszőlőt, mely messze szállítható, igyekeztek eladni és igen ügyesen akkor tudták azt értékesíteni néha Berlinben is, midőn máshonnan már nem lehetett kapni. Ez az értelmesség és szorgalom alapja az idevaló nép nem közönséges jólétének. Van azután Csanád megyében egy ritka gyümölcsstelep Mezőkovácsházán, mely ma csak 3% hold nagyságú ugyan, de úgy van berendezve, hogy ritkítja párját az országban. Tulajdonosa Bereczky Máté ismert kitűnő gyümölcészünk, aki itt szerzett tapasztalatait négy vaskos kötetbe rakta le és e munkájával sok tekintetben, mint úttörő, gazdasági irodalmunk terén is rendkívüli érdemeket szerzett magának. Mint magántanító eleinte egy kincstári haszonbéres birtokon kezdett gyümölcészkedni; ekkor a művelt nyugat minden szaktekintélyével levelezést kezdett. Közel ezerkétszáz gyümölcsfajnak jó és rossz tulajdonait maga pontos feljegyzések útján állapította meg és 1865 óta közel 125.000 szál oltóvesszőt adott ki kertjéből az ország minden részébe. A hetvenes évek közepe óta több faiskola keletkezett hazánkban, amelyekben az ő útmutatása szerint az általa jóknak talált gyümölcsfajokat sokezer példányban művelik és terjesztik. Több mint egy negyedszázadig kellett kitartóan és behatóan munkálkodnia, míg az eredményt elérhette. Most, midőn a gyümölcsstelepet magában foglalt haszonbéres birtokot a kincstár eladta, sok utánjárás mellett sikerült telepét más 20 hold földdel együtt örökáron megvennie, de egy holdat azelőtti nagyobb területéből mégis elhasítottak és azt más részlethez csatolták. Mindenesetre jellemző, hogy egy ily becses telepet,

melynek általában közszempontból is fontossága van, ily módon csonkítottak meg és valószínű, hogy elpusztítják az egész nagy értékű gyümölcsöst is és csinálnak belőle szántóföldet, ha az a férfiú, aki életét a gyümölcsészet ügyének szentelte, nélkülözések közt összekuporgatott filléreire nem lett volna képes azt magához váltani, hogy öreg napjait hasonló önzetlenséggel, mint a többiek, annak az ügynek szentelhesse ott, amelynek eddig élt. Remény van, hogy három év leforgása alatt 67 éves kora dacára is minden gyümölcsfaját sajátkezűleg helyezi át fiatal csemetékre. Az idén egyharmadát így át is oltotta már. »Ha azután készen leszek – írja nekem – az egész gyűjtemény átoltásával, megyek innét oda, ahol gyümölcsfajaimnak – az én kedves gyermekeimnek – velem együtt helyet adnak.« Mindenestre szép, kívánatos és hasznos dolog lenne, ha Bereczky Máté telepét az ő nevével jelölve, akár a megye vagy gazdasági egyesület, akár az állam fenntartaná a jövőben is.

Csanád megyében a birtokviszonyok úgy alakultak, hogy a nagy-, közép- és kisbirtok is eléggé képviselve van jelenleg ottan. Már az újabb települések óta folyton a kincstár bírt e megyében túlsúllyal, amely mellett csak a püspökség és később néhány nagy donáció élvezője szerepelt még, mint nagybirtokos. Ilyenek voltak a Marczibányiak, kik Tornyát, az Edelspacherek, kik Dombegyházát és a Kállayak, kik Kaszapert s a Návayak, kik Földeákat bírták. Az említett családok közül ma csak a legutóbb nevezett és kis részben a Kállayak szerepelnek. Azoknak ma csak örökösök vagy jogutódaik vannak meg, de már nem mint uradalmak, hanem csak mint szép közép-birtokok tulajdonosai. Jelenleg uradalommal a kincstáron kívül a csanádi püspökség bír Leién és Kopáncson, Makó mellett, ennek területe mintegy 16.000 kataszteri hold s nagyobb fele a tiszaszabályozás által mentesített.

Leginkább házilag kezeltek, kisebb része 200-600 holdas részletekre van osztva. Mintauradalomnak egyáltalán nem mondható, de marhaállománya az ország legkitűnőbb gulyái közt foglal helyet. Rendkívül jól fejlődött, tetszetős külsejű ökrei úgy nagyságuk, mint arányos testalkatuk és tiszta honi jellegüknél fogva a legjobb minőségűeknek mondhatók. A juhászat közönséges hazai birkákkal nagyobb mértékben üzetik. Nem nagy, de kitűnő fajú hazai sertésállomány használtatik itt a tenyésztésre. A bérlők kezén lévő területek kevés kivétellel silányul munkáltatnak meg, mert ott rablógazdaságot folytatnak, ami e gazdag talajon talán még hosszabb ideig is menni fog. Az uradalomnak néhány száz hold puhafaerdeje is van, de azt rendszeresen nem kezelik.

A Návy-család meglehetősen megoszolva, Földeák határában mintegy 10.000, Blaskovics István pedig N.- Királyhegy es en 8000 holdat bír. A kevermesi uradalom jelenleg Ypsilanti hercegné, született Sina Ilona bárónő tulajdona és ott 7663 holdon jól gazdálkodnak.

A legnagyobb birtokos e megyében a kincstár volt és pedig egész a legújabb ideig két minőségben is. Birtokainak nagy része, közel 100.000 hold részint 500-200 holdas közép nagyságú bérletek útján kezeltetett, részint pedig a telepítvényes községeknek volt haszonbérbe adva. Azonkívül a magyar állam tulajdonát képezi még a megye gyöngye, de amelyre az ország is büszke lehet: Mezőhegyes. Mint legfontosabbal mindenekelőtt ezzel kívánok foglalkozni és pedig úgy, hogy annak történeti fejlődését röviden vázolva, mai állapotát lehető húséggel kívánom bemutatni.

Mezőhegyesnek ménesbirtokká alakítását II. József határozta el 1783-ban, midőn Csekonic József kőszegi születésű másodosztályú százados, aki gróf Hoditz tábornok és pótlovazási felügyelő által a pót-

lovazási teendőkben való részvétellel bízván meg, az idézett évben részletes tervet dolgozott ki az iránt, hogy ezek miként lennének a leghelyesebben elintézhetőek. E munkálat az akkor éppen Budán volt császár elé terjesztetvén, tetszését annyira megnyerte, hogy Csekolicsot felrendelte Bécsbe és dolgozatát egy kiváló szakértőkből álló bizottságnak azon meghagyással adta ki, hogy a benne foglalt javaslatokat vizsgálja meg és tegyen azokról neki jelentést. A munkálatot letárgyalván, a bizottság szükségesnek mondotta ki, hogy azon nagy összegeknek megtakarítása végett, melyek évenként innen jó ménlovakért a külföldre vándorolnak, kiváló apalovakból és kancákból a magyar Alföldön, ahol mellékesen a lótenyésztést is előmozdíthatja, pepinière-ménes állíttassék fel. Az uralkodó ezen eszmét magáévá tevén elrendelte, hogy az halasztást nem tűrő eréllyel valósíttassék meg. Elrendelte nevezetesen, hogy az eredetileg 500 darab anyakancára tervezett ménes alakítása végett a bukovinai pótlovazási parancsnokság telepén elhelyezett, jobbára moldvai és cserkesz eredetű kancák Magyarországra hozassanak át, a hadsereg lóállományából a legszebb 150 vértés kanca a létesítendő ménesintézetnek átengedessék s az országban mindazon lovak, melyek alkalmasaknak találtnak, ugyanazon célra vásároltassanak össze. Az anyagról gondoskodva levén, helyet kellett számára keresni. A magyar udvari kamara tehát megbízta Lovászt, az aradi adminisztrátort, hogy több törzstiszttel együtt az alkalmas területet jelöljék ki. A kiküldött bizottság választása Mezőhegyesre esett, mert az ország azon tájának, hol a lótenyésztést emelni kívánták, éppen központja, fekvése pedig magasabb és szárazabb, továbbá kitűnő mezősége volt, amely két tulajdonságáért hajdan nevét is kapta. Alig volt a terület kijelölve, azonnal hozzáfogtak elhatárolásához és az épületek felállításához. Az építkezések vezetésével

és a ménes elhelyezésével felsőbb helyről Csekonics József kapitányt bízták meg és egyúttal további javaslatainak megtételére is felhívatott ez alkalommal. A tetterős, fiatal és becsvágyó kapitány nagy buzgalommal, szakértelemmel, fáradtságot nem kímélve látott feladata megoldásához, úgy, hogy 1801-ben a legtöbb szükséges nagy épület elkészülhetett. Azután tovább folyt a munka, mely közben maga az uralkodó is Chersonba utazván, a helyszínen lepte meg Csekonicsot s Mezőhegyesen szemlét tartván, mindent helyeselt és jóváhagyott. Elismerésül Csekonicsot rangban emelte s magyar ménes és pótlovazási parancsnoknak nevezte ki. Messze vezetne, ha most a tovább történekről, a tenyésztési irány alakulásairól és az intézet további fejlődéséről akarnék beszélni. Itt csak annyit említek még fel, hogy Csekonics József feladata magaslatán álló kiváló szakértőnek bizonyult, akinek ismeretei műveiben, ügyessége és törekvése pedig két nagyszerű uradalomban maradtak fenn, a mezőhegyesiben, melyre egyéniségének bélyegét nyomta és a zombolyai-ban, melynek területét hosszas, sikerdús szolgálatainak jutalmául kapta. Csekonics különben Mezőhegyest 21 éven át 1806-ig vezette. Kortársai tapasztalt, élénk-eszű, bámulatos megfigyelőképességgel bíró, tevékeny és vállalkozószellemű egyénnek írják le, aki nagy műve iránt később is folytonos érdeklődéssel viseltetett és még láthatta, hogy az mily lendületet vett és mily általános bámulat tárgya lett a belföldön és az itt megjelent külföldiek előtt is. Azután a következő vezetők alatt annyira fejlődött a lótenyésztés Mezőhegyesen, hogy feljegyzések szerint a lóállomány 1810-ben 13.907 darabot tett. Azóta e létszám alább szállott, de Mezőhegyes az állattenyésztést és a gazdaság minden ágát felkarolta és ma oly mintagazdaság, melyhez fogható nemcsak az országban és a monarchia területén, de egyáltalában nem sok létezik. Azt hiszem, rosszul fog-

nám fel e munkálat rendeltetését, ha Csanád megyének ezen fő nevezetességével csak futólag foglalkoznám. Azért minden felesleges szó és szám elkerülésével s a lehető tömörséggel ismertetni kívánom azt, mint azon uradalmat, mely nemcsak a megyei, de a hazai mezőgazdaságnak is ezidőszerint legmagasabb színvonalát jelzi.

A földművelésügyi minisztérium közvetlen vezetése és felügyelete alatt álló mezőhegyesi állami ménésbirtoknak rendeltetése elsősorban az országos lónevelés érdekében alapított állami ménésnek fenntartása és ellátása, továbbá a szintén országos tenyésztési érdeken tartott törzsgulya és sertésnyáj tenyésztése és végül, hogy a gazdaközönségnek a mezőgazdaság és állattenyésztés terén mintául szolgáljon. A ménésnek kezelése a katonailag szervezett ménésparancsnokság által teljesítetik. Ehhez csupán a ménésben való tenyésztést illető ügyek tartoznak.

A ménésbirtok gazdasági ügyeit a polgári szervezettel bíró igazgatóság kezeli, mely megfelelő tisztikarral rendelkezik. Az igazgatóság gondoskodik a ménésnek szükséges takarmány, szalma és legelők előállításáról; kezeli a szarvasmarha-, sertés- és juh-tenyésztést és egyáltalán a földművelés és a mezőgazdasági ipar körébe vágó összes ügyeket.

Mezőhegyes tengerföldről magassága 104 méter, alakja sokszöget képez, egy tagban fekszik, egészen róna, az 1889. évben az uradalom céljaira készített élővízcatornán kívül folyó- és állóvízzel nem bír.

A birtok talaja homokos és televény tartalmú agyagtalaj 0.75-1 méter mély feltalajjal, az altalaj márgás agyag. A termőrétegben 40-45% agyag, 40-45% homok és 10-15% szerves alkotórész foglaltatik. Mély művelésre nagyon alkalmas földjén a legtöbb kultúrnövény jól díszlik. Az éghajlatra és időjárási viszonyokra nézve az intézeti észlelőállomáson

1873. év óta gyűjtetnek adatok. Jótékony befolyással bírnak a hely éghajlati viszonyaira a birtokon kisebb-nagyobb parcellákban szétszórt erdők és védőültetvények, melyek a gyakori erős és kártevő szelek erejét némileg megtörik.

A birtokot az arad-budapesti régi országút és a makó-battonyai megyei út szelik át, melyek a vasút megnyílta óta jelentőségükből sokat veszítettek. A szomszédos községekbe hat út vezet, melyeknek hosszúsága a birtok területén közel 38, a központból az egyes kerületekbe sugárszerűen szétágazó 8 fasoros út hosszúsága pedig 61.1 kilométer.

Az arad-csanádi egyesült vasutak másodrendű vágányai a birtokot három irányban metszik. Ezen vasút a birtok területén egy fő és három kitérő állomással bír. A főállomás Aradtól 51, Szegedtől 70 kilométer távolságra fekszik. A főállomástól a központban lévő nagy magtárhoz, szeszgyárhoz és szérűskerti magtárhoz, a kamarási és peregi kitérőktől pedig az ezen kerületekben lévő nagy magtárakhoz és rostáló színekhez rendes nyomtávolsággal bíró külön vágányok vannak lefektetve. Ezek az uradalom tulajdonát képezik.

Az uradalmi szállítmányok cukorrépa, gabona, trágya, téglafuvarozásának megkönnyítésére 1889. évben állandó mezei vasút létesített, melynek hossza 33.8 kilométer, de legközelebb 40 kilométerre fog kiegészített. E vasút négy irányba ágazik el. Forgalmi eszközökkel bőven el van látva, mert 5 lokomotívon kívül 170 kocsival bír, melyek akként vannak készítve, hogy az egyes földtáblákra nehézség nélkül kitolhatók s egyáltalán könnyen kezelhetők. Evégből a sínekhez külön e célra konstruált kúszóváltók segítségével szállítható vasút csatoltatik; ennek hosszúsága 4-5 méteres sínparokban ezidőszerint közel 6 kilométer. Egy kilométer mezei vasút felépítményel és

forgalmi eszközökkel együtt mintegy 7500 frtba került. Az eddigi számítások szerint egy métermázsra cukorrépa felrakása, beszállítása s megfelelő mennyiségű répaszelet kiszállítása a lerakással együtt átlag mintegy 4 krba kerül. A birtoknak külön postája és távirtdája van. A szolgálati érintkezés könnyítésére szolgál a telefonhálózat, melynek» centruma az igazgatósági hivatalban van. Innen ágazik el 16 irányban 24 mellékállomásra. Az egész vonal hossza 37.5, az egész vezetéké pedig 49.1 kilométer; költsége kilométerenkint mintegy 85 frt. Vasárnapokon népes hetipiacok tartatnak Mezőhegyesen, melyek az intézeti feleknek, továbbá a vidék népének élelmi- és egyéb cikkekben felmerülő szükségleteit fedezik. Ezen piac azonban az uradalmi termékek árára befolyással nem bír, minthogy a szemes termékek és gyapjú többnyire Budapesten és Aradon, a hízóállatok és állati termékek pedig az illető nagyobb piacokon adatnak el. Az uradalom beszerző piacai ökrökre többnyire Erdély, épületanyagokra Arad, Szeged, Budapest, szénre Petrozsény, mészre Berzova. A ménesintézetben levő tisztek és tisztviselők közt társas érintkezés fenntartása céljából már régibb idő óta egy kaszinóegylet áll fenn, melynek helyiségei az 1885. évben épült központi nagy és szép szállodában vannak. A gazdaságban alkalmazva van ezidőszerint 22 gazda, 21 öregbéres, 12 csősz, 88 kocsis, 659 béres, 13 kondás, 35 gulyás és tehenes, 24 juhász, 40 polgári, 84 különböző mesterséggel bíró katonai iparos, összesen tehát 998 szegődményes és gazdasági katonai osztályhoz beosztott katonai iparos. A cselédség ingyen gyógyításban, gyermekeik ingyen iskoláztatásban részesülnek s úgy ezek, mint az összes munkások baleset ellen biztosítva vannak. Minden család külön lakószobával és kamrával, minden négy család közös konyhával bír. Az állandó cselédségen kívül a mezői sürgős munkák beálltával a szükséghez mért számban hónapos béresek

fogadtatnak, az évszak szerint 12-20 forint havibér mellett. Dohánykertészül jelenleg 130 hold dohánnyra 42 család van alkalmazva; ezek a dohány összes munkáiért ingyen lakásban, a dohány beváltási árának 50%-ában és csekély termékjárandóságban részesülnek. Nyári munkások, ezidőszerint 2400 férfi, nő és munkabíró suhanc, a felvidéki megyékből, leginkább Barsból, Nyitrából és Trencsénből a hat nyári hónapra fogadtatnak, kik részint napszámban, részint szakmányban végzik az egyes időszaki munkákat. Élelmezésben, napszámban (a férfiak 40 kr., a nők 30 krt kapnak) és szakmánymunka esetén az illető munkának megfelelő szakmánydíjazásban részesülnek. Minden költséget számítva egy nyári férfimunkás munkája naponként átlag 75 krajcárba kerül. A nyári munkások szerződése óta a vidékről szakmányosok csupán aratásra fogadtatnak, átlag 5% forint holdankénti bérért. A cséplést a nyári munkások végzik; részül az általuk aratott és behordott gabonából 10.5%-ot, idegen szakmányosok által aratott gabona csépléséért 25 %-ot kapnak. A napszámosok a nyári munkásokból kerülnek ki. A téli és tavaszi szükségletet a cselédség családtagjai fedezik, akik az időszaki napszám fizetése mellett évnegyedenként 12 nap leszolgálására kötelezve vannak. Téli és tavaszi napszámtetelek: a férfiaknál 40-60 kr., a nőknél 30-40 kr.

A mezőhegyesi élővízcsatorna Aradnál a Marosból kiindulva Battonyáig, illetve a ménesbirtok határáig nagyobbrészt az ezen célra mélyített Száraz-ér medrében, innen a birtokon át egész Nagylakig egy külön kiásott csatornamederben halad, ahol újra a Marosba torkollik. Egész hossza mintegy 90km., amiből 70 km. a bevezetésre, 20 km. pedig az elvezetésre esik. A csatorna összes földmunkálatai 800.000 m³-t tették. A csatorna élővize a cukorgyár mellett kiásott, mintegy 200.000 hl. tartására alkalmas gyűjtőmedencébe és

innen a gyárba vezetetik. A csatorna akként van készítve, hogy a vízerő keskeny dereglyékkal teher, főleg cukorrépa szállítására is alkalmas. A csatorna víz-állásának magassága 1.4 m. A csatorna építési költségei a kisajátításokkal együtt mintegy 400.000 forintra rúgtak; az évi fenntartás költségei pedig mintegy 10.000 forintra vannak előirányozva.

A birtoknak több mint 3 négyzetmérföldnyi, vagy szabatosabban 30.069 kataszteri holdnyi területe kilenc gazdasági kerületre van beosztva. Ezen kerületekből nyolc egészen házi gazdasági kezelés alatt áll; a mezőkovácsházai 2148 holdas kerületből azonban, melyet csak 1889-ben engedett át a pénzügyi kincstár, 1396 hold tavaly még bérbe volt adva, 751 hold ellenben az 1890. év őszén házi kezelés alá vétetett. Minden gazdasági kerület ismét több kisebb majorra oszlik. Minden kerület élén egy intéző áll s lehetőség szerint minden majorban az illető intézőnek alárendelve egy segédtsit vagy gyakornok, kisebb majorokban egy béresgazda van alkalmazva.

A ménesbirtok központjában van elhelyezve az igazgatóság a hozzátartozó hivatalokkal, a ménesparancsnokság, több iskola, templom, tisztii lakok, kaszárnyák, vendégfogadók, posta, távíró, gépműhelyek, gőzmalom, katonai sütőház, ember- és állatkórház, lóistállók, cukorgyár, szeszgyár stb. Hogy a kultúrágak szerinti felosztás, vetésforgás, trágyázás, a kereskedelmi növények és a fűvetések kezelése igen észszerűen történik, szükségtelen külön kifejteni. A művelési költségre vonatkozólag csak azt jegyzem meg, hogy a kettős ló- és ökörfogatok, szegődmények, nyári munkások, napszám- és szakmány munkák értékéből, valamint a gőzekék költségeiből esett 1888-ban a művelés alatt álló terület egy holdjára (az erdők elhagyásával) 18 frt. 79 kr., az eke alatt álló terület egy holdjára pedig 25 frt. 15 kr.

A mezőhegyesi élővízcsatorna létesítése által elegendő víz állván az uradalom rendelkezésére, ennek és a cukorgyár trágyázó hatású vizének felhasználásával a birtoknak nyugati részén mélyebben fekvő mintegy 2000 hold földnek öntözése, a mezőhegyesi külső terület legmélyebben fekvő pontjain pedig két halastó is terveztetik.

Az uradalom tulajdonában levő három gőzeke-felszerelés a tescheni főhercegi uradalom gépgyarából szereztetett be. Egy holdnak átlagos szántása, törlesztést, kamatozást és javítást is számítva, 1889-ben 10'26 forintba került. Az uradalmi erdőbirtok a sarsajdék erdő-üzésmód szerint kezeltek. A fásoros utakra és majorok körül levő ültetményekre kiváló gond fordítottatik. Ujabban egyes fásoros utak és csapások az uradalmi iskolakertekből gyümölcsfákkal ültetettek ki. Eltekintve a méneparancsnokság kezelése alatt álló országos érdekű ménesbéli lótenyésztéstől, a ménesbirtok gazdaságában a következő állattenyésztési ágak üzetnek: *a)* gazdasági lótenyésztés, igás kancákkal; *b)* gulyabeli marhatenyésztés, magyar-erdélyi szarvasmarhafajtával; *c)* tejelőmarhatenyésztés, kuhlandi szarvasmarhafajtával; *d)* sertésenyésztés, fehér kondorszőrű mangalicával és *e)* juhtenyésztés, fésűsgyapjas magyar tájfajtával. Az állattenyésztési ágak mellett, eltekintve az igás jószágtól, haszonmarhául hízó ökör, sertés és birka tartatik.

Az 1889. évi vagyonmérleg szerint a birtok igás-, tenyész- és haszonállatainak összes értéke, a méneslőállományt bele nem számítva, 711.028 forintot, egy hold művelés alatti területre tehát 28 frt. 72 krt tett. A gazdasági állatállomány 1878 január elseje óta 97%-kal szaporodott. Magyar-erdélyi fajtájú törzsgulyákkal a tenyésztés 1860 óta üzetik. E tenyésztés célja az országos szarvasmarhatenyésztéshez való alkalmas anyag előállítás. Az állomány 1890-ben összesen

750 darab volt. A kuhlandi tehenészet 1879-ben Morvaországból importált tenyészanyaggal alapított, később eredeti berni és szimmentáli bikákkal frissítette fel. Az országos tenyésztésre szükséges apaállatok nevelésén kívül a tisztii személyzet és cselédség tej-szükségletének előállítására szolgál. Állománya 1890-ben összesen 318 darab volt.

A sertésenyésztés 1865-ben alapított. Állománya a mondott évben 6157 darabot tett. A sertésenyésztés haszonvétele tenyészállat eladásából, a sül-dőknek eladásából és a kimustrált öregeknek felhíz-lásából áll. - Juhtenyésztés alapított 1881-ben a silányabb takarmánynemek és legelők és a tarlok értékesítésére. Eleinte a gazdasági üzemben alárendelt szerepet játszott. Újabban a nyáj kiegyenlítésére nagyobb gond fordítatik s e célból az elmúlt években jobb nyájából többször vásároltattak törzskosok. A húsjuhtenyésztési irány is megkíséreltetett s keresz-tezésre Angliából importáltattak kosok. A juhállomány 1890-ben összesen 12.065 darab volt. - A gyapjú mosatlanul adatik el: tiszta értékesülés az 1882-1889. évek átlagában 29 fit. 89 kr. (1 q 53 fit. 39 kr.) Az anyabirkák tejhaszna darabonként 1 fit. 30 kr-ért adatik bérbe. - A hizlalás az igásállományból és kuhlandi tehenészetből kisorolt, továbbá ezen célra vett szarvasmarhával kisorolt öreg és fiatal sertésekkel, végül kisorolt ürükkel és számfölötti anyákkal üzetik. -- Hizó szarvasmarha a cukorgyártól visszkapott répa-szelet értékesítésére évenként 700-800 darab állítatik be. Hizósertés a kisorolás mértékéhez képest éven-kint 400-500 darab. A hizott sertések helyben öletnek le. Vevő a szalonnát az uradalomnak cseléd-illetményül visszaadni tartozik; a húst pedig a vevők (többnyire kecskeméti és szegedi hentesek) szalámi-gyártás céljából Budapestre szállítják. Hizó birkából az évi beállítás 1400-1600 darab. Az igás jószágoknak

létszáma az őszi munkák idejére 2000 darabban van megállapítva: ennek háromtizedrése évenként a répa-hordás befejezte után hizlalóba soroltatik; a hiányt tavasszal erdélyi vásárokon pótolják. A gazdasági iparágak közül a szeszgyártás, gabonaörlés és kenyérsütés házi kezelésben, a cukorgyártás pedig vállalkozó által üzetik.

Cukorrépából való szeszgyártásra fel van állítva a központban egy szeszfinomítóval és szeszraktárral kapcsolatos nagyobb gyár, a fecskési, kamarási és peregi belső és külső kerületben pedig egy-egy kisebb gazdasági szeszgyár. Egy-egy gyári épület 7000-8000 forintba, a berendezés 18.000-20.000 forintba került. Újabban e gyárak részben az adórendszer megváltoztatása és a szesz árának rohamos csökkenése miatt, részben azon okból nem működtek, mert a termelt répa a cukorgyár által foglaltatott le. Most azonban ismét forgalomba fognak helyezettetni. A gőzmalom kizárólag a ménesbirtok lisztszükségletének fedezésére áll fenn. A méneskari katonák és mezei munkások kenyérszükségletének előállítására sütőház tartatik fenn, melynek munkaeredménye évenként 260.000-300.000 adag kenyér. A répaszeszgyártás céljaira termesztett cukorrépa évenként fokozódó cukortartalma, másrészt a cukoradónak a termelőre nézve kedvező megoldása szolgáltatott indító okot arra, hogy a cukorgyártás a ménesbirtokon meghonosíttassék. A gyár felállítására és üzemeltetése iránt 20 évi időre Stummer Károly céggel kötött szerződés. A gyár mintegy napi 8000 q cukorrépa mennyiségnek feldolgozására van tervezve; ezen mennyiségből 6000 q uradalmi, 2000 q pedig esetleg idegen termelésből került ki. A gyár a birtok központján, a vasúti állomás közelében 1889-ben épült fel s az 1889/90. évi kampányban már dolgozott. A répáért 100 kg-ként az első tíz év alatt 70 koronát, a második tíz év alatt 75 koronát fizet az uradalomnak.

A szelet, mésziszap s minden trágyázó anyag az uradalomé. Emellett a répa cukortartalma és a nyerscukor ára után bizonyos prémiumot fizetnek, ha a cukortartalom, illetve a nyerscukor ára bizonyos tételt meghalad.

A gyárat a bérlő saját költségén állította fel és rendezte be, oly feltétellel, hogy összes épületei azonnal az uradalom tulajdonát képezik, a berendezés pedig 20 évi szerződési idő letelte után az uradalom által becsáron átvehető. A gyár az élővízcsatorna vizének használatáért évenként 6000 forintot fizet. Az első év végén a cukorgyár leégett, de újból felépítetvén, most már ismét működik és a magyar mezőgazdasági ipar-részvénytársaság tulajdonába ment át.

A ménesbirtokon ezidőszerint összesen 489 különféle épület van és azokban az idei népszámlálás szerint 5379 lélek lakott. Külön kiemelendő a gazdasági épületek közül a peregi elevátorral összekapcsolt hatemeletes új magtár, melynek építési költsége 42.000 forintra, az elevátor berendezési költsége 13.000 forintra rúgott. A magtárhoz kapcsolt toronyba 12 fatartó (caisson) van alkalmazva. Elhelyezhető a padlásokon 19.200 q, a tartókban 7800 q, együtt 27.000 q tehát, egy q elhelyezése mintegy 2.04 forint épületköltséget igényelt, aminél kevesebbe a közönséges magtár sem kerül. Az elevátorberendezést a tescheni főhercegi uradalom ustroni gépgyáratól beszerzett nyolc lóerejű úti-lokomotív tartja forgásban. E nagybecsű állami birtoknak alapleltári és üzleti tőkéje 1889-ben meghaladta a nyolc millió forintot, holdankint 287 forint 96 krajcárt, jövedelmezősége pedig 16 forint 25 krajcárt tett.

Meg kell jegyezmem, hogy aki Mezőhegyest a nagy munka idején megtekinti és látja, hogy ott minő élet, minő forgalom és emellett minő rend uralkodik, ha látja, hogy a jó idő felhasználása végett számos

cséplőgép villanyfény mellett éjjel is dolgozik, az nem valamely mezőgazdaságban, hanem egy óriási ipari telepen képzelet magát.

A mezőhegyesi nagybecsű lóállomány 1890 végén 1800 darabból állt. A kincstár azonban Csanád megyében nemcsak mint a most leírt mezőhegyesi uradalom tulajdonosa, hanem azonkívül mintegy 100.000 holddal volt nagybirtokos. Ezen birtokok egy része be lett dohányosokkal telepítve, erről tehát leghelyesebb lesz a kisbirtok viszonyainak előadása alkalmával beszélni, a másik része pedig kisebb-nagyobb, sőt e századelején igen nagy bérletek útján kezeltetett. E kincstári birtokok a török kiűzetése után kerültek az állam kezébe, később azok eladományoztattak. Ily adományt kapott néhány nagy család, mint a modenai herceg, az Edelspacher, Marczibányi, Fekete családok.

Ezek legnagyobb részt kihaltak. Utódaik ma előkelő középbirtokosok e vidéken, a modenai herceg uradalmait még a múlt század közepén, a gróf Fekete-féle kovácsházi uradalmat magszakadás címén 1835-ben kapta vissza a kincstár, melynek prefektúrája Aradon volt. Mindezen birtokok területén korábban legnagyobb részt örmény bérlők voltak, akik Gyergyószentmiklós, Szamosújvár és Erzsébetvárosból származtak. Bérleteiket majd rövidebb, majd hosszabb időre kapták a kincstártól és azokon alig termeltek szemet, hanem gazdag legelőin, melyek olyanok voltak a több százados pihenés után, mint az ősgyepek, melyeket ekevas sohasem ért, szarvasmarhát hizlaltak és azt lábon hajtották fel eladás céljából Bécsbe. Az erdélyi vásáron szedték össze a sovány marhát s azt szintén örmény, úgynevezett gondviselők felügyelete alatt hajtatták a csanádi és aradi pusztákra, ahol göbolyt alakítván belőlük, rendszeren hizlalták. Szántás-vetés akkor e vidéken csak elvétve volt, amennyi tudniillik a ház szükségletére kellett, melybe a göbolyósek kenyérré

valója is beleértendő. E földet néhány évi szántás után begyepesedni engedték, hogy ismét legelő legyen. Így azután minden trágyázás nélkül is folyton marha járván rajta, ismét visszanyerte ősi termőerejét. Sok bérlő azonban még a kenyérsütéssel sem akarván vesződni, a göbolyösök ellátását kiadta pécskai sütőknek, akik azok szükségletét minden harmadik napon szállították ki a pusztára. A növendék- és hízómarhák árokkal kerített fedetlen karámokban voltak. Ezek hordható jászolhoz voltak kötve, míg amazok sohasem láttak sem fedelet, sem jászolt. Gyakrabban nagy hófergetegek fordultak elő, ilyenkor, nehogy a hízómarhák megfúljanak, a hófuvatagban szabadon bocsátattak, hogy menjenek, amerre ösztönük viszi őket. Mikor a zivatarnak vége volt, a szénakazlak mellé és más enyh helyekre menekült jószágot összeszedték és ismét beterelték a karámba. Hogy kár esett az ily marhaállományban, az bizonyos, de akkor másképp itt nem hizlalták őket, dacára azon leckének, melyet az 1816/17-i zivatáros télen kaptak, midőn e pusztaságon több ezer szarvasmarha és ló fagyott meg. Minden épületnél fontosabbnak tartották a jó kutakat, melyek körül nád- vagy szalmakunyhók készültek és ezek képezték azon kornak külmajorjait, míg a belső a néhány alacsony hosszú ronda épületekből álló »hodály« volt. Én gyermekkoromban ezt a gazdálkodást, hanem már természetesen utolsó vonaglásában, még közlelről láttam.

Hogy e birtokokon kissé jobb gazdálkodás is honosodjék meg, a kincstár azokat Hengelmüller Mihály alsóausztriai loosdorfi nagybirtokosnak és Ritter József nevű társának 1820-ban előbb négy, azután folytatólag nyolc, tehát összesen tizenkét évre bérbeadta. Tizenegy nagy pusztáját az aradmutinai uradalomnak, mint akkor hivatalosan nevezték, tudniillik Apácát, Bánhegyest, Bodzást, Bassarágát, Dombiratost, Földvárt,

Nagykamarást, Kunágotát, Kupát, Meggyest és Sziondát, melyek területe $93.299^{762/1100}$ holdat tett, évi 95.000 forintért kapták haszonbérbe, tehát holdankint egy forintnál valamivel drágábban. A szerződésbe foglalt haszonbéri feltételek meglehetősen szigorúak voltak, de azokat nem igen tartották meg, amit mutat az is, hogy midőn Hengelmüller 1824-ben több, mint 138.000 forintnyi bérhátralékkal adósa volt a kincstárnak, újabban kétszerannyi időre megkapta a roppant pusztákat és a hátralék letörlesztésére a legnagyobb könnyítések biztosítottak számára. Hengelmüller azután hozzá is látott a beruházásokhoz; százezreket fektetett épületekbe, igavonó jószág és haszonállatokba, de kénytelen volt tapasztalni, hogy kiadásai és bevételei közt nincs semmi helyes arány.

Azon puszták haszonbére még csak tíz évvel is azelőtt 20-35 krajcár volt holdankint, ő pedig egy forint $1\frac{1}{2}$ krajcárt fizetett. Termelt ő mindenféleből eleget, de nem lévén képes azt értékesíteni, csakhamar kénytelenítve volt 1828-ban a szerződés felbontását kérni a kincstártól, mibe ez nem volt hajlandó beleegyezni, hanem zár alá vette Hengelmüller felszerelését, mire abban a zárlat ideje alatt igen nagy kár esett. Ekkor a bérlő 1831-ben beperelte a kincstárt. A per eltartott 1837-ig, midőn a jogerős ítélet értelmében az időközben meghalt Hengelmüller Mihály özvegyének nemcsak a már akkor 518.000 forintra rúgott bérhátralékot kellett elengedni, hanem még 475.000 forintot fizetni is. Így gazdálkodtak akkor az állam javain, roppant kárára a mezőgazdaság fejlődésének, mert az kétségtelen, hogy Hengelmüller nagyon szép kultúrát kívánt e pusztaságon meghonosítani és a munkaerő szaporítása érdekében például Apáca magyar községét, mely most 3630 lakossal bír, szintén ő telepítette.

A kincstár egész a legújabb időig e javakat főleg azért kezelte olyan rosszul, mert sohasem tudták az

intézők, hogy mit fognak vele csinálni. Majd el akarták adni, majd meg úgy lekötötték jelzálognak, hogy arról szó sem lehetett. Ez ingadozás azt eredményezte, hogy a kezelési rendszer folyton változott. Ehhez járult, hogy a hűtlen hivatalnokok odalenn és Bécsben összejátszottak a bérlőkkel a kincstár megkárosítására. Erre a legjobb alkalmat az építkezések és az úgynevezett relaxaták adták. Ez utóbbiak alatt a különféle okok és ürügyek alapján kért és kapott haszonbér-elengedéseket kell érteni, melyekből természetesen része volt mindenkinek. Sok bérlő ezúton nagyon is boldogult a régiebb időkben, midőn az is előfordult, hogy megvettek valamely rossz, vizenyős területet a kincstártól és azt ugyanazok segélyével, akik a relaxatákat kieszközölték, becserélték a kincstár legkitűnőbb földeivel. Nagyobb bérletekre, amilyenek alakjában el is adták, a pécskai kincstári uradalom 1855-ben osztatott fel. A következő évben azt a nemzeti bank vette át és alatta kezdődött meg az építkezés, mely 1867-ben fejeztetett be. Tíz év alatt az 1868. évi beszámolás szerint lakóházakba és gazdasági épületekbe állítólag 1.3 millió forintot fektettek be a bérlők, kiknek ez részint a haszonbérbe tudatott be, részint tényleg kifizettetett. Később kitűnt, hogy botrányos és szemérmetlen dolgok történtek az említett tíz év alatt az épületek átvétele alkalmával, de azokon az alkotmányos kormány már nem segíthetett; kongó téglá helyett vályogból, mész helyett sárral építettek. A beruházás építkezések útján egyes pontokon 21, másokon 35, de a legtöbbször 40-45 forintot tett ki holdankint. Dacára annak, hogy ezen épületek csak néhány évtized óta állanak, már tíz évvel ezelőtt soknak roskatag és veszélyes voltát állapították meg.

A magyar kormány 1870-ben húsz éves bérleteket léptetvén életbe, új szerződési feltételek állapítottak meg. A gazdálkodás szemlátomást javult is e bérlete-

ken, melyek közül nem egy bármely uradalom drága majorjaival versenyzett. Azután megint az eladás eszméje merülvén fel, a bérletek csak hat évre adattak ki. Ezen állapotban érte a birtokot a törvényhozás azon elhatározása, hogy az eladassék. Elsősorban nem túl magas becsáron a haszonbérrel hátralékban nem levő bérlőket kínálták meg, azután pedig a községeknek, de legnagyobb részt magánvásárlóknak adták el azt. Most a kincstárnak tehát nagyobb birtoka Csanád megyében nincs, hanem annak helyén sok új közép-birtokos és néhány község gazdálkodik, továbbá a telepítvényesek kaptak egy-egy darab földet, mellyel határukat kiegészítették. Ez az átmenet volt egyik oka az idén kitört munkászendülésnek is, mert általa néhány ezer ember keresete és megélhetése vált bizonytalanná.

Ami a középbirtokos osztály gazdálkodását illeti, annak egy részéről csak elismerőleg lehet nyilatkozni. Halad a korrallal minden tekintetben. Gazdaságát jól szereli fel és boldogul is utána. De bizony a másik rész oly bámulatatos könnyelmű és rendetlen életet folytatott, hogy tömegesen ment az ország legjobb földjén tönkre. E birtokosoknak nemcsak életmódjuk volt észszerűtlen, hanem gazdálkodásukat és különösen pénzkezelésüket is oly helytelenül folytatták, hogy bukásukat mindenki várta már és kikerülhetetlennek tartotta. Igen nagy kár ez abban a megyében, ahol az értelmiség általában, de különösen a független értelmiség a megye minden gazdagsága mellett is aránylag gyenge. Hogy az új földbirtokosokból mi lesz, azt előre csak egyik részükről lehet megmondani, akik eddig is, mint a szomszéd Arad megye kiváló gazdáik voltak ismeretesek. Ezek a vett birtokot gazdaságilag helyesen fogják kezelni, de Csanád megyébe nem mennek át lakni, mert hiszen nem távol fekvő szerzeményeikre hazulról is jól felügyelhetnek.

A középbirtokosok jobb része alakította és tartotta fenn a mostani főispán, Lonovics József, indítványára 1868-ban alakult gazdasági egyletet, mely kiállítások, versenyek, jó eszközök és gépek kisorsolása által sokat tesz a mezőgazdaság emelése érdekében. Székhelye Makó és tagjainak száma meghaladja a 300-at. Van ezenkívül még egy helyi gazdasági egylet Makón és egy gazdasági kör Tótkovácsházán.

A csanádmegyei kisbirtokosság két részből áll. Az egyik részét képezik azok, akik régi úrbéres községekben laknak, a másik rész az, mely kincstári telepítvényesekből áll. Sokkal nagyobb és vagyonosabb az előbb említett rész, habár a másik is rövid idő alatt nagy fontosságra fog szert tenni. Viszonyaikat kellőleg csak úgy lehet ismertetni, ha azokról külön fogok szólani.

A volt úrbéres kisbirtokosság helyzete Csanád megyében általában elég kedvező. A legtöbb községben igyekvő, de a haladás iránt nem valami nagy fogékony-sággal bíró emberek. Különösen arra törekszenek, hogy megtakarított pénzükön újra földet örökaron, vagy ha nem lehet, bérbe vehessenek, minek következtében úgy a földek ára, mint azok hasznobére nagy mértékben emelkedik. Csanád megyében a földek ára átlag 250-300 forint kataszteri holdankint, de vannak 500-600, sőt 800 forintos földek is. A hasznobér 10-15 forint, de például Makón a zöldségtermelésre használt földnek kis (1100 négyszögöles) holdjáért megadnak 30 forintot is.

Ami a makói nép gazdálkodását illeti, ha azt nem lehet is modernnek nevezni, mégis a legjobbak közé tartozik az Alföldön. Annálfogva ez a nép általánosan gazdagszik és ha szószerint nem is igaz, de minden-estre jellemző a példabeszédszerű mondás: hogy Makón nincsen szegény ember. Azért is tarthatják gabonatermésüket évekig, a jó árak beálltára várván.

A határ legnagyobb része 5-10 vagy 40-50 holdas parcellákra van osztva. Ez utóbbiakon többnyire csinos tanyák is vannak, melyeken a makóiak úgyszólván egész ifjúságukat töltik és csak idősebb korukban kerülnek a városba. De jószágaik a cselédek felügyelete alatt állandóan a tanyán vannak. Szükségtelen e tanyákat leírni, hiszen aki az Alföldön valaha utazott, ismeri azok kinézését, mert külsőleg alig különböznek valamiben a rendszerinti magyar tanyáktól. Annál nagyobb azonban a különbség, melyet a figyelmes szemlélő itt észlelhet. E tanyák földje a helyes gazdálkodás folytán még most is teljes erejében van. A makói parasztnak gazdasági felszerelése elég jó, ámbár gépekkel még kevésbé dolgozik, sőt a másutt meglehetősen elterjedt cséplőgépek is felette csekély számmal találhatók itt. De a Makón készült és használt ekék kitűnőek. Újabban nagyon terjednek a sorba vető gépek. A nagyobb parasztgazdaságokban mindenütt kettős ekével szántanak. A fősúlyt Makón is a szemtermelésre fektetik, de a zöldséget és különösen a hagymát óriási mennyiségben termesztik. A hagymamivelés jelentékeny jövedelmi forrását képezi a lakosság szegényebb részének, mert vannak évek, midőn azért és pedig leginkább a külföldről 500.000-600.000 forint folyik be évenként. A lakosság egy része ezen cikkekkel azután vándorkereskedést folytat. Ehhez járul még a szőlőmivelés, melyről már szólottam. A szőlő között gyümölcsöt is termelnek nagyobb mértékben. A trágyát minden gazda oly értékes tárgynak tekinti, hogy annak gondozására bizonyos fáradságot szentelni kötelességének tartja. Annak kezelése ugyan sok kívánivalót hagy fenn, rendszeres trágyagödrek még nincsenek, de a trágya régebben dívott pazarlásával felhagytak és gyakorlatibb módon bánnak vele. Azelőtt ugyanis kazlakba rakták a trágyát, midőn aztán nagy felületen lévén a levegő behatásának kitéve, értékes illó-

részei elpárologtak, ma ellenben már keresik a természetes mélyedéseket, sőt némely helyen a trágyát rendszeren meg is locsolják. Az ügyesebb gazdák kocsinkint 40-80 krajcárjával szívesen is vásárolnak trágyát, de most már felette nagy ritkaság, hogy azt valaki eladja, sőt a parasztok haszonbéri szerződésekben a trágyázást szabály szerint ki szokták kötni. A takarmányt is főleg trágyakészítés szempontjából becsülik és aránylag sokat hoznak be más határokból, ami földek termőerejét azután tetemesen fokozza. A tagosítás Makón keresztül van vive. Egy telek áll 30 kataszteri hold tanyai szántóföldből, 8 hold legelőből és 8 hold járandóságból. E határban 1300 tanyai épület létezik.

Utak tekintetében Csanád megye már az ötvenes évek alatt sokkal jobb helyzetben volt, mint a többi alföldi vármegyék. Nemcsak a megyét átszelő aradkiszombori kitűnő államút, hanem törvényhatósági útjai is rendszerint jókarban vannak és kavicssal a Marosból, kövel pedig a Maros felső vidékeiről rendszeren láttatnak el. És éppen az, hogy ezen folyó hajózható, képezi okát e kedvező állapotnak, mert a Maros felső szakaszain is tutajozható, Aradtól pedig gabonahajók is járhatnak rajta. Kísérletképen e város és Szeged között gőzhajó is járt rajta, azonban a szeszélyes folyónak nemcsak medre nincs tisztán tartva, hanem erősen iszapolván, zátonyokat is rögtönöz, továbbá számos vízimalom is van forgalomban rajta és végül vize gyakran szerfelett megapad, mindez okoknál fogva a gőzhajózást nem lehet azon rendszeresíteni. Nyaranta is megárad ugyan az erdélyi részekben történt nagy esőzések folytán s ilyenkor igen sok vize van, de az ily áradás közönségesen csak néhány napig tart. Aradnál a Maros szintje 333, Pécskánál 306, Makónál 251, Szegeden és a Tiszánál való beömlésénél 233 láb a tenger színe felett. Esése Csanádtól a torkolatig alig

másfél láb, középsebessége pedig Aradtól fogva 2.45 láb. Nagymennyiségű fát, mész- és terméskövet, kavicsot és homokot szállítanak évenként rajta; tavaly például a tutajokkal levitt fa körülbelül ötödfél millió köblábat tett.

A közigazgatás Csanád megyében mindig a saját értelmiségének kicsiny voltával küzdött. Hivatalnokait nemcsak a múlt, hanem ezen században is folyton a szomszéd megyékből kellett kölcsön kérnie, amit azonban annak fennebb vázolt története teljesen megmagyaráz. Értelmisége főleg nagy és a megyében nem lakó birtokosokból, továbbá a vagyonszerzéssel teljesen elfoglalt pusztai bérlőkből s csak legkisebb részben helybeli középbirtokosokból állván, nagyon természetes, hogy egy-két családon kívül, melyek közt már a múlt században előkelő állásokat elfoglalt Návayakat kell kiemelnem, alig volt a közügynek helyben elegendő napszámosa. Rokonsági és társadalmi kötelek a csanádi társadalmat különben épűgy, mint most, azelőtt is Arad megyéhez fűzték, mely annak nem egy főispánt, alispánt, főjegyzőt és követet adott. Ma a helyzet e részben javult, mert Csanádnak most már meg van a saját, ha nem is nagy, de számottevő független értelmisége, mely azonban úgy a társadalmi, mint a nagyobb anyagi vállalkozások terén fenntartja Arad megyével az összeköttetést, melyet egyik félnek sincs oka megbánni. Ez az összeköttetés teremtette meg az arad-csanádi egyesült vasutat, az arad-csanádi igen észszerűen alapított és vezetett takarékpénztárt, mely valóban közgazdasági hivatást teljesít a két megyében és ez az összeköttetés van hivatva az arad-csanádi öntözőcsatornát is létesíteni a legközelebbi jövőben, aminek horderejét szárazföldi és végletekre hajló klímánk mellett, mely az aszálynak Damokles kardját folyton fejünk felett tartja, előre kiszámítani nem is lehet.

Közigazgatásilag Csanád a következőleg oszlik fel. Székhelye Makó rendezett tanácsú város, négy járásának pedig székhelyei Makó, Battonya, Nagylak és M.-Kovácsháza. Járásbíróságai a három első helyen vannak, ellenben törvényszéke és pénzügyigazgatósága, ami nagy sérelem a megyének, Szegeden van. Csak egy közjegyzősége létezik Makón, pedig Nagylak is kívánna egyvel bírni, eziránt az óhaj mind élénkebben jut kifejezésre. A közigazgatás menete Csanád megyében, habár a javulás jeleit nem lehet különösen a központ vezetésében eltagadni, sok kívánnivalót hagy hátra és mindazon okok, melyek a reformot e részben általában kívánatosnak és sürgősnek tüntetik fel, itt is léteznek. A jelen alkalommal nem feladatom ezeket részletezni, hiszen eléggé ismeretesek. E helyett én közigazgatás címe alatt a nép egészségügyi viszonyairól, mint amelyek közigazgatásilag közvetlenül is fontosak, kívánok néhány adatot és észleletet előadni.

A közegészségügy érdekében Csanád megyében szerfelett sok még a teendő. A közigazgatás közvetlenül e részben aránylag sokkal kevesebbet lendíthet, mint a népoktatás és az összes intézményeink által eszközözendő népnevelés. Csanád megyének székhelyén közkórháza orvossal is és egészségügyi személyzettel kellőleg van ellátva; de a nép itt sem tud észszerűen élni és gyermekeit általában rosszul gondozza. Makó, például e gazdag és értelmes mezőváros is, melynek belterülete kellőleg van mindennel ellátva, ami az egészség és élet megtartására felhasználható a vidéken, túri azt, hogy nagy határában a szülésznői teendőket kontárok végézzék. Hogy ily esetben mi volna a közigazgatás feladata, megmutatta a békéscsabai példa, ahol a kontár bábákat helyben tartott egyszerűbb tanfolyam hallgatására kötelezték és csak a vizsgát azután kiállottakat bocsátották gyakorlatra. A nép különben még itt sem elég felvilágosodott arra, hogy betegség esetén azonnal

orvosi segélyhez folyamodják. Ez a megye egyéb részeiben is így van. A nép táplálkozása sem áll arányban kedvező vagyoni viszonyaival. Majd minden háztartásban ölnek ugyan disznót, melynek mindenféle ehető részei szolgáltatják azután úgyszólván egyedüli hústáplálékát a családnak. A makói nép a baromfitenyésztéssel és hízlalással nagymértékben foglalkozik, de annak termékeit maga még részben sem fogyasztja, hanem eladja. A gyermekek gondozása is igen sok kívánnivalót hagy hátra a megyében mindenütt. Ennek tulajdonítható főleg a rémítő gyermekhalandóság. Néhol a kisdedekre azonban még nagyobb gondot fordítanak, mint a valamivel idősebb gyermekekre, akiket a munkára igen korán használnak fel. Az alig felcseperedett fiúcskáknak heteken át reggeltől estig kell az ekébe fogott lovakat hajtani, ami e korban őket kimeríti és fejlődésüknek kárára van. A csánádmegyei nép lakásviszonyai általában nem kedvezőtlenek, de itt is sok községben sok a kifogásolni való. A jobbmódú magyar helyeken a lakóházak már vályoggal vegyest, vagy csupán téglából épülnek, de a tanyai építkezésnek még mindig a régi vert falat használják. A tető cserép, zsendely, de még nagyon sok a mezővárosban is a nád, szalma és főleg a tengeriszárból készült fedél. Makón a lakásberendezés egyszerű és tetszetős. Majd minden házban két szoba van, melyek egyike »tisza ház«-nak neveztetik, ahol a bútorzat valóban oly tiszta, mint a tükör. Magas ágy van benne s az egészen kellemes benyomást tesz az emberre. Most már az újabb házakban elég tágas, szellős és világos padolt szobák épülnek s a lakások berendezésénél is az egészségügyi követelmények fokozott mértékben vétetnek figyelembe. De ha azután Makó, mint város iránt, kissé magas igényeket formálunk, akkor a dicsérettel mindjárt készen vagyunk. Ivóvíze nem jó, két gőzfürdője rosszul van berendezve.

Általában állapotai e részben nagyon külterjesek. Makón bizonyos tekintetben még Nagylak is túltett, mert például az ivóvíze ott is rossz lévén, a város nyolc negyven méteres szivattyús kutat ásott és ezek elkészülte óta az egészségi viszonyok ott jobbak. A nagylaki tótság táplálkozása a következő: novembertől márciusig kétszer eszik, reggeli 9 és esti 4 órakor levest vagy sült tököt jó búzakenyérrel, ha dolgozik, szalonnát. A munkaidő alatt háromszor étkezik. Reggel lebbencslevest, délben fordított köleskását, este tarhonyát. Ünnepe- és vasárnapokon füstölt disznóhúst káposztával; minden szombaton este pedig főtt tésztát tehéntúróval, mákkal vagy Szentjános-kenyérrel. És így megy hétről-hétre és évről-évre. Marhahúst csak keresztelő, lakodalom vagy halotti tor alkalmával esznek. Az oláhok sokat böjtölnek és még szegényebben táplálkoznak, hetenkint kiszelicán és kukorica-puliszkán élnek. Az ételt a pálinka pótolja. Nagyon tartják az úgynevezett pománákat, tudniillik halotti torokat és ezek évfordulóit. Marhahúst a tótoknál is kevesebbet fogyasztanak. Évtizedekkel ezelőtt igen sok volt itt a váltóláz és annak nyomában a vízkór. A száraz évek beállta és a jobb ivóvíz megszerzése óta ezek megszűntek. A nép gyermekeit kényezteti ruhában és életmódban s azok edzésére semmi gondot sem fordít. Lakásaik, kivált a tótoké, kívül-belül nagyon tiszták, de a levegő tisztaságával itt sem igen törődnek.

Még rosszabbak az egészségi viszonyok a telepítvényes községekben. A nép itt szegényebb lévén, rosszul táplálkozik, húsfélét hetenkint egyszer, a módosabbak is legfeljebb kétszer esznek. Számos itt a görvélyes és bujakóros. A gyermekgondozás rossz, főleg mert az anyák tudatlanok. Az újabb lakások elég magasak és világosak lennének a jobbmódúaknál, de néhol azokban sokan laknak együtt. A ház rendszeren a konyhából nyíló egy utcai és egy hátsó szobából áll,

mely a családnak tulajdonkép lakó- és hálóhelye. A berendezés a legszükségesebbre szorítkozik, néhol azonban csinos és külsőleg tiszta, de levegője fertelmes, mivel meggyökeredett régi szokás, hogy télen a mosást, ruhaszárítást itt végzik, hordós káposztát, zöldséget, költő tyúkot és ludat s egyéb kigőzölgő tárgyakat tartanak a lakószobában s nem ritkán az ezekből eredő lével megfertőzhetik a szoba talaját is; ellenben alig szellőztetnek.

A battonyai nép körében is vannak jó gazdák. Különösen olyanoknak mondhatók a lakosság egyötödét képező szerbek, kik rendesen takarékos, békés emberek és rendezettebb viszonyok között élnek is, mint a többséget képező magyarság. Itt, valamint a járásban lévő többi községekben, mint Tornyan, Kevermesen és Dombegyházán a gazdálkodás egészen külterjes, noha terményeik közt nagyobb szerepet játszik a dohány, amely számára kitűnő talajuk van. A beváltóhivatal épp ezért Battonyan van elhelyezve.

Kevermesen a lakosság vagyoniilag nem halad előre, mert külterjes gazdálkodása és nagy terhei mellett a nők nagyon fényűzők. A földnek itt különben rendszerint egyharmadába kapás és kétharmadába kalászos növényt vetnek. Az őszi vetés fele az előző évben kapált, másik fele az új termés után felugarolt tarló felét, a kapásnövények pedig az így megmaradt fél tarlóföldet foglalják el, mely azonban ősszel mély szántással felugaroltatik. Az előbb keresztbe, azután asztagba rakott kalászosokat itt már többnyire gőzgéppel csépelik. A tengeri szárán kifosztva azonnal tisztán töretik le. Főtermény, mint általában e megyében, a búza és tengeri, melléktermények a takarmányárpa és a rozs, melynek szalmáját épületfedésre használják, kisebb mértékben zab, burgonya, babfélék, mák, dinnye és tök. A kendert kevesen és csupán házi használatra termesztik. Kertmíveléssel alig foglalkoz-

nak, pedig annak hozama megközelíthetné mostani összes jövedelmüket. A szőlőművelést a szomszéd aradmegyei lökösházi homokos területen folytatják minden szakértelem nélkül mint bérlők. Legelője e községnek nincs, bérben bír az uradalomtól egy darabot. A trágyakezeléshez egyáltalán nem ért és ezzel kiszámíthatlan kárt csinál magának. Gazdasági felszerelése külterjes gazdálkodásához képest azonban elég jó. Nagylak vidékén szintén a háromnyomású gazdálkodás dívik. A kertí és kereskedelmi növényeket szintén csak házi szükségletre termelik, gyümölcs-termelésről itt a kedvezőtlen talajviszonyok miatt szó sem lehet, a fák meddők maradnak, satnyák és 10-15 éves korukban kivesznek. A szőlőművelés is kezdetleges és csak a házi szükségletet van hivatva fedezni. A nagylaki határ jóval több két négyzetmérföldnél és újabban ismét tetemesen nagyobbodott azon volt kincstári területtel, melyet a nagylakiak megvettek. A kisbirtokosság gondolkozása javul, vasekéikkel szánt, gépekkel vet és csépel. A cséplőgépek megszerzésére társulatok alakulnak, aminő már van vagy tizenöt. Ezek használata lehetővé teszi, hogy a tarlókat ugarolják és vagy 10-15 év óta a trágyázás is szokásba jött. A nyolcvanas évek előtt kivált a többségben lévő tótok igen vagyonosodtak, de azóta a fényűzés terjedése, a kölcsönyszerzés könnyűsége és az alacsony gabonaárak nem tévesztették el káros hatásukat, minek következtében nem egy közülük koldusbotra jutott. Többé-kevésbé hasonló a kisbirtok termelési viszonyai a többi volt úrbéres és magántelepés községekben is.

A kincstári telepítvényes községek viszonyai sokban hasonlítanak, de sokban nagyon különböznek az imént előadottaktól, azért velük külön kell foglalkoznom. És azt hiszem, ezt annál inkább kell tennem, mivel felette szükséges azok fejlődésének és jelen álla-

potának tüzetes ismeretével bírni, mert abból sok tanulságot vonhatok le arra nézve, hogy a telepítéseknel mit kell a jövőben tenni vagy elhagyni. A telepítvényesek ügyével több irányban évtizedek óta volt alkalmam foglalkozni és azt részint saját szemléletem útján, részint néhai Érkövy Adolf volt pécskai jószágigazgatónak és az akadémia levelező tagjának nyomtatásban meg nem jelent és általa már szemrevilágának elvesztése után diktált följegyzéseiből, részint hivatalos jelentésekből volt módom eléggé megismerni. Ezek alapján kissé behatóbban kívánom ezen ügyet tárgyalni, mert azt hiszem, hogy a telepítés körül szerzett tapasztalatok szem előtt tartásának gyakorlati szempontból is kétségtelen értéke van.

A mostani csanádmegyei telepítvényes községek keletkezésének indoka az volt, hogy a kincstár a század harmincas, de főleg negyvenes évei alatt a dohánytermelést akarta az állami birtok területén nagyobb mértékben felkarolni. Nemcsak a helytartótanács rendeletei, hanem a telepítvényesekkel kötött első szerződések bevezetése is kétségtelenné teszi ezt. Ezek értelmében a telepek az egyes családoknak húsz évre és húsz 1100 négyszögöles hold terjedelemben adattak, melyeknek legnagyobb része szántó, kisebb része rét, legelő és beltelek volt. A telepesek tartoztak 3-5 holdon dohányt termelni s annak felét a kincstárnak átadni. Ez képezte a haszonbért, míg a nem dohányművelésre használt föld után az készpénzben szedtetett. A telepes községek szabály szerint 80 családból állottak, de voltak 200-at számító is. Az ily telepítvényeseknek előre megállapított terv szerint kellett a községeket építeni. A közcélokra szolgáló földek szintén haszonbérbe adattak a községnek, melynek rendszerint csak templomépítésre nyújtott pénzbeli segély. Előfordult azonban, hogy több telepes községnek a kincstár magánadósságait kifizette, sőt az építkezésekre is

adott 60-80 forint előleget, vagy a dohánypajták építéséhez ingyenes fát. Ezen áldozatkészsége mellett azonban szigorúan bánt velük és a hanyag, engedetlen községeket erősen bírságolta, mert azt tapasztalta, hogy a dohánytermelésnél minden áldozatai dacára nagy hanyatlás mutatkozik. Az 1848. törvényeknek, melyek a birtokviszonyokban oly nagy átalakulást idéztek elő, volt következménye az, hogy a kincstár ezen nem úrbéres földeit megmentendő, a telepésekkel kötött szerződéseket mind úgy alakította át, hogy azok tovább is régi minőségükben maradjanak rendelkezésére. De ugyanakkor a dohányegyedárúság is behozatván, mely a dohánytermelést alig sejtett mértékben terjesztette az országban, megszűnt tehát annak szüksége, hogy az állam azt saját telepítvényein különös intézkedések által biztosítsa, azért azokkal szemben nem erre, hanem a haszonbérleti viszony rendezésére fektették a fősúlyt s megelégedtek azzal, ha a telepések családonként dohányt csak két holdon termeltek. Az állam ezen telepeit is lekötve az úgynevezett nemzeti kölcsön biztosítása céljából az akkor hasonló nevű jegybanknak, a telepek kezelése tekintetében is más szempontok kezdtek érvényesülni. A községenként egyetemleg kötelezett telepésekkel egyénekenként kívánták a szerződéseket megkötni. Azoknak a földeket eladni is hajlandók voltak. Általuk kívánták a kir. kisebb haszonbérleteket szintén megszereztetni. De ezen közvetlenül 1856 után tett kísérletek nem jártak sikerrel. A provizórium alatt a telepítvények a csapások mellett, melyek őket érték, annyiban jól jártak, mert földjeiket minden ily alkalommal szaporította a kincstár. Azonban nem lévén eldöntve azon kérdés, hogy mi történjék a községekkel, a szerződések a lakosokkal csupán évről-évre hosszabbították meg egész 1873-ig, midőn a törvényhozás, mely előbb is, nevezetesen 1869-ben foglalkozott velük, de nem döntött sorsuk felett, az ugyan-

azon évi XXII. törvénycikkben kimondta, hogy valamint a többi telepítvények, úgy a kincstáriak is önálló községekké teendők, úgy, hogy a telepítő birtokos négy holdat tartozik nekik váltság mellett tulajdonul átengedni. Az idézett törvény 11. §-a azonban felhatalmazta a kormányt, hogy a kincstári telepítvényeseknek ennél nagyobb területet is engedhet át. Miután a pécskai kincstári uradalomhoz tartozott telepes községeknek haszonbérleti szerződéseinek kettő kivételével mind 1875-ben jártak le, a tárgyalás azokkal ez évben indított meg. A telepítvényesek, egy községbeliektől eltekintve, valamennyien ragaszkodtak ahhoz, hogy az általuk haszonbérben bírt egész területet megválthassák. Azok egy része, mely a kincstárral szemben el volt adósodva, csak úgy bocsátott a földvételhez, ha utolsó 5 évi hátralékának 10 évi törlesztésére kötelezte magát. A földek újabb felmérését a községek költségén kellett megejteni, mit a kincstári mérnök azután felülvizsgált. A községek a váltságár tekintetében három osztályba soroztattak, melyek elsejének 130, másodikának 140, harmadikának 150 forintjával engedték át a földeket, a szikes és vízállásos rossz földek területét minőség szerint 1 %-5 holdat számítatván egy jó holdnak. A közcélokra szolgáló földeket, sajnos, a kincstár meglehetősen szűkkeblűen mérte ki, csak négy kisebb községben engedvén át azoknak ingyen az ily területeket, másutt ellenben mindenütt azt is meg kellett váltaniok, ami nem utolsó oka annak, hogy a felszaporodott közterhek alatt e telepítvények nem tudtak boldogulni. Csanád megyében 15 kincstári telepítvényes község van, melyek közül Református és Mezőkovácsháza 1813-ban és 1814-ben, Tótkovácsháza, Pitvaros és Kisiratos 1817-ben és 1818-ban, Földvár, Dombiratos és Apáca 1821-ben, Tótbánhegyes 1841-ben, Kövegy 1843-ban, Alberti, Ambrózfalva, Királyhegyes, Kunágota és Nagymajlát 1844-ben és Tótbánhegyes

1865-ben telepítették. Időközben mindegyikhez társultak újabb és újabb telepítvényesek, úgy, hogy azok együtt már 1875-ben mintegy 20.000 lelket számláltak. Ezeknek terhe vételárban 10 évre beosztott hátralékban, adómegettérítésben és mindenféle kamatokban 1,234.499 forintot tett. A lakosság időközben 31.234 lélekre szaporodott fel és annak körében máris munkásmozgalmak voltak észlelhetők. Ennek egyik okát kétségkívül az izgatások képezték, de az is bizonyos, hogy a telepítés megváltása elhibázott dolog volt. Ebből a műveletből teljesen jót most már egyáltalán nem lehet csinálni, de érdemes vele azért foglalkozni, hogy hibái kiderítettén, jövőre a telepítéseknél, melyek pedig mellőzhetetleneknek mutatkoznak, azok lehetőleg elkerültesse. A megváltás 1875-ben átlag 208 forint váltságár mellett foganatosított kataszteri holdanként és a telepések 8-13 holdat kaptak ily áron. Az ár az akkori viszonyokhoz képest egyáltalán nem nevezhető kedvezményesnek, de ennél sokkal nagyobb baj, amit már felemlítettem, hogy a közcélú községi költségek fedezésére a kincstár nem ajánlott fel elegendő földet, hogy a földadót minden könnyebbítések nélkül követelte tőlük, pedig könnyíthetett volna közterheiken egy bizonyos időre, amit indokolni nem lett volna nehéz. De a legnagyobb baj az volt, hogy az örökváltság iránti szerződések megkötöttén, a tartozások csak két-három év múlva írtak elő és időközben csak azok fizettek, akik a fizetésre önként jelentkeztek. Ekkor keletkeztek az első nagy hátralékok, melyek megközelítették a félmilliót. A tartozások behajtása 1879-ben közigazgatási közegekre bízván, a helyzet még nyomorúságosabb lett. Ehhez járult, hogy a telepések a bekövetkezett képviselőválasztások alkalmával az ellenzék iránt hajlandóságot mutatván, újból bizonyos kegyteljes elnézésben részesültek, de az vajmi kevés ideig tartott, mert aztán

jött a behajtás, melynek alkalmával különféle illetékekkel zaklatták a népet, de az örökváltás azért csak nem folyt be, mert ami bejött, azt kamatba és hátraléknak jelentették ki. Csak a józan gondolkodású, előrelátó telepes, tehát a ritka kivétel, fizetett váltásot is, a többség azonban 10-15 évig egy krajcárt sem törlesztett tartozásából. Ekkor a Csanádmegyei Gazdasági Egylet és Csanád megye közigazgatási bizottsága léptek közbe, a telepesek bajainak orvoslását kérvén a kormánytól. E kérelem pártolás végett az országos gazdasági egyletnek elküldtén, nekem ott, mint a közgazdasági szakosztály a kérdés tanulmányozására kiküldött albizottsága egyik tagjának és e kérdésben előadójának, volt alkalmam már 1881-ben foglalkozni e bajokkal. Az Országos Gazdasági Egylet a mi javaslatunkra már akkor kimondotta, hogy nem elég a törlesztési határidőt meghosszabbítani, hanem az összes hátralékos kamatokat el kell engedni, az adózásnál lassanként megszűnő kedvezményeket kell adni a telepeseknek, miután kevés földből nem képesek megélni, a telepeket ki kell egészíteni 20 holdra, a hibás földmérések kiigazítandók, a papi és tanítói földek adassanak ingyen. Ha akkor e javaslatok, melyek közül csak az talált visszhangra a kormány körében, mely a törlesztési határidőnek meghosszabbítására vonatkozik, a maguk egészében elfogadtatnak, ma alig volna már – amint tényleg van és pedig igen nagy – baj a telepesekkel, hanem ezek nagy része, ha telekkönyvet is adtak volna nekik időközben, valószínűleg egészen a maguk lábára állhattak volna és nem csinálnának annyi gondot a pénzügyminisztériumnak. Így azonban sohasem lesz vége a telepítvényesek panaszainak és nyomorának. Mert az tény, hogyha elő is fordul, hogy telepesek már nem fizetnek, mert a szomszéd úrbéres község határában vesznek földet, mely azután csakugyan az övék, míg itt sohasem tudják, hogy mi vár

a nagy kezdetlenségben reájuk, mert hiszen telekkönyve a telepesnek nincs, ha mondom, előfordul ez is, mindenestre kivételt képez, mert a szabály az, hogy a telepítvényes csakugyan nem tud fizetni. Két számítást néztem meg és én alig kifogásolhatónak tartom azt, melyből kitűnik, hogy a múltévi gabonaárak mellett egy 8 katasztrális holdat bíró telepes, ha egész családjának élelmét és ruházatát 250 forintra tesszük, ami naponként nem egészen 70 krajcár, 261, egy 13 holdas pedig 152 forinttal vesz be kevesebbet, mint amennyire szüksége volna, ha törlesztési járandóságát, beosztott hátralékait, közterhet fizetni akarja és még egyszerűen, de élni kíván mellette. Mert hogy 4-5-tagú család összes rendes és rendkívüli kiadásait naponként kevesebb, mint 70 krajcárból csak kinnal fizetheti, annyi bizonyos. És még erre sem jut; hanem a nyolcholdas kénytelen volna vállalatára, melyben egész éven át fáradt, de mely őt nem táplálta, még 11 forintot rá is fizetni. Nem feladaton a megoldás iránt javaslatot tenni, megtettem azt más alkalommal. Csak kettőt akarok e részben konstatálni: az egyik, hogy most már a kincstárnak ez ügyekkel közvetlen közelében foglalkozó közegei is belátják, hogy miután a hátralékokat úgy sem lehet a telepítvényeseken behajtani, a leghelyesebb lenne azokat egészen elengedni. De különben így is kérdéses, hogy a telepesek hogyan fognak e hinárból kibontakozni. A másik, mit hangsúlyozni akarok, hogy most már világos a szerzett tapasztalatok tanulsága, mely úgy szól, hogy az állam egyáltalán nem alkalmas a telepítésekre. Ennek, ha még szükség lenne reá, újabb bizonyítékát szolgáltatja azáltal, hogy midőn legújabbán ismét telepített, de csak zsellérek, nem okult a késedelmes előírások és rossz adminisztráció által okozott bajokon, hanem a zsellérek tartozásának előírását ismét négy évvel később foganatosította, mint kellett volna, úgy, hogy

mikor a behajtás megindulhatott, már nyolc félévi ráta volt hátralékban. Azt hiszem azért, hogy a nézetem szerint múlhatatlanul szükséges telepítést jövőre az állam kellő ellenőrzés mellett bízza másra. Hogy kire és miként, azt megmondottam az alföldi munkásmozgalmakról szóló értekezésemben, melyet az itt mondottak kiegészíteni alkalmasak.

Ami különben a telepítvényes kisgazda termelését illeti, az ily viszonyok közt természetesen nagyon kelterjes. Gazdasági felszerelése csak a legszükségesebbet foglalja magában. Igavonó jószágja kizárólag a ló; ökör alig van egypárnak a birtokában. A jobbmódúak társulnak, hogy vetőgépet vehessenek közösen és asztagjaikat úgy rakják össze, hogy részre cséplő idegen gépet hozathassanak. Télen semmi foglalkozásuk nincs, mert az állattenyésztés nem ad nekik sok dolgot, háziiparral pedig nem bírnak. Tehát még munkaerejüket sem használják ki kellőleg, hanem a tengeri letörése és az őszi búza elvetése után tavaszig munkaszünetet tartanak.

Miután azonban télen is élni kell, tavasszal pedig a munka kiadással jár, az a szerencsétlen szokás kapott a népség között lábra, hogy gabonáját még jóval az aratás előtt úgy, ahogy veszik, előre eladja; valóban csoda, hogy ily körülmények közt megvan és nagyon érthető, ha folyton hátralékos a kincstárral szemben, melynek nem kis része van abban, hogy ilyen ez a nép. És ezt a népet bizonyára nem fogja megjavítani, ha egyfelől korteskedésre használják fel, másfelől pedig több ezer számra perlik tagjait, úgy, hogy oly nagy járásbíróóságuk, mint az aradi, melynél hat albíró van, már képtelennek vallja magát az ily perek elintézésére.

Gazdasági ismeretei e népnek valóban hiányosak, olyanok, aminőket apáitól örökölt. Sok előítélet és téves hagyomány gátolja abban, hogy a jó példát kövesse. Oly gazdag megye, mint Csanád, gondoskod-

hatnék róla, hogy legyen a kisebb gazdákat oktatni hivatott földművesiskolája.

Az állattenyésztés e megye területén általában az iránta joggal táplálható magasabb igényeknek éppenséggel nem felel meg. Az uradalmakban és nagyobb gazdaságokban általán szépen halad és magas fejlődési fokon áll, mert nemcsak a lótenyésztéssel mutatnak fel szép eredményeket, hanem a szarvasmarhatenyésztés is, sőt egyes helyeken, névszerint a kevermési uradalomnak vizesi pusztáján a juhászat is igen okszerűen üzetik és ott a finom juhászat állománya 5-6000 darab közt váltakozik. De a kisebb gazdák állattenyésztése körében csak a lótenyésztés tűnik ki, ami ez esetben, oly közel Mezőhegyeshez, nagyon természetes és nem érdem, mert hiszen annak hatása hasonlíthatatlanul távolabb eső vidékeken is érezhető. Hanem már a szarvasmarhatenyésztés bizony sok kívánni valót hagy hátra. Ennek okát is főleg az képezi, hogy a tagosítások folytán a legelők felosztattak, azok pótlásáról pedig mindeztideig nem gondoskodott senki.

Bizonyos mértékben kivételt képez ezen, mint sok más tekintetben Makó, hol a lakosság aránylag nagyszámú jószágállományát mesterséges takarmánnyal tartja és majdnem minden gazdának van kisebb-nagyobb területe herével bevetve. Azonkívül természetnek rozst és zabot zöldtakarmánynak, továbbá bükönyt és muhart, nemkülönbön jelentékeny területen takarmányrépát. Nagylakon a lótenyésztéssel szintén kitűnő eredményeket érnek el, vannak esetek, hogy a gazdák lovaikért 600-800, sőt 1000 forintot is kapnak. Itt is fel van osztva a legelő, de egyes gazdaszövetkezetek járandóságaikat nem szántják fel, hanem közösen legelőnek használják. Azért a szarvasmarhatenyésztés itt nem is nyújt oly szomorú képet, mint másutt a megyében. Már például Battonyán az napról-

napra hanyatlik. Sok helyen ugyanez áll a sertés-tenyésztésre nézve is, kivételek természetesen e tekintetben is vannak. A juhtenyésztés általában el van hanyagolva a kisgazdaságokban. Az 1884. évi összeírás szerint Csanád megyében 28.474 darab ló, 31.275 darab szarvasmarha, 43.230 darab juh és 54.155 darab sertés találtatott. A szarvasmarhatenyésztés emelésén a megyei gazdasági egyesület elismerésre méltó módon buzgólkodik, de eddig nem nagy sikerrel. A baromfi-tenyésztés főleg Makón honos, hol évenként igen nagy számú ludat és libát hizlalnak és azt szélesebb körökben árusítják el. Ezenkívül jelentékeny újabban innen a tojáskivitel is. A halászat nem virágzik, mert a Marosban szerfelett sokféle hal van ugyan, de oly kis mennyiségben, hogy a halfogás a helybeli szükségletet sem képes fedezni. A méhészet szintén igen kevésbé karoltatik fel, a selyemtermelés éppen elhanyagoltatik, pedig sok szegény családnak adhatna élelmet e vidéken.

Amily bőven foglalkoztam Csanád megye földművelési viszonyainak ismertetésével, iparával és kereskedelmével, époly hamar készen lehetek. Ha a mezőhegyesi nagyobb gyárat és a néhány kivételre is dolgozó gőzmalmot, továbbá egy-két tégláégetőt nem tekintjük, mondhatni, hogy Csanád megyének gyár-ipara egyáltalán nincs. Kézműipara és kereskedelme kizárólag a helyi szükséglet fedezését tartja szemel előtt. Egyedül néhány jobb kovács emelkedik a közép-szerúségen felül, akik kitűnő ekéket készítenek, melyek távolabb vidékekre is elszállíttatnak. Különb az iparosok minden nagyobb becsvágy nélkül dolgoznak, azért az ipar fejlődését nem is lehet ott észlelni. Sokan közülük a földműveléssel is foglalkoznak, mert másként nem tudnának megélni. Ezen pangás oka különben a helyzetben gyökerezik. A népnek valami nagy ipari szükségletei nincsenek. Az értelmiség pedig aránylag kicsiny és annak is nagy része Aradra vagy Szegedre

és újabban gyakorta Budapestre jár, ahol bevásárlásait rendszeresen eszközli. A háziipar azelőtt itt is nagyobb volt, de az újabb időben nagyon hanyatlott. A szövést, fonást általában folytatják az asszonyok, most inkább ponyva- és zsákanyagokhoz készítenek fonalat. A tótoknál Nagylakon és a szerbeknél Battonyán, a szövetés és a finom rácvászón-készítést még leginkább feltalálhatni. A gabonakereskedés Makón kiválóbb fontossággal bír. óriási mennyiségű, kitűnő minőségű búza kerül évenként a piacra, szintúgy az odavitt hagymának és zöldségnek tömege is igen nagy.

A kereskedelem egyik főágát a hitel- és pénzgazdaság képezi. E tekintetben Csanád megyében sok örvendetes, de sok beteges jelenség is mutatkozik. Makón például a hitelviszonyok teljesen kielégítők s az ottani három pénzintézet és egy szövetkezet nem olcsó, de mégis tűrhető kamatra ad pénzt, mert a jelzálogkölcsönért 6-7, a váltókért 6-8%-ot kell fizetni. A javulás e részben kétségtelen, mert még nemrégén csak uzoráskamatra lehetett pénzt kapni és a nép mégis gyarapodott, ami fényesen tanúskodik életrealitása mellett. De másutt a megyében bizony hallható panaszok. Vannak uzorások is egyes falukban, de a nagyobb községekben nem az ottani, hanem némely torontálmegyei takarékpénztár ügynökei és közbenjárói nyúzzák a lakosságot. Jelzálogra adnak kölcsönt, de emellett, hogy visszleszámítolásra alapul felhasználhassák, váltót is vesznek a néptől és a közvetítésért 10-20%-ot vonnak le a tőkéből maguknak. A nép nemcsak a telepes községekben, hanem másutt is, például Battonyán, el van adósodva. Amint ebből is látható, itt sok tekintetben rothadt állapotok vannak. Csanád megyében az idei felvétel szerint 627 kereskedő és 2239 iparos van. Ezek mintegy kétötöde Makón lakik, ezután a nagylaki, battonyai, makói és végül a kovácsházi járás következik. Ipari segéd-

munkás van 2468, az egyes részek sorrendje itt ugyanaz, mint fentebb, azon különbséggel, hogy a nagylakit megelőzi és pedig nagyon a battonyai járás, mivel Mezőhegyes a maga gyáraival ahhoz tartozik. Ipartestület Battonyán és Makón van. Nagylakon ellenben nem tudott megalakulni. Csanád megyében egy bank, négy takarékpénztár és öt szövetkezet létezik. Csanád megye Makó kivételével, mely a szegedi bankfiókhoz van beosztva, az aradinak kerületéhez tartozik. Csanád megye községei közül csak négynek, Makónak, Battonyának, Nagylaknak és Tornyának vannak országos vásárai, melyek különösen az állatkereskedés szempontjából bírnak jelentőséggel. Nevezetesen Makón a felhajtott és eladott lovak és sertések száma gyakran egy pár ezerre megy. Mezőhegyesnek vasárnap tartott hetipiacei az egész vidék forgalmára nagy befolyással vannak.

A közlekedés eszközei Csanád megyében sokáig hiányosak voltak. Évtizedeken át vajúdott itt egy vasút létesítésének kérdése, de azt egész a legújabb ideig nem tudták megoldani. Ez csak akkor sikerült, midőn a Csanádiak az aradmegyeiekkal szövetkeztek e célból. A kezdeményező e részben is Lonovics József főispán volt, aki midőn hivatalát elfoglalta, 1879 őszén a vasút ügyében értekezletet hívott össze. Ekkor azonban csak az arad-makói vonal kiépítéséről volt szó, mellyel Battonya szárnyvasút által köttetett volna össze. A makói érdekeltség azonban nagy súlyt fektetett arra, hogy Szőregnél a volt osztrák államvasúttal csatlakozás létesíttessék. Evégből felajánlotta marosi új hídját, mely könnyen volt a vasút átkelésére felhasználható. A következő évben a megye 50.000 forintot a közmunka alapból részvények vásárlására és tíz esztendőn át évenként 20.000 forintot szavazott meg, melyhez Makó a hídon kívül 200.000, a többi csanád-megyei községek és érdekeltek 204.000, az aradi érde-

keltek 100.000, az állam összesen 510.000 forinttal járultak. A törvényhozás e vasút engedélyokmányát 1881 május havában tárgyalván, az ugyanaz évi 47. törvénycikkkel becikkelyeztetett. Az egész vasút május 16-án adatott át a forgalomnak. Hossza az arad-szőregi fő- és a mezőhegyes-kétegyházi szárnyvonalnak 141 kilométer, építése pedig három millió forintba került, melynek fele törzs-, fele pedig elsőbbségi részvények útján szereztetett be. A csanádi vaspálya egyike az ország legszebb és legjövödelmezőbb vidéki vasútainak, mely miután az arad-körösölvölgyi vasúttal nemrégiben egyesült, a befektetett tőkének, gazdag vidéke lévén, mely azt forgalommal folyton ellátja, hatos kamatait évről-évre meghozza.

A szegényügyről sincs kellő gondoskodás, kivéve egyes helyeken, mint például Makón, hol a koldulás el lévén tiltva, a szegények a városi menházban ápoltnak és az elaggott polgárok szerény ellátásban részesülnek. De már például Nagylakon azzal nem törődik senki sem. Az előjáróknak nincs érzékük a humanizmus iránt, sok jóakarát és terv ment füstbe közbömbösségük miatt. Tót koldus alig létezik, míg az oláh koldusok száma elég nagy, akik aztán háznak, holott a szegények háza kevesebbe kerülne. Vannak ez ügyben régi kész tervek és képviseleti határozatok, de a poros akták közt hevernek. Másutt is hasonlók e viszonyok. A megye az elmúlt évben szavazott meg az árvatári tartalékalapból 50.000 forintot egy Makón létesítendő fiú- és leányárvaház építési költségeire és pedig az árvaszék javaslatára, ami nagy hiányt van hivatva pótolni. Legnagyobb küzdelme Csanád megyének a közművelődés terén van, hol bizony még szerfelett sok hiányzik és sok a teendő. Nem vádolok érte senkit sem, mert a viszonyok csakugyan olyanok voltak és részben ma is oly természettel bírnak, hogy minden vagyonság mellett is nehéz a műveltség nap-

jának sugarait a nép alsó rétegeinek mélyeibe levezetni. A lakosságnak nagy része a legtöbb város területén a tanyákon lakik, a pusztákon mint cseléd és munkás van alkalmazva, a telepes községek pedig szegények, azonban a kincstár, fájdalom, annakidején nem gondoskodott eléggé a nép nevelésének eszközeiről.

A folyó évben a megye területén 120 iskola létezett, melyből állami hat, községi 33, magánjellegű 4, a többi felekezeti volt, 185 rendes és 8 segédtanítóval. A 22.265 tanköteles közül iskolába és pedig a mindennapi tankötelesek közül 1568, az ismétlők közül 3425, összesen tehát 4993 nem járt iskolába, ami mintegy 22 és fél százalékot tesz. Mindenesetre elég, de ha meggondoljuk, hogy az iskolák száma már legközelebb kétszeresét fogja tenni az 1869-ben fennállottaknak s hogy a haladás e részben ha nem is rohamos, de folyton észlelhető, akkor nem kell a reményről letenni, hogy az állapotok e részben is kielégítőek lesznek már a legközelebbi jövőben. Az iskolák a törvénynek mindinkább megfelelő felszereléssel bírnak. Feltűnő azonban, hogy azokban a gazdasági érdekekre mily kevés súlyt fektetnek. Így például 120 iskola közt 96-ban a háziipart sem tanítják, 23-nak nincs faiskolája, pedig bizony egy kevés kézi ügyesség nagyon ráférne erre a népre, mely az évnek nagyrésztét tétlenül tölti. Makón polgári iskola is van, de nem igen látogatják. Középiskola nincs a megye területén, mert a tanulók száma kevés, ezek pedig Szegeden, Aradon és ha a német szóra is súlyt fektetnek, más hazai nagyobb városba mennek. Általában nagyon helyesen teszi a megye, ha arra hat, amint teszi is, hogy elsősorban a községi előljárók bírjanak kellő érzékkel a szellemi és erkölcsi fejlődés iránt, mert annak szélesebb körben való terjesztésére közvetve és jó példájuk által közvetlenül leginkább ők vannak hivatva és feladatuk e részben nem könnyű, mert még ott is, ahol a nép jóindulatú, a gazdálkodási

hajlam jobban van abban kifejlődve a műveltségre való törekvésnél s az első pitypalaty hallatára üresek maradnak az iskolák. Ez a társadalmi élet a külterjes gazdasági viszonyoknak megfelelő.

A középosztálynak minden nagyobb mezővárosban van egy gyűlhelye, a kaszinó, hova lapot olvasni, társalogni és szórakozni járnak. Két éve, 1889-ben, egy közművelődési egylet, a Csanádmegyei Régészeti és Történelmi Társulat is alakult itt 165 taggal, melynek elsősorban az a rendeltetése, hogy a megye történetének adatait gyűjtse össze. Első évkönyve már meg is jelent. Van a megyében, Makón, egy már évtizedekkel ezelőtt keletkezett és Battonyán újabban létesült hírlap és az előbbi városban egy jól felszerelt könyvnyomda. Egy nagy része a birtokosságnak az itteni városok társaséletében nem vesz részt, hanem künn a pusztaságon külön köröket képez, melyek rendes gyűlhellyel nem bírnak, hanem a tömeges látogatásokban, névnapok és más ünnepek megülésében ad életjelt magáról. Azelőtt ez a pusztai társasélet meglehetősen élénk, sőt zajos volt és egészen elfajult, mert nagyon is heves lüktetése nem tartotta meg a kellő határokat. Sok birtokoscsalád lett ennek az életmódnak áldozata, amit, valamint általában a hasonló szomorú jelenségeket a magyar középosztály fennállásának és egészséges fejlődésének érdekében nem lehet eléggé sajnálni. És Csanád megyében az ily állapotok annál veszélyesebbek, mert hiszen köztudomású dolog, hogy annak léte minden újabb közigazgatási rendezkedés alkalmával kockán van. Az oly tünetek, mint amelyekre utaltam s főleg értelmes és vagyonos középosztályának meggyengülése könnyen végzetes lehet fennállására. Pedig én azt hiszem, kár lenne ez ősi megyét megszüntetni, nemcsak a nevéhez fűződő tiszteletreméltó hagyományok miatt, hanem azért is, mivel az országnak – amint kimutattam – egyik legsűrűbben lakott

megyéje, hol azonban oly külterjes viszonyok vannak, melyek az észlelhető népszaporodás mellett, tanúság reá a battonyai munkászendülés, veszélyesek lehetnek. A betlerjesebb kulturális feladat pedig nem oldható meg valamely távoli központból és olyanok által, kik magán a népen is, melyet értelmileg művelni és erkölcsileg emelni akarnak, nem csüggenek benső és odaadó szeretettel s akik iránt abban nincs meg a kellő ragaszkodás, tisztelet és bizalom. Csanád megye kissé belterjesebb kultúra mellett igen jelentékeny megyéjévé válhatik az országnak s az oly értelmes, törekvő és a haladás iránt sok irányban érzékkel bíró város, mint aminő Makó, megérdemli, hogy épp azért, mert magyar eredetű városok tekintetében úgysem gazdag hazánk, a modern műveltség magaslatára emeltessék.

5. Arad megye hovatartozása. 1921.

»Memorandum of the Hungarian and German inhabitants of the County of Arad to the Boundary Commission.« Arad megye magyar és német nyelvű lakosai nevében, 1921-ben. A határmegállapítás során G. J. feladata volt mint a nemzetközi illetékes bizottság »Commissaire adjoint«-jének az alább következő emlékiratot megírni. A francia fordítást idegen toll végezte; ezzel szemben az angol a szerző saját, az országos határmegállapító hivatal részéről, született angol által revideáltatott, munkálata. A magyar szöveg minden illető helyen folytatott gondos és szorgos keresés mellett sem volt már megkapható.

The partition of the County of Arad would cause irreparable damages not only to the parts remaining Hungarian, but also to those that are to become Roumanian. This County forms a practically indivisible unity, whose adherence to the neighbouring Western Counties is caused by its very organic nature. To convince of the truth of this those to whom the circumstances of our Native County are not well

known, we beg leave to give an exact statement which fortunately is founded on such absolutely impartial resources as all friends of truth can rely upon. The origin and the time of their appearance render them irrefutable and consequently suitable for being quoted by us. Our data are of scientific nature, reported – before the war – by unbiased experts of renown, by most competent corporations and societies, whose foremost task consisted in taking care of the interests in their charge.

Our principal information are to be found in the »Economic, Cultural and Administrative Monography of the Royal Free Town of Arad and the County of Arad (Page 718) by Professor Dr. Eugen de Gaal, a Member of the Hungarian Academy of Sciences, a Member of the Royal Economic Society in London and a Member of the Academy of Political Science in New-York. He is a perfect expert of all our interests. He was Secretary of the Chamber of Commerce and Industry and Vice-President of the Agricultural Society. For about fifteen years he represented our County in the House of Commons, he was a Counciller in the Ministry of Commerce and before his retirement he was a professor of the University of Technical Sciences and is a Member for Life of the Upper House.¹ The monography in question was published in 1898 and supplemented in 1913 by a commission constituted for that purpose by the town and County of Arad, and by the Literary Society »Kölcsey«. The reports of well known corporations which were issued before the war, were also taken into due consideration. The careful study of this material will prove the truth of our assertion to all unbiased judges.

¹ A személyes bemutatás a katonai nemzetközi bizottság számára mutatkozott szükségesnek.

To this end there is indispensable a description of the geographical situation, the particular qualities of the soil and the particular mental qualities of the people. It is necessary to represent all the branches of agriculture, industry and commerce in their mutual relation to the means of communication. There is also much to be said of the mentality and culture of the population.

The plain part of the County, so to say half of it, belongs to the most fertile Great Hungarian Plain. Consequently the inhabitants of the villages gain their livelihood by agriculture. Towards the East the County is divided into two mountainous parts, one the Hegyes Drócsa, the mountain-range of the County of Arad, extends between two rivers i. e. the Maros and the White-Körös; appearing to be pushed into the Great Hungarian Plain. The plain is 119 m. above sea-level. The vineclad Hegyalja is the forerunner of the Hegyes Drócsa. The other mountainous part of the County belongs to the North-Eastern part of the Bihar Mountains, yet showing some independence. According to the view of geologists it was quite separated from it before the miocène period. The country along the three greater rivers, on the right bank of the Maros, contains 32 villages, mostly small ones. The slopes of the Hegyes Drócsa are densely covered with wood. The ridges form the dividing line of the water. Near Ménes there is to be found the bed of the Száraz Ér of Battonya; their waters flow into the river Tisza. The second river of the County is the White-Körös on the banks of which there lie 36 large communities. Not far from Körösbökény (Buttyin) there is the lock of the Palatinal-Mill-Canal whose mouth is near Gyula. This canal was being built from 1833 to 1840 by the celebrated Hungarian engineer Josephus Beszédes. The third greater river is the Black-Körös, less

important to us than the two former. However it forms the Northern boundary on a rather long line of the County of Bihar. Besides the rivers and rivulets there are remarkably long valleys in this County. Near the Száraz-Er (Dry Rivulet) there is to be mentioned the Hajduvölgy (Valley of Haj du) whose continuation we find in the County of Békés. From the economic point of view these valleys are very important, the improvement of agricultural production depending on the irrigation of the plains. If this idea would ever be realised, they must be taken into consideration. By using them for this purpose the territory between the Maros, the Körös and the Tisza would become incomparably more fertile than it is now, a real granary of capital importance to Central-Europe.

All the rivers and all the valleys have a bend to the West, clearly indicating that the whole County of Arad is incomparably more interested in the Occidental than in the Oriental direction.

Of the geological conditions of this Comitát we beg to mention that Hungarian geologists thoroughly examined its minerals and the riches of its ground. It was especially the late Director of the Royal Geological Institute, Professor L. Lóczy who devoted much time to these researches. It has always been the foremost task of the men of letters of this Comitát to study and to improve the conditions of life as much as was in their power and to use all their knowledge for its best. Thus especially numerous are the works consulting and explaining the building of greater irrigational works, as being indispensable to ward off the severe dryness so frequent here. The formidable aridities of 1777 and 1863 form a warning example of the truth of these demands. Hungary had then not only been afflicted with fearful famine, but the greater part of her stocks in cattle perished from

want of fodder, though even thatches were not spared. To avoid misfortunate events similar to these, the cooperation with the Eastern parts is unavoidable.

The fluctuation of the population is typically Hungarian. There were three larger colonisations, changing the ethnographical features of the whole country, naturally including this County too. Situated as it is, it has been the scene of continual invasions from the East ever since 896. At the time of the Tartarian inroads in 1242, the mountainous parts were wholly empty, the lower parts being peopled by Hungarians. The Mongols (Tartars) devastated the whole County, which was already then Hungarian, the Roumanians cannot assert being the autochtons there. The second colonisation was brought about by the Hungarian King Béla IV. The data at our disposal show to what a great extent and how fast the Reformation was spreading here. The Valleys of the Maros and the White-Körös with their 27 Hungarian communities joined it. From the ecclesiastical data we can construe the picture of this County in the XVI. century. Besides the Hungarian names of the villages there can be proved by historical deeds that other nationalities constituted only a very small fragment of the whole population. But after 1550 the Turkish devastation was felt terribly. After 1551 the larger part of the County groaned under the Turkish yoke.

Historical reports make us realize the destruction caused by these unprecedented ravages. After the siege of Borosjenő the valley of the White-Körös was entirely devastated and after the siege of Radna-Lippa also the communities of the Valley of the Maros disappeared totally. The horrid work of the Turks is characterised by the census of 1686 which shows that 96.3 per cent, of the inhabited places were annihilated.

After having driven back the Turks, the leaders of Hungary endeavoured to fill up these gaps by a new, the third colonisation. Under the protection of the Austrian Government the Servians began to settle around the town of Arad. The Viennese Government did not wish these parts to be inhabited by Hungarians; its chief object was to strengthen the Austrian position in Germany also by the denationalisation of this Country. The Servian frontier-guards on the banks of the Maros did not live in houses, but under tents and in subterranean huts: they did not settle definitively. The insignificant Croatian population was almost extirpated by a plague about the beginning of the XVIII. century. Yet very soon after 1720, the population began to grow and thrive. In this period the inhabitants of Arad were about 3000, but its environs were almost quite uninhabited. The Servian frontier-guards having emigrated to Russia in 1751 the Roumanians came to replace them, the Hungarians and Germans remaining in the minority for a short time. In the mountainous parts they also remained in the minority in later times. Between 1752 and 1762 greater local colonisations took place. Having Transylvania as their starting point the Rumanians were coming from the Balkan. The Hungarians came from the nearer parts, the Germans immigrating from abroad. Thus it may easily be seen that not even at these times were the Roumanians the first among the settlers here. These colonisations and the peaceable period of the XVIII. century have improved the ethnographical conditions so much that during 190 years the population increased to the tenfold of its original number. In 1720 there were 32,765 souls, whereas according to the census of 1910 the number of the inhabitants was 351,222. The population of the town of Arad amounted then to about 3000 and in

1910 to 63,166. Ever since the colonisation of 1720 the different nationalities have shown little indication to amalgamation. This is easily to be explained by the great difference of the races, religions and mentalities, less by topographical circumstances, the level tract forming no physical obstacles, yet the result is the same as that in the mountainous parts. Race, denomination and the strong attachment to their ancestral tongue have been the principal causes which contributed to the original separation. It is clearly to be seen that the great colonisations after 1720 have given the basis to the disparities in the constituent part of the population here. The unjust charge that the other nationalities had gained great advantage of the Roumanians by administrative and economic pressure is nothing more but a mere tale or a willful misrepresentation of evident historical facts. On the contrary, this separation was supported by the exaggerated liberalism of the Hungarian Government which admitted the Greek Orthodox National Church in spite of her episcopal and absolutistic character. She enjoyed such an autonomy (homerule) as only the Protestant Churches did, which helped very much forming separate states in the only legal state, and giving her such liberties as she does not enjoy even in her original native country. The charge of the magyarisation of the Roumanian inhabitants has no foundation at all; it being entirely hopeless, it was never seriously tried. The aim and object of the government schools (board-schools) was solely to give opportunity of learning the official language. There were also denominational schools, teaching in the languages of the nationalities. These schools were, not only quite free, but even materially supported by the Hungarian Government. Without an official language no orderly and prosperous

administration is possible. The best example for its being so, are the United States of America where not the different tongues of the numerous nationalities but the language of the people, who founded and enlarged the Commonwealth, is the official one in the Confederation as well as in the States. Switzerland and old Austria had to arrange it in a quite different way, those countries being originally conglomerates of several nations, whereas Hungary in time of peace and order, has been a unified compact state.

Since the time of their colonisation the Roumanians have ever been increasing in this county, as their settlement here was very favourable to their interests. Their modest demands were easily to be satisfied. In consequence of their slighter physical aptitude, they were less taken into military service. Last not least they are exceedingly attached to their race. In several villages instead of amalgamating with the majority of the inhabitants they forsook their former dwelling places or formed separate national communities as numerous instances in the County of Arad show. Among the ten districts (járás), of the County in four the Roumanians are in the minority, in the town of Arad they do not even form one sixth of the population. In five Western districts (Arad, Magyar-Pécska, Elek, Kisjenő and Világos) not even half of the population is Roumanian (194,399 inhabitants only 92,410 Roumanians) whereas in the five Eastern districts (Borosjenő, Borossebes, Ternova, Halmágy and Marosradna) among 156,823 inhabitants their number is 137,335. In the five Western circuits, including the town of Arad, the whole population amounts to 257,565, of which only 102,520 are Roumanian. There are 21 communities where the absolute majority of the inhabitants is Hungarian, in four they are comparatively in the majority. The Germans

are in 7 communities in an absolute and in two in comparative majority. The total population amounts to 414,388 souls, among them 238,725 Roumanians, that is not very much more than a half. Their numerically comparative majority contrasts with their enormous economic and cultural inferiority which is not to be expressed in figures. In order to give evidence of this there is the following detailed analysis. The County and the town of Arad have a territory of 1.035,000 cadastral acres, 47.1 per cent of which are arable, 28.3 per cent, forests, 1.7 per cent, meadows and pasturage, 1.7 per cent, vineyards, the other reedland, building grounds, roads, ways and uncultivated country. Naturally these data, as depending on time and circumstances are changeable. The most valuable part belonged, until two years ago, to the Hungarian and German inhabitants, who mostly live in the plain country. This advantage is not the result of an unjust preference. The Hungarians have not had a great share in the influence which conducted the last colonisation. It was brought about by the Viennese Government which assumed absolutistic measures concerning the Hungarian laws which guaranteed the inviolability of the constitution of the realm. On the other hand the abolition of serfdom and socage was the work of the Hungarian Parliament in 1848. By this reform the Roumanian peasant in Hungary became a free owner of the land he formerly only cultivated, while in Roumania the peasants have only very insignificant landed property even at present. It is an imperishable glory of the Hungarian nobility to have solved this important question indiscriminately as to the serf's nationality in return for an indemnity, not to be paid by the serfs, but by the whole country. The practical execution of this law unfortunately was usurped by the absolutistic Aus-

trian government, whose policy has been the realisation of a cruel tendency against the Hungarian nation who never, except during the wartime of 1848-49, enjoyed her liberty. In no case was the situation of the Roumanian serfs worse than that of the Hungarian and German ones. The smaller colonisations here, after the establishment of the Hungarian constitution in 1867, were taking place exclusively on Hungarian properties without any political aims. The greater financial power, the special knowledge, the bolder spirit of enterprise, the higher culture of the Hungarian and German inhabitants are accountable for their acquisition of landed property. Politics being directed by anti-Hungarian desires the so called »Donations of the Crown« were given, quite against the Hungarian national interests, mostly favouring foreign families that in many cases became however great patriots in course of time. Besides these the Hungarian large estates of nowadays were acquired by purchase or marriage. The fact, that the Roumanians are much more behind in husbandry, cattle raising, forestry, horticulture, viticulture, and in all other branches of rural economy is not the result of any injustice whatever, but only of their inferior economic abilities, their weaker capacities for work and their inferior cultural and ethic development. Until recently there were no Roumanian great landed properties and only a few Roumanians have estates of middling size. Naturally they cannot be teachers or models to the smaller farmers, they who have descended from the Roumanian serfs who have got their holdings as we have shown from the Hungarian proprietors. These peasants have been mostly living a kind of nomadic life. Progress is to be remarked only in those parts where they could follow the example given by Hungarian and German proprietors and peasants. The latter have

given work to them on more favourable conditions, than the poorer Roumanian owners. Considering the husbandry of the Hungarian and German inhabitants we find that the herdsmen, the common servants, the menials, the day-labourers, the workers of the maize fields have been of Roumanian nationality for these many years. In spite of the new special landownership reform in many Roumanian villages they would fain return to their former Hungarian and German employers. They do not leave off entreating them to regain Hungarian rule for their territory. It is our conviction that if the Rumanian inhabitants could have a plebiscit under the protection of neutral powers, they would surely vote with their Hungarian and German brethren for their ancient home. They are so disposed by the experiences made in the last two years.

In the County of Arad the husbandry as well as the farming of the larger estates in general is on a high level. To prove it let us examine the more celebrated among them. There is the great estate of Ötvenes formed in way of purchases by the Hungarian family Lovász which played a prominent part in the public life of this county. At present its owner, the Count Robert Zselénszky, an able descendent of this family, made a model estate of it where not only the rotation system of farming with all its requirements has been introduced, but also different kinds of agricultural industry. As a matter of course all these reforms were of beneficial influence to the small growers in the neighbourhood. Its territory extends to 6903 cadastral acres requiring much labour and expensive ameliorations. The same is to be said of the domain of Mácsa only in somewhat higher degree because its soil is much better and more extended. Its area is 7648 cadastral acres. This estate was sold by the late Sir Peter Csernovics and the Rittó family

to the late Count George Károlyi, the patriotic grandfather of the present owner, the Count Julius Károlyi. The principal feature of this domain is also the intensity of working. Its chief object does not consist in grain-growing and the rearing of all sorts of beautiful cattle, but in the producing of different commercial crops, horticulture and viticulture. The old and modern flour mills constitute its agricultural industry. The adjustement and contrivances (*fundus instructus*) of this estate are paradigmatic. The Roumanian villages in its neighbourhood gained their livelihood by the continual work they got here. In the last time it happened that new farmers who got the so called »forced farms«, without paying anything, from the Roumanian administration – whose system consists in cutting to pieces the great estates – came to the Count in order to ask for harvest labour on the 500 acres left to him, pretending that for want of agricultural implements they were not able to till their farms. This estate had also beneficial influence on the development of three large communities in the neighbourhood. Similar was the influence of the ecclesiastical estates bought from the Count Hadik's family at Szemlak; by the Count Nádasdy's near Arad, and a little farther at Forray-Nagyiratos. The extension of the two is larger than 4000 cadastral acres. The Count Almásy's estates measuring more than 9000 cad. acres similarly were good patterns to the smaller growers. Those of the Baron of Bohus are no worse. Among the large estates of the so called Lunka we must mention the great domain of the Archduke Josephus at Kisjenő which has a very preminent past. It is situated in the centre of the County, which was a true steppe formerly, but has become a vast and rich garden with exemplary adjustement (*fundus instructus*). The late Palatine the Archduke Joseph I.

the grand father of the present owner bought it in 1817 and in a couple of decades altered it into a beautiful, reasonably managed estate, commanding the high esteem of all who have ever seen it. Extending over eleven communities it had originally a territory of 80,000 cad. acres. More than half of it, became the property of the former serfs, most of them being of Roumanian origin, in 1848. A smaller half was then arranged as an immense allodium and agricultural establishment of surprising perfection whose excellent breed of all kinds of cattle became well known, not only in the County, but in the whole Country. New breeds were produced here, and the herds of Cattle, swine, and sheep were a delightful sight not only to the eyes of experts, but for everybody. The so called pure race of Kisjenő is world renowned. The breeding of sheep on high level began here in 1820, that of cattle in 1825, of pigs in 1833. Before the war a great Joint Stock Company, one of the shareholders of which is the Archduke, tenanted and farmed a large portion of it. The remaining part of the domain, Bánkút, is known by its seed culture on large scale. The buildings, plantations of this domain of 34,323 cad. acres were in many respects exemplary. One third of it is arable land, a fourth wooded land and there are very extended pastures and meadows. The domain of Székudvar, quite near to the former, is the property of the Count Joseph of Wenckheim, an inheritance from the first settler of the County of Békés and these parts of Arad, of Baron John George Haruckern. It covers 9625 cad. acres. Half of it is wooded land. On its wide pasturage a very famous breed of cattle may be found. Its bulls of old Hungarian race are highly appreciated all over the country. It began in the year 1870, whereas the breeding of pigs was started in 1840. Among the domains

of the Hegyalja (Promontory) in the lower part of the mountainous region that of Pankota is to be named in the first place. Formerly a government domain, then the possession of the Duke of Modena, at last the property of Duke Sulkovsky, it was sold to a Joint Stock Company. It was always managed with special knowledge and skill by prominent agriculturists. Its agriculture, forestry and viticulture were an example to eleven communities. The area is more than 36,000 cad. acres. The same is to be said of the great estate at Apatelekk (Mokra) belonging to the Baron Louis Solymossy, the chief inspector of the Hungarian Lutheran Church. He himself is an excellent agronomist. This domain previously belonged to the late Sir Peter Atzél. Its extension is larger than 22,000 cad. acres. All branches of husbandry are flourishing and are conducted with the utmost care very intensely and with vast investments. To analyse these domains only so far as was done with some of the others would take too long. We beg leave to enumerate those which are also situated in the Valley of the White-Körös. Similar domains are those of Borosjenő (belonging to Baron Louis Atzél's heirs), of Zimbó 24,000 cad. acres belonging to the Count Zselénszky, mostly wood land. We must yet make an exception of the large domain of the Counts of Wenckheim at Borossebes covering 21 small villages. Its area covers more than 32,000 cad. acres, 27,000 being woodland. Parts of it were formerly the property of the old Hungarian families: Józsa and Névery, of the Count Waldstein, who sold it to Count Fred Wenckheim.

In connection with this domain are also mines of iron ore, and quarries of marble which were managed with some skill formerly. The new owner had a narrow-gauge railway constructed from Borossebes to Meny-

háza, where he had agricultural and wood working enterprises; he also reestablished the beloved watering-place. Its waters are said to be radioactive. Until lately the charming resort of Menyháza had been visited by many patients from the neighbouring counties to recover their health or to enjoy their holidays. In the valley traversed by the narrow-gauge railway there are to be seen the ruins of the old Castle of Dézna at the foot of which was situated the estate of the family Török de Várad with some industrial establishments, to which the material was supplied from the small iron mines there. In the last decades this valley was rather forsaken. The new owner brought civilisation into this wilderness and created opportunities for the Roumanian inhabitants to earn something. We must also mention the estates of the late Benjamin Boros at Honctő (Gurahonc), that of the German Mr. Wauer at Józásáhely, the old seats of Hungarian families at Monyoró (Urban) at Alcsil of Almay, at Repszeg (Hendrey, Nagy), at Bokszeg (Éles), at Aldófalva (Algyest, Barkassy).

In the valley of the Maros river the influence of the Hungarian proprietors on the adjacent communities was no less remarkable. To begin with the Transylvanian frontier there is to be mentioned the domain of Pétris an old property of the Szalbek (Szül bég) family of Turkish origin, who became good Hungarian patriots in time. It covers an area of 9316 cad. acres mostly woodland. In the last decades this estate often changed owners (Prónay, Ürményi). For the exploitation of the forest there is a narrow-gauge railway, 16 km long. Its comfortable magnificent castle was a scene of interesting Hungarian social life. Farther to the West there are to be named: the domain of the Prince Alois of Lichtenstein at Ilto (Iltyo) which formerly belonged to the Ottlik family, the domain of Soborsin belonging

to the Count Forray, then that of the Count Nádasdy and by marriage the Count Hunyady's, who along with his kindhearted lady was a blessing to the Roumanians of the small villages hidden in the mountains there. This domain covers more than 10,000 cad. acres, principally woodland. The domain of Maros Szlatina of 15,000 cad. acres, mostly forest, under the highest mountain top, the »Drócsa« (877 m). It had an industrial establishment which exploited the woods and which gave work to the labourers of the environs. The same is to be said of the domain of Konop (7500 cad. acres) and Odvos (2000 cad. acres). The former is now in possession of the Roman Catholic Bishopric of Csanád. Near Arad there are great landed properties, those of Michael Gutzjahr and Sir Ladislas Purgly at Sofronya (2500 cad. acres) whose estate is managed intensively and is completely furnished with machines, implements, cattle and dairy farming for the consumption of Arad. In the plain as well as in the mountainous parts there were estates of middle size, the owners of which were the instructors, teachers of and set good example to anybody. By the vicissitudes of the last years and the partitioning of their property their number was lamentably decreasing. Nevertheless we have still a good number of such clever and capable gentlemen whose ground amounted to a thousand acres or so. It is impossible to publish the full list of their names. Among the best was the late Sir Ladislas Vásárhelyi at Lőkös-háza, who was the soul and leader of the revived Agricultural Society of this County. He owned 3000 cad. acres and managed them exceedingly well. His three sons were schooled agriculturists who have been managing their property in a superior way, being praised and imitated by their fellow countrymen of all races. Their cattle has been bought by the owners

and farmers of the neighbourhood for breeding purposes at rather high prices. They do not produce only grain, but many sorts of commercial crops, tobacco, broomcorn. A short time ago they planted sugar beet and vine in large quantities. Their father produced under government control beetroot seeds. Another eminent agriculturist was the late Prof. Coloman Barkassy in Áldófalva (Algyest) who managed his rather large estate (1760 cad. acres) almost with scientific accuracy, having formerly been professor of an Agricultural Academy. Later on he took up the services of an Agricultural Inspector of this County. In numerous branches of his husbandry he employed Roumanian farm hands. In all parts of this County' there were to be found such agriculturists as could only have a beneficial and favourable influence upon the population, whose agricultural works are in great need of improvement. But there are many Hungarian and German communities where the growers show a surprising progress which may also be noticed in some measure in the neighbouring Roumanian population. The monography, quoted at the beginning, contains rather a detailed survey of this point. The late Prof. Coloman Barkassy characterized their manner of production as follows: »In general it is anything but satisfactory, especially as regards to the Roumanian inhabitants, but they gradually learn from their Hungarian and German neighbours, who prosper much better and reasonably«. Thus the Hungarians at Magyarpécska, the Germans at Németsereg, Elek, Szentanna a. s. f. are the models to the surrounding villages. Some other villages with Roumanian inhabitants, for instance Magyarád, prosper, because they learn from their Hungarian and German vine-growers. Such is generally the case at the foot of all the Hegyalja. The smaller growers profit by the

example of the larger and middle-sized estates, yet among them not as many profit as it would be desirable, especially the Roumanians who are as a rule much behind them. Some very favourably situated communities excepted, the Roumanians manage their farms negligently. Its cause is to be looked for in the many holidays and severe fasting usual with them, which renders the people anemical and incapable of competition with the other races around them. There are mountainous tracts where the arable ground is used for crops during four years in continuation, serving as pasture the following years. However their greatest danger consists in their being given too much to the drinking of alcohol which hurts their physical and mental constitution in a high degree. The Agricultural Society and the other benevolent and humanitarian institutions were obstructed by them. The national and circular movement of the cooperative credit system stopped before the confines of the Roumanian villages. The perspicacious observer must soon notice that besides the reasons indicated above there was another which brought it about. The Roumanian lower classes were separated from their countrymen by nothing else but the difference of their language, yet the Roumanian middle class started an agitation at the beginning very weak, but gradually growing in dissensions; they instilled and continually stirred up diffidence in their souls. The neutrals do not judge these facts quite accurately and according to unbiased justice, because they do not know that very often private motives, of a character less fair than profitable, were at the bottom. It was undoubtedly also in connection with the artificially raised and fostered propaganda of excessive nationalism. That was also a pretext for their doings. In order to assure their own financial interests they did not

hesitate from disturbing peaceable existence of this kindhearted, yet fatally intermingled population that could have lived in reciprocal understanding. Those who raise the charge of ignoble selfishness against the so called Roumanian intellectual class are many in number. We are only the echo of the sheer condemning judgement, based upon facts which were stated in the Parliament of Bucarest. We could yet find some mitigating cause for the provocation of this distrust, if the Roumanian middle class would have at least tried to indemnify its own race for that what it took from them. But they proceeded in that way mostly to enrich themselves. As the result shows the local leaders have endeavoured to obtain situations and riches above all, not caring for the advantages of their own race. In the same degree as their prosperity improved that of their race grew worse. Their increase in number is to be looked for in their smaller and modest wants, their natural toughness and endurance against the miseries of life. The principal leaders of the Hungarains here, neither wilfully nor purposely excluded the Roumanians from the beneficial influence of the economic and social improvements, but on account of their obstinate behaviour they were entirely powerless. However by encouraging several branches of économic life and certain social movements, they became useful to the development of the Roumanian peasants. Thus they helped to procure most adequate reproductions for their breedings, they created, renewed and promoted the viticulture, they developed the sériciculture and introduced such a system of light railway as there is not to be found anywhere else. The Roumanian national leaders were not able to prevent their participation in the advantagees drawn from all this. The main place for breeding stallions and bulls in these parts is the great domain of the Hungarian

government: Mezőhegyes. This model estate of more than 40.000 acres is situated on the Eastern boundary of the neighbouring County of Csanád. It is matchless and generally admired by foreign experts also. This excellent establishment was ruined by the Roumanians during their comparatively short stay there. The stud of horses, herds of most valuable cattle, sheep, swine with booked pedigrees were taken, but were lost to them, as a consequence of their want of indispensable knowledge to care for them.

The want of experienced knowledge and carefulness is also dangerous to the vinegrowers as it menaces the vineyards of the Hegyalja. In the past it was the Hungarian nobility and the German burghers, and inhabitants of Arad who were engaged in this cultivation. As proofs there are the magnificent Institute of Viticulture at Ménes, at Nagy- és Kis-Urihegy at Magyarád, the domainial vineyards at Gyorok, Pankota and Apateleak and at Magyarád again and their winevaults. The wine-vault at Apateleak called after Rákóczi is so spacious, that a carriage and four can easily turn round inside. One may indicate the epoch in which each mountainous vineyard district was settled and every fine »chateau« built. The vineyards of Ménes and Magyarád were celebrated in the XVII. and XVIII. century, but as their great blossom the XIX. century may be considered. At the beginning of the year 1918 the mountainous area covered with vine was 9968 cad. acres, the other vineyards were 2114 cad. acres, thus 12.000 cad. acres of the County were planted with precious vine, which has been known everywhere. Already before the war the improvement of viticulture and wineproduction was the destination of the Royal Viticultural School and Institute at Ménes, a beautiful establishment where also vintagers were

educated. Its establishing was brought about by the energetic and persevering work of the Agricultural Society and the Chamber of Commerce and Industry. But as soon as it was brought about its existence was menaced by the phylloxera devastation, owing to the fact that then the agricultural department was not yet fit to meet the exigencies of the dangerous situation: The Hungarian people clinging with warm affection to it, felt very uneasy. Three gentlemen: Sir Peter Atzél, Baron Stephen Bonus and Dr. Eugen de Gaal, all of them also personally interested, visited France during the Paris International Exhibition of 1889 and thoroughly studied the defensive measures taken there against the ravages caused by the phylloxera. They learned that French vine-growers grafted European vine on American roots. Returning home they kept up a powerful agitation for the imitation of this procedure by their writings, speeches and examples. Its success proved immense. The regeneration of the vineyards began already after the lapse of a decade, the devastated vineyards, among them also many Roumanian ones, were restored. At last the government founded model vineyards at Arad, in the Csala wood and at Paulis Baraczka. To this end the viticulture school was accomplished and enlarged and the magnificent Institute of Ampelology at Budapest was established. Thus Hungarians are not only the original founders of the Hegyalja, but they reestablished it to the increased advantages of the whole population, the Roumanians included. But very likely their value will be diminished, even quite lost by superficial and negligent management and by cruel administration on account of lack of special knowledge and of conscientious carefulness.

Sériciculture though a less important economic branch, but a favourable possibility for the feeblest

hands to live by without any noticeable investment, deserves attention too. Half a century ago this branch of industry was also near extinction, when there rose up a true apostle in the person of the late Sir Paul Bezerédj, a rich patriotic Hungarian nobleman of independent means. For nearly 40 years he had worked with all the fervour of his sublime character. His endeavours were successful. He completed such a system and comprehensive organisation of sericulture and silk industry which was acknowledged as matchless everywhere. Foreigners, even Japanese came to see it and to learn from him. He also brought about an export of Hungarian raw silk, finding a brisk market for it in whole Europe and securing an income of 110.000,000 (million) crowns in gold, which was shared by more than 100,000 silkworm-rearers. His chief care was naturally the plantation of mulberry trees. Also in our County a considerable number of villages and boroughs had much advantage of it. He spent part of his fortune on the realisation of his plans. The mulberry-plantations on both sides of the highway from Pankota to Szentanna are the result that brings honour to his blessed memory. He was a true friend of the Roumanian people.

Other benefactors of the Roumanians are those men of the County who have built and developed the Light Railway from Arad to Körösvölgy. The first sections of this line were opened to traffic in 1877. Formerly only the South-Western and Southern boundaries, only the confines of the County were supplied with means of rapid locomotion. Sir Peter Atzél, late Prefect of the County and Town, great landed proprietor and an excellent railway engineer, the late Benjamin Boros established it and introduced such traffic as never was to be seen in the languishing territory of these parts. They extended the railway as

far as Arad and along its sides they established industrial enterprises. In another place, in the Valley of the Szamos and in many others, they acted similarly. The Light Railway between Arad and Csanád was an offspring of successful imitations. The funds and the working capital were supplied by the interested proprietors and the adjacent mostly Hungarian and German communities. It had to be finished by help of credit which was granted by the proprietors mentioned above and the Hungarian banks of Arad. Thus this remarkable work was a new proof for Hungarian economical skill and local patriotism. The length of its lines is 390.5 km. After the opening of the first section it was enlarged by new lines every other year or so. The development of the railway and the adjacent places became mutually rapid after its union with the Arad-Csanád Railway. Then new undertakings arose in Arad and along the lines. The traffic between the Western plain country and the mountainous parts grew in so great a measure that the Comitát (County) and the town of Arad became a very good and profitable place of interchange for grain, cattle, dairy products, raw materials: wood, stone, iron a. s. f. The railway company considered strict and conscientious service its duty as so many agricultural, commercial and industrial interests depended on it. Nor did it forget the exigencies of civilized life; travellers had never the feeling of being in the trains of a light (a second rate) railway. Neither dining cars, nor any convenience of comfortable Western means of communication were lacking. They also started arranging Sunday and holiday excursion-trains during the Summer months. Town people could enjoy beautiful trips into the mountainous and watering places of Menyháza or to the charming villas of the Hegyalja. The town of Arad became a busy place of life and culture where

the Roumanian people without the least merit of their national leaders, became acquainted with the attainments of civilization of which formerly they had no notion. The railway spoken of found a rival or rather an auxiliary, in another Light Railway of Arad, starting there and going to the Hegyalja (Promontory) being worked by steam motors at the beginning, and by electricity later on. To satisfy the requirements of the fully grown traffic, which made the Hegyalja a suburb of Arad, these two lines were indispensable. This is the second electric railway of a considerable length in this country. Its length being 58'2 km and having 60 larger and smaller stations. A very remarkable result of skill and enterprise.

The present generation does not only owe the development of the means of transport, but also the regulation of rivers and the constructing of canals to its predecessors. The efforts to regulate the Maros are of old date, but it was in 1840 that the plans of the Tisza and its tributaries and hydrographical and topographical maps were drawn by the late Paul Vásárhelyi, the great hydrographical expert of Count Stephen Széchenyi. According to these plans 33 cuts shortened the course of the Maros from Lippa Sólomos to its estuary by 88 km in the space of time from 1842 to 1872. Later on new plans were made, whose authors did not forget to pay due attention to its navigation. The regulation of the Körös began at the same time that the digging of the Palatinal Mill Canal, above mentioned, was finished i. e. in 1840. This canal was laid out and brought about by the engineer Joseph Beszédes and that without any financial support by the Government, exclusively with the means of the interested Hungarian great landowners. Parallely 13 large mills were built and two more projected. We may judge its impor-

tance by the fact that about this time there were no steam-mills in the Hungarian Plain, neither in Budapest

The first regulation of the White-Körös was suggested by Joseph Beszédes and accomplished by his plans. But this was only the beginning because the political troubles of 1848-1849 fatally interrupted everything. It was recommenced (1885) according to the plans of the Hungarian hydraulic engineer Mr. Charles Bodoky. This regulation abridged the course of the White-Körös by one fourth of its length. The capital was supplied by the landowners and adjacent communities under a law yet in vigour. This regulation was a great success. He who is able to judge by these works must acknowledge that the whole population gained by them very much, because it is a verified historical fact that from the beginning of the XVI. century the White and the Black-Körös had made of the whole region an immense swamp. The plains there being not at all cultivable, the scarce population was compelled to live a nomadic life. The present generation owes very much to the technical science and skill of foregoing Hungarian generations. What horrible danger we feel upon the thought of being cut off from the Eastern parts of our County.

The regulation of the Száraz-Er is of less importance, but it is worth mentioning that after several trials the success of it was perfect in 1895.

Among other branches of raw products, forestry takes a considerable place. Till the passing of the Act XXXI in 1879 the devastations by the respective inhabitants and middle class proprietors was especially after improvement of communication, quite fearful. If it would have continued, our forests would be in a desolate state. However even the law could not entirely change a bad custom so deeply inveterate.

But a very great improvement was to be perceived. Yet now-a-days the old danger is threatening anew administration not being reliable. Moreover as no new plantations are made the soil will be stripped of its trees, the torrents will cause such a havock as will endanger the lower tracts and change slopes into barren land and naked rocks. The inhabitants of the mountainous regions will be reduced to sheer beggary. The phantastically high prices of wood will contribute much to the unreasonable management of the forests. To manage forests satisfactorily the greatest regards possible must be taken of the larger woodland properties. On the territory in question there are 298,000 cad. acres of woodland of which only 116 belong to the town of Arad. Of the former number 160,000 are real mountain woods (more than 600 m. above sealevel) 66,400 cad. acres are to be found on mountains of middle height, the rest is on hills and in the plains. The beech tree and the oak are dominant. The Government owns 69,000, the properties in common have an area of 120,200 cad. acres. All other forests are private possession. The Hungarian Government and under its control the villages had a good management. According to competent government officials, the great landowners are the best forest keepers. The protected forests (véderdők) cover an area of 3700 cad. acres, real woodland being 231,000 cad. acres. The large wooded properties, excepted 8 communities, are the estates of Hungarian proprietors. Among them there are four who own more than 10,000 cad. acres, six have more than 5000 and 36 more than 1000. We must mention that there are many maps drawn by ignorant awkward men on which these properties are not taken into due consideration, but they only kept in sight the majority of the inhabitants and all the woodland also much

of the arable land was misrepresented to the favour of that majority. Consequently they think the properties of shepherds or common journeymen to be of equal value with those of the great proprietors. They even use the same description for the uninhabited waste land.

Let us pass to the analysis of raw products. Mines are to be found at Borossebes, Dezna, Menyháza and Soborsin. There is iron to be found and accordingly several furnaces. The foundries are not large but they procure some work to the population of their neighbourhood. One may say the same of the marble quarry and industry of Menyháza. Here too the owners are Hungarians. The Roumanians are only interested at Agris (Egeres) so far as they transport the lime produced here on their own carts to several parts of this County and the neighbouring lowland. That is a branch of their ambulant trade; they are a sort of pedlars. The stone quarries are by far more significant. If they were to be robbed of their marketplaces in the Western parts, not only the railways and respective buyers and roads, but also the different enterprises would come into a very disadvantageous position.

Fruit growing is also to be named as a momentous occupation of the Roumanian population. Free trade in their production with the West is an important question for them.

Agricultural industry is rather neglected and is only to be seen in connection with large domains. From the future point of view its development is indispensable. To this purpose the indivisibility of the large estates and the propagation of the cooperative societies is necessary.

Speaking about industry we must commence with the Royal Free Town of Arad. It had always taken a prominent part in this region before and after the

Turkish devastation. This is to be attributed to its geographical situation and the undaunted energy of its people, particularly in the recent epochs. Lying on the border of the Great Hungarian Plain, Arad was the natural mediator between the West and the East. It exported wood, wine, manufactures of every kind, raw materials of the mountainous regions, whereas it imported wheat, corn, maize and all sorts of agricultural produces and articles required by civilized life. In consequence of its situation Arad was the scene of very many strategical events. Its inhabitants are not the result of a homogenous settlement, but collected by time and circumstances. After the Turkish yoke it was a Servian and German colony, but centuries ago under the influence of the Hungarian environs it became a town whose character and chief sentiment has decidedly become Hungarian. At the beginning the landowners were only guests there. Afterwards they settled for good, then came the Hungarian tradespeople, at last the Hungarian educated class. The historical facts ripened a glowing patriotism which steeled the people against all the vicissitudes of two hard centuries. Arad is one of those points of the country »where the soil has the wonderful aptitude to create Hungarians at all events«. Its inhabitant's enthusiastic devotion to the Fatherland and the Hungarian culture never gave way for a moment but invigorated their tough energy and spirit of enterprise. This is a fact not only to be stated concerning the indigenious Hungarians, but also the immigrated strange elements. The late Benjamin Boros was born in Arad, but late Sir Peter Atzél or Vásárhelyi and many others were not originally citizens of the town.

The late burgomaster, Julius Salacz, who did the most for its embellishment was born in the County

of Békés. They who achieved the real connection between Arad (town) and the County of Csanád were the great landed proprietors of Csanád. But they worked so much for the town that the leaders of Arad willingly joined them in order to establish beneficial public institutions and enterprises. Without this cooperation the flourishing of the neighbouring country would never have become such as it was known to have been in the last decades. For a long time Arad has been known as one of the most developed industrial places of our country. Its industrial evolution was surprisingly rapid until the war broke out. The country being in continual want of hands for agricultural work only such branches of industry could thrive here, which were not hurt by interruptions.

The statistical data compared with those of the Western countries are insignificant, but when compared with the past they show considerable progress. Great industry was to be found only in Arad. The manufacturing of alcohol was first rate, one could compare it only with that of Temesvár and Budapest. This is to be attributed to the proximity of the Western counties where maize is grown on a large scale. Now the production of spirit is concentrated by a single enterprise (formerly there were four), nevertheless it is still very important, as the factory of Neumann Bros is the largest and in regard to machines the most perfectly outfitted factory of the late Austro-Hungarian Monarchy. Arad was celebrated for its manufacturing of fine flour. Its mills were magnificent in their kind.

The manufacturing of railway waggons, machines, engines and implements is on the same level. Here is to be mentioned the large factory and foundry of the joint stock company Weitzer. At the beginning

it employed 400, in 1912 1300 and later on even more hands. The distributed dividends were above a million. There were also made steam motors, boilers, installations for chemical factories and for iron bridges. Besides it there are also smaller undertakings where machines and implements were made. In a prominent factory automobiles (system Westinghouse) are produced. In Arad there is to be found a great workshop for the mending of railways material, utensils and engines. The Electric Joint Stock Company does not only supply the town of Arad with electric light and power, but also some borroughs of the environs, for instance Pécska and Battonya. We must not forget the considerable production of cement and cementwares, bricks and tiles, chimneys and pottery, artistic furniture, textil materials, ropes, paperpulp, starch, gas, artificial ice, bonbons etc. The architecture and the building trade of the place are widely known. Factories in the County are rare, but still there were large workshops of furniture at Pankota, and Borosjenő. The flour mills along the Palatinal Canal have been mentioned. At Forray Nagyiratos there is to be found a hemp-manufacturing enterprise. At Elek and Szentanna the breeding of pigs on a large scale was carried on. All these undertakings belong to Hungarians and Germans. It is a generally acknowledged fact that in Arad almost every branch of trade and commerce was represented. To analyse them would take a whole volume. The »Industrial Corporation« is one of the largest, the number of its members amounting to about 1500, having her own residence which is the meeting place and centre of all qualified tradesmen. 4000-5000 is the number of the registered journeyman, that of apprentices 2000. More than 500 booklets of apprenticeship were issued every year. In the Town and County the immense majority of the tradespeople is Hungarian or German. The

Rumanian as a tradesman is a rare exception. In the County according to the number of their members the industrial corporations take the following order: Újszentanna, Pankota, Pécska, Elek, Világos a. s. f. One of the principal aims of these corporations is the control of the inferior industrial education. In the last time the instruction of apprentices was more careful than it formerly used to be. A prominent factor of their education was the middle school for wood and iron manufacturing. Its establishing has been a success of the common endeavours of the Chamber of Commerce and Industry along with the Hungarian Government. The usual number of pupils who got their board and residence there was 120. Two thirds of them learn wood and one third metal manufacturing. Connected with this school special courses are given for workmen, the number of attendants amounting to 500 yearly. The qualified pupils got very lucrative employments in this county or abroad. The share of the Roumanians in this kind of instruction was minimal, it did not surpass one or two per cent. In this County people also gain their livelihood by the so called homeindustry. Mostly it is the people inhabiting the mountainous regions who beside other occupation work up the wood of the forest surrounding their dwellings (the forests generally belong to others). They go peddling articles in the Western parts of the County and sell them on favourable terms. Especially in the environs of Borossebes and Halmágy they make wooden forks, handles for iron forks, spades, scythes and iron shovels, then wooden shovels, fellies, troughs and tubs. At Odvos and Apatelek they are engaged in wickerwork. At Borosjenő they are making seats for the chairfactory there. At Menyed (Minyárd) they make hoops, at the Hungarian villages of Agya, Kerülös, Nadab worden

implements, vessels and crockery. At Agya, Fehérgyarmat (Hungarian villages) and Kerülős yokes and wheelbarrows are made. At Berza, Doroszlófalva, Drauc crockery, at Csermő mats of rush are made. The Hungarian Csángós at Gyorok make very fine and famous needlework in the manner of the well-known Kalotaszegi embroidery.

In general it may be stated that the industry of the County of Arad could not exist if the places, the circumstances which created it, and at the same time their chief, often their only markets the Hungarian Western Counties, were to be separated from them. The same being the case with its commerce and the great traffic of Arad whose development is closely connected with the Western parts. Innumerable possibilities would perish, even the attainments already won would decay immensely and on both sides of the boundary the disastrous consequences of such an unnatural separation would be felt in a high degree. What would remain of the universal reputation of the great corn trade, of what use would there be the elevator and the Corn-Exchange. The distilleries and large flour mills would they find raw material enough for their installations? All the investments for the tobacco growing would be good for nothing. The trade with fruit, grapes and wine would come to an extraordinary unfavourable stoppage, because instead of the good market they would only get phantastical promises without any sufficiently real basis. The trade with cattle and other animals would be sooner or later paralysed. The large cattle market at Békésgyula would be ruined in such a measure as would be the breeding of pigs in the woods of the mountains, these losses being of heavy and durable consequences, the better to be understood when we consider what the want of reproducers means for this branch. There

is no hope whatever that the secondary branches of agriculture would ever flourish again. Timber trade and fuel trade must disappear as well.

Nobody will be credulous enough to believe that irredentism so natural under such circumstances would render free trade possible in these torn off Counties. The unavoidable consequence of this must be the total paralysis of economic life.

The incessant political troubles would kill every possibility of the free development of any branch of commerce and industry. Is there to be imagined any great trade in manufactures required by civilised life, if civilisation is going to disappear gradually? What is there to be expected from the commerce in articles of fancy, toilets, art or books? If trade would sink to the level of common shopkeeping of what use would there be the Academy of Commerce? This institute was created by the Commercial Corporation of Arad 40 years ago. It was fostered and cherished with the utmost care. Now it is dislodged, its classes were transferred from their convenient comfortable home and must give place to some special offices of the Roumanian political (state) police. The Commercial School for girls shared its destinies. The Academy of Commerce got many of its numerous pupils from the Western Hungarian Counties. Three of its principal promoters were sons of the County of Békés. A Békés gentleman was also the Organiser of the Chamber of Commerce. It was he who changed this institution totally unimportant at the beginning, into one of the most valuable factors of the remarkable progress and prosperity of Arad. During a long time this Chamber also took a leading part among the other Chambers of the whole country and even in the Metropolis.

To stop the circulation of blood is highly dangerous in every organism. Its regularity has natural

laws, which cannot be superseded by mechanical contrivances. This is also to be asserted concerning money and credit, whose logic is not to be taken away by authoritative measures without the greatest perils. At Arad there is concentrated the whole credit organisation of the County of Békés and Csanád. Its importance is to be realised not so much by the number of its institutes, as by their financial power and widespread transactions. The credit institutes of the County are insignificant as the population clings to those of Arad, which are very strongly affiliated with the great banks of Budapest. They always worked on a sound basis. The first Savings Bank of Arad was founded in 1840. Only in 1870 were two other banks established: »The Arad Trade and Popular Bank« and the »Arad County Savings Bank«: »The Civil Savings Bank« was founded in 1888. The »Arad-Csanád Savings Bank« was started the next year and was followed by the »Victoria« which had only very small funds at its disposal, the only Roumanian Bank until recently. The newer establishments are of no importance. The foundation of the »Association of Credit« for the County of Arad with the purpose of stopping usury in the villages, which were cruelly impoverished by it, was of wholesome consequences. This association was in a tight connection with the Cooperative Societies of the late Count Alexander Károlyi and afterwards with the »Central National Cooperative Institute of Credit« which showed a surprising result in a short time. The Association began to work as a centre of only seven cooperative societies of credit, but their number grew more and more. In 1912 there were in 84 communities 35 similar societies with 13,400 shareholders and 28,283 shares. Also another beneficial movement took place and gradually increased because it was much assisted by

Budapest. Many branches of the great Cooperative Stores called »Hangya« (ant) were established. Besides some selfsupporting Cooperatives were founded at Arad. The Branch Institute of the »Austro-Hungarian Bank« had very great transactions, being one of the most considerable branch-offices in Hungary (105-110 millions a year). All these institutes had a beneficial influence on the welfare of the Town and County. The great majority of the Roumanians deprived themselves of *what* might have *been* very useful to them. They had only one bank, the »Victoria«, the development of which was not at all hindered by the Hungarians, on the contrary, sometimes it was considerably supported by them in spite of their knowing its tendency. In the County there were several similar but quite insignificant banks with the same intentions. Beside Arad 30 communities had the right of holding fairs of however proportionally small importance. The markets of Arad and B ékes-Gyula were frequented very much.

The Commerce of Arad may be said to be connected organically with the Western Counties. The direction of the rivers, valleys, and means of communication show it evidently. The first railway here was that called »Tisza Region R. W.« (Tiszavidéki Vaspálya) brought about by Hungarian great landowners in 1858. Its construction was decided on the 24-th of February 1856, in the home of a Hungarian Magnat, where the town of Arad was duly represented. During more than ten years there was no other railway. The the First Transylvanian R. W. was built in the Valley of the Maros. But till the introduction of the cheap zone-tariff the trains towards Transylvania rolled rather empty and the Exchequer had rather greater expenses than income. Even later the trains to Transylvania were never so much crowded as

those to the West. Arad shows a distinct tendency to the West in spite of its lying on the threshold of Transylvania. Also from the social and cultural point of view all interests tend to that direction which no change of system was ever able to change. During a thousand years the County of Arad remained in spite of the hardest vicissitudes the constituent part of Hungary with which it was bound by strong ties of long memories, of common joys, of common reverses, and interests. Therefore it is very easy to understand, that until lately, nobody ever thought its separation to be possible, this idea being simply incredible and absurd. After the resettlement this County was built up on an old Hungarian territory under the auspices and only by the help of Hungary. The cheap communication with the Metropolis and purely Hungarian regions at last melted the public sentiment of this County so much that even the Roumanians did not hate the other nationalities, not even the Hungarians, with whom they lived quite peaceably till 1918. Even now, unless they are bribed by being promised Hungarian private poverty, their uncontrolled desires are to return under the administrative and economic rule of Hungary. That being the fact not only with the Roumanians about the line of demarcation but also with the greatest part of the Roumanian inhabitants of the inner regions. The Roumanian had never serious cause to complain of any real suppression. It is absolutely undeniable that Arad has always been a Hungarian place of wealth and culture, but has become so not by force or onesided policy. It was the natural result of the natural course of things and of a peaceable development.

The principal institutions and institutes there, are of social origin and selfsupporting. The Lyceum

'was built on a ground given by the municipality and by the means of the great foundation of a patriotic and catholic widow of a Hungarian viceprefect (alispán) the late Marguerite Bibics-Tomján. The Hungarian Government supported it by paying only the yearly expenses of the administration. Even now twenty scholarships are derived from this place.

The National Theatre was not created by the Government, nor was it subventioned by it, but established by the town council and exclusively supported by the Hungarian public. The great Orczy-Vásárhelyi Library, at the Lyceum, was given to the promotion of Hungarian culture and education by two noble county families. The magnificent Palace of Culture dedicated to Hungarian culture and the Museum along with the Kölcsey Library are the result of the endeavours of the Literary Society Kölcsey, and its indefatigable President the late Mr. Árpád Varjassy. Well all of them have been simply confiscated. All the humanitarian societies and achievements with the single exception of the Asylum for »Helpless Children« are the offsprings of the Hungarian spirit, of the population always ready for sacrifice and of altruistic sentiment without difference of creed and denomination. For instance the two magnificent Sanatories for Sick Children and Tuberculosics (Andrényi, Neumann) which are now practically confiscated. The agriculturists constituted the Agricultural Society with its enterprises of common use. The initiator of Sanitarian Improvements was the celebrated surgeon Dr. John Darányi who erected a hospital out of his own means. When he was the chief of the sanitarian body of the town he fervently supported the sewage system (System Shone) and the aquaduct system. The burgomaster mentioned above, the late Julius Salacz had them constructed. He

finished the stately building of the Townhall, laid out a public park, which bore his name until lately just as the other bore the name of the Minister Gabriel Baross, but was laid out by a citizen, Mr. Gabriel Kővér. Mr. Salacz gave the town the asphalt and ceramic pavement system, improved and purified the administration in a high degree in a surprisingly short time. The gratitude of the whole nation ornamented one of the public squares of Arad with a monumentally grand statue of the 13 Hungarian generals, martyrs of the nation, who died here for the liberty of their country, doomed to death by the Austrian tyranny in 1849. This monument with its four allegorical groups was perhaps the finest, artistically most excellent in the whole country. The largest and most beautiful buildings were erected not by the state or any strangers, but by the patriotic Hungarian citizens and the Town Council. The Roumanian do not own, nor did they construct any of the larger and stylish buildings, unless they got into their possession by requisition in recent times. The residence of the Greek Oriental Bishop is a simple dwelling house without any underground building. Only the Seminary and the Training College are onestoried buildings. The Training College for Women is two storied. All of them are to be found in lateral lanes and distinguish themselves by nothing from the neighbouring dwelling houses. Generally it may be stated that this town is a selfmade city which did great service to Western culture. As such it attracted the educated people and the nobility of the adjacent Hungarian counties. Music, theatres open in winter and sommer, the strand and the vapour baths, exquisite sporting places, the cultivation of Western languages, and all sorts of educational requierements were to be found in abondance and flourishing. There are hardly in the smaller towns

of other countries as many citizens as here, who travelled so much all over the European and American States. Beside this the numerous congresses, exhibitions, national festivities, sometimes international ones frequent national meetings and public subscriptions have gathered many visitors and guests there from every part of the country who left it with the best impressions of a town on a high cultural level and destined to yet higher aims. This impressions were expressed by many distinguished foreigners.

And now all this should cease to exist as if a thunderbolt fallen on a sudden from a serene sky would have struck and dashed it to pieces. Moreover all this should be a pretence for tortures, premeditated horrible atrocities, and cruel humiliations. The sublimest foundations of religious communities of beneficial, kindhearted and sincerely patriotic men, women and families are to be alienated from their purposes? Everybody is to be exposed and subjected to the offences against the most sacred sentiments and everybody's faith in the goodwill and in the humanity of the great nations marching at the head of Western Civilisation will be annihilated by continual menaces and barbarous acts. Or do they mean to give help to the bloody destruction, which cannot be their purpose because it does not answer their intention as to peace! Are all denominations and churches except the Greek Oriental, to tremble for their freedom and to be threatened by persecution as in darkest Middle Ages? But if everything is to remain as it is at present, it is imminent, even sure, that extirpation will begin under the disguise and pretext of national and social justice and progress, as a revenge for fictive injuries in the shape of repatriations, confiscations of property and human rights so indispensable for the maintaining of order and assurance of the

new state. We must assert that the separate so called »Social Landownership Reform« is nothing else but a brutal confiscation of the Hungarian landed property of middle and larger size, often also of smaller size. The year 1848 has given a due share to the Roumanian peasants too. Hungarians are expelled not only from their offices, but also from their own houses and lodgings. Is it to be internationally permitted to rob the most elementary factors of civilised life and subjugate a nation with the help of Western people, – a nation, who has founded its State 1000 years ago and has defended Western culture for so many centuries, – under the yoke of a population far less civilised and inferior in every respect, to subdue a people, which has a most refinedly developed constitutional and national feeling and just pride, in such a way as was employed only for the extirpation of the Indians and the Astecs in America?

As we have shown the Roumanian could prosper here materially and culturally as far as they were able. If they did not get on it is only their own fault. But their cultural progress was at any rate scarcely to be compared with that the Hungarian would reach in the future under their rule and horrid persecutions now prevailing. The number among them who could read and write in the period from 1900 to 1910 rose by 9%. Even Roumania did not show that rate and such a progress. The protection of the minorities with these symptoms, is not at all hopeful for us. The exceeding constraint and disorder will paralyse also the progress of the Roumanians on this territory which will naturally become wholly volcanic. The abominable injustice and oppression makes every free movement and evolution thoroughly impossible. It is a hotbed of dangerous exasperation and despair, which is capable of eve-

ry thing. Involuntarily do we quote the strophe of our great poet and seer Michael Vörösmarty »It is not possible that so much mind, heart, force and sacred will is to be doomed to languish under the curse of a fate that kills«.

Having stated all these arguments we beg the Hungarian Government respectfully to lay the urgent request of the restitution of the Royal Free Town and County of Arad, before the International Commission of Delimitation. The reasons repeated shortly are:

1. The Royal Free Town of Arad and the County of Arad are divided from their neighbouring Counties in the East, North East and the South by natural boundaries, by high mountains and significant rivers.

2. Their only open borders are westwards; their most vital interests have been tending there ever since immemorial times.

3. The dismembering of this natural unity that got stronger and stronger by the development and tight connection centuries old, would be a vivisection of a body with all the cruel consequences.

4. The course of their rivers and the direction of their valleys amongs mountains, almost independent show them to be entirely occident. The détachement of the parts would hinder the economical and cultural improvement not only of the Hungarian and German, but also of the Roumanian inhabitants.

5. All their means of communication would be paralysed because their traffic would suffer immensely, and the value of the seperated lines would diminish very much.

6. By this vivisection all classes, denominations and nationalities, would suffer except a few middle class Roumanians.

7. Finally we beg to ask the favour that all our arguments and data might be submitted to the information and judgement of the competent Authorities of the Allied and Associated Powers in English and French translations.

On behalf of the Municipality and of the County of Arad. The Vice-Prefect (az alispán).

TARTALOMJEGYZÉK.

HARMADIK FEJEZET. BESZÉDEK.

I. Akadémiai beszédek.

1. Centenáris köszönő beszéd.....	3
2. Egy elfelejtett nagy emberünk, Thessedik Sámuel emlékezete.....	7
3. Berzeviczy Gergely emlékezete.....	38
4. Emlékbeszéd Falk Miksa felett.....	51
5. Bezerédj Pál emlékezete.....	74
6. Matlekovits Sándor emlékezete.....	108

II. Emlékezések.

1. Deák Ferencről.....	139
2. A kegyelet adója gróf Károlyi Sándor emlékének.....	148
3. Emlékezés Rudnay Józsefnéről.....	153

III. Főrendiházi beszédek.

1. A társadalom közreműködése a kivándorlási közigazgatással.....	159
2. A jövedelemadóról.....	165
3. Az Osztrák-Magyar Bank szabadalmának meghosszabbításáról.....	178
4. A főrendiházi reform.....	184

IV. Birtokpolitikai törekvések.

1. Telepítési szakértekezlet 1900-ban.....	188
2. Újabb szakértekezlet a földbirtokreformról.....	192

V. Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

1. A magyar társadalom tudományos szolgálata.....	202
2. A nemzeti életöszton ébresztése és ébrentartása.....	209
3. A társadalmi tevékenységnek szellemi és erkölcsi eszközökkel való célszerű irányítása.....	216
4. A közegészségügy ápolásának jelentősége hazánkban.....	220

VI. Munkaközvetítés

1. A háborúból visszaözönlő munkások elhelyezése	234
2. A munkaközvetítés szociálpolitikai feladatai	242
VII. A kanadai kivándorlás esélyei	253
VIII. A Kir. József-Műegyetem ötvenéves jubileuma.....	257
IX. Az egyelőre utolsó üdvözlő beszéd a magyar Arad megye nevében.....	259

X. Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács.

3. Az ipari és kereskedelmi szakoktatás a nemzeti egység kialakulásának szolgálatában	263
4. A kereskedelmi nevelés a társadalmi szolidaritás és a nemzet-politika szempontjából.....	267
5. A racionalizálás és a kereskedelmi s ipari nevelés.....	273
6. Az ipari és kereskedelmi oktatás az egyetemes nemzeti és emberi közérdek szolgálatában.....	279
7. Az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács fennállásának negyvenedik évfordulóján.....	282

NEGYEDIK FEJEZET.

AJÁNLÁSOK. – BÍRÁLATOK. – ISMERTETÉSEK.

I. Ajánlások.

1. Tagajánlások	286
2. Ajánlások a Wahrmann-jutalomra	298

II. Bírálatok.

1. Akadémiai bírálatok:

8. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítványából hirdetett pályadíj odaítéléséről.	
9. Az 1902-1906. években megjelent munkák	314
10. Az 1908-1912. években megjelent munkák	322
11. Vélemény Ballagi Géza »Posthumus« munkájának kiadásáról	324
12. Bírálatok Friedreich István »Széchenyi István életrajza« című munkájáról	328
13. Bírálat a Magyar Kereskedelmi Csarnok díjára beérkezett pályamunkákról 1915-ben	336
14. Bírálat Halász Imre »Alig múlt időkből« című munkájáról 1915-ben	339
15. Bírálat Vig Albert »Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz esztendőben, különösen 1867 óta« című munkájáról 1928-ban	342
16.2. Jelentés a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara által az 1927. évre a Láczy Leó-alapítvány révén kiírt szakirodalmi pályázat során beérkezett jellegű munkákról	345

III. Ismertetések.

1. Könyvismertetések.

a) Gesztelyi László: »Az Alföld gazdasági jövője« 1924.	355
b) Fisher Irving: American's interest in World Peace. New-York és London. 1924.	358
c) Kaán Károly: »A Magyar Alföld« 1927.	362
d) Néhány szó a hitbizományokról.	368
e) A nyomor problémája.	378
f) Magyarország külképviselése az irodalomban.	393
g) Társadalmi bölcsélet (Schäffle szociológiája).	397
h) A szegény ember.	402

2. Egyéb ismertetések.

a) A szennyes irodalom nemzetközi üldözése.	405
b) Idegélet és polgárosodás.	412
c) Jutalom a szociális érdemnek.	419
d) A leánykereskedés elleni nemzetközi védelem.	423
e) A Magyar Társadalomtudományi Egyesület »Szabad Iskolája«.	429
f) A nemzetközi Semmelweis-díj.	433
g) A postatakarékpénztár mint szociális intézmény.	436

**ÖTÖDIK FEJEZET.
VEGYES DOLGOZATOK.**

I. A magyarság nemzeti érzésben való egyesítése világszerte.	440
II. Üdvözlét az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben gróf Apponyi Albert örökös elnökké való választása alkalmából, a Magyar Tudományos Akadémia nevében.	467
III. Az erkölcsi élvezet mint a nevelés egyik legfőbb tényezője.	470
IV. Gróf Tisza István a nemzetről és a társadalomról.	475
V. A közgazdasági ismeretek tanítása a középiskolákban.	478
VI. A nemzetgazdaságtannak és a szociális ismereteknek oktatása a tanítókat és tanítónőket képző intézetekben.	481
VII. 1. A szabadoktatás jelentősége általában és különösen hazánk- ban.	572
2. A szabadoktatás tárgyai, eszközei és módszere.	576

VIII. Leírások.

1. A magyar birodalom államháztartása.	598
2. A magyar birodalom ipara.	607
3. A magyar birodalom kereskedelme.	616
4. Mezőgazdaság és morál.	631

IX. Kis monográfiák.

1. Közgazdasági életünk, 1877-1892. év alatt észlelt hullám- zásának behatóbb történeti méltatása, az aradi kereskedelmi és iparkamara nagy évi jelentései alapján	643
2. A romániai vámháború tanulságai	693
3. Békés megye 1892-ig	713
4. Csanád megye 1892-ig	770
5. Arad megye hovatartozása. 1921	831